În 1919, Parisul era capitala lumii. Conferinţa de Pace era cea mai importantă chestiune la ordinea zilei, iar delegaţii – cei mai puternici oameni de pe mapamond. Se întâlneau în fiecare zi.

Discutau, dezbăteau, se ciorovăiau şi cădeau iar la înţelegere. Încheiau acorduri. Redactau tratate. Creau noi state şi noi organizaţii. Cinau şi mergeau la teatru unii în compania celorlalţi. Timp de şase luni, din ianuarie până în iunie, Parisul a fost deopotrivă guvern, curte de apel şi parlament mondial, nucleul temerilor şi speranţelor întregii lumi. Oficial, Conferinţa de Pace a durat încă şi mai mult, până în 1920, însă primele şase luni sunt cele mai importante, căci atunci s-au luat deciziile-cheie şi s-a pus în mişcare un lanţ de evenimente cruciale.

O lucrare magistrală, de o relevanţă uluitoare nu numai pentru istoriografia secolului XX, dar şi pentru înţelegerea resorturilor şi dinamicii lumii de azi.

Colecţie coordonată de»

Livia Szasz

Această traducere s-a realizat cu sprijinul programului „Canada Council for the Arts" We acknowledge the support of the Canada Council for the Arts for this translation

Conseil des arts du Canada

Canada Council for the Arts

ISTORIE

MARGARET
MACMILLAN

FĂURITORII
PĂCII

Şase luni care au schimbat lumea

Traducere din engleză de Smaranda Câmpeanu

TRei

Editori:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial:
Magdalena Mărculescu

Redactor:
Florin-Răzvan Mihai
Director producţie:
Cristian Claudiu Coran
Dtp:
Gabriela Anghel
Corectură:
Madălina Geambaşu
Alexandra Fusoi
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MACMILLAN, MARGARET
Făuritorii Păcii: Şase luni care au schimbat lumea / Margaret MacMillan;
trad.: Smaranda Câmpeanu.
— Bucureşti: Editura Trei, 2018
Conţine bibliografie.
— Index
ISBN 978 – 606 – 40 – 0061 – 3
I. Câmpeanu, Smaranda (trad.)
94
Titlul original: *Peacemakers*. *SixMonthsthatChangedtheWorld*: *TheParisConferenceof1919andItsAttempttoEndWar*
Autor: Margaret MacMillan
Copyright © Margaret MacMillan, 2001
First published in Great Britain în 2001 by John Murray Publishers
Copyright © Editura Trei, 2018
pentru prezenta ediţie
O.P. 16, Ghişeul 1, C.P. 0490, Bucureşti
Tel.: + 4 021 300 60 90; Fax: + 4 0372 25 20 20
e-mail: comenziedituratrei.ro www.editura trei.ro
PentruElunedsiRobertMacMillan
Cuprins
Ilustraţii / 9
Mulţumiri /li *9*
Notaprivindnumeleoraşelor / 13
Hărţi / 14

Introducere / 19
PARTEA I: PREGĂTIRILE PENTRU PACE / 29
1. Woodrow Wilson soseşte în Europa / 31
2. Primele impresii / 48
3. Paris / 58
4. Lloyd George şi delegaţia Imperiului Britanic / 69
PARTEA A II-A: O NOUĂ ORDINE MONDIALĂ / 87
5. Noi suntem Liga Popoarelor / 89
6. Rusia / 101
7. Liga Naţiunilor / 125
8. Mandatele / 143
PARTEA A III-A: DIN NOU BALCANII / 155
9. Iugoslavia / 157
10. România / 175
11. Bulgaria / 189
12. Pauza solstiţiului de iarnă / 198
PARTEA A IV-A: CHESTIUNEA GERMANĂ / 211
13. Pedeapsa şi prevenirea / 213
14. Îngenuncherea Germaniei / 224
15. Stabilirea notei de plată / 241
16. Impas cu privire la condiţiile păcii cu Germania / 258
PARTEA A V-A: ÎNTRE EST ŞI VEST / 271
17. Polonia renăscută / 273
18. Cehii şi slovacii / 300
19. Austria / 316
20. Ungaria / 329
PARTEA A VI-A: O PRIMĂVARĂ CU PROBLEME / 345
21. Consiliul Celor Patru / 347
22. Dezertarea Italiei / 355
23. Japonia şi egalitatea rasială / 387
24. Un pumnal îndreptat spre inima Chinei / 406
PARTEA A VII-A: ORIENTUL MIJLOCIU IESE
LA LUMINĂ/433
25. Cel mai de seamă om de stat al Greciei de la Pericle încoace /
435
26. Sfârşitul otomanilor / 458
27. Independenţa arabă / 476

28. Palestina / 511
29. Atatürk şi încălcarea Tratatului de la Sèvres / 531
PARTEA A VIII-A: ÎNCHEIEREA CONFERINŢEI / 565
30. Sala Oglinzilor / 567
Concluzii / 596
Afe-/603 *Bibliografie*/ 672 *Indice*/ 695
Ilustraţii
1. Sosirea triumfală a lui Woodrow Wilson la Paris
2. Clemenceau şi Lloyd George
3. Delegaţia Imperiului Britanic
4. Locurile delegaţilor la Conferinţa de Pace
5. Lloyd George, Orlando, Clemenceau şi Wilson
6. „Întrecerea dintre înfăptuirea păcii şi revoluţie".
7. Wilson la curse
8. Clemenceau
9. Mareşalul Foch
10. Mulţimi aşteptând în faţa Quai d'Orsay
11 Şoferii făuritorilor păcii
12. Consiliul Celor Patru în biroul lui Wilson
13. Regina Maria a României
14. Ignacy Jan Paderewski
15. Generalul Josef Piłsudski
16. Béla Kun
17. Prinţul Feisal şi delegaţia arabă
18. Orlando părăsind Parisul
19. Gabriele D'Annunzio
20. Eleftherios Venizelos
21. Kemal Atatürk
22. Căderea oraşului Smyrna, 1922
23. Lordul Curzon
24. Delegaţia turcă la Lausanne
25. Delegaţia germană
26. Demonstraţie la Berlin
27. Pregătiri la Versailles
28. Persoane asistând la semnarea Tratatului de la Versailles
29. Sala Oglinzilor, 28 iunie 1919
30. În faţa Palatului Versailles, 28 iunie 1919

Autoarea şi editura doresc să le mulţumească celor care le-au dat permisiunea de a reproduce ilustraţiile, după cum urmează: Bibliotecii Universităţii Princeton pentru imaginile 1 şi 7; Agenţiei Hulton Getty pentru 2, 4, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27 şi 28; membrilor Consiliului de administraţie de la Imperial War Museum din Londra pentru 3 şi 29; Bibliotecii de Imagini a revistei *TheIllustratedLondonNews* pentru 10, 14, 18, 25 şi 26; Bibliotecii de Imagini Mary Evans pentru 15, 19 şi 30.

Mulţumiri

Numele meu apare pe prima pagină a acestei cărţi, lângă titlu, dar volumul de faţă nu ar fi prins contur în absenţa nenumăraţilor oameni extraordinari care m-au ajutat să abordez un subiect de o asemenea anvergură, oameni care m-au îmbărbătat când m-am simţit descurajată şi m-au suportat în momentele în care nu voiam să vorbesc despre nimic altceva în afară de Liga Naţiunilor. Însă trebuie să mulţumesc în mod deosebit Sandrei Hargreaves, lui Avi Shlaim, Peter Snow şi lordului Weidenfeld, care m-au ajutat să transform o idee într-un proiect serios. Consider că a fost marele meu noroc să fiu publicată de Editura John Murray. Grant McIntyre şi Matthew Taylor au redactat meticulos volumul şi mi-au oferit un ajutor nepreţuit. Colegului şi prietenului meu Bob Bothwell îi rămân profund îndatorată intelectual, căci el a fost cel care m-a ajutat să-mi clarific pe parcursul anilor nu numai teoriile despre Conferinţa de Pace, dar şi despre scrierea istoriei în general. Orde Morton, Thomas Barcsay, David MacMillan, Catharina MacMillan, Thomas MacMillan, Alex MacMillan, Megan MacMillan, Ann MacMillan, Peter Snow, Daniel Snow şi Barbara Eastman au citit fragmente din carte şi mi-au dat sfaturi de care aveam mare nevoie. Părinţii mei, Eluned şi Robert MacMillan, au citit fiecare cuvânt, adesea de mai multe ori, fără să se plângă. Am avut alături de mine doi cercetători de excepţie: pe Rebecca Snow, care a găsit ilustraţiile, şi pe John Ondrovcik, care a verificat textul şi a cules bibliografia. Bob Manson, Al Wargo şi Errol Aspevig m-au susţinut în diferitele etape ale muncii de cercetare.

Le sunt recunoscătoare celor de mai jos pentru că mi-au dat permisiunea de a cita din materiale din colecţiile lor sau din colecţiile ale căror drepturi de autor le deţin: Arhivelor Naţionale ale Scoţiei pentru Dosarele Lothian (GD40/17); lui Nigel Nicolson pentru volumul

lui Harold Nicolson, *Peacemaking*, *1919*(Methuen, Londra, 1964); directorului Arhivelor Parlamentare ale Marii Britanii (Clerk of the Records, House of Lords Record Office), mandatar al Beaverbrook Foundation Trust pentru Dosarele Lloyd George; Princeton University Press pentru Arthur S. Link (ed.), *TheDeliberationsoftheCouncilof Four*, 2 volume (Princeton University Press, Princeton şi New Jersey, 1992); şi membrilor Consiliului de administraţie de la British Museum pentru Dosarele Balfour. S-au depus toate eforturile posibile pentru a da de urmele deţinătorilor drepturilor de autor, însă în cazul în care există omisiuni, autoarea se va bucura să discute cu aceştia.

Sunt de asemenea recunoscătoare Universităţii Ryerson, unde lucrez, pentru timpul oferit pentru a duce la bun sfârşit această lucrare, şi St Antony's College, pentru perioada petrecută ca membru senior asociat. Familiile Snow şi MacMillan din Londra şi Daniel-Shlaim din Oxford au fost deosebit de ospitaliere şi m-au încurajat mult. Dacă această carte nu reflectă toate acestea, atunci vina îmi aparţine exclusiv.

Nota privindnumeleoraşelor

O bună pane a oraşelor menţionate în această carte au mai multe denumiri. De exemplu, Lviv (din Ucraina zilelor noastre) apare sub numele de Leopol, Lemberg, Lwów sau Lvov. În general, am folosit numele utilizate în prezent. În ceea ce priveşte teritoriile aflate în litigiu la Conferinţa de Pace, am adoptat denumirea folosită la 1919: Danzig (Gdańsk), Fiume (Rijeka), Memel (Klapeida), Shantung (Shandong), Teschen (Cieszyn sau Tesin), Tsingtao (Qindgao).

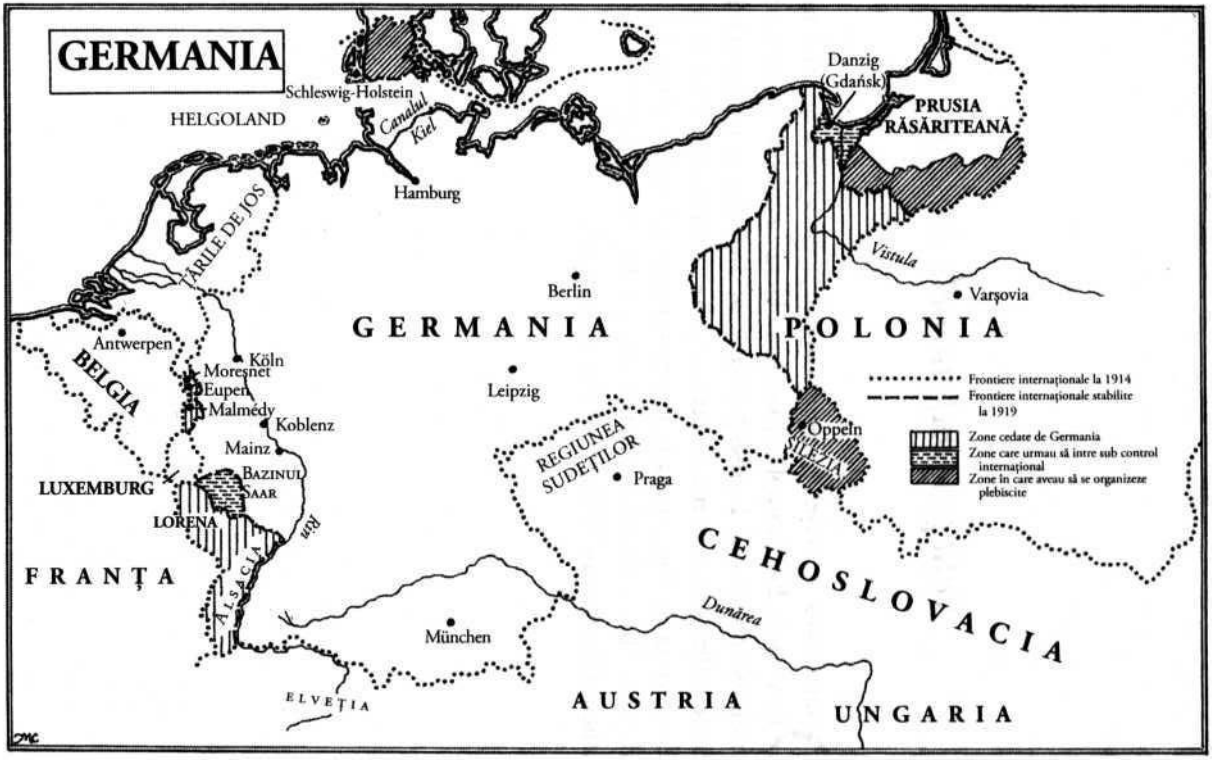
GERMANIA
Schleswig-Holstein
HELGOLAND
Canalul Kiel
Hamburg
ȚĂRILE DE JOS
Danzig (Gdańsk)
PRUSIA RĂSĂRITEANĂ
Vistula
Varșovia
Berlin
GERMANIA
POLONIA
Antwerpen
BELGIA
Köln
Moresnet
Eupen
Malmédy
Koblenz
Mainz
BAZINUL SAAR
LUXEMBURG
LORENA
ALSACIA
FRANȚA
Leipzig
REGIUNEA SUDEȚILOR
Praga
Oppeln
SILEZIA
CEHOSLOVACIA
Dunărea
München
ELVEȚIA
AUSTRIA
UNGARIA
Frontiere internaționale la 1914
Frontiere internaționale stabilite la 1919
Zone cedate de Germania
Zone care urmau să intre sub control internațional
Zone în care aveau să se organizeze plebiscite

EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST
Marea Baltică
Memel (Klapeida)
Danzig (Gdańsk)
LETONIA
LITUANIA
Vilna (Vilnius)
Minsk
BELARUS
GERMANIA
POSEN
Vistula
Varșovia
Brest-Litovsk
URSS
POLONIA
Kiev
UCRAINA
Praga
BOEMIA
Cracovia
CEHOSLOVACIA
Moravia
Teschen (Cieszyn sau Těšín)
Lvov (Lviv)
GALIȚIA
SLOVACIA
Bratislava
Dunărea
Budapesta
UNGARIA
BUCOVINA
BASARABIA
MOLDOVA
Odessa
TIROL
CARINTIA
Klagenfurt
Burgenland
ROMÂNIA
GORIZIA (GRADISCA)
Szeged
SLOVENIA
TRANSILVANIA
Trieste
Istria
Veneția
Fiume (Rijeka)
BANAT
BAČKA (BÁCSKA)
CROAȚIA
IUGOSLAVIA
VOIVODINA
VALAHIA
București
DOBROGEA
BOSNIA-HERȚEGOVINA
Belgrad
Sarajevo
SERBIA
Split
Marea Adriatică
Muntenegru
BULGARIA
Marea Neagră
Dubrovnik
Sofia
Shkodër
ALBANIA
MACEDONIA
Bosfor
TRACIA
Vlore
Korcë
Salonic (Thessaloniki)
EPIR
GRECIA
Marea Egee
Granițe internaționale, 1914
Granițe internaționale, 1923
Linia Curzon
Zone în care aveau să se organizeze plebiscite

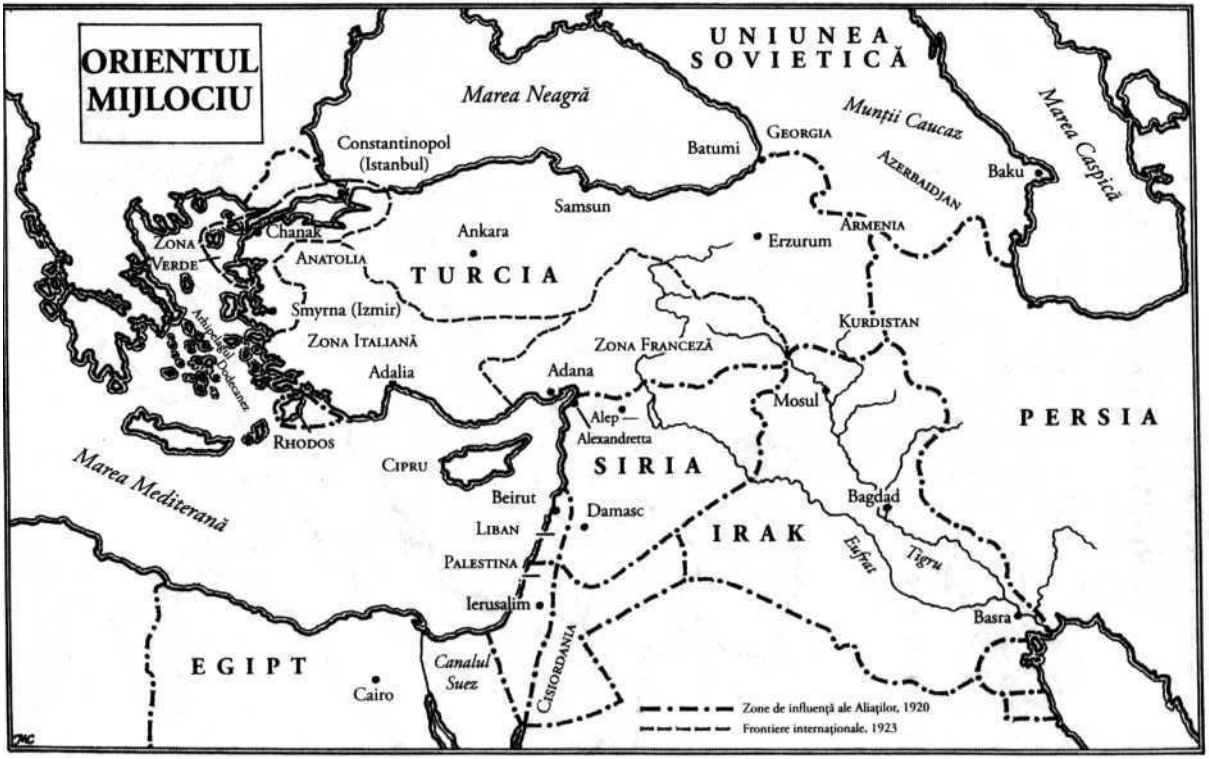
ORIENTUL MIJLOCIU
UNIUNEA SOVIETICĂ
Marea Neagră
Munții Caucaz
Marea Caspică
Constantinopol (Istanbul)
Batumi
GEORGIA
AZERBAIDJAN
Baku
Samsun
Chanak
ZONA VERDE
Ankara
ANATOLIA
TURCIA
Erzurum
ARMENIA
Smyrna (Izmir)
Arhipelagul Dodecanez
ZONA ITALIANĂ
ZONA FRANCEZĂ
KURDISTAN
Adalia
Adana
Mosul
Alep
Alexandretta
PERSIA
RHODOS
CIPRU
SIRIA
Marea Mediterană
Beirut
Damasc
Bagdad
LIBAN
IRAK
Eufrat
Tigru
PALESTINA
Ierusalim
Basra
EGIPT
Canalul Suez
Cairo
CISIORDANIA
Zone de influență ale Aliaților, 1920
Frontiere internaționale, 1923

Introducere

În 1919, Parisul era capitala lumii. Conferinţa de Pace era cea mai importantă chestiune la ordinea zilei, iar delegaţii – cei mai puternici oameni de pe mapamond. Se întâlneau în fiecare zi. Discutau, dezbăteau, se ciorovăiau şi cădeau iar la înţelegere. Încheiau acorduri. Redactau tratate. Creau noi state şi noi organizaţii. Cinau şi mergeau la teatru unii în compania celorlalţi. Timp de şase luni, din ianuarie până

în iunie, Parisul a fost deopotrivă guvern, curte de apel şi parlament mondial, nucleul temerilor şi speranţelor întregii lumi. Oficial, Conferinţa de Pace a durat încă şi mai mult, până în 1920, însă primele şase luni sunt cele mai importante, căci atunci s-au luat deciziile-cheie şi s-a pus în mişcare un lanţ de evenimente cruciale. Lumea nu mai văzuse niciodată ceva asemănător şi nici că avea să mai vadă vreodată.

Făuritorii păcii veniseră la Paris pentru că Europa mândră, încrezătoare şi bogată se năruise. Un război izbucnit în 1914 din cauza unei ciondăneli pentru putere şi influenţă în Balcani angrenase toate marile puteri, de la Rusia ţaristă în est până la Marea Britanie în vest şi cea mai mare parte a celor mici. Doar Spania, Elveţia, Olanda şi statele scandinave reuşiseră să rămână neimplicate. Se purtaseră lupte în Asia, Africa, insulele din Pacific şi în Orientul Mijlociu, dar majoritatea bătăliilor avuseseră loc pe pământ european, de-a lungul formidabilei reţele de tranşee care s-a întins din Belgia în nord până în Alpi în sud, de-a lungul graniţei Rusiei cu Germania şi aliata sa Austro-Ungaria şi în Balcani. Soldaţi din toate statele lumii, din Australia, Canada, Noua Zeelandă, India şi Newfoundland, veniseră să lupte pentru Imperiul Britanic; vietnamezii, marocanii, algerienii şi senegalezii luptaseră pentru Franţa; şi, în cele din urmă, în luptă au intrat şi americanii, aduşi la capătul răbdării de atacurile germanilor asupra navelor lor.

Europa de dincolo de marile câmpuri de bătălie nu se schimbase prea mult. Oraşele importante rămăseseră în picioare, liniile de cale ferată încă existau, iar porturile funcţionau, o imagine contrastantă cu dezastrul lăsat în urmă de cel de-al Doilea Război Mondial, când până şi mortarul şi cărămizile clădirilor au fost făcute pulbere. Pierderile au fost de ordin uman. Milioane de soldaţi – căci avea să mai treacă o vreme până să izbucnească războaie în care civilii să fie ucişi în masă – au murit în aceşti patru ani: 1 800.000 de germani, 1 700.000 de ruşi, 1 384.000 de francezi, 1 290.000 de austro-ungari, 734.000 de britanici (şi alţi 192.000 de soldaţi din restul Imperiului), iar lista nu se sfârşeşte aici, deoarece până şi micuţul stat Muntenegru a pierdut 3.000 de soldaţi. Copiii au rămas fără taţi, nevestele fără soţi, tinerelor femei li s-a răpit şansa de a se mărita. Iar Europa şi-a pierdut potenţialul de oameni de ştiinţă, poeţi, conducători şi pe eventualii descendenţi ai acestora. Însă pe lista victimelor nu figurează cei rămaşi fără un picior, un braţ sau un ochi, cei ai căror plămâni au fost sufocaţi

de gaz otrăvitor sau cei care nu şi-au revenit niciodată din punct de vedere psihic.

Timp de patru ani, cele mai avansate naţiuni ale lumii şi-au irosit forţa de muncă, avuţiile, produsele industriale, ştiinţifice şi tehnologice pe un război care poate că izbucnise din greşeală, dar era imposibil de oprit, pentru că forţele celor două tabere beligerante erau egale. De abia în vara anului 1918, în momentul în care aliaţii Germaniei au început să şovăie, iar trupele americane proaspăt intrate în război au debarcat în Europa, Aliaţii au izbutit în cele din urmă să încline balanţa în favoarea lor. Războiul s-a sfârşit în 11 noiembrie. Întreaga lume nutrea o vagă speranţă că, indiferent care ar fi fost viitorul, acesta nu avea să fie la fel de rău ca războiul care tocmai se sfârşise.

Cei patru ani de război zdruncinaseră pentru totdeauna acea încredere în sine de nestrămutat care adusese Europa pe culmile dominaţiei mondiale. După tot ce se întâmplase pe Frontul de Vest, europenii nu mai puteau pretinde că aveau misiunea de a aduce civilizaţia în lume. Războiul răsturnase guverne, îi umilise pe cei peste măsură de puternici şi ruinase societăţi întregi. În Rusia, revoluţiile de la 1917 înlocuiseră ţarismul cu un sistem despre care nimeni nu ştia încă nimic. La sfârşitul războiului, Austro-Ungaria dispăruse cu desăvârşire, lăsând în urma sa un mare hău în centrul Europei. Imperiul Otoman, cu ale sale vaste posesiuni în Orientul Mijlociu şi micile teritorii europene, îşi dădea ultima suflare. Imperiul German era acum o republica. Vechile state ale Poloniei, Lituaniei, Estoniei şi Letoniei se ridicau din negura istoriei şi renăşteau, iar noile state ale Iugoslaviei şi Cehoslovaciei se străduiau să vadă lumina zilei.

În memoria colectivă, Conferinţa de Pace de la Paris este în primul rând cunoscută pentru semnarea tratatului cu Germania la Versailles, în iunie 1919, dar lucrările delegărilor prezenţi în capitala franceză au însemnat întotdeauna mult mai mult de-atât. Şi celelalte state inamice – Bulgaria, Austria şi Ungaria (acum separate) şi Imperiul Otoman – trebuiau să semneze propriile tratate. Urmau să fie trasate noi graniţe în centrul Europei şi în Orientul Mijlociu. Şi, mai presus de toate, era nevoie de o nouă ordine internaţională, construită poate pe alte fundamente. Să fi fost oare momentul potrivit pentru crearea unei Organizaţii Internaţionale a Muncii, unei Ligi a Naţiunilor,

unor acorduri privind reţelele internaţionale de telegraf sau aviaţia mondială? După o catastrofă de asemenea proporţii, aşteptările erau enorme.

Chiar înainte de depunerea armelor, în 1918, au început să se audă voci care mai de care mai tânguitoare, agresive sau supărate. „China aparţine chinezilor". „Kurdistanul trebuie să fie liber". „Polonia trebuie să renască". Vocile vorbeau mai multe limbi. Aveau o mulţime de cereri. Statele Unite ale Americii trebuie să fie forţa de menţinere a ordinii în lume; sau americanii să plece acasă. Ruşii au nevoie de ajutor; nu, trebuie lăsaţi să se descurce singuri. Vocile se plângeau: slovacii de cehi, croaţii de sârbi, arabii de evrei, chinezii de japonezi. Vocile erau îngrijorate, nesigure în ceea ce privea noua ordine mondială şi abilitatea acesteia de a aduce îmbunătăţiri celei vechi. În Occident, oamenii discutau în şoaptă despre ideile periculoase care soseau din Est; cei din Est analizau ameninţarea reprezentată de materialismul occidental. Europenii se întrebau dacă aveau să-şi mai revină vreodată. Africanii se temeau că fuseseră daţi uitării. Asiaticii credeau că viitorul le aparţinea; însă singura problemă era prezentul.

Într-o oarecare măsură, ştim ce înseamnă să trăieşti la sfârşitul unui mare război. Vocile de la 1919 se asemănau cu vocile prezentului. În 1989, când s-a sfârşit Războiul Rece, după ce marxismul sovietic s-a făcut nevăzut în groapa de gunoi a istoriei, forţe mai vechi, religia sau naţionalismul, s-au trezit din somnul lor profund. Bosnia şi Rwanda ne-au amintit cât de puternice pot fi aceste forţe. În 1919, lumea se confrunta cu sentimentul similar al apariţiei unei noi ordini mondiale în contextul în care graniţele începeau brusc să se modifice şi noi idei economice şi politice pluteau în aer. Sentimentul era palpitant, dar şi înfricoşător într-o lume care părea periculos de fragilă. Astăzi, unii susţin că ameninţarea este reprezentată de islamismul revoluţionar. La 1919, pericolul era întruchipat de bolşevismul rus. Diferenţa este că noi încă nu am organizat o conferinţă de pace. Nu este timp. Oamenii de stat şi consilierii lor iau parte la reuniuni scurte, de două, poate de trei zile, după care îşi văd din nou de treburile lor. Cine poate şti care este, de fapt, cea mai bună cale de a soluţiona problemele lumii?

Există multe asemănări între problemele contemporane şi cele de la 1919. Să luăm spre exemplu două evenimente diferite din vara anului 1993. În Balcani, sârbii şi croaţii destrămau statul Iugoslaviei.

La Londra, locuitorii deosebit de bogaţi ai micii insule Nauru din oceanul Pacific susţineau un musical lipsit de succes bazat pe viaţa lui Leonardo da Vinci. Iugoslavia şi Nauru erau două state independente, formate ca urmare a deciziilor luate la Conferinţa de Pace de la Paris. Aranjamentele stabilite atunci au început să se deterioreze chiar din momentul semnării lor. O mare parte a dilemelor acelei perioade nu ne-a părăsit nici până astăzi: relaţiile dintre Japonia şi China, Europa şi America, Rusia şi vecinii săi, Irak şi Occident.

*>

În încercarea de a analiza şi soluţiona aceste dileme, oameni de stat, diplomaţi, bancheri, soldaţi, profesori universitari, economişti şi avocaţi au sosit la Paris din toate colţurile lumii; preşedintele american, Woodrow Wilson, şi secretarul său de stat, Robert Lansing; Georges Clemenceau şi Vittorio Orlando, prim-miniştrii Franţei, respectiv Italiei; Lawrence al Arabiei, învăluit în mister şi robe arabe; Eleftherios Venizelos, marele patriot grec care a pogorât dezastrul asupra ţării sale; Ignacy Paderewski, pianistul devenit politician; şi mulţi alţii care aveau să-şi lase amprenta asupra lumii, printre care şi doi viitori secretari de stat americani, un viitor premier japonez şi primul preşedinte israelian. Unii aveau drept ereditar la putere, asemenea reginei Marfa a României; alţii, precum David Lloyd George, premierul Marii Britanii, îşi câştigaseră influenţa prin propriile eforturi.

Această concentrare de putere pe metru pătrat a atras reporteri din întreaga lume, oameni de afaceri, purtători de cuvânt, femei şi bărbaţi deopotrivă, pentru o mulţime de cauze. „Întâlneşti doar oameni care se îndreaptă spre Paris", scria ambasadorul francez de la Londra. „Parisul are să devină un loc de distracţie pentru sute de englezi, americani, italieni şi gentilomi străini dubioşi care ne iau cu asalt sub pretextul participării la negocierile pentru pace". 1 Acordarea dreptului de vot femeilor, a drepturilor civile pentru negri, o Cartă a muncii, independenţa Irlandei, dezarmarea – petiţiile şi petiţionarii îşi făceau zilnic apariţia la Paris, sosind în capitala franceză din toate colţurile lumii. În iarna şi primăvara anului 1919, Parisul zumzăia de aranjamente care urmăreau crearea unui stat evreiesc, restaurarea Poloniei, independenţa Ucrainei, a Kurdistanului sau Armeniei. Petiţiile nu conteneau, erau înaintate zilnic de Conferinţa societăţilor

pentru sufragiul femeilor, de Comitetul Carpato-Rus de la Paris, de sârbii din Banat sau Conferinţa Politică a Ruşilor Antibolşevici. Solicitanţii proveneau din ţări care existau cu adevărat sau din state care se conturau doar în visele lor. Unii, precum sioniştii, vorbeau în numele a milioane de oameni; alţii, precum reprezentanţii insulelor Aland din Marea Baltică, doar pentru câteva mii. Unii au ajuns prea târziu; coreenii din Siberia au pornit la drum în februarie 1919 şi până când s-a sfârşit cea mai importantă parte a Conferinţei de Pace, în iunie, de-abia dacă ajunseseră în portul Arhanghelsk.2

De la bun început, Conferinţa de Pace a fost învăluită în confuzie, nu se ştia nimic despre organizarea, scopul şi procedurile ei. Având în vedere anvergura războiului, acest lucru era probabil inevitabil. Cele mai importante patru puteri – Marea Britanie, Franţa, Italia şi Statele Unite ale Americii – au organizat o conferinţă preliminară pentru a se pune de acord asupra termenilor păcii, după care intenţionau să organizeze o conferinţă de pace la nivel înalt pentru a negocia cu inamicul. Dar întrebările nu au întârziat să apară. Când avea să li se permită şi celorlalte puteri aliate să-şi exprime părerile? Japonia, de exemplu, era deja o putere importantă în Orientul îndepărtat. Şi cum rămânea cu puterile mai mici, precum Serbia sau Belgia? Ambele pierduseră mult mai mulţi oameni decât Japonia.

Cele Patru Mari Puteri au cedat, iar sesiunile plenare ale conferinţei s-au transformat în reuniuni oficiale. Cele mai importante întrevederi au avut loc între cele Patru Mari Puteri şi Japonia în cadrul unor întruniri neoficiale, iar în momentul în care şi acestea au devenit prea împovărătoare, deciziile au fost luate de liderii celor Patru Mari Puteri. Odată cu trecerea timpului, ceea ce iniţial nu fusese decât o conferinţă preliminară s-a transformat pe nesimţite în conferinţa *per* se Nesocotindu-se orice precedent diplomatic, o mişcare care i-a enervat la culme pe germani, reprezentanţii acestora au fost în cele din urmă chemaţi în Franţa doar pentru a primi tratatul în forma sa finală.

Făuritorii păcii speraseră să fie mai abili şi mai bine organizaţi. Studiaseră cu atenţie singurul precedent disponibil – Congresul de la Viena, care pusese capăt Războaielor Napoleoniene. Ministerul de Externe englez a însărcinat un istoric distins cu scrierea unei lucrări despre congres, care să servească drept ghid de bune practici la Paris. (Ulterior, acesta a mărturisit că lucrarea lui nu a avut aproape niciun

impact.3) Problemele, deşi importante, pe care le avuseseră de rezolvat artizanii păcii de la Viena, erau simple ca bună ziua în comparaţie cu cele de la Paris. Lordul Castlereagh, ministrul de externe al Marii Britanii la acea vreme, sosise la Viena însoţit doar de paisprezece membri ai cabinetului său; în 1919, delegaţia britanică număra aproape 400 de persoane. Iar în 1815, problemele au fost rezolvate în tăcere şi tihnă: Castlereagh şi colegii săi ar fi fost îngroziţi să fie supravegheau atât de îndeaproape de opinia publică, precum se întâmpla la Conferinţa de Pace de la 1919. În plus, la Paris, au fost convocări mult mai mulţi participanţi: peste treizeci de state şi-au trimis delegaţii în capitala franceză, printre care Italia, Belgia, România şi Serbia, state care nu existaseră în 1815. În secolul al XIX-lea, naţiunile latino-americane încă făceau parte din imperiile spaniol şi portughez. Thailanda, China şi Japonia erau ţări izolate şi misterioase. În 1919 însă, diplomaţii acestor ţări soseau la Paris îmbrăcaţi în pantaloni în dungi şi redingote. Cu excepţia unei declaraţii prin care condamna comerţul cu sclavi, Congresul de la Viena nu a acordat deloc atenţie statelor din afara Europei. La Paris, subiectele de pe agenda Conferinţei de Pace erau variate, atingând aproape orice spaţiu geografic, de la zona arctică până la antipozi, de la micile insule din Pacific până ia continente întregi.

De asemenea, Congresul de la Viena a avut loc într-un moment în care marile frământări declanşate de Revoluţia Franceză din 1789 se diminuaseră. Până în 1815, consecinţele acesteia aproape dispăruseră, însă în 1919, de la Revoluţia Bolşevică de abia dacă trecuseră doi ani, iar impactul acesteia asupra restului lumii era neclar. Conducătorii occidentali erau de părere că bolşevismul inspirat de Rusia se extindea, ameninţând religia, tradiţia, practic orice liant social. În Germania şi Austria, sovietele muncitorilor şi soldaţilor începeau deja să preia puterea în oraşele mari, dar şi în cele mai mici. Soldaţii şi marinarii se răzvrăteau. La Paris, Lyon, Bruxelles, Glasgow, San Francisco, în fiecare oraş adormit din preeriile canadiene aveau loc greve generale. Să fi fost acestea erupţii izolate sau flăcările dezlănţuite ale unui incendiu de amploare care mocnea?

Făuritorii păcii de la 1919 erau convinşi că timpul le era împotrivă. Aveau de trasat noi linii pe harta Europei, la fel cum făcuseră şi predecesorii lor la Viena, dar ţinând de această dată cont şi

de Asia, Africa şi Orientul Mijlociu. „Autodeterminarea" era cuvântul-cheie, dar acest concept nu-i ajuta câtuşi de puţin când aveau de ales între naţionalisme rivale. Făuritorii păcii trebuiau să joace rolul de poliţişti, hrănindu-i în acelaşi timp şi pe cei înfometaţi. În măsura în care le stătea în putere, le revenea sarcina să creeze o nouă ordine internaţională care să împiedice izbucnirea unui alt Mare Război. Wilson a promis noi modalităţi de a-i ocroti pe cei slabi şi de a soluţiona disputele. Războiul fusese un act de o prostie şi risipă incredibile, dar poate că avea să aducă şi ceva bun cu sine. Şi bineînţeles că tot făuritorilor păcii le revenea şi sarcina de a redacta tratatele. În mod evident, trebuia rezolvată chestiunea germană, Germania trebuia penalizată pentru declanşarea războiului (sau poate doar pentru că pierduse, aşa cum bănuiau foarte mulţi?), viitorul ei trebuia trasat de-a lungul unor linii mai pacifiste, iar graniţele ajustate pentru a compensa Franţa în vest şi noile naţiuni apărute în est. Bulgaria trebuia să-şi primească propriul tratat. La fel şi Imperiul Otoman. Austro-Ungaria era un caz cu totul special, pentru că dispăruse cu desăvârşire. Din vastul imperiu de odinioară, mai rămăseseră doar mica Austrie şi o Ungarie instabilă, cea mai mare parte a teritoriului acesteia intrând în componenţa noilor naţiuni. Lumea avea aşteptări enorme de la Conferinţa de Pace, iar riscul dezamăgirii era proporţional de mare.

Delegaţii îşi reprezentau şi propriile ţări şi, din moment ce majoritatea acestora erau democraţii, trebuiau să ţină cont şi de opinia publică locală. Erau nevoiţi să gândească în perspectivă, să ia în calcul următoarele alegeri şi să pună în balanţă costurile presupuse de mulţumirea şi alienarea unor secţiuni importante ale opiniei publice. Prin urmare, nu puteau acţiona ca nişte agenţi sută la sută independenţi. Şi era foarte tentant să te gândeşti că vechile graniţe nu mai aveau nicio importanţă. Era momentul perfect să readuci în discuţie vechile revendicări, dar şi pe cele noi. Britanicii şi francezii au convenit în tăcere să împartă Orientul Mijlociu. Italienii au blocat revendicările noii Iugoslavii pentru că nu îşi doreau un vecin puternic. Clemenceau s-a plâns unui coleg: „E mult mai uşor să faci război decât pace". 4

În lunile petrecute la Paris, delegaţii aveau să realizeze multe lucruri: un tratat de pace cu Germania şi stabilirea termenilor

acordului de pace cu Austria, Ungaria şi Bulgaria. S-au trasat noi graniţe în Europa Centrală şi Orientul Mijlociu. Este adevărat că o bună parte a deciziilor luate nu au fost de durată. Lumea a spus atunci – şi a continuat să repete acelaşi lucru din 1919 încoace – că delegaţii au irosit prea mult timp şi că au înţeles lucrurile greşit. Lumea s-a obişnuit să spună că negocierile de pace de la 1919 au fost un eşec, că au contribuit direct la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Dacă am fi de acord cu această opinie, am supraestima influenţa Conferinţei de Pace.

Anul 1919 a cunoscut două realităţi, care de cele mai multe ori nu se întrepătrundeau. Una era cea de la Paris, alta era cea de pe teren, unde oamenii decideau de unii singuri şi îşi purtau propriile bătălii. Este adevărat că delegaţii îşi aveau propriile armate şi flote, însă existau foarte puţine linii de cale ferată, drumuri şi porturi, mai ales în interiorul Asiei Mici sau în Caucaz, aşa că detaşarea de forţe era adesea lentă şi laborioasă. Noile aeronave nu erau încă suficient de mari sau de puternice pentru a suplini această hibă. În centrul Europei, unde şinele erau deja asamblate, prăbuşirea ordinii internaţionale arătase că, deşi motoarele şi maşinile erau disponibile, nu mai exista combustibil. „Chiar nu are rost să abuzezi de unul sau altul dintre statele mici”, i-a spus Henry Wilson, unul dintre cei mai înţelepţi generali britanici, lui Lloyd George. „Rădăcinile răului constau în faptul că *documentuladoptatlaParisnupoatefipusînpractica*?

Puterea presupune voinţă, după cum descoperă astăzi Statele Unite ale Americii şi întreaga lume: dorinţa de a cheltui, fie bani, fie vieţi. În 1919, această voinţă fusese schilodită în Europa; după Marele Război, liderii Franţei, Italiei şi Marii Britanii nu le mai puteau cere cetăţenilor lor să plătească un preţ ridicat pentru putere. Forţele lor armate se micşorau cu fiecare zi care trecea şi nu se mai puteau baza pe soldaţii şi marinarii supravieţuitori. Contribuabilii voiau să pună capăt aventurilor costisitoare din străinătate. Statele Unite ale Americii erau singurele care dispuneau de capacitatea de a acţiona, însă nu considerau că aveau acest rol şi încă nu deţineau suficientă putere să o facă. Este tentant să spunem că Statele Unite ale Americii au ratat ocazia de a-şi impune voinţa în faţa Europei înainte ca ideologiile rivale ale comunismului şi fascismului să se impună. Dar trebuie să cercetăm în trecut, să ne întoarcem la ce am aflat despre puterea

americană după încă un mare război. În 1945, Statele Unite ale Americii erau o superputere, iar naţiunile europene foarte slăbite. Însă în 1919, Statele Unite ale Americii nu erau cu mult mai puternice decât alte state importante. Europenii puteau să le ignore dorinţele şi chiar au făcut-o.

Armate, flote, căi ferate, economii, ideologii, istorii: toate acestea sunt importante în a înţelege Conferinţa de Pace de la Paris. Dar la fel de importanţi sunt şi indivizii, pentru ca, în fond şi la urma urmei, oamenii sunt cei care redactează rapoarte, iau decizii şi ordonă armatelor să înainteze. Făuritorii păcii de la Paris aveau interese naţionale proprii, dar şi simpatii şi antipatii. Acest aspect a cântărit extrem de mult în relaţiile dintre cele mai puternice personalităţi prezente în capitala franceză – în special în relaţia dintre Clemenceau, Lloyd George şi Wilson –, personalităţi care s-au aşezat la masa negocierilor şi au luat împreună decizii la Paris.

PARTEA I

Pregătirile pentru pace

1

WOODROW WILSON SOSEŞTE ÎN EUROPA

În 4 decembrie 1918, nava *GeorgeWashington* părăsea portul New York, la bordul ei aflându-se delegaţia americană care urma să participe la Conferinţa de Pace. S-au tras salve de tun, mulţimile adunate pe chei au ovaţionat, sirenele remorcherelor au vuit, în vreme ce avioanele militare şi dirijabilele zburau în cercuri deasupra portului. Robert Lansing, secretarul de stat american, a slobozit porumbei călători, transmiţându-le rudelor sale un mesaj privind speranţele de nezdruncinat pe care le nutrea pentru o pace durabilă.1 Nava, un fost transatlantic comercial german, a brăzdat apele oceanului, alunecând pe lângă Statuia Libertăţii, şi a pătruns în Atlantic, unde era aşteptată de o escortă formată din crucişătoare şi cuirasate, care urma să o însoţească şi să apere atât personalul, cât şi încărcătura emoţională de mari aşteptări a delegărilor aflaţi în drum spre Europa.2

La bordul navei se aflau cei mai capabili experţi ai vremii, aleşi pe sprânceană din universităţi şi guvern, vrafuri întregi de materiale de referinţă şi studii de specialitate, ambasadorii Franţei şi Italiei în Statele Unite ale Americii, precum şi Woodrow Wilson. Niciun alt

preşedinte american în funcţie nu mai călătorise în Europa până atunci. Opoziţia îl acuzase pe Wilson de încălcări constituţionale; chiar şi susţinătorii săi fuseseră de părere că aceasta nu era tocmai cea mai înţeleaptă decizie. Oare avea să-şi ştirbească înalta autoritate morală mânjindu-se cu talmeş-balmeşul negocierilor? Însă Wilson era deosebit de hotărât. Pentru el, înfăptuirea păcii era la fel de importantă precum victoria în război. Era dator cu acest lucru popoarelor europene, care tânjeau după o lume mai bună. Era dator şi soldaţilor americani. „Acum este obligaţia mea să fac tot ce îmi stă în putinţă pentru a-mi îndeplini făgăduiala şi a mă asigura ca nu şi-au jertfit vieţile în van", declarase el înainte de plecare, în faţa unui Congres căzut pe gânduri. Un diplomat britanic a fost mai cinic; Wilson, a spus el, era atras de Paris „ca o debutantă vrăjită de perspectiva participării la primul ei bal".3

Aşa cum i-a scris bunului său prieten Edward House, care ajunsese deja în Europa, Wilson credea că avea să rămână la Paris doar pentru a trasa liniile principale ale acordurilor de pace. Se gândea că probabil nu va participa şi la conferinţa oficială de pace cu inamicul.4 Se înşela. Deşi nimeni nu avusese nici cea mai mică intenţie în acest sens, conferinţa preliminară de pace s-a dovedit a fi cea finală, iar Wilson a rămas în Europa pentru cea mai mare parte a celor şase luni de negocieri deosebit de importante, respectiv din ianuarie până în iunie 1919. Dacă a făcut sau nu bine ducându-se la Paris – întrebare care i-a măcinat pe majoritatea contemporanilor săi – nu pare să mai aibă cine ştie ce însemnătate în prezent. Începând cu Franklin Roosevelt la Ialta, continuând cu Jimmy Carter la Camp David şi sfârşind cu Bill Clinton la Wye River, preşedinţii americani s-au aşezat în repetate rânduri la masa negocierilor pentru a trasa graniţe şi a redacta acorduri de pace. Wilson stabilise condiţiile armistiţiilor care puseseră capăt Marelui Război. De ce să nu făurească şi pacea?

Deşi nu şi-a început mandatul obţinut în 1912 ca un preşedinte implicat în politica externă, împrejurările şi principiile sale politice progresiste l-au determinat să se distanţeze de ideologia sa iniţială. Asemenea multora dintre compatrioţii săi, ajunsese să vadă Marele Război ca pe o luptă între forţele democraţiei, indiferent cât de defectuos ar fi fost acestea reprezentate de Marea Britanie şi Franţa, şi cele ale reacţiunii şi militarismului, întruchipate prea bine de

Germania şi Austria. Acţiunile Germaniei – de la prădarea Belgiei, războiul submarin dezlănţuit şi îndrăzneala de care dăduse dovadă când încercase să instige Mexicul să pornească la război împotriva Statelor Unite ale Americii – îi convinseseră pe Wilson şi opinia publică americană să se alăture Aliaţilor. În februarie 1917, după revoluţia democratică din Rusia, dispăruse şi ceea ce Aliaţii considerau a fi una dintre ultimele redute ale autocraţiei. Deşi în timpul campaniei electorale din 1916 promisese că Statele Unite ale Americii aveau să rămână neutre, în aprilie 1917, Wilson a aruncat ţara în război. Era convins că lua decizia bună. Pentru Wilson, fiul unui pastor prezbiterian, care împărtăşea cel puţin convingerile religioase puternice ale tatălui său, dacă nu chemarea bisericească, era important să fie sigur că făcea lucrul corect.

Wilson s-a născut în Virginia în 1856, chiar înainte de Războiul Civil american. Deşi în anumite privinţe a rămas sudist toată viaţa sa – căci insista asupra importanţei onoarei şi avea o concepţie tradiţionalistă faţă de femei şi negri –, a acceptat rezultatul războiului. Abraham Lincoln era unul dintre marii săi idoli, alături de Edmund Burke şi William Gladstone.5 Tânărul Wilson era deopotrivă foarte idealist şi extrem de ambiţios. A petrecut o preafericită perioadă de patru ani studiind la Princeton, după care a cochetat cu meseria de avocat, dar nefiind mulţumit de alegerea făcută, s-a reorientar spre altă carieră, preferând să predea şi să scrie. În 1890, s-a reîntors la Princeton ca membru de onoare al universităţii. În 1902, a fost ales preşedintele acesteia, cu susţinerea aproape unanimă a consiliului de administraţie, a profesorilor şi studenţilor.

Pe parcursul următorilor opt ani, sub conducerea lui Wilson, Princeton s-a transformat dintr-un colegiu demodat pentru gentilomi într-o universitate remarcabilă. A rescris programul de studii, a strâns fonduri consistente şi i-a înscris la cursuri pe cei mai sclipitori şi mai talentaţi tineri din întreaga ţară. Până în 1910, Wilson era deja o personalitate cunoscută la nivel naţional, iar Partidul Democrat din New Jersey, condus la acea vreme de lideri conservatori, i-a propus să candideze pentru funcţia de guvernator. Wilson s-a învoit, dar a insistat să adopte vederi progresiste în campania sa electorală, luptând pentru limitarea influenţei marilor întreprinderi şi extinderea democraţiei. A obţinut o victorie covârşitoare la alegerile locale şi,

până în 1911, în întregul New Jersey începeau să apară ca ciupercile după ploaie cluburi care promovau candidatura sa la preşedinţia SUA. Wilson vorbea în numele celor deposedaţi, privaţi de drepturi civile şi al tuturor celor depăşiţi de avansul economic rapid al sfârşitului de secol XIX. în 1912, după o întrunire îndelungată şi intens disputată a partidului, Wilson a fost nominalizat candidatul democraţilor la preşedinţie. În luna noiembrie a aceluiaşi an, în condiţiile în care republicanii erau dezbinaţi ca urmare a deciziei lui Teddy Roosevelt de a candida ca progresist, Wilson a fost ales preşedinte. În 1916, a fost reales şi a obţinut un procent şi mai mare din votul popular.

Cariera lui s-a caracterizat prin o serie de triumfuri, dar s-a confruntat şi cu momente mai întunecate, atât personale, cât şi politice, cu unele crize de depresie şi perioade în care s-a îmbolnăvit brusc şi virulent. În plus, şi-a făcut nenumăraţi duşmani, majoritatea acestora fiindu-i odinioară prieteni. „Un ingrat şi un mincinos", a spus despre el un lider democrat din New Jersey cu prilejul unui toast.6 Wilson nu i-a cruţat niciodată pe cei care l-au contrazis. „Un adevărat mizantrop", a spus Ray Stannard Baker, purtătorul său de cuvânt şi un admirator devotat.7 Era, de asemenea, încăpăţânat. Aşa cum spunea admirativ şi House: „Este receptiv de fiecare dată când i se prezintă o anumită chestiune şi primeşte cu braţele deschise orice sugestie sau orice sfat care îl poate ajuta să ajungă la decizia corectă. Însă este receptiv doar atât timp cât cântăreşte respectiva problemă şi se pregăteşte să ia o decizie. Din momentul în care decizia este luată, aceasta devine finală, iar el respinge categoric orice alte sfaturi şi propuneri. După ce a luat hotărârea, nu mai poate fi convins să se răzgândească". 8 Ambasadorul francez la Washington îl compara pe Wilson cu „un bărbat care, dacă ar fi trăit cu câteva secole în urmă, ar fi fost cel mai mare tiran al lumii, căci nu pare nici măcar să conceapă că s-ar putea înşela vreodată".9

Această latură a lui Wilson a ieşit la iveală atunci când şi-a ales comisarii sau plenipotenţiarii, aşa cum erau cunoscuţi principalii delegaţi la Conferinţa de Pace. Unul dintre aceştia a fost preşedintele însuşi. Al doilea a fost House, „alter ego-ul meu", aşa cum îi plăcea lui Wilson să-l numească. Al treilea delegat ales de Wilson – iară prea mare tragere de inimă de altfel, şi doar pentru că ar fi fost ciudat să nu o facă – a fost Lansing, secretarul său de stat. Chiar dacă Wilson îl

admirase în trecut pe Lansing pentru bogatele sale cunoştinţe, meticuloasa sa minte juridică şi aparenta sa disponibilitate de a rămâne în umbră, până în 1919 afecţiunea de odinioară se transformase în enervare şi dispreţ. Se dovedise că Lansing avea păreri, de cele mai multe ori chiar unele bine conturate, care intrau în contradicţie cu cele ale preşedintelui. „Nu are pic de imaginaţie şi abilitate constructivă, de fapt nu prea are niciun fel de calităţi” 10, i s-a plâns la un moment dat Wilson lui House, care i-a consemnat încântat cuvintele. Cel de-al patrulea plenipotenţiar, generalul Tasker Bliss, era deja în Franţa, unde îndeplinea funcţia de reprezentant militar al SUA pe lângă Consiliul Suprem de Război. Acest individ atent şi inteligent, care adora să zacă în pat cu o sticluţă plată cu alcool citind Tucidide în greaca veche, era – aşa cum credeau foarte mulţi membri mai tineri ai delegaţiei americane – mult trecut de primăvara vieţii lui. Din moment ce Wilson avea să-i vorbească doar de cinci ori pe parcursul Conferinţei de Pace, acest aspect probabil că nu avea mare importanţă.11 Ultima persoană aleasă de preşedinte a fost Henry White, un diplomat pensionat, fermecător şi afabil, a cărui carieră cunoscuse apogeul cu mult timp înaintea războiului. Doamna Wilson avea să-l considere util la Paris în chestiuni de etichetă.12

Alegerile lui Wilson au provocat indignare în Statele Unite ale Americii în 1919 şi au continuat săiste controverse pană în prezent. „O adunătură de neciopliţi”, a spus fostul preşedinte republican William Taft. „Puteam să bag mâna în foc că nu aveau să facă nimic bun”. 13 Wilson îi neglijase intenţionat pe republicani, a căror mare majoritate susţinuse războiul cu entuziasm şi care acum sprijineau în număr mare viziunea sa de creare a unei Ligi a Naţiunilor. „Hai să vă spun cum facem, şi-a imaginat comediantul Will Rogers că le-ar fi spus Wilson republicanilor, ne împătrim în două grupuri egale – eu o să plec la Paris, iar voi, băieţi, puteţi să rămâneţi aici”. Chiar şi cei mai înfocări susţinători ai săi îl îndemnaseră să numească oameni precum Taft sau senatorul republican veteran Henry Cabot Lodge în importantul Comitet de relaţii externe. Wilson a refuzat, invocând o mulţime de scuze neconvingătoare.14 Adevăratul motiv era că nu-i plăceau republicanii şi nici nu avea încredere în ei. Decizia lui l-a costat scump, pentru că i-a subminat poziţia la Paris şi i-a ştirbit visul de a clădi o

nouă ordine mondială în centrul căreia să se afle Statele Unite ale Americii.

Dintr-un anumit punct de vedere, spre deosebire de colegii săi de la Paris, Lloyd George şi Clemenceau, Wilson a rămas o personalitate enigmatică. Ce părere să-ţi faci despre un conducător care se lăsa inspirat de nobila limbă a Bibliei, dar era atât de neîndurător cu cei care nu erau de acord cu el? Care iubea democraţia, dar îşi disprețuia majoritatea colegilor săi politicieni? Care voia să se dedice omenirii, dar avea atât de puţine relaţii personale? „Să fi fost oare cel mai lipsit de onestitate şi cinic oportunist care a deţinut vreodată funcţia de preşedinte", aşa cum credea Teddy Roosevelt? 15 Sau, aşa cum considera Baker, „unul dintre acei idealişti, asemenea lui Calvin sau Cromwell, care îşi fac arareori apariţia pe pământ şi care, pentru o clipă, cuprinşi de o putere bizară, ridică temporar omenirea supusă greşelii pe un pisc mai înalt al mulţumirii sufleteşti decât i se cuvine"? 16

Wilson îşi dorea să aibă putere şi voia să facă lucruri măreţe. Cele două laturi ale preşedintelui aveau un numitor comun: abilitatea, poate mai bine zis autoamăgirea, de a-şi prezenta deciziile de aşa manieră încât acestea deveneau nu numai necesare, ci şi corecte din punct de vedere moral. Aşa cum neutralitatea Statelor Unite ale Americii din primii ani de război fusese alegerea corectă pentru americani şi pentru întreaga omenire, de altfel, şi intrarea lor în conflict s-a transformat într-o cruciadă împotriva lăcomiei şi prostiei umane, împotriva Germaniei şi în numele dreptăţii, păcii şi civilizaţiei. Această convingere, fără de care nu ar fi putut niciodată să realizeze ce a făcut la Paris, l-a determinat pe Wilson să nu tolereze sub nicio formă alte păreri şi să rămână surd la cererile legitime ale altora. Cei care i se împotriveau nu numai că se înşelau, dar erau şi malefici.

Asemenea germanilor. Decizia de a porni la război fusese chinuitoare pentru Wilson. Depusese mari eforturi pentru atingerea unei păci de compromis între Aliaţi şi Puterile Centrale. Wilson nu s-a grăbit să intre în conflict nici măcar după ce Puterile Centrale au respins oferta lui de mediere, submarinele germane au scufundat navele americane, oponenţi precum Roosevelt l-au acuzat de laşitate şi propriul guvern s-a arătat unanim în favoarea războiului. În cele din urmă a luat decizia numai pentru că simţea că Germania nu îi lăsa altă

opţiune. „Este un lucru îngrozitor – a declarat el în faţa Congresului în aprilie 1917, pe când le cerea membrilor acestuia să proclame declaraţia de război – să conduci în război acest măreţ şi paşnic popor, în cel mai groaznic şi dezastruos dintre războaie, în care însăşi civilizaţia pare a fi în pericol". 17 în ochii lui Wilson, Germania sau, cel puţin, conducătorii ei purtau povara grea a vinovăţiei. Poate că germanii puteau fi izbăviţi, dar înainte trebuiau pedepsiţi.

Fotografiile făcute în 1919 nu-i fac cinste, căci îl fac să pară un cioclu cadaveric, pe când în realitate Wilson era un bărbat chipeş, cu trăsături frumoase şi simetrice şi o statură zveltă şi înaltă. În comportamentul său avea ceva de predicator şi de profesor universitar. Punea mare preţ pe raţiune şi dovezi, dar a considerat debarcarea sa în Europa în ziua de vineri, 13 decembrie, un semn de bun augur. Treisprezece era numărul său norocos.18 Om deosebit de emotiv, el nu avea încredere în cei care cădeau pradă sentimentelor. Emoţiile erau benefice când făceau oamenii să-şi dorească tot ce era mai bun, dar periculoase, asemenea naţionalismului, când erau exacerbate şi le otrăveau mintea. Lloyd George, care nu l-a înţeles niciodată cu adevărat, a enumerat unui prieten calităţile preşedintelui – „bun, sincer, direct" –, după care a adăugat repede, pe nerăsuflate, „lipsit de tact, încăpăţânat şi vanitos".19

În public, Wilson era înţepat şi formal, dar cu persoanele apropiate era fermecător, chiar glumeţ. Se simţea foarte în largul său în compania femeilor. Deşi de obicei nu avea probleme în a se controla, pe parcursul Conferinţei de Pace de la Paris şi-a pierdut adeseori cumpătul. (Este foarte posibil să fi făcut chiar un infarct la Paris.) Adora jocurile de cuvinte şi *limerick-\ir Ae* şi îi plăcea să-şi ilustreze punctele de vedere cu poveşti populare. Îi plăcea să imite accente: pe cel scoţian sau irlandez, ca strămoşii lui, sau pe cel al negrilor din Sud, asemenea celor care lucrau pentru el la Washington. Era cumpătat: bea cel mult un pahar mic de whisky pe seară. Adora noile invenţii şi filmele la cinematograf. Pe parcursul călătoriei sale în Europa, seara, după cină, viziona de obicei un spectacol la cinematograf. Spre consternarea tuturor, într-o seară s-a proiectat melodrama *TheSecondWife.1Q*

Relaţiile amoroase ale lui Wilson stârniseră întotdeauna o sumedenie de bârfe. Pe parcursul primei sale căsătorii, întreţinuse

legături apropiate, probabil chiar intime, cu mai multe femei. Prima sa soţie, pe care o iubise profund, dacă nu pasional, murise în 1914; până la sfârşitul lui 1915, se recăsătorise cu o văduvă bogată din Washington, cu şaptesprezece ani mai tânără. Bârfele apărute în jurul acestei poveşti l-au înfuriat şi indignat peste măsură. Nu l-a iertat niciodată pe diplomatul britanic care a scornit o glumă ce a ajuns să circule prin Washington: „Ce a făcut noua doamnă Wilson când a cerut-o preşedintele de nevastă? A căzut din pat de surprindere". Familia şi prietenii lui Wilson erau mai înţelegători. „Nu este minunat să-l vedem atât de fericit pe *papă*?! a exclamat una dintre fiicele sale. House, care avea să devină mai târziu duşmanul aprig al doamnei Wilson, a notat în jurnalul său că era o mare uşurare că Wilson putea să-şi împărtăşească problemele cu cineva: „singurătatea lui e vrednică de milă".21

Edith Bolling, noua doamnă Wilson, l-a însoţit pe preşedinte în Europa, un privilegiu interzis soţiilor oficialilor mai puţin importanţi. Era afectuoasă, energică şi râdea mult. Adora golful, cumpărăturile, orhideele şi petrecerile. Toată lumea era de acord că avea nişte ochi minunaţi, dar unii considerau că era cam rotofeie şi că avea gura prea mare. Parizienii spuneau că purta haine un pic prea strâmte, gulerele prea lăsate şi fustele prea scurte.22 Wilson o considera frumoasă. Se născuse tot în Sud. Nu voia să-şi răsfeţe menajera aducând-o la Londra, i-a spus ea unui prieten american, căci englezii se purtau prea frumos cu negrii.23 Deşi ducea un stil de viaţă lipsit de griji şi flirta ca toate fetele din Sud, era o femeie de afaceri abilă. După moartea primului ei soţ, se ocupase de magazinul de bijuterii al familiei. Când s-a căsătorit cu Wilson, el i-a spus foarte clar de la bun început că se aştepta ca ea să-l ajute în ceea ce făcea. Ea a acceptat oferta cu entuziasm. Nu era vreo intelectuală, dar era ageră şi ambiţioasă.24 Era şi deosebit de loială noului ei soţ. Wilson o adora.

La bordul navei *GeorgeWashington*, soţii Wilson se ţineau departe de restul lumii, luând de cele mai multe ori mesele în apartamentul lor şi plimbându-se pe punte braţ la braţ. Experţii americani lucrau neîntrerupt la hărţile şi documentele lor, întrebându-se unii pe alţii, oarecum neliniştiţi, care avea să fie strategia ţării. Wilson vorbise mult despre principii generale, dar menţionase prea puţine lucruri concrete. Un tânăr pe nume William Bullitt şi-a făcut

curaj şi i-a spus preşedintelui că tăcerea sa era motiv de confuzie pentru întreaga delegaţie. Surprins, Wilson şi-a dat acordul să se întâlnească cu zece dintre cei mai importanţi experţi. „Este efectiv prima dată, a spus mai târziu unul dintre aceştia, când preşedintele a comunicat cuiva ideile şi politicile sale". 25 Experţii au fost impresionaţi şi au plecat de la întâlnire plini de speranţă. Wilson le vorbise pe un ton neoficial, prietenos. Discutase despre sarcina grea pe care o aveau de îndeplinit şi le spusese că avea să se bazeze pe ei şi pe informaţiile preţioase pe care aveau să i le furnizeze. Le-a spus că erau liberi să discute cu el oricând. „Voi să-mi spuneţi ce este corect, iar eu voi lupta pentru acel lucru". Şi-a cerut scuze că le-a vorbit numai despre ideile lui: „nu erau prea bune, dar le considera mai bune decât orice altceva auzise până atunci" 26.

În ceea ce privea încheierea păcii, America avea să deţină cu îndreptăţire funcţia de arbitru, le-a spus Wilson. Ei trebuiau să se ridice la înălţimea măreţei tradiţii americane a dreptăţii şi generozităţii. În fond şi la urma urmei, americanii aveau să fie „singurul popor dezinteresat de la Conferinţa de Pace". În plus, a avertizat el, „oamenii cu care urmează să discutăm nu-şi reprezintă propriile popoare". Aceasta era una dintre convingerile de nestrămutat ale lui Wilson, stranii pentru un om al cărui propriu Congres era dominat de rivalii săi politici. Pe parcursul Conferinţei de Pace, s-a agăţat de părerea fermă că vorbea în numele maselor, fiind convins că, dacă ar fi putut ajunge la acestea – fie că erau franceze, italiene sau ruse –, ele aveau să se ralieze la concepţiile lui.27

A mai abordat încă unul dintre subiectele sale preferate: Statele Unite ale Americii, şi-a asigurat el interlocutorii, nu intraseră în război din motive egoiste. În această privinţă, ca şi în atât de multe altele, se deosebeau de alte naţiuni, căci nu îşi doreau nici teritorii, nici tribut şi nici măcar răzbunare. (Pentru a sublinia faptul că americanii intraseră în război din alte motive decât cele ale europenilor, Wilson insistase întotdeauna ca Statele Unite ale Americii să fie numite Asociat şi nu Aliat.) în general, mai susţinea preşedintele, americanii acţionau în mod altruist, aşa cum făcuseră când ocupaseră Cuba, de exemplu. „Am pornit la război cu Spania, a insistat el, nu pentru a anexa teritorii, ci pentru a oferi acestei colonii neputincioase şansa de a se bucura de libertate". 28

Wilson oferea în general exemple din America Latină, pentru că toate experienţele sale de politică externă îşi aveau originile acolo. Reînviase, cel puţin spre propria sa satisfacţie, Doctrina Monroe, acea faimoasă politică sfidătoare a americanilor, prin care îi avertizau în 1823 pe europeni să renunţe pentru totdeauna la ideea colonizării Lumii Noi. Doctrina a devenit o normă fundamentală a politicii externe americane, mantia dominaţiei exercitate de americani asupra vecinilor lor, aşa cum spuneau mulţi. Wilson o considera mai degrabă un cadru în care toate naţiunile americane puteau convieţui paşnic şi un model pentru statele europene istovite de conflicte. Lansing îşi avea dubiile lui, ca întotdeauna când venea vorba despre ideile lui Wilson: „doctrina este o politică naţională *exclusivista* a Statelor Unite ale Americii şi are ca scop securitatea naţională şi interesele vitale ale Washingtonului29".

Wilson nu a acordat mare atenţie comentariilor lui Lansing, pe care le considera nişte simple obiecţii sâcâitoare.30 El ştia în sinea lui că avea intenţii bune. Trupele americane intraseră în Haiti, Nicaragua şi Republica Dominicană doar pentru a instaura ordinea şi democraţia. „O să învăţ republicile sud-americane să aleagă politicieni buni!" 31, a spus el după ce a obţinut primul mandat de preşedinte. Arareori mărturisea că proteja Canalul Panamá şi investiţiile americane. Pe parcursul mandatului lui Wilson, Statele Unite ale Americii au intervenit în repetate rânduri în Mexic pentru a instaura guvernul pe care şi-l doreau. „Unicul ţel al Statelor Unite ale Americii, a spus Wilson, este cel de a asigura pacea şi ordinea în America Centrală, depunând toate eforturile posibile pentru a garanta că procesul de autoguvernare în regiune nu are de suferit". 32 A fost luat prin surprindere în momentul în care mexicanii nu au primit favorabil sosirea trupelor americane în regiune şi ameninţările SUA.

Aventura mexicană a scos la iveală şi tendinţa lui Wilson, poate neintenţionată, de a ignora adevărul. Când a trimis pentru prima dată trupe în Mexic, a explicat Congresului că această măsură era o replică la seria de provocări şi insulte adresate Statelor Unite ale Americii şi cetăţenilor americani de către generalul Huerta, cel care declanşase revoluţia mexicană. De fapt, Huerta avusese mare grijă să evite această situaţie.33 La Conferinţa de Pace de la Paris, Wilson avea să pretindă că nu văzuse niciodată acordurile secrete semnate în timpul războiului

între Aliaţi, prin care, spre exemplu, Italiei i se promitea un teritoriu inamic. Ministrul de externe britanic, Arthur Balfour, i le arătase în 1917.*34* Lansing a spus cu amărăciune despre preşedintele său: „Până şi evenimentele bine cunoscute erau ignorate dacă nu se armonizau cu planurile lui, cu puterea sa aproape divină de a alege lucrul corect". 35

Aşa cum demonstraseră şi tulburările din Mexic, Wilson nu se temea să se folosească de puterea deosebit de semnificativă a ţării sale, fie ea financiară sau militară. Şi la sfârşitul Marelui Război, Statele Unite ale Americii deveniseră deja mult mai puternice decât fuseseră în 1914, când dispuneau doar de o armată minusculă şi o flotă de dimensiuni medii; acum, americanii aveau peste un milion de soldaţi staţionaţi numai în Europa şi o flotă care rivaliza cu cea a Marii Britanii. Într-adevăr, americanii tindeau să creadă că ei câştigaseră războiul pentru Aliaţii lor europeni.36 Economia SUA era în plin avânt, căci agricultorii şi fabricile produceau pe bandă rulantă grâne, carne de porc, fier şi oţel pentru efortul de război al Aliaţilor. Procentajul deţinut de americani din producţia şi comerţul mondial cunoştea o creştere colosală, în timp ce cota deţinută la nivel global de puterile europene stagna sau scădea. Definitoriu pentru viitorul relaţiilor dintre americani şi europeni era faptul că SUA deveniseră bancherul Europei. împreună, Aliaţii datorau peste 7 miliarde de dolari guvernului american şi aproximativ 3, 5 miliarde de dolari băncilor americane. Wilson şi-a închipuit – iar viitorul avea să demonstreze că s-a bazat prea mult pe acest lucru – că Statele Unite ale Americii puteau să-şi impună voinţa prin presiuni financiare.37 Aşa cum declarase şi consilierul său juridic, David Hunter Miller, „Europa este falimentară financiar, iar guvernele ei falimentare moral. Simplul gând că America ar putea să se retragă dacă cineva i-ar nesocoti dorinţele de dreptate, corectitudine şi pace ar atrage după sine căderea tuturor guvernelor europene fără excepţie, iar revoluţiile ar izbucni în toate ţările europene, cu posibila «3.

excepţie a uneia singure. JO

Cu prilejul întrevederii ce a avut loc la bordul navei *GeorgeWashington*, Wilson a discutat în treacăt şi despre dificultăţile pe care le înfruntau noile naţiuni care tocmai se formau pe ruinele Europei Centrale: polonezii, cehii, iugoslavii şi mulţi alţii. Aveau libertatea de a-şi alege forma de guvernare dorită, dar trebuiau să

includă în teritoriile lor numai acele popoare care îşi doreau să se afle acolo. „Nu contează cine sunt liderii intelectuali, sociali sau economici, ci cine formează majoritatea populaţiei. Acesta trebuie să fie criteriul care să stea la baza formării noilor state", a notat un spectator. „Libertatea – aceasta este forma de guvernare pe care şi-o doresc". 39

Dintre toate ideile aduse de Wilson în Europa, principiul autodeterminării a fost şi a rămas unul dintre cele mai controversate şi mai vagi. Pe parcursul Conferinţei de Pace, şeful misiunii americane de la Viena a cerut în repetate rânduri Parisului şi Washingtonului să explice respectivul termen. Nu a primit niciun răspuns.40 Nu a fost niciodată clar ce înţelegea Wilson prin autodeterminare. „Dezvoltare autonomă", „acordarea dreptului la opinie în propriile guverne celor care se supun autorităţii", „drepturile şi libertăţile naţiunilor mai mici", o lume sigură „pentru orice naţiune iubitoare de pace care, asemenea nouă, doreşte să-şi trăiască propria viaţă, să-şi aleagă propriile instituţii".41 Casa Albă nu contenea cu aceste declaraţii care inspirau popoare din întreaga lume. Dar ce însemnau de fapt toate acestea? Oare Wilson se referea la o simplă extindere a autoguvernării democratice, aşa cum reieşea câteodată? Oare chiar voia să spună că orice popor care se putea constitui într-o naţiune trebuia să beneficieze de propriul stat? 42 într-un discurs pe care l-a aşternut pe hârtie, însă nu l-a rostit niciodată, prin care intenţiona să convingă poporul american să susţină acordurile de pace, a scris: „ceea ce afirmăm acum este că toate aceste popoare au dreptul de a-şi trăi propriile vieţi, conduse de guverne pe care şi le pot alege ele însele. Acesta este principiul american".43 Cu toate acestea, nu nutrea pic de simpatie faţă de naţionaliştii irlandezi şi dorinţa lor de a se elibera de sub dominaţia britanică. Pe parcursul Conferinţei de Pace, a subliniat că problema irlandeză era o chestiune de ordin intern a Marii Britanii. I-a mărturisit consilierului său juridic că, în momentul în care o delegaţie de naţionalişti irlandezi i-a cerut sprijinul, i-a venit să-i trimită la dracu'. În opinia lui, irlandezii trăiau într-o ţară democratică şi îşi puteau soluţiona problema prin mijloace democratice.44

Cu cât examinăm mai în profunzime principiul autodeterminării al lui Wilson, ne lovim de probleme şi mai mari. Lansing s-a întrebat: „Ce unitate de măsură foloseşte preşedintele când vorbeşte de autodeterminare? Se referă la rasă, teritoriu sau comunitate?" Mare

pacoste era că îi venise lui Wilson această idee, credea Lansing. „O să dea naştere unor speranţe care nu vor putea fi niciodată înfăptuite. Mă tem că acest lucru ne va costa mii de vieţi. În final, conceptul este sortit discreditării, va deveni visul unui idealist care nu a reuşit să întrevadă pericolul decât în momentul în care era deja prea târziu să-i supravegheze pe cei care încercau să îl aplice". 45 Cum defineşti o naţiune? se întreba Lansing. În funcţie de cetăţenia comună, ca în Statele Unite ale Americii, sau de etnie, ca în Irlanda? Dacă poporul nu se autoguverna, trebuia oare să o facă? Şi dacă da, în ce măsură? Oare ar putea o naţiune, oricum ar fi ea definită, să conviețuiască mulţumită în cadrul unui stat multinaţional mai mare? Câteodată Wilson părea să fie de această părere. În fond şi la urma urmei, provenea dintr-o ţară în care conviețuiau naţionalităţi diferite şi care purtase un război crunt, pe care președintele şi-l amintea prea bine, pentru a rămâne unită.

Iniţial, Wilson nu dorise dezmembrarea marilor imperii multinaţionale, precum Austro-Ungaria şi Rusia. În februarie 1918, el a declarat în faţa Congresului că aspiraţiile naţionale „bine definite" trebuiau satisfăcute, însă fără „a reintroduce vechile elemente repetitive ale discordiei şi antagonismului care, în timp, aveau probabil să afecteze pacea europeană şi, prin urmare, şi pe cea globală".46

Şi de aici o nouă serie de întrebări… Ce însemna de fapt naţionalism „bine definit"? Cine erau polonezii? Răspunsul la această întrebare era destul de clar. Dar ucrainenii? Sau slovacii? Şi cum rămânea cu subdiviziunile? Cu ucrainenii catolici, de exemplu, sau cu polonezii protestanţi? Existau posibilităţi infinite de a diviza popoarele, mai ales în Europa Centrală, unde istoria lăsase în urmă un amestec bogat de religii, limbi şi culturi. Aproximativ jumătate din populaţie putea face parte din nenumăratele minorităţi naţionale din regiune.47 Cum putea fi alocat cutare popor unei anumite ţări când liniile de demarcaţie dintre naţiuni erau atât de neclare? O soluţie era ca deciziile să fie lăsate în seama experţilor. Să studieze ei istoria, să strângă statistici şi să se consulte cu localnicii. O altă soluţie aparent mai democratică, introdusă în relaţiile internaţionale de la Revoluţia Franceză încoace, era ca localnicilor să li se ofere posibilitatea de a alege printr-un plebiscit cu vot secret, administrat de un organ internaţional. Se pare că iniţial Wilson nu crezuse în ideea organizării de plebiscite pentru autodeterminare, dar până în 1918, mulţi

politicieni ajunseseră să fie de această părere. Cine urma să voteze? Doar bărbaţii sau şi femeile? Doar rezidenţii sau toţi cei care se născuseră în regiunea cu pricina? (Francezii au respins ferm propunerea organizării unui plebiscit în provinciile pierdute, Alsacia şi Lorena, pe motiv că votul avea să fie nedrept – căci Germania alungase vorbitorii de franceză şi îi înlocuise cu germani.) Şi dacă localnicii nu ştiau cărei naţiuni îi aparţineau? în 1920, când un investigator străin a întrebat un ţăran din Belarus, care trăia în zona de frontieră faimoasă pentru amestecul de ruşi, polonezi, lituanieni, belaruşi şi ucraineni, ce naţionalitate avea, răspunsul a fost un simplu: „Sunt un catolic de-al locului". 48 Ce te faci, au întrebat experţii americani, în Carintia Alpilor austrieci, dacă ai de-a face „cu oameni care nu vor să facă parte din aceeaşi naţiune cu fraţii lor de sânge sau care sunt absolut indiferenţi la orice chestiune naţională"? 49

La sfârşitul anului 1919, Wilson a declarat calm în faţa Congresului: „Când am rostit aceste cuvinte (că toate naţiunile au dreptul la autodeterminare), am făcut-o fără să ştiu că acele naţionalităţi, care se prezentau în fiecare zi în faţa noastră, existau". 50 Nu era răspunzător pentru avântul mişcărilor naţionaliste careâşi doreau crearea de state proprii – un curent existent încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea –, dar, aşa cum a spus şi ministrul de externe italian, Sidney Sonnino, „nu există nici urmă de îndoială că războiul a exacerbat sentimentele naţionaliste… Poate că America a consolidat această idee expunând aceste principii atât de clar".51

Wilson şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului purtând discuţii cu experţii săi despre problema care îl preocupa: necesitatea de a găsi o nouă modalitate de a administra relaţiile internaţionale. Susţinătorii lui nu au fost deloc surprinşi. Schiţase aceste idei şi în faimoasele sale Paisprezece Puncte din ianuarie 1918 şi în cuvântările ulterioare. Echilibrul marilor puteri, a declarat el în faţa Congresului american în discursul din februarie 1918, în care şi-a prezentat cele Patru Principii, a fost discreditat pentru totdeauna ca mijloc de menţinere a păcii. Pe viitor, nu aveau să mai existe înţelegeri diplomatice secrete asemenea celor care determinaseră Europa să încheie acorduri precaute, promisiuni pripite şi alianţe complicate care să contribuie la izbucnirea războiului. Acordurile de pace nu trebuie să lase uşa deschisă unor viitoare războaie. Trebuiau eliminate dorinţele

de răzbunare, revendicările nedrepte sau penalităţile costisitoare – reparaţiile – plătite de învinşi învingătorilor. Aceeaşi greşeală fusese comisă şi în 1870, după războiul Franco-Prusian. Francezii nu i-au iertat niciodată pe germani pentru reparaţiile pe care au trebuit să le plătească şi pierderea provinciilor Alsacia şi Lorena. Iar războiul trebuia să fie mai greu de purtat. Trebuia să se impună un control asupra armamentului sau chiar o dezarmare generală. Vasele ar fi trebuit să navigheze liber în apele lumii. (Acest lucru însemna, după cum ştiau prea bine şi britanicii, că nu ar mai fi avut cum să se folosească de arma lor tradiţională, prin care sufocau economiile inamice, blocându-le porturile şi confiscându-le flotele; această tactică fusese folosită pentru a-l înfrânge pe Napoleon, iar englezii erau de părere că respectiva strategie accelerase şi victoria Aliaţilor asupra Germaniei.) Barierele comerciale trebuiau coborâte astfel încât naţiunile lumii să devină mai interdependente.

Nucleul viziunii lui Wilson era reprezentat de o Ligă a Naţiunilor ce avea să ofere acea securitate colectivă care, într-o societate bine administrată, era asigurată de guvern, prin legi, curţi de justiţie şi forţe de ordine. „Vechiul sistem al echilibrului puterilor a dat greş de prea multe ori", a notat un expert în timp ce vorbea preşedintele. Liga avea să dispună de un Consiliu cu drept de *intervenţie* în dispute. „Dacă nu avea şanse de câştig, naţiunea ofensatoare avea să fie scoasă în afara legii – iar cei scoşi în afara legii nu sunt populari astăzi". 52

Viziunea lui Wilson era una liberală şi creştină. Contesta principiul potrivit căruia cea mai bună modalitate de a menţine pacea era aceea de a echilibra puterea deţinută de diversele naţiuni, prin alianţe, dacă era necesar, şi că forţa, nu securitatea colectivă, era cea mai bună cale de a ţine agresiunea în frâu. Wilson oferea, de asemenea, o replică la soluţia propusă de bolşevicii ruşi, care credeau că numai prin revoluţie se putea crea o lume fără conflicte. Wilson credea în naţiuni distincte şi în democraţie, pe care o considera atât cea mai bună formă de guvernare, cât şi o forţă a Binelui în lume. Dacă guvernele erau alese de popor, atunci nu numai că nu ar fi avut cum să se mai lupte între ele, dar nici nu ar fi putut să o facă.53» Acestea sunt principiile americane", a declarat el în faţa Senatului în 1917. „Nu putem susţine alte principii. Sunt principiile şi politicile bărbaţilor şi femeilor de pretutindeni care privesc spre viitor, ale fiecărei naţiuni

moderne, ale fiecărei comunităţi iluminate. Acestea sunt principiile omenirii şi trebuie să triumfe". 54 Wilson credea că vorbea în numele tuturor. Americanii aveau tendinţa de a-şi considera propriile valori ca fiind universale, iar guvernul şi societatea lor un model pentru ceilalţi. În definitiv, Statele Unite ale Americii fuseseră întemeiate de oameni care îşi doriseră să lase lumea veche în urmă, iar revoluţia americană avusese drept scop crearea unei noi lumi. Democraţia, constituţia şi chiar şi stilul american de a face afaceri, toate acestea erau un model pe care lumea trebuia să-l urmeze pentru propriul ei bine. Iată ce spunea la Paris unul dintre americanii mai tineri: „Înainte să ajungem la o înţelegere cu băieţii ăştia de aici, o să-i învăţăm cum să se organizeze cât mai repede posibil". 55

Americanii aveau sentimente amestecate faţă de europeni: admiraţie pentru realizările trecutului, convingerea că Aliaţii ar fi fost pierduţi fără Statele Unite ale Americii şi suspiciunea că, dacă americanii nu ar fi fost atenţi, viclenii europeni i-ar fi implicat din nou în problemele lor. În timp ce se pregăteau pentru Conferinţa de Pace, delegaţii americani bănuiau că francezii şi britanicii începeau deja să le întindă capcane. Poate că americanii aveau să fie tentaţi de vreo ofertă, o colonie africană sau un protectorat în Armenia sau Palestina – iar, în acest caz, orice efort ar fi fost tardiv. Americanii aveau să se trezească afundaţi în mocirlă sub ochii încântaţi ai europenilor.56

Excepţionalismul[1] american a avut întotdeauna două feţe: pe de o parte, americanii îşi doreau să orânduiască mapamondul, pe de altă parte, erau gata să-i întoarcă dispreţuitori spatele dacă lumea le ignora mesajele. Acordul de pace trebuia să aibă la bază noile principii, le-a spus Wilson pasagerilor de la bordul navei *GeorgeWashington*. „Dacă acordul dă greş, lumea va cădea pradă haosului!" Apoi a adăugat, încercând să facă o glumă: „Chiar şi eu o să fug undeva, să-mi bag capul în nisip, poate în Guam". 57 Credinţa de nestrămutat în excepţionalismul american degenera câteodată, transformându-se

[1] Utilizăm termenul „excepționalism" chiar dacă nu este atestat în Dicționarul explicativ al limbii române sau în Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române, deoarece este des folosit în mediul academic. „Excepționalismul american" este o ideologie care susține că Statele Unite ale Americii dețin un rol esențial în politica mondială, ca un stat care promovează și apără principiile și valorile democrației. (7V. red.)

într-o oarecare obtuzitate, o tendinţă de a ţine predici altor naţiuni în loc să le asculte, dar şi de a presupune că motivele americanilor erau pure, iar ale celorlalţi nu. Iar Wilson era american până-n măduva oaselor. A venit la Conferinţa de Pace, a spus Lloyd George, ca un misionar gata să-i salveze pe păgânii europeni prin „micile lui predici" care abundau de clişee.58

Era uşor să-l iei în râs pe Wilson şi mulţi o făceau. Este, de asemenea, uşor să uiţi cât de importante erau principiile sale în 1919 şi câţi oameni, nu numai americani, voiau să creadă în visul lui de a crea o lume mai bună. De altfel, întreaga omenire avea un îngrozitor punct de referinţă comun: distrugerea lăsată în urmă de Marele Război. În pofida unor realităţi cât se poate de evidente, Wilson întreţinea focul speranţei, insuflând încrederea în faptul că societatea umană începea să-şi revină, iar naţiunile aveau să trăiască într-o bună zi în armonie. În 1919, înainte să cadă pradă dezamăgirii, lumea era mai mult decât pregătită să-l asculte. Cuvintele lui Wilson rezonau nu numai cu discursurile liberalilor şi pacifiştilor, dar şi cu ale elitelor politice şi diplomatice europene, deşi ulterior s-a afirmat în mod eronat că acestea nici că voiau să-l asculte.

Sir Maurice Hankey, secretar în cadrul Cabinetului de Război britanic şi ulterior delegat la Conferinţa de Pace, avea întotdeauna asupra sa o copie a Celor Paisprezece Puncte, pe care o păstra într-o cutie, alături de cele mai importante materiale. Acestea constituiau, spunea el, „fundamentul moral".59 În întreaga Europă existau piaţete, străzi, gări şi parcuri denumite în onoarea lui Wilson. Pe afişele lipite pe ziduri puteai citi: *VremopaceînstilWilson*. În Italia, soldaţii îngenuncheau în faţa portretului său; în Franţa, ziarul de stânga *LHumanité* a publicat o ediţie specială în care cele mai luminate minţi franceze se întreceau în laude aduse preşedintelui american. Conducătorii revoltei arabe din deşert, naţionaliştii polonezi din Varşovia, rebelii din insulele greceşti, studenţii din Beijing, coreenii care încercau să iasă de sub controlul Japoniei, toţi îşi găseau inspiraţia în Cele Paisprezece Puncte.60 Wilson însuşi considera acest lucru incitam, dar şi înspăimântător totodată. „Mă întreb – i-a spus el lui George Cred, inteligentul său şef de propagandă, care îl însoţea la bordul navei *GeorgeWashington* – dacă nu cumva mi-ai întins fără să vrei o plasă din care nu mai există scăpare". Întreaga lume îşi întorcea

privirile către Statele Unite, dar, a continuat Wilson, amândoi ştiau că nişte probleme de asemenea anvergură nu puteau fi rezolvate imediat. „Mi se pare că întrevăd – şi sper din toată inima să mă înşel – o dezamăgire tragică". 61

Nava *GeorgeWashington* a ajuns în portul francez Brest în 13 decembrie 1918. Războiul de-abia se sfârşise de o lună. Preşedintele a urcat pe punte, iar vasul lui a plutit lent pe lângă măreaţa coloană de cuirasate britanice, franceze şi americane. Soarele strălucea pe cer pentru prima dată după multă vreme. Străzile erau împodobite cu steaguri şi cununi de lauri. Pe pereţi erau lipite afişe în onoarea lui Wilson: simpatizanţii de dreapta îi mulţumeau pentru că salvase Europa de Germania, cei de stânga, pentru noua lume promisă. Mulţimi de oameni, majoritatea îmbrăcaţi de zile mari, în costume tradiţionale bretone care străluceau în soare, au ocupat pavajul, s-au suit pe acoperişurile caselor şi s-au urcat în copaci. Se cocoţaseră până şi pe felinarele stradale. Sunetul ascuţit al cimpoaielor bretone străpungea aerul şi se auzeau repetitiv aceleaşi ovaţii: *ViverAmerique*, *ViveWilson*! Ministrul de externe francez, Stephen Pichon, l-a întâmpinat cu următoarele cuvinte: „Suntem atât de recunoscători că aţi venit aici să ne oferiţi pacea de care avem nevoie". Wilson i-a dat un răspuns prin care a evitat să-şi ia vreun angajament, iar delegaţia americană s-a urcat în trenul de noapte cu direcţia Paris. La ora trei dimineaţa, doctorul lui Wilson a privit întâmplător pe fereastra compartimentului său: „Am zărit nu numai bărbaţi şi femei, ci şi copii mici, care aveau capul descoperit, ovaţionând trecerea trenului special". 62 Primirea lui Wilson la Paris a fost chiar şi mai triumfală, aici fiind întâmpinat de mulţimi şi mai numeroase. „N-am mai auzit, ca să nu zic văzut, vreo dovadă mai impresionantă de entuziasm şi afecţiune din partea parizienilor", a spus un american care trăia în capitala franceză. Trenul preşedintelui s-a oprit în Gara Luxemburg, care fusese împodobită cu steguleţe, drapele şi ghirlande de flori. Aici era aşteptat de Clemenceau, prim-ministrul francez, însoţit de membrii guvernului şi de veşnicul său adversar, Raymond Poincaré. În momentul în care salvele de tun au anunţat sosirea lui Wilson la Paris, mulţimile au început să preseze cordonul de soldaţi aliniaţi de-a lungul străzii. Preşedintele şi soţia sa au fost transportaţi într-o trăsură descoperită prin Place de la Concorde, au traversat Champs-Élysées,

îndreptându-se către reşedinţa lor, în ovaţiile dezlănţuite ale mulţimii. În acea seară, pe când lua o cină liniştită, în familie, Wilson s-a declarat foarte mulţumit de primirea de care avusese parte. „Am observat cu atenţie atitudinea mulţimii, a spus preşedintele în timpul mesei, şi am fost satisfăcut să constat că cei mai mulţi se arătau prietenoşi.

2

Primele impresii

În după-amiaza în care a ajuns la Paris, Wilson s-a întâlnit cu cel mai de încredere consilier al său. Contrar aparenţelor, colonelul Edward House era un texan bogat. Slab, palid, sfios şi fragil, adesea îşi trăgea cate o pătură pe genunchi pentru că nu putea suporta frigul. Cum a început Conferinţa de Pace, s-a îmbolnăvit de gripă şi a fost la un pas de moarte. Vorbea încet şi blând şi îşi freca mâinile delicate, de parcă ar fi ţinut ceva în palmă, povestea un observator. Indiferent de ocazie, vorbea calm, era chibzuit şi vesel.1 Oamenii îl asemuiau adesea cu unul dintre marii cardinali francezi ai unei epoci trecute, poate cu Mazarin.

De fapt, nu era colonel; acesta era doar un titlu onorific. Nu luptase niciodată într-un război, dar ştia multe lucruri despre conflicte. Texasul copilăriei sale era un univers în care bărbaţii îşi scoteau armele din toc la cea mai mică insultă. Până la vârsta de trei ani, învăţase să călărească şi să tragă cu puşca. În copilărie, într-un schimb de focuri, unul dintre fraţii săi rămăsese fără jumătate de faţă; altul murise căzând de pe un trapez. Apoi şi House a suferit un accident: a căzut de pe o frânghie şi s-a lovit la cap. Nu şi-a revenit niciodată complet. Din moment ce nu-i mai putea domina fizic pe cei din jurul său, a învăţat să o facă psihologic. „Obişnuiam să învrăjbesc băieţii unii împotriva celorlalţi, i-a spus el unui biograf, doar ca să văd cum reacţionează. După aceea încercam să-i împac la loc”. 2

A devenit expert în a înţelege oamenii. Aproape toţi cei care îl întâlneau ajungeau imediat la concluzia că era plin de compasiune şi prietenos. „Parcă era confidentul tău, povestea fiul unuia dintre duşmanii săi, chiar şi când îţi tăia gâtul”. 3 House iubea puterea şi politica, mai ales când putea lucra din spatele cortinei. Ajuns la Paris, Baker i-a făcut o descriere doar pe jumătate admirativă, numindu-l „mica gaură a nodului prin care trebuiau să treacă nenumărate evenimente măreţe” 4. Acorda arareori interviuri şi nu organiza

aproape niciodată întâlniri oficiale, motiv pentru care a devenit bineînţeles ţinta multor speculaţii. Nici nu-şi dorea să fie util, spunea el adesea. În jurnalul său însă, House nota conştiincios numele persoanelor importante şi insistente care aşteptau să îl întâlnească. Transcria cu exactitate orice compliment primit, indiferent cât de linguşitor ar fi fost.5

Asemenea celor mai mulţi sudişti albi ai perioadei respective, House era democrat, însă simpatiza cu aripa liberală, progresistă a partidului. Când a intrat Wilson în politică, House – care deja era un personaj important pe scena politică texană – a văzut în el un om cu care putea colabora. Cei doi s-au întâlnit pentru prima dată în 1911, când Wilson se pregătea să candideze la preşedinţie. „Între noi s-a format o legătură chiar de la prima întâlnire – îşi amintea House mulţi ani mai târziu, după ce prietenia lor se sfârşise irevocabil –, „minţile noastre au vibrat la unison chiar din primul moment". 6 Texanul i-a oferit lui Wilson afecţiunea generoasă şi loialitatea de care avea nevoie, iar preşedintele i-a dat putere. După moartea primei sale soţii, Wilson a devenit şi mai dependent de House. „Tu eşti singurul om din lume cu care pot discuta orice", i-a scris el în 1915. „Sunt unii cărora le pot povesti cutare lucru, cu alţii vorbesc despre altceva, dar tu eşti singura persoană în faţa căreia pot să mă destăinui complet". 7 Când a apărut în peisaj a doua doamnă Wilson, aceasta l-a scrutat pe House din priviri, cu ochii mijiţi de gelozie.

Când a izbucnit războiul, Wilson l-a trimis pe House într-un turneu prin capitalele europene în încercarea zadarnică de a pune capăt luptelor. Apoi, când conflictul a luat sfârşit, l-a îmbarcat în grabă spre Paris pentru a negocia termenii armistiţiului. „Nu îţi dau instrucţiuni, i-a spus Wilson, pentru că simt că o să ştii ce trebuie să faci". 8 House era sută la sută convins că noua diplomaţie a lui Wilson era cea mai mare speranţă a lumii. După părerea lui, înfiinţarea Ligii Naţiunilor era o idee minunată. În plus, credea că avea mai multe şanse decât Wilson să atingă scopurile lor comune. În timp ce preşedintele era prea idealist, prea dogmatic, House era un bun intermediar, care încuviinţa aici, ridica din umeri acolo, schimba un pic nuanţele dincolo, promitea un anumit lucru cuiva şi apoi acelaşi lucru altcuiva, după care aplana neînţelegerile şi făcea lucrurile să meargă. De fapt, nu îşi dorise cu adevărat ca Wilson să participe la Conferinţa de Pace. Pe parcursul

următoarelor luni, acest subordonat loial avea să noteze metodic în jurnalul sau toate greşelile lui Wilson: răbufnirile, contradicţiile, lipsa de îndemânare la negocieri şi modul său de gândire care nu cunoştea decât „o singură direcţie" 9.

Clemenceau îl simpatiza enorm pe House, pe de o parte pentru că îl amuza, pe de alta pentru că părea să înţeleagă mult prea bine problemele Franţei.10 „Cu dumneavoastră pot să mă înţeleg, i-a spus Clemenceau, sunteţi practic. Pe dumneavoastră vă înţeleg, dar să vorbeşti cu Wilson e ca şi cum ai vorbi cu Iisus Hristos!" 11 Lloyd George era mai detaşat: „House vedea cu o mai mare claritate decât majoritatea bărbaţilor – sau chiar a femeilor – până pe fundul acelor ape de mică adâncime pe care le găseşti pe ici şi pe colo în cele mai vaste dintre oceane şi în oameni". După părerea lui Lloyd George, House era un individ fermecător, dar oarecum limitat – „în esenţă este un vânzător, nu un producător". House ar fi putut fi un bun ambasador, dar niciodată un ministru de externe. „Poate că era de fapt o calitate, a conchis binevoitor Lloyd George, că nu era nici pe departe atât de viclean pe cât se credea". 12 House nu-l putea suferi pe Lloyd George, „un intrigant care îşi schimbă părerea după cum bate vântul. Nu are pic de înţelegere aprofundată asupra niciuneia dintre chestiunile cu care se confruntă" 13. Dar Lloyd George ştia să-şi vadă interesul. House însă, care credea că orice neînţelegere putea fi depăşită, nu ştia. „Este un excelent mediator, spunea Baker, dar se face vinovat de metehnele tipice acestei virtuţi, căci ajunge să arbitreze neînţelegeri minore aplicând principii solide". 14 House făcuse deja acest lucru pe parcursul dezbaterilor premergătoare armistiţiului.

Marele Război a început cu o serie de greşeli şi s-a sfârşit în confuzie. Aliaţii (şi haideţi să-l includem în această categorie şi pe asociatul lor, Statele Unite ale Americii) nu s-au aşteptat la o victorie atât de rapidă. În vara lui 1918, era clar că Austro-Ungaria se prăbuşea, dar Germania încă părea puternică. Conducătorii Aliaţilor credeau că războiul avea să mai dureze cel puţin un an. Însă până la sfârşitul lunii octombrie, susţinătorii Germaniei începeau să o abandoneze şi să ceară armistiţii, armata germană se retrăgea către graniţele interne, iar Germania însăşi era zguduită de revoluţii. Armistiţiul cu Germania, cel mai important şi, în final, cel mai controversat dintre toate, s-a stabilit în cadrul unei negocieri în trei, între noul guvern german de la

Berlin, Consiliul Suprem de Război al Aliaţilor, cu sediul la Paris, şi Wilson, aflat la Washington. În calitate de reprezentant personal al lui Wilson, House acţiona ca un liant. Germanii, care analizaseră situaţia la rece şi ştiau că cea mai bună şansă de a se bucura de nişte condiţii blânde de pace era să se pună la cheremul lui Wilson, au cerut un armistiţiu care să aibă la bază Cele Paisprezece Puncte. Wilson, care era nerăbdător să-şi convingă aliaţii europeni relativ şovăielnici să-i accepte principiile, şi-a dat acordul printr-o serie de note publice.

Această decizie i-a enervat pe europeni. În plus, nu fuseseră niciodată dispuşi să accepte Cele Paisprezece Puncte fără modificări suplimentare. Francezii voiau să se asigure că primeau compensaţii pentru daunele masive provocate de invazia germană. Britanicii nu puteau fi de acord cu prevederea referitoare la liberul acces la căile maritime, căci astfel nu ar mai fi putut folosi blocadele navale împotriva inamicilor lor. Printr-o ultimă serie de discuţii purtate la Paris, House a acceptat rezervele Aliaţilor, iar Cele Paisprezece Puncte au fost modificate pentru a facilita plata reparaţiilor de război – aşa cum au fost ele numite ulterior de către Germania –, dar şi discuţiile cu privire la liberul acces la căile maritime, purtate în cadrul Conferinţei de Pace însăşi. În plus, termenii militari ai armistiţiului, prin care nu se cerea doar evacuarea teritoriilor franceze şi belgiene, ci şi retragerea trupelor germane din vestul Germaniei însăşi, au ajuns să fie sinonimi cu dezarmarea Germaniei, un lucru pe care francezii şi-l doreau cu ardoare.15

Armistiţiul a fost încheiat de aşa manieră încât a lăsat loc incriminărilor ulterioare. Astfel, germanii au susţinut că îl acceptaseră pe baza Celor Paisprezece Puncte originale şi că, prin urmare, termenii de pace adăugaţi ulterior erau în mare parte ilegitimi. Iar Wilson şi adepţii săi i-au învinovăţit pe europenii vicleni de diluarea intenţiilor pure ale noii diplomaţii.

În 14 decembrie 1919, cu ocazia primei lor conversaţii în capitala franceză, House şi Wilson erau deja suspicioşi cu privire la intenţiile europenilor. Deşi Conferinţa de Pace avea să se deschidă oficial de-abia peste câteva săptămâni, intrigile deja începuseră. Clemenceau le sugerase britanicilor să redacteze un acord general cu privire la termenii păcii, iar europenii, inclusiv italienii, se întâlniseră la Londra la începutul lunii.16 înţelept, Clemenceau s-a asigurat. L-a

vizitat pe House, care era bolnav, spunându-i că întâlnirile de la Londra nu aveau nicio importanţă. El nu le frecventa decât pentru a-l ajuta pe Lloyd George la viitoarele alegeri generale.17 Aşa cum s-a şi dovedit, întâlnirile de la Londra nu s-au încheiat cu adoptarea unei poziţii europene comune. S-au purtat discuţii cu privire la revendicările teritoriale ale Italiei în Marea Adriatică, iar Marea Britanie şi Franţa s-au ciorovăit pe tema împărţirii Imperiului Otoman.

Toate cele trei puteri europene se temeau să nu-i lase lui Wilson impresia ca încercau să soluţioneze lucrurile înainte ca acesta să ajungă la Paris.

House, care împărtăşea viziunea lui Wilson (Statele Unite ale Americii aveau să fie arbitrul păcii), credea – fără să aibă multe dovezi care să-i susţină teoria – că premierul francez avea să fie mai rezonabil decât cel britanic. Prin urmare, Wilson s-a întâlnit prima dată cu liderul francez. Bătrânul şi vicleanul om de stat l-a ascultat pe Wilson fără să scoată o vorbă, intervenind doar arareori pentru a-şi arăta acordul pentru crearea Ligii Naţiunilor. Wilson a rămas impresionat, iar House, care îşi dorea ca Franţa şi SUA să creeze un front comun împotriva Marii Britanii, a fost încântat.18 Familia Wilson şi-a petrecut Crăciunul cu generalul Pershing la sediul militar american de lângă Paris, după care a plecat spre Londra.

În Marea Britanie, Wilson a fost întâmpinat din nou de mulţimi numeroase şi entuziaste, dar primele sale întrevederi private cu liderii britanici nu au decurs prea bine. Preşedintele avea tendinţa de a fi înţepat, jignit de faptul că Lloyd George şi miniştrii britanici de rang înalt nu se grăbiseră să vină în Franţa în întâmpinarea sa şi enervat că alegerile generale britanice aveau să amâne începutul Conferinţei de Pace, în sufletul lui Wilson se purta o luptă în ceea ce privea Marea Britanie, iar această atitudine era împărtăşită de foarte mulţi americani. Pe de o parte, era conştient că Statele Unite ale Americii îşi datorau măreţele tradiţii liberale acestei ţări, dar, pe de altă parte, era şi precaut şi invidios pe puterea acesteia. „Dacă Anglia insistă să-şi menţină dominaţia maritimă şi după război – i-a spus Wilson lui André Tardieu, colegul apropiat al lui Clemenceau –, atunci Statele Unite ale Americii pot şi au să-i arate cum să-şi construiască o flotă!” 19 La o recepţie organizată la Palatul Buckingham, Wilson i-a spus pe şleau unui oficial britanic (care pe dată le-a transmis superiorilor săi

cuvintele preşedintelui): „Nu trebuie să susţineţi că noi, cei care venim aici, vă suntem veri şi cu atât mai puţin fraţi; nu suntem niciuna, nici alta". Discuţiile despre o lume anglo-saxonă erau, de asemenea, o greşeală, a continuat el, căci foarte mulţi americani proveneau din alte culturi; în plus, era o prostie să se facă atâta tam-tam despre faptul că ambele naţiuni vorbeau limba engleză. „Nu, există doar două căi prin care se pot institui şi menţine relaţii mai strânse între ţara voastră şi a mea: acestea sunt comuniunea de idealuri şi interese". 20 Britanicii au fost efectiv uimiţi de faptul că Wilson nu a răspuns toastului făcut de rege forţelor americane şi nu a întors complimentul englezilor. „Nu s-a remarcat nici urmă de prietenie sau de bucurie că îi întâlneşti pe acei oameni care ţi-au fost parteneri într-un demers comun şi care au scăpat la mustaţă de pericolul care păştea ambele naţiuni", a comentat Lloyd George.21

Lloyd George, care şi-a dat seama că stabilirea unor bune relaţii cu americanii era de o importanţă crucială, şi-a propus să-l farmece pe Wilson. Prima lor conversaţie a dezgheţat spiritele.22 Lloyd George le-a transmis uşurat colegilor săi că Wilson părea dispus să ajungă la compromisuri în privinţa acelor chestiuni pe care britanicii le considerau importante, precum liberul acces la căile maritime şi soarta coloniilor germane. Wilson lăsase impresia că principala sa preocupare era Liga Naţiunilor, chestiune pe care dorea să o discute de îndată ce începea Conferinţa de Pace. Lloyd George a fost de acord. Acest lucru avea să faciliteze negocierea celorlalte chestiuni, a spus el. Cei doi conducători au vorbit, de asemenea, despre procedura de lucru ce urma să fie abordată la Conferinţa de Pace. Aparent, aveau să respecte tradiţia şi să poarte discuţii cu Germania şi celelalte naţiuni înfrânte pentru a redacta tratate.23

Însă experienţele din trecut nu ofereau prea multe linii călăuzitoare pentru noua ordine pe care şi-o dorea Wilson. Drepturile învingătorilor şi victoria erau adânc întipărite în istoria europeană, iar în războaiele anterioare – cel napoleonian, de exemplu – cei victorioşi puseseră mâna pe tot ceea ce îşi doriseră, fie comori de artă, fie teritorii. În plus, învinsului i se ceruse să plătească o despăgubire pentru costurile războiului şi câteodată chiar şi reparaţii pentru pagubele pricinuite. Dar oare nu renunţase toată lumea la aceste practici după ultimul război? Ambele tabere vorbiseră despre o pace

corectă, fără anexări. Ambele tabere făcuseră apel la dreptul popoarelor de a-şi alege propriii conducători, Aliaţii chiar mai vehement şi mai insistent decât Puterile Centrale. Şi chiar înainte ca Statele Unite ale Americii să intre în război, termeni precum democraţia şi justiţia fuseseră utilizaţi în propaganda de război a Aliaţilor. Wilson le-a monopolizat agenda şi a transformat-o într-un set ferm de promisiuni pentru o lume mai bună. Într-adevăr, permisese acordarea de oarece recompense celor victorioşi: Franţa îşi primea înapoi provinciile pierdute, Alsacia şi Lorena, iar Germania trebuia să plătească daunele produse Belgiei. Însă francezii voiau mai mult: probabil teritorii germane, dar cu siguranţă şi garanţii de securitate împotriva unui posibil atac viitor. Britanicii îşi doreau anumite colonii germane, italienii o parte din Balcani, iar japonezii regiuni din China. Puteau să fie justificate aceste revendicări în contextul noii diplomaţii? apoi mai existau şi toate naţiunile noi din

Europa Centrală, unele deja formate, iar altele în stadiu embrionar, care cereau să-şi facă auzită vocea. Dar şi popoarele din colonii, cei care luptau pentru drepturile femeilor, reprezentanţii sindicatelor muncitoreşti, negrii din America, liderii religioşi, filantropii. Dacă este să facem o comparaţie, Congresul de la Viena fusese floare la ureche.

În primele lor discuţii cu Wilson, atât Clemenceau, cât şi Lloyd George au subliniat faptul că Aliaţii trebuiau să-şi clarifice poziţia cu privire la condiţiile păcii, în cadrul unei conferinţe preliminare. Wilson nu a fost de mare ajutor la acest capitol. Dacă europenii conveneau în prealabil asupra termenilor păcii, atunci conferinţa generală de pace avea să fie o escrocherie. Pe de altă parte, Wilson era pregătit să poarte conversaţii neoficiale pentru a-i ajuta pe Aliaţi să ajungă la o poziţie comună. „De fapt, era acelaşi lucru, le-a transmis Lloyd George colegilor săi, dar preşedintele insista cu încăpăţânare asupra punctului lui de vedere”. 24 Au convenit să se întâlnească la Paris, pentru a purta discuţiile preliminare – timp de cel mult câteva săptămâni –, după care să se aşeze la masa negocierilor cu inamicul. Până atunci, Wilson plănuia să se afle deja pe drumul de întoarcere acasă.25

După aceste prime întâlniri cu persoanele care aveau să-i devină cei mai apropiaţi colegi la Paris, Wilson a pornit spre Italia, unde avea să fie întâmpinat cu şi mai mult entuziasm. Însă nici ovaţiile, nici

recepţiile de stat sau audienţele private nu puteau ascunde faptul că timpul trecea. Wilson a început să se întrebe dacă nu cumva toate aceste amânări se întâmplau cu bună ştiinţă; preşedintele era de părere că oamenii îşi doreau pacea; conducătorii lor trăgeau de timp, din cine ştie ce motive sinistre. Guvernul francez a încercat să aranjeze un tur al câmpurilor de luptă pentru Wilson. Acesta a refuzat enervat. „Încercau să-l forţeze să viziteze regiuni devastate, a povestit el unui cerc restrâns de prieteni apropiaţi, ca să vadă roşu în faţa ochilor şi să facă jocul guvernelor Marii Britanii, Franţei şi Italiei". Nu avea să se lase manipulat astfel; pacea trebuie încheiată cu calm, fără resentimente. „Chiar dacă întreaga Franţă ar fi fost transformată într-o gaură de obuz, acordul final avea să rămână neschimbat". 26 Francezilor le-a displăcut profund refuzul său şi nu au fost prea încântaţi de vizita fugitivă pe care le-a făcut-o în martie.

Wilson ajungea treptat la concluzia că dorinţele de viitor ale francezilor nu erau nici pe departe atât de asemănătoare cu ale sale precum îl încurajase House să creadă. Guvernul francez pregătise o agendă amplă, iar Liga Naţiunilor se afla undeva la capătul lungii liste de chestiuni importante ce trebuiau soluţionate.27 Paul Cambon, experimentatul ambasador francez la Londra, i-a spus unui diplomat britanic: „sarcina Conferinţei de Pace era să pună capăt războiului cu Germania". Liga era o chestiune care putea fi amânată cu uşurinţă.28 Majoritatea oamenilor de stat francezi erau de părere că liga era continuarea unei alianţe încheiate pe timp de război, al cărei principal scop ar fi fost să asigure aplicarea termenilor păcii. Potrivit unui memorandum intern, faptul că o mare parte a opiniei publice franceze gândea în termeni mult mai idealişti – „o ligă care să ne poată ajuta" 29 – nu avea nicio importanţă. În public, Clemenceau se arăta sceptic. La o zi după discursul lui Wilson de la Londra, când preşedintele şi-a reiterat încrederea în Liga Naţiunilor, considerând-o cea bună modalitate de a garanta siguranţa statelor membre, Clemenceau a vorbit în faţa Camerei Deputaţilor Franţei. În aplauzele aleşilor, premierul a spus: „Există un vechi sistem de alianţe care poartă numele de Echilibrul Marilor Puteri – acest sistem de alianţe, la care eu nu renunţ, mă va ghida pe tot parcursul Conferinţei de Pace". Cu o tentă maliţioasă, a făcut referire la acea nobilă *candeur* a lui Wilson, un termen care putea însemna fie candoare, fie naivitate jalnică. (În

însemnările oficiale cuvântul a fost transformat în *grandeur* – „măreţie"). Delegaţia americană a considerat discursul lui Clemenceau o provocare.30

Discursul ca atare şi reacţia americanilor la acesta conţineau sâmburii a ceea ce avea să devină un tablou nefast şi de durată, mai ales în Statele Unite ale Americii. Pe de o parte, un Galahad neîntinat în gânduri şi fapte, care lumina drumul către un viitor de aur; pe de altă parte, un gnom francez slut, cu sufletul negru de mânie şi pizmă, care se gândea doar la răzbunare. Pe de o parte pacea, pe de alta războiul. O imagine expresivă, dar care nu face cinste niciuneia dintre părţi. Ambii politicieni erau liberali şi nutreau un scepticism conservator faţă de schimbările rapide. Singurele lucruri care îi deosebeau erau temperamentul şi experienţele personale. Wilson era de părere că omul era bun de la natură. Clemenceau îşi avea îndoielile lui. El şi Europa trecuseră prin prea multe. „Vă rog, nu mă înţelegeţi greşit, i-a spus el la un moment dat lui Wilson, şi noi am venit pe lume nutrind aceleaşi instincte nobile şi aspiraţii înalte despre care vorbiţi şi dumneavoastră atât de des şi cu atâta elocvenţă. Dar am devenit ceea ce suntem astăzi pentru că am fost modelaţi de lumea aspră în care am ajuns să trăim şi am supravieţuit numai pentru că suntem nişte indivizi duri". Wilson trăise într-o lume în care democraţia se aflase la adăpost. „Eu am trăit într-o lume în care era la ordinea zilei să împuşti un democrat". 31 Dacă Wilson credea că folosirea forţei avea să dea în final greş, Clemenceau o văzuse câştigând de prea multe ori. „Am ajuns la concluzia că *forţa* este un lucru pozitiv", i-a spus el la un moment dat amantei lui Lloyd George, Frances Stevenson, pe când prânzeau împreună. „De ce este puiul acesta aici? Pentru că nu a fost suficient de puternic să facă faţă celor care voiau să-l ucidă. Şi foarte bine că a fost aşa!" 32 Clemenceau nu se opunea Ligii; pur şi simplu, nu avea prea mare încredere în aceasta. I-ar fi plăcut să asiste la o cooperare internaţională mai strânsă, însă istoria recentă îi demonstrase mult prea bine cât de important era să ţii praful de puşcă uscat şi puştile curăţate, pentru că de fapt nu poţi şti niciodată.33 în această privinţă, reflecta cu fidelitate părerea opiniei publice franceze, care era în continuare deosebit de suspicioasă când venea vorba despre germani.34

În a doua săptămână a lui ianuarie 1919, Wilson se întorsese deja la Paris, în aşteptarea conferinţei preliminare. Locuia pe picior mare într-o casă privată pusă la dispoziţie de guvernul francez. (Una dintre glumiţele preferate ale lui Wilson era că americanii plăteau cazarea direct prin împrumuturile acordate Franţei.) Hotel Murat era proprietatea descendenţilor marelui om de arme, care se căsătorise cu una dintre surorile lui Napoleon, şi aceştia închiriaseră clădirea guvernului francez. Mai târziu, când relaţiile dintre Franţa şi Statele Unite ale Americii s-au răcit, prinţesa Murat şi-a cerut proprietatea înapoi. Delegaţia prezidenţială – printre membrii căreia se numărau medicul personal al lui Wilson, amiralul Caiy T. Grayson, şi secretara doamnei Wilson – s-a acomodat cu greu, nesimţindu-se în largul ei în încăperile reci şi strălucitoare, încărcate de comori ale trecutului care se reflectau în permanenţă în oglinzile gigantice. Un jurnalist britanic sosit la reşedinţă pentru a-l intervieva pe preşedinte l-a găsit pe Wilson îmbrăcat într-un costum de flanelă gri, stând în dreptul magnificului birou imperial, cu un mare vultur de bronz deasupra capului.35

Restul delegaţilor americani au fost cazaţi la o oarecare distanţă, dar tot în apartamente de mare lux, la Hotel Crillon. „Mi s-a dat o încăpere enormă, i-a scris un profesor american soţiei sale, cu tavan înalt, lambriuri albe, şemineu, o baie enormă şi un pat foarte confortabil, toate pictate într-o nuanţă caldă de roz fanat". 36 Americanii au fost extaziaţi de mâncare, impresionaţi de modul meticulos în care erau serviţi şi amuzaţi de lifturile hidraulice, vechi şi foarte lente, care câteodată atârnau suspendate între etaje până când se transporta suficientă apă dintr-un rezervor în altul pentru ca ele să avanseze.37 Pentru că reşedinţa era mică, birourile delegaţiei erau împrăştiate prin clădirile din vecinătate, unele aflându-se chiar în saloanele private ale restaurantului Maxim, care încă miroseau a vin şi mâncare stătute. Pe parcursul următoarelor luni, americanii şi-au lăsat amprenta asupra hotelului particular Crillon: au construit o frizerie, o reţea de linii private de telefonie şi au înlocuit gustarea de dimineaţă franceză cu un mic dejun american copios.38 Clădirea se aseamănă cu un cuirasat american şi „miroase straniu" 39, îşi va aminti Harold Nicolson, tânărul diplomat britanic care a aşternut pe hârtie una dintre cele mai amănunţite şi pline de viaţă descrieri ale Conferinţei de Pace.

Vizitatorii britanici au fost, de asemenea, surprinşi de seriozitatea pe care americanii o acordau ierarhiilor; spre deosebire de britanici, oamenii importanţi nu mâncau niciodată împreună cu subalternii lor.40

Camerele lui Lansing şi ale colegilor săi plenipotenţiari, White şi Bliss, se aflau la etajul doi, însă adevăratul nucleu al puterii era concentrat la etajul de deasupra lor, unde se afla apartamentul vast al lui House, cu încăperile sale bine păzite – mai bine, a observat el cu infatuare, decât ale celorlalţi. Aici stătea House aşa cum îi plăcea lui, elaborându-şi planurile şi primindu-i în vizită pe cei mai puternici musafiri. Prim-miniştri, generali, ambasadori, jurnalişti, aproape toţi au venit să-l vadă. Pe primul loc se afla întotdeauna relaţia sa cu preşedintele. Cei doi vorbeau zilnic, fie faţă în faţă, fie prin intermediul reţelei directe de telefonie instalate de inginerii armatei. Câteodată Wilson mai făcea câte o plimbare până la Crillon; nu se oprea niciodată la etajul doi, ci mergea direct la catul superior? 1

3

Paris

În ianuarie 1919, când delegaţi din toate colţurile lumii începeau să sosească în capitala franceză, Parisul era trist, dar superb. Parizienii erau îngenuncheaţi şi îndoliaţi, dar femeile rămăseseră extraordinar de elegante. „Aproape neîncetat, i-a scris un delegat canadian soţiei sale, întâlneşti câte o siluetă care ar fi putut foarte bine să coboare din revistele *LaVieParisienne* sau *Vogue* în unul dintre momentele lor mai bune". 1 Cei bogaţi încă puteau cumpăra îmbrăcăminte şi bijuterii minunate. Când reuşeau să se aprovizioneze, restaurantele erau nemaipomenite. În cluburile de noapte, cuplurile se mişcau vioi pe ritmul noilor dansuri la modă, tango şi foxtrot. Vremea era surprinzător de blândă. În parcuri, iarba era încă verde, iar unele flori îmboboceau. Plouase mult, iar Sena crescuse. De-a lungul faimoaselor *quais***2**, mulţimi de oameni se adunau să privească apele umflate, iar muzicanţii ambulanţi cântau despre măreaţa victorie a Franţei împotriva Germaniei şi despre noua lume care tocmai se năştea.2

[2] Cheiuri (în orig.» în 1b. franceză). (AC red.)

Urmele Marelui Război care se sfârşise erau vizibile pretutindeni – refugiaţi din zonele devastate din nord; tunul german capturat şi expus în Place de la Concorde şi Champs-Élysées; mormanele de moloz şi ferestrele baricadate din apropierea locurilor în care căzuseră bombe germane. Un crater imens îşi deschidea fălcile în grădina de trandafiri de la Tuileries. De-a lungul celebrelor *GrandsBoulevards*[3], printre şirurile de castani erau spaţii goale, căci copacii fuseseră tăiaţi pentru lemn de foc. Vitraliile ferestrelor înalte ale catedralei Notredame lipseau, pentru că fuseseră puse la adăpost şi înlocuite cu nişte geamuri palide, galbene, care scăldau lespezile din interior într-o lumină caldă. Era o penurie acută de cărbune, lapte şi pâine.

Şi societatea franceză rămăsese traumatizată. Deşi steagurile victoriei fluturau în bătaia vântului, atârnate de felinarele stradale şi la ferestre, bărbaţi fără mâini şi picioare şi soldaţi demobilizaţi îmbrăcaţi în uniforme militare terfelite cerşeau mărunţiş la colţ de stradă şi una din două femei era în doliu. Presa de stânga instiga la revoluţie, cea de dreapta la represiune. Grevele şi protestele nu conteneau. În iarna şi primăvara lui 1919, străzile musteau de demonstranţi, femei şi bărbaţi deopotrivă, îmbrăcaţi în tradiţionalul albastru al muncitorilor francezi. Clasele de mijloc îşi organizau şi ele propriile contrademonstraţii.

Nici americanii şi nici englezii nu doriseră să organizeze Conferinţa de Pace la Paris. Aşa cum a mărturisit şi House în jurnalul său: „Şi aşa va fi îngrozitor de greu să încheiem o pace corectă, dar va fi aproape imposibil să o facem dacă discuţiile vor avea loc în atmosfera tensionată dintr-o capitală beligerantă. Lucrurile ar putea să iasă bine, dar ar putea la fel de bine să se transforme într-o tragedie". 3 Francezii erau prea agitaţi, suferiseră prea mult şi erau prea înverşunaţi împotriva germanilor pentru a putea oferi atmosfera calmă de care era nevoie pentru înfăptuirea păcii. Wilson preferase Geneva, dar s-a răzgândit după ce a primit o serie de rapoarte alarmante din Elveţia, potrivit cărora ţara s-ar fi aflat în pragul revoluţiei şi ar fi colcăit de spioni germani.4 Clemenceau a insistat asupra Parisului fără să şovăie nici măcar o clipă.5 „Niciodată – a declarat ulterior Lloyd George, într-un moment de cruntă enervare – nu am vrut să organizez conferinţa în

[3] Marilor Bulevarde (în orig., în 1b. franceza). (N. red.)

nefericita asta de capitală. Şi eu, şi House am fost de părere că ar fi fost indicat să o organizăm într-un loc neutru, dar bătrânul atât s-a plâns şi a protestat că am cedat". 6

Poate că e doar o legendă, dar se spune că, pe patul de moarte, Clemenceau a cerut să fie îngropat în picioare, cu faţa spre Germania. Pe de altă parte, cert este că şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii stând de strajă împotriva puternicului vecin al Franţei. Când a izbucnit războiul Franco-Prusian, avea numai douăzeci şi opt de ani şi a făcut parte din grupul de tineri republicani care a continuat să lupte la Paris chiar şi după înfrângerea armatelor franceze. A văzut Parisul suferind de foamete, a asistat la capitularea guvernului francez şi la proclamarea Imperiului German în Sala Oglinzilor de la Versailles. În calitate de deputat proaspăt ales, a votat împotriva tratatului de pace cu Germania. În calitate de jurnalist, scriitor, politician şi, în cele din urmă, prim-ministru, a emis acelaşi avertisment: Germania era o ameninţare pentru Franţa. „Toată viaţa mea, i-a mărturisit el unui jurnalist american cu puţin timp înainte să moară, nu am urât nimic mai mult decât Germania pentru ce i-a făcut Franţei". 7 După 1871, nu a căutat în mod activ războiul; pur şi simplu l-a acceptat ca fiind inevitabil. „Problema, spunea el, nu este Franţa. Germania este de părere că logica din spatele victoriei ei este echivalentă cu dominaţia, în timp ce noi nu credem că logica din spatele înfrângerii noastre este servitutea. °

Clemenceau a recunoscut mereu că Franţa avea nevoie de aliaţi. Altfel, ar fi fost pierdută. Înainte de 1914, noua Germanie fusese un oponent formidabil, având o industrie în plin avânt, exporturi şi bogăţii naturale. La aceste capitole, Franţa stagnase, iar rata natalităţii era în scădere. Astăzi, când nu mai contează atât de mult numărul soldaţilor trimişi pe câmpul de luptă, ne este greu să ne imaginăm cât de importante erau la acea vreme armatele numeroase detaşate pe front. După cum a declarat şi Clemenceau în faţa Senatului francez pe parcursul dezbaterii privind ratificarea tratatului, „în acordul cu Germania nu se specifică nicăieri că francezii se angajează să facă mulţi copii, iar această prevedere ar trebui să fie cap de listă".9 Tocmai din cauza acestor dezavantaje, Franţa apelase la inamicii săi tradiţionali, Rusia ţaristă în est şi Marea Britanie, aflată pe cealaltă parte a Canalului Mânecii, căci forţa de lucru rusească şi industria şi puterea

maritimă a britanicilor puteau echilibra Franţa în lupta împotriva Germaniei. Până în 1918 se schimbaseră multe, însă nu şi dezechilibrul fundamental. Germanii tot erau mai numeroşi decât francezii. În cât timp oare avea să-şi revină economia germană, a cărei infrastructură era în mare parte intactă? Iar acum Franţa nu se mai putea baza pe Rusia.

Pe parcursul Conferinţei de Pace, aliaţii Franţei au ajuns să fie exasperaţi de ceea ce au considerat a fi intransigenţa, lăcomia şi dorinţa acerbă de răzbunare a francezilor. Ei nu trecuseră însă prin ceea ce trecuse Franţa. Monumentele ridicate în onoarea celor căzuţi în luptă în fiecare oraş sau sat francez, listele nesfârşite cu numele celor ucişi în Primul Război Mondial, dar şi cele cu cei căzuţi în cel de-al Doilea spun povestea pierderilor franceze. Un sfert din populaţia masculină a Franţei, tineri cu vârste cuprinse între optsprezece şi treizeci de ani, a murit în război, în total peste 1, 3 milioane de oameni din cele 40 de milioane de locuitori ai perioadei antebelice. Dintre toate statele beligerante, Franţa a suferit cele mai mari pierderi raportate la nivelul total al populaţiei. De două ori mai mulţi soldaţi au fost răniţi. În nordul ţării, fâşii întinse de pământ erau presărate cu obuze, traversate de tranşee, marcate cu şiruri nesfârşite de cruci. În jurul fortăreţei Verdun, unde s-a purtat cea mai sângeroasă bătălie pentru Franţa, nu mai creştea nici măcar un fir de iarbă, nu se mai auzea ciripit de pasăre. Minele de cărbune de care depindea atât de mult economia franceză pentru alimentarea cu curent electric erau inundate; fabricile pe care acestea le-ar fi aprovizionat fuseseră rase de pe faţa pământului sau transportate, cărămidă cu cărămidă, în Germania. Cinciprezece mii de kilometri pătraţi de teritoriu francez, unde înainte de război se obţineau 20 la sută din recoltele agricole, 90 la sută din producţia de minereu de fier şi 65 la sută din cea de oţel, erau în ruine. Poate că Wilson ar fi înţeles mai bine revendicările lui Clemenceau dacă s-ar fi dus din timp să vadă acest dezastru cu ochii lui.10

La Conferinţa de Pace, Clemenceau avea să concentreze toate chestiunile importante în mâinile sale. Delegaţia franceză era formată din cei mai de seamă experţi ai ţării, dar în primele patru luni de conferinţă aceasta nu a participat la nicio reuniune.11 Spre enervarea diplomaţilor, Clemenceau se consulta arareori cu experţii în politica

externă de la Quai d'Orsay[4].12 Nu acorda mare atenţie nici experţilor universitari, cărora le ceruse să redacteze rapoarte cu privire la revendicările economice şi teritoriale ale Franţei şi să adere la comisiile şi comitetele care se tot înmulţeau la Conferinţa de Pace. „Nu este organizat în idei, nu are metodă de lucru – s-a plâns înţeleptul şi vârstnicul Paul Cambon de la Londra –, şi-a atribuit toate responsabilităţile şi sarcinile şi astfel nimic nu funcţionează. Iar acest bărbat de 78 de ani, bolnav, căci mai e şi diabetic… primeşte în biroul său cincizeci de oameni pe zi şi se consumă cu o mie de detalii pe care ar trebui să le lase în seama miniştrilor săi… În timpul războiului nu am fost niciodată atât de neliniştit precum sunt acum când vine vorba de această pace". 13

Stephen Pichon, ministrul de externe al lui Clemenceau, era un bărbat plăcut, leneş şi nehotărât, care primea în fiecare dimineaţă instrucţiunile pe care trebuia să le urmeze şi nici că ar fi visat să nu le dea ascultare.14 Clemenceau îl simpatiza chiar dacă nu o arăta. „Cine este Pichon?", a întrebat el într-o zi. „Ministrul dumneavoastră de externe", s-a auzit răspunsul. „Aşa este, a spus bătrânul tigru, am şi uitat". 15 Altă dată, Pichon şi un grup de experţi aşteptau răbdători, din umbră, să înceapă o reuniune. Când Clemenceau l-a tachinat pe Balfour spunându-i că are foarte mulţi consilieri în slujba sa, Balfour i-a răspuns: „fac acelaşi lucru ca şi oamenii din jurul dumneavoastră, care sunt mult mai numeroşi". Clemenceau, înfuriat că a rămas fără replică, i-a întors spatele. „Plecaţi toţi", i-a spus lui Pichon. „N-am nevoie de niciunul dintre voi!" 16

Dacă punea în discuţie deciziile pe care trebuia să le ia, Clemenceau o făcea doar seara, acasă la el, cu un grup restrâns de oameni printre care se numărau consilierul său credincios, generalul Henri Mordacq, eminentul André Tardieu, care putea fi un adevărat pisălog, şi industriaşul Louis Loucheur. Îi ţinea ca pe ace, căci punea poliţia să-i supravegheze zilnic, în fiecare dimineaţă, le înmâna câte un dosar care conţinea o descriere a tuturor activităţilor lor din ziua precedentă.17 îl ignora pe cât putea pe Raymond Poincaré, pe care îl detesta.

[4] Sediul Ministerului Afacerilor Externe francez. (N. red.)

Pe parcursul îndelungatei sale vieţi, Clemenceau a făcut întotdeauna tot ce a vrut. Duşmanii săi susţineau că ochii oblici şi cruzimea de care dădea dovadă erau o moştenire de la hunii care reuşiseră într-un fel sau altul să ajungă până în Vendée.18 S-a născut în 1841, într-o familie de mici nobili dintr-o minunată regiune a Franţei, cu un trecut violent. Aproape de fiecare dată, locuitorii regiunii îşi aleseseră greşit tabăra: în războaiele religioase, din care catolicismul ieşise triumfător, fuseseră protestanţi; pe parcursul Revoluţiei Franceze, fuseseră catolici şi regalişti. Familia Clemenceau constituia o minoritate în cadrul unei minorităţi – fiind republicană, radicalistă şi puternic anticlericală. Deşi Clemenceau era de părere că snobii erau nişte prostovani, se întorcea întotdeauna la mohorâtul său conac de familie, cu pardoseli de piatră, împrejmuit cu un şanţ şi decorat auster.

Asemenea tatălui său, Clemenceau a studiat medicina, dar nu a practicat această meserie. Cert este că, pentru el, studiul cădea întotdeauna pe locul doi, pe primul aflându-se scrisul, activităţile politice şi poveştile de dragoste. Asemenea altor tineri inteligenţi, era atras de Paris şi de universul intelectualilor, jurnaliştilor şi artiştilor radicalişti. La sfârşitul anilor 1860, a petrecut o bună perioadă de timp în Statele Unite ale Americii, ţară admirată întotdeauna de republicani şi considerată un spaţiu al libertăţii. În urma călătoriilor sale, s-a ales cu o engleză fluentă, condimentată cu un argou newyorkez ieşit din uz şi un accent care îmbina vorbirea tărăgănată a yankeilor cu graseiatul francezilor. S-a ales şi cu o soţie, Mary Plummer, o fată minunată, prostovană şi foarte tradiţionalistă, din New England, pe care a întâlnit-o pe când preda limba franceză la o şcoală de fete.19 A adus-o în Franţa şi a lăsat-o o bună perioadă de timp cu părinţii şi mătuşile sale nemăritate în Vendée. Căsătoria nu a durat, dar Mary

Plummer a rămas la Paris. Îşi sporea modesta pensie alimentară ghidând turiştii americani la muzee. După ce s-au despărţit, aproape că nu l-a mai văzut niciodată pe Clemenceau, dar colecţiona cu fidelitate discursurile sale din ziare. Din păcate, nu le putea citi, căci nu învăţase limba franceză. După moartea ei, în 1917, Clemenceau şi-a exprimat un oarecare regret: „Ce tragedie că s-a căsătorit cu mine”. 20

Familia Clemenceau a preluat custodia celor trei copii rezultaţi din căsătorie. Clemenceau nu s-a mai recăsătorit. A preferat să trăiască

singur. Bineînţeles că au mai existat femei, amante sau prietene. „Niciodată în viaţa mea, a spus el fără să exagereze, nu a trebuit să le mai fac avansuri femeilor". 21 în 1919, a comentat sarcastic că femeile se aruncau la picioarele lui într-un moment în care era prea bătrân ca să mai profite de pe urma acestui lucru.

Cea mai mare pasiune a sa era politica şi, mai presus de toate, Franţa. Odată cu prăbuşirea imperiului lui Napoleon al IIL – le-a în 1870 şi pe fundalul ascensiunii Celei de a Treia Republici, el şi alţi politicieni radicalişti au putut păşi pe scena deschisă a vieţii publice. Clemenceau şi-a clădit o reputaţie de orator incisiv şi abil şi de oponent redutabil. De exemplu, împreună cu bunul său prieten Émile Zola, a contribuit la redeschiderea procesului privind condamnarea lui Alfred Dreyfus. Însă nimeni, nici chiar cei de stânga, nu avea suficientă încredere în el; în viaţa lui erau prea mulţi finanţatori dubioşi, prea multe femei cu reputaţia pătată, creditori care îşi cereau banii înapoi.22 Era gata să facă aproape orice pentru a-şi câştiga atacurile neîncetate la adresa autorităţii. „Provine dintr-o familie de lupi", a spus un bărbat care îl cunoştea bine.23 Participa la dueluri şi aveai impresia că putea fi un personaj desprins din cărţile lui Dumas. Deşi nu îi aduceau niciun beneficiu, Clemenceau nu a renunţat la dispreţul faţă de convenţii şi la cinismul profund. Lloyd George a spus la un moment dat despre el că „iubea Franţa, dar ura toţi francezii" 24. A devenit ministru de-abia în 1906, când avea deja în jur de şaizeci de ani.

Apropiaţii săi cunoşteau o altă faţă a lui Clemenceau. Acesta era fidel prietenilor săi, după cum şi aceştia îi erau devotaţi lui. Era bun şi generos, atât în ceea ce privea timpul acordat celor dragi, cât şi banii. Îşi adora grădina, deşi, potrivit unui vizitator, aceasta era un talmeş-balmeş de plante care reuşiseră să supravieţuiască după ce nişte seminţe amestecate fuseseră aruncate, nechibzuit, încolo şi încoace.25 Ani de zile, Clemenceau a avut o reşedinţă la ţară, lângă Giverny, iar Claude Monet era un bun prieten de-al său. La Paris, se ducea adesea să vadă impresionantele pânze pe care erau pictaţi *Nuferii*. „Mi se taie răsuflarea ori de câte ori intru în acea încăpere", spunea Clemenceau. (În schimb, nu putea suferi tablourile lui Renoir: „Ajung să te facă să te scârbeşti de dragoste pentru totdeauna. Nu ar trebui să i se permită să picteze asemenea fese fatucilor ălora". 26)

Clemenceau era şi extraordinar de curajos şi încăpăţânat. În 1914, când germanii au intrat în Paris, parlamentul francez a dezbătut dacă să părăsească sau nu oraşul. Clemenceau a fost de acord cu plecarea: „Da, suntem prea departe de front". 27 În zilele mohorâte ale anului 1917, când armatele franceze erau împrăştiate pe Frontul de Vest, iar acasă se vorbea despre colapsul total, Clemenceau, Părintele Victoriei, şi-a venit în cele din urmă în simţiri. În calitate de prim-ministru, a ţinut Franţa unită până la victoria finală. Când germanii au pornit în ultima lor mare ofensivă spre Paris, în primăvara lui 1918, Clemenceau a avertizat că Franţa nu avea să se predea. În cazul în care oraşul ar fi fost ocupat, el intenţiona să rămână la Paris până în ultimul moment şi apoi să fugă cu avionul.28 în momentul în care a aflat că germanii fuseseră de acord cu armistiţiul, a rămas pentru prima dată în viaţă fără cuvinte. Şi-a luat capul în mâini şi a plâns.29 în seara zilei de 11 noiembrie, s-a plimbat prin Paris cu sora lui preferată, Sophie. „Războiul este câştigat", a spus el văzând mulţimile de oameni care distrugeau puştile germane capturate. „Daţi-le copiilor să se joace cu ele". 30 Mai târziu, el a discutat împreună cu Mordacq despre viitor: „Da, am câştigat războiul, cu mari eforturi; dar acum va trebui să câştigăm pacea şi acest lucru va fi probabil şi mai dificil". 31

Dintre toate Marile Puteri, Franţa avea cea mai mare miză în procesul de încheiere a păcii cu Germania. Marea Britanie primise deja tot ceea ce îşi dorise, flota şi principalele colonii germane se aflau acum în siguranţă, sub stăpânire britanică, iar Statele Unite ale Americii se aflau departe de Germania, separate de aceasta prin Oceanul Atlantic. Pe lângă faptul că suferise cel mai mult, Franţa avea şi cele mai mari motive să se teamă. Indiferent care avea să fie viitorul, Franţa tot urma să se învecineze la est cu Germania. Pe lume tot aveau să fie mai mulţi germani decât francezi. Un semn de rău augur era şi faptul că până şi stilourile care se vindeau în Franţa în 1919 ca survenire, având gravate cuvintele *Foch* şi *LaVictoire*, erau produse în fabrici germane. Franţa îşi dorea răzbunare şi compensaţii, dar mai presus de toate siguranţă: nimeni nu era mai conştient de acest lucru decât prim-ministrul.

Clemenceau era convins că singura modalitate prin care Franţa putea să-şi asigure securitatea era să menţină alianţele din timpul războiului.

Aşa cum a mărturisit şi în faţa Camerei Deputaţilor în decembrie 1918, „pentru a păstra această antantă, voi face orice sacrificiu” 32. În timpul Conferinţei de Pace nu s-a abătut de la acest principiu, păstrându-şi poziţia chiar şi pe parcursul celor mai înfocate polemici. Opinia publică franceză trebuie să ţină minte, le-a spus el celor mai apropiaţi consilieri ai săi, că „fără America şi Anglia, poate că Franţa nici nu ar mai fi existat” 33. Lui Lloyd George, pe când discutau în contradictoriu la conferinţă, aşa cum o făceau de atâtea ori, i-a spus: „politica mea, după cum sper că veţi accepta, este să ajung la un acord cu Marea Britanie şi cu America” 34.

Politica lui Clemenceau era una, dar era cu totul altceva să îi convingi pe oficialii francezi de rând să o urmeze. „Nu îi interesează decât intrigile şi şicanele de orice tip, s-a plâns Hankey, secretarul britanic prezent la conferinţă, şi nu au nici cea mai vagă idee despre cum să joace acest joc”. 35 Amintirile unui trecut măreţ, certitudinea superiorităţii civilizaţiei franceze, resentimentul faţă de prosperitatea anglo-saxonă, uşurarea că au ieşit învingători, teama faţă de Germania – acestea erau motivele pentru care negocierile cu francezii erau dificile. „Rămâneai cu impresia, a scris un expert britanic după ce a vizitat forţele de ocupaţie franceze din Renania, că într-o fracţiune de secundă tot ceea ce se întâmplase în ultimii cincizeci de ani fusese şters cu buretele; soldaţii francezi erau din nou la fel cum fuseseră şi pe vremea Monarhiei şi Revoluţiei: încrezători, veseli, iuţi la mânie, absolut convinşi că sarcina lor istorică era să le ofere germanilor o civilizaţie superioară”. 36 La fel ca englezii, şi americanii îi considerau câteodată deosebit de enervanţi pe francezi. „Problema fundamentală cu Franţa, a scris în jurnalul său un expert american, era că, în ceea ce o privea, victoria în război era complet fictivă, dar ea încerca să se comporte de parcă aceasta ar fi fost reală şi chiar să se autoconvingă de acest lucru”. 37 Ofiţerii americani ajungeau mereu să se certe cu omologii lor francezi, iar soldaţii de rând se încăierau pe străzi şi în cafenele.38

Din păcate, Clemenceau nu a încercat să aibă relaţii personale bune cu niciunul dintre conducătorii celor două state. Wilson şi Lloyd George îşi făceau vizite unul altuia şi s-au întâlnit adesea să ia prânzul sau cina pe parcursul Conferinţei de Pace, însă Clemenceau prefera să stea singur sau cu restrânsul său grup de consilieri.» Această atitudine

îşi are dezavantajele ei", a spus Lloyd George. „Dacă te întâlneşti ca să socializezi, poţi să prezinţi un anume punct de vedere. Dacă observi că progresezi în mod satisfăcător, poţi merge mai departe, în caz contrar, poţi renunţa". 39 Lui Clemenceau nu-i pasase nici măcar în vremurile bune de uzanţele vieţii sociale. În 1919, la Paris, şi-a păstrat puţina sa energie pentru negocieri.

Clemenceau era cel mai vârstnic dintre cei trei şi, deşi era în formă pentru vârsta sa, anii îşi spuneau cuvântul. Pe mâini avea o eczemă atât de acută, încât purta mănuşi ca să o ascundă. Avea şi probleme cu somnul.40 Se trezea foarte devreme, adesea la trei dimineaţa, citea până la ora şapte, când îşi pregătea un mic dejun frugal, din terci de ovăz. Apoi muncea din nou până când soseau mascurul şi antrenorul său personal cu care îşi făcea exerciţiile zilnice (printre care se număra şi sportul său favorit, scrima). Îşi petrecea dimineţile numai în întâlniri, dar mergea aproape întotdeauna acasă să ia prânzul, care consta de fiecare dată din două ouă fierte şi un pahar de apă. Muncea din nou toată după-amiaza, şi după ce lua o gustare la fel de simplă, care consta din pâine şi lapte, se culca până la ora nouă. Servitorii săi proveneau din Vendée şi îl slujiseră ani la rând.41 Foarte rar, lua ceaiul în apartamentul lui Lloyd George din Rue Nitot, unde bucătarul îi pregătea desertul său preferat, *languesdechat".*

Clemenceau nu-l avea prea mult la inimă nici pe Wilson, nici pe Lloyd George. „Când stau lângă ei, am impresia că mă aflu între Iisus Hristos şi Napoleon Bonaparte" 43, a spus el la un moment dat, iar această frază a devenit faimoasă la Paris. Credea că Wilson era enigmatic. „Nu cred că este un om rău, dar încă nu m-am decis cât de bun este!" 44 îl considera pedant şi arogant. „Cât de ignorant este când vine vorba de Europa şi cât de greu este să ajungi la o înţelegere cu el în orice privinţă! Are impresia că poţi realiza absolut orice respectând formulele şi cele paisprezece puncte ale sale. Chiar şi Dumnezeu s-a mulţumit cu zece porunci. Wilson ne-a impus cu modestie însă paisprezece puncte… Cele paisprezece porunci ale celei mai golite de esenţă teorii!" 45

Când venea vorba despre Lloyd George însă, Clemenceau îl considera mult mai amuzant, dar şi mai parşiv şi mai puţin demn de încredere. În cadrul îndelungatelor şi înverşunatelor negocieri cu privire la Orientul Mijlociu, purtate între Marea Britanie şi Franţa,

Clemenceau a fost pur şi simplu scos din minţi de ceea ce a considerat a fi – şi pe bună dreptate, de altfel – o încercare din partea lui Lloyd George de a se sustrage de la tratative. Cei doi politicieni aveau câteva trăsături comune – amândoi îşi începuseră cariera în politică drept radicalişti şi amândoi erau deosebit de eficienţi –, dar deosebirile dintre ei erau la fel de importante. Clemenceau era intelectual, Lloyd George nu. Clemenceau era un om al raţiunii, Lloyd George se baza pe intuiţie. Clemenceau împărtăşea gusturile şi valorile unui gentilom de secol XVIII; Lloyd George era un adept convins al clasei de mijloc.

Clemenceau avea probleme şi cu colegii săi, inclusiv cu preşedintele francez. „Pe lume, există doar două lucruri absolut inutile. Unul este apendicele, al doilea Poincaré!" 46 Mărunţel şi energic, preşedintele era un tip agitat, fervent apărător al spiritului legii, pedant, foarte prudent şi catolic fervent. „O lighioană mică, cu multă energie, fără substanţă, dezagreabilă şi lipsită de curaj", l-a descris Clemenceau unui prieten american. „Prudenţa l-a păstrat intact până astăzi – este un animal destul de neplăcut, dar vezi dumneata, din fericire, cunoaştem un singur exemplar al acestei specii". 47 Clemenceau îl ataca pe Poincaré de ani de zile.48 A răspândit zvonuri despre soţia lui. „Vrei să te culci cu Madame Poincaré?" întreba Clemenceau. „Nicio problemă, prietene, se rezolvă". 49 Pe parcursul războiului, ziarele deţinute de Clemenceau l-au criticat pe nedrept pe preşedinte pentru felul în care a condus conflictul. Aşa cum a spus şi Poincaré pe bună dreptate: „ştie foarte bine că nu spune adevărul, căci constituţia nu îmi lasă niciun fel de drepturi" 50.

Poincaré, la rândul lui, nutrea faţă de el acelaşi sentiment de ură. „Un nebun", scria el în jurnalul său. „Un bătrân imbecil şi vanitos". 51 în mod bizar, când venea vorba de chestiuni de mare importanţă, cei doi cădeau de acord. Amândoi detestau şi se temeau de Germania. Poincaré luptase şi împotriva defetiştilor pe parcursul celei mai întunecate perioade a războiului şi el fusese cel care îl numise pe Clemenceau în funcţia de prim-ministru deoarece ştia cât îşi dorea acesta să înfrângă Germania. Pentru o scurtă perioadă de timp, cei doi au căzut la pace. „Ei bine, Raymond, vechiul meu prieten – a întrebat Clemenceau înainte de prima sa întâlnire guvernamentală din noiembrie 1917 –, oare o să ne îndrăgostim unul de celălalt?" Şase luni mai târziu, Poincaré se plângea înfuriat că premierul nu se consulta cu

el.52 în momentul victoriei, s-au îmbrăţişat în public la Metz, capitala provinciei recuperate a Lorenei, dar relaţia lor a rămas dificilă. Poincaré se plângea neîncetat de politica lui Clemenceau. Armistiţiul fusese încheiat prea devreme: trupele franceze ar fi trebuit să pătrundă mai adânc în Germania. Franţa acţiona prea dur în provinciile recuperate, Alsacia şi Lorena. Originar din Lorena, Poincaré încă avea cunoştinţe în regiune, care îl avertizaseră că o mare parte a populaţiei era progermană şi că autorităţile franceze duceau o politică lipsită de tact faţă de aceasta. Clemenceau neglija problemele financiare ale Franţei. În plus, făcuse un talmeş-balmeş din politica externă, căci ceda mult prea mult în faţa britanicilor şi americanilor. Poincaré s-a enervat îngrozitor în momentul în care Clemenceau a acceptat ca engleza să fie limbă oficială la Conferinţa de Pace, alături de franceză.53 Popularitatea de care se bucura Clemenceau îl scotea din minţi. „Toţi francezii cred în el, de parcă ar fi un nou zeu", a scris el. „Iar eu, eu sunt insultat în presa populară… Cu excepţia jignirilor, nici că se mai pomeneşte de mine". 54

Spre groaza lui Poincaré şi a puternicului lobby colonial, Clemenceau nu dădea doi bani pe obţinerea de colonii germane, căci avea interese mai mari în Orientul Mijlociu.55 înainte de începerea conferinţei, a făcut câteva declaraţii, în mod deliberat ambigue, despre obiectivele francezilor în război. Acestea au servit drept garanţii pentru opinia publică franceză, fără să-l lege însă de vreo listă clară de revendicări. Pe parcursul războiului, declaraţiile oficiale se limitaseră numai la eliberarea Belgiei şi a teritoriilor franceze ocupate, libertate pentru popoarele oprimate şi, în mod inevitabil, pentru Alsacia şi Lorena. Sarcina sa, aşa cum a declarat Clemenceau în faţa Camerei Deputaţilor, era să poarte război. „În privinţa păcii, i-a spus el unui jurnalist, oare este nevoie să anunţi cu mult timp înainte ce ai de gând să faci? Nu!" 56 în 29 decembrie 1918, criticii săi din Camera Deputaţilor i-au cerut să fie mai precis. A refuzat. „Chestiunea păcii este de o importanţă crucială". Negocierile aveau să fie complicate. „Va trebui să formulez revendicări, dar nu voi spune aici în ce vor consta". Poate că va trebui să sacrifice anumite chestiuni pentru binele Franţei. A cerut un vot de încredere. Dintre deputaţi, 398 au votat pentru, 93 împotrivă.57 Principala sa provocare era acum aliaţii săi.

Lloyd George şi delegaţia Imperiului Britanic

Îmi ianuarie, David Lloyd George, premierul britanic, s-a îmbarcat plin de energie, aşa cum îi stătea în fire, la bordul unui cuirasat britanic care urma să traverseze Canalul Mânecii. Odată ajuns la Paris, cei trei principali artizani ai păcii, de care depindeau atât de multe, aveau să fie în formulă completă. Deşi încă testa terenul cu Wilson, din 1908 Lloyd George se întâlnise, la intervale regulate, cu Clemenceau. Prima lor întâlnire, când Clemenceau era deja un politician consacrat, iar Lloyd George un tânăr cu o carieră promiţătoare, nu decursese prea bine. Clemenceau a fost şocat de ignoranţa lui Lloyd George, atât în ceea ce privea Europa, cât şi Statele Unite ale Americii.1 Lloyd George a rămas cu impresia „unui bătrân sălbatic, dezagreabil şi oarecum ţâfnos". A băgat de seamă că prim-ministrul francez Clemenceau nu avea „nici urmă de bunăvoinţă, respect sau amabilitate" 2. În discuţiile purtate pe parcursul războiului, Lloyd George i-a sugerat cât a putut de clar că nu-l mai putea lua de sus. Odată cu trecerea timpului, susţinea premierul britanic, a ajuns să-l aprecieze foarte mult pe Clemenceau pentru inteligenţa, tăria de caracter şi devotamentul înflăcărat faţă de Franţa. În ceea ce-l privea pe Clemenceau, acesta a dezvoltat o afecţiune amestecată cu invidie pentru Lloyd George, deşi s-a plâns mereu de proasta educaţie a acestuia. Nu era nici pe departe, spunea cu seriozitate bătrânul francez, „un gentleman englez" 3.

Fiecare dintre cele trei mari personalităţi prezente la Conferinţa de Pace a adus cu sine la negocieri ceva tipic ţării sale de baştină: Wilson a venit cu bunăvoinţa americană, o asigurare plină de încredere că abordarea americană era cea mai bună şi o oarecare suspiciune şi nelinişte că europenii nu ar fi reuşit să înţeleagă acest lucru; Clemenceau, patriotismul înflăcărat al Franţei, sentimentul ei de uşurare în faţa victoriei şi veşnica teamă de o Germanie renăscută; iar Lloyd George a venit cu vasta reţea britanică de colonii şi flota sa măreaţă. Cei trei erau reprezentanţii unor interese mai mari, dar, pe de altă parte, aveau şi o latură umană. Slăbiciunile şi punctele lor forte, oboseala şi bolile lor, simpatiile şi antipatiile lor aveau să influenţeze negocierile de pace. Din ianuarie şi până la sfârşitul lui iunie, cu excepţia perioadei dintre jumătatea lui februarie şi până în 15 martie, când Wilson s-a întors în Statele Unite ale Americii, iar Lloyd George în Marea Britanie, cei trei s-au întâlnit zilnic, adesea şi dimineaţa, şi la

amiază. La început, au fost însoţiţi de miniştrii lor de externe şi de consilieri, dar începând cu luna martie s-au întâlnit în privat, împreună cu unul sau doi secretari şi uneori câte un expert. Intensitatea acestor întrevederi între patru ochi i-a forţat să înveţe să se cunoască reciproc, să se placă, dar şi cum să se agaseze unul pe altul.

Lloyd George era cel mai tânăr dintre cei trei, un bărbat vesel, rozaliu în obraji, cu ochi albaştri sclipitori şi o claie de păr alb. („Hei, sunteţi cumva Charlie Chaplin?" 4, La întrebat odată o fetiţă.) Avea doar doi ani când s-a sfârşit Războiul Civil american, eveniment pe care Wilson şi-l amintea foarte bine. În momentul în care Clemenceau – în vârstă de douăzeci şi doi de ani – asista la apariţia Germaniei, după înfrângerea Franţei în faţa Prusiei, Lloyd George era încă în clasele primare. Nu numai că era mai tânăr; era mai în formă şi mai energic. Wilson îşi făcea o grămadă de griji încercând să se ridice la înălţimea propriilor principii, iar Clemenceau petrecea nopţi albe analizând la nesfârşit nevoile Franţei. Lloyd George se hrănea cu provocări şi crize. Aşa cum a spus admirativ, chiar dacă fără prea mare tragere de inimă, lordul Robert Cecil, un conservator sobru, care nu a fost niciodată sută la sută de acord cu numirea lui în funcţia de premier, „indiferent ce se întâmpla la Conferinţă, indiferent cât de mult ar fi trebuit să muncească, cât de stresat ar fi fost de cele mai mari responsabilităţi ale funcţiei sale, domnul Lloyd George avea cu siguranţă să fie în cea mai bună formă – plin de tachinări amestecate cu comentarii pătrunzătoare, dar niciodată răutăcioase, la adresa celor cu care lucra" 5.

Tragedia nu-i era străină lui Lloyd George, căci suferise după moartea unei preaiubite fiice, dar şi în momentele deosebit de tensionate în care scandalurile personale şi controversele politice ameninţaseră să-i distrugă cariera. Lucrase în condiţii deosebit de grele pe parcursul ultimilor patru ani, mai întâi ca ministru al armamentului, apoi ca ministru de război. La sfârşitul anului 1916 preluase povara funcţiei de prim-ministru, aflându-se la conducerea unui guvern de coaliţie într-un moment în care Aliaţii păreau să-şi dea ultima suflare. Asemenea lui Clemenceau în Franţa, reuşise să menţină ţara unită şi o condusese spre victorie. În 1919, era proaspătul câştigător al alegerilor generale, însă coaliţia majoritară nu era formată doar din membrii partidului său. El era liberal; susţinătorii şi

membrii-cheie ai cabinetului său erau predominant conservatori. Deşi se bucura de un parteneriat solid cu liderul conservator Bonar Law, trebuia să-şi păzească spatele. Adversarul său înlăturat, fostul premier liberal Herbert Asquith, îşi rumega gândurile în codonul său, gata să se năpustească asupra lui la primul pas greşit. O mare parte a conservatorilor îşi aminteau de trecutul lui radical ca de o perioadă în care mari nenorociri se abătuseră asupra privilegiilor şi poziţiilor lor sociale şi, la fel cum gândeau şi despre propriul lor lider, Disraeli, se întrebau dacă Lloyd George nu era cumva prea deştept, prea rapid şi prea străin. Lordul Northcliffe, magnatul presei care îşi alesesetidul doar pentru că avea aceeaşi iniţială ca Napoleon, trecea cu rapiditate prin diferite stări, ajungând de la megalomanie la paranoia, probabil un simptom timpuriu al sifilisului terţiar care avea să-l şi omoare. Era convins că el îl făcuse pe Lloyd George prim-ministru, susţinându-l în ziarele sale, printre care se numărau *TheTimes* şi *DailyMail.* Acum spumega de furie, căci bărbatul pe care îl considera creaţia sa refuza să-i ofere o funcţie în Cabinetul de Război sau în delegaţia britanică de la Paris.

Lloyd George trebuia să facă faţă şi unei ţări nepregătite pentru pace, în care sfârşitul războiului adusese cu sine aşteptări imense, iraţionale. Se credea că făurirea păcii avea să fie floare la ureche; că salariile şi câştigurile aveau să crească, iar impozitele să scadă; că avea să se instaureze o armonie socială sau, dacă e să privim din alt punct de vedere, avea să se declanşeze revolta socială. Starea de spirit a opiniei publice era imprevizibilă: câteodată vindicativă, câteodată visătoare. Cea mai apreciată carte a anului 1919 fusese *TheYoungVisiters*, un roman comic scris de un copil. Câtă vreme s-a aflat la Paris, Lloyd George a trebuit să-şi ia nenumărate pauze pentru a se ocupa de agitaţiile muncitoreşti, revoltele parlamentare şi de situaţia sensibilă din Irlanda. Cu toate acestea, a participat la negocierile de la Paris de parcă nu ar fi avut nimic altceva pe cap.

Dacă exista o persoană care se asemăna cu Napoleon, atunci aceasta nu era sărmanul smintit Northcliffe, ci bărbatul pe care îl detesta. Napoleon a spus la un moment dat despre el însuşi: „diverse subiecte şi chestiuni sunt aranjate în creierul meu ca într-un dulap. Când doresc să întrerup o ordine de idei, închid respectivul sertar şi deschid altul. Vreau să dorm? închid pur şi simplu toate sertarele şi

iată – adorm". Lloyd George avea puterea de a se concentra şi a se reface, avea energia şi dorinţa necesare pornirii la atac. „Englezul, i-a spus el unui prieten galez, nu respectă pe nimeni dacă nu este bătut; de-abia apoi devine deosebit de binevoitor faţă de seamănul său care l-a agresat". 6

Asemenea lui Napoleon, Lloyd George avea ciudata abilitate de a citi gândurile oamenilor. I-a spus lui Frances Stevenson că adora să stea în hoteluri: „Sunt întotdeauna interesat de oameni – mă întreb cine sunt – la ce se gândesc – cum sunt vieţile lor – dacă le place viaţa sau dacă se plictisesc". 7 Deşi se pricepea de minune să poarte o conversaţie, ştia să şi asculte. De la cei puternici până la cei mai umili, fie ei adulţi sau copii, toţi cei care îl întâlneau căpătau impresia că aveau ceva important de zis. „Una dintre cele mai admirabile trăsături de caracter ale domnului Lloyd George, spunea Churchill, era lipsa totală de pedanterie şi de aere de superioritate, el necăzând pradă acestor tentaţii nici măcar la apogeul puterii, responsabilităţii şi preafericitei sale sorţi. Era întotdeauna natural şi simplu. Era întotdeauna neschimbat în faţa celor care îl cunoşteau bine: era gata să dezbată orice teorie, să asculte cele mai dezagreabile lucruri, chiar şi când acestea erau prezentate într-un mod controversat". 8 Faimosul său farmec personal venea tocmai din această combinaţie de curiozitate şi atenţie la detalii.

Lloyd George era şi un orator excepţional. Clemenceau îşi prezenta teoriile cu o claritate şi un sarcasm devastatoare, Wilson predica, în schimb discursurile lui Lloyd George – pe care le pregătea cu atâta meticulozitate şi care păreau totodată atât de spontane – erau deopotrivă emoţionante şi pline de duh, te inspirau şi parcă ţi se adresau personal. Asemenea unui mare actor, îşi manipula cu abilitate publicul. „Fac o pauză, i-a spus el la un moment dat cuiva care l-a întrebat ce tehnică foloseşte, întind mâna spre oameni şi îi chem la mine. În acel moment, par nişte copii. Nişte mici copii". 9

John Maynard Keynes, care s-a străduit atât de mult să creeze mituri în jurul Conferinţei de Pace, a urzit o legendă specială privitoare la Lloyd George. „Cum să transmit eu cititorului, se întreba marele economist, o descriere veridică a acestei extraordinare personalităţi a vremurilor noastre, a acestei sirene, a acestui bard având picioare de ţap, a acestui vizitator doar pe jumătate uman, care a coborât în epoca

noastră din Antichitatea celţilor, cu magia şi cu pădurile ei fermecate?" 10 Era o îmbinare aiuritoare, romantică, a stilului superior de intelectual de la Cambridge cu impasibilitatea englezului tipic. Adevărata Ţară a Galilor în care crescuse Lloyd George era de fapt un ţinut modest, de mici dimensiuni şi lipsit de strălucire, cu exploatări de ardezie, şantiere navale, pescari şi agricultori, şi un neam care ştia să cânte mai bine decât englezii.

Lui Lloyd George îi plăcea să vorbească despre originile sale, despre umila casă ţărănească în care se născuse, deşi de fapt provenea dintr-o familie educată, de meşteşugari. Tatăl său, care murise pe când el era copil, fusese dascăl; unchiul care îl crescuse fusese meşter cizmar şi predicator laic, o personalitate de altfel însemnată în sătucul lui. Ţara Galilor a fost dintotdeauna importantă pentru Lloyd George şi a devenit un punct de referinţă, nu numai pentru a măsura cât de departe ajunsese, dar şi din motive sentimentale (cu toate că se plictisea repede dacă trebuia să petreacă prea mult timp acolo). De mic ştiuse că avea să ajungă pe o scenă mai mare. Şi ce scenă să fie mai mare decât capitala celui mai măreţ imperiu al lumii? Aşa cum i-a scris fetei din satul său natal, cu care s-a şi însurat: „ideea mea supremă este să avansez" 11.

A avut noroc cu unchiul său, care i-a fost devotat şi l-a susţinut necondiţionat. În copilărie, când Lloyd George şi-a dat seama că şi-a pierdut credinţa în Dumnezeu, predicatorul l-a iertat.12 Când s-a hotărât să urmeze dreptul, unchiul său a învăţat gramatica franceză înaintea lui ca să-l poată ajuta să obţină calificarea lingvistică de care avea nevoie. Şi când a decis să intre în politică, o miză riscantă pentru cineva fără bani şi relaţii, unchiul său l-a susţinut din nou. Bătrânul a trăit suficient de mult pentru a-şi vedea nepotul în funcţia de prim-ministru.

Lloyd George era croit pentru politică. Iubea tot ce ţinea de acest domeniu, de la munca asiduă depusă în comitete până la marile campanii electorale. Deşi îi plăcea să taie şi să spintece în dezbateri, în sufletul său era un om bun. Spre deosebire de Wilson şi Clemenceau, el nu îşi ura adversarii. Nu era intelectual când venea vorba de politică. Deşi citea mult, prefera să se bazeze pe părerile experţilor. Nimeni nu era mai iute la minte decât el. Reuşea fără excepţie să fie perfect stăpân pe subiectul despre care vorbea. La un moment dat, în timpul

Conferinţei de Pace, Keynes şi un coleg de-al său şi-au dat seama că îi dăduseră instrucţiuni greşite despre Marea Adriatică. Au aşternut în grabă pe hârtie o versiune revizuită a discursului iniţial şi au fugit către sala în care avea loc reuniunea, descoperind că Lloyd George se lansase deja în subiect. În momentul în care Keynes i-a înmânat hârtia, Lloyd George s-a uitat în treacăt pe ea şi, iară să se oprească, a început să-şi modifice treptat argumentele până când a ajuns să exprime o poziţie complet diferită de cea iniţială.13

De timpuriu, şi-a câştigat reputaţia de politician de seamă cu viziuni radicale. Dacă Wilson lovea în marile bănci, iar Clemenceau în biserici, ţintele preferate ale lui Lloyd George erau latifundiarii şi aristocraţia. Lui Lloyd George îi plăceau de fapt oamenii de afaceri, mai ales cei care avansaseră prin propriile forţe. (De multe ori, îi plăceau şi soţiile acestora.) în calitate de ministru de finanţe, a promovat bugete radicale, introducând un nou impozit pentru bogaţi, alături de beneficii pentru săraci, însă nu era socialist. Asemenea lui Wilson şi Clemenceau, detesta colectivismul, dar era întotdeauna gata să colaboreze cu socialiştii moderaţi, la fel cum o făcea şi cu politicienii conservatori.14

A învăţat să fie şi un administrator excepţional, chiar dacă neconvenţional. A zguduit din temelii procedurile clasice, numind tineri talentaţi şi pricepuţi, din afara administraţiei de stat, la conducerea departamentelor guvernamentale. Se asigura că propunerile sale legislative aveau să aibă succes, invitând la discuţii toate partidele interesate. Soluţiona disputele dintre patroni şi muncitori, invitând ambele tabere la masa negocierilor, o manieră de a acţiona firească în zilele noastre, dar foarte neobişnuită pentru vremea aceea. „Se joacă cu sentimentele oamenilor strânşi în jurul mesei de parcă ar fi coardele unui instrument muzical, a spus cineva care a asistat la soluţionarea unei dispute cu feroviarii, ba pledând, ba convingând, când sever, când glumeţ, când ameninţător, într-o succesiune năvalnică". 15

Optimist din fire, era întotdeauna convins că se puteau găsi soluţii chiar şi la cele mai dificile probleme. „Pentru Lloyd George, spunea un prieten al copiilor săi, fiecare dimineaţă nu este o nouă zi, ci o nouă viaţă şi o nouă şansă". 16 Câteodată risca prea mult şi se implica în tranzacţii dubioase – o mină în Argentina sau achiziţionarea

de acţiuni în întreprinderi despre care obţinea în prealabil informaţii de culise –, dar, în realitate, era mai degrabă motivat de dorinţa de independenţă financiară decât de lăcomie. În viaţa personală era la fel de fără griji. Dacă aventurile amoroase i-au consolidat reputaţia lui Clemenceau, Lloyd George, în schimb, s-a trezit în repetate rânduri în pragul dezastrului în momentul în care soţi scoşi din minţi au ameninţat să-i menţioneze numele în acţiunile lor de divorţ. Soţia sa, o femeie încăpăţânată, i-a rămas alături, dar cei doi s-au înstrăinat treptat. Ea prefera să locuiască în nordul Ţării Galilor, unde avea o grădină la care ţinea foarte mult; el s-a obişnuit cu o căsătorie cu jumătate de normă. Până în 1919, se aşezase la casa lui, atât cât putea el, având o singură amantă, o femeie mai tânără, care iniţial venise la el în casă ca tutore pentru mezina lui. Frances Stevenson era o femeie educată, eficientă şi inteligentă, care îi oferea iubire, o tovărăşie intelectuală pe măsură şi îl ajuta să-şi administreze biroul.

Oamenii îl catalogau adesea pe Lloyd George ca fiind un simplu oportunist. Clemenceau l-a asemuit la un moment dat cu un avocat pledant englez: „Când doreşte să câştige un caz anume, apelează la toate argumentele posibile şi, dacă este necesar, a doua zi foloseşte argumentul pe care iniţial l-a respins". 17 Wilson, care avea un ochi ager când venea vorba de defectele altora, îl considera pe Lloyd George un om fără principii: „Spera să fi putut avea de-a face cu un individ mai puţin alunecos decât L.G., căci acesta este un om al momentului şi face mereu concesii". 18 De fapt, Lloyd George avea principii, dar era şi deosebit de pragmatic.19 Nu îşi irosea energia pe cruciade donquijoteşti. S-a opus Războiului Burilor, când Marea Britanie a început ofensiva împotriva micilor republici sud-africane, deoarece credea că respectivul conflict era greşit şi risipea resurse. Îţi trebuia mult curaj să poţi manifesta o opoziţie publică atât de tenace, iar acest lucru aproape că l-a costat viaţa în momentul în care o mulţime înfuriată din Birmingham a luat cu asalt scena de pe care vorbea. În timp ce guvernul britanic orbecăia, încercând să-şi croiască drum prin pacea cu greu câştigată, Lloyd George a devenit lider naţional.

Când a izbucnit conflagraţia mondială, era clar că Lloyd George avea să joace un rol important în efortul britanic de război. Iată ce a scris Churchill, un om care i-a devenit din ce în ce mai apropiat: „L.G. are o intuiţie mai clară şi mai mult curaj decât oricine altcineva. Nimic

nu îl poate opri – nicio măsură nu este prea cuprinzătoare, niciun tertip prea neobişnuit". 20 Ura războiul, a mărturisit Lloyd George unei delegaţii laburiste în 1919, „dar odată ce intri în conflict, trebuie să te arăţi neîndurător, căci în caz contrar cauzele care depind de o soluţionare încununată de succes vor avea de suferit" 21. Bătrânul şi înţeleptul conservator Arthur Balfour, care văzuse o mulţime de conducători succedându-se la putere, a spus despre Lloyd George: „Este impulsiv, înainte de război nu a luat o clipă în calcul chestiunile militare; poate că nu este conştient, aşa cum ar trebui să fie, de proporţiile propriei ignoranţe; şi are anumite ciudăţenii din cauza cărora, mai devreme sau mai târziu, devine dificil să lucrezi cu el". Cu toate acestea, în opinia lui Balfour, „nu exista persoană mai capabilă să conducă Marea Britanie" 22.

Deşi Lloyd George progresase mult, căci plecase din micul sau sat şi ajunsese premier, nu a ajuns niciodată să facă parte din eşaloanele superioare ale societăţii britanice. Pe parcursul mandatului său, cei care îl vizitau la reşedinţa din Downing Street, nr. 10 aveau impresia că pătrundeau într-o casă dintr-un port prosper din nordul Ţarii Galilor.23 Nici lui şi nici soţiei sale nu-i plăceau marile conace şi era clar că Lloyd George detesta compania regelui şi a reginei. Când George al V-lea i-a propus marea onoare de a purta sabia de stat cu ocazia deschiderii sesiunii parlamentare, Lloyd George a spus în privat „N-am de gând să fiu un lacheu" şi a cerut să fie scutit de această povară.24 Majoritatea prietenilor lui Lloyd George erau, asemenea lui, oameni care se ridicaseră prin forţele proprii. Balfour, care era un Cecil, provenind deci dintr-o familie veche şi faimoasă, era o rară excepţie.25 Iar Balfour, căruia nu-i displăcea să fie pe locul al doilea, a fost un excelent ministru de externe pentru Lloyd George.

Lloyd George era hotărât să încheie pacea aşa cum voia el. Îi ignora ori de câte ori putea pe angajaţii Ministerului de Externe şi asculta de propriul său staff, format din experţi tineri şi talentaţi. Birocraţii nutreau o antipatie deosebită pentru secretarul său personal, pretenţiosul, evlaviosul şi arogantul Philip Kerr. Pentru că lui Lloyd George nu-i plăcea să citească memorandumurile, Kerr – care se ocupa de cea mai mare parte a corespondenţei lui – devenise portarul premierului.26 Chiar şi Balfour a fost oarecum pus în situaţia de a riposta în momentul în care l-a întrebat pe Kerr dacă premierul citise

un anumit document şi i s-a răspuns negativ. Când a fost însă asigurat că actul fusese citit de Kerr, a replicat: „Nu e tocmai acelaşi lucru, nu-i aşa, Philip – nu încă?” 27 Diplomaţii profesionişti bombăneau nemulţumiţi între ei, iar lordului Curzon, căruia i se ceruse să rămână la Londra pentru a supraveghea lucrurile cât timp Balfour şi Lloyd George erau la Paris, nu-i era uşor. Lui Lloyd George nici că-i păsa.

Dăuna oare această atitudine Marii Britanii? Cert este că Lloyd George nu avea cunoştinţele de politică externă ale predecesorului său, lordul Salisbury, sau ale succesorului său, Churchill. Avea mari lacune. „Cine sunt slovacii?” a întrebat el în 1916. „Nu reuşesc să-i localizez pe hartă”. 28 Cunoştinţele sale geografice erau la fel de limitate. „Cât de interesant, i-a spus el unui subaltern în 1918, să aflu că Noua Zeelandă se situează la est de Australia”. În 1919, când forţele otomane se retrăgeau la est din Marea Mediterană, Lloyd George a ţinut un discurs dramatic despre fuga lor către Meca., Ankara”, l-a corectat cu asprime lordul Curzon. Lloyd George a răspuns absent: „Iată, lordul Curzon este foarte amabil să mă dojenească pentru o banalitate”. 29 Totuşi, de cele mai multe ori ajungea la concluzii raţionale (chiar dacă, din cauza dispreţului afişat faţă de experţii guvernamentali şi a entuziasmului său, se expunea greşelilor, susţinând spre exemplu refacerea Greciei Mari). Germania, i-a spus el unui prieten, trebuie înfrântă, dar nu distrusă.30 Distrugerea nu avea să aducă vreun beneficiu nici Europei, nici Imperiului Britanic şi va lăsa cale liberă unei Rusii puternice. Înţelegea care erau interesele Marii Britanii: comerţul şi imperiul, dominaţia maritimă necesară protecţiei insulelor de acasă, dar şi a coloniilor şi un echilibru al puterii în Europa, care să împiedice orice stat să conteste aceste interese.

Înţelegea că Marea Britanie nu mai putea atinge de una singură scopurile sale. Puterea ei militară, deşi excepţională, se diminua rapid pe măsură ce ţara se reîntorcea la o economie specifică perioadelor de pace. Pe parcursul anului 1919, armata avea să fie redusă la două treimi într-un moment în care Marea Britanie îşi asuma din ce în ce mai multe responsabilităţi – în Ţările Baltice, Rusia şi Afghanistan – şi se confrunta cu probleme din ce în ce mai mari în cadrul imperiului – în India, Egipt şi, în propria ogradă, în Irlanda. „Nu mai avem trupe de care să dispunem”, a răspuns disperat statul-major britanic după o serie de solicitări repetate.31 Povara puterii cântărea mult şi din punct

de vedere economic. Marea Britanie nu mai era centrul financiar al lumii; Statele Unite ale Americii îi luaseră locul. Iar britanicii le datorau sume enorme americanilor. Lloyd George era perfect conştient de acest lucru. Cu obişnuitul său optimism, avea impresia că putea construi o relaţie foarte bună cu Statele Unite ale Americii, prin care ar fi compensat slăbiciunile Marii Britanii. Poate că americanii aveau să-şi asume responsabilitatea pentru zone importante din punct de vedere strategic, precum strâmtorile de la Constantinopol.

Pe de altă parte, Lloyd George a sosit la Conferinţa de Pace cu un atu, în mod cert unul mai bun decât ale Franţei sau Italiei. Marea Britanie îşi îndeplinise deja o bună parte a obiectivelor pe care le viza. Flota germană – care contestase puterea britanică în întreaga lume – se afla acum în siguranţă în mâinile englezilor, navele de suprafaţă la Scapa FLow, iar cea mai mare parte a submarinelor la Harwich. Bazele de aprovizionare cu cărbune, porturile şi liniile de telegraf fuseseră preluate fie de Japonia, fie de Marea Britanie. „Dacă le-ai fi spus englezilor cu douăsprezece luni în urmă că aveau să pună mâna pe toate acestea, ţi-ar fi râs în nas dispreţuitori", a declarat Lloyd George la Paris. „Flota militară germană s-a predat; flota comercială de asemenea şi Germania a renunţat la colonii. Unul dintre principalii noştri adversari comerciali a suferit pierderi decisive, iar Aliaţii noştri sunt pe cale să devină cei mai mari creditori ai săi. Aceasta este o realizare importantă".

Iar lucrurile nu se sfârşeau aici: „Am distrus o ameninţare la adresa posesiunilor noastre din India". 32 Rolul Rusiei – care avansase spre sud pe parcursul secolului al XIX-lea, îngrijorând câteva generaţii de oameni de stat englezi – nu mai exista ca mare putere încetase, cel puţin pe termen scurt, iar de-a lungul graniţelor sale sudice, în Persia şi Caucaz, se instalaseră forţele şi influenţa britanică.

Comunicarea cu India era mai sigură ca niciodată. O mare parte a politicii antebelice a Marii Britanii avusese ca scop protejarea rutelor ce traversau Mediterana, Canalul Suez până la Marea Roşie, fie prin preluarea controlului direct asupra anumitor teritorii – aşa cum se întâmplase în cazul Egiptului –, fie prin susţinerea bătrânului şi şubrezitului Imperiu Otoman. Acest imperiu fusese ras de pe faţa pământului, dar mulţumită unui acord secret cu Franţa, Marea Britanie era îndreptăţită să-şi aleagă după bunul plac teritoriile pe care şi le

dorea. Existau noi rute, cel puţin în visele Ministerului de Externe şi Armatei, poate prin Marea Neagră spre Caucaz şi apoi spre sud, sau pe cale aeriană, via Grecia şi Mesopotamia, dar şi acestea puteau fi protejate dacă Marea Britanie se mişca suficient de repede pentru a ocupa teritoriile de care avea nevoie.

Lumea presupusese întotdeauna că Lloyd George nu era imperialist, pentru că se opusese Războiului Burilor. Din contră, se mândrise întotdeauna cu imperiul, dar credea că nu era administrat corect. Era o nebunie să încerci să coordonezi totul de la Londra şi, pe deasupra, o nebunie deosebit de costisitoare. Puterea imperiului s-ar fi consolidat, pe cât de mult posibil, prin acordarea dreptului la autoguvernare locală şi impunerea unei politici imperiale doar pentru chestiunile de maximă importanţă, precum apărarea şi politica externă comună. În contextul vehiculării ideilor despre autonomia internă – aici avea în vedere Scoţia, Ţara Galilor, regiunea sa natală, şi veşnic enervanta Irlandă –, anumite teritorii ale imperiului aveau să-şi asume de bunăvoie responsabilitatea de a-şi purta singure de grijă. „Autonomie internă în Iad", a strigat un bărbat în timpul unuia dintre discursurile sale., Aveţi perfectă dreptate, a răspuns Lloyd George, să lăsăm fiecare om să vorbească în numele ţării sale". Dominicanele – Australia, Canada, Noua Zeelandă, Newfoundland şi Africa de Sud – erau deja parţial autonome. Chiar şi India se îndrepta lent, dar sigur către autoguvernare. Însă dat fiind amestecul etnic din regiune (aici trăiau doar puţini europeni, se practicau nenumărate religii şi se vorbeau diferite limbi), Lloyd George se îndoia de capacitatea acesteia de a reuşi vreodată să se descurce singură. Nu vizitase niciodată India şi ştia foarte puţin despre aceasta, dar împărtăşea atitudinea tipică epocii sale, considerându-i pe indieni, alături de alte popoare cu pielea mai închisă la culoare, inferiori.33

În 1916, la scurt timp după ce a devenit prim-ministru, Lloyd George a declarat în faţa Camerei Comunelor că venise vremea să poarte discuţii oficiale cu reprezentanţii dominicanelor şi ai Indiei pentru a conveni asupra celei mai bune modalităţi de a câştiga războiul. Din acest motiv intenţiona să instituie un Cabinet Imperial de Război.34 Era un gest minunat, dar şi necesar. Dominicanele şi India susţineau efortul de război al britanicilor furnizând materii prime, muniţie, acordând împrumuturi şi, cel mai important, soldaţi – circa 1

250.000 de soldaţi indieni şi încă un milion provenind din dominioane participaseră la război. Premierul australian Billy Hughes amintea necontenit Aliaţilor că ţara sa pierduse până în 1918 mai mulţi soldaţi decât Statele Unite ale Americii.

Până în 1916, dominioanele, care odinioară căutau să nu deranjeze patria-mamă, se maturizaseră. Dominioanele şi generalii lor văzuseră mult prea multe dovezi ale „incompetenţei şi prostiei de ageamii ale ofiţerilor statului-major englez, mari amatori de whisky cu sifon, după cum spunea Sir Robert Borden, prim-ministrul canadian" 35. Dominioanele ştiau cât de importantă era contribuţia lor, ştiau cât valora sângele lor. În schimb, cereau acum să fie consultate, atât când venea vorba de război, cât şi de pacea ce avea să urmeze.36 Au găsit în Marea Britanie o populaţie receptivă la propunerile lor. Dispreţul arogant din perioada antebelică faţă de lipsa de civilizaţie a populaţiei din colonii lăsase loc entuziasmului pentru vigoarea acesteia. În 1916, când a vizitat Londra, Billy Hughes a stârnit numeroase pasiuni; femeile mărşăluiau pe stradă purtând pancarte pe care era scris „îl vrem înapoi pe Hughes", iar o caricatură faimoasă îl înfăţişă pe Billiwog spunând „Niciun război nu este complet fără unul ca mine" 37. Apoi urma Jan Smuts, premierul, militarul, omul de stat şi, pentru unii, profetul sud-african, care şi-a petrecut o bună parte a ultimilor ani de război la Londra. Smuts luptase împotriva britanicilor cu cincisprezece ani înainte; acum era unul dintre cei mai de încredere consilieri ai englezilor şi făcea parte dintr-un comitet restrâns al guvernului britanic, înfiinţat de Lloyd George pentru a administra efortul de război. Era foarte admirat de toată lumea. „Nu ai cum să nu îi aduci cele mai înalte aprecieri pentru contribuţia concreta avută la consiliile noastre pe parcursul acestor ani în care am fost puşi la încercări atât de grele" 38, a spus Lloyd George.

În ultimele zile de război, Hughes, premierul australian, şi Borden, cel canadian, au fost înfuriaţi de hotărârea Cabinetului de Război britanic de a-i include pe Lloyd George şi Balfour în Consiliul Suprem de Război de la Paris, care urma să decidă condiţiile armistiţiului dintre germani şi Aliaţi, fără să se sinchisească să mai informeze şi liderii dominicanelor. Hughes s-a opus vehement adoptării Celor Paisprezece Puncte ale lui Wilson ca principii de bază pentru negocierile de pace, „o încălcare dureroasă şi gravă a

încrederii" 39. Conducătorii dominicanelor s-au enervat foarte tare când şi-au dat seama că britanicii îşi închipuiau că ei aveau să facă figuraţie la Conferinţa de Pace ca parte a delegaţiei Marii Britanii. Lloyd George a încercat să-i domolească, propunând ca un prim-ministru din unul dintre dominioane să se numere printre cei cinci plenipotenţiari britanici. Dar care? Aşa cum a spus şi Hankey, „dominioanele sunt geloase unele pe celelalte ca nişte pisici" 40. Adevărata problemă cu reprezentarea, aşa cum i-a scris şi Borden soţiei sale, era că nu se stabilise niciodată care era de fapt statutul dominioanelor. Canada era „o naţiune care nu este de fapt o naţiune. Sosise vremea ca acest statut să se schimbe". Iar Borden a mai remarcat cu oarece milă că „Miniştrii britanici fac tot ce le stă în putinţă, dar deja acest lucru nu mai este destul" 41.i-a spus lui Hankey că, în cazul în care Canada nu era reprezentată pe deplin la Conferinţa de Pace, nu-i mai rămânea de ales „decât să-mi fac bagajele, să mă întorc în Canada, să convoc Parlamentul şi să le prezint întreaga situaţie" 42.

Lloyd George a lăsat de la el: nu numai că unul dintre cei cinci principali plenipotenţiari britanici avea să fie ales din Imperiu, dar avea să le spună aliaţilor săi că dominioanele şi India trebuiau să fie reprezentate separat la Conferinţa de Pace. Aceasta a fost una dintre primele chestiuni pe care le-a prezentat cum a sosit la Paris, în 12 ianuarie 1919. Americanii şi francezii au rămas calmi – au văzut în această cerere dorinţa de reprezentare a unor marionete ale britanicilor şi câteva voturi în plus pentru Marea Britanie. În momentul în care Lloyd George a reuşit să smulgă o ofertă acordată fără prea mare tragere de inimă, prin care dominioanele şi India primeau fiecare dreptul la un delegat, la fel ca Siamul şi Portugalia, acest lucru nu a făcut decât să genereze alte strigăte de indignare din partea celorlalţi lideri din Imperiu. Era absolut intolerabil să fie trataţi ca nişte state minore după toate sacrificiile făcute, au spus ei. Chiar dacă împotriva propriei voinţe, Lloyd George i-a convins pe Clemenceau şi Wilson să acorde Canadei, Australiei, Africii de Sud şi Indiei dreptul la câte doi plenipotenţiari fiecare, iar Noii Zeelande la unul.43

Britanicii au fost luaţi prin surprindere de insistenţa nemaivăzută cu care acţionau teritoriile din Imperiu. „Era foarte

neplăcut. Ce era să facă Ministerul de Externe?" 44, a spus un diplomat. Lloyd George, care fusese în principiu în favoarea autonomiei interne, a descoperit că în practică această chestiune putea fi deosebit de incomodă, în momentul în care, de exemplu, Hughes a afirmat public, în faţa Consiliului Suprem, că Australia ar fi putut rămâne neutră pe viitor, când Marea Britanie avea să intre în vreun război. (Ulterior această remarcă a fost ştearsă din minuta întrevederii, dar Africa de Sud a ridicat din nou această chestiune.45) Aliaţii Marii Britanii au asistat la discuţie cu o oarecare satisfacţie.46 Francezii au fost plăcut surprinşi să realizeze că ar fi putut folosi dominioanele împotriva britanicilor în momentul redactării condiţiilor tratatului de pace cu Germania.47 House a privit lucrurile mai în profunzime: dacă dominioanele şi India ar fi fost reprezentate individual la Conferinţa de Pace şi în cadrul noilor organizaţii internaţionale, precum Liga Naţiunilor şi Organizaţia Internaţională a Muncii, atunci s-ar fi putut accelera „eventuala dezintegrare a Imperiului Britanic". Marea Britanie ar fi redevenit ţara de altă dată, un mic grup de insule.48

Lloyd George a sosit la Paris în fruntea unei delegaţii a Imperiului Britanic (numele în sine era o victorie având în vedere răzvrătirea dominicanelor.) Numărând peste 400 de oficiali, consilieri speciali, funcţionari şi dactilografi, delegaţia a ocupat cinci hoteluri de lângă Arcul de Triumf. Cel mai mare hotel, şi centrul social al delegaţiei, era Hotel Majestic, în anii antebelici locul favorit al braziliencelor bogate care veneau la cumpărături la Paris. Pentru a se proteja împotriva spionilor (mai degrabă francezi decât germani), autorităţile britanice au înlocuit personalul de la Majestic, chiar şi bucătarii, cu angajaţi ai hotelurilor britanice. Prin urmare, restaurantul servea felurile de mâncare tipice unui hotel din inima Angliei care se respecta: porridge, ouă şi şuncă dimineaţa, foarte multă carne şi legume la prânz şi cină şi cafea proastă toată ziua. Sacrificiul a fost inutil, s-au plâns Nicolson şi colegii săi, pentru că toate birourile lor, pline de documente confidenţiale, se aflau la Hotel Astoria, unde personalul era încă francez.49

Pentru britanici, securitatea a devenit un fel de obsesie. Corespondenţa lor cu Londra era facilitată de un serviciu special, care nu avea nimic de-a face cu poşta franceză. Detectivii de la Scotland Yard păzeau intrarea principală de la Majestic, iar membrii delegaţiei

trebuiau să poarte ecusoane cu poză. Erau îndemnaţi să rupă în bucăţi mici hârtiile aruncate la coş; toată lumea ştia că la Congresul de la Viena, prinţul Talleyrand, ministrul de externe francez, repurtase un succes atât de mare la negocieri pentru că agenţii săi cotrobăiseră cu insistenţă prin coşurile de gunoi, strângând notiţele aruncate de alte delegaţii. Nevestelor li se permitea să ia masa la Majestic, dar nu să rămână peste noapte – o altă moştenire a Congresului de la Viena, unde, potrivit legendei, acestea fuseseră vinovate pentru dezvăluirea secretelor politice.50

Lloyd George a ales un apartament de lux pe Rue Nitot, o alee care odinioară fusese un loc frecventat de vagabonzi şi peticari. Apartamentul decorat cu minunate picturi englezeşti de secol XVIII – semnate de Gainsborough, Hoppner şi Lawrence – îi fusese închiriat de o englezoaică bogată.51 Aici locuia alături de Philip Kerr şi Frances Stevenson, dar şi de mezina şi fiica lui favorită, Megan, în vârstă de şaisprezece ani. Frances era domnişoara ei de companie sau poate viceversa. Balfour locuia la etajul de mai sus, iar seara auzea imnurile galeze preferate ale lui Lloyd George şi cântecele religioase ale negrilor din Sudul american.

La Majestic, fiecare rezident primise un ghid cu regulile casei. Mesele erau servite la ore fixe. În general trebuia să-ţi plăteşti băuturile, doar dacă – iar această chestiune a dat naştere unor comentarii răutăcioase – nu proveneai dintr-unul din dominioane sau din India, caz în care guvernul britanic se ocupa de notă. Puteai plăti cu ajutorul cupoanelor, dar se primeau şi bani în numerar. Conturile nu trebuiau însă golite. Membrii delegaţiei nu aveau voie să gătească în apartamente sau să strice mobila. Accesul câinilor era interzis. Un doctor (obstetrician de vază, potrivit lui Nicolson) şi trei asistente erau de gardă la infirmerie. O sală de biliard şi o *jardind'hiver* erau disponibile la subsol în scop recreativ. Delegaţilor le stăteau la dispoziţie şi câteva maşini, care puteau fi închiriate din timp. În garaj, era un avertisment: geamurile fuseseră deja sparte din cauza „trântirii violente a portierelor". Urma un alt avertisment: „Toţi delegaţii trebuie să ţină cont de faptul că apelurile telefonice vor fi ascultate de persoane autorizate". 52

„E ca în prima zi de şcoală", a spus un nou sosit. „Aşteptăm pe hol, în timp ce elevii mai vechi ne analizează din cap până în picioare,

apoi ne luăm bagajele, ne notăm orele meselor etc., este foarte amuzant". 53 Dacă englezii erau stăpânii, iar englezoaicele matroanele, canadienii erau prefecţii de rang înalt, un pic cam prea serioşi poate, dar de încredere; sud-africanii, nou-veniţi, se pricepeau la jocuri şi erau foarte admiraţi pentru talentul lor sportiv nativ; australienii erau cei obraznici, gata oricând să încalce regulile; neo-zeelandezii şi cei din Newfoundland erau elevii cu rezultate mai slabe, iar indienii – nişte tipi simpatici, în pofida culorii pielii lor, dar ai căror părinţi ameninţau să-i retragă şi să-i trimită la o şcoală cu orientare progresistă.

Canadienii, conştienţi că proveneau dintr-un dominion important, erau conduşi de Borden, un tip onest şi chipeş. Au abordat o atitudine de o moralitate extraordinară (şi nu era pentru prima dată în relaţiile internaţionale), repetând la nesfârşit că nu-şi doreau nimic pentru ei înşişi. Dar cum Canada avea produse alimentare de vândut, iar Europa hămesită era la îndemână, ministrul canadian al comerţului a reuşit să încheie acorduri cu Franţa, Belgia, Grecia şi România. Canadienii s-au lăsat fără să-şi dea seama cuprinşi de sentimentul împărtăşit de toată lumea că graniţele deveniseră brusc foarte volatile. Pălăvrăgeau plini de voioşie cu americanii, discutând despre un posibil schimb între fâşia îngustă de pământ a Alaskăi de sud-est şi o parte a Indiilor de Vest sau poate chiar Hondurasul Britanic (Belize de astăzi).54 Borden a discutat şi cu Lloyd George despre un posibil transfer al administraţiei Indiilor de Vest în mâinile Canadei.55

Însă principala preocupare a canadienilor era menţinerea bunelor relaţii cu Statele Unite ale Americii şi facilitarea unei legături strânse între acestea şi Marea Britanie. Motivele erau, pe de o parte, egoiste: Ottawa trecea printr-un veşnic coşmar în care Canada ar fi putut lupta alături de Marea Britanie şi aliata ei, Japonia, împotriva Statelor Unite ale Americii. Pe de altă parte, Canada era sincer convinsă că o alianţă definitivă cu marile puteri anglo-saxone era un lucru firesc. Dacă Liga Naţiunilor nu avea să funcţioneze, i-a sugerat Borden lui Lloyd George, atunci ar trebui să depună eforturi pentru crearea unei uniuni „între cele două măreţe comunităţi de naţiuni vorbitoare de engleză, care împărtăşesc aceeaşi moştenire, limbă şi literatură, sunt inspirate de idealuri democratice, se bucură de instituţii politice asemănătoare şi ale căror forţe armate unite sunt suficiente pentru a asigura pacea în lume" 56.

Africa de Sud avea două personalităţi remarcabile: pe prim-ministrul său, generalul Louis Botha, supraponderal şi bolnav, şi pe Smuts. Susţinători entuziasmaţi ai Ligii, dar moderaţi când venea vorba de termenii păcii cu Germania, cei doi nu puteau ajunge la niciun compromis când se discuta situaţia coloniilor africane ale Germaniei. Smuts, care contribuise la redactarea revendicărilor teritoriale britanice, susţinea că Marea Britanie trebuia să păstreze Africa de Est (regiunea care avea ulterior să devină Tanganyika, iar mai apoi o parte din Tanzania) pentru a nu întrerupe acel lanţ de colonii care se întindea din nordul până în sudul Africii, afectat între timp de ocupaţia germană. A vorbit ca un imperialist sud-african. Ţara sa trebuia să păstreze Africa de Sud-Vest germană (Namibia de astăzi). Poate că, a sugerat el, Portugalia putea fi convinsă să cedeze partea sudică a Mozambicului de pe coasta de est a Africii pentru o bucată din Africa Orientală germană. Africa de Sud ar fi avut atunci un teritoriu compact şi ar fi primit o frumoasă graniţă, foarte ordonată, în extremitatea continentului african.57

Australia nu era moderată în nicio privinţă. Delegaţia ei era condusă de prim-ministrul Hughes, un dispeptic sfrijit, care mânca doar pâine prăjită şi bea ceai. Luptase pe docurile din Sydney, unde ajunsese lider sindical, şi era un veteran al agitatei vieţi politice australiene. La Paris, Hughes acţiona de unul singur în ceea ce privea politica Australiei. Era iute la mânie, hipersensibil şi surd, atât la propriu, cât şi la figurat, la argumente pe care nu voia să le audă. Dintre australieni, asculta de obicei doar de Keith Murdoch, un tânăr reporter, pe care îl considera într-un fel fiul lui. Murdoch – autorul unui raport dur asupra modului în care conduseseră britanicii campania de la Gallipoli, unde fuseseră măcelărite trupele australiene – împărtăşea scepticismul lui Hughes faţă de conducerea britanică.58 (Fiul lui Murdoch, Rupert, a dus mai departe tradiţia de familie de a-i privi pe englezi cu un ochi critic.) Probabil că, în anumite privinţe, Hughes vorbea în numele opiniei publice de acasă: anexarea insulelor din Pacific pe care Australia le cucerise de la Germania şi respingerea oricărei clauze din tratatul Ligii care ar fi putut să submineze politica Australiei Albe, potrivit căreia imigranţii albi erau bine-veniţi, dar ceilalţi nu aveau dreptul de a se stabili în ţară.

Lloyd George, sensibil întotdeauna când venea vorba de Ţara Galilor, carte pe care Hughes a jucat-o necontenit, era în general amuzat de prim-ministrul australian. Clemenceau îi împărtăşea sentimentele. Hughes, care era adeptul unei atitudini ferme faţă de Germania, era un bun prieten al francezilor. Majoritatea delegărilor, chiar şi propriii săi subalterni, erau de părere că Hughes era un personaj imposibil. Wilson îl considera un „ticălos insistent" 59. Antipatia era reciprocă: Hughes lua Liga în derâdere şi îşi bătea joc de principiile lui Wilson.60 Noua Zeelandă avea aceleaşi rezerve faţă de Ligă ca şi Australia, dar şi le exprima cu mai puţină vehemenţă. Şi ea îşi dorea să anexeze câteva insule din Pacific. Conform spuselor unui canadian, premierul neozeelandez, William Massey, era „un nătărău englez tipic, după cum îţi dădea de bănuit şi fizicul lui, şi a întrerupt discuţiile pentru a-şi prezenta propriile revendicări în repetate rânduri". 61

Apoi mai era şi India (documentele oficiale vorbeau întotdeauna de „dominicane şi India"), care fusese inclusă în Cabinetul Imperial de Război, alături de dominioanele care se autoguvernau, pentru că participase la efortul de război. Dar delegaţia indiană nu părea să reprezinte câtuşi de puţin un stat independent. Era condusă de secretarul de stat pentru India, Edwin Montagu, iar cei doi membri indieni ai săi, lordul Sinha şi maharajahul din Bikaner, fuseseră aleşi pentru loialitatea de care dăduseră dovadă. În pofida solicitărilor înaintate de nenumărate grupuri indiene, guvernul nu indusese în delegaţia pentru Conferinţa de Pace niciunul dintre noii liderii naţionalişti indieni. Iar în India, iniţiativa lui Gandhi – care transformase Congresul Naţional indian într-o mişcare politică de masă ce solicita cu o insistenţă din ce în ce mai mare autoguvernarea – făcea ca întreaga dezbatere privind posibilitatea ca India să avanseze lin către obţinerea propriului guvern şi a unui teritoriu din imperiu care să-i aparţină numai ei să pară doar o discuţie academică.

Britanicii aveau să descopere că prezenţa atâtor oameni de stat din dominioane la Paris avea să aibă dezavantajele ei. Dacă Borden reprezenta cu credinţă cauza britanică în comitetul care se ocupa de graniţele Greciei şi Albaniei, iar sir Joseph Cook din Australia făcea acelaşi lucru când venea vorba de Cehoslovacia, lucrurile stăteau cu totul şi cu totul altfel când dominioanele luptau pentru mizele proprii.

Lloyd George se confruntase deja cu Aliaţii pentru reprezentarea dominicanelor şi trebuia să o facă din nou. Nu avea nevoie de această complicaţie tocmai în momentul în care la Conferinţa de Pace demarau negocieri laborioase.

PARTEA A II-A

O NOUĂ ORDINE MONDIALĂ

5

Noi suntem Liga Popoarelor

În 12 ianuarie, la o zi după sosirea sa la Paris, Lloyd George s-a întâlnit cu Clemenceau, Wilson şi prim-ministrul italian, Orlando, la sediul Ministerului francez de Externe situat pe Quai d'Orsay. Aceasta a fost prima întâlnire dintr-o serie de peste o sută de întrevederi ale principalilor artizani ai păcii. Fiecare politician era însoţit de ministrul său de externe şi o puzderie de consilieri. A doua zi, la dorinţa Marii Britanii, doi reprezentanţi japonezi s-au alăturat grupului. Astfel s-a format Consiliul Celor Zece, deşi majoritatea participanţilor l-au numit în continuare Consiliul Suprem. Ţările aliate mai puţin importante şi statele neutre nu au fost invitate, o dovadă a faptului că aveau să fie marginalizate. La sfârşitul lunii martie, când pe agenda Conferinţei de Pace se aflau chestiuni de cea mai mare importanţă, Consiliul Suprem avea să renunţe la miniştrii de externe şi la delegaţii japonezi, transformându-se în Consiliul Celor Patru, format din Lloyd George, Clemenceau, Wilson şi Orlando.

Impresionantele saloane de la Quai d'Orsay supravieţuiseră surprinzător de bine trecerii timpului şi recentei ocupaţii germane. Fuseseră finalizate, în forma în care se aflau atunci, la mijlocul secolului al XIX-lea, când Napoleon al III-lea conducea Franţa, care încă visa să fie o mare putere mondială. Vizitatorii de vază pătrundeau în sediul Ministerului de Externe prin intrarea oficială cu vedere spre Sena, treceau pe lângă masivele scări bifurcate care duceau către apartamentele private, îndreptându-se spre sălile de recepţie şi birourile cu podele parchetate, covoare Aubusson şi şemineuri gigantice. Ferestrele uriaşe se înălţau până la nivelul tavanelor bogat decorate şi candelabrelor migălos lucrate. Greutatea meselor şi scaunelor era susţinută de picioare groase, aurite. Predominau auriul, roşul şi culoarea fildeşului.

Consiliul Suprem s-a reunit într-un loc retras, biroul ministrului francez de externe, Stephen Pichon. Astăzi încăperea este poleită cu aur şi zugrăvită în alb; în 1919, era mai întunecată. Aceleaşi lambriuri de lemn sculptat decorează pereţii, iar tapiseriile şterse de secol XVII încă acoperă zidurile sălii. Uşile duble se deschid şi astăzi către o rotondă, iar dincolo de aceasta se întrezăreşte o grădină de trandafiri. În calitate de gazdă, Clemenceau prezida întâlnirea dintr-un fotoliu aşezat în faţa şemineului în care ardeau buşteni mari. Colegii săi – fiecare dintre ei având o măsuţă proprie pe care îşi puteau aşeza documentele – stăteau cu faţa la el şi cu spatele la grădină, britanicii şi americanii unii lângă alţii, după care urmau japonezii şi italienii, înghesuiţi într-un colţ. Wilson, singurul şef de stat prezent, avea un scaun cu câţiva centimetri mai înalt decât ceilalţi, prim-miniştrii şi miniştrii de externe se lăfăiau în fotolii confortabile cu speteze înalte, iar în spatele lor, stăteau adunaţi ciorchine consilierii şi secretarii cu funcţii mai mici, pe taburete minuscule cu picioare aurite.

Consiliul Suprem şi-a stabilit rapid propria rutină. Se reunea o dată, câteodată de două şi, foarte rar, de trei ori pe zi. Dispunea de o oarecare agendă, dar se ocupa şi de chestiuni care interveneau pe neaşteptate. Asculta solicitările petiţionarilor, dar audierile s-au încheiat abia la finalul Conferinţei de Pace. După-amiaza, se trăgeau draperiile de mătase verde şi se aprindeau luminile electrice. În încăpere era de obicei foarte cald, dar francezii erau îngroziţi ori de câte ori cineva sugera să se deschidă vreo fereastră. Clemenceau zăcea moleşit în fotoliul său, privind adesea în tavan, cu o expresie plictisită întipărită pe chip; Wilson nu-şi găsea locul şi se ridica din când în când să-şi întindă picioarele; Lansing, ministrul său de externe, care nu prea avea ce să facă, desena caricaturi; Lloyd George sporovăia în şoaptă, glumind şi comentând. Interpretul oficial, Paul Mantoux, traducea din franceză în engleză şi invers, trăind fiecare discurs şi lăsând impresia că el era cel care implora audienţa să-i acorde diverse teritorii. Cum Clemenceau vorbea bine engleza, iar ministrul italian de externe, Sonnino, avea şi el cunoştinţe destul de bune de engleză, reprezentanţii celor Patru Mari Puteri discutau adesea în această limbă. Asistenţii mergeau pe vârfuri prin încăpere cu braţele încărcate de hărţi şi documente. În fiecare după-amiază, se deschideau uşile, iar lacheii aduceau ceai şi pricomigdale. Wilson a fost surprins şi oarecum

şocat să vadă că discuţiile despre viitorul lumii erau întrerupte dintr-un motiv atât de trivial, dar, după cum i-a mărturisit doctorului său, şi-a dat seama că aceasta era o tradiţie străină pe care trebuia să o accepte.1

Chiar de la prima lor întâlnire, delegaţii Consiliului Suprem au devenit conştienţi ca puterea lor se diminua cu fiecare zi care trecea, iar armatele lor erau demobilizate. În calitate de comandant al forţelor americane din Europa, generalul Pershing i-a spus în acea primăvară lui House: „Luna asta vom trimite înapoi 312.000 de soldaţi. Luna trecută recordul a fost de 300.000 de soldaţi. În acest ritm, toate trupele noastre vor fi înapoi acasă până în 15 august". 2 Făuritorii păcii trebuiau să impună inamicului termenii păcii cât încă mai deţineau avantajul. Trebuiau de asemenea să se întoarcă acasă, unde urmau să se confrunte cu problemele pe care le amânaseră pe parcursul războiului şi cu inamicii lor politici. Aveau de asemenea (sau cel puţin aşa credeau) şi un alt fel de duşman. Foametea, bolile – febra tifoidă, holera şi îngrozitoarea gripă –, neîncetatele insurecţii revoluţionare, care luau cu asalt mai toate oraşele, sau mici conflicte (numai în 1919 izbucniseră câteva zeci), toate acestea ameninţau să distrugă ceea ce mai rămăsese din societatea europeană.

Trecuseră deja două luni de la sfârşitul războiului şi oamenii se întrebau de ce se obţinuseră atât de puţine lucruri. Pe de o parte, pentru că Aliaţii nu erau pe deplin pregătiţi să depună armele atât de repede. Şi nici nu ar fi avut cum să fie. Îşi dedicaseră energia câştigării războiului. „Ce aveam noi de-a face cu pacea, a scris Winston Churchill, când nici măcar nu eram siguri dacă nu cumva urma să fim şi noi distruşi? Cine putea să se gândească la reconstrucţie când lumea întreagă era sfârâmată, sau la demobilizare când scopul suprem era aruncarea în luptă a fiecărui om şi a fiecărui obuz?" 3 Este adevărat că Ministerele de Externe, Colonial şi de Război şi-au reamintit vechile lor obiective şi au formulat noi solicitări chiar înainte de depunerea armelor. Dar existaseră şi tentative serioase de a încheia pacea: înfiinţarea unei comisii britanice speciale pentru anchete în 1917, Comité d'Études din Franţa şi, cea mai cuprinzătoare dintre acestea, Comisia Americană, creată în septembrie 1917 sub supravegherea lui House. Spre disperarea diplomaţilor profesionişti, se făcuse apel la experţii din afară, de la istorici până la misionari, care au întocmit hărţi

şi studii detaliate. Americanii au redactat şaizeci de rapoarte diferite numai despre Orientul îndepărtat şi despre Pacific, care conţineau o mulţime de informaţii utile, dar şi observaţii absurde, ca de exemplu că în India „o mare majoritate a populaţiei necăsătorite este reprezentată de copii foarte tineri".4 Conducătorii ţărilor aliate nu acordaseră prea multă atenţie niciunuia dintre studiile experţilor lor.

În prima săptămână a Conferinţei de Pace, membrii Consiliului Suprem au discutat îndelung despre proceduri. Ministerul de Externe britanic a creat o minunată diagramă colorată, de formă hexagonală, în centrul căreia se afla conferinţa, cu comitetele şi subcomitetele ei, care se aliniau într-o simetrie perfectă, iar pe margine se roteau ca nişte sateliţi comitetele Aliaţilor.5 Lloyd George a izbucnit în hohote de râs la vederea imaginii.6 Francezii au pus în circulaţie o agendă detaliată, incluzând liste întregi de principii călăuzitoare şi probleme ce trebuiau discutate, enumerate în ordinea importanţei. Pentru că acordul cu Germania era în fruntea listei, iar Liga Naţiunilor de-abia dacă era menţionată, Wilson, cu susţinerea lui Lloyd George, a respins-o. (Tardieu, autorul agendei, a considerat aceasta o dovadă a „aversiunii instinctive a anglo-saxonilor faţă de construcţiile sistematizate ale minţii latine".7)

Consiliul Suprem a reuşit să aleagă un secretar, un diplomat francez de rang inferior, despre care se zvonea că ar fi fost fiul ilegitim al lui Clemenceau. (La scurt timp, extraordinar de eficientul secretar-adjunct Hankey a preluat cea mai mare parte a sarcinilor.) După nesfârşite discuţii aprinse, s-a decis ca engleza şi franceza să fie limbile oficiale în care să se redacteze documentele. Francezii au pledat doar în favoarea limbii lor ca unică limbă oficială, sub pretextul că ar fi fost mai precisă şi că ar fi permis mai multe nuanţe decât engleza, dar adevărul era că nu voiau să admită că Franţa începea să cadă pe al doilea loc în topul puterilor mondiale. Susţineau că franceza fusese timp de secole limba oficială a comunicării şi diplomaţiei internaţionale. Britanicii şi americanii au subliniat că începea să fie din ce în ce mai des înlocuită cu engleza.8 Lloyd George a declarat că avea să regrete întotdeauna că nu ştia mai bine franceza (de-abia dacă lega două cuvinte), dar i se părea absurd ca engleza, limbă vorbită de peste 170 de milioane de oameni, să nu se bucure de acelaşi statut ca limba franceză. Italienii au întrebat de ce nu putea şi italiana să aibă acelaşi

statut. „În caz contrar, a spus ministrul de externe Sonnino, avea să se creeze impresia că Italia era tratată ca un stat inferior, care era exclus”. Atunci, a replicat Lloyd George, de ce să nu oficializăm şi japoneza? Delegaţii japonezi, cărora oricum le era greu să urmărească dezbaterile, fie ele în franceză, fie în engleză, au tăcut.9 Spre consternarea multora dintre oficialii săi, Clemenceau a cedat.

Consiliul Suprem s-a străduit să ajungă şi la o concluzie asupra modulului în care urmau să se ia deciziile în cadrul Conferinţei de Pace. În decembrie, Ministerul de Externe francez a trimis invitaţii tuturor ţărilor, din Liberia până în Siam, care ar fi putut să susţină, indiferent cât de îndoielnic ar fi fost acest lucru, că luptaseră de partea Aliaţilor. Până în ianuarie, la Paris erau deja reprezentate douăzeci şi nouă de ţări şi toate se aşteptau să ia parte la Conferinţă. Aveau oare să se aşeze toate la aceeaşi masă de negocieri, Panamá având acelaşi drept de vot ca şi Imperiul Britanic? Niciuna dintre Marile Puteri nu îşi dorea acest lucru, dar în timp ce Clemenceau erau dispus să-i lase pe delegaţii puterilor mai mici să se ocupe de chestiuni relativ inofensive, precum căile maritime internaţionale, Wilson prefera ca, pe cât posibil, discuţiile să aibă loc într-un cadru mai puţin structurat. „Ar trebui să se poarte numai conversaţii, nu conferinţe oficiale”, a spus el. Lui Clemenceau i se părea exasperantă această atitudine: dacă Aliaţii aveau să aştepte să se pună de acord asupra tuturor chestiunilor principale, aveau să treacă luni de zile până la reuniunile politice adevărate ale delegaţilor, iar opinia publică avea să fie profund dezamăgită. În orice caz, a adăugat el, toate celelalte puteri reunite la Paris trebuiau să primească ceva de făcut. Aşa cum avea să procedeze în repetate rânduri, Lloyd George a propus un compromis. S-a decis organizarea unei sesiuni plenare la sfârşitul săptămânii; între timp, Consiliul Suprem avea să se reunească pentru a se ocupa de alte chestiuni.10

Membrii Consiliului Suprem, chiar şi Wilson, nu aveau nici cea mai mică intenţie să renunţe la sarcina de a redacta agenda conferinţei, care se anunţa deja foarte încărcată.11 Pe lista respinsă a francezilor se numărau următoarele puncte: Liga Naţiunilor, chestiunea poloneză, problema Rusiei, naţiunile baltice, statele formate ca urmare a destrămării monarhiei austro-ungare, Balcanii; Orientul îndepărtat şi Pacificul, chestiunea evreiască, navigaţia

internaţională, căile ferate internaţionale, o legislaţie care să garanteze autodeterminarea popoarelor; protecţie pentru minorităţile etnice şi religioase, legislaţia internaţională cu privire la patente şi mărci înregistrate, reparaţii pentru daunele de război, chestiuni economice şi financiare.12 Lista era profetică.

Timp de cinci luni, până în 28 iunie, când s-a încheiat etapa principală a Conferinţei de Pace prin semnarea tratatului cu Germania la Versailles, Parisul a găzduit un adevărat guvern mondial. „Noi suntem liga popoarelor", a spus Clemenceau, cu o zi înainte de marea ceremonie. Wilson a răspuns: „Noi suntem Statul". 13 Chiar şi pe parcursul acestor prime întâlniri, membrii Consiliului Suprem începeau să se comporte ca un guvern, în cadrul unui sistem reprezentativ de guvernare. Iar această analogie a fost folosită şi de făuritorii păcii.14 Trebuiau să colaboreze, dar nu puteau să uite că, de fapt, îi reprezentau pe alegătorii de acasă.

Presa constituia un alt motiv de îngrijorare. Sute de jurnalişti sosiseră la Paris. Guvernul francez a creat un luxos club al presei în casa unui milionar. Jurnaliştii – în cea mai mare parte bărbaţi, dar şi câteva femei, printre care marea reformistă americană Ida Tarbell – s-au arătat total nemulţumiţi. Au luat în zeflemea vulgaritatea decorului, iar americanii au poreclit palatul „Casa celor o mie de mameloane" 15. În plus, presa s-a plâns de faptul că reuniunile erau secrete. Wilson vorbise în Cele Paisprezece Puncte despre „tratate deschise şi dezbateri publice". La fel ca toate sloganurile sale, nici înţelesul acestuia din urmă nu era tocmai clar, poate nici chiar pentru Wilson însuşi, dar a captat imaginaţia publicului.

Wilson se referea cu siguranţă la faptul că nu trebuiau să mai existe tratate secrete, asemenea celor pe care şi el şi mulţi alţii le consideraseră a fi una dintre cauzele care duseseră la izbucnirea Marelui Război. Însă voia oare să spună că toate negocierile trebuiau să fie publice? O bună parte a jurnaliştilor şi cititorilor de ziare se aşteptau la aceasta. Reprezentanţii presei îşi cereau dreptul de a participa la întâlnirile Consiliului Suprem sau cel puţin de a primi rezumatele zilnice ale lucrărilor acestuia.16 Clemenceau i-a mărturisit generalului Mordacq, consilierul său, că luptase întotdeauna pentru libertatea presei, dar că trebuiau impuse anumite limite. Ar fi fost „curată sinucidere" ca presa să raporteze dezbaterile zilnice ale

Consiliului Suprem.17 Dacă aşa ceva s-ar fi întâmplat, a comentat Lloyd George, Conferinţa de Pace nu avea să se mai sfârşească niciodată. A propus să se transmită o declaraţie de presă prin care să se anunţe că procesul prin care Marile Puteri urmau să ajungă la anumite decizii avea să fie îndelungat şi delicat şi că nu intenţionau să genereze controverse inutile făcând publice dezacordurile. Wilson a fost de acord.18 Jurnaliştii americani au protestat vehement pe lângă Baker, consilierul de presă al lui Wilson, care, potrivit unui ziarist, s-a albit de frică. Wilson, au spus ei, era ipocrit şi, în plus, şi naiv. Lloyd George şi Clemenceau, acum feriţi de supravegherea publică, aveau să-l bage în mari încurcături. Jurnaliştii au ameninţat să părăsească Parisul, dar foarte puţini au făcut-o.19

Şi statele mai mici aveau o puzderie de plângeri şi revendicări. Portugaliei, care contribuise cu 60.000 de soldaţi pe Frontul de Vest, i se părea strigător la cer că era reprezentată doar de un singur delegat oficial, în timp ce Brazilia, care trimisese o unitate medicală şi o mână de aviatori în război, avea trei.20 Marea Britanie susţinea Portugalia, un vechi aliat, iar Statele Unite ale Americii sprijineau Brazilia. Recunoaşterea prezenţei lor la Paris, centrul puterii mondiale, era importantă pentru statele consacrate şi crucială pentru statele „în proces de formare", aşa cum le-au botezat făuritorii păcii. Apăruseră o mulţime de asemenea formaţiuni odată cu prăbuşirea Rusiei, destrămarea Austro-Ungariei şi a Imperiului Otoman. Simplul fapt de a sta în faţa Consiliului Suprem şi a-ţi prezenta cazul era echivalent cu un fel de validare a statutului naţional – şi, în plus, un mare beneficiu pentru reputaţia unei delegaţii.21

Se prea poate ca Parisul să fi fost gazda unui guvern mondial, dar puterea Consiliului nu a fost niciodată atât de vastă pe cât s-a crezut. Evenimentele mondiale erau cu câţiva paşi înaintea deciziilor Marilor Puteri. Până la prima întâlnire a Consiliului Suprem, din 12 ianuarie, statul polonez fusese deja refăcut, Finlanda şi statele baltice se pregăteau să devină independente, iar graniţele Cehoslovaciei fuseseră trasate. În Balcani, Serbia se unise cu celelalte teritorii locuite de slavii din sud din fosta Austro-Ungarie, respectiv Croaţia şi Slovenia. Noua formaţiune statală nu avea încă un nume, dar unii vorbeau deja despre Iugoslavia. „Sarcina celor responsabili cu redactarea tratatului de la Paris, a comentat Lloyd George, nu era de a

decide ce teritorii trebuiau acordate, în mod corect, naţionalităţilor proaspăt eliberate, ci de a determina cu bun-simţ ce zone trebuiau eliberate din strânsoarea lor atunci când erau încălcate limitele autodeterminării". 22

Dar care erau aceste limite? Nu exista un răspuns clar sau, mai degrabă, fiecare naţiune rivală avea propriul ei răspuns. „Vezi găurile astea mici?", l-a întrebat un localnic din Lvov pe un vizitator american, arătându-i graniţele disputate de Rusia şi Polonia. „Aici, noi le spunem «punctele lui Wilson». Au fost făcute cu mitraliere; găurile mai mari au fost făcute cu grenade de mână. Acum luptăm pentru autodeterminare şi numai Dumnezeu ştie cum şi când se va sfârşi totul". 23 Pe parcursul primelor sale întâlniri, Consiliul Suprem a trebuit să se ocupe de luptele dintre Polonia şi vecinii săi. În momentul în care s-a încheiat oficial Conferinţa de Pace, un an mai târziu, în zonele de graniţă ale Poloniei, dar şi în alte teritorii, luptele nu se sfârşiseră încă. Tasker Bliss, consilierul american militar, şi-a aşternut pe hârtie gândurile negre într-o scrisoare adresată soţiei sale, prin care prezicea un alt război de treizeci de ani în Europa. „«Naţiunile scufundate» se ridică la suprafaţă şi, de îndată ce îşi fac apariţia, sar la gâtul cuiva. Sunt ca nişte ţânţari – agresive din momentul în care se nasc". 24

Este tentant, dar eronat să comparăm situaţia de la 1919 cu cea de la 1945. În primul caz nu existau superputeri, nu existau Uniunea Sovietică (un stat cu un milion de soldaţi care să ocupe centrul Europei) şi Statele Unite ale Americii (cu gigantica lor economie şi monopolul lor asupra bombei atomice). La 1919, statele inamice nu fuseseră înfrânte definitiv. După Marele Război, delegaţii de la Paris vorbeau întruna despre făurirea de noi naţiuni şi desfiinţarea altora, dar lutul nu era atât de maleabil, iar forţa celor care îl modelau nu era atât de mare. Bineînţeles că făuritorii păcii aveau puteri extinse. Încă aveau armate şi flote. Deţineau o armă eficace, rezerva de hrană, pe care o puteau folosi împotriva Europei ameninţate de foamete. Îşi puteau exercita influenţa prin ameninţări şi promisiuni, de exemplu oferind sau retrăgându-şi recunoaşterea oficială. Puteau să îşi întindă hărţile pe masă şi să mute graniţele după bunul plac, şi de cele mai multe ori deciziile lor erau acceptate – însă nu întotdeauna, după cum avea să demonstreze în mod spectaculos cazul Turciei. Iar capacitatea guvernului internaţional de la Paris de a controla desfăşurarea

evenimentelor era limitată de aspecte precum distanţa, transportul disponibil la acea vreme şi forţele militare – dar şi de atitudinea refractară afişată de Marile Puteri când venea vorba de cheltuirea propriilor resurse.

La 1919, limitele nu erau încă evidente – nici pentru făuritorii păcii, nici pentru restul lumii. Foarte multe persoane credeau că, dacă ar fi putut să atragă măcar într-o mică măsură atenţia Consiliului Suprem, o mare parte a răului pricinuit în trecut avea să fie şters cu buretele, iar destinele lor asigurate. Un tânăr ajutor de bucătar de la Ritz a trimis o petiţie prin care solicita independenţa micii sale regiuni natale faţă de Franţa. Ho Şi Min – şi Vietnamul – erau prea puţin cunoscuţi pentru a fi învredniciţi măcar cu vreun răspuns. Un absolvent coreean de la Universitatea Princeton a încercat să plece la Paris, dar i s-a refuzat cererea de paşaport. După cel de-al Doilea Război Mondial, Singhman Rhee a devenit preşedintele proaspăt independentului stat Coreea de Sud.25

Societăţile de sufragete care s-au reunit la Paris, prezidate de formidabila Millicent Fawcett, au aprobat rezoluţii prin care cereau să fie reprezentate la Conferinţa de Pace şi acordarea dreptului de vot femeilor. Wilson, care susţinea oarecum cauza lor, s-a întâlnit cu respectiva delegaţie şi a discutat în termeni vagi, dar încurajatori, despre înfiinţarea unei comisii speciale în cadrul conferinţei, ai cărei membri să fie exclusiv femei. Comisia urma să analizeze chestiunile legate de drepturile femeilor.26 în februarie, cu puţin timp înainte de a pleca într-o scurtă vizită în Statele Unite ale Americii, preşedintele şi-a întrebat şovăitor colegii dacă aveau să sprijine această iniţiativă. Balfour a răspuns că era un susţinător înfocat al sufragiului universal, dar că în opinia lui nu ei trebuiau să se ocupe de această chestiune. Clemenceau a fost de acord cu el. Italienii au declarat că aceasta, era o chestiune strict internă. În timp ce Clemenceau întreba în şoaptă, dar îndeajuns de tare ca să fie auzit, „Ce zice tipul ăla mărunţel?", delegatul japonez şi-a exprimat aprecierea pentru rolul important jucat de femei în civilizaţie, dar a comentat că în Japonia mişcarea sufragetelor nici măcar nu merita băgată în seamă. S-a renunţat la această propunere şi nici că a mai ajuns vreodată pe masa discuţiilor.27

De asemenea, făuritorii păcii constatau că se angajaseră să administreze regiuni extinse din Europa, dar şi din Orientul Mijlociu.

Vechile structuri de conducere se prăbuşiseră, iar forţele aliate de ocupaţie şi reprezentanţii Aliaţilor erau solicitaţi să le ia locul. Nu aveau încotro; dacă nu o făceau ei, nimeni nu avea să o facă sau, chiar mai rău, teritoriile respective ar fi putut fi preluate de revoluţionari. Oamenii detaşaţi la faţa locului au făcut tot ce le-a stat în putinţă. La Belgrad, un amiral britanic a încropit o mică flotă de şalupe pe care a trimis-o pe Dunăre, în amonte şi în aval, încărcată cu alimente şi materii prime. A dat un imbold, deşi modest, comerţului şi industriei, luptând adesea împotriva obstacolelor ridicate de diferitele guverne din ţările situate de-a lungul fluviului, însă aceasta a fost o măsură pur temporară. După cum a declarat şi la Paris, soluţia pe termen lung era controlul internaţional al Dunării şi al altor căi navale europene importante.28 Existau şi alte variante şi alţi indivizi entuziaşti, dar exista oare şi voinţă politică?

Responsabilităţile economice – ca să ne referim numai la acestea – erau de natură să descurajeze orice elan. Războiul afectase economia mondială, iar refacerea acesteia nu era o sarcină uşoară. Naţiunile europene împrumutaseră sume colosale de bani. Aliaţii, de exemplu, se îndatoraseră enorm Statelor Unite. Acum descopereau că le era imposibil să primească împrumuturile necesare reconstrucţiei naţionale şi revitalizării comerţului. După război, fabricile rămăseseră dezafectate, terenurile agricole necultivate, iar podurile şi liniile de cale ferată distruse. Lipseau îngrăşăminte, seminţe, materii prime, nave şi locomotive. Europa încă depindea puternic de cărbune pentru producerea de combustibil, dar minele din Franţa, Belgia, Polonia şi chiar Germania erau inundate. Apariţia noilor naţiuni din Europa Centrală a distrus şi mai mult ce mai rămăsese din vechile reţele comerciale şi de transport. La Viena, luminile electrice pâlpâiau, iar tramvaiele nu mai funcţionau, deoarece cărbunele odinioară importat din nord rămânea blocat dincolo de noua graniţă.

Din toate colţurile Europei, oficialităţile şi agenţiile private de ajutorare transmiteau rapoarte alarmante despre milioane de şomeri, gospodine disperate care îşi hrăneau familiile cu supă de varză şi cartofi, copii epuizaţi. Pe parcursul primei ierni friguroase de după declararea păcii, Herbert Hoover, administratorul american al programelor de asistenţă umanitară, i-a avertizat pe Aliaţi că 200 de milioane de persoane stăteau să moară de foame în statele inamice.

Cam tot atâtea persoane se aflau într-o situaţie similară şi în ţările victorioase şi neutre. Numai în Germania era nevoie de circa 200.000 de tone de grâne pe lună şi de 70.000 de tone de carne. În teritoriile fostei Austro-Ungarii, spitalele rămăseseră fără comprese sterile şi medicamente. În noul stat Cehoslovacia, un milion de copii creşteau fără lapte. La Viena, rata mortalităţii infantile era mai ridicată decât natalitatea. Oamenii mâncau praf de cărbune, scoarţă de copac şi nisip. Voluntarii programelor de asistenţă umanitară au inventat nume pentru lucruri cu care nu se mai confruntaseră până atunci, precum cercosporioza, boala de care sufereau oamenii care supravieţuiau mâncând numai sfeclă.29

Nevoia de ajutor umanitar era de netăgăduit. La fel şi cea de sprijin politic. „Atât timp cât foametea continuă să facă ravagii, şi-a avertizat Wilson colegii, pietrele de temelie ale guvernării vor continua să se fărâmiţeze". 30 Resurse erau. Canadienii, australienii, neozeelandezii şi americanii aveau alimente şi materii prime din belşug şi erau doritori să le vândă. Se putea face rost de nave care să le livreze. Dar de unde bani? Germania avea rezerve de aur, dar francezii, care erau decişi să folosească aceste fonduri pentru plata reparaţiilor, nu doreau să le irosească pe finanţarea importurilor. Aliaţii europeni nu puteau oferi ajutoare la nivelul la care era nevoie, iar naţiunile învinse erau falite, cu excepţia Germaniei. Prin urmare mai rămâneau Statele Unite, dar Congresul şi opinia publică americană oscilau între dorinţa de a ajuta şi sentimentul că ţara lor făcuse deja destule câştigând războiul. După cel de-al Doilea Război Mondial, în America atmosfera avea să fie asemănătoare, cu o singură diferenţă crucială: un duşman clar, Uniunea Sovietică, luase locul ameninţării fantomatice a revoluţiei. În 1919, un echivalent al Planului Marshall, care a contribuit la renaşterea europeană după al Doilea Război Mondial, nu era posibil.

În plus, Statele Unite ale Americii nu aveau statutul de superputere, aşa cum s-a întâmplat după cea de-a doua conflagraţie mondială. Aliaţii lor europeni nu erau epuizaţi şi disperaţi, gata să accepte ajutorul american şi sugestiile Washingtonului. În 1919, se considerau şi de fapt chiar erau actori independenţi pe scena internaţională. Înainte să se sfârşească războiul, Marea Britanie, Franţa şi Italia au elaborat un plan pentru strângerea de fonduri, alimente, materii prime şi nave cu scopul reconstruirii şi sprijinirii statelor

bătrânului continent prin intermediul unui consiliu interaliat. Americanii s-au opus. Bănuiau (şi pe bună dreptate, de altfel) că Aliaţii lor intenţionau să controleze distribuţia resurselor – chiar dacă în mare parte acestea proveneau din Statele Unite – pentru a convinge astfel statele inamice să accepte pacea în condiţiile pe care voiau să le impună.31 În momentul în care Wilson a insistat ca Hoover să preia conducerea programului aliat de asistenţă umanitară, europenii au avut obiecţii. Hoover, s-a plâns Lloyd George, avea să devină „dictatorul Europei în administrarea resurselor de hrană", iar oamenii de afaceri americani aveau să profite de ocazie pentru a-şi consolida poziţia pe continent. Europenii au cedat fără prea mare tragere de inimă şi au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a îngreuna sarcina lui Hoover.32

Pentru Wilson şi pentru nenumăraţi americani de altfel, Hoover era un erou, un orfan sărac care ajunsese să studieze la Universitatea Stanford, devenind unul dintre cei mai importanţi ingineri din lume. Pe parcursul războiului, organizase un program masiv de asistenţă umanitară pentru Belgia, aflată sub ocupaţie germană. Iar în 1917, când americanii au intrat în război, şi-a asumat iniţiativa economisirii de alimente pentru efortul de război. „Pot face o economie în stil *hoover* la cină", se putea citi pe felicitările de Sfântul Valentin. „Dar nu-mi voi *hooveriza* niciodată iubirea pentru tine". 33 Era eficient, muncitor şi nu avea pic de umor. În opinia lui Lloyd George, era lipsit de tact şi brutal.34 Europenii îl detestau când le reamintea că Statele Unite furnizau cea mai mare parte a ajutoarelor alimentare din Europa şi pentru felul în care slujea interesele economice ale ţării sale, livrând spre exemplu produse americane de carne de porc, în detrimentul producătorilor locali.35

Chiar dacă şi Aliaţii dispuneau de câteva agenţii economice supravegheate nu foarte strict de Consiliul Economic European, programul alimentar şi de asistenţă umanitară al lui Hoover era de departe cel mai eficient. A primit 100 de milioane de dolari de la statul american şi circa 62 de milioane de dolari de la cel britanic. Cu aceşti bani s-au înfiinţat birouri în treizeci şi două de ţări, s-au deschis cantine pentru săraci care hrăneau milioane de copii şi s-au transportat tone de alimente, articole de îmbrăcăminte şi medicamente în regiunile cele mai afectate. Până în primăvara anului

1919, organizaţia lui Hoover ajunsese să administreze căi ferate şi să supravegheze activităţi miniere. Dispunea de propria reţea de telegraf. Purta un adevărat război împotriva păduchilor, cu sute de aparate de tuns, tone de săpun, băi speciale şi baze administrate de soldaţi americani. Călătorii care nu aveau asupra lor un certificat de „despăduchere" erau opriţi şi dezinfectaţi.36 În vara anului 1919, Hoover i-a enervat din nou pe europeni. A susţinut că Statele Unite ale Americii făcuseră suficient de multe; acum era rândul europenilor. Cu multă muncă, ducând o viaţă austeră şi făcând economii, aveau să reuşească. Părerea lui a fost acceptată de politicienii americani, tot mai favorabili izolaţionismului, iar ajutoarele şi împrumuturile americane au scăzut drastic.

De fapt, Europa a reuşit să atingă nivelul antebelic al producţiei de abia în 1925; în unele zone, redresarea a fost chiar mai lentă. Foarte multe guverne au recurs la împrumuturi, deficite bugetare şi control comercial pentru a se menţine pe linia de plutire. În ansamblul ei, economia europeană a rămas fragilă, contribuind la escaladarea tensiunilor politice interne în anii 1920, dar şi a celor externe, căci guvernele au adoptat măsuri protecţioniste.37 Cu ajutorul banilor americani şi prin cooperare locală, poate că s-ar fi putut construi o Europă mai puternică, mai capabilă să facă faţă provocărilor anilor 1930.

6

Rusia

Conferinţa de Pace a început oficial la data de 18 ianuarie 1919. Clemenceau a avut grijă ca deschiderea să aibă loc cu ocazia aniversării încoronării lui Wilhelm I, urcat pe tronul noii Germanii unificate în 1871.1 Preşedintele Poincaré a vorbit în faţa delegaţilor reuniţi în somptuoasa Salle de l'Horloge de la Quai d'Orsay despre ticăloşia inamicilor, marile sacrificii ale Aliaţilor şi speranţele acestora pentru un viitor mai bun. „Viitorul lumii, le-a spus el, se află în mâinile dumneavoastră". 2 Pe când părăsea sala, Balfour s-a întors către Clemenceau şi s-a scuzat că purta joben. „Mi s-a spus că jobenul este obligatoriu". „Şi mie la fel", a răspuns Clemenceau, care avea pe cap o gambetă.3

Observatorii au remarcat absenţa câtorva personalităţi, precum prim-ministrul grec Venizelos, indignat că Serbia primise dreptul de a

avea mai mulţi delegaţi decât Grecia; prim-ministrul canadian Borden, ofensat că i se oferise întâietate premierului micii provincii Newfoundland; şi membrii delegaţiei japoneze, care nu sosiseră încă. Însă cea mai izbitoare absenţă era cea a Rusiei.

Stat aliat în anul 1914, Rusia salvase probabil Franţa de la înfrângere, atacând Germania pe Frontul de Est. Trei ani la rând, Rusia s-a luptat cu Puterile Centrale, pricinuindu-le mari daune, dar suferind, la rândul ei, încă şi mai multe. În 1917, a cedat în cele din urmă presiunii şi, pe parcursul a opt luni, a trecut de la autocraţie la democraţie liberală şi apoi la dictatură revoluţionară, exercitată de facţiunea extremistă restrânsă a socialiştilor ruşi, bolşevicii, despre care cea mai mare parte a lumii, inclusiv ruşii, nici nu auziseră vreodată. În timp ce Rusia se destrăma, noi state apăreau din ruinele a ceea ce fusese odinioară un mare imperiu: statele baltice, Ucraina.

Armenia, Georgia, Azerbaidjan, Daghestan. Într-o încercare zadarnică de a-şi susţine aliatul – aflat în plină dezintegrare – împotriva Germaniei, Aliaţii au trimis trupe în Rusia, dar la începutul anului 1918 bolşevicii au încheiat pace cu germanii. Soldaţii Aliaţilor au rămas pe pământ rusesc, dar care era acum rostul lor? Să-i înlăture de la putere pe bolşevici şi regimul lor sovietic? Să-i susţină pe oponenţii eterogeni ai acestora, pe regaliştii, liberalii, anarhiştii, socialiştii deziluzionaţi şi naţionaliştii de diverse orientări?

Delegărilor reuniţi la Paris le era foarte greu să-şi dea seama ce se întâmpla mai exact în est sau cine de partea cui era. Tot felul de zvonuri îşi croiau drum către Occident: se vorbea despre o ordine socială total răsturnată, războaie civile, revolte naţionaliste, infinite atrocităţi şi răzbunări, urmate de alte atrocităţi: ultimul ţar şi familia sa fuseseră ucişi, iar cadavrele lor aruncate într-un puţ; trupul neînsufleţit, mutilat, al unui ataşat militar britanic ar fi fost lăsat să zacă neîngropat, pe o stradă din Sankt-Petersburg. Soldaţii ruşi îşi împuşcaseră superiorii, iar marinarii puseseră stăpânire cu forţa pe propriile nave. În vastele zone rurale ale Rusiei, ţăranii, mânaţi de ancestrala lor sete de pământ, îşi ucideau acum moşierii. În oraşe, grupuri de adolescenţi se vitejeau pe străzi cu armele în mâini, iar săracii ieşeau din mahalalele în care îşi duceau traiul ca să pună stăpânire pe marile conace. Era însă greu de deosebit adevărul de minciună (deşi cea mai mare parte a zvonurilor erau adevărate),

pentru că Rusia devenise un tărâm necunoscut. Aşa cum a spus şi Lloyd George: „De fapt, întâmplările care ajungeau la urechile noastre nu erau niciodată confirmate, şi nici nu aveau cum să fie confirmate. Rusia era o junglă în care nimeni nu putea să spună cu exactitate ce se întâmpla în imediata lui apropiere". 4 Nici precarele cunoştinţe de geografie ale premierului britanic nu îl ajutau prea mult; el credea că Harkov (un oraş din Ucraina) era un general rus.

Pe parcursul verii lui 1918, Marile Puteri şi-au retras misiunile diplomatice din Rusia, iar până la începutul anului următor aproape toţi corespondenţii străini de presă părăsiseră ţara. Drumurile erau blocate din cauza luptelor. Telegramele ajungeau după zile sau chiar săptămâni întregi, dacă nu cumva se pierdeau pe drum. Până la începerea lucrărilor Conferinţei de Pace, singura rută sigură pentru transmiterea mesajelor era prin Stockholm, unde bolşevicii aveau un reprezentant. Pe parcursul conferinţei, făuritorii păcii ştiau la fel de multe despre Rusia pe cât ştiau despre faţa nevăzută a lunii.5

Poate că din punct de vedere juridic prezenţa delegaţilor ruşi nu era necesară. Cel puţin acesta era punctul de vedere al lui Clemenceau: Rusia trădase cauza Aliaţilor, lăsând Franţa la mila Germaniei.6 Conducătorul bolşevic Lenin, realist şi fanatic deopotrivă, cedase Germaniei teritorii şi resurse prin Tratatul de la Brest-Litovsk (oraşul Brest din Belarusul zilelor noastre) în schimbul păcii de care avea atât de multă nevoie pentru a proteja scânteia din care avea să ia naştere statul sovietic. Germania a primit materiile prime de care avea nevoie disperată şi şansa de a trimite sute de mii de soldaţi pe Frontul de Vest. Din punctul de vedere al lui Clemenceau, decizia lui Lenin îi eliberase pe Aliaţi de toate promisiunile făcute Rusiei, inclusiv de cea prin care li se asigura accesul la strâmtorile strategice care făceau legătura între Marea Neagră şi Marea Mediterană.

Pe de altă parte, teoretic, Rusia încă era un stat aliat, aflat în război cu Germania. În fond şi la urma urmei, germanii fuseseră nevoiţi să renunţe la Tratatul de la Brest-Litovsk în noiembrie 1918, când semnaseră armistiţiul. Indiferent cum ar fi stat lucrurile, absenţa Rusiei era inoportună. „Rusia apare în mod inevitabil în orice dezbatere, nota un tânăr consilier britanic în jurnalul său, după care discuţia se disipează; toată lumea este de acord cu faptul că respectiva chestiune nu poate fi soluţionată până la stabilirea politicii generale

faţă de Rusia; odată ce se convine asupra acestui aspect, în loc să rezolve problema, se trece la alte subiecte". 7 Finlanda, statele baltice în curs de formare (Estonia, Letonia şi Lituania), Polonia, România, Turcia şi Persia au fost prezente la Conferinţa de Pace, însă graniţele lor nu puteau fi decise până când nu se clarificau forma şi viitorul statut al Rusiei.

Chestiunea rusă s-a discutat în repetate rânduri pe parcursul Conferinţei de Pace. Baker, ulterior un susţinător al lui Wilson, pretindea că pacea a fost influenţată de problema Rusiei şi de teama de bolşevism. „Rusia a jucat un rol mult mai important la Paris decât Prusia!", a declarat acesta.8 Şi această afirmaţie, asemenea majorităţii comentariilor sale, era o absurditate. Delegaţii de la Paris nu şi-au irosit timpul gândindu-se la Rusia şi revoluţia ei; erau mai degrabă îngrijoraţi de procesul încheierii păcii cu o Germanie cu graniţele încă intacte şi de asigurarea păcii în Europa. Erau preocupaţi de soarta Rusiei doar în măsura în care erau neliniştiţi de turbulenţele sociale care aveau loc mai aproape de graniţele lor, dar nu vedeau neapărat aceste două chestiuni ca faţete ale aceleiaşi monede. Eliminarea bolşevicilor ruşi nu ar fi îndepărtat ca prin minune cauzele care stăteau la baza tulburărilor din alte regiuni. Muncitorii şi soldaţii germani preluaseră puterea pentru că regimul kaizerului pierduse încrederea populaţiei şi era falimentar. Austro-Ungaria se prăbuşise pentru că nu mai putea fiinţa ca imperiu multinaţional, neglijând naţiunile din componenţa ei. Soldaţii britanici se răzvrătiseră la Folkestone pentru că nu voiau să fie trimişi în Europa, canadienii din nordul Ţarii Galilor pentru că voiau să se întoarcă acasă. Revoluţia bolşevică îi încuraja şi le furniza câteodată termenii vocabularului său specific. „Bolşevismul îşi trăieşte clipa", scria Borden în jurnalul său, referindu-se însă la tulburările muncitoreşti, nu la revoluţie.9 „Bolşevism"(sau înruditul „comunism") era doar un cuvânt simplificator la îndemână la 1919. Aşa cum a spus Bliss, consilierul pe probleme militare al lui Wilson, „dacă îl înlocuim cu termenul *revoluţionar*, poate că lucrurile ar fi mai clare".10

Bineînţeles că făuritorii păcii se temeau de răspândirea ideilor revoluţionare, dar nu neapărat a celor venite din Rusia. Supravieţuitorii Marelui Război erau istoviţi şi speriaţi. Structuri aparent solide – imperii, administraţiile de stat şi armatele acestora –

dispăruseră şi, în nenumărate regiuni europene, nu era clar ce avea să le ia locul. Înainte de război, Europa fusese scena dezideratelor neîmplinite: socialiştii sperau la o lume mai bună, la condiţii mai bune de muncă, naţionaliştii tânjeau după un cămin numai al lor, iar toate aceste deziderate au reapărut cu o vehemenţă şi mai mare, căci în universul volatil al anului 1919 puteai visa la mari schimbări sau puteai cădea pradă coşmarurilor despre prăbuşirea ordinii mondiale. Preşedintele portughez a fost asasinat. Mai târziu, în 1919, la Paris, un nebun avea să încerce să-l omoare pe Clemenceau. În Bavaria şi Ungaria, guvernele comuniste au preluat puterea, pentru doar câteva zile la München, dar pentru o perioadă mult mai îndelungată la Budapesta, în ianuarie, la Berlin, şi în iunie, la Viena, comuniştii au încercat acelaşi lucru, fără succes însă. Iar bolşevicii ruşi nu puteau fi învinovăţiţi pentru toate aceste evenimente.

Mulţi (şi nu doar cei de stânga) nu erau înspăimântaţi însă.11 într-o zi, la hotelul Majestic, delegatul canadian Oliver Mowat Biggar stătea de vorbă plin de entuziasm în timpul prânzului cu mai multe personalităţi, printre care se număra şi asistentul personal al lui Lloyd George, Philip Kerr. „Sentimentul care ne încerca pe toţi era că banii aveau prea multe de spus în lume – banii egoişti adică. Comunismul este soluţia logică pentru toate şi nu există nici urmă de îndoială că întreaga lume va ajunge la această concluzie în cel mult un sfert de secol". Între timp, Biggar se distra de minune, aşa cum i-a mărturisit într-o scrisoare şi soţiei sale aflate în Canada. Sâmbăta serate dansante la Majestic, *Faust* şi *MadameButterfly* la Operă, cabarete unde rămânea uimit de frumuseţea prostituatelor. Standardele francezilor erau în mod evident diferite de cele ale canadienilor, observa el. Actriţa principală dintr-o operă comică „nu avea mai sus de şolduri nimic altceva decât câteva lanţuri, iar în alt spectacol era îmbrăcată doar cu panglici şi pantofi. Însă ca dansatoare era un dezastru". Biggar a avut mari rezerve când soţia sa l-a anunţat că vrea să vină la Paris. Bineînţeles că voia să o vadă, dar chiar şi în acea perioadă chiriile pariziene erau îngrozitor de scumpe, iar toaletele erau înfiorătoare. În plus, un politician de rang înalt îi spusese că în Germania avea să izbucnească revoluţia şi că probabil şi Franţa avea să fie afectată. Aveau să urmeze penurii de curent şi de alimente. Luminile aveau să se stingă în întreaga ţară, iar la robinete nu avea să mai curgă strop de

apă. „Însă trebuie să decizi singură dacă vrei să trăieşti în disconfort şi oarecum în pericol”. 12 Doamna Biggar a rămas în Canada.

Bolşevismul a servit unor scopuri diverse. România a revendicat Basarabia, provincie rusă, şi Polonia a pătruns în Ucraina tocmai pentru a opri răspândirea bolşevismului. Delegaţii italieni au avertizat că ţara lor avea să fie cuprinsă de revoltă dacă nu primeau cea mai mare parte a Coastei Dalmate. Participanţii la conferinţă se foloseau de bolşevism pentru a se ameninţa reciproc. Germania avea să cadă pradă bolşevismului dacă i se impunea o pace prea aspră, au avertizat Lloyd George şi Wilson.

Reacţiile Occidentului faţă de noul regim din Rusia erau însă împărţite. Lipsa de informaţii nu împiedica lumea să aibă păreri bine conturate. Din contră o încuraja. Atât stânga, cât şi dreapta îşi proiectau propriile speranţe şi temeri asupra găurii negre din Est. Jurnalistul american Lincoln Steffens, care avea convingeri de stânga şi a şi ajuns în Rusia în 1919, lucru neobişnuit pentru acea perioadă, a scris faimoasa însemnare „Am văzut viitorul şi funcţionează” pe parcursul călătoriei sale de întoarcere acasă. Nimic din ceea ce a văzut în Rusia nu i-a schimbat părerea.13 Dreapta, la rândul ei, lua drept bună orice poveste de groază. Guvernul britanic publica rapoarte care chipurile ar fi aparţinut unor martori oculari. Bolşevicii înrolaseră femei în „comisariate ale amorului liber”. Bisericile fuseseră transformate în bordeluri. Grupări specializate de criminali chinezi fuseseră aduse în Rusia pentru a-şi pune în practică vechile practici orientale de tortură pe victimele bolşevicilor.14

Churchill, care în timpul Conferinţei de Pace era ministru de război, a fost unul dintre puţinii care au înţeles că bolşevismul lui Lenin era un fenomen nou pe scena politică şi că, în spatele retoricii marxiste, se afla un partid deosebit de disciplinat şi centralizat, care încerca să deţină puterea totală în societate. Motivat de scopul îndepărtat al creării unei lumi perfecte, partidul nu avea scrupule. „Esenţa bolşevismului, spre deosebire de orice altă formă iluzorie de gândire politică, este că acesta nu poate fi propagat şi menţinut decât prin violenţă”. Lenin şi colegii săi erau gata să distrugă orice le stătea în cale când venea vorba de îndeplinirea viziunii lor, fie că era vorba de instituţiile societăţii ruseşti, fie de poporul rus. „Dintre toate formele de tiranie din istorie, a afirmat Churchill în faţa unei asistenţe

londoneze, tirania bolşevică este cea mai rea, distructivă şi degradantă". LIoyd George a discreditat motivele din spatele declaraţiei lui Churchill: „Sângele său nobil se revoltă împotriva lichidării în masă a marilor duci ruşi". Alţii – şi printre aceştia se numărau şi o bună parte a colegilor săi şi opinia publică britanică – îl considerau pe Churchill capricios şi nestatornic. Amintirea întunecată a dezastruoasei sale campanii de la Gallipoli persista în memoria colectivă, iar stilul său bombastic friza isteria. „Civilizaţia este pe cale de dispariţie pe teritorii extinse, iar bolşevicii ţopăie şi zburdă ca nişte cete de babuini feroce printre ruinele oraşelor şi cadavrele victimelor lor", a declarat Churchill în noiembrie 1918, în timpul unui discurs electoral. După ce şi-a ieşit din fire cu prilejul unei reuniuni guvernamentale, Balfour i-a spus cu mult calm: „Admir modul exagerat în care spuneţi adevărul". 15

Deşi în 1919 majoritatea liberalilor occidentali aveau tendinţa de a oferi bolşevicilor prezumţia de nevinovăţie, modul violent în care preluaseră puterea de la o adunare aleasă în mod democratic, crimele lor – cea mai notorie fiind asasinarea ţarului şi a familiei sale – şi refuzul de a-şi asuma plata datoriilor externe au şocat opinia publică. (Francezii au fost deosebit de indignaţi de chestiunea datoriilor pentru că o mare parte a clasei de mijloc cumpărase obligaţiuni guvernamentale ruseşti.16) Dar, cum erau nişte buni liberali, şi-au amintit că şi Franţa, şi Statele Unite ale Americii erau rezultatul unor revoluţii. La început, Wilson crezuse că ţelul bolşevismului era să limiteze puterea marilor afacerişti şi a guvernului şi să ofere libertăţi extinse indivizilor.17 Doctorul său personal, Grayson, a observat că, sub multe aspecte, Wilson era de acord cu programul bolşevic. „Bineînţeles, a declarat preşedintele, merită condamnarea supremă pentru campania lor de asasinate, deposedări şi ignorarea completă a legilor. Însă o bună parte a doctrinei lor a fost elaborată doar ca urmare a presiunii exercitate de capitalişti, care au ignorat drepturile muncitorilor de pretutindeni". Wilson şi-a avertizat colegii că, „dacă bolşevicii şi-ar fi venit în fire şi ar fi fost de acord cu o politică armonioasă a statului de drept, atunci probabil că ideologia lor s-ar fi răspândit în toată Europa, ducând la răsturnarea guvernelor aflate la conducere" 18. Gânditorii progresişti, aşa cum erau el şi Wilson, a spus Lloyd George, considerau că vechea ordine – „ineptă, depravată şi

tiranică" – primise ceea ce merita, pentru că „se făcuse vinovată de impuneri şi opresiuni excesive, iar ferocitatea revoluţionarilor era direct proporţională cu acestea" 19. Lloyd George încă mai avea ceva din tânărul avocat curajos din nordul Ţării Galilor care luptase pentru interesele locale. „Problema cu prim-ministrul este că şi el e într-o oarecare măsură bolşevic. Îţi lasă impresia că pentru el singura personalitate atrăgătoare de pe scena internaţională este Troţki", i s-a plâns Curzon lui Balfour.20

Mulţi credeau că ruşii bolşevici aveau să se liniştească în cele din urmă şi să devină burghezi.21 în Vest, lucrurile aveau să evolueze altfel. Ideile bolşevice aveau să se infiltreze în societatea occidentală doar pentru că oamenii erau nemulţumiţi. Atât Wilson, cât şi Lloyd George susţineau că dacă ar fi fost îndepărtate cauzele nemulţumirii, atunci ideologia bolşevică nu ar mai fi fost atractivă. Agricultorii lipsiţi de pământ, muncitorii şomeri, oamenii de rând rămaşi fără speranţă, toţi erau ţinte perfecte pentru vizionarii care promiteau şi luna de pe cer. Chiar şi în Statele Unite ale Americii exista o prăpastie primejdioasă între capital şi muncă, spunea Wilson. „Seminţele au nevoie de sol, iar seminţele bolşevicilor au găsit un sol fertil pentru a fi sădite". 22 „Bolşevismul ar fi putut fi înfrânt, i-a asigurat el pe experţii americani pe parcursul călătoriei spre Paris, prin construirea unei noi ordini mondiale". 23 Şi Lloyd George era optimist. „Nu credeţi că bolşevismul are să dispară de la sine?", l-a întrebat el pe un jurnalist britanic. „Europa este foarte puternică. Poate să-i reziste". 24

Lloyd George ar fi vrut ca Rusia să participe la Conferinţa de Pace. După cum i-a mărturisit şi lui Clemenceau cu prilejul întrevederii lor de la Londra din decembrie 1918, delegaţii nu puteau continua discuţiile ca şi cum Rusia nu ar fi existat. Britanicul a recunoscut că avea o simpatie deosebită pentru poporul rus: „Soldaţii ruşi luptaseră fără arme şi muniţie; fuseseră trădaţi într-un mod ruşinos de propriul guvern şi nici nu era de mirare că, în amărăciunea lui, poporul rus se răzvrătise împotriva Alianţei". Rusia era o ţară uriaşă, ce se întindea din Europa până în Asia, cu o populaţie de 200 de milioane de oameni. Dacă naţiunilor care revendicau teritorii ruseşti avea să li se permită să aibă o voce la Paris, atunci şi ruşii trebuiau să primească dreptul de a se face auziţi. Acest lucru ar fi putut însemna invitarea bolşevicilor la masa negocierilor.25 în faţa Consiliului Suprem, Lloyd George a

declarat ca nu îi avea la inimă, dar putea oare Consiliul să nu-i recunoască?» Ar fi contrar tuturor principiilor pentru care am luptat să spunem că doar noi avem dreptul să alegem reprezentanţii unui popor măreţ". Guvernul britanic făcuse aceeaşi greşeală după Revoluţia Franceză, când îi susţinuse pe emigranţii aristocraţi.» Acest lucru, a spus Lloyd George pe un ton dramatic, a declanşat un război care a durat aproximativ douăzeci şi cinci de ani". 26

Argumentele sale nu erau deloc pe placul lui Clemenceau, care îi detesta pe bolşevici, pe de o parte pentru că îi considera nişte unelte ale germanilor şi, pe de altă parte, pentru că era îngrozit de metodele lor. Pentru Clemenceau, revoluţia era un fenomen sublim când era vorba de cea de la 1789, detestabil când căzuse în mâinile iacobinilor, cu Robespierii şi Leninii lor, care folosiseră ghilotina şi ştreangul pentru a crea societatea perfectă. Trăise pe pielea lui furia gloatei şi suprimarea sângeroasă a Comunei de la Paris de la sfârşitul războiului Franco-Prusian. Din acel moment, o rupsese cu extrema stângă.27 în 1919, şi el, asemenea celorlalţi conducători aliaţi, a trebuit să acorde atenţie opiniei publice. Dacă bolşevicii îşi trimiteau delegaţii la Paris, i-a spus lui Balfour cu prilejul unei întrevederi private, extremiştii ar fi putut fi încurajaţi, iar clasa de mijloc avea să se alarmeze. Acest lucru nu avea cum să creeze o atmosferă pozitivă la Conferinţa de Pace. Dacă Aliaţii insistau să adreseze această invitaţie, a avertizat Clemenceau, el va fi nevoit să demisioneze.28

Vorbeau oare bolşevicii în numele întregului popor rus? Ei controlau doar nucleul vastei Rusii şi importantele oraşe Petrograd (fostul Sankt-Petersburg, redenumit apoi Leningrad) şi Moscova. Trebuiau să facă faţă unor guverne rivale: cel al Albilor, aşa cum erau aceştia cunoscuţi în sud, conduşi de unul dintre generalii ţarişti ceva mai destoinici, Anton Denikin, şi cel din Siberia, condus de amiralul Aleksandr Kolceak. La Paris, exilaţii ruşi, de la conservatori până la radicalişti, convocaseră Conferinţa Politică Rusă, în cadrul căreia vorbeau în numele tuturor ruşilor care nu simpatizau cu bolşevicii. Serghei Sazonov, fostul ministru de externe al ţarului, a început să colaboreze cu un faimos terorist, Boris Savinkov. Viclean, îmbrăcat în haine la modă, cu o floare la butonieră, Savinkov era foarte admirat la Paris. Lloyd George, căruia îi plăcuse dintotdeauna eficienţa, a spus:» Asasinatele lui au fost mereu pregătite cu mare atenţie şi au repurtat

un succes extraordinar" 29. Din păcate, Conferinţa Politică Rusă nu a primit decât o susţinere parţială din partea guvernelor conduse de Denikin şi Kolceak (care au pierdut o grămadă de timp încercând să-şi dejoace reciproc planurile) şi niciun sprijin de la bolşevici.

În 16 ianuarie, Lloyd George a înaintat Consiliului Suprem chestiunea rusească. În opinia sa, existau trei variante: prima, să fie distrus bolşevismul rus; a doua, Rusia să fie izolată de restul lumii; a treia, să-i invite pe ruşi, inclusiv pe bolşevici, la Conferinţa de Pace. Delegaţii luaseră deja măsuri care favorizau primele două opţiuni: pe teritoriul rusesc fuseseră trimişi soldaţi ai statelor aliate, iar Aliaţii impuseseră o blocadă împotriva Rusiei. Niciuna dintre aceste variante nu dădea roade. Din acest motiv, Lloyd George prefera a treia soluţie. De fapt, puteau să-i ajute pe ruşi convingând diferitele facţiuni să negocieze şi să încerce să ajungă la un armistiţiu.30 La fel procedaseră şi romanii când i-au chemat pe barbari şi le-au spus să se comporte civilizat, a declarat Lloyd George în particular.31

Lloyd George avea perfectă dreptate: acestea erau opţiunile, însă delegărilor nu le-a fost uşor să se decidă. Fiecare alegere îşi avea propriile părţi negative. O intervenţie pentru înlăturarea bolşevicilor era periculoasă şi costisitoare; izolarea avea să dăuneze poporului rus; iar invitarea delegărilor bolşevici la Paris sau oriunde altundeva în Occident presupunea un risc, căci aceştia ar fi avut astfel ocazia să-şi răspândească mesajul, ca să nu mai spunem că i-ar fi înfuriat pe conservatori. În timp ce Wilson susţinea propunerea lui Lloyd George, miniştrii francez şi italian de externe, Pichon şi Sonnino, ezitau. Pichon a sugerat că ar fi trebuit să-i asculte măcar pe ambasadorii francez şi danez, care tocmai se întorseseră din Rusia. Cei doi şi-au făcut apariţia în timp util, aducând ştiri îngrijorătoare despre Teroarea Roşie, relatări pe care Lloyd George le-a catalogat disprețuitor ca fiind exagerări.32 Consiliului Suprem îi era imposibil să ia o decizie.

Pe parcursul Conferinţei de Pace, politica Aliaţilor faţă de Rusia a rămas incoerentă şi schimbătoare. Nu a fost nici suficient de fermă pentru a-i înlătura pe bolşevici, nici suficient de ostilă pentru a-i convinge că puterile occidentale erau duşmanii lor înverşunaţi (ceea ce va avea consecinţe grave pe viitor). În memoriile sale, Churchill – care şi-a implorat în repetate rânduri colegii de guvern să adopte o poziţie clară – şi-a exprimat indignarea faţă de şovăiala Aliaţilor: „Erau

în război cu Rusia Sovietică? în niciun caz; dar îi împuşcau pe loc pe ruşii sovietici. Erau de fapt invadatori pe pământ rusesc. Îi aprovizionau cu armament pe duşmanii guvernului sovietic. Au impus blocade asupra porturilor ruseşti şi au scufundat cuirasatele ruse. Şi-au dorit cu sinceritate şi au uneltit pentru prăbuşirea bolşevicilor. Dar varianta războiului era şocantă, iar ingerinţele o ruşine!" 33

Bineînţeles că Churchill era adeptul intervenţiei. La fel era şi mareşalul Foch, ofiţer francez de rang înalt şi comandant suprem al Aliaţilor. La fel erau şi membrii conservatori ai parlamentului britanic şi investitorii francezi indignaţi. împotriva lor se ridicau grupuri la fel de vocale: sindicatele care simpatizau cu mişcarea muncitorească, filantropii de diverse afilieri politice şi pragmaticii care, cu ajutorul cunoscutului ziar londonez *DailyExpress*, afirmau: „Ne pare rău pentru ruşi, dar trebuie să găsească singuri o soluţie". 34

Aceasta era şi părerea lui Wilson. „Cred că trebuie să-i lăsăm să găsească singuri o cale de scăpare, chiar dacă se zbat de ceva vreme în anarhie", i-a spus el unui diplomat britanic la Washington, cu o săptămână înainte de sfârşitul războiului. „Iată cum văd eu lucrurile: o mulţime de oameni imposibili se luptă unii cu ceilalţi. Din moment ce nu ai cum să ajungi la o înţelegere cu ei, îi închizi într-o cameră, încui uşa şi le spui că, după ce îşi vor fi rezolvat problemele, vei deschide uşa şi vei negocia". 35 Wilson a presupus că încăperea avea să-şi păstreze configuraţia. Spre deosebire de britanici, nu îi trecuse niciodată prin cap că imperiul rus ar fi putut să se destrame. Wilson considera că, în conformitate cu principiul autodeterminării, poporul rus trebuia să-şi guverneze singur imensa ţară. Singura excepţie pe care o accepta, în baza aceluiaşi principiu bineînţeles, era că teritoriul polonez al Rusiei trebuia să facă parte dintr-un stat polonez reconfigurat pe hartă. Straniu era că nu vedea cu aceiaşi ochi naţionalismul ucrainean (poate şi din cauza faptului că importantul său rival republican, senatorul Lodge, susţinea independenţa Ucrainei) şi că se opunea cu înverşunare recunoaşterii independenţei statelor baltice de către Aliaţi.36 în rest, politica sa faţă de Rusia se reducea la neintervenţie şi nerecunoaştere. În cel de-al şaselea din Cele Paisprezece Puncte, preşedintele susţinea că armatele străine trebuiau să evacueze teritoriul rus (aici Wilson îi avusese în vedere în primul rând pe japonezi), astfel încât ruşii să-şi aleagă singuri instituţiile de care aveau nevoie. După ce decideau pe

cine doreau la conducere (iar Wilson spera că nu aveau să-i aleagă pe bolşevici), Statele Unite ale Americii ar fi recunoscut guvernul ajuns la putere. Lui Wilson îi plăcea să sublinieze că americanii procedaseră la fel şi în războiul civil mexican.37

Problema era că Aliaţii deja interveniseră în Rusia. În primăvara lui 1918, trupele britanice debarcaseră în porturile nordice Arhanghelsk şi Murmansk, iar japonezii ocupaseră insula Vladivostok din Oceanul Pacific şi avansaseră spre vest, pătrunzând în Siberia pentru a-i împiedica pe germani să ajungă la materiile prime ruseşti, în special la grâne şi petrol, dar şi la porturi şi linii de cale ferată. Ca să-i supravegheze pe japonezi (şi poate pe britanici) şi să salveze un regiment de cehi blocaţi în Siberia, aflaţi în pericol să cadă prizonieri de război la ruşi, cu inima îndoită, americanii au trimis trupe în regiune. („M-am tot perpelit, i s-a plâns Wilson lui House în acea vară, gândindu-mă la ce este corect de făcut, dar şi ce este fezabil în Rusia… Răspunsul îmi scapă printre degete ca mercurul". 38) Apoi britanicii au insistat pe lângă canadieni să trimită trupe care să contrabalanseze efortul militar al americanilor şi al japonezilor. În sud, o altă armată britanică, condusă de un coleg de şcoală de-al lui Rudyard Kipling, a pătruns în munţii Caucaz, îndreptându-se către zăcămintele de petrol din regiune. Francezii, care sufereau şi mai mult decât britanicii din cauza lipsei forţei de muncă, au trimis câteva misiuni militare neînsemnate. La sfârşitul războiului, când Marea Britanie a decis nu numai să-şi menţină trupele în Rusia, dar şi să ofere sprijin Albilor, a devenit clar că ceea ce iniţial nu fusese nimic mai mult decât o intervenţie împotriva germanilor se transformase în cu totul altceva.39

La ordinele Aliaţilor, Germania învinsă a început să-şi retragă trupele din Ucraina şi statele baltice. Aliaţii s-au străduit să umple golul de putere rămas în urmă. La sfârşitul anului 1918, pe pământ rusesc se aflau peste 180.000 de soldaţi străini şi câteva armate ale ruşilor albi care primeau fonduri şi armament de la Aliaţi.40 începea să se vorbească despre o cruciadă împotriva bolşevismului. Elanul Aliaţilor a fost curmat de semnalele din ce în ce mai clare că oamenii nu îşi mai doreau alte aventuri militare. Opinia publică şi armata se săturaseră de război. Sloganul stângii, „Jos mâinile de pe Rusia!", era tot mai popular. Dacă nu aveau grijă, le-a spus Lloyd George membrilor

cabinetului britanic, nu aveau decât să răspândească bolşevismul în încercarea de a-l înlătura. Autorităţile militare transmiteau că soldaţii erau foarte reticenţi la ideea de a fi detaşaţi în Rusia.41 Canadienii, care trimiseseră trupe pentru expediţia din Siberia şi Murmansk, voiau să se retragă până la începutul verii; în Canada această chestiune era motiv de „mare neliniște", le-a spus Borden omologilor săi din delegaţia Imperiului Britanic.42

Francezii, susţinători înfocări ai intervenţiei, erau de fapt legaţi la mâini. Nu dispuneau nici de resurse, nici de soldaţi. Înainte să se sfârşească războiul, în Rusia sosiseră doar câteva trupe franceze. Potrivit unui acord semnat cu Marea Britanie, teoretic Franţa răspundea de sudul Ucrainei şi de Crimeea, iar Anglia de Caucaz şi de Asia Centrală. (Nu s-a stabilit niciodată ce atribuţii aveau mai exact, în afară de susţinerea forţelor antibolşevice locale.) Louis Franchet d'Espèrey, general francez care acţiona în Orientul îndepărtat, s-a plâns cu amărăciune: „Nu am suficiente trupe să mă stabilesc în această ţară, cu atât mai mult cu cât oamenilor noştri nu le convine să simtă pe pielea lor ce înseamnă iarna rusească, în timp ce restul camarazilor lor se odihnesc acasă". 43 în mod nesăbuit, avertismentele sale au fost ignorate. Guvernul francez a detaşat un regiment mixt, alcătuit din francezi, greci şi polonezi, în portul Odessa de la Marea Neagră. Nu după multă vreme, acest detaşament militar a trebuit să lupte împotriva unui grup eterogen de duşmani, format din bolşevici, naţionalişti ucraineni, anarhişti şi mulţi alţii. Pe parcursul interminabilei ierni 1918 – 1919, soldaţii au fost cu moralul la pământ, iar francezii au devenit ţinte uşoare pentru bolşevicii care foloseau propagandişti vorbitori de franceză pentru a destabiliza inamicul. După cum a transmis şi un ofiţer francez, „niciunul dintre soldaţii care au reuşit să supravieţuiască bătăliilor de la Verdun şi de pe Marna nu va accepta să-şi dea viaţa pe câmpurile de luptă din Rusia". În aprilie 1919, autorităţile franceze au renunţat brusc la ceea ce se arăta a fi un *débâcle* şi s-au retras în pripă, abandonând Odessa şi lăsându-i pe locuitori la mâna bolşevicilor. Civilii au ieşit pe chei, implorându-i zadarnic pe francezi să îi ia cu ei. Un regiment militar francez mai puţin numeros a părăsit portul Sevastopol din Crimeea într-un mod ceva mai organizat, luând 40.000 de ruşi la bordul navelor sale, inclusiv pe

mama ţarului asasinat. Două săptămâni mai târziu, flota franceză de la Marea Neagră s-a răsculat.44

Deşi Franţa a continuat să se opună cu vehemenţă bolşevicilor şi metodelor acestora, nu a mai participat la intervenţia Aliaţilor. Foch a pus la cale tot felul de planuri care de care mai puţin realizabile pentru a pătrunde în Rusia cu armate alcătuite din polonezi, finlandezi, cehi, slovaci, români, greci şi chiar şi prizonieri ruşi de război aflaţi încă în Germania, însă nimic nu s-a concretizat, pe de o parte pentru că soldaţii s-au opus ideii, şi pe de altă parte din cauza refuzului britanicilor şi americanilor.45

Prin urmare, francezii au adoptat fără să vrea a doua opţiune schiţată de Lloyd George – izolarea bolşevismului. La Conferinţa de Pace şi în anii ce au urmat, Franţa a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a consolida statele

— Dezastru (în orig., în lb. franceză). (*N. red.*) care se învecinau cu Rusia, precum Polonia de exemplu, pentru a forma, cum se spunea în Evul Mediu, *uncordonsanitaire* în jurul purtătorilor de ciumă. Şi această tactică îşi avea avantajele ei, mai ales pentru francezi, căci contrabalansa puterea Germaniei şi clădea o barieră în eventualitatea puţin probabilă a unei alianţe între Germania şi Rusia.46 Foch şi Churchill se numărau printre puţinii delegaţi prezenţi la Paris în 1919 care luau serios în calcul o asemenea posibilitate. De fapt, Churchill a fost cel care a emis un avertisment cu privire la o eventuală coaliţie compusă din Rusia bolşevică, Germania naţionalistă şi Japonia. „În final, ne-am putea confrunta cu o alianţă agresivă care să se întindă de la Rin până la Yokohama, ameninţând interesele vitale ale Imperiului Britanic în India şi pretutindeni în lume, ameninţând de fapt viitorul întregului mapamond”. 47

„Trebuie să stăm cu ochii pe ei în continuare”, i-a mărturisit la sfârşitul anului 1919 Clemenceau, epuizat, lui Lloyd George despre bolşevici. „Trebuie să-i izolăm, cu plase de sârmă ghimpată, ca să spun aşa, şi să nu le trimitem niciun sfanţ”. 48 Pe atunci banii erau o problemă spinoasă. Lloyd George a încercat să potolească intervenţionismul lui Churchill, aducându-i la cunoştinţă o discuţie purtată cu Austen Chamberlain, ministrul de finanţe: „Nu ne permitem această cheltuială. Chamberlain spune că de-abia dacă reuşim să o scoatem la capăt în stare de pace, chiar şi acum când impozitele sunt

insuportabil de mari". 49 Britanicii cheltuiseră aproximativ 100 de milioane de lire sterline, iar francezii mai puţin de jumătate de atât.50 Contribuabilii britanici nu erau pregătiţi să accepte risipirea unor sume de bani în Rusia, mai ales în condiţiile în care Aliaţii lor nu făceau acelaşi lucru. „Cât o să dea Franţa?", a întrebat Lloyd George în februarie 1919, când s-a adus în discuţie chestiunea extinderii intervenţiei militare. „Sunt convins că nu-şi permite costurile; sunt absolut sigur că nici noi nu ni le permitem. O să ne susţină America? Obţineţi mai întâi un angajament ferm din partea lor privind cheltuielile, înainte de a aproba orice ofensivă". 51

Cert era că o bună parte a ajutoarelor trimise ruşilor albi se iroseau din cauza ineficienţei şi corupţiei. Funcţionarii mărunţi din spatele liniilor de luptă confiscau uniformele trimise soldaţilor; soţiile şi fiicele lor purtau foste de infirmiere britanice. În timp ce camioanele şi tancurile lui Denikin se îngheţau din cauza frigului, în cârciumi se vindea antigel. Deşi ulterior propaganda bolşevică a învinovăţit capitalismul mondial că s-a mobilizat împotriva revoluţiei socialiste, de fapt Aliaţii au întreprins foarte puţine acţiuni pentru a preveni înfrângerea Albilor.52

Intervenţia Aliaţilor în Rusia a fost permanent marcată de obiective contradictorii şi suspiciuni reciproce. Oficial, americanii se opuneau intervenţiei, dar, pentru a dejuca planurile japonezilor, îşi menţinuseră trupele în Siberia după ce războiul luase sfârşit. Deşi înainte de 1914, francezii se bazaseră pe faptul că un stat rus puternic putea ţine Germania la respect, britanicii erau îngrijoraţi de ameninţarea reprezentată de Moscova în teritoriile sudice şi în India. În 1919, Franţa ar fi preferat instalarea Albilor în fruntea Rusiei, dar Marea Britanie ar fi agreat şi un regim bolşevic slăbit. Curzon, care detesta bolşevismul şi tot ce reprezenta acesta, era încântat că ruşii pierduseră controlul în Caucaz; acesta i-a spus lui Churchill că britanicii trebuiau să se asigure ca nu cumva Denikin, liderul Albilor din sud, să pună vreodată mâna pe acea regiune.53 Britanicii nu aveau încredere în motivele francezilor, un reflex adânc impregnat în mentalitatea lor. Guvernul francez, s-a plâns Lloyd George, era influenţat în mod nejustificat de clasa de mijloc, care îşi pierduse economiile în Rusia. „Cel mai mult le-ar plăcea să scoată castanele din foc cu mâna altuia". 54

Aliaţii cochetau din când în când cu ideea intervenţiei în Rusia, dar se gândeau şi la varianta negocierii, susţinută de Lloyd George. În 21 ianuarie 191 9, el şi Wilson au propus Consiliului Suprem un compromis. Cum francezii nu voiau ca bolşevicii să vină la Paris, de ce să nu se întâlnească cu ei şi cu alţi reprezentanţi ruşi undeva în apropierea Rusiei? Atât timp cât făuritorii păcii refuzau să discute cu bolşevicii, a adăugat Wilson, poporul rus avea să plece urechea la propaganda bolşevică, care îi prezenta pe Aliaţi ca fiind duşmani. Clemenceau, susţinut de Sonnino, a obiectat că bolşevicii aveau să capete credibilitate dacă erau invitaţi la discuţii. Pe de altă parte, deoarece nu era dispus să se certe cu Aliaţii din acest motiv, a acceptat. Sonnino s-a abţinut. A îndemnat Aliaţii să unească toţi Albii şi să le trimită suficiente trupe sau cel puţin armele necesare pentru a-i înfrânge pe bolşevici. Lloyd George avea o întrebare practică. Câţi soldaţi putea trimite fiecare ţară? A urmat o pauză stânjenitoare. Zero, s-a auzit răspunsul.55 S-a convenit ca negocierile să continue. Wilson a cerut să i se aducă o maşină de scris. „Toţi am început să visăm cu ochii deschişi la o dactilografa americană frumoasă", îşi amintea un jurnalist britanic. În schimb a apărut un secretar cu vechea maşină de scris jerpelită a lui Wilson, iar preşedintele s-a retras într-un colţ şi a început să dactilografieze invitaţia cu propriile mâini.56 Ieşind din încăpere, Clemenceau a mârâit către un jurnalist francez: „Ne-au înfrânt". 57

Documentul redactat de Wilson, în care erau expuse dorinţele sincere şi altruiste ale Aliaţilor de a ajuta poporul rus, a fost expediat reprezentanţilor principalelor facţiuni ruse, care erau invitaţi să ia parte la întâlnirea de pe Prinkipo, una dintre Insulele Prinţilor din Marea Marmara. Insulele erau locul de picnic preferat al locuitorilor oraşului Constantinopol. Înainte de război, autorităţile turce mai folosiseră insulele pentru a strânge aici miile de câini vagabonzi din oraş; săptămâni la rând, se auziseră lătrături şi chelălăieli.

Parisul a radiotelegrafiat o invitaţie bolşevicilor pe unde scurte şi a aşteptat un răspuns. Era dificil de apreciat care avea să fie acesta. Bolşevicii se făcuseră deja cunoscuţi printr-un stil ce combina grosolănia şi politeţea, ostilitatea extremă şi cooperarea reţinută, care avea să îi caracterizeze. Lenin credea că Revoluţia Rusă avea să cuprindă Europa, iar apoi întreaga lume. Graniţele, drapelele,

naţionalismul – simple instrumente folosite de un capitalism sortit pieririi să divizeze muncitorii din întreaga lume – aveau să fie înlăturate. Lev Troţki, comisarul poporului pentru afaceri externe, mare revoluţionar şi teoretician, credea că avea o sarcină deosebit de simplă: „O să public câteva proclamaţii revoluţionare către popoarele lumii, după care voi închide prăvălia". 58 (Ca într-o paralelă necăutată, la apelul lui Wilson la diplomaţie deschisă, s-a distrat copios scotocind prin vechi dosare ţariste şi a publicat, spre marea jenă a Aliaţilor, acordurile secrete de război prin care se împărţea, de exemplu, Orientul Mijlociu.) Pentru Lenin şi Troţki, singura problemă era să-şi decidă strategia. Dacă revoluţia universală avea să înceapă imediat, atunci nu trebuia încheiată nicio înţelegere cu duşmanul. Dacă avea să fie amânată însă, atunci ţările capitaliste trebuiau învrăjbite pe rând una împotriva celeilalte. În 1917, bolşevicii credeau în prima variantă; în 1919, chiar dacă Lenin convocase un congres pentru înfiinţarea Internaţionalei Comuniste, organizaţia mondială revoluţionară, ruşii începeau să aibă dubii.

Politica lor externă, care oglindea această ambivalenţă, a alimentat puternic suspiciunile Aliaţilor. În octombrie 1918, Gheorghi Cicerin, un intelectual cu aspect neîngrijit şi idei obsesive, care tocmai îl înlocuise pe Troţki în funcţia de comisar pentru afaceri externe, i-a trimis lui Wilson o scurtă notă sarcastică, luându-i în derâdere mult preţuitele principii. Potrivit Celor Paisprezece Puncte, Rusia trebuia lăsată să-şi decidă singură soarta; ciudat era însă că Wilson trimisese trupe în Siberia. Americanul vorbea despre autodeterminare; ce bizar că nu făcuse nicio referire la Irlanda sau Filipine. Promisese o ligă a naţiunilor care să pună capăt tuturor războaielor; să fi fost asta vreo glumă? Toată lumea ştia că naţiunile capitaliste erau cele care porneau războaiele. Chiar în acel moment, americanii şi complicii lor, britanicii şi francezii, urzeau planuri pentru a vărsa şi mai mult sânge rusesc şi a stoarce mai mulţi bani de la Rusia. Singura ligă adevărată era cea a maselor.59

Dar bolşevicii trimiteau şi mesaje mai împăciuitoare. Maksim Litvinov, adjunctul lui Cicerin, era abil şi reverenţios. Trăise câţiva ani la Londra, unde îşi câştigase traiul lucrând ca funcţionar şi se căsătorise cu o scriitoare, Ivy Low, din jurul grupului Bloomsbury. În 1918, în Ajunul Crăciunului, Litvinov i-a trimis lui Wilson o telegramă

de la Stockholm, în care vorbea despre instaurarea păcii, dreptate şi umanitate. Poporul rus, a continuat Litvinov, împărtăşea măreţele principii ale lui Wilson. El fusese primul care ceruse autodeterminare şi diplomaţie deschisă. Acum nu îşi dorea decât instaurarea păcii pentru a clădi o societate mai bună. Ruşii erau nerăbdători să negocieze, dar intervenţia şi blocada Aliaţilor provocau mari suferinţe. Bolşevicii erau nevoiţi să apeleze la teroare pentru a-şi ţine ţara pe linia de plutire. Wilson nu avea de gând să-i ajute? La citirea telegramei, şi Wilson, şi Lloyd George au fost profund impresionaţi.60 William Buckler, un diplomat american, a fost însărcinat să discute cu Litvinov. Raportul trimis de Buckler, înaintat de Wilson Consiliului Suprem în 21 ianuarie 1919, era încurajator. Guvernul sovietic, aşa cum se numea acesta acum, era dispus să facă nenumărate sacrificii în numele păcii, indiferent dacă aceasta însemna achitarea, cel puţin parţială, a datoriilor externe sau acordarea de noi concesiuni întreprinderilor străine. Avea să renunţe la îndemnul la revoluţie mondială, căci, în fond şi la urma urmei, fusese forţat să abordeze acest tip de propagandă numai pentru a se apăra, mai întâi de Germania, iar mai apoi de Aliaţi.61

Prin urmare, Wilson şi Lloyd George aveau motive să creadă că bolşevicii intenţionau să accepte invitaţia la întâlnirea de pe insula Prinkipo. Cei doi oameni de stat şi-au ales delegaţii: americanii au mers pe mâna unui jurnalist liberal şi a unui preot caterisit, iar Marea Britanie l-a numit pe Borden, care a declarat încântat că era „o onoare deosebită pentru Canada". (Nu ştia că Lloyd George nu reuşise să găsească alt delegat.62) Toată lumea era în expectativă. Răspunsul guvernului sovietic a venit în 4 februarie. Bolşevicii au judecat încă o dată greşit Occidentul. Au evitat cu abilitate, dar fără ocolişuri să cadă de acord asupra semnării unui armistiţiu, una dintre condiţiile stipulate de Consiliul Suprem. Nu s-au sinchisit să comenteze apelul la înalte principii din invitaţie. Fiind absolut convinşi ca liderii capitalişti occidentali erau interesaţi doar de un singur lucru, au oferit concesii concrete importante, precum materii prime sau teritorii. Tactica dăduse roade cu germanii la Brest-Litovsk. Wilson a fost luat prin surprindere: „Acest răspuns nu numai că este nelalocul lui, dar poate fi considerat şi jignitor". Lloyd George a fost de acord: „Nu ne interesează nici banii, nici concesiunile, nici teritoriile lor". 63

În acelaşi timp, cu susţinerea tacită a francezilor şi a altor prieteni, ca de exemplu Churchill, ceilalţi invitaţi au început să-şi consolideze poziţiile. Albii au fost deosebit de şocaţi să afle despre propunerea întâlnirii de pe insula Prinkipo. La Paris, comunitatea ruşilor exilaţi a început să protesteze; departe, în Arhanghelsk, portretele lui Wilson au fost date jos în mare grabă de pe pereţi. Fostul ministru rus de externe, Sazonov, l-a întrebat pe un diplomat britanic cum de Aliaţii se aşteptau ca el să se întâlnească cu cei ce-i omorâseră familia.64

Probabil că Albii ar fi cedat în faţa presiunilor americanilor şi britanicilor, dar nici Wilson şi nici Lloyd George nu erau pregătiţi să insiste. Prinkipo devenea o problemă politică pentru ambii oameni de stat. Presa (dar şi o parte a colegilor lor) era din ce în ce mai critică. Lloyd George, al cărui guvern de coaliţie depindea de susţinerea conservatorilor, fusese deja avertizat de Bonar Law, liderul conservator, şi de adjunctul său că guvernul ar fi putut să se destrame din cauza acestei chestiuni.65 Până în 8 februarie, Clemenceau, devenit neobişnuit de comunicativ, i-a mărturisit lui Poincaré că proiectul reuniunii de pe insula Prinkipo trecea printr-un moment dificil. Wilson nu schiţa niciun semn cum că ar fi dorit să dea vreun răspuns la acceptul parţial al bolşevicilor.66 Pentru a fi sigur de situaţie, Clemenceau l-a rugat pe Balfour să amâne discuţiile până la plecarea preşedintelui în Statele Unite.67 În 16 februarie, când Albii au transmis refuzul lor, Wilson se afla în drum spre America, Lloyd George se întorsese la Londra unde avea de-a face cu o ameninţătoare grevă generală, iar reuniunea de pe Prinkipo era deja de domeniul trecutului.

Prin urmare, problema Rusiei a rămas nerezolvată. La Londra, Churchill îi cerea lui Lloyd George să ia o decizie clară, fie de a interveni militar, fie de a se retrage din Rusia o dată pentru totdeauna. Lloyd George nu era pregătit pentru niciuna dintre variante; intervenţia pe scară largă ar fi provocat probleme cu partidele de stânga, iar retragerea cu cele de dreapta. Prin urmare, aşa cum a făcut în repetate rânduri la Conferinţa de Pace, mai ales în chestiunea reparaţiilor datorate de Germania, a ales o cale indirectă, testând mai întâi terenul pentru prima soluţie, apoi pentru cea de-a doua, fără să se expună.

I-a spus lui Churchill că orice decizie referitoare la Rusia trebuia luată la Paris în prezenţa lui Wilson. Churchill a traversat în grabă Canalul Mânecii în dimineaţa zilei de 14 februarie, exact când preşedintele american urma să plece înapoi spre casă. (În memoriile sale, Lloyd George a notat de-a dreptul îngrozit că Churchill, abil, plecase pe furiş la Paris, din proprie iniţiativă.68) Conducând cu o viteză nebunească spre capitala franceză – şi după ce a făcut zob parbrizul maşinii într-un accident –, Churchill a dat buzna în sala Consiliului Suprem exact în momentul în care Wilson se ridica în picioare, pregătindu-se de plecare. Preşedintele l-a ascultat politicos, iar Churchill i-a explicat că intenţiile incerte ale Aliaţilor dăunau atât trupelor occidentale detaşate în Rusia, cât şi Albilor. După părerea lui, retragerea ar fi fost un dezastru. „O asemenea politică ar însemna un abandon total. Nu ar mai exista pic de rezistenţă armată împotriva bolşevicilor în Rusia, iar ţara va avea parte de un viitor violent şi nefericit". Wilson, după cum probabil ştia prea bine şi Lloyd George, a rămas rezervat. A recunoscut că trupele aliate nu erau de mare folos în Rusia, dar situaţia era prea confuză acolo.69

Churchill a rămas la Paris încă două zile, încercând să convingă Consiliul Suprem să adopte cel puţin o strategie clară vizavi de Rusia; dar acest lucru era foarte dificil în absenţa lui Wilson şi a lui Lloyd George.70 Acesta din urmă, care primea rapoarte zilnice de la loialul său Kerr, gestiona problemele de la distanţă. „Winston este la Paris", i-a spus Lloyd George bucuros unui prieten. „Vrea să pornească la război împotriva bolşevicilor. Asta *chiar* că va provoca o revoluţie! Poporul nostru nu are să permită aşa ceva". 71 Premierul i-a transmis lui Churchill semnale amestecate, ba dându-i de înţeles că Marea Britanie ar fi putut furniza Albilor arme şi voluntari, ba avertizându-l să nu mai planifice vreo acţiune militară împotriva bolşevicilor. Cabinetul de Război era de părere că prezenţa soldaţilor aliaţi în Rusia era o greşeală, susţinea Lloyd George. Şi el împărtăşea aceeaşi opinie: „Nu numai că nu este treaba noastră să ne amestecăm în problemele interne ale Rusiei, dar ar fi şi periculos să o facem, căci am întări şi consolida teoriile bolşevicilor". 72 Lloyd George s-a asigurat că Philip Kerr avea să transmită mesajul său şi altor membri ai delegaţiei Imperiului Britanic, dar şi lui House.73 Wilson a emis un avertisment din mijlocul Atlanticului. „Sunt profund surprins de sugestia lui

Churchill privind Rusia. Ar fi fatal să ne lăsăm antrenaţi şi mai mult în haosul rusesc", a transmis el prin telegraf.74 Dar nu avea de ce să-şi facă griji. În 19 februarie, ziua aleasă pentru a reîncepe dezbaterile despre Rusia în cadrul Consiliului Suprem, Clemenceau a fost împuşcat şi grav rănit într-o tentativă de asasinat, aşa că decizia a trebuit amânată pe termen nedefinit. Trupele aliate au rămas pe pământ rusesc, dar nu a avut loc nicio mare cruciadă.

Poate că, aşa cum îi plăcea şi lui Wilson să sugereze, delegaţii la Conferinţă aveau nevoie de mai multe informaţii. Câţiva dintre americanii mai tineri, inclusiv jurnalistul de stânga Steffens, care îşi dorea să vadă cu propriii ochi mersul revoluţiei, şi William Bullitt, un expert pe probleme ruseşti din cadrul delegaţiei americane, faimos pentru opoziţia sa vehementă la ideea intervenţiei militare în Rusia, deja sugerau organizarea unei misiuni de cercetare. Lloyd George a convenit că aceasta ar fi putut fi o soluţie, căci astfel se putea amâna o decizie stânjenitoare.75

În 17 februarie, House l-a anunţat pe Bullitt că avea să conducă o mică misiune secretă, care urma să discute cu liderii bolşevici condiţiile în care aceştia ar fi putut încheia pacea cu Aliaţii. Bullitt a fost deosebit de încântat. Până atunci, îndeplinise sarcini de rutină la Paris; acum, credea el, avea să se ocupe de lucruri mai importante. Un vlăstar al clasei sociale superioare, privilegiate şi exclusiviste, din Philadelphia, Bullitt avea o încredere de nezdruncinat în sine însuşi şi în propria judecată. Socotit un mic geniu (sau cel puţin aşa credea iubitoarea lui mamă), el absolvise repede cursurile Universităţii Yale. Contemporanii îl considerau sclipitor, deşi unii băgaseră de seamă că se folosea şi mai apoi se descotorosea de oameni cu cinism şi într-un mod foarte calculat.76 Bullitt îl admira extraordinar de mult pe Wilson, credea în principiile acestuia, dar nu era convins că preşedintele era capabil să lupte pentru ele.77

House şi Kerr au aşternut pe hârtie o listă a subiectelor pe care urmau să le discute trimişii americani. „Bullitt lua parte la misiune în scop pur informativ", i-a asigurat House pe ceilalţi delegaţi. Nu a reuşit însă să-i sublinieze suficient de clar acest lucru şi lui Bullitt, care a continuat să susţină (chiar şi după ce misiunea a eşuat) că era mandatat de House – care vorbea în numele lui Wilson şi Lloyd George – să negocieze condiţiile păcii cu bolşevicii. Steffens, care a participat şi

el la acţiune, a coroborat spusele acestuia: „Bullitt primise instrucţiuni să negocieze un acord preliminar cu ruşii astfel încât Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie să poată convinge Franţa să li se alăture în adresarea unei invitaţii la tratative, ale căror rezultate aveau să fie în mod sigur convenabile”. 78 Dar Steffens s-a înşelat din nou. Nici House, nici Lloyd George nu încetase să spere la încheierea unui acord, dar în cazul în care bolşevicii se dovedeau recalcitranţi nu aveau de gând să-i alieneze nici pe francezi şi nici propria opinie publică. O mică delegaţie condusă de un tânăr aproape necunoscut în vârstă de 28 de ani se putea întoarce cu veşti bune. În caz contrar, putea fi sacrificată.79

Bullitt şi Steffens au petrecut o săptămână minunată la Moscova. Cazaţi într-un palat naţionalizat, având caviar la discreţie, şi-au petrecut serile la operă, ocupând fosta lojă a ţarului, iar pe parcursul zilei au purtat discuţii cu Lenin şi Cicerin. În opinia lui Steffens, bolşevicii eradicau cauzele sărăciei, corupţiei, tiraniei şi războiului. „Nu încercau să instaureze democraţia politică şi libertatea legii, nici să negocieze pacea – cel puţin nu acum. Acum doar puneau bazele acestor lucruri benefice”. Bullitt era de acord: în Rusia se năştea un proces măreţ. Ambii au fost profund impresionaţi de Lenin. Un om „sincer şi direct”, a povestit Bullitt, „dar şi binevoitor, cu un extraordinar simt al umorului şi o mare seninătate”.

>

Când l-a întrebat despre teroarea dezlănţuită împotriva oponenţilor bolşevismului, Steffens a fost impresionat de răspunsul plin de regret al lui Lenin; acesta era, credea Steffens, „un liberal în esenţa lui” 80.

La sfârşitul săptămânii, Bullitt era convins că ajunsese la un acord. Avea să se impună un armistiţiu şi ambele tabere urmau să facă unele concesii. Aliaţii aveau să îşi retragă trupele, iar bolşevicii nu aveau să mai insiste asupra înlăturării tuturor guvernelor albe din Rusia. (Din moment ce condiţiile stipulau şi sistarea ajutoarelor acordate Albilor, bolşevicii îşi puteau permite să fie generoşi.) Este puţin probabil ca bolşevicii să fi negociat cu bună-credinţă; pe parcursul discuţiilor de la Brest-Litovsk cu germanii, Lenin demonstrase că era pregătit să acorde concesii doar pentru a câştiga timp. Bullitt şi Steffens erau „nişte idioţi folositori”, misiunea lor ajutând cel puţin în scop propagandistic.

Bullitt s-a întors la Paris mândru de realizarea sa, iar Steffens cu propria-i viziune a unui viitor luminos. House s-a arătat încurajator ca de obicei, dar ceilalţi membri ai delegaţiei americane îşi aveau rezervele lor. Wilson, care revenise deja în Statele Unite, era pur şi simplu prea distras de negocierea dificilă a tratatului cu Germania pentru a acorda atenţie acestei chestiuni. Nu şi-a făcut timp să se vadă cu Bullitt. Lloyd George, care l-a invitat la micul dejun în 28 martie, începea să se neliniştească. Béla Kun preluase puterea în Ungaria cu un weekend în urmă, acţiune care trezise din nou temerile cu privire la o eventuală extindere a bolşevismului către vestul Europei. Veştile despre misiunea lui Bullitt se răspândiseră; circulau zvonuri potrivit cărora Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii urmau să recunoască guvernul sovietic. Parlamentarii conservatori îl urmăreau pe Lloyd George ca nişte vulturi; la fel şi ziarele lui Northcliffe. În acea dimineaţă, *DailyMail* publicase pe prima pagină un articol devastator semnat de Henry Wickham Steed, noul editor al ziarului înfrăţit *TheTimes*, care îl ura pe Lloyd George la fel de mult ca Northcliffe. „Problema" întâlnirii de pe Prinkipo era din nou adusă pe tapet prin maşinaţiunile finanţatorilor internaţionali evrei şi poate ale intereselor germane. Lloyd George i-a întins ziarul lui Bullitt, trântindu-l pe masa la care luau micul dejun: „Atât timp cât presa britanică face lucruri de genul acesta, cum puteţi să îmi cereţi să fiu raţional când vine vorba de Rusia?" 81

Pe parcursul următoarelor săptămâni, Lloyd George a fost ţinta unor presiuni şi mai intense. În 10 aprilie, peste 200 de membri conservatori ai parlamentului au semnat o cerere prin care îi solicitau să nu recunoască guvernul sovietic. Lloyd George, care era criticat şi din cauza tratatului cu germanii, ştia prea bine cum să iasă dintr-o situaţie dificilă. În 16 aprilie, cu prilejul discursului ţinut în faţa Camerei Comunelor, a declarat foarte hotărât că la Paris nu s-a discutat niciodată despre recunoaşterea guvernului sovietic şi că o astfel de decizie era complet exclusă. În momentul în care i s-a cerut să vorbească detaliat despre misiunea lui Bullit, a răspuns vag: „S-a vehiculat la un moment dat că un tânăr american ar fi plecat acolo". Nu putea afirma cu certitudine dacă acel expert se întorsese cu un raport util.82

Bullitt a fost profund afectat. Niciun delegat de la Paris nu voia să audă de misiunea lui, nici măcar preşedintele pe care îl admira atât de mult. A fost complet; deziluzionat de Wilson în momentul în care a văzut termenii finali ai tratatului cu Germania, publicaţi în luna mai. Înfuriat, cu sentimentele rănite, şi-a depus cererea de demisie şi a plecat pe Riviera franceză „să zacă la plajă şi să privească cum se alege praful de întreaga lume". În toamnă, s-a întors în Statele Unite şi a contribuit la pecetluirea sorţii lui Wilson şi a Tratatului de la Versailles, declarând în faţa Senatului că nici el, asemenea multor altor membri ai delegaţiei americane, nu era de acord cu cea mai mare parte a clauzelor păcii. A reuşit să-şi prezinte oficial şi raportul cu privire la misiunea sa în Rusia. În 1934, s-a întors la Moscova în calitate de prim ambasador american în Uniunea Sovietică.

A doua oară însă a trăit experienţe care l-au transformat într-un anticomunist înfocat.83

Francezii au continuat să bombăne despre intervenţie, dar nu erau pregătiţi să ia măsuri mai ample decât un *cordonsanitaire*. Lloyd George şi Wilson au renunţat să mai discute cu guvernul sovietic, deşi au continuat să spere că bolşevicii aveau să se transforme, printr-un miracol, în buni democraţi. Cei doi au cochetat pentru o scurtă perioadă de timp cu ideea calmării bolşevicilor prin trimiterea de ajutoare alimentare, o teorie susţinută de Hoover, administratorul programului aliat de asistenţă umanitară. Hoover avea aceeaşi părere despre bolşevism ca şi Wilson: acest curent era rezultatul firesc, logic, al unor condiţii cumplite, însă bolşevicii erau periculoşi, iar propaganda lor stârnea interes chiar şi în societăţile puternice, precum cea americană. În mod indirect, Aliaţii trebuiau să-i facă pe bolşevici să înţeleagă că dacă aveau să renunţe la ideea propagării revoluţiei, atunci Rusia avea să primească ajutoare substanţiale. Odată cu trecerea timpului, şi cu ajutorul alimentelor primite, poporul rus avea să se îndepărteze de ideile revoluţionare. Pentru a anihila orice suspiciune că Aliaţii ar fi putut recunoaşte guvernul sovietic, dar şi pentru a contracara obiecţiile francezilor, Hoover a propus numirea unei personalităţi importante dintr-o ţară neutră la conducerea operaţiunii.84

Şi întâmplător Hoover chiar avea pe cineva, „un tip extraordinar, robust, un bărbat cu o forţă fizică şi morală

impresionantă". Era vorba despre Fridtjof Nansen, faimosul explorator norvegian al zonei arctice, care tocmai sosise la Paris, dorindu-şi să realizeze ceva pentru Liga Naţiunilor. La mijlocul lunii aprilie, Consiliul Celor Patru (fostul Consiliu Suprem) a aprobat planul lui Hoover.85 Un grup de state neutre, printre care şi Norvegia lui Nansen, urmau să strângă alimente şi medicamente pentru Rusia şi să le livreze acesteia de îndată ce bolşevicii aveau să încheie un armistiţiu cu inamicii lor. Nansen a încercat să-i trimită o telegramă lui Lenin pentru a-i comunica veştile bune, însă nici francezii – care credeau că planul aparţinea americanilor, englezilor sau poate chiar germanilor, cu scopul de a câştiga concesii în Rusia –, nici britanicii – care se temeau de orice acţiune care ar fi putut semăna cu o recunoaştere a regimului bolşevicilor – nu au vrut să o expedieze. În cele din urmă, telegrama a plecat de la Berlin.

Răspunsul sovieticilor, redactat de Cicerin şi Litvinov, a sosit la data de 15 mai, prin radio şi telegraf. „Fiţi deosebit de politicoşi cu Nansen, dar *extremdeinsolenţi* cu Wilson, Lloyd George şi Clemenceau", îi sfătuise Lenin. Cât despre plan, „folosiţi-l pentru *propagandă,* căci este clar că nu are *niciunaltscop* util". Colegii săi i-au urmat sfaturile, iar răspunsul redactat a îmbinat atacurile usturătoare la adresa Aliaţilor cu refuzul categoric de a lua în calcul un armistiţiu, cel puţin până la convocarea unei adevărate conferinţe de pace. Delegaţii de la Paris au clătinat cu tristeţe din cap şi au abandonat orice alt plan de ajutor umanitar. Acest episod a fost încă o dovadă a politicii falimentare a Aliaţilor în Rusia.86

În 1919, s-a ivit o ultimă rază de speranţă: lumea a crezut că mai exista o posibilitate ca ruşii să-şi rezolve singuri problema. Cu puţin timp înainte ca dezgheţul de primăvară să înnămolească drumurile ruseşti, Albii au reuşit să se coordoneze şi să lanseze un atac împotriva bolşevicilor. Kolceak şi-a părăsit baza militară din estul Siberiei, avansând pe o linie a frontului deosebit de largă. O armată a pornit spre nord, înspre Arhanghelsk, reuşind să facă joncţiunea cu o mică avangardă formată din trupe albe şi britanice încercuite. Un alt contingent a pornit spre vest, înspre Ural. Un al treilea a pornit spre sud, pentru a se uni cu armata lui Denikin. Până la jumătatea lunii aprilie, Kolceak şi aliaţii săi reuşiseră să ocupe un teritoriu bolşevic de

300.000 de kilometri pătraţi. Însă acesta a fost punctul culminant al incursiunii lor.

Faţă de ei, bolşevicii aveau două avantaje de o importanţă crucială: erau uniţi şi ocupau poziţii strategice. Controlau centrul Rusiei, în timp ce inamicii lor, provenind din diverse tabere, erau împrăştiaţi în regiuni aflate la marginea ţării. Comandanţii Albilor se suspectau reciproc, erau despărţiri de kilometri nesfârşiţi de teritoriu adesea ostil şi de cele mai multe ori habar nu aveau unii de mişcările altora. Armatele bolşevicilor erau de trei ori mai numeroase şi deţineau cea mai mare parte a fabricilor ruseşti de armament.87

În 23 mai 1919, Aliaţii au decis să recunoască parţial guvernul lui Kolceak. „Momentul ales, a scris ulterior Churchill, a sosit exact cu un minut prea târziu". 88 O depeşă prin care se cereau garanţii cu privire la introducerea instituţiilor democratice a traversat cu greu teritoriul rusesc, ajungând în Siberia, după care, la momentul oportun, s-a primit un răspuns, parţial deformat, care părea să ofere asigurările necesare.89 Nu după mult timp însă, în Europa au început să sosească rapoarte cu privire la înfrângerile Albilor. Până la sfârşitul lunii iunie, armatele Roşilor străpunseseră defensiva lui Kolceak, iar Albii începeau să se retragă, cedând sute de kilometri.

La acel moment însă, Conferinţa de Pace se încheia, iar germanii erau gata să semneze Tratatul de la Versailles. Nu mai era timp să se mai întreprindă ceva în privinţa Rusiei. S-a redactat o scurtă clauză care pur şi simplu stipula că orice tratat încheiat pe viitor între Aliaţi şi Rusia sau orice articole ale unui astfel de tratat trebuiau recunoscute. O altă clauză oferea Rusiei posibilitatea de a cere reparaţii de război. Prin urmare, politica faţă de Rusia rămânea la fel de confuză ca şi până atunci. Blocada împotriva bolşevicilor a rămas în vigoare, dar sprijinul acordat Albilor a început să scadă treptat. Marea Britanie şi Franţa l-au abandonat pe Kolceak, considerându-l o cauză pierdută. (Amiralul a cerut protecţia Legiunii Cehe, care încă se afla în estul Siberiei; cehii l-au predat bolşevicilor, care l-au împuşcat în februarie 1920.) Până în octombrie 1919, Denikin s-a retras definitiv în sud. În ianuarie 1921, la insistenţele Marii Britanii, Aliaţii europeni au convenit să pună capăt intervenţiei militare şi să renunţe la blocadă. În martie 1921, Marea Britanie a semnat un acord comercial cu guvernul sovietic. Chiar şi oamenii de afaceri conservatori, care se temeau că puteau pierde

oportunităţi în Rusia, l-au susţinut. În 1924, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică au reluat relaţiile diplomatice. Franţa i-a urmat exemplul fără prea mare tragere de inimă.

Retrospectiv, Churchill şi Foch avuseseră dreptate în ceea ce-i privea pe bolşevici, iar Lloyd George şi Wilson se înşelaseră. Partidul instalat la putere în Rusia nu s-a asemănat câtuşi de puţin cu social-democraţii suedezi. Lenin a instaurat un sistem politic teribil, de putere neîngrădită, care i-a dat mână liberă lui Stalin şi fanteziilor lui paranoice. Ruşii, dar şi alte popoare au plătit un preţ îngrozitor de scump pentru victoria bolşevicilor în războiul civil, în timp ce, la Paris, făuritorii păcii s-au văzut confruntaţi cu limitele propriei lor puteri.

7

Liga Naţiunilor

În 25 ianuarie 1919, Conferinţa de Pace a aprobat oficial înfiinţarea unei comisii care să se ocupe de Liga Naţiunilor. Câţiva membri mai tineri ai delegaţiei americane au fost de părere că pe acest subiect s-ar fi putut realiza un excelent film care să suscite interesul şi entuziasmul. În film, ei ar fi portretizat vechea diplomaţie ţesându-şi intrigile malefice. Hărţi animate aveau să ilustreze cum fuseseră sădite în trecut seminţele războiului: prin alianţe secrete, războaie nedrepte, conferinţe în care bătrânele puteri europene egoiste trasau linii arbitrare pe hărţi. Conferinţa de Pace de la Paris şi Liga Naţiunilor aveau să strălucească „ieşind în evidenţă” în comparaţie cu vechea diplomaţie internaţională. Erau, de asemenea, convinşi că filmul avea să aducă mulţi bani.1

Astăzi ne este greu să ne închipuim că un asemenea proiect ar fi putut fi luat în serios. Doar o mână de istorici excentrici îşi mai bat capul cu studierea Ligii Naţiunilor. Arhivele organizaţiei, care abundă de materiale, sunt prea puţin frecventate. Chiar şi numele ei evocă imaginea unor birocraţi înfocaţi, susţinători liberali confuzi, rezoluţii futile, comisii inutile de anchetă şi, mai presus de toate, imaginea eşecului: Manciuria (1931), Etiopia (1935) şi, cea mai mare catastrofa dintre toate, izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial la doar douăzeci de ani după încheierea celui dintâi. Conducătorii plini de energie ai perioadei interbelice – Mussolini, Hitler, ofiţerii japonezi – au luat liga în derâdere şi, în cele din urmă, i-au întors spatele. Principalii ei susţinători – Marea Britanie, Franţa şi democraţiile mai

mici – nu s-au arătat prea entuziasmaţi şi au dat dovadă de slăbiciune. Uniunea Sovietică i s-a alăturat doar pentru că la acea vreme Stalin nu s-a putut gândi la o soluţie mai bună. Statele Unite ale Americii nu au reuşit niciodată să adere la Liga Naţiunilor. Cicatricile eşecului au fost atât de adânci încât, în momentul în care marile puteri au luat din nou în calcul o asociere permanentă a naţiunilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au decis să înfiinţeze o nouă organizaţie, Organizaţia Naţiunilor Unite. Liga a fost desfiinţată oficial în 1946. Din 1939 însă a încetat să mai conteze pe scena internaţională.

Cu prilejul ultimei reuniuni a Ligii, lordul Robert Cecil, prezent la crearea acesteia, a întrebat: „Oare toate eforturile pe care le-am depus în ultimii douăzeci de ani chiar au fost aruncate pe apa sâmbetei?" Şi-a răspuns singur, cu îndrăzneală, la această întrebare: „Pentru prima dată, s-a creat o organizaţie, în esenţa ei universală, nu pentru a proteja interesele naţionale ale unui stat sau ale altuia, ci pentru a aboli războiul". Liga a fost, a conchis el, un „experiment măreţ". A concretizat visele şi speranţele tuturor celor care s-au aflat în slujba păcii pe parcursul secolelor. A lăsat în urma sa o moştenire evidentă, căci întreaga lume a acceptat ideea că naţiunile lumii pot şi trebuie să coopereze în favoarea securităţii colective. „Liga a murit: Trăiască Naţiunile Unite!" 2

Cecil avea dreptate. Liga simboliza într-adevăr ceva deosebit de important: o recunoaştere a schimbărilor deja resimţite în relaţiile internaţionale şi un pariu pe viitor. La fel cum motoarele cu aburi schimbaseră modul de deplasare a omului pe suprafaţa pământului, la fel cum naţionalismul şi democraţia îl făcuseră să-şi schimbe percepţia asupra relaţiilor interumane şi relaţiilor cu autorităţile, şi legăturile dintre state suferiseră o transformare masivă pe parcursul secolului ce precedase Conferinţa de Pace. Bineînţeles că puterea încă juca un rol important, iar guvernele încă purtau grija ţărilor asupra cărora vegheau, însă înţelesul acestor realităţi se schimbase. Dacă pe parcursul secolului al XVIII-lea se încheiaseră şi desfăcuseră alianţe, izbucniseră şi se încheiaseră războaie din diferite motive, precum păstrarea avantajelor dinastice sau chiar din chestiuni de onoare, dacă în trecut era normal să confâşti teritorii fără să te sinchiseşti măcar de populaţiile locale, secolul al XIX-lea a adus cu sine o altă perspectivă. Războiul era din ce în ce mai des considerat o absurditate, şi una chiar

deosebit de costisitoare. În secolul al XVIII-lea, câştigul cuiva însemna în mod invariabil pierderea altcuiva, şi astfel echilibrul puterilor era păstrat. Acum însă războiul venea cu un preţ pentru toţi jucătorii, aşa cum o dovedise Marele Război. Pe timp de pace, când comerţul şi industria înfloreau, interesele naţionale erau slujite mai bine. Chiar şi termenul de naţiune se modificase, căci naţiunea nu mai era întruchipată de monarh sau de o elită restrânsă, ci era definită din ce în ce mai des prin poporul însuşi.

În diplomaţie, protocolul rămânea neschimbat: ambasadorii îşi prezentau scrisorile de acreditare, se semnau şi se sigilau tratate. Însă regulile se schimbaseră. Spre exemplu, în jocul naţiunilor nu mai era deloc la modă şi nici măcar acceptabil ca o naţiune să ocupe cu forţa un teritoriu populat de membrii unei alte etnii. (Coloniile nu contau pentru că se presupunea că locuitorii acestora aveau un nivel de dezvoltare politică inferior celui european.) Bismarck a creat Germania în numele unităţii germane, nu pentru a cuceri teritorii pentru prusaci. În 1871, în momentul în care noua entitate statală a preluat Alsacia şi Lorena de la Franţa, guvernul german a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a se convinge pe sine şi pentru a convinge întreaga lume că anexarea fusese înfăptuită nu de dragul recuperării prăzilor de război de altă dată, ci pentru că locuitorii celor două provincii se simţeau de fapt germani în sufletul lor.

Un nou factor îşi croia drum în această ecuaţie: opinia publică. Răspândirea democraţiei, creşterea influenţei naţionalismului, reţeaua de linii de cale ferată şi de telegraf, jurnaliştii în permanentă căutare de subiecte şi maşinile rotative care tipăreau necontenit ziare în tiraje de masă, toate acestea dăduseră naştere unei entităţi pe care guvernele nu o aveau la inimă, dar pe care nu cutezau să o ignore. La Paris, s-a presupus că negocierile aveau să fie publice.

Pentru idealişti acesta era un semn bun. Poporul urma să ofere relaţiilor internaţionale doza de bun-simţ de care acestea aveau mare nevoie. Poporul nu îşi dorea nici războaie, nici curse costisitoare de înarmare. (Această credinţă nu a fost zdruncinată de faptul că nenumăraţi europeni păruseră să aştepte entuziasmaţi războiul în deceniile de dinaintea anului 1914 şi reacţionaseră cu pasiune în anul izbucnirii conflagraţiei.) Iar atât Europa, cât şi întreaga lume nu duceau lipsă de idealişti. Prosperitatea şi progresul aduse cu sine de

secolul al XIX-lea au consolidat convingerea că lumea devenea mai civilizată. O clasă de mijloc în plină ascensiune a devenit în mod firesc susţinătoarea mişcării de pace care predica despre virtuţile obligativităţii arbitrajului pentru soluţionarea disputelor, despre crearea tribunalelor internaţionale, despre dezarmare şi poate chiar şi despre abţinerea de la violenţă ca modalităţi de prevenire a izbucnirii războaielor. Cei care se opuneau războiului îşi luau drept model propriile societăţi, în special pe cele din Europa Occidentală, unde guvernele deveniseră mai sensibile la dorinţele cetăţenilor, forţele de ordine publică înlocuiseră gărzile private şi statul de drept începuse să fie acceptat de toată lumea. Oare era posibil ca, în mod similar, o societate a naţiunilor să confere membrilor săi securitate colectivă? 3

La Paris, Wilson a insistat să fie preşedintele comisiei Ligii, căci pentru el Liga Naţiunilor era elementul central al acordurilor de pace. Dacă aceasta avea să fie înfiinţată, atunci toate problemele urmau să fie soluţionate mai devreme sau mai târziu. Chiar dacă termenii păcii nu erau perfecţi, Liga avea să aibă suficient timp mai târziu să-i ajusteze. Trebuiau trasate nenumărate graniţe noi; dacă acestea nu erau tocmai corecte, Liga avea să le refacă. Coloniile Germaniei aveau să fie confiscate; Liga avea să se asigure că erau administrate corect. Imperiul Otoman era muribund; Liga avea să acţioneze ca lichidator şi mandatar pentru popoarele din cadrul acestuia care nu erau pregătite să se autoguverneze. Şi pentru generaţiile viitoare, Liga avea să vegheze asupra prosperităţii şi păcii generale, încurajându-i pe cei slabi, dojenindu-i pe cei răi şi, dacă era necesar, pedepsindu-i pe cei recalcitranţi. Acesta era un legământ pe care omenirea şi-l făcea sieşi, o făgăduinţă.

Tabloul în care este înfăţişat câteodată Wilson traversând Atlanticul, ţinând în mâini cadoul Ligii Naţiunilor, transportându-l din Lumea Nouă înspre cea Veche, este atrăgător, dar din păcate fals. Foarte mulţi europeni îşi doreau de multă vreme să găsească o cale mai bună de a administra relaţiile internaţionale. Războiul căruia îi supravieţuiseră avea sens doar dacă ajuta la crearea unei lumi mai bune şi punea capăt conflictelor. Aceasta era promisiunea făcută de guvernele lor în momentele cele mai întunecate, ceea ce îi determina să meargă mai departe. În 1919, pe când europenii îşi aminteau de anii catastrofali, de acea vărsare inimaginabilă de sânge, în timp ce îşi

dădeau seama că societatea europeană suferise lovituri cumplite, poate chiar fatale, Liga Naţiunilor a devenit pentru mulţi (şi nu numai pentru liberali şi simpatizanţii de stânga) o ultimă speranţă. Harold Nicolson a vorbit în numele multor membri ai generaţiei sale când a spus: „Călătoream spre Paris nu numai pentru a îngropa securea războiului, ci şi pentru a pune bazele unei noi ordini în Europa. Nu pregăteam o simplă pace, ci Pacea Eternă. Peste noi se aşternuse aureola unei misiuni divine. Trebuia să fim vigilenţi, neînduplecaţi, oneşti şi austeri. Pentru că eram hotărâri să facem lucruri măreţe, durabile şi nobile". 4

Lloyd George a fost de acord cu Wilson, care a insistat ca înfiinţarea Ligii Naţiunilor să fie prima sarcină a Conferinţei de Pace, şi nu numai din simpla dorinţă cinică de a le face americanilor pe plac. În fond şi la urma urmei era un liberal, conducătorul unui partid care se opunea prin tradiţie războiului. Era un politician desăvârşit, care cunoştea opinia publică britanică. „Aceasta priveşte cu absolută oroare – le-a spus el colegilor săi în Ajunul Crăciunului, în 1918 – perpetuarea stării de fapt care ar putea degenera din nou într-o asemenea tragedie". Ar fi un dezastru politic să se întoarcă de la Conferinţa de Pace fără să fi creat o Ligă a Naţiunilor.5 Însă Liga nu i-a captat niciodată imaginaţia, poate şi pentru că se îndoia de eficienţa ei. Arareori a menţionat-o în discursuri şi nu a vizitat niciodată sediul acesteia, nici măcar pe când era prim-ministru.6

În Franţa, unde amintirile agresiunii germane şi temerile cu privire la viitor încă erau dureros de vii, eforturile de cooperare internaţională pentru a pune capăt războiului erau privite cu un pesimism profund. Pe de altă parte, exista şi o dorinţă, vizibilă în special printre liberali şi susţinătorii stângii, de a da Ligii o şansă.7 Lui Clemenceau i-ar fi plăcut să se ocupe mai întâi de pacea cu Germania, dar era hotărât să nu lase loc interpretărilor potrivit cărora Franţa s-ar fi opus formării Ligii.8 Replica sa a devenit faimoasă: „Îmi place Liga, dar nu cred în ea". 9

Opinia publică susţinea în general apariţia Ligii, dar nu oferea îndrumări concrete cu privire la forma pe care să o aibă. Să fie o organizaţie cu rol poliţienesc sau clerical? Să folosească oare forţa sau puterea morală de convingere? Din motive lesne de înţeles, francezii cochetau cu ideea formării unei ligi care să aibă capacitatea de a-i opri

pe agresori prin forţă. Juriştii, în special cei din statele vorbitoare de limbă engleză, îşi puneau speranţa în tribunale şi în dreptul internaţional. Pentru pacifişti mai exista un remediu la violenţa internaţională: dezarmarea generală şi promisiunea tuturor membrilor Ligii de a se abţine de la declaraţii de război. Şi ce avea oare să fie Liga? Avea să fie un fel de super-stat? O conferinţă care să fie convocată ori de câte ori exista o urgenţă? Indiferent de forma pe care avea să o capete, tot trebuiau redactate criterii de aderare, reguli, proceduri şi trebuia înfiinţat un fel de secretariat.

Omul care a plasat Liga în centrul programului de pace al Aliaţilor a păstrat o tăcere enigmatică privind aceste detalii pe parcursul războiului. Deşi a reuşit să inspire multă lume, Wilson a discutat numai în termeni generali. Liga sa urma să fie puternică pentru că avea să reprezinte opinia generală a omenirii. Membrii săi aveau să garanteze independenţa şi graniţele teritoriale ale fiecărui stat, a afirmat el în Cele Paisprezece Puncte. Ar fi putut recurge la forţă pentru a le proteja, dar probabil că nu era nevoie de aceasta. Războiul demonstrase că cetăţenii de rând îşi doreau o asemenea organizaţie; doar pentru asta luptaseră. „Opiniile oamenilor simpli – a spus el în faţa unui public numeros reunit la Metropolitan Opera House din New York, cu puţin timp înainte de sfârşitul războiului – au devenit mai clare, directe şi mai bine sudate din toate punctele de vedere decât toate cele ale oamenilor de stat sofisticaţi, care încă au impresia că practică un joc al puterii pe mize mari”. 10

Wilson era de părere că ar fi fost o greşeală să intre în detalii înainte de sfârşitul războiului. Acest lucru nu ar fi făcut decât să provoace divergenţe între Aliaţi şi ar fi putut da statelor inamice impresia că Liga ar fi fost cumva direcţionată împotriva lor.11 Pentru el, crearea Ligii era o idee atât de raţională, iar necesitatea de a o înfiinţa atât de larg acceptată, încât Liga putea să evolueze de la sine într-un organism sănătos. Chiar şi în timp ce era redactat tratatul Ligii la Paris, Wilson s-a declarat împotriva detaliilor exagerate. „Domnilor, le-a spus el colegilor săi din comisia Ligii, n-am nicio urmă de îndoială că viitoarea generaţie va fi formată din indivizi la fel de inteligenţi ca mine şi ca voi, iar eu sunt de părere că Liga va reuşi să-şi gestioneze singură problemele”. 12

Atitudinea relaxată a lui Wilson i-a speriat chiar şi pe susţinătorii săi. Din fericire poate, mai existau însă şi câteva planuri detaliate. Cum războiul se prelungise, în mod inevitabil se purtaseră multe discuţii referitoare la posibile modalităţi de prevenire a conflictelor. În Statele Unite ale Americii, democraţii şi republicanii s-au reunit în cadrul Ligii pentru înfăptuirea Păcii. În Marea Britanie, Societatea Ligii Naţiunilor a atras nenumăraţi membri liberali, respectabili, din clasa de mijloc. La stânga spectrului politic, Societatea Fabian a sponsorizat un studiu amplu, scris de Leonard Woolf. La începutul anului 1918, guvernul francez şi cel britanic au hotărât să se concentreze asupra actului constitutiv al organizaţiei, căci, datorită lui Wilson, Liga Naţiunilor era acum un ţel explicit al Aliaţilor. În Franţa, o comisie condusă de faimosul om de stat liberal Leon Bourgeois a redactat un plan elaborat pentru înfiinţarea unei organizaţii internaţionale cu o armată proprie. În Marea Britanie, un comitet special condus de un distins avocat, sir Walter Phillimore, a publicat o serie detaliată de recomandări, care includea o bună parte a principiilor antebelice, printre care, de exemplu, arbitrarea obligatorie a disputelor. Abordarea lui era una prudentă, respingând atât ideile utopice de creare a unei federaţii mondiale, cât şi sugestia pragmatică conform căreia Liga ar fi putut fi o simplă continuare a alianţei din timpul războiului.13 în momentul în care guvernul britanic i-a trimis o copie a raportului Phillimore, Wilson a refuzat să contribuie la acesta, afirmând ca documentul i se părea dezamăgitor şi că lucra la propriile lui planuri, pe care urma să le dezvăluie la momentul potrivit. Le-a lăsat britanicilor de înţeles că avea două principii de bază: „Trebuie să formăm o Ligă a Naţiunilor, iar aceasta trebuie să devină o realitate palpabilă, nu o ligă prezentă doar pe hârtie/14 Războiul s-a încheiat fără alte precizări din partea liderului american.

Exact în acel moment, una dintre minţile luminate ale Imperiului Britanic a aşternut teoriile sale pe hârtie. Subţire, înalt, cu ochi albaştri, generalul Smuts, ministrul sud-african de externe, nu părea neapărat impunător la prima vedere. (La Londra, secretarul lui Borden crezuse iniţial că venise să repare instalaţia electrică şi i-a cerut tăios să aştepte afară.15) Smuts avea însă exact acele calităţi personale care erau pe placul lui Wilson, tocmai pentru că se asemăna foarte mult cu preşedintele american: amândoi adorau să se ocupe de

lucruri măreţe, aveau convingeri religioase şi etice profunde şi îşi doreau să transforme lumea într-un loc mai bun. Ambii proveneau din familii stabile, fericite, din cadrul unor comunităţi restrânse – Wilson din Sudul american, iar Smuts din comunitatea fermierilor buri din Cape. Amândoi îşi aduceau aminte cu plăcere de servitorii negri fericiţi din anii copilăriei lor (deşi niciunul dintre ei nu credea că negrii ar fi putut fi vreodată egali cu albii) şi cu mare tristeţe de război, cel civil în cazul lui Wilson, respectiv al burilor în cazul lui Smuts. La prima vedere, amândoi erau sobri şi introvertiţi, dar pasionali şi sensibili când îi cunoşteai mai bine. Amândoi îmbinau siguranţa de neclintit în propriile puteri cu ambiţiile măreţe. Amândoi observau imediat defectele celor din jurul lor, rămânând orbi la ale lor.16

Smuts a absolvit rapid şi cu succes şcoala şi cursurile Universităţii Stellenbosch, iar apoi, la fel ca mulţi alţi tineri promiţători din colonii, a plecat în Marea Britanie. Odată ajuns la Cambridge, a studiat zi şi noapte, a fost premiat şi şi-a obţinut prima diplomă, în drept. Pe când stătea la Londra şi se pregătea să dea examenul pentru a intra în barou, se spune că nu ar fi ieşit nici măcar o dată la teatru, concert sau la vreo galerie de artă, în puţinul său timp liber, citea poezii: Shelley, Shakespeare, dar mai ales Walt Whitman, a cărui profundă dragoste de natură o împărtăşea. Dacă Wilson îşi putea inspira publicul cu proza sa sobră, dacă Lloyd George îl putea însufleţi cu discursurile sale strălucite, Smuts putea face ceva ce nu puteau ceilalţi negociatori ai păcii, şi anume să cânte.17 Smuts fusese un consilier de nădejde pe parcursul celor mai importante perioade din timpul războiului; era perfect firesc să dea sfaturi şi când venea vorba de încheierea păcii.

Smuts salutase plin de entuziasm sosirea lui Wilson pe scena mondială. „Tocmai acest idealism moral şi această viziune a unei lumi mai bune ne-au ajutat să depăşim întunericul acestui război”, a declarat el în faţa unui grup de jurnalişti americani. Lumea era zdruncinată din temelii, dar acum primea o şansă extraordinară. „Noi trebuie să muncim pentru a reface această lume, pentru a-i da un scop mai bun, pentru a desăvârşi reorganizarea ei internaţională pe fundamentele libertăţii şi dreptăţii universale şi pentru a restabili armonia dintre diversele pături sociale şi naţiuni, căci numai acestea pot sta la baza unui sistem internaţional durabil”. Cuvintele şi

îndemnurile nu conteneau. „Haideţi să nu ne compromitem şansa" a strigat el către un public ostenit şi blazat. „Epoca miracolelor nu piere niciodată". Poate că ajunseseră în momentul în care puteau pune pentru totdeauna capăt războaielor.18

Ceea ce Smuts a declarat cu glas scăzut însă a fost că Liga Naţiunilor putea fi de fapt folositoare Imperiului Britanic. În decembrie 1918, a înmânat colegilor săi englezi una dintre fascinantele sale analize ale lumii. Odată cu dispariţia Austro-Ungariei, tulburările din Rusia şi înfrângerea Germaniei, pe lume mai rămâneau doar trei mari puteri: Imperiul Britanic, Statele Unite ale Americii şi Franţa. În francezi nu puteai avea încredere. Rivalizau cu englezii în Africa şi în Orientul Mijlociu. (Francezii îi împărtăşeau antipatia, sentiment care s-a amplificat după ce acesta a uitat din greşeală nişte documente confidenţiale într-o sală de întruniri de la Paris.19) Era absolut normal, susţinea Smuts, ca englezii să se îndrepte către americani în căutare de prietenie şi cooperare. „Limba, interesele, dar şi idealurile similare" îndemnaseră cele două state să îmbrăţişeze o direcţie comună. Cea mai bună modalitate de a-i face pe americani să realizeze acest lucru era ca Imperiul Britanic să susţină Liga Naţiunilor. Toată lumea ştia că Wilson considera Liga cea mai importantă sarcină a sa; dacă obţinea sprijinul britanicilor, probabil că nu avea să mai insiste asupra unor chestiuni stânjenitoare, precum libertatea maritimă.20

Smuts şi-a propus să dea o formă concretă ideilor „oarecum nebuloase" ale lui Wilson. Cu o rapiditate incredibilă, a scris o lucrare pe care a intitulat-o cu modestie *A PracticalSuggestion*. În ea erau abordate toate subiectele care au fost mai târziu incluse în actul constitutiv al Ligii: o adunare generală a tuturor naţiunilor membre, un consiliu executiv mai mic, un secretariat permanent, paşii ce trebuiau urmaţi pentru soluţionarea disputelor internaţionale, mandatele pentru popoarele care nu erau încă pregătite să se autoguverneze. Dar această lucrare era mai mult de-atât: descria ororile lăsate în urmă de războiul abia sfârşit, Europa răvăşită, oamenii de rând care se agăţau de speranţa unei lumi mai bune şi marea şansă care se contura în faţa făuritorilor păcii. „Chiar şi temeliile acestei lumi au fost zdruncinate şi slăbite, iar lucrurile sunt din nou incerte. Corturile au fost strânse, iar marea caravană a omenirii a pornit din

nou la drum". 21 Smuts i-a scris cu mândrie unui prieten: „lucrarea mea a făcut o impresie extraordinară în cercurile înalte. Citind minutele cabinetului, observ că prim-ministrul a descris-o ca fiind «unul dintre cele mai competente documente oficiale pe care le-a citit vreodată»". A fost publicată pe dată sub formă de broşură.22

După cum a comentat un expert american pe teme juridice, „lucrarea era foarte frumos scrisă", dar destul de vagă din anumite puncte de vedere. De exemplu, Smuts evitase să discute mandatele ce urmau să fie acordate pentru fostele colonii germane din Africa.23 (Făcuse acest lucru intenţionat, căci era convins că ţara sa trebuia să primească Africa Germană de Sud-Vest[5].) Lloyd George i-a oferit o copie a lucrării lui Wilson, căruia i-a plăcut în primul rând că Smuts insistase ca înfiinţarea Ligii să fie prima sarcină a Conferinţei de Pace. La începutul anului 1919, odată întors la Paris după călătoria sa prin Europa, Wilson s-a dedicat unei sarcini pe care o amânase foarte mult timp, aceea de a-şi aşterne propriile idei pe hârtie. Lucrarea finală, pe care a prezentat-o britanicilor în 19 ianuarie, împrumutase foarte multe dintre ideile lui Smuts. Sud-africanul i-a spus unui prieten că nu era deranjat de acest lucru: „Cred că există o satisfacţie deosebită în a şti că voinţa ta se alătură pe tăcute căii Voinţei celei Mari, în aşa fel încât, în cele din urmă, Dumnezeu are să făptuiască exact ce ai început tu neîndemânatic să faci". 24 Wilson l-a declarat pe Smuts „un om de nădejde" 25.

Wilson a ajuns să fie de acord şi cu Cecil, celălalt expert britanic din comisia Ligii. Firav, rezervat, rigid, Cecil amintea de un călugăr. Zâmbea foarte rar şi, când o făcea, spunea Clemenceau, semăna cu „un dragon chinezesc" 26. Era un anglican devotat din convingere, avocat ca pregătire, politician de profesie şi aristocrat britanic prin naştere. Familia din care provenea slujise Anglia încă din secolul al XVI-lea. Vărul său era Balfour, iar tatăl lui, faimosul lord Salisbury, prim-ministru conservator în perioada 1880 – 1890. În tinereţe, Robert îi cunoscuse pe Disraeli şi Gladstone, vizitase castelul Windsor şi fusese trimis să slujească la curtea prinţului moştenitor al Prusiei. Prin educaţia sa, deopotrivă privilegiată şi austeră, dobândise un simţ

[5] Namibia de astăzi. Până la urmă, Liga Națiunilor a mandatat Africa de Sud să administreze acest teritoriu. De abia în anul 1990 a obținut independența. (N. red.)

puternic al binelui şi al răului, dar şi un sentiment la fel de puternic al datoriei publice.27 Când a început războiul avea cincizeci de ani şi, cum era prea bătrân ca să lupte, s-a oferit să lucreze ca voluntar pentru Crucea Roşie franceză. În 1916, se afla la conducerea blocadei împotriva Germaniei.

Până în 1919 ajunsese la concluzia fermă că statele lumii trebuiau să înfiinţeze o organizaţie pentru a preveni războiul şi saluta cu entuziasm declaraţiile lui Wilson. Din păcate, prima sa întâlnire cu preşedintele, din decembrie 1918, a fost dezamăgitoare. Cei doi nu au reuşit să schimbe decât câteva replici cu prilejul unei mari recepţii.28 în 19 ianuarie, la Paris, în momentul în care au reuşit în cele din urmă să poarte o conversaţie adevărată, lui Cecil i s-a părut că ideile lui Wilson despre Ligă erau în mare parte împrumutate de la englezi. Wilson, a scris Cecil în jurnalul său, „este un mic tiran, şi trebuie să te porţi cu el ferm, dar în acelaşi timp să-i arăţi o deosebită curtoazie şi respect – e un personaj cu care nu te poţi înţelege tocmai uşor" 29. Wilson l-a însărcinat pe David Hunter Miller să se întâlnească cu Cecil şi să redacteze un acord comun, un simbol al cooperării din ce în ce mai strânse dintre americani şi englezi.

În 25 ianuarie, când Conferinţa de Pace a înfiinţat Comisia pentru Liga Naţiunilor, participanţii din sala de întruniri erau animaţi de sentimente nobile. Buna-dispoziţie s-a stricat oarecum în momentul în care reprezentanţii naţiunilor mai mici, şi aşa neliniştiţi cu privire la rolul jucat la Paris, s-au plâns că în comisie erau reprezentate doar cele Cinci Mari Puteri – Imperiul Britanic, Franţa, Italia, Japonia şi Statele Unite ale Americii, fiecare având câte doi delegaţi. Şi ele suferiseră, a spus prim-ministrul Belgiei. Clemenceau, care prezida reuniunea din fotoliul său înalt, nici că voia să audă. Cele Cinci Mari Puteri îşi plătiseră locurile la Conferinţa de Pace prin milioanele de răniţi şi morţi din război. Statele mai mici trebuiau să se considere norocoase că fuseseră invitate să participe. Ca o concesie totuşi, li s-a permis să nominalizeze câte cinci reprezentanţi (număr care mai târziu a fost mărit la nouă) în comisia Ligii. Valul de revoltă s-a domolit, dar resentimentele au rămas.30 în momentul în care englezii şi americanii şi-au dezvăluit planul de a înfiinţa un consiliu executiv al ligii format din cele Cinci Mari Puteri, statele mai mici au făcut un asemenea

scandal încât în cele din urmă li s-a permis să voteze încă patru reprezentanţi.

Cecil l-a crezut nebun pe Wilson în momentul în care acesta a spus că intenţiona să redacteze actul constitutiv al Ligii în două săptămâni, dar de fapt lucrările au avansat foarte repede, şi asta pentru că englezii şi americanii ajunseseră la un acord destul de important cu ceva vreme înainte.31 Prima întrevedere a avut loc în 3 februarie şi, până în 14 februarie, o primă versiune destul de cuprinzătoare a tratatului era deja gata. Cei nouăsprezece membri ai comisiei s-au întâlnit aproape zilnic în apartamentele lui House de la Crillon, reunindu-se în jurul unei mese lungi, acoperite cu o pânză roşie. În spatele lor, stăteau interpreţii, murmurând în şoaptă în urechile delegaţilor. Americanii şi englezii stăteau unii lângă alţii şi se consultau în permanenţă. Portughezii şi belgienii nu conteneau cu plângerile; japonezii de-abia dacă au scos un cuvânt.32 Cufundat în scaunul lui, Wilson vorbea pe un ton aspru, descuraja orice discursuri şi discuţii despre detalii şi îndrepta Liga în direcţia dorită de el. „Încep să mă conving, scria Cecil, că eu personal nu îl am la inimă. Nu ştiu exact ce îmi repugnă: o oarece rigiditate, acompaniată de vanitate şi încercarea de a impresiona”. 33 House, celălalt reprezentant american, era veşnic lipit de preşedinte, dar vorbea arareori. Era ocupat, ca întotdeauna, să tragă sfori din spatele culiselor. „Încerc să preîntâmpin problemele şi să le soluţionez înainte să se ajungă prea departe” 34, spunea el.

Nici Lloyd George, nici Clemenceau nu a făcut parte din comisie. Baker a considerat acest lucru o dovadă – de parcă situaţia nu ar fi fost deja clară – că europenii nu luau Liga în serios. Erau fericiţi, a spus el mohorât, să-l ţină pe Wilson ocupat, în timp ce ei îşi împărţeau, ca de obicei, prăzile de război.35 însă Wilson a continuat să ia parte la reuniunile Consiliului Suprem şi să se implice în toate deciziile majore. Lloyd George, aşa cum făcuse în mai toată cariera sa politică, îşi alegea nişte oameni în care avea încredere – în acest caz, Smuts şi Cecil –, le acorda autoritate deplină şi, de cele mai multe ori, îi lăsa să acţioneze după cum considerau potrivit.36 Clemenceau a ales doi experţi de seamă, pe care de obicei îi trata la fel de urât, profesorul Larnaude, decan al Facultăţii de Drept de la Universitatea din Paris, şi Léon Bourgeois.

Un bărbat deosebit de erudit şi cult, Bourgeois era expert în drept, studia sanscrita, adora muzica şi era şi un sculptor şi caricaturist pasionat. A început să facă politică la liberali, după care cariera sa a cunoscut o ascensiune rapidă, fiind pe rând ministru de interne, educaţie, justiţie, externe şi, în final, prim-ministru. Interesul lui pentru ordinea internaţională data cu mult timp dinainte de începerea războiului; reprezentase Franţa la conferinţele de pace de la Haga, unde se încercase, fără succes, reglementarea situaţiilor de război. Când Wilson a prezentat pe scurt ce aşteptări avea el de la Ligă, Bourgeois a plâns de fericire. În 1919 însă era bătrân şi trist. Vederea îi juca feste şi suferea îngrozitor din cauza frigului.37

În plus, existau multe piedici în calea muncii lui. Foarte mulţi oficiali francezi încă vedeau Liga ca pe o prelungire a alianţei din perioada războiului împotriva Germaniei.38 Clemenceau nu a încercat să-şi ascundă convingerea că îl considera pe Bourgeois un idiot. Când House a întrebat cum ajunsese Bourgeois prim-ministru, Clemenceau a răspuns: „În momentul în care schimbam cabinetele, am rămas fără materie primă, şi a fost luat Bourgeois" 39. Americanii şi englezii îl considerau o caricatură, mai ales când îşi ţinea discursurile plicticoase într-o franceză melodioasă, care câteodată nu făcea decât să-i adoarmă.40 Wilson a ajuns să-l antipatizeze serios mai ales după ce a aflat că fusese instruit de Clemenceau să amâne procedurile pe cât de mult posibil.41 Acest lucru era probabil adevărat. Bourgeois nu făcea mai nimic fără să îl consulte pe Clemenceau, care spera să obţină concesii de la Wilson cu privire la termenii păcii cu Germania. „Lăsaţi-vă înfrânţi", le-a spus lui Bourgeois şi Larnaude. „Nu contează. Dificultăţile voastre mă vor ajuta să cer garanţii suplimentare pe linia Rinului". Bourgeois era amărât, dar se resemnase. „Cu alte cuvinte, i-a spus lui Poincaré, îmi cere pur şi simplu să mor în tranşee în timp ce el luptă în altă parte". 42

În cadrul reuniunilor comisiei Ligii, reprezentanţii francezi au luptat atât împotriva englezilor, cât şi a americanilor pentru a întări Liga, lucru pe care şi Wilson spusese la un moment dat că şi-l dorea.43 Bourgeois susţinea că Liga trebuia să acţioneze la fel ca sistemul juridic al oricărui stat democratic modern, având puterea de a interveni în momentul în care pacea era încălcată sau pentru a restaura ordinea cu forţa. Cu alte cuvinte, dacă între membrii Ligii

izbucneau conflicte, acestea aveau să fie în mod automat deferite arbitrării obligatorii. Dacă un stat refuza să accepte deciziile Ligii, atunci urmau să-i fie impuse sancţiuni, fie economice, fie chiar militare.44 Bourgeois pleda în favoarea unei dezarmări supravegheate strict de un organism al Ligii cu puteri extinse de control şi a înfiinţării unei forţe internaţionale formate din membrii Ligii.45 Englezii şi americanii bănuiau că aceste propuneri nu erau nimic altceva decât o altă tentativă de-a francezilor de a forma o coaliţie armată permanentă împotriva Germaniei. În orice caz, din punct de vedere politic, aceste iniţiative nici nu intrau în discuţie. Congresul american, care şi aşa suferea că trebuia să împartă controlul asupra politicii externe cu preşedintele, în mod sigur nu avea să permită altor naţiuni să decidă unde şi când avea să lupte armata Statelor Unite ale Americii. Conservatorii din guvernul lui Lloyd George, Armata şi Marina, dar şi o bună parte a Ministerului de Externe preferau să se încreadă în vechile, dar sigurele tactici de apărare ale Marii Britanii. Liga, a spus Churchill, „nu este un substitut pentru flota britanică". „Prostii şi absurdităţi inutile", a spus Henry Wilson, şeful statului-major imperial. Marea Britanie ar fi putut fi târâtă în conflicte de pe continent sau chiar în conflagraţii şi mai îndepărtate, în zone în care nu avea nici cel mai mic interes.46

Reţinerile englezilor au fost împărtăşite şi de câţiva reprezentanţi ai dominioanelor sosiţi la Paris, o realitate pe care Lloyd George şi colegii săi nu o puteau ignora atât de uşor. Mocnind de răutate, ca un mic drăcuşor, Billy Hughes a fost foarte vehement în părerile sale, aşa cum era de aşteptat de altfel. Îi simpatiza pe francezi, dar îi detesta pe americani, deoarece Wilson îl dojenise pe parcursul unei vizite la Washington. Liga asta, a spus Hughes, era jucăria lui Wilson: „n-o să fie fericit până când n-o s-o primească". Vorbind atât în numele lui, cât şi al Australiei, el a afirmat că nu voia să vadă Imperiul Britanic târât în urma carului triumfal al lui Wilson.47 Borden i-a completat gândurile, aducând critici ceva mai sobre şi formulate mai cu tact. Agrea ideea înfiinţării unei ligi, dar ar fi preferat o organizaţie la care să nu adere atât de mulţi europeni. Adevăratul său vis fusese dintotdeauna un parteneriat între Statele Unite ale Americii şi Imperiul Britanic.48 Canadienii, care tocmai obţinuseră de la Marea Britanie o oarece autonomie în domeniul politicii externe, nu aveau de

gând să regreseze şi să predea unui alt organism superior ceea ce tocmai câştigaseră.49

Tentativele francezilor de a întări prerogativele Ligii i-au înfuriat pe Aliaţi şi au ameninţat să aducă într-un impas Conferinţa de Pace. În timp ce comisia Ligii se grăbea să finalizeze prima versiune a tratatului înainte ca Wilson să plece în scurta sa vizită acasă, din cadrul reuniunilor secrete s-au scurs suficiente informaţii cât să se creeze panică. „Nori negri se adună deasupra sălilor de conferinţă", transmitea corespondentul american al Associated Press, „şi predomină o atmosferă generalizată de neîncredere şi amărăciune. Soarta actului constitutiv nu a fost încă decisă". Acuzaţiile din presa franceză la adresa lui Wilson sau interviul acordat de Clemenceau, în care a avertizat că Franţa nu trebuia sacrificată în numele unor idealuri nobile, dar vagi, nu au ameliorat câtuşi de puţin situaţia. Circulau zvonuri conform cărora Wilson avea să se răzbune, mutând sediul Conferinţei de Pace sau renunţând cu desăvârşire la Liga Naţiunilor.50 în 11 februarie, cu trei zile înainte de plecarea lui Wilson, comisia Ligii a organizat reuniuni de dimineaţă până seara. Francezii au venit cu modificări care vizau crearea unei armate a Ligii. „O cerere neconstituţională şi, în plus, imposibil de îndeplinit", a spus Wilson.51 Reuniunea s-a încheiat fără vreo decizie. A doua zi, Cecil le-a descris cu cinism francezilor situaţia neplăcută în care se aflau: „după părerea lui, spuneau Americii, şi în mai mică măsură şi Marii Britanii, că refuzau darul ce li se punea pe masă pentru că nu li se ofereau mai multe. I-a avertizat cu toată sinceritatea că soluţia alternativă, propusă în cazul în care Liga Naţiunilor nu avea să aibă succes, ar fi fost o alianţă între Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii". 52 Bourgeois a bătut în retragere, deşi avea să mai facă o ultimă încercare zadarnică o lună mai târziu, sugerând că Liga ar fi trebuit să aibă propriul stat-major. Astfel, a declarat el cu jumătate de gură, consiliul Ligii va primi informaţii şi va pregăti strategii ca să nu fie luat prin surprindere în cazul izbucnirii unui război.53 Wilson a fost peste măsură de indignat. „Delegaţii francezi sunt efectiv imposibili", i-a spus el doctorului Grayson. „Trăncănesc, trăncănesc şi iar trăncănesc şi nu fac altceva decât să-şi dorească în permanenţă să readucă în discuţie chestiuni care deja au fost dezbătute pe toate părţile şi excluse din conversaţie". 54 Bourgeois îl antipatiza la rândul lui pe Wilson. I-a mărturisit lui

Poincaré că preşedintele american era autoritar şi că nu se putea bizui câtuşi de puţin pe el. „Indiferent ce ar fi făcut, avea un singur scop, şi anume preamărirea personală”. 55

Până în 13 februarie, prima versiune a documentului a fost gata. Wilson era încântat, atât de data de bun augur, cât şi de faptul că fuseseră redactate douăzeci şi şase de articole, adică de două ori treisprezece.56 Se stabiliseră principalii piloni ai Ligii: înfiinţarea unei adunări generale pentru toţi membrii, a unui secretariat şi a unui consiliu executiv, în cadrul căruia cele Cinci Mari Puteri deţineau majoritatea simplă (cum Statele Unite ale Americii nu au devenit membru al Ligii, această clauză a fost afectată.) Liga nu avea să aibă o armată şi nici nu se făcea vreo referire la arbitrarea sau dezarmarea obligatorie. Pe de altă parte, toţi membrii Ligii se angajau să respecte independenţa şi graniţele teritoriale ale celorlalte state membre. Pentru că Marile Puteri erau îngrijorate că statele mici ar fi putut să se alieze ca să obţină mai multe voturi, s-a redactat un articol în care se stipula că majoritatea deciziilor Ligii trebuiau să fie unanime.57 Ulterior, s-a considerat ca ineficienţa Ligii avea la baza tocmai această clauză.

Germaniei nu i s-a permis să adere de la început. Francezii au fost de neclintit în această privinţă, iar aliaţii lor erau dispuşi să cedeze. De fapt, Wilson era complet de acord să trateze Germania ca pe un prizonier ce trebuia reabilitat: „Lumea avea dreptul moral de a dezarma Germania şi de a o condamna la treizeci de ani de reflecţie” 58. Şi iată că Germania avea să se afle în postura bizară de a aproba, prin Tratatul de la Versailles, formarea unui club la care nu putea adera. Atât englezii, cât şi americanii au ajuns să considere acest lucru oarecum nedrept.59

Tratatul a inclus şi alte câteva clauze dragi internaţionaliştilor şi umanitariştilor. Conform unei prevederi, în cadrul Ligii urma să se discute posibilitatea înfiinţării unei curţi internaţionale permanente de justiţie, combaterea traficului cu arme şi a sclaviei şi răspândirea filialelor Crucii Roşii internaţionale. De asemenea, se puneau bazele Organizaţiei Internaţionale a Muncii, care avea să impună standarde internaţionale pentru condiţiile de muncă.

Aceasta din urmă era o dorinţă la care visau de multă vreme reformatorii din clasa de mijloc, partidele de stânga şi sindicatele.

(Ziua de lucru de opt ore – acesta era faimosul lor slogan la demonstraţii.) înainte de război însă nu reuşiseră să obţină decât limitarea muncii pe timp de noapte pentru femei şi interzicerea folosirii fosforului la fabricarea de chibrituri. Revoluţia bolşevică a adus cu sine o schimbare miraculoasă de atitudine din partea claselor conducătoare occidentale. Muncitorii erau nemulţumiţi chiar şi în statele democratice victorioase. Cine putea şti cât de departe puteau ajunge pe calea ce ducea la revoluţie? Reprezentanţii muncitorilor europeni ameninţau să organizeze, simultan cu lucrările Conferinţei de Pace, o altă reuniune la Paris, la care să ia parte atât delegaţii naţiunilor înfrânte, cât şi ai celor victorioase. Deşi Aliaţii i-au convins să organizeze respectiva conferinţă la Berna, în Elveţia, atât Lloyd George, cât şi Clemenceau au fost de părere că muncitorii ar fi devenit mult mai calmi dacă în tratatul Ligii s-ar fi inclus şi o clauză privind condiţiile de muncă. Cert este că, având în vedere apartenenţa lor politică, la fel ca Wilson, Lloyd George şi Clemenceau arătau înţelegere faţă de mişcarea muncitorească, cel puţin atât timp cât aceasta nu cocheta cu revoluţia.60

În aceeaşi zi în care a fost înfiinţată comisia Ligii Naţiunilor, s-a format şi comisia pentru reglementarea internaţională a domeniului muncii. Prezidată iniţial de vehementul preşedinte adjunct al Federaţiei Americane a Muncii, Samuel Gompers, şi mai apoi de conducătorul britanic laburist, George Barnes, aceasta şi-a dus la bun sfârşit sarcinile în tăcere. Barnes i s-a plâns lui Lloyd George că negociatorii păcii acordau „un interes pasiv" eforturilor sale.61 Probabil că era de fapt un lucru bun; Organizaţia Internaţională a Muncii (OIM) a fost înfiinţată iară mare tam-tam şi şi-a ţinut prima conferinţă înainte de sfârşitul anului 1919. Spre deosebire de Liga Naţiunilor, de care aparţinea, OIM a inclus de la bun început şi reprezentanţi germani. Şi, spre deosebire de Ligă, a supravieţuit până în zilele noastre.

În 14 februarie, Wilson a prezentat versiunea neoficială a actului constitutiv al Ligii în cadrul unei sesiuni plenare a Conferinţei de Pace. Membrii comisiei produseseră un document practic şi vizionar deopotrivă, de care erau cu toţii mândri., Acest război a cauzat nenumărate lucruri îngrozitoare, a conchis el, dar iată că a produs şi lucruri extraordinar de frumoase". 62 în acea noapte, a plecat din Paris

către Statele Unite, convins fiind că-şi îndeplinise scopul principal pentru care participase la conferinţă.63 9

Însă tratatul nu era tocmai finalizat. Francezii încă sperau să obţină o clauză referitoare la armată; japonezii ameninţaseră că intenţionau să introducă un articol controversat referitor la egalitatea rasială; şi încă trebuiau acordate mandatele pentru fostele colonii germane şi Imperiul Otoman. Mai exista şi problema delicată a Doctrinei Monroe, care stabilea politica SUA faţă de Americi. Oare Liga avea să aibă puterea de a înlocui această doctrină, aşa cum se temea o bună parte a opoziţiei conservatoare a lui Wilson? Dacă da, atunci opoziţia avea să se opună aderării la Ligă, fapt ce ar fi putut duce la respingerea actului constitutiv de către Congres. Deşi Wilson detesta să lase de la el, în special în faţa unor oameni pe care nu îi avea la inimă, a convenit că, odată reîntors la Paris, avea să negocieze o clauză specială care să garanteze că tratatul Ligii nu putea să invalideze sub nicio formă Doctrina Monroe.64

S-a trezit afundat până la gât, de această dată cu englezii, într-un joc diplomatic pe care îl dispreţuise dintotdeauna. Deşi Cecil şi Smuts îl compătimeau şi erau gata să-l susţină, Lloyd George adulmecase o oportunitate. Încercase în zadar să obţină acordul Statelor Unite ale Americii pentru prevenirea unei posibile curse a înarmării navale; acum sugera că s-ar fi putut opune oricărei restricţii impuse Doctrinei Monroe.65 Mai exista şi o problemă cu japonezii, care ar fi putut cere recunoaşterea unei doctrine asemănătoare care să ţină la distanţă alte state de Orientul îndepărtat. Iar această pretenţie ar fi putut indigna China, care deja era neliniştită de intenţiile Japoniei.66

În 10 aprilie, după ce problema cursei înarmării navale a fost tranşată, iar britanicii au revenit de partea sa, Wilson a adăugat o modificare, redactată cu atenţie, potrivit căreia tratatul Ligii nu avea să afecteze sub nicio formă validitatea unor acorduri internaţionale destinate să menţină pacea, precum Doctrina Monroe. Francezii, plini de resentimente, din cauza atribuţiilor paşnice ale Ligii, au ripostat cu o logică excepţională. Tratatul conţinea deja o clauză care menţiona că toţi membrii aveau să se asigure că acordurile lor internaţionale erau în concordanţă cu principiile Ligii. Oare Doctrina Monroe nu se încadra în această categorie? Bineînţeles că se încadra, a spus Wilson; doar era un model pentru Ligă. Atunci, au spus Bourgeois şi Larnaude, de ce mai

era necesară referirea la Doctrina Monroe? Cecil a încercat să-l ajute pe Wilson: trimiterea la Doctrina Monroe era de fapt un fel de exemplu. Wilson nu a scos un cuvânt, dar buza de jos îi tremura. Spre miezul nopţii, a răbufnit susţinând vehement poziţia Americii, care apărase libertatea de pericolul absolutismului în emisfera vestică şi, mai recent, în Marele Război. „Oare trebuie să fie lipsită de acest mic dar de câteva cuvinte, care nu făceau decât să sublinieze faptul că politica purtată de Statele Unite ale Americii în ultimul secol s-a dedicat principiilor libertăţii şi independenţei, principii care vor fi consfinţite în acest document ca într-o cartă eternă destinată întregii lumi?" Americanii care i-au auzit discursul au fost profund impresionaţi, francezii nu.67

În 28 aprilie, în timp ce o ultimă zăpadă târzie cădea cu fulgi mari peste Paris, sesiunea plenară a conferinţei a aprobat actul constitutiv. Un delegat din Panamá a ţinut un discurs lung şi elaborat despre pace, începând cu Aristotel şi sfârşind cu Wbodrow Wilson. Delegatul din Honduras a spus câteva cuvinte în limba spaniolă despre clauza referitoare la Doctrina Monroe, dar, pentru că nimeni nu l-a înţeles, obiecţiile i-au fost ignorate.68 Clemenceau a prezidat reuniunea cu detaşarea sa obişnuită, limitând pe cât posibil discuţiile despre amendamentele contradictorii, chiar şi când acestea erau înaintate de delegaţia franceză. Făcea această lovind scurt cu ciocănelul în masă şi declarând un tăios „*Adopte*", *69*

Wilson avea toate motivele din lume să fie mulţumit. Dirijase actul constitutiv în direcţia dorită; blocase cererile francezilor de creare a unei forţe militare; adăugase o nota referitoare la Doctrina Monroe, care ar fi trebuit să garanteze aprobarea documentului în Statele Unite ale Americii. Era încrezător că Liga avea să se lărgească şi să evolueze pe parcursul anilor. În timp, avea să primească în rândurile sale şi statele inamice, pe care avea să le ajute să avanseze pe calea păcii şi democraţiei. Dacă acordurile de pace aveau nevoie să fie ajustate, după cum i-a spus soţiei sale, „erorile pot fi deferite pe rând Ligii pentru a fi îndreptate, iar Liga va acţiona ca un birou permanent de clearing căruia orice naţiune, mică sau mare, va putea să i se adreseze" 70. Concentrându-se asupra Ligii, Wilson nu a acordat prea mare atenţie altor lucruri importante care se desfăşurau la Conferinţa de Pace. Nu s-a opus deciziilor care, conform principiilor sale, ar fi fost

greşite: acordarea Tirolului vorbitor de germană Italiei sau plasarea a milioane de germani sub stăpânire cehoslovacă şi poloneză. Odată stabilite, aceste acorduri au fost în mod surprinzător durabile, rămânând în vigoare cel puţin până la izbucnirea următorului război. Cert este că Ligii i-ar fi fost dificil să acţioneze pentru că, potrivit regulilor stabilite, aproape toate deciziile trebuiau să fie acceptate în unanimitate de către sutele membre. Wilson a mai făcut o presupunere la fel de periculoasă, şi anume că avea să primească sprijinul necesar pentru a aproba Liga în Congres.

8

Mandatele

Chiar înainte de începerea lucrărilor comisiei Ligii, chestiunea mandatelor fusese deja ridicată în cadrul Consiliului Suprem, iar Wilson sublimase că se aştepta ca Liga să-şi asume responsabilitatea pentru fostele colonii ale Germaniei. Puterile victorioase erau de părere că Germaniei nu trebuiau să i se înapoieze posesiunile coloniale, printre care se numărau câteva arhipelaguri din Oceanul Pacific şi teritorii din Africa. Dat fiind comportamentul afişat de Germania în Europa pe perioada războiului, Aliaţii erau convinşi că această ţară nu era capabilă să guverneze alte popoare. Pe de altă parte, anumite state au fost şocate de atitudinea lui Wilson şi nu au întâmpinat cu braţele deschise principiile sale.

Spre disperarea americanilor, Aliaţii nu renunţaseră încă la conceptul de pradă de război. Francezii îşi doreau coloniile Togo şi Camerun şi retragerea drepturilor germanilor în Maroc. (Prin urmare, Franţa ar fi devenit singurul protector al acestei ţări.) Italienii puseseră ochii, printre altele, pe unele regiuni din Somalia. În Imperiul Britanic, Africa de Sud îşi dorea Africa Germană de Sud-Vest, Australia viza Noua Guinee şi câteva insule din vecinătate, iar Noua Zeelandă – Samoa Germană. Britanicii sperau să anexeze Africa Germană de Est[6], veriga lipsă care urma să lege coloniile nordice de cele sudice. În plus, încheiaseră şi un acord secret cu Franţa referitor la împărţirea Imperiului Otoman. Japonezii îşi aveau propriile înţelegeri secrete cu chinezii, pentru a ocupa acele zone în care germanii deţinuseră

[6] Această colonie germană cuprindea teritorii care se regăsesc astăzi în țări precum Burundi, Rwanda și Tanzania. (N. red.)

odinioară drepturi şi concesiuni, dar şi cu englezii, pentru a păstra insulele germane situate la nord de ecuator.

În noua ordine mondială a lui Wilson, pentru acele regiuni ale lumii care încă nu erau pregătite să se autoguverneze trebuia găsită o altă soluţie decât anexarea sau colonizarea. O alternativă ar fi fost mandatele (un fel de tutelă), exercitate fie direct de către Liga Naţiunilor, fie de către puterile care aveau să fie nominalizate (mandatate) de Ligă. Durata mandatului avea să depindă de progresul realizat de teritoriul protejat. Lipsa de claritate a lui Wilson era exasperantă. În mod evident, Africa avea nevoie de control străin, dar cum rămânea cu alte teritorii lăsate în urmă de imperiile înfrânte – Orientul Mijlociu arab, care se elibera de sub stăpânirea Imperiului Otoman, Armenia, Georgia şi celelalte republici caucaziene care nu mai ţineau de Rusia? în confuzia lăsată în urmă de vidul de putere din Europa Centrală, apăreau popoare care nu erau pregătite să-şi poarte singure de grijă. În acest caz, Wilson obişnuia să spună că nu era de acord cu emiterea de mandate pentru popoarele europene.1

Conceptul de tutelă – care presupunea ca statele puternice să le protejeze pe cele slabe – nu era o noutate. Imperialiştii îşi încheiaseră cea mai mare parte a misiunii lor înainte de izbucnirea Marelui Război, de cele mai multe ori cu sinceritate absolută. Germania, care nu reuşise niciodată să-şi înţeleagă cu adevărat datoria, spunea cu asprime şeful experţilor americani care analizau problema Africii, era un caz aparte. Şi continuă: „Băştinaşii erau de cele mai multe ori consideraţi un mijloc de a atinge un scop, niciodată un scop în sine, iar bunăstarea lor şi a coloniei de care aparţineau erau subordonate complet intereselor germanilor de la faţa locului şi Germaniei europene de acasă". 2

Englezii, care şi-au dat seama că nu avea niciun sens să se opună americanilor cu discuţii privind anexarea unor teritorii germane sau a oricăror teritorii străine, au susţinut ideea mandatelor.3 Ca de obicei, Smuts a făcut apel la retorică. Mari imperii se destramă, a scris el în memorandumul cu privire la Liga Naţiunilor care l-a impresionat atât de tare pe Wilson, iar Liga trebuie să intervină. „Popoarele lăsate în urmă de dezmembrarea Rusiei, Austriei şi Turciei nu au aproape niciun fel de pregătire politică, a spus el; o mare parte a acestora sunt fie neputincioase, fie deficiente când vine vorba de autoguvernare. Majoritatea statelor sunt nevoiaşe şi vor trebui îndrumate pe calea

către independenţa economică şi politică". Dacă europenii, finlandezii sau polonezii de exemplu, puteau să stea aproape imediat pe propriile picioare, situaţia era cu totul alta în cazul popoarelor din Orientul Mijlociu. Probabil că fostele colonii germane din Pacific şi Africa nu aveau să fie niciodată în stare să-şi poarte singure de grijă. Locuitorii lor erau barbari, „iar în aceste regiuni conceptele europene ale autodeterminării politice ar fi fost imposibil de aplicat". Cel mai bun lucru ar fi fost ca englezii să preia direct controlul asupra acestor regiuni. Dacă americanii aveau să obiecteze, le-a spus el colegilor săi englezi, atunci Marea Britanie putea să se retragă cu tact şi să ceară în schimb instaurarea unui control sub supravegherea generală, dar minimală, a Ligii. Aceasta ar fi obligat alte naţiuni – în special Franţa, spaima lui Smuts – să accepte condiţii asemănătoare pentru coloniile lor.4 Cecil, egalul lui Smuts când venea vorba de intuiţie, a văzut un avantaj practic în această teorie: comercianţii şi investitorii britanicii ar fi putut să pătrundă în sfârşit în coloniile franceze şi portugheze din Africa.5

Chiar şi termenul de „mandat" suna generos şi plăcut. La început, când a fost pronunţat pentru prima dată la Conferinţa de Pace, a provocat o mare confuzie. Să fi fost oare o reclamă atrăgătoare, aşa cum credeau cinicii, care nu făcea decât să îmbrace în straie frumoase o teorie de modă veche a anexărilor teritoriale sau să fi marcat oare chiar un nou început în relaţiile internaţionale? Oare Liga avea să le permită puterilor mandatare să administreze singure teritoriile care le erau atribuite sau avea să se amestece în mod constant în politicile acestora? În momentul în care unui delegat chinez buimăcit i s-a spus că fostele teritorii germane din ţara sa aveau să primească un nou conducător, acesta a fost auzit întrebând: „Cine este Mandat?" 6

Francezii au reacţionat ostil şi suspicios la această idee. Clemenceau i-a spus lui Poincaré: „Sunt de acord ca Liga Naţiunilor să fie garantul păcii, dar în niciun caz Liga Naţiunilor nu poate fi proprietarul coloniilor!" 7 Coloniile erau un însemn al puterii; în plus, ele deţineau acel instrument de care Franţa avea mare nevoie: forţa de muncă. Pe lume, aveau să fie întotdeauna mai mulţi germani decât francezi, dar dacă obţineau coloniile din Asia şi Africa, francezii puteau spera să reechilibreze balanţa cu ajutorul „fraţilor noştri de departe", aşa cum le plăcea să-i numească pe locuitorii din colonii.8 Dacă

francezii obţineau mandate în cadrul Ligii, oare aveau să le fie impuse restricţii supărătoare în ceea ce privea recrutarea de soldaţi din colonii pentru armatele lor? Din păcate, aceasta era părerea împărtăşită de americani şi de englezi. Conform termenilor propuşi pentru administrarea mandatelor, puterile mandatare trebuiau să se angajeze în acţiuni umanitare, să interzică, spre exemplu, comerţul cu sclavi; totodată li se interzicea să instruiască militar băştinaşii, cu excepţia antrenamentului necesar creării forţelor locale de poliţie şi „apărării teritoriului local".

În momentul în care chestiunea mandatelor a ajuns pe masa de discuţii a Consiliului Suprem, Clemenceau şi Pichon au lansat un atac. De ce trebuia Franţa să-şi irosească timpul şi fondurile pe mandate dacă nu putea să ceară în schimb voluntari de război în caz de nevoie? Statelor Unite ale Americii şi Marii Britanii le era foarte uşor să fie detaşate, căci erau protejate geografic de Germania, dar Franţa nu ar fi putut supravieţui unui atac german fără ajutorul soldaţilor din colonii. Lloyd George a încercat să ajungă la un compromis. Clauza care i-a enervat atât de tare pe francezi reglementa de fapt tactica pe care obişnuia să o aplice Germania, când convoca armate numeroase de băştinaşi pentru a declanşa agresiuni împotriva coloniilor învecinate. Francezii aveau deplina libertate să-şi apere atât ţara, cât şi teritoriile pe care le aveau sub protecţie. Clemenceau s-a înmuiat. Dacă această clauză îi dădea dreptul de a mobiliza trupe în cazul unui război generalizat, atunci era mulţumit. Lloyd George s-a bucurat că ajunseseră la o înţelegere: „Respectiva clauză nu fiice decât să-l împiedice pe domnul Clemenceau să instruiască armate numeroase de negri în scop agresiv". Wilson s-a arătat de acord cu interpretarea lui Lloyd George. Problema era că nimeni nu ştia exact ce însemna acest lucru. Oare francezii îşi puteau folosi soldaţii din teritoriile aflate sub tutelă într-un război european sau nu? Câteva luni mai târziu, în mai, francezii au încercat pe ascuns să clarifice situaţia, introducând un articol despre apărarea „patriei mamă" în clauza mandatelor din versiunea finală a tratatului Ligii exact în momentul în care actul era gata să fie tipărit. Secretarul britanic la Conferinţa de Pace, Hankey, a descoperit schimbarea într-o seară foarte târziu şi nu a dat crezare asigurărilor francezilor care susţineau că celelalte puteri acceptaseră deja clauza. A dat o tură şi l-a găsit pe Wilson deja băgat în pat, iar pe

Lloyd George tocmai scoţându-şi hainele şi pregătindu-se de culcare. „După cum am bănuit, a fost o «cacealma»". Înfuriat, Wilson l-a obligat pe Clemenceau să elimine clauza din tratat.9

Deşi englezii priveau de sus şi dezaprobau intrigile francezilor, şi ei aveau propriile lor probleme cu americanii. Mai bine zis, Africa de Sud, Australia şi Noua Zeelandă – care nu voiau să aibă nimic de-a face cu mandatele, pentru că aveau propriile lor ambiţii teritoriale – îi forţaseră să intre într-o confruntare. Lloyd George a fost nevoit să pledeze în favoarea unui caz care avea să fie cu siguranţă respins de Statele Unite ale Americii. În 24 ianuarie, a susţinut cu jumătate de gură în faţa Consiliului Suprem că, din punct de vedere administrativ, soluţia ideală era anexarea. I-a lăsat pe conducătorii dominioanelor să furnizeze restul argumentelor.

Smuts şi Botha au prezentat revendicările Africii de Sud asupra Africii Germane de Sud-Vest. Amândoi luptaseră în scurta campanie victorioasă din 1915 condusă de Botha. Cereau să intre în posesia unui teritoriu vast, cam de mărimea Angliei şi Franţei laolaltă, dar considerat în general fără valoare. (Bogatele zăcăminte de minerale nu fuseseră încă descoperite la acel moment.) Ţărmul Oceanului Atlantic era pustiu, iar zona continentală o întindere de pământ uscat şi tufăriş, care nu era bună decât pentru păscut. Câteva mii de germani, o mare parte fugiţi din Germania cu reputaţia pătată, îşi construiseră castele, sătucuri şi o micuţă capitală foarte drăguţă la Windhoek, toate imitând stilul de acasă. Primul comisar imperial german, Ernst Göring (tatăl lui Hermann), dăduse tonul conducerii germane asupra populaţiei africane mult mai numeroase, impunând o administraţie autoritară şi brutală.10

Smuts şi Botha au exagerat mult ştirile despre cruzimea germanilor faţă de băştinaşi. Însă sud-africanii albi, susţinea Smuts, îi înţelegeau pe localnici; în plus, făcuseră tot ce le stătuse în putinţă pentru a le oferi un model de autoguvernare. „Puseseră bazele unei civilizaţii albe pe un continent sălbatic şi deveniseră un mesager cultural important pretutindeni în Africa de Sud". Acum, locuitorii din Africa de Sud-Vest primeau şansa de a se bucura la rândul lor de aceste beneficii. Teritoriul aparţinea din punct de vedere geografic de Africa de Sud; unirea era logică din toate punctele de vedere. Wilson i-a ascultat înţelegător. Îi simpatiza pe amândoi, mai ales pe Smuts, şi, deşi

nu era pregătit să dea înapoi, a arătat cât se poate de clar că în opinia sa un mandat sud-african ar fi adus beneficii locuitorilor din Africa de Sud-Vest, care într-o bună zi avea să aleagă de bunăvoie unirea cu Africa de Sud.11

În calitate de preşedinte al comisiei, Clemenceau i-a invitat apoi pe „canibali" – o glumiţă pe care o împărtăşea cu Hughes – să prezinte cazul Australiei şi Noii Zeelande.12 Fluturând în aer o hartă grosolan deformată pe care erau înfăţişate insulele pe care şi le dorea – respectiv Noua Guinee şi arhipelagul Bismarck, care aproape că se unea cu Australia –, Hughes a cerut anexarea efectivă a acestora. Şi-a justificat pretenţiile invocând motive defensive (insulele erau „la fel de vitale pentru Australia precum apa") şi contribuţia Australiei la război, respectiv cele 90.000 de victime, 60.000 de morţi şi datoria de război de 300 de milioane de lire sterline. „Australia nu dorea să fie lăsată să ducă cu greu această povară, fără să se simtă în siguranţă". 13 Deşi nu putea spune acest lucru în public, Hughes se gândea că viitorul inamic al Australiei avea să fie Japonia. Australienii se gândiseră să invoce şi argumentul că localnicii i-ar fi primit cu braţele deschise, dar după cercetările făcute de guvernul australian în Noua Guinee, s-a descoperit că băştinaşii i-ar fi preferat pe oficialii germani, care îi lăsaseră să-şi păstreze vechile obiceiuri.14 Misionarii vor avea acces nestingherit pe insulă, a răspuns Hughes la o întrebare sinceră a preşedintelui: „Sunt multe zile în care bieţii diavoli nu primesc nici jumătate din cantitatea de misionari pe care ar vrea să o mănânce". 15

Fluturându-şi în aer harta, Massey a ţinut un discurs lung şi dezlânat, argumentând revendicările Noii Zeelande în Samoa. Trupele neozeelandeze ocupaseră insulele „cu mari riscuri" la începutul războiului. (De fapt, cel mai mare risc la care se supuseseră soldaţii fusese moartea de plictiseală, căci şi-au petrecut următorii ani stând şi bând sute de litri de bere.16) Locuitorii din Samoa nu erau sălbatici, ci nişte oameni foarte raţionali care îşi doreau să fie guvernaţi de Noua Zeelandă. (între timp, samoanii îi înaintau administratorului neozeelandez local o petiţie prin care cereau să fie guvernaţi de Statele Unite ale Americii, Marea Britanie sau orice altă putere în afară de Noua Zeelandă.17)

Wilson, care nu-l putea suferi pe Hughes, i-a ascultat revendicările cu evidentă antipatie. Francezii au asistat amuzaţi la

discuţii. Nu le plăceau mandatele şi se distrau ori de câte ori se dezlănţuia haosul în Imperiul Britanic.18 „Sărăcuţul Hughes se umflă în pene de important ce se crede", a scris un membru al delegaţiei australiene. „Bineînţeles că nu este decât o unealtă în mâinile francezilor, care îşi doresc Camerunul, Togo şi Siria". 19

Câteva zile mai târziu, ministrul francez al coloniilor, Henri Simon, a devenit întruchiparea cumpătării prin discursul ţinut în faţa Consiliului Suprem. Franţa nu îşi dorea decât două teritorii minuscule din Africa – Togo, o fâşie îngustă de pământ care înainta spre interiorul continentului de-a lungul coloniei franceze vest-africane Dahomey, şi Camerun, aflat tot în vestul Africii, pe care Germania reuşise să îl sustragă Franţei în 1911. (în plus, Franţa îşi dorea un protectorat exclusiv în Maroc, deşi nici nu era nevoie să se aducă acest lucru în discuţie.) Prefera anexarea, spusese Simon, căci era mai eficientă şi mai benefică pentru locuitorii regiunii. Franţa nu îşi dorea decât să i se permită să-şi continue eforturile de răspândire a civilizaţiei în Africa tropicală.20 Clemenceau, căruia nu-i păsa deloc de posesiunile coloniale, a subminat efectul cuvintelor lui Simon, spunând că era dispus să facă unele compromisuri.21

Wilson a luat poziţie. „Dacă anexările vor continua", a spus el Consiliului Suprem, „Liga Naţiunilor va fi discreditată de la bun început". Lumea aştepta mai multe de la ei. Nu trebuiau să se întoarcă la vechile practici de împărţire a teritoriilor unor popoare neajutorate. Dacă nu erau atenţi, opinia publică s-ar fi putut întoarce împotriva lor. În Europa deja afectată de revoluţie ar fi putut izbucni şi alte revolte.22 Nu ar fi acceptat, a spus el în particular, „împărţirea prăzii".23 Dacă era necesar, iar aceasta era ameninţarea lui preferată, avea să înainteze respectiva chestiune spre dezbatere opiniei publice.24 Pe de altă parte, era dispus să amâne chestiunea mandatelor. Importantă era soarta Europei – a Germaniei, Austro-Ungariei şi Rusiei.25

Din culise, câţiva delegaţi de seamă depuneau eforturi pentru a pune capăt confruntării.26 Canadienii, care se temuseră întotdeauna de consecinţele amplificării tensiunilor dintre Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii, i-au îndemnat pe Hughes şi Massey să fie rezonabili. House, care acum îşi revenise după boală, le-a spus britanicilor să fie mai reţinuţi. Smuts şi Cecil au elaborat o propunere, considerată de

House un prim pas către o înţelegere.27 S-au stabilit trei tipuri de mandate: A – pentru naţiuni asemenea celor din Orientul Mijlociu, care erau aproape gata să se autoadministreze; B – pentru ţări care aveau să fie guvernate de puterile mandatare; C – pentru teritoriile învecinate sau limitrofe mandatarului, care avea să administreze teritoriul mandatat ca pe o regiune proprie, supusă doar anumitor restricţii, ca de exemplu cele referitoare la vânzarea de alcool şi de arme de foc. Cu alte cuvinte, mandatele de tip C se aplicau în mod convenabil în Africa de Sud-Vest şi în insulele dorite de Australia şi Noua Zeelandă. O concesiune pe 999 de ani în loc de proprietate funciară absolută, a spus Hughes.28 Acesta nu era însă pregătit să renunţe elegant.

În 29 ianuarie, la o reuniune a delegaţiei Imperiului Britanic a avut loc „o scenă destul de aprinsă" 29, după cum a afirmat Borden. Lloyd George a descris cele trei tipuri de mandate, care, credea el, aveau să fie acceptate de americani. Luptând „ca o vulpe vicleană" 30, Hughes s-a agăţat de fiecare subpunct, până când Lloyd George şi-a pierdut cumpătul şi i-a spus că îi susţinea cazul de trei zile pe lângă americani şi că nu intenţiona să se mai certe cu ei şi pentru Insulele Solomon.31

Din păcate, a doua zi, *DailyMail*, care a tipărit şi o ediţie pariziană pe parcursul Conferinţei de Pace, a publicat un articol a cărui sursă de inspiraţie fusese în mod evident Hughes. Marea Britanie era acuzata că s-ar fi ploconit în faţa Statelor Unite ale Americii, iar interesele englezilor erau sacrificate pentru a satisface ideile inaplicabile ale lui Wilson.32 În acea dimineaţă, Consiliul Suprem a fost martorul unui „tărăboi de toată frumuseţea".33 Lloyd George era supărat pe Hughes, iar Wilson, sensibil ca întotdeauna la critici, clocotea. A ţinut un discurs dezlânat şi confuz prin care a criticat compromisul propus şi a sugerat ca întreaga chestiune a mandatelor să fie amânată până la finalizarea actului constitutiv al Ligii. Toată lumea a remarcat lipsa de politeţe cu care a vorbit despre premierul australian. „Domnul Hughes este ultimul om cu care trebuia să aleg să mă confrunt aşa", a spus Lloyd George, care începea să dispere, crezând că nu avea să ajungă vreodată la un acord. Wilson l-a întrebat pe neaşteptate pe Hughes: „Să înţeleg că, dacă întreaga lume civilizată îi va cere Australiei să fie de acord cu instituirea unui mandat pentru

aceste insule, Australia va sfida în continuare apelul statelor civilizate?" Hughes, care îşi tot făcea de lucru cu un aparat auditiv, s-a prefăcut că nu ar fi auzit întrebarea. Wilson a repetat-o şi şi-a primit răspunsul: „Cam atât de important este acest lucru pentru noi, preşedinte Wilson". Massey a bodogănit ceva în semn de consimţământ.34 De fapt, Hughes nu era atât de inflexibil pe cât părea. A fost profund afectat de reacţia stârnită de articolul din *DailyMail* şi avea să-şi petreacă următoarele zile încercând să-l evite pe Lloyd George.35

În acel moment, Botha, care era foarte respectat de toată lumea, s-a ridicat în picioare. După părerea sa, articolul din *DailyMail* era dezgustător. Delegaţii erau nişte gentlemeni şi, prin urmare, trebuiau să-şi păstreze divergenţele pentru ei. El susţinea cu toată fiinţa sa măreţele idealuri exprimate de preşedintele Wilson. Bineînţeles că toţi o făceau. „Spera că aveau să încerce, în spiritul cooperării şi făcând compromisuri când venea vorba de chestiuni de mai mică importanţă, să depăşească dificultăţile şi să faciliteze desăvârşirea idealului mai mare". Wilson, căruia îi era ruşine că îşi ieşise din fire, a fost profund impresionat. Massey a bombănit ceva în semn de conciliere, iar Hughes a tăcut. Propunerea celor trei tipuri de mandate a fost aprobată. Chestiunea stânjenitoare a distribuirii teritoriilor a fost amânată.36

Acesta a fost cel mai dificil moment al unei săptămâni istovitoare. Consiliul Suprem trebuia să ia, de asemenea, o decizie referitoare la demararea negocierilor cu bolşevicii, la Polonia şi revendicările acesteia, la graniţele Cehoslovaciei şi la acordul de pace cu Germania. Primise mesaje şi de la chinezi – care îşi doreau înapoierea concesiunilor germane din China – şi de la japonezi – care sperau să păstreze respectivele teritorii; de la belgieni – care voiau şi ei teritorii în Africa; de la români şi iugoslavi – care îşi disputau diverse regiuni. În acea seară de vineri, Clemenceau s-a plâns consilierului său Mordacq că ajunsese la capătul răbdării. Nu reuşea să-şi scoată din minte toate chestiunile discutate; avea nevoie să se relaxeze. Cei doi au mers împreună la Opera-Comique.37

La aproape toate reuniunile s-a discutat despre cât de fericite erau coloniile să scape de administraţia germană. Deşi cel de-al cincilea din Cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson făcea referire la

respectarea intereselor populaţiilor locale, nimeni nu s-a sinchisit să ceară părerea africanilor sau a locuitorilor din insulele Pacificului. Este adevărat că la Paris nu sosise vreo delegaţie din Samoa sau Malaysia, dar africanii erau prezenţi. De fapt, un deputat francez de culoare din Senegal, Blaise Diagne, şi marele conducător al negrilor din America, W.E.B. Du Bois, erau ocupaţi cu organizarea unui Congres Panafrican. Acesta a avut loc în februarie, primind, fără prea mare tragere de inimă, consimţământul delegărilor europeni. La congres nu a participat niciunul dintre reprezentanţii importanţi ai Conferinţei de Pace. Un membru al delegaţiei britanice a vorbit cu entuziasm despre reformele aplicate în Congo, iar un fost ministru de externe din Portugalia a lăudat buna administrare colonială a ţării sale. Puţinii delegaţi sosiţi din Africa franceză au descris succesul repurtat de *missioncivilizatrice*, elogiind realizările celei de-a Treia Republici. Congresul a aprobat rezoluţii prin care Conferinţei de Pace i se cerea să acorde Ligii controlul direct asupra fostelor colonii germane. House l-a primit pe Du Bois cu obişnuita sa curtoazie, dar nu a scos un cuvânt despre rezoluţii.38

Pe măsură ce lunile treceau, puterile încheiau acorduri secrete în culise. Unele dintre acestea erau simple confirmări ale aranjamentelor făcute în timpul războiului. De exemplu, Japonia a primit insulele de la nord de ecuator. Noua Zeelandă şi Australia au primit arhipelagurile din sud. Deşi colaboraseră îndeaproape pentru a-l sfida pe Wilson, în lunile ce au urmat s-au ciorovăit neîncetat pentru Nauru, o insulă care nu fusese încă alocată. Insula avea doar douăzeci de kilometri pătraţi, dar pentru că era formată în mare parte din depozite de excremente de pasăre, era o sursă deosebit de valoroasă de fosfaţi, folosiţi pentru a produce îngrăşăminte. Fără Nauru, susţineau şi Hughes, şi Massey, agricultura ţărilor lor ar fi fost la pământ.39 Britanicii au rezolvat respectiva chestiune preluând ei mandatul pentru Nauru şi instituind o monarhie cu puteri limitate pentru populaţia locală, care nu număra mai mult de câteva mii de oameni. În 1968, când Nauru şi-a câştigat independenţa şi a preluat controlul asupra industriei de fosfaţi, locuitorii săi aveau unul dintre cele mai mari venituri pe cap de locuitor din lume, dar şi un sol care începea să le fugă de sub picioare văzând cu ochii. S-au investit fonduri în valoare de aproape un miliard de dolari pentru cumpărarea de

proprietăţi în străinătate şi de foarte multe ori banii au ajuns în buzunarele consilierilor australieni importanţi. Fosfaţii sunt pe cale să se termine, dar Nauru a descoperit astăzi o sursă nouă de venit: să spele bani pentru mafia rusă.40

Marea Britanie şi Franţa începuseră să împartă coloniile germane din Africa încă înainte de încheierea războiului. La Conferinţa de Pace, lordul Milner, ministrul britanic pentru colonii, s-a întâlnit cu omologul său francez Henri Simon pentru a stabili termenii mandatelor prin care urma să fie guvernată o populaţie de circa 13 milioane de oameni. La momentul cuvenit, Franţa a primit Togo şi cea mai mare parte a Camerunului, Marea Britanie o mică fâşie din aceasta din urmă, adiacentă coloniei Nigeria, şi aproape toată Africa Germană de Est. Portughezii au fost nemulţumiţi; sperau să poată adăuga o bucată din Africa Germană de Est la colonia Mozambicului. Portugalia „trebuia să fie recompensată pentru serviciile memorabile depuse în slujba Omenirii şi Civilizaţiei mai ales în Africa, unde şi-a vărsat sângele încă din secolul al XIV-lea", i-a spus lui Clemenceau unul dintre delegaţii portughezi, 41 care bănuiau de asemenea, pe bună dreptate de altfel, că Aliaţii intenţionau să transfere Belgiei zone din Angola, oferind astfel Congoului Belgian ieşire la Oceanul Atlantic. Până la urmă, Portugalia a reuşit să-şi menţină coloniile intacte şi a primit un teritoriu minuscul pe care l-a ataşat Mozambicului.42

Belgienii nu puteau fi mulţumiţi atât de uşor. În 2 mai, s-au plâns Consiliului Celor Patru că erau ignoraţi când venea vorba de acordarea de mandate şi au revendicat o parte din Africa Germană de Est. „O solicitare cât se poate de insolentă", a spus Lloyd George. „Într-un moment în care Imperiul Britanic detaşase milioane de soldaţi care să lupte pentru Belgia, câteva trupe formate din negri fuseseră trimise în Africa Germană de Est". 43 Lloyd George nu acţiona corect. Trupele congoleze aflate sub comandă belgiană jucaseră un rol important în respingerea germanilor în Africa de Est. La sfârşitul războiului, forţele belgiene ocupaseră aproape o treime din această ţară. Guvernul belgian nu avea niciun interes să păstreze acest teritoriu; intenţiona să se folosească de Africa de Est pentru a negocia pentru teritoriile cu ieşire la Atlantic ale portughezilor. Britanicii, care nu reuşiseră să-i convingă pe portughezi să colaboreze, s-au trezit într-o postură stânjenitoare. Belgia nu avea să renunţe la câştigurile ei fără să

primească ceva în schimb. Din păcate, pe teritoriul ocupat se afla ceea ce părea a fi cea mai bună rută posibilă pentru construirea unei linii de cale ferată nord-sud, care să lege Cape de Cairo, o rută pe care imperialiştii britanici visau să o construiască de mult.44 Era logic, deşi nu corect, să se încerce o minimalizare a câştigurilor Belgiei în campania de război, iar englezii au făcut acest lucru plini de entuziasm.45

În 7 mai, după ce germanii au primit termenii tratatului de pace, Clemenceau, Lloyd George, Wilson şi premierul Orlando al Italiei s-au întâlnit la Versailles şi au convenit asupra distribuirii finale a mandatelor. Când presa a publicat zvonurile potrivit cărora Belgia nu avea să primească nimic, belgienii, care deja aveau impresia că erau nedreptăţiţi, s-au înfuriat.46 în cele din urmă, Marea Britanie (descoperind că existau şi alte rute pentru construirea căii ferate) a decis că se putea lipsi de anumite teritorii, aşa că cele două provincii de lângă graniţa cu Congo au fost confiscate Africii de Est, iar Belgia a preluat mandatele în Rwanda şi în Burundi.

Liga, care s-a constituit în cele din urmă oficial în 1920, nu a făcut decât să confirme nişte decizii de mult luate. În perioada interbelică, mandatele din Africa şi din Oceanul Pacific nu s-a deosebit prea mult, aşa cum previzionase şi Hughes cu ceva vreme în urmă, de o anexare directă. Deşi puterile mandatare trimiteau Ligii rapoarte anuale, îşi aplicau propriile politici în regiunile ocupate. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, mandatele au fost preluate de Organizaţia Naţiunilor Unite şi, cum marile imperii coloniale se dezmembrau, aproape toate teritoriile moştenite de organizaţia mondială au devenit independente, cu o singură excepţie. Africa de Sud a refuzat să renunţe la Africa de Sud-Vest; aceasta şi-a recunoscut noul vecin, statul independent Namibia, de-abia în 1990. În 1994, a expirat şi ultimul mandat: Palau, care fusese acordat Japoniei în 1919, iar apoi Statelor Unite ale Americii în 1945, a devenit stat independent. Concesiunea de 999 de ani încetase ceva mai devreme.

PARTEA A III-A

Din nou Balcanii

Iugoslavia

În timp ce Marile Puteri erau absorbite cu formarea Ligii, statele mai mici îşi puneau la punct revendicările. În seara zilei de 17

februarie 1919, la Hotel de Beau-Site, de lângă Étoile, a sunat telefonul. Delegaţia sârbilor, croaţilor şi slovenilor era rugată să se pregătească de întâlnirea cu reprezentanţii Consiliului Suprem din după-amiaza următoare. Această atenţie neaşteptată şi, ca de obicei, capricioasă, din partea marilor puteri i-a liniştit oarecum pe slavi. Delegaţia lor se afla la Paris de la începutul lunii ianuarie, însă conducătorii ei se prezentaseră o singură dată în faţa consiliului, în 31 ianuarie, pentru a contracara pretenţiile României, care revendica toată regiunea bogată a Banatului, situată între cele două ţări.

Hotel de Beau-Site nu fusese un loc prea fericit pe parcursul acelor două săptămâni interminabile. Delegaţia număra aproape o sută de oameni şi era foarte pestriţă, fiind formată din tot soiul de reprezentanţi ai slavilor din sud (sârbi, croaţi, sloveni, bosniaci şi muntenegreni) – profesori universitari, militari, foşti deputaţi din parlamentul vienez, diplomaţi din Belgrad, avocaţi din Dalmaţia, radicalişti, monarhişti, ortodocşi, catolici şi musulmani. Foarte mulţi membri ai delegaţiei nici nu se cunoşteau între ei; pentru că erau fie supuşi ai Serbiei, fie ai Austro-Ungariei, ei luptaseră în tabere adverse pe parcursul războiului. Delegaţia era oglinda vie a marilor linii de demarcaţie care traversau Balcanii: linia nord-sud dintre romano-catolicii din vest şi ortodocşii răsăriteni şi cea dintre creştinismul din nord şi islamismul din sud. Delegaţii din zona Mării Adriatice, în mare parte sloveni şi croaţi, îşi doreau cu ardoare să fie protejaţi de Italia şi să deţină controlul asupra porturilor şi liniilor de cale ferată care aparţinuseră odinioară Austro-Ungariei, fără să le pese câtuşi de puţin de schimbările frontierelor din est. Sârbii din Serbia pe de altă parte erau pregătiţi să renunţe la Dalmaţia sau Istria pentru a primi mai multe teritorii în nord şi est.

Nici măcar numele delegaţiei sau al ţării din care aceasta provenea nu era clar. Format din Serbia şi teritoriile sudice ale Austro-Ungariei năruite, acest teritoriu a preluat în cele din urmă numele de Iugoslavia, statul slavilor din sud. Iugoslavia nu a fost creată prin Conferinţa de Pace, aşa cum a crezut foarte multă lume de la 1919 încoace; Iugoslavia exista deja la momentul începerii lucrărilor delegărilor. Şaptezeci de ani mai târziu, marile puteri aveau să rămână la fel de neputincioase în faţa destrămării statului iugoslav. Însă făuritorii păcii reuniţi la Paris aveau puterea de a tăia din teritoriile

noului stat şi poate chiar de a-l distruge. Erau sătui, pe bună dreptate de altfel, de naţiuni ambiţioase în Balcani. Wilson era de părere că ar fi fost o greşeală să ofere statului slavilor de sud o flotă. „O să fie o naţiune vulcanică, pentru că şi ei sunt un popor vulcanic, şi nu ar trebui să aibă la dispoziţie o flotă cu care să-şi facă de cap”. 1

În februarie 1919, făuritorii păcii nu se hotărâseră încă ce fel de naşi aveau să fie, buni sau răi. O singură ţară se decisese. Guvernul italian ar fi preferat să vadă statul nou-născut mort din faşă. Naţionaliştii italieni au catalogat pe dată Iugoslavia ca principal inamic al ţării lor, oferindu-i locul rămas liber odată cu dispariţia Austro-Ungariei. „Spre durerea şi ruşinea noastră, s-a plâns prim-ministrul italian Orlando, Iugoslavia va înlocui Austria, iar situaţia va fi la fel de nemulţumitoare ca şi până acum”. 2 Iniţial, Marea Britanie şi Franţa au susţinut fără prea mare tragere de inimă Italia şi au refuzat să recunoască noul stat. Statele Unite ale Americii, care nu simpatizau câtuşi de puţin cu Italia şi ambiţiile ei în Balcani, au recunoscut Iugoslavia în februarie; Marea Britanie şi Franţa au făcut acelaşi lucru de-abia în iunie, în parte şi din cauza intransigenţei Italiei, care la acel moment ameninţa să abandoneze Conferinţa de Pace.3

La conducerea delegaţiei se afla Nikola Pašić, prim-ministru al Serbiei mulţi ani la rând. În vârstă de aproximativ şaptezeci şi cinci de ani, cu ochii de un albastru strălucitor şi o barbă căruntă şi lungă care îi ajungea până la brâu, arăta ca un călugăr bătrân şi milostiv. Îi plăceau plantele şi florile. Avea o viaţă personală exemplară; era profund religios şi, deşi se căsătorise cu o femeie bogată, trăia modest.4 Adora să-şi petreacă serile cântând vechi cântece populare sârbeşti alături de soţia şi fiicele sale.5 În rarele ocazii în care vorbea în public, era lent şi precaut. (Se spunea că făcea foarte multe greşeli de exprimare în sârbă.) Vorbea o franceză şi o germană rudimentare şi nu ştia boabă de engleză. Poate că şi din cauza asta îşi clădise o reputaţie de mare înţelept. Lloyd George îl considera a fi „unul dintre cei mai abili şi mai tenace oameni de stat din Europa de sud-est” 6. Asemenea unui alt conducător sârb, din anii 1990 însă, Pašić era un bătrân viclean, periculos, care iubea două lucruri: puterea şi Serbia. Foarte puţini colegi de-ai să-i aveau încredere în el; în schimb, se bucura de mare popularitate în zonele rurale, unde locuiau majoritatea sârbilor.7

Cu ocazia primei lor întâlniri, Lloyd George a întrebat dacă sârbii şi croaţii vorbeau aceeaşi limbă.8 Foarte mulţi dintre delegaţii reuniţi la Paris erau total derutaţi când venea vorba de Balcani. Doar o mână de specialişti sau mai degrabă nişte excentrici zeloşi se dedicaseră studiului regiunii. Iar lumea ştia un singur lucru, şi anume că Balcanii erau un pericol pentru Europa; provocaseră probleme decenii de-a rândul pe parcursul dezintegrării Imperiului Otoman, când Austro-Ungaria şi Rusia luptaseră pentru deţinerea controlului în regiune; şi declanşaseră Marele Război în momentul în care naţionaliştii sârbi îl asasinaseră pe moştenitorul tronului austriac la Sarajevo.

Pašić venise pe lume pe vremea Serbiei libere, condusă de propriul ei prinţ, dar se maturizase într-o ţară încă afectată de anii îndelungaţi de stăpânire otomană. Din România şi până în Grecia în sud, otomanii lăsaseră în urma lor arta culinară, obiceiurile, birocraţia, corupţia şi, într-o oarecare măsură, religia islamică. Termenul „Balcani" desemna o zonă geografică, dar şi o stare de spirit sau o istorie caracterizată de războaie, invazii şi cuceriri frecvente. Aşa cum spunea şi o vorbă din popor, trecutul îi învăţase pe locuitorii regiunii să „sărute mâna pe care n-o pot tăia" 9. Cultul războinicului coexista alături de admiraţia pentru un alt tip de om, care se asemăna cu Pašić, cel care nu avea încredere în nimeni, nu îşi dezvăluia niciodată adevăratele intenţii şi nu accepta sfaturi.10

Pe lângă sârbi, croaţi, sloveni, albanezi, bulgari şi macedoneni, printre popoarele din Balcani se numărau şi grecii (care preferau să se considere un popor mediteraneean) şi, în funcţie de definiţia pe care o acceptaţi, românii (care preferau să-şi etaleze originile latine), dar şi o serie de minorităţi lăsate în urmă de valurile trecutului. Neguţătorii evrei din Sarajevo, coloniile italieneşti de pe Coasta Dalmată, patriarhii albanezi, descendenţii coloniştilor germani din nord şi turcii din sud – şi aceştia făceau parte din realitatea balcanică.

Nucleul regiunii era Serbia. În copilăria lui Pašić, aceasta fusese un loc unde viaţa era simplă. Nu se construiseră încă liniile de telegraf şi căile ferate care aveau să lege micul principat de lumea largă. Cu excepţia capitalei Belgrad, cu cei 20.000 de locuitori ai săi, oraşele erau doar nişte sate mai mari. Populaţia trăia aşa cum o făcuse dintotdeauna, din agricultură şi comerţ. Pašić fusese unul dintre

puţinii reprezentanţi ai generaţiei sale care plecase în străinătate să-şi desăvârşească studiile, şi anume la Zürich.11 însă ţărişoara sa avea visuri mari, pe care a ajuns să le împărtăşească şi el: visa la o Serbie Mare, care să se întindă de la Marea Neagră în est până la Marea Adriatică în vest şi care să controleze importantele rute care legau Marea Egee de Europa Centrală. Odată cu răspândirea naţionalismului în secolul al XIX-lea, istoricii sârbi au început să scotocească prin analele trecutului pentru a-şi consolida revendicările şi a uni sârbii de pretutindeni. „Avem copiii de partea noastră", a spus un dascăl unui călător sosit în Macedonia, pe când aceasta se afla încă sub stăpânire otomană. „I-am făcut să-şi dea seama că sunt sârbi. I-am învăţat propria lor istorie". 12 Peste tot în Balcani, profesorii, artiştii şi istoricii lucrau necontenit, readucând la viaţă memorii, şlefuind mituri naţionale, răspândind o nouă formă de conştiinţă naţională.

Problema era că nu numai sârbii se trezeau din somnul lor profund. Balcanii abundau de amintiri cu o încărcătură puternică. Aşa cum a remarcat şi Churchill, regiunea producea mai multă istorie decât putea consuma.13 în timp ce rapsozii sârbi orbi elogiau în cântecele lor măreţul regat al lui Ştefan Duşan, din secolul al XIV-lea, care se întinsese de la Dunăre până la Marea Egee, bulgarii priveau înapoi spre secolul al X-lea, când taratul lui Simeon controlase o bună parte a aceleiaşi regiuni. Iar grecii aveau cele mai grandioase amintiri dintre toţi, căci în Antichitate Elada îşi răspândise influenţa în est, în Asia Mică şi la Marea Neagră, şi în vest, în Italia şi în bazinul mediteraneean. Chiar şi ocuparea unei mici regiuni, pentru o scurtă perioadă de timp, cu secole în urmă, putea fi folosită pentru a justifica o revendicare din prezent. „Pe acelaşi principiu am putea revendica localitatea Calais", i-a atras atenţia călătorul dascălului naţionalist. „De ce n-o faceţi?", s-a auzit răspunsul. „Doar aveţi o flotă". 14

Pašić era membru fondator al Partidului Naţionalist Radical Sârb, care îşi dorea eliberarea şi unirea sârbilor de pretutindeni, chiar şi a celor din Austro-Ungaria. Asemenea multor altor naţionalişti sârbi, lui Pašić nu-i păsa prea mult de croaţi sau de sloveni; aceştia erau romano-catolici şi cochetau cu Occidentul, în timp ce sârbii erau ortodocşi.15 Dacă slovenii şi croaţii aveau să se alăture Serbiei, trebuiau să respecte condiţiile impuse de sârbi şi să accepte conducerea sârbă.

Prin mici războaie, care văzute din perspectiva anului 1919 păreau simple şi directe, naţiunile balcanice s-au eliberat pe rând din strânsoarea letargică a jugului turcesc. Până în 1914, din partea europeană a imperiului care ameninţase odinioară Viena mai rămăsese doar un bastion in Tracia şi impresionanta capitală Constantinopol (Istanbulul de astăzi). Noile ţări au obţinut însemnele statalităţii: ziare, linii de cale ferată, colegii, academii de arte şi ştiinţe, imnuri naţionale, timbre poştale, armate şi regi, care proveneau în mare parte din Germania.

Pašić a reuşit să supravieţuiască în universul tumultuos al politicii sârbe, fapt ce a fost un triumf în sine. A rămas în viaţă, reuşind să scape de condamnări la moarte, exiluri, intrigi, tentative de asasinat şi accidente de maşină. Iar apoi a întors aceste favoruri duşmanilor săi. Scriitoarea britanică Rebecca West a respins cu condescendenţă zvonurile, probabil adevărate, cum că Pašić ar fi fost la curent cu planul de asasinare a arhiducelui la Sarajevo. „Politicienii care provin din familii de ţărani, crescuţi în conformitate cu tradiţia balcanică, asemenea prim-ministrului sârb, domnul Pašić, nu aveau cum să se simtă la fel de jenaţi de situaţia de a fi bănuiţi de complicitate la asasinarea unui inamic naţional cum ar fi fost unul dintre contemporanii lui din Marea Britanie, ca de exemplu domnul Balfour sau domnul Asquith". 16

În 1919, când au început discuţiile despre numirea conducătorului delegaţiei care urma să plece la Paris, prinţul Alexandru, care deţinea regenţa pentru a-l suplini pe tatăl său bătrân şi senil, a insistat să-l trimită pe Pašić, probabil pentru a-l ţine departe de Belgrad.17 Pašić s-a enervat foarte tare când şi-a dat seama că urma să împartă puterea cu un croat, noul ministru de externe Ante Trumbic. De regulă, sârbii şi croaţii se călcau pe nervi. Un oficial sârb i s-a plâns la un moment dat unui vizitator britanic: „pentru sârbi, totul este simplu; pentru croaţi, totul este complicat" 18. Iar Trumbic era croat până în măduva oaselor. Vorbea fluent italiana, era pasionat de cultura italiană şi provenea din cosmopolita Coastă Dalmată. Pašić visase să distrugă Austro-Ungaria, pe când Trumbic deţinuse un loc în parlamentul acesteia. Acolo învăţase arta argumentării şi a subterfugiilor.19 Deşi îşi dedicase o bună parte a vieţii eforturilor de creare a unui stat iugoslav care să includă Serbia, îi considera pe sârbi

nişte barbari, puternic afectaţi de îndelungata dominaţie otomană. „Sper că nu aveţi de gând să-i comparaţi pe croaţi, sloveni, dalmaţi – deveniţi occidentali autentici ca urmare a secolelor de comuniune artistică, morală şi intelectuală cu Austria, Italia şi Ungaria – cu aceşti sârbi pe jumătate barbari, nişte hibrizi balcanici între slavi şi turci", i-a spus el unui scriitor francez.20

Până în 1914, Trumbic se convinsese că viitorul poporului său nu mai era legat de Austro-Ungaria. În 1915, împreună cu un jurnalist şi un tânăr sculptor, a fondat Comitetul Naţional Iugoslav de la Londra cu scopul de a crea o federaţie a slavilor din sud, care avea să includă de această dată şi Serbia. Acesta părea a fi încă unul dintre nenumăratele comitete autoproclamate bizare care împânzeau capitalele europene, luptând pentru cauze pierdute. Niciuna dintre Marile Puteri nu avea în vedere dezintegrarea Austro-Ungariei (şi nici nu aveau să facă acest lucru până în 1918.) Sârbii nu erau interesaţi de o federaţie, ci de o Serbie Mare. Teritoriile austro-ungare populate de slavii din sud nu prezentau niciun interes pentru Marile Puteri, acestea urmând să intre în calculele lor doar pentru a înlesni negocierile. În 1915, prin Tratatul secret de la Londra, Marea Britanie, Franţa şi Rusia au promis Italiei regiuni extinse din Slovenia şi zona de nord a Coastei Dalmate. S-a sugerat că Serbia avea să primească restul Dalmaţiei şi Bosnia-Herţegovina, poate chiar o parte din Croaţia.21

Trumbic şi susţinătorii săi, printre care comunităţile croate şi slovene prospere din America de Nord, s-au arătat deosebit de nemulţumiţi. Pašić a refuzat să încheie o alianţă în care sârbii ar fi avut drepturi egale cu restul slavilor din sud. Trumbic a fost atât de descurajat, încât s-a gândit să renunţe la tot şi să plece la Buenos Aires să lucreze ca taximetrist.22 însă la Londra, cauza lor atrăsese un grup mic, dar influent de susţinători, printre care se numărau şi Robert Seton-Watson, un intelectual şi filolog bogat, şi Wickham Steed, corespondentul ziarului *TheTimes* la Viena în anii dinaintea izbucnirii războiului. Amândoi priveau cu un ochi extrem de critic Austro-Ungaria: pentru ei, Dubla Monarhie era o anomalie, dominată de corupţie şi incompetenţă, aşa că şi-au asumat sarcina de a-i curma suferinţele. Potrivit ambasadorului britanic la Roma, Wickham Steed vădea un entuziasm deosebit pentru cauza iugoslavă, întrucât convieţuise ani la rând cu o tânără iugoslavă deosebit de inteligentă, cu

care „întreţinuse o relaţie mai degrabă părintească decât amoroasă” 23.

Croaţia, Slovenia, dar şi Bosnia au continuat să facă parte din Austro-Ungaria pe parcursul războiului şi o bună parte a soldaţilor slavi din aceste regiuni au luptat cu loialitate pentru bătrânul imperiu până la sfârşit. Printre soldaţii armatelor austriece care au bombardat capitala sârbă Belgrad, lăsând-o în ruine, care au înfrânt armata sârbă şi au trimis guvernul sârb în exil, care au ocupat Serbia şi au violat şi maltratat populaţia civilă, s-au numărat croaţi, sloveni, bosniaci şi chiar sârbi. Indiferent dacă au fost sau nu complici la atentatul de la Sarajevo, sârbii au plătit un preţ mare. În război au murit peste 120.000 de oameni din cei 4 milioane şi jumătate de locuitori ai Serbiei. Până la sfârşitul conflictului, indiferent de înflăcărarea cu care ar fi vorbit Trumbic şi comitetul londonez despre unitatea slavilor din sud, unor popoare care tocmai fuseseră duşmani înverşunaţi le era destul de greu să se considere acum fraţi şi surori. Pe de altă parte, la orizont nu se conturau alte soluţii.

În timp ce Austro-Ungaria trecea printr-un şir nesfârşit de dezastre militare, slavii din sud – unii fără prea mare tragere de inimă – au început să cocheteze cu ideea independenţei. Sârbii, care momentan se potoliseră din cauza înfrângerii suferite, dar şi a prăbuşirii puternicului lor protector, Rusia, erau mai receptivi la ideea creării unui stat iugoslav. Aflat în exil pe insula Corfu, Pašić s-a întâlnit cu Trumbic şi în iulie 1918 cei doi au convenit ca Serbia, Croaţia şi Slovenia să se unească formând statul Iugoslaviei, sub conducerea regelui Serbiei. În mod total nechibzuit, cele două tabere au amânat discuţia despre redactarea unei constituţii; constituirea într-o federaţie (alternativă susţinută de croaţi şi sloveni) sau într-un stat unitar (dorinţa lui Pašić, bineînţeles) nu a fost soluţionată niciodată. Este aproape imposibil ca Trumbic să-şi mai fi făcut iluzii cu privire la modul în care sârbii priveau procesul de unificare a unor popoare diferite. Aşa cum i-a spus voios un oficial guvernamental sârb, problema musulmanilor bosniaci aveau să fie soluţionată cu uşurinţă. Armata sârbă avea să le dea un ultimatum de douăzeci şi patru de ore, nu, poate chiar de patruzeci şi opt, pentru a se converti la ortodoxie. „Cei care nu o vor face vor fi ucişi, aşa cum am făcut şi noi pe vremea

noastră în Serbia". Lui Trumbic i s-a tăiat respiraţia: „Sper că nu vorbiţi serios". „Ba da, foarte serios". 24

În lunile ce au urmat declaraţiei de la Corfu, Pašić a început să se distanţeze pe ascuns de orice uniune adevărată. Din culise, a tras sfori pentru a se asigura că Aliaţii nu aveau să-i recunoască pe Trumbic şi Comitetul Iugoslav ca reprezentanţi ai slavilor din sud din fosta Austro-Ungarie.25 în octombrie, exact când lua sfârşit războiul, s-a întâlnit la Londra cu Wickham Steed, care încă era convins că putea coagula rămăşiţele Austro-Ungariei în structuri raţionale, armonios organizate.

Pašić nu putea fi scos din ale lui. I-a spus lui Wickham ca Serbia fusese cea care îi eliberase pe slavii din sud de sub stăpânire austro-ungară, ca Declaraţia de la Corfu fusese doar un gest de propagandă şi că Serbia avea să controleze orice stat nou format. Croaţii şi slovenii care aveau ceva împotrivă n-aveau decât să plece în altă parte. „El era singurul îndreptăţit să stabilească politica de urmat; iar cei aflaţi în slujba lui trebuiau să-i asculte ordinele/ Wickham Steed şi-a ieşit din fire şi l-a acuzat pe Pašić că se comporta ca un sultan, iar cei doi nu şi-au mai vorbit niciodată.26

Cu excepţia experţilor autoproclamaţi, precum Wickham Steed, foarte puţini delegaţi aliaţi şi-au bătut capul cu viitorul Europei Centrale, şi cu atât mai puţin cu cel al Balcanilor. Destrămarea neaşteptată a Imperiului Habsburgic din ultimele săptămâni de război a ridicat întrebări de o importanţă crucială. Oare din Dubla Monarhie avea să mai rămână vreun stat, cu alţi membri ai familiei de Habsburg care să prezideze peste Austria şi Ungaria? Croaţia ar fi putut deveni un nou regat, condus de un prinţ britanic. O întrebare mai practică: cine avea să deţină controlul asupra liniilor de cale ferată şi a porturilor? Ce avea să se întâmple cu flota austro-ungară? Una dintre ultimele măsuri luate de tânărul împărat Carol a fost să predea flota supuşilor săi slavi din sud, care începeau să se îndepărteze rapid de monarhie. Poate şi pentru că Balcanii provocaseră deja atâtea probleme, puterile au convenit tacit ca graniţele stabilite cu atâta dificultate înainte de 1914 să nu fie schimbate.

Slavii din sud au decis să-şi rezolve singuri problemele cu mult timp înainte de începerea lucrărilor Conferinţei de Pace. În 29 octombrie 1918, în capitala croată Zagreb, un Consiliu Naţional format

din croaţi, sârbi şi sloveni şi-a declarat independenţa faţă de Austro-Ungaria. Următorii paşi nu erau clari. Multă lume încă visa la propriul stat independent. Pe de altă parte, nenumăraţi sârbi nu îşi doreau nimic mai mult decât să se alăture Serbiei. Trumbic şi susţinătorii săi preferau formarea unei federaţii, dar foarte mulţi croaţi îşi doreau independenţa Croaţiei. În acel moment, orice părea posibil.

De fapt, Serbia şi circumstanţele momentului limitau opţiunile. Deşi în a doua săptămână a lunii noiembrie Aliaţii au făcut presiuni asupra lui Pašić pentru a forma un guvern de coaliţie alături de Trumbic şi de reprezentanţii Consiliului Naţional de la Zagreb, liderul sârb a avut grijă ca acesta să fie înăbuşit din faşă. „Bătrânul îşi schimbă părerea la fiecare două ore şi nu te poţi încrede nici măcar cinci minute în spusele lui, chiar dacă îşi dă cuvântul de onoare sau face orice alt legământ", scria Seton-Watson. Între timp, pe teren, în calitate de forţă aliată, armata sârbă avansa pe teritoriul austriac, pătrunzând mai întâi în nord şi sud, iar până în noiembrie în Croaţia şi Slovenia. Autorităţile franceze, oficial responsabile cu respectivul sector, priveau binevoitoare. Franţa nu avea nimic împotriva unei Iugoslavii puternice, care putea înfrâna ambiţiile Italiei. Spre disperarea lui Trumbic şi a altor croaţi, în momentul în care voluntarii iugoslavi, aproximativ 80.000 de soldaţi din Austro-Ungaria care luptau acum de partea Aliaţilor, au încercat să obţină recunoaşterea Aliaţilor ca forţă de ocupaţie, Pašić s-a opus vehement pentru ca acest lucru să nu se întâmple.27 încurajate de Serbia, adunările autoproclamate din Banat şi Bosnia-Herţegovina au votat în grabă în favoarea unirii cu Serbia.28 în Muntenegru, teritoriu ocupat de forţele sârbe, o adunare naţională – aparent formată doar din cei care împărtăşeau principiile considerate corecte – a votat la fel de rapid în favoarea înlăturării regelui de la putere şi a unirii cu Serbia.

Consiliul Naţional de la Zagreb începea să se impacienteze. Nu dispunea de forţe armate proprii, iar legea şi ordinea se prăbuşeau, căci ţăranii atacau moşierii şi bande de tâlhari jefuiau prăvăliile şi magazinele. Trupele italiene ocupau principalele porturi de pe coasta adriatică. Pe străzile din Zagreb începeau să-şi facă apariţia protestatari care cereau unirea imediată cu Serbia. În 25 noiembrie, Consiliul Naţional a decis în grabă să-i ceară Serbiei unirea cu Croaţia şi Slovenia. Detaliile cruciale ale procesului politic, precum constituţia,

aveau să fie discutate ulterior. Un lider naţionalist croat a avertizat în zadar împotriva acestei fugi oarbe, „ca nişte gâşte bete cu vederea înceţoşată”, către Belgrad.29 Mulţi erau siguri că Marile Puteri aveau să-i protejeze. La începutul anului 1919, un militar american transmitea următoarele din Slovenia: „Guvernul şi cetăţenii prezintă o încredere care frizează ridicolul în Statele Unite ale Americii, pe care le consideră un fel de campion al lor la Paris. Fac în permanenţă referire la preşedintele Wilson şi la ideile sale, şi cred că, la fel ca şi în cazul altor state mai mici, revendicările şi securitatea lor naţională pot fi câştigate doar dacă aceste idei sunt acceptate şi aplicate ca principii de bază ale acordului de pace”. 30

În 1 decembrie 1918, prinţul Alexandru al Serbiei a proclamat Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. Chiar şi numele ales ridica probleme; în general, cei care nu erau sârbi preferau Iugoslavia, nume care te ducea cu gândul la o adevărată uniune a unor popoare egale în drepturi. Sârbii îşi doreau un nume care să păstreze cu sfinţenie importanţa Serbiei, nucleul uniunii. Statul nou-format era o alianţă nesigura între nişte popoare divizate de ani întregi de istorie, religie, influenţe culturale şi, în trecutul mai apropiat, de război. Oare o pretinsa etnie comună şi asemănarea lingvistică erau suficiente pentru a asigura continuitatea statului? Observatorii externi erau sceptici; în primăvara anului 1919, un militar american scria: „Chiar dacă oficialii guvernamentali se străduiesc să combată («cu mult succes, de altfel») noţiunea potrivit căreia sârbii şi croaţii ar fi unul şi acelaşi popor, ar fi absurd să susţinem contrariul. «Climatul» social este destul de diferit. Sârbii sunt soldaţi-ţărani; croaţii sunt, în esenţă, intelectuali pasivi. Procurorul-şef, om de la care ai avea aşteptări să aibă o viziune sănătoasă şi constructivă, mi-a spus pe şleau că în urmă cu mult timp croaţii au renunţat să se mai lupte cu opresorii maghiari şi şi-au dedicat timpul artei”. Acelaşi comentator a băgat de seamă că armata sârbă devenea din ce în ce mai puţin populară în teritoriile croate.31

Foarte mulţi sârbi erau convinşi că nu făcuseră altceva decât să extindă teritoriul Serbiei, nu să întemeieze un nou stat, şi îi suspectau pe croaţi, sloveni şi musulmanii bosniaci că nu depuseseră destule eforturi pentru a se elibera de sub stăpânirea austriacă şi maghiară. Această gândire nu ameliora deloc situaţia. Deşi reprezentau mai puţin de jumătate din populaţie, sârbii erau cei care guvernau noul stat.

Armata sârbă a devenit armată naţională; unităţile croate ale fostei armatei austro-ungare au fost demobilizate. Sârbii deţineau aproape toate funcţiile importante din administraţie şi din guvern. Capitala a rămas la Belgrad, iar regii Serbiei domneau peste noul stat. Alexandru a depus un jurământ de credinţă faţă de constituţie la 28 iunie 1921, cea mai importantă dată din istoria Serbiei, când se comemora Bătălia de la Kosovo.32 Acesta a fost începutul unui parcurs de pe urma căruia Iugoslavia nu şi-a revenit niciodată.

Cu prilejul primei reuniuni de la Paris, Consiliul Suprem a fost nevoit să se ocupe de schimbările provocate de apariţia bruscă a Iugoslaviei. Muntenegru trebuia sau nu tratat ca un stat separat? Aici, votul pripit în favoarea uniunii cu Serbia şi alungarea familiei regale provocaseră o dispută armată între Verzii în general monarhişti, care refuzau să recunoască uniunea, şi Albii aflaţi de cealaltă parte a baricadei. (Culorile şi diviziunile au reapărut după prăbuşirea Iugoslaviei lui Tito în 1991.) Vorbind în numele italienilor, Sonnino nu era de acord cu reprezentarea separată a celor două state, pe motiv că sârbii şi muntenegrenii erau în fond şi la urma urmei acelaşi popor. Cert este că Italia nu îşi dorea ca Serbia să aibă mai multă influenţa decât avea deja.33 Pe de altă parte, italienii erau relativ mulţumiţi să vadă Serbia înghiţind Muntenegru, căci sperau că acea îmbucătură avea să fie greu de digerat.34 Lloyd George şi Wilson au ascultat ambele tabere. Wilson era deosebit de îngrijorat de dreptul la autodeterminare al Muntenegrului: „Prin acţiunile întreprinse, Serbia l-a convins oarecum să nu mai încline în favoarea ei. Impunerea prin forţă a proceselor de autoguvernare încalcă orice principiu". Oamenii de stat au convenit în unanimitate că, în respectivele împrejurări, avea să fie foarte greu să găsească pe cineva care să poată vorbi în numele muntenegrenilor. Oare Aliaţii trebuiau să-l recunoască pe rege? Balfour a dat o replică usturătoare: „Doar noi suntem cei care îl întreţinem". (Marea Britanie şi Franţa îl subvenţionaseră pe regele Nikola I pe parcursul războiului şi încă nu reuşiseră să obţină niciun strop de recunoştinţă din partea lui.) Wilson s-a opus, spunând că regele putea vorbi doar în numele lui, nu şi în numele muntenegrenilor.35

Pe negociatorii păcii îi aşteptau probleme mult mai grave, însă Muntenegru avea ceva fascinant. O fâşie de pământ între Croaţia şi

Albania, o ţară atât de mică încât abia dacă o puteai găsi pe hartă, Muntenegru era iraţional, grandios, izolat şi frumos. Muntenegru punea restul Europei pe gânduri, făcea întregul continent să se întrebe ce sens aveau Balcanii. Oare statele balcanice erau ţări adevărate sau ţinuturi ireale din romanele de aventuri ale lui John Buchan şi Anthony Hope? Potrivit legendei muntenegrene, când a creat lumea, Dumnezeu şi-a ţinut munţii într-un sac care s-a rupt, iar aceştia s-au prăvălit într-o dezordine nebună peste ţinutul care avea să le devină patrie. Iar locuitorii erau la fel ca munţii lor. Probabil că erau cei mai înalţi oameni din Europa, chipeşi, mândri, curajoşi şi nepăsători. Îşi petreceau timpul bând cafele peste cafele şi retrăind vechi victorii şi relatând despre vrajbe ancestrale, readucând în prezent poveşti despre răzbunare, pedeapsă şi moarte, pe care o preferau dezonoarei, şi trăgând în ţeapă capetele duşmanilor lor (un obicei practicat şi în secolul XX.) Cutezătoarea călătoare Edith Durham nici nu a mai vrut să audă de ei după ce s-a uitat iară să vrea în geanta unui războinic nobil şi i-a descoperit prada de război: şaizeci de nasuri de om; din acel moment şi-a transferat preaplinul de loialitate către poporul albanez.36

Potrivit aceluiaşi mit fondator, muntenegrenii se trăgeau din sârbii care fugiseră din calea invadatorilor turci în secolul al XIV-lea. Într-adevăr, erau ortodocşi, la fel ca sârbii, şi vorbeau un dialect sârbesc. Au purtat nenumărate lupte cu otomanii de la adăpostul munţilor lor şi, pentru că niciuna dintre tabere nu părea să câştige, bătăliile au fost sistate, iar Muntenegru a rămas o insulă creştină autonomă în marea musulmană turcă. Până la jumătatea secolului al XIX-lea, ţara a fost condusă de episcopi războinici. Dinastia modernă a fost întemeiată în 1851 de ultimul episcop rămas în viaţă, care s-a săturat de celibat şi s-a căsătorit. Nepotul său, Nikola I, se afla la conducerea ţării din anii 1860.

Nikola a ajuns să trăiască la Paris, întreţinându-se dintr-o pensie care se micşora cu fiecare zi care trecea, pe care o primea de la Marea Britanie. Fiicele sale erau croitorese.37 Părerile lumii erau împărţite: unii îl considerau un bufon şiret (ca de exemplu Rebecca West) 38, alţii un mare rege războinic (precum Edith Durham, care înainte de începerea războiului petrecuse o minunată seară în compania lui, închinând pahar după pahar de vin de Marsala.) 39 Regele Nikola îţi

aducea aminte de epoca medievală: insista să-şi conducă trupele în bătălie, împărţea dreptate din jilţul său aşezat sub un copac bătrân, îşi acorda neîncetat sieşi şi prietenilor săi medalii magnifice.40 Capitala Cetinje nu era nimic altceva decât un sat mai mare, Banca Muntenegrului un mic conac, iar Grand Hotel un internat. Biljarda – vechiul său palat care purta numele mult-râvnitei mese britanice de biliard, transportată de cărăuşi pe versanţii muntelui – se asemăna cu un han englezesc de ţară. Noul său palat părea mai degrabă un pension german, unde vlăstarele regale îmbrăcate în costume populare luau lecţii de la un tutore elveţian, în timp ce regele şedea pe trepte, aşteptându-şi vizitatorii. Franz Lehăr a folosit Muntenegru ca sursă de inspiraţie pentru *Văduvaveselă*.

De fapt, Nikola nu era nici de departe atât de anacronic pe cât părea. Avusese parte de educaţie, studiase în mai multe ţări, inclusiv în Franţa, şi reuşise să se învârtă atât de bine în lumea politicienilor balcanici încât, înainte de război, mărise de patru ori teritoriul ţărişoarei sale. În plus, încheiase mariaje avantajoase pentru propriile odrasle: două dintre fiicele sale fuseseră măritate cu mari duci ruşi, alta cu regele Italiei şi alta cu al Serbiei. Visase ca Muntenegru să înghită Serbia; nu se aştepta să fie invers. În 1919, încă spera să-şi poată recăpăta tronul pierdut în timpul războiului.

Muntenegru fusese nevoit să intre în război după invazia austriacă din 1916; Nikola s-a refugiat în Italia, cu o grabă pe care cea mai mare parte a statelor aliate a considerat-o cel puţin surprinzătoare.41 Nu a scăpat nici la Paris de bănuiala că ar fi încheiat o înţelegere cu austriecii. Ministerul de Externe britanic, de exemplu, îl considera un aliat perfid, care probabil că era vinovat de acuzaţiile aduse.42 în timp ce discutau cine să reprezinte Muntenegru la Conferinţa de Pace, delegaţii de la Paris s-au lămurit ca nimeni nu ştia de fapt care era atmosfera la faţa locului, aşa că s-a decis ca respectiva problemă să rămână deschisă. Situaţia a rămas neschimbată până la încheierea lucrărilor conferinţei.

Nikola s-a folosit de puţinele puteri rămase. A încercat să-i ofere lui House unul dintre magnificele lui ordine; i-a scris lui Wilson; a publicat un memorandum optimist prin care revendica teritorii bosniace. Nu a primit niciun răspuns; de altfel, delegaţii aveau chestiuni mai presante de rezolvat decât soarta unei ţări ce număra

200.000 de locuitori. La Paris, foarte puţină lume susţinea reîntoarcerea lui pe tron.43 Noi alegeri au fost organizate sub supravegherea Serbiei, ceea ce părea a fi dovada faptului că muntenegrenii îşi doreau să facă parte din Iugoslavia. La sfârşitul anului 1920 Franţa şi-a retras sprijinul pentru Nikola, iar în primăvara anului 1921 Marea Britanie i-a urmat exemplul. Regele a murit în exil în aceeaşi vară. Nepotul său, un arhitect din Franţa, nu s-a arătat interesat să revendice tronul. Muntenegru a rămas o regiune tensionată a Iugoslaviei.

În februarie 1919, când a primit în cele din urmă şansa de a vorbi în faţa Consiliului Suprem, delegaţia iugoslavă a înaintat o serie de revendicări, aşternute pe hârtie exact la fel cum se crease şi noua naţiune din Balcani, în grabă şi în urma unor ciorovăieli aprinse.44 Pentru a mulţumi pe toată lumea, s-a decis înaintarea spre dezbatere a şase din cele şapte graniţe ale ţării. Doar graniţa cu Grecia, din fostul teritoriu otoman al Macedoniei, a rămas neschimbată. În vest, slovenii insistau să primească Klagenfurt, situat la nord de lanţul sudic al Alpilor, ca garant împotriva a ceea ce mai rămăsese din Austria. Cu această mică excepţie, în vest aveau să se mulţumească tot cu vechile graniţe dintre Austro-Ungaria şi Italia. Ca de obicei, Pašić avea propria sa agendă. La fel ca şi alţi sârbi, îşi dorea extinderea graniţelor estice, pe teritoriul bulgar, şi a celor nordice, dincolo de Dunăre, acaparând astfel o fâşie de teritoriu maghiar. Acest lucru avea să contribuie, printre altele, la protejarea capitalei Belgrad, oraş foarte expus, separat doar de un râu de Austro-Ungaria ostilă.45 În pofida acestui neajuns, sârbii aleseseră Belgradul drept capitală pentru că se afla la intersecţia dintre cursul sudic al Dunării şi râul Sava, care curgea dinspre vest, într-unul dintre punctele strategice din sudul Europei. Negustorii, pelerinii sau armatele care veneau din nord sau din vest trebuiau să treacă prin Belgrad pentru a ajunge în Grecia, la marele port Salonic, sau în est, traversând Bulgaria, în drumul lor către Constantinopol.

Oraşul fusese asediat, aparat, prădat şi râvnit de romani, huni, cruciaţi, turci, austrieci şi, bineînţeles, de sârbi.

În după-amiaza zilei de 18 februarie, sârbul Milenko Veşnic s-a prezentat în faţa Consiliului Suprem cerându-şi scuze că nu avea încă un memorandum complet pe care să-l poată prezenta puterilor. Au

existat „anumite dificultăţi”, a murmurat el. Veşnic, de departe cel mai bun orator al delegaţiei, era dulce la vorbă, afabil şi umblat în lume. Soţia sa bogată şi atrăgătoare se împrietenise cu noua doamnă Wilson. A scos o hartă şi a explicat motivele care stăteau la baza revendicărilor Iugoslaviei: recompensa pentru virtute (Serbia era un aliat fidel, iar slavii din sud din cadrul Austro-Ungariei făcuseră tot ce le stătuse în putinţă pentru a da peste cap efortul de război al inamicului), autodeterminarea, securitatea. Apoi, colegii sloveni şi croaţi au încercat să argumenteze revendicările cu un caracter litigios: oraşul Trieste, cu o populaţie preponderent italiană, provinciile maghiare Băcska şi Baranya, aflate la nord de graniţele tradiţionale ale Croaţiei, regiunile vorbitoare de română din Banat şi cele vorbitoare de germană din jurul Klagenfurtului. Au negat că ar fi revendicat teritorii care nu aparţineau slavilor: vechile recensăminte nu mai erau valabile, iar austriecii şi ungurii suprimaseră cu bună ştiinţă şcolile şi cultura slavă. În fond şi la urma urmei, în vechiul imperiu un bărbat fusese arestat pentru că ceruse un bilet de tren în slovenă.46 Chiar şi susţinătorii Iugoslaviei şi-au arătat tulburarea. „Şi-au pierdut oare şi ultimul dram de minte şi bun-simţ?”, a întrebat un prieten de-al lui Seton-Watson.47

Când a început Conferinţa de Pace, Iugoslavia deţinea deja o bună parte a teritoriilor austro-ungare pe care le râvnea – Bosnia-Herţegovina, nucleul sloven al vechii provincii austriece Craina (Carniola), teritorii extinse din Dalmaţia şi, bineînţeles, vechiul regat al Croaţiei –, dar îşi dorea şi mai multe. Delegaţia a cerut două fâşii de pământ din vest, cunoscute sub numele de Medimurje şi Prekmurje, aflate la graniţa dintre Croaţia şi Austro-Ungaria, dar şi două teritorii estice, Baranya şi Băcska, aflate în sudul bogatei Câmpii Panonice. Ungaria avea foarte puţini prieteni la Paris. Pe lângă faptul că era un stat inamic înfrânt, părea şi să cadă pradă revoluţiei. În primul rând, trebuia să se precizeze cât era corect să primească Iugoslavia. Zonele Medimurje şi Prekmurje erau locuite preponderent de croaţi şi sloveni (deşi maghiarii au încercat să susţină contrariul), aşa că, după o serie de discuţii, au revenit Iugoslaviei. Soarta regiunilor Baranya şi Băcska însă era legată de disputa dintre România şi Iugoslavia pentru regiunea învecinată a Banatului, din est, iar soluţionarea acestei probleme a fost mai anevoioasă.

Pentru iugoslavi, revendicările nu erau totul. Pentru toate naţiunile balcanice, dispariţia Austro-Ungariei era o ocazie la fel de palpitantă precum fusese înfrângerea Imperiului Otoman înainte de război. Fiecare stat dorea să obţină cât mai multe teritorii; invocau autodeterminarea, dar refuzau să o ia în considerare când venea vorba de teritoriile vecine. Din primele momente confuze ale lui octombrie 1918, când Austro-Ungaria a cerut pacea, după care a dispărut de pe hartă, guvernele balcanice au început să-şi aleagă posesiuni, trimiţându-şi armatele în respectivele teritorii pentru a le ocupa. Noi instituţii apăreau ca ciupercile după ploaie: consilii muncitoreşti, consilii ale soldaţilor, ale croaţilor, macedonenilor, grecilor. Nu era clar cine se afla în spatele acestora, dar cert este că erau multe, iar revendicările lor nu cunoşteau limite.

Grecia îşi dorea ceea ce mai rămăsese din Turcia europeană; la fel şi Bulgaria. Grecia şi Iugoslavia se gândeau să împartă Albania. România şi Bulgaria nu ajungeau la niciun acord cu privire la teritoriul Dobrogei, regiune care se întindea de-a lungul ţărmului vestic al Mării Negre. Serbia, Grecia şi Bulgaria îşi doreau mai multe teritorii macedonene. Se invoca salvarea civilizaţiei şi lupta pentru dreptate şi onoare; în spatele acestor cuvinte frumoase se ascundeau calcule de tip *realpolitik*[7]. În atmosfera impetuoasă a acelor luni ale anului 1919, când liniile trasate pe hartă erau atât de volatile, când puteai negocia orice, era pură nebunie să nu încerci să pui mâna pe cât mai multe teritorii. Oamenii de stat din Balcani susţineau că îl admirau pe Wilson; vorbeau despre autodeterminare, dreptate şi cooperare internaţională, scriau petiţii, susţineau că reprezentau vocea poporului – făceau tot ce le stătea în putinţă pentru a susţine nişte acaparări teritoriale pe stil vechi. Prezentau hărţi frumos trasate. „Doar o monografie uriaşă ar putea face o analiză a tuturor tipurilor de hărţi falsificate apărute ca urmare a războiului şi Conferinţei de Pace… Iar acest fenomen şi-a cunoscut apogeul în Balcani", a mărturisit un expert american.48

Făuritorii păcii nu aveau prea multe elemente după care să se ghideze în momentul în care analizau revendicările. Wilson făcuse o referire indirectă la Balcani în Cele Paisprezece Puncte când vorbise despre „cea mai neîngrădită ocazie pentru autodezvoltarea autonomă"

[7] Realpolitik („politică realistă" — în limba germană), concept specific politicii sau diplomației, care pune accent pe scopuri practice și nu pe idealuri. (7V red.)

a popoarelor Austro-Ungariei, şi una ceva mai directa când afirmase că România, Serbia şi Muntenegru trebuiau repuse pe picioare. A promis, de asemenea, acces la mare pentru Serbia, fără să specifice însă în ce mod, şi a afirmat că, sub supravegherea binevoitoare a Marilor Puteri, statele balcanice trebuiau să se împrietenească, „respectând principiile consfinţite de istorie ale loialităţii şi naţionalităţii". Nu era clar la ce se referea ultima afirmaţie, însă sugera ignorarea istoriei recente şi a amestecului etnic din Balcani.

În plus, multă lume simţea că statele loiale trebuiau recompensate. Serbia trebuia să primească ceva pentru suferinţele îndurate, poate porturi la Marea Adriatică sau, cel puţin, acces la Marea Egee. Grecia şi România trebuiau să culeagă roadele a măcar unora dintre promisiunile făcute atât de lejer pe parcursul războiului. Iar Bulgaria şi Turcia otomană meritau să plătească un preţ pentru că se alăturaseră taberei greşite. Care avea să fie însă preţul era cu totul altă chestiune. Cert era că Imperiul Otoman avea să fie ţapul ispăşitor şi nu-i mai rămăseseră mari posesiuni în Balcani, iar Bulgaria nu era numai falită, dar deja pierduse un teritoriu imens într-un război din 1913.

Englezii erau în mare parte indiferenţi când venea vorba de Balcani, la fel cum erau şi în privinţa celei mai mari părţi a Europei Centrale, atât timp cât interesele britanice, fie ele comerciale, fie maritime, erau la adăpost. Preferau crearea unor state puternice, stabile, pentru că acestea puteau acţiona ca o barieră în faţa Germaniei şi Rusiei. Deşi „mica şi curajoasa Serbie" îşi avea admiratorii ei, la fel ca Muntenegru sau Albania, guvernul britanic nu era dispus să irosească nici oameni, nici fonduri în Balcani.49 Pe de altă parte însă, deciziile Franţei erau, ca întotdeauna, caracterizate de nevoia de a se proteja de Germania. O extindere a Serbiei şi României şi consolidarea Cehoslovaciei şi Poloniei în nord ar fi fost ideală, căci ar fi contrabalansat puterea Germaniei, iar aceasta nu ar fi îndrăznit să mai atace vreodată Franţa. Iar dacă o Serbie puternică convingea Italia să aibă intenţii cinstite, cu atât mai bine. Dacă Franţa avea vreo legătură de prietenie cu vreo ţară balcanică, atunci aceasta era România, căci poporul român putea fi descris ca aparţinând aceleiaşi ginte latine ca şi cel francez.

Italienii ştiau ce voiau. Din cauza poziţiei lor geografice erau nevoiţi să ia Balcanii foarte în serios. Deşi în general au fost încântaţi să asiste la dispariţia de pe hartă a inamicului lor tradiţional, Austro-Ungaria, iar liberalii simpatizau cu micile naţiuni care se străduiau să-şi câştige libertatea, naţionaliştii italieni nu-şi doreau să vadă o altă putere influentă în Balcani, fie ea Rusia bolşevică, fie noul stat al slavilor din sud.

Naţionaliştii aveau să influenţeze politica Italiei, dându-i tendinţe din ce în ce mai belicoase şi expansioniste. Pentru că se temea de un stat puternic al slavilor din sud, Italia era pregătită să susţină şi revendicările altor ţări, precum România, Austria şi Bulgaria. La Paris, Sonnino a insistat ca revendicările având caracter litigios ale Italiei şi Iugoslaviei să fie discutate doar în cadrul Consiliului Suprem. Se temea, pe bună dreptate, că un comitet de experţi s-ar fi concentrat asupra corectitudinii stabilirii frontierelor, nu asupra promisiunilor făcute Italiei în timpul războiului. Această chestiune era parte dintr-o dispută mai amplă dintre Italia şi aliaţii ei, care aproape că a distrus întreaga Conferinţă de Pace.

Americanii considerau că şi în Balcani, la fel ca oriunde altundeva, îndeplineau acelaşi rol, de intermediar corect, care îşi croia drum prin desişul vechii diplomaţii pentru a aplica principiul autodeterminării.50 Din păcate, nu era uşor să afli adevărul despre populaţia din Balcani. Conceptul autodefinirii în funcţie de naţionalitate era nou şi o bună parte a populaţiei balcanice încă se identifica pe baza regiunii din care provenea, a clanului din care făcea parte sau, aşa cum făcuse pe vremea turcilor, a religiei. Şi, la fel ca bălţile lăsate în urmă de o furtună pe o plajă, Balcanii adăposteau nenumărate organisme. Era o adevărată provocare să le cataloghezi în funcţie de naţionalitate. Oare sârbii şi croaţii erau la fel pentru că de fapt vorbeau aceeaşi limbă sau erau diferiţi pentru că primii erau ortodocşi şi foloseau alfabetul chirilic, iar cei din urmă catolici şi îl foloseau pe cel latin? Şi unde intrau macedonenii în toată povestea – se asemănau cu grecii, căci aveau o istorie comună, sau cu slavii, căci asemănarea lingvistică era evidentă?

Mai grav era faptul că nu păreau să existe graniţe clare, fie ele lingvistice, etnice sau religioase. Cum să trasezi graniţe corecte într-un asemenea amestec de popoare? Cum să permiţi unor oameni care au

ajuns să se teamă unii de ceilalţi să conviețuiască? Pe hartă, populaţiile din Balcani ofereau un frumos tablou mozaicar, o reprezentare pointilistă de varii culori, printre care se mai făcea remarcată câte o pată răzleaţă ce ieşea în evidenţă. La faţa locului, situaţia era departe de a se prezenta atât de frumos, asemuindu-se cu o oală în care, până în 1919, suspiciunile şi ura ajunseseră să clocotească din ce în ce mai frenetic.

Graniţele trasate în Balcani au lăsat în urmă minorităţi nefericite şi vecini plini de resentimente. Iar în centrul acestui univers s-a conturat noua Iugoslavie. Statul s-a format înainte de conferinţă, dar făuritorii păcii au fost cei care l-au recunoscut şi i-au consolidat frumos graniţele în cadrul reuniunilor unor comitete. Rezultatul? O ţară de trei ori mai mare decât vechea Serbie, dar cu şi mai mulţi duşmani. Noul stat a înghiţit Muntenegru, Slovenia şi Bosnia de la Austria, Croaţia şi o parte din Banat de la Ungaria şi câteva regiuni din Albania şi Bulgaria. Iar implicaţiile? Aşa cum se întâmpla adesea la Conferinţa de Pace, trasarea graniţelor nu afecta doar teritoriile şi destinele locuitorilor respectivei regiuni, ci şi viitoarea reţea de alianţe de care depindea atât de mult pacea europeană. Italia şi România, oficial în aceeaşi tabără, au rămas cu impresia că au fost înşelate.

Austria, Ungaria şi Bulgaria, statele învinse, îşi deplângeau pierderile, atât cele teritoriale, cât şi cele umane. Doar Grecia, în sud, rămânea prietenoasă. În Iugoslavia, acele popoare care aveau atât de puţine în comun, cu excepţia limbii vorbite, nu au reuşit niciodată să convină asupra unei interpretări comune a profilului ţării lor. Iugoslavia a plătit un preţ mare pentru câştigurile obţinute la 1919 în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când vecinii ei, susţinuţi puternic de Germania, au recuperat teritoriile pe care ea le câştigase la Conferinţa de Pace, iar popoarele din componenţa ei s-au întors unele împotriva celorlalte. Deşi conducătorul comunist Tito a reuşit să reunească piesele dispersate ale puzzle-ului care era Iugoslavia, la şaptezeci de ani după ce a fost oficial recunoscută la Conferinţa de Pace de la Paris Iugoslavia a început să se destrame din nou. Statele vecine au continuat să privească neliniştite, la fel cum o făcuseră din 1919 până atunci.

10

România

Cu câteva zile înainte de inaugurarea oficială a Conferinţei de Pace, în România circula un zvon potrivit căruia dintre statele mai mici numai Serbia şi Belgia aveau să fie invitate la Paris. Ion LC. Brătianu, prim-ministrul României, „cuprins de furie", i-a convocat pe ambasadorii Aliaţilor şi s-a plâns „că România este tratată ca o sărmană epavă, demnă de milă, nu ca un Aliat care are dreptul la justiţie". Le-a cerut să le transmită guvernelor lor că România fusese întotdeauna un aliat loial (o declaraţie îndoielnică); a criticat în treacăt Serbia pentru că intrase în război doar pentru că fusese atacată; a bodogănit vag despre cei care pierduseră legătura cu propriile ţări (duşmanii săi politici, dintre care unii reuşiseră deja să ajungă la Paris); a ameninţat că dacă Aliaţii nu aveau grijă, îşi puteau pierde orice urmă de influenţă în România; şi a ameninţat să se retragă (din ce anume, nu era clar). Ambasadorii ţărilor aliate au transmis mai departe această declaraţie bizară guvernelor lor, adăugând şi o notă proprie: alienarea României nu era indicată pentru că aceasta era un tampon util împotriva Rusiei şi a bolşevismului rusesc.1 Din moment ce Marile Puteri nu aveau nici cel mai mic gând să excludă România, nici acest spectacol şi nici avertismentele respective nu au avut niciun rost.

Românii se credeau foarte importanţi; aveau de asemenea şi aşteptări mari de la Conferinţa de Pace. Încă de la început, în 8 ianuarie, Harold Nicolson, membru al delegaţiei britanice, a avut o scurtă întrevedere cu doi delegaţi români: „Mi-au spus că «le este prea ruşine să discute despre chestiuni de ordin intern». În privinţa afacerilor externe însă, nu par să aibă pic de ruşine, căci revendică aproape toată Ungaria". 2 în plus, România îşi dorea şi o parte din Rusia, Basarabia, teritoriu pe care deja îl ocupa, şi Bucovina de la Austria, în nord. Revendicările ei erau exorbitante, însă se afla într-o poziţie deosebit de bună pentru a le şi obţine. Nu mai exista o forţă rusă capabilă să-i oprească, iar Ungaria şi Austria erau umilite. România a trecut la fapte şi a ocupat Transilvania şi Bucovina în aşteptarea unei decizii finale de la Conferinţa de Pace. Aceasta era în suspensie până la redactarea tratatelor cu Austria şi Ungaria.

În Balcani, România a avut ceva mai mult de furcă, deoarece revendica Banatul de la Ungaria – regiune la care avea pretenţii şi Iugoslavia. Întinzându-se spre vest, de la poalele Carpaţilor Apuseni

înspre extremitatea sudică a Câmpiei Panonice, această regiune pitorească a provocat mari controverse în 1919. Era un trofeu de râvnit: avea 28.000 de kilometri pătraţi, agricultori destoinici, un sol negru fertil, ape şi râuri bogate şi era o sursă de porumb şi grâne; pe pajiştile de aici păşteau cirezi de vaci cu blana lungă, iar fermele nu duceau lipsă de găini şi porci graşi. În Banat, practic nu exista nicio industrie importantă, niciun oraş mai mare de 100.000 de locuitori şi foarte puţine monumente grandioase. Era mai degrabă pitoresc decât măreţ.

În 31 ianuarie 1919, reprezentanţii români şi iugoslavi s-au prezentat în faţa Consiliului Suprem. Ceva mai devreme, pe parcursul aceleiaşi săptămâni, îşi pledaseră cazurile şi chinezii, cehii şi polonezii, creând un precedent care îl îngrijora pe Lloyd George. Premierul britanic nu era în niciun caz singurul care împărtăşea această temere. Cu o zi înainte, întrebase dacă nu ar trebui să existe o agendă ceva mai precisă. „Credea că discuţiile despre Cehoslovacia şi Polonia din ziua precedentă erau absolut greşite. Nu voia să folosească termenul «pierdere de vreme», pentru că era foarte ofensator, şi parcă deja vedea săgeţile din ochii preşedintelui! însă, în acelaşi timp, era de părere că aceasta nu era tocmai cea mai bună modalitate de a face faţă situaţiei”. Dacă începeau să se ocupe de chestiuni teritoriale, atunci trebuiau să ducă lucrurile la bun sfârşit şi chiar să ia nişte decizii. După o discuţie neconcludentă, Consiliul a acceptat sugestia lui Balfour de a asculta şi delegaţiile română şi sârbă pentru a mulţumi şi aceste popoare.3 Ca majoritatea soluţiilor găsite de Balfour, şi aceasta a fost una mai degrabă elegantă decât practică.

În acea după-amiază friguroasă, la asfinţit, Brătianu a pledat cazul României. Bogat, puternic, atât de elegant încât aproape că friza absurdul, Brătianu era profund conştient de importanţa sa. Îşi desăvârşise educaţia într-una dintre acele instituţii de elită de formare a intelectualilor, Hautes Écoles din Paris, şi nu lăsa pe nimeni să uite acest lucru. Îi plăcea să fie găsit întins pe o canapea, ţinând molatic în mână câte un volum de poezie franceză.4 Nicolson, care îl cunoscuse la un prânz la începutul Conferinţei, nu se arătase deloc impresionat: „Brătianu este o femeie cu barbă, un şarlatan convingător, un intelectual de Bucureşti, un om deosebit de neplăcut. Chipeş şi exuberant, îşi înclină frumosul cap într-o parte ca să-şi observe reflexia

propriului profil în oglindă. Face glume elaborate şi îşi închipuie că sunt pariziene". 5 Avea însă priză la femei. „Ochi de gazelă şi falei de tigru", a spus o doamnă. Regina Maria a României, expertă în arta seducţiei, şi-a amintit cu prefăcută sfială de o seară cu lună plină în care Brătianu a devenit „sentimental" 6. Altă dată, când se afla într-o dispoziţie mai puţin indulgentă, i-a spus lui Wilson că premierul român era „un individ obositor, lipicios şi anost" 7.

Deschizându-şi zgomotos servieta „cu indiferenţă teatrală", povestea Nicolson, Brătianu a revendicat întregul Banat. „Este în mod evident convins că este cel mai mare om de stat al vremii. Din când în când, chipul îi este brăzdat de un zâmbet ironic, conştient de sine. Îşi întoarce câteodată *»

capul frumos ca să fie văzut din profil. Îţi lasă o impresie îngrozitoare". 8 Brătianu a invocat argumente care mai de care mai variate, de la cele strict legale – României i se promisese Banatul în clauzele secrete ale Acordului de la Bucureşti din 1916, cu care Aliaţii atrăseseră România în război – până la cele de tip wilsonian – toţi românii trebuiau să trăiască uniţi în cadrul unei naţiuni. Pe parcursul perorării sale, a făcut apel la etnologie, istorie, geografie şi a invocat sacrificiile făcute de România în timpul războiului. A făcut, de asemenea, o aluzie la faptul că sârbii cochetaseră cu Austro-Ungaria în trecut. (Sârbii aveau să le aducă românilor aceeaşi acuzaţie.)

Veşnic şi Trumbic au replicat. Au subliniat că Serbia nu revendica decât regiunea de vest a Banatului. Deşi nu aveau cum să invoce tratate secrete, puteau totuşi să folosească acelaşi tip de argumente ca românii. „Din Evul Mediu încoace, a spus Veşnic, această parte a Banatului revendicată de Serbia a fost dintotdeauna strâns legată de poporul sârb". Din punct de vedere istoric, a continuat el, „Banatul aparţine Serbiei la fel cum Île-de-France aparţine Franţei, iar Toscana Italiei". Regiunea fusese leagănul Renaşterii sârbe şi ceva mai târziu aici se născuse şi naţionalismul sârb. Iar când a fost exilată, familia regală a Serbiei a găsit un refugiu firesc în aceste locuri. (La auzul acestui argument, Brătianu a contracarat spunând, pe bună dreptate de altfel, că din cauza nestatorniciei politicilor sârbe, conducătorii respectivei ţări au fost adesea izgoniţi chiar şi pe pământ românesc, dar că acesta nu era nici pe departe un motiv ca Serbia să revendice şi o întreagă ţară.) 9

Wilson a fost surprins să remarce că, pe parcursul dezbaterilor, delegaţii naţiunilor balcanice „nu descriau niciodată la fel evenimentele istorice şi întotdeauna apărea ceva ce nu era deloc clar". Statele Unite ale Americii erau întotdeauna dispuse, a spus el, să aprobe un acord bazat pe argumente reale.10 Balfour, care moţăise pe tot parcursul discuţiilor, a intervenit punând o întrebare aparent simplă: existau cifre care să arate amestecul etnic din Banat? Da, au spus iugoslavii; regiunea de vest, pe care ei o revendicau, era preponderent sârbă şi, în plus, tot sârbeşti erau şi toate mănăstirile şi abaţiile din întregul Banat. Existau bineînţeles şi comunităţi germane şi maghiare numeroase, dar acestea ar fi preferat mai degrabă să facă parte din Serbia decât din România. Nu, a spus Brătianu, românii erau populaţia majoritară dacă luai în calcul întregul Banat, ca regiune (şi, din motive politice şi istorice, lucrurile nu puteau fi evaluate altfel); mănăstirile nu ţineau de nicio etnie, căci toată lumea ştia prea bine că sârbii, ca toţi slavii de altfel, aveau tendinţa de a fi foarte religioşi; şi, în ceea ce îi privea pe germani sau pe maghiari, sârbii nu s-ar fi putut descurca să administreze minorităţi etnice atât de numeroase.11

În 1 februarie, Brătianu a încheiat lista revendicărilor României: Banatul, Transilvania, Basarabia, aflată la graniţa cu Rusia, Bucovina în nord, teritorii care, susţinea el, făceau parte din punct de vedere istoric şi etnic din România. Aliaţii au fost de acord cu Basarabia şi Bucovina; nu erau prea entuziasmaţi să înapoieze Basarabia Rusiei bolşevice, iar Bucovina unui stat care, la acea vreme, părea să se transforme în Ungaria bolşevică. Transilvania însă era o regiune mult mai vastă, care ridica probleme mai complicate. Aliaţii crezuseră că aveau să se ocupe de această chestiune în tihnă şi numai după ce aveau să redacteze tratatul cu Ungaria.

Brătianu a avertizat că Marile Puteri trebuiau să se ocupe de revendicările României înainte ca lucrurile să scape de sub control şi să aibă loc „evoluţii grave". „România avea nevoie de susţinerea morală a Aliaţilor pentru a rămâne ceea ce fusese până atunci – un punct de raliere pentru Europa împotriva bolşevismului". 12 Bineînţeles că acesta era un argument des folosit la Paris, dar în cazul României, care într-adevăr se afla între Rusia bolşevică şi Ungaria revoluţionară, era unul deosebit de puternic. Poziţia ei geografică oferea României un alt avantaj: ţara se afla prea departe pentru ca Aliaţii să-şi poată impune

voinţa prin forţă. În plus, pe timp de război, România fusese un stat aliat, chiar dacă unul care devenise notoriu pentru nestatornicia sa, iar Marea Britanie şi Franţa îi făcuseră promisiuni, deşi la fel de împovărătoare acum precum cele făcute Italiei.

România cunoscută Parisului era România educată şi mondenă a prinţesei Martha Bibescu, al cărei salon devenise faimos la Paris în anii antebelici, sau cea a frumoasei sale tinere verişoare măritate într-o veche familie aristocratică franceză şi care, sub pseudonimul Anna de Noailles, a devenit una dintre cele mai faimoase poete ale generaţiei ei. Aristocraţii români adorau Franţa: veneau la Paris pentru a-şi educa aici copiii şi pentru a cumpăra îmbrăcăminte şi mobilă. Iar francezii le împărtăşeau sentimentele, în stilul lor propriu, total spontan; se spunea că România era, ca şi Franţa, o ţară latină, iar românii descendenţii legionarilor romani, vorbitori şi ei ai unei limbi latine. În secolul al XIX-lea, Franţa susţinuse cauza independenţei României faţă de Imperiul Otoman; la 1919, guvernul francez îşi dorea un stat român puternic, care să poată contracara Germania şi care să devină o verigă crucială în acel *cordonsanitaire* împotriva bolşevismului rus. Românii îşi făuriseră singuri cea mai mare parte a legăturilor lor cu Occidentul: erau urmaşii Imperiului Roman, făceau parte din civilizaţia occidentală. În mod convenabil pentru negocierile de pace, puteau susţine că vechea provincie romană Dacia, care includea şi teritorii din Transilvania, ce aparţinea Ungariei, trebuia să le fie retrocedată în întregime.

Însă mai exista şi o altă Românie, cu o istorie mai complicată: acea Românie care fusese invadată şi colonizată secole la rând de popoare răsăritene, care fusese divizată între regatele care apăruseră şi dispăruseră în Europa Centrală şi care, împărţită în Moldova şi Ţara Românească, se aflase sub jugul otoman de la începutul secolului al XVI-lea. Aceiaşi aristocraţi români care vorbeau o franceză atât de frumoasă şi care veneau la Paris să-şi cumpere îmbrăcăminte aveau portrete în care bunicii lor erau înfăţişaţi purtând caftane şi turbane.

Societatea românească fusese profund marcată de anii petrecuţi sub stăpânirea otomană coruptă. Românii aveau o zicală: „peştele de la cap se impute”. În România, aproape totul era de vânzare: funcţii, diplome, paşapoarte. Aşa se face că un jurnalist străin care a încercat să schimbe bani pe cale legală şi nu pe piaţa neagră a ajuns să fie

aruncat în temniţă de poliţia care a crezut că era implicat într-o escrocherie de mare finețe. Fiecare contract guvernamental venea la pachet cu cota sa de mită. Deşi România era o ţară bogată, cu o agricultură extraordinară şi, până în 1918, cu o industrie petrolieră în plin avânt, ducea lipsă de drumuri, poduri şi linii de cale ferată pentru că fondurile alocate de guvern în această direcţie erau adesea deturnate şi ajungeau în mâinile unor familii precum cea a lui Brătianu.13 Românii aveau de asemenea tendinţa de a vedea intrigi peste tot. La Paris, au sugerat vag că, de fapt, Consiliul Suprem ar fi căzut sub influenţa bolşevismului sau că ar fi fost mituit de nişte forţe capitaliste obscure.14

Turiştii care soseau din Europa Occidentală să viziteze România rămâneau impresionaţi de atmosfera exotică, uneori chiar orientală, evidentă pretutindeni, de la cupolele în formă de ceapă ale bisericilor ortodoxe, ortodoxia fiind religia oficială pentru cea mai mare parte a populaţiei, până la birjarii înfăşuraţi în caftane de catifea albastră, membri ai unei secte în care bărbaţii erau castraţi după ce făceau doi copii[8]. Înainte de izbucnirea războiului, capitala Bucureşti era fermecătoare, dar înapoiată. Majoritatea a clădirilor oraşului aveau un singur etaj şi erau lipsite de unitate stilistică, iar pe străzile aglomerate, în cea mai mare parte nepavate, vânzătorii ambulanţi se îngrămădeau să vândă păsări, fructe, produse de patiserie şi covoare. Ţigănci cu ochii negri vindeau flori pe stradă; în cluburile de noapte, bărbaţii lor cântau muzică ţigănească sau îndrăgita melodie *Tusaisquetuestolie*. Familii înstărite trăiau cu animalele lor de curte, în gospodării păzite de albanezi.15

În pofida faptului că invoca un trecut măreţ şi străvechi, România era un stat relativ nou. Ţara Românească şi Moldova câştigaseră o independenţă limitată faţă de Imperiul Otoman la jumătatea secolului al XIX-lea, iar independenţa totală în jurul anului 1880. împreună formau un teritoriu ce se asemăna cu un L inversat, Ţara Românească, mai bogată şi mai dezvoltată, întinzându-se de la est la vest de-a lungul Carpaţilor Meridionali, iar Moldova la est de Carpaţii Orientali. În 1866, ţara şi-a primit propriul prinţ german,

[8] Scopiții (scapeții — din termenul rusesc sckopef) veniseră în România din Rusia după anul 1820, după ce secta lor a fost acuzată de erezie. în marile orașe, cei mai mulți dintre ei erau birjari (muscali). (N. red.}

devenit mai târziu regele Carol, care a dejucat încercările Austriei de a-l împiedica să ajungă pe tronul României, urcându-se la bordul unui vapor ce traversa Dunărea deghizat în om de afaceri. Soţia sa era faimoasă pentru poeziile şi nuvelele cu tentă mistică, scrise sub pseudonimul Carmen Sylva. De cele mai multe ori, când venea vorba de România, te încerca un sentiment al neverosimilului.

Românii erau napolitanii Europei Centrale. Atât femeile, cât şi bărbaţii adorau parfumurile tari. În rândurile aristocraţiei, femeile se fardau puternic, iar bărbaţii ceva mai discret, dar suficient de mult încât autorităţile militare să fie nevoite să intervină şi să restricţioneze utilizarea cosmeticelor în rândurile ofiţerilor cu rang mai înalt.16 Chiar şi după intrarea României în război, observatorii străini au fost scandalizaţi să vadă ofiţeri „plimbându-se de colo până colo cu chipurile pictate, în căutare de prostituate sau făcându-şi avansuri unii altora". Zgomotoşi, exuberanţi, melodramatici, iubitori de gâlceavă, românii din toate păturile sociale se dedau distracţiilor cu entuziasm pasional. „Pe lângă politica locală, dragostea şi a face dragoste sunt principalele ocupaţii şi preocupări ale tuturor claselor sociale", a spus o faimoasă doamnă română, adăugând că „moralitatea nu a fost niciodată un punct forte al compatrioţilor mei, dar se pot lăuda totuşi cu farmecul, frumuseţea, isteţimea, umorul, veselia şi inteligenţa lor". 17 Chiar şi Biserica Ortodoxă Română avea o concepţie relaxată asupra adulterului; permitea până la trei divorţuri de persoană doar pe baza consimţământului reciproc.

Înainte de sosirea lui Brătianu la Paris, purtătorul de cuvânt al României fusese distinsul şi fermecătorul Take Ionescu. Plin de voie bună şi spilcuit, studiase dreptul la Sorbona şi vorbea excelent limba franceză. Bessie, soţia sa, englezoaică şi la fel de voioasă, era fiica unui administrator de internat din Brighton. Ionescu fusese un susţinător al Aliaţilor încă de la începutul războiului şi jucase un rol important în aderarea ţării sale la cauza aliată. Când venea vorba de revendicările României, era mai moderat decât prim-ministrul său.» Atitudinea sa, scria un delegat american, este foarte prietenoasă faţă de sârbi; spune că bulgarii s-au comportat foarte urât; din cei 28.000 de prizonieri români capturaţi de bulgari doar 10.000 au supravieţuit captivităţii". În ceea ce privea Banatul, Ionescu era adeptul unei înţelegeri: „trebuie

să fie prieteni cu Serbia şi nu vrea să acapareze întreaga provincie, motiv pentru care le va oferi regiunea de sud-vest" 18.

Şi de fapt, în octombrie 1918, chiar fusese semnat un acord. Ionescu se întâlnise cu iugoslavii şi redactase o înţelegere, care se asemăna foarte mult cu cea la care s-a ajuns câteva luni mai târziu, conform căreia România primea cea mai mare parte a regiunii, iar Serbia restul. Negocierea a fost atacată în presa românească, catalogată drept trădare faţă de naţiunea română şi, în final, respinsă de Brătianu, care îl detesta pe Ionescu, considerându-l un rival politic.19 în momentul în care s-a desemnat delegaţia României la Conferinţa de Pace, Brătianu s-a asigurat că Ionescu avea să fie exclus.

Revendicările României asupra Banatului puneau, în mod inevitabil, accentul pe factorul etnic; de asemenea, reliefau parcursul României în război. Poate că aceasta nu era cea mai înţeleaptă alegere. România a rămas neutră la începutul războiului, lucru de altfel înţelept. Brătianu, prim-ministru la acel moment, le-a spus colegilor săi că trebuiau să aştepte cea mai favorabilă ofertă.20 Mai puţin chibzuit a fost comportamentul guvernului Brătianu, care a acţionat prea evident, purtându-se, aşa cum a spus un diplomat francez, ca un „vânzător într-un bazar oriental". În vara anului 1916, când Aliaţii începeau să deţină avantajul, România s-a decis în cele din urmă să intre în război, cerând în schimb o promisiune că avea să primească întreaga provincie a Banatului, Transilvania şi cea mai mare parte a Bucovinei. În secret, ruşii şi francezii au convenit că aveau să revizuiască întreaga ofertă pe timp de pace.21

Sincronizarea României a fost proastă; până când a reuşit să-şi mobilizeze trupele, Puterile Centrale şi-au recăpătat forţele. Până la sfârşitul anului 1916, mai mult de jumătate din ţară era deja ocupată de germani şi austrieci; pe parcursul acelei ierni, 300.000 de români din cei 6 milioane de locuitori ai ţării au murit de boli şi foamete.22 Poate că pe nedrept, Aliaţii au învinovăţit România pentru dezastrul pricinuit.23 în mai 1918, printr-un nou Tratat semnat la Bucureşti cu Puterile Centrale, România s-a retras din război, o alegere care era de înţeles, dar care avea repercusiuni uriaşe asupra revendicărilor ei teritoriale. Pentru că în Tratatul de la Bucureşti semnat ceva mai devreme, în 1916, România promisese să nu încheie o pace separată, Aliaţii considerau acum că nu trebuiau să-şi mai respecte partea lor de

promisiune. Clemenceau nu l-a iertat niciodată pe Brătianu pentru ce a considerat a fi o trădare.24 Brătianu a făcut faţă situaţiei stânjenitoare, salvându-se cel puţin pe sine prin depunerea demisiei şi lăsându-şi succesorii (pe care tot el i-a ales) să-şi asume responsabilitatea. A reuşit să amâne ratificarea noului tratat în parlament şi în 10 noiembrie 1918 a declarat din nou război Germaniei. Acest lucru, a anunţat el cu bucurie, însemna că înţelegerea anterioară încheiată cu Aliaţii rămânea în continuare în picioare. România încheiase pacea doar pentru a-şi păstra resursele de război: „din punct de vedere legal, practic şi moral, românii nu s-au aflat niciodată în stare de pace cu duşmanul" 25, însă pentru a fi sută la sută sigur, Brătianu s-a înţeles în secret cu italienii, care erau şi ei dornici să limiteze câştigurile Serbiei, să aibă o poziţie comună asupra necesităţii de a respecta tratatele încheiate în timpul războiului.26

Consiliul Suprem a considerat revendicările României excesive şi disputa cu Iugoslavia pentru controlul Banatului plictisitoare. (Brătianu s-a plâns că unii membri ai delegaţiilor au adormit pe parcursul prezentării lui.27) Negociatorii păcii au adoptat cu evidentă uşurare recomandarea lui Lloyd George, care a sugerat ca revendicările României, inclusiv cele referitoare la Banat, să fie pasate unui subcomitet format din experţi pentru a se ajunge la o decizie corectă. După ce acesta va fi studiat întreaga chestiune, a adăugat el optimist, şi avea să se cearnă adevărul, Consiliului nu îi mai rămânea decât să decidă asupra câtorva chestiuni. Wilson a fost de acord, adăugând doar că experţii nu trebuiau să studieze latura politică a problemei. (Nu s-a specificat niciodată ce însemna de fapt „politic".) Clemenceau, poate ca urmare a intervenţiei lui Wilson, a rămas efectiv fără cuvinte, iar Orlando a făcut un apel, total ineficient, ca să se treacă la soluţionarea imediată a problemei graniţelor.28 Şi astfel viitorul Banatului şi al altor teritorii importante din sudul Europei Centrale a fost deferit unei comisii teritoriale speciale, prima din nenumăratele formate, care avea să repurteze mai mult succes în concilierea taberelor adverse. Ulterior, comisia cu privire la chestiunile româneşti şi iugoslave avea să se ocupe de studierea tuturor graniţelor Iugoslaviei, cu excepţia celor cu Italia, care, la insistenţa lui Orlando, au fost deferite Consiliului Suprem.

Deşi experţii din comisiile teritoriale (în cele din urmă s-au format şase asemenea comitete) nu aveau cum să ştie acest lucru, aproape toate recomandările lor au fost introduse ca atare în diversele tratate de pace pentru că şefii delegaţiilor celor patru mari puteri nu aveau cum să le studieze pe toate în detaliu.29 Comisia pentru România şi-a extins în cele din urmă aria de acţiune, experţii ei ajungând să hotărască viitoarele graniţe ale Iugoslaviei, României, Greciei şi Bulgariei şi echilibrul puterii în zona Balcanilor, dintre Ungaria şi vecinii săi şi dintre Rusia Sovietică şi sudul Europei Centrale. „Cât de supus greşelii te poţi simţi aici!", a exclamat Nicolson, unul dintre experţii britanici, „iată, ai o hartă, un creion şi o foaie de calc. Cu toate acestea, curajul mă părăseşte când mă gândesc la oamenii pe care liniile noastre răzleţe îi exclud sau includ în anumite zone, la fericirea câtorva mii de oameni". 30

Consiliul Suprem nu a dat nicio explicaţie cu privire la ce însemna de fapt o soluţionare corectă. Să se fi referit la oferirea de graniţe care puteau fi apărate? La linii de cale ferată? Rute comerciale? în final, experţii au convenit să încerce să traseze graniţele doar în funcţie de naţionalitate.31 Banatul, bucata de pământ care declanşase întregul proces, le-a oferit şi primele avertismente cu privire la dificultăţile sarcinii pe care o aveau de îndeplinit. Aici locuia un amestec pestriţ de unguri, sârbi, germani, ruşi, slovaci, ţigani, evrei şi chiar şi câţiva francezi şi italieni rătăciţi.32 Şi mai exista o problemă care persista dintotdeauna: cum să ştii câţi oameni erau de o anumită etnie într-o regiune în care simpla noţiune de identitate naţională era la fel de alunecoasă precum ţiparii din Dunăre. Înconjuraţi de tapiseriile şi stucatura aurită din sala de banchete de la Quai d'Orsay, membrii comisiei pentru România şi-au scos hărţile, au citit petiţiile, au audiat martorii şi au încercat să impună o ordine raţională într-o lume iraţională.

Şi membrii comitetelor, cel puţin în cazul europenilor, au ţinut cont de interesele lor naţionale. Când s-a discutat problema Banatului, francezii, aflaţi în căutare de aliaţi în Europa Centrală, şi-au dorit ca România şi Iugoslavia să fie puternice şi în relaţii de prietenie. Pe de altă parte, italienii au despicat firul în patru şi s-au certat cu privire la proceduri doar pentru a bloca revendicările iugoslave. Apoi i-au îngrozit pe americani, sugerând că ar fi putut fi de acord cu unele

revendicări, dacă se acceptau şi pretenţiile Italiei în zona adriatică. Chiar dacă ar fi putut să facă un gest de mărinimie, care de altfel nu îi costa nimic, şi să accepte revendicările Iugoslaviei în regiunea austriacă a Klagenfurtului, nu au făcut-o. „Diplomaţie slabă", după părerea lui Charles Seymour, un tânăr istoric de la Universitatea Yale. Un coleg francez însă a fost mai direct: „Nu-l deranja caracterul reprobabil al italienilor, dar lipsa de tact era condamnabilă". 33 Curajoşi, americanii au încercat să definească în mod clar termenul ambiguu de soluţionare corectă, iar englezii au încercat să-i împace pe americani şi pe francezi. „De la bun început am avut de-a face cu multe escrocherii, transmitea Seymour, multă lume apela la manevre murdare pentru a-şi asigura poziţia, ca să spunem aşa. Însă britanicii s-au arătat la fel de fermi ca noi în dorinţa de a renunţa la toate acestea şi a duce la bun sfârşit o muncă cinstită". 34

Iugoslavii au repetat pledoaria prezentată cu ceva vreme în urmă, adăugând şi câteva solicitări deosebit de îndoielnice, care chipurile ar fi aparţinut unor grupări care îşi doreau cu ardoare să facă parte din Iugoslavia.35 Brătianu nu a lăsat o impresie prea bună, căci a refuzat orice compromisuri, şi-a pierdut cumpătul şi s-a îmbufnat când a fost chestionat mai în amănunt. A făcut o afirmaţie bizară, spunând că dacă întreaga regiune a Banatului ar fi fost acordată României, atunci relaţiile cu Iugoslavia s-ar îmbunătăţi de fapt, asemenea „unui dinte care trebuie extras". S-a folosit şi de ameninţări: dacă nu primea Banatul, avea să demisioneze şi să-i lase pe bolşevici să ocupe România.36 A încercat să treacă peste capul experţilor şi să vorbească direct cu Wilson, care l-a trimis la House, care la rândul său a trebuit să îndure o predică rostită la beţie despre România şi cum fusese ea trădată de aliaţii ei. Brătianu l-a acuzat pe Hoover că ar fi reţinut împrumuturi şi ajutoare alimentare până când investitorii americani, de fapt cei evrei, aveau să primească concesiuni pentru petrolul românesc. Nici veştile care soseau din Europa Centrală nu i-au ajutat pledoaria. România avansa dincolo de liniile impuse prin armistiţiu, pătrunzând în Ungaria şi Bulgaria; trupele româneşti se comasau în extremitatea nordică a Banatului; Brătianu a adus acuzaţii nebuneşti sârbilor, susţinând că aceştia omorau civili români. În comparaţie cu românii, iugoslavii au părut rezonabili.37

La începutul lunii martie, delegaţia română a primit întăriri, căci regina Maria, însoţită de cele trei atrăgătoare fiice ale sale, a sosit la Paris cu trenul regal. Colette a descris-o în *LeMarin*. „Dimineaţa era mohorâtă, dar regina Maria parcă era o rază de lumină. Luciul părului auriu, luminozitatea tenului alb-rozaliu, strălucirea din ochii ei poruncitori, dar blânzi – o asemenea apariţie te lasă fără cuvinte". Regina a fermecat pe toată lumea vorbind despre dorinţa ei de a-şi ajuta ţara; a atras atenţia asupra muncii pe care o depusese în timpul războiului. „M-am dus pur şi simplu, Dumnezeul meu! M-am dus oriunde era nevoie de mine şi aveau nevoie de mine pretutindeni". Era, aşa cum a recunoscut şi ea cu modestie, „un fel de stindard ridicat în numele ţării mele" 38.

Şi chiar asta era. Din fericire, moştenitorul tronului român se căsătorise cu strănepoata reginei Victoria, care se descotorosise fără prea mare efort de educaţia ei englezească şi adoptase obiceiurile noii ei ţări. El era îngrozitor de plicticos, timid şi prost; ea era fermecătoare, plină de viaţă şi adulteră. Noii ei supuşi considerau aceste trăsături cuceritoare.39 Printre amanţii ei s-au numărat Joe Boyle, elegantul milionar canadian din Klondike, care îşi făcuse averea în minerit, precum şi cumnatul lui Brătianu, despre care se zvonea că ar fi fost tatăl tuturor copiilor ei, cu excepţia acelei odrasle dezastruoase care a devenit regele Carol al II-lea.40 Iar ea era şi deosebit de extravagantă. Venise la Paris pentru cumpărături, atât pentru ea, cât şi pentru România în egală măsură. „România, a exclamat ea, trebuie să primească Transilvania şi Basarabia. Şi cum ar fi să pierdem vreuna dintre dispute tocmai pentru că nu avem rochia potrivită?" 41 Vorbea în permanenţă despre miniştrii „mei", ţara şi armata „mea". Pe soţul ei, regele, îl ignora complet; susţinea că scrisoarea de recomandări pe care i-o trimisese regele la Paris era „aproape imposibil de citit, dar cum prima propoziţie începea spunând că avea încredere deplină în ea, nu se mai obosise să mai citească şi restul".42

Din apartamentul ei de la hotelul Ritz, a pornit în aventura de a-i cuceri pe cei puternici. L-a rugat stăruitor şi sincer pe Foch – iar rugăminţile ei nu au rămas fără răspuns – să trimită arme României, chipurile pentru a lupta împotriva bolşevismului. L-a flatat pe House,

care a declarat că „avea una dintre cele mai încântătoare personalităţi dintre toate reginele pe care le-am cunoscut în Occident” 43. Ambasadorul britanic de la Paris cina de regulă în compania ei: „Chiar este cea mai amuzantă femeie şi, dacă nu s-ar purta atât de firesc, ai putea rămâne cu impresia că este foarte îngâmfată” 44. L-a întrebat cu drăgălăşenie pe Balfour ce subiect să abordeze cu Wilson, Liga Naţiunilor sau noile ei achiziţii vestimentare, „începeţi cu Liga Naţiunilor”, a sfătuit-o el, „şi încheiaţi cu şemizeta roz. Dar dacă vorbiţi cu domnul Lloyd George, puteţi să începeţi direct cu şemizeta roz!” Lloyd George a considerat-o a fi „necuviincioasă, dar o femeie foarte inteligentă” 45. Pe Clemenceau l-a amuzat. Însă i-a spus pe şleau că era nemulţumit că România încheiase o pace separată cu inamicul şi şi-a mărturisit antipatia faţă de Brătianu. În momentul în care a acuzat România că ar fi fost un leu care îşi dorea să înfulece bucata mai mare din Banat, Regina Maria i-a răspuns cu şiretenie, „tocmai de aceea am venit să-l văd pe vărul lui primar, Tigrul”. Clemenceau i-a dat replica – „un tigru nu a avut niciodată un pui cu o leoaică”.46

Marele ei eşec a fost Wilson. Ea l-a şocat de la prima întâlnire vorbind despre iubire; Grayson, doctorul lui Wilson, a spus: „n-am mai auzit niciodată o doamnă vorbind despre asemenea lucruri. Sincer, nici nu ştiam încotro să mă uit, eram aşa de ruşinat” 47. Apoi regina Maria s-a autoinvitat la prânz, „împreună cu unul sau doi dintre domnii care mă însoţesc”. A întârziat o jumătate de oră şi a sosit însoţită de zece persoane. „Cu fiecare minut care se scurgea”, a observat un alt invitat, „îmi dădeam seama, după felul în care preşedintele îşi încleşta maxilarul, că România mai pierdea încă o bucată de teritoriu”. 48 Regina a plecat cu senzaţia că prânzul decursese foarte bine; de fapt, a fost convinsă că timpul petrecut la Paris a fost de mare ajutor poporului ei. „Am pledat, am explicat, am rupt nenumărate săbii în apărarea lui. Am dat ţării mele un chip”. 49

Poate că lucrurile ar fi decurs mai bine dacă ar fi fost sfătuită să petreacă mai mult timp în compania subalternilor oamenilor puternici, în 18 martie, Comisia pentru România a împărţit regiunea trofeu a Banatului, oferind treimea vestică Iugoslaviei şi cea mai mare parte a provinciei rămase României. Aceeaşi comisie a oferit Iugoslaviei un sfert din Baranya şi mai mult de jumătate din Băcska, ambele aflate la vest de Banat. Experţii americani, îngrijoraţi ca întotdeauna de

corectitudinea etnică a problemei, au insistat ca regiunea preponderent maghiară din apropierea oraşului Szeged să facă în continuare parte din Ungaria. În 21 iunie, în pofida protestelor înverşunate ale românilor, Consiliul Suprem a acceptat recomandările acestora. Pentru o scurtă perioadă de timp, iugoslavii au provocat probleme prin refuzul de a evacua o insulă de pe Dunăre care îi fusese oferită României, iar în toamna anului 1919 între România şi Iugoslavia au izbucnit câteva conflicte în Banat. Cele două state au ajuns să respecte înţelegerea, fără prea mare tragere de inimă însă, de-abia în 1923.

Noua linie trasată pe hartă nu avea însă cum să mulţumească populaţia locală; aproape 60.000 de sârbi au rămas pe teritoriul românesc şi 74.000 de români şi circa 400.000 de maghiari în Iugoslavia. În noua lume a statelor etnice care triumfase în Europa Centrală, situaţia acestor minorităţi era nesigură; adesea erau tratate asemenea unor intruşi, deşi locuiau în zonă de secole. Atât România, cât şi Iugoslavia urmau politici de asimilare. În cele din urmă, Iugoslavia şi-a grupat teritoriile obţinute de la Ungaria sub numele de Voivodina; este adevărat că Belgradul le-a condus, la fel cum face şi astăzi, cu mână de fier. Sârba a fost decretată limba oficială folosită în afaceri; numele magazinelor trebuiau scrise în chirilice, deşi alfabetul latin putea fi folosit atât timp cât textul în caractere latine era plasat sub cel scris în sârbă; concertele trebuiau să includă un anumit număr de piese sârbeşti; ziarele şi manualele şcolare erau strict cenzurate. În anii 1930, un observator străin a băgat de seamă că până şi sârbii din Voivodina cântau un cântecel trist:

Amdatpatrucai

Săiaduc pesârbiaici. Asdaoptsă-ifac sădisparat

Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, regiunea a fost împărţită între Germania hitleristă şi Ungaria; apoi a devenit un câmp de luptă între forţele de ocupaţie şi rezistenţă. Szeged, oraşul pe care americanii au insistat să-l predea Ungariei, a fost transformat într-un lagăr de concentrare în care au fost ucişi evreii din Voivodina, precum şi din întreaga regiune sudica a Europei Centrale. Astăzi, în Voivodina au mai rămas foarte puţini ţigani şi evrei, dar populaţia încă este amestecată. Doar jumătate dintre locuitori sunt sârbi şi aproape un sfert unguri. Belgradul a recurs la bine-cunoscutele tehnici de

intimidare şi represiune pentru a ţine zona sub control. Este dificil de întrevăzut un viitor paşnic.

România a pierdut lupta revendicărilor în Banat, dar pe termen lung s-a descurcat deosebit de bine. Dintre toate statele învingătoare de la Conferinţa de Pace, ea a fost cea care a ieşit cea mai câştigată, căci şi-a dublat atât populaţia, cât şi teritoriul. În plus, a reuşit, iar acest lucru era o raritate, să-şi păstreze câştigurile. Este adevărat că, după cel de-al Doilea Război Mondial, Basarabia a ajuns înapoi la Uniunea Sovietică şi că bulgarii au recuperat disputatul teritoriu din sudul Dobrogei. Dar România şi-a păstrat cel mai de preţ teritoriu câştigat, Transilvania.

11

Bulgaria

În timp ce se discuta problema Banatului, tocmai americanii, de la care nu te-ai fi aşteptat să ia o asemenea decizie, au hotărât să includă regiunea într-o serie complicată de negocieri teritoriale. Dacă România primea cea mai mare parte a Banatului, atunci poate că ar fi fost dispusă să înapoieze teritoriile ocupate în 1913 de la Bulgaria, vecina ei de la sud; apoi, dacă Bulgaria ar fi fost dispusă să renunţe la anumite teritorii în favoarea Iugoslaviei, poate că aceasta din urmă nu ar mai fi suferit atât de mult dacă ar fi pierdut regiuni mai extinse din Banat.1 Evident că aceste teorii nu s-au concretizat, căci nici România, nici Iugoslavia nu era dispusă să admită compromisuri.

Bineînţeles că Bulgaria, singura naţiune din Balcani care luptase alături de germani şi austrieci, nu era reprezentată la Conferinţa de Pace. Cu toate acestea, surprinzător este că aproape a reuşit să câştige şi nu să piardă teritorii. Avea câţiva prieteni, mai ales în Statele Unite ale Americii, şi până şi duşmanii ei şovăiau când venea vorba s-o pedepsească. În plus, principiul autodeterminării popoarelor înclina în favoarea ei; bulgarii erau majoritari în cel puţin două teritorii din afara ţării, de-a lungul ţărmului vestic al Mării Negre, în sudul Dobrogei şi în Tracia de Vest, de la nordul Mării Egee. Era de asemenea posibil, după cum susţineau şi bulgarii, să fi deţinut majoritatea şi în acele regiuni ale Macedoniei care ţineau de Iugoslavia, dar, ca de obicei, era extraordinar de dificil să dovedeşti acest lucru în zona Balcanilor.

Nu era deloc clar ce însemna să fii bulgar. Cert este că religia nu era definitorie, pentru că deşi cea mai mare parte a vorbitorilor de

bulgară erau ortodocşi, unii mai erau şi musulmani. Poate că rasa? Dar erau oare slavi, nomazi din Asia, ca de exemplu mongolii, sau un amestec? Şi prin ce se deosebeau bulgarii de sârbi sau de macedoneni? în fond şi la urma urmei, limba vorbită de aceştia era izbitor de asemănătoare cu sârba. Naţionalismul bulgar era un curent la fel de nou precum celelalte forme de naţionalism balcanic, poate chiar mai nou, pentru că bulgarii se aflaseră sub dominaţie otomană încă din secolul al XIV-lea, deci pentru o perioadă mai îndelungată de timp decât orice altă naţiune balcanică. Bulgarii s-au revoltat în cele din urmă în anii 1870. În unele dintre cele mai impresionante discursuri ale sale, Gladstone a vorbit despre cum au masacrat turcii mii de bulgari. Până la 1919 însă, bulgarii ajunseseră să fie văzuţi în Europa Occidentală mai degrabă ca nişte bătăuşi pe care nu te puteai baza decât ca nişte victime.2 Când a început discuţia cu privire la graniţele Bulgariei, problemă deferită în primul rând Comisiei pentru România şi Iugoslavia, experţii francezi şi britanici au căzut de acord asupra faptului că Bulgaria trebuia micşorată.

Din primul moment în care s-a format ca stat modern, Bulgaria a început să fluctueze ca o amibă balcanică. În 1878, Bulgaria – imensă, autonomă – şi-a făcut apariţia din ruinele Imperiului Otoman, întinzându-se spre vest până la graniţa cu Albania şi mult spre sud, până la Marea Egee. Această evoluţie era deranjantă atât pentru statele vecine, cât şi pentru Marile Puteri. Serbia a ocupat cea mai mare parte a Macedoniei, iar Grecia, Tracia de Vest. Otomanii au reuşit să păstreze Tracia de Est. După această extindere de scurtă durată, în 1912, Bulgaria a pierdut sudul Dobrogei în favoarea României. Recuperarea teritoriilor pierdute, dar şi refacerea epocii de aur a secolului al X-lea în care reuşiseră să se extindă până la Marea Adriatică în vest şi Marea Neagră în est au devenit parte a visului naţional bulgar.

Dacă românii erau napolitanii Balcanilor, bulgarii, în număr de circa 5 milioane la 1919, se asemănau cu scoţii din Lowlands. Neînduplecaţi, muncitori, cumpătaţi şi taciturni, erau vestiţi pentru încăpăţânarea lor. Potrivit unei zicale locale, bulgarii „vânează iepurele din carul tras de boi şi-l vor prinde" 3. În Marele Război, bulgarii îşi doriseră mai presus de toate Macedonia, un ţel împărtăşit de ţarul Bulgariei, un prinţ german ambiţios şi viclean, cunoscut în Europa sub numele de Ferdinand cel Şiret. Dacă reuşeau să ocupe Macedonia,

atunci ar fi deţinut controlul asupra ţărmului Mării Egee, dar şi asupra văilor şi căilor ferate care legau Europa Centrală de sudul continentului şi Orientul Mijlociu. Analizând situaţia, Ferdinand şi guvernul bulgar au decis că Puterile Centrale veneau cu o ofertă mai bună, aşa că în toamna lui 1915 Bulgaria a atacat Serbia. La rândul lor, Aliaţii le-au declarat război. Bulgaria s-a bucurat de o scurtă perioadă încununată de succes, pe parcursul căreia a ocupat sudul Dobrogei şi o bună parte din Macedonia, dar până în 1918 armatele sale, rămase fără arme şi alimente, nu au mai putut continua lupta. Bulgaria a fost prima dintre Puterile Centrale care a depus armele.

După înfrângerea Bulgariei, Ferdinand a abdicat şi s-a întors pe moşiile sale vaste din Austro-Ungaria, unde şi-a dedicat timpul studiului păsărilor, singura sa mare pasiune după iubirea ce i-o purta mamei sale. Succesorul la tronul Bulgariei a fost fiul său, Boris, un tânăr plăpând şi nefericit.4 Plăcerea lui Boris în viaţă era să conducă trenuri; mecanicii de locomotivă de pe Orient Express au fost avertizaţi să nu-l lase să se apropie de cabină.5 Noii săi supuşi îl considerau un prostovan sau chiar mai rău. Cei mai mulţi observatori erau convinşi că nu avea să reziste mult timp pe tron, o părere pe care o împărtăşea chiar şi Boris.6 Aliaţii se frământau de la distanţă. Oare Bulgaria avea să devină comunistă? Dacă refuza să semneze tratatul de pace? După cum a punctat în vara lui 1919 şi reprezentantul militar britanic, „Aliaţii nu aveau armate, şi în cazul în care ar fi izbucnit, prin instigare, o revoltă naţională, aceasta ar fi fost imposibil de oprit”. 7

În 1919, foarte multe depindeau de un individ cu o personalitate excentrică, Aleksandăr Stamboliiski, care se asemăna „cu un tâlhar la drumul mare, care se ascundea printre tufe de coacăze”, după cum a spus un observator britanic.8 Cel mai important republican din Bulgaria, Stamboliiski, era total opus lui Boris din toate punctele de vedere: era puternic, crud, încrezător în sine şi energic. Făcea o oră de gimnastică pe zi în micul său conac de la ţară.9 Spre deosebire de Boris, nu se temea câtuşi de puţin de Ferdinand.10 în momentul în care Bulgaria s-a arătat doritoare să se alăture Germaniei şi Austro-Ungariei, nu numai că l-a atacat pe rege într-o audienţă privată, dar a şi publicat detaliile discuţiei în ziarul său, motiv pentru care a fost întemniţat.

Stamboliiski era mândru de trecutul său, de familia de ţărani din care provenea. Deşi plecase să-şi desăvârşească studiile în Germania, ori de câte ori vorbea, avea un asemenea stil de parcă şi vedeai vacile împerechindu-se şi găinile cotcodăcind. Nu era, aşa cum bănuia multă lume, comunist, ci mai degrabă socialist-ţărănist, neîncrezător atât în ceea ce privea comunismul, cât şi capitalismul, o combinaţie atrăgătoare într-o ţară în care trăiau foarte mulţi mici agricultori. Îşi făcuse cunoscute suspiciunile referitoare la orăşeni şi clasele superioare. „Cine v-a trimis în tranşee?", a întrebat el. „Ei au făcut-o. Cine v-a făcut să pierdeţi Macedonia, Tracia şi Dobrogea?" 11

Una dintre ultimele măsuri luate de Ferdinand în septembrie 1918, pe când armatele bulgare îşi dădeau ultima suflare, a fost să-l convoace pe vechiul său duşman. Stamboliiski i-a calmat pe soldaţii care erau cât pe ce să se răzvrătească. Până în toamna anului următor, a ajuns să deţină funcţia de prim-ministru. În mod bizar, nu a încercat să abolească monarhia, poate şi pentru că ajunsese să aibă o slăbiciune pentru „micul rege" Boris.12 în plus, în 1919, Bulgaria nu-şi mai putea permite alte revoluţii. Era înconjurată din toate direcţiile de duşmani. Turcii şi bulgarii se detestau de ani de zile. România detaşase trupe la graniţa de nord şi se pregătea să avanseze spre sud. Grecia comasa trupe la graniţa de sud şi se plângea de infracţiunile comise de bulgari, inclusiv de furtul de vaci.13 Singura rază de speranţă era o eventuală prietenie cu Iugoslavia. Vechiul vis potrivit căruia Serbia şi Bulgaria aveau să formeze un stat măreţ al slavilor din sud nu fusese pe deplin spulberat în niciuna dintre ţări.14 (A fost într-adevăr reînviat de mareşalul Tito după al Doilea Război Mondial.) Cu toate acestea, nu era tocmai cel mai oportun moment pentru o discuţie despre unitatea slavilor, având în vedere comportamentul bulgarilor din timpul războiului, când, alături de Austro-Ungaria şi Germania, au atacat mai întâi Serbia într-o acţiune de dublă învăluire, iar apoi au pustiit şi jefuit teritoriile sârbe. La un moment dat, în 1919, sârbii şi grecii au discutat despre un posibil război împotriva Bulgariei, o idee care a fost ferm respinsă de Clemenceau.15

În mod surprinzător, bulgarii aşteptau cu mare optimism începerea Conferinţei de Pace. Reprezentantul american de la Sofia considera că mentalitatea lor era „stranie": într-un fel, credeau că fac parte dintre statele aliate. „Îşi dau seama că au comis «o crimă», aşa

cum o numea prim-ministrul, dar odată ce şi-au asumat acest lucru, au impresia că respectiva chestiune este închisă, şi nu par să priceapă de ce Aliaţii ar putea avea resentimente faţă de Bulgaria sau de ce Bulgaria nu şi-ar putea recăpăta statutul antebelic de «copil răsfăţat al Balcanilor»". 16 Fără pic de tact, prim-ministrul bulgar a recunoscut căţ ara lui comisese o mare greşeală alăturându-se Germaniei şi Austriei: „Bulgaria nu ar fi intrat niciodată în război dacă şi-ar fi dat seama că astfel ar fi intrat în conflict cu Anglia şi Marile Puteri". Poporul bulgar se opusese dintotdeauna alianţei din timpul războiului, care îi fusese impusă „de un mic grup de politicieni fără scrupule plătiţi de Germania". De fapt, Aliaţii victorioşi trebuiau să fie recunoscători Bulgariei pentru că aceasta ceruse armistiţiu şi declanşase astfel procesul care a pus capăt războiului.17

Guvernul bulgar îşi punea speranţele într-o singură putere: „Acum, în cel mai întunecat moment al istoriei sale, privea către Statele Unite ale Americii, considerând-o singura ţară care ar fi putut să o salveze practic de la anihilare". Se spunea că Wilson era foarte admirat de bulgari; şi cum foarte mulţi bulgari trăiau în afara graniţelor ţării lor, pur şi simplu adorau principiul autodeterminării. La acest capitol, Bulgaria era foarte vicleană. Oficial nu fusese în război cu Statele Unite ale Americii, iar americanii erau în mare parte înţelegători, încurajaţi fiind de lobby-ul puternic al misionarilor americani din Consiliul Protestant. (Un cinic a sugerat ulterior că aceştia din urmă erau atât de probulgari pentru că Bulgaria era singură ţară balcanică în care repurtaseră succes.18) Experţii americani înclinau să acorde Bulgariei acces la Marea Egee, sudul Dobrogei şi poate şi anumite teritorii din Macedonia.19 Bulgaria, pe de altă parte, şi-ar fi dorit mai mult. Guvernul bulgar a trimis la Paris un memorandum cu revendicările sale, printre care se număra şi toată Tracia; „total nerealist şi nedemn de a fi discutat", a afirmat delegaţia britanică.20

Graniţele de sud ale Bulgariei nu puteau fi stabilite înainte de redactarea unui tratat de pace cu Imperiul Otoman, lucru care, în mod evident, nu avea să se întâmple în viitorul apropiat. În ceea ce privea Macedonia, Aliaţii au decis în cele din urmă că erau suficiente chestiuni de rezolvat şi fără să-şi bată capul cu acel mic teritoriu nefericit şi foarte disputat. Englezii şi francezii au hotărât că ar fi fost periculos să înceapă să se joace cu graniţele stabilite în Balcani înainte de 1914.

Macedonia a fost lăsată în pace, chiar dacă astfel foarte mulţi bulgari au rămas sub stăpânire iugoslavă.

Englezii şi francezii ar fi putut fi convinşi să-şi încalce propriile reguli (aşa cum au făcut ulterior în momentul în care au luat Tracia de Vest de la Bulgaria şi i-au oferit-o Greciei), dacă ar fi simţit că Bulgaria merita acest efort. Bulgaria nu îl merita. Cu toate acestea, în momentul în care Iugoslavia a revendicat teritorii situate la graniţa de vest a Bulgariei pentru a proteja linii de cale ferată de o importanţă crucială şi Belgradul însuşi de viitoare atacuri, francezii şi englezii au fost gata să-i asculte. Italienii, ostili Iugoslaviei, s-au opus. În plus, se spunea că soldaţii italieni din cadrul forţelor aliate de ocupaţie i-ar fi lăsat pe prizonierii bulgari să fugă, că au amânat procesul de dezarmare a armatei bulgare şi că au aprovizionat-o cu arme. În cele din urmă, în pofida obiecţiilor italienilor, patru teritorii, locuite în mare parte de bulgari, au fost predate Iugoslaviei. Deşi Iugoslavia îşi dorea mai multe, pentru Bulgaria – care s-a plâns amarnic că a pierdut toate zonele strategice din munţi dintre cele două state – decizia a fost un dezastru.21

Sudul Dobrogei a provocat o amărăciune şi mai mare în Bulgaria. Americanii au insistat să se discute această problemă la Conferinţa de Pace. Din punct de vedere etnic, revendicarea Bulgariei avea mai multe şanse de reuşită decât cea a României. Populaţia era amestecată: aici trăiau tătari, turci, musulmani vorbitori de bulgară şi bulgari creştini. Populaţia totală număra aproape 300.000 de oameni, dintre care mai puţin de 10.000 erau români.22 Cu toate acestea, România a reuşit să-şi menţină revendicarea la Conferinţa de Pace, în mare parte şi pentru că respectiva chestiune era o nimica toată în comparaţie cu disputa mult mai importantă dintre Brătianu şi Aliaţi cu privire la revendicările României în Ungaria şi Rusia. Şi, aşa cum se întâmpla de cele mai multe ori, lucrurile au fost tranşate la faţa locului: până la momentul deschiderii Conferinţei de Pace, autorităţile militare franceze din cadrul forţelor de ocupaţie permiseseră soldaţilor români şi oficialilor civili să preia controlul asupra regiunii.23

Din nefericire pentru Bulgaria, Statele Unite ale Americii, singura putere care îi susţinea revendicările, începea deja să se detaşeze de chestiunile europene în momentul în care această problemă a ajuns în faza discuţiilor. Delegaţii americani rămaşi la Paris

şi-au susţinut cu încăpăţânare părerile pe parcursul verii lui 1919, dar nu mai deţineau mare influenţă asupra puterilor europene, care erau de părere – aşa cum a afirmat Balfour în obişnuitul său stil detaşat – că, deşi România ar fi trebuit de fapt să renunţe la un teritoriu „care era în mod evident neromânesc", nu era momentul să facă o asemenea mişcare. „Era de presupus că vechea frontieră din Dobrogea avea să fie menţinută, deşi acest lucru probabil că nu era nici echitabil, nici favorabil păcii în Balcani". 24

Delegaţia bulgară, inclusiv Stamboliiski, a fost convocată la Paris în iulie 1919, deşi tratatul lor nu era încă gata. Timp de două luni şi jumătate, o perioadă deosebit de plictisitoare, aceştia au stat în hotelul lor, un vechi castel din suburbia Neuilly, supravegheat! de poliţie. Li s-a interzis să pătrundă în Paris, să primească vizitatori, iar corespondenţa le-a fost cenzurată. Într-o scrisoare trimisă lui Clemenceau, bulgarii s-au plâns că erau atacaţi şi descrişi în presa franceză ca „un popor de barbari, care nu merita încrederea şi prietenia naţiunilor civilizate" 25.

În septembrie, după ce s-a redactat prima versiune a tratatului, delegaţia bulgară a avut şi mai multe motive de nemulţumire. Bulgaria a pierdut aproape 10 la sută din teritoriu, inclusiv sudul Dobrogei, ce îi mai rămăsese din Tracia de Vest şi accesul la Marea Egee. (Aliaţii au ocupat temporar Tracia, dar Grecia, care venise la Paris cu o lungă listă de revendicări, avea toate şansele să pună mâna pe ea.) Bulgaria urma să plătească reparaţii în valoare de 90 de milioane de lire sterline. (Din moment ce tranşele anuale şi datoriile externe ale Bulgariei îi depăşeau cu mult bugetul anual, Bulgaria nu a reuşit să-şi îndeplinească niciuna dintre obligaţii.) o ultimă prevedere a tratatului a impus reducerea drastică a contingentelor militare; armata avea să devină o simplă forţă de menţinere a ordinii de cel mult 20.000 de oameni. Când au fost publicate prevederile tratatului, în Bulgaria s-a decretat o zi de doliu naţional.

Delegaţia bulgară a implorat Marile Puteri să modifice tratatul, susţinând că de la alungarea regelui Ferdinand, Bulgaria devenise o ţară nouă, democrată, la fel ca Franţa după revoluţie. Aliaţii nici nu au băgat-o în seamă; singura lor concesie a fost să-i permită Bulgariei să menţină o mică flotilă de nave cu armament uşor pe Dunăre. În Bulgaria, se vorbea despre o posibilă răzvrătire, dar Stamboliiski,

realist, a afirmat că avea să semneze chiar şi „o pace defavorabilă" 26. În 27 noiembrie 1919, în clădirea vechii primării din Neuilly a avut loc o ceremonie simplă. Gărzi cu baionetele ridicate în aer s-au aliniat de-a lungul treptelor primăriei şi o mulţime curioasă aştepta sosirea delegaţiei bulgare. Stamboliiski, palid şi neliniştit, a sosit singur. Un american compătimitor l-a comparat cu „un băiat de serviciu care fusese chemat la o întâlnire cu membrii consiliului director". Printre observatori s-a numărat şi premierul grec Venizelos, care „încerca din răsputeri să nu se arate prea satisfăcut". Clemenceau prezida reuniunea aşezat la o masă acoperită cu un postav verde, iar semnarea tratatului s-a încheiat imediat.27 La Atena, ziua a fost decretată sărbătoare naţională şi s-a intonat un *TeDeum*. Sofia a cunoscut doar o tristă resemnare.

În noiembrie, în timp ce Aliaţii încă discutau dacă să predea sau nu Greciei Tracia de Vest, Stamboliiski a apelat disperat la Venizelos, cerându-i o cooperare între cele două state. „Dintre toţi oamenii de stat din Balcani, numai Excelenţa Voastră poate aprecia cu adevărat eficienţa unei înţelegeri între popoarele din Balcani". 28 Venizelos, dornic să-şi îndeplinească visul de a crea Grecia Mare şi de a-şi asigura sprijinul Marii Britanii, nici nu l-a ascultat. Anul următor, Grecia a primit Tracia de Vest. Graniţele de sud ale Bulgariei au fost stabilite de-abia în 1923, după semnarea tratatului final cu Turcia. Între timp, Venizelos şi visul său aveau să dea piept cu realitatea.

Stamboliiski s-a dovedit a fi un om de stat deosebit. Bulgaria şi-a acceptat noile graniţe şi a renunţat la vechile politici expansioniste, chiar şi în Macedonia iugoslavă. Stamboliiski a mers încă şi mai departe de atât, a îmbunătăţit relaţia cu Iugoslavia şi a semnat un acord de cooperare împotriva terorismului; a luat măsuri drastice împotriva teroriştilor macedoneni care transformau Sofia în fieful lor. A început să lucreze la constituirea unei Internaţionale Verzi a partidelor ţărăniste pentru a contracara noua Internaţională Comunistă înfiinţată de ruşii sovietici. Bulgaria a devenit un membru entuziast al Ligii Naţiunilor. Din cauza politicilor sale interne şi externe, Stamboliiski şi-a făcut nenumăraţi duşmani: naţionaliştii bulgari, ofiţerii de armată, teroriştii macedoneni, clasele de mijloc care sufereau de pe urma inflaţiei şi a impozitelor mari, poate chiar şi regele. În iunie 1923, a avut loc o lovitură de stat, iar Stamboliiski a

fost ucis de conspiratorii macedoneni, a căror primă măsură a fost să taie mâna care semnase acordul antiterorist cu Iugoslavia. „Bietul mare om", a murmurat regele când a auzit.29

Politica externă moderată adoptată de Stamboliiski nu a rezistat mult după moartea sa. Prea mulţi concetăţeni de-ai să-i priveau cu nostalgie spre trecut, la Bulgaria Mare de odinioară; detestau Tratatul de la Neuilly şi erau indignaţi de felul în care erau trataţi compatrioţii lor aflaţi sub stăpânire română, grecească şi iugoslavă. Teroriştii macedoneni au continuat să acţioneze de pe teritoriul bulgar fără să le pese de consecinţe, înrăutăţind relaţiile cu Grecia şi Iugoslavia. La începutul anilor 1930, încercările de a ajunge la o înţelegere generală în Balcani pentru respectarea graniţelor existente s-au lovit de refuzul Bulgariei. Prin urmare, Iugoslavia, Grecia, Turcia şi România au semnat un acord, iar Bulgaria a rămas izolată. În timp ce Europa ajungea din nou în pragul războiului, Bulgaria cocheta cu tabăra germană. În 1940, la presiunile Germaniei, România a înapoiat sudul Dobrogei. În primăvara anului 1941, trupele bulgare, care luptau alături de germani şi italieni, au ocupat Macedonia şi Tracia de Vest.30 însă Bulgaria nu s-a bucurat multă vreme de teritoriile recuperate; prin acordurile semnate la Paris în 1947, a primit doar sudul Dobrogei. Între timp, noul regim comunist bulgar îşi consolidase deja poziţia în ţară. Boris murise de mult şi foarte multă lume credea că fusese otrăvit de naziști. Ferdinand cel Şiret, în schimb, a murit de moarte bună în 1948, în Germania, la vârsta de optzeci şi şapte de ani.

12

Pauza solstiţiului de iarnă

Până la sfârşitul lui ianuarie 1919, principalele acorduri de pace începuseră să prindă contur, unele mai clar decât altele. Chestiunea rusească, Liga Naţiunilor şi noile graniţe din Europa Centrală – toate aceste subiecte fuseseră cel puţin aduse în discuţie, dacă nu pe de-a întregul soluţionate. Şi comitetele speciale făcuseră progrese cu privire la unele detalii deosebit de importante ale tratatului cu Germania: ca, de exemplu, daunele de război şi capacitatea Germaniei de a plăti reparaţii; graniţele, coloniile şi armatele Germaniei; pedepsirea criminalilor de război germani; chiar şi cu privire la soarta cablurilor germane submarine, însă cea mai importantă chestiune – cum avea să fie pedepsită Germania şi cum avea să fie ţinută sub control pe viitor –

abia dacă fusese atinsă de Clemenceau, Lloyd George şi Wilson, singurii oameni care puteau de fapt să rezolve această problemă.

Pe de altă parte, dezbaterile au dat naştere şi unui fenomen pe care un diplomat elveţian l-a numit „marea surpriză a conferinţei": şi anume, un parteneriat strâns între englezi şi americani.1 într-adevăr, existaseră disensiuni cu privire la mandate, dar în cadrul Consiliului Suprem, în comitete, comisii şi în culisele negocierilor, englezii şi americanii descopereau că erau întru totul de acord în majoritatea chestiunilor. Wilson, care nu îl avusese niciodată prea tare la inimă pe Lloyd George, căzuse oarecum pradă farmecului acestuia, iar cei doi pălăvrăgeau voioşi în timp ce intrau şi ieşeau din diverse săli de reuniuni şi chiar cinau sau prânzeau câteodată împreună. În plus, Wilson ajunsese chiar să admită că se putea înţelege mai bine cu un prim-ministru cu convingeri liberale puternice decât cu un conservator.2

În 29 ianuarie, Wilson i-a propus lui House ca experţii americani să coopereze îndeaproape cu cei britanici. Indiferent de rezervele sale, House a transmis ascultător această propunere delegaţiei britanice şi celei americane. Lloyd George, care punea mare preţ pe bunele relaţii dintre Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii, a fost încântat. La fel au fost şi canadienii, care se temuseră întotdeauna de o posibilă tensiune între cele două Mari Puteri ale lumii lor. În mare parte, atât experţii americani, cât şi cei britanici, care deja începuseră să se cunoască, au fost şi ei mulţumiţi. „Avem o relaţie atât de apropiată cu englezii, singurul popor de aici care nu duce politici şovine (lui Wilson i-a luat aproape o săptămână să-şi dea seama de acest lucru) – a spus Seymour, expertul american –, încât ne împărtăşim cu o sinceritate absolută punctele de vedere asupra împărţirii teritoriale a Europei". Membrii celor două delegaţii au stabilit regula de a se consulta reciproc, trimiţându-şi unii altora memorandumuri confidenţiale şi discutând prin intermediul liniilor sigure de telefonie, pe care inginerii militari americani le montaseră pentru a face legătura între Crillon şi Majestic. „Unanimitatea noastră, a scris mai târziu Nicolson, era într-adevăr remarcabilă. Acolo unde fuseseră odinioară acele *cabinetsparticuliers* de la Maxim, s-a elaborat poziţia comună anglo-americană în privinţa tuturor frontierelor Iugoslaviei, Cehoslovaciei, României, Austriei şi Ungariei. Au apărut oarece divergenţe numai în

privinţa teritoriilor Greciei, Albaniei, Bulgariei şi Turciei europene. Şi chiar şi aceste divergenţe s-au limitat la detalii, nefiind decât foarte rar de ordin principial". 3

În timp ce relaţia dintre Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii înflorea, cea dintre Franţa şi cele două state se deteriora. Britanicii îi considerau pe francezi rivalii lor când venea vorba de împărţirea teritoriilor otomane şi ruseşti din Orientul Mijlociu şi Asia Centrală. În plus, bănuiau că, de îndată ce Wilson avea să plece în scurta sa vizită acasă, francezii aveau să încerce să modifice termenii păcii cu Germania după bunul plac. „Mi se pare că sunt gata să apeleze la intrigi şi tertipuri de toate felurile şi nu au nici cea mai vagă idee cum să joace acest joc", a scris Hankey.4 în februarie, când Franţa a fost lovită de o criză financiară, iar valoarea francului a scăzut puternic, britanicii au rămas impasibili. Nu puteau, le-au spus ei francezilor, să le acorde un împrumut pentru a-i ajuta să depăşească situaţia de criză. S-au eliberat nişte fonduri de-abia în momentul în care House a intervenit pe lângă Lloyd George. Francezii au acceptat împrumutul, dar nu au uitat amânarea.5 Englezii şi americanii şi-au dat ochii peste cap, criticând astfel ceea ce considerau a fi incompetenţă şi lipsă de responsabilitate din partea francezilor.6

Relaţia dintre francezi şi americani era deosebit de proastă. Diplomaţii francezi îl acuzau pe Wilson că amânase adevăratul scop al conferinţei – pedepsirea Germaniei – cu discuţiile lui despre formarea Ligii. Ministrul francez de finanţe, Louis-Lucien Klotz, le-a spus colegilor săi că americanii încercau să-şi vândă surplusul alimentar Germaniei în schimbul unor plăţi în bani gheaţă, lucru care bineînţeles că avea să îngreuneze sarcina Franţei de a colecta reparaţiile ce i se cuveneau. Pe de altă parte, americanii se plângeau că francezii îi trăgeau pe sfoară, percepând sume exagerate pentru cazarea la Paris şi cheltuielile armatei lor. În cinematografe, publicul francez, care odinioară aplaudase fiecare apariţie a lui Wilson pe marile ecrane, acum tăcea. Poliţiştii francezi şi soldaţii americani se încăierau pe străzi. Unii americani fuseseră auziţi spunând că luptaseră alături de tabăra greşită. Parizienii o luau în derâdere pe doamna Wilson, iar ziarele franceze, care în general îl simpatizaseră pe preşedintele american, începeau să-l critice.7

Aceste atacuri l-au înfuriat pe Wilson, care era convins, oarecum pe bună dreptate, că ar fi fost orchestrate de guvernul francez. Cu vocea tremurând de indignare, i-a arătat unui oaspete un document confidenţial prin care ziarelor franceze li se cerea să exagereze atât haosul din Rusia, cât şi posibilitatea declanşării unui nou atac din partea Germaniei, şi să-i amintească lui Wilson că acasă, în Statele Unite ale Americii, avea de-a face cu o opoziţie puternică din partea republicanilor. În particular, Wilson a început să răbufnească din ce în ce mai des: francezii erau „proşti", „meschini", „nebuni", „nişte oameni pe care nu te puteai baza", „nesiguri", „cel mai dificil popor cu care am încercat să mă înţeleg vreodată".8 Cu toate acestea, aşa cum i-a mărturisit doctorului său, încă era de părere că francezii de rând erau oameni buni, dar că politicienii lor îi îndemnau pe căi greşite. „Numai din cauza faptului că politicienii francezi au permis atât de multe discriminări făţişe la adresa americanilor, oamenii obişnuiţi din Statele Unite au renunţat să mai fie profrancezi şi au devenit pro-britanici. Iar preşedintele a mai spus şi că britanicii aveau un comportament nobil şi loial". 9

Asemenea relaţiei dintre francezi şi americani, şi vremea s-a răcit. Lapoviţa cădea peste Paris, iar soldaţii americani se băteau cu bulgări de zăpadă pe Champs-Élysées. În Bois de Boulogne lumea patinau pe gheaţă, iar la Versailles se dădea pe derdeluş. Din cauza crizei de cărbune, chiar şi în hotelurile de lux era frig. Oamenii răceau sau, mai grav, cădeau pradă epidemiei de gripă care izbucnise în vara lui 1918. Doctorii militari de la Crillon împărţeau sirop de tuse şi dădeau sfaturi. Fumatul, spunea unul dintre ei, era un mijloc excelent de a preveni boala.1

Delegaţii – în final la Paris au fost prezenţi peste o mie de reprezentanţi – continuau să sosească în capitala franceză.11 Englezii şi-au aprovizionat fiecare reprezentant cu 1.500 de cărţi de vizită, pe care să le ofere omologilor lor, pentru că aşa se obişnuise la Congresul de la Viena. Cum multă lume s-a plâns că se pierdea vremea cu acest lucru, Clemenceau a decis să se renunţe la acest obicei.12 Foarte mulţi delegaţi erau diplomaţi şi oameni de stat, dar, pentru prima dată la o conferinţă internaţională de o asemenea amploare, mulţi făceau parte din altă categorie. Britanicii şi-au trimis practic toţi membrii Biroului de Servicii Secrete din cadrul Ministerului de Informaţii, inclusiv

oameni precum tânărul Arnold Toynbee şi Lewis Namier, deveniri ulterior cei mai importanţi istorici ai generaţiei lor. Americanii au adus profesori universitari din grupul de lucru The Inquiry condus de House şi bancheri de pe Wall Street, precum Thomas Lamont şi Bernard Baruch. Diplomaţii profesionişti au bodogănit nemulţumiţi. „O improvizaţie", a spus Jules Cambon, secretarul general de la Quai d'Orsay, dar aceste păreri nici nu contau pentru Lloyd George, Wilson sau Clemenceau. În opinia lui Lloyd George, „profesia de diplomat fusese creată pentru a irosi timpul" 13.

Parisul era plin de petiţionari, jurnalişti şi oameni care erau pur şi simplu curioşi. Scriitoarea de romane de dragoste Elinor Glyn întreţinea bărbaţi importanţi la masa ei retrasă de la hotelul Ritz şi scria articole în care punea întrebări precum „Se schimbă oare femeile?" şi „A murit cavalerismul?". Franklin Roosevelt, la acel moment asistent de secretar al marinei militare, îşi convinsese superiorii că trebuia să supravegheze vânzarea bunurilor flotei americane în Europa şi a ajuns la Paris urmat de soţia sa, Eleanor, nemulţumită şi nefericită. Mariajul lor începea deja să se destrame; acum ea considera că el era prea atent cu pariziencele.14 William Opren şi Augustus John au sosit pentru a picta portretele oficiale ale delegaţilor, deşi cel din urmă şi-a consumat energiile la petreceri deocheate.15 Şi miniştrii guvernului britanic îşi mai făceau apariţia pentru o zi sau două. Bonar Law, viceprim-ministru, zbura curajos din Anglia până la Paris, într-un costum special de aviator, cu căptuşeală îmblănită. Fiica cea mai mare a lui Lloyd George, Olwen, o tânără plină de viaţă, proaspăt căsătorită, a sosit la Paris pentru o scurtă vizită. Clemenceau s-a oferit într-o după-amiază să o ducă la hotel cu maşina şi, în timp ce discutau despre una, despre alta, a întrebat-o dacă îi plăcea arta. Da, a răspuns ea plină de entuziasm, iar el i-a trimis un set de cărţi poştale cu imagini senzuale.

Elsa Maxwell, care nu devenise încă matroana seratelor mondene cu invitaţi din toată lumea, a plecat din New York în calitate de însoţitoare a unei fermecătoare femei divorţate aflate în căutarea unui nou soţ. Cele două au dat nişte petreceri minunate într-o casă închiriată. Generalul Pershing venea cu băutura; Maxwell interpreta la pian ultimele cântece ale lui Cole Porter; iar gazda divorţată şi-a găsit soţul, un chipeş căpitan american pe nume Douglas MacArthur.16 În

faţa casei, într-o dimineaţă în zori de zi, doi tineri ofiţeri s-au duelat cu săbiile pentru o altă frumuseţe americană.17

Femeile frumoase au petrecut de minune la Paris în acel an. Foarte puţini delegaţi au sosit în capitala franceză alături de soţiile lor; de fapt, acest lucru le fusese interzis în mod clar oficialilor de rang inferior. „Se pare că cele mai frumoase şi mai bine îmbrăcate doamne de societate au fost aduse la Paris de diversele departamente convocate aici", i-a scris Hankey soţiei sale. „Nu ştiu cum reuşesc să mai lucreze, dar toată seara se dansează, se cântă şi se joacă bridge!" 18 Pudibonzii bănuiau că nu se juca doar bridge. O jurnalistă americană călătorea „cu o francheţe absolută şi un entuziasm colosal" alături de un general italian. În hotelurile în care erau cazate delegaţiile, femeile intrau fără nicio restricţie în apartamentele bărbaţilor. Două infirmiere de la Crucea Roşie canadiană, care îşi făcuseră o carieră din a confunda numărul de pe uşa camerei în care intrau, refuzând apoi să mai plece din respectivul apartament, au fost trimise înapoi acasă. Războiul parcă relaxase inhibiţiile de odinioară. „Destrăbălarea este în floare la Paris", a notat cu seriozitate Elinor Glyn. „Lesbienele cinează în văzul lumii, la Lame, câteodată chiar în grupuri de câte şase… Bărbaţii fac acelaşi lucru. Nimic nu mai este sacru, nimeni nu mai încearcă să mai ascundă nimic, nici măcar viciul şi lăcomia". 19

Parisul oferea nenumărate distracţii: cursele de la St. Cloud, restaurante excelente – dacă îţi permiteai preţurile şi reuşeai să intri – şi opera, unde se puneau în scenă vechile spectacole preferate ale publicului: *Lescontesd'Hoffrnann*, *MadameButterfly*, *LaBoheme*. Teatrele începeau să se redeschidă pe rând, găzduind spectacole de toate felurile, de la marile piese clasice până la comedii uşoare. Sarah Bernhardt a prezentat o gală pentru un eveniment francez de caritate, iar fratele Isadorei Duncan a dat un spectacol de dans interpretativ. Ruth Draper a venit de la Londra pentru a-şi ţine monologările, iar delegaţii canadieni au fost oarecum şocaţi de muzicalul *PhiPhi*. „Toţi am ajuns să împărtăşim însă aceeaşi părere, i-a scris unul dintre aceştia soţiei sale, şi anume că aveai la ce privi la spectacolul acesta. Mi-ar plăcea să ştiu dacă, prin vreun fel de cunoştinţe ce nu sunt accesibile tuturor, francezii reuşesc să scape de anumite boli care, fără îndoială, sunt răspândite printre noi". 20 Chiar şi Wilson, care de

obicei era în pat până în ora zece seara, a ieşit la un spectacol; unele glume i s-au părut prea grosolane, dar a privit cu plăcere „părţile decente" 21. Eisa Maxwell l-a scos pe Balfour la un club de noapte pentru prima dată în viaţa lui. „Permiteţi-mi să vă mulţumesc – a spus curtenitor, aşa cum îi stătea în fire, bătrânul om de stat – pentru cea mai încântătoare şi mai degradantă seară pe care am petrecut-o vreodată". 22

Alţi delegaţi s-au delectat cu activităţi mai inocente: plimbări matinale prin Bois de Boulogne şi jocuri de bridge seara. Balfour juca tenis ori de câte ori avea ocazia. Lansing îşi petrecea serile liniştit, citind filosofic. Conducătorii delegaţiei italiene, Sonnino şi Orlando, nu-şi părăseau hotelul.23 Lloyd George mai ieşea din când în când seara la restaurant sau teatru, deşi Frances Stevenson era de părere că prezenţa lui provoca întotdeauna o agitaţie regretabilă. Într-o seară, s-a plâns că a flirtat cu o tânără din delegaţia britanică. „Însă a fost destul de sincer în privinţa asta şi cred că i-a făcut bine, aşa că nu m-a deranjat". 24

Viaţa socială pariziană începea să renască. În momentul în care prinţul Murat şi Eisa Maxwell s-au dus împreună la un bal mascat – Murat deghizat în Clemenceau, iar Maxwell, care era mai rotofeie, în Lloyd George – maşina lor a fost oprită pe Champs-Élysées de mulţimi numeroase de oameni care îi ovaţionau. Lumea se întâlnea la barul de la Ritz să bea noile cocktailuri. În faimoasa ei vilă de la Versailles, decoratoarea Elsie de Wolfe (devenită mai târziu Lady Mendl) servea ceaiuri pentru delegaţii importanţi. Doamna Wilson a încercat să-l târască pe preşedinte la petreceri şi recepţii, spre dezgustul admiratorilor acestuia.25

La hotelul Majestic, Ian Malcolm, secretarul personal al lui Balfour, îşi recita poemele comice *TheBreakingOutofPeace* şi *TheBalladofPrinkipo.1* La subsol se puneau în scenă spectacole ale artiştilor amatori. După ce Opren a desenat un afiş pentru un spectacol, înfăţişând doi copii goi, următoarea punere în scenă a inclus un cor care cânta: „Noi suntem cei doi mici Opren/ De veşminte dezgoliţi" 27. Un ofiţer britanic, care călătorise sute de kilometri pentru a raporta ce se întâmpla în Europa Centrală, a plecat dezgustat de la Paris. „Niciun coleg de-al său, i-a mărturisit el unui omolog american, nu putea fi deranjat să-i asculte relatarea despre situaţia

îngrozitoare din Polonia, pentru că toţi erau prea preocupaţi să dezbată programul sălii de bal, respectiv dacă aceasta trebuia folosită exclusiv pentru spectacole de teatru şi nu pentru dans în zilele de marţi şi joi sau doar marţea". 28 Cea mai tânără fiică a lui Lloyd George, Megan, în vârstă de şaisprezece ani, s-a distrat de minune. Glumeţii au spus că hotelul ar fi trebuit redenumit Megantic. În cele din urmă, tatăl ei a pus piciorul în prag şi a trimis-o la un internat.29

Balurile de la Majestic au devenit faimoase. Tinerele infirmiere şi stenografe – „asemănătoare unor nimfe", după cum le-a descris un diplomat mai vârstnic – cunoşteau cele mai noi dansuri, de la noul tip de vals, aşa-numitul *hesitationwaltz*, până la foxtrot. Spectatorii erau fascinaţi. „De ce au englezii chipuri atât de triste şi posterioare atât de voioase?" 30, a întrebat într-o zi Foch, aflat în treacăt la Majestic. Dansurile de sâmbătă seară au devenit atât de populare încât autorităţile au început să-şi facă probleme că puteau lăsa o impresie greşită şi s-au gândit să le interzică.31

Cu toate acesta, la Conferinţa de Pace de la Paris s-au organizat mult mai puţine baluri şi evenimente extravagante decât la Congresul de la Viena. Prânzurile şi cinele erau formele de socializare cel mai des întâlnite, iar delegaţii reuşeau să ducă multe sarcini la bun sfârşit pe parcursul lor. Lloyd George, mai energic decât aproape toţi ceilalţi participanţi, îşi fixa întâlniri şi la micul dejun. Naţiunile petiţionare se aşezau în jurul meselor ticsite cu feluri de mâncare extravagante şi îşi făceau cunoscute revendicările. „Îmi reîncep munca de truditor pe scena socială", i-a scris Seymour soţiei sale. „Cină cu Brătianu mâine, prânz cu liberalii italieni sâmbătă, cină cu sârbii seara şi iar cină cu cehoslovacii – Kramarz [Karel Kramăf] şi Beneš – luni". 32 Polonezii i-au invitat pe americani la un prânz care a durat până la cinci după-amiaza; pe rând, istoricii, economiştii şi geografii polonezi au prezentat argumentele care stăteau la baza revendicărilor Poloniei.33 Chinezii au invitat presa străină la un dineu special. Felurile de mâncare soseau necontenit la masă, din oră în oră, iar musafirii aşteptau să audă pledoaria gazdei lor. Într-o engleză impecabilă, chinezii au sporovăit despre toate subiectele posibile, mai puţin despre Conferinţa de Pace. La ora 3 şi jumătate dimineaţa, corespondenţii americani au plecat, lăsând în urma lor un singur jurnalist care să poată raporta ce avea să se mai întâmple în acea seară.

Când a plecat şi acesta din urmă, în zori de zi, chinezii tot nu ajunseseră să explice de ce organizaseră cina.34

Unii dintre delegaţii sosiţi de peste mări vizitaseră câmpurile de luptă. Au trimis scrisori acasă, încercând să descrie ce au văzut: copacii spulberaţi, micile cruci de lemn cu frunze de palmier presărate pe câmpuri, şrapnelul care zăcea pe drumuri, craterele lăsate în urmă de obuze, rotocoalele de sârmă ghimpată ruginită, tancurile şi puştile îngropate în noroi, zdrenţele uniformelor şi oasele rămase neîngropate. „Preţ de kilometri întregi – a scris Gordon Auchincloss, ginerele lui House – pământul nu este decât o groapă gigantică de cratere de obuze, umplute cu apă, şi sute de tancuri, toate făcute bucăţi, zac pe câmpuri. N-am mai văzut niciodată o risipă mai mare, o distrugere mai groaznică". S-au aventurat în tranşee şi au strâns căşti nemţeşti şi cartuşe goale ca survenire. O echipă a găsit nişte fitiluri noi, „nişte jucării minunate pentru copii". S-au minunat la vederea munţilor de moloz care fuseseră odinioară oraşe şi sate. James Shotwell, un profesor american, a comparat vechiul oraş Reims cu ruinele de la Pompeii, deşi a fost uşurat să găsească printre clădirile prăbuşite un restaurant care servea varză şi cârnaţi.35

Până la mijlocul lunii februarie, ritmul de lucru a devenit mai relaxat, căci Wilson s-a întors pentru o scurtă perioadă de timp în Statele Unite, motivul oficial fiind închiderea sesiunilor Congresului. De fapt, trebuia să liniştească opoziţia, care protesta din ce în ce mai vehement împotriva formării Ligii Naţiunilor. Lloyd George s-a întors la Londra pentru a se ocupa de probleme interne. Balfour l-a înlocuit pe Lloyd George în Consiliul Suprem, iar Wilson şi-a ignorat încă o dată secretarul de stat şi l-a ales pe House ca adjunct. Lansing, deprimat şi bolnav, căci, la acel moment, încerca un nou tratament pentru diabet, a resimţit din plin această dovadă de dispreţ. Şi nu era în niciun caz prima. În momentul în care Lansing, un avocat experimentat cu activitate pe plan internaţional, prezentase câteva sugestii referitoare la Liga Naţiunilor cu prilejul unei reuniuni a delegaţiei americane, Wilson a răspuns tăios că nu avea de gând să lase nişte avocaţi să redacteze tratatul de pace. Pentru că nu era singurul avocat prezent, Lansing a văzut în cuvintele lui Wilson o insultă la adresa sa şi a profesiei sale. Wilson continua să-i ofere lui House misiuni importante; lui Lansing nu îi mai rămăsese decât să discute cu presa, o sarcină pe

care o detesta. Wilson părea să fi dezvoltat o plăcere maliţioasă când alimenta tensiunile dintre House şi Lansing şi era încântat ori de câte ori auzea ceva ce îl discredita pe Lansing. „Tot ce face domnul Lansing pare să-l irite", a notat secretara doamnei Wilson în jurnalul ei, după ce aceasta primise o vizită de la doamna Lansing, înlăcrimată. „Se enervează că iese atât de des la cină, că acceptă invitaţii de la oameni pe care el (preşedintele) nu-i place. Pur şi simplu nu poate tolera un stil de viaţă diferit de cel pe care îl duce el". 36 Comportamentul lui Wilson era crud şi, în final, preşedintele avea să plătească un preţ mare pentru această atitudine, căci Lansing avea să se răzbune în momentul în care acordurile de pace au trebuit aprobate în Statele Unite ale Americii.

Atât House, cât şi Balfour erau dornici să accelereze ritmul de lucru al conferinţei în absenţa superiorilor lor. Au decis să se concentreze cel puţin asupra pregătirii termenilor generali ai păcii cu Germania (au presupus că detaliile ar fi putut fi negociate direct în cadrul unei mari conferinţe, pentru că lumea credea că adevărata conferinţă nu începuse încă). Comisiilor teritoriale şi comitetelor speciale, precum cel înfiinţat pentru stabilirea reparaţiilor (în final au fost înfiinţate aproape şaizeci de comisii), li s-a cerut să-şi încheie rapoartele până în 6 martie. Astfel aveau să mai aibă la dispoziţie o săptămână să pună lucrurile la punct până la sosirea lui Wilson; delegaţia germană ar fi putut fi convocată până la sfârşitul lunii. Planul era atât de optimist, încât părea o nebunie.37

Delegaţii au bombănit, dar s-au pus pe treabă. În momentul în care a luat cina la Ritz cu Marcel Proust – „palid, nebărbierit, şleampăt, tras la faţă" –, Nicolson a descoperit că marele scriitor era fascinat de munca lui. „Spuneţi-mi despre comitete", l-a rugat Proust. Nicolson a început discuţia povestindu-i că delegaţii se întâlneau de obicei la zece dimineaţa. Proust l-a implorat să-i dea mai multe detalii. „Iei o maşină de la delegaţie. Ajungi la Quai d'Orsay. Urci scările, intri în încăpere. Şi apoi? Fiţi precis, prietene, fiţi precis". 38

Până la întoarcerea lui Wilson din scurta sa vizită în Statele Unite ale Americii, tratatul Ligii fusese în mare parte redactat, se făcuseră unele progrese cu privire la acordul cu Germania şi cele mai multe comisii teritoriale fuseseră înfiinţate. Cu toate acestea, nu se luase aproape nicio decizie cu privire la Imperiul Otoman, iar tratatele

cu Austria, Ungaria şi Bulgaria nici nu ajunseseră pe masa de discuţii. Se vorbea din ce în ce mai puţin despre o conferinţă preliminară de pace şi se punea mare accent pe efortul ce trebuia depus înainte de convocarea statelor inamice la Paris. Deşi nu se făcuse vreo declaraţie oficială în acest sens, discuţiile care se desfăşurau în acel moment la Paris se transformaseră în adevărata conferinţă de pace. Prin hoteluri şi în sălile de reuniune, circulau zvonuri triste potrivit cărora pacea nu avea să fie încheiată înainte ca lumea să ajungă din nou în pragul războiului.

În 19 februarie, Parisul era din nou cuprins de nelinişte. Pe când ieşea din apartamentul său din rue Franklin şi se urca în maşină pentru a ajunge la Crillon, la o întâlnire cu House şi Balfour, Clemenceau a fost atacat de un bărbat îmbrăcat în salopetă de lucru, care se tot ascunsese în spatele unuia dintre pisoarele publice din fier. Bărbatul a sărit şi a tras câteva focuri de armă înspre maşina premierului. Clemenceau i-a mărturisit ulterior lui Lloyd George că acel moment i s-a părut interminabil. Un glonţ i-a pătruns printre coaste, la mică distanţă de organele vitale. (Cum era prea periculos de extras, Clemenceau a trăit cu el încă zece ani, până la moartea sa.) Agresorul, ¿mile Cottin, un anarhist pe jumătate nebun, a fost prins şi aproape linşat de mulţimea de oameni, care urmărea toate deplasările lui Clemenceau din faţa casei acestuia. Credinciosul asistent Mordacq a sosit în grabă să vadă ce se întâmplase. L-a găsit pe prim-ministru palid, dar conştient. „M-au împuşcat în spate”, i-a spus Clemenceau. „Nici măcar n-au îndrăznit să mă atace din faţă”. 39

„Doamne, Doamne – a spus Balfour când veştile cu privire la atacul comis asupra premierului au ajuns la Crillon –, mă întreb ce urmează”. O bună parte a delegaţilor de la Paris se temeau de ce era mai rău, mai ales că, după vreo două zile, au auzit că prim-ministrul socialist al Bavariei fusese asasinat. Lloyd George i-a trimis lui Kerr o telegramă de la Londra. „Dacă tentativa de asasinat aparţine bolşevicilor, atunci anarhiştii aceştia sunt complet nebuni, căci nu îşi dau seama că nimic pe lume nu le-ar face mai mult rău decât o tentativă reuşită asupra vieţii lui Clemenceau. Chiar şi o tentativă ratată ar exaspera opinia publică franceză şi orice tratative cu ei ar fi imposibile”. 40

Clemenceau a trecut cu obişnuitul său aplomb peste acel moment. Cei care veneau să-l viziteze îl găseau stând în fotoliu, plângându-se despre felul în care ţintise Cottin – „un francez care ratează ţinta de şase ori din şapte, în linie dreaptă" şi certându-se cu doctorii – „doctorii... îi cunosc mai bine decât oricine pentru că şi eu sunt unul". Infirmierei care spunea că scăpase ca prin minune i-a replicat: „Dacă Dumnezeu ar fi intenţionat să facă un miracol, atunci mai bine l-ar fi oprit pe agresor dinainte să apese pe trăgaci!" A refuzat să-şi dea acordul pentru condamnarea la moarte a lui Cottin: „Un vechi republican ca mine, care se opune de altfel pedepsei cu moartea, nu are cum să permită execuţia unui om pentru o crimă de lezmajestate". Cottin a fost condamnat la zece ani de închisoare, dar a fost eliberat după cinci.

Mesajele de susţinere nu conteneau. Lloyd George şi regele George au scris de la Londra, Wilson, aflat în drum spre America, a transmis un mesaj din mijlocul Atlanticului, Sarah Bernhardt i-a scris şi ea, spunând „acum, Clemenceau este Franţa", dar şi mii de francezi care îl considerau pe Clemenceau părintele victoriei lor. Papa şi-a trimis binecuvântările (bătrânul radicalist anticlerical i-a mulţumit), iar soldaţii de rând şi-au lăsat decoraţiile pe pragul uşii premierului. Poincaré, care la început fusese şocat, la fel ca toată lumea, era furios. „O nebunie colectivă nemaiîntâlnită, o legendă stranie care mistifică realitatea şi va falsifica fără îndoială istoria". La o zi după tentativa de asasinat, Clemenceau se plimba prin grădina sa; după o săptămână, se întorcea la lucru. Sănătatea îi fusese totuşi profund zdruncinată. Wilson, dar şi alţii, au fost de părere că nu şi-a mai recăpătat niciodată puterea de concentrare.41

Lloyd George, aflat acum la Londra, a repurtat un succes mai mare în confruntările cu inamicii săi. A coborât din tren în 10 februarie şi s-a dus >

direct la o întâlnire cu Bonar Law şi principalul său consilier pe probleme muncitoreşti. „M-am întâlnit cu dânsul puţin mai târziu", i-a transmis secretarul guvernamental lui Hankey. „Era extraordinar de voios, energic, mulţumit de realizările dumneavoastră la Paris şi pregătise nenumărate planuri despre cum să negociem cu minerii şi lucrătorii feroviari, în cazul în care ar fi fost nevoie". 42 Lloyd George a preîntâmpinat grevele, organizând comisii de anchetă şi reuniuni între

patroni şi muncitori, aşa cum mai făcuse în repetate rânduri. Pe parcursul acelor săptămâni, a înfiinţat un nou minister al transportului şi a introdus în parlament o întreagă paletă de propuneri de lege care vizau chestiunile sociale.43

Călătoria lui Wilson în Statele Unite ale Americii nu a fost deloc încununată de succes. A debarcat în portul Boston, unde a ţinut un discurs înflăcărat. El şi Statele Unite ale Americii, a spus preşedintele, făceau nişte lucruri extraordinare la Paris; cei care îl contestau erau egoişti şi limitaţi în vederi. Publicul a găsit pe scaune copii ale primei versiuni a tratatului constitutiv al Ligii. Senatorii nu văzuseră respectivul act până atunci. Această acţiune lipsită de tact nu a fost singura gafa politică a lui Wilson. Boston era oraşul natal al marelui său rival politic, senatorul republican de Massachusetts, Henry Cabot Lodge.

Lodge, despre care se spunea că avea mintea precum solul din regiunea sa de baştină, „stearpă de la natură, dar foarte cultivată", provenea din rândurile aristocraţiei din New England. Era scund, coleric şi îngrozitor de snob. împărtăşea convingerile lui Wilson despre misiunea americanilor de a transforma lumea într-un loc mai bun şi era dispus să accepte înfiinţarea unei ligi care să menţină pacea. Dar nu era de acord cu metodele preşedintelui şi nici cu încrederea acestuia în capacitatea Ligii de a rezolva toate problemele lumii. În plus, nu putea să-l sufere, şi nu pentru că nu aveau aceleaşi păreri, aşa cum se spunea, ci şi pentru că îl considera pe Wilson un laş şi un plebeu. La fel ca Wilson, nici Lodge nu reuşea să separe dezacordurile politice de cele personale.44

Cei doi erau la cuţite de ani de zile – se contraziseseră şi în momentul izbucnirii războiului, când Lodge susţinuse intervenţia de partea Aliaţilor, iar Wilson alesese neutralitatea, dar şi când acesta a luat sfârşit, când Lodge ar fi preferat să trimită armatele la Berlin, iar Wilson a hotărât să semneze armistiţiul; de asemenea, avuseseră opinii divergente cu privire la încheierea păcii. Wilson credea că Liga şi principiul securităţii colective puteau pune capăt războiului. Lodge, un pesimist care nu credea în perfectibilitatea naturii umane, prefera teoria forţei. Voia să înconjoare Germania cu un lanţ format din state puternice, Polonia renăscută, Cehoslovacia puternică şi Franţa întărită prin ocuparea Alsaciei, Lorenei şi poate chiar şi a Renaniei. Dacă

americanii aveau să se alăture vreodată vreunei organizaţii, aceasta ar fi trebuit să fie formată din alte democraţii, care să-i împărtăşească interesele, nu o ligă care să ameninţe să târască America în angajamente vagi.45

Lodge reprezenta centrul moderat al Partidului Republican. Una dintre aripile partidului, ai cărei membri proveneau în mare parte din centrul şi din vestul ţării, se fereau să intre în contact cu periculoasa Europă. Cealaltă aripă, cea internaţionalistă, de pe coasta de est, susţinea cu entuziasm Liga. Wilson ar fi putut să întindă o mână către nenumăraţi membri ai Partidului Republican, dar, în schimb, a ales să-i îndepărteze prin refuzul său de a-i accepta în delegaţia sa de la Paris şi insistând, cu prilejul alegerilor pentru Congresul american din noiembrie 1918, că un vot pentru democraţi era un vot pentru pace, în vreme ce un vot pentru republicani însemna opusul. Ultimele sale acţiuni de la întoarcerea acasă amplificaseră şi mai mult ruptura de republicani.

Din păcate, nu a depus nici mari eforturi pentru a-i linişti pe scepticii din propriul partid. A refuzat să discute cu un senator sudist, despre care a spus că în cariera lui nu fusese decât „un avocăţel oportunist" Cuvintele rostite de preşedinte la naşterea primului său nepot au făcut înconjurul Americii: „Cu gura larg deschisă şi ochii închişi, prevăd că are să devină senator când se va face mare". Cina organizată la Casa Albă, la insistenţele lui House, cu membri ai influentelor Comisii pentru relaţii externe din Senat şi Cameră a decurs foarte prost. Lodge, aşezat lângă doamna Wilson, a trebuit să asculte monologul exaltat al soţului acesteia despre minunata primire de care se bucurase la Boston. Unii invitaţi s-au plâns ca după cină nu li s-au oferit suficiente trabucuri şi destulă băutură. Mai grav a fost faptul că mulţi au rămas cu impresia că Wilson încercase să-i intimideze. Unul dintre ei a spus că s-a simţit „de parcă un profesor foarte sever îi acuza că şi-ar fi neglijat temele la şcoala de duminică". La următoarea întâlnire cu House, Wilson s-a arătat plin de resentimente. „Cina *dumneavoastră*, i-a spus el, nu a fost un succes". 46

Aşa cum avea să facă de fiecare dată, Wilson s-a consolat spunându-şi că avea poporul de partea sa, chiar dacă reprezentanţii acestuia îi întorceau spatele. Şi poate că avea dreptate. În momentul în care un ziar american important şi-a întrebat cititorii dacă aprobau

înfiinţarea Ligii, mai bine de două treimi au răspuns afirmativ. Din păcate, nu poporul aproba tratate, ci Senatul – şi aici majoritatea de două treimi necesară pentru formarea Ligii nu a fost uşor de obţinut. În 4 martie, când Wilson se pregătea să se întoarcă în Europa, Lodge a strâns semnăturile necesare pentru înaintarea unei cereri colective prin care se respingea versiunea iniţială a actului constitutiv al Ligii şi se cerea Conferinţei de Pace amânarea oricărei discuţii cu privire la Ligă până la ratificarea tratatului cu Germania. Treizeci şi nouă de senatori republicani au semnat cererea, respectiv mai mult de o treime din totalul de nouăzeci şi şase de senatori. Prima reacţie a lui Wilson a fost să se întrebe dacă nu cumva putea trece peste capul Senatului.47

În 4 martie, când trenul său a intrat în gara din Paris, preşedintele a fost întâmpinat doar de câţiva demnitari francezi. În timp ce se îndrepta cu maşina către noul său apartament din Place des Etats-unis, aflat vizavi de hotelul lui Lloyd George, mulţimile entuziasmate de oameni care îl întâmpinaseră în decembrie anul trecut lipseau cu desăvârşire. Apartamentul, deţinut de un bancher bogat, nu era la fel de impresionant sau încăpător precum cel de la hotelul Murat. Margaretele începeau să răsară printre firele de iarbă, la fel ca problemele Conferinţei de Pace.

PARTEA A IV-A

Chestiunea germană

13

Pedeapsa şi prevenirea

Întoarcerea lui Wilson a marcat începutul unei perioade în care s-a muncit asiduu la tratatul cu Germania, lucrări care s-au încheiat de-abia la începutul lunii mai, când s-a convenit în cele din urmă asupra condiţiilor păcii. Această întârziere – la urma urmei războiul se încheiase deja de patru luni în acel moment – a dat naştere unei întrebări stânjenitoare, şi anume, ce însemna de fapt înfrângerea Germaniei. De câtă putere mai dispunea Germania? Cât de puternici erau Aliaţii? În noiembrie 1918, învingătorii avuseseră un avantaj enorm. Dacă ar fi fost pregătiţi să încheie pacea în acel moment, dacă şi-ar fi dat seama de anvergura victoriei lor, atunci ar fi putut impune aproape orice condiţii şi-ar fi dorit.

Armata Germaniei, în pofida a ceea ce au susţinut ulterior generalii Ludendorff şi Hindenburg şi caporalul Hitler, fusese înfrântă

în mod decisiv pe câmpul de luptă înainte ca guvernul german să ceară un armistiţiu şi vechiul regim să fie răsturnat din interior. Aliaţii au atacat în vara anului 1918, într-un moment în care Statele Unite ale Americii trimiteau necontenit trupe pregătite de luptă şi tone de echipament în Europa. În 8 august 1918, „Ziua Neagră" pentru armata germană, Aliaţii au zdrobit liniile germane de apărare. Timp de patru ani, schimbările liniilor de luptă de pe Frontul de Vest fuseseră cuantificate în metri; acum, germanii se retrăgeau kilometri întregi, lăsând în urma lor puşti, tancuri şi soldaţi. Şaisprezece divizii germane au fost rase de pe faţa pământului în primele zile ale atacului Aliaţilor. În 14 august, Ludendorff i-a sugerat kaizerului că Germania trebuia să ia în calcul eventuale negocieri cu Aliaţii; până în 29 septembrie, generalul cerea încheierea păcii cu orice preţ. Aliaţii înaintau lent, dar sigur înspre graniţele Germaniei, iar înaltul Comandament german nu putea face mare lucru pentru a-i opri. Germania ajunsese la fundul sacului, aproape că nu mai avea soldaţi şi provizii, iar opinia publica îşi pierdea apetitul pentru război. Pe străzile Berlinului, gospodinele mărşăluiau cu tigăi şi cratiţe goale în mână arătând că nu-şi mai puteau hrăni familiile; muncitorii de pe şantierele navale şi din fabrici îşi azvârleau uneltele, refuzând să mai muncească; iar în Reichstag, deputăţii care la un moment dat votaseră docili în favoarea războiului cereau acum încheierea păcii. Aliaţii Germaniei începeau să o părăsească rând pe rând: Bulgaria la sfârşitul lui septembrie, Turcia otomană o lună mai târziu, iar mai apoi Austro-Ungaria. Până în noiembrie, Germania căzuse deja pradă insurecţiilor. În 11 noiembrie, când s-a semnat armistiţiul într-un vagon de tren aparţinând francezilor, Germania se clătina din temelii, pe de o parte din cauza pierderilor de război, pe de altă parte din cauza tulburărilor politice interne. Termenii armistiţiului reflectau cu exactitate amploarea victoriei Aliaţilor. Hindenburg a căzut în depresie; Ludendorff, deghizat, cu perciuni falşi şi ochelari de soare, a fugit speriat în Suedia.

Germania a renunţat la toate teritoriile cucerite începând cu anul 1914 şi la regiunile Alsacia şi Lorena. Trupele aliate au ocupat întreaga Renanie germană, dar şi trei capete de pod pe malul estic al fluviului Rin. Germania a predat, de asemenea, şi cea mai mare parte a utilajelor ei de război, submarinele, artileria grea, obuzierele, avioanele şi 25.000 de mitraliere. (Această măsură a declanşat un

strigăt de suferinţă din partea negociatorilor germani: „Dumnezeule, suntem pierduţi! Cum o să ne apărăm de bolşevism?” 1) Marea flotă germană, Hochseeflotte, care contribuise atât de mult la înstrăinarea Marii Britanii de Germania, a plecat pentru ultima dată din portul în care era staţionată. Într-o dimineaţă ceţoasă de noiembrie, şaizeci şi nouă de nave, de la cuirasate până la crucişătoare, şi-au croit drum printre şirurile aliniate de vase aliate care le supravegheau, îndreptându-se către Scapa Flow, în arhipelagul Orkney, ce aparţinea Marii Britanii. Germania se preda, iar Aliaţii au tratat ca atare acest eveniment.

Ambasadorul francez s-a întâlnit cu Lloyd George la o zi de la semnarea armistiţiului: „Prim-ministrul a mărturisit că nici nu sperase vreodată la o soluţie atât de rapidă şi nici nu îşi închipuise că puterea germană ar fi putut să se prăbuşească în întregime”. 2 Dintre conducătorii aliaţi, doar generalul Pershing, unul dintre cei mai importanţi comandanţi militari americani, era de părere că Aliaţii ar fi trebuit să-şi continue ofensiva, chiar şi dincolo de Rin dacă era nevoie. Francezii nu doreau să mai piardă oameni. Cel care îi conducea, mareşalul Focii, care îndeplinea şi funcţia de comandant suprem al forţelor aliate, avertizase că s-ar fi putut confrunta cu o rezistenţă dificilă şi că ar fi riscat pierderi masive.3 Britanicii doreau să încheie pacea înainte ca americanii să devină prea puternici. Iar Smuts a vorbit în numele multor europeni în momentul în care a transmis un avertisment îngrijorător: „Spectrul întunecat al anarhiei bolşevice planează deasupra frontului”. 4

Greşeala Aliaţilor, ale cărei repercusiuni au devenit evidente de-abia mult mai târziu, a fost că au stabilit nişte termeni ai armistiţiului care au făcut ca majoritatea germanilor să nu resimtă direct înfrângerea. Populaţia nu a văzut trupe de ocupaţie decât în Renania. Aliaţii nu au pătruns triumfători în Berlin, aşa cum făcuseră germanii în 1871 la Paris. În 1918, soldaţii germani s-au întors acasă cu bine, în aplauzele şi ovaţiile mulţimilor; la Berlin, noul preşedinte, Friedrich Ebert, i-a întâmpinat spunându-le: „Niciun inamic nu v-a învins!” 5 Noua republică democratică germană era şubredă, dar a supravieţuit, în mare parte mulţumită sprijinului primit de la ceea ce mai rămăsese din armata germană. Avantajul deţinut de Aliaţi în faţa Germaniei a început să dispară.

Iar trupele Aliaţilor deveneau din ce în ce mai restrânse. Din cele 198 de divizii aliate existente în noiembrie 1918, până în iunie 1919 mai rămăseseră doar 39. Şi te puteai oare baza pe ele? Soldaţii nu dădeau dovadă de prea mare entuziasm când venea vorba de noi lupte. Demobilizarea trupelor aliate fusese accelerată de proteste şi câteodată chiar de răzmeriţe făţişe. Acasă, oamenii tânjeau după pace şi impozite mai mici. Era de înţeles ca francezii să insiste în mod deosebit asupra necesităţii de a încheia pacea într-un moment în care Aliaţii încă puteau dicta condiţiile acesteia.6 Nu se putea avea încredere în germani, avertizase Clemenceau. Deja începeau să redevină „insolenţi"; la Weimar, adunarea constituantă îşi încheiase dezbaterile cântând *DeutschlandüberAlles*. Ar fi fost o nebunie curată dacă Aliaţii le-ar fi spus: „Haideţi. Faceţi cum vreţi. Poate că într-o zi vă vom ameninţa cu ruperea relaţiilor; însă acum nu ne vom arăta fermi". 7 Cum aveau să stea lucrurile în aprilie, după retragerea trupelor americane? „Franţa şi Marea Britanie ar fi urmat să facă faţă singure Germaniei". 8

Deşi acest pesimism era prematur, este totuşi adevărat că, până în primăvara anului 1919, comandanţii aliaţi ajunseseră să se îndoiască din ce în ce mai mult de capacitatea lor de a purta un război încununat de succes împotriva Germaniei.9 Armata germană fusese înfrântă pe câmpul de luptă, dar comandamentul acesteia şi sute de mii de soldaţi bine antrenaţi supravieţuiseră. Pe lume existau 75 de milioane de germani şi doar 40 de milioane de francezi, după cum repeta la nesfârşit Foch. Iar observatorii Aliaţilor constataseră că starea de spirit în rândurile populaţiei nu era în favoarea semnării unei păci aspre.10 Cine putea şti ce fel de rezistenţă ar fi putut întâmpina armatele aliate dacă ar fi înaintat din ce în ce mai adânc pe teritoriul Germaniei? Experţii militari avertizaseră că s-ar fi putut lovi de o populaţie ostilă, poate că ar fi fost întâmpinaţi cu greve, chiar şi cu focuri de armă. Şansele ca Aliaţii să ajungă la Berlin, de exemplu, erau foarte mici.11

În plus, cea mai puternică armă a Aliaţilor, blocada, devenise ineficientă. Deşi blocada era încă în vigoare în 1919, iar navele aliate încă patrulau mările în căutare de marfa de contrabandă destinată Germaniei, aceste măsuri erau duse la bun sfârşit cu tot mai puţină convingere. În Marea Britanie, a cărei flotă era însărcinată în primul

rând cu aplicarea interdicţiilor asupra comerţului cu Germania, opinia publică începea să pună întrebări stânjenitoare cu privire la suferinţele îndurate de populaţia civilă germană. Generalul aflat la comanda trupelor britanice din Germania i-a mărturisit lui Frances Stevenson că „nu putea fi considerat răspunzător pentru soldaţii săi în condiţiile în care copiilor germani li se permitea să cutreiere străzile morţi de foame" 12. Amiralii erau îngrijoraţi de moralul subordonaţilor lor. „Dacă s-ar putea stabili pe dată termenii păcii", a declarat comandantul general al Marinei Regale în faţa Consiliului Suprem, „flotele nu ar mai fi constrânse să-şi îndeplinească actuala sarcină, de asigurare a blocadei. Această nelinişte generalizată a afectat şi serviciile Marinei. Soluţionarea termenilor păcii navale cu ocazia următoarei reînnoiri a armistiţiului ar avea un efect liniştitor asupra tuturor oamenilor care lucrează pe mare". 13

De fapt, armistiţiul permitea transportul de alimente pe mare, deşi consilierii militari ai Aliaţilor avertizaseră că Germania ar fi putut să-şi procure provizii consistente şi să devină astfel mai puţin doritoare să semneze un acord de pace.14 Şi francezii arătaseră aceeaşi lipsă de entuziasm. „S-a propus să cumpărăm bunăvoinţa germanilor oferindu-le alimente şi materii prime", a declarat sarcastic Clemenceau. „Starea de război încă există şi orice gest de aparentă cedare ar putea fi considerat un semn de slăbiciune". 15 Wilson şi Lloyd George erau mai degrabă îngrijoraţi de perspectiva unei Germanii disperate, care ar fi putut să cadă pradă anarhiei şi bolşevismului, „o mlaştină", a declarat Lloyd George, „care ar fi putut răspândi infecţia în întreaga Europă" 16.

Cu toate acestea, în pofida presiunilor exercitate de Wilson şi de Lloyd George, transportul de alimente înspre Germania a rămas greoi, gest pentru care germanii nu i-au iertat niciodată pe Aliaţi. Un alt aspect al problemei era lipsa navelor. Aliaţii au insistat ca Germania să furnizeze vasele pentru transport, cerinţă care nu era atât de absurdă pe cât părea, dat fiind faptul că o mare parte a flotei comerciale germane se afla la adăpost, în porturile de acasă. La insistenţele influenţilor proprietari de nave, guvernul german a tergiversat, temându-se că, dacă ar fi scos vasele din porturi, nu le-ar mai fi primit înapoi. În plus, Germania a încercat să obţină garanţii de la Aliaţi cu privire la cantitatea de alimente ce urma să fie livrată şi, afişând o lipsă

totală de realism – care de altfel avea să caracterizeze atitudinea Germaniei faţă de Aliaţi de-a lungul întregii perioade –, a sugerat că ar fi putut plăti achiziţiile de alimente printr-un împrumut acordat de Statele Unite ale Americii. Când a devenit evident că nu exista nici urmă de speranţă să obţină acest împrumut de la Congres, guvernul german a hotărât să-şi folosească rezervele de aur. Această decizie i-a alarmat însă pe francezi, care voiau aurul german pentru plata reparaţiilor de război.17 Fără prea mare tragere de inimă, francezii au dat înapoi de-abia după o dezbatere aprinsă în cadrul Consiliului Suprem, animată de Lloyd George, care a fluturat o telegramă pe care susţinea că tocmai o primise de la trupele britanice staţionate în Germania, conform căreia întreaga ţară ar fi fost în pragul foametei. La sfârşitul lui martie 1919, în Germania soseau primele transporturi de alimente.18

Amânarea redactării condiţiilor păcii a constituit un dezavantaj pentru Aliaţi şi din alt punct de vedere. În general, pe timp de pace, coaliţiile de război se destramă, căci entuziasmul victoriei dispare, lăsând loc unor realităţi mai permanente, precum interesele şi rivalităţile naţionale. Până în primăvara anului 1919, devenise clar pentru toată lumea că existau păreri contradictorii referitoare la ce era de făcut în Germania. (Germanii studiau bineînţeles cu mare atenţie presa aliată.) Situaţia nu s-a prezentat niciodată aşa cum a fost atât de des înfăţişată: francezii răzbunători purtând o luptă cu americanii iertători, în timp ce englezii se aflau undeva la mijloc. Toată lumea era de acord că cele două provincii pe care Franţa le pierduse în faţa Germaniei în 1871, Alsacia şi Lorena, trebuiau înapoiate. Şi, ca urmare a unei înţelegeri tacite, nimeni nu a adus în discuţie chestiunea stânjenitoare a autodeterminării; nici nu se punea problema consultării populaţiei locale, căci o mare parte a acesteia ar fi preferat, fără să ţină cont de alte considerente, să facă în continuare parte din Germania.

Toată lumea a convenit că Germania trebuia pedepsită pentru daunele pricinuite în Belgia şi în nordul Franţei. Chiar şi Wilson, care insistase pe parcursul războiului că avea ceva de împărţit doar cu elita conducătoare germană, părea să învinovăţească acum întregul popor german. „Vor fi evitaţi şi ocoliţi ca nişte leproşi timp de generaţii la rând”, le-a spus el confidenţilor săi la Paris, „şi până în acest moment

marea majoritate a nemţilor nu au avut nici cea mai vagă idee despre sentimentele celorlalte naţiuni şi nici nu şi-au putut imagina cât de izolaţi vor fi". 19 Toată lumea a convenit că trebuiau luate măsuri preventive pentru ca Germania să nu mai angreneze niciodată Europa în război.

În plus, aproape toţi cei prezenţi la Paris în 1919 erau de părere că Germania pornise războiul. (îndoielile au început să apară de-abia mai târziu.) Germania îşi încălcase promisiunile în momentul în care invadase Belgia neutră. Spre groaza opiniei publice americane şi aliate, soldaţii germani se comportaseră abominabil în zonele ocupate. (Nu toate poveştile despre atrocităţile comise fuseseră doar propagandă de război.) în plus, Germania se plasase într-o lumină defavorabilă în ochii Aliaţilor prin două tratate, adesea date uitării astăzi, pe care le impusese în anul 1918. Prin Tratatul de la Bucureşti, România devenise total subordonată Germaniei. În orăşelul Brest-Litovsk, de la graniţa cu Polonia, noul guvern bolşevic al Rusiei semnase un tratat prin care oferea Germaniei controlul, direct sau indirect, asupra unei fâşii imense de teritoriu rus, care se întindea de la Marea Baltică până la Munţii Caucaz. Două decenii mai târziu, Hitler avea să-şi propună îndeplinirea aceluiaşi ţel. Rusia pierduse 55 de milioane de oameni, aproape o treime din zonele ei agricole şi cea mai mare parte a industriei sale grele şi a producţiei de fier şi cărbune. Bolşevicii erau de asemenea obligaţi să plătească milioane de ruble de aur. Poate că germanii vorbeau despre pace, a spus Wilson în aprilie 1918, dar faptele lor le trădau adevăratele intenţii. „Nu au acţionat nicăieri corect, nu au făcut decât să-şi impună puterea pretutindeni şi să exploateze orice, spre propriul interes şi consolidarea propriei măreţii". 20 Lloyd George şi Wilson, doi politicieni ce proveneau din familii religioase, doi liberali înfocaţi, nutreau convingerea profundă că aceia care se făceau vinovaţi de fapte rele trebuiau aspru pedepsiţi. Credeau de asemenea în mântuire; într-o bună zi, Germania avea să fie izbăvită.21

Pedeapsă, plată şi prevenire – acestea erau cele trei mari obiective asupra cărora conveniseră toţi. Însă problema era reprezentată de restul chestiunilor. Oare kaizerul şi cei mai apropiaţi consilieri ai săi trebuiau judecaţi ca nişte criminali de război? Ce probleme trebuiau listate pe devizul ce urma să fie prezentat

Germaniei? Pagube de război (indiferent ce ar fi însemnat acestea)? Pierderi de ordin civil? Plata unor pensii pentru văduvele şi orfanii soldaţilor aliaţi? Toate acestea dădeau naştere unor alte întrebări: Ce sumă îşi permitea Germania să plătească? Cât de mult teritoriu putea să piardă? Oare Aliaţii discutau cu vechea Germanie sau cu un stat nou, care tocmai se formase la sfârşitul războiului? Era corect să pedepseşti o democraţie care se străduia să se menţină la suprafaţă pentru păcatele predecesorilor ei?

Pedeapsa, plata şi prevenirea – toate aceste obiective erau interconectate. O Germanie mai mică, o Germanie mai săracă nu ar mai fi putut fi considerată o ameninţare pentru statele vecine. Dar dacă Germania pierdea teritorii vaste, era oare corect să i se ceară plata unor sume uriaşe? Nu era uşor să găseşti un echilibru între diferitele seturi de condiţii, mai ales pentru că Wilson, Clemenceau şi Lloyd George aveau păreri contradictorii asupra unor chestiuni şi, adesea, intrau în polemici chiar şi cu propriii lor colegi.

Aceste probleme au fost îngreunate şi de faptul că nu existau nişte principii clare pe baza cărora să se poată lua decizii. În trecut, lucrurile fuseseră mai simple. Prada de război, de la opere de artă până la tunuri sau cai, revenea învingătorului, iar naţiunea înfrântă trebuia să plătească o despăgubire care să acopere costurile războiului şi, de obicei, pierdea şi anumite teritorii. La Congresul de la Viena, Franţa a pierdut cea mai mare parte a cuceririlor lui Napoleon şi a trebuit să plătească 700 de milioane de franci, plus costurile ocupaţiei. După războiul Franco-Prusian din 1870 – 1871, o amintire încă vie în memoria multor delegaţi prezenţi la Paris, Franţa plătise 5.000 de milioane de franci de aur şi pierduse provinciile Alsacia şi Lorena. Dar anul 1919 trebuia să aducă un nou tip de diplomaţie. „Fără anexări, fără pace punitivă” – acesta fusese sloganul liberalilor şi al stângii; toţi oamenii de stat, de la Moscova şi până la Washington, îl preluaseră. Graniţele trebuiau stabilite prin autodeterminare, nu printr-o politică a celui mai puternic.

Opinia publică, un element nou şi perturbator, nu era de ajutor. Sentimentul general era că cineva trebuia să plătească pentru un război atât de cumplit; dar dorinţa de pace era la fel de puternică. Opinia publică din statele aliate îşi făcea auzită vocea, dar adesea susţinea păreri contradictorii. În decembrie 1918, britanicii îşi

doriseră să-l vadă pe kaizer spânzurat; patru luni mai târziu nu mai erau atât de convinşi de acest lucru. Francezii voiau să reducă Germania la zero, dar oare doreau să o predea bolşevicilor? Americanii sperau să distrugă militarismul german, dar să şi reabiliteze naţiunea germană. La Paris, oamenii de stat îşi croiau drum orbecăind, încercând să asculte de alegătorii lor, să rămână loiali principiilor lor şi să ajungă la o înţelegere care putea fi acceptată de toată lumea. Având în vedere sarcina impresionantă pe care trebuiau să o ducă la bun sfârşit, poate că nu este surprinzător că au irosit atât de mult timp în primele zile ale conferinţei pe o chestiune relativ simplă, dar de o încărcătură simbolică extraordinară: soarta kaizerului.

În 1919, Wilhelm, al treilea şi ultimul împărat al statului edificat de Bismarck, era un bărbat care nu avea stare, în vârstă de şaizeci de ani, care trăia fără griji într-un castel de lângă Utrecht. La sfârşitul războiului, în timp ce armatele sale erau rase de pe faţa pământului, a făcut câteva ultime declaraţii lăudăroase, spunând că avea să moară înconjurat de trupele sale, după care a fugit în exil în Olanda. Chiar şi cei mai loiali generali ai săi s-au bucurat să-l vadă plecat. Entuziasmul său necugetat şi răbufnirile de furie la fel de imprevizibile fuseseră întotdeauna greu de suportat. Wilhelm nu se maturizase niciodată; copilul neiubit şi neastâmpărat se transformase într-un bărbat căruia îi plăcea să se costumeze şi să facă bancuri fizice crude. Comportamentul său capricios şi declaraţiile nebuneşti tulburaseră mult apele în Europa antebelică. Este posibil să fi fost chiar nebun patologic; înainte de 1914, în Germania se discutase ocazional despre declararea unei regenţe.22 Regina Victoria mai avusese şi alţi nepoţi dificili; dar probabil că niciunul dintre ei nu provocase un dezastru atât de mare ca Wilhelm. În timpul „regimului operetă", aşa cum l-a numit un critic, kaizerul deţinuse o putere enormă, în special în chestiunile externe şi militare. Dacă la conducerea Germaniei s-ar fi aflat altcineva, poate că situaţia ar fi evoluat altfel; în respectivele condiţii însă, cea mai puternică naţiune de pe continentul european a recurs la tot soiul de tertipuri şi intimidări, care s-au încheiat cu explozia de la 1914.

Kaizerul arătase întotdeauna cât se poate de clar că aceea era Germania lui, armata lui şi flota lui. „Şi-a distrus definitiv ţara şi s-a distrus pe sine", scria vărul lui, George al V-lea al Marii Britanii, în

noiembrie 1918. „Îl văd ca pe cel mai mare criminal, faimos pentru că a aruncat întreaga lume în acest război monstruos care a durat patru ani şi trei luni, provocând atâta nefericire". 23 Regele vorbea în numele nenumăraţilor cetăţeni ai statelor aliate. O lume în ruine căuta un vinovat, şi cine să fi fost mai potrivit decât kaizerul, împreună cu slabul şi afemeiatul său prinţ moştenitor şi conducătorii săi militari?

Politicienii au reacţionat rapid la starea de spirit a opiniei publice. În Marea Britanie, coaliţia şi-a început campania electorală postbelică apelând la înalte precepte morale. „Nu trebuie să permitem ca vreo dorinţă de răzbunare, spirit de lăcomie sau orice altă pornire care ne încearcă să submineze principiile fundamentale ale dreptăţii", a spus Lloyd George. Nu după mult timp, a devenit evident că electoratul prefera să se discute despre spânzurarea kaizerului.24 Se pare că până şi Lloyd George ar fi deplâns limbajul abordat, dar ar fi împărtăşit aceste sentimente.25 Se amuza singur, îşi enerva colegii, de exemplu pe Churchill, şi îl înfuria pe rege făcând planuri elaborate în care îl judeca pe kaizer în public la Londra sau poate la castelul Dover, după care, odată ce s-ar fi dat inevitabilul verdict de vinovăţie, îl îmbarca pe un vas şi îl trimitea pe insulele Falkland.26 Un oficial din Ministerul de Externe a notat în jurnalul său: „Ziarele scriu cele mai mari prostii despre spânzurarea kaizerului. Sunt la fel de înnebuniţi de Wilhelm precum erau odinioară de elefantul Jumbo. Ar trebui să ne batem capul cu alte lucruri". 27

Italienii nu erau prea entuziasmaţi de această perspectivă. Sonnino, cel care semnase şi apoi renunţase la tratatul Italiei cu Puterile Centrale, avea toate motivele să reflecteze la inconstanţa sorţilor războiului, aşa că a ridicat o serie de obiecţii. Nu se cuvenea să se creeze precedente. Clemenceau nu avea răbdarea necesară pentru asemenea argumente. „Ce este un precedent? Vă spun eu. Vine un om; acţionează – în spiritul binelui sau al răului. Din binele rezultat din acţiunea lui, noi creăm un precedent. Din răul rezultat, criminalii – fie ei persoane oarecare sau şefi de stat – creează un precedent pentru crimele lor". Nu exista precedent pentru crimele comise de Germania – „pentru distrugerea sistematică a bunăstării cu scopul de a pune capăt competiţiei, pentru torturarea prizonierilor, pentru pirateria submarină, pentru tratamentul abominabil aplicat femeilor din teritoriile ocupate" 28.

Cu prilejul reuniunilor organizate la Londra înainte de sosirea lui Wilson, s-a pierdut mult timp cu discuţiile referitoare la pedepsirea kaizerului şi a acoliţilor săi. Delegaţii au decis în final să aştepte şi să se consulte şi cu Wilson. Preşedintele american ezita. Detesta militarismul»

german, iar kaizerul era un simbol viu al acestui regim, dar nu cumva, se întreba Wilson, Wilhelm fusese obligat să acţioneze astfel de propriul său stat-major? 29 Experţii americani, conduşi de Lansing, se frământau întrebându-se dacă era legal să se ia măsuri împotriva Germaniei. Americanii, după cum au recunoscut şi ei, îşi permiteau să fie detaşaţi; Statele Unite ale Americii avuseseră foarte puţin de suferit pe parcursul războiului în comparaţie cu statele europene.30 în cele din urmă, iară prea mare entuziasm, Wilson şi-a dat acordul pentru crearea unei comisii menite să investigheze cine era răspunzător pentru izbucnirea războiului şi care erau pedepsele adecvate pentru cei vinovaţi. Membrii americani ai comisiei, printre care şi Lansing, nu au fost de acord cu judecarea germanilor pentru crime împotriva umanităţii. Wilson şi-a avertizat omologii reuniţi în cadrul Consiliului Celor Patru că ar fi fost mult mai bine să-l dea uitării pe kaizer şi să-l lase să trăiască în dizgraţie: „Carol I a fost un personaj vrednic de dispreţ şi cel mai mare mincinos din istorie; a fost elogiat în poezii şi a devenit martir după ce a fost executat". 31 în spiritul compromisului (şi poate şi pentru a include modificarea referitoare la Doctrina Monroe în actul constitutiv al Ligii), Wilson a fost în cele din urmă de acord cu o clauză prin care Wilhelm era acuzat de „o ofensă supremă adusă moralităţii internaţionale şi sanctităţii tratatelor" şi a cerut guvernului olandez predarea acestuia. Criminalii de război germani acuzaţi de delicte mai puţin importante aveau să fie judecaţi de tribunale militare special organizate, de îndată ce ar fi fost predaţi de guvernul german. „Mai întâi trebuie să prindem iepurele", aceasta era părerea unuia dintre experţii americani.32

Până în primăvara anului 1919, setea de răzbunare a opiniei publice se mai potolise.33 După ce Olanda a refuzat să-l predea pe kaizer, Aliaţii – care nu-şi puteau permite să fie văzuţi hărţuind un mic stat neutru – s-au potolit. În 25 iunie, cu puţin timp înainte ca Germania să semneze tratatul, Consiliul Celor Patru a discutat respectiva chestiune pentru ultima dată. Atmosfera a fost mai degrabă

jovială decât răzbunătoare. Kaizerul trebuie adus în Anglia, a spus Lloyd George. „Aveţi grijă să nu-l lăsaţi să se înece", a spus Clemenceau. „Da, îl judecăm în Anglia şi îl executăm în Franţa". „Unde să-l trimitem apoi?", s-a întrebat Lloyd George. În Canada? Pe vreo insulă? „Vă rog, nu-l trimiteţi în Bermude", a strigat Wilson. „Şi eu vreau să merg acolo!" 34 Guvernul german a încercat până în ultimul moment să scoată din tratat clauzele referitoare la kaizer. Nu ar fi trebuit să-şi facă griji.

Kaizerul a trăit până în 1941, scriindu-şi memoriile, citindu-l pe P.G. Wodehouse, bând ceai englezesc, plimbându-şi câinii şi tunând şi fulgerând împotriva conspiraţiei iudaice internaţionale, care, descoperise el, îi ştirbise puterea şi lovise întreaga Germanie. A jubilat de fericire asistând la „succesiunea de miracole" din 1939, când Hitler a pornit la război, şi a murit chiar înainte de invazia germană în Uniunea Sovietică.35 În cele din urmă, Aliaţii au renunţat la ideea de a mai judeca alţi criminali de război germani. Au trimis o listă cu nume – pe care figurau şi Ludendorff, şi Hindenburg – guvernului german, care a înfiinţat un tribunal special. Din sutele de nume de pe listă, doar douăsprezece persoane au fost judecate. Cei mai mulţi au fost eliberaţi imediat. Doi ofiţeri de pe submarine care au scufundat bărci de salvare pline de răniţi au primit câte patru ani de închisoare fiecare; au evadat câteva săptămâni mai târziu şi nu au mai fost găsiţi niciodată.36

14

Îngenuncherea Germaniei

Clauzele militare ale tratatului, pe care Consiliul celor Patru începuse să le analizeze chiar înainte de pauza solstiţiului de iarnă, prevesteau că negocierile cu Germania aveau să fie mult mai complicate decât cele cu Wilhelm. Majoritatea delegaţilor erau de acord cu faptul că militarismul şi forţele armate numeroase, în special cele germane, dăunau întregii lumi; într-adevăr, începeau deja să se publice cărţi în care se argumenta că, de fapt, Marele Război fusese provocat de cursa înarmărilor. Unul dintre Cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson propunea reducerea armamentului naţional „la minimul necesar asigurării siguranţei interne", iar întreaga lume părea încântată de Ligă, căci se vehicula că organizaţia avea să asigure o securitate deplină, astfel încât naţiunile aveau să-şi reducă de bunăvoie forţele armate. Lloyd George, care ştia că înrolarea era

deosebit de nepopulară în Marea Britanie, a preluat cu entuziasm această idee. Dezarmarea celei mai puternice naţiuni de pe continent era în mod evident un prim pas important în procesul demobilizării generale care trebuia întreprins de Ligă. Deşi acest lucru nu conta prea mult, Aliaţii intenţionau să impună condiţii militare aspre naţiunilor înfrânte. Aveau de asemenea să încerce, însă fără succes, să-şi convingă prietenii europeni, de exemplu Cehoslovacia, Polonia şi Grecia, să accepte forţe armate de mici dimensiuni pe teritoriile lor.1

Dezarmarea era o idee în principiu bună, dar era dificil să se ajungă la un consens referitor la dimensiunea armatei de care avea să dispună Germania. Noul guvern german trebuia totuşi să aibă capacitatea de a înăbuşi revoltele interne.2 Dar trebuia oare să fie suficient de puternic pentru a respinge ameninţarea bolşevică de la est? Aliaţii nu puteau face acest lucru în locul lor; trupele aliate începeau să se retragă din Rusia. Nici statele din Europa Centrală nu puteau interveni. Nu numai că se străduiau din răsputeri să supravieţuiască, dar, aşa cum afirmase cu deosebită seriozitate Hankey, unul dintre cei mai apropiaţi consilieri ai lui Lloyd George, „nu dăduseră nici cel mai mic semn şi nu făcuseră nicio încercare reală de a depune eforturi comune pentru a combate bolşevismul. Dimpotrivă, fac dovada celor mai reprobabile apucături, cu care noi ne-am obişnuit prea bine în Balcani". În ciuda tuturor defectelor lor, germanii formau cel puţin „un popor serios, patriotic, de încredere şi foarte organizat" 3. Din punctul de vedere al francezilor însă, forţele germane erau un veşnic pericol. Foch a susţinut cu patos încă de la bun început că Aliaţii trebuiau să confişte echipamentul militar al Germaniei, să ocupe Renania şi capetele ei de pod, să distrugă forturile germane ridicate la frontiera cu Franţa şi să limiteze armata germană la 100.000 de soldaţi. Aceste solicitări, a afirmat el, deşi nimeni nu i-a dat crezare, erau strict militare.

Lui Foch, unul dintre puţinii generali francezi de rang înalt care ieşise din război cu reputaţia nepătată, îi plăcea să se descrie ca un simplu soldat. Era scund, cu părul bălai şi o înfăţişare modestă, chiar neîngrijită. „Dacă l-ai fi văzut de la 10 metri distanţă, nici n-ai fi zis că este chiar *généralissime* –, a spus un expert american. Foch provenea dintr-o familie modestă din Pirinei, era un catolic devotat şi un familist convins, îi plăcea să grădinărească, să tragă cu puşca, să meargă la

teatru (dacă piesele nu aveau o tentă prea modernă) şi ura politica şi pe germani. Generalul britanic Henry Wilson, bun prieten de-al său, îi admira curajul şi faptul că nu se dădea niciodată bătut, nici chiar în cele mai întunecate momente ale războiului. Foch, spunea el, „are un dar supraomenesc, ştie instinctiv ceea ce este corect de făcut. Nu poate să-ţi explice întotdeauna de ce" 5. Pe de altă parte, comandantul american, generalul Pershing, care avusese o confruntare cu Foch în ultimele zile ale războiului, vedea în el „doar un bărbat îngust la minte, mărunt, cu nasul pe sus" 6. Preşedintele Wilson a ajuns să-l considere întruchiparea dorinţei oarbe de răzbunare a francezilor. În plus, i se părea şi anost.7

Clemenceau, care îl cunoştea de ani de zile, avea păreri împărţite despre el. „A fost un mare general, a declarat el în 1919 în faţa Consiliului Suprem, dar nu şi un papă al armatei". 8 în timpul războiului, a avut de ales între Foch şi generalul Pétain pentru funcţia de comandant suprem al Aliaţilor. „Eram prins între doi oameni, unul care îmi spunea că eram terminaţi şi altul care a venit în faţa mea perorând ca un nebun şi mi-a spus că voia să lupte. Aşa că mi-am spus: hai să încercăm cu Foch!" 9 Iar Clemenceau a rămas cu convingerea că luase decizia corectă. În martie 1918, a spus: „Pe zi ce trece îl văd mai încrezător, mai vehement ca niciodată, demonstrând că este un adevărat conducător, nefiind ghidat decât de o singură idee: să lupte, să continue până când inamicul are să renunţe" 10. Pe de altă parte, a admis tot el, „pe parcursul războiului, a trebuit să mă întâlnesc cu Foch practic în fiecare zi pentru a-l opri de la a face ceva nesăbuit". 11

Clemenceau nu a putut să aibă niciodată încredere deplină într-un militar, mai ales într-unul profund credincios. Nu l-a inclus pe Foch în delegaţia franceză la Conferinţa de Pace şi a arătat cât se poate de clar că Foch avea să participe la reuniuni doar dacă era invitat. Foch nu l-a iertat niciodată pentru acest lucru: „Este de neînchipuit că domnul Clemenceau nu s-a gândit din prima clipă la mine, că nu a crezut că sunt persoana potrivită care să înfrângă împotrivirea preşedintelui Wilson şi a lui Lloyd George" 12. Cu toate acestea, în momentul în care Foch şi susţinătorii săi au încercat să influenţeze negocierile de pace, Clemenceau a început să-şi piardă răbdarea.13 Au urmat nişte scene îngrozitoare. Pe parcursul uneia dintre acestea, Foch a ieşit din sala Consiliului Suprem şi s-a aşezat în anticameră. Colegii săi au încercat

să-l convingă să se întoarcă, iar din anticameră se auzeau până în sala de consiliu strigătele comandantului: „Niciodată, niciodată, niciodată”. 14 Au existat momente în care Clemenceau a luat în calcul înlăturarea acestuia din funcţie, dar nu a reuşit niciodată să se convingă să-şi ducă gândul la bun sfârşit. „Să le lăsăm oamenilor idolii lor”, a spus el.15

Foch a insistat să introducă o serie de condiţii stricte în primul armistiţiu de la 11 noiembrie 1918. Pe parcursul Conferinţei de Pace a avertizat că germanii nu respectau clauzele armistiţiului, că nu se demobilizau suficient de repede, că nu îşi predau armele. Aliaţii, a spus el, trebuie să menţină armate numeroase, mai ales în Renania, în caz contrar nu vor reuşi să aplice termenii păcii.16 Britanicii şi americanii erau sceptici. Wilson avea impresia că francezii erau „isterici” şi, în momentul în care Pershing i-a spus că Foch exagera forţa de care dispuneau germanii, i-a transmis imediat această părere şi lui Lloyd George.17

Cu prilejul fiecărei reînnoiri a armistiţiului, care avea loc de altfel la intervale lunare, Foch încerca să includă noi condiţii în tratat.18 „Nu era corect”, a spus Wilson. „Condiţiile armistiţiului erau completate în permanenţă cu solicitări secundare mărunte şi enervante şi, în acelaşi timp, se primeau rapoarte potrivit cărora termenii impuşi anterior nu erau respectaţi”. 19 Cum puteau să-i convingă pe germani să accepte condiţiile păcii? Răspunsul lui Foch a fost tăios: „prin război”. Clemenceau îl susţinea, deşi afişa o oarece reţinere.20 „Cunoştea prea bine poporul german. Devin feroce ori de câte ori cineva se retrage în faţa lor”. 21 În 12 februarie, în urma unei dezbateri aprinse, Consiliul Suprem a ajuns la un compromis: armistiţiul avea să fie reînnoit pe termen nelimitat, iară adăugiri sauschimbări substanţiale, iar Foch a fost numit la conducerea unui comitet însărcinat cu redactarea detaliată a condiţiilor militare ale tratatului de pace.22 În confuzia creată în legătură cu redactarea unui tratat preliminar sau a unuia final, nu s-a putut şti cu exactitate dacă aceste condiţii aveau să fie prezentate primele, odată cu planul ratelor de plată, sau încorporate într-un document final mai mare.23

În 3 martie, comitetul lui Foch a revenit în faţa Consiliului Suprem, recomandând formarea unei mici armate germane care să beneficieze de echipament de bază, dar lipsită de un stat-major şi de tancuri. Foch a cerut Consiliului Suprem să decidă pe loc. Îşi dorea să

poată începe negocierile cu reprezentanţii germani în trei săptămâni. Având în vedere că armatele aliate se demobilizau rapid, nici el şi nici colegii săi nu puteau garanta că mai aveau să deţină multă vreme avantajul asupra germanilor. Delegaţii britanici şi americani nu s-au arătat înţelegători. Balfour a spus: „E ca şi cum ai pune un pistol la tâmpla Consiliului". 24 În plus, nu voia să ia o decizie în absenţa lui Lloyd George, pentru că unele dintre propunerile lui Foch erau controversate.25

În timp ce Foch, de exemplu, îşi dorea o armată germană de 140.000 de soldaţi, care aveau să presteze servicii militare timp de numai un an, reprezentantul britanic al comitetului, Henry Wilson, era favorabil unei armate de 200.000 de voluntari, care să slujească timp de mai mulţi ani» Englezii au încercat să-i convingă pe francezi că, dacă s-ar fi antrenat mii de soldaţi anual, în cele din urmă s-ar fi format o adevărată armată de soldaţi experimentaţi. Lloyd George a argumentat că nu ar fi vrut să lase Franţa să se confrunte cu o asemenea ameninţare. Foch a răspuns că nu cantitatea, ci calitatea îl îngrijora. Soldaţii înrolaţi cu multă vreme în urmă în armată ar fi putut deveni cu uşurinţă nucleul unei forţe mai mari. Germanii, „nişte turme de oi", ar fi ajuns să dispună de o mulţime de ofiţeri care să-i poată conduce.26

Lloyd George l-a luat pe Clemenceau deoparte şi l-a convins să renunţe la ideea formării unei armate germane de recruţi. Foch a aflat acest lucru de-abia la următoarea reuniune a Consiliului Suprem; i s-a opus vehement lui Clemenceau, care a refuzat să cedeze.27 Nu a reuşit să obţină decât o armată germană mai restrânsă, de 100.000 de soldaţi. „Şi iată", a scris Henry Wilson, „că eu mi-am obţinut principiul, dar nu şi cifrele solicitate, iar Foch şi-a primit cifrele, dar nu şi principiul. O situaţie uimitoare". 28 Clauzele de ordin militar au fost amânate până la întoarcerea lui Woodrow Wilson de peste ocean.

Asemenea multora dintre compatrioţii săi, Foch îşi dorea mult mai mult decât simpla dezarmare a Germaniei. Voia o Germanie mai mică. Toţi delegaţii de la Paris erau de acord cu aceasta. Însă ce teritorii trebuiau confiscate şi care trebuia să fie mărimea acestora? Polonia cerea Silezia Superioară, cu zăcămintele ei de cărbune, şi portul Danzig (Gdańskul de astăzi). Dacă supravieţuia, Lituania îşi dorea portul Memel (Klaipėda de astăzi) de la Marea Baltică şi o fâşie de teritoriu care pătrundea în interiorul continentului. Aceste graniţe

estice, care au fost apoi incluse în discuţiile mai ample privind Europa Centrală, aveau să provoace mari probleme.

Graniţele de nord-vest ale Germaniei au fost stabilite relativ uşor. Danemarca neutră a revendicat regiunea de nord a landului Schleswig-Holstein, două ducate a căror soartă tulburase puternic apele în Europa la jumătatea secolului al XIX-lea. Cum aici trăia o populaţie amestecată, formată din germani şi danezi, iar statutul juridic al ducatelor era o problemă deosebit de veche şi de o complexitate ieşită din comun (Bismarck afirmase întotdeauna că în Europa existau doar două persoane care înţelegeau respectiva chestiune – una dintre ele fiind el însuşi şi alta care era internată la azil; o remarcă asemănătoare îi fusese, de altfel, atribuită şi lui Palmerston), acestea fuseseră luate în stăpânire de Prusia la începutul procesului de formare a Germaniei moderne. Guvernul german făcuse tot ce îi stătuse în putinţă pentru a-i germaniza pe locuitori, dar în pofida eforturilor depuse, majoritatea populaţiei din zonele de nord încă vorbeau daneza. Guvernul danez a implorat Conferinţa de Pace să acţioneze rapid. După prăbuşirea vechiului regim german, în Schleswig-Holstein apăruseră consilii revoluţionare, care însă aplicau aceeaşi politică ca şi până atunci. Vorbitorilor de daneză li se interzicea să organizeze reuniuni, li se spărgeau ferestrele şi, cea mai dăunătoare măsură într-o zonă agricolă atât de prosperă, li se confiscau vitele.29 Nimeni nu dorea să redeschidă discuţiile de natură juridică, dar din fericire aveau la îndemână noul principiu al autodeterminării. Consiliul Suprem a decis ca respectiva chestiune să fie înaintată comitetului deja format pentru a examina revendicările Belgiei la adresa Germaniei. Acesta a dat un răspuns favorabil, cerând organizarea a doua plebiscite, primele din cele câteva care aveau să fie solicitate de negociatorii păcii. În februarie 1920, o comisie internaţională a supravegheat votul la care au participat toţi bărbaţii şi toate femeile în vârstă de peste douăzeci de ani. Rezultatele au reflectat cu fidelitate diviziunea lingvistică; zona de nord a votat în favoarea încorporării în Danemarca, cea de sud pentru Germania. Graniţa a rămas neschimbată până în zilele noastre.

Graniţele de vest ale Germaniei nu erau uşor de stabilit în condiţiile în care nevoia de compensaţii şi de securitate a Franţei se contrazicea cu principiul autodeterminării, iar vechile temeri ale

englezilor cu privire la o Franţă puternică ce ar fi putut domina continentul european renăşteau.30 În extremitatea nordică a Alsaciei se aflau bogatele zăcăminte germane de cărbune din Saar. Franţa avea nevoie de cărbune, iar cea mai mare parte a minelor ei fusese distrusă de germani. Şi, aşa cum îi amintise Clemenceau ambasadorului britanic la scurt timp după armistiţiu, la sfârşitul războaielor napoleoniene, Marea Britanie se gândise să ofere regiunea Saar francezilor; de ce să nu profite acum de ocazia de a „şterge şi ultima amintire neplăcută de la Waterloo?". Saar nu era decât o mică fâşie dintr-un teritoriu mult mai mare aflat pe malul vestic al Rinului, care se întindea spre nord, din Alsacia şi Lorena înspre Olanda. Renania, afirma Clemenceau, trebuie scoasă de sub stăpânire germană pentru a garanta siguranţa Franţei. „Rinul era graniţa naturală dintre Galia şi Germania". Poate că Aliaţii ar fi putut crea un stat independent, căruia să îi garanteze neutralitatea, aşa cum fusese până atunci cazul Belgiei. „Observ că intenţionează să facă mari presiuni în această direcţie" 31, a transmis ambasadorul. De fapt, Clemenceau era pregătit să facă multe compromisuri când venea vorba de revendicările Franţei, atâta timp cât primea garanţii cu privire la siguranţa ţării sale, acesta fiind scopul său principal. Este adevărat că era dispus să ia în calcul chiar şi o cooperare limitată cu Germania, un acord prin care cele două state ar fi colaborat pentru a reconstrui regiunile devastate ale Franţei şi poate chiar pune bazele unor legături economice roditoare.32 Această cooperare însă nu s-a materializat.

Foch nu gândea în asemenea termeni şi vorbea pe tonul autoritar al soldatului care îşi petrecuse viaţa luptând împotriva ameninţării ce venea de pe celălalt mal al Rinului. Franţa avea nevoie de graniţa aceea naturală; avea nevoie de răgazul pe care i l-ar fi oferit o Renanie aflată sub control francez, în cazul în care ar fi fost atacată din est. „De acum înainte", a insistat el într-un memorandum prezentat Conferinţei de Pace în ianuarie 1919, „Germaniei ar trebui să i se interzică să pătrundă şi să ia în stăpânire teritorii, mai exact orice formă de suveranitate teritorială, pe malul stâng al fluviului, adică orice modalitate de a invada rapid, la fel ca în 1914, Belgia şi Luxemburg, orice mijloc de a ajunge pe ţărmul Mării Nordului, de a ameninţa Regatul Unit, de a flanca graniţele naturale ale Franţei,

fluviile Rin şi Meuse, de a cuceri provinciile nordice şi de a pătrunde în zona Parisului". 33

Dacă ataca, i-a spus Foch lui Cecil, Germania ar fi putut avansa adânc pe teritoriul francez cu mult timp înainte ca Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie să poată reacţiona. „Dacă ar exista alte graniţe naturale care să poată fi folosite la fel de bine ca linii defensive, nu ar fi cerut o frontieră la Rin. Însă nu existau". 34 Foch prefera independenţa Renaniei, care să poată forma o confederaţie defensivă cu Belgia, Franţa şi Luxemburg. „Cred că Foch merge prea departe", a spus prietenul său Henry Wilson, „însă în acelaşi timp îmi este clar că ţări neutre precum Luxemburg sau Belgia expun în mod nedorit flancurile sărmanei Franţe. Prin urmare, trebuie luate nişte măsuri de precauţie astfel încât nemţii să nu staţioneze trupe pe Rin sau să nu poată recruta soldaţi în provinciile renane". 35 A doua opţiune a lui Foch era formarea unuia sau chiar a mai multor state neutre şi demilitarizate în Renania.36 Comandantul francez era de părere că locuitorii acestei regiuni ar fi simpatizat mai degrabă cu Franţa; odată cu trecerea timpului, şi-ar fi dat seama că pentru ei cel mai bine ar fi fost să privească cu încredere spre vest şi nu spre est.37

Trupele franceze reprezentau cea mai mare parte a forţelor de ocupaţie din Renania, iar comandanţii francezi staţionaţi aici împărtăşeau în totalitate părerile lui Foch (inclusiv mareşalul Pétain, care avea să privească Germania cu alţi ochi în al Doilea Război Mondial.) Renania, a spus generalul Mangin, era simbolul „unei Franţe nemuritoare, care a redevenit o mare naţiune". Mangin, care îşi petrecuse cea mai mare parte a carierei în coloniile franceze, îi vedea pe localnici ca pe nişte băştinaşi care trebuiau cuceriţi, cu festivaluri, procesiuni cu torţe, artificii, dar şi cu o mână de fier.38 De asemenea, francezii au încercat să-i cucerească pe locuitorii din Renania şi cu avantaje economice, excluzându-i spre exemplu din blocada continuă impusă Germaniei.39

În 1919, pentru o perioadă deosebit de palpitantă de doar câteva luni, se pare că puternice forţe separatiste i-au instigat la revoltă pe locuitorii preponderent catolici din Renania, care, de fapt, nu se acomodaseră niciodată pe deplin sub conducerea prusacă. Dar oare erau aceştia gata să se arunce în braţele Franţei? Primarul importantului oraş Köln de pe Rin, un politician prudent şi abil, vorbea

în numele celor moderaţi. Konrad Adenauer a cochetat cu separatismul, dar până la începutul primăverii şi-a dat seama că acesta era o cauză pierdută şi a renunţat.40 Separatiştii înfocaţi au rămas o minoritate restrânsă.

Clemenceau a ales să nu ştie nimic despre intenţiile armatei sale. Pe de altă parte, nici nu i-a interzis în mod direct să comploteze cu separatiştii.41 Lui Clemenceau nu-i prea păsa cum era administrată Renania, atât timp cât nu devenea din nou o platformă pentru atacuri împotriva Franţei. Voia ca ocupaţia aliată să continue; de fapt, îşi dorea extinderea ocupaţiei şi pe malul estic al Rinului, pentru a proteja capetele de pod. Dacă putea obţine acest lucru ca garanţie pentru securitatea Franţei, era pregătit să renunţe la alte revendicări, precum reparaţiile de război. I-a îndemnat pe Aliaţi să strângă într-un singur pachet termenii de pace. Aşa cum i-a spus lui Balfour în februarie, nu îşi dorea ca Germaniei să i se prezinte separat condiţiile dezarmării, deşi acestea erau aproape gata redactate, pentru că germanii aveau să rămână cu impresia că nu ar mai fi avut cu ce să negocieze şi aveau să se arate dificili în alte privinţe.42

Clemenceau trebuia să acţioneze prudent în Renania pentru că era urmărit îndeaproape de criticii săi din Franţa.43 De la Palatul Elisee, Poincaré l-a avertizat: „Duşmanul începe să-şi revină şi, dacă nu rămânem uniţi şi fermi, ne putem teme de orice". Franţa trebuia să primească controlul direct asupra Renaniei.44 Poincaré era susţinut de o bună parte a societăţii franceze. Deşi pe parcursul războiului, din motive de propagandă, guvernul avusese mare grijă să nu discute public despre anexarea de regiuni germane, unii cetăţeni francezi înfiinţaseră comitete şi publicaseră manifeste pe această temă (iar cenzura nu făcuse vreun efort să-i oprească.) Fluviul slujise întotdeauna drept graniţă între civilizaţia occidentală şi o lume mai obscură şi mai primitivă. Franţa civilizase Renania. Capitala lui Carol cel Mare fusese acolo; Ludovic al XIV-lea o cucerise; armatele revoluţionare franceze o cuceriseră din nou. (S-a trecut rapid cu vederea peste perioadele mai îndelungate de timp în care Renania fusese condusă de prinţi vorbitori de germană.) Locuitorii de pe malurile Rinului erau de fapt francezi în adâncul sufletului şi le curgea sânge francez prin vene. O dovadă era faptul că iubeau vinul bun,

aveau acea *joiedevivre* şi erau catolici (aşa cum subliniau chiar şi scriitori francezi anticlericali). Dacă s-ar fi descotorosit de prusaci, Renania s-ar fi întors la adevărata sa natură, cea franceză. În plus – iar acesta probabil că era cel mai atrăgător argument dintre toate – Renania era o compensaţie corectă pentru pierderile suferite de Franţa.45

Americanii nu au fost impresionaţi. Liga, nu Renania, avea să rezolve problemele de securitate ale Franţei. Aşa cum a afirmat şi House, „dacă, după înfiinţarea Ligii, vom fi atât de nerozi încât să lăsăm Germania să antreneze şi înarmeze o armată numeroasă, devenind astfel din nou o ameninţare la adresa lumii, atunci chiar am merita soarta pe care o asemenea prostie ar aduce-o asupra noastră" 46. Lloyd George nu se decisese încă. Poate că Renania s-ar fi putut constitui într-un mic stat neutru.47 Pe de altă parte, aşa cum mai spusese în repetate rânduri, nu voia să creeze un alt caz Alsacia-Lorena, care să afecteze pacea europeană pentru încă o generaţie.48

Oficialii francezi veneau cu tot felul de planuri care mai de care mai ingenioase: trupe aliate de ocupaţie permanentă; o uniune vamală cu Franţa, prin care Renania ar fi rămas teoretic o parte din Germania; o Renanie care să aparţină militar de Franţa, dar juridic de Germania. Unii visau la o schimbare mai dramatică. „Pentru a asigura o pace europeană durabilă", a spus ministrul francez de externe, „trebuie să distrugem opera lui Bismarck, care a creat o Germanie fără scrupule, militarizată, birocratică, metodică, o formidabilă maşinărie de război, care a înflorit din Prusia şi care a fost definită ca o armată care dispune de o naţiune, nu o naţiune care dispune de o armată". 49 Coşmarurile francezilor ar fi luat sfârşit dacă ar fi văzut din nou mici state fragmentate, o Bavarie, o Saxonie şi, mai presus de toate, o Prusie, smerită, în centrul Europei.

Însă Clemenceau era convins că Germania avea să supravieţuiască şi că Franţa avea să aibă de-a face cu ea. Nu putea uita că, pe viitor, siguranţa Franţei avea să depindă în egală măsură atât de aliaţii ei, cât şi de propriile-i eforturi. În plus, trebuia să ţină cont şi de faptul că Renania nu era decât o mică parte din ceea ce îşi dorea Franţa. Dacă pornea la atac pentru a obţine tot ceea ce îşi dorea, oare aliaţii săi aveau să susţină nota de plată impusă de Franţa? Oare aveau să se arate la fel de înţelegători şi în privinţa dezarmării Germaniei?

întreaga anvergură a manevrelor sale şi adevăratele sale gânduri nu vor fi cunoscute niciodată, exact aşa cum şi-a şi dorit de altfel. Câţiva ani mai târziu, în momentul în care Ministerul francez de Externe a încercat să formuleze un rezumat al negocierilor de la 1919 cu privire la Renania, diplomaţii nu au putut găsi niciun document relevant în dosarele sale.50 Clemenceau şi-a distrus cea mai mare parte a documentelor înainte să moară.

În primele luni ale Conferinţei de Pace, a făcut tot ce i-a stat înputinţă pentru a câştiga bunăvoinţa aliaţilor săi, cooperând spre exemplu la crearea Ligii Naţiunilor. În cadrul reuniunilor Consiliului Suprem, nu a făcut nicio referire la Renania, dar în particular a încercat să afle ce părere aveau aliaţii săi despre anexarea directă a regiunii sau crearea unui stat autonom pe malul Rinului.51 A descoperit că americanii, în special House, arătau oarece interes pentru această idee. Britanicii, credea el, aveau să fie mai greu de câştigat de partea sa.52 Se pare că nu a discutat cu Wilson înainte de plecarea acestuia în SUA, în 14 februarie, pentru că se temea, şi pe bună dreptate, de opoziţia preşedintelui american.53 După cum a afirmat şi Lloyd George, cu obişnuita lui neglijenţă în materie de geografie, „înainte să înceapă să facă bucăţi hârciogul german, bătrânul tigru îşi doreşte să vadă ursul grizzly înapoindu-se în bârlogul lui din Munţii Stâncoşi!" 54

În 25 februarie, André Tardieu, unul dintre delegaţii francezi, a prezentat în cele din urmă o declaraţie oficială cu privire la Renania. Prestaţia lui Tardieu a fost, ca de obicei, uimitoare. Provenea dintr-o familie de sculptori parizieni, era un intelectual distins (fusese cel mai bun absolvent al generaţiei sale din instituţia de elită École Normale Supérieure), un diplomat, politician şi jurnalist remarcabil. În 1917, Clemenceau l-a trimis în Statele Unite ale Americii în calitate de reprezentant special. Era foarte inteligent, energic şi fermecător. Lloyd George nu-l putea suferi, iar Wilson nu l-a iertat niciodată pentru că întreţinuse relaţii strânse cu republicanii în perioada petrecută la Washington.55 Clemenceau îl simpatiza, dar nu avea mai multă încredere în el decât în alţii. În plus, îl supraveghea îndeaproape.56 în momentul în care Tardieu a făcut greşeala de a se ridica în faţa lui în cadrul unei reuniuni a Consiliului Suprem, bătrânul a bătut puternic în masă: „57/*vousplaît*, *Monsieur*" Tardieu s-a enervat şi s-a aşezat la loc pe scaunul său, dar nu a cutezat să-i răspundă.57

Prin memorandumul din 25 februarie, pe care l-a redactat la instrucţiunile lui Clemenceau, Tardieu a cerut ca graniţele de vest ale Germaniei să se oprească la Rin şi ca forţele aliate să ocupe definitiv capetele de pod. A subliniat că Franţa nu avea niciun interes să anexeze vreo parte din Renania, dar nu a menţionat cum avea să fie guvernată respectiva regiune.58 Răspunsul Aliaţilor a fost ferm. „Am considerat acest memorandum ca o trădare clară şi o nesocotire a unuia dintre principiile fundamentale pentru care Aliaţii au intrat în luptă şi cu care au defilat în faţa propriilor popoare la momentul sacrificiului", a spus Lloyd George. Şi, realist ca întotdeauna, a subliniat de asemenea că, pe termen lung, încercarea de a diviza Germania probabil că nici nu avea să funcţioneze; „în timp, are să provoace fricţiuni permanente şi poate chiar şi un viitor război" 59. Wilson, aflat în America, s-a arătat la fel de ferm. „Acest lucru este imposibil", i-a spus lui Grayson. „Dorinţele oamenilor erau în esenţă progermane. Dacă am confisca acest teritoriu Germaniei, nu am face decât să le oferim un motiv de ură şi să întărim dorinţa de reîncepere a războiului în întreaga Germanie, căci aceasta are să fie la fel de măcinată de resentimente ca şi Franţa după pierderea celor două provincii". 60 Preşedintele i-a cerut lui House să nu facă niciun compromis în Renania. Avea să se ocupe personal de respectiva chestiune odată ce se reîntorcea la Paris.61

Încercând să ajungă la un compromis, Lloyd George, Clemenceau şi House au înfiinţat o comisie secretă cu câteva zile înainte ca vasul lui Wilson să ancoreze în port. Tardieu, reprezentantul francez, milita acum deschis pentru crearea unui stat independent în Renania. „Franţa, a spus el, nu va fi mulţumită decât în momentul în care i se va garanta că evenimentele anului 1914 nu se vor mai repeta… Iar această garanţie nu poate fi oferită decât prin trasarea unei frontiere de-a lungul Rinului. Franţa era perfect îndreptăţită să pretindă ca, în cazul izbucnirii unui nou război, acesta să nu fie purtat pe pământ francez". Kerr a răspuns că Marea Britanie nu putea susţine nici ideea separării Renaniei de Germania, nici staţionarea de trupe permanente în zonă. Opinia publică britanică se opunea acestei idei, la fel ca şi guvernele din dominioane, ale căror dorinţe nu puteau fi ignorate. Pe de altă parte, forţele britanice aveau bineînţeles să sară în ajutorul Franţei dacă Germania avea să atace din nou. Tardieu a scos în

evidenţă faptul că englezii nu aveau cum să ajungă la timp. (Francezii nu luaseră în serios oferta lui Lloyd George de a construi un tunel pe sub Canalul Mânecii.) Reprezentantul american nu a spus prea multe. În final, discuţiile nu au dus la niciun rezultat substanţial.62»

Până la momentul întoarcerii lui Wilson la Paris, se făcuseră progrese semnificative cu privire la clauzele militare ale tratatului cu Germania, însă chestiunea graniţelor, inclusiv Renania, nu era nici pe departe soluţionată, iar problema deosebit de complicată a reparaţiilor de război ajunsese într-un punct mort. În seara zilei de 13 martie, când nava lui Wilson a ajuns la Brest, House a sosit în port să îl întâmpine. Aducea veşti descurajatoare. Tratatul cu Germania fusese schiţat doar în linii mari.

Colonelul a crezut ca nu făcuse decât să-i aducă preşedintelui la cunoştinţă ce se petrecuse în absenţa sa.63 Doamna Wilson şi susţinătorii ei, care nu îl simpatizaseră niciodată pe House, au declarat că preşedintele a fost zdruncinat de veştile primite. „Parcă a îmbătrânit cu zece ani", a spus ea la douăzeci de ani după respectivul eveniment, „şi avea fălcile atât de încleştate de parcă ar fi făcut un efort supraomenesc pentru a se stăpâni". Potrivit doamnei Wilson, preşedintele ar fi exclamat: „House a aruncat pe apa sâmbetei tot ce am realizat înainte să plec de la Paris". Grayson şi-a adăugat ulterior propria versiune înflorită, spunând că preşedintele a fost îngrozit când a descoperit că House nu numai că fusese de acord cu înfiinţarea unei republici independente în Renania, dar intrase în jocul infam al francezilor şi englezilor care doreau să minimalizeze importanţa Ligii Naţiunilor, scoţând actul constitutiv al acesteia din tratatul cu Germania.64 House nu făcuse niciuna, nici alta, dar Wilson începuse să devină suspicios, iar anturajul său era încântat să-i alimenteze bănuielile.

Nu vom afla niciodată ce s-a întâmplat între preşedinte şi bărbatul pe care odinioară îl considerase un alter ego al său, dar cert este că în acea seară a apărut o fisură în prietenia lor. Au continuat să se întâlnească, iar House acţiona tot în numele preşedintelui, dar se zvonea că Wilson nu se mai încredea cu desăvârşire în acel bărbat mărunţel. Lloyd George a fost de părere că adevăratele probleme au apărut mai târziu, în aprilie, când el, Clemenceau şi House se întâlneau în apartamentele acestuia din urmă de la Crillon. House încerca să

domolească o dispută care tocmai izbucnise între Wilson şi italieni cu privire la revendicările Romei în Marea Adriatică. Preşedintele a pătruns pe neaşteptate în încăpere şi a simţit că se întâmpla ceva pe la spatele lui. „Avea cel puţin o trăsătură divină", a spus Lloyd George; „era un zeu gelos; iar House, ignorând ce i se cuvenea acestuia, a uitat de această înclinaţie a idolului său şi astfel a comis păcatul capital". 65

Se prea poate ca la Brest colonelul House să-i fi prezentat lui Wilson o sugestie de-a lui Foch, şi de-a altora, potrivit căreia Germaniei i s-ar fi înmânat un tratat preliminar care să includă termenii militari şi poate chiar şi unele condiţii financiare, chestiunile complicate, precum graniţele şi reparaţiile, urmând să fie lăsate pentru mai târziu. Cert este că Wilson a aflat despre acest lucru de îndată ce s-a întors. A presimţit imediat că se punea la cale un plan de amânare a actului constitutiv al Ligii Naţiunilor. În 15 martie le-a vorbit „pe şleau" lui Lloyd George şi lui Clemenceau. „Existau atâtea probleme colaterale care trebuiau deferite Ligii Naţiunii încât înfiinţarea acesteia trebuia să capete întâietate, şi nu se putea conveni asupra redactării unui tratat care să se ocupe strict doar de chestiuni militare, navale şi financiare". 66 Wilson a refuzat să participe la reuniunea de după-amiază a Consiliului Suprem, în cadrul căreia urmau să fie aprobaţi termenii militari; avea nevoie de timp pentru a citi condiţiile, a pretins preşedintele. „Neobrăzare", a spus generalul britanic Henry Wilson. Două zile mai târziu, când a fost reluată întreaga chestiune, preşedintele american a luat în calcul ideea respingerii clauzei referitoare la crearea unei armate germane de voluntari. Lloyd George, enervat că discuţia fusese amânată, a ameninţat la rândul său că va respinge actul constitutiv al Ligii Naţiunilor. Condiţiile tratatului au fost aprobate.67

După cum au recunoscut chiar şi Aliaţii, Germania rămăsese mai degrabă cu o forţă de menţinere a ordinii decât cu o armată. Pe parcursul anilor următori, când promisiunea vizând reducerea tuturor armatelor nu s-a materializat, britanicii au început să fie şi mai neliniştiţi cu privire la tratatul cu Germania, iar germanii şi mai resentimentari.68 Cu o armată de 100.000 de soldaţi, o flotă de 15.000, lipsită de forţe aeriene, tancuri, maşini blindate, mitraliere, dirijabile sau submarine, Germania avea să ajungă în poziţia în care nu avea cum să mai poarte un război agresiv. Majoritatea stocurilor de arme rămase

şi toate fortificaţiile aflate pe malul vestic şi estic al Rinului aveau să fie distruse. Doar câteva fabrici germane urmau să primească permisiunea de a produce materiale de război şi toate importurile erau interzise. Pentru a se asigura că Germania nu avea să antreneze oameni pe ascuns, serviciile publice, ca de exemplu poliţia, trebuiau menţinute la nivelul înregistrat înainte de război, iar societăţile private – asociaţiile de veterani, de exemplu – nu aveau voie să întreprindă acţiuni cu un caracter militar. Elevii din licee şi studenţii din universităţi nu mai puteau fi cădeţi. Toate aceste prevederi aveau să fie aplicate chiar de germani, supravegheaţi de o Comisie de Control a aliaţilor. Dacă privim în retrospectivă, era ca şi cum Gulliver ar fi fost legat cu frânghiile liliputanilor.

Iar dificultăţile în stabilirea termenilor militari nu luaseră încă sfârşit. Wilson s-a prins într-o ceartă deosebit de aprinsă cu englezii privind condiţiile navale, o dispută care readucea la lumină atât rivalităţile mai vechi, cât şi o problemă nouă, care se amplifica pe măsură ce Statele Unite ale Americii deveneau o putere navală mondială. Ca să începem cu începutul, Amiralitatea britanica dorea să distrugă canalul Kiel, care lega Marea Baltică de Marea Nordului, facilitând deplasarea navelor germane mai mari fără să mai fie nevoie ca acestea să treacă prin strâmtorile Copenhagăi. Amiralii se temeau, întemeiat de altfel, că marile companii navale comerciale şi guvernul american aveau să se opună. Cealaltă soluţie – predarea canalului către danezi – nici nu intra în discuţie; aceştia nu se arătau deloc dispuşi să guste dintr-o cupă atât de otrăvită. Cea mai bună variantă era ca respectivul canal să iasă de sub control german şi să poată fi folosit de navele tuturor naţiunilor. Americanii s-au opus şi acestei variante. „O măsură punitivă", a declarat amiralul William Benson, reprezentantul marinei americane şi şeful operaţiunilor navale.69 Cum noul canal Panamá se afla strict sub controlul lor, americanii nu voiau să creeze precedente pentru administrarea internaţională a căilor maritime. Benson s-a opus în general impunerii de condiţii aspre Germaniei, pentru ca Statele Unite ale Americii să nu fie târâte în tot soiul de misiuni nesfârşite vizând aplicarea acestora. Compromisul, care a fost inclus în tratat, a permis pur şi simplu acces liber pentru toate ţările aflate în stare de pace cu Germania.70

Americanii au avut rezerve asemănătoare faţă de propunerile englezilor de a distruge fortificaţiile din regiunile de coastă ale Germaniei. „Armamentul naval era limitat”, s-a plâns Lansing. „Atunci de ce să nu permitem Germaniei să-şi apere propriile ţărmuri?” 71 Lloyd George a propus o soluţie; fortificaţiile de apărare erau acceptabile, cele de atac, nu.72 În final, spre mulţumirea tuturor, toate fortificaţiile germane s-au dovedit a fi defensive, cu excepţia celor la care englezii ţineau în mod deosebit. În Marea Nordului, existau două insule micuţe, foarte joase, Helgoland şi Dune, pe care englezii le oferiseră Germaniei în 1890 în schimbul Zanzibarului – la momentul respectiv păruse o tranzacţie deosebit de profitabilă. Din păcate trecuse timpul şi apăruseră avioanele, submarinele, armele cu rază mare de acţiune, dar şi cursa navală anglo-germană. Acele inutile fâşii de pământ au devenit nişte baze navale deosebit de importante. Amiralitatea avea o soluţie simplă: „Cheia de la coteţul câinelui nebun trebuie să stea în buzunarul nostru, a spus un amiral, căci nu se ştie niciodată când poate suferi această fiară un alt atac de turbare”. 73 Dacă americanii se opuneau, ceea ce era foarte probabil, mai exista şi varianta de a arunca ambele insule în aer, făcându-le bucăţi. Sir Edward Grey, retras la pensie în Anglia şi aproape orb, a sugerat transformarea insulei Helgoland într-un sanctuar al păsărilor: „Din motive necunoscute, acest loc care este urât şi sterp pentru oameni a devenit locul de popas pentru milioane de păsări migratoare”. 74 De ce să nu i le dăm premierului australian Hughes, a sugerat Clemenceau.75 În final, englezii, susţinuţi de altfel de francezi, au propus să se distrugă doar porturile şi fortificaţiile.76 „Era absolut de acord, a spus Wilson, cu distrugerea fortificaţiilor de pe insulele Helgoland şi Dune, dar credea că distrugerea digurilor era o chestiune mult mai gravă din punct de vedere uman, căci acestea creau zone de adăpost pentru pescarii care fugeau din calea furtunilor de pe Marea Nordului”. 77 Nu voia, a adăugat el, să lase impresia că „susţinea violenţa gratuită”. Potrivit englezilor, pescarii puteau însă găsi cu uşurinţă adăpost în porturile naturale.78 Englezii au câştigat lupta, dar insulele au rămas germane. În anii 1930, când naziştii au ajuns la putere, fortificaţiile au fost reconstruite, dar au fost aruncate din nou în aer după al Doilea Război Mondial.

În ceea ce priveşte submarinele Germaniei, americanii şi englezii s-au aflat din nou în aceeaşi tabără. „Trebuie să scăpăm de această pacoste", a spus Lloyd George în timp ce discutau chestiunea.79 Ministrul american al marinei, Josephus Daniels, a vorbit în numele multora în momentul în care le-a comparat cu gazul otrăvitor: „Cred că toate submarinele trebuie scufundate şi că nicio naţiune nu ar mai trebui să construiască altele când şi dacă Liga Naţiunilor va fi înfiinţată". Italienii şi francezii s-au opus. „Nu există aşa ceva – o armă infamă, a spus ministrul francez al marinei, ci modalităţi infame de a folosi o armă". Şi dacă submarinele aveau să fie distruse, francezii şi-ar fi dorit să ia parte la această acţiune şi să primească ce mai rămânea din ele. Până la urmă, flota franceză a primit zece, iar restul au fost făcute bucăţi.80

Adevăratele tensiuni dintre Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii au izbucnit în momentul în care s-au adus în discuţie navele de suprafaţă ale Germaniei. Iniţial, şi englezii, şi americanii fuseseră de aceeaşi părere: amiralii lor nu le voiau, deoarece procesul de integrare a navelor în propriile lor flote se anunţa costisitor şi complicat. Deşi Wilson era de părere că ar fi fost o prostie să se distrugă nişte nave în stare perfectă de funcţionare, lui Lloyd George îi surâdea ideea de a le scufunda ceremonios în mijlocul Atlanticului.81 Francezii şi italienii s-au opus. Franţa, a spus un amiral francez, îşi irosise toate resursele în încercarea de a câştiga războiul terestru. „Flota noastră a suferit pierderi care nu pot fi reparate, în vreme ce flotele aliaţilor noştri s-au mărit considerabil". 82 Poate că ar fi fost mai logic să împartă navele. Japonezii au sugerat cu sfială că ar fi fost dispuşi să accepte câteva. Marea Britanie era gata să cedeze la începutul lui martie, dar House i-a spus lui Lloyd George că Statele Unite ale Americii aveau să se opună măririi flotei britanice. împărţirea flotei germane declanşase semnale de alarmă (de fapt, acestea nu dispăruseră niciodată) în mintea consilierului naval american deosebit de anglofob şi agitat. Benson a subliniat că indiferent de criteriile care aveau să stea la baza distribuirii, fie ele contribuţia la efortul de război, fie pierderile suferite, Marea Britanie tot avea să primească cea mai mare parte a flotei germane. „Pe viitor, singurul ei rival vor fi Statele Unite ale Americii, şi fiecare navă construită sau primită de Marea Britanie va fi

direcţionată numai împotriva flotei americane". Benson era convins că Regatul Unit era hotărât să domine apele lumii şi comerţul mondial.83

Lloyd George a încercat să destindă atmosfera venind cu un alt scenariu; navele aveau să fie distribuite, cu condiţia ca Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie să le scufunde pe ale lor. Într-un moment neinspirat poate, a mers mai departe, condiţionând această variantă de „înţelegerea ca, pe viitor, să nu intrăm vreodată într-o competiţie navală unii cu ceilalţi". În caz contrar, flota britanică avea pur şi simplu să-şi păstreze partea ei de vase germane.84 în spatele propunerii lui Lloyd George se aflau temerile englezilor cu privire la expansiunea continuă a flotei americane, care ameninţa să pună capăt dominaţiei navale britanice. La sfârşitul anului 1918, Daniels prezentase în faţa Congresului american al doilea program major de construcţie navală. Explicaţiile oficiale erau liniştitoare: programul era doar o simplă continuare a celui lansat în 1916 sau era menit să susţină Liga Naţiunilor. La Paris însă, Benson susţinea vehement că Statele Unite ale Americii nu trebuiau să se oprească până nu aveau o flotă cel puţin egală cu a Marii Britanii.85 Unul dintre principiile fundamentale ale politicii britanice era că Marea Britanie trebuia să aibă o flotă mai mare decât orice altă ţară, preferabil mai mare decât flotele a doua ţări puse laolaltă. Pe de altă parte, englezii ştiau că nu puteau face faţă din punct de vedere financiar unei curse navale; în plus, nu voiau să-şi pună în pericol relaţia cu americanii.86 Prin urmare, au venit cu diverse propuneri, dintre care cea a lui Lloyd George de a primi asigurări că flota americană nu avea să încerce să o depăşească numeric pe cea engleză a fost cea mai neîndemânatică.

Daniels a venit personal la Paris pentru a încerca să destindă atmosfera. „Preşedintele, a scris el în jurnalul său, spera să discutăm despre această problemă ca să ajungem la o înţelegere". 87 Discuţiile au decurs prost. „Supremaţia flotei britanice – le-a spus Walter Long, primul Lord al Amiralităţii, lui Benson şi Daniels – este o necesitate absolută, nu numai pentru simpla existenţă a Imperiului Britanic, dar şi pentru pacea mondială". Benson a replicat aspru că Statele Unite ale Americii erau perfect capabile să contribuie la menţinerea păcii în lume. El şi omologul său britanic, „Roşie" Wemyss, s-au certat atât de aprins, încât Daniels s-a temut la un moment dat că aveau să se ia la bătaie. „Amiralul britanic credea că ţara lui trebuia să aibă dreptul de a

construi cea mai mare flotă din lume şi noi trebuia să fim de acord cu el. Pentru Benson, acest lucru ar fi însemnat să-şi trădeze propria ţară". Englezii au ameninţat că se vor opune amendamentului special privind Doctrina Monroe din actul constitutiv al Ligii Naţiunilor, pe care Wilson îl considera un punct esenţial pentru a obţine aprobarea Congresului.88 În 1 aprilie, Lloyd George a luat micul dejun cu Daniels şi i-a spus că Liga avea să fie inutilă dacă Statele Unite ale Americii îşi continuau programul de construcţie navală. „Ei opriseră construcţia de crucişătoare şi noi trebuia să facem acelaşi lucru dacă aveam cu adevărat încredere în Liga pe care şi-o dorea Wilson". 89

În final, pentru că niciuna dintre tabere, cu excepţia amiralilor, nu era dispusă să lase de la ea, s-a ajuns la un compromis. Americanii au promis să-şi modifice programul de construcţie navală (lucru pe care oricum trebuiau să-l facă din cauza restricţiilor impuse de Congres), iar britanicii au promis să nu se opună amendamentului adus Ligii. Ambele tabere au convenit să se consulte reciproc în perioada următoare. Însă deşi atmosfera s-a destins, nu s-a ajuns la niciun acord cu privire la navele germane staţionate la Scapa Flow. „Ne-ar plăcea să le vedem scufundate, i-a spus Wemyss unui subaltern, dar îmi dau seama că sunt un pion important în acest joc". 90 Cooperarea dintre englezi şi americani, care îi uimise atât de tare pe observatori, a fost ştirbită de un eveniment care ulterior a primit numele de „bătălia navală de la Paris". Avea să sufere o lovitură şi mai puternică în cadrul discuţiilor privind reparaţiile de război pe care trebuia să le plătească Germania.

15

Stabilirea notei de plată

Anul 1995 a reamintit vag de complicatul episod al păcii din 1919, căci recent reunificată Germanie a convenit să plătească dobânzile restante la împrumuturile primite în perioada interbelică pentru a achita reoarăţiile impuse prin Tratatul de la Versailles. „La Conferinţa de Pace de la Paris, clauza reparaţiilor a provocat tensiuni, dispute, resentimente şi amânări mai acute decât orice alt punct al tratatului", a recunoscut Thomas Lamont, bancherul care a reprezentat Trezoreria americană la Paris.1

Problema reparaţiilor a contribuit la deteriorarea relaţiei dintre Germania şi Aliaţi, afectând chiar şi legăturile dintre statele aliate

pentru cea mai mare parte a anilor 1920 şi 1930. Problema cu care se confruntau făuritorii păcii la 1919 era deopotrivă simplă şi foarte complicată. Simplă pentru că, aşa cum spusese Lloyd George, „cineva tot trebuia să plătească. Dacă Germania nu putea să o facă, atunci plata cădea pe umerii contribuabililor britanici. Dar cei care trebuiau să plătească erau cei care provocaseră pagubele" 2. Totodată era complicată pentru că respectiva chestiune presupunea stabilirea notei de plată, iar Aliaţii trebuiau să afle cât îşi putea permite Germania să plătească de fapt. Cum rosteai cuvântul reparaţii, apăreau şi dezacordurile. Ce erau acestea? Simple compensaţii pentru daunele pricinuite în timpul războiului sau o amendă frumos îmbrăcată, despăgubiri pentru costurile de război ale celor victorioşi? Oare reparaţiile includeau impozitele nepercepute sau veniturile pierdute din cauza invaziei, morţii şi distrugerii? Pensiile ce trebuiau plătite văduvelor şi orfanilor? Animalele care muriseră după ce stăpânii lor fuseseră nevoiţi să fugă? Erau acestea oare o dovadă că Germania şi aliaţii care îi mai rămăseseră îşi asumau responsabilitatea morală pentru întregul război catastrofal?

Franţa, Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii, ţările care au redactat acordul final, aveau nevoi şi păreri diferite. Americanii au adoptat o poziţie de înaltă moralitate. Nu voiau nimic pentru ele însele, dar se aşteptau ca europenii să returneze banii împrumutaţi în timpul războiului. Pentru europeni, reparaţiile reprezentau o promisiune că încă ar mai fi avut şansa de a-şi achita datoriile şi a-şi reconstrui economia. Prin urmare, costurile care trebuiau incluse pe nota de plată a Germaniei au căpătat o importanţă deosebită pentru că afectau direct împărţirea prăzii de război. De exemplu, Franţa, urmată de Belgia, suferise cele mai mari pagube directe, dar Marea Britanie cheltuise cel mai mult. În plus, au apărut dezbateri aprinse despre cât de mult putea Germania să plătească. Dacă se impuneau rate prea mari, atunci economia germană s-ar fi putut prăbuşi, perspectivă care nu avea cum să fie în avantajul exportatorilor englezi. Dacă ratele erau prea mici, Germania ar fi putut scăpa ieftin; în plus, şi-ar fi putut reveni mai repede, situaţie care îi îngrijora pe francezi. Nici la acel moment, nici ulterior nu a fost uşor să se ajungă la o decizie echitabilă în privinţa stabilirii sumei finale de plată, pentru că fiecare ţară avea interesul să exagereze şi să denatureze adevărul: Aliaţii să exagereze

suma care le revenea, iar germanii suma pe care o aveau de plătit. Pentru că negociatorii păcii nu au reuşit să cadă de acord asupra sumelor finale, tratatul cu Germania a inclus doar o clauză privind crearea unei comisii speciale, compusă din reprezentanţi ai Aliaţilor, care avea să aibă doi ani la dispoziţie pentru a hotărî cât trebuia să plătească Germania. Este de înţeles că, în această situaţie, germanii au acuzat că li se cerea să semneze un cec în alb.

Deşi majoritatea istoricilor au ajuns la concluzia că povara reparaţiilor nu a fost niciodată atât de apăsătoare pe cât au pretins Germania şi simpatizanţii ei, reparaţiile au rămas simbolul principal al păcii încheiate la Paris.3 Deşi cea mai mare parte a celor 440 de clauze ale Tratatului de la Versailles a fost de mult dată uitării, negocierile aprige care au însoţit chestiunea reparaţiilor constituie – iar această părere este împărtăşită şi astăzi – o dovadă că respectivul document a fost unul răzbunător, miop şi nociv. Noua democraţie de la Weimar a făcut primii paşi apăsată de o povară zdrobitoare, iar naziştii au reuşit să profite de resentimentele germanilor, care de altfel erau lesne de înţeles. Se spune că făuritorii păcii de la 1919 ar fi principalii responsabili pentru consecinţele dezastruoase ale păcii: Clemenceau, cel răzbunător şi hrăpăreţ, Lloyd George, cel temător şi şovăielnic, şi Wilson, cel jalnic şi înfrânt, care, aşa cum a spus John Maynard Keynes, s-a lăsat tras pe sfoară.

Keynes nu a fost singurul care a descris acest episod, dar a reuşit să creeze cea mai vie şi mai convingătoare imagine a acelui moment. Un tânăr foarte inteligent, însă nu neapărat chipeş, Keynes a absolvit şi Eton, şi Cambridge, strângând o adevărată colecţie de premii şi captând atenţia tuturor. Odată ce a devenit membru al grupului Bloomsbury, tendinţa sa de a se considera superior din punct de vedere moral s-a amplificat. Era un subaltern îngrozitor, căci nu se străduia niciodată să-şi ascundă dispreţul faţă de absolut toţi superiorii săi. A sosit la Conferinţa de Pace în calitate de consilier-şef al Trezoreriei britanice. Prin urmare, în lucrarea *Consecinţele economicealepăcii*, scrisă imediat după semnarea tratatului cu Germania, şi-a prezentat argumentele cu tipica sa pedanterie.

Wilson, a spus Keynes, era ca legat la ochi, victimă a sinistrului joc de-a baba-oarba practicat de europeni. „S-a lăsat fascinat de atmosfera creată de aceştia, antrenat în discuţii pe baza planurilor şi

datelor furnizate de ei şi ademenit să urmeze căile propuse de ei". Wilson îşi trădase propriile principii, ţara şi speranţele tuturor celor care îşi doreau o lume mai bună.4 Lloyd George era sirena principală, satirul care îşi făcuse apariţia din ceţurile munţilor din Ţara Galilor pentru a-i atrage în mlaştini pe cei buni şi creduli. „În compania lui, a scris Keynes într-un paragraf pe care nu l-a mai inclus în carte, simţi acel iz al lipsei unui ţel final al iresponsabilităţii interioare, al existenţei în afara sau la mare distanţă de noţiunea noastră saxonă de bine şi rău, toate acestea îmbinate cu viclenie, lipsă de remuşcări, dragoste de putere, care fac ca magicienii, aparent nepărtinitori, ai folclorului nord-european să fie fascinanţi, captivanţi şi terifianţi". 5

Lui Clemenceau, sleit de puteri, bătrân şi acrit, îi păsa doar de Franţa şi siguranţa acesteia.6 Keynes ajunsese să-i deteste pe francezi şi ceea ce el considera a fi o lăcomie exagerată din partea lor. S-a luptat cu reprezentanţii acestora pentru acordarea de ajutoare Germaniei şi pe tema împrumuturilor de care Franţa avea nevoie de la Marea Britanie. Delegaţii germani pe care i-a cunoscut în comisia de armistiţiu erau diferiţi. Într-o relatare adresată prietenilor săi din grupul Bloomsbury l-a descris pe faimosul bancher din Hamburg, Carl Melchior, ca fiind „deosebit de îngrijit, îmbrăcat foarte bine şi elegant, cu un guler înalt, scrobit… Ne străfulgera cu privirea, cu ochii cuprinşi de tristeţe, asemenea unui animal încolţit".7 Nu trebuie să luăm prea în serios mărturisirea lui Keynes că avea oarece sentimente afectuoase pentru Melchior. Aceasta era o înfloritură de stil destinată vechilor săi prieteni care îi cunoşteau trecutul sexual complicat.

Negociatorii păcii l-au îngrozit pe Keynes. Discutau aprins despre răzbunare, în timp ce civilizaţia europeană se clătina, gata să cadă pradă dezastrului în orice clipă.

LaParis – unde ceiculegăturilaConsiliulEconomicSupremprimeauaproapedinorăînorăra poartedespredezastrul, haosulşi degringoladaorganizatoricădinstatelealiate, darşi inamice, aleEuropeiCentraleşi Răsăriteneşi aflauchiardingurareprezentanţilor financiariaiGermanieişi Austrieimărturiidenetăgăduit despre *sărăciaîngrozitoaredinacesteţări – o vizităocazionalăînbiroulbineîncălzitşi feritdeumezealădinapartamentulpreşedintelui, undeCeiPatruîşi*

împlineaudestineleprinmaşinaţii deşarte şi sterile, *nu* făcea *decâtsăîntărească*atmosferadecoşmar, *3*

Ce s-a realizat în acele încăperi poleite cu aur? În opinia lui Keynes, acolo s-a închegat o pace care completa distrugerea economică pe care războiul o adusese cu sine în Europa. Delegaţii au trasat noi linii pe hartă exact în locurile în care ar fi trebuit să creeze o zonă de comerţ liber; s-au ciorovăit în privinţa sumelor pe care şi le datorau unii altora, când de fapt trebuiau să le anuleze pe toate; şi, aşa cum spuneau şi criticile care răsunau mai cu seamă în Germania, au impus reparaţii apăsătoare. Citând pe larg din memorandumul pe care îl redactase pentru Conferinţa de Pace, Keynes a afirmat că Germania îşi permitea să plătească maximum 2 miliarde de lire sterline (10 miliarde de dolari americani). O sumă mai mare ar fi adus ţara în pragul disperării şi probabil al revoluţiei, ceea ce ar fi avut consecinţe dezastruoase în Europa.9

Pe parcursul şederii sale la Paris, Keynes a pus la punct un plan foarte inteligent şi bine închegat pentru a soluţiona atât problemele economice ale Europei, cât şi chestiunea reparaţiilor. Aliaţii europeni trebuiau să strângă bani, să repare daunele produse în timpul războiului şi să-şi achite datoriile, atât unii faţă de ceilalţi, cât şi faţă de Statele Unite ale Americii. Astfel, fluxul financiar avea să-şi reia cursul, iar naţiunile europene aveau să fie interconectate înspre binele lor comun.10 În final, totul depindea de implicarea Statelor Unite ale Americii. Deşi pe hârtie Marea Britanie încă era o naţiune creditoare, iar Franţa avea o datorie totală de 3, 5 miliarde de dolari, în realitate lucrurile stăteau relativ diferit. Ambele naţiuni europene împrumutaseră sume consistente Rusiei, care nu reuşise să-şi îndeplinească obligaţiile de plată, şi altor state aliate precum Italia şi România, care nu se aflau în poziţia de a putea începe să achite ratele. Marea Britanie datora 4, 7 miliarde de dolari Statelor Unite ale Americii, iar Franţa 4 miliarde de dolari americanilor şi 3 miliarde de dolari britanicilor.11 „Mecanismul economic european este blocat", i-a explicat Lloyd George lui Wilson în aprilie 1919, când i-a înaintat memorandumul semnat de Keynes. „O propunere care oferă perspective de viitor şi indică popoarelor europene o cale prin care le vor putea fi din nou asigurate hrana, locurile de muncă şi traiul paşnic poate fi o armă mult mai puternică decât oricare alta în lupta pentru

combaterea pericolului bolşevic, pentru apărarea acelei ordini a societăţii umane pe care noi o considerăm a fi cel mai bun punct de plecare pentru progres şi o mai mare bunăstare". 12

Ideea potrivit căreia Statele Unite ale Americii trebuiau să-şi folosească resursele financiare pentru a ajuta Europa să se refacă după război se vehiculase sub diferite forme de ceva vreme. Francezii, care le datorau sume imense aliaţilor lor şi emiseseră note de plată la fel de consistente pentru reparaţii, erau deosebit de entuziasmaţi de perspectiva prelungirii şi consolidării cooperării economice aliate din perioada războiului. Ministrul francez al comerţului şi industriei, Étienne Clementei, un individ foarte muncitor şi cinstit care provenea dintr-o familie de agricultori, a pus la punct un plan elaborat vizând crearea „unei noi ordini economice", în care organizarea şi coordonarea aveau să ia locul competiţiei irositoare, iar resursele aveau să fie puse într-un coş comun şi distribuite în funcţie de nevoi, întregul lor urmând să fie administrat de o mână de tehnocraţi inteligenţi. După ce s-ar fi refăcut din punct de vedere politic, şi Germania ar fi putut face parte din noua ordine, căci avea să fie prinsă într-o plasă de siguranţă, în cadrul acestei organizaţii puternice.13 Planul nu s-a fructificat din cauza opoziţiei active a Statelor Unite ale Americii şi indiferenţei Marii Britanii. În cele din urmă, a fost respins de Aliaţi în aprilie 1919. Eforturile ministrului francez au dat roade în mod neaşteptat după cel de-al Doilea Război Mondial, când Jean Monnet, asistentul lui Clementei în 1919, a înfiinţat organizaţia economică care s-a transformat în Uniunea Europeană.14

Britanicii preferau să sugereze că Statele Unite ale Americii ar fi trebuit să anuleze dobânzile pe împrumuturile acordate pentru o perioadă de câţiva ani. O altă soluţie ar fi fost cumularea tuturor cheltuielilor de război, astfel încât Statele Unite ale Americii să primească o mare parte a despăgubirilor.15 Lloyd George, care afişa – aşa cum îi stătea în fire – un entuziasm debordant pentru ideile îndrăzneţe, prefera o soluţie chiar şi mai tranşantă, cea de a şterge efectiv cu buretele toate datoriile dintre Aliaţi.16 însă americanii erau decişi să nu se lase implicaţi în problemele financiare ale Europei. „Îmi dau seama că se fac eforturi pentru a ne lega de structura financiară şubredă a Europei – i-a scris Wilson bancherului Bernard Baruch, unul dintre principalii săi consilieri – şi mă bazez pe ajutorul

dumneavoastră pentru a înfrânge aceste eforturi". 17 Majoritatea experţilor preşedintelui, dar şi Trezoreria din Washington erau de acord cu acest lucru. Europenii trebuiau să-şi rezolve singuri problemele; cu cât îi ajutau mai mult Statele Unite ale Americii, cu atât avea să le fie mai greu să se ridice pe propriile picioare.18 în orice caz, nu existau şanse prea mari ca în Congres, dominat la acel moment de republicani, să se aprobe programe masive de susţinere financiară pentru europeni.19 Planul lui Keynes a fost respins decisiv la fel ca toate celelalte, iar acestuia nu i-a rămas decât să privească din ce în ce mai pesimist cum negociatorii păcii încercau să avanseze cu discuţiile despre reparaţii.

În acel moment, la patru luni de la începerea Conferinţei de Pace, acest lucru se dovedea a fi foarte dificil. „Nu există nici urmă de îndoială – a fost răspunsul lui Lloyd George la o întrebare îngrijorată a unui membru al cabinetului britanic – că cel mai bine ar fi să stabilim o sumă, dacă am putea conveni cu toţii asupra unei cifre. În primul rând, cel mai dificil lucru este să fixăm această sumă; apoi, toţi Aliaţii trebuie să cadă de acord asupra ei, iar în al treilea rând trebuie să convenim asupra proporţiilor în care urmează să fie distribuită. Dacă veţi veni cu un plan care să rezolve toate aceste trei chestiuni, atunci veţi fi rezolvat cea mai dificilă problemă a Tratatului de Pace". 20 Consiliul Suprem a înfiinţat o Comisie pentru plata daunelor la scurt timp după începerea Conferinţei de Pace. Aceasta avea să studieze toate chestiunile legate de sumele care trebuiau acoperite de statele inamice (prin acest termen se înţelegea în primul rând Germania), cât anume puteau achita acestea şi cum aveau să se efectueze plăţile. Subcomitetul însărcinat cu ultimul punct se reunea rarisim, dar celelalte două munceau zi şi noapte, cu toate că nu reuşeau să facă mare lucru în afară de a consuma tone de hârtie. Până în 14 februarie, când Wilson a plecat în Statele Unite, comisia ajunsese deja într-un punct mort, căci americanii se pronunţau pentru o sumă relativ moderată, în timp ce englezii şi francezii cereau mai mult. „Se joacă cu miliardele ca nişte copii cu nişte cuburi de lemn, a spus cu cinism un jurnalist, dar indiferent de cifra asupra căreia se va cădea de acord, aceasta va fi doar o figură de stil, căci nemţii tot nu vor reuşi să plătească vreodată o asemenea sumă imensă". 21 Britanicii cereau 24 de miliarde de lire sterline (120 de miliarde de dolari), francezii – 44

de miliarde de lire sterline (220 miliarde de dolari), iar experţii americani recomandau plata a 4, 4 miliarde de lire sterline (22 miliarde de dolari).22

În plus, americanii voiau să includă o sumă fixă în tratat. Potrivit experţilor, acest lucru avea să pună capăt incertitudinii financiare care ţinea în loc redresarea economică a Europei.23 Europenii nu erau de acord. Aşa cum a spus şi Montagu, unul dintre miniştrii guvernului britanic care luaseră parte la respectivele discuţii: „Dacă se stabilea o sumă prea mică, atunci Germania avea să achite mulţumită, iar Aliaţii aveau să obţină prea puţin. Pe de altă parte, dacă se cerea o sumă prea mare, Germania ar fi aruncat prosopul, iar Aliaţii nu ar fi primit nimic". 24

Privind retrospectiv, este foarte uşor să spunem că învingătorii nu ar fi trebuit să fie atât de preocupaţi să găsească modalităţi de a face Germania să plătească, ci ar fi trebuit să se concentreze pe Europa şi redresarea economică a continentului. Însă după un război care provocase distrugeri de o asemenea anvergură, care zdruncinase societatea europeană din temelii, cum ar fi putut oare conducătorii politici să vorbească despre uitare? Oricum, opinia publică nu le-ar fi permis să o facă. „Faceţi-i pe huni să plătească", spuneau englezii. „Obligaţi Germania să plătească prima", scria pe afişele care acopereau zidurile pariziene.25

Conducătorii europeni au remarcat că şi deasupra discuţiilor legate de evaluarea capacităţii de plată a Germaniei plana un oarece pericol, căci era evident că suma finală avea să fie mai mică decât se aştepta opinia publică.26 în plus, englezii şi francezii au subliniat, pe bună dreptate de altfel, că era foarte greu de evaluat cât putea plăti Germania – sau ce mai rămăsese din ea. Ţara traversa un moment dificil; şi economia, şi guvernul german erau la fel de instabile. Comerţul extern dispăruse cu desăvârşire şi, odată cu acesta, o sursă importantă de venit. Nici dacă ar fi vrut, germanii nu ar fi putut furniza statistici de încredere. În plus, finanţele guvernului erau la pământ. Din motive politice, impozitele fuseseră menţinute la cote mici, iar costurile de război fuseseră în mare parte acoperite prin emiterea unor cantităţi imense de obligaţiuni de război şi bilete de bancă speciale. Planul fusese mereu acelaşi, încă de la începutul conflictului: Germania avea să-şi rezolve problemele financiare după ce câştiga

războiul şi avea să transfere costurile acestuia inamicului înfrânt.27 De fapt, exact asta începuse să se întâmple în ultimul an de război; prin tratatul de la Brest-Litovsk cu Rusia şi prin cel de la Bucureşti cu România, Germania intrase în posesia unor resurse vaste. În plus, bolşevicii fuseseră obligaţi să înceapă să plătească gradual despăgubiri în valoare de 600 de milioane de dolari. În 1919, conservatorii germani protestau zgomotos împotriva tuturor încercărilor de a mări impozitele sau de a retrage obligaţiunile guvernamentale, în timp ce stânga făcea presiuni pentru acordarea de beneficii pentru veterani, văduve şi orfani, pentru subvenţionarea alimentelor şi mărirea salariilor. Guvernul a consimţit supus, iar deficitul Germaniei a crescut, astfel încât, până în 1921, a ajuns să reprezinte două treimi din buget.28 Nimeni nu avea de ce să-şi dorească reducerea cheltuielilor sau mărirea impozitelor doar pentru achitarea reparaţiilor.

Pe de altă parte, nici nota de plată a Aliaţilor nu era uşor de stabilit. „În sărmana mea ţară, Franţa, a spus ministrul francez al regiunilor eliberate, există sute de sate în care nimeni nu a izbutit încă să se întoarcă. Vă rog să înţelegeţi: ţara este pustie, dezolantă, este întruchiparea morţii". 29 în ianuarie 1919, inginerul armatei americane şi echipa sa de asistenţi care au realizat probabil cel mai detaliat studiu al regiunilor devastate de război din Franţa şi Belgia au estimat că elaborarea unui deviz serios, care să includă costurile ce trebuiau acoperite pentru repararea daunelor provocate de război avea să dureze cel puţin doi ani.30 Lipsiţi de compasiune, englezii au bănuit că aliaţii lor îşi umflau pretenţiile, suspectând că Belgia ar fi cerut despăgubiri care îi întreceau bugetul antebelic total, iar Franţa jumătate din avuţia sa de dinainte de 1914., Aproape că nu-ţi vine să crezi", a spus cu asprime Lloyd George.31 Cu cât cereau mai mult aliaţii săi, nu încape îndoială, cu atât mai puţin avea să primească Marea Britanie.

Au apărut nenumărate discuţii şi cu privire la ce putea fi de fapt considerat daună de război. Wilson a afirmat ferm că nu avea să ia în calcul decât reparaţiile pentru daunele provocate prin acţiuni de război ilegale, nu şi costurile conflictului ca atare sau despăgubirile. În Cele Paisprezece Puncte, preşedintele adusese în treacăt vorba despre „refacerea" teritoriilor invadate şi promisese că nu avea să permită „anexări, contribuţii sau despăgubiri punitive". Germania semnase

armistiţiul pe baza acestei înţelegeri. Prin urmare, Germania avea să fie responsabilă de repararea câmpurilor de luptă din Franţa şi Belgia, dar nu avea să acopere sumele pe care guvernele aliate le cheltuiseră spre exemplu pe muniţie şi alimentele soldaţilor.32 în momentul în care Lloyd George a încercat să pună un semn de egalitate între conceptele de reparaţii şi despăgubiri, Wilson nici nu a vrut să audă. „Grupuri de oameni muncitori din întreaga lume au protestat împotriva despăgubirilor, iar preşedintele era de părere că termenul «reparaţii» era suficient de cuprinzător". 33

Optimist ca întotdeauna, Lloyd George le-a spus colegilor săi că nu credea cu adevărat că Wilson exclusese despăgubirile din discuţie.34 Este evident că englezii se temeau că, în cazul în care Wilson ar fi rămas ferm pe poziţii, Imperiul Britanic avea să primească compensaţii doar pentru vasele scufundate de germani. Franţa avea să primească partea leului, pe care, aşa cum considerau britanicii, avea să o arunce probabil pe apa sâmbetei prin clasica sa administrare financiară deficitară. Englezii bănuiau de asemenea că Franţa nu făcea eforturi prea mari să-şi achite datoriile faţă de Marea Britanie. După cum a afirmat cu asprime şi Churchill: „Ca naţiune, Franţa era în pragul falimentului, dar francezii începeau să devină bogaţi ca indivizi". 35

Lloyd George a încercat mai întâi să-l convingă pe Wilson, după care a recurs la ameninţări. La sfârşitul lui martie 1919, l-a avertizat că avea să refuze semnarea tratatului în cazul în care cel puţin o parte a compensaţiilor la care era îndreptăţită Marea Britanie nu era luată în considerare.36 Din fericire, Smuts a venit cu o soluţie ingenioasă. Acesta a arătat că, în momentul în care se discutaseră termenii armistiţiului, Aliaţii europeni susţinuseră – iar americanii acceptaseră acest punct de vedere – că Germania era răspunzătoare pentru toate daunele suferite de civili ca urmare a agresiunii sale. Prin urmare, reparaţiile trebuiau să includă şi compensaţii pentru familiile care fuseseră destrămate ca urmare a plecării soldaţilor pe front, dar şi pensii pentru văduve şi orfani. Prin urmare, nota de plată trebuia dublată.37 Această afirmaţie venea de la acelaşi Smuts care, cu patru luni înainte, îl avertizase pe Lloyd George să nu sprijine revendicări exagerate şi care o lună mai târziu avea să susţină vehement că reparaţiile aveau să paralizeze Germania.38 Orgolios, moralist şi inteligent, Smuts s-a autoconvins că nu dăduse dovadă de lipsă de

consecvenţă. În apărarea sa, a susţinut că nu făcuse decât să exprime o părere, împărtăşită de altfel de majoritatea experţilor juridici prezenţi la Conferinţa de Pace. Mai grăitoare a fost declaraţia sa scrisă, în care a subliniat că Franţa tot ar fi primit cea mai mare parte a reparaţiilor chiar şi dacă nu ar fi existat clauza pensiilor.39

Wilson a plecat urechea la cuvintele lui Smuts, deşi pe Lloyd George nu a vrut să-l asculte. Experţii americani considerau respectivul argument absurd şi lipsit de logică. „Logică! Logică!", le-a spus Wilson. „Nu dau doi bani pe logica. Voi include pensiile în tratat!" 40 în cele din urmă, decizia lui nu a afectat decât distribuirea reparaţiilor, pentru că suma finală avea să fie stabilită în funcţie de capacitatea de plată a Germaniei.

Deşi Wilson a fost acuzat că a cedat, Lloyd George a fost considerat vinovat de mult mai multe, şi anume – aşa cum îi plăcea lui Keynes să spună – că i-ar fi păcălit pe americani şi că ar fi lăsat opinia publică britanică să-şi facă iluzii că avea să primească sume imense de la Germania, în cel mai bun caz însă, a fost văzut – şi aceasta era părerea majorităţii contemporanilor săi – ca un liberal care nu a avut curajul să rămână fidel principiilor sale. Cert este că nu a fost consecvent. În momentul în care premierul australian Hughes a vorbit pentru prima dată despre compensaţii în valoare de milioane de lire sterline, Lloyd George a arătat că Germania nu ar fi putut să facă rost de acea sumă decât dacă şi-ar fi extins industria manufacturieră şi ar fi livrat bunuri ieftine pe toate pieţele lumii. „Asta ar însemna ca muncitorii germani să devină sclavii noştri timp de două generaţii". În plus, acest lucru ar fi dăunat comerţului britanic şi imperial.41 Cu toate acestea, Lloyd George s-a răzgândit ulterior şi l-a numit pe Hughes la conducerea unui comitet dominat de politicieni cunoscuţi pentru intransigenţa poziţiilor lor, comitet care fusese însărcinat să evalueze pentru guvernul britanic capacitatea de plată a Germaniei şi să vină cu o sumă estimativă preliminară. Grupul – „care privit în ansamblu era cel mai bizar comitet din care am făcut vreodată parte", după cum a spus sir George Foster din Canada – nu s-a străduit prea mult să adune dovezi, ci s-a bazat mai degrabă pe impresii personale şi vise deşarte; după cum a spus şi Foster, „tendinţa generală era aceea de a-i face pe huni să plătească mai mult, indiferent dacă acest lucru

declanşa sau nu decenii de ocupaţie şi intervenţie, şi fără să ia în considerare celelalte consecinţe" 42.

Lloyd George a rămas la fel de inconsecvent şi la Conferinţa de Pace. A.pledat în favoarea stabilirii de reparaţii consistente în faţa lui Wilson şi Clemenceau, dar ulterior, în faimosul său memorandum de la Fontainebleau, redactat la sfârşitul lui martie, a vorbit despre moderaţie. S-a opus propunerii de a include o sumă fixă în tratat pe motiv că aceasta ar fi putut fi prea mică; apoi în iunie, când germanii s-au plâns şi au sugerat Aliaţilor să stabilească suma, s-a răzgândit. Câteodată părea să asculte de Keynes şi Montagu, amândoi moderaţi, iar în alte momente de lordul Cunliffe, fost guvernator al Băncii Angliei, şi de lordul Sumner, care era judecător.43 Keynes îi poreclise pe aceştia din urmă „Gemenii divini" şi, în general, cei doi erau consideraţi a fi personajele malefice ale conferinţei; „umblă mereu împreună şi sunt convocaţi ori de câte ori trebuie luată o decizie infamă" 44. Lloyd George i-a numit pe „gemeni" reprezentanţii Marii Britanii în comisia pentru reparaţiile de război, dar în martie l-a ales membru al comitetului special înfiinţat şi dedicat depăşirii impasului privind compensaţiile pe Montagu. „Când avea intenţii serioase, a spus un american, îi convoca pe Montagu şi Keynes; când era nehotărât, îi chema pe Sumner şi Cunliffe". 45 Keynes îşi detesta rivalii.46 Ulterior, Lloyd George a mărturisit că şi el fusese îngrozit de lipsa lor de logică.47 Pe parcursul Conferinţei de Pace, le-a împărtăşit cu viclenie americanilor că, deşi el ar fi preferat reparaţii mai mici, nu reuşea să-i convingă pe „gemeni" să fie de acord cu acest lucru.48

Şi Cunliffe, şi Sumner erau de părere că trebuiau să obţină condiţii cât mai favorabile cu putinţă pentru ţara lor, dar erau dispuşi să încheie compromisuri – şi să accepte instrucţiuni de la Lloyd George. „În acest caz, trebuie să acţionăm ca nişte oameni de stat", le-a spus Sumner colegilor săi din cadrul comisiei pentru reparaţii, în momentul în care argumenta împotriva creşterii costurilor.49 „Gemenii" ar fi acceptat includerea unei sume fixe, mai mici, în tratat dacă Lloyd George le-ar fi cerut acest lucru.50 De ce nu a făcut-o? Lipsa de consecvenţă i-a afectat reputaţia şi a provocat nenumărate dispute cu colegii săi de la Paris. „Mi-aş dori, a spus expertul american Lamont, ca domnul Lloyd George să ne poată spune ce îşi doreşte de fapt, ca să putem stabili dacă ideile sale şi cele împărtăşite de preşedinte, aşa cum

le înţelegem noi, desigur, sunt de fapt foarte diferite sau foarte similare". 51 Exasperându-i pe americani, începând cu Wilson şi încheind cu membri mai puţini importanţi ai delegaţiei americane, Lloyd George periclita o relaţie pe care o considera de o importanţă crucială. Problema era că nici el nu era sută la sută sigur de ceea ce îşi dorea opinia publică britanică. Cât timp s-a aflat la Paris, Lloyd George a lăsat impresia că de-abia începea să-şi închege ideile şi să-şi găsească direcţia politică.

O parte din el îşi dorea să vadă Germania pedepsită. Din punct de vedere moral – iar Lloyd George chiar avea astfel de principii, deşi duşmanii săi negau aceasta –, condamna războiul, iar Germania dezlănţuise cea mai dezastruoasă conflagraţie din lume. În plus, privea întreaga chestiune şi cu ochi de avocat. „Potrivit tuturor principiilor dreptăţii, a spus el delegaţiei Imperiului Britanic, potrivit principiilor dreptăţii aşa cum au fost acestea recunoscute ca aplicabile între indivizi, nemţii sunt responsabili pentru toate pagubele şi trebuie să îşi asume costurile necesare pentru repararea acestora". Şi pentru ca acţiona, într-un fel, în numele Marii Britanii, trebuia să se asigure că nici ceilalţi creditori ai Germaniei nu-şi umflau revendicările. „Acesta este un vechi truc folosit în momentul în care ridici revendicări împotriva unui stat falimentar". 52

Însă era şi om de stat. Înainte de război, fusese ministru de finanţe, înţelegea finanţele şi comerţul. Ştia că mai devreme sau mai târziu, britanicii tot ar fi trebuit să-şi vândă din nou bunurile pe pieţele germane. Nu voia să distrugă Germania.53 La începutul lunii martie, înainte de întoarcerea preşedintelui american din scurta sa vizită în Statele Unite, Lloyd George a discutat problema reparaţiilor cu House. I-a spus americanului că trebuia să „ofere poporului său un motiv plauzibil pentru care l-a indus în eroare cu privire la costurile de război, reparaţii şi multe alte chestiuni. A recunoscut că ştia că Germania nu putea plăti o sumă atât de mare pe cât cereau englezii şi francezii" 54. Când s-a întors la Paris şi a aflat despre această discuţie, Wilson nu a fost deloc înţelegător. I-a cerut lui Lloyd George să nu cedeze în faţa cererilor pentru reparaţii costisitoare. „Nimic nu ar fi mai onorabil decât să fiţi demis din funcţie pe parcursul unei asemenea crize pentru că aţi făcut ceea ce era corect". Lloyd George s-ar fi putut consola cel puţin cu faptul că posteritatea avea să-l

aprecieze. „Nici nu mi-aş putea dori, i-a spus Wilson, un loc mai încununat de glorie în istorie". 55

Lloyd George nu a acceptat această cale de ieşire demnă, dar sterilă. Era politician şi, ca atare, era nevoit să pună în balanţă ceea ce era corect şi ceea ce era practic. În plus, trebuia să acţioneze într-o lume în care nu aveai cum să nu ţii cont de vocea democratică a poporului. La Paris, s-au făcut presiuni puternice asupra lui. O parte a presei liberale începea să vorbească despre conciliere, dar ziarele conservatoare cereau vehement în continuare reparaţii exorbitante. Northcliffe şi-a asumat rolul de a distruge reputaţia lui Lloyd George. Baronul mass-media le-a sugerat pe ascuns editorilor ziarelor *DailyMail* şi *TheTimes* că prim-ministrul s-ar fi aflat sub influenţa unor forţe progermane.56

Într-o anume măsură, Lloyd George a fost încolţit şi de alegerile din decembrie 1918. Promisiunile de a stoarce Germania, imortalizate prin faimoasa expresie „până la ultima leţcaie", au avut mare succes. Lloyd George însuşi a inventat note de plată imaginare chiar şi mai mari pentru Germania. „Îi vom scotoci prin buzunare", a spus el. În ultimul manifest publicat de coaliţie înainte de alegeri scria pur şi simplu „1. Pedepsiţi-l pe kaizer. 2. Obligaţi Germania să plătească" 57. Mulţi dintre conservatorii aleşi ca urmare a victoriei în alegeri erau novici pe scena politică. „Indivizi lipsiţi de orice simpatie, care arata de parcă ar fi profitat din plin de pe urma războiului", după cum i-a descris un conservator de vază, aceştia considerau că principala lor misiune era să stoarcă şi ultima leţcaie de la Germania. În aprilie, în timp ce dezbătea problema cu Wilson, Lloyd George a primit o telegramă semnată de 370 de membri ai parlamentului prin care i se cerea să rămână loial discursurilor ţinute în pragul alegerilor şi „să prezinte nota completă de plată". S-a întors în grabă la Londra şi în 16 aprilie şi-a distrus criticii printr-un discurs extraordinar ţinut în faţa Camerei Comunelor. Nu avea nicio intenţie, s-a adresat el celor din audienţă, să-şi încalce promisiunile. Aceştia nu trebuiau să asculte de un om înrăit, vanitos peste măsură – iar aici a făcut o pauză şi şi-a bătut în mod semnificativ fruntea –, ci trebuiau să aibă încredere în oamenii de stat ai lumii care urmau să facă tot ce le stătea în putinţă pentru binele omenirii şi al păcii. A părăsit sala în aplauze răsunătoare. Când s-a întors la Paris, i-a mărturisit credincioasei sale amante

Frances Stevenson că reuşise „să câştige susţinerea deplină a Camerei Comunelor, fără să le spună membrilor acesteia absolut nimic despre Conferinţa de Pace” 58.

Era presat însă şi de dominioanele Imperiului Britanic. În vreme ce canadienii împărtăşeau ca de obicei părerea americanilor, australienii doreau să obţină cât mai multe avantaje. Hughes îi detesta pe germani, pe care, asemenea majorităţii compatrioţilor săi, îi considerase multă vreme ameninţarea principală la adresa Australiei. În plus, era de părere că obiecţiile americanilor îndreptate împotriva plăţii unor despăgubiri consistente erau lipsite de onestitate şi egoiste. Aşa cum îi mărturisise şi lui Lloyd George, în calitate de putere neutră, Statele Unite ale Americii făcuseră mari profituri la începutul războiului, în timp ce Imperiul Britanic îşi sacrificase în conflict oamenii şi avuţiile. Dacă nu primea despăgubiri consistente de la Germania, Marea Britanie avea să piardă lupta cu Statele Unite ale Americii pentru supremaţia economică mondială.59

De fapt, Lloyd George a repurtat mai mult succes în negocierea chestiunii reparaţiilor decât s-a crezut iniţial. Încercând să-l convingă pe Wilson să includă şi pensiile în reparaţii, a mărit cota-parte a Marii Britanii. Pentru că nu a inclus o sumă fixă în tratat (şi existau motive tehnice serioase pentru a nu face acest lucru), a reuşit să mulţumească opinia publică din Anglia şi întregul imperiu. (Impactul asupra opiniei publice germane a fost o chestiune cu totul şi cu totul diferită.) în plus, a obţinut şi alte asigurări în momentul în care i-a cerut între patru ochi unui socialist european de vază să instige la organizarea unui protest public împotriva impunerii unui tratament prea aspru Germaniei.60 În cele din urmă, a reuşit să prezinte Franţa în rolul naţiunii lacome, un rol pe care aceasta a continuat să-l joace de atunci înainte, şi pe Louis-Lucien Klotz, ministrul francez de finanţe, ca pe întruchiparea Răului.

Se spune că ori de câte ori era întrebat despre viitorul Franţei, Klotz – pe care Clemenceau l-a descris ca fiind „singurul evreu pe care îl cunosc care n-are habar de finanţe” – răspundea doar cu replica „Germania va plăti”.61 (De fapt, acesta avertizase că lumea nu trebuia să-şi facă iluzii că reparaţiile achitate de Germania aveau să acopere toate costurile.62) Clemenceau îl trata disprețuitor, la fel cum proceda de altfel cu toţi colegii săi.63 Lloyd George îl considera nemilos: „Se concentra, atât mental, cât şi sufleteşte, atât de puternic asupra

obligaţiunilor, încât în inima lui nu mai era loc de chestiuni pur umane". 64 Chiar şi Wilson a fost amuzat de o glumiţă pe seama obsesiilor lui Klotz.65 În stilul său caracteristic, Keynes i-a făcut un portret crud, descriindu-l ca fiind „un evreu scund, rotofei, cu o mustaţă stufoasă, îngrijit, dar cu o privire alunecoasă, nestatornică şi umerii uşor aplecaţi de parcă ar fi fost instinctiv condamnat", care încerca să oprească transportul navelor cu alimente către populaţia germană înfometată.66 Însă indiferent ce decizie lua, Klotz acţiona în calitate de subaltern al lui Clemenceau. Dacă în public Klotz lupta în favoarea plăţii unor reparaţii consistente, atunci acest lucru îi împiedica pe francezi să-l atace pe Clemenceau că nu era suficient de dur cu Germania.67 În privat, Clemenceau a recunoscut că Franţa nu avea să obţină niciodată ceea ce spera şi l-a trimis pe Loucheur, cel mai de încredere consilier economic al său, să negocieze cu americanii în secret condiţii ceva mai moderate. În conversaţiile purtate, Loucheur a arătat cât se putea de clar că el personal nu considera că Franţa putea obţine un avantaj de lungă durată din falimentarea Germaniei.68

Asemenea lui Lloyd George, Clemenceau trebuia să ia în calcul şi opinia publică. Majoritatea francezilor priveau lucrurile foarte simplu. Germania invadase Belgia, încălcându-şi propriul legământ solemn de a respecta neutralitatea acesteia, dar şi Franţa, şi nu invers. Şi aproape toate luptele se purtaseră pe teritoriu belgian şi francez. „Cine ar trebui să fie ruinată? Franţa sau Germania?" 69 – acesta era titlul articolului de pe prima pagină a ziarului conservator *LeMatin*. Cert era că agresorul trebuia să plătească pentru pagubele provocate, nu victima. Americanii n-aveau decât să vorbească despre noua diplomaţie fără despăgubiri şi amenzi, dar vechea tradiţie conform căreia de obicei cel înfrânt achita costurile războiului continua să fie puternică. Franţa plătise în 1815 când Napoleon fusese în cele din urmă înfrânt şi făcuse la fel şi după războiul de la 1871. În ambele situaţii, Germania fusese cea care primise banii; acum avea să-i dea înapoi.

Franţa şi Belgia susţinuseră de la bun început că revendicările pentru plata daunelor produse direct trebuiau să aibă prioritate în orice discuţie privind distribuirea reparaţiilor. Ulterior aveau să aducă în discuţie şi argumentul că germanii jefuiseră teritoriile ocupate. Belgia fusese deposedată de toate bunurile ei. În nordul puternic

industrializat al Franţei, germanii confiscaseră toate utilajele pe care le puteau refolosi şi distruseseră o bună parte a celor rămase. Chiar şi când se retrăgeau în 1918, forţele germane îşi făcuseră timp să arunce în aer cele mai importante mine de cărbune franceze. După cum a afirmat şi Clemenceau plin de venin: „Popoarele barbare despre care ne vorbeşte istoria au luat tot ce au găsit în teritoriile invadate, dar nu au distrus nimic; s-au stabilit în respectivele teritorii şi au convieţuit cu localnicii. Acum însă inamicul a distrus sistematic tot ce i-a ieşit în cale". Din documentele germane capturate după război reiese că germanii intenţionaseră să paralizeze industria franceză şi să lase în urma lor o zonă liberă în care să-şi ridice propriile industrii.70

Franţa şi Belgia sperau să includă în tratat şi costurile lor de război. Belgia avea, în ceea ce o privea, argumente solide, căci Wilson subliniase cât se putea de clar că prin refacere înţelegea recuperarea tuturor pagubelor provocate de germani prin invazia iniţială şi ilegală din august 1914. Franţa însă nu dispunea de aceste argumente. Clemenceau, care nu voia să-i irite pe americani într-un moment în care avea nevoie de susţinerea lor pentru alte chestiuni de o importanţă crucială pentru siguranţa Franţei, a ales să nu facă presiuni în această direcţie. Deşi nu a recunoscut acest lucru în public, el îşi dăduse seama că Germania avea capacităţi limitate de plată. Chiar şi Klotz a recunoscut în faţa Comisiei de afaceri externe a Camerei Deputaţilor că suma totală a costurilor de război era atât de ridicată, încât întrecea chiar şi imaginaţia scriitorilor.71

Pe parcursul Conferinţei de Pace, francezii au realizat că, din moment ce Marea Britanie cheltuise mai mult decât Franţa în război, dacă reparaţiile ar fi inclus şi costurile de război, atunci britanicii ar fi obţinut o cotă-parte mult mai mare din suma pe care aveau să o plătească în final germanii.72 Francezii au ales să dea înapoi în tăcere şi să ceară doar includerea plăţii pagubelor provocate direct – pentru oraşele şi satele afectate, minele de cărbune inundate şi căile ferate distruse. Astfel, Franţa ar fi primit circa 70% din totalul sumei plătite de Germania, Marea Britanie probabil 20%, iar celelalte state petiţionare – Belgia, Italia sau Serbia – ce mai rămânea. După o serie intensă de negocieri, britanicii au insistat să primească 30%, Franţa 50%, iar restul de 20% să fie împărţit între statele mai mici. De-abia în

1920 s-a ajuns, în cele din urmă, la un acord final prin care Marea Britanie a primit 28%, iar Franţa 52%.73

Trebuie să ţinem cont de faptul că francezii au făcut cele mai mari concesii. Aveau să afişeze aceeaşi atitudine şi în privinţa sumei totale ce urma să fie plătită de Germania. Se prea poate ca prim-ministrul Clemenceau, care se gândea mereu la soluţionarea problemei în ansamblu, să fi susţinut în primă fază o sumă ridicată pentru a-i convinge pe americani să ia în calcul propunerile francezilor pentru continuarea cooperării economice dintre Aliaţi.74 La sfârşitul lunii februarie, când a devenit evident că americanii nu erau interesaţi de această perspectivă, Loucheur a redus suma totală la 8 miliarde de lire sterline (40 miliarde de dolari), cu puţin peste un sfert din ceea ce solicitase iniţial Franţa. Cunliffe, care reprezenta Marea Britanie, a refuzat să accepte sume mai mici de 9, 4 miliarde de lire sterline (47 de miliarde de dolari). Marea Britanie bănuia (şi pe bună dreptate) că francezii se înţeleseseră cu americanii asupra unei sume mai mici, pentru a lăsa impresia că englezii erau cei mai lacomi.75 Imaginea unei Franţe răzbunătoare, descrisă atât de plastic de Keynes şi de alţii, hotărâtă să îngenuncheze Germania, începea să dispară.

În cele din urmă, în mare parte din cauza opoziţiei Marii Britanii, s-a dovedit imposibil de stabilit o sumă de inclus în tratat.76 La sfârşitul lunii martie, liderii aliaţi, care se întâlneau acum în cadrul Consiliului Celor Patru, au decis să pună în practică alternativa propusă de comisia specială. Amânarea, a scris unul dintre experţii americani în jurnalul său, „va elibera Marea Britanie şi Franţa de povara de a aduce la cunoştinţa publicului suma minusculă pe care o vor obţine din reparaţii, pentru că ambii prim-miniştri sunt de părere că guvernele lor vor fi înlăturate din funcţie în cazul în care cifrele vor fi făcute publice" 77. Avea dreptate. Până în 1921, când comisia a stabilit suma finală de 132 de miliarde de mărci de aur (aproximativ 6, 5 miliarde de lire sterline, adică 34 miliarde de dolari), resentimentele faţă de Germania începeau să se atenueze, mai ales în Marea Britanie.

Delegaţia germană care a sosit la Versailles în luna mai şi-a manifestat vehement nemulţumirea faţă de această procedură. „Nu s-a fixat nicio limită, cu excepţia capacităţii poporului german de a plăti, iar aceasta nu a fost stabilită în funcţie de nivelul de trai, ci doar de simpla aptitudine a germanilor de a răspunde aşteptărilor inamice

prin muncă. Poporul german are să fie astfel condamnat la o eternă muncă de sclavie". 78 Aceste sentimente sunt de înţeles în contextul disperării generale provocate de condiţiile de pace; interpretarea era însă nejustificat de pesimistă. Comisia specială trebuia să ia în calcul capacitatea de plată a Germaniei; trebuia de asemenea să se consulte cu germanii. În plus, categoriile de daune pentru care trebuiau plătite reparaţii erau intenţionat limitate; nu îndeajuns probabil, câtă vreme includeau pensii, dar cu siguranţă nu permiteau o infinitate de opţiuni.79

Secţiunea din tratat referitoare la reparaţii începea cu două articole – 231 şi 232 – care au devenit ţinta unor resentimente deosebite în Germania, dar care au şi încărcat ulterior conştiinţa Aliaţilor. Articolul 231 atribuia Germaniei şi aliaţilor ei întreaga responsabilitate pentru daunele provocate de război. Apoi, articolul 232 restricţiona ceea ce era considerat a fi o răspundere nelimitată, stipulând că, din moment ce resursele Germaniei erau de fapt limitate, nu trebuia să i se ceară să plătească decât pentru daunele specificate în tratat. Prima clauză – cea a vinei de război, aşa cum a devenit cunoscută ulterior – a fost inclusă în tratat după îndelungate discuţii şi nenumărate revizuiri, pentru a-i mulţumi în primul rând pe englezi şi pe francezi, garantându-le recunoaşterea efectivă a responsabilităţii legale a Germaniei. Americanii au fost de ajutor în elaborarea acesteia, oferind serviciile unuia dintre tinerii şi pricepuţii avocaţi ai delegaţiei lor. La acel moment, John Foster Dulles, viitorul secretar de stat, a considerat că reuşise atât să stabilească această responsabilitate, cât şi să o limiteze şi că, în ansamblu, tratatul era destul de corect.80 Aliaţii europeni au fost mulţumiţi de formularea sa. Lloyd George, întotdeauna sensibil la considerentele de ordin politic, a declarat că „opinia publică britanică, la fel ca şi cea franceză, este de părere că germanii trebuie în primul rând să recunoască faptul că au obligaţia de a ne compensa pentru toate pagubele pricinuite ca urmare a agresiunii lor. Abia după ce vor recunoaşte acest lucru, vom lua în calcul problema capacităţii de plată a Germaniei; suntem cu toţii de părere că va reuşi să plătească mai mult decât i se cere prin prezentul document" 81. Loucheur opina că, dacă germanii aveau să se împotrivească şi să refuze plata anumitor categorii de daune, atunci Aliaţii ar fi putut să-i ameninţe permanent cu revendicări nelimitate.82 Toţi erau convinşi

că nu aveau să existe dificultăţi cu privire la clauzele tratatului ca atare.

16

Impas cu privire la condiţiile păcii cu Germania

Până la momentul întoarcerii lui Wilson la Paris, în 14 martie, Aliaţii nu ajunseseră la nicio concluzie în privinţa reparaţiilor şi a Renaniei. Preşedintele a purtat o lungă discuţie între patru ochi cu Lloyd George, care a sugerat că anumite garanţii militare, însoţite bineînţeles de construcţia preaiubitului său tunel pe sub Canalul Mânecii, ar fi putut să satisfacă dorinţele francezilor.1 Cei doi au decis să ofere Franţei ajutor în cazul unui atac din partea Germaniei. În schimb, Franţa trebuia să renunţe la planurile sale de a crea un stat separat în Renania.2 Wilson era de părere că premierul francez putea fi convins să se răzgândească: „După ce l-ai agăţat, tragi mai întâi un pic de undiţă, apoi laşi o vreme firul liber, după care tragi iar undiţa, îl oboseşti până nu mai are vlagă, îl scoţi la mal şi îl prinzi". 3

În acea după-amiază, Clemenceau a sosit la Crillon pentru a discuta cu cei doi. A vorbit din nou despre suferinţele Franţei, temerile ei de viitor, necesitatea de a opri Germania la Rin. Lloyd George şi Wilson i-au prezentat propunerea lor. Clemenceau a fost încântat, dar le-a cerut un moment de răgaz înainte de a oferi un răspuns definitiv. Nu s-a sinchisit să se consulte nici cu guvernul său, nici cu Poincaré. Timp de două zile, Clemenceau şi cei mai apropiaţi consilieri ai săi, inclusiv ministrul de externe, Pichon, şi Tardieu, au analizat propunerea pe toate părţile. Bineînţeles că ar fi fost o nebunie curată să-i refuze, a spus Tardieu, dar exista şi o problemă: „Un guvern francez care s-ar fi mulţumit doar cu această propunere şi nimic mai mult ar fi fost la fel de vinovat". 4 Franţa, s-a scris în răspunsul oficial trimis în 18 martie, avea nevoie de alte garanţii: Renania şi capetele de pod să rămână sub ocupaţie aliată timp de cel puţin cinci ani; trupele germane să se retragă din regiune şi germanii să nu staţioneze vreun regiment pe un perimetru de 100 de kilometri distanţă de ţărmul estic al râului.5 Wilson era deja foarte enervat. Discuţiile cu francezii nu duceau nicăieri, erau ca şi cum ai fi frământat o minge de cauciuc. „Încercai să laşi o urmă pe ea, dar cum îţi mişcai degetul, mingea îşi relua forma rotundă iniţială". 6 Chiar şi Balfour şi-a pierdut calmul care îl consacrase. Francezilor, i-a spus el lui Lloyd George, le-ar fi

prins mai bine să lucreze pentru un sistem internaţional puternic, „însă cei mai mulţi dintre ei luau în derâdere o astfel de posibilitate, fără măcar să încerce să o ascundă". Dacă nu se accepta această propunere, „orice altă schimbare adusă frontierei de pe Rin avea să facă Franţa să nu pară nimic altceva decât o putere de mâna a doua, care tremură la orice gest al măreţilor ei vecini de la Est şi care depinde, pentru a supravieţui de azi pe mâine, de fluctuaţiile şi capriciile unei diplomaţii nestatornice şi alianţe nesigure" 7.

Luna următoare a fost caracterizată de un schimb agitat de memorandumuri şi mesaje între delegaţi, francezii încercând să adauge condiţii suplimentare la garanţiile anglo-americane. În fiecare zi, Clemenceau şi colegii săi îi duceau cu vorba pe englezi şi americani, venind cu noi propuneri: să fie extinsă zona demilitarizată pe ţărmul estic al Rinului, să fie înfiinţată o comisie de inspecţie cu puteri extinse sau să-i fie acordat Franţei dreptul de a ocupa Renania dacă Germania încălca vreuna din celelalte condiţii ale tratatului de pace, de la cele privind dezarmarea până la plătirea reparaţiilor.8

Francezii au revendicat din nou provincia Saar, aflată la graniţa dintre extremitatea sud-vestică a Renaniei şi provinciile Alsacia şi Lorena. Regiunea care la un moment dat fusese o zonă rurală liniştită, cu văi minunate scăldate de râuri, devenise un element-cheie al industriei miniere şi manufacturiere în secolul al XIX-lea. În 1919, când Europa îşi satisfăcea nevoia de combustibil prin cărbune, regiunea era deosebit de valoroasă. Din păcate pentru Franţa, aproape toţi cei 650.000 de locuitori ai zonei erau germani. Francezii au încercat să apeleze la argumente istorice: oraşul Saarlouis fusese construit de Ludovic al XIV-lea, regiunea aparţinuse o scurtă perioadă de timp francezilor în timpul Revoluţiei, iar, potrivit graniţelor stabilite la 1814, cea mai mare parte a acesteia revenise Franţei. „Vă bazaţi revendicările pe nişte evenimente care au avut loc acum o sută patru ani", i-a spus Wilson lui Clemenceau. „Nu putem reface harta Europei pe baza unor condiţii care au existat la un moment îndepărtat în istorie". 9 Francezii s-au descurcat mai bine pe parcursul discuţiilor cu privire la reparaţii. În Cele Paisprezece Puncte, Wilson vorbise despre acordarea de compensaţii pentru daunele pricinuite de Germania, şi toată lumea a fost de acord că germanii distruseseră intenţionat zăcămintele de cărbune ale Franţei.10 Experţii englezi şi americani,

care colaboraseră separat încă din februarie, au fost de părere că zăcămintele din Saar ar fi trebuit să fie controlate de Franţa.11 Guvernul francez cerea de-a dreptul anexarea regiunii.

Spre sfârşitul lunii martie, Lloyd George a început să manifeste o îngrijorare vădită faţă de felul în care se conturau condiţiile păcii cu Germania. Francezii insistau asupra unui control strâns asupra Renaniei şi anexarea regiunii Saar. În est, Polonia primea nu numai teritorii în care locuiau circa trei milioane de germani, dar şi uriaşele zăcăminte de cărbune din Silezia. Opinia publică părea să susţină o pace rapidă şi, pe cât era posibil, formulată în termeni moderaţi. Experţii financiari şi militari ai lui Lloyd George îl avertizau cu privire la costurile pe care le-ar fi implicat detaşarea de regimente numeroase pe întregul mapamond. El se temea de tulburările muncitoreşti pe plan intern şi izbucnirea revoluţiilor în Europa. În 21 martie, s-a aflat că grupările comuniste preluaseră puterea în Ungaria.

A doua zi, Lloyd George şi câţiva dintre cei mai apropiaţi consilieri ai săi, printre care se numărau Kerr, Hankey şi Henry Wilson, au luat o pauză de la negocierile privind tratatul cu Germania şi au plecat să-şi petreacă sfârşitul de săptămână la Hotel de France et d'Angleterre din fermecătoarea suburbie pariziană Fontainebleau. Delegaţia a vizitat palatul şi minunatul parc din împrejurimi, dar adevăratul lor scop a fost acela de a privi întregul tratat cu ochi noi şi de a redacta un document care să poată fi acceptat şi de Marea Britanie, şi de Franţa, şi de Statele Unite ale Americii. În acea după-amiază, Lloyd George şi-a convocat echipa în salonul său privat şi i-a dat fiecărui membru al delegaţiei sale câte un rol, fie de aliat, fie de inamic. Din câte ştim, nimeni nu a interpretat rolul Statelor Unite. Hankey, care întruchipa Marea Britanie, a susţinut că Germania merita să fie pedepsită şi că trebuia, bineînţeles, să-şi piardă coloniile. Însă Aliaţii nu trebuiau să se arate răzbunători, căci astfel ar fi aruncat Europa Centrală în braţele bolşevicilor. Pentru binele Europei şi al popoarelor ei, Germania trebuia reabilitată. Trebuia să devină stat membru al Ligii Naţiunilor. Acest lucru era în avantajul Marii Britanii, care nu voia să menţină la nesfârşit trupe pe continentul european. Hankey a reamintit publicului său că flota britanică salvase încă o dată ţara; trebuiau să fie prudenţi şi să prevadă orice ameninţare la adresa puterii lor maritime.

Henry Wilson a intrat entuziasmat în pielea personajului său. Mai întâi şi-a aşezat bereta militară invers pe cap pentru a semăna cu un ofiţer german. „Am explicat situaţia în care mă aflam la acel moment şi mi-am exprimat dorinţa de a ajunge la un acord cu Franţa şi Anglia, dar mi-am dat seama că nu puteam avea nicio speranţă, căci din termenii deosebit de stricţi pe care Aliaţii îi impuneau se vedea că erau absolut decişi să mă ucidă pe dată. Cum nu aş fi putut să fac singur faţă situaţiei, aveam să apelez la Rusia şi, odată cu trecerea timpului, aveam să ajut acea ţară răvăşită să reimpună ordinea şi legea, după care aveam să închei o alianţă cu ea". 12 Apoi, a jucat rolul unei femei franceze, element-cheie, a spus el, în influenţarea opiniei publice din Franţa. A descris o realitate cruntă, „faptul că îşi pierduseră soţii, fiii şi bărbaţii în număr atât de mare, temerile de nesuportat şi separările îndelungate, pierderile financiare şi eforturile disperate şi lungile ore petrecute trudind pentru a nu-şi pierde gospodăriile". Bineînţeles că îşi doreau răzbunare, îşi doreau ca Germania să le despăgubească pentru pierderile suferite şi voiau asigurări că aceasta nu le va mai pricinui vreodată vreun rău.13

Lloyd George a ascultat cu atenţie, după care şi-a exprimat propriile păreri. Principalul său punct de vedere era că termenii păcii nu trebuiau să distrugă Germania. Discuţiile au continuat, iar Kerr a fost însărcinat să realizeze o analiză pertinentă a celor dezbătute. Până luni dimineaţa terminase de redactat versiunea finală a raportului – Memorandumul de la Fontainebleau. Lloyd George s-a întors la Paris debordând de energie. „Săptămâna asta are intenţii cât se poate de serioase", a transmis Frances Stevenson. „Nu are de gând să mai accepte absurdităţi nici de la francezi, nici de la americani. Priveşte lucrurile în perspectivă când vine vorba de pace şi insistă ca aceasta să nu fie încheiată în condiţii care ar da naştere la ani întregi de amărăciune şi ar genera probabil un alt război". 14 (Loială ca întotdeauna, a trecut cu vederea faptul că Lloyd George contribuise atât la sentimentele de amărăciune, cât şi la amânarea redactării condiţiilor păcii cu Germania.)

Lloyd George le-a prezentat memorandumul colegilor săi, care acum se întruneau în cadrul Consiliului Celor Patru. I-a îndemnat pe negociatorii păcii să încheie o pace moderată şi de durată. „Puteţi să confiscări coloniile Germaniei, să-i reduceţi armata la o simplă forţă de

menţinere a ordinii şi flota la o forţă maritimă corespunzătoare unei puteri de mâna a cincea; în final nici nu va conta prea mult, căci dacă ea tot va rămâne cu impresia că a fost nedreptăţită prin pacea de la 1919, va găsi mijloacele necesare pentru a pretinde compensaţii de la cuceritorii ei". Nu trebuiau să lase încă o moştenire înveninată în Europa, plasând milioane de germani, unguri sau alte minorităţi sub conducere străină. Nu trebuiau să ofere un stimulent forţelor revoluţionare care îşi croiau drum mistuind Europa. Mai presus de toate, nu trebuiau să izoleze Germania. „În situaţia de faţă consider că pericolul cel mai mare este ca Germania să-şi lege soarta de cea a bolşevicilor şi să-şi dedice resursele, inteligenţa şi puterea vastă de organizare fanaticilor revoluţionari al căror vis este să cucerească lumea pentru bolşevism prin forţa armelor". Lloyd George a descris un alt scenariu, în care Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Franţa şi Italia se puneau de acord asupra limitării armatelor şi a programelor de construcţie navală şi în care Liga Naţiunilor, „gardianul dreptului internaţional şi libertăţii mondiale", avea să primească în rândurile ei un stat german nou şi democratic, de îndată ce această ţară avea să fie suficient de stabilă pentru a accede la organizaţie.

Cum putea fi realizat acest lucru? Germania tot avea să sufere pierderi teritoriale, dar nu atât de vaste precum îşi doreau unii. Polonia avea să-şi primească ieşirea la mare, dar în aşa fel încât puţini etnici germani să rămână între graniţele sale. Renania, după ce avea să fie demilitarizată în mod corespunzător, avea să rămână parte din Germania. Lloyd George s-a arătat mai puţin hotărât în ceea ce privea provincia Saar; poate că Franţa şi-ar fi putut recăpăta frontierele de la 1814 sau ar fi putut să preia cel puţin controlul asupra minelor de cărbune. Germania trebuia să renunţe bineînţeles la toate coloniile sale. Şi da, trebuia să plătească reparaţii.15 Wilson a fost de acord; în fond, şi el ar fi putut redacta o bună parte a Memorandumului de la Fontainebleau.16 Francezii au fost furioşi.17 „Dacă vi se pare că termenii păcii sunt prea aspri, i-a scris Clemenceau lui Lloyd George, haideţi să-i înapoiem Germaniei coloniile şi flota şi să nu oferim naţiunilor continentale – Franţa, Belgia, Boemia şi Polonia – concesiile teritoriale necesare, pentru a-l mulţumi astfel pe agresorul înfrânt". 18 Clemenceau a adăugat că ar fi fost „o pură iluzie" din partea

negociatorilor păcii să creadă că Germania putea fi liniştită prin impunerea unor termeni moderaţi.19

Englezii erau hotărâri să se îndepărteze de continent şi problemele acestuia. Un echilibru al puterilor în Europa fusese întotdeauna în interesul lor; intervenţia era necesară doar în momentele în care o singură naţiune ameninţa să domine întregul continent. Germania reprezentase un astfel de pericol, dar în cazul de faţă ar fi fost o nebunie să o distrugă şi să confere Franţei supremaţia. După ce s-au liniştit spiritele, englezii şi-au amintit atât de vechea lor rivalitate cu francezii, cât şi de potenţialul prieteniei dintre Germania şi Marea Britanie. Industria britanică avea nevoie de pieţe de desfacere; în Europa trăiau 70 de milioane de germani. Marea Britanie îşi dorea stabilitate pe continent, nu acel tip de haos care se putea întrezări cu uşurinţă un pic mai departe, în est; un stat german puternic în centrul Europei putea garanta acest lucru. Mult criticata schimbare de poziţie a lui Lloyd George cu privire la termenii păcii reflecta ambivalenţa generală a britanicilor.

Pe termen scurt, Memorandumul de la Fontainebleau nu a dat cine ştie de rezultate. Englezii şi francezii au continuat să se dondănească cu privire la partea ce li se cuvenea din reparaţii. Francezii au refuzat să ofere un deviz al pagubelor produse sau să spună ce sumă îşi doreau de la Germania. „Era o adevărată crimă, i-a explicat Wilson lui Grayson, să pierzi timpul, în condiţiile în care fiecare minut care se irosea era atât de important pentru soluţionarea corectă a problemelor lumii”. Şi cu toate acestea se temea că, dacă şi-ar fi strunit aliaţii prea tare, guvernele lor s-ar fi putut prăbuşi, iar pacea ar fi putut fi amânată şi mai mult.20

În acel moment Clemenceau părea să adopte o poziţie încă şi mai intransigentă faţă de Germania. Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii, a arătat acesta, erau protejate de mare. „Şi noi trebuie să avem o protecţie terestră echivalentă”. 21 A revendicat regiunea Saar şi a continuat să susţină o ocupaţie militară a Renaniei. „Nemţii sunt un popor servil, care are nevoie de forţă pentru a susţine un argument”. În 31 martie i-a permis lui Foch să prezinte în faţa Consiliului Celor Patru o pledoarie înflăcărată pentru ocuparea ţărmului stâng al Rinului până la noi dispoziţii (mai exact, până când Germania avea să îşi schimbe

atitudinea).22 Lloyd George şi Wilson l-au ascultat politicoşi, dar cu o vădită lipsă de atenţie.23

Wilson avea impresia că francezii se puneau pur şi simplu de-a curmezişul. „Sunt profund dezamăgit", i-a spus el lui Grayson. „După ce am discutat două ore în contradictoriu cu Clemenceau şi am reuşit în cele din urmă să-l fac să mă asculte, şi-a dat practic acordul în privinţa tuturor argumentelor şi, exact când se pregătea să plece, s-a întors la punctul din care plecaserăm". 24 Wilson începea să se resimtă, cum de fapt o făceau toţi. Consiliul Celor Patru se reunea practic non-stop, vremea era îngrozitoare, iar veştile proaste nu conteneau: în Ungaria, comuniştii preluaseră ferm puterea; în Rusia, bolşevicii erau pe cale să câştige războiul civil; în Danzig, autorităţile germane refuzau să permită debarcarea trupelor poloneze.

În 28 martie, a avut loc o adevărată explozie în momentul în care Clemenceau a vorbit din nou despre pretenţiile Franţei asupra regiunii Saar. Wilson a afirmat – pe nedrept – că francezii nu induseseră niciodată această revendicare în obiectivele lor de război şi că oricum acea pretenţie era contrară Celor Paisprezece Puncte. Clemenceau l-a acuzat pe preşedinte că ar fi avut sentimente progermane şi a ameninţat că mai degrabă şi-ar fi prezentat demisia decât să semneze tratatul de pace. Cu maxilarul tremurând de enervare, Wilson i-a răspuns că aceasta era o minciună premeditată şi că era destul de clar că premierul francez îşi dorea ca el să se întoarcă în America. La fel de nervos, Clemenceau a părăsit încăperea. I-a mărturisit lui Mordacq că nu se aştepta la o asemenea opoziţie fermă la cererile francezilor.

Lloyd George şi Orlando, care asistaseră consternaţi la acel schimb de replici, au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a calma spiritele pe parcursul reuniunii din acea după-amiază. Lloyd George a râs pe înfundate la auzul răspunsului pe care i l-a dat Wilson când şi-a cerut scuze că întârziase: „Nu mi-ar plăcea să trebuiască să spun «întârziatul domn Lloyd George»". * în momentul în care Tardieu a prezentat detaliat, cu o lipsă totală de tact, vechile legături dintre provincia Saar şi Franţa, Orlando a subliniat că, pe aceleaşi principii, Italia ar fi putut revendica posesiunile fostului Imperiu Roman; dar situaţia ar fi putut fi stânjenitoare pentru bunul său prieten Lloyd George. Toată lumea a râs cu poftă, cu excepţia lui Clemenceau. Lloyd

George a sugerat un compromis – autonomia regiunii Saar, în care francezii ar fi deţinut minele de cărbune. S-a convenit să li se ceară experţilor o analiză în acest sens. Clemenceau şi-a cerut oarecum scuze şi a vorbit despre legătura strânsă de prietenie dintre Franţa şi Statele Unite ale Americii; ulterior, în cadrul unei discuţii cu consilierii săi, le-a mărturisit că Wilson dădea dovadă de o intransigenţă extraordinară. Wilson a făcut o referire elegantă la măreţia Franţei. În privat, s-a plâns amarnic de faptul că francezii ţineau în loc întreaga Conferinţă de Pace. Clemenceau era ca un dulău bătrân, a spus el: „Se învârte lent de câteva ori în jurul cozii înainte să se apuce de treabă". 25

Joc de cuvinte intraductibil. În orig., *thelateMr*. *LloydGeorge*(„întârziatul" sau „răposatul"/„fostul" – domn Lloyd George). (*N*. *tr*.)

Două zile mai târziu a început să ningă. La Paris, luna aprilie începuse prost şi lucrurile se înrăutăţeau rapid. Deşi reuniunile Consiliului Celor Patru erau strict secrete, detaliile discuţiilor lor ajungeau şi la urechile altora. Foch era în pragul disperării, a notat Henry Wilson în jurnalul său: „A prezis că în mai puţin de o săptămână Conferinţa de Pace de la Paris avea să se destrame". 26 „Ca printr-o ceaţă albastră, sulfuroasă", după cum a spus un delegat american27, zvonurile au continuat să se răspândească, în Germania avea să izbucnească revoluţia, scria un canadian către rudele sale de acasă.28 „în derivă către distrugere", titra ediţia pariziană a ziarului *DailyMail*.„Liga Naţiunilor a murit, iar Conferinţa de Pace este un eşec", a transmis corespondentul *NewYorkTimes*.*13*

Wilson părea „mai cărunt şi mai posac cu fiecare zi care trecea", a remarcat purtătorul său de cuvânt Baker.30 Preşedintele simţea că nu avea susţinere în lupta sa pentru clădirea unei păci corecte. Orlando le crea probleme insistând asupra revendicărilor Italiei în Marea Adriatică. Lloyd George făcea prea mult pe politicianul; Wilson îşi dorea să-i poată spune că „trebuie să rămână ferm pe poziţie ori de câte ori cade de acord cu mine asupra unui subiect şi că nu i se va mai permite să fie de acord cu mine doar pe moment, pentru ca mai apoi, după ce pleacă, să-şi schimbe părerea şi să se alăture opoziţiei" 31. Clemenceau refuzase cu încăpăţânare să încheie o pace bazată pe Cele Paisprezece Puncte. „Nu l-am văzut niciodată pe Wilson mai enervat, mai mânios de-atât", a scris secretara doamnei Wilson. „A descris

atitudinea francezilor şi amânările ca fiind *detestabile"31* Wilson era de asemenea înfuriat de atacurile lansate de presa franceză. Un ziar i-a atribuit următoarea frază: „Nu o să vă vină să credeţi, dar tocmai am descoperit că după iarnă urmează întotdeauna primăvara". 33 Pe parcursul unei discuţii cu Lloyd George a avut o „răbufnire violentă" şi a declarat că „nu va semna niciodată o pace aşa cum şi-o doreau francezii şi că mai degrabă ar pleca acasă decât să facă asta" 34.

În 3 aprilie, Wilson a căzut la pat, răpus de o răceală puternică, iar House i-a luat locul în cadrul Consiliului Celor Patru. Clemenceau a fost încântat: „Astăzi se simte *mai rău*", i-a spus el lui Lloyd George în 5 aprilie. „Îl cunoaşteţi pe doctorul lui? N-aveţi cum să ajungeţi la el şi să-l mituiţi?" 35 Imobilizat în camera lui, bolnavul îşi rumega gândurile. „M-am tot gândit, i-a spus Wilson lui Grayson, ce are să se aleagă de lumea asta dacă politicienii francezi ar primi mână liberă şi li s-ar permite să acţioneze cum vor şi să obţină tot ceea ce cred că i se cuvine Franţei. După părerea mea, dacă ar putea face cum îi taie capul, s-ar alege praful de întreaga lume foarte repede". Cu o oarece uşurare întipărită pe chip, a adăugat că ajunsese la o decizie. I-a cerut lui Grayson să pregătească nava *George* Washington de plecare în portul Brest, de pe coasta provinciei Bretagne. „Nu vreau să spun că am de gând să plec de îndată ce fac rost de un vas; dar vreau ca vasul să fie acolo". A doua zi, au început să circule zvonuri despre intenţiile preşedintelui, aşa cum dorise iară îndoială şi Wilson. Ameninţarea lui a stârnit mare vâlvă. „Conferinţa de Pace în criză", scria pe prima pagină a ziarului *NewYorkTimes*.

Francezii au bagatelizat situaţia. „Wilson se comportă ca o bucătăreasă, a glumit Clemenceau cu un prieten, care îşi ţine bagajele gata făcute pe hol. În fiecare zi ameninţă cu plecarea". 37 Un purtător de cuvânt de la Quai d'Orsay a spus insolent că „preşedintele vrea să plece acasă la mama".38 De fapt, toţi erau extrem de îngrijoraţi.39 Cenzorii au stat cu ochii pe ziarele franceze, limitând comentariile la minimum, iar *LeTemps*, despre care se ştia prea bine că avea legături strânse cu cercurile oficiale, a publicat în grabă un articol în care sublinia că Franţa nu avea nici cea mai mică intenţie să anexeze teritorii locuite de germani.40 Asistentul lui Tardieu a oferit o declaraţie corespondenţilor americani, spunându-le că Franţa îşi redusese revendicările la minimul necesar şi că ar fi fost absolut

mulţumită, aşa cum fusese de altfel dintotdeauna, să accepte graniţele de la 1871, care includeau Alsacia şi Lorena, dar nimic mai mult. (Această ultimă afirmaţie a provocat oarece amuzament.41)

În plus, Clemenceau avea probleme şi cu duşmanii săi politici din Franţa. Deputăţii şi senatorii îi cereau să rămână ferm pe poziţii în privinţa revendicărilor legitime ale Franţei. Foch a instigat o campanie de presă care cerea ocuparea Renaniei. Poziţia lui *generalissimo* devenea din ce în ce mai periculoasă, căci mai avea puţin până să-l sfideze făţiş pe Clemenceau, refuzând să transmită ordinele Consiliului Celor Patru şi cerând să vorbească guvernului francez. Această atitudine era alarmantă într-un stat cu o tradiţie bogată de încercări de lovituri de stat. În plus, era şi stânjenitoare. „Nu aş lăsa armata americană pe mâna unui general care nu ascultă de propriul guvern" 42, a declarat Wilson după un incident de acest gen.

Politicieni de vază, jurnalişti şi militari l-au avertizat pe Poincaré că Franţa se îndrepta spre dezastru. Clemenceau arunca pe apa sâmbetei şansele ţării sale de a fi apărată de Germania. Poate că Poincaré ar fi trebuit să demisioneze în semn de protest? Sau poate că era de datoria sa, aşa cum susţineau Foch şi alţii, să se folosească de puterile conferite prin constituţie

Impas cu privire la condiţiile păcii cu Germania 267 pentru a prelua frâiele negocierilor? Aşa cum îi stătea în fire, Poincaré s-a arătat de acord cu aceste critici, dar a ezitat să acţioneze. Clemenceau, care avea ca întotdeauna surse de informare de încredere, a sosit la Palatul Élysée, unde a făcut o scenă îngrozitoare, acuzându-l pe Poincaré de lipsă de loialitate. „Toţi prietenii dumneavoastră sunt împotriva mea", a strigat el. „M-am săturat. Port discuţii în permanenţă, de dimineaţă până seara. Mă omor cu zile". Şi-a prezentat demisia. Poincaré a protestat: „Nu am încetat niciodată să fiu loial, nici nu încape discuţie în această privinţă, dar, dincolo de aceasta, am fost devotat chiar şi, ca să spun aşa, filial". Clemenceau l-a acuzat că minţea; Poincaré a fost indignat. „Ei bine, vedeţi dumneavoastră, îmi răspundeţi cu insolenţă!" Cu toate acestea, la finalul întrevederii, cei doi şi-au dat mâna, iar Poincaré a spus, ca un adevărat om de stat: „Împrejurările în care ne aflăm sunt grave, viitorul este întunecat, în acest moment este de o importanţă crucială ca oficialii de stat să rămână uniţi". Imediat după aceea a răbufnit, aşternându-şi adevăratele sentimente în jurnalul său:

„Pe scurt, această conversaţie mi-a arătat un Clemenceau împrăştiat, violent, vanitos, agresiv, sarcastic şi teribil de superficial, surd din punct de vedere fizic, dar şi intelectual, incapabil să raţioneze, să reflecteze şi să urmărească o discuţie". 43

Lloyd George a fost singurul care şi-a păstrat buna dispoziţie pe parcursul crizei. „Am făcut mari progrese", i-a spus el magnatului mass-media George Riddell. „Am soluţionat practic toate chestiunile în suspensie, cu excepţia celor referitoare la încălcarea Legilor de Război. Săptămâna viitoare vom începe redactarea Tratatului de Pace". 44 Se aştepta ca termenii finali ai păcii să fie redactaţi până la Duminica Paştelui, adică în două săptămâni.45 Lloyd George era foarte mulţumit că îşi susţinuse până la capăt punctul de vedere în ceea ce privea reparaţiile: suma finală nu avea să fie inclusă în tratat.

În 8 aprilie, când Wilson şi-a revenit, primăvara îşi făcea în cele din urmă simţită prezenţa, iar atmosfera de la Conferinţa de Pace era vădit mai bună.46 încă era destul de „slăbit", i-a spus el lui Grayson, dar se simţea „mult mai bine psihic" 47. Cu toate acestea, Wilson a găsit util să păstreze ameninţarea cu privire la pregătirea navei *GeorgeWashington* ca plan de rezervă.48 în absenţa sa, se dusese la bun sfârşit cea mai mare parte a muncii preliminare necesare pentru acordurile următoare. Chestiunea regiunii Saar a fost soluţionată în cele din urmă pe 13 aprilie. Experţii au propus un compromis prin care Franţa lua sub controlul ei doar minele. Liga Naţiunilor avea să preia administrarea regiunii Saar prin intermediul unui comitet care urma să organizeze un plebiscit peste cincisprezece ani. Atunci, locuitorii urmau să voteze pentru un viitor independent sau alături de Franţa sau Germania. În 1935, noul Reich al lui Hitler i-a fascinat pe locuitori, şi 90% din populaţie a votat pentru reunificarea cu Germania.

Pachetul privind Renania şi garanţiile oferite Franţei de anglo-americani a fost soluţionat ceva mai greu. Wilson, care era de părere că deja făcuse suficiente concesii oferind garanţii, i-a trimis în 12 aprilie un mesaj tăios lui Clemenceau prin care îi transmitea că trebuia să se mulţumească cu o Renanie demilitarizată, căci nici nu se lua în discuţie o ocupaţie aliată permanentă în zonă.49 Clemenceau a analizat chestiunea pe toate feţele şi, două zile mai târziu, i-a cerut o întrevedere vechiului său prieten House. Era păcat, a spus el, că italienii ameninţau să plece fără să semneze tratatul cu Germania. Pe

de altă parte, bineînţeles, el era pregătit să colaboreze cu omologii săi. Acceptase poziţia americanilor, deşi nu era ceea ce îşi dorea el, şi avea să îl înfrunte pe Foch pe această temă. În schimb, cerea doar ca Wilson să accepte o ocupaţie temporară franceză în trei zone din jurul principalelor capete de pod. Francezii aveau să evacueze prima zonă, din nordul Renaniei (inclusiv capul de pod de lângă oraşul Köln) după cinci ani, a doua zonă, aflată în centru (inclusiv capul de pod de lângă Koblenz), după zece ani, iar a treia, din sud (inclusiv capul de pod de lângă Mainz), după cincisprezece ani.50

Până în 15 aprilie, eczema de pe mâinile lui Clemenceau se agravase vizibil, iar premierul se plângea de ameţeli. În acea seară, după ce House i-a adus la cunoştinţă că Wilson acceptase ocupaţia temporară, a fost alt om. „Nu mai sunt îngrijorat", i-a spus el lui Mordacq. „Toate chestiunile importante pentru Franţa sunt aproape soluţionate. Peste alte zece zile, probabil că vom fi decis deja principalele linii ale tratatului. Astăzi, în special, pe lângă cele două tratate prin care vom primi ajutor militar de la America şi Anglia în cazul unui atac german, am obţinut o decizie definitivă pentru ocuparea Renaniei pentru o perioadă de cincisprezece ani, cu evacuări parţiale ale regiunii din cinci în cinci ani. Bineînţeles că în cazul în care Germania nu va respecta tratatul, nu vor avea loc nici evacuările, nici cele parţiale, nici cea definitivă". 51 Bucuros, i-a promis lui House că avea să-i întoarcă favoarea. Clemenceau i-a spus asistentului său personal că toate atacurile presei franceze la adresa lui Wilson trebuiau să înceteze pe dată. A doua zi, chiar şi ziarele de regulă ostile scriau articole elogioase la adresa preşedintelui american.52

Când s-a întors de la Londra, după ce se descotorosise glorios de opoziţia sa parlamentară, Lloyd George s-a enervat. „Incidentele provocatoare, a scris el câţiva ani mai târziu, sunt consecinţa inevitabilă a oricărei ocupaţii teritoriale de către trupe străine. Efectele supărătoare şi uneori chiar detestabile ale acestei ocupaţii a oraşelor germane de către trupe, unele dintre acestea fiind de culoare, au avut un cuvânt greu de spus în răspândirea alarmantă a sentimentelor patriotice în Germania, sentimente care şi-au găsit exprimarea în nazism". 53 Cu oarece reţinere, a acceptat în 22 aprilie clauzele privind Renania.

În 25 aprilie, Clemenceau a prezentat clauzele propriului său guvern, în cadrul căruia a trebuit să asculte criticile înveninate ale lui Foch şi ale altora.54 Spre surprinderea tuturor, Poincaré nu a făcut decât să ceară câteva clarificări. „El este principalul critic din republică, i-a spus Clemenceau lui Mordacq, dar ori de câte ori i-am cerut sfatul în privinţa nenumăratelor chestiuni delicate cu care ne-am confruntat în ultimele trei luni şi de care încă ne lovim, nu am primit decât răspunsuri vagi". 55 Cabinetul a aprobat acordul în unanimitate, iar la data de 4 mai a aprobat întregul pachet care conţinea termenii păcii, tot în unanimitate. Plin de resentimente, Foch l-a numit criminal pe Clemenceau.56 Poincaré s-a gândit să demisioneze, dar, aşa cum mai făcuse în repetate rânduri şi înainte, s-a răzgândit.57

Clemenceau a fost întotdeauna de părere că a reuşit să obţină cel mai avantajos acord posibil pentru Franţa, iar în această privinţă avea dreptate. A câştigat mai mult de la aliaţii săi decât au fost aceştia iniţial pregătiţi să ofere; a menţinut alianţa cu Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii; a oferit Franţei încă o măsură de siguranţă prin demilitarizarea şi ocuparea Renaniei pentru o perioadă de cincisprezece ani; şi a condiţionat evacuarea trupelor de disponibilitatea Germaniei de a îndeplini alte clauze din tratat. Aşa cum a declarat în faţa Camerei Deputaţilor în septembrie 1919, pe parcursul dezbaterii privind ratificarea: „Tratatul, cu toate clauzele lui complexe, nu va valora mai mult decât valoraţi domniile voastre; tratatul va fi ceea ce faceţi domniile voastre să fie… Votul dumneavoastră de astăzi nu este nici măcar un început, este începutul unui început. Ideile pe care le conţine se vor dezvolta şi vor da roade. Domniile voastre aţi câştigat puterea de a le impune unei Germanii înfrânte". 58 Aplicarea acestor măsuri era dificilă. După cum au descoperit şi succesorii lui Clemenceau, printre care şi Poincaré, Franţa nu putea să facă mare lucru fără sprijinul englezilor şi al americanilor. În anii 1920 şi

1930, acest sprijin a fost inexistent, iar Franţa demoralizată nu mai avea un Clemenceau care să o ralieze împotriva ameninţării naziste ce venea dinspre Germania. Iar de cealaltă parte a Germaniei nu mai exista nici Polonia, pe care să se poată baza.

PARTEA A V-A

Între est şi vest 5

17

Polonia renăscută

Renaşterea Poloniei a fost una dintre cele mai remarcabile poveşti de la Conferinţa de Pace de la Paris. A provocat însă şi complicaţii infinite. Comisia special creată pentru stabilirea graniţelor Poloniei a purtat mai multe discuţii decât oricare alta înfiinţată în cadrul conferinţei. Oare graniţele Poloniei trebuiau trasate pentru a pedepsi Germania pentru răul pricinuit în trecut şi actuala ei înfrângere? Trebuia creată o Polonie Mare care să acţioneze ca barieră împotriva bolşevismului? De ce avea nevoie pentru a supravieţui? Mine de cărbune? Fier? Căi ferate? Un port important la Marea Baltică? În cel de-al treisprezecelea din Cele Paisprezece Puncte ale sale, Wilson promisese „acces liber şi sigur la mare" pentru statul polonez reconstituit: asemenea celorlalte puncte, şi înţelesul acestuia era interpretabil. Wilson spusese de asemenea că avea să ofere Poloniei teritorii „sută la sută" poloneze. Nu era niciodată uşor să găseşti teritorii aparţinând sută la sută unui anume popor în Europa Centrală. Polonezii îngreunau şi mai mult situaţia, căci nu reuşeau să se pună de acord asupra graniţelor: îşi doreau oare refacerea frontierelor Poloniei Mari din trecut (caz în care ar fi trebuit să includă în ţara lor foarte mulţi locuitori de altă etnie decât cea poloneză), doar centrul Poloniei (şi atunci foarte mulţi polonezi ar fi rămas în afara graniţelor noului stat) sau un compromis între aceste două variante? În plus, făuritorii păcii făceau jocurile de la Paris, aflat la sute de kilometri depărtare, încercând să impună ordinea într-o lume volatilă, caracterizată de loialităţi schimbătoare, războaie civile, hoarde de refugiaţi şi bande de tâlhari, o lume în care prăbuşirea vechilor imperii lăsase în ruină legile, ordinea, comerţul şi comunicaţiile.

Cu câteva zile înainte de redactarea armistiţiului dintre Aliaţi şi Germania, un militar polonez cărunt, cu ochi albaştri, privirea aprigă şi chipul palid, citise condiţiile de pace propuse cu frustrare şi teamă. Nu se făcea nicio referire la Polonia, iar el se afla într-o temniţă germană. Josef Piłsudski îşi petrecuse o bună parte a vieţii încercând să refacă o ţară care dispăruse cu desăvârşire la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Acum, odată cu distrugerea marilor ei duşmani – Austro-Ungaria, Germania şi Rusia –, venise şi şansa Poloniei. În momentul prăbuşirii Germaniei, Piłsudski şi-a recăpătat libertatea, aşa că, în 10 noiembrie

1918, a sosit în vechea capitală poloneză Varşovia. Polonia însăşi era un vis, nu o realitate. Polonia avea puţini prieteni şi nenumăraţi duşmani, graniţele ei nu erau bine definite, nu avea nici guvern, armată sau administraţie. Pe parcursul următorilor trei ani, Piłsudski a creat o ţară.

Probabil că Piłsudski era singurul care ar fi putut să supravieţuiască acestei misiuni şi să o ducă la bun sfârşit. De fapt, dintr-un anumit punct de vedere, se pregătise toată viaţa pentru acest moment. Se născuse în partea rusească a Poloniei, în oraşul Vilna (Wilno în poloneză, Vilnius din Lituania zilelor noastre). În copilărie, mama sa îi citise operele marilor scriitori polonezi pe care cenzorii ruşi le scoseseră în afara legii. De la ea învăţase istoria nefericitei saleţări, începând cu măreaţa perioadă a secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, când Uniunea Polono-Lituaniană se întindea de la Marea Baltică până aproape de Marea Neagră, incluzând o bună parte a teritoriilor care aveau să formeze ulterior Germania şi Rusia, iar guvernul republican, ştiinţa de carte şi oraşele poloneze erau admirate în întreaga Europă, şi ajungând la împărţirile teritoriale din anii 1790, când vecinii ei au şters-o practic de pe hartă. A învăţat despre nenumăratele revolte zadarnice, despre execuţii, întemniţări, şirurile nesfârşite de exilaţi trimişi în Siberia şi încercările de a desfiinţa cultura poloneză. Din 1795, Polonia mai existase doar în amintirile patrioţilor ei, în lucrările marilor ei scriitori şi compozitori.

În ochii majorităţii observatorilor raţionali, trecerea timpului parcă sedimentase împărţirile teritoriale. Polonezii din Germania, reprezentând probabil trei milioane de oameni dintr-o populaţie ce număra 56 de milioane, duceau un trai prosper în cadrul uneia dintre cele mai dezvoltate naţiuni europene. Îşi păstraseră într-o oarecare măsură limba, dar din punct de vedere cultural, deveneau mai germani cu fiecare zi care trecea.1 Polonezii din Austro-Ungaria, care trăiau în marea lor majoritate în Galiţia austriacă, rămăseseră cu mult în urmă. Coruptă, săracă, cea mai înapoiată regiune a unui imperiu în declin, Galiţia era sinonimă cu nefericirea. Cei care îşi permiteau emigrau, o bună parte în America de Nord. Restul polonezilor europeni, aproape jumătate de fapt, se aflau sub stăpânire rusă, cea mai brutală, opresivă şi incompetentă administraţie dintre toate.

Asemenea altor băieţi polonezi care trăiau în Rusia, nici Piłsudski nu avea voie să vorbească în limba sa maternă. Deşi catolic la fel ca majoritatea polonezilor, era obligat să participe la slujbele ortodoxe. A devenit socialist radical, fapt ce a amplificat temerile delegaţilor de la Paris cu privire la apariţia unei Polonii bolşevice, dar, mai presus de toate, era naţionalist. După război, la o zi după ce s-a întors la Varşovia, a fost vizitat de vechii săi prieteni socialişti, care au făcut greşeala de a i se adresa spunându-i tovarăş. „Domnilor, le-a spus el, ne-am urcat împreună în acelaşi tren roşu, eu am coborât în gara *Independenţa Poloniei*ânsă voi vreţi să mai călătoriţi până la staţia *Socialism*. Călătorie plăcută vă urez – şi vă rog, fiţi buni, şi spuneţi-mi *Domnule*? *1*

Din cauza temperamentului său şi a experienţelor prin care trecuse, Piłsudski devenise un lup singuratic căruia îi era greu să se încreadă în oameni. A fost arestat pentru prima dată în 1887, când a participat la o lovitură de stat organizată de fratele mai mare al lui Lenin cu scopul de a-l asasina pe ţar, şi a fost trimis cinci ani în exil în Siberia. (Fratele lui Lenin a fost executat.3) În 1900, a fost arestat din nou, dar a scăpat, prefăcându-se că era nebun. Şi-a petrecut anii antebelici formând şi strângând fonduri pentru organizaţii socialiste clandestine. (Jefuia bănci şi trenuri poştale.) Deşi se căsătorise cu o colegă din ilegalitate, mariajul lui a luat sfârşit în momentul în care s-a implicat într-o aventură amoroasă cu o femeie mai tânără dintr-o organizaţie clandestină.

Când a izbucnit războiul, polonezii au fost prinşi la mijloc, căci unii luptau pentru Austro-Ungaria şi Germania, alţii pentru Rusia. Câteodată soldaţii auzeau cântece poloneze din tranşeele inamice. Piłsudski şi-a legat soarta de cea a Austro-Ungariei, o altă bilă neagră în defavoarea lui la Paris. Planul lui era relativ simplu. Rusia era principalul obstacol în calea speranţelor polonezilor. În 1917, după prăbuşirea Rusiei, a privit alarmat cum Austro-Ungaria devenea din ce în ce mai slăbită; ultimul lucru pe care şi-l dorea era un stat german deosebit de puternic. A refuzat să-şi trimită trupele să lupte sub comanda germanilor, aşa că a ajuns din nou la închisoare.4

Când s-a întors la Varşovia în 1918, Piłsudski – ale cărui Legiuni Poloneze erau una dintre ultimele forţe coerente de luptă rămase în Europa Centrală – a preluat puterea de la trupele germane de ocupaţie

în numele Poloniei. „Este imposibil, a spus un politician polonez, să redai entuziasmul şi bucuria resimţite de societatea poloneză la acel moment”. După o sută douăzeci de ani, liniile de demarcaţie fuseseră în sfârşit rupte. „*Ei* au plecat! Libertate! Independenţă! Propriul nostru stat!” 5 O familie de nobili a scos din cramele sale un vin din 1772, anul primei împărţiri teritoriale, pe care îl păstrase special pentru un asemenea moment. („Nu puteai spune că era bun de băut”, a transmis un diplomat britanic.6)

Însă Piłsudski avea nenumăraţi rivali: conservatorii care se temeau de viziunea lui socialistă, liberalii care detestau entuziasmul său pentru violenţă şi cei care căutau susţinere şi ajutor din partea Aliaţilor, sau chiar a Rusiei. Purtătorul lor de cuvânt era marele rival al lui Piłsudski, Roman Dmowski. Piłsudski provenea din rândurile micii nobilimi, în schimb Dmowski era un băiat sărman de la oraş. Biolog de meserie, adora ştiinţa, raţiunea şi logica. Muzica, i-a spus el marelui pianist polonez Paderewski, „era un simplu zgomot”.7 Dispreţuia planurile grandioase, intrigile nobililor şi gesturile futile şi era de părere că naţionalismul polonez era saturat de asemenea exemple. Voia ca polonezii să devină oameni moderni şi buni antreprenori. Nu îl încerca vreun sentiment de nostalgie nici pentru vechea Polonie, nici pentru tradiţia ei de toleranţă religioasă şi încercările acesteia de a face compromisuri cu alte naţionalităţi, precum lituanienii, ucrainenii şi evreii. Asemenea darwiniştilor socialişti pe care îi admira, credea că viaţa era o luptă. Cel puternic câştiga, cel slab pierdea.8 În general, era admirat în Europa Occidentală, deşi englezii îşi aveau rezervele lor. „Era un bărbat inteligent – a spus un diplomat care a avut de-a face la un moment dat cu el –, iar în bărbaţii inteligenţi nu poţi avea încredere: teoriile sale politice erau logice, iar nouă nu ne place logica; şi insista cu o încăpăţânare menită să înnebunească pe toată lumea”. 9

Comitetul Naţional Polonez al lui Dmowski de la Paris susţinea că ar fi vorbit în numele tuturor polonezilor, iar în 1918 guvernul francez a hotărât ca armata exilaţilor polonezi din Franţa, aflată sub comanda generalului Haller, să intre sub controlul lui Dmowski. La sfârşitul războiului, Polonia aveau două posibile guverne, unul la Paris şi altul la Varşovia, şi doi lideri rivali, fiecare cu propria armată. În acelaşi timp, cehii vorbeau deja pe o singură voce şi aveau revendicări clare.

Observatorii se întrebau dacă Polonia avea să supravieţuiască. La 1919, toate graniţele ei erau contestate şi avea inamici pretutindeni: în primul rând diviziile supravieţuitoare ale armatei germane, o bună parte a acestora fiind staţionate în est; dincolo de acestea se aflau trupele ruse (nici bolşevicii, nici Albii nu îşi doreau independenţa Poloniei) şi alte grupuri naţionale care luptau pentru acelaşi teritoriu: lituanienii în nord, ucrainenii în est şi cehii şi slovacii în sud. Iar Polonia nu prea avea graniţe naturale. Între 1918 şi 1920, Piisudski avea să poarte şase războaie diferite. În plus, trebuia să-şi păzească şi spatele, fiind prins între susţinătorii de dreapta ai lui Dmowski şi radicaliştii de stânga.

Piisudski devenea din ce în ce mai palid, mai slab şi mai dedicat cauzei sale. Muncea neîncetat, câteodată chiar toată noaptea, bând ceaiuri şi fumând nonstop ca să rămână treaz. În primele luni de pace, ieşea adesea din palatul pe care îl rechiziţionase, pentru a lua singur o cină modestă într-un restaurant ieftin.10 Sarcina pe care o avea de îndeplinit era uriaşă. Zece la sută din bogăţiile Poloniei fuseseră distruse în război. Germanii prădaseră teritoriile poloneze pe parcursul ocupaţiei. Materii prime, produse manufacturiere, fabrici, utilaje, chiar şi clopotele bisericilor fuseseră folosite în efortul de război german.11 „Nicăieri în lume nu am mai întâlnit o asemenea stare de sărăcie şi nefericire aşa cum vezi aici la orice colţ de stradă”, scria un diplomat britanic care a sosit la Varşovia la începutul lui 1919.12 Piisudski trebuia să armonizeze diferitele economii, legi şi administraţii. Trebuia să pună de acord nouă sisteme legislative diferite. Trebuia să facă din cinci sisteme monetare unul singur şi nu avea cu ce să tipărească bancnote. Căile ferate erau un coşmar, existau 66 de modele diferite de ecartament, 165 de tipuri de locomotive şi sisteme de semnalizare care mai de care mai variate.13

Şi avea de-a face cu un popor care, după mai bine de un secol de frustrări, avea ambiţii mai mari decât forţele de care dispunea. „Polonezii au apetitul unei vrăbii proaspăt ieşite din găoace”, scria un emisar german la mai puţin de o lună de la armistiţiu.14 Se vorbea despre frontierele de la 1772, când Polonia cuprindea cea mai mare parte a Lituaniei şi Belarusului de astăzi şi o bună parte a Ucrainei. La Paris, Dmowski şi Comitetul Naţional Polonez promovau ideea unei Polonii Mari care să acţioneze ca stat tampon atât împotriva

Germaniei, cât şi a bolşevismului. Polonia lor avea să cuprindă în cadrul graniţelor ei minorităţi numeroase de nemţi, ucraineni, belaruşi, lituanieni – 40% din populaţia totală – care aveau să fie guvernate cu fermitate de polonezi.15 Deşi Dmowski le vorbea Aliaţilor despre autodeterminare, Polonia de acasă nici nu voia să audă de aşa ceva.

Piłsudski era mult mai prudent. Şi el îşi dorea un stat polonez puternic, dar era pregătit să se mulţumească cu mai puţine teritorii decât Dmowski. Era dispus să ia în calcul şi o federaţie, în cadrul căreia poate lituanienii sau ucrainenii ar fi colaborat cu polonezii şi le-ar fi fost egali.16 Recunoştea că avea nevoie de ajutorul Aliaţilor. „Tot ce putem câştiga în vest depinde de Antantă, dacă ea doreşte sau nu să facă presiuni asupra Germaniei". În est, situaţia era diferită. „Aici există uşi care se deschid şi se închid, şi totul stă în puterea celui care le va forţa şi cât de mult va reuşi să le deschidă". 17

Exista un singur aspect asupra căruia cădeau de acord toţi polonezii: necesitatea de a avea acces la Marea Baltică. Acceptau vicisitudinile momentului, transmitea un ofiţer american din Varşovia, pentru că puteau întrevedea în viitor o Polonie din nou puternică, cu un comerţ înfloritor de-a lungul fluviului Vistula şi linii de cale ferată care urmau să se întindă până la mare. Era important ca această speranţă să nu fie spulberată. „Dacă încrederea în viitor le este zdruncinată din temelii, vor resimţi mai acut intransigenţa prezentului, iar patriotismul le va fi ştirbit. Fără să mai întrevadă acest viitor, de ce ar mai continua să se opună bolşevismului?" 18 Oraşul Danzig, aflat la gura de vărsare a fluviului Vistula, ar fi fost un port perfect. Odinioară un înfloritor oraş liber aflat sub conducere poloneză, Danzig fusese supranumit Amsterdamul Estului, comerţul prosperase, negustorii erau bogaţi şi clădirile elegante. Din anii 1790 se aflase sub conducere germană. La 1919, mai mult de 90 la sută dintre locuitorii oraşului erau germani, deşi o mare parte a zonelor rurale învecinate erau preponderent poloneze.19

Înainte de începerea Conferinţei de Pace, Aliaţii au convenit că Polonia trebuia să fie independentă. Britanicii însă nu erau pregătiţi să investească prea mult efort în realizarea acestui deziderat pentru că nu aveau mari interese naţionale în regiune. În plus, se temeau, şi pe bună dreptate într-o oarecare măsură, că Polonia ar fi putut deveni un

punct vulnerabil. Cine avea să o apere de un posibil atac al vecinilor ei, ca de exemplu Germania şi, în special, Rusia? în plus, britanicii nu simpatizau prea mult cu niciuna dintre facţiunile poloneze. Piłsudski luptase împotriva lor şi era un radicalist periculos. Dmowski şi Comitetul Naţional Polonez erau prea de dreapta. „De fapt, opinia predominantă, a declarat un diplomat britanic aflat la Varşovia, sub influenţa căreia mă aflam şi eu în mare măsură la acel moment, părea să fie aceea că o susţinere a cererilor formulate de Comitetul Polonez ar fi însemnat impunerea unui regim dominat de nişte moşieri iară principii în Polonia, care şi-ar fi petrecut cea mai mare parte a timpului ducând o viaţă de scandal, şi susţinerea unui guvern şovin al cărui singur obiectiv ar fi fost acapararea de teritorii locuite de alte etnii decât cea polonă". 20 Nici declaraţiile lui Dmowski nu au ameliorat situaţia, căci, pe parcursul unei vizite efectuate în Marea Britanie în timpul războiului, pe când lua parte la o cină organizată de G.K. Chesterton, acesta a afirmat: „religia mea este religia lui Iisus Hristos, care a fost omorât de evrei". Britanicii, care învăţaseră pe pielea lor ce însemna antisemitismul, au considerat aceste remarci deosebit de crude. Evrei britanici de vază au protestat pe lângă guvern, criticând discuţiile acestuia cu Comitetul Polonez. Lewis Namier, un membru al Ministerului de Externe cu origini poloneze şi evreieşti, a dezlănţuit o campanie împotriva lui Dmowski şi a „găştii lui de şovini".21

Pe de altă parte, francezii nu numai că îl susţineau înfocaţi pe Dmowski, dar erau profund interesaţi de Polonia. În toamna lui 1917, cu câteva luni înaintea Marii Britanii şi Statelor Unite ale Americii, Pichon a făcut o declaraţie publică prin care a promis că Franţa avea să susţină o Polonie independentă, „o Polonie mare, puternică, foarte puternică". Politica franceză în ceea ce privea Polonia era un amestec de argumente practice şi considerente romantice. Franţa nu mai avea Rusia de partea ei pentru a echilibra puterea Germaniei, dar o Polonie puternică, aliată poate cu Cehoslovacia şi România, îi putea lua locul. Polonia le aducea aminte francezilor şi de Maria Walewska, frumoasa amantă a lui Napoleon (fiul acestora devenise ministru de externe al Franţei), de triştii exilaţi polonezi din Paris, de Frédéric Chopin, amantul conaţionalei lor George Sand, şi de voluntarii polonezi care luptaseră pentru Franţa împotriva Prusiei la 1870. Atât catolicii devotaţi, cât şi bunii liberali considerau Polonia o cauză care merita

toată susţinerea. În copilărie, Clemenceau avusese ocazia să stea de vorbă cu polonezi care fugiseră din calea represiunii ţariste.22 „Polonia va renaşte", a scris el în ziarul său la începutul Marelui Război. „Una dintre cele mai mari crime ale istoriei va fi reparată". 23 Pe parcursul războiului, francezii sprijiniseră financiar Polonia; în timpul Conferinţei de Pace, dădeau dineuri în onoarea acesteia.

Statele Unite ale Americii se plasau undeva la mijloc. Polonezii erau prezenţi şi în amintirea lor: Tadeusz Kościuszko, spre exemplu, era un erou al Războiului american de Independenţă; polonezii luptaseră în ambele tabere în Războiul Civil; Paderewski umpluse sălile de concerte americane. Până în 1914, polonezii reprezentau cel mai numeros grup compact de imigranţi din Europa Centrală, numărând probabil patru milioane, şi aveau propriile lor ziare, şcoli, biserici şi comunităţi în cadrul cărora îşi exprimau votul. Războiul trezise în ei un patriotism latent, dar crease şi o ruptură între polonezii proaliaţi şi cei progermani, lăsând impresia că polonezii se ciorovăiau veşnic unii cu ceilalţi.24 Pe de altă parte, americanii rămăseseră impresionaţi de suferinţele Poloniei, la fel cum fuseseră de cele ale Belgiei.25 Wilson a decis în cele din urmă să susţină independenţa Poloniei, dar nu şi-a luat niciun angajament cu privire la graniţele acesteia. „M-am întâlnit cu domnii Dmowski şi Paderewski la Washington, le-a spus el la Paris omologilor săi, şi i-am rugat să definească Polonia, aşa cum o înţelegeau ei, iar ei mi-au arătat o hartă pe care au revendicat o bună parte a mapamondului". 26

În momentul în care francezii au încercat să obţină recunoaşterea Comitetului Naţional Polonez al lui Dmowski ca singur reprezentant al poporului polonez, americanii şi britanicii s-au abţinut. L-au îndemnat pe Dmowski să se alieze cu Piłsudski.27 Cel mai faimos polonez al lumii, Ignacy Paderewski, şi-a asumat sarcina de a-i împăca pe cei doi. În decembrie 1918, englezii au făcut aranjamentele necesare pentru ca Paderewski să se întoarcă în Polonia la bordul navei *HMSCondor*. (în Ajunul Crăciunului a cântat la vechiul pian din popota ofiţerilor.) A ajuns la Posen (Poznan) în ziua de Crăciun a anului 1918 şi a fost întâmpinat cu mare entuziasm. Demonstraţiile stradale au devenit între timp violente şi până în 1 ianuarie, când compozitorul a plecat spre Varşovia, oraşul se ridicase deja împotriva conducătorilor germani. Un cetăţean glumeţ a pus un bilet de tren de

clasa a patra către Berlin în mâna uriaşei statui de bronz a marelui cancelar german Bismarck din piaţa publică.28

Paderewski provenea dintr-o familie modestă din Galiţia austriacă. Tatăl său lucrase pentru un moşier din marea aristocraţie. „Un tip absolut remarcabil", i-a mărturisit ulterior prinţul lui Nicolson. „Vă daţi seama că s-a născut chiar în unul dintre satele mele? De fapt, la Chepetowka? Şi cu toate acestea, când îi vorbesc, am impresia că mă conversez efectiv cu un egal de-al meu". 29 Paderewski a devenit o vedetă internaţională. Burne-Jones i-a făcut portretul, George Bernard Shaw i-a lăudat talentul muzical, iar femeile îi trimiteau sute de scrisori de dragoste. În 1918, avea cincizeci şi opt de ani, iar pletele sale blond-roşcate începeau să capete nuanţe argintii.

Aproape toată lumea s-a îndrăgostit pe dată de el. Volubil şi cu hainele în neorânduială, era un personaj deosebit de erudit, care avea entuziasmul sincer al unui copil. În timpul războiului, a jurat să nu maiţ mă niciun concert până la eliberarea Poloniei. Şi-a dedicat timpul strângerii de fonduri pentru ajutorarea Poloniei şi făcând lobby pe lângă marii lideri ai lumii. În vara lui 1916, a ţinut un concert la o petrecere privată de la Casa Albă, unde a interpretat bineînţeles nocturnele lui Chopin. „Mi-ar fi plăcut să fiţi acolo să ascultaţi discursurile ţinute de Paderewski pentru ţara lui – i-a mărturisit ulterior Wilson unui coleg –, a atins coarde sufleteşti mai înalte decât atunci când impresiona mii de oameni cu acordurile pianului său". 30 Mai târziu, susţinătorii lui Paderewski au afirmat că Wilson a ales să menţioneze Polonia în Cele Paisprezece Puncte numai datorită eforturilor lui.31

Cu prilejul primei lor întâlniri de la Varşovia, Paderewski, omul de lume îmbrăcat într-o haină lungă de blană, şi Piłsudski, revoluţionarul palid şi slab în tunica lui jerpelită, s-au analizat reciproc cu suspiciune.32 Piłsudski avea nevoie de relaţiile lui Paderewski şi influenţa acestuia asupra Comitetului Naţional Polonez de la Paris, în timp ce Paderewski îşi dorea o Polonie care să vorbească cu o singură voce. Cei doi au hotărât ca Piłsudski să rămână şef de stat şi comandant suprem al forţelor armate, iar Paderewski prim-ministru al unui guvern de coaliţie, dar şi delegatul Poloniei la Conferinţa de Pace, alături de Dmowski. împreună au mers la festivităţi, dineuri, piese de teatru, chiar şi la o slujbă organizată la Catedrala din Varşovia pentru a

sărbători inaugurarea parlamentului nou ales al Poloniei. Dmowski şi Piłsudski au rămas la fel de distanţi ca întotdeauna.

Paderewski nu plecase încă din Varşovia când a început Conferinţa de Pace, aşa că numai Dmowski a fost prezent la Paris în ianuarie, când delegaţii Poloniei s-au prezentat pentru prima dată în faţa Consiliului Suprem. Piłsudski înaintase o cerere urgentă prin care solicita provizii, în special arme şi muniţie, pentru a ajuta Polonia să-şi respingă duşmanii. Francezii au sugerat să trimită înapoi armata poloneză staţionată în Franţa, sub conducerea generalului Haller. Cea mai simplă modalitate de a face acest lucru, a spus Foch, era să trimită soldaţii pe mare până la Danzig, oraş aflat încă sub control german, şi apoi cu trenul până la Varşovia. Englezii şi americanii îşi aveau dubiile lor. Armata lui Haller îl susţinea pe Dmowski; întoarcerea acesteia în Polonia ar fi putut provoca un război civil.33 Wilson mai vedea şi un alt pericol în folosirea portului Danzig ca punct de transfer: „Trimiţând armata poloneză în Polonia, ne-am fi antepronunţat asupra întregii chestiuni poloneze". 34 Bineînţeles că aceasta era şi intenţia francezilor. În momentul în care respectiva propunere a ajuns la urechile lor, germanii au protestat vehement. În cele din urmă, în aprilie armata a plecat spre Polonia, folosind rute terestre. Piłsudski nu a făcut mari presiuni pentru întoarcerea ei. Nu voia să-i enerveze şi mai mult pe Aliaţi insistând asupra rutei Danzig, aşa cum făcea Dmowski; probabil că nu era foarte preocupat de soarta Danzigului în sine.35

În 29 ianuarie, Dmowski a fost invitat în faţa Consiliului Suprem să explice ce se întâmpla în Polonia. A profitat de această şansă pentru a prezenta revendicările Poloniei, sau cel puţin solicitările cu care era de acord. Nu avea de gând, a spus el, să revendice tot ce aparţinuse odinioară Poloniei. Regiunile lituaniene şi ucrainene nu mai prezentau niciun element polonez. Însă Polonia era într-o oarecare măsură dispusă să ajute aceste regiuni, care erau departe de a fi capabile să se administreze singure. Pe de altă parte, Polonia trebuia să obţină estul Germaniei. Era adevărat că mare parte a acestui teritoriu nu aparţinuse niciodată Poloniei, dar aici trăiau foarte mulţi conaţionali de-ai lor, mult mai mulţi decât arătau statisticile germane. „Polonezii de aici erau cei mai educaţi şi mai cultivaţi exponenţi ai naţiunii lor, aveau un simţ puternic al apartenenţei lor naţionale, erau nişte oameni

cu vederi progresiste". Chiar şi germanii din regiune îi admirau.36 Polonia avea de asemenea nevoie de zăcămintele de cărbune din Silezia şi Teschen (în poloneză Cieszyn; în cehă leşin). Lloyd George a ascultat cu vizibilă nerăbdare, în timp ce Wilson studia frescele de pe pereţi.37

Polonezii aveau talentul de a-şi enerva chiar şi prietenii de la Paris. Circula o glumă care spunea că atunci când englezul scria o carte despre elefant, descria locuitorii regiunii şi tehnicile de vânătoare; neamţul scria un tratat de biologie, iar polonezul începea volumul spunând „elefantul este o chestiune poloneză" 38. Chiar şi francezii s-au speriat văzând câte revendicări aveau polonezii în Rusia, stat care ar fi putut redeveni aliat într-o bună zi.39 Britanicii şi americanii s-au plâns de delegaţiile rivale.40 Iar acţiunile polonezilor în Europa Centrală stârneau mari suspiciuni. „Polonezii se foloseau de intervalul dintre încetarea războiului şi finalizarea deciziilor Congresului de Pace pentru a-şi duce la bun sfârşit revendicările în anumite districte din afara Poloniei ruseşti, districte asupra cărora în cele mai multe cazuri nu aveau niciun drept, chiar dacă în alte teritorii revendicările lor erau absolut justificate", a remarcat Balfour. Wilson era de acord cu Balfour: în plus, românii, sârbii şi ungurii făceau exact acelaşi lucru. Piłsudski trimitea trupe pe teritoriul german, în apropierea oraşului Posen, spre nord, în Lituania, şi spre sud, în Galiţia. Era greu de oprit. Aliaţii ar fi putut să sisteze transporturile de provizii, dar oricum nu trimiseseră prea multe nici până atunci. Ar fi putut apela la ameninţări, dar nu prea aveau niciun cuvânt de spus în Europa Centrală. De fapt, fuseseră obligaţi să menţină trupele germane de la graniţa cu Rusia. În plus, şovăiau când venea vorba de o reacţie dură la adresa polonezilor. Aşa cum spusese şi Wilson în luna mai, când Consiliul Celor Patru analiza din nou modalităţile prin care putea convinge armata poloneză să înceteze atacurile asupra ucrainenilor, „dacă Paderewski este înfrânt, iar noi întrerupem transporturile de provizii spre Polonia, Polonia va deveni oare bolşevică? Guvernul lui Paderewski acţionează ca un baraj împotriva dezordinii şi poate că este singurul care o poate face" 41. Dacă barajul cădea, cine putea şti cât de mult s-ar fi putut extinde spre vest valul bolşevic?

Făuritorii păcii au trimis telegrame alarmate şi misiuni de anchetă în regiune. „Acţiunile întreprinse în absenţa unui studiu

aprofundat se pot solda cu un dezastru" 42, a spus Lloyd George cu înţelepciune. Au trimis experţi militari, printre francezi numărându-se tânărul colonel Charles de Gaulle, iar misiunea britanică a fost condusă de un erou de război, generalul Adrian Carton de Wiart. Rămas cu un singur braţ, un ochi şi un picior, i-a impresionat profund pe polonezi prin inconştienţa totală în faţa pericolului şi dorinţa de nestăvilit de a lupta în dueluri.

Totuşi, făuritorii păcii au lăsat majoritatea chestiunilor poloneze pe mâinile experţilor. În februarie, Consiliul Suprem a înfiinţat o Comisie pentru Polonia, care primea rapoarte de la faţa locului. Două săptămâni mai târziu, Balfour, care spera să accelereze lucrările Conferinţei de Pace în absenţa lui Wilson şi Lloyd George, a descoperit că nu se avansase mai deloc în ceea ce privea graniţele Poloniei. La propunerea lui, Comisia pentru Polonia şi-a asumat această sarcină. În absenţa unor instrucţiuni detaliate, membrii comisiei au presupus că deciziile lor trebuiau să se bazeze pe factori etnici şi pe promisiunea lui Wilson că Polonia va primi acces la mare.43 Acest lucru era aproape imposibil.

Pentru că Polonia nu avusese graniţe naturale, inamicii îi cotropiseră teritoriul vreme de secole; din acelaşi motiv, şi polonezii îşi părăsiseră cu uşurinţă ţara. În est, coloniştii polonezi se extinseseră până în nordul şi sudul marilor păduri şi mlaştini de la graniţa cu Belarus şi Ucraina de astăzi. S-a creat astfel un fel de semilună etnică: în extremitatea nordică, în apropiere de Vilna, locuia o populaţie poloneză numeroasă, acelaşi lucru fiind valabil şi în sud, în jurul oraşului Lvov (Lemberg în germană, Lwów în poloneza, Lviv, în Ucraina zilelor noastre). În nord, polonezii s-au amestecat cu lituanienii şi germanii. În centru, exista o regiune vastă, aşa cum a spus unul dintre experţii de la Paris, „cu o populaţie enigmatică, ce putea fi formată din ruşi albi sau ucraineni, dar sigur nu din polonezi" 44. Oraşele erau preponderent poloneze sau evreieşti (foarte mulţi evrei se identificau cu polonezii), iar în zonele rurale prezenţa unor moşieri polonezi era relativ redusă.

În vest, exista un amestec etnic la fel de ameţitor. Timp de secole, polonezii au încercat să avanseze spre nord înspre Marea Baltică, iar germanii spre est. De-a lungul ţărmurilor estice ale Mării Baltice, oraşele erau preponderent germane. În zonele rurale, marii

latifundiari erau de obicei germani – aşa-numiţii baroni baltici –, deşi dacă avansai spre sud întâlneai şi polonezi, şi lituanieni. Majoritatea polonezilor locuiau de-a lungul malurilor Vistulei. Prusia Răsăriteană, în extremitatea sud-estică a Balticii, era preponderent vorbitoare de germană şi de confesiune protestantă. Dacă Polonia primea acces la mare, oare ar fi trebuit să controleze ambele maluri ale fluviului Vistula şi oraşul Danzig? în acest caz, sute de mii de germani s-ar fi trezit sub stăpânire poloneză şi poate nici nu ar mai fi putut accesa ruta terestră care lega vestul Germaniei de Prusia Răsăriteană.

Ca peste tot în Europa Centrală, statisticile nu erau de încredere. Cert este că nici locuitorii din acea regiune a lumii nu erau întotdeauna siguri de apartenenţa lor naţională. Identitatea lor era oare definită în funcţie de religie sau de limbă? Protestanţii vorbitori de poloneză, un grup numeros în sudul Prusiei Răsăritene, se identificau oare cu cei de aceeaşi confesiune, care erau germani, sau cu polonezii, de regulă catolici? Erau oare lituanienii o naţionalitate distinctă sau o ramură a polonezilor? Erau oare ucrainenii cu adevărat ruşi?

În cadrul Comisiei pentru Polonia, experţii britanici şi americani, care ca de obicei se reuneau separat, au convenit că graniţele Poloniei trebuiau trasate în principiu în funcţie de liniile de demarcaţie etnică, dar că trebuiau luaţi în calcul şi alţi factori, precum accesul la Marea Baltică, controlul căilor ferate sau considerentele de ordin strategic. Francezii, conduşi de bătrânul şi înţeleptul diplomat Jules Cambon, erau în mare parte de acord cu acest lucru, dar ori de câte ori se isca o dispută doreau să acorde Poloniei prezumţia de nevinovăţie. Polonia, spuneau ei, trebuia să aibă graniţe care puteau fi apărate de atacurile Germaniei şi Rusiei, chiar dacă acest lucru însemna includerea de etnici care nu erau polonezi în teritoriile ei. Italienii se aliau de cele mai multe ori cu francezii. Iar japonezii nu spuneau prea multe.45

Comisia şi-a redactat primul raport, referitor la graniţele Poloniei cu Germania, la câteva zile după întoarcerea lui Wilson din Statele Unite ale Americii. Experţii au încercat să nu împartă râurile şi lacurile între cele două ţări, să se asigure că liniile de cale ferată nu traversau neîncetat graniţele internaţionale şi să aplice pe cât posibil principiul autodeterminării. Polonia avea să-şi primească accesul la Marea Baltică printr-o fâşie lungă de pământ polonez care se întindea

spre nord de-a lungul fluviului Vistula. Acest braţ – numit Coridorul Polonez – avea să se îndrepte spre vest, formând un cot, pentru a aduce în cadrul graniţelor Poloniei şi regiunea preponderent poloneză de lângă oraşul Posen. Prusia Răsăriteană, inclusiv portul Königsberg (unde a trăit Kant), avea să rămână germană. Aproape două milioane de germani aveau să ajungă sub stăpânire poloneză. Urma să fie organizat un plebiscit doar în Allenstein, regiunea prusacă cea mai apropiată de Polonia, cu un procent ridicat de protestanţi vorbitori de poloneză. Acesta a fost organizat în 1920: 363.000 de oameni au votat pentru Prusia Răsăriteană şi doar 8.000 pentru Polonia.

Consiliul Suprem a analizat raportul în 19 martie, cu prilejul unei reuniuni la care s-a discutat şi despre neînţelegerile dintre polonezi şi ucraineni. (Au fost mai multe telegrame prin care se cerea ambelor tabere să înceteze conflictul.) Lloyd George era de părere că recomandările din raport erau în mare parte bune. Avea o singură întrebare: „Era oare neapărat nevoie să se acorde atât de mult teritoriu german, inclusiv portul Danzig?" A remarcat că, la circa 80 de kilometri la sud de Danzig, la graniţa cu Prusia Răsăriteană, se afla un district numit Marienwerder, cu o populaţie germană evident majoritară. Locuitorilor de aici trebuia să li se permită să-şi aleagă viitorul. Coridorul propus nu era corect, a continuat el; mai rău, era chiar periculos. Germania ar fi putut foarte bine să aleagă să nu semneze un asemenea tratat. „Se temea că această cerere, alături de multe alte decizii care urmau să fie impuse Germaniei, avea să aibă un impact dezastruos asupra opiniei publice germane. Aliaţii nu trebuiau să rişte să aducă ţara în pragul disperării, astfel încât niciun guvern să nu cuteze să semneze condiţiile tratatului". Oare nu creau un nou caz

Alsacia-Lorena şi sădeau seminţele unui viitor război, lăsând comunităţi numeroase de germani în Polonia? Polonezii, a adăugat el pe nedrept, nu aveau cine ştie ce reputaţie de mari administratori. Comisiei i s-a cerut să-şi revizuiască raportul.46

La acel moment, dar şi ulterior, foarte mulţi polonezi au fost convinşi ca Lloyd George le voia răul, poate pentru ca voia să mulţumească Germania sau chiar Rusia Bolşevică, sau poate pentru că avea o ură iraţională faţă de naţiunile mai mici. Nu avea principii, era arogant şi ignora deciziile propriilor experţi (care doriseră să ia

măsura corectă şi să acorde Danzig Poloniei). În plus, era uimitor cât de neinformat era, căci, de exemplu, nu avea nici cea mai vagă idee despre traficul de pe Vistula. Dmowski a adăugat că Lloyd George era „agentul evreimii". Vorbea în numele tuturor celor care credeau că premierul britanic era instrumentul forţelor capitaliste sinistre care se opuneau unei Polonii puternice.47

Asemenea majorităţii liberalilor, de fapt Lloyd George era plin de înţelegere şi compasiune faţă de suferinţele Poloniei. îl plăcea şi admira pe Paderewski, cu care s-a şi întâlnit în privat pe parcursul Conferinţei de Pace.48 Pe de altă parte, era de părere că o bună parte a revendicărilor poloneze erau lipsite de logică şi periculoase şi că aveau să creeze duşmani pentru Polonia şi probleme în Europa. Aşa cum i-a comunicat şi Kerr, în numele prim-ministrului, ambasadorului britanic la Varşovia: „Domnul Lloyd George a spus întotdeauna că acordul cel mai bun pentru Polonia trebuia să fie unul pe care atât poporul german, cât şi cel rus puteau să îl admită ca fiind corect". 49 într-adevăr, polonezii nu se înşelau când afirmau că Lloyd George era preocupat de semnarea tratatului cu Germania. Acest lucru nu era tocmai de neînţeles. Era de asemenea adevărat că Lloyd George nu-şi punea mari speranţe în şansele de supravieţuire ale Poloniei. Nici acest lucru nu era de neînţeles.

Când a terminat de redactat memorandumul cu privire la tratatul cu Germania, după un weekend petrecut la Fontainebleau, Lloyd George a reiterat că Polonia trebuia să aibă acces la mare, dar a avertizat că ar fi fost un mare pericol ca două milioane de germani să rămână sub stăpânire poloneză. „Concluzia mea, a declarat el în faţa Consiliului Celor Patru în 27 martie, este că nu trebuie să creăm o Polonie alienată încă din faşă printr-o eternă dispută cu unul dintre cei mai civilizaţi vecini ai săi. Să transformăm Danzigul într-un oraş liber şi să trasăm un coridor astfel încât polonezii să rămână pe cât posibil în Polonia, iar germanii în Germania". Clemenceau, care îşi dorea ca Polonia să primească Danzigul şi să creeze un coridor generos, a atacat raţionamentul lui Lloyd George. Să-i lăsăm pe nemţi să se plângă, a spus el. „Nu am uitat de copiii biciuiri pentru că s-au rugat lui Dumnezeu în poloneză, de ţăranii deposedaţi, alungaţi de pe pământurile lor pentru a face loc arendaşilor de origine germană".

Polonia merita o recompensă şi avea nevoie de mijloacele necesare renaşterii ca naţiune.50

Wilson a rămas relativ tăcut pe parcursul reuniunii, dar tindea să împărtăşească punctul de vedere al lui Lloyd George.51 Poate că se gândea şi la o altă chestiune care trebuia soluţionată: disputa cu Italia pentru Fiume. Dacă le oferea polonezilor Danzigul, probabil că ar fi trebuit să le acorde şi italienilor oraşul Fiume (vezi Capitolul 22 în continuare). Cei doi politicieni s-au întâlnit între patru ochi şi au decis ca Danzig să fie un oraş independent şi ca districtul preponderent german Marienwerder din coridor să-şi decidă propria soartă prin plebiscit. Pe 1 aprilie, l-au convins şi pe potrivnicul Clemenceau să îşi dea acordul. Lloyd George a vorbit pe un ton liniştitor; pe măsură ce legăturile economice dintre Danzig şi Polonia aveau să se consolideze, locuitorii oraşului aveau să se întoarcă precum floarea-soarelui înspre Varşovia, la fel cum, credea el, locuitorii regiunii Saar aveau în cele din urmă să-şi dea seama că adevăratele lor interese erau reprezentate de Franţa, nu de Germania.52 Polonezii s-au enervat peste măsură când au auzit veştile. „Danzig este indispensabil Poloniei – a spus Paderewski –, Polonia nu poate respira fără fereastra ei către mare”. 53 Potrivit lui Clemenceau, care s-a întâlnit cu Paderewski între patru ochi, acesta ar fi plâns. „Da, a spus Wilson, fără pic de compasiune, dar trebuie să ţineţi cont că este un om deosebit de sensibil”. 54 Faptul că „problematicii noştri prieteni polonezi”, aşa cum i-a descris Wilson, îşi continuau luptele în apropierea oraşului Lviv în pofida somărilor repetate ale Parisului, care cerea un armistiţiu, nu a ajutat deloc cauza poloneză.55

Potrivit termenilor revizuiţi ai tratatului cu Germania, Coridorul Polonez s-a micşorat. În cele din urmă, s-a organizat un plebiscit în Marienwerder, care s-a soldat cu victoria covârşitoare a celor care doreau să rămână în Germania. Prin urmare, una dintre liniile de cale ferată care legau Varşovia de Danzig rămânea sub control german. Danzig a devenit un oraş liber sub mandatul Ligii Naţiunilor, aflat într-o uniune vamală cu Polonia. Polonia şi Germania au dorit să semneze un tratat separat, ceea ce au şi făcut, prin care Poloniei i se garanta că avea să beneficieze de toate facilităţile necesare comerţului, de la docuri până la telefoane. Un înalt comisar numit de Ligă avea să îndeplinească rolul de mediator în caz de dispute. Din păcate,

problemele au continuat să apară: de la dispute cu privire la cine controla poliţia portuară, impozite, şi până la neînţelegeri privind instalarea de cutii poştale (dacă Polonia avea sau nu acest drept).56 O mare parte a disputelor a pornit pentru ca industria, administraţia şi populaţia oraşului Danzig erau în continuare germane. Şi coridorul a dat naştere la fricţiuni; s-au dondănit pentru liniile de cale ferată şi, bineînţeles, cu privire la soarta germanilor care locuiau încă în regiune şi pretutindeni în Polonia. Germania nu a acceptat niciodată cu adevărat pierderea teritorială şi efectiv toţi germanii, fie ei buni liberali, fie naţionalişti de dreapta, au privit Polonia cu dispreţ.57 În septembrie 1939, aşa cum promisese, Hider a rupt încă una dintre zalele lanţului creat la Versailles, aşa cum numea el tratatul, şi şi-a trimis trupele peste graniţă să ocupe Danzigul şi Coridorul Polonez. În 1945, Polonia a primit portul înapoi, sub numele de Gdańsk. Aici nu mai locuiesc azi germani, iar oraşul şi-a pierdut prosperitatea de altă dată, trecând printr-o perioadă grea odată cu stagnarea industriei constructoare de nave.

Lloyd George a intervenit din nou în dezavantajul Poloniei şi în discuţiile privind graniţele sale din sud. Polonia se învecina cu Germania în Silezia Superioară, o regiune de aproximativ 11.000 de kilometri pătraţi, un trofeu bogat, cu mine şi turnătorii importante de fontă şi fier. Comisia pentru Polonia acordase Poloniei această regiune pe motiv că 65% dintre locuitorii acesteia erau vorbitori de poloneză. Germanii au protestat. Minele din Silezia reprezentau aproape un sfert din producţia germană anuală de cărbune, 81% din cea de zinc şi 34% din cea de plumb. Guvernul german a susţinut de asemenea că decizia încălca principiile autodeterminării: locuitorii Sileziei Superioare erau germani şi cehi, iar polonezii din regiune, al căror dialect era puternic influenţat de limba germană, nu manifestaseră niciodată nici cel mai vag interes pentru cauza poloneză. Silezia Superioară fusese separată de Polonia vreme de secole; îşi datora prosperitatea industriei şi capitalului german. Polonia avea deja suficient cărbune; Germania, mai ales odată cu pierderea regiunii Saar, nu mai avea. „Germania nu se poate lipsi de Silezia Superioară. Polonia nu are nevoie de ea". Dacă Germania pierdea Silezia Superioară, se concluziona în nota delegaţiei germane, atunci nu mai avea cum să-şi îndeplinească celelalte obligaţii prevăzute prin tratat.58

În 30 mai, Lloyd George l-a invitat la cină pe vechiul său prieten Riddell. „Citiţi doar asta – i-a spus el, întinzându-i nota – şi spuneţi-mi ce credeţi despre ea". Pentru a stârni interesul lui Riddell, a pus o partitură de Chopin la pianina sa automată. Când Riddell a susţinut că existau considerente strategice pentru a acorda Poloniei Silezia Superioară, Lloyd George a fost de acord cu el, dar a scos în evidenţă ameninţarea pe care o reprezenta acest lucru pentru problema reparaţiilor. „Dacă polonezii nu oferă germanilor produsele minelor în condiţii rezonabile, germanii spun că nu pot plăti reparaţiile. Prin urmare, Aliaţii ar putea să-şi taie singuri craca de sub picioare dacă acordă minele polonezilor fără să ia câtuşi de puţin în calcul chestiunea reparaţiilor". Cei doi au urcat apoi în apartamentul lui Balfour de la etajul superior pentru o serată muzicală.59

A doua zi, Lloyd George i-a convocat la Paris pe cei mai importanţi membri ai guvernului de la Londra pentru o reuniune de urgenţă. În 1 iunie, delegaţia Imperiului Britanic l-a autorizat să ceară Consiliului Celor Patru modificări cu privire la termenii reparaţiilor, ocupaţia Renaniei şi Silezia Superioară. Smuts, care asistase la renaşterea incredibilă a Africii de Sud de la sfârşitul Războiului Burilor, s-a arătat deosebit de ferm în ceea ce privea nevoia de a revizui graniţele germano-poloneze. „Polonia a fost şi va fi întotdeauna un eşec istoric, iar în acest tratat încercam să anulăm verdictul istoriei". 60 În privat, a declarat de asemenea că a-i pune pe germani sub conducere poloneză era la fel de grav ca şi cum i-ai da pe mâna unor *KaffirA\Gi* Balfour a fost de părere că Smuts era un pic cam dur când venea vorba de Polonia, dar a fost de acord, la fel ca toată lumea de altfel, că în Silezia Superioară trebuia organizat un plebiscit.62

Colegii lui Lloyd George din Consiliul Celor Patru nu erau prea încântaţi să schimbe termenii tratatului la care lucraseră atât de mult.

În cadrul unei întâlniri deosebit de tensionate, organizate în 3 iunie, Clemenceau s-a opus categoric plebiscitului. Deşi polonezii erau majoritari, un vot liber era pur şi simplu imposibil în condiţiile în care administraţia locală era încă germană. Wilson a fost de acord. Experţii săi îl anunţaseră că marii latifundiari şi capitaliştii erau germani. Ei bine atunci, a spus Lloyd George, Aliaţii vor trebui să trimită trupe să supravegheze votul. Investiţia avea să fie o nimica toată dacă astfel se

evitau disputele cu Germania privind termenii tratatului. „Ar fi mai bine să trimitem o divizie americană sau engleză în Silezia Superioară decât o armată la Berlin”. Şi i-a invocat preşedintelui american principiul autodeterminării. Wilson, care era nepărtinitor, a dat înapoi.63 Clemenceau, vizibil deranjat, nu a avut încotro decât să facă acelaşi lucru.64 Plebiscitul avea să aibă loc de-abia în momentul în care Aliaţii puteau

— Termen peiorativ utilizat în Africa de Sud pentru a desemna o persoană de culoare (aproximativ negrotei). (*N. red.*)

fi convinşi că acesta avea să fie organizat în mod corect.65 Paderewski a protestat zadarnic. „Nu uitaţi, a spus Lloyd George cu asprime, libertatea dumneavoastră a fost plătită cu sângele popoarelor noastre şi, sincer vorbind, dacă în aceste împrejurări Polonia se va ridica împotriva deciziilor noastre, atunci ea va fi cu totul altceva decât am sperat”. 66

Organizarea plebiscitului a durat luni de zile, pe de o parte pentru că situaţia din Silezia Superioară se deteriora, căci polonezii se revoltau împotriva germanilor, pe de altă parte pentru că Aliaţii nu reuşeau să găsească trupe pe care să le trimită în regiune. Mai exista şi un alt dezacord: cine urma să voteze, cei care locuiau de fapt în Silezia (alegerea preferată de guvernul polonez) sau şi foştii rezidenţi (cum preferau germanii)? Guvernul german a avut câştig de cauză cu argumentul său şi votul a avut loc într-o zi de duminică, în martie 1921, în timp ce trenuri încărcate cu silezieni germani soseau în regiune în acorduri de fanfară. Nordul şi vestul au ales Germania, sudul Polonia, iar în centru, unde se afla întreaga industrie râvnită de ambele state, votul a fost aproape egal. Au urmat luni întregi de negocieri, în care englezii au susţinut Germania, iar francezii Polonia, negocieri care nu au dus nicăieri. În cele din urmă, întreaga chestiune a fost deferită Ligii, în cadrul căreia patru puteri care nu aveau niciun interes direct în această problemă – Belgia, China, Spania şi Brazilia – au trasat o linie, prin care 70% din regiune îi revenea Germaniei, dar cea mai mare parte a industriei şi minelor Poloniei. În 1922, în cadrul unuia dintre cele mai lungi tratate văzute vreodată, Polonia şi Germania au convenit să coopereze economic şi politic şi să-şi protejeze reciproc minorităţile.67 Tratatul a fost de fapt un exemplu pentru modul în care se puteau soluţiona problemele în zonele neomogene etnic, dar nu a

existat voinţa necesară pentru a fi respectat. Germanii au fost la fel de supăraţi de pierderea Sileziei Superioare precum au fost de pierderea Danzigului şi a Coridorului Polonez. În 1939, Hider a anexat întreaga regiune. În 1945, aceasta a revenit Poloniei şi cei mai mulţi locuitori de origine germană, dacă nu chiar toţi, au fugit sau au fost exilaţi.

Trasarea graniţelor Poloniei în est şi nord-est era o chestiune încă şi mai complicată. Aici, anarhiştii, bolşevicii, Albii, ucrainenii, lituanienii, letonii, estonii şi germanii din regiunea baltică luptau pentru putere. Făuritorii păcii nici nu ştiau cu câte ţări aveau să aibă de-a face sau cu ce guverne. Comisia pentru Polonia a primit instrucţiuni să meargă mai departe şi a trasat cât de corect a putut o graniţă prin care toate teritoriile în mod clar poloneze reveneau Poloniei. În decembrie 1919, ceea ce mai rămăsese din Consiliul Suprem a aprobat aşa-numita Linie Curzon (în mare, linia graniţei răsăritene a Poloniei de astăzi). Guvernul polonez nu avea nici cea mai mică intenţie să accepte situaţia. În timp ce făuritorii păcii fuseseră ocupaţi cu trasarea liniilor pe hartă, trupele poloneze fuseseră la fel de active pe teren. De-a lungul zonelor de graniţă discutate, Polonia formulase revendicări mult mai ambiţioase, care urmau să fie tranşate în mare parte prin victorie sau înfrângere în război.

Piłsudski avea sentimente puternice pentru nord-estul ţării. Familia tatălui său era de origine polono-lituaniană; unul dintre strămoşii săi contribuise la crearea uniunii cu Lituania din secolul al XV-lea. Vilna era singurul loc în care se simţea cu adevărat acasă.68 Voia ca regiunea sa natală să facă parte din Polonia şi mai dorea şi o parte din sud-estul Lituaniei. Prin urmare, revendicările Poloniei se băteau cap în cap cu cele ale naţiunii lituaniene care tocmai se forma, iar problema graniţelor de est şi nord-est făcea parte din chestiunea mai amplă a acordurilor de pace din zona baltică.

Dacă te-ai fi uitat pe o hartă a extremităţii răsăritene a regiunii baltice din anul 1919, ai fi văzut o mulţime de semne de întrebare. Doar Finlanda, în nord, reuşise să-şi impună o independenţă oarecum precară faţă de Rusia în urma unui sângeros război civil purtat între Albii şi Roşiii locali. Conferinţa de Pace a recunoscut Finlanda pe hartă în primăvara lui 1919. La sud, se aflau estonii, letonii şi lituanienii, care încercaseră să îşi proclame independenţa faţă de Rusia, numai că în acelaşi timp se confruntaseră şi cu ocupaţia germană şi cu problema

propriilor minorităţi germane şi ruse. Niciuna dintre aceste naţiuni nu avea graniţe sigure sau guverne recunoscute, iar bunurile care nu fuseseră distruse pe parcursul retragerii ruse, fuseseră rechiziţionate de germani. Ruşi albi, bolşevici roşii, anarhişti verzi, baroni baltici, corsari germani, armate naţionale în stadiu embrionar şi bandiţi de rând traversaseră regiunea în lung şi în lat. Controlul asupra oraşelor trecea constant de la unii la alţii. Pe mare, ce mai rămăsese din flota imperială rusă, aflată acum sub comandă bolşevică, putea ţâşni în orice moment ca o săgeată din Petrograd (care în curând avea să fie redenumit Leningrad).

Aliaţii erau îngrijoraţi, dar nu aveau o strategie coerentă. Dacă recunoşteau naţiunile baltice, atunci într-un fel s-ar fi amestecat în politica internă a Rusiei. Americanii erau adepţii autodeterminării, dar ezitau să acorde recunoaştere absolută statelor nou formate deoarece Wilson nu dorea să schimbe graniţele Rusiei în mod unilateral.69 Englezii şi francezii au sperat, cel puţin până în vara lui 1919, că amiralul Kolceak avea să-i înfrângă pe bolşevici, dar Kolceak se opunea vehement proclamării independenţei oricărei regiuni din Imperiul Rus. Francezii au preferat să-i lase pe englezi să-şi facă griji pentru zona baltică şi să se dedice problemelor Poloniei.70 Britanicii au trimis o mică forţă navală – singura de care se puteau lipsi – să blocheze flota bolşevică din Leningrad şi să încerce să găsească nişte forţe democratice locale pe care să le susţină. Amiralul englez fusese avertizat să se ferească de mine şi gheaţă şi să încerce să se opună atacurilor bolşevicilor, dar numai de la o distanţă suficient de sigură de ţărm.71 „Munca depusă de ofiţerii navali britanici în Marea Baltică, scria Amiralitatea către Ministerul de Externe în primăvara anului 1919, ar fi mult simplificată dacă flota ar fi informată ce fel de politică să susţină". 72

Ca măsură provizorie, Aliaţii au cerut guvernului german să nu-şi retragă trupele din regiunea baltică după armistiţiu. O solicitare destul de umilitoare, a spus Balfour, dar din păcate nu exista o alternativă.73 Această strategie a declanşat alte probleme. Înaltul Comandament german a fost încântat. Nici armata, nici naţionaliştii germani nu voiau să renunţe la cuceririle din regiunea baltică, pe care o considerau o barieră împotriva bolşevismului şi ameninţării slave (doi termeni adesea sinonimi în imaginaţia aprinsă a dreptei). Statele

baltice erau sfinţite de sângele cavalerilor teutoni care luptaseră pentru ele cu secole în urmă; erau de asemenea o redută în care Germania s-ar fi putut regrupa pentru a ţine piept Aliaţilor.74

În ziua de Crăciun a anului 1918, preşedintele provizoriu al Letoniei, un expert agricol de la Universitatea din Nebraska, a cerut ajutor germanilor, cu acordul tacit al comandantului naval britanic local. Forţele sale ridicol de reduse numeric erau pe cale să fie învinse de bolşevici.75 Apelul său a deschis larg porţile unui nou tip de cavalerie teutonă, Freikorps, un grup de armate private formate în Germania. Membrii acestora erau voluntari care doreau să oprească răspândirea bolşevismului şi să salveze civilizaţia în schimbul unei parcele de pământ sau de dragul unei simple aventuri şi unei mese gratuite.

În februarie 1919, Freikorps pătrundeau deja nestingherite în oraşele baltice. Unii mercenari arătau a soldaţi; alţii îşi lăsaseră părul lung şi făceau exerciţii de tir folosind ferestrele şi felinarele stradale pe post de ţinte. Îi tratau cu dispreţ pe localnicii pe care veniseră să-i salveze. În aprilie, cu toate că bolşevicii băteau în retragere, au dat jos guvernul leton şi au pornit spre Estonia.76 Făuritorii păcii, care nu acordaseră mare atenţie zonei baltice, s-au alarmat. „Ciudat – a spus Balfour –, în contextul haosului care domneşte acum în aceste regiuni, împiedicând formarea unor armate locale şi forţând ţările pe care le ocupă să se bazeze exclusiv pe ajutorul lor împotriva invaziei bolşevice, germanii urmăresc ca influenţa şi dominaţia lor în regiune să devină permanente”. 77 În mai, Aliaţii au trimis o misiune militară să ajute guvernele baltice să-şi organizeze propriile armate.78

Era dificil să convingă Freikorps să se retragă. Parisul şi Berlinul îşi transmiteau telegrame aspre. Guvernul german trimitea ordine comandantului Freikorps, generalul von der Goltz, iar acesta le ignora. „Situaţie îngrijorător de confuză”, s-a plâns Lloyd George.79 în august, guvernul german a reuşit în cele din urmă să-l aducă pe von der Goltz înapoi în Germania. Trupele sale au rămas în urmă în regiunea baltică, sub comanda unui fanfaron aristocrat rus care visa să recucerească Rusia. Anunţând că statele baltice aparţineau din nou Rusiei şi făcându-şi cunoscute intenţiile de a recruta populaţia locală pentru muncă silnică, acesta nu a reuşit să obţină decât sprijinul germanilor din regiune.80 Până la sfârşitul anului 1919, Freikorps se retrăseseră

deja în Germania, de unde au continuat să tune şi să fulgere împotriva Aliaţilor, slavilor şi propriului guvern. O mare parte a membrilor acestora, inclusiv von der Goltz, aveau să li se alăture mai târziu lui Hider şi naziştilor a căror viziune o împărtăşeau. În ianuarie 1921, Aliaţii au recunoscut în cele din urmă independenţa Estoniei şi Letoniei.

Lituania, cel mai sudic stat baltic, a trecut (dacă era posibil!) prin nişte chinuri ale facerii chiar şi mai crunte, pentru că a trebuit să aibă de-a face şi cu Polonia. La 1919, cea mai mare parte a polonezilor dorea refacerea vechii uniuni dintre Lituania şi Polonia, cea din urmă având să deţină de această dată însă evident controlul. Lituanienii, a spus Dmowski cu o lipsă totală de consideraţie, nu erau decât un trib; le-ar fi fost mult mai bine să devină polonezi. Polonia trebuia să absoarbă toate teritoriile în care populaţia poloneză era majoritară – acesta era bineînţeles principiul autodeterminării –, dar şi acele regiuni unde exista o minoritate poloneză numeroasă care ar fi putut să acţioneze ca agent civilizator. Regiunile nordice, în care lituanienii formau o majoritate vastă, puteau fi transformate într-un mic stat lituanian. Dacă acesta dorea să se unească cu Polonia, atunci ar fi putut beneficia de autonomie internă. Piłsudski şi stânga erau gata să ia în calcul şi un aranjament federal mai puţin strict.81 Nimeni însă nu ţinea cont de dorinţele lituanienilor, care la acel moment cunoşteau un prim elan naţionalist.82

Visurile naţionale lituaniene erau la fel de extravagante precum cele ale altor naţiuni în acea perioadă. Îşi doreau oraşul Vilna drept capitală, în ianuarie 1919, după retragerea germanilor, oraşul a fost ocupat de o forţă bolşevică formată din lituanieni şi belaruşi; armata poloneză a preluat puterea în aprilie. Piłsudski a citit o proclamaţie poporului lituanian, rostind cuvântul magic: „autodeterminare”. A fost imediat atacat de susţinătorii lui Dmowski, care îşi doreau anexarea directă. Prim-ministrul lituanian a exclamat că ţara sa avea să dispară fără Vilna.83 în oraş, un evreu de-al locului a comentat sarcastic: „S-a anunţat o nouă paradă – de această dată numai pentru polonezi. Nu mai existau nici Verzi, nici Albi, nici Roşii. Toată lumea a devenit polonă peste noapte, cu excepţia evreilor. Evreii au acceptat situaţia cu calm. La viaţa lor, slujiseră multor «84 coroane

Ambele tabere au apelat la Conferinţa de Pace. La Paris, delegaţii lituanieni s-au certat cu polonezii, dar şi între ei. Făuritorii păcii le-au cerut de câteva ori să pună capăt certurilor şi au încercat să traseze o graniţă corectă. Lloyd George se întreba absent dacă Lituania trebuia să fie independentă; în fond şi la urma urmei, avea aproape acelaşi număr de locuitori ca şi Ţara Galilor.85 Pe de altă parte, făuritorii păcii conştientizau că era periculos să-i permită Poloniei să se extindă prin acapararea de teritorii în care polonezii formau o minoritate. Până în vara lui 1919, Lloyd George ajunsese să îmbrăţişeze perspectiva unei Lituanii independente. Alături de Estonia şi Letonia, aceasta ar fi fost o verigă utilă pentru comerţul britanic în Rusia, unde se stabiliseră în sfârşit relaţii cu bolşevicii, care păreau să câştige războiul civil. Francezii încă preferau o Polonie Mare. De fapt, toate acestea contau prea puţin atâta vreme cât armatele continuau să avanseze. Cu un an înainte, bolşevicii îi izgoniseră pe polonezi din Vilna şi predaseră oraşul lituanienilor. În octombrie 1920, la scurt timp după încheierea unui armistiţiu între Polonia şi Lituania, potrivit căruia oraşul avea să rămână sub conducerea lituaniană, la momentul potrivit, câteva unităţi poloneze de armată s-au răzvrătit şi au ocupat din nou capitala. Doi ani mai târziu, locuitorii regiunii, aflaţi încă sub stăpânire poloneză, au ieşit la vot, alegând cu o majoritate covârşitoare încorporarea în Polonia.86 După cel de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a acordat regiunea Lituaniei, care a devenit la acel moment republică sovietică.

În 1919 însă, Lituania şi-a alinat suferinţa provocată de pierderea înregistrată ocupând micul orăşel Memel de pe ţărmul Mării Baltice şi o fâşie de teritoriu care avansa spre interiorul continentului. A fost un gest nesăbuit, prin care i-a îndepărtat atât pe Aliaţi, care confiscaseră regiunea de la Germania tocmai pentru a oferi Lituaniei un port liber, cât şi pe germani, pentru că în zonă locuiau tot atâţia germani cât lituanieni. Chiar şi populaţia orăşelului Memel era formată în proporţie de 92% din germani. În 1939, Hider a recuperat regiunea, dar după război aceasta a revenit din nou Lituaniei, sub numele de Klapeida. Memel nu a fost suficient pentru a convinge Lituania să ierte Poloniei pierderea capitalei Vilna. Cele două ţări nu au avut relaţii politice vreme de cincisprezece ani. Au încercat să îndrepte această situaţie de-abia în 1938, când era deja prea târziu. Astăzi, Lituania încă

încearcă să convingă Polonia să-şi ceară scuze pentru răul pricinuit cu multă vreme în urmă.

În sud, undeva departe de Vilna, Polonia se certa cu ceilalţi vecini ai ei pentru ceea ce fusese odinioară provincia austriacă a Galiţiei. Toată lumea era de acord că aproape toată jumătatea vestică a regiunii, unde locuia o majoritate poloneză evidentă, şi se ridică şi oraşul polonez Cracovia cu străvechea sa universitate şi superbele sale clădiri renascentiste, trebuia să revină Poloniei. Însă micul ducat bogat Teschen, aflat în extremitatea vestică a Galiţiei, avea să provoace o dispută deosebit de costisitoare cu noul formatul stat al Cehoslovaciei. În jumătatea estică a Galiţiei lucrurile erau şi mai complicate. La fel ca în nord, zonele urbane erau preponderent poloneze, dar cele rurale în mod evident nu. Lvov era o redută poloneză, la fel şi Tarnopol (Ternopil), situat chiar şi mai departe la est. Pe ansamblu însă, polonezii reprezentau mai puţin de o treime din totalul populaţiei, iar evreii, care ba se lăsau, ba nu se lăsau asociaţi cu polonezii, 14%. Majoritatea locuitorilor erau ucraineni catolici – rutenii, aşa cum erau aceştia numiţi câteodată tocmai pentru a-i deosebi de restul ucrainenilor, preponderent ortodocşi, din vechiul Imperiu Rus. Rutenii, a spus Dmowski Consiliului Suprem, erau departe de a fi pregătiţi să se autoguverneze. Aveau nevoie de conducerea şi civilizaţia poloneză. Şi, deşi Dmowski nu a făcut nicio referire la acest lucru, Polonia îşi dorea zăcămintele petroliere de lângă Lvov.87 Când Lloyd George a făcut o aluzie la acest aspect, Paderewski a fost indignat. Polonezii suferiseră mult apărând oraşul Lvov de forţele ucrainene şi bolşevice. „Credeţi că nişte copii de treisprezece ani luptă pentru anexare, pentru imperialişti?" 88 Elocvenţa sa nu a avut cine ştie ce impact. A fost susţinut doar de francezi, care erau întotdeauna în favoarea revendicărilor Poloniei.

Nimeni nu ştia exact de cine aparţineau rutenii. Trăiau oare în estul Galiţiei sau în vestul Ucrainei? Dacă se ţinea cont de limba şi cultura lor, atunci păreau să aparţină estului şi fraţilor lor ucraineni; însă având în vedere religia lor şi istoria de supuşi ai Dublei Monarhii, puteau fi asociaţi cu vestul. În noiembrie 1918, o facţiune a rutenilor şi-a declarat independenţa faţă de Austro-Ungaria şi a format o uniune cu republica ucraineană de la Kiev, care, din păcate, a fost imediat atacată de comuniştii locali şi bolşevicii ruşi. Delegaţii ruteni care au

reuşit să ajungă la Paris în primăvara lui 1919 nici nu au putut spune ceea ce îşi doreau de fapt.89 în Galiţia, declaraţia de independenţă a marcat şi începutul luptelor cu polonezii din Lvov. Luptele s-au înteţit căci atât polonezii, cât şi ucrainenii primeau întăriri, iar confuzia s-a aprofundat în momentul în care Albii şi Roşiii de ambele etnii au început să-şi poarte propriile bătălii. Aflaţii au încercat zadarnic să impună armistiţii. „Este foarte dificil, a spus Wilson în luna mai, să intervenim fără să înţelegem mai bine ce poziţie avem faţă de ucrainenii sau bolşevicii care asediază Lemberg [Lvov]".90 Polonezii au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a amâna negocierile armistiţiului în vederea consolidării poziţiei locale.91 Acest lucru a provocat o adâncă indignare la Paris, dar problema pentru făuritorii păcii era cum să-şi impună voinţa, odată ce decideau ce anume voiau să facă.

„Am văzut o singură dată un ucrainean", a comentat Lloyd George. „Este ultimul pe care l-am văzut vreodată şi nu sunt sigur că vreau să mai văd şi alţii". 92 Niciunul dintre Aliaţi nu susţinea independenţa Ucrainei, în realitate, atât britanicii, cât şi francezii încă sperau la o Rusie mare condusă de un guvern antibolşevic. Pe de altă parte, Galiţia Răsăriteană era o posesiune a unui imperiu înfrânt, al cărei statut trebuia să fie discutat la Conferinţa de Pace. Lloyd George a susţinut că, în conformitate cu principiul autodeterminării, trebuia consultată populaţia locală.93 Anexarea Galiţiei Răsăritene de către Polonia era unul dintre lucrurile împotriva cărora Aliaţii luptaseră în război.94 „Mă cuprinde disperarea când văd naţiuni mici care, înainte să cunoască cu adevărat lumina libertăţii, încep să persecute alte etnii". Dacă lăsau Polonia să-şi ducă planul la bun sfârşit, atunci aveau să aibă în curând de-a face cu un nou caz Alsacia-Lorena.95

După o serie îndelungată de bătălii locale şi discuţii îndelungate la Paris, s-a stabilit ca Austria să predea Galiţia Răsăriteană altor puteri, Poloniei sau, aşa cum îşi doreau englezii, Rusiei sau chiar Cehoslovaciei.96 Polonezii, care aveau deja suspiciuni profunde faţă de guvernul britanic, au fost extrem de indignaţi. Crema societăţii din Varşovia, care fusese invitată la o serată dansantă la reşedinţa ambasadorului britanic cu puţin timp înaintea zilei de Crăciun, şi-a manifestat dispreţul cinând, dar refuzând să se apropie de ringul de dans. Carton de Wiart, şeful misiunii militare britanice, s-a albit de

furie şi i-a mărturisit gazdei sale: „În locul dumneavoastră i-aş pofti pe toţi afară”. A doua zi de dimineaţă, s-au soluţionat în tăcere provocările şi răspunsurile la dueluri.97 Deşi puterile au cugetat îndelung la soarta Galiţiei Răsăritene timp de încă trei ani, polonezii şi-au consolidat controlul în regiune. În 1923, autoritatea poloneză a fost recunoscută. Rutenii şi-au deplâns amarnic soarta, dar în cele din urmă au fost mai norocoşi decât fraţii lor aflaţi de cealaltă parte a graniţei, care au căzut victime lui Stalin.

De la începutul anului 1919 până în toamna lui 1920, Polonia şi-a purtat cea mai cruntă luptă, cea dusă cu ruşii bolşevici. Dacă polonezii, chiar şi cei cu concepţii relativ moderate precum Piłsudski, doreau extinderea graniţelor ţării până departe în est şi să obţină controlul, direct sau indirect, asupra Belarusului şi Ucrainei, bolşevicii doreau să-şi exporte revoluţia în centrul industrial al Europei. Din motive istorice, polonezii erau foarte suspicioşi când venea vorba de ruşi, neavând încredere nici în cei care vorbeau limba fraternităţii internaţionale. În ceea ce-i privea pe bolşevici, aceştia considerau naţionalismul şi catolicismul polonez un obstacol în calea revoluţiei. După părerea lor, naţionalismul nu întruchipa nimic altceva decât dorinţa obişnuiţilor lor duşmani, latifundiarii feudali, proprietarii de fabrici şi reacţionarii de toate soiurile, de a se agăţa de putere. „Recunoaştem dreptul la autodeterminarea naţională, având în acelaşi timp grijă să le explicăm maselor însemnătatea istorică limitată a acestui principiu, pe care nu îl punem niciodată mai presus de interesele revoluţiei proletare”, a scris Troţki.98 Acesta era imperialismul rus de modă veche îmbrăcat în straie noi.

Începând cu februarie 1919, luptele dintre bolşevici şi polonezi s-au înteţit, extinzându-se pe un front mai vast. Polonezii au pătruns adânc în teritoriul rusesc, ocupând o bună parte a Belarusului la nord. Tratativele secrete pentru încheierea unui armistiţiu temporar în vara lui 1919 nu au dus nicăieri, deoarece polonezii au insistat pentru independenţa Ucrainei.99 în 24 aprilie 1920, Piłsudski a atacat din nou, avansând de această dată spre Kiev, capitala ucraineană. Până în mai, trupele poloneze au ocupat oraşul, însă Piłsudski, un individ foarte superstiţios, era neliniştit; Kievul era un oraş deosebit de ghinionist pentru forţele de ocupaţie.100 O lună mai târziu, bolşevicii au recucerit oraşul şi şi-au pornit ofensiva spre vest. „Peste cadavrul

Poloniei Albe – scria în ordinul trimis către una dintre trupele bolşevice –, acolo se află drumul către o conflagraţie mondială!" 101 Ambasadorul britanic în Polonia şi-a trimis soţia şi copiii acasă. În august, trupele sovietice erau deja gata să pătrundă în suburbiile Varşoviei. „Am împachetat toate farfuriile, fotografiile, ziarele, obiectele de email şi porţelan, cele mai bune cărţi, cele mai bune ceşti şi pahare, covoare etc.", i-a scris ambasadorul soţiei sale. „Mă întreb ce se va întâmpla cu toată mobila frumoasă şi paturile bune etc., pe care nu le-am putut împacheta". 102 Polonezii au făcut un apel disperat, cerând arme sau ca bolşevicii să fie presaţi pentru încheierea unui armistiţiu. Nu au primit niciun răspuns. Francezii au dat înapoi. Nu le plăceau bolşevicii, dar la acel moment erau sătui de ambiţiile poloneze.103 Lloyd George i-a îndemnat pe polonezi să deschidă negocierile. Polonezii erau imposibili, i-a spus el lui C.P. Scott, importantul editor al ziarului liberal *ManchesterGuardian*şi aproape la fel de răi ca irlandezii. „S-au certat cu toţi vecinii lor – nemţi, ruşi, cehoslovaci, lituanieni, români, ucraineni – şi aveau să fie înfrânţi". 104 Din fericire, Lloyd George se înşela. „Dacă Polonia ar fi devenit sovietică", a spus Lenin mai târziu, „Tratatul de la Versailles ar fi fost zdruncinat din temelii şi întregul sistem internaţional ridicat de învingători ar fi fost distrus". 105

Bătălia pentru Varşovia a fost unul dintre marile triumfuri ale istoriei poloneze. Armata, măcinată de invidie şi lupte interne între ofiţeri, s-a unit în faţa duşmanului comun. „Continui să mă minunez că nu au căzut pradă panicii, a scris un diplomat britanic, sunt surprins de aparenta lipsă a oricărei urme de neliniște". 106 Piłsudski a planificat cu mult calm un contraatac îndrăzneţ. În 16 august, forţele poloneze au atacat ariergarda trupelor sovietice, tăindu-le liniile de comunicaţii. Comandantul sovietic a ordonat în grabă retragerea. La sfârşitul lunii septembrie 1920, Lenin cerea deja încheierea păcii. Prin Tratatul de la Riga, semnat în 18 martie 1921, Polonia primea o graniţă estică aflată mult mai departe de ceea ce recomandaseră făuritorii păcii, incluzând şi mai multe minorităţi în cadrul frontierelor ei: 4 milioane de ucraineni, 2 milioane de evrei şi un milion de belaruşi.107

Piłsudski nu s-a acomodat prea bine nici la condiţiile de pace, nici la politicile democratice. În 1926, a preluat puterea printr-o lovitură de stat şi, până la moartea sa, în 1935, a făcut tot ce i-a stat

împuţin că pentru a guverna Polonia milităreşte. Marele său rival, Dmowski, nu a ajuns niciodată la putere; el şi susţinătorii săi au devenit şi mai de dreapta.

Paderewski a demisionat din funcţia de prim-ministru la sfârşitul anului 1919, fiind foarte afectat de faptul că era considerat responsabil pentru refuzul Aliaţilor de a oferi Poloniei tot ceea ce îşi dorise, dar şi de atacurile la adresa soţiei sale, acuzată că ar fi fost lipsită de tact şi băgăcioasă (cum şi era de fapt).108 Nu a mai trăit în Polonia de atunci. În 1922, a apăsat din nou clapele pianului şi, spre surprinderea sa, a descoperit că încă îi plăcea să cânte. A avut la fel de mult succes şi a doua oară în cariera sa. A murit la New York, în vara anului 1941, fericit să afle că Germania invadase Uniunea Sovietică şi că ar mai fi putut exista o şansă pentru ţara sa.

Polonia a supravieţuit vremurilor grele şi chiar a înflorit o perioadă. Nu şi-a recăpătat toate teritoriile istorice, dar era totuşi o ţară mare, cu ieşire la Marea Baltică. Însă pentru aceste realizări s-a plătit un preţ mare. Marile Puteri, chiar şi francezii, au rămas cu impresia că polonezii erau lacomi şi iresponsabili. Iar vecinii lor aveau toate motivele să rămână cu resentimente: Lituania din cauza regiunii Vilna; Uniunea Sovietică din cauza fâşiei de teritoriu cu o lăţime de 250 de kilometri care aparţinuse Rusiei; Cehoslovacia din cauza conflictului din Teschen; şi, bineînţeles, Germania din cauza coridorului şi portului Danzig. În vara anului 1939, Polonia a dispărut din nou de pe hartă. Cu toate acestea, când a reapărut la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Polonia era mult mai mică, modificată într-un mod straniu, golită de evrei de către naziști şi de germani de către sovietici şi situată la 350 de kilometri mai la vest.

18

Cehii şi slovacii

Dacă polonezii reuşeau să-şi facă până şi susţinătorii să ofteze exasperaţi, cehii se bucurau de aprobarea tuturor. Polonezii erau îndrăzneţi şi curajoşi, dar relativ absurzi; românii, fermecători şi inteligenţi, dar din păcate necinstiţi; iugoslavii, ei bine, prea balcanici; cehii erau occidentali, iar acest lucru era ca o gură de aer proaspăt la Conferinţă. „Dintre toate popoarele pe care le-am întâlnit pe parcursul călătoriei noastre – a raportat o misiune americană de ajutorare care a călătorit prin teritoriile fostei Austro-Ungarii în ianuarie 1919 –, cehii

par să fie cei mai capabili şi mai de bun-simţ, cei mai bine organizaţi şi cei mai buni conducători". 1

Delegaţii cehi, prim-ministrul Karel Kramăf şi ministrul de externe Edvard Beneš, şi-au prezentat cazul în faţa Consiliului Suprem în februarie 1919. Beneš a vorbit cel mai mult. Charles Seymour, expertul american, a rămas profund impresionat: depus mari eforturi pentru a organiza revoluţia care i-a alungat pe Habsburgi şi pentru a forma armata cehoslovacă din Siberia; iscusinţa sa diplomatică îmbinată cu onestitatea solidă a preşedintelui Masaryk a câştigat recunoaşterea Aliaţilor pentru statul care tocmai se forma". 2

Toţi delegaţii de la Paris ştiau că Beneš şi Thomas Masarykâşi dedicaseră vieţile eliberării poporului lor de sub stăpânirea imperiului austriac. Toată lumea cunoştea extraordinara poveste a armatei cehe care se predase ruşilor doar pentru a se trezi ulterior în mijlocul revoluţiei; cum luptaseră şi înaintaseră mii de kilometri prin Siberia către Pacific şi libertate. Aproape toţi delegaţii prezenţi la Paris îi simpatizau şi îi admirau pe cehi şi pe conducătorii acestora. (Cu excepţia lui Lloyd George, care îl considera pe Beneš „un mic şacal al francezilor", iar revendicările cehilor, exagerate.3) Beneš şi Masaryk erau cooperanţi, rezonabili şi convingători ori de câte ori descriau tradiţiile democratice puternic înrădăcinate ale cehilor, aversiunea lor faţă de militarism, oligarhie şi finanţări din surse sus-puse, respectiv toate acele elemente reprezentative pentru Germania veche şi Austro-Ungaria.

Nici americanii, nici englezii nu aveau mari interese în nouaţ anşoară, care semăna cu un mormoloc, cu capul înspre vest şi coada care se îngusta spre vârf în est, strivită între Polonia la nord şi Austria şi Ungaria la sud. Francezii pe de altă parte erau interesaţi, însă nu din motive sentimentale, ci mai degrabă de securitate. Ei îşi doreau să creeze un stat suficient de puternic care să se alăture Poloniei şi noului stat Iugoslavia pentru a împiedica răspândirea bolşevismului şi a Germaniei.4 Pentru a atinge aceste obiective, Cehoslovacia trebuia să primească, printre altele, controlul asupra unor linii de cale ferată cruciale, o poziţie strategică de-a lungul unei căi navigabile importante în Europa Centrală, Dunărea, şi cărbune de calitate.5

Beneš a prezentat revendicările Cehoslovaciei în faţa Consiliului Suprem în 5 februarie, la o zi după ce Venizelos a vorbit în numele

Greciei şi cu o zi înainte ca Feisal să ajungă la Paris pentru a prezenta cauza independenţei arabe. Sarcina lui era mult mai simplă decât a acestora, pentru că Cehoslovacia fusese deja recunoscută de Marile Puteri şi deţinea deja cea mai mare parte a teritoriului dorit – provinciile austriece ale Boemiei, Moraviei şi Sileziei şi provincia ungară a Slovaciei. O mare parte a acestor realizări se datorau lui Beneš şi ajutorului primit de acesta din partea Franţei.

Când a sosit la Paris în 1915, Beneš era un profesor obscur de sociologie din Praga, care reprezenta o instituţie pe nume Consiliul Naţional Cehoslovac. Patru ani mai târziu, a devenit ministrul de externe al unui nou stat. Nu era niciun personaj romantic precum Venizelos sau Feisal, niciun mare soldat precum Piłsudski. Beneš era scund, avea o înfăţişare obişnuită, era pedant, un scriitor plicticos şi un orator neinspirat. (Francezii au fost de părere că aceste calităţi nu aveau cum să nu fie pe placul anglo-saxonilor.) La prima vedere, nu părea să aibă nici plăceri, nici vicii, ci doar câţiva prieteni apropiaţi. Relaţia sa cu Masaryk, căruia îi era devotat, fusese întotdeauna una bizar de oficială. Dar Beneš era foarte energic şi eficient. La Paris, pe parcursul războiului, a pus bazele unor bune relaţii cu toţi cei care ar fi putut contribui la cauza cehă, de la oficiali ai ministerelor de externe până la intelectuali de vază.6 Dacă

Beneš a captat atenţia francezilor, fermecătorul şi chipeşul sau coleg slovac, Milan Stefanik, le-a cucerit inimile. Stefănik, bine cunoscut deja la Paris ca astronom încă din perioada antebelică, a făcut valuri când a preluat cetăţenia franceză şi a devenit un adevărat as al forţelor aeriene.7

În timp ce naţionalităţile din cadrul Austro-Ungariei aflate în pragul ruinei se buluceau să atragă atenţia Marilor Puteri, Beneš depunea eforturi şi mai mari. I-a asigurat pe francezi că ţara sa, spre deosebire de vecinii ei, era gata să lupte împotriva bolşevismului: „Cehii nu pot opri de unii singuri acest curent”. Britanicilor le-a explicat că scopul său era acela „de a forma un stat care să fie cu totul şi cu totul loial… în special Angliei şi care să formeze o barieră între Germania şi Est”.8 Beneš avea un as puternic în mânecă: forţele cehe se eliberaseră din lagărele prizonierilor de război pentru a lupta de partea Aliaţilor. „Vreau toţi soldaţii voştri în Franţa”, i-a spus Clemenceau lui Beneš în iunie 1918, pe parcursul ultimei mari

ofensive împotriva germanilor. „Puteţi conta pe mine, vă voi fi alături până la capăt”. Ministrul francez de externe a recunoscut oficial Consiliul Naţional Cehoslovac drept viitor guvern al unei Cehoslovacii independente şi a făcut presiuni asupra aliaţilor Franţei să facă acelaşi lucru. Şi la acel moment, dar şi ulterior, tot francezii au fost cei care au preluat conducerea şi au recunoscut graniţele Cehoslovaciei, chiar şi pe cele mai controversate. Ca răsplată pentru realizările sale, Beneš a fost invitat să ia parte la audierile Consiliului Suprem de Război pentru a discuta armistiţiul cu Austro-Ungaria.9 Nici iugoslavii, nici polonezii nu au fost invitaţi. Până la deschiderea oficială a Conferinţei de Pace, Beneš făcuse în aşa fel încât să plaseze Cehoslovacia în tabăra învingătoare, iar istoria ţării ca parte componentă a Austro-Ungariei avea să fie menţionată numai în treacăt şi cu regret. Spre deosebire de iugoslavi şi polonezi, cehii aveau avantajul de a vorbi într-un singur glas. Mai ales între Beneš şi Masaryk exista o sincronizare extraordinară, care a rămas neschimbată până la moartea lui Masaryk.

Beneš era cel care executa muncile grele, în timp ce Masaryk a fost cel care a adus la viaţă Cehoslovacia. Avea la îndemână mijloacele necesare: un popor cu o limbă şi literatură slave proprii şi foarte multe amintiri: din secolul al XIV-lea, când bogatul şi puternicul regat al Boemiei se extinsese spre nord, ajungând aproape de regiunea baltică; din epoca de aur în care Praga fusese capitala Sfântului Imperiu Roman; şi apoi mai exista şi povestea mai tristă din 1526, când Habsburgii au distrus ultimele manifestări ale independenţei. Însă această istorie nu făcea nicio referire la slovaci, care, deşi vorbeau o limbă asemănătoare, nu mai avuseseră legături politice cu cehii din secolul al X-lea, când fuseseră ocupaţi de unguri. Reforma, în urma căreia cehii deveniseră preponderent protestanţi, nu avusese niciun efect asupra lor, iar slovacii rămăseseră catolici înfocări.

Masaryk era fiul unui arendaş de latifundii. Se născuse în 1850, la scurt timp după ce revoluţiile paşoptiste aprinseseră flacăra naţionalismului în Europa Centrală. Impulsionat de mama sa ambiţioasă, a decis încă de când era copil să se distanţeze de viaţa rurală. Printr-o determinare extraordinară, a reuşit să ajungă la Universitatea din Viena şi să studieze filosofia.10 Era un tânăr sobru, muncitor, arogant, cu o încredere de neclintit în propriile păreri. De îndată ce şi-a primit primul post într-o catedră universitară a provocat

un mare scandal intrând într-o dispută cu un profesor consacrat. Când a intrat în jurnalism şi politică, a afişat aceeaşi tendinţă de a contesta autoritatea.11

La începutul războiului, Masaryk a ajuns la concluzia că Austro-Ungaria nu mai avea niciun sens şi că viitorul Cehoslovaciei (de la bun început a presupus că aceasta avea să includă şi teritoriile slovace) era independenţa, poate cu sprijinul Rusiei. (A sperat până a murit într-o colaborare a slavilor de pretutindeni.) În 1915, se afla la adăpost în Elveţia. Din păcate, familia sa rămăsese în Praga, fără nicio speranţă de a putea părăsi oraşul. Soţia sa, o americancă, a suferit o cădere nervoasă de pe urma căreia nu şi-a putut reveni niciodată pe deplin, fiica sa cea mai mare a fost închisă, iar fiul său Jan înrolat în armata austriacă. Masaryk s-a mutat în Marea Britanie, unde şi-a petrecut aproape doi ani predând la Universitatea din Londra şi împrietenindu-se cu nenumărate personalităţi influente, de la diplomaţi până la formatori de opinie, precum Wickham Steed de la *TheTimes.12*

După alungarea ţarului în prima revoluţie rusă de la 1917, Masaryk s-a îndreptat către Sankt-Petersburg. A îndemnat instabilul guvern provizoriu să reînceapă atacurile asupra armatelor austriece şi a depus eforturi pentru a-i transforma pe prizonierii cehi de război într-o armată care să lupte cot la cot cu ruşii. Revoluţia Bolşevică din noiembrie 1917 şi decizia lui Lenin de a încheia pacea i-au dejucat planurile. Pe de altă parte, bolşevicii erau dispuşi să trimită Legiunea Cehă, care număra acum 50.000 de soldaţi, pe Frontul de Vest. Singura rută posibilă era una ocolită: să parcurgă 9 600 de kilometri de-a lungul căii ferate transsiberiene până în portul Vladivostok de la Pacific şi apoi să se îmbarce pe mare către Franţa. Masaryk a plecat primul, în martie 1918, primind asigurări de la liderii bolşevici că trupele sale aveau să-l urmeze la scurt timp. Însă după ce a traversat jumătate din Siberia, Legiunea Cehă s-a ciocnit de trupele maghiare care se îndreptau spre vest pentru a se alătura bolşevicilor. Luptele s-au înteţit, iar cehii s-au trezit în plin război cu bolşevicii. Până la sfârşitul verii, forţele cehe deţineau controlul efectiv asupra celei mai mari părţi a căii ferate şi, întâmplător, ajunseseră şi în posesia rezervelor de aur ale guvernului ţarist. În acel moment, războiul european începea să se domolească, iar cehii erau mai de folos la Vladivostok. Forţele aliate care debarcaseră în portul de la Pacific în

august aveau să înainteze spre vest, împotriva bolşevicilor. Prinşi la mijloc şi devenind acum parte a intervenţiei Aliaţilor în războiul civil rus, soldaţii care duceau dorul familiilor lor au fost condamnaţi la încă doi ani în Siberia. Lui Beneš nu îi părea rău; a reuşit să le sustragă o promisiune britanicilor, care, recunoscători fiind, au acceptat Consiliul Naţional Cehoslovac drept singur reprezentant oficial al cehilor şi slovacilor. Masaryk a fost de acord. „Dragii noştri băieţi vor trebui să mai stea o vreme în compania aliaţilor lor", a spus el în timp ce pleca din Vladivostok către Statele Unite ale Americii pentru a obţine şi mai mult sprijin.13

Masaryk a traversat America – a călătorit prin Chicago, Washington, Boston, Cleveland, oriunde erau imigranţi cehi şi slovaci. La New York, le-a ţinut predici experţilor din grupul de lucru The Inquiry despre autodeterminare în Europa Răsăriteană. A vorbit reprezentaţilor celorlalte naţionalităţi din Austro-Ungaria despre colaborare în libertate şi prietenie, în cadrul unei întâlniri vaste organizate la Carnegie Hall, el şi Paderewski au vorbit despre admiraţia profundă pe care şi-o purtau reciproc şi despre lupta pe care o purtau împotriva opresiunii. Cu trei săptămâni înainte de sfârşitul războiului, Uniunea Democrată Central-Europeană, compusă din polonezi, ucraineni, cehi, slavi din sud, români, italieni şi chiar şi armeni şi evrei sionişti, a organizat o reuniune de patru zile la Philadelphia. Masaryk a redactat o Declaraţie a Scopurilor Comune ale Naţiunilor Independente Central-Europene. Când a bătut Clopotul Libertăţii, Masaryk a fost primul care a semnat, înmuindu-şi stiloul în călimara folosită la un moment dat pentru semnarea Declaraţiei Americane de Independenţă.14

La Pittsburg, Masaryk a semnat un alt acord, de această dată cu organizaţiile cehe şi slovace, promiţând că, în cadrul noului stat democratic, slovacii aveau să se bucure de o autonomie largă, având propriile tribunale, un parlament şi propria limbă. Deşi aproximativ o treime din populaţia slovacă trăia în Statele Unite ale Americii, aceştia nu erau încă foarte naţionalişti. Vorbele rostite pe ascuns de compatrioţii lor din Europa Centrală, potrivit cărora nu toţi slovacii îşi doreau uniunea, nu ajunseseră încă pe cealaltă parte a Atlanticului.15 Mai târziu, când relaţia dintre cehi şi slovaci a început să se deterioreze, Masaryk a minimalizat importanţa acordului. „A fost

încheiat pentru a mulţumi o facţiune restrânsă a slovacilor, care visa la Dumnezeu ştie ce formă de independenţă pentru Slovacia". 16

Convenţia de la Pittsburg a servit la a-i asigura pe americani că autodeterminarea avea să ducă la asimilarea Slovaciei în Cehoslovacia. Iar sprijinul americanilor avea să fie vital, după cum ştia prea bine şi Masaryk. Prin Charles Crane, un magnat umblat şi insistent, care făcuse avere producând chiuvete şi closete, Masaryk i-a întâlnit pe Lansing, House (care era de părere că cehul era un tip raţional) şi în final pe Wilson, în 18 iunie. Întâlnirea nu a decurs bine. Cei doi foşti profesori şi-au ţinut reciproc predici. Mai mult decât atât, Masaryk a descoperit că Wilson era mai interesat să folosească Legiunea Cehă din Siberia decât să susţină independenţa Cehoslovaciei. Americanii nu erau încă pregătiţi să recunoască oficial că Austro-Ungaria era terminată.17

Însă, odată cu sosirea toamnei, a devenit evident că fostul imperiu era în ruine. Forţele austriece fuseseră zdrobite pe câmpurile de luptă; în interiorul imperiului, un tânăr împărat fără experienţă privea neputincios cum polonezii, slavii din sud, cehii şi germanii vorbeau despre independenţă. La Praga, protestatarii îi ovaţionau pe Masaryk şi Wilson. Aşa cum spunea Wilson, Austro-Ungaria era „o clădire veche ai cărei pereţi fuseseră susţinuţi de proptele". Sosise vremea să le dea jos.18 în 3 septembrie, Statele Unite au recunoscut Consiliul Naţional Cehoslovac drept guvern beligerant *defacto*. Asemenea declaraţiei făcute anterior de englezi, nici americanii nu făceau vreo referire la teritoriul pe care noua ţară avea să-l primească în componenţă.

Din Paris, Beneš a decis să influenţeze situaţia locală. „Un *faitaccompli*, le-a scris el colegilor săi, dus la bun sfârşit în tăcere şi cu calm, şi menţinerea situaţiei sub control sunt acum factorii decisivi". 19 în 28 octombrie, politicienii cehi din Praga au preluat puterea în mod calm, dar ferm de la administraţia austriacă demoralizată. (Şaptezeci şi unu de ani mai târziu, Revoluţia de Catifea anihila ultimul membru al nomenclaturii comuniste.) Beneš i-a îndemnat pe Aliaţi să evacueze forţele germane şi maghiare de pe teritoriile ceh şi slovac şi să trimită trupe Aliate în zonă.

Era de asemenea de o importanţa crucială, le-a spus el francezilor, să ocupe regiunea Teschen, de la graniţa cu Polonia, şi

Bratislava (Pressburg în germană) din Ungaria. Din moment ce Aliaţii nu prea mai aveau trupe, ocupaţia a fost în mare parte condusă de forţele cehe care acţionau sub comanda Aliată.20

Amânarea începerii Conferinţei de Pace le-a prins extraordinar de bine cehilor. Până în ianuarie 1919, Masaryk revenise la Praga în calitate de prim preşedinte al Cehoslovaciei şi trăia în palatul care servise odinioară drept reşedinţă regilor Boemiei. În pofida protestelor populaţiei locale, trupele cehe pătrunseseră în zonele de graniţă vorbitoare de germană, în regiunile sudice în care Boemia se învecina cu Austria şi în cele nordice de la frontiera cu Germania. În Slovacia, autorităţile militare franceze ordonaseră guvernului maghiar să-şi retragă trupele dincolo de o linie care coincidea în mod convenabil cu graniţa pe care şi-o doreau cehii.

Cea mai mare parte a graniţelor Cehoslovaciei fusese deja stabilită până în momentul în care făuritorii păcii şi-au îndreptat atenţia asupra noii ţări. Mai presus de toate, Beneš îşi dorea ca statul cehoslovac să fie recunoscut de Conferinţa de Pace, dar voia să şi extindă pe alocuri graniţele acestuia. În cadrul audierilor desfăşurate în faţa Consiliul Suprem, a revendicat câteva porţiuni din Polonia, dar şi acea fâşie din Ungaria care se întindea de-a lungul Dunării, pătrunzând spre munţii Carpaţi, în locul în care fluviul cotea spre sud. A cerut, de asemenea, câteva regiuni germane şi austriece, situate la nord şi la sud de vechile teritorii ale Boemiei şi Moraviei, pentru a-i conferi Cehoslovaciei o graniţă mai lină şi mai uşor de apărat. În conversaţiile sale private, Beneš a pretins că aceste revendicări nu îi aparţineau; era presat, a regretat el, de naţionalişti, precum colegul său Kramăr.21

În extremitatea estică a Cehoslovaciei, Beneš a revendicat teritoriile de pe versantul sudic al Carpaţilor în care se vorbea preponderent limba ucraineană pe motiv că populaţia locală, în mare parte ruteană, se asemăna foarte mult cu slovacii. Beneš era de părere că s-ar fi comis o nedreptate dacă aceştia ar fi rămas sub stăpânire maghiară în condiţiile în care Cehoslovacia era pregătită să-i ia sub aripa ei protectoare. (în mod convenabil, imigranţii ruteni din Statele Unite ale Americii votaseră în favoarea unirii cu Cehoslovacia.) Dacă ar fi anexat respectivul teritoriu, Cehoslovacia ar fi avut graniţă comună cu România, un stat prieten.22

Beneš mai avea alte câteva cereri, de fapt, mai degrabă sugestii. În sudul Germaniei, la est de Dresda, trăiau nişte slavi care imploraseră Cehoslovacia să-i protejeze. De fapt, aceasta era o chestiune de etică, pe care o lăsa în seama Conferinţei de Pace. Apoi, Cehoslovacia mai avea nevoie şi de prieteni, căci era înconjurată din trei părţi de germani şi maghiari. Poate se putea crea un coridor sudic, care să traverseze Austria şi Ungaria, şi să lege Cehoslovacia de Iugoslavia.23 „Foarte îndrăzneţ şi imposibil de apărat", în opinia lui Lloyd George.24 Coridorul, care a rămas doar în stadiu de plan, oglindea vechile visuri ale lui Masaryk de a crea o federaţie slavă. Polonezii, iugoslavii, cehii şi slovacii, i-a asigurat Beneš pe francezi, erau conştienţi că aveau multe în comun.25 Deşi disputa cu privire la regiunea Teschen începea să îndepărteze Polonia din respectiva ecuaţie, Cehoslovacia şi Iugoslavia aveau să-şi păstreze relaţia de prietenie.

Cehii aveau o mulţime de argumente cu care să-şi susţină revendicările: trecutul lor glorios, dragostea neţărmurită pentru libertate, faptul că erau virtuoşi, sobri şi muncitori. Se ridicaseră împotriva bolşevismului într-un moment în care popoarele vecine mai puţin puternice îi căzuseră pradă. Erau în acelaşi timp cel mai avansat dintre popoarele slave şi un bastion al civilizaţiei occidentale. Poporul său, susţinea Beneš, crezuse întotdeauna că avea o misiune deosebită de a apăra democraţia de ameninţarea germană. „De aici şi devotamentul fanatic al cehilor, remarcat de toată lumea în război". Revendicările cehilor erau modeste şi rezonabile. „După 300 de ani de servitute şi vicisitudini care aproape că au ras-o de pe faţa pământului, naţiunea simţea că trebuia să se comporte prudent, rezonabil şi corect faţă de vecinii ei; simţea că trebuia să evite să provoace gelozii şi noi lupte care ar fi putut să-i pericliteze din nou statutul", a spus Beneš. Guvernul său, insista el, „dorea să facă tot ce îi stătea în putinţă pentru a contribui la o pace corectă şi durabilă". Lloyd George a fost singurul care nu s-a lăsat impresionat. „Şi-a împopoţonat discursul cu fraze care abundau de dovezi de simpatie faţă de idealurile exaltate proclamate de Aliaţi în cruciada lor pentru dreptatea internaţională". 26 în momentul în care Kramăr, cel de-al doilea delegat ceh, a cerut să-şi expună punctul de vedere, în pofida simpatiei pe care o arăta pentru Cehoslovacia, Clemenceau l-a oprit: „Ah, vom înfiinţa o comisie

specială şi veţi putea discuta cu membrii acesteia în câteva ore. Acum ar fi mai bine să bem o ceaşcă de ceai". 27

Cehii depăşeau cu uşurinţă orice dificultate. Slovacia, au recunoscut ei, avea să includă 650.000 de unguri în cadrul graniţelor sale, dar 350.000 de slovaci tot aveau să rămână în afara ţării. Ungurii nu se puteau plânge; încercaseră zadarnic să-i transforme pe slovaci în unguri şi obligaseră mii de oameni să emigreze. Într-adevăr, a spus Beneš, de-a lungul graniţelor cu Austria şi Germania, în vestul vechii Boemii (regiune pe care germanii o numeau Sudetenland – Regiunea Sudeţilor sau zona de sud), trăiau vorbitori de germană. Însă statisticile austriece antebelice care susţineau că aceştia ar fi numărat milioane nu erau de încredere; pe de altă parte, statisticile cehe, realizate cu mare atenţie, arătau că aici trăiau doar un milion şi jumătate de germani şi că cehii erau de trei ori mai numeroşi. Aceşti germani din Boemia ştiau că viitorul lor era în Cehoslovacia. Nu voiau să-şi vadă afacerile înghiţite de economia germană mai puternică. Poate că unii dintre ei vorbeau de unirea cu Germania Mare sau poate chiar cu Austria, dar făceau acest lucru doar pentru că erau terorizaţi de agitatori externi. În orice caz, iar această teorie era cel mai puternic argument, Cehoslovacia nu putea supravieţui fără rafinăriile de zahăr, sticlăriile, fabricile de textile, berăriile şi topitoriile din Sudetenland.28 Iar cehii aveau nevoie de vechea frontieră, cu munţi şi dealuri, pentru a se apăra. „În Boemia, a comentat cu cinism un expert american, cehii îşi revendică «frontierele istorice» ignorând protestele unei populaţii germane numeroase care nu doreşte să fie asimilată astfel. În Slovacia, insistă asupra drepturilor naţionale şi nu dau doi bani pe vechile «graniţe istorice» bine definite ale Ungariei". 29

Din moment ce Aliaţii recunoscuseră deja cea mai mare parte a noului stat, comisia pentru Cehoslovacia avea o sarcină relativ uşoară. Membrii acesteia au colaborat prietenește, ajutaţi şi de atmosfera neoficială (aveau voie să fumeze), cum a spus Seymour, şi de faptul că americanii şi englezii se reuneau între patru ochi, cum făceau mai mereu, pentru a se pune de acord înainte de reuniuni asupra poziţiilor lor comune. Din când în când, au avut de furcă cu şeful reprezentanţilor britanici, sir Joseph Cook din Australia, care avea păreri foarte bine conturate, deşi nu avea habar de nimic. Nicolson şi-a petrecut mult timp instruindu-l.30 Cum Italia nu avea interese directe

în regiune, reprezentanţii italieni nu au pus beţe în roate aşa cum au făcut în cazul Iugoslaviei. Pe de altă parte, nici nu au fost de mare ajutor. Reprezentantului lor şef, un diplomat bătrân, îi plăcea să spună: „Mă întreb dacă nu ar fi mai înţelept să prezentăm două posibilităţi în cazul de faţă". 31

Graniţele care au ridicat cele mai mari probleme au fost cele dintre Slovacia şi Ungaria. Populaţia locală, formată preponderent din slovaci şi unguri, era foarte amestecată; iar la est de Dunăre nu existau graniţe naturale clare. Francezii sprijineau revendicările cehilor asupra unor teritorii preponderent maghiare; englezii şi americanii, nu. Toată lumea a fost de acord cu faptul că un coridor către Iugoslavia nu era practic. După lungi negocieri şi o mulţime de compromisuri, comisia şi-a finalizat lucrările la sfârşitul primei săptămâni a lunii martie. Preşedintele a cerut părerea finală a delegaţiei britanice. „Ei bine, a spus Cook, tot ce pot spune e că *suntem* o familie fericită, nu-i aşa?" S-a aşternut tăcerea, în timp ce interpretul traducea răspunsul delegaţiei franceze.32

Raportul, prin care cehii primeau o parte din teritoriile adiţionale râvnite de la Germania, Austria şi Ungaria, dar nu pe toate, a fost aprobat pe bucăţi pe măsură ce se redactau tratatele cu statele învinse. În 4 aprilie, Consiliul Celor Patru, aflat în mijlocul înverşunatei discuţii cu privire la termenii păcii cu Germania, a convenit pe neaşteptate că, în ansamblu, ar fi fost mai bine să se păstreze vechile frontiere ale regatului Boemiei. În 12 mai, cu aceeaşi rapiditate, a aprobat vechile graniţe dintre Cehoslovacia şi Austria. Unii delegaţi s-au îngrijorat un pic cu privire la minoritatea germană, ce număra trei milioane de oameni, din Cehoslovacia. Neliniştit, Lansing a vorbit despre ignorarea principiului autodeterminării.33 Se spune că Wilson ar fi exclamat cu surprindere: „Dumnezeule, Masaryk nu mi-a spus niciodată asta!", dar până la urmă nu şi-a bătut prea tare capul cu locuitorii din Sudetenland.34 Deşi ulterior Lloyd George şi-a dat acordul cu mari reţineri, la acel moment a rămas tăcut.35 Clemenceau nu a avut nicio problemă: după cum a spus şi Consiliului Celor Patru, „conferinţa a decis să aducă la viaţă un anumit număr de state noi. Fără să facă vreo nedreptate, poate oare să le sacrifice impunându-le frontiere inacceptabile în favoarea Germaniei?" 36. În fond şi la urma urmei, nimeni nu prea voia să acorde teritoriile germane imperiilor

înfrânte. Majoritatea delegaţilor fuseseră probabil de acord cu declaraţia înflăcărată a lui Masaryk: „Naţiuni întregi sunt persecutate astăzi de germani şi maghiari – asta nu înseamnă chiar nimic?” 37 Iar cehii i-au impresionat plăcut pe făuritorii păcii oferind nenumărate garanţii minorităţilor: şcoli proprii, libertate religioasă, chiar şi reprezentare proporţională în administraţia publică. Cehoslovacia avea să fie Elveţia Europei Centrale.38

Germanii din Sudetenland au protestat zadarnic în anii 1918 şi 1919. Aceştia erau în mare parte agricultori înstăriţi şi burghezi avuţi, care nu ştiau dacă să dispreţuiască noua stăpânire cehă sau să se teamă de revoluţiile de stânga care luau cu asalt nu numai Germania, dar şi Austria. Cel puţin Cehoslovacia le oferea stabilitate. Cert este că Germania era prea preocupată cu propriile probleme pentru a se concentra pe Sudetenland.

Delegaţia germană de la Versailles a menţionat în treacăt această problemă în comentariile scrise adresate făuritorilor păcii. Ministrul de externe german, contele Ulrich Brockdorff-Rantzau, şi-a exprimat simpatia pentru germanii din Sudetenland, dar a subliniat că Germania nu avea să-şi rişte poziţia în cadrul negocierilor cu Aliaţii pentru nişte oameni care nu aparţinuseră niciodată de Germania.39 Includerea în Austria era o soluţie la fel de puţin probabilă, căci la 1919 populaţiile vorbitoare de germană ocupau un teritoriu asemănător unei semiluni în jurul graniţei cu Austria şi Germania. În plus, în 1919, Austria abia dacă se menţinea pe linia de plutire.40

Guvernul ceh şi-a onorat într-adevăr o bună parte a promisiunilor făcute. În regiunile preponderent germane, germanii şi-au putut folosi limba maternă în administraţie. Existau şcoli, universităţi şi ziare în germană. Dar Cehoslovacia era totuşi un stat slav. Pe bancnote erau înfăţişate tinere femei îmbrăcate în portul tradiţional ceh sau slovac. Nici germanii – şi nici maghiarii sau rutenii – nu au simţit niciodată că făceau cu adevărat parte din noul stat.41 Poate că acest lucru nu ar fi avut mare importanţă dacă marea criză economică nu ar fi afectat atât de tare industria din Sudetenland şi dacă Hitler nu ar fi pus atât de mult la suflet problema germanilor pierduţi dincolo de graniţe. La München, în 1938, germanii din Sudetenland i-au oferit pretextul de care avea nevoie pentru a distruge Cehoslovacia.

Soluţionarea problemei graniţelor Cehoslovaciei cu Ungaria a durat mai mult şi din cauza amânării tratatului cu Ungaria, mai întâi din cauza revoluţiei comuniste maghiare de la sfârşitul lui martie, iar apoi din cauza altor conflicte. Cehii i-au asigurat pe făuritorii păcii că unica lor intenţie era combaterea bolşevismului, aşa că, la scurt timp după izbucnirea revoluţiei, au pătruns în Ungaria, ocupând teritorii extinse. Cu acordul lui Foch, forţele cehe au ocupat linii de cale ferată de o importanţă crucială de pe teritoriile maghiare, după care au avansat dincolo de zona permisă de mareşalul francez, cucerind ultimul teritoriu cu zăcământ ungar de cărbune.42 Ungurii au contraatacat la începutul lui iunie. Cehii au apelat pe dată la făuritorii păcii. Erau uimiţi şi răniţi la gândul că cineva ar fi putut să suspecteze că ei i-ar fi provocat pe unguri. „Nu ştiu absolut nimic despre vreo ofensivă cehă", a spus Kramâf. „Tot ce ştiu are legătură cu răspândirea bolşevismului ungar, amestecat şi întrepătruns cu şovinismul maghiar". Beneš a adăugat că statul cehoslovac, paşnic, nu avea habar de ameninţarea de la sud: „eram ocupaţi cu reformele noastre interne şi alegerile ce aveau să vină". Cea mai mare parte a forţelor cehe era concentrată la graniţa cu Germania, fiind gata să treacă la atac dacă Germania refuza să-şi semneze tratatul. „În acel moment, maghiarii, văzând Slovacia complet lipsită de apărare, au atacat". 43 Cehii au profitat de ocazie pentru a revendica noi teritorii maghiare: şi mai multe linii de cale ferată, de exemplu, şi un capăt de pod pe malul sudic al Dunării. Aliaţii, la acel moment cu adevărat îngrijoraţi de acest conflict, au respins cea mai mare parte a cererilor.44 „Trebuie să fim corecţi chiar şi cu ungurii, a spus Lloyd George, nu fac decât să-şi apere ţara". 45 Singura excepţie a fost oraşul Bratislava, preponderent german, de pe malul Dunării, care a fost acordat Cehoslovaciei pe motiv că şi aceasta avea nevoie de un port fluvial. Chiar şi aşa, Cehoslovacia a primit o bună parte a Ungariei de odinioară şi peste un milion de etnici maghiari.

Cehoslovacia a avut probleme şi cu Polonia, mărul discordiei fiind, în acest caz, mica regiune de formă triunghiulară Teschen, unde Silezia Superioară se învecina cu extremitatea de vest a Galiţiei. Regiune austro-ungară, Teschen era râvnită de nenumărate ţări. Era şi un premiu bogat, pe de o parte pentru că se afla la capătul unuia dintre marile zăcăminte de cărbune ale Sileziei, dar şi pentru că era un

important nod feroviar, unde se intersectau tronsoanele principale nord-sud şi est-vest din Europa Centrală. La Paris, Dmowski revendicase regiunea pentru Polonia, invocând argumente etnice. (Populaţia totală număra jumătate de milion de oameni, iar polonezii probabil că erau de două ori mai numeroşi decât cehii.46) Majoritatea poloneză, a spus el, era deosebit de bine educată şi, prin urmare, puternic naţionalistă. Beneš a contestat aceste cifre: nenumăraţi polonezi locuiau doar temporar în zonă. Sosiseră aici pentru nivelul ridicat de trai şi oricum erau atât de influenţaţi de cultura şi limba cehă, încât nu mai erau câtuşi de puţin polonezi. A dat exemplu portul tradiţional al locuitorilor din Teschen şi arhitectura locală.47 Iar cărbunele din Teschen era deosebit de important pentru industria cehă, la fel cum era şi linia de cale ferată, care, din moment ce lega cele două jumătăţi ale Cehoslovaciei, nu putea rămâne sub control polonez din motive de siguranţă. Delegaţii regiunii Teschen, care cereau formarea unui stat independent, nu au avut niciodată vreo şansă în acest sens.48

Asemenea multor altor chestiuni care încărcau agendele de lucru de la Paris, şi această problemă ar fi putut fi rezolvată relativ simplu. Masaryk şi Paderewski se întâlniseră la Washington cu o vară înainte şi conveniseră ca problema Teschenului să fie dezbătută pe cale amiabilă la sfârşitul războiului.49 La faţa locului, după prăbuşirea administraţiei austriece, polonezii şi cehii reuşiseră să-şi împartă între ei responsabilităţile locale. Noul guvern polonez a făcut un anunţ, prostesc dacă e să privim retrospectiv, prin care şi regiunea poloneză a acelui teritoriu putea participa la alegerile pentru noul parlament polonez. Guvernul ceh de la Praga a avut o reacţie exagerată şi, la sfârşitul lui ianuarie 1919, a ordonat trupelor poloneze să plece imediat din Teschen. Acţionând la fel de prostesc, cehii au convins mai mulţi ofiţeri Aliaţi să lase impresia că respectivul ordin venea de la Aliaţi. S-au tras focuri de armă, iar situaţia şi aşa tensionată a escaladat, transformându-se într-o criză în care ambele guverne au trimis întăriri în zonă.50 Un profesor american l-a vizitat pe Masaryk la Praga şi a fost surprins să-l găsească obosit şi nervos. „Impresia pe care mi-a făcut-o este că s-a lăsat cumva târât în această chestiune, nu că ar fi preluat frâiele situaţiei", a transmis americanul. „Cert este că întreaga problemă îl întristează vizibil". 51

La Paris, unde făuritorii păcii erau ocupaţi cu Liga Naţiunilor şi problema rusească, izbucnirea ostilităţilor între cele două state prietene a sosit ca o întrerupere nedorită.52 întrebarea adresată de Lloyd George Camerei Comunelor a rămas faimoasă tot anul: „Câţi dintre dumneavoastră aţi auzit vreodată de Teschen? Mie nu mi-e ruşine să spun că n-am auzit niciodată". 53 Consiliul Suprem i-a convocat pe polonezi şi pe cehi. Cele două tabere s-au învinovăţit reciproc, iar Beneš a profitat de ocazie pentru a prezenta toate motivele – de ordin statistic, etnologic, istoric şi economic – pentru care Teschen aparţinea de Cehoslovacia. Lloyd George i-a cerut cu asprime să păstreze ordinea.54 Făuritorii păcii au înfiinţat o comisie specială interaliată, pe care cele două tabere au acceptat-o fără prea mare tragere de inimă.55

Comisia a reuşit să impună un armistiţiu, dar o soluţie era mult mai dificil de găsit. Lloyd George a mărturisit că simpatiza mai degrabă cu polonezii. Wilson a fost de acord cu el. Fusese impresionat de un grup de ţărani polonezi care sosise la el în birou implorându-l să nu permită să fie înghiţiţi de Cehoslovacia. Merseseră pe jos, îi spuseseră ei, 120 de kilometri până la cea mai apropiată gară pentru a se îmbarca spre Paris.56 Francezii, care de obicei ţineau cu Polonia, îi sprijineau de această dată pe cehi, pe motiv că Polonia putea supravieţui uşor fără Teschen, dar Cehoslovacia, verigă crucială a acelui *cordonsanitaire* împotriva bolşevismului, nu.57 Beneš a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a agita spectrul bolşevic; a avertizat că armistiţiul nu făcea decât să încurajeze forţele întunecate anticehoslovace din Berlin, Viena şi Budapesta. Autorităţile cehe demascaseră deja spionii şi agitatorii bolşevici şi le descoperiseră programele şi hărţile.58

Comisia interaliată nu le-a dat cine ştie ce sfaturi făuritorilor păcii. A subliniat că, dacă regiunea Teschen ar fi fost împărţită în funcţie de criterii etnice, atunci graniţa ar fi trecut prin mijlocul zăcămintelor de cărbune. A sugerat câteva soluţii menite să-i supere fie pe polonezi, fie pe cehi, fie ambele popoare. În aprilie, făuritorii păcii i-au îndemnat pe Paderewski şi pe Beneš să intre în discuţii directe.59 în momentul în care şi-au dat seama că discuţiile nu aveau să ducă nicăieri, delegaţii de la Paris au propus un plebiscit. În vara lui 1919, guvernul polonez a căzut de acord, convins fiind că avea să câştige; din motivul opus, cehoslovacii au refuzat. Un an mai târziu,

după ce au investit în propagandă în partea lor din Teschen, cehii s-au arătat în favoarea consultării populaţiei locale, dar polonezii s-au răzgândit. Plebiscitul nu a putut fi organizat din cauza revoltelor şi grevelor. În iulie 1920, Marile Puteri au luat în cele din urmă o decizie. Cehoslovacia a primit minele de cărbune. Orăşelul Teschen a fost împărţit în două; centrul istoric a revenit Poloniei, iar suburbiile şi linia de cale ferată Cehoslovaciei. Un stat primea centrala electrică, celălalt reţeaua de gaze.60 Acest tip de soluţie avea să fie impus peste tot în Europa Centrală în condiţiile în care naţionalismul etnic modern încerca să se impună într-o lume mai veche, complet diferită. Cele două naţiuni, care ar fi trebuit să fie prietene, au ajuns să se deteste.

Polonia a cochetat pentru o scurtă perioadă de timp cu ideea de a anexa Teschen, dar îşi aruncase toate resursele în războiul cu Rusia. Nu i-a iertat niciodată Cehoslovaciei că a profitat de acea luptă disperată şi că a afişat o vădită lipsă de simpatie, confiscându-i spre exemplu armele livrate din Austria de care avea nevoie stringentă.61 în 1 octombrie 1938, la o zi după dezmembrarea Cehoslovaciei prin acordul de la München, guvernul polonez a cerut înapoierea regiunii Teschen. I-a urmat Ungaria, care a revendicat Slovacia şi teritoriile rutene de pe versantul sudic al Carpaţilor.

Noul stat cehoslovac democratic se ridica pe o fundaţie şubredă. Potrivit liderului socialiştilor austrieci, Aliaţii creaseră un stat format din mai multe naţiuni „măcinate de o ură reciprocă, blocate în mijlocul procesului lor de civilizare şi dezvoltare economică şi socială de vrajbă şi rivalităţi naţionale, alimentate de tiranie şi sentimente care le otrăveau întreaga viaţă publică" 62. Exista un sâmbure de adevăr în aceste cuvinte. Din populaţia totală de 14 milioane de locuitori ai Cehoslovaciei, 3 milioane erau nemţi, 700.000 unguri, 550.000 ruteni, iar pe alocuri mai apăreau şi polonezi şi ţigani. Cehii şi slovacii formau două treimi din populaţia totală. În plus, erau şi destul de dezbinaţi. Teritoriile cehe purtau amprenta eternă a stăpânirii austriece, la fel cum cele slovace o păstrau pe cea a Ungariei. Cehii aveau impresia că ei erau cei care confereau progres şi civilizaţie unei regiuni care stagnase, iar slovacii detestau acest mod de gândire. Cehii, care dominau guvernul naţional, nu doreau să ofere Slovaciei autonomia pe care Masaryk o promisese cu atâta lejeritate la Pittsburg, pe motiv că nu existau destui slovaci suficient de educaţi pentru a-şi administra

propriul guvern; în plus, nu doreau să-i încurajeze pe germani, ruteni şi maghiari să ceară drepturi asemănătoare.63

Începutul anului 1919 a adus cu sine un avertisment pentru ce urma să se întâmple: economia Slovaciei a cunoscut un declin brusc. La acel moment, ţara nu mai avea acces la pieţele şi cărbunele maghiar. Sfecla de zahăr putrezea pe câmpuri, iar rafinăriile se închideau. Un observator american relata că agricultorii şi muncitorii slovaci se răzvrăteau, încercând să transmită noului guvern de la Praga următorul mesaj: „Vă mulţumim că luaţi aminte. Spuneţi că ne-aţi salvat de persecuţia politică a maghiarilor, o situaţie destul de gravă de altfel, dar acum trăim guvernaţi de legea marţială, nu avem locuri de muncă, nu avem de mâncare, suferim de frig, iar viitorul pare întunecat". Preoţii locali îşi făceau cunoscute temerile că religia catolică avea să cadă în mâinile cehilor protestanţi.64 în vară, pe parcursul luptelor dintre Cehoslovacia şi Ungaria, trupele cehe au fost atacate în ariergardă de slovaci.65

În septembrie, consilierul privat al lui House, Stephen Bonsal, a primit în vizită doi slovaci. Aceştia s-au plâns că li se interzisese să părăsească Cehoslovacia şi că reuşiseră să ajungă la Paris după o călătorie obositoare prin Iugoslavia, Italia şi Elveţia. L-au implorat să se întâlnească cu liderul lor, un preot bolnav, părintele Hlinka. Americanul şi escorta sa slovacă au traversat în grabă Parisul, mergând în pas alergător pentru a scăpa de eventuali urmăritori până au ajuns în dreptul porţii izolate a unei mănăstiri. Bonsal a intrat înăuntru, unde s-a întâlnit cu Hlinka, livid la chip, care zăcea într-o cămăruţă, citindu-şi cartea de rugăciuni. Preotul a vorbit despre deziluzia sa, Cehoslovacia. În fond şi la urma urmei, stăpânirea maghiară nu fusese un rău chiar atât de mare. „Am trăit alături de maghiari vreme de o mie de ani", a spus el. „Toate râurile slovace curg înspre câmpia maghiară, toate drumurile noastre duc la Budapesta, marele lor oraş, iar de Praga ne separă bariera Carpaţilor". Slovacii erau catolici devotaţi; cehii, indiferent ce ar fi spus ei, erau eretici. Bonsal nu-i putea da mari speranţe că făuritorii păcii aveau să dezlege ceea ce tocmai legaseră. „Dumnezeu m-a pedepsit, a spus Hlinka cu tristeţe, dar o să continui să mă rog în faţa lui Dumnezeu şi a omenirii pentru poporul meu nevinovat şi neprihănit". 66

În anii 1920, Hlinka a format Partidul Populiştilor Slovaci, care a devenit cea mai importantă forţă politică din Slovacia. În mai 1938, un grup de slovaci americani a prezentat triumfător acordul de la Pittsburg din 1918 în original şi, în cadrul unei reuniuni numeroase organizate la Bratislava, Hlinka a cerut guvernului să îndeplinească promisiunile lui Masaryk. Acesta murise cu un an în urmă, iar în toamnă, când Acordul de la München a deschis uşa mult timp închisă, a murit şi Hlinka. Cehoslovacia, abandonată de aliaţii ei, hărţuită din toate părţile de duşmani, a capitulat în faţa cererilor succesorului lui Hlinka, părintele Tiso, şi a acordat Slovaciei autonomie deplină în cadrul rămăşiţelor statului cehoslovac. Simţind oportunitatea, Hider l-a îndemnat pe Tiso să ceară independenţa deplină. În martie 1939, când armatele naziste au invadat teritoriile cehe, s-a născut şi noul stat slovac. Nu toţi slovacii au primit cu braţele deschise modul în care s-a câştigat această autonomie şi pe naşul nazist care a binecuvântat-o.67

Tiso a murit la scurt timp după crearea statului său. În 1946 a fost executat pentru trădare. Cehoslovacia se refăcuse, avându-l de această dată pe Stalin ca protector. Noua ţară era mai mică şi avea o formă diferită de cea aprobată de făuritorii păcii la 1919; zonele rutene dispăruseră, căci fuseseră înghiţite de Uniunea Sovietică, iar germanii fugiseră, încurajaţi puternic de cehi. Îndeplinind funcţia de preşedinte, Beneš – bătrân şi bolnav – se lupta zadarnic să-şi ţină ţara la distanţă de blocul sovietic care se ridica în Europa Centrală. A murit în septembrie 1948, după lovitura de stat care i-a adus pe comunişti la putere, dar prea devreme pentru a asista la dezlănţuirea nenorocirii care avea să se abată asupra ţării sale. Fiul lui Masaryk, Jan, devenit ministru de externe, a murit în acea lovitură de stat, fiind probabil împins pe fereastră de agenţii comunişti. În 1 ianuarie 1993, s-au năruit şi ultimele rămăşiţe ale construcţiei din 1919, iar Slovacia şi Cehia au anunţat că se separă.

19

Austria

În 2 iunie 1919, în sala mare a vechiului *château* regal de la Saint-Germain-en-Laye, aflat la periferia Parisului, a avut loc o scurtă ceremonie. Delegaţii austrieci, reprezentând o infimă parte a ceea ce fusese odinioară un măreţ imperiu, şi-au primit termenii păcii pe o masă acoperită cu o faţă de masă roşie, sub privirile aţintite ale

reprezentanţilor Aliaţi. Prim-ministrul ceh, care îi cunoştea pe unii delegaţi austrieci din perioada în care fuseseră colegi, şi-a întors ostentativ spatele. Pereţii erau decoraţi cu picturi înfăţişând animale din Epoca de piatră demult dispărute. „Mai mulţi dintre noi – a remarcat Mordacq, consilierul lui Clemenceau – am băgat de seamă această asemănare”. 1

Austro-Ungaria, uriaşa colecţie de teritorii adunată cu sârguinţă de Habsburgi încă din secolul al XIII-lea, începuse să se dezintegreze dinainte de 1914. Marele Război nu i-a dat decât lovitura de graţie. Toate popoarele din componenţa sa – polonezii, cehii, slovacii, slovenii şi croaţii – şi-au clădit propriile ţări, iar ungurii, care fuseseră întotdeauna nemulţumiţi de autoritatea Habsburgilor, şi-au primit în cele din urmă independenţa. Ultimul împărat Habsburg, un tânăr blând şi bolnăvicios pe nume Carol, şi-a abandonat în tăcere tronul în noiembrie 1918, păstrându-şi însă titlurile, obţinute prin zeci de mariaje, negocieri şi cuceriri: împărat al Austriei; rege al Ungariei, Boemiei, Dalmaţiei, Croaţiei, Sloveniei, Lodomeriei, Galiţiei şi Iliriei; arhiduce al Austriei, mare duce al Toscanei şi Cracoviei; duce de Lotharingia, Salzburg, Stiria, Carintia, Craina şi Bucovina; mare duce de Transilvania, margraf de Moravia; duce al Sileziei Superioare şi Inferioare, al Modenei, Parmei, Piacenzei şi Guastellei, duce de Auschwitz şi Sator, de Teschen, Friuli, Ragusa şi

Zara; conte princiar de Habsburg şi Tirol şi tot aşa. Toate acestea erau de domeniul trecutului, iar el avea să-şi dea ultima suflare undeva departe de ochii lumii, la Madeira, unde a murit de gripă în 1922. Soţia sa, Zita, avea să moară în martie 1989, cu câteva luni înainte de căderea cortinei care despărţise Europa Occidentală de cea Răsăriteană.

Făuritorii păcii, preocupaţi să satisfacă revendicările Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi României, avuseseră tendinţa de a ignora Austria şi Ungaria. Comisiile teritoriale care trasau noile graniţe au presupus, ca toată lumea de altfel, că micuţa Austria, redusă acum la teritoriile vorbitoare de germană, şi Ungaria, deja privată de vechiul regat al Croaţiei şi Slovaciei, zăceau inerte, gata să fie împărţite. Ce era corect de făcut în Austria şi Ungaria în conformitate cu principiul autodeterminării? De ce aveau neapărată nevoie aceste state ca săsupravieţ uiască? – aceste întrebări erau adesea ignorate la Paris.

Austria şi Ungaria nu aveau nici măcar comisii proprii care să se ocupe de revendicările lor.

În cea mai mare parte a vechiului imperiu fuseseră formate state aliate. Această decizie făcea loc unei întrebări stânjenitoare. Cine avea să plătească reparaţiile Austro-Ungariei? Polonia, Cehoslovacia sau Iugoslavia? „Nu putem fi consideraţi responsabili pentru declanşarea unui război pe care îl condamnăm" 2, a declarat ferm Beneš. Aliaţii au fost de acord cu el, aşa că statele inamice rămâneau doar Austria şi Ungaria, două ţări strâns unite pe parcursul secolelor, care reprezentaseră nucleul unui imperiu. Reprezentanţii acestora au argumentat că ţările lor nu trebuiau considerate succesoarele acelei formaţiuni statale. Prim-ministrul austriac Karl Renner le-a reamintit făuritorilor păcii că vechiul imperiu dispăruse în noiembrie 1918. „Am venit în faţa dumneavoastră, a spus el în acea zi de iunie, în calitate de teritoriu al unui imperiu dispărut şi decăzut". Austria era o ţară nouă. Asemenea celorlalte state naţionale, noua noastră republică tocmai a venit pe lume, prin urmare nu mai poate fi considerată, aşa cum nu pot fi nici celelalte, o succesoare a răposatei Monarhii". 3 Cel puţin experţii juridici britanici erau de părere că această declaraţie avea sens. Italienii, care sperau să obţină avantaje în detrimentul Austriei, nu erau de acord.4

Atât Austria, cât şi Ungaria au făcut apel la milă şi înţelegere. Au recunoscut greşelile, chiar şi răutăţile comise în trecut, dar au afirmat că vina nu le aparţinea. La fel ca Germania, considerau că renăscuseră şi se curăţaseră de rele.5 Se descotorosiseră de vechile regimuri şi acum îmbrăţişau principiile sacre ale lui Wilson cu inima deschisă. Americanii le-au ascultat înţelegători.6 Wilson îşi dorea ca Austria să devină membră în Liga Naţiunilor de îndată ce îşi semna tratatul de pace.7 Europenii erau mai aspri: Austria şi Ungaria trebuiau să-şi asume responsabilitatea pentru război, la fel cum făcuse şi Germania, şi, pe acelaşi principiu, trebuiau să fie pregătite să predea criminalii de război şi să plătească reparaţii. În momentul în care reprezentanţii austrieci au pus o întrebare stânjenitoare, respectiv cine trebuia să-şi asume responsabilitatea pentru restul regiunilor acum independente ale vechiului imperiu, Aliaţii au răspuns cu voce joasă că austriecii susţinuseră războiul cu mai mult entuziasm decât oricine altcineva:

„Austria trebuie obligată să-şi asume întreaga responsabilitate pentru crima care a declanşat un asemenea dezastru în lume” 8.

De fapt, chiar şi europenii erau gata să fie mai blânzi cu Austria decât cu Ungaria. Lloyd George nu era înverşunat împotriva ei.9 Clemenceau, al cărui frate se căsătorise cu o austriacă, petrecuse mult timp în Austria înainte de război. Asemenea foarte multor compatrioţi de-ai săi, era de părere că Austro-Ungaria făcuse o nebunie aliindu-se cu Germania, dar nu a promovat în mod activ dezintegrarea acesteia până în ultimii ani de război.10 Orlando ţinea discursuri încărcate de dramatism în care prezenta Austria ca principalul duşman al Italiei în timpul războiului, dar politica Romei era ambivalenţă. În trecut, Austria fusese şi inamic, şi aliat. Italia îşi dorea să ocupe teritorii austriece, mai ales Tirolul, dar nu voia ca Iugoslavia să facă acelaşi lucru. Diplomaţii italieni au dat de înţeles guvernului austriac că, dacă nu ar fi existat problema Tirolului, cele două state ar fi putut coopera strâns economic.11

Ungaria era cu totul şi cu totul altceva. În 1919 devenise bolşevică, în timp ce Austria rămăsese socialistă. Se lupta cu majoritatea vecinilor ei; Austria însă era paşnică. Ungaria îşi merita pedeapsa, Austria trebuia compătimită. În plus, spre deosebire de Germania şi Ungaria, Austria era prea mică şi prea săracă pentru a deveni o ameninţare, lucru care i-a ajutat cauza. Nu avea sentimente naţionaliste puternice pentru că nu fusese niciodată o ţară, ci doar o regiune din teritoriile Habsburgilor. În 1919, era un orfan ciudat şi slut, cu un corp minuscul şi un cap imens, reunind teritoriile vorbitoare de germană ale Habsburgilor, cu munţi şi văi pitoreşti, dar sărace, şi fosta capitală imperială Viena, ale cărei palate magnifice, birouri spaţioase, bulevarde largi, piaţete pentru parade, catedrale şi biserici fuseseră construite pentru conducătorii unei populaţii de 50 de milioane de oameni, nu pentru trei milioane. „Avem mii de oficiali de care nu avem nevoie – s-a plâns prim-ministrul austriac unui american care îl asculta înţelegător – şi cel puţin două sute de mii de muncitori. Ne confruntăm cu sarcina terifiantă de a ne da seama ce să facem cu ei”. 12 Deşi jumătate din populaţia Austriei trăia în mediul urban, nu mai existau locuri de muncă.

Odată cu prăbuşirea imperiului, a căzut şi organismul economic al cărui nucleu fusese Austria. Ţara era traversată de Dunăre,

navigabilă acum de la Marea Neagră până în sudul Germaniei. Era înconjurată de o imensă roată de foc formată din linii de cale ferată care o legau de celelalte noduri feroviare din jurul Budapestei şi Pragăi. În noiembrie 1918, comerţul, respectiv importurile de alimente şi materii prime şi exporturile de bunuri manufacturiere au căzut de parcă ar fi fost lovite de un topor, aşa cum s-a exprimat un ziar vienez.13 Cărbunii şi cartofii care soseau odinioară din Boemia sau carnea de vită şi grâul din Ungaria se aflau de cealaltă parte a noilor graniţe. Austria nu avea fondurile necesare pentru a le cumpăra, iar noii ei vecini nu erau prea generoşi. De fapt, erau ocupaţi să-şi revendice partea cuvenită din posesiunile imperiale vieneze: opere de artă, piese de mobilier, colecţii de armuri şi instrumente ştiinţifice, cărţi, arhive, chiar şi laboratoare. Italienii s-au năpustit să revendice operele de artă transportate la Viena înainte de formarea Italiei ca stat, iar belgienii cereau un triptic confiscat de Maria Tereza.14

La Paris, soseau rapoarte îngrijorătoare despre situaţia din Austria: gospodăriile din zonele rurale rămăseseră fără animale; rafturile magazinelor erau goale; tuberculoza făcea ravagii; bărbaţii umblau pe străzi în uniforme zdrenţuite; mii de oameni rămăseseră şomeri – numai la Viena trăiau 125.000 de persoane fără loc de muncă. Fabricile se închideau, iar trenurile şi tramvaiele circulau foarte rar. Fostul comandant şef al armatelor imperiale îşi deschisese o mică tutungerie, iar ofiţerii de rang inferior lustruiau pantofi. Copii morţi de foame cerşeau pe străzi şi oamenii se aşezau la cozi enorme în faţa cantinelor pentru săraci. Fete din familii cu venituri medii îşi vindeau trupurile pentru alimente şi îmbrăcăminte. Pe parcursul uneia dintre frecventele demonstraţii violente, caii forţelor de ordine au fost ucişi, iar oamenii le-au smuls carnea de pe oase în decurs de câteva minute.

Cafenele vieneze erau încă deschise, iar orchestrele continuau să cânte. Dar clienţii beau acum cafea de orz înfofoliţi în paltoane groase. Magazinele şi restaurantele se închideau mai devreme pentru a economisi curent, iar teatrele ţineau spectacole doar o seară pe săptămână. Străzile erau murdare şi nimeni nu se îngrijea de ele. Ferestrele erau bătute în scânduri pentru că nu mai exista sticlă pentru a fi reparate. Palatele Habsburgilor fuseseră jefuite, Schönbrunn fusese transformat în orfelinat, iar Hofburg era închiriat pentru petreceri private.15 „Au aceeaşi atitudine, a transmis un observator american

care studia populaţia vieneză, ca nişte oameni care au suferit de pe urma unui dezastru natural de proporţii, o inundaţie sau foamete. Atitudinea şi argumentele lor nu se deosebeau prea tare de cele ale unei delegaţii care cerea ajutoare pentru muritorii de foame din India, iar localnicii erau convinşi că nu le purtam pic de ranchiună, că îi înţelegeam şi ne doream să-i ajutăm să se pună pe picioare". 16

În ianuarie 1919, Parisul l-a trimis pe funcţionarul britanic William Beveridge (devenit mai târziu părintele statului social) să evalueze nevoile Austriei. Acesta a avertizat că ţara avea să cadă pradă colapsului social dacă nu se trimiteau imediat ajutoare.17 Provinciile deja refuzaseră să trimită alimente către Viena. Vorariberg, aflat în extremitatea vestică a Austriei, făcea mari presiuni să se alăture Elveţiei. Şi celelalte regiuni ar fi putut să-i urmeze la fel de bine exemplul. Guvernul socialist nu avea mare lucru de spus şi trebuia să împartă puterea cu o miliţie populară autoproclamată.18 Făuritorii păcii recunoşteau aceste semne. Nu voiau ca Austria să urmeze calea aleasă de Rusia sau Ungaria. La sfârşitul lunii martie, Aliaţii au ridicat blocada şi au acordat împrumuturi guvernului austriac. Au trimis de asemenea alimente şi articole de îmbrăcăminte. Austria se afla acum pe locul patru, după Germania, Polonia şi Belgia, în topul statelor care beneficiau de cele mai consistente ajutoare din partea Aliaţilor.19 Până în primăvara lui 1919, i-a mărturisit un faimos jurnalist vienez unui american, situaţia se agravase puternic, dar încă mai exista o speranţă.20 în luna iunie a acelui an, autorităţile au înăbuşit relativ uşor încercările comuniştilor de a prelua puterea.

Când austriecii au fost invitaţi să îşi trimită delegaţii la Paris, tratatul cu Austria era departe de a fi finalizat. Pe de altă parte, după cum a confirmat şi Wilson, era bine ca Aliaţii să arate că susţineau guvernul austriac. Atât timp cât Budapesta era condusă de un guvern comunist, aliat fără îndoială cu bolşevicii ruşi, ungurii nu puteau fi invitaţi la masa de negocieri. Lloyd George a fost ceva mai maleabil. Auzise că la Budapesta fuseseră ucişi 200 de membri ai clasei de mijloc, dar nu putea băga mâna în foc că respectiva poveste era adevărată. „Nu putem refuza să cădem la pace cu ungurii pentru că nu ne place guvernul lor", a spus el. Până la urmă, invitaţia către unguri s-a dovedit imposibil de trimis din cauza luptelor izbucnite între Ungaria şi statele vecine.21

Delegaţia austriacă era condusă de prim-ministrul Renner, un individ vesel, masiv, căruia îi plăceau mâncarea şi băutura de calitate, jocurile de cărţi şi dansurile. Era un socialist moderat şi realist.22 Când a plecat spre Paris, mulţimile adunate în faţa gării au strigat: „Veniţi înapoi cu o pace favorabilă". Renner le-a răspuns: „Aveţi încredere în mine că voi obţine tot ce este omeneşte posibil pentru binele dragului nostru popor. Dar nu trebuie să uităm că nefericita noastră ţară nu a câştigat războiul, aşa că vă implor să nu vă faceţi speranţe nebuneşti". 23 Printre experţii care l-au însoţit pe Renner la Paris, s-au numărat şi un pacifist de vază, un jurnalist care legase prietenii în capitala franceză, inclusiv cu Clemenceau, în perioada antebelică, şi un erou britanic autentic. Rudolf Slatin îl însoţise pe generalul Gordon în expediţia dezastruoasă din Sudan, fusese ţinut ani de zile în prizonierat de Mahdi, fusese eliberat apoi de Kitchener şi i se conferise titlul de cavaler. Britanicii şi-l aduceau aminte sub numele *9*

de Slatin Paşa. Acesta i-a scris vechiului său prieten Balfour, rugându-l să le permită delegaţilor austrieci să negocieze între patru ochi cu făuritorii păcii. Balfour şi-a exprimat regretul că nu putea facilita acest lucru, dar l-a folosit pe Slatin ca mijloc neoficial de comunicare.24

Când trenul la bordul căruia se afla a ajuns la Paris, Renner şi-a cerut în franceză scuze că nu vorbea limba. A mărturisit că îi făcea o mare plăcere să viziteze pentru prima dată Parisul. A zâmbit aşa cum se cuvenea în faţa presei. Un alt membru al delegaţiei sale a reuşit să facă o ironie subtilă când a fost întrebat cum fusese călătoria cu trenul care străbătuse câmpurile de luptă: „Cineva a avut mare grijă şi a încetinit mersul trenului nostru ca să putem vedea mai bine cât de minunat arată Franţa în această veselă lună de mai". 25 Austriecii s-au comportat ireproşabil chiar şi în perioada în care au fost nevoiţi să aştepte răbdători tratatul de pace deoarece Consiliul Celor Patru, care îi convocase într-o clipă de entuziasm, îi dăduse uitării la fel de repede. Austriecii jucau cărţi, citeau şi făceau plimbări lungi. „Am primit mâncare bună şi vinuri franţuzeşti – şi-a amintit unul dintre aceştia –, lucruri de care cei mai mulţi dintre noi s-au bucurat după îndelungaţii ani de foamete". Ori de câte ori puteau, gărzile Aliate îi escortau în mici excursii. Renner, care provenea dintr-o familie de agricultori, şi-a dorit în mod deosebit să viziteze un colegiu agricol francez. Toată lumea a

fost de acord că austriecii făcuseră impresie bună, spre deosebire de germani, care sosiseră şi ei la Paris. Localnicii din Saint-Germain făcuseră o adevărată pasiune pentru un delegat din Tirol, îmbrăcat întradition ăla jachetă maronie de vânătoare, cu pălărioara verde cu pană lungă neagră. Nu şi-au dat seama că omul purta doliu, căci cea mai mare parte a Tirolului de Sud vorbitor de germană fusese deja acordată Italiei.26

Austriecii primiseră suficiente informaţii secrete despre termenii păcii, mai ales de la italieni, pentru a cădea pradă neliniştii şi depresiei. Majoritatea graniţelor Austriei fuseseră lăsate în sarcina unor comitete de specialişti care ascultaseră deja doleanţele unor ţări precum Cehoslovacia şi Italia, dar nu şi pe ale Austriei.27 Polonia a primit Galiţia, iar Cehoslovacia a primit Boemia. Odată cu aceste regiuni, Austria a pierdut şi circa trei milioane de vorbitori de germană. Otto Bauer, cel mai inteligent socialist austriac şi ministrul de externe al ţării, a ţinut un discurs plin de patos la Viena. „Nici mai mult, nici mai puţin de două cincimi din populaţia noastră se va afla sub dominaţie străină, fără plebiscit, împotriva voinţei ei, fiind astfel privată de dreptul la autodeterminare/28 Argumentul lui stătea în picioare, dar delegaţii de la Paris nu erau pregătiţi să-l asculte.

În plus, Aliaţii au decis că Austriei nu avea să i se permită să se unească cu Germania.29 La 1919, nenumăraţi austrieci vedeau în *Anschluss* singura speranţă ca ţara lor să fie protejată şi prosperă. În universităţi şi cafenele, intelectualii pangermani discutau înflăcăraţi despre alipirea ramurii căzute a falnicului copac german. Socialiştii erau entuziasmaţi pentru că, după cum susţinea Bauer, Germania se orienta către stânga. Unirea claselor muncitoare din Austria şi Germania avea să consolideze socialismul în întreaga lume. Renner avea o atitudine mai pragmatică şi mai tipică vremurilor de atunci: „Teama de foamete şi şomaj însoţită de reducerea bruscă a locurilor de muncă a convins pe toată lumea să considere *Anschluss-ul* singura soluţie posibilă". 30 Cu toate acestea, foarte mulţi austrieci îşi aveau rezervele lor: catolicilor (marea majoritate a populaţiei) nu le plăceau protestanţii germani; oamenii de afaceri se temeau de concurenţă din partea germanilor; iar vienezii nu voiau ca oraşul lor să cadă pe locul doi, după Berlin sau Weimar. Austriecii din toate păturile socialeâşi aminteau de îndelungata rivalitate dintre Prusia şi Austria pentru

conducerea germanilor de pretutindeni şi de felul în care Germania refuzase să permită Austro-Ungariei să încheie o pace separată în timpul războiului.

La o zi după încheierea războiului, în 12 noiembrie, noua adunare provizorie de la Viena a aprobat o rezoluţie care favoriza *Anschluss-ul* şi deschidea negocierile cu Germania. Austriecii au înaintat prudent, lămurindu-i cât se putea de clar pe germani că o eventuală uniune trebuia să respecte caracterul unic al Austriei.31 Germanii au acţionat la fel de prudent. Germania nu voia să-i enerveze inutil pe făuritorii păcii, mai ales înainte ca propriul acord de pace să fie soluţionat. Aşa cum i-a clarificat şi Brockdorff-Rantzau, ministrul de externe german, lui Bauer, Germania trebuia să se gândească în primul rând la ea însăşi. Dacă Aliaţii rămâneau cu impresia că Germania câştiga teritorii în sud, atunci ar fi fost şi mai porniţi, mai ales francezii, să-i confişte regiunile din vest şi est.32

Negocierile au rămas în stadiu teoretic. Aliaţii hotărâseră, în mare parte ca urmare a insistenţelor Franţei, să interzică orice uniune între cele două state vorbitoare de germană.33 Pentru o scurtă perioadă de timp, la sfârşitul războiului, francezii cochetaseră cu ideea încurajării unei uniuni între Austria şi Bavaria, pentru a forma un bloc catolic puternic care să contracareze Prusia protestantă.34 În primăvara lui 1919, când deja devenise clar că nici englezii, nici americanii nu aveau să susţină împărţirea Germaniei, scopul politic al francezilor s-a schimbat, aceştia urmărind să împiedice Austria să cadă în braţele Germaniei. Reprezentantul francez de la Viena a declarat fără pic de subtilitate că Austria trebuia să renunţe la orice intenţie de *Anschluss* dacă îşi dorea condiţii favorabile de pace.35 Franţa îşi dorea pacea, a spus Clemenceau. „Dacă noi ne reducem armatele şi dacă, în acelaşi timp, Austria măreşte populaţia Germaniei cu şapte milioane de locuitori, atunci puterea vecinilor noştri germani va creşte suficient de mult cât să devină o ameninţare la adresa noastră". 36 Wilson se temea să nu încalce principiul autodeterminării; nu în detrimentul Germaniei, ci al Austriei, a adăugat el în grabă. Pe de altă parte, primea rapoarte de la agenţii săi staţionaţi la Viena că sprijinul de care se bucurase iniţial *Anschluss-ul* începea să pălească. Pe de altă pare, nu mai voia să intre în alte dispute cu colegii săi de la Paris, mai ales într-un moment în care relaţia sa cu italienii era atât de proastă. În aprilie

1919, Wilson şi Clemenceau au convenit ca tratatul cu Germania să includă o clauză conform căreia Germania avea să respecte graniţele Austriei. Austriecii au susţinut mai târziu un lucru puţin probabil, şi anume că Lloyd George a consimţit doar pentru că Clemenceau promisese să-i concesioneze zăcăminte de petrol în Persia.37 Pentru a salva situaţia, premierul britanic a sugerat şi un compromis: Austria putea să se unească cu Germania cu acordul Ligii Naţiunilor. Wilson a acceptat uşurat sugestia şi în tratatele cu Germania şi Austria au fost incluse clauzele corespunzătoare.38 Din moment ce votul consiliului trebuia să fie unanim, Franţa şi Italia aveau un drept efectiv de veto.

La sfârşitul lunii mai, delegaţia austriacă şi-a exprimat delicat nemulţumirea, arătându-se oarecum tulburată de incertitudinea care plana peste tratatul austriac de pace.39 Tratatul austriac, alături de cele ce trebuiau încheiate cu Ungaria, Bulgaria şi Turcia, nu era încă finalizat, iar diferitele articole erau răspândite prin tot Parisul, blocate în discuţiile unei cutare comisii sau unui cutare comitet. Consiliul Celor Patru, care trebuia să aprobe versiunile finale, era ocupat cu negocierile de ultim moment pentru tratatul german şi disputa cu privire la revendicările Italiei. Austria şi problemele ei erau undeva la capătul listei de preocupări a delegaţilor de la Paris. Aşa cum s-a plâns şi un expert britanic: „practic, nu avem pe nimeni suficient de inteligent şi de experimentat la faţa locului şi bineînţeles că italienii sunt foarte dificili” 40.

În cele din urmă, în 2 iunie, delegaţia austriacă a primit un document realizat în pripă, „un simulacru de tratat”, aşa cum l-a numit Hankey. Unele dispoziţii fuseseră pur şi simplu copiate în totalitate din tratatul cu Germania, iar acurateţea şi aplicabilitatea acestora nici nu fusese verificată. De exemplu, austriecii au rămas înmărmuriţi să afle că li se interzicea să deţină submarine.41 Termenii erau şi incompleţi, după cum a explicat oarecum stingher Clemenceau. Aliaţii nu reuşiseră să ajungă la un acord în ceea ce privea graniţele austriece, mai ales cele de la frontiera cu Italia, în Tirol, şi cu Iugoslavia. Din cauza uneineîntele geri de ultim moment, Clemenceau fusese nevoit să scoată din tratat ultima secţiune privind graniţele austriaco-iugoslave exact înainte de a înmâna termenii păcii austriecilor.42

Deşi făuritorii păcii au folosit tratatul cu Germania ca model, s-au arătat mai blânzi faţă de Austria. Aşa cum arătase şi Lloyd George,

în ceea ce privea vina de război, una era să-l pedepseşti pe kaizer, alta era să arunci cu acuzaţii în împăratul Carol, care nici nu urcase pe tron în 1914.43 În privinţa reparaţiilor, iniţial experţii au elaborat un plan imposibil, prin care Austria şi Ungaria aveau să primească nu numai cea mai mare parte a datoriilor de război ale vechiului imperiu, dar şi plata reparaţiilor: „dacă un om este ţinut în viaţă din milă, atunci nu i se poate cere să-şi plătească datoriile", a spus Balfour. În cele din urmă, sarcina de a socoti reparaţiile i-a revenit comisiei special înfiinţate în acest sens, care, doi ani mai târziu, a admis că Austria nu-şi permitea să plătească absolut nimic.44 În schimb, Ungaria, mai puţin norocoasă, a trebuit să efectueze plăţi anuale eşalonate în aur şi materiale. A reuşit să-şi îndeplinească obligaţiile câţiva ani la rând până când situaţia economică naţională s-a deteriorat atât de tare, încât Aliaţii nu numai că i-au acordat împrumuturi, dar au şi suspendat plata reparaţiilor. În 1930, în timpul Marii Crize, plata reparaţiilor Ungariei a fost reeşalonată, primele rate urmând să fie reluate din 1944.

În momentul în care a primit tratatul, care a devenit imediat cunoscut publicului, Renner a ţinut un discurs demn şi împăciuitor: „Ştim, a spus el, că voi, învingătorii, sunteţi cei care ne acordaţi pacea. Suntem absolut hotărâţi să luăm în calcul fiecare propunere care ni se pune pe masă, fiecare sfat pe care ni-l oferiţi". 45 Când s-au întors la hotelul lor, reprezentanţii austrieci au cercetat în amănunt tratatul şi şi-au dat seama „cu tristeţe, înverşunare şi deprimare că Austria a primit nişte termeni chiar şi mai aspri decât Germania, deşi sperasem la o pace mai favorabilă" 46, după cum a spus un delegat. În Austria, au urmat trei zile de doliu public, iar şocul şi dezamăgirea au atins cote de neimaginat. „Niciun tratat de pace redactat vreodată nu a trădat într-un mod mai grotesc intenţiile care chipurile ar fi stat la baza redactării lui decât acest tratat" 47, a scris un ziar de stânga.

În iulie, austriecii şi-au înaintat comentariile scrise, după care au aşteptat ca făuritorii păcii, al căror număr scăzuse deoarece nenumăraţi şefi importanţi de stat părăsiseră Parisul, să-şi cântărească răspunsul. „Exista un contrast puternic, îşi amintea un expert financiar austriac, între grădinile însorite, clipele noastre de relaxare, călătoria întreprinsă şi aşteptarea prelungită a pedepsei pe care noi, inamicii înfrânţi, urma să o primim de la învingători". Îşi petrecea timpul citind

Alexandre Dumas şi evitând conversaţiile încordate cu colegii săi. Strategia austriecilor era să se concentreze asupra câtorva chestiuni-cheie, nu asupra tuturor condiţiilor. Nu s-au atins de clauzele privind reparaţiile, din motivul logic că oricum nu aveau să le poată achita vreodată. Au reuşit să primească unele concesii, precum clauza prin care se interzicea împărţirea comorilor de artă austriece între statele succesoare.48

Făuritorii păcii au fost de acord cu organizarea unui plebiscit în regiunea din jurul oraşului Klagenfort, din sudul Carintiei, care era revendicată şi de Iugoslavia, poate pentru a compensa ignorarea principiului autodeterminării în cazul germanilor din nord, care fuseseră incluşi în Cehoslovacia, sau poate pentru că Iugoslavia nu le trezea un entuziasm atât de mare precum Cehoslovacia, sau poate din simpla dorinţă de a elimina o dispută care ameninţa să degenereze într-un mic război.

La 1919, Klagenfort număra 150.000 de locuitori de diferite etnii; vorbitorii de slovenă erau majoritari, dar principalele oraşe ale regiunii erau germane. Majoritatea populaţiei vorbea fluent mai multe limbi. Klagenfurt, odinioară aflat pe linia frontului care despărţea Imperiul Austriac de Imperiul Otoman, era acum o regiune paşnică, având lacuri şi dealuri, situată la poalele munţilor Karawanken, presărată cu mănăstiri medievale, biserici gotice, palate baroce şi colibe văruite. La sfârşitul războiului, nordul era dominat de o administraţie austriacă provizorie, iar sudul ocupat de iugoslavii care conduceau regiunea cu mână de fier. Din acest motiv, nu după mult timp au izbucnit revolte. De-a lungul liniei de demarcaţie impusă prin armistiţiu, relaţia dintre austrieci şi iugoslavi era tensionată şi câteodată aveau loc şi lupte.49 În februarie, o misiune americană a călătorit prin regiune, oprind oameni la întâmplare pentru a-i întreba de ce naţiune aparţineau. Rezultatele primite i-au surprins: „N-am fi crezut niciodată o asemenea bizarerie dacă nu am fi văzut-o cu ochii noştri şi de atâtea ori: iată, nişte sloveni care nu îşi doresc să fie iugoslavi”. 50

Italia s-a pus de-a curmezişul şi a blocat toate deciziile. Se opunea în primul rând revendicărilor Iugoslaviei, dar se arăta neliniştită şi în ceea ce privea linia de cale ferată care unea noul ei port Trieste de Viena, căci nu dorea ca aceasta să traverseze teritorii

iugoslave. Comisia pentru România şi Iugoslavia a deferit chestiunea Consiliului Suprem, care nu a făcut decât să-i ceară din nou comitetului să găsească o soluţie. În luna mai, chestiunea nesemnificativă a Klagenfurtului a fost târâtă în apriga dispută dintre Italia şi aliaţii săi cu privire la graniţele estice ale Italiei. Iugoslavii au rămas îngrijoraţi pe margine. Austriecii au început să spere. După cum a transmis şi jurnalistul britanic Wickham Steed, „observăm o tendinţă evidentă a «Marilor Trei» de a se arăta foarte blânzi în privinţa Austriei. Slavii din sud au început să se teamă că, în timp ce italienii negociau fără milă cu ei în zona Adriaticii, restul Aliaţilor ar fi putut sprijini Austria să negocieze la fel de dur pentru a delimita frontiera slovenă din Carintia". 51 Delegaţia iugoslavă a început să renunţe treptat la unele revendicări, un gest care a devenit egal cu zero în momentul în care trupele iugoslave din Carintia au început să avanseze brusc spre nord la sfârşitul lui mai. Consiliul Celor Patru a cerut pe dată armistiţiul; acesta a fost impus de abia peste câteva săptămâni, semn că puterea Consiliului în Europa Centrală începea să pălească. Între timp, iugoslavii au ocupat întreaga regiune din jurul Klagenfurtului, au confiscat utilele materiale de război ale austriecilor, iar italienii au ocupat o parte a importantei linii de cale ferată.

Iugoslavii s-au opus propunerii care se vehicula la acel moment privind împărţirea regiunii; în plus, au respins cu vehemenţă ideea de a organiza un plebiscit, susţinută în primul rând de britanici şi americani. (Bănuiau, pe bună dreptate de altfel, că aveau să piardă.52) Într-o oarecare măsură, aveau susţinerea lui Clemenceau, care era conştient că i s-ar fi putut foarte bine cere şi lui să organizeze un vot în Alsacia şi Lorena. Însă Wilson era hotărât ca locuitorii Klagenfurtului să-şi aleagă administraţia, în 31 mai, a sosit în faţa Consiliului Celor Patru şi a spus: „Dacă experţii sunt dispuşi să mă asculte, le voi explica întreaga chestiune". Francezii au ridicat din sprâncene. Marii Patru şi experţii lor s-au înghesuit în jurul unei hărţi imense întinse pe podea. Enervat, Orlando a îmbrâncit un delegat american care îi stătea în drum.53

Iugoslavii au bodogănit, ameninţând cu jumătate de gură să boicoteze tratatul cu Austria, însă în cele din urmă au acceptat un compromis. În regiunea austriacă situată imediat la nord de Slovenia avea să fie organizat un plebiscit; dacă locuitorii alegeau să se unească

cu Iugoslavia, atunci avea să fie organizat un plebiscit şi în regiunea de nord, unde populaţia germană era mai numeroasă. Votul a avut loc în octombrie 1920. Toţi observatorii au fost de acord că acesta s-a desfăşurat exemplar: 22.000 de oameni au votat să rămână în Austria, 15.000 să se unească cu Iugoslavia. Alegătorii au luat probabil în calcul legăturile economice cu Austria, dar au ţinut cont şi de faptul că Austria era mai avansată decât noul stat iugoslav. Poate că femeile s-au gândit că fiii lor ar fi trebuit să se înroleze în armată în Iugoslavia, în timp ce în Austria această cerinţă nu era obligatorie. Oare ar fi votat altfel dacă ar fi putut prevedea viitorul şi dacă ar fi ştiut că Austria avea să devină parte din Germania nazistă, că tinerii sloveni aveau să fie obligaţi să se înscrie în şcoli germane, iar identitatea avea să le fie în mare parte suprimată? 54

Armata iugoslavă a organizat un marş dramatic în teritoriul disputat imediat după anunţarea rezultatului plebiscitului, dar s-a retras în liniște două zile mai târziu. Slovenii din Iugoslavia au deplâns amarnic „amputarea" teritoriului naţional. Bănuiau, probabil pe bună dreptate, că sârbii nu fuseseră niciodată pregătiţi să se sacrifice pentru ei, că erau mult mai interesaţi de graniţele de nord şi est ale Serbiei.55 Şi iată că o altă tristă doleanţă a intrat în catalogul noului stat iugoslav, iar Serbia şi statele vecine au rămas cu o altă amintire amară.

Austria a cerut o altă concesiune de la Aliaţi, o fâşie de teritoriu din extremitatea vestică a Ungariei. (Ca formă, acest teritoriu semăna coridorului propus între Cehoslovacia şi Iugoslavia, refuzat de altfel de Conferinţa de Pace.) Austriecii susţineau că populaţia locală era preponderent germană. Din păcate, locuitorii nu fuseseră niciodată administraţi de austrieci şi considerau că făceau parte din Ungaria. Bineînţeles, a spus un expert britanic, nici nu avea sens să fie consultată populaţia locală, pentru că, după revoluţia comunistă din Ungaria, aceasta era complet confuză. (Guvernul austriac a socotit acest argument util în momentul în care Ungaria a cerut organizarea unui plebiscit.56) Austria a apelat la considerente de ordin strategic – Viena, căile ferate şi drumurile cele mai importante se aflau prea aproape de graniţa cu Ungaria –, dar şi alimentar. S-a plâns că respectiva regiune furnizase dintotdeauna alimente vienezilor, care avuseseră de suferit din cauza crizei de legume şi lapte izbucnite în momentul în care Ungaria devenise stat independent.57 Ungurii au

avut contraargumente, însă făuritorii păcii i-au ascultat pe austrieci. Cea mai mare parte a regiunii, cu excepţia unui singur oraş, a fost acordată Austriei. Budapesta a încercat zadarnic să-l convingă pe Hitler să i-o înapoieze în 1938 ca recompensă pentru neutralitate în timpul *Anschluss-ul*\n? % Prin urmare, Austria a devenit singura naţiune înfrântă care a câştigat noi teritorii la Conferinţa de Pace. A semnat Tratatul de la Saint-Germain în septembrie 1919.

Însă prima experienţă a Austriei ca stat independent nu a fost fericită. În anii 1920, economia ei a traversat crize care mai de care mai acute, pe care le-a depăşit cu greu doar cu ajutorul împrumuturilor zgârcite ale Marilor Puteri. Chiar şi înainte de Marea Criză, şomajul depăşea 10 procente. În martie 1938, când Hitler a pătruns în ţară cu acordul naziştilor austrieci, populaţia locală, cu excepţia evreilor şi comuniştilor, a întâmpinat cu braţele deschise şi oarecum uşurară *Anschluss-ul*. Chiar şi persoanele raţionale, asemenea lui Renner, s-au lăsat pentru o scurtă perioadă de timp purtate de val. Hider a pornit într-un marş triumfal din satul său de baştină, aflat la frontieră, înspre Viena, ovaţionat de mulţimi entuziasmate care îi pavau calea cu flori. În 1945, Austria spăsită îşi primea din nou independenţa, iar bătrânul Renner devenea preşedinte. De atunci nu s-a mai vorbit aproape de loc de *Anschluss*.

20

Ungaria

În 23 martie 1919, când la Paris au apărut primele semne care vesteau sosirea primăverii, doi experţi americani se plimbau ursuzi prin Bois de Boulogne. „Tocmai am aflat, scria unul dintre ei în jurnalul său, de revoltele care au izbucnit în Ungaria. Dacă acestea se vor extinde, toate conversaţiile pe care le-am purtat în ultima vreme pot fi aruncate la coşul de gunoi”. 1 Austriecii oferiseră vagi motive de îngrijorare la Paris, însă ungurii trăseseră adevărate semnale de alarmă, mai ales din momentul în care un comunist total necunoscut pe nume Béla Kun preluase puterea la Budapesta. Dintr-odată, bolşevismul părea să fi făcut un pas gigantic, pătrunzând în bogata Câmpie Panonică, a cărei poziţie era strategică. Dacă ar mai fi făcut un mic salt, ar fi putut ajunge cu uşurinţă în Austria, deja condusă de un guvern socialist, sau în Balcani. Şi dacă ar mai fi înaintat puţin, ar fi pătruns în Bavaria, unde comuniştii se bucurau de efemerul lor

moment de glorie. Kun însuşi transmitea semnale contradictorii, ba trimiţând mesaje încurajatoare conducătorilor Aliaţi, ba salutări frăţeşti claselor muncitoare occidentale. Mai îngrijorător era faptul că îi făcuse o ofertă lui Lenin, cerându-i un tratat. Poate că cele două state comuniste ar fi putut pune bazele unei reţele în teritoriile disputate din extremitatea estică a Poloniei şi Cehoslovaciei, unde se spunea că forţele bolşevice locale cunoşteau un mare avânt.

Chiar şi înainte de sosirea lui Kun pe scena politică, făuritorii păcii priveau Ungaria cu suspiciune. O ţară cu latifundiari, o ţărănime supusă şi o istorie controversată (maghiarii năvăliseră în Europa din Asia Centrală în secolul al IX-lea), Ungaria nu părea sută la sută europeană. Liberalii aveau tendinţa de a învinovăţi oligarhia maghiară pentru cele mai mari greşeli ale vechiului imperiu.2 „S-au purtat discuţii îndelungate despre suprimarea revoluţiei din Ungaria", le-a spus Lloyd George colegilor săi din Consiliul celor Patru, când au aflat prima data de lovitura de stat maghiară. „Nu văd de ce am face acest lucru: nu sunt multe ţări în lume care să aibă aşa mare nevoie de o revoluţie. Chiar astăzi am vorbit cu cineva care a fost în Ungaria şi care cunoaşte bine ce se întâmplă acolo; mi-a spus că această ţară are cel mai prost sistem latifundiar din Europa. Ţăranii sunt la fel de persecutaţi ca în Evul Mediu, iar justiţia seniorială este mea în vigoare. J

Lloyd George, ale cărui cunoştinţe despre Europa Centrală erau limitate, avea de această dată dreptate. Budapesta era o capitală elegantă, modernă, dar lumea rurală, de unde provenea cea mai mare parte a avuţiei Ungariei, era complet diferită. Iobăgia fusese în cele din urmă abolită în 1848, dar majoritatea pământurilor erau încă repartizate în moşii mari, care aparţineau nobilimii sau bisericii. În 1914, prinţul Esterházy deţinea 230.000 de hectare; unul dintre strămoşii săi avusese o uniformă cu nasturi de diamante şi cusăturile brodate cu perle. Marile familii erau mondene şi cosmopolite, aveau case la Viena şi Paris, dădace şi îngrijitori din Anglia, bucătari francezi şi profesori de muzică de origine germană. Vorbeau franceza şi latina cu uşurinţă, dar aveau probleme cu limba maghiară. Ungurii au adus pe lume şi conducători politici, generali, ocazional chiar şi reformatori liberali, dar cei mai mulţi erau profund conservatori şi nu erau interesaţi decât de problemele lor.4 Nu aveau deloc încredere în evrei,

deşi industriaşii şi bancherii evrei bogaţi începeau să se căsătorească cu descendenţii lor; erau de părere că slovacii, croaţii şi românii, care reprezentau probabil mai mult de jumătate din populaţia Ungariei antebelice, trebuiau controlaţi cu mână de fier.5

Individul pe care Béla Kun îl îndepărtase de la putere în martie 1919 fusese unul dintre cei mai importanţi latifundiari. Mihály Karolyi, care a preluat puterea în ultimele zile marcate de haos ale războiului, avea în proprietate o moşie de 25.000 de acri, o sticlărie, o mină de cărbune, un minunat conac de ţară, o vilă la Budapesta şi mai multe cabane de vânătoare. Acesta îşi amintea că fusese dojenit aspru de tutorele lui în momentul în care dăduse bacşiş unei orchestre de ţigani dintr-un restaurant o sumă mai mică decât cea oferită de obicei: „Trebuia să plătesc cel puţin dublul bacşişului oferit de oricine altcineva, căci nu trebuia să uit niciodată că eu eram un conte din familia Karolyi". 6 Soarta îl înzestrase cu nenumărate calităţi, dar nu primise chiar totul. În copilărie, fusese urât, singuratic ţi suferise de palatoschizis (gură de lup). Înconjurat veşnic de rude protectoare şi servitori, a suferit foarte mult când s-a avântat pentru prima dată în societatea maghiară, iar oamenii au râs de el şi femeile i-au respins avansurile timide.7

Ca urmare, tânărul Karolyi s-a dedicat cu pasiune unei întregi serii de îndeletniciri. S-a străduit să devină un bun orator şi a intrat în politică. Paria, bea şi conducea foarte prost automobile rapide. A devenit cel mai cunoscut dandy din Budapesta, iar apoi cel mai nebun bărbat din oraş. Juca polo nechibzuit, făcuse o obsesie pentru scrimă şi a fost unul dintre primii care a pilotat un aparat de zbor peste oraş. A stârnit mirarea tuturor când a spus că petrecerile cu focuri de armă îl plictiseau, iar lumea i-a pus bărbăţia la îndoială când a refuzat tinerele ţărănci în pat (oferite de la bun început tuturor oaspeţilor care participau la joc.) Ideile sale erau considerate extremiste, cel puţin prin prisma standardelor lumii din care provenea. Înainte de război, era adesea văzut în compania unor personaje ciudate, socialişti, politicieni din clasa de mijloc sau intelectuali.8

Karolyi a participat la efortul de război. (Regimentul său nu a pornit efectiv la luptă decât după ce soţia sa a dat naştere primului lor copil.) în 1918, cerea încheierea unei păci separate cu Aliaţii şi sfârşitul mult aşteptat al uniunii cu Austria. În 31 octombrie, Karolyi a devenit

prim-ministrul Ungariei; două săptămâni mai târziu, a proclamat republica. „Pare un individ cumsecade, transmitea un american, dar neliniştit şi veşnic îngrijorat, lucru probabil deloc surprinzător”. 9 Armata nu mai asculta ordinele, administraţia civilă era la pământ, sistemul de transport se prăbuşise, iar banii începeau să-şi piardă rapid valoarea.

Văzând că fostele posesiuni li se scurgeau efectiv printre degete, ungurii au cerut protecţie. Un văr al împăratului, care îşi spunea acum Joe Habsburg, i-a propus lui George al V-lea ca Ungaria să devină parte a Imperiului Britanic. Ungurii sperau să poată împrumuta un prinţ englez.10 Asemenea germanilor şi austriecilor, aveau speranţe că revoluţia lor republicană avea să-i îmblânzească pe Aliaţi. Academia Maghiară a adresat un apel unor intelectuali de vază din statele aliate, rugându-i să nu permită dezmembrarea Ungariei.11 Karolyi şi-a numit ca reprezentant o feministă faimoasă pe care a trimis-o în Elveţia să ia legătura cu Aliaţii, gândindu-se, foarte prost de altfel, că astfel avea să-i convingă că Ungaria adopta o nouă atitudine liberală. (Feminista i-a şocat pe elveţienii conservatori şi şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului certându-se cu membrii propriei delegaţii.12) Un restaurant consacrat din Budapesta a numit un fel de mâncare în onoarea mareşalului Foch. (Din păcate, în traducere în limba maghiară, mâncarea purta numele de „supă diaree”.)

La fel ca toată lumea, şi ungurii îi idolatrizau pe americani. Platforma sa de pace, i-a asigurat Karolyi pe reprezentanţii americani de la Budapesta, era „Wilson, Wilson, Wilson”. Oraşul era pur şi simplu sufocat cu fotografii înfăţişându-l pe preşedintele american şi cu sloganul „O pace în stil Wilson este singura pace pentru Ungaria”. Pentru unguri însă acest lucru însemna păstrarea graniţelor istorice ale Ungariei, nu autodeterminare pentru minorităţile din cadrul ţării. S-a discutat foarte mult despre Elveţia, simbolul preferat al locuitorilor Europei Centrale când se discuta despre autonomie regională, limbă şi alte drepturi. Guvernul Karolyi a început să promulge legi în acest sens.13

Apelurile ungurilor au fost zadarnice. Aliaţii au continuat să se arate suspicioşi. Să fi fost oare Karolyi atât de liberal pe cât susţinea? În fond şi la urma urmei, era un aristocrat având legături cu oamenii care conduseseră Ungaria în timpul războiului.14 Cu toate că englezii

şi americanii şi-au păstrat calmul, francezii şi-au manifestat ostilitatea. Politica franceză avea două scopuri de la care nu se abătea: să blocheze bolşevismul rusesc şi să construiască un bloc de state – compus din vecinii Ungariei, Cehoslovacia, România şi Iugoslavia – care să contrabalanseze Germania. Cehoslovacia şi România au putut să-şi prezinte revendicările în calitate de state aliate, fapt ce nu a ajutat cazul Ungariei, cum nu a ajutat nici trasarea graniţelor ei bucată cu bucată, mai întâi în cadrul comisiei pentru Cehoslovacia şi apoi în cea pentru România şi Iugoslavia. După cum a recunoscut şi Nicolson, care reprezenta Marea Britanie în ambele comisii, „lumea şi-a dat seama mult prea târziu că aceste două comitete distincte au impus pierderi teritoriale şi demografice Ungariei, pierderi care privite în ansamblu erau într-adevăr foarte dure" 15.

Din cauza francezilor, ale căror trupe constituiau majoritatea forţelor Aliate staţionate în Europa Centrală, Ungaria şi-a pierdut o bună parte din teritorii chiar înainte de începerea Conferinţei de Pace. În noiembrie 1918, plini de optimism, Karolyi şi colegii săi au sosit la Belgrad să capituleze. Aveau asupra lor vederi poştale pe care voiau să primească autograful generalului francez Louis Franchet d'Espèrey. Acesta i-a salutat cu răceală şi a respins de la bun început pretenţiile lor. Le-a spus că nu credea că reprezentau o Ungarie nouă, liberală. „Vă cunosc istoria. La voi în ţară i-aţi persecutat pe toţi cei care nu erau maghiari. Acum cehii, slovacii, românii şi iugoslavii sunt duşmanii voştri; eu ţin aceste popoare în căuşul palmei mele; nu trebuie decât să le fac un semn ca să vă distrugă" 16, a spus generalul francez. Francezii le-au permis sârbilor să avanseze spre nord, pătrunzând pe teritorii maghiare, cehilor să preia Slovacia, iar românilor să avanseze spre vest, într-un teritoriu pe care îl râvneau mult, Transilvania. În momentul în care guvernul maghiar a denunţat această ofensivă la colonelul Vix, conducătorul misiunii militare franceze la Budapesta, acesta a refuzat să transmită mai departe doleanţele lor.17

Pe bună dreptate, ungurii se temeau că ocupaţia temporară avea să se înăspreasscă şi să se permanentizeze. Se resemnaseră deja cu pierderea Croaţiei, chiar şi a Slovaciei, deşi încă sperau să obţină graniţe mai generoase decât cele pe care le-au obţinut până la urmă. Transilvania era însă altceva. Situată dincolo de dealurile ce separau Câmpia Panonică de zonele muntoase, aceasta era apărată de curbura

Carpaţilor, exact în locul în care aceştia se arcuiesc spre est, formând un unghi ascuţit ce se îndreaptă spre Marea Neagră. Transilvania reprezenta aproape jumătate din vechiul regat al Ungariei; era o regiune bogată, o componentă importantă a istoriei Ungariei.

Datorită poziţiei sale geografice, Transilvania beneficia de graniţe naturale, dar, pe parcursul secolelor, invadatorii – romanii, germanii, slavii, maghiarii – găsiseră diverse modalităţi de a pătrunde în interiorul ei. Se aflase sub control maghiar din secolul al XI-lea şi rămăsese aşa, sub diferite forme, până în 1918. Intelectualii români respingeau varianta istoriografiei maghiare, susţinând că românii se stabiliseră în regiune cu mult înaintea oricărui alt popor. „Pe acest teritoriu – a declarat Brătianu în februarie, în faţa Consiliului Suprem – s-a format naţiunea română; vreme de secole, acest popor nu a aspirat la nimic altceva decât să se unească politic cu această regiune". 18 (Brătianu nu a menţionat că revendicările României întreceau cu mult vechile graniţe ale Transilvaniei, pătrunzând de-a dreptul pe teritoriul maghiar.) României, a continuat el, i s-a promis Transilvania prin Tratatul de la Bucureşti, în 1916, când a intrat în război. Acest argument nu avea nicio putere de convingere, deoarece toată lumea îşi amintea de pacea separată încheiată de România cu Germania în 1918. De fapt, Brătianu avea un argument mult mai bun; chiar şi potrivit statisticilor maghiare, românii reprezentau peste jumătate din populaţia Transilvaniei; ungurii reprezentau doar 23 la sută, iar germanii şi alte minorităţile restul. La sfârşitul războiului, o adunare a românilor din Transilvania îşi exprimase prin vot dorinţa de a se uni cu România. Germanii din regiune le-au acordat în cele din urmă sprijinul. Ungurii au continuat bineînţeles să se opună.19 Făuritorii păcii s-au arătat oarecum îngrijoraţi de ce avea să se întâmple cu minoritatea maghiară – Brătianu a promis că avea să fie tratată în conformitate cu politicile liberale –, dar nu au tăgăduit că Transilvania trebuia să aparţină de România.20 De fapt, francezii se deciseseră înainte să asculte pledoaria lui Brătianu.21

Făuritorii păcii au cerut Comisiei pentru România şi Iugoslavia să traseze noua graniţă dintre Ungaria şi România. Francezii şi italienii doreau să ofere României o porţiune generoasă din Ungaria, dar englezii şi americanii respectau liniile de demarcaţie etnică, potrivit cărora graniţa ar fi trebuit trasată undeva mai la est.22 Însă, după cum

a spus unul dintre experţii britanici, „firesc ar fi ca balanţa să încline mai degrabă în favoarea aliatei noastre, România, decât a inamicei Ungaria" 23, în martie, comisia a terminat de redactat un raport de compromis care satisfăcea o bună parte a revendicărilor României. Ungurii au fost consternaţi când au auzit zvonurile, în mare parte adevărate, despre noile graniţe.24 Au apărut afişe înfăţişând harta Ungariei împărţită în patru, însoţită de legenda „*Voulez-vous fairequatreAfcace-Lorraines*?**9**"*2* Până să-şi poată da verdictul şi Consiliul Suprem, în Ungaria a izbucnit revoluţia, iar ţării împresurate din toate părţile i s-a adăugat şi stigmatul bolşevismului.

De ceva vreme guvernul Karolyi era atacat atât de dreapta, înverşunată împotriva tentativelor de reformă latifundiară, cât şi de stânga, care simţea că reformele nu avansau suficient de repede. Făuritorii păcii nu au făcut mare lucru pentru a schimba situaţia. În primele luni ale anului 1919, Austria a primit ajutoare în valoare de 288.000 de tone de alimente şi îmbrăcăminte, iar Ungaria doar 635 de tone.26 „Greutăţile cu care ne confruntam erau amplificate de reaua-voinţă şi lipsa de eficienţă a diferitelor misiuni străine stabilite la Budapesta" 27, şi-a adus aminte cu amărăciune Karolyi, pe când trăia în exil. În 20 martie, colonelul Vix i-a dat lovitura de graţie, înmânându-i lui Karolyi decizia Consiliului Suprem de a înfiinţa o zonă de neutralitate între Ungaria şi România. Ungaria avea zece zile la dispoziţie să-şi retragă toate trupele la vest de această zonă, în timp ce românii puteau înainta până la frontiera estică a zonei de demarcaţie. În opinia delegărilor de la Paris, decizia avea ca scop împiedicarea ciocnirilor violente dintre cele două naţiuni.28 Ungurii însă nu au văzut-o cu aceiaşi ochi.

După cum i-a explicat şi Karolyi lui Vix, ungurilor li se cerea să se retragă practic din teritoriul revendicat de România, în timp ce trupelor române li se permitea să avanseze 100 de kilometri înspre vest. Ce le-ar fi împiedicat să pătrundă şi mai adânc în Ungaria? Ungurii învăţaseră să nu se încreadă în făgăduielile românilor. Dacă avea să fie de acord cu instituirea zonei neutre, atunci Ungaria avea să cadă pradă revoluţiei, iar guvernul său avea să fie înlăturat. Apoi a bodogănit ca pentru sine, „în ceea ce mă priveşte, ar trebui să fiu

[9] „Vreți să creați patru provincii Alsacia-Lorena?" (în orig., în 1b. franceză). (N. red.)

mulţumit să scap de responsabilităţi". Vix nu s-a lăsat impresionat; i-a repetat că nu era o decizie politică. Ungurii trebuiau să se liniştească şi să accepte ultimatumul de la Paris. Era convins că Aliaţii aveau să ţină România în frâu. De ce să nu ocupe întreaga ţară atunci, a întrebat retoric Karolyi: „faceţi din ea o colonie franceză, românească sau cehoslovacă". Vix a ridicat din umeri. A doua zi, guvernul Karolyi a fost înlăturat, iar prim-ministrul trimis în exil.29 A murit în 1955 pe Riviera Franceză.

Aşa cum a prezis Karolyi, succesorul său a fost un revoluţionar. Béla Kun provenea dintr-un mic sătuc din Transilvania şi era fiul unui notar beţiv şi lipsit de iniţiativă. (Tatăl său era un evreu nereligios, ceea ce a alimentat teoria antisemită a conspiraţiei iudeo-marxiste.) Neserios şi prefăcut, Kun era vanitos, coleric şi egoist.30 Toată lumea îl considera slut, căci avea o căpăţână mare care se sprijinea pe un trup mic şi plăpând, nasul plat şi urechile enorme.31 înainte de război, îşi clădise o reputaţie de jurnalist radicalist. În 1914, s-a înrolat în armată şi a luptat împotriva ruşilor pe Frontul de Est, unde a fost prins şi închis într-un lagăr de prizonieri de război. Revoluţia Rusă de la 1917 i-a schimbat profund atât afilierea politică, cât şi norocul. În 1918, era liber şi se întâlnea la Moscova cu Lenin şi alţi bolşevici în calitate de conducător al noii mişcări comuniste maghiare. La sfârşitul războiului, noii săi prieteni i-au dat aur şi documente false şi s-a întors în Ungaria pentru a răspândi revoluţia. Sincronizare perfectă.

Kun şi-a făcut loc repede în haosul politic al Ungariei. împărţea manifeste şi cereri, organiza greve şi demonstraţii. După ce a fost bătut măr de forţele de ordine budapestane, a devenit martir.32 în 21 martie, la o zi de la publicarea ultimatumului Aliaţilor, aliaţii socialişti ai lui Karolyi l-au vizitat pe Kun în închisoare; erau pregătiţi să le înmâneze puterea comuniştilor. Kun şi-a primit libertatea, revoluţia şi puterea în aceeaşi zi, fără să tragă nici măcar un foc de armă. A doua zi, a proclamat Ungaria republică sovietică.

După părerea unui tânăr ofiţer american staţionat la Budapesta, revoluţia a fost mai degrabă naţionalistă decât comunistă: „Ungurii care sunt uniţi în convingerea lor că Ungaria nu trebuie împărţită, s-au folosit de bolşevism în disperare de cauză pentru a-şi menţine integritatea naţională" 33. La Paris, Consiliul Celor Patru, nume pe care îl avea acum Consiliul Suprem, a ezitat. Clemenceau şi consilierii săi

militari doreau să-i sprijine pe români şi să-i folosească în luptă împotriva bolşevicilor unguri şi ruşi. Foch s-a prezentat în faţa consiliului cu o hartă enormă, arătând că România era un element-cheie în lupta pentru prevenirea formării unui front bolşevic puternic în Europa Centrală. Uitaţi de Albii din sudul Rusiei, a spus el cu asprime, oricum au pierdut deja. „De asta vă subliniez: consolidaţi România, pentru că acolo nu aveţi numai o armată, ci şi un guvern şi un popor". Wilson a recunoscut că nu ştia cum să procedeze mai bine. „Care este mai exact poziţia noastră vizavi de bolşevici?" Poate că decizia de a crea o zonă de neutralitate între Ungaria şi România nu fusese tocmai înţeleaptă: „Se pare că această metodă nu a dat rezultatele dorite". Oare Conferinţa de Pace trebuia să aleagă de partea cui era? „Oficial suntem prietenii ungurilor şi chiar şi mai buni prieteni cu românii". Clemenceau a răspuns cu severitate: „ungurii nu sunt prietenii, ci duşmanii noştri". Dintre toate popoarele din fosta Austro-Ungarie, au fost ultimii care s-au predat.34

Lloyd George, care la acel moment nu mai era atât de ostil ungurilor ca la început, s-a aliat cu Wilson. De altfel, croaţii şi slovenii luptaseră până în ultima clipă pentru Austro-Ungaria, iar Aliaţii erau acum prietenoşi cu aceştia. „De ce să nu demarăm negocierile şi cu maghiarii?" Condiţiile păcii cu Germania trebuiau să fie un avertisment pentru toate statele inamice; îşi petrecuse sfârşitul de săptămână la Fontainebleau, analizând greşelile delegaţilor (de exemplu, faptul că lăsaseră germani sub conducere poloneză). Era la fel de periculos pentru viitoarea pace europeană să lase milioane de unguri în afara graniţelor ţării lor. În plus, având în vedere experienţa cu Rusia, se îndoia de fezabilitatea unei soluţii militare în cazul bolşevismului. „Haideţi să nu ne purtăm cu Ungaria aşa cum am făcut cu Rusia", i-a îndemnat el pe delegaţi. „Ne ajunge o Rusie". A sugerat să trimită o persoană de încredere la faţa locului, poate pe Smuts, care să transmită rapoarte despre Kun şi regimul său. Entuziasmat, Wilson şi-a dat acordul. Clemenceau a consimţit fibră prea mare tragere de inimă. La presiunea francezilor, Consiliul Celor Patru a convenit să trimită provizii militare României.35

În seara zilei de 1 aprilie, Smuts şi consilierii săi, printre care şi Harold Nicolson, au părăsit Parisul la bordul unui tren special cu direcţia Budapesta. La prima vedere, sarcina lui Smuts era să-i

convingă pe unguri să accepte zona de neutralitate dintre Ungaria şi România; dar adevăratul său scop era să-l evalueze pe Kun şi să afle dacă putea fi folosit ca punte de legătură neoficială cu Lenin. (Aliaţii încă nu elaboraseră o politică realistă faţă de Rusia.) Din punctul de vedere al Marii Britanii, misiunea putea fi utilă dacă se contrabalansa influenţa franceză în Europa Centrală.36 Veştile au provocat un mare entuziasm la Budapesta, unde ungurii au considerat misiunea un semn că reprezentanţii de la Paris erau gata să recunoască noul guvern. Kun a vândut Italiei, în grabă şi la preţ redus, ceea ce mai rămăsese din capitalul Ungariei – proviziile ei de grăsimi – şi a comandat kilometri întregi de catifea roşie pentru a acoperi toate clădirile de pe bulevardul ce lega principala gară a Budapestei de cel mai luxos hotel al capitalei maghiare, care la rândul lui a fost împodobit cu un Union Jack[10] gigantic şi un tricolor.

Ajuns la Budapesta, Smuts a refuzat să-i facă jocul lui Kun. S-a încăpăţânat să nu se dea jos din trenul său special, aşa încât Kun a fost nevoit să urce la el. (Catifeaua roşie a trebuit să aştepte ziua de 1 Mai pentru a fi folosită.37) Nicolson, care nu manifesta cine ştie ce prietenie faţă de Ungaria nici înainte de război, l-a privit pe comunist cu trufia specifică a clasei din care făcea parte: „Un bărbat mărunt, de aproximativ 30 de ani, cu un chip palid şi rotund, cu buze umede şi căzute; ras în cap, dar lăsându-te să întrevezi câteva fire roşcate de păr; o privire bănuitoare şi meschină; are chipul unui criminal posac şi nesigur". Iar noul ministru de externe al Ungariei, care îl însoţea pe Kun, era la fel de dezagreabil: „Un evreu mic şi insinuant – îmbrăcat într-o haină de blană mâncată de molii, cu o cravată îngustă verde şi gulerul murdar". 38

Discuţiile purtate în spaţiul înghesuit din vagonul restaurant nu au decurs bine. Kun îşi dorea recunoaşterea guvernului său; Smuts era decis să îl refuze; Kun dorea ca românii să se retragă la est de zona de neutralitate; Smuts era pregătit să facă doar nişte concesii minore în urma cărora tot România ar fi ocupat Transilvania. Smuts a decis că nu avea niciun sens că continue negocierile: „Ei bine, domnilor, a spus el la sfârşitul celei de-a doua zile de discuţii, trebuie să îmi iau la revedere". A dat politicos mâna cu reprezentanţii maghiari, după care

[10] Steagul național al Marii Britanii. (7V. red.)

s-a urcat în trenul care, spre surprinderea ungurilor, a pornit încet din gară.39 După scurta sa incursiune, Smuts a ajuns la concluzia că liderul bolşevic ungur era un individ tâmpit al cărui guvern nu avea cum să supravieţuiască prea mult.

Pe de altă parte, aşa cum le-a spus şi delegaţilor de la Paris, era dispus să dea curs singurei sugestii utile făcute de Kun, şi anume ca naţiunile fostei Austro-Ungarii să fie convocate pentru a-şi stabili împreună graniţele şi strategiile economice. Smuts chiar a colaborat pentru o scurtă perioadă de timp cu economistul Keynes la elaborarea unui plan pentru acordarea unui împrumut internaţional care să faciliteze refacerea economiilor din bazinul Dunării. Acestea erau nişte idei cât se poate de fireşti, dar nu s-au concretizat la Paris. Italienii se împotriveau cu încăpăţânare oricărei sugestii care însemna renaşterea Austro-Ungariei, iar ceilalţi Aliaţi nu aveau mari interese să implementeze acele propuneri. Având în vedere ostilităţile reciproce dintre statele succesoare ale Austro-Ungariei, probabil că în 1919 acest plan era peste puterile oricui. Lupta pentru moştenire crea o adevărată prăpastie între succesoarele Austro-Ungariei, iar în perioada interbelică orice fel de cooperare avea să fie aproape inexistentă în spaţiul dunărean.40 însă acest vis nu s-a stins niciodată cu adevărat. Fiul ultimului împărat, dr. Otto von Habsburg-Lothringen, aşa cum este acesta cunoscut în Parlamentul European, încă depune eforturi neobosite pentru cooperare între naţiunile care la un moment dat au aparţinut strămoşilor săi.

În Ungaria, ziarele controlate de comunişti susţineau că misiunea lui Smuts era o dovadă a faptului că Aliaţii recunoscuseră regimul. Nu au scris absolut nimic despre plecarea pe nepusă masă a delegatului, dar au răspândit diferite versiuni despre ce se întâmplase la bordul vagonului-restaurant, versiuni care au amplificat neliniştea publică.41 Se zvonea că Aliaţii trimiteau o armată să ocupe Budapesta sau că Troţki şi Armata Roşie soseau din nord-est în ajutorul Revoluţiei Maghiare şi a recent izbucnitei revoluţii din Bavaria. Roşiii austrieci ar fi fost la un pas să ocupe Viena. Comuniştii ar fi arestat mii de membri ai burgheziei şi nobilimii. Dreapta ar fi complotat să pună mâna pe putere, dar şi stânga ar fi elaborat planuri pentru a dezlănţui teroarea în masă.42 Nu toate zvonurile erau false.

Troţki nu pornise la drum, dar adevărul era că bolşevicii sperau să se unească cu fraţii lor comunişti.43 La Belgrad, Franchet d'Espèrey încerca să-i convingă pe iugoslavi să trimită câteva regimente la Budapesta împotriva lui Kun.44 într-un palat vienez, nobilii exilaţi, printre care şi rudele lui Karolyi, se întâlneau în secret pentru a pregăti o contrarevoluţie. (Conspiratorii îndrăzneţi au atacat ambasada ungară şi au confiscat o mică avere în bani gheaţă, trimisă de Kun în afara ţării; din păcate, nu au reuşit să facă nimic cu banii pentru că au început să se certe cum să-i cheltuiască.45) În zonele rurale ale Ungariei, la distanţă sigură de influenţa Budapestei, mai mulţi ofiţeri de armată, conduşi de un alt văr de-al lui Karolyi, plănuiau o lovitură militară. L-au convins pe unul dintre puţinii eroi ai flotei austro-ungare, amiralul Horthy, să li se alăture.46

Regimul lui Kun le-a creat o stare de nelinişte oponenţilor săi. Pe parcursul celor 133 de zile în care a deţinut puterea, a anunţat reforme extreme, în mare parte inaplicabile: interzicerea alcoolului, naţionalizarea fabricilor, împărţirea marilor moşii, abolirea tuturor titlurilor nobiliare, cultură proletară pentru întreaga populaţie, băi obligatorii şi educaţie sexuală pentru şcolari, realocarea obligatorie a locuinţelor şi a mobilei, sistematizarea cimitirelor. Au pierdut simpatia aproape tuturor păturilor sociale, de la catolicii oripilaţi de planurile guvernului de a transforma bisericile în cinematografe până la liberalii şocaţi de cenzura impusă, arestările arbitrare şi poliţia secretă. Opinia publică a condamnat regimul în primul rând pentru că nu a reuşit să facă faţă inflaţiei şi foametei, dar şi din cauza corupţiei de care a dat dovadă.47

Însă cei care au dat lovitura de graţie guvernului Kun au fost duşmanii din afara ţării. În aprilie, la o săptămână după plecarea lui Smuts din Budapesta, armata română, cu încuviinţarea şi susţinerea celei franceze, a pătruns în zona de neutralitate, îndreptându-se spre Budapesta.48 Câteva zile mai târziu, cehii au făcut aceeaşi manevră în nord. Românii aflaţi la Paris susţineau, la fel ca şi cehoslovacii, că nu aveau nicio vină. „Mă tem, a spus Brătianu Consiliului Celor Patru, că informaţiile dumneavoastră despre rolul armatei române şi provocările ungurilor nu sunt corecte". 49 Manevrele românilor erau întru totul defensive. „Sunt toate nişte popoare de tâlhari care nu vor decât să fure teritorii" 50, s-a plâns Lloyd George. Cum românii au

avansat mult mai la vest de teritoriile revendicate, chiar şi Clemenceau le-a considerat pretenţiile excesive. În plus, şi implicaţiile politice erau un motiv de îngrijorare: stânga franceză se temea că premierul intenţiona să intervină împotriva comuniştilor unguri. De asemenea, primea rapoarte îngrijorătoare despre moralul trupelor franceze care supravegheau aplicarea armistiţiului în Europa Răsăriteană.51

Ungurii s-au unit pentru o scurtă perioadă de timp. Chiar şi ofiţerii conservatori îl preferau pe Kun românilor. Regimul a renunţat la retorica specifică revoluţiei proletare şi a făcut un simplu apel la patriotism.52 O mulţime de voluntari se grăbeau să se înroleze în armată. Italienii, motivaţi în mare parte de ostilitatea pe care o aveau pentru celălalt vecin al Ungariei, Iugoslavia, i-au vândut lui Kun puşti şi muniţie. Potrivit unui observator britanic, ar fi dezvăluit şi informaţii despre planurile Aliaţilor.53 Până la mijlocul lunii mai, forţele maghiare îi respinseseră pe cehi şi au încercat să destabilizeze relaţia acestora cu românii.

Iniţial, făuritorii păcii nu au înţeles prea bine situaţia. Wilson înclina să creadă că ungurii erau tabăra inocentă, dar a pus o întrebare stânjenitoare şi mult prea bine cunoscută. „Avem cum să oprim ofensiva română?" Lloyd George şi Clemenceau au sugerat să se poarte o discuţie fermă cu Brătianu.54 Trebuie să menţionăm că făuritorii păcii erau distraşi de disputa cu Italia pentru Fiume. În a doua săptămână a lunii mai, Consiliul Celor Patru a citit recomandările experţilor săi cu privire la graniţele Ungariei cu România şi Cehoslovacia şi le-a aprobat fără comentarii.

Însă luptele au continuat, iar făuritorii păcii nu au avut cum să le ignore. În iunie, un jurnalist britanic, sosit de curând din Ungaria, a fost invitat la cină de Lloyd George şi consilierul său militar, Henry Wilson, pentru a descrie situaţia locală. Jurnalistul l-a găsit pe prim-ministrul englez într-o dispoziţie voioasă, aşa că s-au uitat împreună pe o hartă a Europei Centrale. Lloyd George dădea acum vina pe cehoslovaci şi pe români. „Cred, a adăugat el, că ungurii sunt cei mai cumsecade dintre toţi indivizii din zonă. Sunt cea mai puternică rasă şi au reuşit întotdeauna să menţină ordinea printre celelalte popoare". Au discutat despre o posibilă intervenţie a Aliaţilor împotriva lui Kun. Henry Wilson a întrebat posomorât: „De unde să facem rost de trupe?" Lloyd George a continuat să susţină că bolşevismul avea să dispară din cauza

greşelilor sale; i-a plăcut foarte mult respectiva discuţie; avea să-i fie de folos mai târziu în aceeaşi zi pe parcursul discuţiilor cu colegii săi. „Era destul de clar, a conchis jurnalistul, că cele Patru Mari Puteri nu se gândiseră câtuşi de puţin la ţările de la est de Germania, fiind mult prea preocupaţi de infractorul principal pentru a se sinchisi de vinovăţii de mâna a doua". 55

Consiliul Celor Patru a transmis avertismente şi ordine, la fel cum făcuse şi cu polonezii, repurtând un succes la fel de nesemnificativ. Românilor li s-a comunicat că nu trebuiau să ocupe Budapesta. Brătianu a adoptat o poziţie de înaltă moralitate: „Doream, în spiritul solidarităţii cu Antanta, să pătrundem în Pesta pentru a contribui la restabilirea ordinii". 56 Declaraţia lui suna cunoscut; la fel de bine-cunoscută era şi acuzaţia pe care Brătianu o repetase de nenumărate ori, potrivit căreia Aliaţii nu arătau deloc recunoştinţă României pentru serviciile extraordinare pe care aceasta le prestase în timpul războiului.57 Ungurilor li s-a ordonat să depună armele. Kun a răspuns că Ungaria era gata să oprească lupta dacă România şi Cehoslovacia făceau acelaşi lucru.58

Aliaţii au convenit cu dificultate asupra următorilor paşi. Francezii susţineau trimiterea unei armate formate din români, iugoslavi şi francezi pentru a ocupa ce mai rămăsese din Ungaria; americanii au subliniat că, odată ajunşi în Ungaria, românii ar fi putut rămâne acolo.59 Lloyd George a sugerat să ameninţe România cu sistarea trimiterii de provizii.60 În 12 iunie, Consiliul Celor Patru a decis să trimită telegrame Ungariei, Cehoslovaciei şi României, informând aceste ţări care erau noile lor graniţe şi ordonându-le să-şi retragă acasă trupele. Anexările teritoriale aveau să ia sfârşit; Aliaţii nu aveau să fie presaţi să-şi schimbe deciziile prin „folosirea lipsită de scrupule a metodelor militare" 61. Delegatul american, generalul Bliss, a fost însărcinat să se asigure că respectivele forţe chiar se retrăgeau. „O slujbă minunată, i-a scris acesta soţiei sale, pe care s-o ceri unui om relaxat, iubitor de pace şi cam epuizat, nu-i aşa?" 62

Lloyd George i-a avertizat pe Clemenceau şi Wilson: „Trebuie să ne impunem voinţa acum; nu mai putem arunca ordine zadarnice în stânga şi în dreapta". 63 Luptele au continuat. Românii au refuzat să se retragă la est. Brătianu a afirmat că se temea de un atac simultan din partea lui Kun şi a bolşevicilor ruşi, poate chiar şi de o ofensivă a

Bulgariei, ţară care, susţinea el, era înarmată până în dinţi.64 în iulie, ungurii i-au oferit pretextul perfect pentru a demara ofensiva. Kun a făcut o ultimă încercare disperată de a-i împinge pe români dincolo de râul Tisa, la o sută de kilometri la est de Budapesta. Românii au contraatacat în forţă. Mai multe regimente ale armatei maghiare aflate în legătură cu opoziţia concentrată în mâinile amiralului Horthy au depus armele, iar defensiva maghiară s-a prăbuşit. Kun a fugit mai întâi în Austria, apoi în Uniunea Sovietică. A fost arestat în Rusia în timpul epurărilor lui Stalin, acuzat că ar fi conspirat cu poliţia secretă română şi executat în toamna anului 1939.65

În 3 august 1919, trupele române au intrat în Budapesta. Iugoslavii şi cehii au profitat de ocazie şi au pătruns şi mai adânc în interiorul Ungariei. În pofida avertismentelor repetate ale Aliaţilor, inamicii Ungariei şi-au păstrat cu fermitate poziţiile obţinute în toamna anului 1919.66 Nenumăratele guverne maghiare care i-au succedat lui Kun au fost deosebit de slabe şi s-au dovedit incapabile să facă faţă atât atacurilor din exterior, cât şi forţelor lui Horthy, care deveneau din ce în ce mai puternice în zonele rurale. „Dacă cele trei mari puteri ar fi reuşit să-şi păstreze armatele – a scris în jurnalul său reprezentantul militar american de la Budapesta – şi dacă le-ar fi putut detaşa pe dată în orice regiune a lumii în care mocneau conflicte, situaţia ar fi fost cu totul şi cu totul alta. Însă prestigiul Consiliului Suprem s-a stins după eşecul seriei constante de ultimatumuri care nu au reuşit să aibă niciun efect asupra acelei nefericite mici naţiuni, România". 67 La acel moment, Conferinţa de Pace se încheia. Wilson se întorsese în Statele Unite ale Americii, încercând zadarnic să obţină aprobarea Congresului pentru Liga Naţiunilor, Lloyd George îşi petrecea cea mai mare parte a timpului la Londra, iar Clemenceau se pregătea să candideze la preşedinţia Franţei.

Românii, care ocupau la acel moment cea mai mare parte a Ungariei, au jefuit ce mai rămăsese din regimul lui Kun. Telefoane, armăsari de elită, pompe de incendii, pantofi, covoare, automobile, grâne, vite, vagoane de tren şi locomotive, toate dispăreau în est. Regina Maria i-a mărturisit fericită unui ofiţer american: „Îi puteţi spune furt, dacă vreţi, îi puteţi spune oricum. Simt că suntem pe deplin îndreptăţiţi să facem ce ne dorim". În momentul în care misiunea militară aliată de la Budapesta a protestat, românii au afirmat că nu

făceau decât să ia cu ei provizii pentru armată. În fond şi la urma urmei, a spus Brătianu, România a salvat lumea civilizată de bolşevism.68

Până în noiembrie, Marile Puteri, în primul rând Marea Britanie şi Franţa, se sărutaseră de această atitudine. României, Cehoslovaciei şi Iugoslaviei li s-a ordonat să-şi retragă imediat trupele de pe teritoriile atribuite Ungariei în conformitate cu termenii păcii. România a executat ordinul în silă şi a tras de timp cât de mult a putut.69 în momentul în care în Ungaria s-a format un nou guvern, ceva mai stabil, Aliaţii au decis că puteau încheia în cele din urmă pacea. În 1 decembrie, Ungaria a fost invitată să-şi trimită reprezentanţii la Paris. În 5 ianuarie 1920, un tren a plecat din Budapesta. În timp ce traversa ţara, mulţimi de oameni s-au aliniat de-a lungul şinelor urându-le pasagerilor toate cele bune.70

Contele Albert Apponyi, vârstnicul conducător al delegaţiei, provenea dintr-o familie al cărei arbore genealogic arăta că strămoşii săi sosiseră în Câmpia Panonică în secolul al XII-lea, în timpul migraţiilor din Asia Centrală. Concepţiile sale politice erau blocate undeva în secolul al XVIII-lea.71 Era blând şi curtenitor, extraordinar de cult, profund religios şi un patriot convins. Venise la Paris fără să aibă mari speranţe: „Nu aveam cum să refuz cea mai tristă dintre sarcini, deşi nu aveam nicio iluzie că ar fi existat vreo posibilitate să obţin vreo alinare pentru poporul nostru". 72 Ungaria nu avea absolut niciun atu. Aproape toate frontierele fuseseră deja trasate până să fie îndepărtat Kun, iar Aliaţii semnaseră deja tratate cu vecinii Ungariei.

Francezii i-au întâmpinat rece, dar cordial pe unguri şi i-au escortat la Château de Madrid, un hotel cu ape termale din Bois de Boulogne. Au fost trataţi mai bine decât germanii; aveau voie să se plimbe prin pădure şi chiar să ia masa la restaurantele din zonă. Şi-au primit tratatul de pace în cadrul unei scurte ceremonii la Quai d'Orsay. Clemenceau l-a informat scurt şi la obiect pe Apponyi că putea da o declaraţie a doua zi, dar că nu avea dreptul să negocieze verbal, ci doar să depună contestaţii scrise. Când a ieşit din încăpere, prim-ministrul francez a râs zgomotos şi dispreţuitor.73

După părerea lui Lloyd George, declaraţia lui Apponyi a fost un *tourdeforce*. A vorbit într-o franceză fluentă, după care a continuat într-o engleză impecabilă, sfârşindu-şi discursul într-o italiană

ireproşabilă. A subliniat că Ungaria era pedepsită mai aspru decât toate dintre naţiunile înfrânte. Pierdea două treimi din teritoriul şi populaţia sa, era privată de pieţele şi sursele de materii prime şi i se cerea să plătească reparaţii costisitoare. Trei milioane şi jumătate de unguri aveau să trăiască în afara graniţelor noului stat. Dacă principiul autodeterminării erau unul corect, aşa cum îl considera şi el de altfel, atunci bineînţeles că trebuia aplicat şi în cazul Ungariei. Trebuiau organizate plebiscite cel puţin în teritoriile de care era privată Ungaria. (A făcut o greşeală care i-a afectat pledoaria, deoarece s-a plâns că ungurii erau condamnaţi să trăiască sub conducerea unor civilizaţii inferioare.74)

Dorind să răspundă unei întrebări lansate de Lloyd George, Apponyi a întins pe masă o imensă hartă etnografică pe care o adusese de acasă. Făuritorii păcii s-au adunat în jurul ei. Lloyd George i-a şoptit lui Apponyi: „Aţi fost foarte elocvent". 75 Chiar şi Clemenceau i-a vorbit politicos. S-a întors la hotel pentru a-şi pregăti contestaţia scrisă, având o vagă speranţă.76 în Marea Britanie, membrii parlamentului puneau întrebări despre condiţiile tratatului cu Ungaria. Mai mulţi oameni de afaceri importanţi din Franţa erau interesaţi de reluarea relaţiilor economice dintre cele două state, iar discuţiile neoficiale deja începuseră.77 Guvernul italian, condus de un nou prim-ministru, îşi schimbase complet atitudinea iniţial ostilă şi îndemna Aliaţii să plece urechea la obiecţiile ungurilor.78 însă nu era suficient. Englezii şi francezii nu erau pregătiţi să refacă tratatele; italienii nu erau dispuşi să facă presiuni.79 Poate că făuritorii păcii au fost influenţaţi şi de un memorandum primit de la reprezentanţii României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei, în care acestea arătau că orice încercare de retrasare a graniţelor ar fi fost considerată o trădare.80 în final, speranţele Ungariei au fost năruite din pură inerţie. După cum i-a mărturisit şi un tânăr observator britanic lui Karolyi în 1919, „guvernele Antantei aveau lucruri mai importante pe cap decât soarta a zece milioane de oameni din Ungaria" 81.

Ungaria a obţinut doar câteva concesii minore (de exemplu, mai multe nave care să patruleze pe Dunăre). În 2 iunie 1920, ungurii şi-au semnat tratatul în cadrul unei scurte ceremonii organizate la Palatul Trianon. În Ungaria, steagurile de pe clădirile publice au fost coborâte în bernă. Trianon a devenit sinonim cu un act de cruzime din partea

Aliaţilor, iar amintirea momentului a alimentat o dorinţă aproape universală printre unguri de a modifica prevederile acestuia.82 în perioada interbelică, cea mai de seamă personalitate politică a fost Horthy, desemnat la acel moment regent pe motiv că Ungaria avea să rămână o monarhie. (Nu a reuşit niciodată să-şi găsească un rege, lucru care le-a convenit de minune atât englezilor, cât şi lui Horthy.) Amiralul şi susţinătorii săi au elaborat fel de fel de planuri nu tocmai realizabile de a restaura graniţele antebelice ale Ungariei, gazând de exemplu soldaţi cehi în barăcile lor din Slovacia şi trimiţând apoi trupe maghiare în zonă.83 Moderaţii s-ar fi mulţumit doar cu Transilvania.

În anii 1930, Ungaria s-a apropiat prudent de celelalte puteri revizioniste, Germania hitleristă şi Italia fascistă. După Acordul de la München din 1938, care a izolat complet Cehoslovacia, lăsând-o la mila lui Hitler, Ungaria a revendicat cu succes o parte din Slovacia şi toată Rutenia. În 1940, şi-a întors atenţia către România, iar în 1941, către Iugoslavia. Cu sprijinul lui Hider, Ungaria a primit înapoi aproape două cincimi din Transilvania şi o parte a regiunii sudice a Banatului. S-a bucurat doar o scurtă perioadă de timp de teritoriile redobândite. Victorioşi la 1945, Aliaţii au restaurat graniţele de la Trianon. Acestea sunt valabile şi astăzi, fiind una dintre măsurile adoptate la Conferinţa de Pace de la Paris care încă nu a fost anulată. Încă.

PARTEA A VI-A
O PRIMĂVARĂ CU PROBLEME

21
Consiliul Celor Patru

În 1919, primăvara a sosit târziu la Paris, dar până la jumătatea lui aprilie, magnoliile erau în plină floare, iar castanii care mărgineau bulevardele îmbobociseră. Delegaţii etiopieni, înalţi şi chipeşi, îmbrăcaţi în robele lor albe, se plimbau pe străzile pariziene. Cele mai importante muzee începuseră să se redeschidă treptat, iar copiii se jucau în parcuri. De 1 Mai, în oraş a încetat orice activitate, căci stânga a mobilizat mii de demonstranţi pentru parada socialistă anuală, iar guvernul, în replică, a convocat armata. Au avut loc altercaţii în tot centrul Parisului; potrivit zvonurilor, 2000 de persoane au fost grav rănite şi transportate la spital.1

Conferinţa de Pace aproape că finalizase termenii păcii cu Germania, stabilise – cel puţin pe hârtie – o mare parte a graniţelor din

Europa Centrală şi de Sud şi începuse redactarea tratatelor cu Austria, Ungaria, Bulgaria şi Imperiul Otoman. La Paris, circula o glumă amară, potrivit căreia delegaţii pregăteau un „război corect şi de durată" 2.

Nucleul conferinţei era reprezentat de noul Consiliu al Celor Patru – format din Clemenceau, Lloyd George, Orlando şi Wilson –, care îşi începuse reuniunile în ultima săptămână a lunii martie. Scopul său era ca liderii să se reunească în absenţa clasicului anturaj format din experţi şi secretari şi să soluţioneze singuri cele mai presante probleme. Lloyd George era îngrijorat că discuţiile Consiliului Suprem ajunseseră în repetate rânduri la urechile publicului şi că procesul de impunere a păcii era foarte lent. Clemenceau era de acord cu el: în două luni, Conferinţa nu realizase prea multe. La fel şi Wilson, care preferase întotdeauna grupurile restrânse, informale, de discuţii, în cadrul cărora putea să vorbească liber şi, dacă era nevoie, să-şi schimbe părerea. Cinicii erau de părere că acest consiliu era şi o scuză numai bună pentru a scăpa de Sonnino, ministrul de externe italian, care reuşise să enerveze pe toată lumea prin încăpăţânarea sa iară margini, inclusiv pe propriul său prim-ministru.3

Cei Patru se întâlneau de obicei de două ori pe zi, chiar şi duminicile, dacă trebuiau să discute vreo criză mai dificilă. Câteodată se reuneau în biroul rece şi auster al lui Clemenceau de la sediul Ministerului de Răz→

boi, dar de obicei se întâlneau în cabinetul de lucru al lui Wilson. Acolo, Wilson stătea ceremonios într-un fotoliu „ca un profesor universitar care critica o lucrare", după cum a spus Tardieu, care asistase ocazional la întâlniri. În timp ce Wilson vorbea lent şi cu mare atenţie, Lloyd George, care stătea cu mâinile căuş peste genunchi, se năpustea asupra subiectelor discutate, uneori violent, alteori cu bună dispoziţie, „iară să dea doi bani pe argumentele de ordin tehnic, atras în mod irezistibil de soluţii pe care nu le căuta nimeni, cu o elocvenţă şi o agerime uimitoare". Clemenceau stătea cufundat în scaunul său, cu mâinile înmănuşate una lângă alta. Vorbea mai puţin decât ceilalţi doi, câteodată mai cu patos decât Wilson şi mai logic decât Lloyd George. Uneori, pentru a auzi discuţia mai bine, se cocoţa pe treptele şemineului. Orlando stătea de obicei de cealaltă parte a şemineului cu faţa la ceilalţi trei. Era izolat şi din alte puncte de vedere; preocupat cum era de revendicările Italiei, nu se angrena prea mult în alte

discuţii. Se pierdea când ceilalţi trei vorbeau între ei repede în engleză. La un moment dat, când un prieten l-a întrebat cum decursese o întâlnire la care participase recent, Orlando i-a răspuns morocănos că reuşise în sfârşit să înţeleagă un banc despre negri pe care Wilson îl spusese de şase ori.4

Japonezii, cărora nu li se mai permitea să participe la reuniune, au protestat timid. Marile Puteri au încercat să-i liniştească, permiţându-le să ia parte la reuniunile Consiliului Celor Cinci, în cadrul căruia se întâlneau cu miniştri de externe din Marea Britanie, Franţa, Italia şi Statele Unite ale Americii pentru a discuta chestiunile ce le erau deferite de Cei Patru. Britanicii au numit imediat acest consiliu Al Doilea Unsprezece. Diplomaţii profesionişti au fost scandalizaţi de dispariţia Consiliului Suprem şi înlocuirea acestuia cu cele două noi organisme. „Intrigi de nimic şi idei improvizate", a spus Paul Cambon. Presa, deja enervată de restricţiile impuse, a protestat vehement. Corespondentul ziarului *Figaro* a comparat Conferinţa de Pace cu un tablou pictat cu vopsea neagră ce purta numele „O luptă între negri, noaptea, într-un tunel". O caricatură publicată în *NewYorkHerald* îl înfăţişa pe Wilson, „noul campion la wrestling", azvârlind presa la podea.5

Englezul Hankey, migălosul secretar al Conferinţei de Pace, era îngrijorat că Cei Patru nu îşi consemnau oficial reuniunile, situaţie care era „teribil de supărătoare pentru munca de secretariat". După câteva săptămâni, Cei Patru şi-au dat seama că acest lucru era într-adevăr supărător şi pentru ei, pentru că nu puteau aplica nicio decizie. Nu-şi puteau aminti nici ce decizii luaseră, nici cine era însărcinat cu îndeplinirea acestora. La jumătatea lunii aprilie, Hankey şi-a reluat atribuţiile şi a reînceput să consemneze discuţiile Celor Patru. Ulterior s-a aflat că acelaşi lucru îl făcea interpretul şi istoricul Paul Mantoux, care îşi aşternea în fiecare dimineaţă pe hârtie amintirile despre întâlnirile din ziua precedentă şi le trimitea într-o notă confidenţială lui Clemenceau. (Mantoux a păstrat de fiecare dată o copie a consemnărilor, iar documentele au rămas la Paris în 1940, când nemţii au ocupat capitala franceză; nu se ştie cum, dar au supravieţuit războiului.) La sfârşitul lunii aprilie, Orlando a chemat un secretar italian la Paris. Prin urmare, avem imaginea completă a discuţiilor purtate zilnic de patru dintre cei mai importaţi oameni de stat ai lumii

pe parcursul a trei luni, în cadrul a peste 200 de reuniuni. Dacă versiunea lui Hankey îi face pe toţi să pară nişte funcţionari discreţi şi domoleşte schimburile stânjenitoare de replici, însemnările lui Mantoux şi ale italianului Aldrovandi includ şi remarcile necenzurate şi intervenţiile furioase.6

Cei Patru se contraziceau, ţipau şi se înjurau, dar pe de altă parte toţi, chiar şi Orlando, se şi tachinau, spuneau glume şi se căinau unii pe ceilalţi. Se înghesuiau în jurul hărţilor şi câteodată mergeau toţi de-a buşilea pe imensa hartă europeană a lui Wilson, care era atât de mare încât trebuia întinsă pe podea. Lloyd George şi Wilson îşi făceau planuri să meargă la biserică; Clemenceau le răspundea că nu pusese în viaţa sa piciorul într-o asemenea instituţie. Îşi comparau notiţele când discutau lucruri care îi deranjau. Clemenceau le mărturisea colegilor săi că abuzul nu îi provocase niciodată insomnii, dar că avea probleme cu somnul când simţea că se făcea de râs. Wilson şi Lloyd George ştiau exact la ce se referea. Ceilalţi ascultau politicoşi glumele sudiste fără haz ale lui Wilson şi chiar se aventurau să spună şi ei bancuri. „Bunul meu prieten", i-a spus într-o zi Wilson lui Clemenceau, care l-a întrerupt pe dată, spunându-i, „întotdeauna mi-e un pic teamă când vă începeţi discursul cu *bunulmeuprieten*. Wilson a răspuns. „N-am cum altcumva. Dar dacă vreţi de-acum înainte o să spun *ilustrulmeucoleg*" Spre sfârşitul conferinţei, Clemenceau l-a întrebat pe Lloyd George: „Ce părere aveţi despre Wilson?", iar Lloyd George i-a răspuns: „Îmi place de el şi îmi place mult mai mult de el acum decât îmi plăcea la început". „Şi mie la fel", a spus Clemenceau. Cei Patru aveau în comun singurătatea care vine odată cu puterea şi se înţelegeau unii pe ceilalţi aşa cum nimeni altcineva n-ar fi putut.7

Volumul de lucru continua să crească. În ultima zi a lunii martie, de exemplu, Cei Patru au discutat despre reparaţiile Germaniei, zăcămintele de cărbune din Saar, ocupaţia Aliată din Renania, tunelul pe sub Canalul Mânecii, revendicările Belgiei, revoluţia din Ungaria, ciocnirile armate dintre Ungaria şi România şi detaşarea misiunii lui Smuts. Wilson a reuşit totuşi să-şi facă timp să discute cu ministrul american al flotei despre cursa navală dintre Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie. Lloyd George a luat micul dejun cu doi dintre consilierii săi pentru a discuta despre Polonia. Printre altele, Clemenceau s-a certat cu Foch şi a trebuit să facă faţă unui val de

greve. Presa aducea nenumărate critici Conferinţei de Pace, reproşându-le delegaţilor în primul rând caracterul secret al dezbaterilor şi rezultatele insuficiente.8

Lloyd George s-a făcut cel mai bine remarcat dintre toţi cei patru conducători. Mai târziu, obişnuia să spună că cele şase luni petrecute la Paris au fost cea mai fericită perioadă a vieţii lui. A văzut Marea Britanie ieşind încununată de succes din război, iar prim-ministrului britanic îi făcea plăcere să negocieze termenii păcii. În ziua în care a părăsit Parisul, i-a mărturisit vechiului său prieten Riddell că „simţea că dădea ultima pagină a unei cărţi care nu avea să mai fie deschisă vreodată – o carte de mare interes. A fost o perioadă care mi-a provocat mari nelinişti, dar şi plăceri. M-am bucurat de ea. Mă îndoiesc că voi mai trece vreodată prin aşa ceva. Totul a fost atât de plin de viaţă, de intens". 9

În schimb, Wilson a îmbătrânit vizibil, iar spasmul său facial a devenit mai pronunţat. S-a îmbolnăvit grav pe parcursul discuţiilor tensionate privind termenii păcii cu Germania; se prea poate să fi suferit un atac cerebral minor, care să fi precedat accidentul vascular grav de mai târziu. „Nu l-am văzut niciodată atât de tracasat şi obosit pe preşedinte", a scris Baker, purtătorul său de cuvânt, la începutul lunii mai. „Depunea mari eforturi pentru a-şi aminti ce discutase consiliul în după-amiaza respectivă". Wilson era epuizat emoţional. „Cred că dacă aş primi nişte veşti foarte bune, aş muri pe loc", a spus el într-o zi. Era irascibil, absurd, se enerva uşor. Făcea mare caz ori de câte ori se foloseau maşinile de protocol. În pofida dovezilor evidente care arătau contrariul, insista că, din moment ce personalul francez de la el din apartament vorbea engleza la perfecţie, atunci trebuiau să fie toţi spioni. Şi-a redecorat subit biroul. „Nu-mi place cum se asortează culorile acestor piese de mobilier", i-a spus el doctorului său. „Nuanţele de verde şi roşu sunt amestecate şi nu există pic de armonie". Colţul în care şedeau americanii în cadrul reuniunilor Consiliului Celor Patru avea să fie roşu, cel britanic verde, iar cel francez amestecat.10

În 14 aprilie, Consiliul Celor Patru a dat naştere unor noi tensiuni, invitând guvernul german să-şi trimită delegaţii la Paris. Tratatul însă, care nu fusese încă aprobat de Conferinţa reunită de Pace, era un hibrid bizar. Pe de o parte, includea condiţiile impuse prin

tradiţie unui duşman înfrânt, dar constituia şi un model pentru o nouă ordine mondială. Făcea referire la trofeele de război – Germania trebuia să înapoieze toate steagurile confiscate Franţei în 1871 şi craniul unui conducător african care fusese transportat la Berlin –, dar şi la autodeterminarea unor naţiuni precum Polonia şi Cehoslovacia. Clauzele cu privire la pierderile teritoriale ale Germaniei şi pedepsirea celor responsabili cu izbucnirea războiului se intercalau cu articolele referitoare la o nouă ordine mondială – inclusiv înfiinţarea unei Organizaţii Internaţionale a Muncii, spre exemplu –, iar documentul începea, aşa cum insistase Wilson, cu actul constitutiv al Ligii Naţiunilor. Pentru că tratatul cu Germania era primul şi cel mai importat acord al noii ordini, Wilson şi susţinătorii săi erau de părere că trebuia să includă principiile şi instituţiile esenţiale ale noii diplomaţii.

S-a înfiinţat un comitet central de redactare care să compare clauzele şi să se asigure că formulările erau clare şi coerente. Asistentul lui Baker s-a oprit la Quai d'Orsay să arunce un ochi pe tratat. „Comisia de redactare era vlăguită de atâta muncă, a transmis acesta, pentru că, în momentul în care preluase respectiva sarcină, fuseseră strânse foarte puţine materiale, în mare parte extrem de prost redactate. Multe documente erau contradictorii, spre exemplu cele legate de reparaţii, porturi, finanţe şi chestiuni economice se băteau cap în cap". 11 Făuritorii păcii au continuat să facă modificări şi adăugiri până în ultimul moment, când documentul a fost trimis la tipărit. Consiliul Celor Patru a descoperit că uitase să includă în tratat clauze referitoare la traficul cu opiu sau la Luxemburg. Lloyd George îşi dorea să facă unele menţiuni cu privire la gazul otrăvitor; prim-ministrul canadian Borden a cerut o schimbare a clauzelor Organizaţiei Internaţionale a Muncii. Foch şi consilierii sau au avut senzaţia că se minimaliza importanţa clauzelor de dezarmare, aşa că au insistat să ia parte la reuniunile comitetului de redactare.12

În dimineaţa zilei de 29 aprilie, asemenea unor oaspeţi neinvitaţi la o petrecere privată, delegaţii belgieni şi-au făcut apariţia în biroul lui Wilson, spunând că le era imposibil să semneze tratatul în versiunea sa actuală. Opinia publică belgiană era de părere că ţara era tratată meschin. În Belgia, demonstranţii luaseră cu asalt străzile, fluturând în aer afişe pe care era scris: „Oare Anglia a uitat de august

1914?", „De ce nu vine Wilson să viziteze ruinele ţării noastre?", „Eroii belgieni sunt înmormântaţi în Africa de Est! Cine le va păzi mormintele?" Un articol cutidul „Belgia părăsită şi umilită de aliaţii ei", apărea pe prima pagină a unui ziar din Bruxelles.13 Belgienii nu exagerau; ţara lor, care a declanşat conflictul european după ce a fost invadată de germani, aproape că fusese ignorată la Conferinţa de Pace. La fel s-a petrecut în 1945, când Aliaţii victorioşi aveau să abandoneze Polonia şi să o lase în mâinile sovieticilor.

Cu toate acestea, dintre toate statele Aliate, Belgia avusese cel mai mult de suferit din cauza germanilor. Cu excepţia unei mici fâşii de pământ care se întindea de pe ţărmul mării spre interiorul continentului înspre oraşul Ypres, întreaga ţară fusese ocupată pe parcursul războiului. Deşi propaganda aliată exagerase mult comportamentul soldaţilor germani în Belgia, nu toate poveştile erau minciuni. Germania prădase cu brutalitate şi eficienţă întreaga ţară. Utilaje, piese de schimb, fabrici întregi, cu acoperiş cu tot, toate fuseseră urcate în vagoane de tren şi locomotive, care au dispărut cu desăvârşire în est. Belgia fusese un stat prosper înainte de 1914. În 1919, 80% din mâna de lucru şoma. Producţia de oţel scăzuse la mai puţin de 10% din totalul antebelic. În zonele rurale, agricultorii rămăseseră fără îngrăşăminte, utilaje şi aproape fără animale în gospodării, căci milioane de cai, vaci, oi, chiar şi pui de găină fuseseră de asemenea transportate către est. Dacă Aliaţii nu ar fi trimis ajutoare, belgienii ar fi murit de foame pe parcursul acelei prime ierni de 14 pace.

Din păcate, Belgia nu avea prea mulţi susţinători. Wilson, care indusese refacerea acestei ţări în unul dintre Cele Paisprezece Puncte, avea chestiuni mai importante pe cap. Francezii bănuiau că belgienii intenţionau să anexeze micul ducat al Luxemburgului, iar englezii îi considerau lacomi. Cuprins de furie, Lloyd George a făcut o scenă în momentul în care prim-ministrul belgian şi-a prezentat revendicările „ridicole". „A

1. Sosirea triumfală a lui Woodrow Wilson la Paris înainte de începerea Conferinţei de Pace. Promisiunea lui de a înfiinţa o Ligă a Naţiunilor care să pună capăt războaielor şi să respecte dreptul la autodeterminare al popoarelor a stârnit aşteptări foarte mari în Europa şi în lume în general. Însă la scurt timp lumea a început să fie deziluzionată.

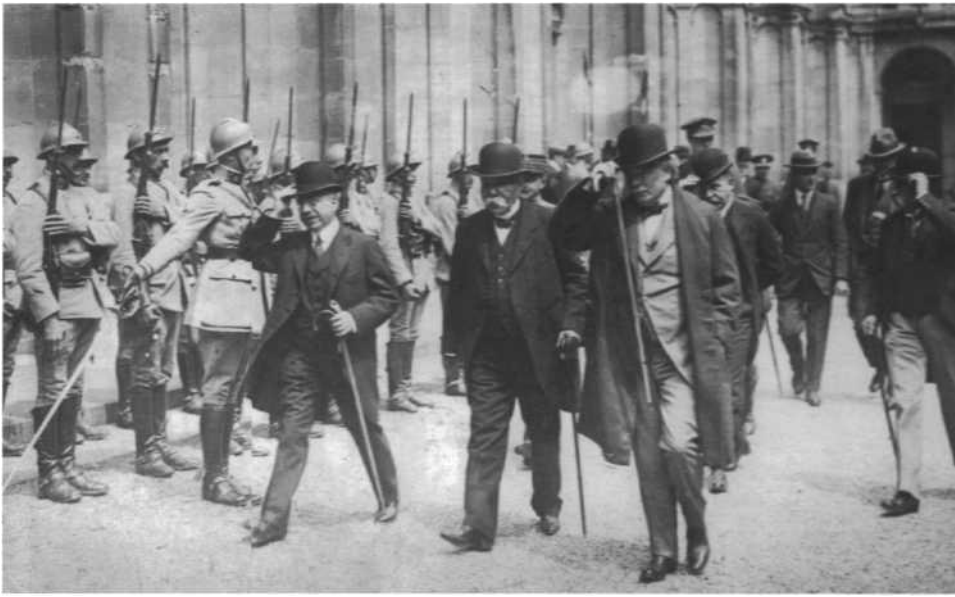

2. Georges Clemenceau şi David Lloyd George, prim-miniştrii Franţei şi Marii Britanii, trec în revistă garda de onoare. Cei doi politicieni şi-au menţinut ţările unite pe parcursul războiului. Au sosit la negocierile de pace bucurându-se de o puternică susţinere din partea opiniei publice, dar apăsaţi totodată de povara unor aşteptări enorme.

3. David Lloyd George şi delegaţia Imperiului Britanic, care i-a provocat mari probleme la Conferinţa de Pace. Al doilea de la stânga la dreapta este generalul Jan Smuts, influentul ministru de Externe sud-african. Lloyd George este flancat de Arthur Balfour, ministrul de Externe (*stânga*) şi dispepticul Billy Hughes, premierul australian(*dreapta*). La dreapta, lângă masă, se află Winston Churchill, iar Henn Wilson, cinicul consilier militar al lui Lloyd George, în dreptul umărului său stâng.

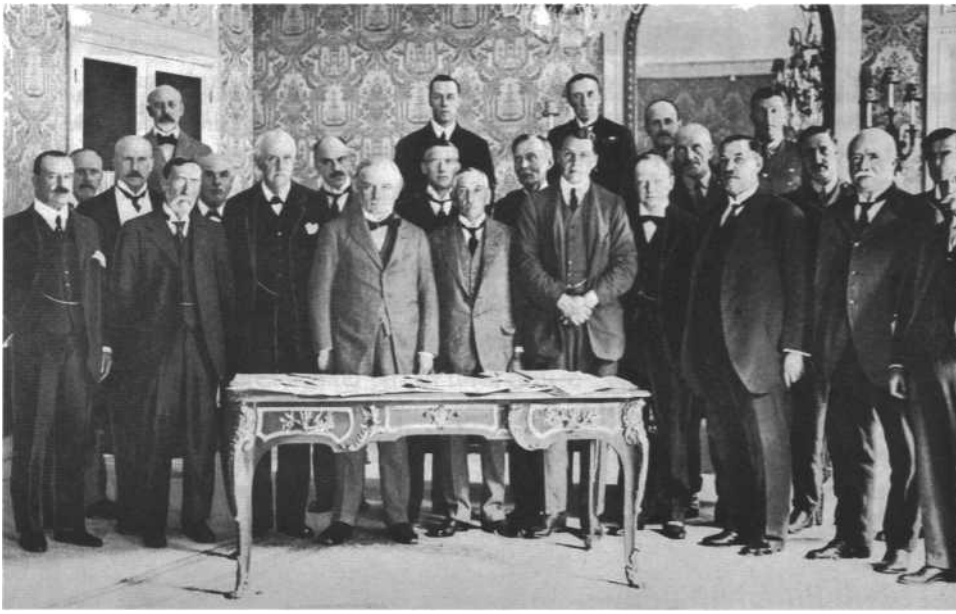

4. Planul locurilor delegărilor la Conferinţa de Pace. Treizeci şi două de ţări, atât state beligerante, cât şi state neutre, au fost invitate să-şi trimită delegaţii la Paris. Conferinţa de Pace s-a reunit în formulă completă doar de opt ori, fapt ce a provocat nemulţumiri din partea statelor mai mici.

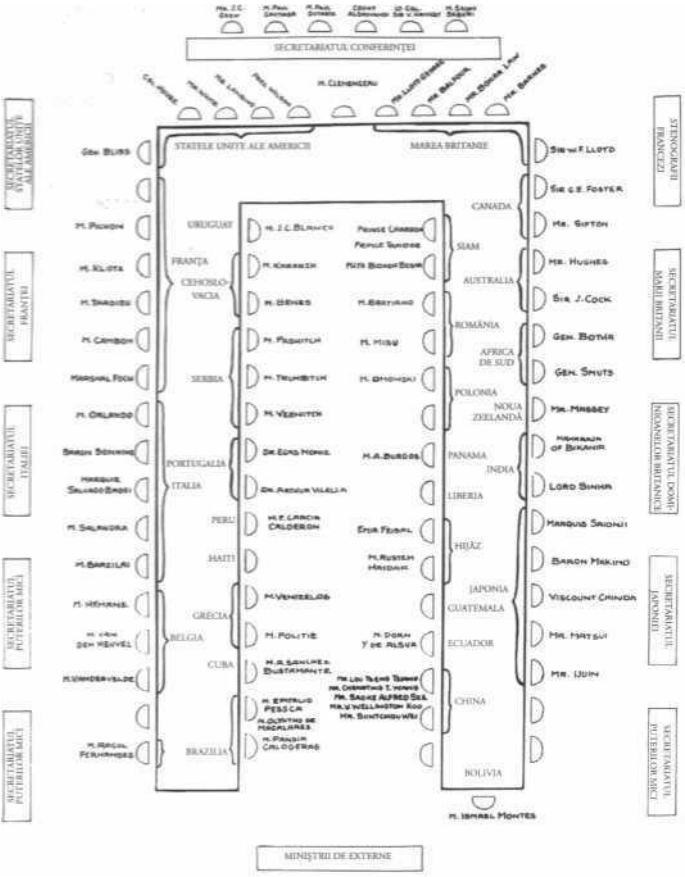
SECRETARIATUL CONFERINȚEI
M. CLEMENCEAU
STATELE UNITE ALE AMERICII
MAREA BRITANIE
SECRETARIATUL STATELOR UNITE ALE AMERICII
SECRETARIATUL FRANȚEI
SECRETARIATUL ITALIEI
SECRETARIATUL PUTERILOR MICI
SECRETARIATUL PUTERILOR MICI
STENOGRAFII FRANCEZI
SECRETARIATUL MĂRII BRITANII
SECRETARIATUL DOMINIONURILOR BRITANICE
SECRETARIATUL JAPONIEI
SECRETARIATUL PUTERILOR MICI
Gen. Bliss
M. Pichon
M. Klotz
M. Sharoiev
M. Cambon
Mareșal Foch
M. Orlando
Baron Sonnino
Marquis Salvago Raggi
M. Salandra
M. Barzilai
M. Hymans
M. van den Heuvel
M. Vandervelde
M. Rolin Penhynden
URUGUAY
FRANȚA
CEHOSLOVACIA
SERBIA
PORTUGALIA
ITALIA
PERU
HAITI
GRECIA
BELGIA
CUBA
BRAZILIA
M. J.C. Blanco
M. Kharkin
M. Denis
M. Pachitch
M. Trumbitch
M. Vesnitch
Dr. Egas Moniz
Dr. Affonso Vilella
M. F. Larcin Calderon
M. Veniselos
M. Politis
M. A. Sanchez Bustamante
M. Epitacio Pessoa
M. Olyntho de Magalhaes
M. Pandia Calogeras
Prince Lamberg
Prince Tsudzee
Feiz Bicher Bey
M. Berzeano
M. Misu
M. Ghionoai
M. A. Burgos
Eyub Fehmi
M. Rustem Haidar
M. Doran y de Alsua
Mr. Lou Tseng Tsiang
Mr. Chengting T. Wang
Mr. Sao-ke Alfred Sze
Mr. V. Wellington Koo
Mr. Sze-to-chow Wu
M. Ismael Montes
CANADA
SIAM
AUSTRALIA
ROMÂNIA
AFRICA DE SUD
POLONIA
NOUA ZEELANDĂ
PANAMA
INDIA
LIBERIA
HIJĂZ
JAPONIA
GUATEMALA
ECUADOR
CHINA
BOLIVIA
Sir W. F. Lloyd
Sir G. E. Foster
Mr. Sifton
Mr. Hughes
Sir J. Cook
Gen. Botha
Gen. Smuts
Mr. Massey
Maharajah of Bikanir
Lord Sinha
Marquis Salvago
Baron Makino
Viscount Chinda
Mr. Matsui
Mr. Ijuin
MINIȘTRII DE EXTERNE

5. Comisiile şi comitetele speciale sau aceşti patru bărbaţi şi consilierii lor au fost cei care au dus greul Conferinţei. *Delastângaladreapta*: David Lloyd George (Marea Britanie), Vittorio Orlando (Italia), Georges Clemenceau (Franţa) şi Woodrow Wilson (Statele Unite ale Americii). Până în luna martie, s-au reunit împreună cu miniştrii de Externe ai statelor din care făceau parte şi cei doi delegaţi japonezi (Japonia fusese inclusă în rândul Marilor Puteri din curtoazie) în cadrul Consiliului Suprem sau Consiliului Celor Zece.

4. Cursa dintre înfăptuirea păcii şi revoluţie. Deşi ulterior unii observatori au susţinut că acţiunile făuritorilor păcii au avut la bază în primul rând teama de bolşevismul rus, această teorie este mult prea simplistă. Făuritorii păcii se temeau de răspândirea anarhiei şi de colapsul economic în centrul Europei, dar aveau mare încredere în propria lor capacitate de a instaura ordinea în întreaga lume.

5. Woodrow Wilson şi doamna Wilson la cursele de la St Cloud. Deşi aveau mult de lucru la Conferinţa de Pace, delegaţii îşi făceau timp şi pentru a se relaxa.

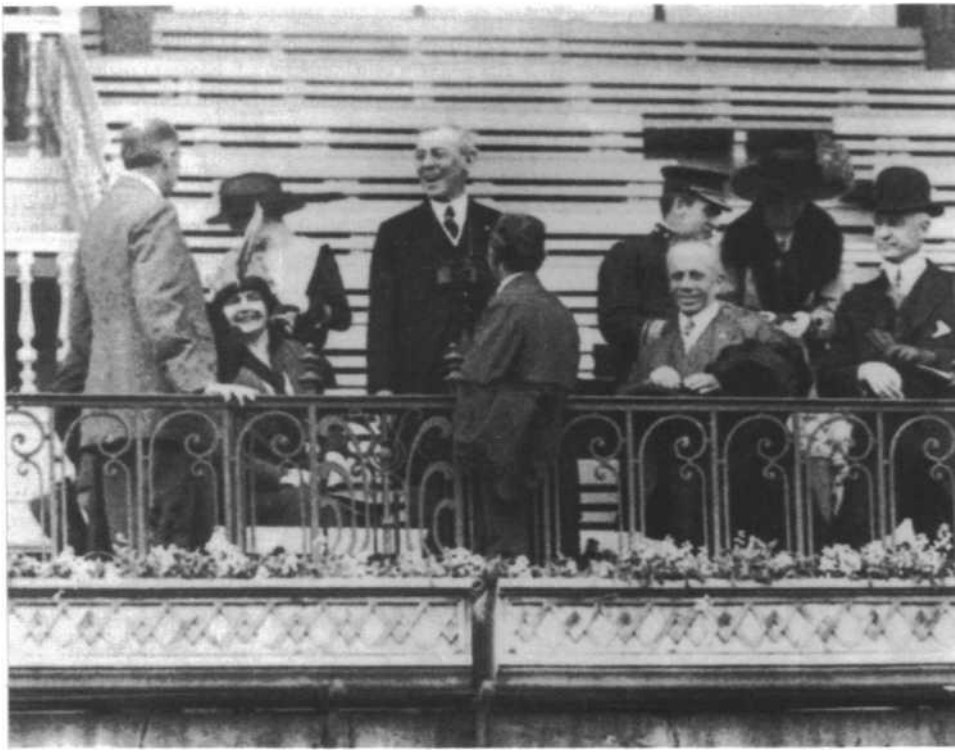

6. Georges Clemenceau, un radicalist devenit Părinte al Victoriei. La 77 de ani era cel mai vârstnic dintre Cei Patru Mari. Deşi în februarie 1919, la jumătatea Conferinţei, a fost ţinta unei tentative de asasinat de pe urma căreia şi-a revenit, unii au fost de părere că nu a mai fost niciodată la fel după acest incident.

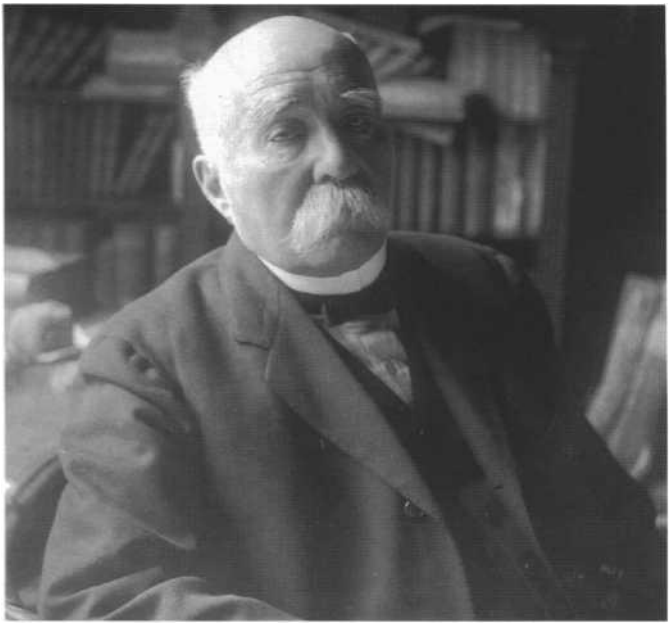

7. Mareşalul Ferdinand Foch, comandantul-şef francez şi comandantul suprem al forţelor Aliate. L-a acuzat pe Clemenceau că ar fi făcut prea multe compromisuri în discuţiile privind termenii păcii cu Germania. L-a atacat mai ales pentru că a acceptat garanţia englezilor şi americanilor, care au promis să vină în ajutorul Franţei în caz de atac, în loc să menţină teritoriile germane de la vest de Rin sub control francez.

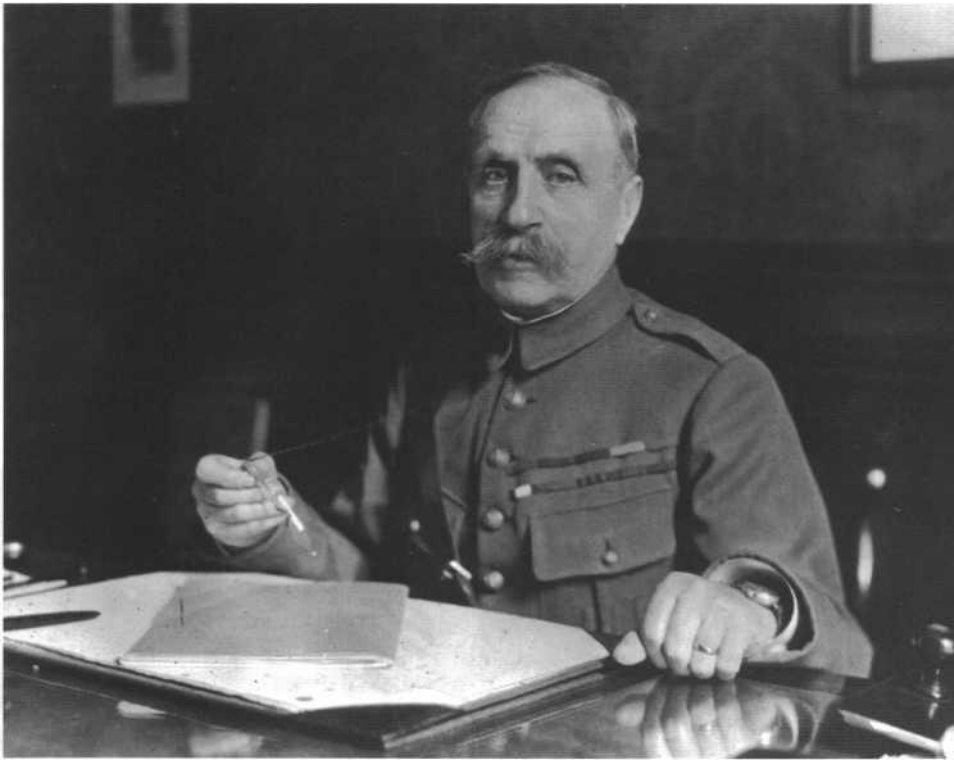

10. Un artist a pictat mulţimile care zăboveau în faţa sediului Ministerului francez de Externe de la Quai d'Orsay pentru a-i vedea măcar o clipă pe făuritorii păcii.

11. Şoferii făuritorilor păcii.

12. În manie 1919, după întoarcerea lui Woodrow Wilson din scurta sa călătorie în Statele Unite ale Americii şi revenirea lui David Lloyd George de la Londra, s-a decis accelerarea lucrărilor Conferinţei de Pace prin renunţarea la Consiliul Celor Zece în favoarea unui grup mai restrâns şi neoficial. Consiliul Celor Patru, aşa cum a devenit acesta cunoscut, se reunea de obicei în biroul lui Wilson. *Delastângaladreapta*: Orlando, Lloyd George, Clemenceau şi Wilson.

13. Făuritorii păcii erau asaltaţi de petiţionari. Unul dintre cei mai fermecători a fost regina Maria a României, care a sosit la Paris însoţită de o suită numeroasă, cu o garderobă bogată şi revendicând aproape jumătate din Ungaria.

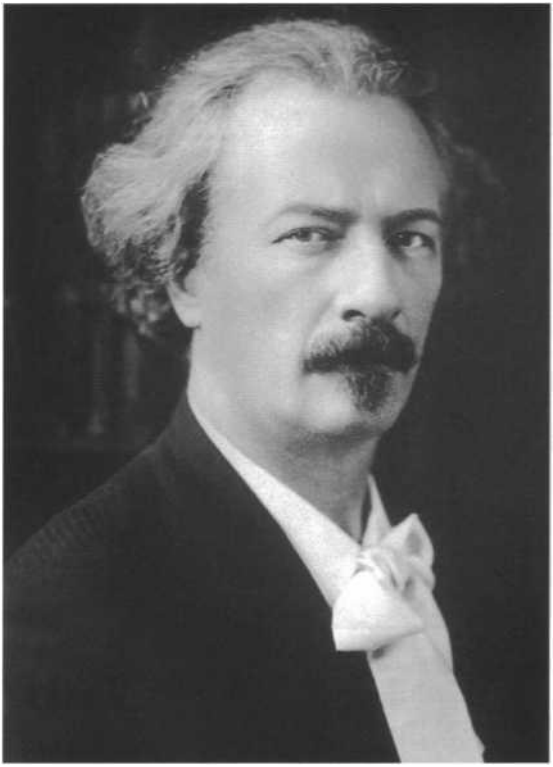

14. Polonezii, a căror ţară fusese împărţită de statele vecine la sfârşitul secolului al XVIII-lea, s-au numărat printre nenumăratele popoare care şi-au trimis reprezentanţii la Conferinţa de Pace pentru a-şi vedea doleanţele satisfăcute. În 1918, odată cu prăbuşirea Rusiei, Germaniei şi Austro-Ungariei, Polonia şi-a primit şansa. Ignacy Paderewski, faimosul pianist devenit primul premier al ţării noi formate, a depus mari eforturi pentru a câştiga susţinerea marilor puteri.

15. În timp ce Paderewski acţiona la Paris, generalul Jozef Piłsudski se afla la Varşovia, unde se străduia să refacă statul polonez şi să construiască o armată poloneză. Deşi nu avea ambiţii teritoriale la fel de nebuneşti, precum alţi patrioţi polonezi, a ocupat totuşi regiuni din sudul Lituaniei şi a avansat spre est, înspre Belarus şi Ucraina, intrând astfel în conflict cu bolşevicii.

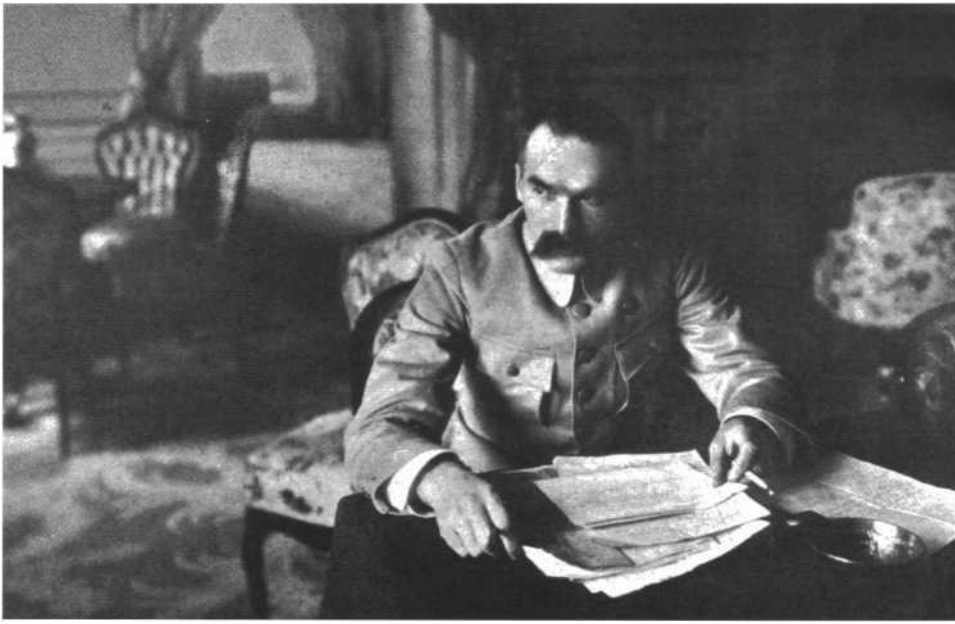

16. Béla Kun, comunistul maghiar care, în martie 1919, a preluat puterea printr-o lovitură de stat, provocând mare neliniște la Paris. Generalul Smuts, trimis de făuritorii păcii într-o misiune de anchetă la Budapesta, a ajuns la concluzia că Béla Kun nu avea şanse să reziste prea mult timp la conducerea ţării. În august 1919, ungurul a fost nevoit să se retragă din cauza comploturilor inamicilor săi, iar statele vecine ale Ungariei, România şi Cehoslovacia, au început să ocupe teritorii maghiare.

17. Delegaţia arabă de la Conferinţa de Pace: prinţul Feisal (*înprim-plan*), care spera să înființeze un stat arab independent sub conducerea familiei sale, şi, la stânga lui, T.E. Lawrence, în veşmintele tipic arăbeşti care îi enervau atât de tare pe francezi. În pofida promisiunilor făcute în perioada războiului, nici englezii, nici francezii nu erau pregătiţi să renunţe la controlul deţinut în Orientul Mijlociu, iar arabii au ajuns să considere Conferinţa de Pace un nou exemplu de trădare din partea puterilor occidentale.

18. Prim-ministrul italian, Vittorio Orlando (cel cu baston în mână), părăseşte Conferinţa de Pace. În aprilie 1919, relaţia dintre italieni şi aliaţii lor a devenit tensionată din cauza revendicărilor Italiei în zona adriatică, în special în portul Fiume (Rijeka). Wilson refuza să cedeze. Dezertarea Italiei punea în pericol desfăşurarea conferinţei, deoarece retragerea avea loc exact în momentul în care germanii urmau să fie convocaţi la Paris pentru a primi tratatul.

19. Fiume, un mic port la Marea Adriatică, în care slavii erau mai numeroşi decât italienii, a devenit o chestiune de mare importanţă naţională în Italia. Poetul Gabriele D'Annunzio a ocupat oraşul în septembrie 1919. A rămas aici timp de 15 luni, sfidând propriul guvern şi ţinând discursuri naţionaliste interminabile. Mussolini, viitorul dictator italian, l-a avut drept exemplu.

20. Eleftherios Venizelos, prim-ministrul grec, care visa la Grecia Mare, stat care să cuprindă în cadrul graniţelor sale o bună pane a vechiului Imperiu Otoman. Avea un farmec aparte, motiv pentru care a câştigat susţinerea unor personalităţi influente de la Paris, în special a lui Lloyd George. Prin urmare, Grecia a câştigat ceea ce mai rămăsese din teritoriile europene ale Imperiului Otoman din Tracia şi i s-a permis să trimită o armată care să ocupe portul Smyrna (Izmir), preponderent grecesc, de pe ţărmul Asiei Mici.

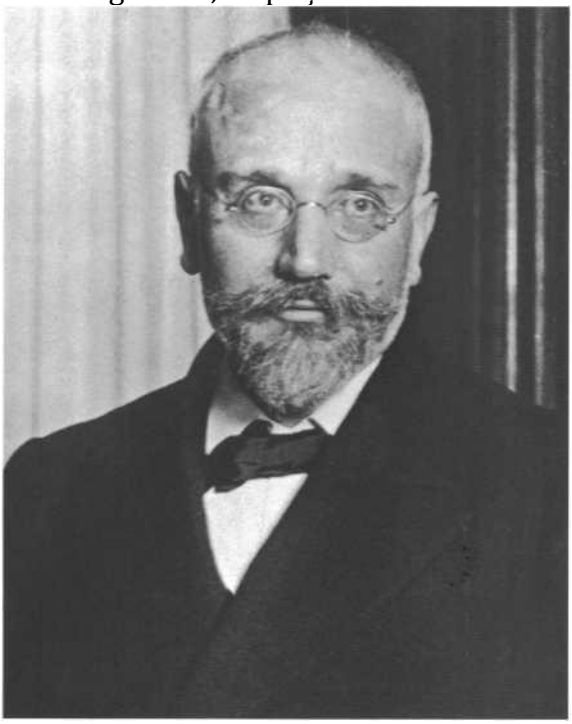

21. Făuritorii păcii au redactat un tratat care să pedepsească Imperiul Otoman, semnat la Sèvres în 1920. Nu au luat însă în calcul naţionalismul turc, un fenomen care tocmai se deştepta şi care îşi găsise un conducător în persoana distinsului general Kemal Atatürk.

22. În 1922, sute de turci au sărbătorit cucerirea portului Smyrna din mâinile grecilor, eveniment care a marcat sfârşitul visului lui Venizelos şi izgonirea Greciei din statul care a devenit Turcia modernă.

23. Lordul Curzon, ministru de Externe al Marii Britanii începând din septembrie 1919, a fost consternat de sprijinul acordat de Lloyd George cauzei grecilor. Ulterior, a trebuit să negocieze un nou acord cu turcii, care să înlocuiască tratatul de la Sèvres sortit eşecului.

24. Delegaţia turcă reunită la Lausanne în 1922 – 1923. Generalul îsmet (cel cu baston) a fost reprezentantul de încredere al lui Atatürk care l-a adus pe Curzon în pragul disperării prin încăpăţânarea de care dădea dovadă. În cele din urmă, în 1923. s-a semnat un nou tratat, prin care s-a recunoscut configuraţia actuală a statului turc.

25. La Conferinţa de Pace s-au redactat tratate cu puterile înfrânte – Austria, Bulgaria, Ungaria şi Turcia otomană –, însă cel cu Germania s-a dovedit a fi deosebit de dificil. Din cauza disensiunilor dintre Aliaţi, ceea ce iniţial s-a dorit a fi o reuniune preliminară care să preceadă negocierile cu inamicul s-a transformat treptat în Conferinţa de Pace *per* se Termenii păcii cu Germania au fost finalizaţi de-abia în mai 1919. Contele Ulrich Brockdorff-Rantzau *ţaltreileadeladreapta*) a fost ministrul de Externe al Germaniei şi conducătorul delegaţiei ţării sale. Germanii nu i-au iertat niciodată pe Aliaţi pentru că le-au înmânat pur şi simplu Tratatul de pace şi au refuzat să negocieze serios.

26. Protest de proporţii la Berlin. Germanii au fost îngroziţi de Tratatul de pace, pe care l-au considerat o trădare a promisiunii pe care credeau că Aliaţii şi-o asumaseră în momentul armistiţiului. Ei bănuiau că pacea avea să fie negociată în conformitate cu noua diplomaţie a lui Wilson, fără să se aplice pedepse incorecte. Afişul

fluturat în imagine cere *DoarCelePaisprezecePuncte*o aluzie la un discurs faimos al lui Wilson.

27 în pofida obiecţiilor Germaniei, făuritorii păcii au rămas fermi pe poziţii şi, după contestaţiile depuse de germani, au adus doar câteva modificări nesemnificative termenilor tratatului. În plus, au dat guvernului german un termen limită de semnare, ceea ce a aruncat Germania în mijlocul unei crize politice. La Paris, Aliaţii şi-au continuat pregătirile: şi cele pentru semnarea tratatului, şi cele pentru reluarea războiului în cazul că s-ar fi respins acordul. În imagine, soldaţi francezi mută piese de mobilier în măreţul palat de la Versailles, pregătindu-se de ceremonia de semnare.

28. În 23 iunie 1919, la scurt timp după expirarea termenului-limită oferit de Aliaţi, guvernul german a convenit în cele din urmă să semneze. Ceremonia a fost planificată pentru 28 iunie. A urmat o adevărată luptă pentru bilete. Cei care nu au putut intra în Sala Oglinzilor au fost nevoiţi să privească ceremonia prin geamuri.

29. Scenă din Sala Oglinzilor în momentul semnării Tratatului de la Versailles. Locul ales avea o însemnătate deosebită pentru francezi, pentru că tot aici fusese proclamat şi noul Imperiu German după înfrângerea Franţei în Războiul franco-prusac din 1870 – 1871.

Mulțimea s-a adunat în parcul Versailles, în timp ce șefii de state semnau Tratatul de pace (iunie 1919). Fântânile și salvele de tun au vestit celor care așteptau în fața

trebuit să-i spun pe şleau că belgienii au pierdut relativ puţini oameni în război faţă de alte ţări şi că Belgia nu a făcut sacrificii mai mari decât Marea Britanie". 15

Nici Paul Hymans, ministrul de externe belgian, nu a contribuit prea mult la cauza ţării sale. Bărbat mărunţel, îngrijit şi inteligent, absolut convins că avea dreptate şi că revendicările sale erau juste, Hymans s-a plâns în gura mare, ţinând discursuri lungi atunci când a simţit că el sau Belgia erau neglijaţi. La un moment dat, când era în vervă, a exclamat cuprins de patos: „Mi-aş dori să pot face ceva pentru Belgia". Clemenceau s-a ridicat din scaun şi a spus: „Cel mai bun lucru pe care îl puteţi face pentru Belgia este să muriţi sau să vă daţi demisia". 16

Belgienii speraseră ca Marile Puteri să exercite presiune asupra olandezilor pentru a soluţiona problema graniţelor, trasate nesatisfăcător între cele două state, îndeosebi cea aflată de-a lungul râului Scheldt, care se vărsa în mare pornind din importantul port belgian Antwerp şi traversând teritoriu olandez. Olandezii, care îşi aveau propriul lor port la Rotteidam, nu depuseseră eforturi prea mari în perioada antebelică pentru a îmbunătăţi navigaţia, prin proiecte de dragaj, spre exemplu. Ţările de Jos, care în calitate de puteri neutre nu au luat parte la Conferinţa de Pace, au declarat ferm că nu aveau să renunţe nici măcar la un centimetru din teritoriul lor, nici măcar dacă primeau de la Germania compensaţii în alte regiuni. Statele importante nu au intervenit.17

Belgienii îşi doreau de asemenea modificarea graniţei cu Germania. Comisia pentru Belgia a recomandat ca aceasta să primească o fâşie de pământ aflată între orăşelele Eupen şi Malmedy. Nu era un teritoriu mare – suprafaţa totală abia depăşea 1.000 de kilometri pătraţi –, iar populaţia număra circa 60.000 de locuitori, dar era o regiune bogată în păduri care putea compensa pierderile suferite de Belgia pe parcursul războiului. Experţii au adăugat şi un teritoriu nu mai mare de 2, 5 kilometri pătraţi, cunoscut sub numele de Moresnetul neutru, al cărui statut legal rămăsese în aer din cauza proastei formulări a clauzelor relevante ale tratatului de la 1815. Consiliul Celor Patru a fost de acord.18

Cei Patru nu s-au arătat la fel de înţelegători în privinţa reparaţiilor. Belgia a cerut permisiunea specială de a include printre

revendicările sale plata costurilor efortului de război. Această cerere nu era atât de ridicolă pe cât părea la prima vedere, deoarece guvernul belgian fusese nevoit să se finanţeze în întregime prin împrumuturi, fiindcă întreaga ţară se aflase sub ocupaţie străină. Belgienii au cerut de asemenea să se numere printre primii care să primească despăgubiri de la Germania. Americanii au fost înţelegători. Britanicii şi francezii, care aveau propriile lor planuri în acest sens, nu au afişat aceeaşi atitudine, dar în 29 aprilie au dat înapoi şi, pe parcursul următoarelor câteva zile, s-a ajuns la o înţelegere. Belgia avea să primească 500 de milioane de dolari de îndată ce Germania începea să achite plăţile, dar şi un procent, ce urma să fie stabilit ulterior, din totalul reparaţiilor. În anii următori, Marea Britanie şi Franţa au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a reduce revendicările Belgiei, iar Germania a depus mari eforturi pentru a nu efectua plăţile. De abia în 1925 Belgia a reuşit să obţină plata prioritară integrală; în cele din urmă, asemenea aliaţilor ei, a primit doar o mică parte din ceea ce îşi dorise.19

O singură dată însă belgienii au dat dovadă de talent în negocierile de la Paris. Nici că ar fi putut să găsească un moment mai potrivit să ameninţe că nu aveau să semneze tratatul cu Germania. Italia tocmai părăsise Conferinţa de Pace şi revendicările Japoniei provocaseră o criză acută. Delegaţii germani soseau la Paris chiar în acea zi, iar termenii păcii nu fuseseră încă puşi la punct. Oare o Conferinţă de Pace total dezorganizată îi putea forţa să semneze un tratat? 20

22

Dezertarea Italiei

În 20 aprilie, cu nouă zile înainte de ultimatumul Belgiei, Frances Stevenson stătea în dreptul ferestrei apartamentului lui Lloyd George din Rue Nitot, privind înspre locuinţa lui Wilson şi încercând să-şi dea seama dacă întâlnirea de urgenţă a Consiliului Celor Patru se încheiase. Era Duminica Paştelui, o minunată zi de primăvară, iar Lloyd George îi promisese să o ducă la picnic. „Dintr-odată, în dreptul ferestrei a apărut Orlando, care s-a sprijinit de pervaz, luându-şi capul în mâini. Mi s-a părut că plângea, dar nu mi-a venit să cred că scena care se desfăşură în faţa ochilor mei era reală până când nu l-am văzut scoţându-şi batista din buzunar şi ştergându-şi ochii şi obrajii”. 1

Valetul lui Lloyd George, care stătea lângă ea, a exclamat: „Ce i-au făcut sărmanului bătrân gentilom?” 2 În cabinetul lui Wilson, Clemenceau privea scena cu răceală. Englezii rămăseseră înmărmuriţi de groază; Hankey a mărturisit că şi-ar fi bătut la fund propriul copil pentru o asemenea demonstraţie ruşinoasă de slăbiciune.3 Singurul care nu a stat cu mâinile în sân a fost Wilson. Preşedintele s-a apropiat de prim-ministrul italian pentru a-l consola, un gest deosebit de generos având în vedere animozitatea care caracteriza la acel moment relaţiile dintre americani şi italieni.4

Cea mai gravă dispută de la Conferinţa de Pace îşi atinsese apogeul, iar acest lucru nici că se putea întâmpla într-un moment mai puţin oportun. Cum delegaţia germană era pe cale să ajungă la Paris, era de o importanţă crucială ca făuritorii păcii să se pună de acord. Deşi revendicările Italiei aveau la bază trei regiuni – Africa, Orientul Mijlociu şi Europa –, disputa fusese provocată de pretenţiile ei în Marea Adriatică, în special de portul Fiume. Disputa era de ordin teritorial, dar şi principial, căci italienii doreau respectarea unei promisiuni din epoca vechii diplomaţii, în timp ce americanii erau de neclintit când venea vorba de aplicarea noii ordini. Pe de altă parte, existau conflicte între Wilson şi italieni (în special ministrul de externe Sonnino). Cele două tabere trebuiau să decidă ce însemna pacea. Să fi fost aceasta echivalentă cu împărţirea prăzii, aşa cum spuneau dispreţuitor americanii, sau cu trasarea de graniţe în funcţie de configuraţii etnice? Wilson a adoptat o atitudine fermă, argumentând că Italia îşi baza pretenţiile sale pe promisiunile asumate de Marea Britanie şi Franţa prin Tratatul secret de la Londra (pe care el îl detesta) şi că teritoriile pe care le revendica erau locuite în majoritate de populaţie slavă (lucru care încălca principiul autodeterminării) sau chiar pe amândouă în acelaşi timp.

Orlando sperase să evite confruntarea. Însă nu a înţeles că Wilson nu era un politician ca oricare altul şi că lumea anului 1918 nu mai avea nimic în comun cu cea de la 1914. Orlando era un produs al mediului specific politicii italiene, cu tipicele sale înţelegeri, mici aranjamente şi acordări de privilegii pe pile. Era un individ scund, pătrăţos, care gesticula mult, sicilian din naştere, avocat de meserie, care fusese întotdeauna de părere că asperităţile puteau fi muşamalizare cu ajutorul cuvintelor potrivite. Era mândru de ţara şi

familia sa şi nu încerca să ascundă acest lucru. La Paris, s-a lăudat mai multor americani la o masă că făcuse trei copii în treizeci şi una de luni; nici nu aş fi putut să-i fac mai repede, a spus el.5 Nicolson l-a caracterizat, pe nedrept de altfel, ca fiind un „individ palid, slab şi moale". Însă Orlando reuşise să-şi menţină ţara unită într-un moment în care aceasta era în pragul înfrângerii.6

Războiul a fost o povară îngrozitoare pentru o societate şi aşa dezbinată între nordul prosper şi industrializat şi sudul agricol, captiv mentalităţii tradiţionaliste. Marea promisiune a unificării de la 1860 încă nu se materializase. Economia Italiei se dezvoltase lent şi scurtele ei incursiuni în afacerile externe fuseseră stânjenitoare dacă nu de-a dreptul umilitoare, precum înfrângerea suferită în faţa etiopienilor la Adowa, în 1896. La fel ca în Germania, alt stat tânăr, şi în Italia sistemul politic avea nenumăraţi contestatari: printre care Biserica Catolică – care nu acceptase noul stat –, socialiştii radicali – care îşi doreau cu disperare reformarea structurilor existente – şi naţionaliştii de dreapta – care tânjeau să distrugă din rădăcini politicile corupte şi plictisitoare.

În război, Italia, cea mai săracă dintre Marile Puteri, cheltuise nişte sume de bani pe care nu le avea. Până în 1919, datora aliaţilor ei echivalentul a 700 de milioane de lire sterline, iar inflaţia din perioada războiului atinsese niveluri mai ridicate decât în orice altă ţară, cu excepţia Rusiei. Prost echipaţi şi organizaţi, soldaţii italieni detaşaţi pe frontul austro-ungar au fost măcelăriţi în luptele purtate în Alpi. Armata italiană a fost înfrântă definitiv la Caporetto în 1917; italienii au dat vina pe generalii lor, dar şi pe sistem. Până în 1918, peste jumătate de milion de oameni au murit şi mult mai mulţi au fost grav răniţi. Şi pentru ce? „Pentru o victorie mutilată" – aceasta era fraza care circula pretutindeni în Italia şi care avea să devină, la fel ca discuţiile despre o eventuală revoluţie, un clişeu.

Liberalii şi socialiştii moderaţi au retras sprijinul acordat guvernului, îngroziţi de ceea ce au considerat a fi un cinism profund din partea acestuia, iar Orlando a trebuit să se bazeze din ce în ce mai mult pe dreapta naţionalistă.7 Avea nevoie disperată să triumfe la Paris sau cel puţin să lase impresia că ieşea învingător din discuţiile cu făuritorii păcii. Dacă Sonnino şi prietenii săi conservatori insistau asupra textului Tratatului de la Londra, atunci trebuiau să le fie

satisfăcute cerinţele. Dacă unii naţionalişti îşi doreau chiar şi mai multe teritorii decât îi fuseseră promise Italiei pe ţărmul estic al Adriaticii, precum Fiume de exemplu, atunci şi acest lucru era posibil. Ar fi putut să câştige chiar şi susţinerea liberalilor, adoptând principiile lui Wilson, îndeosebi pe cel al autodeterminării, în numele tuturor italienilor care trăiau în afara graniţelor (dar nu şi în numele germanilor şi slavilor care aveau să trăiască sub stăpânirea Romei). Orlando a fost cel care a venit cu ideea care i-a entuziasmat pe naţionalişti şi i-a enervat atât de tare pe aliaţii Italiei: „Tratatul de la Londra plus Fiume" 8. A fost la fel de surprins ca toată lumea în momentul în care Fiume a devenit o chestiune de viaţă şi de moarte pentru naţionaliştii italieni şi un obstacol în calea păcii pentru Wilson.

Sonnino, cealaltă personalitate puternică a delegaţiei italiene, susţinea Tratatul de la Londra (în fond, el fusese cel care îl negociase), dar nu prea era interesat de Fiume. După părerea lui Lloyd George, Sonnino „era agitat şi se temea ca Italia să nu sacrifice lucruri mai importante căzând pradă freneziei lui pentru aceste revendicări triviale" 9. Cu toate acestea, el a fost cel care şi-a asumat întreaga responsabilitate pentru diplomaţia dezastruoasă purtată de Italia la Paris. Orlando a scăpat ieftin, în parte pentru că, spre deosebire de Sonnino, nu vorbea engleza prea bine; americanii şi englezii nici nu înţelegeau ce spunea. Şi, aşa cum a remarcat şi Lloyd George, „avea o personalitate plăcută, era atrăgător şi amabil, motiv pentru care era o plăcere să faci afaceri cu el". Lloyd George a susţinut de asemenea, iară să aibă de această dată dreptate, „că între Orlando şi preşedintele Wilson nu existau deosebiri fundamentale în legătură cu principiile sau concepţiile de viaţă". Orlando era „deosebit de popular" şi printre americani. „Dacă Orlando ar fi aici, cred că am putea ajunge la un consens, i-a scris House lui Wilson, dar cu Sonnino situaţia este lipsită de speranţă". 10 Spre deosebire de Orlando, Sonnino era „rigid, încăpăţânat şi dificil".11 Vorbea urât şi şi-a făcut puţini prieteni la Paris.

În 1919, Sidney Sonnino avea puţin peste şaptezeci de ani. Cu o claie de păr cărunt, o mustaţă ce îi acoperea buzele, ochii pătrunzători, ascunşi în spatele unor sprâncene stufoase şi o expresie aspră întipărită pe chip, părea întruchiparea politicianului italian conservator şi a omului de stat european de modă veche. De fapt, era

mai mult decât atât: un protestant într-o țară preponderent catolică, un intelectual care scria cu pasiune despre Beatrice a lui Dante, un polemist desăvârșit. Născut în Egipt, fiu al unui om de afaceri evreu italian și al soției sale galeze, Sonnino era străinul care pătrunsese nepoftit în miezul politicii italiene. Liberal de modă veche, odată cu trecerea timpului a început să cocheteze din ce în ce mai mult cu dreapta politică. Dorea să ajute masele, dar nu avea încredere în capacitatea acestora de a se descurca singure. Înainte de război, avusese două scurte mandate de prim-ministru, prin care câștigase un respect amestecat cu invidie chiar și din partea contestatarilor săi, care îl considerau totuși un politician cinstit și dezinteresat. În 1914, a devenit ministru de externe.

După cum a povestit și un apropiat, care nu-i era în niciun caz dușman, Sonnino era foarte mândru și aproape obsedat de faptul că era complet diferit de cei din jurul său: „Înainte de război, pe când eram un tânăr diplomat, obișnuiam să mă întâlnesc cu el destul de des în minunata sa casă izolată din apropierea Forumului lui Traian. Am fost neplăcut surprins să remarc că suferea de un sincer complex de superioritate, el însuși fiind prima victimă a acestui sentiment". 12 Cu toate acestea, Sonnino mai avea și o altă latură. Iubise cu pasiune în tinerețe, însă iubirea nu-i fusese împărtășită. „Cine să poată iubi această persoană insignifiantă, total lipsită de orice urmă de atracție fizică și morală?", a scris el în jurnalul său. „Ce nu aș da pentru un strop de afecțiune! Doar afecțiunea poate domoli această febră neagră care mă consumă, care mă face să mă urăsc pe mine însumi, care mă face incapabil să mă implic în orice demers serios și de durată". 13 În momentul în care negocierile de la Paris au început să decurgă prost, i-a mărturisit secretarului său că se simțea rău.14

Despre relațiile internaționale, Sonnino avea o concepție influențată de Bismarck; credea că scopul diplomației era puterea politică. Națiunile erau motivate de un „egoism sacru", după cum spusese un alt ministru italian de externe. Ca naționalist italian, Sonnino își dorea siguranță pentru țara sa; pentru el, acest lucru însemna să achiziționeze teritorii, să încheie alianțe și înțelegeri și să-și găsească prieteni cu care să lupte împotriva posibililor dușmani. Demonstrase de prea multe ori că pentru el negocierile erau un scop în sine. La un moment dat, Clemenceau i-a reproșat „că rămăsese mult

prea fidel acelei metode italieneşti perfecţionate de marele maestru Machiavelli şi că nu venea cu soluţii clare" 15. Sonnino nu avea încredere în discuţiile despre principii, moralitate sau transparenţa relaţiilor internaţionale şi nu reuşea să înţeleagă că ceilalţi delegaţi adoptaseră deja o nouă diplomaţie. În 1919, acţiona de parcă s-ar fi aflat la Congresul de la Viena; nu înţelegea mai deloc speranţele şi sentimentele care luaseră cu asalt întreaga lume.

Când a izbucnit războiul, Italia era aliată cu vechiul său inamic, Austro-Ungaria, şi cu Germania. Sonnino şi o mână de compatrioţi de-ai să-i preferau Puterile Centrale. Credea că acestea aveau să câştige, o presupunere de altfel corectă. În plus, oricum ar fi preferat ca Europa să fie dominată de forţe conservatoare. Însă cei mai mulţi italieni doreau ca ţara lor să rămână neutră. De abia când lumea şi-a dat seama că războiul nu avea să se sfârşească prea curând s-au acutizat disensiunile dintre cei care susţineau neutralitatea, în mare parte conservatori, dar şi o parte a stângii radicaliste şi gruparea din ce în ce mai numeroasă a celor care susţineau intervenţia de partea Aliaţilor. Cel de-al doilea grup era un amestec ciudat de liberali, republicani, dar şi socialişti şi naţionalişti înverşunaţi, care se va destrăma din cauza certurilor cu privire la ţelurile de război ale Italiei. După discuţii îndelungate, Sonnino a decis că cea mai bună opţiune a Italiei era intervenţia militară.

S-a răzgândit pentru că intervenţia părea a fi alegerea cea mai raţională. Nu voia ca Austro-Ungaria să fie înfrântă definitiv; de fapt, nici nu şi-a închipuit vreodată că aceasta avea să dispară cu desăvârşire. Nu simţea ostilitate faţă de Puterile Centrale; s-a alăturat Aliaţilor pentru că aceasta era cea mai bună modalitate de a obţine teritoriile de care avea nevoie Italia. A avut întotdeauna mare grijă să facă diferenţa între războiul purtat de Italia şi cel mondial. După cum a spus în 1917: „Pentru a garanta o pace durabilă, Italia trebuie neapărat să obţină frontiere naţionale sigure – aceasta este o condiţie indispensabilă pentru independenţa ei desăvârşită". În 1918, la scurt timp după publicarea Celor Paisprezece Puncte ale lui Wilson, Sonnino a declarat deschis: „O campanie clandestină de propagandă străină a încercat să insinueze că aspiraţiile Italiei sunt inspirate de concepte imperialiste, antidemocratice, antinaţionaliste etc. Aceste teorii sunt absolut neadevărate". Dimpotrivă, Italia revendica teritoriile austriece

pe baza unor argumente solide ce ţineau cont de „etnografie şi apărarea terestră şi maritimă legitimă”. Italienii, a spus el, îşi doreau să întreţină relaţii bune cu vecinii lor iugoslavi.16

Pe parcursul războiului, Aliaţii europeni – mereu dispuşi să ofere teritorii care nu le aparţineau – au promis să desăvârşească visul naţional al Italiei, aşa cum spunea sloganul popular care circula prin ţară la acea vreme, trasând o graniţă de la Trento până la Trieste, de-a lungul vulnerabilei frontiere nord-estice pe care Austro-Ungaria o ameninţase încă de pe vremea când statul italian modern abia se constituia. Însă în 1915, când s-a redactat Tratatul de la Londra, englezii şi francezii i-au oferit chiar mai multe teritorii: insule şi o fâşie de pământ din Dalmaţia situată de-a lungul ţărmului adriatic al Austro-Ungariei, portul Vlorë din Albania (Valona în italiană), un protectorat în Albania centrală, arhipelagul Dodecanez din Asia Mică şi o parte din Imperiul Otoman dacă acesta avea să dispară. (Ceea ce a provocat dificultăţi la Conferinţa de Pace pentru că Lloyd George promisese şi Greciei o parte din acelaşi teritoriu, respectiv regiunea din jurul oraşului Smyrna.) Italia urma să aibă aceleaşi drepturi precum Marea Britanie şi Franţa în Peninsula Arabică şi la Marea Roşie. Pentru Sonnino, Tratatul de la Londra era o înţelegere solemnă, însă pentru Marea Britanie şi Franţa în anul 1919 acesta devenise un motiv de mare ruşine.

Wilson arătase cât se putea de clar că Statele Unite ale Americii nu erau condiţionate de acorduri secrete. (Preşedintelui american i se arătase Tratatul de la Londra pe parcursul războiului, deşi mai târziu s-a convins pe sine că nu îl văzuse niciodată.17) Indiferent cum ar fi stat lucrurile, englezii şi francezii rămăseseră cu impresia că Italia nu contribuise prea mult la victoria Aliaţilor. Se zvonea că armata italiană îşi amânase ofensiva în Austro-Ungaria, după care a înregistrat un eşec dureros. Navele italiene se aventuraseră foarte rar în afara porturilor în care erau ancorate, deşi italienii promiseseră în repetate rânduri să patruleze Mediterana şi Adriatica. Guvernul italian a primit resurse de la Aliaţi (şi aşa strâmtorări financiar), după care a refuzat să folosească fondurile primite în efortul de război.18 După cum a spus şi Clemenceau, „italienii l-au întâmpinat cu un *magnifiquecoupdechapeau* în stilul secolului al XVII-lea, după care au întins pălăria în aşteptare de pomeni” 19. Ambasadorul britanic a transmis că atitudinea delegaţilor

de la Paris faţă de Italia „a fost caracterizată de un dispreţ total, iar acum puterile se arată deosebit de enervate de aceasta. Toţi acuză că pentru Italia armistiţiul a fost un semnal să înceapă să lupte". 20

După ce au ademenit Italia să intre în război promiţându-i teritorii, Marea Britanie şi Franţa au fost indignate să vadă că noua lor aliată continua să afişeze ceea ce Lloyd George numea „o atitudine mercantilă".21 Multă lume a ridicat din sprâncene în momentul în care, după război, armatele italiene au avansat rapid pentru a ocupa toate teritoriile care îi fuseseră promise în bazinul Adriaticii şi chiar mai mult de atât. Pichon, ministrul francez de externe, s-a plâns necontenit ambasadorului britanic că trupele italiene provocau intenţionat altercaţii cu populaţia locală slavă. „Le plăcea grozav de mult să verse sânge, fiindcă doar aşa puteau ocupa teritorii pe care nu le-ar fi primit prin niciun tratat de pace". 22

Posibilitatea – devenită o certitudine în decembrie 1918 – ca Serbia să formeze o federaţie împreună cu restul popoarelor slave din sudul Austro-Ungariei a fost un alt motiv de tensiune între Italia şi aliaţii săi. Marea Britanie şi Franţa aveau propriile motive să simpatizeze cu acest stat. Având în vedere noul context, pentru Italia a devenit evident că nu avea niciun sens să mai revendice teritoriile locuite de slavii din sud. În fond şi la urma urmei, promisiunile de la Londra avuseseră la bază presupunerea că Austro-Ungaria avea să mai existe la finalul războiului. Era logic să privezi un duşman de porturile şi bazele sale navale. Dar nu avea niciun sens să iei aceleaşi măsuri faţă de o naţiune prietenă. „Trebuie depuse toate eforturile", a conchis ministrul britanic de război, „pentru a convinge Italia să adopte o atitudine rezonabilă în această privinţă". 23 în repetate rânduri, Clemenceau a discutat cu Orlando pentru a-l convinge să renunţe la Tratatul de la Londra.24

Guvernul italian nu era însă pregătit să facă acest lucru. Opinia publică italiană ar fi îngreunat situaţia. Chiar dacă liberalii, fideli concepţiilor faimosului Mazzini, speraseră că popoarele oprimate aveau să fie eliberate, majoritatea italienilor considerau că slovenii şi croaţii erau inamici care luptaseră cu loialitate pentru Austro-Ungaria şi care ar fi

*„Un splendid semn cu pălăria". (în orig., în lb. franceză)(*N. red.*) urmat probabil aceeaşi politica dacă ar fi avut ocazia. La sfârşitul

războiului, când au pătruns în Croaţia şi Slovenia, italienii s-au comportat mai degrabă ca nişte cuceritori decât ca nişte eliberatori.25 Erau oare sârbii mai de încredere? Generalul Badoglio, ajutorul de comandant al armatei italiene, şi-a avertizat guvernul că, în final, slovenii şi croaţii, care erau mai inteligenţi decât sârbii, aveau să-i domine.26 Prin urmare, a pus la cale un plan detaliat, aprobat de Sonnino şi Orlando în decembrie 1918, prin care urmărea distrugerea Iugoslaviei şi întărirea controlului Italiei pe ţărmul estic al Adriaticii prin alimentarea unui conflict între sârbi, croaţi şi sloveni şi între ţărani şi moşieri. În Bosnia, Badoglio a sugerat folosirea diferenţelor religioase. Avea deja agenţi detaşaţi la faţa locului. Chiar şi soldaţii italieni de rând puteau să contribuie la acest plan seducând localnicele „susceptibile".27

Flota italiană a avut o atitudine similară. Ultima măsură luată de împăratul austriac, care a predat flota de la Adriatică şi gigantica bază navală de la Puia (Pola în italiană) comitetului iugoslav provizoriu, i-a înfuriat pe italieni. A doua zi, un torpilor italian a pornit glonţ spre Puia şi a scufundat cuirasatul *ViribusUnitis*, mândria flotei austriece, ucigând echipajul şi pe căpitanul iugoslav al navei. Italienii au protestat vehement, aşa că restul flotei a fost predat Aliaţilor, iar forţele italiene au ocupat Puia. În lunile următoare, tensiunile dintre flota italiană şi Aliaţi, în primul rând americani, în legătură cu tratamentul aplicat de italieni slavilor din regiune, s-au amplificat.28 Italienii s-au apărat printr-un memorandum lung, în care au susţinut că natura jucase o festă crudă Italiei; pe ţărmul vestic al Adriaticii erau puţine porturi şi aproape nicio graniţă naturală, în schimb ţărmul estic era protejat de „o minunată barieră puternică de recife şi insule". „În est, apa este mai limpede, mai adâncă şi este foarte greu să foloseşti mine; în vest, apa este tulbure, de mică adâncime, zona pare făcută special pentru a facilita planurile perfide ale armelor de tip submarin". Pentru Italia era o necesitate să obţină teritoriul de pe ţărmul estic al Adriaticii.29

Naţionaliştii mai aveau numeroase argumente. Italia nu putea lăsa comunităţile de italieni din afara ţării la mila slavilor. Presa publica tot felul de poveşti alarmante şi neadevărate despre femei şi copii italieni ucişi în oraşele din Istria şi de pe Coasta Dalmată. „Opresiunea iugoslavă taie gâtul populaţiei italiene din Dalmaţia şi o

terorizează". Profesori învăţări susţineau că „tot ce nu este italian în Dalmaţia este barbar!" Comandantul militar italian din Dalmaţia s-a arătat mai binevoitor: „Această populaţie este bună la origini, bună şi simplă aşa cum sunt toţi oamenii primitivi. Dar popoarele simple şi primitive sunt şi deosebit de sensibile şi suspicioase şi au instincte violente". Misiunea civilizatoare a Italiei era evidentă.30 Ziarele italieneşti publicau fotografii înfăţişând ţăranii din regiune ducându-se la biserică, iar mai jos adăugau o legendă care preciza că oamenii mergeau să-şi prezinte omagiile comandantului forţelor italiene. Când se stătea la coadă la alimente se spunea că slavii ieşeau în stradă să ceară italienilor să nu plece.31

La sfârşitul anului 1918, la Roma, Genova şi Napoli mulţimi entuziasmate au luat parte la zilele dedicate Dalmaţiei. Ambasadorul american a bănuit că guvernul italian s-a aflat în spatele demonstraţiilor. Sonnino a declarat hotărât că Italia trebuia să pună siguranţa în Adriatică mai presus de toate, ceea ce presupunea controlul teritorial, nu protecţie prin intermediul Ligii Naţiunilor, a transmis ambasadorul. „Chiar şi poliţiştii le cereau oamenilor pe care îi protejau să-şi încuie uşile noaptea pentru a se apăra de intruşi până când puteau sosi la faţa locului". 32 Sonnino era de aceeaşi părere cu Orlando. Şi el credea că ideile lui Wilson erau naive. „Este oare posibil să schimbi întreaga lume dintr-un birou prin acţiunile a câţiva diplomaţi? Du-te în Balcani şi încearcă să faci acolo un experiment cu Cele Paisprezece Puncte". 33

Guvernul italian a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-i câştiga pe Aliaţi de partea sa. În decembrie 1918, pe când se afla la Londra, Orlando le-a spus englezilor şi francezilor că iugoslavii „îi persecutau cu adevărat" pe italieni; soldaţii italieni erau atacaţi, iar femeile molestate dacă se îmbrăcau în culorile Italiei.34 Se opunea ferm recunoaşterii noului stat iugoslav. Fără prea mare tragere de inimă, Marea Britanie şi Franţa şi-au dat acordul tacit. În plus, se simţeau obligate să respecte Tratatul de la Londra, deşi nu doreau să-şi respecte făgăduielile. Aşa cum i-a scris şi Robert Cecil ambasadorului Marii Britanii în Italia, „problema este că politica externă italiană este una lacomă din toate punctele de vedere şi pune Italia în situaţii grave... Iugoslavii revendică mult mai multe teritorii decât li se cuvine, însă încăpăţânarea lui Sonnino şi extravaganţa

pretenţiilor sale au izolat efectiv Italia, care nu mai are acum niciun prieten în Europa, cu excepţia noastră, şi, pe deasupra, face tot ce îi stă în putinţă pentru a se asigura că această izolare devine absolută". 35

Singurii care nu luaseră încă o decizie erau americanii. Se prea poate ca Wilson să fi fost nesigur de anumite aspecte ale revendicărilor Italiei (se pare că la început crezuse că Trieste era un oraş german36), dar îşi cunoştea prea bine principiile. Experţii săi juridici susţineau, iar preşedintele era de acord cu acest lucru, că în momentul în care ceruse aplicarea armistiţiului cu Puterile Centrale pe baza Celor Paisprezece Puncte, Italia acceptase implicit că acestea erau mai presus de Tratatul de la Londra. Pe de altă parte, în Cele Paisprezece Puncte se promitea că „reajustarea graniţelor Italiei urma să fie realizată pe baza unor linii clare de demarcaţie naţională". Ca atare, Italia avea să primească o parte a regiunilor râvnite de la frontiera de nord-est, foarte puţine teritorii în Istria şi absolut nimic în Dalmaţia.37 Pe parcursul negocierilor ce au precedat armistiţiul, Orlando a încercat zadarnic să includă în document o menţiune specială care să indice că stabilirea frontierelor Italiei trebuia să ţină cont şi de nevoile de securitate ale ţării. Italienii au susţinut ulterior că se luase aminte în scris de obiecţia lor, deşi americanii au afirmat contrariul.38

Cu toate acestea, Orlando şi Sonnino au aşteptat sosirea lui Wilson în Europa relativ optimişti. House i-a încurajat să privească Statele Unite ale Americii ca pe o ţară prietenă şi a stabilit armistiţiul cu Austro-Ungaria de aşa manieră încât trupele italiene să ocupe toate teritoriile promise prin Tratatul de la Londra.39 Lui Sonnino i-a oferit sfaturi despre tactici de negociere. Dacă Italia ar fi fost dispusă să aştepte şi să-şi prezinte revendicările după ce Marea Britanie şi Franţa şi-ar fi văzut dorinţele îndeplinite, atunci delegaţilor de la Paris le-ar fi fost greu să o refuze. „Am făcut asta, a notat House în jurnalul său, din pură maliţiozitate. Tare mă voi bucura să fiu de faţă când Sonnino şi Orlando îşi vor prezenta pretenţiile bazându-se pe revendicările englezilor şi francezilor". 40 Italienii erau îndrumaţi pe o pistă greşită şi de baronul Macchi di Cellere, ambasadorul lor la Washington, un om care avea o capacitate extraordinară de a ignora realitatea şi care îi asigurase că Wilson simpatiza cu Italia şi îi susţinea scopurile.41 „Un om bun, a recunoscut Orlando, dar complet depăşit de sarcinile pe care le avea de îndeplinit… şi motivul pentru care noi, italienii, ne-am

prezentat la Conferinţa de Pace neştiind absolut nimic despre adevăratele sentimente ale lui Wilson". 42 Şi poate că italienii nici nu voiau să ştie nimic. Aşa cum a transmis şi ambasadorul american de la Roma, „cunoştinţele baronului Sonnino despre America sunt atât de limitate încât parcă nici nu există şi nu cred că rezonează prea mult cu principalele noastre intenţii" 43.

Wilson avea tendinţa de a fi suspicios când venea vorba de italieni şi era de părere că aceştia intraseră în război „după ce analizaseră situaţia cu sânge rece" 44. Unul dintre primele lucruri pe care le-a făcut odată ce a ajuns la Paris în decembrie 1918 a fost să ceară o copie a Tratatului de la Londra. S-a întâlnit pentru prima dată cu Sonnino şi Orlando cu câteva zile înainte de Crăciun şi a purtat o discuţie îndelungată despre revendicările Italiei în zona adriatică. Italienii au rămas cu impresia că întrevederea decursese bine. Ambasadorul britanic, care a discutat a doua zi cu Wilson, a fost de altă părere: „Este foarte pornit împotriva italienilor… Se săturase până peste poate de Orlando şi Sonnino şi metodele lor şi nu mai voia să mai discute absolut nimic cu ei". 45 Cum tot se amânase începerea Conferinţei de Pace, Wilson a convenit să facă o vizită de stat în Italia. Din păcate, vizita nu a făcut decât să aprofundeze neînţelegerile.

A fost întâmpinat de mulţimi numeroase şi entuziaste. „Am rămas cu impresia că eram înconjurat de prieteni adevăraţi". A ajuns la concluzia greşită că poporul italian îi susţinea programul. „Preşedintele a spus că simte că poporul italian îşi doreşte mai înainte de toate înfăptuirea unei păci care să le garanteze că un război asemenea celui care tocmai s-a sfârşit nu se va mai repeta", a transmis doctorul său. „Bănuia că ei vedeau în Liga Naţiunilor un mijloc necesar pentru îndeplinirea scopului dorit". 46 Patru luni mai târziu, în momentul în care relaţia sa cu guvernul italian îşi atingea punctul critic, va apela direct la poporul italian. Orlando însă continua să fie optimist. „Eu cred în Wilson şi în ideile lui", i-a spus voios unui prieten. „Accept wilsonianismul atât timp cât respectă drepturile şi interesele Italiei". 47 Sonnino era mai suspicios; nu-i plăcea că Wilson încerca să discute cu cei care criticau guvernul. Wilson îi împărtăşea antipatia; preşedintele ajunsese la concluzia că Sonnino era „la fel de alunecos ca un ţipar sau un italian" 48. În 13 ianuarie, Wilson l-a informat pe Orlando că din punctul său de vedere Tratatul de la Londra nu mai era

valid.49 Chestiunea a rămas în aer timp de câteva săptămâni, vreme în care Consiliul Suprem şi-a făcut de lucru cu Liga Naţiunilor şi alte probleme dificile, ca de exemplu invitarea sau excluderea bolşevicilor de la discuţiile de la Paris.

Delegaţia italiană s-a cazat în luxosul Hotel Édouard VII de lângă Operă. Un singur delegat a primit permisiunea de a-şi aduce soţia la Paris. Probabil doar pentru că se însurase de curând. În hotel exista un singur telefon, iar delegaţii nu-l puteau folosi fără acordul lui Orlando. Chiar şi componenţa delegaţiei reflecta taberele politice din guvernul italian. „În sfârşit, iată că o părticică din Roma, cu toate metehnele ei caracteristice, a fost transportată la Paris", aşa a descris unul dintre reprezentanţii italieni mai tineri delegaţia ţării sale. „Lipsă de organizare, alegerea personalului în funcţie de alchimia parlamentara (prezenta şi viitoare), la fel ca bârfa şi calomniile". 50

Contrar părerii generale, delegaţia italiana era departe de a fi puternică şi eficientă. Aşa cum i-a explicat unui american şi Macchi di Cellere – care fusese chemat de la Washington în capitala franceză pentru a participa la lucrările conferinţei –, plin de importanţă: „Italia nu are o propagandă proprie; este o ţară mult prea bătrână, iar italienii o rasă mult prea mândră pentru aşa ceva". 51 Foarte puţini reprezentanţi italieni au legat prietenii cu alţi delegaţi, cum au făcut englezii şi americanii, de exemplu.52 Iar conducătorii delegaţiei, printre care Şalandra, un fost prim-ministru, era în primul rând îngrijorat de starea sa de sănătate; Orlando era afabil, dar distras. Sonnino a rămas rezervat şi secretos, refuzând să divulge informaţii chiar şi în momentele în care şi-ar fi putut scoate colegii din impas. În timpul liber, mergea singur la plimbare. Refuza să facă lobby pentru Italia: „Dacă aş recurge la asemenea metode, ar fi ca şi cum m-aş coborî la nivelul naţiunilor mici, care merg de colo-colo cerşind teritorii" 53. Relaţia sa cu Orlando s-a deteriorat odată cu trecerea lunilor. Între cei doi au avut loc momente tensionate, în care Sonnino, un individ de regulă stăpânit, se făcea roşu la chip de furie.54

Dezbinaţi pe plan intern, italienii nu aveau încredere nici în aliaţii lor. „Aveau impresia, a spus un diplomat britanic, că celelalte puteri nu îi tratau ca pe nişte egali; erau atacaţi şi criticaţi din toate părţile; li se spunea ce era bine pentru ei, dar nu erau invitaţi să ia parte la discuţiile în sine". 55 Wilson, s-a plâns Sonnino, era o

speciediclergyman\ în opinia lui Macchi di Cellere, Statele Unite ale Americii era un stat „uzurpator" care dorea să dicteze pacea.56 Spre sfârşitul lunii ianuarie, Wickham Steed, editorul ziarului *TheTimes*, a transmis că Wilson avusese „o întrevedere furtunoasă" cu Sonnino, „care se pare că şi-a pierdut cumpătul, ajungând să îi recomande preşedintelui să nu se amestece în politica europeană şi să se limiteze la America" 57.

Dintre europeni, italienii se înţelegeau cel mai bine cu englezii. Orlando îl admira pe Lloyd George. „Cum prin vene îi curge sânge celtic, este la fel de inteligent ca noi, mediteraneenii". 58 Iar cele două state nu aveau mare lucru de împărţit. Cu Franţa însă lucrurile stăteau altfel. Italia îi datora Franţei propria unificare naţională, dar oamenii rămăseseră cu impresia că Parisul percepuse un preţ prea mare ocupând Nisa şi Savoia.

*„Un fel de preot"(în orig., în italiană şi în engleza). (*N. red.*) Ambele ţari aspirau să devină puteri mediteraneene şi, înainte de război, intraseră în dispute pentru Tunisia şi Maroc. Italia se alăturase Triplei Alianţe şi cu scopul de a găsi aliaţi împotriva Franţei. La capitolele care îi preocupau atât de tare pe oamenii de stat ai lumii, Franţa întrecea cu mult Italia în ceea ce privea producţia de oţel şi de cărbune şi numărul locuitorilor. „Pe parcursul negocierilor mele cu italienii, şi-a adus aminte Lloyd George, am descoperit că politica lor externă era în mare parte influenţată de un amestec de gelozie, rivalitate, resentimente, dar mai ales teamă de Franţa". 59 Franţa însă nu privea Italia cu teamă (deşi francezii erau relativ îngrijoraţi de creşterea nivelului natalităţii în Italia), ci mai degrabă cu amabilitate amestecată cu dispreţ.

În decembrie 1918, după întâlnirile Aliaţilor de la Londra, Orlando, Sonnino şi Clemenceau au plecat împreună la Paris. „Nu i-am văzut nici măcar o dată pe parcursul îndelungatei noastre călătorii, a transmis consilierul lui Clemenceau, şi, când am ajuns la Gare du Nord, au dispărut fără să-şi ia la revedere de la domnul Clemenceau, care nu numai că a fost surprins de această atitudine, dar s-a simţit şi ofensat". 60 Clemenceau îi purta un respect amestecat cu invidie lui Sonnino, dar nu găsea mare folos pentru Orlando: „fiecare cu ale lui, iată o concepţie tipic italiană" 61.

Prăbuşirea Austro-Ungariei a provocat noi rivalităţi, pentru că cele două state au început să concureze pentru influenţă în Europa Centrală. În zona Adriaticii, Franţa nu ştia dacă să se împrietenească cu Iugoslavia sau să păstreze o relaţie cordială cu Italia. „Sunt atât de plictisit de problemele din Adriatică", a scris un diplomat francez. „Chiar şi aşa, nu trebuie să-i abandonăm pe iugoslavi. Sunt la fel de absurzi ca ăştilalţi, dar nu au putere. Cât de stupizi pot fi cei de la Roma!" 62 Într-o zi, spre indignarea lui Orlando, Clemenceau, plictisit, a spus „Doamne, Dumnezeule! Italia sau Iugoslavia? Blonda sau bruneta?" 63 Până în aprilie 1919, Clemenceau a luat o decizie clară şi a ales bruneta. Se înfuriase că italienii nu sprijiniseră revendicările Franţei în Saar şi propunerea de condamnare a germanilor pentru crime de război. În plus, era convins că va mai avea spaţiu de manevră pe viitor, pentru că, în final, Italia trebuia să rămână prietenă cu Franţa.64

Orlando şi Sonnino, suspicioşi pe propriii aliaţi, ostili Iugoslaviei vecine şi prinşi într-o alianţă şubredă la care niciunul dintre ei nu îndrăznea să renunţe de teamă să nu se prăbuşească guvernul, au răzbit cu greu. Asemenea unui fitil care ardea lent, memorandumul oficial al italienilor a fost prezentat Conferinţei de Pace în 7 februarie 1919. Este un document interesant, care, deşi aproape că nu fiice nicio referire la Tratatul de la Londra, repetă practic condiţiile acestuia iară să le aducă nicio modificare, dar îmbrăcându-le de această dată în veşmintele noii diplomaţii, care nu i se potrivesc deloc. „Revendicările Italiei, începe documentul, denotă un spirit atât de drept, corect şi moderat încât se sincronizează perfect cu principiile enunţate şi aprobate de preşedintele Wilson şi, prin urmare, trebuie recunoscute şi acceptate de toată lumea". Revendicările Italiei se bazau aproape exclusiv pe autodeterminare, pentru italieni bineînţeles; iar în puţinele cazuri în care se revendicau teritorii locuite de alte popoare, o făcea doar pentru a-şi clădi graniţe sigure.65

Spre disperarea imperialiştilor italieni, revendicările lui Orlando şi Sonnino se concentrau pe teritorii europene. Ministrul italian al coloniilor îşi dedicase entuziasmat timpul elaborării unor planuri detaliate, ce urmăreau mai ales o extindere în Africa. Pentru naţionalişti, anul 1896 – devenit „anul ruşinii" din cauza înfrângerii de la Adowa – nu putea fi şters din memoria colectivă decât printr-o

cucerire. Marea Britanie şi Franţa trebuiau să se dea la o parte, a comunicat ministrul coloniilor Gaspare Coloşimo guvernului său, şi să acorde Italiei influenţa totală în Etiopia. În plus, pentru a întări controlul italian asupra rutelor care legau Marea Roşie şi Oceanul Indian de Etiopia, Marea Britanie trebuia să renunţe la teritoriul pe care îl deţinea în Somalia – alipind-o la regiunea africană deţinută deja de Italia – şi la nord-estul Kenyei. Franţa trebuia de asemenea să renunţe la micul ei teritoriu somalez, dar şi la linia de cale ferată ce lega portul Djibouti de Addis Abeba. Coloşimo visa de asemenea la Libia Mare, care urma să asimileze teritorii suplimentare de la Egiptul administrat de britanici, de la posesiunile franceze şi, în cazul în care coloniile portugheze s-ar fi confruntat cu probleme, să anexeze şi Angola. Cu puţin timp înainte de sfârşitul războiului, Coloşimo le-a trimis lui Balfour şi House un memorandum în care îşi prezenta aceste ţeluri. Şi-a ales cu atenţie cuvintele pentru a da senzaţia că documentul era de inspiraţie wilsoniană; cu toate acestea, documentul nu a făcut decât să creeze impresia unei Italii lacome.66

Orlando şi Sonnino nu erau pregătiţi să insiste asupra revendicărilor africane şi oricum nu existau mari şanse ca Marea Britanie şi Franţa să le acorde multă atenţie. Acestea împărţiseră rapid coloniile germane fără să se consulte cu Italia, iar în ceea ce privea renunţarea la propriile colonii în favoarea italienilor, fiecare ţară s-a arătat dispusă să o facă atâta timp cât şi restul statelor adoptau măsuri similare. Cum nimic nu s-a întâmplat în acest sens, italienii au rămas cu încă o doleanţă şi un alt vis neîmplinit.67 Ulterior, Mussolini a profitat de această situaţie.

Singura revendicare a italienilor uşor de soluţionat în Europa era un teritoriu austro-ungar aflat la sud de pasul Brenner, Tirolul de Sud şi Trentino, situat mai jos de acesta. Trentino nu constituia o problemă, deoarece aici locuia o populaţie majoritar italiană, însă în Tirol cei mai mulţi locuitori erau germani.68 Tirolezii au protestat când au aflat că o provincie cu o istorie atât de îndelungată de autonomie avea să fie împărţită. La fel a reacţionat şi guvernul noului stat austriac: „Până acum, Tirolul a fost cel mai înflăcărat centru al libertăţii după Elveţia. Tirolul s-a opus cu înverşunare oricărei forme de dominaţie străină. Toate acestea vor fi sacrificate în favoarea unor considerente de ordin strategic, asemenea unei ofrande depuse pe

altarul militarismului". 69 Italienii au argumentat că nu se puteau simţi în siguranţă dacă nu deţineau fâşia de pământ care urca spre pasul Brenner. „Orice altă linie de frontieră trasată mai la sud nu are să fie decât o amputare artificială care va impune cheltuieli semnificative pentru arme scumpe, o măsură de altfel contrară principiilor pe baza cărora trebuie clădită pacea". 70 Poate şi pentru a le demonstra italienilor că putea fi înţelegător, înainte de începerea Conferinţei de Pace, Wilson le-a comunicat că nu avea să se opună modificării frontierei de nord a Italiei.71 Colegii săi s-au învoit. Potrivit lui House, pentru o scurtă perioadă de timp Lloyd George şi-a făcut griji în privinţa Tirolului, căci fusese la un moment dat în vacanţă acolo şi era una dintre puţinele părţi ale continentului pe care le cunoştea bine.72 Ulterior, Wilson a regretat că a lăsat o zonă în care locuiau atât de mulţi tirolezi vorbitori de germană – respectiv 250.000 – în mâinile italienilor.73 La fel şi tirolezii, mai ales după 1922, când fasciştii au decis să-i italienizeze. Peste noapte, s-a impus folosirea limbii italiene în şcolile şi instituţiile oficiale din regiune; copiii nu puteau fi botezaţi cu nume care „aduceau ofense sentimentului italian" Tirolul şi-a recăpătat o parte a autonomiei de altă dată de-abia în anii 1970, când în Italia şi Europa s-au petrecut schimbări importante.74

Wilson era dispus să accepte o nedreptate faţă de germanii din Tirol, dar nu dorea să consimtă la acele revendicări ale Italiei care se băteau cap în cap cu pretenţiile iugoslavilor. În zonele rurale de peţ armul estic al Adriaticii, populaţia era formată aproape în totalitate din slavi: aici locuiau circa 750.000 de croaţi, sloveni, sârbi şi bosniaci. Cu toate acestea, italienii îşi doreau să mute vechea graniţă cu Austro-Ungaria cu 50 – 100 de kilometri mai la est, în Slovenia şi Croaţia de astăzi, şi spre sudul Coastei Dalmate, înspre oraşul Split (Spălato în italiană). Sperau să ocupe astfel întreaga peninsulă Istria, inclusiv baza navală de la Puia şi cele două porturi principale austro-ungare, Trieste şi Fiume, împreună cu liniile de cale ferată care legau regiunea de Europa Centrală, câteva insule importante din extremitatea nord-estică a Adriaticii şi teritorii întregi de pe Coasta Dalmată, respectiv din jurul oraşelor Zadar (Zara în italiană) şi Sibenik (Sebenico în italiană). Italia îşi dorea şi portul albanez Vlorë din sud. Odată ce intra în posesia acestor regiuni, Italia avea să domine Adriatica, iar noul stat iugoslav avea să rămână cu un ţărm minuscul, fără porturi decente şi

cu o singură linie de cale ferată ce lega interiorul ţării de litoral. Exact ceea ce îşi dorea Italia.

Bineînţeles că Italia nu a prezentat acest argument la Paris. A discutat despre necesităţi strategice şi a făcut apel la argumente istorice. „Întreaga Dalmaţie fusese alipită Italiei în secolele de glorie ale Romei şi Veneţiei, spre bunăstarea ei şi pentru pacea mondială". 75 Italienii au adus în discuţie leii veneţieni, bisericile catolice, coloanele romane ce mărgineau piaţetele de pe ţărmul mării, faptul că limba italiană încă era vorbită în pofida opresiunii austriecilor. Au vorbit despre nedreptăţile înfricoşătoare care aveau să fie comise dacă italienii deveneau supuşii unor slavi „pe jumătate barbari" 76.

Însă Parisul era asaltat de poveşti înfiorătoare: despre deportarea etnicilor slavi, arestări arbitrare, închiderea ziarelor slave şi blocarea liniilor iugoslave de cale ferată. Furios, un ofiţer britanic i-a trimis o telegramă lui Balfour: „În Dalmaţia, populaţia era lăsată să moară de foame, iar italienii transportau alimente doar celor care semnau o declaraţie de loialitate faţă de statul lor". 77 Hoover, aflat la conducerea efortului Aliat de ajutorare, a transmis că autorităţile italiene reţineau transporturile alimentare în portul Trieste şi că în 22 februarie au întrerupt brusc toate liniile de comunicaţie cu interiorulţării. „Această măsură nu doar că îi izolează pe iugoslavi, dar şi blochează principala linie de cale ferată cu direcţia Austria şi Cehoslovacia". Wilson i-a dat dreptate lui Hoover, care a afirmat că „oprirea transporturilor americane de alimente către populaţiile înfometate nu poate fi folosită ca armă politică" şi a acceptat recomandarea acestuia ca Statele Unite ale Americii să se răzbune cu aceeaşi monedă, sistând orice formă de susţinere în favoarea Italiei.78 Această chestiune a otrăvit relaţiile italiano-americane pe parcursul Conferinţei de Pace.79

Iniţial, americanii, cu sprijinul britanicilor şi al francezilor, au încurajat Italia şi Iugoslavia să-şi stabilească singure graniţa. Iugoslavii au afirmat că erau mai mult decât dispuşi să facă compromisuri. Poate că Wilson ar fi putut arbitra chestiunile litigioase. Delegaţia italiană a fost efectiv înspăimântată. Orlando i-a mărturisit unui american că „deşi propunerea iugoslavă îl stânjenea îngrozitor, nu putea găsi niciun argument valid pentru a o refuza". Cu prilejul unei discuţii între patru ochi purtată cu Wilson, „a suspinat şi a plâns, spunând că slavii din sud

i-au sărit la gât, dar în cele din urmă a promis să ofere un răspuns de îndată ce reuşea să se sfătuiască cu regele şi colegii săi de la Roma". În februarie, pe când Wilson se întorcea în Statele Unite ale Americii, italienii au respins arbitrajul, sub pretextul că au făcut acest lucru doar pentru că iugoslavii au publicat propunerea prematur şi „într-o manieră brutală".80

Din momentul începerii Conferinţei de Pace, a devenit clar că italienii nu erau dispuşi să facă compromisuri nici cu iugoslavii, nici cu nimeni altcineva. Au refuzat să defere comisiilor de experţi orice chestiune ce afecta graniţele Italiei. Delegaţii italieni se exprimau arareori în cadrul Consiliului Suprem, devenit ulterior Consiliul Celor Patru, când nu erau în joc interesele Italiei. În urma unei reuniuni din luna martie, Clemenceau s-a plâns: „În această după-amiază, Orlando ne-a ţinut un discurs interminabil în care a prezentat revendicările Italiei şi ne-a arătat care dintre frontiere i se păreau necesare şi corecte". Iar apoi „a trebuit să suportăm un al doilea discurs, la fel de plictisitor, de la Sonnino" 81. Italienii nu au comentat nimic pe parcursul stabilirii actului constitutiv al Ligii Naţiunilor şi redactării condiţiilor păcii cu Germania. (Ulterior, Orlando a susţinut, cu prea puţină convingere, că italienii nu au intervenit pentru că s-au simţit excluşi.82)

Tactica italienilor era enervantă, previzibilă şi adesea prostească. Ei s-au opus revendicărilor Iugoslaviei în regiunile ce aparţineau Bulgariei şi Ungariei şi au susţinut România în Banat. Au vândut arme Ungariei, semnând chiar un acord secret cu guvernul dispreţuitului Béla Kun.83 Din pură prostie, Sonnino a împins Grecia la o apropiere de Iugoslavia, când a refuzat să ia în calcul revendicările Greciei în Albania şi a insistat să păstreze arhipelagul Dodecanez din Asia Mică, preponderent grecesc, pe care îl ocupase încă de la sfârşitul războaielor balcanice. Bosumflat, Sonnino a refuzat să-l primească în audienţă pe premierul grec Venizelos, când acesta i-a cerut o întâlnire.84 în cadrul comitetelor, italienii erau în mod invariabil antiiugoslavi şi refuzau cu încăpăţânare orice formă de cooperare. Dacă erau presaţi, susţineau de obicei ca nu primiseră instrucţiuni de la guvernul lor. Eyre Crowe, un membru al Ministerului britanic de Externe, l-a dojenit pe un diplomat italian, care a replicat: „Când am venit la Londra, în decembrie, nu aţi vrut să discutaţi doar cu noi, iar la

Paris nu aţi vrut să vorbiţi cu noi sau să stabiliţi acorduri cu noi. Prin urmare, nu ne vom exprima niciun fel de părere în aceste chestiuni". 85

În aprilie, când revendicările Italiei au ajuns în cele din urmă pe masa de discuţii, Marile Puteri s-au arătat vădit mai puţin înţelegătoare. Inevitabil, a fost readus în discuţie faimosul citat al lui Bismarck, care spusese că Italia avea o poftă de mâncare mai mare decât capacitatea ei de a mesteca. „Trebuie să găsim o modalitate de a-i potoli pe italieni, a scris exasperat Balfour, iar problema este cum să-i domolim, făcând cel mai mic rău cu putinţă întregii lumi". 86 Delegaţii italieni erau şi mai disperaţi. Orlando era convins (sau cel puţin aşa afirma) că o societate secretă se angajase să-l asasineze dacă se întorcea în Italia fără Dalmaţia.87 Presa naţionalistă ducea o campanie feroce pentru impunerea controlului italian în regiunea adriatică, iar chestiunile politice deja nu se mai discutau în sălile de conferinţă ale consiliului, ci pe străzi. Partidul Socialist, a cărui influenţă creştea cu fiecare zi care trecea, era acum dominat de radicalişti şi îşi trimitea trupele pe străzi. La fel făcea şi dreapta naţionalistă cu ale sale *fascidicombattimenti*. Când Leonida Bissolati, un personaj faimos care se opunea revendicărilor Italiei, a încercat să ia cuvântul la un miting pentru Liga Naţiunilor organizat în Milano, la celebra La Scala, naţionaliştii înverşunaţi, printre care şi Mussolini, se aflau printre demonstranţi. Un jurnalist italian a descris o scenă care avea să devină prea bine cunoscută:

Iarapoi, dintr-odată, caşi cumarfiprimitunsemnaldelaobaghetainvizibila, aînceputinfernalasimfonie. Ţipete stridente, chiuituri, fluierături, mârâieli, zgomotenicipedeparteumane, însoţite detoatesuneteleimaginabile, careparcăimitauurleteleuneihaitesălbatice, austrăfulgeratcaoundăsonorăaerul; dardincândîncândmaidistingeaicâteunţipăt patrioticuman, un„nu", careconduceamaseleincapabilesăseexprimeînritmulunuimarşviolent. Aceştia spuneau: „Croaţi, no! Croaţi, no!"Nu îşi doreausăarateniciourmădeprieteniefaţă decroaţi sauiugoslavişi voiausăspunăşi căBissolatieracroată

Iar Fiume a devenit principalul punct al programului naţionalist italian, dar şi al deciziei ferme a lui Wilson de a i se opune. Iniţial,

nimeni nu s-ar fi gândit că un astfel de oraş ar fi putut provoca o criza de o asemenea anvergură la Conferinţa de Pace. Nu era nici din cale afară de frumos, nici distins, era un mic port, în care traficul era relativ intens, şi care înainte de război fusese calea de acces a Ungariei la Marea Adriatică. Aşa cum se întâmpla de obicei în Europa Centrală, populaţia era amestecată, fiind formată din foarte puţini unguri, o clasă socială de mijloc prosperă italiană şi o clasă muncitoare preponderent croată. Italienii erau majoritari în oraşul Fiume, dar dacă luai în calcul şi periferiile de la Susak, croaţii erau cei mai numeroşi. Chiar dacă înainte de război italienii din regiune vorbeau cu drag despre Italia şi se împotriveau autorităţilor maghiare, unificarea cu patria mamă a devenit plauzibilă de abia în 1918. În cafenele au început să apară ca ciupercile după ploaie găşti de tineri care îşi spuneau *giovanifiumani* şi care cereau orchestrelor să cânte imnul naţional al Italiei din cincisprezece în cincisprezece minute, obligând toţi clienţii să se ridice în picioare.89

La fel ca toate evenimentele care aveau să se desfăşoare în Fiume pe parcursul următorilor doi ani, şi ce s-a întâmplat în perioada ce a urmat imediat după sfârşitul războiului a devenit un adevărat subiect de legendă. Se povestea că nişte voluntari curajoşi – botezaţi Argonauţii – ar fi înfruntat armele de foc ale austriecilor şi ar fi traversat Marea Adriatică în bărci rapide cu direcţia Veneţia, pentru a chema flota italiană să salveze Fiume.90 Versiunea reală descrisă de ambasadorul american, potrivit căreia cinci tineri din Fiume se înghesuiseră la bordul unui remorcher furat pe care flota italiană l-a atacat din greşeală, a fost în mod convenabil ignorată.91 Armata italiană, care ocupa acum oraşul în conformitate cu acordurile armistiţiului, era de neclintit în decizia ei: Fiume trebuia să rămână sub control italian. Potrivit unui amiral, negocierile diplomatice nu aveau nicio relevanţă: „aceste discuţii erau simple dezbateri între diplomaţi şi politicieni… Fiume era oraş italian şi aşa avea să rămână… Niciun amestec politic nu ar fi avut cum să afecteze drepturile italienilor în zonă”. 92

Exista o explicaţie practică pentru obsesia bruscă a italienilor pentru Fiume. „Are să fie foarte dificil pentru noi, a explicat cu toată sinceritatea unul dintre delegaţii italieni de la Paris, să menţinem comerţul din Trieste dacă nu controlăm Fiume şi nu reuşim să deviem

transporturile comerciale de aici spre Trieste". 93 însă Fiume era cu toate acestea un simbol – „bijuteria Adriaticii" – important pentru naţionaliştii italieni. „De ce îşi doresc cu tot dinadinsul un orăşel de 50.000 de locuitori, dintre care mai puţin de jumătate sunt italieni, este un mister pentru mine", a notat House în jurnalul său.94 În aprilie 1919, când tensiunile cu privire la Fiume atingeau apogeul, Orlando i-a mărturisit cu tristeţe lui House că ar fi fost mult mai bine dacă revendicările Italiei ar fi putut fi soluţionate imediat după încheierea războiului: „Italienii nu ar fi inclus niciodată Fiume în termenii păcii". 95

Opinia publică se agaţă adeseori de chestiuni triviale. În 1919, Italia a fost îmboldită de un personaj extraordinar, Gabriele d'Annunzio, care a adoptat cauza oraşului Fiume şi a ales să lupte nebuneşte pentru ea. D'Annunzio era un individ scund, chel, urât, dar foarte charismatic. Avea un asemenea talent oratoric, încât ori de câte ori vorbea în public mulţimile se transformau într-o masă obedientă. „Vă veţi sacrifica vieţile?", obişnuia el să întrebe, iar mulţimile îi răspundeau urlând din toţi rărunchii: „DA". Acesta era răspunsul pe care îl aştepta. Era un conducător, un *duce* înaintea lui Mussolini; un supraom, în accepţiunea lui Nietzsche, filosof cu teoriile căruia bineînţeles că era de acord. D'Annunzio era de asemenea un mare poet, dramaturg şi regizor. Curajul său fizic, dispreţul faţă de politicienii de duzină, naţionalismul lui devotat erau pe placul conaţionalilor săi. Pentru că nu dădea doi bani pe convenţii, dar şi prin dramatismul şi aventurile sale amoroase pasionale, a devenit un erou romantic în întreaga Europă. A dovedit că înţelegea prea bine ce însemna publicitatea chiar de la şaisprezece ani, când, înainte să-şi vândă prima culegere de versuri, a răspândit zvonul că murise. Detaliile biografiei sale alimentau aceste legende: amanta lui, actriţa Eleanore Duse, îl aştepta pe malul mării cu o robă lungă purpurie să iasă gol din mare după baia sa de seară; biroul în care îşi ţinea şedinţele era plin ochi de obiecte minunate şi exotice; obişnuia să fugă adesea de creditorii săi.

Când ţara sa a intrat în război, D'Annunzio, în vârstă de cincizeci şi doi de ani la acel moment, s-a înrolat într-un regiment de cavalerie. A luptat însă unde şi cum a vrut el, atât pe front, cât şi în războiul submarin şi aerian. (în plus, cerea permisii ori de câte ori îi convenea.)

A pierdut un ochi, dar a câştigat medalii pentru curaj. Cea mai renumită ispravă a sa a fost cea din august 1918, când a survolat spaţiul aerian vienez, împânzind cerurile cu broşuri în culorile naţionale ale Italiei prin care cerea Austriei să se predea. S-a remarcat într-un război în care eroii individuali puteau fi număraţi pe degetele unei mâini. Iar Italia avea nevoie de eroi.

D'Annunzio a îmbrăţişat revendicările Italiei cu mare entuziasm. El a fost cel care a născocit sintagma *victoriamutilata*, iar în ianuarie 1919 a publicat în ziarul lui Mussolini incendiara *Scrisoarepentrudalmaţia* în care îi dojenea aspru pe Aliaţi – „slabele purgative transatlantice oferite de doctorul Wilson" şi „operaţia transalpină a doctorului Clemenceau" – şi ridica pe culmile gloriei vitejia de care dăduse dovadă Italia în război. „Şi în final ce fel de pace ne va fi impusă nouă, mici copii ai lui Hristos? O pace a galilor? A britanicilor? O pace împodobită cu stele? Atunci nu vrem! Suficient! Italia cea victorioasă – cea mai victorioasă dintre naţiuni, victorioasă pe plan intern şi în lupta împotriva duşmanului – va primi şi peste Alpi, şi peste mări Pax Romana, singura pace care i se potriveşte". 96

În timp ce zarva stârnită de Fiume şi de celelalte revendicări se amplifica în Italia, delegaţii de la Conferinţa de Pace aveau alte lucruri pe cap. Wilson s-a întors în Statele Unite ale Americii în perioada 14 februarie-14 martie; în absenţa sa, nu s-au făcut mari progrese cu privire la graniţele disputate sau la tratatele cu Austria şi Ungaria, prin care ar fi trebuit să se stabilească noile frontiere. Şi Orlando s-a întors acasă, unde a ţinut un discurs searbăd în faţa parlamentului italian, care a lăsat impresia că negocierile de la Paris decurgeau bine. (Când a menţionat oraşul Fiume, publicul s-a ridicat în picioare şi a ţipat: „Viva Fiume!" 97) De abia în aprilie, în condiţiile în care tensiunile provocate de discuţiile cu privire la condiţiile tratatului cu Germania nu se aplanaseră încă, făuritorii păcii au început să discute graniţele dintre Italia şi Iugoslavia.

În 3 aprilie, cu prilejul unei reuniuni a Consiliului Celor Patru, Lloyd George le-a cerut italienilor să-şi precizeze punctul de vedere în legătură cu regiunea adriatică. Orlando i-a prezentat situaţia cu lux de amănunte, aducând în discuţie argumentele bine cunoscute. A respins propunerea de a transforma Fiume într-un oraş liber sub mandatul Ligii Naţiunilor. Când delegaţii au decis să asculte şi punctul de vedere

al iugoslavilor în aceeaşi după-amiază, Orlando le-a spus înţepat că nu avea de gând să fie prezent la discuţii pentru că nu-l interesau negocierile cu sutele inamice.98 Pe parcursul următoarelor săptămâni, au urmat întâlniri private între italieni şi aliaţii lor, care s-au soldat doar cu resentimente generale. Circulau zvonuri cum că Orlando intenţiona să părăsească Conferinţa, în 13 aprilie, Consiliul Celor Patru a încercat să hotărască data la care să-i invite pe delegaţii germani la Paris. Orlando a cerut soluţionarea revendicărilor Italiei în prealabil. „Opinia publică italiană este foarte agitată. Fac tot ce pot ca s-o liniştesc; dar consecinţele unei dezamăgiri de acest gen ar fi foarte grave". Dacă nu trimitea ceva veşti bune acasă, probabil că guvernul lui avea să cadă. Făuritorii păcii l-au ascultat înţelegători, dar au rămas de neclintit în decizia lor. Aşa cum a spus şi Lloyd George: „Sunt sigur că este în interesul tuturor să-i convocam imediat pe nemţi şi să ne pregătim astfel pentru negocierile cu singurul stat inamic rămas în viaţă". 99 Sugestia lui Wilson, acceptată de altfel de restul delegărilor, a fost să se amâne cu câteva zile invitaţia adresată germanilor. Preşedintele s-a angajat să discute între timp cu italienii. Orlando s-a învoit în silă. Era foarte înverşunat împotriva lui House din cauza trădării lui Clemenceau şi mai ales împotriva lui Lloyd George, pe care îl considera un „scamator alunecos" şi nu un gentilom.100

Lloyd George şi Clemenceau erau la fel de enervaţi. „I-am spus lui Orlando, a declarat Clemenceau, că avea impresia că eu eram sfântul rege Stanislas al Poloniei care, atunci când a fost muşcat de un câine, nu numai că a iertat animalul, dar i-a mai dat şi o bucată de brânză. Ei bine, eu mă numesc Georges, nu Stanislas. Nu dau brânză băieţilor care au dat bir cu fugiţii la Caporetto. O să respect promisiunile la care ne-am angajat prin tratat şi, în plus, o să le transmit cu toată sinceritatea dispreţul meu profund. Dar nu o să dau nimic în plus". Între patru ochi, Clemenceau le-a cerut italienilor să renunţe la pretenţiile lor.101 Italienii au repetat că trebuiau respectate clauzele Tratatului de la Londra.

Wilson nu a reuşit să convingă părţile să ajungă la un compromis, ceea ce nu este deloc surprinzător. A respectat sfatul experţilor săi, care i-au reamintit ce spusese pe parcursul călătoriei înspre Europa: „Spuneţi-mi ce este corect şi eu voi lupta pentru acel lucru". 102 I-a asigurat în repetate rânduri pe apropiaţii săi că

intenţiona să le acorde italienilor Fiume. În momentul în care Baker, cu care se vedea aproape în fiecare seară, i-a povestit că-i spusese unui delegat italian că, în cazul în care Italia părăsea conferinţa din cauza controversei legate de Fiume, atunci Statele Unite ale Americii nu se mai simţeau obligate să acorde în continuare sprijin economic, Wilson i-a răspuns: „Exact asta trebuia să-i spuneţi”. 103

Potrivit italienilor, întâlnirea din 14 aprilie dintre Orlando şi Wilson a fost „foarte furtunoasă”. Wilson i-a mărturisit lui House că fusese una dintre cele mai groaznice experienţe ale vieţii sale, comparabilă cu momentul în care a trebuit s-o asculte pe mama unui student, pe care îl exmatriculase de la Princeton, spunându-i că fiul ei trebuia să facă o operaţie şi că avea probabil să moară.104 Wilson i-a înmânat lui Orlando un memorandum prin care l-a informat că redactase termenii păcii cu Germania pe baza Celor Paisprezece Puncte şi că nu avea de gând să încheie pacea cu Austria pe alte principii. Orlando le-a spus colegilor săi că memorandumul nu lăsa loc altor discuţii.105

Consiliul Celor Patru a fost nevoit să mai încerce o dată. În 19 aprilie, în sâmbăta dinaintea Paştelui, s-a dat startul negocierilor care aveau să dureze şase zile interminabile. Italienii au început imediat să vorbească despre săptămâna Patimilor. „Sunt într-adevăr un nou Hristos, a spus Orlando, şi trebuie să-mi îndur patimile pentru salvarea ţării mele”. 106 A ameninţat că pleacă de la conferinţă, indiferent de consecinţe. „Înţeleg gravitatea tragică a acestui moment. Italia va avea de suferit de pe urma acestei decizii. Avem de luat o decizie, să alegem între două feluri de moarte”. Lloyd George a întrebat: „Din cauza oraşului Fiume? Din cauza unui oraş în care trăiesc 24.000 de italieni, iar dacă numeri şi populaţia din suburbii, majoritatea italiană rămâne tot îndoielnică?” 1071-a implorat pe italieni să se gândească ce avea să se întâmple dacă americanii alegeau în replică să se retragă. „Nu ştiu cum va reuşi Europa să se pună pe picioare, dacă Statele Unite ale Americii nu rămân alături de noi să ne ajute să ungem roţile maşinăriei”. 108

Wilson i-a îndemnat pe italieni să gândească în conformitate cu noile principii. „În America lumea este dezgustată de vechea ordine; dar nu numai America: întreaga lume s-a săturat de ea”. Italienii au rămas de neclintit. Aşa cum i-a spus şi Sonnino lui Wilson, „după un

război pentru care s-au făcut sacrificii enorme, în urma căruia Italia a pierdut 500.000 de oameni şi a rămas cu 900.000 de invalizi, nici nu ne putem închipui să ne întoarcem la un statut mai prost decât înainte de începerea războiului; anumite insule de pe Coasta Dalmată ne-au fost cedate chiar de Austro-Ungaria pentru a ne garanta neutralitatea. Voi nu ne puteţi acorda nici măcar atât; nu avem cum să explicăm această situaţie poporului italian" 109. Regreta că negociase intrarea Italiei în război de partea Aliaţilor. „În ceea ce mă priveşte, îmi văd moartea cu ochii – vreau să spun moartea morală. Mi-am ruinat ţara crezând că îmi făceam datoria". 110

Orlando a avertizat că în Italia aveau să înceapă războaie civile.111 „Ce se va întâmpla în ţară?", a întrebat Sonnino. „Ne vom confrunta cu anarhie, nu cu bolşevismul rusesc". 112 Acestea nu erau ameninţări deşarte, având în vedere rapoartele care soseau din Italia despre greve, marşuri, revolte, clădiri care erau prădate, demonstranţi ucişi şi ciocniri violente între grupările politice de stânga şi dreapta. Zvonurile care soseau de la Paris puneau gaz pe foc: Orlando ceda; Aliaţii deciseseră să consolideze Iugoslavia ca să o transforme în putere antibolşevică; Wilson era hotărât să ţină Dalmaţia departe de italieni; Fiume avea să devină un port liber; Italia trimitea telegrame prin care le cerea reprezentanţilor ei să rămână fermi pe poziţie.113

La acel moment, Orlando şi Sonnino nu puteau face altceva decât să rămână fermi pe poziţii. Se puseseră singuri în postura în care orice compromis ar fi părut o concesie majoră. Lloyd George şi Clemenceau au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a clădi o punte între italieni şi americani: au propus ca Italia să primească insulele, dar nu şi ţărmul Dalmaţiei; ca Fiume şi poate toate oraşele de pe Coasta Dalmată să fie oraşe libere; ca Italia să primească compensaţii în Asia Mică sau chiar să primească Fiume, dar să se construiască un port nou pentru Iugoslavia în altă parte.114 Wilson s-a învoit fără tragere de inimă şi a acceptat tentativele acestora: „Nu prea îmi place să fac nişte compromisuri cu oameni care nu sunt rezonabili. O să rămână cu impresia că vor putea obţine întotdeauna mai multe insistând asupra pretenţiilor lor" 115. În urma unei noi misiuni zadarnice, în care Hankey a fost trimis la italieni cu un alt set de propuneri, acesta a notat în jurnalul său: „Am ajuns acum într-un impas. Italienii spun că nu vor semna tratatul cu Germania dacă nu li

se acordă oraşul Fiume şi toate teritoriile promise prin Tratatul de la Londra. Nimeni nu le va da oraşul Fiume, iar preşedintele Wilson nu le va oferi Dalmaţia, pentru că, spune el, ar încălca astfel principiul autodeterminării". 116 Italienii au rămas „absolut inflexibili".117 Iar acum iugoslavii, care priviseră în tăcere escaladarea crizei, ameninţau cu războiul dacă Italia primea Fiume sau Coasta Dalmată.118

Timpul se scurgea cu rapiditate. Germanii urmau să sosească la Paris în 25 aprilie pentru a primi termenii păcii. Italienii nu erau singurii care ameninţau cu retragerea. Japonezii, de obicei tăcuţi, făceau acum presiuni pentru a obţine fostele posesiuni ale Germaniei din China, dar şi o ultimă încercare de a include o clauză privind egalitatea rasială în actul constitutiv al Ligii Naţiunilor. Delegaţii lor, politicoşi ca de obicei, sugeraseră că, în caz contrar, ar fi putut refuza semnarea tratatului cu Germania. Belgienii erau supăraţi că nu li se aprobaseră cererile de reparaţii. Ultimul lucru pe care şi-l doreau Wilson, Lloyd George şi Clemenceau era ca germanii să-i vadă pe Aliaţi certându-se între ei.119

Toţi delegaţii dădeau semne că ajunseseră la capătul puterilor. Retraşi în Hotel Édouard VII, italienii se acuzau unii pe ceilalţi că dădeau dovadă de slăbiciune. În Duminica Paştelui, Orlando a izbucnit în plâns. Wilson părea cătrănit, iar vocea îi tremura. Clemenceau era deosebit de sarcastic şi nepoliticos cu italienii. Chiar şi Lloyd George părea agitat. Sonnino nici nu se mai sinchisea să-şi ascundă antipatia faţă de Wilson; le-a spus lui Lloyd George şi Clemenceau că „după ce şi-a ignorat şi încălcat Cele Paisprezece Puncte, preşedintele Wilson vrea să le redea caracterul imaculat aplicându-le viguros când vine vorba de Italia" 120.

Acuzaţia era usturătoare, căci exista un sâmbure de adevăr în cuvintele lui Sonnino. Wilson îşi încălcase principiul autodeterminării în două cazuri – Tirol şi Coridorul Polonez. În săptămâna de după Paşte şi-a recitit Cele Paisprezece Puncte şi s-a gândit din nou la noua diplomaţie pe care sperase să o aducă pe lume.121 Problemele trebuiau decise pe baza unor fapte, a reiterat el. A analizat hărţile şi statisticile împreună cu experţii săi; amestecul etnic nu permitea Italiei să primească Fiume sau Dalmaţia. Voia o diplomaţie deschisă, dar guvernul italian nu spunea adevărul propriului popor. Wilson şi-a amintit călătoria sa în Italia, efectuată cu patru luni înainte. Şi a

interpretat greşit acel eveniment. Fusese profund impresionat de mulţimile care îi ieşiseră în întâmpinare; era convins că acestea îl susţineau. A decis deci să apeleze direct la poporul italian.

În 21 aprilie, le-a prezentat lui Lloyd George şi lui Clemenceau o declaraţie pe care o bătuse cu mâinile lui la maşină. Mesajul era clar şi direct: trebuia să se renunţe la Tratatul de la Londra. Le reamintea italienilor că ţara lor câştiga deja enorm. „Frontierele sale sunt extinse până la marile ziduri care acum devin o graniţă naturală". Italia avea şansa de a întinde mâna în semn de prietenie noului stat format de cealaltă parte a Adriaticii. A făcut apel la poporul italian să coopereze şi să lucreze împreună cu el pentru a clădi o nouă ordine prosperă bazată pe drepturile omului şi drepturile întregii lumi de a trăi în pace.122 Lloyd George şi Clemenceau au fost impresionaţi, dar au recomandat prudenţă.123 Publicarea documentului, a semnalat Lloyd George, „ar putea într-adevăr produce o reacţie care să ne fie de ajutor în Italia, dar numai după ce se va fi scurs ceva timp. Pentru moment, trebuie să ne aşteptăm să se declanşeze nebunia". 124 Cu sprijinul lui Clemenceau, prim-ministrul britanic l-a convins pe Wilson să aştepte, în timp ce el avea să mai încerce pentru ultima dată să discute cu delegaţia italiană. Când şi această tentativă a eşuat, în 23 aprilie, Wilson le-a trimis ziarelor declaraţia sa.

Când ediţia specială a ziarului *LeTemps* a ajuns la Hotel Édouard VII, delegaţia italiană a fost profund indignată, dar nu surprinsă. Italienii ştiau deja de două zile de declaraţia lui Wilson şi se gândeau de mai mult timp să se retragă din conferinţă.125 Orlando a decis să se întoarcă în

Italia a doua zi. După ce a participat la o reuniune a Consiliului Celor Patru, în cadrul căreia el şi Wilson şi-au vorbit cu asprime, dar politicos, a plecat în grabă să prindă trenul cu direcţia Roma. Sonnino l-a urmat câteva zile mai târziu. „Ei bine, a spus Lloyd George, gazul a fost aruncat în cele din urmă în foc!" 126

Ziarele italiene au publicat declaraţia lui Wilson alături de răspunsul lui Orlando, tipărit ca de obicei cu un font mai mare.127 Mulţimi de oameni care aclamau au ieşit în întâmpinarea trenului acestuia, în timp ce trecea prin diverse sate şi oraşe. Când a sosit la Roma, clopotele bisericilor au bătut în onoarea sa, iar avioanele au împrăştiat manifeste patriotice, în timp ce demonstranţii strigau: „Viva

Orlando! Viva Fiume! Viva l'Italia!" 128 Guvernul italian a plasat un regiment de gardă la intrarea în ambasada Americii. În toată Italia pe ziduri erau inscripţionate mesaje prin care se cerea anexarea oraşului Fiume şi caricaturi înfăţişându-l pe Wilson cu o cască austriacă pe cap. În Torino, studenţii l-au obligat pe patronul cafenelei Preşedintele Wilson să dea jos panoul cu numele localului; au mers în sus şi în jos pe Corso Wilson, numit astfel în onoarea recentei vizite a preşedintelui american, şi au acoperit plăcuţele stradale cu unele noi, cu numele Corso Fiume.129 Iar în Fiume, tinerii italieni aveau un slogan bizar: „Jos cu Wilson! Jos cu pieile roşii!" 130 Presa naţionalistă cerea anexarea imediată a oraşului Fiume şi a Dalmaţiei.

— *it*

Într-un discurs adresat parlamentului italian, care a început cu un apel la „calm şi seninătate", Orlando a dat vina pe aliaţii săi şi a insistat că „Italia este pe deplin convinsă că toate revendicările ei au la bază temeiuri atât de înalte şi de profunde de drept şi justiţie, încât ar trebui recunoscute integral". Guvernul său a câştigat o moţiune de încredere cu 382 de voturi pentru şi 40 împotrivă.131 Naţionaliştii, dintre care fasciştii s-au remarcat cel mai mult, au organizat demonstraţii ample în întreaga ţară. D'Annunzio era în elementul lui, tunând şi fulgerând împotriva trădării Aliaţilor şi batjocorindu-l pe Wilson, „un quaker croaţizat", cu chipul „prelung şi cabalin", cu gura „cu treizeci şi doi de dinţi falşi". Preşedintele nu era o fiinţă umană, ci o marionetă slută.132 Italia nu trebuia să cedeze în faţa intrigilor criminale., Acolo jos, pe străzile din Istria, pe străzile din Dalmaţia, nu auziţi oare paşii unei armate mărşăluind?" 133, a ţipat D'Annunzio.

Făuritorii păcii au urmărit îngrijoraţi situaţia. „Haos" – scria pe prima pagină a unui ziar din Paris. „Diversele delegaţii, a transmis un jurnalist american, organizează reuniuni pentru a hotărî ce este de făcut, pentru că dintr-odată s-a ajuns la concluzia că până şi existenţa Conferinţei de Pace este ameninţată". 134 Secretariatul conferinţei a început să analizeze prima versiune a tratatului cu Germania şi să taie orice referinţă la Italia.135 în cadrul unei sesiuni plenare, delegatul din Panamá a aşezat o eşarfă neagră pe scaunul lăsat gol de Orlando. Aceasta a fost dată la o parte de un delegat portughez care a spus că este prea devreme pentru doliu.136

În spatele cortinei, atât guvernul italian, cât şi Aliaţii căutau să aducă Italia înapoi la lucrările conferinţei. Italienii erau înspăimântaţi de gândul că celelalte puteri ar fi putut continua fără ei. Clemenceau a sporit presiunea în momentul în care a anunţat că delegaţii austrieci au fost invitaţi la Paris la mijlocul lunii mai. Membrii delegaţiei italiene rămaşi în Franţa i-au trimis lui Orlando telegrame urgente, prin care l-au avertizat că poziţia Italiei se deteriora rapid. Statele Unite ale Americii blocau un împrumut de 25 de milioane de dolari de care era nevoie acută. Marea Britanie şi Franţa spuneau că plecarea Italiei le eliberase de obligaţia de a respecta Tratatul de la Londra. Au continuat discuţiile şi au împărţit coloniile africane. Pe de altă parte, Lloyd George făcea aluzii la un posibil compromis.137

În 5 mai, italienii au anunţat că Orlando şi Sonnino aveau să se întoarcă. „Orlando este foarte palid, pare slăbit, vorbeşte foarte puţin şi nu are vlagă", a transmis americanul Seymour. „Parcă a îmbătrânit zece ani. Sonnino este neschimbat la înfăţişare, are un mod de a fi oarecum sălbatic, dar nu este agresiv". 138 Secretariatul s-a apucat să adauge scriind de mână cuvintele „Italia" şi „italian" în tratatul cu Germania.

Chestiunea care provocase însă ruptura între Aliaţi era departe de a fi soluţionată. Wilson nu avea nimic împotrivă să continue negocierile cu italienii. „Este bizar cum italienii sunt efectiv incapabili să adopte o poziţie de principiu fără să se abată de la ea", a spus e1139. Exista o vagă speranţă, la sugestia lui House, ca italienii şi iugoslavii să depăşească dificultăţile discutând direct unii cu ceilalţi. În 16 mai, cele două tabere au sosit în apartamentul lui House de la Crillon şi, pe parcursul unor negocieri care au devenit ceva obişnuit în anii 1990, reprezentanţii lor au fost instalaţi în două încăperi diferite, în timp ce americanii făceau ture dintr-o parte în alta. A doua zi, când Clemenceau l-a întrebat pe Orlando cum au decurs negocierile, acesta a răspuns mohorât: „În niciun fel. Este imposibil". 140 Se prea poate ca poziţia lui House, care încerca să clădească o punte între italieni şi americani, să fi contribuit la antipatia crescândă pe care Wilson o resimţea faţă de vechiul său prieten.141

Etapa principală a Conferinţei de Pace a continuat într-o atmosferă de iritare reciprocă. Wilson s-a descărcat în faţa lui Baker ponegrindu-i pe italienii lacomi.142 Franţa s-a plâns că Italia încerca

acum să ocupe liniile austriece de cale ferată plătite cu bani francezi. Clemenceau a urlat: „Franţa va fi foarte ofensată. Nu va uita acest lucru. Nu mă aştept la corectitudine din partea dumneavoastră". 143 în momentul în care câţiva soldaţi francezi au fost linşaţi de mulţimile de naţionalişti din Fiume, premierul francez i-a numit pe italieni „*peuple dassassins*" în faţa Consiliului Celor Patru.144 Italienii şi-au păstrat veninul pentru Wilson. Când un asistent i-a spus lui Sonnino: „Wilson pare amabil în această dimineaţă", superiorul lui i-a răspuns: „Cine ştie ce noi oferte, ce nou şantaj s-a pus la cale". 145 Aşa cum a notat şi în memoriile sale, Orlando se convinsese că „Wilson avea propria sa înţelegere personală cu iugoslavii; nu ştiu exact în ce consta, dar ştiu clar că exista" 146. În presa italiană se publicau articole care acuzau că Wilson fusese mituit de iugoslavi sau că avea o amantă iugoslavă.147 Sonnino şi alţii credeau mai degrabă că preşedintele era mânat de interesele financiare ale americanilor care îşi doreau să dezvolte zona adriatică în scop propriu, folosind probabil Crucea Roşie drept acoperire.148

Înainte ca Wilson să se întoarcă definitiv acasă, la sfârşitul lunii iunie, italienii au dat înapoi, hotărând să nu mai insiste asupra tuturor teritoriilor promise prin Tratatul de la Londra. În ceea ce privea Fiume, însă, au rămas la fel de încăpăţânaţi.149 Orlando şi Sonnino practicau un joc periculos. Principalul lor oponent, Wilson, probabil că nici nu avea să mai fie în funcţie peste optsprezece luni.150 Pe de altă parte, era posibil ca democraţia italiană nici să nu reziste atât de mult. Orlando i-a mărturisit lui Lloyd George: „Trebuie să găsesc o soluţie. Altfel mă voi confrunta fie cu o criză parlamentară, fie cu una care va lua cu asalt străzile Italiei". Lloyd George l-a întrebat: „Şi dacă nu găsiţi o soluţie, cine credeţi că vă va lua locul?"„Poate D'Annunzio" 151, a răspuns Orlando.

Guvernul Orlando s-a prăbuşit în cele din urmă în 19 iunie, dar Sonnino şi alţi doi reprezentanţi ai vechii delegaţii au rămas la Paris să semneze Tratatul de la Versailles în numele Italiei. Mulţi ani mai târziu, Orlando s-a mândrit cu faptul că nu luase parte la semnarea documentului; de fapt, a susţinut acesta, Wilson îl exclusese pur şi simplu de la Conferinţa de Pace prin apelul adresat direct poporului italian.152 Deşi Italia nu a contribuit prea mult la redactarea tratatului, şi-a clădit o poziţie bună: a primit un loc permanent în

consiliul Ligii Naţiunilor şi un procent din reparaţiile ce urmau să fie plătite de Germania. Însă în Italia lumea a fost de altă părere. Ambasadorul britanic i-a scris unui prieten: „Îmi pare rău să spun asta, dar în Italia oamenii sunt foarte amărâţi şi deprimaţi. Poate şi pentru că simt că reprezentanţii lor au administrat prost lucrurile din mai multe puncte de vedere". 153 Italia era o ţară neliniştită, măcinată de temeri legate de Iugoslavia, Franţa şi chiar de refacerea Austro-Ungariei.154

Guvernul lui Francesco Nitti, care l-a succedat pe Orlando, era preocupat de problemele interne ale ţării. Atunci când avea ocazia însă, era mai mult decât dispus să soluţioneze chestiunile externe rămase în suspensie. Noul ministru de externe, Tommaso Tittoni, s-a întâlnit cu Venizelos şi a pus bazele unui acord între Italia şi Grecia cu privire la Albania şi Dodecanez. S-au făcut progrese chiar şi în chestiunea adriatică. În august 1919, Tittoni a căzut de acord cu Lloyd George şi Clemenceau şi s-a decis ca Fiume să devină un oraş neutru sub controlul Ligii şi ca întreaga Dalmaţie să facă parte din Iugoslavia. Propunerea i-a fost trimisă lui Wilson, care se întorsese în Statele Unite ale Americii, dar, înainte să apuce să răspundă, D'Annunzio a decis să soluţioneze problema în felul lui.

Mai multe grupări, unele într-adevăr militare, dar şi asociaţii de veterani, fascişti şi anarhişti, complotaseră toată vara mai mult sau mai puţin deschis să ocupe Fiume. D'Annunzio, care era implicat într-o nouă aventură amoroasă, a fost în cele din urmă convins să preia conducerea, în seara zilei de 11 septembrie (dată pe care a ales-o pentru că era de părere că 11 era un număr norocos), poetul a pornit spre Fiume însoţit de 200 de oameni. A doua zi, a intrat triumfător în oraş după ce soldaţii trimişi să-l oprească s-au alăturat misiunii sale. Comandamentul militar italian s-a retras fără o vorbă, iar forţele Aliate au părăsit oraşul fără prea mare tragere de inimă. Oraşul (sau cel puţin cartierele italieneşti) a luat-o razna. În acea seară, D'Annunzio şi-a ţinut primul discurs dramatic din balconul palatului guvernatorului.

Timp de cincisprezece luni, Fiume a căzut pradă unui adevărat carnaval nebunesc de ceremonii, spectacole, baluri şi petreceri. Clădirile din oraş au fost acoperite cu steaguri şi drapele, iar grădinile au rămas pustii, căci toate florile au fost culese pentru a fi aruncate la parade. Cuprinşi de febra naţionalismului şi a revoluţiei, sub influenţa

băuturii şi drogurilor, preoţii au cerut dreptul de a se căsători, iar tinerele femei stăteau toată noaptea în oraş. Observatorii povesteau că din oraş auzeai ecourile gemetelor celor care făceau dragoste. Un spital întreg a fost rezervat pacienţilor care sufereau de boli venerice.155

Voluntari şi simpli curioşi din toată Italia şi Europa recurgeau la tertipuri pentru a încălca ineficienta blocadă a Aliaţilor, printre ei numărându-se artistul futurist EL. Marinetti, tânărul Arturo Toscanini şi orchestra sa, Guglielmo Marconi, inventatorul telegrafiei fără fir, politicieni ai opoziţiei de la Roma, gangsteri şi prostituate, aşi de război cu avioanele lor, ba chiar şi Mussolini. Piraţi moderni intrau şi ieşeau din Fiume la bordul unor nave confiscate, transportând provizii pe Marea Adriatică. Bărbaţi înarmaţi hoinăreau pe străzile oraşului îmbrăcaţi în uniforme pe care şi le croiseră singuri. „Unii, cărora le crescuse barba, se răseseră în cap", transmitea Osbert Sitwell. „Alţii aveau clăi imense de păr, de un sfert de metru lungime, pe care le lăsau să atârne pe frunte, iar pe vârful capului purtau un fes negru". 156 Cel mai alarmant pentru guvernul italian era faptul că foarte mulţi dintre ofiţerii săi, de la eroi de război până la generali distinşi, se dăduseră de partea lui D'Annunzio.

Talentul oratoric al lui D'Annunzio a atins noi culmi. Fiume era un loc sacru, oraşul libertăţii, de unde el avea să conducă o cruciadă pentru a elibera mai întâi Dalmaţia şi apoi Italia şi întreaga lume.157 A luat legătura cu bolşevicii, cu naţionaliştii egipteni, cu croaţii nemulţumiţi de noua Iugoslavie, cu Sinn Fein. Din Fiume apăreau tot felul de zvonuri nebuneşti. Unele dintre ele erau însă adevărate, de exemplu că nişte asasini plătiţi ar fi fost angajaţi să-i ucidă pe Nitti şi Tittoni. Iar în Italia circulau rapoarte la fel de îngrijorătoare despre posibile lovituri de stat şi insurecţii armate. Până în vara anului 1921, regiuni extinse din nordul Italiei au devenit practic imposibil de guvernat în condiţiile în care grupările fasciste se luptau cu inamicii lor de stânga şi cu democraţii.158

Situaţia era înfiorătoare şi stânjenitoare pentru guvernul italian, care se chinuia cu disperare să găsească o soluţie care să nu înfurie mai mult nici opinia publică naţionalistă de acasă, nici pe aliaţii din străinătate. Nitti a încercat să-l înfometeze pe D'Annunzio, impunând

un embargo asupra oraşului Fiume, chiar dacă a permis Crucii Roşii italiene să trimită alimente de bază.159 Mussolini privea şi aştepta.

Discuţiile cu aliaţii Italiei s-au soldat cu propuneri şi mai complexe, dar nimic concret. De la Washington, Wilson a exclus vehement orice soluţie prin care Italia să primească controlul asupra oraşului Fiume. Lloyd George a arătat cu asprime că Statele Unite ale Americii încă încercau să conducă Europa cu mână de fier, refuzând să-şi asume însă vreo responsabilitate.160 Marea Britanie şi Franţa ezitau să preseze Italia. „Iată o ţară, i-a spus Clemenceau lui Lloyd George, în care regele nu reprezintă nimic, în care armata nu ascultă ordinele şi în care ai de o parte 180 de socialişti şi de cealaltă parte 120 de oameni care aparţin Papei". 161

În cele din urmă, în 1920, în pofida tuturor obstacolelor, cele două naţiuni direct implicate în regiune, Italia şi Iugoslavia, au reuşit să ajungă la un acord. Noul guvern italian (guvernul Nitti căzuse în luna iunie) condus de bătrânul şi durul Giovanni Giolitti, un realist, îşi dorea să refacă ordinea internă şi să scutească Italia de aventuri externe costisitoare. Aşa încât Italia şi-a retras trupele din Albania, fapt ce a contribuit la relaxarea relaţiilor tensionate cu iugoslavii. La rândul său, guvernul de la Belgrad avea nevoie disperată să reînvie comerţul iugoslav, lucru pe care nu-l putea face atât timp cât italienii blocau porturile de la Marea Adriatică. În noiembrie, când, în urma alegerilor prezidenţiale din Statele Unite ale Americii, Casa Albă a fost preluată de un republican, iugoslavii au renunţat la orice speranţă referitoare la o miraculoasă intervenţie americană.162 La scurt timp după aceea, delegaţii italieni şi iugoslavi s-au întâlnit la Rapallo. Întreaga lume a fost uimită să afle despre semnarea unui tratat care soluţiona problema graniţelor dintre cele două state. Italia a câştigat practic toată peninsula Istria, Zadar (singurul oraş cu o populaţie italiană majoritară de pe Coasta Dalmată) şi câteva insule mici şi lipsite de importanţă în Marea Adriatică. Iugoslavia a primit tot restul, iar Fiume a devenit un oraş liber, legat printr-o fâşie de pământ de Italia.

Foarte mulţi naţionalişti italieni, printre care şi Mussolini, au considerat tratatul un triumf, pentru că, în fond şi la urma urmei, Fiume nu intrase pe mâna slavilor. În Iugoslavia, croaţii şi slovenii s-au plâns că sârbii le sacrificaseră din nou interesele. În Fiume, D'Annunzio s-a retras într-o izolare măcinată de resentimente, din

care a mai ieşit din când în când pentru a sublinia că prefera mai degrabă să moară decât să părăsească oraşul. În 1 decembrie 1920, el a declarat război Italiei. Armata italiană a fost în cele din urmă detaşată într-o misiune. A deschis focul în Ajunul Crăciunului. În momentul în care un obuz a trecut milimetric pe lângă el, D'Annunzio a negociat în grabă predarea, a acuzat poporul italian de laşitate şi „astenie de Crăciun" şi a plecat pe furiş în Italia.163

Doi ani mai târziu, Mussolini a arătat lumii cât de bine învăţase lecţia de la Fiume. A atacat Roma, iar democraţia italiană, slăbită din cauza războiului şi în mare parte dezamăgită de „victoria mutilată", a cedat fără să scoată o vorbă. În ianuarie 1924, Mussolini a anexat Fiume; în 1940, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a şterge de pe hartă Iugoslavia, un stat pe care îl detesta. În 1945, graniţele s-au modificat din nou şi cea mai mare parte a Istriei, cu excepţia oraşului Trieste, a revenit Iugoslaviei, stat reapărut pe hartă. Circa 300.000 de italieni au fugit spre vest, în Italia. Fiume poartă acum numele de Rijeka şi doar generaţiile mai vechi îşi mai aduc puţin aminte limba italiană.

D'Annunzio şi-a continuat neschimbat stilul de viaţă pe cheltuiala statului. Noul *duce* s-a plâns că era ca un dinte stricat care trebuia fie extras, fie acoperit cu aur.164 Nu a mai deţinut vreun rol important în viaţa publică, preferând să trăiască pe moşia sa cu magia, femeile şi cocaina lui. Nu a fost de acord cu prietenia din ce în ce mai strânsă dintre Italia şi Germania şi a murit în 1938 în împrejurări misterioase. O tânără nemţoaică din Tirol care îi fusese şi asistentă, şi amantă a părăsit pe nepusă masă casa în care locuiau. La scurtă vreme după aceea, s-a aflat că lucra în biroul ministrului de externe al lui Hitler, Joachim von Ribben trop.165

Sonnino, a cărui încăpăţânare ameninţase să distrugă Conferinţa de Pace de la Paris, nu le-a răspuns niciodată criticilor săi şi nu a mai vorbit niciodată în public în Italia. A murit la sfârşitul anului 1922; singura rugăminte adresată statului căruia i-a slujit o perioadă atât de îndelungată a fost să fie îngropat într-un sarcofag zidit într-o stâncă înaltă aflată sub preaiubita sa casă de pe ţărmul Toscanei.166 Orlando a trăit mai mult decât toţi ceilalţi şi a jucat un rol important în înlăturarea fasciştilor de la putere în 1944. A murit în 1952, pe când era un respectat senator în Italia democratică.

23

Japonia şi egalitatea rasială

În primăvara anului 1919, presa franceză şi-a abătut pentru o scurtă perioadă de timp atenţia de la criza italiană pentru a discuta o chestiune fascinantă. Oare prinţul Saionji, distinsul om de stat aflat la conducerea delegaţiei japoneze, se afla de fapt la Paris? Nimeni nu îl văzuse şi se zvonea fie că ar fi fost grav bolnav, fie că s-ar fi întors în Japonia. Omniprezentul Stephen Bonsal, ochii şi urechile lui House, susţinea că acesta era un comportament tipic oriental, că prinţul prefera să stea izolat „trăgând sforile şi făcând marionetele să danseze".1

Occidentalii care interacţionau cu japonezii aveau tendinţa de a apela la stereotipurile ce caracterizau misteriosul Orient. Tot ceea ce ţinea de Japonia era o curiozitate, chiar şi statutul ei pe plan mondial. Era oare o putere importantă? Avea dreptul să trimită acelaşi număr de delegaţi la Paris precum celelalte Mari Puteri? Existau argumente pro şi contra. Japonia era o prezenţă nouă pe scena mondială şi, până în 1914, interesele ei se limitaseră la învecinată Asie de Est. Chiar dacă declarase război Germaniei, nu avusese o contribuţie majoră la efortul Aliaţilor. Pe de altă parte, flota ei era a treia sau a patra din lume (a patra dacă luai în calcul şi flota germană), avea o armată impresionantă şi beneficia de un echilibru comercial deosebit de favorabil. După părerea prim-ministrului canadian Borden, „în lume mai rămăseseră doar trei mari puteri: Statele Unite ale Americii, Marea Britanie şi Japonia", în momentul în care s-a înfiinţat în cele din urmă Liga Naţiunilor, Japoniei i s-a conferit strania onoare de a fi clasată pe locul al cincilea în topul statelor de la care se aşteptau cele mai consistente contribuţii la organizaţie.2

Marile Puteri pur şi simplu nu reuşeau să urmeze o politică coerentă. Au permis Japoniei să trimită cinci delegaţi la Conferinţa de Pace, exact cât aveau şi ele, dar în cadrul Consiliului Suprem japonezii erau de cele mai multe ori ignoraţi sau trataţi ca nişte personaje de banc. „Gândeşte-te – i-a şoptit Clemenceau, suficient de tare cât să se facă auzit, ministrului său de externe pe parcursul unei întâlniri – că pe lumea asta există şi femei blonde, iar noi stăm aici închişi cu japonezii ăştia, care sunt atât de urâţi". 3 Când puterile au decis să accelereze deciziile Conferinţei prin înfiinţarea Consiliului Celor Patru, Japonia a

fost exclusă. Pretextul oferit a fost că, spre deosebire de delegaţiile celorlalte Mari Puteri, cea japoneză nu era condusă de un prim-ministru sau preşedinte.

Ca şi prinţul Saionji, delegaţia japoneză era distinsă, dar rezervată. Deşi mondenul Hotel Bristol mustea de experţi care se ocupau de orice, de la chestiunile navale până la cele muncitoreşti, reprezentanţii japonezi din diversele comisii ale conferinţei îndeplineau „rolul de simpli spectatori" 4, după cum a spus un observator englez. Nu-i ajuta nici faptul că majoritatea trimişilor lor aveau cunoştinţe limitate de engleză şi franceză. În cadrul unui comitet, în momentul în care preşedintele l-a întrebat pe delegatul japonez dacă vota pentru sau împotrivă, acesta a răspuns cu un simplu „Da".5 Japonia era ca Italia; avea anumite scopuri de îndeplinit la Paris, dar era complet dezinteresată de majoritatea dezbaterilor. „La conferinţă, ei erau genul de negociatori care nu cunoşteau decât un singur preţ – a scris Baker, purtătorul de cuvânt al lui Wilson –, aveau acea putere extraordinară, tipic orientală poate, de a şti să aştepte". 6

Cele mai cunoscute personalităţi ale delegaţiei japoneze erau doi diplomaţi cu experienţă, baronul Makino, un fost ministru de externe, şi vicontele Chinda, ambasadorul japonez în Marea Britanie. House îi considera „tăcuţi, insensibili, vigilenţi" 7, iar ceilalţi făuritori ai păcii făceau glume pe seama asemănărilor izbitoare dintre ei. Americanii îi porecleseră „cei doi mikado".8 Cu toate acestea, cei doi se deosebeau foarte tare. Makino era liberal, cocheta cu noua diplomaţie a lui Wilson şi susţinea înfiinţarea Ligii Naţiunilor.9 Din păcate, pentru că nu vorbea prea bine engleza, nu a reuşit să transmită acest mesaj. Chinda vorbea limba engleză ceva mai bine şi adopta o atitudine conservatoare ori de câte ori apăreau chestiuni stânjenitoare pe agenda zilei. Toţi delegaţii japonezi se aflau sub stricta supraveghere a conducerii politice de la Tokio, cu excepţia lui Saionji, care era prea important pentru a putea fi controlat.10

La începutul lunii martie, deşi cu întârziere, Saionji a sosit la Paris, în momentul în care guvernul japonez şi-a dat seama că Wilson, Lloyd George, Clemenceau şi Orlando conduceau delegaţiile ţărilor lor la Paris, a decis în grabă să-l trimită pe Saionji pentru a compensa absenţa prim-ministrului (al cărui statut politic era prea şubred pentru a risca acea călătorie) sau a ministrului de externe (care era prea

bolnav). Numirea lui Saionji era o dovadă că Japonia lua Conferinţa de Pace foarte în serios. Guvernul spera de asemenea că, în cazul în care Japonia nu obţinea tot ceea ce îşi dorea la conferinţă, prestigiul lui Saionji avea să apere ţara de atacurile inamicilor şi de revolte asemenea acelora care izbucniseră la sfârşitul Războiului ruso-japonez.11 La Paris, Saionji a ales să rămână în umbră, facilitând munca depusă de colegii săi prin întâlniri neoficiale, între patru ochi, exact la fel cum ar fi făcut şi în Japonia.

În 15 aprilie, Bonsal i-a făcut o vizită de curtoazie discretului prinţ în apartamentul acestuia de lângă Parc Monceau. Bonsal venise să dialogheze cu o veche cunoştinţă, dar în acelaşi timp dorea să îmbunătăţească relaţiile – la acel moment destul de încordate – dintre Japonia şi aliaţii ei. A fost întâmpinat de doi detectivi japonezi extraordinari, care l-au condus printr-o serie de încăperi către sanctuarul interior. „Camera era scăldată într-o lumină difuză, aproape religioasă, şi a durat câteva secunde până să pot observa o siluetă înaltă, subţire, destul de vlăguită, îmbrăcată în port tradiţional japonez venind spre mine cu braţele întinse… Expresia întipărită pe chipul său era la fel de senină ca a Marelui Buda de la Kamakura privind spre mare". 12

Cei doi au discutat în termeni amiabili despre timpul petrecut împreună în Japonia şi despre vechii lor prieteni. Au menţionat în treacăt problema Rusiei şi a guvernului bolşevic, dar au evitat cu prudenţă orice discuţie despre tensiunile dintre Japonia şi Occident – cu excepţia unui schimb pieziş de replici, deosebit de grăitoare. Bonsal a adus în discuţie un experiment realizat de un ministru de externe japonez în anii 1890. Acesta încercase să altoiască puieţi aduşi din străinătate pe un pin pitic din templul I se, cel mai sacru sanctuar al religiei oficiale şintoiste. Prinţul i-a explicat situaţia: „A altoit tulpini sacre cu ramuri de pini din Norvegia şi Scoţia, Rusia şi California. Prin urmare, a urmat o scurtă perioadă de regres, dar până la urmă pinul nobil şintoist de la I se a triumfat". 13

Prinţul ştia prea bine ce mesaj transmitea. Pe parcursul vieţii, văzuse cu ochii lui transformarea ţării sale dintr-un mic arhipelag lipsit de importanţă din nordul Oceanului Pacific într-o mare putere. Chiar şi japonezilor, ca să nu mai vorbim de străini, le era greu să înţeleagă amploarea acestei schimbări. O naţiune care până atunci

privise doar spre interior şi fusese condusă de o nobilime de tip feudal se transformase într-o putere modernă cu toate atuurile necesare: o economie industrială care până în 1919 aproape că ajunsese să rivalizeze cu cea a Franţei, o armată care renunţase la săbii şi suliţe de oţel pentru mitraliere şi cuirasate, precum şi o adevărată infrastructură de căi ferate, linii de telegraf, şcoli şi universităţi. Lorzii feudali, asemenea prinţului însuşi, ajunseseră diplomaţi, politicieni şi industriaşi; servitorii lor intraseră în armată sau poliţie.

Prinţul era un om complex, deosebit de subtil şi, asemenea ţării din care provenea, un hibrid. Pentru a ajunge la Paris nu parcursese doar o distanţă de mii de kilometri, ci şi câteva secole de istorie. Se născuse în 1849, într-un stat care la acea vreme încă era în mare parte izolat de restul lumii. Potrivit arborelui său genealogic, de care avusese o grijă nepreţuită, familia sa încheiase mariaje cu alte dinastii importante, chiar şi cu familia imperială. Prin comparaţie, clanul Tokugawa, care condusese Japonia din anii 1600 în numele unui împărat neputincios, era format din nişte parveniri comuni. Avusese parte de educaţia tipică pentru un băiat din clasa sa socială: studiase literatura clasică – atât în chineză, cât şi în japoneză –, caligrafia, instrumentele tradiţionale de muzică şi cultivarea arborilor pitici (bonsai).14 Şi-a şocat părinţii învăţând să călărească, lucru considerat înjositor pentru cineva de rangul său. Dacă lucrurile ar fi decurs normal, atunci şi-ar fi trăit viaţa în universul sufocant, închis al vechii curţi, primind o funcţie onorifică şi o soţie din rândurile puţinelor fete considerate potrivite pentru el. Nu ar fi călătorit niciodată în afara ţării pentru că acest lucru era interzis şi, mai important decât atât, de neconceput. Nu s-ar fi bucurat niciodată de o putere reală, pentru că aceasta aparţinea nobilimii militare.

Potrivit mitului fondator japonez, arhipelagul lor ar fi stat într-un echilibru precar pe spatele unei ţestoase gigantice, şi ori de câte ori aceasta se mişca, aveau loc cutremure. Anul 1853 a adus cu sine un alt fel de cutremur. Un marinar american agresiv, comodorul Perry, care acţiona în numele guvernului american, şi-a făcut apariţia în golful Tokio solicitând deschiderea comerţului între Japonia şi Statele Unite ale Americii. Misiunea sa a fost urmată de canoniere britanice, franceze şi ruseşti care au venit cu pretenţii asemănătoare, cerând privilegii comerciale, instituirea de relaţii diplomatice, dar şi dreptul

cetăţenilor lor de a intra în Japonia. Timp de cincisprezece ani, cercurile conducătoare japoneze au discutat în contradictoriu, întrebându-se dacă să-i refuze pe aceşti străini neruşinaţi sau să încerce să negocieze cu ei. Însă izolaţioniştii conservatori nu se puteau opune Occidentului agresiv, aflat în plină expansiune. Chiar şi în rândurile nobilimii, tinerii radicalişti i-au îndemnat pe conducătorii din dinastia Tokugawa să deschidă porţile către lumea exterioară şi să le permită să călătorească în străinătate. Ecourile dezbaterii şi-au croit drum către curtea liniştită şi izolată de la Kyōto, iar tânărul Saionji s-a alăturat radicaliştilor. A decis să călătorească în străinătate, dacă i se oferea şansa.

În 1868, nobilii reformatori au preluat puterea de la vechiul regim Tokugawa în numele unui vechi coleg de şcoală de-ai lui Saionji, devenit ulterior împăratul Meiji. Saionji a luptat de partea acestora în scurtul război civil care a urmat. Când s-a reîntors la curte, a provocat un mare scandal, făcându-şi apariţia în straie occidentale, cu părul tuns scurt.15 Restaurarea Meiji (numele înşelător primit de lovitura de stat) a marcat începutul unui efort naţional extraordinar, în care sute de tineri japonezi au fost trimişi la studii în străinătate, iar experţii occidentali au primit sume colosale de bani pentru a-şi împărtăşi cunoştinţele în Japonia. Sloganul guvernului anunţa chiar scopul său: „Îmbogăţiţi naţiunea şi întăriţi armau". Japonia a ales Marea Britanie ca model pentru flota ei, Prusia pentru armată şi constituţie, Statele Unite ale Americii pentru sistemul bancar şi lumea întreagă pentru economia ei.

Saionji a refuzat o slujbă lipsită de griji în guvernul japonez şi a ales să călătorească prin lume. În 1870, a sosit în Franţa, unde şi-a petrecut de altfel următorii zece ani. A obţinut o diplomă în drept la Sorbona, unde unul dintre prietenii şi colegii săi a fost chiar tânărul Clemenceau, care îşi amintea de japonez ca fiind „prietenos" şi „năvalnic".16 I-a cunoscut pe fraţii Goncourt şi pe Franz Liszt. Adora tot ce era legat de Franţa, mai ales cultura şi tradiţiile ei liberale. Vorbea franceză chiar şi în somn. Spre sfârşitul vieţii, bea apă Vichy şi folosea colonie Houbigant, produse care trebuiau importate special pentru el.17

Personajul elegant care s-a întors în Japonia era fermecător, ironic, elegant şi avea un fel de a fi uşor detaşat. În plus, era foarte

enigmatic pentru concetăţenii săi japonezi. Un critic a apelat la trei cuvinte pentru a-l descrie: „inteligenţă, indolenţă şi indiferenţă" 18. Deşi se mândrea cu familia din care provenea, nu s-a sinchisit niciodată să se căsătorească, deşi a fost puternic ataşat de amantele sale. (Când a ajuns la Paris în 1919, a venit însoţit de o femeie cu aproape cincizeci de ani mai tânără; a fost îndepărtată pentru că era indiscretă.) Nu a trebuit să-şi facă niciodată griji din pricina chestiunilor materiale; unul dintre fraţii săi mai tineri fusese numit la conducerea noilor combinate industriale enorme ale Japoniei şi, prin urmare, se îngrijea de cheltuielile fratelui mai mare.19

Saionji a fost diplomat, ministru de externe, iar apoi, în anii 1900, prim-ministru al noii Japonii. În 1913, noul împărat l-a investit *genro*, un termen nu tocmai bine tradus ca „om de stat de rang înalt". Deşi *genro* nu aveau nicio atribuţie oficială potrivit noii constituţii japoneze, deţineau o influenţă enormă, în special în formarea de noi guverne sau în politica externă. În vremurile de criză, un *genro* putea rezolva o problemă printr-un simplu ordin. Dacă am căuta un echivalent american, am putea spune că un *genro* ar fi o combinaţie de William Taft şi Theodore Roosevelt care l-ar fi ales pe Wilson ca preşedinte şi i-ar fi supravegheat îndeaproape politicile.

Înainte de 1914, Japonia lui Saionji a fost o extraordinară poveste de succes, fiind singura naţiune care a reuşit deopotrivă să reziste şi să li se alăture imperialiştilor occidentali. Produsul său intern brut – deci valoarea totală a bunurilor şi serviciilor – aproape că s-a triplat între 1885 şi 1920, iar mineritul şi industria manufacturieră au crescut de şase ori. Până în 1914, marina japoneză putea construi local toate navele de care avea nevoie. Palmaresul Japoniei dinaintea anului 1918 a putut fi echivalat doar de performanţele sale de după 1945.20 Aceste schimbări rapide au atras după sine momente tensionate, dar şi recompense. Foarte mulţi japonezi priveau nostalgici către un trecut mai simplu, dar Saionji şi-a îndemnat concetăţenii să privească înainte către un viitor liberal, democratic şi a avertizat Japonia să nu se bazeze exclusiv pe forţa ei militară.21 Era nevoie de acest avertisment pentru că, pe măsură ce devenea din ce în ce mai puternică, în Japonia se ridicau voci influente care susţineau că aceasta trebuia să-şi impună voinţa asupra vecinilor săi chiar şi prin forţă dacă era necesar.

În anii dinaintea izbucnirii războiului, folosirea forţei dăduse aparent roade, căci Japonia a repurtat o serie de victorii militare, prima în 1895, în lupta împotriva Chinei, când a cucerit Taiwanul şi o poziţie dominantă în Coreea. În 1902, în semn de omagiu pentru puterea din ce în ce mai mare a Japoniei, Marea Britanie a renunţat la vechea ei ostilitate faţă de încheierea de alianţe. Alianţa navală anglo-japoneză, încă în vigoare la 1919, era o dovadă, mai ales pentru japonezi, că puseseră piciorul pe scena internaţională. În 1904, Japonia s-a luptat în Manciuria cu Rusia, o putere formidabilă, înfrângându-i armatele pe uscat şi scufundând nu una, ci două dintre flotele sale. Prin tratatul de pace semnat în 1905, Japonia a primit drepturi extinse în Manciuria. Câţiva ani mai târziu, în 1910, a anexat oficial Coreea, confirmând astfel o influenţă care deja îi fusese recunoscută de întreaga lume. (O mică delegaţie de coreeni trişti şi-a făcut ulterior apariţia la Conferinţa de Pace cerând independenţa ţării lor.)

Celelalte state priveau Japonia cu un amestec de admiraţie şi teamă. Succesul Japoniei era aproape prea mare. Exporturile japoneze rivalizau cu cele europene. Până în 1914 de exemplu, Japonia exporta un sfert din bumbacul din întreaga lume.22 Englezii au început să se îngrijoreze, temându-se de o posibilă slăbire a poziţiei lor dominante pe pieţele din China şi India. Statele Unite ale Americii îşi simţeau interesele asiatice ameninţate, temându-se nu numai pentru comerţul cu China, dar şi pentru noua lor posesiune, insulele Filipine. Dar în Asia Japonia era o sursă de inspiraţie, o dovadă că imperialiştii occidentali puteau fi învinşi. Chiar şi chinezii, care aveau cele mai multe de pierdut de pe urma unei Japonii puternice, o priveau plini de speranţă. Mii de tineri chinezi traversau Pacificul de nord pentru a studia în universităţile japoneze.

Însă singura regiune din Asia în care puterea japoneză era privită cu scepticism era Japonia însăşi. Războiul cu Rusia fusese aproape prea mult de suportat pentru economia ţării. Oare meritase? Ce credeau celelalte puteri despre victoria Japoniei? Japonezii nu aveau cum să nu bage de seamă că lumea occidentală nu se grăbea să-i accepte ca egali. Un om de stat important s-a plâns amarnic unui prieten german: „Principala problemă cu noi este bineînţeles că avem pielea galbenă. Dacă am fi la fel de albi ca voi, atunci lumea întreagă s-ar bucura că am pus capăt agresiunii neînduplecate a Rusiei". 23

Japonezii erau profund conştienţi de propria lor vulnerabilitate. Aveau foarte puţine resurse proprii. Ce avea să se întâmple dacă celelalte naţiuni alegeau să le taie accesul la materii prime şi pieţe? Soluţia naţionaliştilor era ca Japonia să urmeze exemplul altor puteri şi să creeze un imperiu. Se vorbea despre misiunea istorică a Japoniei de a conduce Asia. În special China era o tentaţie irezistibilă. Ultima sa dinastie conducătoare era muribundă, iar ţara era o victimă a corupţiei necontrolate, a regionalismului şi a bandiţilor. Revoluţia eşuată din 1911 provocase şi mai multă anarhie. Iar China dispunea de atât de multe lucruri de care Japonia avea nevoie disperată, de la materii prime până la pieţe. În plus, Manciuria, situată la nord de Coreea, era o regiune aproape pustie, un aspect deosebit de important pentru Japonia, a cărei populaţie crescuse cu 45% între 1885 şi 1920 şi ai cărei conducători se temeau că suprapopularea avea să provoace revolte sociale şi poate chiar revoluţii. În calea intenţiilor japonezilor erau celelalte puteri care, chiar dacă ar fi fost dispuse să le ofere mână relativ liberă în Manciuria, puneau piciorul în prag când venea vorba despre China, unde aveau propriile interese de protejat.

Visele naţionaliştilor erau un motiv de îngrijorare pentru liberalii ca Saionji. „Nu mă tem de o lipsă de patriotism în general, ci mai degrabă mă întreb cu groază unde are să ne ducă un patriotism în exces”. Saionji era mai înainte de toate un internaţionalist, care credea că o ordine internaţională stabilă i-ar fi permis Japoniei să se dezvolte paşnic alături de alte naţiuni. Dacă expansiunea în Asia ar fi afectat bunele relaţii dintre Japonia şi celelalte puteri, atunci extinderea trebuia sistată.24 Izbucnirea Marelui Război nu a făcut decât să intensifice această dezbatere.

Japonezii au privit conflictul detaşaţi, „de parcă ar fi fost un incendiu izbucnit pe malul îndepărtat al unui râu” 25, după cum a declarat un om de stat mai vârstnic. Iniţial, guvernul a părut să ezite, ca şi cum nu ar fi ştiut ce politică să adopte. Să rămână oare neutru? Să susţină Puterile Centrale? (Foarte mulţi ofiţeri japonezi fuseseră instruiri în Germania şi aveau un respect profund pentru forţele armate ale acestei ţări.) Să-i susţină pe Aliaţi? (Aceasta era dorinţa marinei, care avea legături strânse cu Marea Britanie.) Membrii guvernului japonez erau pragmatici, dezbăteau situaţia şi încercau să-şi dea seama care era cea mai bună ofertă pentru Japonia.26 În final, au

ales să-i susţină pe Aliaţi. În momentul în care a declarat război, guvernul a afirmat: „Japonia trebuie să îmbrăţişeze şansa ce nu apare decât o dată la o sută de ani de a-şi stabili drepturile şi interesele în Asia”. 27 Atacând Germania, Japonia alegea să-şi urmărească respectivele interese fără să se expună aproape la niciun risc. Germania deţinea anumite concesiuni în China, în peninsula Shandong, şi câteva mici insule în Pacificul de Nord – arhipelagurile Marshall, Caroline şi Mariane –, posesiuni imposibil de apărat. Campania japonezilor s-a sfârşit până în noiembrie 1914.

Restul războiului a decurs la fel de bine pentru Japonia: manufacturierii japonezi au primit o mulţime de comenzi, iar conflictul a paralizat cea mai mare parte a competiţiei antebelice. Flota comercială s-a dublat, căci exporturile Japoniei în Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii au crescut de două ori, cele către China de patru ori, iar cele către Rusia de şase ori.28 În 1918, prim-ministrul australian Hughes, un individ care spunea întotdeauna lucrurilor pe nume, l-a avertizat pe Balfour că destoinicii japonezi îşi făceau simţită prezenţa pretutindeni. „Şi noi trebuie să acţionăm la fel, altminteri ne vom retrage la fel ca strămoşii mei, plecând din zonele fertile de şes înspre dealurile sterpe şi pietroase”. 29 Englezii şi americanii nu erau îngrijoraţi doar de ameninţarea economică reprezentată de Japonia; pe mare, Japonia era mai puternică decât fusese în 1914, iar pe uscat îşi extindea influenţa în China şi pătrundea în Siberia rusească.

Japonezii erau îngrijoraţi de ura celorlalţi. Pe parcursul războiului, un om de stat mai în vârstă pe nume Yamagata a notat: „Este extrem de important… să luăm măsurile necesare pentru a preveni înfiinţarea unei alianţe albe împotriva popoarelor galbene”. 30 În 1917, statul-major japonez a declarat că detaşarea de trupe pe teritoriu european nici nu intra în discuţie. La sfârşitul războiului, poate japonezii ar fi avut nevoie de aceşti soldaţi pentru a respinge competiţia occidentală din China.31 La scurt timp după încheierea războiului, o revistă japoneză de specialitate a întrebat personalităţi de vază din ţară ce anume trebuia să primească Japonia în urma conflagraţiei mondiale. Răspunsurile primite au scos la iveală un pesimism profund cu privire la statutul internaţional al Japoniei şi la planurile Marii Britanii şi ale Statelor Unite ale Americii în Asia.32 Temerile cu privire la crearea unei coaliţii antijaponeze a puterilor

albe nu erau atât de exagerate pe cât păreau. Până la sfârşitul războiului, chiar şi conducătorii occidentali responsabili ajunseseră cu părere de rău la concluzia că o confruntare avea să fie probabil inevitabilă la un moment dat. În 1917, printr-un memorandum adresat Cabinetului de Război, Balfour a comentat că, în cazul unui atac japonez, Marea Britanie avea să sară cu siguranţă în apărarea americanilor.33 Japonia se confrunta cu o dilemă, care avea să se acutizeze în anii 1930. Nu ştia dacă să aibă încredere în puterile albe şi să colaboreze cu acestea pentru consolidarea ordinii internaţionale sau dacă nu cumva ar fi fost mai bine să-şi păzească spatele.

Guvernul trebuia de asemenea să asculte de opinia publică. Se cereau compensaţii pentru costurile presupuse de atacul împotriva Germaniei; japonezii pierduseră 2000 de soldaţi şi 50 de milioane de yeni doar în luptele din China.34 Iar opinia publică, nu numai naţionaliştii fanatici, ci şi cetăţenii de rând, era un element de care elitele japoneze conducătoare începeau să se teamă. Războiul adusese cu sine prosperitate, dar aceasta nu fusese distribuită în mod echitabil în societate, iar oamenii erau invidioşi pe cei îmbogăţiţi peste noapte. Revoluţia Rusă era un exemplu cutremurător pentru cum ar fi putut evolua situaţia. La mijlocul anului 1918, o serie de revolte de amploare provocate de preţul orezului a atras după sine căderea guvernului.

Noul guvern venit la putere era decis să nu renunţe la câştigurile Japoniei, dar spera să-şi îndeplinească acest ţel fără să alarmeze celelalte puteri. Delegaţia japoneză trimisă la Paris avea trei scopuri clare: să introducă o clauză privind egalitatea rasială în actul constitutiv al Ligii Naţiunilor, să controleze insulele din Pacificul de nord şi să păstreze concesiunile germane din Shandong. În rest, potrivit instrucţiunilor primite, trebuia să susţină Cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson. Prim-ministrul i-a cerut personal lui Makino să coopereze cu englezii şi americanii.35 Acest lucru era mai uşor de spus decât de făcut.

Insulele din Pacific – Marshall, Mariane şi Caroline – au fost primele pe lista de discuţii a Consiliului Suprem. Câteva mii de atoli minusculi şi recife presărate de-a lungul vastei întinderi de apă dintre Hawaii şi Filipine, a căror populaţie locală trăise vreme de secole într-o paşnică obscuritate. Rivalitatea imperială, răspândirea noilor tehnologii şi dezvoltarea flotelor moderne le-au transformat în

proprietăţi valoroase pentru străini, mai întâi pentru germani, apoi pentru japonezi. Armata a insistat ca Japonia să controleze o suprafaţă suficient de mare din Pacific pentru a se putea apăra şi să primească acces la pieţele şi materiile prime din Asia continentală. Pe de altă parte, acest lucru însemna că trebuia să negocieze cu alte puteri navale. Înainte de 1914, Japonia înfrânsese atât China, cât şi Rusia şi semnase un acord maritim cu Marea Britanie – dar nu ajunsese la o înţelegere satisfăcătoare cu Statele Unite ale Americii. Şi nici nu părea că o va face.

În 1898, pe parcursul Războiului hispano-american, Statele Unite ale Americii au ocupat insulele Filipine şi importanta bază Guam din est. Pentru a-şi proteja noile achiziţii, au anexat şi Hawaii. Dintr-o singură mişcare, Statele Unite ale Americii s-au apropiat de Japonia cu câteva mii de kilometri. Până să izbucnească Primul Război Mondial, flota americană încă era staţionată în Atlantic, dar strategia americană dădea semne că începea să se schimbe, tocmai pentru a face faţă ameninţărilor asiatice, în 1908, preşedintele Theodore Roosevelt a trimis câteva nave să facă înconjurul lumii. A presat Congresul să mărească fondurile alocate marinei şi a demarat lucrările pentru construcţia bazei de la Pearl Harbour din Hawaii. Până în 1914, flota Statelor Unite ale Americii se clasa pe locul al treilea la nivel mondial, după Marea Britanie şi Germania. Anul următor, s-a deschis canalul Panamá, construit cu bani americani, facilitându-se astfel transportul naval între cele două oceane. În 1916, guvernul american îşi lua oficial angajamentul să creeze o flotă „pe două oceane".36 Unii americani vorbeau despre un destin evident al Statelor Unite ale Americii, care avea datoria să se extindă înspre vest. Din păcate, în destinul american era deja scrisă o viitoare ciocnire cu japonezii, iar măsurile aparent defensive ale unei ţări puteau foarte bine să fie percepute ca nişte tentative de agresiune de cealaltă.

Atât strategii militari japonezi, cât şi cei americani erau perfect conştienţi că interesele ţărilor lor începeau să se ciocnească. Fiecare tabără punea la cale strategii, în principiu preventive, în caz că ar fi izbucnit vreun război. Însă în ambele state existau persoane care luau serios în calcul sau chiar erau entuziasmate de perspectiva războiului. În perioada antebelică, în Statele Unite ale Americii circulau romane care îi terorizau pe cititori cu descrieri de coşmar ale unei invazii

japoneze încununate de succes. Cărţile s-au vândut foarte bine mai ales pe coasta de vest. Gigantul mass-media Hearst a făcut mare caz de „pericolul galben" şi a organizat o zi de dezbateri în care s-a discutat despre intrigile guvernului japonez, care se părea că intenţiona să construiască o bază navală prin intermediul unui grup de pescari japonezi care încercaseră să închirieze o parcelă de pământ în Baja California din Mexic.37 în mod ciudat, Japonia trecea prin momente similare, iar sloganul „pericolul alb" a început să apară din ce în ce mai des menţionat în presa japoneză. Un ofiţer de marină japonez pensionat a scris un roman intitulat *TsuginoIssen*(*Următorulrăzboi*). Acţiunea cărţii se petrecea într-un viitor în care Japonia ataca Statele Unite ale Americii şi ocupa insulele americane din Pacific, în 1914, pe când Japonia se pregătea să anexeze concesiunile Germaniei din China, foarte mulţi ofiţeri şi soldaţi credeau că sunt mobilizaţi să lupte împotriva americanilor.38 Flota japoneză şi-a sfătuit guvernul să păstreze insulele ca perimetru extern pentru a contracara o posibilă ofensivă americană sau, dimpotrivă, pentru a da teritoriul la schimb pe un acord de demilitarizare în Pacific.39

Japonia se putea baza pe un oarecare sprijin la Paris. În februarie 1917, în schimbul sprijinului maritim primit de la japonezi, Marea Britanie a recunoscut revendicările acesteia în insulele din Pacificul de Nord, iar Italia, Franţa şi Rusia i-au urmat exemplul. Pe de altă parte, dominioanele britanice – Noua Zeelandă, Australia şi, în mai mică măsură, Canada – erau neliniştite şi acuzau cu voce tare extinderea influenţei japoneze în Oceanul Pacific. Pe de altă parte, în Marea Britanie sentimentul general era că japonezii se lăsaseră aşteptaţi şi nu contribuiseră la efortul de război cu prea mare tragere de inimă. Marmelada trimisă de comandantul unei importante companii japoneze de transport maritim soldaţilor britanici detaşaţi pe front şi contribuţia mai însemnata a escadrilei trimise în Mediterană în 1917 nu i-au împăcat pe britanici.40 (Francezii împărtăşeau aceeaşi părere cu privire la contribuţia Japoniei; aşa cum le-a spus şi Clemenceau colegilor săi în ianuarie 1919: „Cine poate spune că a jucat un rol comparabil, spre exemplu, cu cel jucat de Franţa în război? Japonia şi-a apărat interesele din Orientul îndepărtat, dar când i s-a cerut să intervină în Europa, toată lumea ştie care i-a fost răspunsul". 41) Foarte puţini oameni de stat europeni, căci la acel

moment majoritatea statelor duceau o luptă pe viaţă şi pe moarte, au putut privi obiectiv şi observa că Japonia nu avea nici cel mai mic motiv să intervină în Europa. Relaţiile s-au răcit şi mai tare în momentul în care Germania a încercat să intre în tratative de pace cu Japonia. Deşi Japonia nu a răspuns cererilor acesteia, impresia generală a fost că Japonia nu era un aliat pe care te puteai baza. Marina Regală a început să-şi facă planuri pentru un război împotriva Japoniei.42

Cu toate acestea, la Conferinţa de Pace de la Paris, Marea Britanie a susţinut oficial revendicările Japoniei. Membrii delegaţiei britanice au clarificat acest lucru în momentul în care, îngrijoraţi fiind, japonezii au cerut garanţii suplimentare. Oare de ce nu i-a garantat Marea Britanie Japoniei că avea să primească teritoriile dorite şi doar a promis să susţină revendicările acesteia la Paris? Pentru că, prin acordul secret de la 1917, Marea Britanie promisese să facă doar atât şi nimic mai mult. Chiar şi Lloyd George a recunoscut că Marea Britanie intenţiona să-şi ducă acea promisiune la bun sfârşit.43

Bineînţeles că pentru Wilson diplomaţia secretă era total inutilă şi arătase cât se putea de clar că, pentru el, acordul de la 1917 era o înţelegere privată cu care Statele Unite ale Americii nu aveau nicio legătură.44 în plus, se făceau presiuni asupra lui să fie dur cu Japonia. Opinia publică americană avea sentimente antijaponeze puternice, pe de o parte din cauza imigraţiei, un permanent factor antagonist, dar şi din cauza tentativelor de pace ale Germaniei.45 Mexicul era altă problemă; Japonia vânduse arme taberei pe care nenumăraţi americani o considerau cea greşită în sângerosul război civil mexican. Apoi, în 1917, printr-o încercare neîndemânatică de a câştiga Japonia de partea Puterilor Centrale, prin celebra telegramă, Zimmermann, ministrul de externe german, ceruse Mexicului să invite Japonia să se alăture unei alianţe împotriva Statelor Unite ale Americii.46 Deşi pe nedrept, şi această situaţie a lăsat o impresie proastă.

La sfârşitul războiului, când Japonia s-a extins cu mare entuziasm în Siberia, sub pretextul că ar fi intervenit de partea Aliaţilor împotriva bolşevismului, Wilson a împărtăşit aversiunea generală faţă de Japonia, pe care mulţi o considerau o ţară care conspiră. Acum se temea că, dacă ar fi deţinut controlul asupra insulelor din Pacificul de nord, Japonia şi-ar fi putut crea o punte de

legătură până în Hawaii.47 Consilierii săi maritimi l-au avertizat că Japonia ar fi putut să-şi construiască viitoare baze navale şi piste de aterizare.

În 27 ianuarie 1919, Makino a citit în faţa Consiliului Suprem o declaraţie prin care a reamintit delegărilor prezenţi că, ocupând insulele germane, Japonia garantase siguranţa liniilor de navigaţie maritimă pe parcursul războiului. Localnicii, a spus el folosind aceleaşi cuvinte la care ar fi apelat orice alt imperialist, erau un popor primitiv care nu putea decât să beneficieze de pe urma protecţiei şi bunăvoinţei japoneze.48 Wilson a repetat cu blândeţe că prefera mandatele în locul anexărilor directe. Nu era pregătit să intre într-o confruntare referitoare la respectivele insule cu Japonia, pentru că deja se opunea celorlalte revendicări ale acesteia, ca de exemplu concesiunile germane din China. A spus doar că Statele Unite ale Americii nu puteau accepta un mandat japonez în insula Yap, aflată în extremitatea vestică a arhipelagului Caroline, motivând că acesta era un nod important al liniilor internaţionale de telegraf. Pe parcursul următorilor ani, americanii aveau să propună în repetate rânduri o formă alternativă de control internaţional. Dar în zadar.49 în mai 1919, după ce s-au acordat în cele din urmă toate mandatele, Japonia a primit în tutelă toate insulele pe care şi le dorea.

În anii interbelici, Japonia a făcut exact lucrul de care se temea flota americană. Deşi în condiţiile mandatelor se interzicea explicit ridicarea de baze militare şi construirea de fortificaţii, această prevedere s-a dovedit imposibil de aplicat. În condiţiile în care străinilor le era şi aşa din ce în ce mai greu să pătrundă pe insule, Japonia a adus în regiune coloniști şi soldaţi. Firmele contractate de japonezi au construit, printre altele, şi noi porturi deosebit de mari; iar insula Truk din Caroline a devenit principala bază navală a Japoniei din Pacificul de Sud.50 în următorul război mondial, s-au purtat bătălii importante pe câteva insule considerate odinioară necunoscute, precum Tinian, Saipan şi Truk.

O prevedere a actului constitutiv al Ligii Naţiunilor, care a ajuns să poarte numele de „clauza egalităţii rasiale”, a provocat greutăţi chiar şi mai mari. Pentru japonezi, aceasta avea o însemnătate simbolică deosebită.

Japonia era o putere mondială, iar cetăţenii acesteia trebuiau trataţi cu respect. Din păcate, în Statele Unite ale Americii şi în dominioanele „albe", memoria colectivă era obsedată de imaginea unor valuri nesfârşite de imigranţi orientali care ajungeau să copleşească civilizaţia albă. În perioada antebelică, oamenii de afaceri japonezi se plângeau adesea că erau umiliţi ori de câte ori călătoreau în străinătate. În California, persoanelor de etnie japoneză li s-a interzis mai întâi dreptul de a cumpăra pământ, apoi de a închiria şi de a se reuni cu soţiile care trăiau în Japonia. În 1906, Consiliul Şcolar din San Francisco a trimis copiii chinezi şi japonezi (mai puţin de 100 în total) să înveţe în clase separate pentru a nu-i depăşi numeric pe copiii albi. Imigranţilor japonezi (dar şi celor chinezi şi indieni) le era din ce în ce mai greu să pătrundă în Statele Unite ale Americii sau în Canada şi chiar imposibil în Australia. Chiar şi pe parcursul războiului, când Japonia lupta în calitate de aliat al Imperiului Britanic, cetăţenii japonezi au continuat să fie discriminaţi.

Guvernul japonez s-a arătat împăciuitor: s-a oferit să limiteze emigraţia, dar era presat de propria opinie publică. În 1913 de exemplu, 20.000 de japonezi au ovaţionat un orator care a declarat în cadrul unei reuniuni că Japonia ar fi făcut mai bine să pornească la război decât să accepte restricţiile californiene cu privire la deţinerea de pământuri, în 1916, guvernul japonez a trimis un mesaj aspru Marii Britanii: „În Dieta Imperială predomină un sentiment generalizat de regret faţă de atitudinea puternic antijaponeză prezentă încă în coloniile britanice". 51 Iar când Japonia se pregătea să ia parte la primele lucrări ale Conferinţei de Pace, ziarele japoneze nu conteneau cu îndemnurile: „Acum e momentul, scria într-un articol, să luptăm împotriva discriminării rasiale internaţionale. „52

Oamenii de stat de rang înalt au avertizat guvernul că Japonia trebuia să abordeze cu mare prudenţă propunerea înfiinţării Ligii Naţiunilor. Oare nu era şi aceasta doar o altă modalitate de a îngheţa statu-quo-ul şi de a menţine Japonia pe locul doi? Chiar şi promisiunile noii diplomaţii a lui Wilson lăsau loc bănuielilor. Democraţia şi umanitarismul erau sentimente frumoase, a scris un tânăr patriot într-un articol care a provocat mare senzaţie, dar erau nişte simple veşminte frumoase prin care Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie puteau să controleze în continuare cea mai mare parte a

avuţiei mondiale. Dacă Japonia voia să supravieţuiască, a scris prinţul Konoe, autorul articolului, poate că trebuia să fie mai agresivă.53 Delegaţia japoneză trimisă la Paris a primit instrucţiuni să amâne înfiinţarea Ligii şi, dacă acest lucru nu era posibil, să se asigure că actul constitutiv al acesteia conţinea o clauză referitoare la discriminarea rasială.54 Konoe a plecat la Paris ca însoţitor al lui Saionji. Câţiva ani mai târziu, pe când ţara sa intra în război cu Statele Unite ale Americii, avea să deţină funcţia de prim-ministru al Japoniei. În 1945, înainte de a fi judecat pentru crime de război, s-a sinucis cu otravă.

Bineînţeles, Wilson a insistat ca Liga să fie prima chestiune pe agenda Conferinţei de Pace, aşa că delegaţii japonezi au tras sforile în tăcere, din culise, pentru a include clauza privind egalitatea rasială în document. La începutul lunii februarie, Makino şi Chinda i-au cerut ajutorul lui House, care a fost ca de obicei încurajator şi prietenos. Detestase dintotdeauna, a spus el, prejudecăţile rasiale şi avea să facă tot ce îi stătea în putinţă pentru a-i ajuta.55 Câteva zile mai târziu, după ce s-a întâlnit cu Balfour, şi-a pierdut din optimism. Încercase o serie de formule diferite, dar problema era că japonezii nu îşi doreau să se exprime mai voalat, în timp ce pentru alţii, ca de exemplu australienii, chiar şi cea mai subtilă referinţă la egalitatea rasială era prea mult. Aşa cum îi stătea în fire, Balfour a rămas detaşat; era de părere că ideea conform căreia toţi oamenii ar fi fost egali de la natură era interesantă, dar nu credea în ea. Nu aveai cum să susţii că un individ din Africa Centrală era egal unui european. L-a avertizat de asemenea pe House că opinia publică din Statele Unite ale Americii şi Imperiul Britanic considera clauza propusă un prim pas către eliminarea legală a restricţiilor impuse imigraţiei japoneze. House a răspuns că era conştient de acest lucru, dar că Japonia avea într-adevăr o problemă cu suprapopularea. Poate că puteau să plece toţi în Siberia sau Brazilia, a adăugat el plin de speranţă.56

Makino şi Chinda le-au comunicat discret colegilor din cadrul Comisiei pentru Liga Naţiunilor că lucrau la o clauză pe care aveau să o prezinte la momentul potrivit. În 13 februarie, pe când se pregătea prima versiune a actului constitutiv, Makino a citit o declaraţie lungă. Dorea să adauge un amendament la clauza referitoare la libertatea religioasă, cerând tuturor membrilor Ligii să fie de acord cu aplicarea unui tratament corect şi nediscriminatoriu cetăţenilor din celelalte

state membre. A recunoscut că discriminarea rasială era o chestiune de amploare, dar cel mai important era ca principiul să fie acceptat şi ca fiecare naţiune să-şi redacteze politicile în acest sens. Liga, a continuat el, avea să fie o mare familie a naţiunilor. Statele membre urmau să aibă grijă unele de celelalte. Nu era corect să ceri cetăţenilor unui stat să facă sacrificii, poate chiar să-şi dea viaţa pentru nişte oameni care nu îi considerau egalii lor. În Marele Război, rase diferite luptaseră cot la cot: „S-au pus bazele unei legături bazate pe simpatie şi gratitudine, nemaivăzută nicăieri în lume vreodată".

Declaraţia lui Makino era liberală şi emoţionantă şi de fapt nu schimba cu nimic situaţia. Cecil, care vorbea în numele Marii Britanii, a răspuns că se punea o problemă deosebit de controversată. Deja provocase discuţii printre membrii delegaţiei Imperiului Britanic. În opinia lui Cecil, cel mai bine ar fi fost ca această chestiune să fie amânată şi discutată altă dată. S-a auzit un murmur colectiv de aprobare. Prim-ministrul grec Venizelos a venit cu o sugestie utilă, propunând să se renunţe şi la clauza privind libertatea religioasă pentru că şi acesta era un subiect delicat. Singurul care a obiectat a fost delegatul portughez, care a argumentat că guvernul său nu semnase niciodată un tratat care să nu invoce numele Domnului. Într-unul dintre rarele momente în care a simţit nevoia să facă o glumă, Cecil a răspuns că trebuiau să-şi asume de această dată un risc. Acea versiune a actului constitutiv, care a fost apoi supusă dezbaterii în cadrul unei reuniuni complete a Conferinţei de Pace, nu a conţinut nicio referire la egalitatea rasială sau religioasă. Japonezii au arătat cât se putea de clar că intenţionau să propună încă o dată respectiva chestiune.57 A doua zi, în 14 februarie, Wilson a plecat spre Statele Unite ale Americii, iar chestiunea Ligii a fost amânată până la întoarcerea sa.

Însă clauza privind egalitatea rasială începea să capteze atenţia opiniei publice. În Japonia, aveau loc mitinguri şi demonstranţii prin care se cerea abandonarea „peceţii ruşinii". Liderii politici de pe coasta de vest a Statelor Unite ale Americii avertizau că, în cazul în care clauza avea să fie aprobată, rasa albă ar fi avut mult de suferit.58 Lloyd George a repetat una dintre interpretările greşite ale clauzei spunând că legea era direcţionată împotriva măsurilor discriminatorii ce îi afectau pe japonezii care deja trăiau în ţări precum Australia sau Statele Unite ale Americii.59

Delegaţii de la Paris erau cel mult indiferenţi în privinţa dorinţelor Japoniei. Chinezii, care avuseseră la rândul lor de suferit de pe urma unor discriminări asemănătoare, simpatizau oarecum cu respectiva clauză şi ar fi votat în favoarea ei, dar, aşa cum a mărturisit un delegat chinez unui american, aveau lucruri mai importante pe cap – mai ales revendicările Japoniei în China.60 Wilson avea de furcă cu opinia publică americană şi începea să devină suspicios faţă de japonezi. „Mai avusese la un moment dat încredere în ei – a spus el unuia dintre experţii săi – şi când colo îşi încălcaseră înţelegerea din Siberia/61 Pe lângă aceasta, când venea vorba de chestiuni rasiale, concepţiile lui Wilson nu erau tocmai liberale. Până la urmă era un sudist şi, deşi ceruse voturile negrilor pe parcursul primei sale campanii electorale, odată ajuns preşedinte nu făcuse prea multe pentru populaţia de culoare.62

Delegaţia Imperiului Britanic, în special premierul australian Hughes, s-a opus cel mai vehement clauzei egalităţii rasiale. Asemenea multora dintre compatrioţii săi, Hughes credea cu tărie că acea clauză putea deveni prima verigă slabă a digului care proteja Australia. „Niciun guvern nu ar fi putut supravieţui nici măcar o zi în Australia dacă ar fi adoptat o clauză care să afecteze Australia Albă", a transmis unul dintre subalternii săi de la Paris. „Părerea noastră este următoarea: propunerea japonezilor poate să însemne ceva sau nimic; dacă înseamnă, atunci s-o respingem, dacă nu, atunci de ce mai discutăm?" 63 Hughes a refuzat să accepte compromisurile propuse de House. „Poate că totul are să fie bine", a scris el în grabă pe una dintre propuneri. „Dar mai degrabă m-aş arunca în Sena – sau intra la Folies Bergère – gol puşcă decât să-mi dau acordul". 64 Premierul neozeelandez Massey urma exemplul lui Hughes.65 Britanicii erau puşi într-o situaţie stânjenitoare. Îşi doreau foarte mult să menţină alianţa cu Japonia, dar trebuiau să ia din nou în calcul dorinţele dominioanelor lor.

Pe parcursul vizitei lui Wilson în Statele Unite ale Americii, de la mijlocul lui februarie până la mijlocul lui martie, englezii au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a soluţiona problema. Francezii, care nu aveau nicio miză în joc, au privit amuzaţi.66 Borden şi Smuts au alergat ca două mingi de ping-pong între Hughes şi delegaţia japoneză. Au aranjat o întâlnire între Makino, Chinda şi Hughes. Din punctul de

vedere al japonezilor, Hughes era un „ţăran”; acesta se plângea că „japonezii îl copleşesc cu genuflexiunile şi plecăciunile lor slugarnice”. Australianul a spus că poate ar fi acceptat clauza doar în condiţiile în care s-ar fi adăugat un articol care să menţioneze că strategiile naţionale ale imigraţiei nu aveau să fie afectate. Acum era rândul japonezilor să refuze.67 Makino şi Chinda i-au cerut ajutorul în repetate rânduri lui House.68 Dar se adresau instanţei greşite. House nu era pregătit să lupte pentru o clauză care nu avea să fie populară în Statele Unite ale Americii. În privat, se bucura că englezii intenţionau să se opună clauzei privind egalitatea rasială. „A trebuit să acţionez cu mare subtilitate pentru a lua această greutate de pe umerii noştri şi a o aşeza în braţele britanicilor, dar, din fericire, am

«69

reuşit. 07

La presiunile conducerii de la Tokio, delegaţii japonezi au decis să nu renunţe la clauză. Aşa cum i-a mărturisit şi Chinda lui House, o înfrângere cel puţin ar fi demonstrat opiniei publice japoneze că îşi dăduseră silinţa.70 În 10 aprilie, cu prilejul unei reuniuni a Comisiei pentru Liga Naţiunilor, japonezii au anunţat că aveau să-şi prezinte amendamentul ziua următoare. Ginerele lui House, Gordon Auchincloss, a glumit spunând că amânaseră problema de atâtea ori, încât deja devenise subiect de banc.71 În 11 aprilie, comisia a lucrat până târziu în noapte încercând să găsească o soluţie care să le permită americanilor să-şi păstreze Doctrina Monroe şi să facă în acelaşi timp parte din Ligă. Toată lumea era deja ostenită în momentul în care japonezii au cerut în cele din urmă includerea unei referinţe la egalitatea rasială în preambulul actului constitutiv. Şi Makino, şi Chinda au vorbit cu calm şi moderat. Au lăsat o impresie foarte bună. Ceilalţi delegaţi din comisie – Venizelos, Orlando, Wellington Koo din China, delegaţii francezi Bourgeois şi Larnaude şi prim-ministrul ceh – au luat pe rând cuvântul, arătându-se în favoarea amendamentului. Cecil a spus scurt, evident stânjenit, că nu putea susţine aşa ceva, după care s-a aşezat la locul lui cu ochii în pământ.

În timp ce delegaţii luau pe rând cuvântul, House i-a strecurat un bileţel lui Wilson, care prezida reuniunea: „Problema este că dacă această comisie va aproba clauza, atunci chestiunea rasială va atrage cu siguranţă atenţia întregii lumi”. Wilson era conştient că cea mai

mică referire la egalitatea rasială i-ar fi îndepărtat pe unii politicieni importanţi de pe coasta de vest, iar el avea nevoie de voturile acestora pentru a obţine aprobarea Ligii în Congres. La îndemnat pe japonezi să renunţe la amendamentul lor. Le-a spus că era o greşeală să facă atâta tam-tam despre prejudecăţile rasiale. Această clauză nu ar fi făcut decât să alimenteze tensiuni care aveau să dăuneze de fapt Ligii. Toţi delegaţii din încăpere ştiau că Liga avea la bază egalitatea între naţiuni. Nu mai era nevoie de garanţii suplimentare. Wilson le-a vorbit japonezilor pe cât de prietenos posibil. Ştia că aveau intenţii bune, dar simţea nevoia să-i avertizeze că nu abordau lucrurile cum trebuia. Când majoritatea a votat în favoarea amendamentului, cu dexteritatea deprinsă probabil pe parcursul carierei sale universitare, Wilson a anunţat că, din moment ce existau obiecţii puternice împotriva clauzei, aceasta nu putea fi aprobată. Japonezii au ales să nu conteste această decizie bizară şi, prin urmare, clauza privind egalitatea rasială nu a făcut parte din actul constitutiv.72

Presa japoneză a criticat cu asprime „aşa-numita lume civilizată". 73 Japonezii liberali şi internaţionalişti au rămas consternaţi. Respectaseră regulile jocului şi se arătaseră gata să se integreze în comunitatea internaţională, dar tot erau trataţi ca nişte indivizi de rang inferior. Dacă naţiunilor li se nega dreptul de a beneficia de un tratament corect şi egal, a avertizat Makino în cadrul unei sesiuni plenare a Conferinţei de Pace pe data de 28 aprilie, atunci era posibil să-şi piardă credinţa în principiile fundamentale ale Ligii: „Mă tem că o asemenea mentalitate ar dăuna puternic armoniei şi cooperării, singurele fundamente pe care poate fi clădită în siguranţă Liga la care ne gândim acum". 74 Avea dreptate. Respingerea clauzei egalităţii rasiale avea să fie motivul pentru care, în perioada interbelică, Japonia a renunţat să mai coopereze cu Occidentul şi a cochetat cu politici naţionaliste mai agresive.

Însă, pe termen scurt, Japonia a reuşit să-şi transforme înfrângerea într-un avantaj. „Cu politeţea lor tipic orientală, japonezii mi-au mărturisit că, dacă nu îi susţinem în aprobarea acestui articol al tratatului, nu vor putea semna restul acordului", le-a spus Wilson colegilor săi spre sfârşitul lunii aprilie. Lloyd George nu a schiţat niciun gest de nelinişte. „Doamne! Doamne!", a adăugat Clemenceau. „Dacă nu pare să vă supere această chestiune, nu văd de ce aş fi eu supărat". 75

De fapt, toţi erau îngrijoraţi. Conferinţa nu-şi mai putea permite încă o dezertare. Italienii plecaseră deja, iar belgienii nu păreau departe să procedeze la fel. Wilson, care era disperat să salveze Liga Naţiunilor, dar nu putea să accepte clauza egalităţii rasiale, trebuia acum să-i acorde Japoniei teritoriile pe care şi le dorea în China. Însă avea de-a face cu o situaţie dificilă, pentru că şi China avea argumente puternice.

24

Un pumnal îndreptat spre inima Chinei

În momentul în care veştile cu privire la sfârşitul Marelui Război au ajuns în China, guvernul a decretat trei zile de sărbătoare naţională. Şaizeci de mii de oameni, o mare parte a acestora studenţi naţionalişti şi profesorii lor, au luat parte la parada organizată la Beijing cu prilejul victoriei. Spre bucuria publicului, un monument ridicat de guvernul kaizerului în onoarea unui diplomat german ucis în timpul Revoltei Boxerilor (1899 – 1901) a fost dat jos. Presa chineză abunda de articole referitoare la triumful democraţiei asupra despotismului, iar entuziasmul pentru Cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson atingea cote maxime. În special tineretul chinez avea o sinceră admiraţie pentru democraţia occidentală, idealurile liberale şi educaţia vestică. În plus, foarte mulţi chinezi sperau că pacea avea să pună capăt intervenţiei Marilor Puteri în politica ţării lor.

China declarase război Germaniei în vara anului 1917 şi contribuise semnificativ la victoria Aliaţilor. Pentru construcţia tranşeelor de pe Frontul de Vest fusese nevoie acută de mână de lucru care să sape şi să întreţină şanţurile. Până în 1918, aproape 100.000 de muncitori chinezi au fost trimişi în Franţa să lucreze în locul soldaţilor Aliaţi, care puteau fi folosiţi acum ca resurse valoroase în atacul împotriva Germaniei. Chinezii au murit în Franţa, căzând victime obuzelor, bolilor sau poate chiar dorului de casă. Peste 500 de chinezi s-au înecat în Marea Mediterană când submarinele germane au scufundat un vas francez.

Chinei i-a fost mai uşor să găsească muncitori pentru efortul de război Aliat decât diplomaţi cu experienţă pentru Conferinţa de Pace. Ministerul chinez de Externe a trebuit să renunţe la cei mai talentaţi membri ai săi, la Paris fiind trimişi ambasadorii detaşaţi la Washington, Bruxelles şi

Londra, dar şi ministrul de externe chinez. Printre reprezentanţii chinezi nu s-au numărat nici preşedintele, nici prim-ministrul ţării, pentru că situaţia politică locală era atât de precară, încât niciunul dintre aceştia nu a cutezat să plece. China a angajat însă câţiva consilieri străini care trebuiau să ajute explicând situaţia Beijingului celorlalte puteri şi viceversa. (Guvernul american, care spera să fie mediatorul cinstit de la Paris, nu putea să le permită conaţionalilor săi să lucreze pentru chinezi; nu oficial, cel puţin.)

Delegaţia formată din circa şaizeci de chinezi şi cei cinci consilieri străini ai lor care a ajuns în cele din urmă la Paris, instalându-se la Hotelul Lutetia, era întruchiparea Chinei însăşi, o entitate aflată într-un echilibru precar între vechi şi nou, nord şi sud, cu un iz puternic de intervenţie străină. Nu era clar dacă aceştia reprezentau o ţară sau un guvern. China se destrăma. Un grup de soldaţi şi susţinătorii acestora controlau capitala Beijing şi nordul ţării, iar altă grupare proclamase un guvern independent în sud, la Canton. În aceeaşi perioadă, la Shanghai avea loc o altă conferinţă de pace care avea ca scop concilierea celor două guverne. Delegaţia trimisă la Paris fusese aleasă de ambele tabere, iar membrii acesteia nu aveau încredere nici unii în ceilalţi, nici în guvernul oficial de la Beijing.

Conducătorul delegaţiei, Lu Zhengxiang, un bărbat spre cincizeci de ani, era exponentul unui stat aflat în schimbare. Provenea din Shanghai, marele port care se dezvoltase stimulat de comerţul şi investiţiile Occidentului. Tatăl său era creştin, lucrase pentru misionari străini şi îl trimisese la şcoli în stil occidental, unde Lu studiase limbi străine, nu literatura clasică chineză citită de atâtea şi atâtea generaţii de tineri din ţara sa.1 Oamenii asemenea lui Lu erau o anatemă pentru generaţiile mai vechi de învăţaţi (mandarinii, aşa cum îi numeau occidentalii) care conduseseră China vreme de secole. Aceşti intelectuali erau atât de ascuţiţi la minte şi de înţelepţi, încât majoritatea occidentalilor nu-i puteau înţelege; stăpânirea de sine şi manierele lor erau impecabile. Predecesorii lor guvernaseră China secole de-a rândul, dar iscusinţa lor pierea în faţa mitralierelor şi cuirasatelor unui Occident agresiv.

Lu s-a maturizat într-o perioadă în care vechea civilizaţie lupta în zadar cu forţele schimbării. Vreme de secole, China îşi administrase politicile aşa cum ştiuse ea. Chinezii îşi numiseră ţara Regatul Mijlociu

– iar prin *mijlociu* nu înţelegeau importanţa acesteia, ci faptul că ţara lor se afla în centrul lumii cunoscute. În momentul în care primii occidentali – „nişte barbari năsoşi şi pletoşi" – au apărut în universul chinez, au lăsat aceeaşi impresie pe care ar fi lăsat-o un ţânţar unui elefant. Dar în secolul al XIX-lea, periferia începuse să tulbure liniştea centrului, vânzând opiu şi impunându-şi prezenţa prin negustorii, misionarii şi ideile ei. Chinezii s-au opus şi au suferit o serie nesfârşită de înfrângeri. Până la sfârşitul secolului, guvernul chinez pierduse controlul propriilor finanţe şi taxe, iar în China răsăreau pretutindeni enclave, porturi, căi ferate, fabrici şi mine străine, păzite de trupe occidentale. Marile Puteri au aruncat mantia extrateritorialităţii asupra supuşilor chinezi pe motiv că legile şi judecătorii locali erau prea primitivi pentru a se ocupa de produsele civilizaţiei occidentale. Se spunea că pe semnul de la intrarea în parcul zonei de concesiuni străine din Shanghai era scris: „Interzis câinilor. Interzis chinezilor". Din acel moment, chinezii au tot încercat să facă faţă acestor lovituri adânci aduse stimei de sine şi ordinii naţionale consacrate.

„De ce sunt ei atât de mici şi totuşi atât de puternici? De ce suntem noi atât de mari şi totuşi atât de slabi?" – aceasta a fost faimoasa între→»

bare a unui mare gânditor chinez. Treptat, căci nu era uşor să arunci pe apa sâmbetei 2000 de ani de tradiţie, chinezii au început să înveţe de la străini să-şi trimită copiii la studii în afară şi să angajeze experţi străini. Noile idei şi tehnici începeau deja să pătrundă în ţară prin misionarii care deschideau şcoli şi colegii, prin oamenii de afaceri care se instalau în marile porturi, precum Canton şi Shanghai, şi prin numărul din ce în ce mai mare de chinezi care plecau în străinătate să facă avere, dar se întorceau în ţară să se însoare sau să moară.

Lu dispunea de acele noi învăţături de care China avea mare nevoie dacă îşi dorea să supravieţuiască. Intrase în serviciul diplomatic, o inovaţie în sine, şi îşi petrecuse o bună parte a perioadei antebelice în diferite capitale europene. A provocat un mare scandal, mai întâi căsătorindu-se cu o belgiancă, apoi tăindu-şi coada. Apoi a început să-şi prezinte viziunea din ce în ce mai radicală, învinovăţind dinastia pentru problemele Chinei şi cerând instaurarea republicii.

În China, lucrurile erau din ce în ce mai triste. Puterile îşi delimitau sferele de influenţă, ruşii în nord, englezii în valea fluviului

Yangtze (care avea peste 5 600 de kilometri lungime de la Marea Chinei până în Tibet), francezii în sud, germanii în peninsula Shandong, iar japonezii mai peste tot. Americanii, care nu s-au alăturat celorlalte puteri – cinicii erau de părere că nu o făcuseră din cauza lipsei de resurse –, se arătau idealişti şi vorbeau despre o politică a porţilor deschise, prin care toată lumea ar fi putut să-i exploateze pe chinezi în mod egal. Pericolul, pe care naţionaliştii chinezi îl înţelegeau prea bine, era că ţara lor avea să fie pur şi simplu împărţită, iar naţiunea şi ce mai rămăsese din civilizaţia chineză aveau să dispară. Dacă puterile nu ar fi ajuns într-un punct mort în discuţiile privind împărţirea Chinei, probabil că aceasta ar fi fost deja divizată până la momentul izbucnirii Marelui Război.

Naţionalismul chinez modern s-a dezvoltat din teamă. Termeni precum „drepturi suverane" şi „naţiune" au pătruns într-o limbă care până atunci nu avusese nevoie de asemenea concepte. În piese de teatru şi cântece se vorbea despre China adormită care se trezea din somn şi îi trimitea pe agresori acasă. Extremiştii formau societăţi secrete obscure şi adesea efemere pentru a înlătura dinastia aflată la putere, considerată acum un obstacol în calea salvării Chinei. Primele boicoturi direcţionare împotriva bunurilor produse de duşmanii Chinei şi primele demonstraţii au apărut în marile oraşe din ţară. Au urmat foarte multe sinucideri patriotice. Acestea se năşteau însă din slăbiciune, nu din putere, dar erau totuşi o dovadă a faptului că o forţă puternică începea să se trezească la viaţă. În plus, chinezii au început să considere Japonia principalul lor duşman.

În 1911, Lu şi alţi naţionalişti şi-au văzut dorinţa parţial îndeplinită în momentul în care ţara s-a descotorosit de ultimul ei împărat, un băieţel în vârstă de opt ani, printr-o revoluţie paşnică. Principalul motiv pentru care China a devenit o republică a fost că instituţiile moderne erau considerate o necesitate pentru a face faţă lumii moderne. Cea mai mare parte a chinezilor din mediul rural nu avea nici cea mai vagă idee despre ceea ce însemna republica. Foarte mulţi locuitori din oraşele şi satele din interiorul continentului nici nu au ştiut că dinastia fusese alungată. (De fapt, în anii 1960 o Gardă Roşie a fost trimisă în zone mai izolate. Aceasta a rămas surprinsă în momentul în care ţăranii din regiune au întrebat: „Ia spuneţi-ne, cine stă pe Tronul Dragonului acum?")

Lu a servit cu loialitate noua republică mai întâi ca ministru de externe, iar apoi ca prim-ministru. În ţară începeau să apară semne îmbucurătoare. Economia Chinei începea să mişte; în marile oraşe apăreau industrii moderne. Noile ştiinţe pătrundeau în şcoli sau universităţi. Societatea începea să respingă unele dintre vechile tactici represive. Din păcate, primul preşedinte al Chinei, un general puternic pe nume Yuan Shikai, provenea din vechea lume conservatoare. La patru ani de la revoluţie, a încercat să se autoproclame împărat. Deşi a murit înainte să-şi ducă planul la îndeplinire, a lăsat în urma sa o moştenire fatală: o ţară dezbinată, un parlament slăbit şi ineficient şi, cel mai grav, armate locale comandate de generalii săi. Până în 1916, China cădea pradă haosului intern, era dominată de conducători războinici, iar această perioadă avea să se sfârşească de abia în ultima parte a anilor 1920.

Faimosul scriitor chinez Lu Xun şi-a comparat compatrioţii cu nişte oameni care dormeau într-o casă de fier. Casa lua foc, iar oamenii aveau să moară dacă nu se trezeau din somn. Dar, dacă o făceau, oare aveau să reuşească să iasă? Oare ar fi fost mai bine să fie lăsaţi să moară în ignoranţă sau deplin conştienţi de soarta lor? în pofida dubiilor care îi încercau, Lu şi alţi intelectuali radicalişti ai generaţiei sale au încercat să-i trezească pe chinezi la realitate. Şi-au asumat responsabilitatea de a accelera aceste schimbări, curăţând praful trecutului şi forţându-i pe chinezi să privească spre viitor. Au publicat ziare cu nume precum *XinQingnian*(„Noul Tineret") sau *Xinchuo*(„Vremea Nouă"). Au scris piese de teatru satirice şi nuvele în care au luat tradiţiile în derâdere. Reţeta lor pentru China nouă era rezumată de sloganul „Domnul Ştiinţă şi Domnul Democraţie" – ştiinţa pentru că reprezenta raţiunea, iar democraţia pentru că, în opinia lor, acesta era ingredientul de care avea nevoie China pentru a uni guvernul şi poporul şi a face ţara puternică. Îi admirau pe Aliaţi pentru că sperau ca aceştia să trateze China corect, în conformitate cu principiile pe care conducătorii occidentali le enunţaseră atât de des pe parcursul războiului. Testul avea să fie Shandong.

O peninsulă deluroasă, foarte populată, care pătrundea în nordul Pacificului imediat la sud de Beijing, Shandong era la fel de importantă pentru China precum Alsacia şi Lorena pentru Franţa. Aici se născuse înţeleptul Confocius, ale cărui idei constituiseră atâta

vreme liantul care menţinuse China unită. (Chiar şi astăzi, la aproximativ douăzeci şi şase de secole de la naşterea lui, în Shandong există familii care consideră că descind din el.) Cine stăpânea Shandongul nu numai că administra flancul sudic al Beijingului, dar ameninţa şi Fluviul Galben şi Marele Canal care făcea legătura între nordul şi sudul ţării. Pentru occidentali, numele peninsulei era sinonim cu o fibră textilă de mătase moale, foarte cunoscută la acea vreme (care se fabrica în zonă) şi, în istoria mai recentă, şi mai oripilantă, cu baza rebelilor boxeri cu părul lung, care plecaseră de aici în misiunea lor de a-i extermina pe toţi occidentalii şi orice influenţă vestică în China.

Pe parcursul bătăliei generalizate pentru concesiuni şi influenţă în China, era inevitabil ca Shandongul să atragă interesul puterilor externe.

Populaţia locală, care număra 30 de milioane de oameni, oferea pieţe de desfacere şi mână de lucru ieftină. Regiunea era bogată în zăcăminte de cărbune şi alte minereuri care efectiv cereau să fie exploatate. În momentul în care exploratorul german Ferdinand von Richthofen a atras atenţia kaizerului şi marinei germane asupra faptului că peninsula adăpostea unul dintre cele mai frumoase porturi naturale de pe ţărmul Chinei – Jiaozhou, de pe malul sudic al peninsulei –, aceştia l-au ascultat cu mare interes. Germania căuta să devină o mare putere în lume şi, pe atunci, acest lucru era sinonim cu deţinerea de colonii şi baze navale. Un semn de rău augur a fost că doi misionari germani au fost ucişi în insurecţiile locale din 1897. „O splendidă oportunitate", a spus kaizerul şi a trimis un detaşament de nave să ocupe portul Jiaozhou. Guvernul chinez a protestat în zadar, iar în 1898 a semnat un acord prin care i-a concesionat Germaniei pe o perioadă de nouăzeci şi nouă de ani un teritoriu de aproape 260 de kilometri pătraţi în jurul portului Jiaozhou. Germania a primit şi dreptul de a construi linii de cale ferată şi mine şi de a staţiona trupe germane în zonă pentru a-şi proteja interesele.

Guvernul german a aruncat cu bani pe noile posesiuni, cheltuind mai mult decât o făcea în oricare dintre coloniile africane mult mai întinse ca suprafaţă.21-a convins pe oamenii de afaceri germani, care, în mod bizar, se fereau să investească în Shandong, să finanţeze o linie de cale ferată şi să exploateze minele. (Nu s-a realizat niciodată profit

aici.) Marina a preluat comanda noului port de la Jiaozhou. Tsingtao (Qindao), aşa cum era acesta cunoscut la acea vreme, era o construcţie model cu instalaţii portuare moderne superbe, străzi pavate, cu dale frumos aranjate, apă curentă, un sistem de canalizare, o reţea de telefonie funcţională, şcoli şi spitale germane şi chiar şi o fabrică de bere unde se producea o bere germană excelentă, care încă există şi astăzi.3 Un vizitator străin căzut în admiraţie a numit oraşul „Brightonul Estului".4 Până în 1907, acesta a devenit cel de-al şaptelea port ca importanţă în China. Singurul dezavantaj era că se afla la mii de kilometri distanţă de cea mai apropiată colonie germană şi de Germania însăşi.

În pofida zarvei şi ameninţărilor la care a recurs kaizerul pentru a obţine concesiunile din Shandong, guvernul german a dat dovadă de mare tact în perioada antebelică ori de câte ori a avut de-a face cu autorităţile chineze. A permis trupelor chineze să păzească linia de cale ferată şi minele, deşi ar fi putut insista să-şi aducă în zonă propriii soldaţi; a renunţat la dreptul de a construi alte linii de cale ferată; şi a permis includerea oraşului Tsingtao în sistemul vamal chinez în loc să-i menţină statutul de port liber.5 Prin urmare, până în 1914, concesiunile germane erau mult mai restricţionate decât fuseseră la momentul acordului de la 1898, iar relaţiile sino-germane erau relativ amicale. Acest lucru însă nu i-a fost de folos Germaniei când a izbucnit războiul. Însărcinatul cu afaceri german din China a trimis o telegramă către Berlin, spunând: „Angajamentul cu Madame Butterfly foarte probabil" – un mesaj pe care britanicii, care interceptau toate telegramele sosite din Orient, l-au decodat fără probleme. Când au atacat japonezii, guvernul chinez nu se afla în poziţia de a interveni, iar nemţii nu au putut face mare lucru. Kaizerul nu a putut decât să-şi exprime simpatia: „Dumnezeu fie cu voi! Mă voi gândi la voi în lupta ce va urma". 6 Şi astfel, concesiunile germane din Shandong, calea ferată, frumuşelul port şi minele au intrat în posesia Japoniei.

Japonezii au spus că aveau să înapoieze concesiunile Chinei, dar China – iar acest lucru nu este surprinzător – nu şi-a pus mari speranţe în aceste promisiuni. Pe parcursul războiului, Japonia a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a se asigura că avea să-şi păstreze teritoriile câştigate. De la bun început, autorităţile de ocupaţie au avut grijă să construiască noi linii de cale ferată, să preia administraţia liniilor de

telegraf şi a poştei de la chinezi, să colecteze impozite şi să profite de mâna de lucru locală. Japonia a reuşit să obţină un control mult mai strict în Shandong decât Germania.7

Japonia a făcut tot ce a putut pentru a băga ineficientul guvern chinez în tot felul de încurcături, mai ales de ordin legal. A împrumutat sume colosale de bani Chinei, o parte a acestora asemănându-se suspect de mult cu nişte mite, pentru a-i convinge pe oficialii chinezi să-i susţină ţelurile. Grupurile naţionaliste japoneze private, facţiunile militare şi finanţatorii şi-au urmărit propriile scopuri, care adesea se băteau cap în cap cu ale guvernului lor. Se trimiteau arme sudiştilor care se revoltau împotriva guvernului de la Beijing, recunoscut de Japonia. În sudul Manciuriei şi în zona adiacentă estului Mongoliei, autorităţile militare japoneze şi aventurierii complotau cu liderii rebelilor. Prin urmare, politica dusă de japonezi în China a lăsat impresia unei administraţii necinstite, când de fapt de cele mai multe ori era doar confuză şi incoerentă.

La nivel oficial, mai multe guverne japoneze succesive au încercat, deşi tentativele lor au fost relativ neîndemânatice, să aducă China sub control japonez. În ianuarie 1915, ambasadorul japonez de la Beijing a făcut o vizită de curtoazie preşedintelui chinez. Ambasadorul i-a vorbit despre strânsa prietenie de care s-au bucurat cele două popoare pe parcursul secolelor, spunând că ar fi fost mare păcat să fie dezbinate de nişte puteri externe. Bineînţeles, a adăugat ambasadorul, existau şi câteva chestiuni mai problematice pe care ar fi fost frumos să le soluţioneze. Apoi i-a înmânat preşedintelui uimit o listă de douăzeci şi una de cereri. În cazul în care China refuza să le îndeplinească, Japonia ar fi fost nevoită să adopte ceea ce el a numit vag „metode aspre”. Unele cereri nu făceau decât să confirme nişte activităţi pe care Japonia deja le derula în China, dar altele pretindeau guvernului chinez să îşi dea în avans acordul pentru orice înţelegeri ar fi încheiat Japonia şi Germania privind concesiunile germane. Articolele mai grave veneau la final şi presupuneau un set secret de prevederi care practic ar fi transformat China într-un protectorat japonez. (Iar în cazul în care guvernul chinez voia să ia o decizie pripită, hârtia de pe care japonezul şi-a prezentat revendicările avea un filigran pe care erau înfăţişate crucişătoare şi mitraliere.8)

Guvernul chinez a recurs la subterfugii în aproape toate privinţele. În plus, a făcut cunoscute respectivele cereri în toată ţara, fapt ce a declanşat proteste naţionaliste. Japonia a renunţat la prevederile mai aspre fără prea mare tragere de inimă, dar în 25 mai a forţat guvernul chinez să semneze un tratat prin care să garanteze Japoniei că avea să primească ceea ce îşi dorea în Shandong. Naţionaliştii chinezi au decretat o Zi Internaţională a Umilinţelor. La Tokio, Saionji a fost atât de afectat de incompetenţa şi lipsa de pricepere a propriului guvern, încât şi-a făcut cunoscută nemulţumirea blocând încercarea ministrului său de externe de a deveni prim-ministru.9

Celelalte naţiuni au privit cu îngrijorare întreaga scenă, fără să ia însă nicio măsură. Marea Britanie avea mare nevoie de ajutorul Japoniei pe mare. Vasele japoneze patrulau deja Pacificul, iar britanicii sperau să facă acelaşi lucru pe ruta maritimă din jurul Capului Bunei Speranţe şi poate chiar şi în Marea Mediterană.10 Iar Rusia, care suferea pierderi colosale în Europa, nu îşi dorea câtuşi de puţin să-şi supere puternicul vecin din Orientul îndepărtat. Franţa şi Italia s-au mulţumit să urmeze exemplul englezilor. Prin acordurile secrete semnate cu Marea Britanie şi alte puteri europene în 1917, Japoniei i s-a promis că avea să fie susţinută în încercările ei de a păstra posesiunile germane şi privilegiile din Shandong.

Singura putere care a criticat deschis activităţile Japoniei în China au fost Statele Unite ale Americii, care se arătau din ce în ce mai îngrijorate de influenţa crescândă a Japoniei în Pacific şi Asia continentală. Chiar şi înainte de ceea ce Wilson a numit „afacerea cu adevărat suspectă" a celor douăzeci şi una de cereri, au apărut neînţelegeri precum cele legate de solicitarea marinei americane de a construi o bază de aprovizionare cu cărbuni pe ţărmul Chinei sau de tarifele ridicate percepute pe calea ferată administrată de japonezi în Manciuria pentru bunurile americane.11 Oamenii de afaceri americani s-au plâns că erau nevoiţi să se retragă de pe pieţele din China din cauza concurenţei japoneze. Pe parcursul negocierilor prelungite dintre China şi Japonia, guvernul american a cerut autorităţilor japoneze să-şi modifice poziţia; ambasadorul american de la Beijing, care nu îi simpatiza deloc pe japonezi, i-a încurajat pe chinezi să se ţină tari. Americanii au trimis o notă celor două guverne, prin care au

subliniat că nu aveau să accepte un acord care submina drepturile tratatului american în China sau integritatea politică sau teritorială a Chinei. (Această rezervă a devenit foarte importantă în 1931, când Statele Unite ale Americii au folosit-o ca principal argument împotriva anexării Manciuriei de către Japonia.)

În 1915, guvernul japonez a început să dea înapoi, dar nu a renunţat la încercările de a câştiga supremaţia în China. În 1916, a semnat un tratat cu Rusia, prin care aceasta din urmă recunoştea statutul special al Japoniei în sudul Manciuriei şi estul Mongoliei. În aceeaşi perioadă, l-a trimis la Washington pe vicontele Ishii, însărcinat să obţină recunoaşterea americanilor pentru statutul Japoniei în China. Discuţiile dintre Ishii şi Lansing s-au încheiat cu un schimb de note pe care fiecare tabără le-a interpretat cum i-a convenit mai bine. Americanii au fost de părere că nu făcuseră altceva decât să admită că, din motive geografice, Japonia avea interese speciale în China; japonezii au susţinut că americanii aprobaseră statutul special al Japoniei în China.12

Revoluţia bolşevică de la 1917 a amplificat dorinţa japonezilor de a-şi consolida poziţia în China. Aşa cum a notat şi Ishii în jurnalul său: „Deşi guvernele străine nu ar avea cum să se simtă puse în pericol de izbucnirea unor calamităţi, epidemii, războaie civile sau a bolşevismului în China, Japonia nu ar putea exista fără China, iar poporul japonez nu ar putea rezista fără chinezi" 13. Din acest motiv, japonezii vorbeau adesea despre o „Doctrină Monroe asiatică". La fel cum Statele Unite ale Americii tratau America Latină ca pe propria lor ogradă din motive de securitate, şi Japonia trebuia să se ocupe de China şi ceilalţi vecini, precum Coreea sau Mongolia.

În 1918, în ultimele zile de război, Japonia a făcut un ultim efort de a soluţiona problema chineză în avantajul ei. În mai, a semnat un tratat de apărare cu guvernul chinez, iar în septembrie a urmat un schimb secret de note prin care se reiterau acordurile de la 1915 cu privire la Shandong. Într-un discurs care a dăunat puternic cazului prezentat de China la Paris, reprezentantul chinez din Tokio a recunoscut că guvernul său „a acceptat mulţumit" notele.14 Cu alte cuvinte, guvernul chinez şi-a compromis poziţia în cadrul negocierilor înainte de sfârşitul războiului. Delegaţii chinezi prezenţi la Paris au

susţinut că nu au avut habar despre acordurile secrete până în ianuarie 1919, când le-au furnizat japonezii.15

Până în 1919, Japonia reuşise să lase majorităţii observatorilor străini o impresie proastă despre manevrele ei în China. Chiar şi britanicii, care se angajaseră să susţină Tokio, erau îngrijoraţi de ceea ce ei considerau a fi aroganţă şi ambiţie din partea Japoniei.16 Englezii erau în primul rând îngrijoraţi de incursiunile Japoniei în sfera lor economică de influenţă din valea fluviului Yangtze. Ambasadorul britanic la Tokio a transmis un avertisment alarmant: „Astăzi am ajuns să cunoaştem Japonia, adevărata Japonie – o ţară evident oportunistă, ca să nu spunem egoistă, de importanţă medie în comparaţie cu giganţii Marelui Război, dar cu o impresie foarte exagerată vizavi de rolul deţinut în univers". Britanicii s-au enervat şi mai tare după ce au citit articolele apărute în presa japoneză care criticau performanţa soldaţilor britanici în preluarea concesiunilor germane din China.17 Pe de altă parte, China părea o cauză pierdută. Curzon, succesorul lui Balfour în funcţia de ministru de externe, a făcut o comparaţie incisivă a celor două state: „La distanţă vizibilă de ţărmul japonez, se întrezăreşte teritoriul imens, neajutorat, iară de speranţă şi inert al Chinei, una dintre cele mai dens populate ţări ale lumii, complet lipsită de putere şi coeziune, implicată într-un veşnic conflict între nord şi sud, lipsită de capacităţi şi zel militar, o pradă uşoară pentru o naţiune care dispune de calităţile care acesteia îi lipsesc". 18 Cel puţin când venea vorba de China, francezii erau de acord cu englezii.

House era şi el de acord. Aşa cum îi spusese şi lui Wilson în timpul războiului, era o absurditate să te aştepţi ca Japonia să nu avanseze pe teritoriul chinez în condiţiile în care o bună parte a lumii albe îi era inaccesibilă. „Nu putem satisface dorinţele Japoniei în materie de teritorii şi imigraţie, iar dacă nu lăsăm de la noi când vine vorba de sfera ei de influenţă în Orient, mai devreme sau mai târziu vor apărea cu siguranţă probleme". Dând dovadă de un optimism exagerat, a adăugat: „Se poate elabora o politică prin care porţile vor rămâne deschise, China va fi reabilitată, iar Japonia satisfăcută". După ce i-au analizat din cap până în picioare pe membrii delegaţiei americane de la Paris, japonezii au decis că House le era prieten.19 Alţi prieteni nici nu au mai găsit.

Câţiva ani mai târziu, Breckinridge Long, al treilea asistent de secretar de stat însărcinat special cu problemele din Orientul îndepărtat înainte şi în timpul Conferinţei de Pace de la Paris, a mărturisit într-un interviu că, începând cu anul 1917, suspiciunile legate de Japonia au devenit o constantă în gândirea politică americană.20 Chiar şi Lansing, care se mândrea cu concepţia sa moderată, a resimţit această schimbare. În 1915, a susţinut că era absolut necesar să împace Japonia, sugerând chiar să i se ofere insulele Filipine, şi i-a criticat pe cei pe care „îi apucau istericalele şi acuzau conducerea japoneză că punea la cale planuri ascunse şi imorale".21 Dar şi Lansing se convinsese că trebuia impusă o limită în ceea ce privea China. S-a îmbarcat la bordul unui vas cu direcţia Paris hotărât, după cum a povestit mai târziu, „să încheie o dată pentru totdeauna povestea cu Japonia". În plus, a început să numească Japonia „Prusia", ceea ce nu era sub nicio formă un compliment.22

La începutul Conferinţei de Pace, şi Wilson părea să adopte aceeaşi poziţie. Se opunea tratatelor secrete, asemenea celor încheiate de Japonia, şi anexării de popoare şi teritorii iară a ţine cont de dorinţele localnicilor. Avea de asemenea un interes profund pentru China, alimentat de rapoartele primite de la numeroşii misionari americani care lucraseră în zonă.23 Unul dintre verii lui redactase un săptămânal prezbiterian la Shanghai.24 Spunea că voia să ajute China, să contribuie la regenerarea morală a acesteia, o sarcină la care Statele Unite ale Americii erau gata să ajute în calitate de „stat prieten şi model".25 Ambasadorul său la Beijing, Paul S. Reinsch, un profesor universitar progresist din Wisconsin, a bombardat Casa Albă cu acuzaţii, unele dintre acestea îndreptăţite, afirmând că japonezii ar fi stârnit revolte în China prin vânzarea de morfină şi mituirea oficialilor guvernamentali cu scopul de a domina întreaga Asie de Est.26 A emis şi un avertisment profetic: „Dacă Japoniei are să i se dea mână liberă şi dacă vor fi întreprinse acţiuni care ar putea fi interpretate ca o recunoaştere a statutului special al Japoniei, fie printr-o aşa-numită Doctrină Monroe sau în orice alt fel, se vor pune în mişcare forţe care vor face un conflict armat de mari proporţii inevitabil în mai puţin de o generaţie. Nicio problemă europeană nu este la fel de importantă pentru viitorul păcii mondiale precum necesitatea de a soluţiona în

mod corect situaţia Chinei". (A murit cu mult timp înainte ca ecourile exploziei ce au urmat deciziei cu privire la Shandong să se stingă.27)

Wilson părea să-l asculte. În 1918, a preluat iniţiativa şi a reînviat un consorţiu multinaţional muribund care urma să acorde împrumuturi guvernului chinez. Pe parcursul Conferinţei de Pace, s-au purtat discuţii sporadice prin care Japonia se învoia să se alăture consorţiului, cerând în acelaşi timp asigurări că acesta nu avea să finanţeze activităţi care ar fi putut submina influenţa Japoniei în regiune. Însă exact acesta era scopul americanilor. „Nu s-a făcut nicio referire, a mărturisit un oficial american de rang înalt, cu privire la *obiectivulfinal*, *celdeaalungaJaponiadinChina*.™

Dar oare aceasta era dorinţa Statelor Unite ale Americii? Dacă Japonia nu se putea extinde spre Asia de Vest, oare avea să-şi îndrepte atenţia spre Pacific, spre Filipine, sau poate şi mai departe, spre est? Wilson şi consilierii săi se frământau, exact la fel cum au făcut şi succesorii lor în anii 1920, neştiind ce să aleagă între o cooperare pragmatică cu Japonia şi o idealistă intervenţie în ajutorul Chinei. Dar oare putea fi China ajutată? Merita riscul declanşării unui conflict cu Japonia? Pe termen lung, atât asiaticii, cât şi americanii îşi doreau menţinerea păcii în Pacific.

Chiar înainte să plece la Paris, Wilson l-a invitat la o discuţie prietenească pe Wellington Koo, ambasadorul Chinei la Washington. Koo, care în 1919 avea doar treizeci şi doi de ani, era deja o personalitate puternică şi distinsă. Clemenceau, căruia nu îi stătea în fire să laude pe nimeni, l-a descris ca fiind „o tânără pisică chinezească, parizian la vorbă şi port, absorbit de plăcerea de a fugări şi a prinde şoarecele, chiar dacă acesta era rezervat japonezilor". 29 Koo cunoştea prea bine Statele Unite ale Americii. Se remarcase ca student al Universităţii Columbia din New York, unde îşi terminase studiile universitare şi postuniversitare. (La Paris, a petrecut o minunată după-amiază interpretând vechi cântece universitare cu un fost profesor din rândurile experţilor americani.30) Făcuse parte şi din echipa de dezbateri a universităţii, după cum aveau să afle pe pielea lor şi japonezii. Koo a plecat de la întâlnirea cu Wilson convins că Statele Unite ale Americii aveau să susţină China la Conferinţa de Pace.31 Prietenos, Wilson i-a sugerat lui Koo să plece spre Franţa la bordul

aceleiaşi nave cu care călătoreau americanii.32 Pentru chinezi acesta a fost un semn de bun augur.

Un alt semn favorabil era componenţa delegaţiei americane. La începutul carierei sale politice, Lansing fusese consilier pe lângă guvernul chinez, iar unul dintre experţii săi, E.T. Williams, pe parcursul războiului şeful diviziunii însărcinate cu elaborarea politicilor privind Orientul îndepărtat din Departamentul de Stat, trăise în China, unde activase mai întâi ca misionar şi apoi ca diplomat.33 în mare parte, toţi membrii delegaţiei erau antijaponezi. Chiar şi cei care erau pregătiţi să plece urechea la cazul Japoniei dispreţuiau din toată inima acea latură militaristă şi naţionalistă a Japoniei care, credeau ei, dominase scopurile de război ale ţării.34 Deşi Wilson arătase în repetate rânduri că îşi dorea ca Statele Unite ale Americii să rămână neutre atât în legătură cu chestiunea chinezească, cât şi în toate celelalte privinţe, la Paris delegaţia americană s-a arătat deosebit de părtinitoare, ajutându-i pe chinezi să-şi formuleze cererile şi transmiţându-le informaţii pe care altfel nu le-ar fi obţinut, înţelepţi, chinezii le-au răspuns cerându-le sfaturi şi adoptând apoi recomandările oferite.35

Din cauza divergenţelor interne, guvernul chinez nu şi-a informat în detaliu delegaţia trimisă la Paris. Cu toate acestea, reprezentanţii au primit o instrucţiune foarte clară: China trebuia să recupereze concesiunile germane din Shandong.36 în decembrie 1918, pe când delegaţia se pregătea de plecare, s-a organizat o conferinţă de presă (activiute care în sine era un semn al schimbării în China), în cadrul căreia s-a recitat cu un optimism exagerat lista de revendicări a Chinei la Conferinţa de Pace. China avea să ceară soluţionarea rapidă şi extinsă a relaţiilor cu Marile Puteri, inclusiv abolirea principiului extrateritorialităţii, acordarea unui control mai strict asupra propriilor taxe vamale şi căi ferate şi retrocedarea teritoriilor concesionate Germaniei în Shandong. În schimb, China avea să permită pătrunderea comerţului străin în Mongolia şi Tibet.37

Din păcate, delegaţia chineză reflecta mult prea bine fragmentarea internă. Reprezentanţii acesteia se bănuiau reciproc că s-ar fi vândut japonezilor. Au avut loc anumite incidente ciudate chiar şi pe parcursul călătoriei spre Paris. În Tokio, Lu a participat la o întrevedere de două ore cu ministrul de externe al Japoniei. Există mai multe versiuni cu privire la ce s-a întâmplat mai exact atunci: se pare

că japonezii au rămas cu impresia că ar fi obţinut un compromis, că vecinii lor, chinezii, aveau să fie cooperanţi la Conferinţa de Pace; ulterior, chinezii au susţinut, nereuşind însă să fie prea convingători, că Lu de abia dacă a menţionat că acordurile secrete de la 1918 dintre China şi Japonia ar fi existat cu adevărat şi că nu ar fi recunoscut validitatea acestora.38 Pe parcursul aceleiaşi opriri, din bagajul chinezilor a fost furată o cutie care conţinea documente importante, inclusiv textul integral al acordurilor secrete dintre China şi Japonia.39 La Paris, C.T. Wang, un absolvent al Facultăţii de Drept de la Yale, reprezentant al facţiunii din sudul Chinei, a trimis o telegramă ziarelor din Shanghai, prin care aducea acuzaţii grave „anumitor trădători" din delegaţie.40 Este posibil să se fi referit la Koo, despre care se zvonea că ar fi fost logodit cu fiica unui notoriu oficial pro-japonez.41 (De fapt, Koo se îndrăgostise de o frumoasă tânără moştenitoare din Indonezia, care trăia la Paris.) Lu a fost urmărit de tot felul de zvonuri cum că ar fi luat mită de la japonezi.42 Cu fiecare lună care trecea, devenea din ce în ce mai morocănos şi retras.43 >

La Conferinţa de Pace nu s-a discutat deloc despre Shandong până la sfârşitul lunii ianuarie. Wilson încă nu se hotărâse ce poziţie avea să adopte. Explora mai multe posibilităţi. Poate, după cum i-a sugerat lui Koo, Marea Britanie putea fi convinsă să ajute China şi să renunţe la alianţa anglo-japoneză.44 Poate că japonezii aveau să renunţe de bunăvoie la revendicările din Shandong. În fond şi la urma urmei, mai mulţi oficiali sugeraseră că Japonia ar fi fost dispusă să înapoieze Chinei concesiunile germane. Poate că Japonia ar fi putut să-şi salveze reputaţia, ocupând oficial concesiunile şi predând apoi suveranitatea acestora Chinei.45

Însă japonezii nu erau dispuşi să facă mari compromisuri. Într-adevăr, în dimineaţa zilei de 27 ianuarie, când Consiliul Suprem şi-a îndreptat atenţia spre soarta coloniilor germane din Pacific, Makino a încercat să includă concesiunile din Shandong în cadrul discuţiei privind nenumăratele insule care fuseseră confiscate Germaniei. În plus, a susţinut că Shandong era o chestiune care privea strict Japonia şi Germania, iar chinezii nu aveau de ce să fie prezenţi la respectiva discuţie.46 Evident, spera că delegaţii aveau să includă rapid Shandongul şi insulele din Pacific în categoria prăzilor de război, fără măcar să-i implice pe chinezi în discuţie. Celelalte puteri au decis să

discute separat despre Shandong şi să invite şi China la întrevederea ce urma să aibă loc mai târziu în aceeaşi după-amiază.

În pauza dintre sesiunea de dimineaţă şi cea de după-masă, chinezii au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a exercita presiune asupra prietenilor lor. Cum Lu, conducătorul lor oficial, se făcuse nevăzut, Koo a fost cel care l-a vizitat pe Lansing pentru a-l întreba dacă Statele Unite ale Americii aveau să susţină China. Lansing l-a încurajat, dar a adăugat că era îngrijorat de poziţia puterilor europene.47

În acea după-amiază, chinezii s-au cocoţat pe scaunele aurite şi incomode de la Quai d'Orsay pentru a-l asculta pe Makino, care a rezumat tăios şi anost argumentul Japoniei. (Koo a pretins că Wilson i-ar fi mărturisit ulterior că discursul l-a tulburat.) în dimineaţa următoarei zile, Koo a susţinut cazul Chinei. Deşi la început i-a tremurat vocea, i-a făcut praf pe japonezi printr-un discurs uimitor, abundent în referinţe bine documentate la dreptul internaţional şi maxime latineşti.48 Într-adevăr, a recunoscut el, China semnase în 1915 şi 1918 acordurile cu Japonia prin care, aparent, acesteia i se promiteau drepturile de concesiune ale Germaniei în Shandong, dar China semnase respectivele înţelegeri sub ameninţare şi prin urmare nu i se putea cere să le respecte. În orice caz, Conferinţa de Pace trebuia să decidă asupra tuturor chestiunilor referitoare la posesiunile germane.49

China, a continuat Koo, îi era recunoscătoare Japoniei pentru că eliberase peninsula Shandong de sub control german. „Dar indiferent cât de recunoscătoare ar fi fost, delegaţia chineză simţea că şi-ar fi încălcat datoria faţă de China şi întreaga lume dacă nu ar fi refuzat să plătească pentru binele făcut vânzând dreptul conaţionalilor ei de a se naşte pe pământ chinezesc şi sădind astfel seminţele discordiei viitoare". 50 Autodeterminarea naţională şi integritatea teritorială, aceste principii wilsoniene, obligau Marile Puteri să înapoieze Chinei peninsula Shandong.

Koo a afirmat că Shandong era „leagănul civilizaţiei chineze, locul de naştere al lui Confucius şi Mencius, o Ţară Sfântă a chinezilor". În plus, să laşi Shandongul sub control străin ar fi fost ca şi cum ai fi „îndreptat un pumnal spre inima Chinei". Ironic era că şi armata japoneză vedea lucrurile la fel; ministrul de război din Tokio şi-a

anunţat guvernul că linia de cale ferată care pătrundea în interiorul continentului pornind de pe ţărmul peninsulei Shandong era „artera" care pompa sângele japonez în continentul asiatic. Borden, premierul canadian, a descris prezentarea chinezilor ca fiind „foarte abilă", iar în opinia lui Lansing, Koo i-a copleşit pur şi simplu pe japonezi. Felicitările călduroase ale lui Clemenceau, care ar fi trebuit să rămână confidenţiale, au devenit arhicunoscute mai târziu în aceeaşi seară.51 La capitolul elocvenţă, chinezii au fost evident câştigători.

Din păcate, chestiunea Shandong nu a fost decisă în ianuarie. Asiaticii au fost nevoiţi să aştepte până în aprilie, când s-a dat startul cursei nebune de redactare a clauzelor finale ale tratatului cu Germania. Până atunci, făuritorii păcii jonglaseră deja cu sute de decizii, lăsând de la ei în anumite privinţe, insistând asupra altora, încercând să satisfacă cerinţe imposibile tocmai pentru a formula un tratat german care să poată fi semnat de toţi Aliaţii. Chinezii cu speranţele lor erau o parte mică şi nesemnificativă a planurilor lor. Chiar şi Wilson a fost nevoit să se târguiască şi să facă anumite compromisuri pe care le detesta, câştigând acordul Japoniei pentru actul constitutiv al Ligii, chiar şi fără includerea clauzei privind egalitatea rasială, încălcându-şi propriile principii. Dacă singura şansă pentru o lume mai bună era Liga, atunci probabil că merita să sacrifice o mică parte din China.

Pe parcursul acestei îndelungate întreruperi, atât delegaţia chineză, cât şi cea japoneză au avut de lucru. Argumentându-şi revendicările în public, prin discursuri şi interviuri, ambele tabere au demonstrat că înţeleseseră un aspect important al noilor relaţii internaţionale. Deşi delegaţia japoneză de la Paris dispunea de un sistem de informare deosebit de eficient, majoritatea observatorilor au fost de părere că Beijingul a avut cel mai mult de câştigat, pentru că cererile chinezilor, bazate de principiul autodeterminării, se potriveau mai bine cu atmosfera predominantă la acel moment. Pe parcursul primei jumătăţi a lunii februarie, a avut loc o dispută referitoare la publicarea acordurilor secrete semnate de China şi Japonia. Delegaţia japoneză a fost luată prin surprindere în momentul în care Clemenceau şi alţi lideri au sugerat că ar fi fost o idee bună ca documentele să fie înmânate Conferinţei de Pace. Koo, dându-şi seama că avea şansa să facă Japonia de râs, şi-a dat acordul cu şiretenie şi a

cerut guvernului său să-i pună la dispoziţie copiile acordului. Ambasadorul japonez de la Beijing a încercat într-un mod agresiv să convingă guvernul chinez să nu publice niciun document fără acordul guvernului japonez. Această tentativă a ajuns la urechile presei, amplificând şi mai tare antipatia opiniei publice chineze şi neîncrederea americanilor în japonezi, care îşi atinsese deja punctul culminant.52

Delegaţii chinezi luau cina şi beau vin cu experţii şi jurnaliştii străini. Lu a aranjat ca guvernul chinez să facă donaţii guvernelor franceze şi belgiene pentru reconstrucţia şcolilor de la Verdun şi Ypres.53 Însă japonezii au lucrat mai bine din spatele cortinei.54 Pe parcursul întrevederilor private purtate în acea primăvară cu Lloyd George, Balfour, Clemenceau şi ministrul său de externe, Pichon, japonezii au obţinut asigurările de care aveau nevoie.55 Deşi nu aveau mari aşteptări de la delegaţia americană, au purtat discuţii amiabile cu House.56 Conform explicaţiei oferite de japonezi, chinezii încercau să se ferească de promisiuni solemne. Cel mai mult i-a ajutat faptul că au fost dispuşi să renunţe la clauza egalităţii rasiale.

În 21 aprilie, cu puţin timp înainte ca italienii să plece de la Conferinţa de Pace, Makino şi Chinda i-au vizitat pe Wilson şi Lansing pentru a-i înştiinţa că îşi doreau soluţionarea disputei cu China înainte de finalizarea tratatului cu Germania.57 în caz contrar, au avertizat ei, opinia publică japoneză avea să cadă pradă unor resentimente profunde. Wilson s-a consultat în acea după-amiază cu Lloyd George şi Clemenceau. Cei trei lideri, care speraseră să amâne luarea unei decizii privind peninsula Shandong, şi-au dat seama că trebuiau să accepte revendicările japonezilor. Aşa cum a spus şi Hankey, secretarul Consiliului Celor Patru: „Şi aşa are să fie deosebit de grav să pierdem delegaţia italiană înainte de prezentarea tratatului cu Germania, dar dacă şi a cincea putere invitată (Japonia) are să-şi retragă reprezentanţii, atunci cele trei puteri rămase responsabile cu tratatul se vor afla într-o situaţie stânjenitoare". 58 Lansing s-a plâns că atmosfera de la Paris era „un amestec de materialism egoist şi o cinică desconsiderare a unor drepturi evidente" şi a întrebat „oare idealismul american are să fie îngenuncheat de spiritul malefic al unei epoci trecute?" 59 Totuşi este foarte greu să nu simţim măcar un dram de simpatie faţă de făuritorii păcii. Aveau de a face cu presiuni enorme şi,

în momentul în care chestiunea Shandong a ajuns pe masa de discuţii, resimţeau acut efectele tensiunilor.

În dimineaţa zilei de 22 aprilie, Makino a prezentat încă o dată revendicările Japoniei în faţa Consiliului Celor Patru. Prudent, a întocmit câteva ciorne ale clauzelor ce puteau fi incluse în tratatul cu Germania. Wilson a rugat Japonia să ia în calcul interesele pe termen lung ale Asiei şi ale întregii lumi. Pe viitor, naţiunile trebuiau să se gândească mai puţin la ele însele şi mai mult la vecinele lor. De altfel, acesta era conceptul care stătea la baza Ligii Naţiunilor. Dacă Japonia avea să insiste asupra drepturilor ei în China, atunci pe viitor lumea avea să aibă de-a face cu nişte chinezi înverşunaţi şi neîncrezători, ceea ce ar fi dăunat tuturor. „În China exista o puzderie de materiale inflamabile, iar dacă scăpărai un chibrit, incendiul nu ar mai fi putut fi ţinut în frâu". Delegaţii japonezi au ascultat politicoşi, dar le-au adus aminte oficialilor prezenţi că nu puteau semna tratatul decât dacă primeau ceea ce îşi doreau.60

După-amiază, a venit rândul chinezilor. Delegaţii japonezi au luat decizia înţeleaptă de a nu se lansa în dezbateri cu formidabilul Koo, aşa că au absentat. Delegaţia chineză i-a ascultat pe făuritorii păcii, care au încercat să-şi justifice intenţiile. Lloyd George a explicat de ce britanicii promiseseră să susţină revendicările Japoniei. Aduceţi-vă aminte, i-a îndemnat el, în ce situaţie disperată s-a aflat Marea Britanie în 1917. Avusese nevoie de ajutorul Japoniei pentru a supravieţui războiului submarin german. „A trebuit să-i cerem Japoniei să ne trimită urgent cuirasate, iar Japonia a încheiat cea mai avantajoasă înţelegere posibilă". 61

Wilson i-a liniştit. Liga urma să se asigure că, pe viitor, China nu avea să mai aibă motive să se teamă de agresiune din partea Japoniei sau a altor naţiuni. Şi preşedintele american a făcut apel la compromisuri. Din cauza tuturor acordurilor semnate pe parcursul războiului, puterile se aflau într-o poziţie stânjenitoare. El îi simpatiza pe chinezi, dar aceştia trebuiau să admită că tratatele, inclusiv cel semnat cu Japonia, erau sacre. „Din moment ce acest război a început tocmai pentru că naţiunile occidentale au protestat împotriva încălcărilor aduse unui tratat, noi trebuie să respectăm tratatele mai presus de toate". Lloyd George a fost de acord: „Nu putem considera tratatele nişte simple foi de hârtie care pot fi rupte ori decât ori nu mai

avem nevoie de ele". Clemenceau, care intervenea foarte rar în discuţiile care nu aveau legătură cu interesele Franţei, s-a ridicat în picioare şi, „cu un aer de inocenţă, ignoranţă şi indiferenţă", aşa cum a povestit un observator chinez înverşunat, a spus că era de acord cu orice ar fi spus mai devreme Lloyd George.62

Koo s-a folosit de toată elocvenţa şi înţelepciunea de care era capabil pentru a schimba cursul lucrurilor.63 A negat din nou validitatea acordurilor dintre China şi Japonia. Apoi a ţinut un discurs cu caracter profetic, avertizând publicul că ţara sa se afla la răscruce. Majoritatea chinezilor dorea să coopereze cu Occidentul, dar dacă făuritorii păcii nu izbuteau să-i trateze ţara corect, atunci chinezii ar fi putut să-şi întoarcă spatele şi să caute o altă alianţă, poate chiar cu Japonia. „În China, există un partid care favorizează o Asie a asiaticilor". (într-adevăr, în anii 1930, când Japonia a început să anexeze regiuni tot mai mari din China, s-au găsit nenumăraţi colaboratori foarte doritori să o ajute.) Şi-a încheiat discursul cu un avertisment: „Întrebarea este dacă putem garanta o pace de jumătate de secol în Orientul îndepărtat sau dacă se va crea o stare de fapt care va duce la război în maximum zece ani". Koo nu s-a ales cu nimic după pledoaria sa, cu excepţia admiraţiei pentru efortul său şi decizia de a deferi chestiunea Shandong unei comisii de experţi. Aceştia urmau să se reunească pe 24 aprilie în faţa Consiliului Celor Patru şi să dea un răspuns la o întrebare relativ lipsită de importanţă: dacă pentru viitorul Chinei avea să fie mai bine ca Japonia să preia concesiunile germane în configuraţia existentă la 1914 sau concesiunile obţinute prin acordurile din timpul războiului? Comisia a redactat un raport în timp record şi, după două zile, şi-a dat acordul pentru ultima opţiune.64

În zilele ce au urmat, a fost cea mai mare tensiune din timpul Conferinţei de Pace. Italia dezertase. Îngrijorat, Wilson îşi recitea Cele Paisprezece Puncte, sperând să găsească o soluţie. Principiul autodeterminării era clar: Italia nu trebuia să primească Fiume şi Japonia nu putea primi Shandong.65 Criza provocată de problema italiană a intensificat acţiunile taberelor care îşi doreau peninsula Shandong. Chinezii îi trimiteau memorandumuri şi scrisori lui Wilson; delegaţia japoneză cerea audienţe. Makino şi Chinda l-au vizitat şi pe asistentul lui House, Bonsal, şi s-au plâns că în presa chineză erau

publicate articolele neprietenoase despre Japonia, după care au amenințat din nou cu refuzul semnării tratatului. Makino era înnebunit, a notat Bonsal.66 Saionji a trimis o telegramă politică vechii sale cunoștințe, Clemenceau, prin care l-a informat că Japonia își dorea rezolvarea cât mai rapidă a problemei Shandong.67

În 25 aprilie, Consiliul Celor Patru (redus la trei personalități după dezertarea Italiei) l-a trimis pe Balfour să discute cu japonezii despre un posibil compromis. Poate că aceștia ar fi putut promite să înapoieze Chinei într-o bună zi drepturile de concesiune germane? Wilson l-a trimis pe Lansing într-o misiune asemănătoare din proprie inițiativă. Nici Balfour, nici Lansing nu au reușit mare lucru. Japonezii nu voiau să renunțe la drepturile lor. Lui Balfour însă i-au sugerat o înțelegere. Dacă puterile îi acceptau revendicările în Shandong, atunci Japonia avea să promită să nu facă mare tam-tam în legătură cu omiterea clauzei egalității rasiale în momentul în care actul constitutiv al Ligii urma să obțină aprobarea finală în cadrul sesiunii plenare a conferinței. I s-au plâns lui Lansing că Statele Unite ale Americii erau mereu suspicioase, în condițiile în care Japonia acționa cu bună-credință.68

Sâmbătă, 26 aprilie, pe când își pregătea raportul despre poziția Japoniei, Balfour a fost vizitat din nou de Makino. A urmat o discuție îndelungată, după care s-a ajuns la un fel de înțelegere. Dacă Japonia prelua drepturile economice ale Germaniei în Shandong, portul Tsingtao, căile ferate (inclusiv cele care încă nu fuseseră construite) și minele, atunci avea să-și retragă forțele de ocupație din China. Japonia, a transmis Balfour, avea să permită cu generozitate și cetățenilor altor state să folosească portul și căile ferate. În plus, în curând avea să fie pregătită să redea guvernului chinez controlul politic al regiunii disputate. Este de înțeles că, în momentul în care au aflat de această promisiune, chinezii au continuat să fie suspicioși. Cert este că, la acel moment, Shandongul devenise o chestiune cu un iz atât de naționalist încât le-ar fi fost greu să accepte orice fel de control japonez în zonă. Pe de altă parte, japonezii erau de părere că nu mai puteau face și alte concesii.69 Primiseră ordine din Tokio să rămână fermi pe poziții; Japonia avea să-și piardă prestigiul în întregul Orient îndepărtat dacă îi permitea Chinei să o trateze cu dispreț.70

Aşa cum a transmis Balfour Consiliului Celor Patru luni dimineaţă, Makino a subliniat „cu mare delicateţe, dar foarte clar" că revendicările Japoniei trebuiau soluţionate în bloc. Japonia deja pierduse clauza egalităţii rasiale; avea să trateze situaţia cu „mare seriozitate" dacă avea să piardă şi în peninsula Shandong. Nu mai era timp de pierdut; sesiunea plenară a Conferinţei de Pace se reunea în acea după-amiază pentru a-şi exprima acordul final asupra Ligii Naţiunilor. Ar fi fost foarte stânjenitor pentru Marile Puteri dacă Japonia avea să protesteze vehement împotriva omiterii clauzei referitoare la egalitatea rasială din actul constitutiv. Situaţia s-ar fi înrăutăţit dacă Japonia ar fi subliniat că avea să voteze împotriva creării Ligii. Wilson şi-a dat acordul fără prea mare tragere de inimă, iar Consiliul a decis ca Balfour să le scrie japonezilor că acceptă târgul cu privire la Shandong.71

Baker, purtătorul de cuvânt al lui Wilson, l-a avertizat pe preşedinte că opinia publică mondială susţinea China în cazul Shandong. „Ştiu şi eu asta, i-a răspuns Wilson, dar dacă Italia nu revine, iar Japonia se retrage ce o să se întâmple cu Liga Naţiunilor?" 72 Cu prilejul sesiunii plenare din data de 28 aprilie, Makino a ţinut un discurs anost în care de abia dacă a atins subiectul clauzei egalităţii rasiale. Lansing, căruia nu i se spusese nimic despre înţelegerea finală, şi-a dat seama pe dată ce se întâmplase. I-a şoptit lui House că principiile fuseseră trădate. House i-a răspuns: „Nu este prima dată când suntem nevoiţi să facem asta". Lansing s-a înfuriat. „Da, am mai făcut-o şi acesta este blestemul conferinţei". 73 în declaraţia pe care a pregătit-o ulterior pentru presă, Wilson a descris acordul ca fiind „pe cât de satisfăcător posibil, având în vedere încâlceala de tratate în care era implicată China" 74.

Chinezii au fost zdruncinaţi.75 Lui a transmis lui Wilson o scrisoare demnă. China crezuse în Cele Paisprezece Puncte şi în promisiunea unei noi viziuni asupra relaţiilor internaţionale. „China s-a bazat mai presus de toate pe faptul că cerinţele ei erau corecte şi drepte. Pentru China, rezultatul a fost o dezamăgire cruntă". 76 Aproape toţi consilierii lui Wilson îi cereau să respingă revendicările Japoniei, indiferent de consecinţe. Bliss chiar s-a gândit să demisioneze pentru a evita să semneze tratatul şi, cu susţinerea colegilor săi din delegaţie, Lansing şi White, i-a trimis o scrisoare aspră lui Wilson:

„Dacă ar fi corect ca un poliţist care îţi recuperează poşeta să păstreze lucrurile din ea şi să susţină că şi-a îndeplinit datoria aducându-ţi înapoi poşeta goală, atunci da, am putea tolera comportamentul Japoniei". Apoi a pus punctul pe i, subliniind întocmai chestiunea morală a problemei. Dacă Japonia primea Shandongul, de ce să nu primească şi Italia Fiume? „Ne dorim să facem pace, a conchis el, dar sunt lucruri la care ţinem mai mult, precum dreptatea şi libertatea". 77

Wilson a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a limita daunele, iar eforturile pe care le-a depus aproape l-au doborât. „Noaptea trecută n-am putut dormi, i-a spus el doctorului său, nu mă puteam gândi decât la controversa sino-japoneză". 78 Grayson a notat că nu îl văzuse niciodată atât de obosit.79 Wilson a insistat să primească o descriere detaliată a drepturilor pe care Japonia urma să le primească în China, cerând chiar şi o listă a membrilor poliţiei feroviare din Shandong. (Aceasta urma să fie formată din chinezi şi, dacă era necesar, instructori japonezi.80) În 30 aprilie, când clauzele referitoare la Shandong au fost înaintate spre analiza finală a Consiliului Celor Patru, Wilson a primit şi încuviinţarea orală a delegaţilor japonezi că Japonia avea să înapoieze la un moment dat Chinei suveranitatea Shandongului. Japonezii au fost de neclintit în decizia lor de a refuza să-şi dea acordul scris pe motiv că orice gest de aparentă cedare ar fi aruncat în aer opinia publică din ţară.81

La acel moment, deja se aflase că sorţii nu erau în favoarea Chinei. La Paris, circulau tot soiul de zvonuri care erau preluate în presă.82 În seara zilei de 29 aprilie, studenţii chinezi de la Paris au organizat o reuniune furtunoasă într-o sală din Rue Danton. Mai mulţi oratori au denunţat Occidentul. Wang Ching-wei, care ulterior a devenit faimos în calitate de lider al guvernului marionetă instalat de japonezi în China, a emis un avertisment într-o engleză fluentă cu privire la reacţia pe care urma să o aibă chinezii. O tânără studentă la arte a cerut să se pună capăt discuţiilor despre pace. „Trebuie să recurgem la forţă". Eugen Chen, un jurnalist care ulterior avea să devină ministru de externe în China, a propus o rezoluţie prin care condamna cele Patru Mari Puteri şi îl considera pe Wilson principalul responsabil pentru eşecul Chinei. Rezoluţia a fost aprobată în unanimitate. În acea seară, paza din jurul lui Wilson a fost întărită.83

În 30 aprilie, delegaţia chineză a primit detaliile integrale ale acordului. Un reprezentant cuprins de disperare s-a aruncat pe podea.84 Mai târziu în acea seară, în momentul în care a sosit la Hôtel Lutétia pentru a transmite regretele şi simpatia lui Wilson, Baker a întâlnit un grup foarte deprimat, care îl acuza pe preşedinte că îi lăsase baltă.85 Unii reprezentanţi ar fi preferat să plece pe dată de la Paris decât să semneze tratatul. (Mai târziu, Koo i-a spus lui Bonsal că nu avea să semneze decât dacă primea un ordin direct din partea guvernului său: „Sper să nu mă oblige să semnez. Aceasta are să fie condamnarea mea la moarte". 86)

Negocierile de la Paris au fost urmărite cu mare interes din cealaltă parte a lumii. Delegaţia chineză fusese bombardată cu telegrame trimise de organizaţiile studenţeşti, de camerele de comerţ, ba chiar şi de sindicatele care îşi exprimau speranţa în Cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson şi încrederea că reprezentanţii de la Paris aveau să respecte revendicările Chinei.87 Până la sfârşitul primei săptămâni a lunii mai, ziarele din cele mai importante oraşe din China transmiteau că japonezii aveau să primească drepturile de concesiune în Shandong. Naţionaliştii chinezi criticau guvernul cu înverşunare, dar erau chiar şi mai furioşi – dacă acest lucru era posibil – pe puterile occidentale.

În noaptea de 3 mai, într-o zi de sâmbătă, studenţii de la Universitatea din Beijing, veşnicul nucleu al sentimentelor naţionaliste, au cerut reprezentanţilor tuturor universităţilor şi colegiilor din oraş să organizeze a doua zi de dimineaţă o demonstraţie în marea Piaţă Tiananmen. Piaţa s-a umplut până la refuz şi atmosfera era încinsă. Studenţii au convenit să trimită telegrame delegaţiei chineze de la Paris, cerându-le să nu semneze tratatul. Un tânăr şi-a tăiat degetul şi a scris pe perete cu sânge că cerea înapoierea portului Tsingtao, nucleu al concesiunilor germane din Shandong.88

Naţionaliştii chinezi erau deosebit de înfuriaţi şi nu doreau o simplă condamnare a deciziei privind peninsula Shandong. Un student şi-a amintit:

Înmomentulîncareamauzitveşti cuprivirelace s-aîntâmplat laConferinţa dePace, amfostprojundşocaţi. Ne-am trezitpedataşi ne-am datseamacănaţiunile străineîşi continuaucomportamentulegoistşi militaristşi cătoateeraunişte marimincinoase.

Îmiaducamintedenoapteade2mai. Foartepuţini dintrenoiamdormit. Euşi ungrupdeprieteniamdiscutataproapetoatănoaptea. Amajunslaconcluziacă, maidevremesaumaitârziu, totaveasăizbucneascăunrăzboimondialşi maimareşi căaceastăconflagraţie aveasăfiepurtatăînEst. Nuaveamnimicde-aface cuguvernulnostru, ştiam preabineacestlucruşi, înacelaşi timp, nunemaiputeambazapeprincipiileoricăruiaşa-numit conducător, asemenealuiWoodrowWilson, deexemplu. Cândne-am uitatlapoporşi lamaseleignoranteşi demne de milă, *n-am pututsăsimţim altcevadecâtcăluptaeraonecesitatei*

Dimineaţa zilei de 4 mai era friguroasă şi bătea vântul. Până la ora prânzului, mai bine de 3.000 de demonstranţi se adunaseră în Piaţa Tiananmen. Majoritatea participanţilor erau îmbrăcaţi în togile tradiţionale de mătase ale învăţărilor chinezi dar, în semn de respect faţă de Occident, unii purtau pe cap pălării de fetru tare. Demonstranţii agitau în aer pancarte pe care scria „Daţi-ne Tsingtao înapoi!", „Opuneţi-vă politicii puterii!" sau „China aparţine chinezilor". Conducătorii aveau asupra lor un manifest dramatic, care spunea: „Aceasta este ultima şansă a Chinei în lupta ei pe viaţă şi pe moarte". Până la ora 2 după-amiaza, mulţimea devenise destul de numeroasă şi începuse să avanseze spre cartierul legaţiilor străine. Când a ajuns în dreptul reşedinţei unui ministru suspectat că ar fi fost o marionetă a japonezilor, lucrurile au scăpat de sub control. Protestatarii au dat buzna în casă, au făcut praf mobilierul şi, cum nu l-au putut găsi pe ministru, l-au bătut măr pe ambasadorul chinez în Japonia, pe care l-au găsit ascunzându-se într-o încăpere. Guvernul a încercat să-i oprească pe protestatari, arestându-i pe cei mai cunoscuţi lideri ai studenţilor, gest care nu a făcut decât să înfurie şi mai tare opinia publică. Decanul Facultăţii de Ştiinţe Umaniste de la Universitatea din Beijing a fost zărit împărţind broşuri la colţ de stradă. Demonstraţiile s-au răspândit, luând cu asalt şi alte oraşe mari din China şi implicând nu numai studenţi, ci toate păturile sociale, de la muncitorii din şantierele navale până la oamenii de afaceri. Guvernul a fost nevoit să dea înapoi şi, într-o înfrângere umilitoare, i-a eliberat pe studenţii arestaţi, cerându-şi scuze.90

Revoltele au pus capăt celeilalte conferinţe de pace – cea de la Shanghai, care încerca să împace nordul cu sudul Chinei. Facţiunea

sudistă a încercat să profite de valul de sentimente populiste, cerând guvernului de la Beijing să respingă toate acordurile semnate în timpul războiului cu Japonia şi să refuze decizia cu privire la Shandong. Acest gest era inacceptabil pentru facţiunea nordică, dominată la acel moment de armata pro-japoneză, iar conferinţa de la Shanghai a fost suspendată pe termen nelimitat.91 Odată ce s-a spulberat şi acea ultimă speranţă, China a fost condamnată la încă nouă ani de dezbinare şi război civil.

Data de 4 mai a fost un punct de cotitură în evoluţia naţionalismului chinez. A devenit simbolul acelei întregi perioade de revoltă intelectuală, dar, mai important decât atât, a marcat începutul unei epoci în care foarte mulţi intelectuali chinezi au ajuns să respingă Occidentul. Înainte de 1919, chinezii îmbrăţişaseră adesea democraţia şi liberalismul occidental doar pentru că nu reuşiseră să găsească un alt model viabil. Unii fuseseră întotdeauna neliniştiţi de accentul pus în Occident pe individualism şi competiţie. Eşecul Republicii Chineze şi spectacolul oferit de naţiunile europene care se distruseseră reciproc în război amplificaseră acea neliniște. Un intelectual de vază, care a rămas la Paris în calitate de observator pe perioada Conferinţei de Pace, a trimis o scrisoare către Beijing, în care i-a caracterizat pe europeni ca fiind „asemenea unor călători în deşert care şi-au pierdut simţul orientării… Sunt în pragul disperării… La un moment dat, au avut un vis măreţ despre omnipotenţa ştiinţei. Acum nu vorbesc decât despre falimentul acesteia”. 92

În istorie, coincidenţele sunt mai importante decât ne dăm seama, iar în 1919 chinezilor li s-a oferit o alternativă. Aceasta nu se referea la întoarcerea la valorile tradiţionale ale ţării, ci la noua ordine din Rusia. Revoluţia Rusă oferea exemplul unei societăţi tradiţionale, nu foarte diferită de cea chineză, care aparent făcuse un salt spre viitor dintr-un singur pas curajos şi încununat de glorie. Dezamăgirea faţă de Occident, rezultatele experimentului dezamăgitor cu democraţia în stil occidental de după 1911 şi alternativa clară reprezentată de Rusia – toţi aceşti factori reuniţi au transformat comunismul într-o soluţie la problemele Chinei. Şi dacă ar mai fi fost nevoie şi de alte confirmări, acestea au venit odată cu gestul fără precedent al noului comisar bolşevic pentru afaceri externe, care, în vara anului 1919, s-a oferit să renunţe la toate cuceririle şi concesiunile obţinute cu forţa de la China

în perioada ţaristă. (De fapt, noul guvern bolşevic nu s-a ţinut niciodată de cuvânt, dar la acel moment chinezii au fost profund impresionaţi de acea demonstraţie de generozitate pe care nicio putere nu le-o mai arătase.)

La un an după încheierea Conferinţei de Pace de la Paris, mai mulţi radicalişti chinezi s-au reunit şi au format Partidul Comunist Chinez. Mulţi dintre liderii protestatarilor din mai 1919 se vor înscrie în partid. Decanul Facultăţii de Ştiinţe Umaniste, cel care împărţise broşuri la colţ de stradă, a fost ales primul preşedinte al partidului. Sub conducerea lui Mao Zedong şi Ciu Enlai, care participaseră la rândul lor la revoltele din 4 mai, partidul a evoluat şi a câştigat alegerile din *1949.93*

La Paris, Koo a avut o tentativă curajoasă, dar sortită eşecului de a modifica acordul în favoarea Chinei. Cel puţin nu a trebuit să-şi rişte viaţa, căci China nu a semnat Tratatul de la Versailles din iunie 1919.

Cum guvernul de la Beijing nu reuşea să ajungă la nicio decizie, nu a trimis niciun ordin către Paris. Studenţii chinezi din capitala franceză au înconjurat oricum Hotel Lutetia, asediindu-i pe delegaţi.94 în cele din urmă, în septembrie 1919, China a făcut pace cu Germania.

Japonia a primit peninsula Shandong pentru că a presat constant Marile Puteri. Oare era o cacealma sau chiar ar fi refuzat să semneze tratatul, aşa cum credeau celelalte puteri? Dovezile sunt amestecate. În aprilie 1919, când negocierile privind peninsula Shandong şi-au atins punctul culminant, guvernul din Tokio a ordonat reprezentanţilor săi să refuze actul constitutiv al Ligii în cazul în care revendicările Japoniei ar fi fost respinse. Nu ne este clar dacă guvernul japonez ştia că actul constitutiv făcea parte din tratatul cu Germania.95 însă documentele guvernamentale interne ale aceleiaşi perioade ne indică faptul că Japonia se temea de o eventuală izolare. Probabil că ar fi dat înapoi dacă i s-ar fi refuzat cu fermitate concesiunile din Shandong. Cu câteva zile înainte de 30 aprilie, când Consiliul Celor Patru a aprobat în cele din urmă clauzele referitoare la peninsula Shandong, premierul japonez, Hara Kei, le-a cerut reprezentanţilor săi de la Paris să aştepte instrucţiuni suplimentare în cazul în care pretenţiile lor ar fi fost respinse.96

Japonezii au primit victoria de la Paris cu sentimente amestecate.97 Când s-au întors acasă, delegaţii au fost întâmpinaţi de

o mulţime de protestatari nemulţumiţi de eşecul lor de a include clauza egalităţii rasiale în tratat.98 Saionji şi-a prezentat scuze în raportul oficial înaintat împăratului: „Sunt trist că nu am reuşit să îndeplinim toate dorinţele noastre". A subliniat însă că poziţia deţinută de Japonia la nivel mondial era mai importantă decât cea de la 1914". Pe de altă parte, delegaţii s-au întors de la Paris convinşi că Statele Unite ale Americii urmăreau să le blocheze acţiunile în China. Poate că aveau dreptate. În 1921, odată cu alegerea lui Warren Harding în funcţia de preşedinte, la putere a sosit o administraţie şi mai antijaponeză. Relaţia şi aşa dificilă cu Statele Unite ale Americii a fost pusă la încercare în anii 1920 ca urmare a neînţelegerilor dintre cele două state în privinţa Chinei, provocate de divergenţele privind consorţiul de împrumuturi de exemplu (ambele state făceau parte din organizaţie), şi a veşnicelor discriminări ale etnicilor japonezi din America.

Victoria obţinută în cazul Shandongului s-a dovedit costisitoare şi din alte puncte de vedere. Tulburările naţionaliste din China nu s-au domolit, ci din contră s-au amplificat, devenind şi mai crâncene şi transformându-se într-un obstacol serios în calea afacerilor japoneze. În plus, Japonia şi-a deteriorat şi relaţiile cu celelalte puteri. Britanicii au început să se gândească serios la viitorul alianţei navale anglo-japoneze. Conceptul potrivit căruia Japonia ar fi fost o „Prusie Galbenă" începea să se răspândească în Occident. În vara anului 1919, Curzon i-a ţinut o predică lui Chinda, acum ambasador al Japoniei la Londra, despre comportamentul Japoniei în China. Japonia nu procedase inteligent insistând asupra concesiunilor din China; declanşase ostilitatea Chinei şi generase nelinişte în Marea Britanie. L-a îndemnat pe ambasadorul japonez să se gândească la viitorul alianţei dintre Marea Britanie şi Japonia şi la chestiunea mai generală a securităţii în Orientul îndepărtat.100

Guvernul japonez, care nu luase deloc în calcul influenţa deţinută de opoziţie, a început să cocheteze cu ideea că ar fi trebuit să-şi onoreze promisiunea făcută la Paris: cea de a înapoia concesiunile din Shandong. La începutul lui 1920, a încercat să intre în negocieri cu guvernul chinez pentru a retrage trupele japoneze din provincie. Chinezii au refuzat să discute respectiva chestiune. În toamna lui 1921, japonezii au făcut o nouă încercare; s-au prezentat câteva condiţii în

care ar fi putut să renunţe la drepturile din Shandong. Guvernul chinez a refuzat să dea un răspuns clar.

În cele din urmă, cu prilejul conferinţei privind dezarmarea navală de la Washington, în cadrul căreia britanicii şi americanii au îndeplinit rolul de mediatori, Japonia a reuşit să convingă China să accepte un acord prin care aceasta din urmă îşi recăpăta suveranitatea deplină în Shandong. Linia de cale ferată care lega portul Tsingtao de interiorul continentului şi care provocase atâtea discuţii a fost vândută înapoi Chinei printr-o înţelegere complicată care practic garanta controlul Japoniei pentru încă zece ani.101 Probabil că, din punct de vedere financiar, China a fost cea care a avut de pierdut, pentru că, după cum ştia prea bine şi Japonia, linia de cale ferată nu aducea profit.102 în 1922, la Washington, Japonia a semnat un tratat şi cu celelalte puteri prin care garanta suveranitatea şi independenţa teritorială a Chinei. Garanţia a expirat în 1937, când Japonia a invadat China continentală, iar Shandong şi toate provinciile de coastă au intrat sub control japonez.

Delegaţii chinezi trimişi la Paris au urmat cariere foarte diferite. După eşecul din iunie 1919, Lu Zhengxiang şi-a pierdut interesul pentru diplomaţie. Şi-a petrecut următorii ani îndeplinind plictisitoarea sarcină de ambasador al Chinei în Elveţia. Apoi, în 1926, după moartea preaiubitei sale soţii, s-a retras într-o mănăstire benedictină din Belgia, unde a urcat în ierarhie, ajungând în cele din urmă abate. A murit în 1949 şi este îngropat la Bruges. Koo şi-a continuat strălucita carieră şi a slujit Chinei în repetate rânduri, mai întâi ca ministru de externe, iar apoi ca premier, ambasador la Londra, Washington şi Paris. A reprezentat China la Liga Naţiunilor şi a fost prezent la înfiinţarea Organizaţiei Naţiunilor Unite. Din 1966 până în 1976 a fost judecător al Curţii Internaţionale de Justiţie de la Haga. În 1977, Universitatea Columbia a organizat festivităţi în onoarea zilei sale de naştere. Koo împlinea atunci nouăzeci de ani. În memoriile sale, doamna Koo, frumoasa tânără moştenitoare din Indonezia care îl fermecase la Paris în 1919, a scris cu tristeţe: „A fost dedicat ţării lui. Nu este de mirare că nu m-a considerat niciodată o persoană în toată puterea cuvântului. A fost un bărbat onorabil, genul de bărbat de care avea nevoie China, dar nu a fost soţul de care eu aveam nevoie”.103 A murit în 1985.

Mai mulţi membri de rang inferior ai delegaţiei americane s-au retras după ce Statele Unite ale Americii şi-au prezentat poziţia cu privire la Shandong. Deşi dezamăgit, Lansing a rămas în funcţia de secretar de stat. Fusese întotdeauna de părere că Statele Unite ale Americii trebuiau să evite o confruntare cu privire la China. Înainte de începerea tratativelor cu privire la peninsula Shandong, Lansing avertizase că „ar fi o extremă a donquijotismului să permitem ca discuţiile privind integritatea teritorială a Chinei să implice Statele Unite ale Americii în probleme internaţionale dificile" 104. În perioada în care Wilson lupta zadarnic pentru a convinge poporul american să susţină acordurile de pace, trădarea Chinei în chestiunea Shandong a fost unul dintre subiectele care au fost aduse în repetate rânduri spre discuţie în cadrul reuniunilor publice şi în Senat. După părerea lui David Hunter Miller, expertul juridic american de la Conferinţa de Pace, „majoritatea lacrimilor vărsate pentru *violuldelaShandong* au aparţinut crocodililor republicani, cărora le păsa la fel de mult de China ca de Hecuba" 105. În ultima săptămână petrecută în calitate de preşedinte, Wilson a trimis o scrisoare prin care cerea să se cumpere bilete la un bal caritabil, organizat cu scopul strângerii de fonduri pentru a combate foametea în China. „Mă bucur să pot fi de ajutor, oricât de neînsemnat ar fi acesta". 106

PARTEA A VII-A

Orientul Mijlociu

IESE LA LUMINĂ

25

Cel mai de seamă om de stat al Greciei de la Pericle încoace

În decembrie 1918, pe când delegaţia greacă părăsea Atena îndreptându-se spre Conferinţa de Pace de la Paris, membrii parlamentului s-au aşezat la rând pentru a săruta mâna conducătorului acesteia, prim-ministrul Eleftherios Venizelos. Un spectacol bizar pentru un bărbat văzut cel puţin în Europa Occidentală ca un mare democrat. Delegaţia a oprit la Roma, unde Venizelos a discutat cu prim-ministrul şi ministrul de externe italian despre revendicările rivale ale statelor lor în Albania şi teritoriile otomane. Nu s-a ajuns la niciun acord. Presa italiană, şi aşa ostilă la momentul sosirii lui Venizelos la Roma, a devenit şi mai înverşunată după ce trenul care îi transporta pe delegaţii greci către Franţa a ucis din

greşeală doi lucrători feroviari. Când au ajuns la Paris, grecii au ocupat trei etaje din Hotel Mercedes, situat în apropierea locului în care era cazată delegaţia britanică. Deşi delegaţia lor număra doar nouăsprezece reprezentanţi, au ocupat suficiente încăperi cât pentru a caza optzeci de oameni.1 Grecii şi-au prezentat cu un optimism asemănător şi revendicările la Conferinţa de Pace.

Deşi printre reprezentanţii greci se numărau şi ministrul de externe al ţării şi un viitor preşedinte, singura personalitate care conta cu adevărat era Venizelos. „Acel tip absolut magnific de bărbat grec – a spus Frances Stevenson –, turnat, atât fizic, cât şi psihic, dintr-un aluat clasic". 2 Energic, convingător, Venizelos nu părea să obosească niciodată; i-a fermecat pe britanici, i-a amăgit cu linguşeli pe francezi, i-a domolit pe americani şi aproape că i-a neutralizat pe italieni. Cât a stat la Paris, a lucrat câte cincisprezece ore pe zi; a scris memorandumuri şi scrisori, a acordat interviuri şi a câştigat personalităţile influente de partea sa.3 Chiar şi posacul şi încrezutul secretar britanic al Conferinţei, Hankey, i-a căzut în mreje după ce au luat prânzul împreună, iar Venizelos a pălăvrăgit „într-o franceză execrabilă" şi a fost „delicios de indiscret"; „un tip fermecător; un om cu adevărat mare" 4. Puţini au fost cei care s-au întrebat dacă influenţa sa asupra făuritorilor păcii era de fapt un lucru bun; „este cât se poate de evident că se bucură de bunăvoinţa tuturor celor care îl cunosc", a spus un observator american, „dar oare îi este cu adevărat de folos acest lucru? Se bucură de simpatia şi stima tuturor delegărilor şi plenipotenţiarilor, dar aceştia se şi tem de el tocmai din cauza bine-cunoscutului şi incontestabilului său farmec". 5 Venizelos a fost cel mai important atu al Greciei şi, pe termen lung, cea mai mare povară a acesteia. Fără el, Grecia nu ar fi câştigat niciodată ceea ce a câştigat la Conferinţa de Pace; fără el, nici nu ar fi încercat să anexeze teritorii atât de vaste din Asia Mică.

Venizelos se născuse într-o familie privilegiată, fiind fiul unui negustor înstărit din Creta, măreaţa insulă din sudul Greciei continentale, într-un moment în care o bună parte a teritoriului ţării sale (inclusiv Creta) se afla încă sub conducere turcească. A fost botezat Eleftherios („Eliberatorul"); tatăl său luptase pentru independenţa Greciei şi trei dintre unchii săi muriseră pentru această cauză. În 1866, pe când Venizelos avea doar doi ani, a asistat la un

incident înspăimântător care l-a marcat pe vecie. O rebeliune din seria celor care zguduiseră insula în repetate rânduri s-a încheiat dezastruos în momentul în care rebelii cretani asediaţi într-o mănăstire s-au aruncat în aer. Supravieţuitorii au fost masacraţi de turci.6 Moştenirea, istoria şi personalitatea lui Venizelos l-au transformat pe prim-ministrul grec într-un naţionalist înflăcărat.

În 1881, Venizelos a plecat la Atena să studieze dreptul. Încă de pe atunci era un tânăr mândru şi încrezător în sine, un lider printre colegii săi de facultate. Se contrazicea cu mult calm cu profesorii săi, dar refuza să dea înapoi chiar şi dacă ajungea să pice vreun examen din cauza polemicilor sale. În momentul în care a aflat că Joseph Chamberlain, un om de stat britanic aflat într-o scurtă vizită în Grecia, a făcut o remarcă la adresa naţionalismului cretan, Venizelos a cerut şi a primit o întrevedere cu acesta. L-a informat pe Chamberlain că se înşela şi, într-un stil care avea să-i devină caracteristic, l-a bombardat cu dovezi şi statistici, toate îmbinate cu o extraordinară măiestrie.7

Universitatea, care fusese înfiinţată la scurt timp după ce Grecia îşi câştigase independenţa, îşi propusese să reînvie cultura clasică; chiar şi limba de predare era greaca vorbită de Socrate şi Aristotel, nu cea contemporană. Foarte mulţi studenţi, printre care şi Venizelos, se considerau misionarii lumii elene şi credeau că era de datoria lor să-şi izbăvească fraţii care încă trăiau sub conducere otomană. Într-o zi, Venizelos şi-a chemat colegii în biroul său şi le-a arătat o hartă uriaşă, pe care a trasat graniţele Greciei pe care şi-o dorea: aceasta includea o bună parte a Albaniei de astăzi şi aproape toată Turcia contemporană. Capitala avea să fie la Constantinopol.8

Aceasta era *megaliideea* – „marea idee". „Natura a impus limite aspiraţiilor altor popoare, dar nu şi grecilor", a spus unul dintre primii naţionalişti ai ţării. „Grecii nu s-au supus nici în trecut şi nu se supun nici acum legilor naturii". 9 *Megaliideea*(termenul de „megalomanie" are aceeaşi rădăcină semantică) era clădită din vise şi fantezii despre un imperiu renăscut care reflecta epoca de aur în care se vorbea limba greacă de la Roma până în Crimeea.

La sfârşitul secolului, Venizelos s-a făcut remarcat în lupta de eliberare a Cretei, care a înlăturat mai întâi stăpânirea turcească, după care s-a unit cu Grecia. Până în 1910, era deja prim-ministru. În războaiele balcanice din 1912 şi 1913, a purtat o politică externă atât

de abilă pe scena internaţională, încât Grecia a câştigat o fâşie imensă de teritoriu în nord, de la Epir în vest până în Macedonia şi o parte din Tracia în est. Teritoriile nou dobândite au dublat suprafaţa ţării. În 1913, imediat după ce a semnat Tratatul de la Bucureşti, care confirma câştigurile Greciei, Venizelos a spus: „Iar acum haideţi să ne întoarcem privirea către Est". 10

Estul însemna Turcia otomană. O bună parte a trecutului Greciei se afla acolo: Troia şi marile oraşe-stat de pe ţărmul Asiei Mici – Pergam, Efes, Halicarnas. Herodot, părintele istoriei, dar şi Hipocrate, părintele medicinei, se născuseră aici. Safo îşi scrisese poeziile pe insula Lesbos, iar Pitagora inventase geometria pe insula Samos. Leandru murise înecat în Helespont (Dardanelele din ziua de astăzi) din iubire pentru Hero; Iason şi argonauţii săi navigaseră până în capătul de miazăzi al Mării Negre pentru a aduce Lâna de Aur din Colchida (Georgia de astăzi). Imperiul Bizantin şi creştinismul aşternuseră încă un strat de amintiri în memoria grecilor şi aduseseră alte argumente în favoarea revendicărilor; timp de o mie de ani, din momentul în care Constantin devenise primul împărat creştin, succesorii săi domniseră din oraşul întemeiat de acesta, Constantinopol (Istanbulul de astăzi), vorbind greaca şi menţinând măreţele tradiţii vii. Patriarhul ortodox grec încă locuia aici, nu la Atena. Bazilica Sfânta Sofia, acum moschee, era construită de marele împărat Iustinian în secolul al VI-lea. Profeţii vechi de sute de ani spuneau că oraşul avea să fie izbăvit din mâinile turcilor păgâni; generaţii întregi de greci îşi doriseră acest lucru cu ardoare.

La Paris, Venizelos le-a jurat Marilor Puteri că Grecia nu îşi dorea Constantinopolul. Poate că era de preferat un mandat al Statelor Unite ale Americii. În privat, şi-a asigurat prietenii apropiaţi că Grecia avea să-şi îndeplinească în curând visul; odată ce ieşeau de sub stăpânire turcească, grecii aveau să reuşească rapid să domine oraşul prin industria şi dinamismul lor înnăscut. „Turcii, i-a spus el lui Lloyd George, nu erau capabili să administreze cum se cuvenea un asemenea port şi oraş măreţ. „Pe parcursul Conferinţei de Pace, Venizelos nu a pierdut nicio ocazie de a sublinia cât de grecesc era oraşul.11

Întrucât Grecia şi societatea grecească purtau urmele trecutului otoman, Venizelos vorbea în numele nenumăraţilor săi conaţionali în momentul în care insista că poporul său făcea parte din lumea

modernă, occidentală. Era de la sine înţeles că grecii aveau să-i civilizeze pe turcii înapoiaţi la fel cum făceau francezii şi englezii cu africanii şi asiaticii. Venizelos susţinea că lumea nu trebuia să ia în calcul nimic altceva decât rata natalităţii greceşti (mai ales în Creta); aceasta era cea mai ridicată din lume, o dovadă clară a virilităţii poporului grec. În 1919, susţinea el, circa 2 milioane de greci trăiau sub stăpânire turcească.12

Cifra corectă se apropia probabil de circa un milion şi jumătate.13 însă, în pofida a ceea ce pretindea Venizelos, nu toţi grecii considerau că făceau parte dintr-o Grecie mai mare. În toată Turcia otomană existau colonii greceşti, iar unele, asemenea celor din Pontul Euxin, din jurul oraşului Trapezunt, aflat pe ţărmul sudic al Mării Negre, fuseseră fondate cu atât de mult timp în urmă, încât locuitorii lor vorbeau o limbă care aproape că nu mai avea nimic în comun cu greaca. În interiorul continentului, aproape că nu mai exista nicio diferenţă între greci şi turci. Probabil că în jur de 400.000 de oameni, care oficial se declarau greci, se deosebeau de vecinii lor turci doar prin religie şi prin faptul că foloseau litere greceşti pentru a scrie cuvinte turceşti. De fapt, naţionalismul grecesc însemna cu adevărat ceva doar în marile porturi, în Smyrna (Izmirul de astăzi) şi Constantinopol.

În deceniile ce au precedat anul 1914, mii de greci emigraseră în Turcia în căutare de locuri de muncă şi oportunităţi. Au adus cu sine speranţele conaţionalilor lor pentru izbăvirea grecilor din Turcia, pentru cultura greacă şi poate chiar pentru o Grecie mai mare.14 Iar schimbările din Turcia stimulau naţionalismul grec. În 1908, în momentul în care Junii Turci au preluat puterea, vechea toleranţa pe care otomanii o afişaseră cu atâta uşurinţa faţa de minorităţi a fost dată uitării, iar în 1912 şi 1913, când refugiaţii musulmani au fugit din Balcani înapoi în Turcia, în regiune s-au dezlănţuit represalii împotriva minorităţii creştine. Chiar şi în aceste condiţii, înainte de declanşarea Marelui Război, Venizelos era foarte prudent ori de câte ori se aducea vorba despre protejarea grecilor din Turcia sau despre includerea lor într-o uniune cu Grecia; ţara sa trebuia să-şi revină după războaiele balcanice şi să absoarbă cuceririle. Într-adevăr, în 1914 Venizelos era gata să negocieze un schimb paşnic de populaţie, respectiv grecii din

Tracia şi Asia Mică pentru turcii din Grecia. Acest schimb, care a avut loc opt ani mai târziu, nu a fost nici negociat, nici paşnic.

Primul Război Mondial a schimbat radical situaţia. Otomanii au ales tabăra învinşilor, iar Venizelos şi Grecia pe cea învingătoare. În 1919, chiar şi Turcia otomană părea sortită pieirii. Anvergura victoriei şi puterea deţinută de prietenii Greciei creau euforie; ziarele greceşti scriau despre „îndeplinirea visurilor noastre". 15 Nu s-a făcut nicio referire la Constantinopol pentru că cenzorii o interziceau. În realitate, Turcia fusese înfrântă, însă nu era nici pe departe terminată; prietenii Greciei nu erau nici pe departe atât de puternici şi de loiali pe cât îşi închipuia Venizelos; iar Grecia însăşi era profund divizată între susţinătorii şi duşmanii lui Venizelos.

Fragmentarea era o moştenire care data de la intrarea Greciei în război. Deşi Venizelos îşi manifestase direct şi de la bun început intenţia de a adera la cauza Aliaţilor, regele Constantin, care era căsătorit cu sora împăratului german, dar, mai important decât atât, era realist, dorea ca ţara să rămână neutră. Regele şi susţinătorii săi erau de asemenea imuni la ameţitoarea viziune a unei Grecii mai mari; ei preferau „un stat mic, dar onorabil" 16. Între 1915 şi 1917, ca urmare a unei crize politice prelungite, Venizelos a fost demis din funcţie; în 1916, a înfiinţat un guvern provizoriu, sfidându-l pe rege şi aruncând jumătate din Grecia în război; în 1917, Constantin a fost nevoit la rândul său să părăsească ţara. Reunită acum, Grecia intra în război de partea Aliaţilor, însă uniunea era la fel de şubredă precum pretextele pe care Venizelos le folosea pentru a-şi combate oponenţii. Guvernul, puterea juridică, serviciile civile, armata, chiar şi Biserica Ortodoxă au fost epurate, lăsând în urmă o falie profundă în societatea grecească, vizibilă vreme de o generaţie.

În tabăra Aliaţilor, aceste realităţi fie erau complet ignorate, fie nu ştirbeau mai deloc reputaţia lui Venizelos. El se arătase curajos şi le permisese trupelor franceze şi britanice să acosteze în Salonika (Salonicul de astăzi) într-un moment în care Grecia era încă neutră; investise milioane, de care Grecia nu dispunea, în armată; iar trupele greceşti nu numai că luptaseră în război, dar fuseseră trimise şi în Rusia pentru a ajuta forţele Aliate antibolşevice. Era un aliat loial, care îmbrăţişa cu sinceritate Occidentul şi valorile acestuia şi se opunea militarismului german. Venizelos cita cu înţelepciune principiile lui

Wilson ori de câte ori avea ocazia; a devenit un susţinător entuziasmat al Ligii Naţiunilor.17

Era unul dintre starurile Conferinţei de Pace, „cel mai mare bărbat pe care l-a cunoscut", după cum a spus Wilson cu un entuziasm ce nu îi stătea în fire. Organiza cine la care îşi fascina oaspeţii cu poveşti despre perioada petrecută în munţii din Creta ca luptător de gherilă şi despre cum învăţase engleza, citind *TheTimes* cu o mitralieră pe genunchi. Iar în conversaţiile sale făcea întotdeauna referire la trecutul glorios şi viitorul măreţ al Greciei. „În general, potrivit tânărului diplomat britanic Nicolson, ne transmite un amestec bizar de farmec, haiducie, *Weltpolitik*\ patriotism, curaj, literatură şi, dincolo de toate, îl vedem pe acest bărbat zâmbitor, bine făcut şi înalt, cu ochii sclipind prin ochelari, cu o bonetă pătrată de mătase neagră pe cap". 18

În 3 februarie 1919, Venizelos a primit şansa de a prezenta revendicările Greciei în faţa Consiliului Suprem. S-a prezentat în faţa Celor Patru cu notiţe, statistici, chiar şi cu albume de fotografii în care erau înfăţişaţi pescari greci care trăiau fericiţi pe insulele pe care el şi le dorea. În acea dimineaţă, dar şi a doua zi, a fost deosebit de chibzuit şi convingător. A apelat la toate argumentele posibile, fie ele istorice, lingvistice, religioase, şi bineînţeles la autodeterminare, făcându-le un semn americanilor. Venizelos susţinea că problema era simplă; în Europa, Grecia trebuia să primească sudul Albaniei (sau Epirul de Nord, aşa cum prefera să numească regiunea râvnită), apoi, mai la est, îşi dorea Tracia (sau cel puţin partea de vest a acesteia), situată între Marea Egee şi Marea Neagră, câteva insule şi un teritoriu vast din Asia Mică, care se întindea aproximativ 640 de kilometri, de la jumătatea ţărmului sudic al Mării Marmara, coborând de-a lungul coastei de sud a Asiei Mici înspre Smyma. A subliniat că Grecia nu revendica oraşul Constantinopol. I-a complimentat pe italieni şi a lăudat eforturile depuse de misionarii americani în Grecia.19

*„Politică mondială"(în orig., în lb. germană) – un concept specific politicii externe a Imperiului German după 1890, în timpul kaizerului Wilhelm al II-lea. Printr-o diplomaţie agresivă, bazându-se pe o marină puternică, era vizată astfel formarea de colonii în lumea întreagă. (*N. red.*)

Prestaţia sa a fost o operă de maestru – „îmbinând o incredibilă forţă şi abilitate a argumentelor", potrivit unui tânăr diplomat britanic.20 Dar poziţia sa era de asemenea periculoasă – pentru Grecia, pentru poporul său şi pentru viitorul păcii în Orientul Mijlociu. Momentul său de triumf de la Paris a aprins fitilul care a declanşat catastrofala distrugere a vechilor comunităţi greceşti din Turcia şi a dat naştere unei ostilităţi de durată, evidentă şi astăzi în relaţiile dintre Turcia şi Grecia.

Dacă cineva şi-ar fi aruncat ochii pe o hartă (lucru pe care marii oamenii de stat ai vremii nu îl făceau destul de des), şi-ar fi dat seama că Venizelos propunea formarea unei ţări foarte ciudate, clădite efectiv în jurul Mării Egee. Grecia sa şi-ar fi întins un deget înspre nord, în Adriatică, şi ar fi înconjurat cu un arătător subţire nordul Mării Egee, înspre Constantinopol; apoi, ar fi sărit peste o mică fâşie de teritoriu turcesc şi strâmtoarea Dardanele pentru a absorbi ulterior două treimi din ţărmul Asiei Mici, pătrunzând adânc în interiorul continentului în dreptul oraşului Smyrna. Acest stat „întins pe două continente şi cinci mări" era întors pe dos, o fâşie de pământ mărginită de nişte ape pe care nu le controla. Ar fi avut inamici: Turcia cu siguranţă şi probabil Bulgaria, căci ambele state trebuiau să contribuie teritorial la formarea Greciei, poate şi Italia, care îşi avea propriile planuri în regiunea adriatică, Albania şi Asia Mică. Da, a convenit Venizelos, ţara sa nu avea cea mai convenabilă formă. „Însă, timp de treizeci de secole, grecii trăiseră în aceste condiţii şi reuşiseră să supravieţuiască unor catastrofe de proporţii, să prospere şi să se dezvolte". 21

Cu toate acestea, cum putea o ţară cu o populaţie ce număra mai puţin de cinci milioane de locuitori să-şi asume o asemenea povară? O ţară atât de săracă încât, în anii dinaintea războiului, o şesime din populaţie, în mare parte tineri bărbaţi în plină putere, emigrase? O ţară atât de dezbinată, încât în 1917 se aflase în pragul războiului civil? În pofida gloriosului său trecut antic, Grecia de la Conferinţa de Pace era o ţară nouă şi şubredă. La fel ca în cazul celorlalte state din Balcani, gloria trecutului compensa defectele prezentului.

Argumentele lui Venizelos, prezentate atât de logic la Conferinţa de Pace, erau la fel de pline de hibe ca Grecia pe care acesta şi-o dorea. Statisticile sale erau la fel de bizare ca restul statisticilor din Balcani, un amestec de rapoarte otomane învechite şi dorinţe deşarte. De

exemplu, când şi-a prezentat revendicările în Albania a susţinut că locuitorii care arătau ca albanezii şi vorbeau limba acestora erau de fapt greci; dacă erau ortodocşi, atunci erau greci până în măduva oaselor. De fapt, armata grecească era plină de bărbaţi de etnie albaneză. Venizelos mânuia ca un scamator statisticile demografice: 151.000 de oameni din populaţia totală de 230.000 a Epirului de Nord erau greci. Dacă excludeai din calcul regiunile exclusiv albaneze, atunci în zonă mai rămâneau 120.000 de greci şi doar 80.000 de albanezi. Zonele în care grecii erau majoritari trebuiau bineînţeles să intre în posesia Greciei (potrivit principiului autodeterminării), dar acelaşi lucru trebuia să se întâmple şi cu regiunile fără o majoritate evidentă, „căci ar fi împotriva firii ca o majoritate ce posedă o formă de civilizaţie mai avansată să se supună unei minorităţi cu o civilizaţie inferioară". De fapt, albanezii erau norocoşi că Grecia era dispusă să-i includă în graniţele sale.22

Dat fiind trecutul său, Grecia modernă avea un grup de susţinători cu idei preconcepute. Într-o răbufnire nemaivăzută şi total atipică de entuziasm, Clemenceau i-a mărturisit secretarului său, Jean Martet, că omenirea îşi atinsese apogeul pe vremea Greciei antice: „Lasă-te absorbit de Grecia, Martet. Ea m-a ţinut în picioare: ori de câte ori eram sătul de stupidităţile şi deşertăciunile politicii, îmi întorceam privirile către Grecia. Alţii se duc la pescuit. Fiecare cu ale lui". (Clemenceau îşi avea rezervele sale în privinţa grecilor moderni, căci se întrista când vedea cât de ignoranţi erau în privinţa propriului trecut glorios.23) Grecii erau descendenţii lui Homer, Pericle şi Socrate. Temple impresionante, nobili aruncători de disc, strălucirea de aur a Greciei Antice şi a Imperiului Bizantin – această imagine îmbrăţişată de oamenii de stat de la Paris era în discordanţă cu realitatea reprezentată de o mică naţiune înapoiată, măcinată de luptele dintre diferite facţiuni. De la Berlin până la Washington, parlamentele naţionale, muzeele şi galeriile, chiar şi bisericile văruite din orăşelele din New England purtau mărturiile eternei influenţe a Greciei clasice asupra Occidentului. Într-adevăr, tânăra Americă aproape că adoptase ca limbă oficială greaca clasică. Membrii ministerelor de externe şi guvernelor Marii Britanii, Franţei şi Statelor Unite ale Americii culeseseră roadele educaţiei clasice şi iubeau Grecia

antică, purtându-i o afecţiune neştirbită de asocierea ei cu statul modern având capitala la Atena.

În plus, lupta de eliberare a poporului grec de sub stăpânire turcească, începută în anii 1820, fusese una dintre marile cauze liberale ale Europei. Lordul Byron îşi dăduse viaţa pentru îndeplinirea acesteia, iar Delacroix o imortalizase în cele mai impresionante tablouri ale sale. Iar această cauză supravieţuia atâta timp cât grecii încă se aflau sub dominaţie turcească.

În 1919, în mai multe oraşe din Europa şi Statele Unite ale Americii, susţinătorii Greciei şi ai revendicărilor sale s-au întâlnit pentru a aproba rezoluţii şi a strânge fonduri. *DailyTelegraph* a publicat o traducere a imnului naţional grec semnată de Rudyard Kipling: „Imnul pentru Libertate". Pentru Jules Cambon, diplomatul francez de rang înalt, Conferinţa de Pace „a adus cu sine mijloacele optime pentru a satisface revendicările antice ale naţiunii elene şi pentru a desăvârşi eforturile de independenţă demarate de naţiunile liberale ale Europei cu un secol în urmă" 24.

Dacă Grecia era învăluită într-o strălucire de aur, Turcia amintea de momente mai întunecate: de ceata de călăreţi cruzi sosiţi din Asia Centrală, de steagurile semilunii fluturând la porţile Vienei, de bulgarii masacraţi în anii 1870 şi, mai recent, de genocidul armean. Sultanul turc era descendentul măreţilor şi nemiloşilor conducători războinici care făcuseră Europa să tremure de frică. (De fapt, sultanul era un bărbat slăbit, între două vârste, care suferea de reumatism.) Unul dintre coşmarurile care îi măcinase pe Aliaţi pe parcursul războiului care tocmai se sfârşise era că sultanul – care, în calitate de calif, era conducătorul spiritual al musulmanilor de pretutindeni – ar fi putut să cheme la luptă milioane de oameni, care să pornească la război împotriva Marii Britanii în India sau a Franţei în Africa de Nord. Turcia otomană era un exponent al islamului împotriva creştinismului, iar acum avea şansa de a repurta o victorie în lupta care izbucnise cu secole în urmă între civilizaţii. În Marea Britanie, arhiepiscopul de Canterbury şi alte personalităţi de vază s-au grăbit să înfiinţeze un Comitet de Salvare a Sfintei Sofia.25

Lumea întreagă vedea în Turcia otomană doar o putere decăzută, brutală şi ineficientă, care trebuia înlăturată. Provinciile arabe se separaseră deja de Imperiul Otoman, eliberându-se de sub

dominaţia Porţii fie prin propriile eforturi, fie prin intervenţia Marilor Puteri, în funcţie de cum doriţi să priviţi istoria; armenii care supravieţuiseră masacrului turc proclamaseră o republică independentă în mai 1918, în timp ce kurzii de la frontierele de est se revoltau şi cereau formarea propriei ţări. Iar Conferinţa de Pace nu putea stabili soarta nucleului vorbitor de turcă al ţării, respectiv Tracia în Europa şi Anatolia în Asia Mică, decât după satisfacerea revendicărilor Greciei şi Italiei.

Britanicii, care susţinuseră Turcia otomană o perioadă îndelungată de timp, aveau nevoie de o alternativă la alianţa care menţinuse pacea în extremitatea estică a Mediteranei şi garantase navigarea nestingherită a vaselor britanice în zonă. Cert este că nu îşi doreau un imperiu francez extins în regiune şi, dacă era posibil, ar fi vrut să nu scoată niciun ban din propriul buzunar. Din acest motiv, Grecia – mai exact, o Grecie consolidată – era o variantă foarte atrăgătoare. Principiile şi interesele s-au suprapus de o manieră convenabilă pentru toată lumea. Grecia era occidentală şi civilizată, Turcia otomană – asiatică şi barbară. Iar Venizelos era un om de toată admiraţia: în opinia lui Lloyd George, era „cel mai important om de stat al Greciei de la Pericle încoace". Lloyd George şi majoritatea membrilor Ministerului de Externe erau de părere că un stat grec puternic avea să fie un aliat util. După cum a subliniat pe dată şi Venizelos, Grecia putea oferi Marii Britanii porturi şi piste de aterizare pentru ceea ce avea în mod evident să devină noua rută către India. Grecia putea să umple vidul de putere lăsat în urmă de prăbuşirea Imperiului Otoman.26 Doar armata, a cărei sarcină era să analizeze hărţile şi să evalueze punctele forte şi slabe, înclina să fie sceptică atât în ceea ce privea puterea militară a Greciei, cât şi presupunerea că Turcia ar fi fost cu adevărat terminată.27 În momentul în care statul-major britanic a fost rugat să comenteze revendicările Greciei în Asia Mică, membrii acestuia au avertizat că o eventuală ocupaţie grecească ar „deveni sursa unor veşnice tulburări care ar putea să culmineze cu o încercare organizată a turcilor de a recuceri respectivul teritoriu" 28.

Însă Lloyd George îl susţinea pe Venizelos cu o înflăcărare nemaivăzută. „În esenţa lui, Venizelos era liberal şi democrat – a spus Lloyd George –, iar elementele reacţionare detestau şi se temeau de idealurile, legislaţia şi personalitatea sa". 29 Ar fi putut la fel de bine să

se descrie pe sine însuşi: Venizelos era luptătorul, oratorul, iconoclastul, bărbatul care se opusese, la fel cum făcuse şi Lloyd George pe parcursul Războiului Burilor, unei politici nedrepte şi propriului guvern. Cei doi se cunoşteau şi se simpatizau; după prima lor întâlnire din 1912, nici că ai fi putut să-ţi dai seama cine fermecase mai mult pe cine. Pentru Venizelos, Lloyd George era ca un profet din Vechiul Testament, „cu abilităţi extraordinare şi o bună cunoaştere a oamenilor şi evenimentelor"; iar Lloyd George îşi considera omologul „un om măreţ, o personalitate excepţională" 30, împreună, au conceput planuri fascinante pentru o alianţă puternică între Grecia, Franţa şi Marea Britanie, care să controleze extremitatea estică a Mediteranei înspre binele tuturor. Grecia avea să înflorească, în timp ce Turcia otomană nu avea să fie nimic mai mult decât un stat vasal.

Pe parcursul războiului, cei doi au păstrat legătura. De fapt, Lloyd George a susţinut ulterior că el şi Venizelos conspiraseră pentru înlăturarea lui Constantin. În octombrie 1918, când războiul era pe sfârşite, în pofida programului său deosebit de încărcat, Lloyd George şi-a făcut timp să ia prânzul cu Venizelos pentru a discuta revendicările Greciei. Întâlnirea dintre cei doi a fost prietenoasă, iar Lloyd George i-a vorbit pe un ton încurajator, deşi în acel moment nu şi-a luat niciun angajament ferm de a susţine toate revendicările Greciei. După întâlnire, Venizelos a redactat un memorandum şi i-a trimis o scrisoare privată, în care a subliniat că Grecia era dispusă să coopereze. Venizelos a dat dovadă de un tact extraordinar cu privire la singura chestiune care ar fi putut provoca probleme Marii Britanii, respectiv Ciprul, a cărui populaţie era în proporţie de 80 la sută grecească. Dacă Marea Britanie dorea să acorde insula Greciei, gest încântător de altfel, atunci Grecia ar fi permis bineînţeles trupelor britanice să folosească bazele militare din Cipru; dar dacă Marea Britanie dorea să păstreze insula, atunci şi acest lucru era complet de înţeles.31

Când şi-a prezentat cazul în faţa Consiliului Suprem, Venizelos era convins că îi avea pe englezi de partea sa. Probabil că rămăsese cu impresia că se putea baza şi pe francezi, căci trupele greceşti luptau alături de francezi împotriva bolşevicilor. Americanii erau înţelegători; principalul lor motiv de îngrijorare erau italienii. Din când în când, Lloyd George l-a întrerupt punându-i întrebări inofensive; Wilson a

cerut clarificări minore cu privire la atrocităţile comise de turci, iar Clemenceau a tăcut mâlc; Orlando a adus în treacăt vorba despre rivalităţile dintre Grecia şi Italia, care, spera el, aveau să fie rapid soluţionate. (Orlando s-a înşelat, la fel cum a făcut şi în multe alte privinţe.) Venizelos a trimis o scrisoare plină de optimism către Atena: „Cred că prezentarea mea a lăsat o impresie favorabilă. Wilson, Clemenceau, Lloyd George şi chiar Orlando m-au asigurat în această privinţă când ne-am despărţit". Ministrul grec de externe, care asistase la prestaţia premierului, a fost la fel de încântat: „În principiu, avem toate Marile Puteri de partea noastră – cu excepţia Italiei, care totuşi începe la rândul ei să se gândească la un acord şi la soluţionarea divergenţelor". 32

Se prea poate ca italienii să fi luat în calcul un eventual acord, dar în acelaşi timp se gândeau la Albania şi Asia Mică, unde puseseră ochii pe anumite teritorii râvnite şi de greci. Sperau de asemenea să păstreze Dodecanez, chiar dacă locuitorii arhipelagului erau preponderent greci. Presa italiană cerea toate teritoriile promise Italiei şi chiar mai mult de atât. Scriitorii tunau şi fulgerau împotriva barbarilor sârbi şi a prietenilor lor greci. Situaţia din Albania, unde izbucniseră altercaţii între greci şi italieni, a îngreunat şi mai mult lucrurile. Italia ocupase regiuni extinse din Albania pe parcursul războiului; populaţia grecească din regiune şi guvernul grec s-au plâns în repetate rânduri de comportamentul trupelor italiene. Se spunea că italienii încercau să-i câştige pe albanezi cu promisiuni extravagante (angajându-se, de exemplu, să-i scutească de impozite). Ziarele greceşti publicau articole sinistre despre brutalităţile şi violurile comise de italieni. „Întreaga populaţie, a spus ambasadorul britanic de la Atena, şi-ar apăra făţiş convingerile dacă s-ar decreta mobilizarea împotriva Italiei". 33

Pe parcursul războiului, Grecia şi Italia discutaseră sporadic despre un eventual compromis. Cum s-a dat startul Conferinţei de Pace de la Paris, Sonnino şi Venizelos – primul, un politician total lipsit de farmec, iar al doilea, unul deosebit de charismatic – s-au întâlnit de câteva ori pentru a discuta un eventual acord. Sonnino a sugerat ca Grecia să admită ca Italia să primească ţărmul albanez şi aproximativ jumătate din interiorul continentului, iar Grecia zona din jurul oraşului Korţe (Korytsa în greacă), Dodecanez şi regiunea din jurul oraşului

Smyrna de pe ţărmul Asiei Mici. Cei doi erau pregătiţi să lase de la ei în ceea ce privea Albania şi Dodecanez, dar amândoi îşi menţineau cu fermitate poziţiile în Asia Mică. Deşi nu exista nicio şansă să se ajungă la un compromis, un acord ar fi scutit o bună parte a necazurilor ulterioare. Însă cei doi lideri nu aveau încredere unul în celălalt; amândoi erau de părere că ţările lor ar fi avut mai multe de câştigat dacă ar fi negociat direct cu Marile Puteri.34

În februarie 1919, părea că Venizelos procedase corect pariind şi asumându-şi un risc. Singurul mare semn de întrebare erau Statele Unite ale Americii, iar Venizelos avea toate motivele să creadă că putea câştiga simpatia americanilor la fel cum o câştigase pe cea a britanicilor. A purtat discuţii îndelungate cu House, care l-a asigurat că americanii aveau să-l ajute. Nicolson i-a aranjat întrevederi cu americanii mai tineri: „este moderat, fermecător, blând, apt. Prânzul va fi încununat de succes". Venizelos ştiuse întotdeauna să-şi analizeze publicul. Expertul american Seymour a descris familiei sale o altă reuniune la care luase parte: „Realizând că cel mai puternic atu al său avea să fie încrederea noastră deplină în onestitatea sa, a hotărât să dea cărţile pe faţă şi să ne vorbească cu o sinceritate absolută. Şi cred că exact asta a făcut. Politica sa era de o inteligenţă aproape bismarckiană". 35 Americanii erau înţelegători, dar nu se lăsau orbiţi de acest lucru. Aveau rezervele lor în privinţa revendicărilor

Greciei în Albania şi Tracia. Dar în Asia Mică preferau să-i sprijine mai degrabă pe greci decât pe italieni. Relaţia Statelor Unite ale Americii cu Italia începuse să se deterioreze chiar de la începutul Conferinţei.

Când au început lucrările Comisiei pentru Grecia şi Albania, Venizelos şi-a menţinut ritmul alert de activităţi şi presiunile asupra Marilor Puteri. A ţinut o altă prezentare. „Este incredibil de sincer, amabil şi subtil", a transmis Nicolson.36 Prânzurile şi dineurile au continuat; trimitea necontenit scrisori şi memorandumuri. În Statele Unite ale Americii şi Europa, susţinătorii săi organizau reuniuni; în Balcani şi Turcia, agenţii săi se infiltrau în comunităţile greceşti şi convingeau oamenii să trimită la Conferinţa de Pace petiţii prin care cereau să facă parte din Grecia. Profesorii susţineau că grecii nu trebuiau lăsaţi sub conducere albaneză, „singura rasă pe care Europa nu reuşise să o civilizeze". (Pe de altă parte, albanezii implorau Statele

Unite ale Americii să preia mandatul ţării lor.37) Aveţi grijă, a avertizat un membru al guvernului de la Atena: „Excesul de zel ne poate dăuna”. 38

Chiar de la prima ei reuniune, Comisia a ajuns într-un punct mort din cauza diferendelor: britanicii şi francezii susţineau revendicările Greciei, americanii adoptau o poziţie mai detaşată şi moderată, iar italienii respingeau absolut totul. Italia nu îşi dorea un stat grec puternic de cealaltă parte a Adriaticii. Cel mai îngust punct al Mării Adriatice se afla în dreptul tocului cizmei italiene; la nici 100 de kilometri distanţă, pe ţărmul albanez, se afla superbul port natural Vlorë, păzit de insula bazari (Sasseno în italiană). Dacă Italia deţinea şi insula şi portul, ar fi putut traversa oricând marea şi închide practic intrarea în Adriatică. Însă, dacă o putere vrăjmaşă deţinea extremitatea estică a Adriaticii, Italia s-ar fi aflat mereu la mila acesteia. În momentul în care Serbia a revendicat o parte din Albania de nord, Italia s-a opus. Italia avea şi alte interese, precum minoritatea catolică din nord, educată în şcoli italiene de preoţi italieni. Din punctul lor de vedere, ar fi fost mult mai simplu pentru italieni să anexeze regiunea direct sau cel puţin să transforme o bună parte a Albaniei în protectorat.

Pe parcursul lunilor februarie şi martie, lucrările comisiei au fost îngreunate de consecinţele crizei dintre Italia şi aliaţii ei. Cei doi reprezentanţi italieni au încercat să amâne reuniunile comisiei, s-au certat, au ameninţat cu demisia şi au absentat de la întâlniri sub pretextul că ar fi fost bolnavi (au urmat momentele stânjenitoare în care alţi membri ai comisiei i-au văzut cinând la un restaurant din Paris). Cei doi, a transmis Nicolson, „se comportă ca nişte copii. Nişte copii bosumflaţi. Îngreunează şi amână orice decizie”. 39

Revendicările Greciei în Albania, primele pe agenda comisiei, au adus în discuţie o chestiune mai largă, anume şansele de supravieţuire ale ţărişoarei recent formate. Grecia îşi dorea cea mai mare parte a regiunilor albaneze sudice, bazându-şi revendicările pe nişte statistici demografice bizare, realizate de propriul guvern. Şi, cum nicio decizie de la Paris nu era simplu de luat, în spatele acestor revendicări se aflau de fapt alte chestiuni. Dacă Italia câştiga teritorii în sudul Balcanilor, atunci avea să renunţe la revendicările din nordul Adriaticii? Oare

Grecia ar fi renunţat la Albania în schimbul teritoriilor din Asia Mică? Unde se putea aplica principiul autodeterminării popoarelor?

Săraca Albanie, cu duşmanii ei atât de puternici şi atât de puţini prieteni! în plus, nu dezvoltase aproape nicio industrie, nu făcea mai deloc comerţ, nu dispunea de nici măcar o linie de cale ferată şi avea doar puţin peste 320 de kilometri de şosele. Ieşise din obscuritate cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului, fiind creată din patru districte ale Imperiului Otoman. Foarte puţini străini vizitaseră vreodată ţara; nu se ştia mai nimic despre istoria şi poporul ei. Albanezii păşiseră foarte rar pe scena istorică a Europei – doar prin marii împăraţi romani Diocleţian şi Constantin, de exemplu. Potrivit unor istorici, albanezii au fost primii locuitori ai Balcanilor, ilirii, care au fost nevoiţi să se retragă în zonele cele mai sărace şi mai inaccesibile ale peninsulei din cauza avansului slavilor spre sud şi vest. În mod evident, limba vorbită de aceştia era diferită de cea a vecinilor lor muntenegreni, sârbi şi greci. Imperiul Otoman le apreciase iscusinţa în luptă şi frumuseţea.

Istoria şi relieful – un talmeş-balmeş de munţi şi văi care avansa spre interiorul continentului de pe ţărmul adriatic – duseseră la formarea unei puzderii de triburi, care nu se încredeau nici unele în celelalte, nici în străini. Ghegii din nord şi toscii din sud vorbeau dialecte diferite şi aveau obiceiuri distincte. Ca pretutindeni în Balcani, trecutul lăsase în urmă diviziuni religioase; 70% dintre locuitori erau musulmani sunniţi sau şiiţi, iar o minoritate era formată din dervişi. Minoritatea creştină era preponderent catolică în nord şi ortodoxă în sud. Viaţa cotidiană era guvernată de reguli de onoare de o complexitate care te lăsa perplex. În unele regiuni, un bărbat din cinci murea în răzbunări sângeroase.

Puţinii străini care ajungeau în Albania pe jos sau călare se îndrăgosteau până la urmă de această ţară şi de locuitorii ei. Lordul Byron şi-a comandat un portret care îl înfăţişă îmbrăcat în port popular albanez; a avut şi o amantă albaneză, lucru probabil inevitabil. La sfârşitul secolului al XIX-lea, la sfatul medicului ei, jurnalista Edith Durham a plecat în Albania. Doctorul îi recomandase de fapt să călătorească, fiindcă îi făcea bine la nervi, dar nu se gândise câtuşi de puţin la un loc precum Albania. Înainte de război, Durham a explorat ţara de la un capăt la altul, de obicei singură sau însoţită de câte un

servitor. Albanezii nu au ştiut ce să creadă la vederea acelei creaturi bizare, mici şi îndesate; în cele din urmă, au decis să o trateze ca pe un bărbat, unul de-al lor. Pe parcursul războiului, când soldaţii britanici au traversat estul Albaniei, au realizat că rostirea cuvântului „Durrham" le deschidea tot felul de porţi.40

Durham a ajuns pentru prima dată în Albania într-un moment în care sentimentele naţionaliste începeau să ia amploare. Un profesor austriac culesese un dicţionar şi o gramatică albaneză; acest lucru i-a convins pe albanezii cu ştiinţă de carte că ar fi putut fi un popor adevărat. După o serie îndelungată de discuţii, albanezii au optat pentru alfabetul roman, în locul caracterelor greceşti sau arabe. S-au publicat cărţi în albaneză, constând în poveşti din folclor, istorii şi poezii. Adesea clandestin, s-au deschis şcoli cu predare în albaneză. Atât timp cât stăpânirea turcească rămânea relativ blândă, foarte mulţi albanezi se mulţumeau să lucreze pentru otomani ca soldaţi şi administratori. Cu puţin timp înainte de izbucnirea Marelui Război, când Junii Turci au încercat să reînvie Imperiul Otoman, represaliile lor dure le-au oferit albanezilor stimulul care le lipsise până atunci; au izbucnit revolte naţionale al căror scop era eliberarea de sub stăpânirea otomană. Numeroasa comunitate albaneză din străinătate i-a susţinut cu entuziasm.

În 1912, independenţa a devenit o chestiune de supravieţuire naţională, întrucât părea că vecinii Albaniei – în special Grecia şi Serbia – erau pe cale să-i alunge definitiv pe otomani din Europa şi să împartă prada de război. Acest lucru nu era pe placul Marilor Puteri, care se temeau de izbucnirea unui alt război în Balcani, aşa că în 1913 acestea au creat Albania. Graniţele ţării au fost trasate de o comisie internaţională şi au stârnit protestele Serbiei şi Greciei. În momentul în care comisia a vizitat sudul Albaniei, un jurnalist cu vederea ageră a observat că, la fiecare oprire a delegaţiei, apărea acelaşi grup de oameni care căra o pancartă pe care scria: „Bine aţi venit într-un oraş grecesc". Trupele greceşti care ocupau temporar regiunea au obligat copiii să cânte cântece greceşti, iar oamenilor li s-a impus să-şi picteze casele în culorile naţionale ale Greciei. Chiar şi după retragerea trupelor, Grecia a continuat să trimită ilegal agenţi în regiune, care încercau să instige la revoltă.

Scurta istorie a Albaniei a fost una nefericită. Căpetenii tribale, tâlhari, loialişti turci, agenţi ai grecilor, sârbilor şi italienilor – toţi îşi urmăreau propriile scopuri împotriva unui guvern central slăbit. O singură personalitate s-a făcut remarcată: sinistrul şi fascinantul Essad Paşa Toptani. Se spunea că, deşi nu vorbea bine nicio limbă europeană, cunoştea valoarea banului în toate statele din Europa. Slujise pe rând otomanilor, ca şef de poliţie în Shkodër (Scutari în italiană), Junilor Turci, muntenegrenilor (care îşi aveau propriile planuri în nordul Albaniei) şi italienilor, dar îşi urmărise întotdeauna propriul scop. Compatrioţii săi îi ştiau de frică şi îl detestau. Prima sa soţie s-a bucurat de admiraţia tuturor când a ameninţat să-l otrăvească dacă îşi lua a doua nevastă (Toptani nu era musulman practicant, dar câteodată socotea că religia îi putea fi utilă).41

În înţelepciunea lor, Marile Puteri l-au aruncat în acest talmeş-balmeş pe Wilhelm de Wied, un prinţ german, „o verigă slabă" în opinia lui Durham, un bărbat „lipsit de energie, tact sau maniere şi complet ignorant în ceea ce privea Albania" 42. Într-un moment de prostie supremă, noul rege l-a numit pe Essad ministru al apărării. Wilhelm a reuşit să se agaţe de putere timp de şase luni, după care a plecat înapoi în Germania, lăsând în urmă cinci regimuri diferite, fiecare din acestea susţinând că era guvernul *defacto* al Albaniei. În acel moment, Marele Război deja izbucnise, iar Albania a fost târâtă pe dată în conflict din cauza poziţiei sale. Italia a traversat Adriatica pentru a ocupa Vlorë. Grecia a atacat prin sud. În 1915, când a fost nevoită să se retragă din calea austriecilor, armata sârbă şi-a continuat ofensiva în Albania. Astfel a început un nou capitol în îndelungata istorie de suspiciuni reciproce dintre sârbi şi albanezi, deoarece tâlharii albanezi i-au hărţuit pe sârbii disperaţi care încercau să-şi croiască drum spre Adriatică.43

Până la sfârşitul războiului, cea mai mare parte a Albaniei fusese ocupată: sârbii au luat nordul ţării, italienii şi grecii sudul, tot italienii cea mai mare parte a oraşelor de pe ţărmul Adriaticii, iar francezii interiorul ţării, respectiv zonele din jurul oraşului Shkodër în nord şi Korţe în sud-vest, unde au arborat un steag ciudat pe care culorile naţionale ale Franţei se îmbinau cu un design tradiţional albanez. În sud, Grecia a deschis şcoli şi a organizat alegeri pentru parlamentul grecesc. Serbia şi Grecia au discutat în secret despre împărţirea

Albaniei, dar au ignorat Italia, căreia îi fusese promis Vlorë prin Tratatul de la Londra. (în 1917.

Italia încercase să acapareze întreaga regiune, dar a fost forţată să se retragă.) Tratatul făcea referire la încă un aranjament: împărţirea Albaniei între Serbia, Muntenegru şi Grecia şi formarea unui mic stat în centrul ţării, sub control italian.44

În faţa acestor ameninţări la adresa ţării lor, albanezii au încercat să se adune. Cu prilejul unei întâlniri organizate în decembrie 1918, reprezentanţii diferitelor regiuni ale ţării au ales un guvern provizoriu sub conducerea lui Turhan Paşa, un gentilom mai vârstnic care la un moment dat îndeplinise funcţia de diplomat otoman. Ca de obicei, Essad şi-a jucat propriul joc, insistând că el era preşedintele sau, eventual, regele Albaniei. (Petrecuse cea mai mare parte a războiului croindu-şi o uniformă fascinantă, pe care o acoperise cu decoraţii pe care şi le acordase singur.) În momentul în care guvernul provizoriu a trimis o delegaţie condusă de Turhan Paşa la Paris, Essad a plecat pe cont propriu înspre capitala franceză, unde a început să se certe violent cu delegaţii oficiali, pe care i-a acuzat că ar fi complotat cu italienii.45 Dezavantajul lui era că nu prea îndrăznea să iasă din hotelul în care era cazat, fiindcă se temea că nenumăraţii săi duşmani ar fi putut încerca să-l asasineze.

Prietenii Albaniei din străinătate, un anturaj cât se poate de pestriţ, au încercat pe cât posibil să ajute acest stat. Un grup a angajat un fermecător aristocrat maghiar să facă lobby pe lângă americani; din păcate, principala sa pasiune în viaţă şi singurul său subiect de conversaţie s-au dovedit a fi structura dentară a dinozaurilor. Federaţia Panalbaneză a Americii >

a trimis în Europa un misionar american, din păcate la fel de ineficient. Apoi a urmat Aubrey Herbert, mezinul uneia dintre marile familii aristocratice britanice. (Fratele său vitreg, contele de Carnarvon, descoperise mormântul lui Tutankamon.) Şi-a petrecut cea mai mare parte a perioadei antebelice călătorind prin Imperiul Otoman, trecând, potrivit consemnărilor, prin cele mai neobişnuite şi mai periculoase întâmplări. Vorbea fluent mai multe limbi, printre care turca şi albaneza, şi era un agent neplătit al Ministerului de Externe britanic. John Buchan l-a folosit ca sursă de inspiraţie pentru eroul său din romanul *Greenmantle*, un bărbat care „era frate de cruce cu toţi

bandiţii albanezi". Albanezii i-au oferit tronul lor. L-a refuzat, dar a creat Societatea Anglo-Albaneză, al cărei scop era independenţa albaneză. Edith Durham a fost numită secretara organizaţiei.46

În 24 februarie, Consiliul Suprem i-a acordat o audienţă lui Turhan Paşa. „Foarte, foarte bătrân şi trist", acesta a ţinut un discurs plicticos.

„Cei Zece pălăvrăgesc şi râd în timp ce el continuă să vorbească. Dureros", a transmis Nicolson.47 Albanezii s-au lăsat la mila Conferinţei de Pace şi în special a americanilor. „Au speranţe, scria în declaraţia lor, că principiul naţionalităţii, proclamat atât de solemn şi răspicat de preşedintele Wilson şi marii săi Asociaţi nu a fost proclamat în van şi că drepturile lor – călcate până la acel moment în picioare – vor fi respectate".

Albanezii au contestat revendicările grecilor, prezentându-şi propriile statistici. Potrivit socotelilor Atenei, în sud trăiau 120.000 de greci, însă albanezii nu găsiseră decât 20.000. Religia nu putea fi folosită ca factor de demarcare; fie ei creştini sau musulmani, albanezii erau uniţi de dragostea pentru ţara lor şi fuseseră aşa vreme de secole. Grecii susţineau că erau mai civilizaţi decât albanezii, dar comiseseră atrocităţi îngrozitoare. La fel şi sârbii. Pe parcursul războiului, albanezii făcuseră tot ce le stătuse în putinţă pentru a-i ajuta pe Aliaţi. Albania nu trebuia să piardă nicio bucăţică de teritoriu; de fapt, cel mai corect ar fi fost să primească regiunile din Serbia, Muntenegru şi Grecia în care albanezii formau o majoritate evidentă.

Printre revendicările Albaniei se număra şi Kosovo, o regiune agricolă relativ prosperă aflată la graniţa de nord-vest a Albaniei, despre care se spunea că fusese locuită de albanezi din cele mai vechi timpuri; sârbii, care revendicau de asemenea regiunea, sosiseră în zonă de abia în secolul al VII-lea. În plus, Serbia, care controlase Kosovo începând cu 1913, se comportase îngrozitor. Viitorul avea să fie nesigur dacă albanezii aveau să fie nevoiţi să trăiască sub conducere sârbă.48 (Sârbii spuneau acelaşi lucru despre albanezi.)

Indiferent de bunele şi relele trecutului (o chestiune veşnic greu de stabilit în Balcani), cert era că albanezii aveau un caz bine pus la punct; majoritatea populaţiei era de origine albaneză. Dar Kosovo era cu totul şi cu totul altă chestiune; pentru sârbi era un fel de

Runnymede[11], Valley Forge[12] sau Lorena. Kosovo era locul în care, în 1389, otomanii îi înfrânseseră pe sârbi şi îi aduseseră sub conducere musulmană. Era simultan o înfrângere şi, în mod paradoxal, o mare victorie a sârbilor, sărbătorită în fiecare an pe parcursul secolelor. Legenda spunea că un sfânt luase înfăţişarea unui şoim şi oferise prinţului sârb două opţiuni: să câştige bătălia pe pământ sau în Ceruri; prinţul alesese a doua variantă şi, deşi murise în luptă, se mântuise pe sine şi întreaga naţiune a sârbilor creştini. „Această regiune făcea fără îndoială parte din marele Imperiu Sârb al secolului al XIII-lea", a spus asistentul lui House, Bonsal. „Să fie reînapoiată Belgradului acum? Să fie California sau New Mexico înapoiate Spaniei sau Mexicului? Nu ştiu". O soluţie ar fi fost un simplu schimb de populaţii. „Problema ar fi rezolvată dacă s-ar putea stabili relaţii de prietenie între statele litigioase, dar din păcate toţi experţii spun că acest lucru este imposibil; cel puţin în această privinţă acordul este unanim". 49

Kosovo nu a devenit o problemă în 1919 pentru că puterile nu au văzut niciun motiv pentru care să extindă graniţele Albaniei. Aceasta era o ţară slăbită, avea un guvern ineficient. Ce conta dacă jumătate de milion de agricultori albanezi trăiau sub stăpânire sârbă sau iugoslavă? Din când în când, în anii ce au urmat, lumea a mai auzit ecouri de nemulţumire. Preoţii albanezi au venit în faţa Ligii Naţiunilor să se plângă că şcolile lor erau închise. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, cu susţinerea Germaniei şi Italiei, Albania a ocupat în cele din urmă Kosovo, dar Tito, noul conducător al Iugoslaviei, a recuperat regiunea la sfârşitul războiului. Albanezii au mormăit din nou, dar nu au cutezat să protesteze făţiş. La şaptezeci de ani de la Conferinţa de Pace de la Paris, Albania şi-a reînviat vechile revendicări din Kosovo.

Comisia pentru Grecia a ignorat Albania şi revendicările acesteia şi şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului încercând să soluţioneze pretenţiile rivalelor Italia şi Grecia. S-au vehiculat mai multe variante: Italia să primească mandatul întregii Albanii sau

[11] Loc situat la 32 de kilometri de Londra, pe malul fluviului Tamisa, asociat în memoria colectivă a englezilor cu Magna Charta. (N. red.)

[12] Tabără militară situată în apropierea orașului Philadelphia în care în iama 1777/1778 a staționat armata americană în timpul Războiului de Independență al Statelor Unite ale Americii. (N. red.)

Grecia să devină stat mandatar în sudul ţării. În primul rând, pentru a stopa expansiunea Italiei, francezii au cerut ca oraşul sudic Korţe să fie acordat Greciei, pentru că de aici se putea controla singura rută ce lega ţărmul adriatic al Greciei de Macedonia grecească. Se zvonea că Grecia şi Italia urmăreau să încheie din nou o înţelegere separată50; că Italia înarma grupări albaneze; că francezii intenţionau să rămână în Korţe, dacă oraşul nu era acordat Greciei. În mod ciudat, americanii, care de obicei îndeplineau rolul de mediatori, erau pasivi, poate şi pentru că apropiaţii lui Wilson erau preocupaţi de tratatul cu Germania şi de deteriorarea relaţiei cu Italia. Într-un moment de disperare, Nicolson, reprezentantul britanic, a propus un plan absurd: împărţirea Albaniei. Nordul avea să ţină de Serbia, în centru avea să se înfiinţeze un stat musulman sub mandat italian, sudul avea să fie acordat Greciei, iar problema din Korţe avea să fie rezolvata prin crearea unei Universităţi Centrale Albaneze sub protecţia americanilor.51

Albanezii au încercat să facă apel la mai-marii conferinţei. Erau îngroziţi de perspectiva unui mandat italian, a transmis Wilson, care primise o mulţime de petiţii. Poate că ar fi fost bine să li se acorde independenţa. „Chiar nu ştiu ce ar face cu ea, a răspuns Lloyd George, poate doar să-şi taie reciproc gâturile". Albania avea să fie exact ca zonele muntoase ale Scoţiei din secolul al XV-lea. „Nu vorbiţi urât despre munţii Scoţiei, a spus Wilson, de acolo se trage familia mea". Şi astfel s-a pus punct acestei chestiuni, iar Consiliului Celor Patru nici nu a mai adus în discuţie această problemă.52

În vara anului 1919, când a venit la putere un guvern nou, maiâm păciuitor, Italia a încheiat o înţelegere cu Venizelos, care era la rândul său presat să soluţioneze revendicările mult disputate ale Greciei. Înţelegerea a avut la bază un târg în stil clasic: Italia avea să susţină revendicările Greciei, inclusiv cele din Tracia, dacă Grecia renunţa la orice pretenţie în teritoriile dorite de Italia în sudul Asiei Mici. Italia avea să predea toate insulele Dodecanezului, cu excepţia celei mai importante, Rodos. (Acest lucru nu era un sacrificiu atât de mare pe cât părea, pentru că din punct de vedere legal Italia nu putea ridica nicio pretenţie în zonă.)

În ceea ce privea Albania, Italia a convenit că Grecia trebuia să primească sudul ţării; în schimb, Grecia avea să recunoască prezenţa italiană în portul Vlorë şi în zonele din vecinătatea acestuia, precum şi

un mandat italian în restul teritoriilor rămase. În onoarea noului spirit al compromisului, avea să se construiască o cale ferată între Vlorë şi Atena. Aproape instantaneu, celelalte puteri au venit cu obiecţii. Francezii au refuzat să se retragă din Korţe până la încheierea unui acord general. Iugoslavii erau uşor stresaţi de gândul că aveau să se învecineze cu atât de multe teritorii controlate de italieni. Iar dacă Grecia şi Italia primeau teritorii albaneze, atunci şi Iugoslavia îşi dorea anumite regiuni din nord.

Lovitura de graţie a venit în februarie 1920 dintr-o direcţie neaşteptată. Wilson, care nu reuşise să obţină acordul Congresului pentru Tratatul de la Versailles, încă se agăţa de principiile sale. Statele Unite ale Americii, a scris el într-o notă, nu erau pregătite să comită o nedreptate faţă de poporul albanez. Până la sosirea primăverii, albanezii erau în plină revoltă faţă de ocupaţia italiană. Italia nu putea plăti un preţ atât de mare, aşa că în august s-a arătat dispusă să semneze un armistiţiu prin care să păstreze doar insula bazari, din dreptul portului Vlorë. „Este foarte trist, a comentat un ziar italian, să asişti la acest dezastru după ce s-a irosit atât de mult sânge italian pentru un scop atât de nobil şi generos, după ce s-au cheltuit milioane în slujba unei mari opere a civilizaţiei şi pentru siguranţa frontierelor noastre". 53 Francezii s-au retras din Korţe, iar Grecia şi Iugoslavia au renunţat pe moment la revendicările lor. La sfârşitul lui 1920, Albania a fost inclusă ca stat independent în Liga Naţiunilor, păstrându-şi în mare aceleaşi graniţe ca în 1913.

Se pare că nu degeaba a fost Albania locul de baştină al regelui care a dat numele „victoriei à la Pirus". În politica internă s-au manifestat aceleaşi tulburări. Essad şi-a îndeplinit pentru o scurtă perioadă de timp visul de a deveni rege, dar nu s-a urcat niciodată pe tron. Chiar şi apărat de gărzi de corp şi revolvere Browning, a fost împuşcat mortal de un vechi duşman pe când ieşea din Hotel Continental de la Paris. Ucigaşul a fost şi el omorât la ordinele nepotului lui Essad, Zog, care a devenit rege.

Italia nu şi-a abandonat niciodată definitiv planurile. Sub conducerea lui Mussolini, influenţa italiană a continuat să se extindă; în cele din urmă, în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, Italia a anexat Albania. După război, un fost profesor de franceză, Enver Hodja, a pus bazele unuia dintre cele mai ciudate şi mai reacţionare regimuri

comuniste. Încercările repetate ale rezistenţei albaneze şi ale susţinătorilor săi occidentali de a-l readuce pe tron pe regele Zog au fost zadarnice, în primul rând pentru că au fost trădaţi de cea mai de seamă *cârtiţa* a sovieticilor din Occident, Kim Philby. În anii 1990, la sfârşitul Războiului Rece, strănepotul lui Essad, un traficant de arme din Africa de Sud, şi-a făcut cunoscute pretenţiile la tron.

Grecia s-a descurcat mult mai bine în Tracia, unde Venizelos a revendicat aproape întreaga regiune. Însă acesta a minimalizat importanţa amestecului etnic, jonglând cu mare dexteritate cu statisticile locale. Probabil că în Tracia de Est exista o majoritate grecească; în Tracia de Vest, care aparţinuse Bulgariei din 1913, turcii erau aproape de trei ori mai numeroşi decât grecii. Aici trăia şi o minoritate bulgară importantă.54 Situaţia era stranie; dacă se aplicau principiile naţionale – variantă favorizată întotdeauna de americani –, atunci Grecia nu putea să revendice decât Tracia de Est. Tracia de Vest trebuia înapoiată Turciei sau să rămână parte din Bulgaria, care avea nevoie de porturile maritime de aici. Italienii, despre care se zvonea că ar fi complotat cu guvernul bulgar împotriva Serbiei, susţineau ultima variantă.55 Indiferent de rezultat, cert era că între Grecia şi noua sa provincie aâraciei de Est avea să se afle o altă ţară.

Grecii susţineau că bulgarii şi o bună parte a turcilor erau de fapt greci. După cum l-a asigurat un delegat pe Bonsal, „sunt de descendenţă atică directă, iar regiunea abundă de oameni de acest gen; dar pentru a-i linişti pe fioroşii lor vecini slavi şi pentru a trăi în bună înţelegere, mulţi dintre ei şi-au uitat cu desăvârşire limba maternă”. Următoarea explicaţie la care au recurs grecii era că majoritatea musulmană din Tracia de Vest, fie ea vorbitoare de bulgară sau turcă, ar fi preferat să fie condusă de Grecia. În mod convenabil, Venizelos a prezentat o petiţie a musulmanilor din regiune: „Nu ar fi corect să ne lăsaţi să suferim sub cel mai apăsător şi mai crunt dintre jugurile imaginabile – cel bulgar”. 56

În orice caz, şi-au continuat grecii argumentarea, de ce trebuiau luaţi în seamă duşmanii înfrânţi? Venizelos era pregătit să ofere Turciei otomane o mică fâşie de teritoriu trac, situată imediat la nord de Constantinopol. (Spera bineînţeles că oraşul şi zonele limitrofe aveau să ţină în curând de Grecia.) în ceea ce privea Tracia de Vest, ar fi fost mai bine pentru siguranţa viitoare a lumii şi evident a Balcanilor

ca Bulgaria să renunţe la întreaga regiune în favoarea Greciei. „Indiferent de concesiile care se vor face pe viitor, acestea vor fi inutile, pentru că Bulgaria nu se va potoli până când nu va primi toată peninsula Balcanică. Bulgaria susţinea că era o putere hegemonică în Balcani şi avea să profite de orice ocazie ivită pentru a-şi şi îndeplini ambiţiile. Bulgaria reprezenta pentru Balcani ceea ce reprezenta Prusia pentru Europa Occidentală". 57 Britanicii şi francezii, care antipatizau Bulgaria, erau de acord. Lăsând la o parte celelalte considerente, Grecia tot avea nevoie de o legătură terestră către Tracia de Est.

Ca întotdeauna, Venizelos avea un răspuns pregătit şi pentru obiecţiile americanilor (care aveau o slăbiciune pentru Bulgaria) şi ale italienilor, care susţineau că Bulgaria avea să fie afectată din punct de vedere economic dacă îşi pierdea toate porturile la Mediterană: „Principiul naţionalităţii trebuie să aibă prioritate în faţa considerentelor economice. Bulgaria are porturi excelente la Marea Neagră". Iar trecutul demonstrase că aceasta era perfect capabilă să construiască baze pentru submarine la Egee şi să ameninţe Grecia. Dacă Bulgaria chiar avea nevoie de o ieşire la mare, atunci Grecia avea să-i permită să folosească un port. (în momentul în care s-a redactat o asemenea clauză, Bulgaria a respins-o pe dată: „O ieşire la mare pentru Bulgaria prin teritoriu turcesc sau grecesc nu este numai imposibilă, dar şi inacceptabilă din punct de vedere psihologic". 58)

Deşi Comisia pentru Grecia a recomandat în cele din urmă ca Grecia să primească ambele regiuni trace, Conferinţa de Pace a amânat luarea oricărei decizii pe motiv că aceasta ar fi fost prematură până nu se hotăra soarta oraşului Constantinopol. (Se discuta un eventual mandat american în oraş.) În vara lui 1919, când Tracia a intrat din nou pe agenda Conferinţei de Pace, Statele Unite ale Americii renunţaseră la ideea mandatului şi acum se opuneau vehement includerii Traciei de Vest în Grecia. În schimb, americanii susţineau că regiunea trebuia să facă în continuare parte din Bulgaria, lucru care îi deranja profund pe britanici. Aceştia au arătat că în cazul în care se respingea chiar şi una dintre revendicările Greciei, atunci trebuiau revizuite toate pretenţiile acesteia. În acel moment, britanicii erau foarte preocupaţi de Grecia, care se confrunta cu probleme deosebit de grave în Asia Mică. Venizelos era atacat pe plan intern; îi mărturisise

lui Lloyd George că poziţia sa avea să fie în pericol dacă nu arăta populaţiei nişte câştiguri semnificative.59

Retragerea treptată a Statelor Unite ale Americii din Europa a permis puterilor europene să ignore dorinţele Americii. Prin Tratatul de la Neuilly semnat cu Bulgaria în noiembrie 1919, Bulgaria a pierdut Tracia de Vest. Delegaţia bulgară a făcut un ultim apel zadarnic: „Excluderea Bulgariei din Tracia de Vest, regiune pe care nici măcar duşmanii noştri, grecii şi sârbii, care ne-au învins în războiul din 1912 – 1913, nu au avut curajul să ne-o confâşte… va separa şi mai mult Bulgaria din punct de vedere geografic de Franţa şi marile puteri maritime ale lumii". 60 în 1920, Aliaţii au predat Greciei Tracia de Est şi de Vest, regiuni care fuseseră confiscate la acel moment Turciei. Grecii aveau să se bucure de pace şi de noile achiziţii timp de fix doi ani. Mult mai la sud, în Asia Mică, *mareaidee* începea să se lovească de crunta realitate. Grecia se extinsese prea mult, prea departe, şi astfel trezise forţele latente ale naţionalismului turc.

26

Sfârşitul otomanilor

Undeva departe de Paris, în extremitatea sud-estică a Europei, un alt oraş măreţ privea cu nostalgie spre trecut şi cu nelinişte spre viitor. Oraşul care purtase numele de Bizanţ pentru greci şi romani, de Constantinopol pentru făuritorii păcii şi de Istanbul pentru turci, fusese capitala unui Imperiu Bizantin odinioară încununat de glorie, iar din 1453 a victorioşilor turci otomani. Acum venise rândul Imperiului Otoman să intre pe o pantă descendentă. Oraşul era plin de refugiaţi şi soldaţi ai armatelor înfrânte, rămaşi fără muniţie, alimente şi speranţă. Soarta lor şi a întregului imperiu părea să depindă de Conferinţa de Pace.

Diversele perioade istorice îşi lăsaseră amprenta asupra Constantinopolului, oraş în care găseai biserici, moschei, fresce, mozaicuri, palate, pieţe acoperite şi sate de pescari. Masivele ziduri ale oraşului cunoscuseră invadatori din Europa şi Asia, persani, cruciaţi, arabi şi, în cele din urmă, turci. Ultimul împărat bizantin alesese să moară aici în 1453, când turcii otomani cuceriseră şi ultima redută a imperiului său. Sub străzile oraşului zăceau ruinele Antichităţii; pereţi, arcade, pasaje, o imensă cisternă bizantină ale cărei coloane greceşti şi romane susţineau un acoperiş boltit. Deasupra lor, se ridicau

minaretele moscheilor – unele dintre acestea, asemenea impresionantei Sfintei Sofia, fiind la origine biserici creştine –, iar marele turn construit de genovezi trona peste dealurile oraşului. Dincolo de golful Cornului de Aur, vechiul oraş Stambul, căzut în mizerie, dar în acelaşi timp magnific, se intersecta cu mai spaţiosul cartier modern în care locuiau străinii. Istanbul era un oraş cu foarte multe amintiri şi căminul a nenumărate popoare.

Constantinopolul era înconjurat de ape, iar vechiul oraş era păzit din trei părţi. La nord-vest, se întindea Bosforul care pătrundea în Marea

Neagră, înspre Rusia şi Asia Centrală; la sud-vest, se afla Marea Marinara, prin care puteai intra în Dardanele şi Mediterană. Geografia crease oraşul şi tot geografia îi menţinuse importanţa strategică pe parcursul secolelor. Oraşul fusese un premiu încă din Antichitate, când Iason traversase strâmtorile, iar Alexandru cel Mare repurtase o importantă victorie împotriva persanilor în apropiere, şi până în epoca modernă, când Ecaterina cea Mare a Rusiei şi Wilhelm al II-lea al Germaniei încercaseră să-l cucerească.

Diplomaţia secolului al XIX-lea avusese drept scop principal controlarea unor căi navigabile de o importanţă crucială precum cea din jurul Constantinopolului. Rusia îşi dorea porturi funcţionale tot timpul anului cu acces la mările lumii. În schimb, Marea Britanie susţinea muribundul Imperiu Otoman pentru a-i menţine pe ruşi blocaţi în Marea Neagră. (Marea Britanie cedase ruşilor controlul strâmtorilor doar în cele mai disperate momente ale războiului, dar, din fericire, având în vedere revoluţiile de la 1917, Rusia nu a avut cum să se bucure de acest premiu.) Turcii otomani, care ajunseseră odinioară la porţile Vienei, nu mai aveau mare lucru de spus acum. Nici măcar revolta Junilor Turci care precedase Marele Război nu a reuşit să oprească declinul imperiului. Poarta Otomană îşi pierdea din posesiuni, atât în Balcani, cât şi în Africa de Nord.

În 1914, conducătorii otomani au decis să înfrunte Rusia, la acel moment aliată cu Marea Britanie, aşa că au intrat în război de partea Germaniei şi Austro-Ungariei. Au pariat şi au pierdut. Imperiul Otoman a dat dovadă de un curaj uimitor în luptă ţinând cont de faptul că era relativ slăbit. În Mesopotamia şi la Gallipoli, soldaţii turci i-au umilit pe Aliaţii care se aşteptaseră să repurteze victorii rapide. Însă în 1918,

norocul otomanilor s-a sfârşit. În septembrie, odată cu prăbuşirea Bulgariei, Aliaţii au primit cale liberă să pătrundă în Constantinopol prin vest, iar trupele britanice şi indiene au presat din sud şi est. Cuirasatele Aliaţilor se strângeau în număr mare în extremitatea estică a Mediteranei. Singura graniţă rămasă în picioare era cea de nord-est, Poarta învecinându-se aici cu vechiul Imperiu Rus aflat în dezintegrare, însă otomanii erau prea slăbiţi pentru a profita de această situaţie. Dacă imperiul lor se redusese bucată cu bucată înainte de război, acum se topea ca un fulg de zăpadă. Din Mesopotamia până în Palestina şi din Siria până în Peninsula Arabică, teritoriile arabe se eliberaseră. În extremitatea estică a Mării Negre, popoarele supuse – armenii, georgienii, azerii, kurzii – se străduiau să formeze noi state la graniţa cu Rusia. „Majoritatea turcilor aşteaptă cuprinşi de deznădejde rezultatul Conferinţei de Pace", a transmis un diplomat american. Asemenea multor alte popoare, sperau că americanii aveau să le vină în ajutor; autodeterminarea avea să salveze măcar zonele vorbitoare de turcă din Tracia de Est şi Anatolia.1 La Constantinopol, intelectualii au înfiinţat o Societate a principiilor wilsoniene.2

Cei aflaţi la conducerea imperiului în timpul războiului au demisionat în prima săptămână a lunii octombrie şi au părăsit ţara la bordul unui cuirasat german. Guvernul provizoriu a transmis britanicilor că îşi dorea pacea. Marea Britanie a fost de acord să înceapă de îndată negocierile pe insula Mudros din Marea Egee, alegând acest loc şi pentru a-i ţine pe francezi deoparte. Deşi britanicii se consultaseră cu francezii cu privire la condiţiile armistiţiului, au invocat bizarul argument că, din moment ce Imperiul Otoman îi contactase pe ei primii, Marea Britanie avea responsabilitatea de a se ocupa de negocieri. Guvernul francez şi amiralul francez de rang înalt de pe Mudros au protestat zadarnic. Toate negocierile au fost prezidate de comandantul britanic, amiralul Arthur Calthorpe.3

Delegaţii otomani au fost conduşi de Hussein Rauf, un tânăr erou al Amiralităţii şi noul ministru al marinei. În 28 octombrie au urcat pe nava amiral a lui Calthorpe, *Agamemnon*. Negocierile au fost civilizate, chiar amiabile. În opinia lui Rauf, Calthorpe a fost cinstit şi direct, conferindu-i chiar un sentiment de siguranţă în momentul în care a promis că Marea Britanie avea să trateze cu blândeţe Turcia, căci doar atât mai rămăsese din imperiu. Probabil că oraşul

Constantinopol nu avea să fie ocupat; a subliniat că avea să interzică trupelor greceşti şi italiene, coşmarul turcilor, să acosteze în zonă. Odată ajuns acasă, Rauf i-a mărturisit unui reporter: „Vă asigur că în Istanbulul nostru nu va ancora nici măcar picior de soldat inamic". Britanicii îi trataseră extraordinar de bine: „Armistiţiul încheiat este mai mult decât am sperat". Deşi acceptase toate clauzele prezentate de britanici, Rauf avea încredere în Calthorpe, care îi promisese că termenii armistiţiului nu aveau să fie interpretaţi în mod nedrept. De fapt, britanicii nu doreau decât liberă trecere prin strâmtori. De ce şi-ar fi dorit să ocupe Constantinopol sau orice altă regiune? Rauf şi-a spus sieşi că, în fond şi la urma urmei, britanicii deja ocupaseră teritoriile arabe: „Nu mă pot gândi la nicio altă zonă care să fie importantă pentru interesele lor naţionale şi pe care să dorească s-o ocupe". 4

În 30 octombrie, când cei doi au semnat armistiţiul, au ţinut un discurs şi au ciocnit cu bucurie două cupe de şampanie. Rauf „mi-a ţinut un mic discurs fermecător, în care mi-a mulţumit pentru ospitalitatea şi consideraţia acordată, căci teoretic el era un inamic", i-a scris căpitanul navei *Agamemnon* soţiei sale. Fotografia celor doi tineri gemeni ai căpitanului fusese o sursă de inspiraţie pentru Rauf. „Nu-i aşa că este frumoasă?" 5

Guvernul britanic de la Londra a fost încântat la auzul veştilor referitoare la semnarea armistiţiului şi a început să discute cele mai bune tactici de ocupare a Constantinopolului, în conformitate cu „mentalitatea tipică Orientului". Britanicii şi aliaţii lor intenţionau să aplice cu stricteţe condiţiile armistiţiului. Toate garnizoanele turceşti trebuiau să se predea; liniile de cale ferată şi telegraf urmau să fie administrate de Aliaţi; porturile turceşti aveau să fie puse la dispoziţia cuirasatelor aliate. Însă cea mai periculoasă clauză era a şaptea, care preciza doar atât: „Aliaţii au dreptul să ocupe orice punct strategic în cazul în care se ivesc evenimente care pot fi considerate o ameninţare la adresa siguranţei lor". Câţiva ani mai târziu, Rauf a privit retrospectiv situaţia: „În ţara noastră, exista o convingere generală că Franţa şi Anglia erau două ţări care îşi respectau nu numai pactele scrise, ci şi promisiunile verbale. Şi eu eram la fel de convins de aceasta. Ce ruşine că ne-am înşelat în convingerile şi credinţele noastre!" 6

Din avanpostul său aflat undeva departe în sud, lângă graniţa cu Siria, un prieten de-ai lui Rauf, la rândul său erou de război, a trimis o scrisoare dispreţuitoare guvernului turc: „Părerea mea sinceră – şi vă spun acest lucru fără ocolişuri – este că dacă ne demobilizăm trupele şi cedăm în faţa dorinţelor britanicilor, fără să luăm nicio măsură pentru a pune capăt neînţelegerilor şi interpretărilor greşite ale termenilor armistiţiului, ne va fi imposibil să mai înfrânăm în vreun fel planurile acaparatoare ale britanicilor". 7 Mustafa Kemal – cunoscut mai bine astăzi sub numele de Atatürk – a plecat în grabă spre Constantinopol şi a îndemnat toate personalităţile cu care a putut stabili întâlniri, de la politicieni de vază până la sultan, să formeze un guvern naţionalist puternic care să facă faţă străinilor. Deşi acesta a câştigat simpatia multora, sultanul a preferat să-i împace pe Aliaţi. În noiembrie 1918, sultanul a dizolvat parlamentul şi a încercat să guverneze prin propriii săi oameni.

Măreaţa dinastie a sultanilor din care se trăsese şi Soliman Magnificul se sfârşea cu slabul Mehmet al VI-lea. Principala sa realizare era că supravieţuise domniei celor trei fraţi ai săi: unul care fusese înlăturat de la putere când înnebunise; crudul şi paranoicul succesor al acestuia, care se temea atât de tare de duşmanii săi, încât a angajat un eunuc să tragă primul fum din fiecare ţigară pe care şi-o aprindea; şi un bătrân timid care domnise până în vara anului 1918. Mehmet al VI-lea era zdravăn la cap, dar era greu să-ţi dai seama dacă avea vreo idee în ţeasta sa osoasă. A preluat conducerea încercat de grele presimţiri: „Sunt într-o situaţie fără speranţă, i-a mărturisit el unui conducător religios. Rugaţi-vă pentru *„8

mine. °

Tronul care la un moment dat inspirase teamă întregii lumi nu mai avea acum nicio importanţă. Ordinele guvernului, transmitea un reprezentant american, „nu sunt recunoscute decât arareori în provincii, iar siguranţa publică aproape că este inexistentă în Asia Mică" 9. Deşi iniţial Constantinopolul nu a fost ocupat oficial, soldaţii şi diplomaţii aliaţi „erau pretutindeni – dând sfaturi şi sugestii" 10. Navele de luptă ale Aliaţilor împânziseră portul, ancorând atât de aproape unele de celelalte încât păreau o masă solidă. „Sunt bolnav", murmură sultanul. „Nu mă pot uita pe geam. Detest să le văd". Atatürk

însă avea o altă viziune asupra situaţiei: „Vor pleca, aşa cum au venit”. 11

Atatürk era un individ complicat, curajos, hotărât şi periculos, iar portretul său, cu ochii de un albastru strălucitor, încă este vizibil pretutindeni în Turcia contemporană. În 1919, foarte puţini străini auziseră de el; patru ani mai târziu, i-a umilit pe francezi şi britanici şi a format noul stat-naţiune al Turciei. Ziua comemorării morţii sale, 10 noiembrie, este zi de doliu naţional. Putea fi nemilos, aşa cum remarcaseră atât prietenii, cât şi duşmanii săi; după ce a repurtat cele mai importante victorii, i-a acuzat de trădare pe unii dintre cei mai vechi asociaţi, printre care şi pe Rauf. Putea fi şi fermecător, aşa cum au descoperit nenumăratele femei din viaţa lui. Copiii îl iubeau, iar el le împărtăşea sentimentele; însă a fost întotdeauna de părere că nu era rău că nu avea moştenitori, căci fiii marilor personalităţi erau de obicei nişte degeneraţi. Era raţional şi pasionat de ştiinţă, dar mai târziu, spre bătrâneţe, a devenit fascinat de esoterism. A interzis postului de radio din Ankara să difuzeze muzică tradiţională turcească; cu prietenii săi însă asculta acest gen de muzică. Îşi dorea emanciparea femeilor din Turcia, dar a divorţat de singura femeie cu care s-a căsătorit vreodată conform tradiţiei musulmane. Era un dictator care a încercat să impună democraţia cu forţa. În 1930, a înfiinţat un partid de opoziţie, ai cărui lideri i-a numit tot el; când partidul a început să-l conteste, l-a interzis. Era capricios, dar corect în felul lui. Subalternii lui ştiau că trebuiau să ignore orice ordin pe care l-ar fi dat noaptea, pe parcursul obişnuitelor sale accese de beţie.12

Bărbatul care a creat Turcia modernă s-a născut la periferia vechiului Imperiu Otoman, în portul Salonika din Macedonia. Mama sa era o ţărancă semianalfabetă, iar tatăl, un negustor fără succes. La fel ca Imperiul Otoman, şi Salonika era căminul a nenumărate naţionalităţi. Până şi muncitorii din porturi vorbeau cinci limbi. Aproximativ jumătate din locuitorii oraşului erau evrei; restul erau turci, greci, armeni sau albanezi.13 Europenii occidentali dominau comerţul şi negoţul exact la fel cum naţiunile europene dominau Imperiul Otoman.

Încă de la o vârstă fragedă, Atatürk a început să aibă un dispreţ profund faţă de religie, un sentiment care nu l-a părăsit niciodată. Islamul – conducătorii şi sfinţii religiei – era „un pumnal otrăvit

îndreptat către inima poporului meu". Începând cu o seară din anii studenţiei sale în care a văzut un grup de şeici şi dervişi biciuind nebuneşte o mulţime de oameni, a început să deteste ceea ce a considerat a fi fanatism primitiv. „Refuz categoric să cred că astăzi, în universul iluminat al ştiinţelor, cunoaşterii şi civilizaţiei sub toate formele ei, în comunitatea avansată a Turciei, există indivizi atât de primitivi, încât caută bunăstarea materială sau morală ascultând de îndrumarea unor oarecare şeici". 14

În ciuda obiecţiilor mamei sale, a insistat să urmeze cursurile şcolilor militare. Pe atunci, scopul acestor instituţii nu era simpla pregătire a viitorilor conducători; acestea erau şi un nucleu al sentimentelor naţionaliste şi revoluţionare din ce în ce mai răspândite. Atatürk avea o înclinaţie pentru matematică şi politică. A învăţat franceza pentru a putea citi în original lucrările filosofilor politici, precum Vbitaire sau Montesquieu. La nouăsprezece ani, Atatürk a fost acceptat în rândurile colegiului de infanterie de la Constantinopol. S-a mutat în acest oraş, pe care l-a considerat o capitală mondenă şi cosmopolită. Mai puţin de jumătate din locuitori erau musulmani.15 Restul erau un amestec de evrei sefarzi, ai căror strămoşi scăpaseră de persecuţiile Spaniei creştine cu secole în urmă, patrioţi polonezi care fugiseră din Imperiul Rus, armeni ortodocşi, români, albanezi şi greci. În pofida a patru secole de domnie otomană, grecii încă dominau comerţul. (Chiar şi după cel de-al Doilea Război Mondial, mai mult de jumătate dintre membrii Camerei de comerţ aveau nume greceşti.16) Europenii administrau cea mai mare parte a ramurilor industriale importante, iar creditorii occidentali menţineau guvernul pe linia de plutire şi îi supravegheau finanţele. Otomanii erau acum atât de slăbiţi, încât erau nevoiţi să ofere occidentalilor privilegii şi scutiri speciale. De exemplu, europenii erau scutiţi de taxe şi nu puteau fi deferiţi tribunalelor otomane. Aşa cum a scris cu tristeţe un jurnalist turc: „Am rămas nişte simpli spectatori, care privesc neputincioşi cum comerţul, negoţul, chiar şi colibele noastre vechi sunt oferite străinilor". 17

Colegiul de infanterie la care studia Atatürk se afla pe partea de nord a Cornului de Aur, în cartierul mai nou al oraşului, traversat de bulevarde largi şi iluminat cu lămpi cu gaz. Aici se aflau clădirea Operei, cafenelele, Camera de comerţ, băncile, magazinele cu cele mai la modă articole de îmbrăcăminte din Europa şi chiar şi bordeluri

având canapele roz de satin exact ca la Paris. Cu toate că a explorat entuziasmat oraşul, chefuind, preacurvind şi citind în exces, Atatürk a rămas întotdeauna împărţit sufleteşte în ceea ce privea Constantinopolul. Era un oraş de care te puteai bucura, dar periculos pentru un guvern.18 Ulterior, a mutat capitala mult mai în interiorulţării, în obscurul oraş Ankara.

Asemenea multor alţi tineri ofiţeri ai perioadei antebelice, Atatürk a cochetat cu societăţile secrete care se angajaseră să ofere imperiului o constituţie modernă. Şi el şi-a pus speranţele în revoluţia de la 1908 şi a fost dezamăgit când aceasta a dat greş, iar imperiul nu a devenit mai puternic.19 În 1908, Austria a anexat Bosnia şi Herţegovina, iar Bulgaria şi-a declarat independenţa. În 1911, Italia, cea mai slabă dintre puterile europene, i-a declarat război şi a ocupat Libia. După războaiele balcanice din 1912 şi 1913, Imperiul Otoman a pierdut Albania, Macedonia şi o parte din Tracia, inclusiv Salonika. Până în 1914, din partea europeană a imperiului, care odinioară se întinsese până în Ungaria, nu mai rămăsese decât o mică enclavă în Tracia, adăpostită în sudul Bulgariei. În şase ani, turcii pierduseră o suprafaţă de peste un milion de kilometri pătraţi.

Când a izbucnit Marele Război, Atatürk se bucura de viaţă îndeplinind funcţia de diplomat în Bulgaria. La Sofia, a fost pentru prima dată la operă; cincisprezece ani mai târziu, includea o clădire a Operei în planurile urbanistice ale noii capitale de la Ankara. S-a apucat de dansuri de societate; mai târziu, în noua sa republică, funcţionarii publici erau obligaţi să danseze la balurile oficiale pentru că „aşa se făcea în Occident" 20. La începutul anului 1915, *2 fost numit în funcţia de comandant al noii divizii care era aruncată în luptă pentru a apăra peninsula Gallipoli. Foarte multe personalităţi de vază din statele aliate şi-au pătat reputaţia la Gallipoli; Atatürk însă şi-a clădit un nume în aceste lupte. Aşa cum a scris ulterior autorul relatării oficiale britanice, „arareori în istorie pot eforturile unui singur comandant de divizie să exercite, în trei ocazii distincte, o influenţă atât de profundă nu numai asupra cursului unei bătălii, dar şi asupra sortii unei campanii şi chiar şi destinului unei naţiuni" 21.

La sfârşitul războiului, Atatürk s-a întors în Constantinopol, un oraş foarte diferit de capitala de care îşi amintea. Era penurie de cărbune, iar locuitorii sufereau de foame. Un turc, copil la acea vreme,

îşi amintea cum mama sa se străduia să hrănească familia: „Ni se părea că trăisem dintotdeauna cu linte, supă de varză şi coca aceea neagră şi uscată care ţinea loc de pâine". Guvernul era în faliment. La colţ de stradă, ofiţeri de vază vindeau lămâi, fiindcă pensiile nu le ajungeau. Iar refugiaţii se scurgeau cu miile în oraş: ruşi care fugeau din calea războiului civil, armeni care căutau disperaţi un loc în care să se simtă în siguranţă şi turci care îşi părăseau căminele din Orientul Mijlociu şi Europa. Până la sfârşitul anului 1919, circa 100.000 de oameni dormeau pe străzile oraşului. Singurii turci care prosperau erau negustorii de pe piaţa neagră şi criminalii. Prin oraş circulau tot felul de zvonuri nebuneşti: într-o zi, mulţimi

* de oameni au luat-o la goană înspre Sfânta Sofia pentru că auziseră că în bazilică se atârnau la loc clopotele creştine.22

Locuitorii greci ai oraşului cădeau pradă visului de a restaura conducerea elenă în regiune şi fluturau steagul albastru cu alb la ferestre; un tablou gigantic înfăţişându-l pe premierul grec Venizelos a fost aşezat într-una dintre cele mai mari pieţe din oraş. Patriarhul grec trimitea scrisori dure către Paris, denunţându-i pe turci şi cerând ca oraşul Constantinopol să redevină grecesc. Creştinilor greci li s-a ordonat să înceteze orice cooperare cu autorităţile turceşti. Grecii erau „gata să şi-o ia în cap", după cu a spus un diplomat englez.23 Grecii mai temerari îi hărţuiau pe turci pe străzile oraşului şi îi obligau să-şi dea jos fesurile.

Ofiţerii şi birocraţii aliaţi au sosit în număr mare la Constantinopol pentru a supraveghea armistiţiul., Atmosfera, şi-a reamintit un tânăr englez, era veselă, viciată şi încântătoare. În cafenele, lumea dansa şi cânta". În cluburile de noapte, ruşii albi cântau cântece melancolice, iar tinerii refugiaţi chipeşi îşi vindeau trupurile pentru o masă caldă. Puteai să te iei la întrecere cu bărci cu motor pe Marea Marmara, să călăreşti însoţit de câini de vânătoare peţ armul asiatic al Bosforului şi să cumperi antichităţi superbe cu numai câţiva cenţi.24 Aliaţii au împărţit neoficial Constantinopolul în sfere de influenţă şi au preluat cea mai mare parte a administraţiei oraşului; poliţia locală se afla în mâinile lor şi şi-au înfiinţat propriile tribunale. În momentul în care presa turcă a început să-i critice, Aliaţii au preluat conducerea comitetului de cenzură. Practic, oraşul a fost ocupat oficial

în martie 1920, dar diferenţa faţă de perioada de ocupaţie anterioară neoficială a fost greu de sesizat.

În afara oraşului, în Tracia şi Asia Mică, ofiţerii aliaţi supravegheau capitularea trupelor. Francezii au ocupat un oraş important, Alexandretta (Iskenderun de astăzi), şi în primele luni ale anului 1919 au început să avanseze spre interiorul continentului. În ansamblu însă, britanicii au fost mai populari; aşa cum a comentat o doamnă din sud: „*Les anglaisontenvoyélesfilsdeleurs*Lords, *maislesfrançaisontenvoyésleursvalets*[13]”*15*. Guvernul sultanului, la fel de slăbit şi demoralizat ca liderul său, nu a luat nicio măsură, căci singurul său scop era să-i mulţumească pe Aliaţi.

Aliaţii nu erau însă într-o dispoziţie paşnică. Unii, precum Curzon, care prezida comitetul guvernamental responsabil cu politica britanică în Orient, erau de părere că venise vremea să se descotorosească „de acest cancer care otrăvise viaţa europeană”. Constantinopolul era leagănul corupţiei şi nenumăratelor vicii şi intrigi care se răspândiseră şi îi infectaseră şi pe europenii inocenţi. Conferinţa de Pace era şansa de a extirpa o dată pentru totdeauna rădăcinile acestui rău: „prezenţa turcilor în Europa a constituit sursa unui rău incomensurabil pentru toate popoarele implicate. Nu pot nominaliza nici măcar un interes, fie el turcesc sau aparţinând unei alte naţiuni, pe care această entitate să-l fi satisfăcut pe parcursul celor aproape 500 de ani de existenţă”. Deşi Curzon ar fi trebuit să fie mai imparţial, căci studiase istoria, a afirmat: „Într-adevăr, sursele ne confirmă că această domnie a fost una coruptă, oprimantă, dominată de intrigi şi masacre la un nivel care aproape că nici nu suferă comparaţie în întreaga istorie a universului oriental”. 26 Prim-ministrul său era de aceeaşi părere; asemenea multor liberali, Lloyd George îşi moştenise ostilitatea faţă de turci de la marele Gladstone.

Se punea întrebarea: ce stat avea să ia locul Imperiului Otoman? Marea Britanie încă voia să se asigure că strâmtorile nu aveau să fie folosite de navele de luptă ostile şi voia să protejeze în continuare ruta către India prin Canalul de Suez. În plus, trebuia luat în calcul şi un element nou: transporturile din ce în ce mai importante de petrol, care soseau în Europa de la Moşul şi din Persia prin Imperiul Otoman.

[13] „Englezii și-au trimis fiii lorzilor lor, pe când francezii și-au trimis valeții“ (în orig., în 1b. franceză). (N. red.)

Marea Britanie nu voia fie singura ţară responsabilă pentru aceste transporturi; şi era evident că Grecia nu-şi putea asuma o asemenea sarcină; pe de altă parte, Londra nu voia ca o alta putere, ca de exemplu aliata sa Franţa, să se implice în această regiune. Cele două state se luptaseră vreme de secole ba în Europa, ba în Africa de Nord, India, Africa şi Orientul Mijlociu, iar prietenia lor era o chestiune relativ recentă, care rezistase testului războiului, dar nu era încă sigur că avea să facă faţă testului păcii. Deja intraseră în dispute cu privire la teritoriile arabe ale Imperiului Otoman. Oare Marea Britanie chiar îşi dorea să vadă nave franceze în extremitatea estică a Mediteranei şi baze militare franceze de-a lungul coastei? Curzon era aproape sigur că răspunsul era unul negativ:

Mi-am petrecutobunăparteavieţii melepublicelovindu-mă deambiţiile politicealeFranţei înTunis, *înSiamşi aproapeînfiecareregiuneîndepărtatăalumiiîncareajungşi francezii*. *Dinmotivedesiguranţă naţională*, *amfostconvinşi săîncheiemoalianţă cufrancezii*, *care*, *spereu*, *vadura*, *darcaracterullornaţional estediferitdealnostru*, *iarintereselelorpoliticeseaflăînmultecazurilapolulopus*. *Mătem*, *şi spunacestlucrucutoatăseriozitatea*, *căFranţa vafiaceamareaputerecarenevadacelemaimultemotivedeîngrijorarepeviitor*.

„Ar fi o mare greşeală, a continuat el, să le permitem francezilor să capete influenţă în Orientul Mijlociu. Franţa este un stat foarte organizat, este foarte cutezătoare, are o imaginaţie extraordinară şi o mare putere de negociere cu popoarele orientale”. 27

Nici francezii nu aveau mai multă încredere în britanici. În plus, Franţa avea interese deosebite în Imperiul Otoman: de la protejarea fraţilor creştini până la investiţiile franceze de anvergură.28 însă pentru Franţa negocierea cu Germania era mult mai importantă decât ceea ce se întâmpla în Imperiul Otoman sau în Balcani. Indiferent de părerile lobby-ului său colonial, Clemenceau avea să accepte un compromis cu Marea Britanie pentru că avea nevoie de susţinerea acesteia în Europa. Deşi nu voia ca partea asiatică a Turciei să dispară cu desăvârşire, cel puţin în primă fază, Clemenceau nu s-a arătat prea convins de revendicările Greciei în Asia Mică. În privinţa părţii

europene însă, a susţinut pretenţiile grecilor în Tracia.29 Era în interesul Franţei ca Grecia să blocheze revendicările italienilor.30

Pe parcursul războiului, Marea Britanie, Franţa şi Rusia au dezbătut în repetate rânduri viitorul Imperiului Otoman. În 1916, reprezentanţii britanic şi francez, sir Mark Sykes, respectiv Georges Picot, au ajuns la o înţelegere potrivit căreia statele lor aveau să împartă teritoriile vorbitoare de arabă şi, în regiunile vorbitoare de turcă, Franţa avea să primească o zonă care se întindea la nord de Siria înspre Cilicia. Ruşii, cărora li se promisese că vor anexa Constantinopolul şi strâmtorile, şi-au dat acordul, punând condiţia să primească provinciile turce din Caucaz, învecinate cu ţara lor. Decizia noului guvern bolşevic de a încheia pacea cu Puterile Centrale a anulat acel acord. Marea Britanie şi Franţa au rămas cele mai importante puteri din Orientul Mijlociu şi spre sfârşitul războiului, au devenit tot mai suspicioase una faţă de cealaltă.

În 30 octombrie, Lloyd George şi Clemenceau s-au certat aprig în cadrul Consiliului Suprem pentru că Marea Britanie insista să negocieze de una singură armistiţiul cu Turcia. „S-au războit în cuvinte ca două ţaţe", a transmis House.31 Lloyd George i-a spus lui Clemenceau:

Cuexcepţia MariiBritanii, nimeninuacontribuitcumaimultdeomânadesoldaţi negrilaofensivadinPalestina. Amfostcuadevăratsurprinsdelipsadegenerozitateafişată deguvernulfrancez. Engleziidetaşaseră laacelmoment500.000desoldaţi pepământturcesc. Engleziicapturaseră treisaupatruarmateturceşti şi pierduseră sutedemiideoameniînrăzboiulcuTurcia. Celelalteguvernetrimiseseră doarcâtevamiliţii denegricasănesupraveghezesănucumvasăjefuimSfântulMormânt! însăcândavenitvorbadesemnareaunuiarmistiţiu, s-acreat toatăaceastămarevâlvă? 1

Argumentul lui Lloyd George nu era tocmai corect; aşa cum a subliniat şi Clemenceau cu altă ocazie, proporţional vorbind, britanicii trimiseseră mult mai puţine trupe pe Frontul de Vest. „Am fost şi rămân de părere că dacă trupele de albi pe care le-aţi trimis acolo ar fi fost detaşate împotriva nemţilor, războiul s-ar fi putut încheia cu câteva luni mai devreme". 33 Cu toate acestea, francezii au ales să facă

un pas înapoi în chestiunea armistiţiului, aşa cum a arătat şi Pichon, „în spiritul concilierii pe care guvernul francez simţea nevoia să-l afişeze ori de câte ori se confrunta cu Marea Britanie". 34 însă când s-a pus problema împărţirii prăzii de război, acest spirit a dispărut cu desăvârşire.

Făuritorii păcii au dezbătut problema Imperiului Otoman de abia în 30 ianuarie 1919 şi chiar şi atunci numai în contextul dificilelor discuţii cu privire la acordarea mandatelor în fostele colonii germane. Lloyd George, care îşi petrecuse săptămâna precedentă intermediind o înţelegere între americani şi reprezentanţii recalcitranţi ai dominicanelor, a menţionat în treacăt Imperiul Otoman ca exemplu de teritoriu în care era nevoie de mandate. Pentru ca turcii nu se pricepuseră deloc să guverneze popoarele supuse, trebuiau să piardă controlul în toate teritoriile arabe – Siria, Mesopotamia, Palestina şi Arabia însăşi. Pentru că arabii erau civilizaţi, dar nu ştiau încă să se organizeze, aveau nevoie de îndrumare din exterior. Otomanii trebuiau să piardă de asemenea anumite teritorii de la graniţa de nord-est. Se purtaseră înfiorător cu armenii, era evident că trebuia format un stat armean, probabil mandatat de o putere străină. Poate că la sud de Armenia trebuia format şi statul Kurdistan. Totuşi, chiar şi în această configuraţie, mai rămânea de soluţionat statutul teritoriilor în care se vorbea preponderent turca, respectiv fâşia de pământ european, zona strâmtorilor şi Anatolia din Asia Mică. Problema acestora, a spus Lloyd George absent, se putea soluţiona „pe baza meritelor". (Nu a făcut nicio referire la fâşiile de pământ de pe ţărmul Asiei Mici care se întindeau spre interiorul continentului şi care fuseseră promise francezilor, italienilor şi grecilor.)

O altă sarcină importantă a Marilor Puteri, a continuat Lloyd George, era să împiedice confruntările dintre diferitele grupuri etnice din cadrul imperiului. Marea Britanie nu dorea să preia această responsabilitate. Aşa cum a arătat şi Lloyd George, peste un milion de soldaţi ai statelor aliate erau răspândiţi în întregul Imperiu Otoman, iar Marea Britanie acoperea costurile tuturor. „Dacă le menţineau în regiune până când se ajungea la o pace cu Turcia, până când se constituia şi îşi începea lucrările Liga Naţiunilor şi până când ar fi fost aceasta pregătită să rezolve situaţia, atunci costurile aveau să fie

enorme, iar Marea Britanie chiar nu le putea face faţă". 35 Lloyd George trebuia să dea o explicaţie parlamentului britanic.

Lloyd George spera ca Wilson să priceapă aluzia şi să accepte ca Statele Unite ale Americii să preia mandatul unor teritorii, cel puţin în Armenia şi în strâmtori.36 Ideal ar fi fost ca americanii să se decidă să administreze toate zonele turceşti. House a făcut cu siguranţă o aluzie la această posibilitate.37 Însă americanii nu-şi formulaseră încă o poziţie clară faţă de Imperiul Otoman. Îşi făcuseră cunoscută doar antipatia faţă de turci. Misionarii protestanţi americani, care activaseră în Turcia otomană începând cu anii 1820, se întorseseră acasă cu poveşti deplorabile despre un regim ajuns în pragul falimentului. Şi cum îşi desfăşuraseră cea mai mare parte a activităţii printre armeni, au transmis direct de la faţa locului masacrele comise pe parcursul războiului. În Statele Unite ale Americii, au fost strânse sume enorme de bani pentru ajutorarea armenilor.38 încântat, House a pălăvrăgit cu englezii despre diferite modalităţi de a ciopârţi Imperiul Otoman, iar Wilson a luat cu siguranţă în calcul dispariţia completă a acestuia.39

Pe de altă parte, Statele Unite ale Americii nu declaraseră niciodată război Imperiului Otoman, motiv pentru care s-au aflat într-o poziţie delicată în timpul discuţiilor privind hotărârea sorţii acestuia. Singurul punct al lui Wilson care făcea referire la Turcia era ambiguu: „Regiunile turceşti ale actualului Imperiu Otoman trebuie să se bucure de suveranitate în condiţii de securitate, dar celorlalte naţionalităţi care se află acum sub stăpânire turcească trebuie să li se asigure o siguranţă de necontestat a traiului şi o oportunitate de netăgăduit la dezvoltare autonomă". Care erau regiunile turceşti? Cine trebuia să se bucure de dezvoltare autonomă? Arabii? Armenii? Kurzii? Comunităţile greceşti răspândite prin toată Asia Mică?

În momentul în care The Inquiry, grupul de lucru în care se reuneau experţii americani, şi-a redactat memorandumul din 18 decembrie, s-a precizat că Turcia în sine (nedefinită) trebuia să beneficieze de un tratament corect şi că popoarele supuse trebuiau eliberate de sub jugul opresiunii şi proastei guvernări, lucru echivalent prin urmare cu „autonomie" pentru Armenia şi „protecţie" pentru zonele arabe.40 Pe de altă parte, comentariul oficial adus Celor Paisprezece Puncte, publicat în octombrie 1918, făcea referire la instituirea unui control internaţional asupra oraşului Constantinopol

şi a strâmtorilor, poate un mandat grecesc pe ţărmul Asiei Mici, unde se afirma eronat că populaţia majoritară era reprezentată de greci, şi posibile mandate americane în Constantinopol, Armenia şi chiar în Macedonia balcanică.41 înainte de începerea Conferinţei de Pace, lumea şi-a închipuit că Statele Unite ale Americii urmau să preia cel puţin mandatul în Armenia şi în strâmtori.42 Nu toată lumea era mulţumită. Amiralii britanici, care tocmai scăpaseră de ameninţarea rusească, nu voiau să aibă de-a face cu americanii în extremitatea estică a Mediteranei.43 Şi Ministerul pentru India avea motive de îngrijorare. Mehmet al VI-lea nu erau numai sultan otoman, ci şi calif, conducătorul spiritual al musulmanilor de pretutindeni. Alungarea sa din Constantinopol sau simpla sa plasare sub supravegherea unei puteri străine i-ar fi putut înfuria pe musulmanii indieni.44 Lloyd George a ignorat pur şi simplu obiecţiile acestora.45

Aşa cum a procedat şi în multe alte împrejurări, Conferinţa de Pace a amânat luarea deciziilor importante. Cu prilejul întâlnirii din ianuarie, Wilson a sugerat organizarea unei reuniuni în care consilierii militari să analizeze cum putea fi împărţită în mod egal povara ocupării teritoriilor turceşti între Marile Puteri.» Această analiză va lămuri chestiunea", a spus Lloyd George. Bineînţeles că nu a făcut-o. La momentul cuvenit, s-a primit şi raportul, care a fost discutat pe scurt în 10 februarie; a fost inclus pe agenda reuniunii din ziua următoare, moment în care chestiunea graniţelor Belgiei s-a dovedit a fi mult mai interesantă.46

În 26 februarie, delegaţia armeană şi-a făcut apariţia în faţa Consiliului Suprem, aducându-le aminte făuritorilor păcii că problema Imperiului Otoman nu fusese încă soluţionată. Boghos Nubar Paşa era un individ plăcut, bogat şi educat. Tatăl său fusese prim-ministrul Egiptului. Avetis Aharonian era un poet dur şi cinic originar din Caucaz. Boghos vorbea în numele diasporei armene, iar Aharonian în numele patriei, acea regiune muntoasă situată între Rusia, Persia şi Turcia. Urmând un model care acum le era bine-cunoscut făuritorilor păcii, au făcut apel la istorie – armenii trăiseră vreme de secole în respectiva regiune –, la stăruinţa îndârjită a creştinismului armean, la serviciile depuse în slujba Aliaţilor (unii armeni luptaseră în armatele ruseşti) şi la promisiunile Aliaţilor. Şi, asemenea celorlalte delegaţii, au revendicat un teritoriu vast, care se întindea din sudul şi vestul

Caucazului până la Marea Mediterană. Spre deosebire de alte state petiţionare, au cerut protecţia unei puteri străine, o idee înţeleaptă având în vedere trecutul lor şi statele învecinate.47 Şi-au pus speranţele în Statele Unite ale Americii., Aproape că nu trecea nicio zi, a spus un expert american, iară ca armenii îndoliaţi, cu bărbi lungi şi îmbrăcaţi în negru să nu asalteze cu rugăminţi delegaţia americană sau, câteodată, să apeleze chiar la preşedinte, descriind situaţia cu adevărat îngrozitoare din regiunea lor de baştină". 48

Istoria armenilor a fost una dintre cele mai triste poveşti de la Conferinţa de Pace. Poporul armean trăise sub stăpânire străină încă din 1375, când fusese cucerit ultimul stat independent al Armeniei, şi până în primăvara anului 1918, când forţele naţionaliste au proclamat Republica Armeniei pe un teritoriu odinioară rusesc. La începutul secolului al XIX-lea, când ruşii au început să avanseze în Caucaz, regiunile locuite de armeni au fost împărţite între Rusia, Imperiul Otoman şi Persia. Armenii, dintre care mulţi erau simpli agricultori, au devenit ruşi, turci sau persani, dar pe măsură ce principiile naţionalismului şi autodeterminării se impuneau în est, visul renaşterii naţionale armene a început să prindă contur. Deşi viziunea lor nu era coerenta – căci armenii nu se puseseră încă de acord asupra valorilor pe care avea să le îmbrăţişeze ţara lor, dacă avea să fie creştină, seculară, conservatoare, radicalistă, proturcă sau prorusă –, era din ce în ce mai puternică. Din păcate însă, naţionalismul armean nu era singurul curent care se năştea în acea regiune a lumii.

„Cine îşi mai aminteşte astăzi de armeni?", a întrebat cinic Hider. Făuritorii păcii reuniţi la Paris în 1919 îşi aduceau prea bine aminte de ororile comise de turci împotriva armenilor, iar lumea încă nu se obişnuise cu tentativele de exterminare a unor întregi popoare. Crimele au început în anii 1890, când vechiul regim otoman lovea cu sălbăticie în orice grup oponent. Trupele otomane şi kurzii din regiune, la rândul lor aflaţi în plin avânt naţional, s-au dezlănţuit împotriva satelor armene. Junii Turci, care au preluat guvernarea în 1908, au promis o nouă eră, având un discurs despre un stat secular şi multietnic, dar visau în acelaşi timp la unirea cu alte popoare turcice din Asia Centrală. În acel univers panturanic, armenii şi alţi creştini nu aveau ce să caute.

În momentul în care Imperiul Otoman a intrat în război, Enver Paşa, unul dintre triumvirii Junilor Turci care condusese Constantinopolul începând din 1913, şi-a trimis cea mai mare parte a armatelor înspre est, împotriva Rusiei. Rezultatul, vizibil în 1915, a fost dezastruos. Ruşii distruseseră o armată otomană numeroasă şi păreau gata să avanseze în Anatolia exact în momentul în care Aliaţii ancorau în Gallipoli, în vest. Triumviratul a ordonat deportarea armenilor din estul Anatoliei pe motiv că aceştia ar fi fost potenţiali sau reali trădători. Foarte mulţi dintre ei au fost măcelăriţi înainte să plece; alţii au murit de foame sau boli pe parcursul marşului forţat spre sud. Dacă adevăratul scopul al guvernului otoman a fost să-i extermine rămâne o chestiune foarte disputată şi astăzi, la fel ca şi numărul morţilor, estimat undeva între 300.000 şi 1.500.000.49

Opinia publică occidentală a fost consternată. În Marea Britanie, cauza armeană a atras foarte mulţi susţinători, de la ducele de Argyll până la tânărul Arnold Toynbee. Copiilor britanici li se spunea să-şi aducă aminte de armenii care muriseră de foame atunci când nu mâncau tot din farfurie. În Statele Unite ale Americii, s-au strâns sume imense de bani pentru a-i ajuta pe armeni. Clemenceau a scris prefaţa unei cărţi în care erau descrise atrocităţile: „Într-adevăr, la începutul secolului XX, la o distanţă de cinci zile de mers de Paris, au fost comise atrocităţi îngrozitoare fără vreo teamă de consecinţe, mânjind cu sânge o ţară întreagă – atrocităţi atât de îngrozitoare încât nu ni le-am putea imagina nici măcar în cele mai primitive dintre epoci”. Lansing, un individ de obicei reţinut, i-a scris lui Wilson, care avea la rândul lui puternice sentimente proarmene: „aceasta este una dintre cele mai întunecate pagini din istoria acestui război”. „Spuneţi-le armenilor că sprijin cauza lor”, a exclamat Orlando. Lloyd George a promis că Armenia nu avea să se mai întoarcă vreodată sub „tirania distrugătoare” a turcilor. „Nu exista vreun om de stat britanic, indiferent de partidul din care făcea parte – a scris el în memoriile sale –, care să nu creadă că, dacă reuşeam să învingem acest imperiu inuman, principala condiţie de pace pe care trebuia să o impunem era salvarea văilor armeneşti de proasta şi sângeroasa guvernare care le întinase prin infamiile comise de turci”. 50

Nişte sentimente frumoase care de fapt nu au însemnat nimic concret. În cadrul Conferinţei de Pace, chiar şi acordurile principiale

păleau în faţa altor considerente. Armenia era undeva departe, înconjurată de duşmani, iar Aliaţii aveau puţine forţe detaşate în zonă. Trimiterea de armament şi ajutoare, într-un moment în care resursele erau limitate, era o sarcină complicată. Ajutoarele erau departe, iar inamicii Armeniei se aflau în imediata sa apropiere. Ruşii, reprezentaţi de armatele Albilor sau de bolşevici, avansau spre sud şi nu aveau de gând să tolereze Armenia sau orice alt stat independent în Caucaz. De cealaltă parte a graniţelor Armeniei se aflau turcii, care aveau deja resentimente puternice faţă de pierderile teritoriale, la care se adăugau cele suplimentare pe care le-ar fi implicat revendicările armenilor.

Prietenii Armeniei de la Paris erau lipsiţi de entuziasm şi de fermitate. Este adevărat că englezii puteau obţine anumite avantaje dacă preluau mandatul în Armenia – protejarea transportului de petrol din portul Baku de la Marea Caspică către portul Batumi de la Marea Neagră şi crearea unei bariere între bolşevism şi posesiunile britanice din Orientul Mijlociu.51 (În coşmarurile lor cele mai îngrozitoare, britanicii îşi imaginau că bolşevismul se alia cu islamismul renăscut şi răsturna Imperiul Britanic.) Pe de altă parte, după cum repeta la nesfârşit şi Cabinetul de Război, resursele britanice erau deja exploatate la maximum. Ministerul de Externe francez cocheta cu ideea Armeniei mari aflate sub protecţie franceză, care ar fi putut deveni o destinaţie ideală pentru investiţiile franceze şi răspândirea culturii franceze. Clemenceau însă nu era foarte entuziasmat de idee.52 Italienii, asemenea francezilor, preferau să se concentreze asupra eventualelor câştiguri de pe ţărmul mediteraneean al Turciei şi din Europa. În schemă mai rămâneau doar americanii.

În 7 martie, House i-a asigurat pe Lloyd George şi Clemenceau că Statele Unite ale Americii preluau mandatul în Turcia.53 Lloyd George a fost încântat de această perspectivă prin care americanii şi nu francezii îşi asumau „nobila datorie" 54. Însă House exagera, aşa cum făcea de obicei. Wilson îi avertizase pe bună dreptate pe membrii Consiliului Suprem: „nici că se putea gândi la un lucru pe care cetăţenii americani să şi-l dorească mai puţin decât responsabilitatea militară în Asia". Poate o dovadă a faptului că Wilson începea să nu mai cântărească atât de bine faptele este decizia preşedintelui din 14 mai, când a acceptat un mandat, punând condiţia ca acesta să fie aprobat de

Senatul american.55 Decizia sa i-a nemulţumit pe francezi, deoarece mandatul american propus urma să se întindă de la Marea Neagră până la Mediterană, incluzând şi zona din Cilicia promisă Franţei în conformitate cu acordul Sykes-Picot. Deşi Clemenceau, care nu avea un interes major în teritoriile cu populaţie turcă, nu a obiectat deloc, colegii săi au fost furioşi. De la Londra, Paul Cambon s-a plâns: „Trebuie să fie beţi de se predau aşa… O capitulare totală, o ameţeală, o retragere inimaginabilă". 56 Chiar dacă atunci nimeni nu s-ar fi aşteptat la aşa ceva, niciunul dintre aranjamentele de la Paris nu au contat în cazul Armeniei.

Multe alte planuri referitoare la viitorul Imperiului Otoman au făcut înconjurul sălilor de conferinţă şi au fost dezbătute la Paris pe parcursul cinelor organizate pentru delegaţi în acea primăvară. „Să fie un *manda*(bivol)", a spus un glumeţ din Constantinopol, „să fie un taur, să fie orice animal posibil, doar să fie". 57 Dacă toate revendicările, protectoratele, statele independente şi mandatele discutate ar fi fost acceptate, atunci pe hartă ar fi apărut un stat turc foarte ciudat, o ţară mică, ghemuită undeva în interiorul Anatoliei, fără strâmtori, fără ţărm mediteraneean, cu o ieşire limitată la Marea Neagră şi fără teritorii armene sau kurde în nord-est. Însă pe parcursul discuţiilor de la Paris nimeni nu a luat în calcul vreodată neputinţa puterilor de a-şi pune în practică voinţa. Henry Wilson, şeful de stat-major britanic, credea că politicienii erau total nerealişti: „Au impresia că ordonanţele lor guvernează Turcia asiatică. Niciodată, nici măcar după armistiţiu, nu am încercat să pătrundem în zonele din interiorulţării". 58 Toată lumea ignora dorinţele turcilor. Aproape toţi delegaţii de la Paris plecau de la premisa că aceştia aveau să facă aşa cum li se dicta. În momentul în care Montagu, ministrul britanic pentru India, a ţipat: „Pentru numele lui Dumnezeu, haideţi să nu le spunem musulmanilor ce trebuie să gândească, haideţi să recunoaştem că şi ei gândesc", Balfour i-a răspuns cu o detaşare înfiorătoare: „Chiar nu îmi pot da seama de ce Dumnezeu sau orice altă instanţă ni s-ar opune când le spunem musulmanilor ce trebuie să gândească". 59 Delegaţii aveau aceeaşi părere şi despre foştii supuşi arabi ai Imperiului Otoman.

27

Independenţa arabă

Într-o zi, în timpul Conferinţei de Pace, Arnold Toynbee, un consilier din delegaţia britanică, a fost însărcinat să-i înmâneze nişte documente prim-ministrului. „Spre încântarea mea, Lloyd George a uitat că eram de faţă şi a început să gândească cu voce tare. «Mesopotamia… da… petrol… irigare… Trebuie să obţinem Mesopotamia; Palestina… da… Ţara Sfântă… sionism… Trebuie să obţinem Palestina; Siria… hmm… Ce este în Siria? Să le-o lăsăm francezilor.»” 1 Şi astfel au fost deconspirate principalele linii ale acordului de pace din Orientul Mijlociu: Marea Britanie trebuia să profite de şansa pe care o avea; trebuia să i se dea ceva şi Franţei; o patrie pentru evrei era necesară; petrolul era o altă discuţie; cinica realitate fusese demascată: făuritorii păcii puteau dispune după bunul plac de teritoriile care aparţinuseră Imperiului Otoman. Pentru arabii din Orientul Mijlociu, acordurile de pace semănau cu vechiul imperialism al secolului al XIX-lea. Marea Britanie şi Franţa au scăpat de această problemă – temporar – pentru că Statele Unite ale Americii nu au vrut să se implice, iar naţionalismul arab nu era încă suficient de puternic pentru a le înfrunta.

Când s-au întâlnit la Londra în decembrie 1918, chiar înainte de sosirea lui Wilson în Europa, Lloyd George şi Clemenceau s-au pus de acord asupra împărţirii vastelor teritorii arabe ale Imperiul Otoman, care se întindeau din Mesopotamia, de la graniţele imperiului persan, până la Marea Mediterană. Ambii erau încă entuziasmaţi de victoria împotriva Germaniei şi de recenta, dar călduroasa prietenie dintre naţiunile lor. Clemenceau era încântat de modul în care fusese primit la Londra, unde oamenii au ovaţionat, au fluierat şi şi-au aruncat pălăriile şi bastoanele în aer. „Într-adevăr, a spus generalul Mordacq, o asemenea primire din partea unui popor atât de flegmatic şi rece vorbeşte de la sine”. 2 Discuţia despre Orientul Mijlociu a fost scurtă şi veselă. „Deci, a întrebat Clemenceau, despre ce vreţi să discutăm?” Lloyd George i-a răspuns: „Despre Mesopotamia şi Palestina”. Clemenceau: „Spuneţi-mi ce vreţi”. Lloyd George: „Vreau Moşul”. Clemenceau: „O să îl aveţi. Altceva?” Lloyd George: „Da, vreau şi Ierusalimul”. Clemenceau: „O să îl aveţi, însă Pichon ne va face probleme în Moşul”. 3 (Moşul avea să devină foarte important din cauza zăcămintelor de petrol din regiune.)

Se pare că şi Lloyd George i-a făcut promisiuni lui Clemenceau – Marea Britanie avea să sprijine revendicările Franţei pe ţărmul libanez şi în interiorul Siriei, chiar şi în condiţiile în care americanii aveau să se împotrivească; Franţa avea să primească o parte din petrolul ce urma să fie exploatat la Moşul.4 Ulterior, francezii au pretins că Georges Clemenceau se arătase atât de generos pentru că Lloyd George îl asigurase că putea conta pe susţinerea britanicilor şi în ceea ce privea pretenţiile Franţei în Europa (mai ales în Renania).5 Lloyd George nu a menţionat această parte a înţelegerii în memoriile sale.6 Oare se înşelau francezii sau erau britanicii (din nou) perfizi? Din păcate, nu există nicio înregistrare oficială a discuţiei. Acesta a fost începutul de rău augur al unei chestiuni care avea să învenineze relaţiile franco-britanice pe parcursul Conferinţei de Pace, dar şi o lungă perioadă după încheierea păcii.

Evenimentul care a intrat în istorie sub numele de „chestiunea siriană"(deşi discuţia se referea la toate teritoriile otomane din Peninsula Arabică) nu ar fi trebuit să provoace probleme atât de grave. Marea Britanie şi Franţa încheiaseră deja o înţelegere secretă asupra Orientului Mijlociu prin acordul Sykes-Picot din 1916. Totuşi, prăbuşirea neaşteptată a Imperiului Otoman a reaprins vise şi rivalităţi mai vechi. Disensiunile, care au continuat pe parcursul anului 1919, nu se limitau doar la teritorii. Era vorba despre Ioana d'Arc şi William Cuceritorul, despre bătăliile de la Câmpul lui Abraham şi Plassey, cruciade, campania lui Napoleon din Egipt şi Bătălia de pe Nil, unde Nelson i-a distrus flota, despre disputele coloniale din Africa, care aproape că au provocat un război la Fashoda în 1898 şi despre competiţia pentru influenţă dintre civilizaţia franceză şi cea anglo-saxonă.

Lloyd George, un liberal care a devenit acaparator de pământuri, a înrăutăţit lucrurile. Asemenea lui Napoleon, era vrăjit de mirajul oportunităţilor din Orientul Mijlociu: refacerea lumii elene în Asia Mică; o nouă civilizaţie evreiască în Palestina; canalul Suez şi securizarea tuturor rutelor către India; state arabe loiale şi supuse în Cornul Abundenţei şi în văile Tigrului şi Eufratului; protecţia transporturilor britanice de petrol din Persia şi poate chiar controlul britanic direct asupra unor noi surse de petrol; americanii oferindu-se ascultători să preia mandate în diverse teritorii, iar francezii făcând

ceea ce li se spunea. Cu puţin timp înainte de sfârşitul războiului, la o cină privată, consilierii cei mai apropiaţi ai prim-ministrului britanic au constatat că acesta se afla „într-o stare de spirit foarte exaltată" şi era „foarte intransigent". Dorea să excludă Franţa din discuţiile privind Orientul Mijlociu, chiar şi cu preţul încălcării promisiunilor anterioare.7 Iar aceasta însemna în primul rând încălcarea acordului Sykes-Picot, „acel acord nefericit care atârnase ca o piatră de moară la gâtul nostru din momentul semnării lui" 8, aşa cum spusese şi Curzon.

Asemenea multor altor înţelegeri semnate în acea perioadă, şi acordul Sykes-Picot a ajuns să bântuie Conferinţa de Pace ca un oaspete nepoftit. Fusese semnat în plin război, când promisiunile erau uşor de făcut, iar perspectiva înfrângerii plauzibilă. În 1916, Aliaţii nu se aflau într-o situaţie prea bună. În est, debarcarea de la Gallipoli eşuase, iar în Mesopotamia, o importantă forţă militară din India capitulase. Britanicii voiau să demareze o nouă ofensivă împotriva otomanilor dinspre Egipt, însă aveau nevoie de acordul francezilor pentru a realoca resurse de pe Frontul de Vest. Britanicii i-au ademenit cu un acord referitor la viitoarea împărţire a posesiunilor otomane.

Ambii negociatori erau catolici şi cunoşteau prea bine Orientul Mijlociu. Picot fusese consul de gradul întâi în Beirut în perioada antebelică, iar Sykes călătorise mult, de la Cairo până la Bagdad. Picot făcea parte din mica burghezie franceză, pătură socială din care proveneau nenumăraţi diplomaţi, guvernatori coloniali şi birocraţi de prim rang. Înalt şi plin de sine, conservator şi evlavios, Picot punea demnitatea ţării sale pe acelaşi loc cu a sa. Întreţinea legături strânse cu puternicele grupuri ale lobby-ului colonial francez; fratele său era trezorier la Comite de l'Asie Française, organizaţie care, în pofida numelui ei, era foarte preocupată de ceea ce se întâmpla în Orientul Mijlociu.9

În schimb, Sykes făcea parte din acea categorie de aristocraţi bogaţi şi boemi, care îşi făceau de lucru la periferia diplomaţiei britanice. Nu avusese parte de cine ştie ce educaţie în instituţii elitiste – învăţase cu tutori personali pe imensa moşie a familiei sale de la Yorkshire, petrecuse scurte perioade în internate şi vreo doi ani la Cambridge, unde se remarcase în piese de teatru pentru amatori. Era entuziast, energic şi adesea ineficient. T.E. Lawrence l-a descris astfel: „Indiferent ce ai fi discutat cu el, vedea neregulile din orice şi pierdea

esenţa. Putea schiţa cu uşurinţă o lume noua, complet ieşită din tipar, dar la fel de plină de viaţă ca imaginea unora dintre lucrurile la care speram". 10 Adora farsele, îi plăcea să deseneze caricaturi, iubea zonele pitoreşti din Yorkshire şi Imperiul Britanic. Ura oraşele, rutina şi pacifiştii. Îi era devotat soţiei sale şi celor şase copii, probabil pentru că avusese o copilărie nefericită, cu o mamă beţivă şi promiscuă şi un tată neurastenic şi rece. Adora Orientul Mijlociu străvechi, cu deşertul şi ţăranii săi simpli; îi învinuia pe francezi şi finanţele internaţionale pentru modernizarea şi coruperea vechii societăţi. Admira cultura franceză, dar considera că Franţa nu îşi merita imperiul. „Francezii – a spus el după ce a vizitat Africa de Nord franceză – sunt incapabili să impună respect, nu sunt *sahibi*[14], nu sunt gentilomi, ofiţerii lor nu au nici cai, nici arme şi nici calm. 11

În mod surprinzător, Picot şi Sykes au lucrat bine împreună. Planul lor, aprobat în mai 1916 de guvernele de care aparţineau, era relativ raţional dacă erai un imperialist occidental. Ţărmul Siriei, respectiv cea mai mare parte a Libanului de astăzi, urma să fie acordat Franţei, iar Anglia avea să preia controlul direct în centrul Mesopotamiei, în jurul Bagdadului şi în regiunea de sud, de lângă Basra. Palestina, devenită o problemă spinoasă din cauza interesului crescând manifestat de alte puteri creştine în zonă (în special Rusia), avea să fie administrată de o autoritate internaţională. Teritoriile rămase, anume o regiune vastă care cuprindea Siria de azi, provincia Moşul din nordul Irakului şi Iordania aveau să fie guvernate de conducători arabi locali, aflaţi sub supravegherea franceză în nord, respectiv britanică în sud. (Nu se făcea nicio referire la Peninsula Arabică, probabil pentru că nimeni nu a considerat că această vastă întindere deşertică trebuia luată în calcul.) Francezii erau mulţumiţi de acest acord, fiindcă făcuseră investiţii considerabile pe ţărmul Siriei şi se considerau protectorii numeroaselor comunităţi creştine din regiune, precum maroniţii din zona muntelui Liban. Era şi pe placul britanicilor pentru că înţelegerea plasase în mod inteligent teritoriile aflate sub influenţa franceză între posesiunile Marii Britanii şi Imperiul Rus aflat în expansiune spre sud.12

[14] Sahib — termen provenind din arabă, care desemnează un stăpân sau un om alb (în limbajul colonial britanic). (N. red,)

Cu toate acestea, englezii au început să regrete acordul imediat după ce l-au semnat. Nu ar fi mai înţelept să controlăm Palestina, aflată atât de aproape de canalul Suez? Oficialii britanici din Egipt insistau asupra acestui lucru. De ce să primească francezii provincia Moşul? întrucât Rusia ieşise din război în 1917, crearea unei zone tampon sub control francez între Anglia şi Rusia devenise brusc mai puţin importantă pentru britanici. Când britanicii au aflat de capitularea otomanilor, unul dintre colegii lui Sykes a transmis că „acesta a elaborat un plan nou şi ingenios, prin care francezii urmau să elibereze toate teritoriile arabe, cu excepţia Libanului, şi să preia în schimb protectoratul întregii regiuni kurdo-armene, din Adana şi până în Persia şi Caucaz" 13.

În Franţa, un lobby colonial omogen – format din producătorii de ţesături din Lyon care îşi doreau mătasea din Siria, Camera producătorilor de automobile, care observaseră că Moşul era un loc minunat pentru condus, preoţii iezuiţi al căror ordin conducea o universitate din Beirut, finanţatorii, oficialii şi intelectualii din Comite de l'Asie Française – cerea guvernului să rămână ferm pe poziţii. Pentru acest lobby, în mod inevitabil era nevoie de Siria Mare, care trebuia să se extindă spre sud până la Peninsula Sinai şi în est până la Moşul. Grupurile parlamentare scoteau în evidenţă urgenţele de ordin strategic. Pe ţărmul sudic al Mediteranei, Franţa deţinea deja Algeria şi Tunisia; acum trebuia să anexeze şi Marocul. Din păcate însă era prea târziu să se extindă şi în Egipt pentru că acesta fusese ocupat de britanici printr-o manevră necinstită în 1882. Dar nu era prea târziu să acţioneze în Liban, Siria şi Palestina.14 Ministerul de Externe francez i-a trimis lui Clemenceau un memorandum referitor la această „povară apăsătoare, dar glorioasă". Legăturile dintre Franţa şi Siria datau din perioada cruciadelor. Francezii deja depuseseră mari eforturi pentru protejarea creştinilor şi civilizarea tuturor arabilor. Acum, localnicii îşi puneau speranţele în Franţa, care avea să repare daunele provocate de anii de guvernare turcă. Franţa nu trebuia să renunţe la Siria. Opinia publică franceză ar fi avut perfectă dreptate să se înfurie dacă „după un asemenea război şi o asemenea victorie, care a consacrat rolul proeminent deţinut de Franţa în lume, statutul (Franţei) ar fi devenit inferior celui deţinut înainte de august 1914" 15.

Britanicii şi-au înăsprit poziţia. Comisia pentru Orient a Cabinetului de Război, înfiinţată în 1918 pentru a stabili politica Marii Britanii în Orientul Mijlociu, a subliniat în repetate rânduri necesitatea de a stăvili aliatul. Potrivit lui Curzon, preşedintele şi forţa motrice a comisiei, dacă Franţa primea Palestina şi Siria, atunci Marea Britanie era nevoită să menţină o forţă puternică în Egipt pentru a proteja canalul Suez şi ruta de o importanţă vitală către India.16 Şi mai existau şi alte rute, terestre sau aeriene (o nouă posibilitate), care legau extremitatea estică a Mediteranei de Siria şi Mesopotamia sau care se îndreptau spre nord, înspre Marea Neagră şi Caucaz. Balfour a subliniat că acest argument era unul periculos: „De fiecare dată când discut acest lucru – cam la fiecare cinci ani să zicem –, observ că pe lume a mai apărut încă o sferă de interes pe care noi trebuie să o păzim şi care chipurile ar proteja căile de acces către India. Aceste căi de acces se îndepărtează din ce în ce mai mult de India şi nu ştiu cât de departe spre vest le va aduce statul-major". Colegii săi au hotărât să anuleze acordul Sykes-Picot.17

Acţiunile britanicilor au trezit suspiciunile francezilor chiar înainte ca aceştia să-şi dea seama de adevăratele lor intenţii. Catolicii francezi» >

au fost îngroziţi să afle că în 1917, cu puţin timp înainte de Crăciun, forţele britanice conduse de generalul Edmund Allenby îi alungaseră pe turci din Ierusalim. „Pericolul protestant" pătrundea în Ţara Sfântă. Lobby-ul colonial francez a asistat neliniştit la introducerea lirei egiptene ca monedă oficială mai întâi în Palestina, apoi în Siria şi la direcţionarea comerţului înspre sud. Într-o încercare de a proteja interesele franceze din regiune, Picot a plecat în grabă spre Palestina, unde a descoperit că Allenby şi oamenii acestuia nu erau dispuşi să coopereze.18 în vara anului 1918, pe când ultima mare ofensivă germană zdrobea Frontul de Vest, iar englezii se pregăteau de încă un atac de amploare în Siria, Ministerul de Externe francez a avertizat că opinia publică nu avea să accepte ca „Franţa să fie privată de beneficiile la care era perfect îndreptăţită de nişte personaje care îşi deviaseră forţele militare într-un moment crucial". Neliniştea francezilor s-a amplificat în momentul în care autorităţile militare engleze au refuzat să acorde reprezentanţilor francezi drepturi depline în acele regiuni ale Siriei repartizate Franţei prin acordul Sykes-Picot.

În plus, englezii au păstrat o tăcere de rău augur vizavi de planurile lor de viitor. Picot, mai puţin conservator decât majoritatea colegilor săi, a încercat să-l avertizeze pe Sykes cu privire la atmosfera din Franţa: „Răuvoitorii văd în această atitudine o dovadă a unor intenţii ascunse. Chiar şi restul încep să cadă pradă neliniştii". Britanicii au refuzat să-l ia în serios pe Picot şi au ignorat îngrijorarea francezilor: „un individ mai degrabă vanitos şi slab – a spus un ofiţer –, invidios pe propria funcţie şi pe prestigiul Franţei" 19.

Deşi englezii şi francezii se purtau de parcă Orientul Mijlociu ar fi fost al lor şi ar fi avut tot dreptul de a se sfădi pe aceste teritorii, trebuiau totuşi să ţină cât de cât cont de părerea aliaţilor lor. Acele promisiuni confuze făcute Italiei pe parcursul războiului – ca de exemplu accesul la porturi precum Haifa şi Acra (Akko), un cuvânt de spus în administraţia Palestinei şi drepturi egale în Peninsula Arabică şi la Marea Roşie – puteau şi în general chiar erau ignorate fără nicio grijă, însă când venea vorba de Statele Unite ale Americii, situaţia era cu totul alta. Deşi Wilson plecase de la premisa că arabii aveau nevoie de consiliere din exterior, probabil din partea Marii Britanii şi a Franţei, lua serios în calcul ideea de a consulta populaţia locală. „Orice acord teritorial încheiat ca urmare a acestui război – a spus el Congresului în discursul său din 11 februarie 1918, în care şi-a expus Cele Patru Principii – trebuie să fie în interesul şi spre binele populaţiilor implicate". Gaston Doumergue, un fost ministru al coloniilor şi vicepreşedinte al comisiei oficiale franceze însărcinate cu formularea politicii coloniale a ţării sale, a avut dreptate când a spus: „Statele Unite ale Americii sunt obstacolul!" 20

Băgând de seama că direcţia din care bătea vântul se schimba, europenii au început să le vorbească americanilor pe limba lor. A devenit clar, a spus Doumergue, că „avem nevoie de un imperiu colonial care să exercite, în interesul omenirii, vocaţia civilizatoare a Franţei" 21. Britanicii se pricepeau la fel de bine să îmbrace vechileţ eluri imperialiste în veşminte noi şi atrăgătoare. Americanii nu trebuiau supăraţi; aşa cum le-a spus şi Smuts colegilor săi din Comisia pentru Orient: „Nu vreţi să împărţiri prada; aceasta are să fie o politică greşită pe termen lung". Pe de altă parte, dacă americanii puteau fi convinşi că britanicii respectau dorinţele arabilor, atunci poate că ar fi putut să-i forţeze pe francezi să renunţe la unele teritorii care le

fuseseră promise prin acordul Sykes-Picot. Cecil, infatuat şi prefăcut, a avertizat că „americanii nu ne vor susţine decât dacă vor rămâne cu impresia că adoptăm ideea creării unui fel de guvern format din localnici". Curzon a fost de acord cu el: „Dacă nu reuşim să găsim altă soluţie pentru a depăşi aceste dificultăţi, ar trebui să jucăm cartea autodeterminării până la capăt, indiferent dacă ne aflăm la ananghie cu francezii, arabii sau cu oricine altcineva, şi să lăsăm chestiunea să fie rezolvată prin acest argument final, rămânând perfect conştienţi în adâncul sufletelor noastre ca astfel vom reuşi să profităm mult mai mult de pe urma acestui principiu decât oricine altcineva". 22

Printr-o declaraţie a cărei traducere în arabă a circulat în nenumărate exemplare, guvernele britanic şi francez au afirmat public ce le-a convenit şi anume că principalul lor scop în războiul împotriva otomanilor fusese „emanciparea completă şi definitivă a popoarelor oprimate o perioadă atât de îndelungată de timp de turci şi instaurarea de guverne şi administraţii naţionale a căror autoritate să decurgă din iniţiativa şi libera dorinţă a populaţiilor autohtone" 23. Cuvintele nu costau nimic. După cum spusese şi Curzon, englezii erau siguri că arabii aveau să aleagă de bunăvoie protecţia britanică. Francezii nu luau deloc în serios naţionalismul arab. „Nu poţi transforma o puzderie de triburi într-un întreg viabil", a spus Picot. Ambele puteri ignorau entuziasmul cu care lumea arabă primise declaraţia lor; la Damasc, naţionaliştii arabi au tăiat cablurile de electricitate şi au sărbătorit aruncând în aer cantităţi colosale de muniţie.24 Englezii şi francezii care invocaseră ¿zww-ul naţionalismului în interes propriu pe parcursul războiului vor descoperi cât de greu era să se descotorosească de el.

La sfârşitul lui noiembrie 1918, un tânăr brunet şi chipeş – care susţinea, oarecum pe bună dreptate, că vorbea în numele arabilor – s-a urcat la bordul unei nave britanice de război care urma să plece din Beirut spre Marsilia, ca să ajungă la Paris la Conferinţa de Pace. Feisal, un descendent al profetului, care făcea parte din vechea familie a haşemiţilor, era inteligent, decis şi foarte ambiţios. În plus, avea o înfăţişare răpitoare. Nu conta că fusese crescut la Constantinopol; era imaginea clasică a arabului nobil din deşert. Lui Lansing, prozaic de felul lui, îi fugea gândul la tămâie şi aur ori de câte ori îl vedea. „Îţi aducea aminte de calmul şi pacea deşertului, de caracterul

contemplativ al unui individ care trăieşte sub cerul liber, de solemnitatea şi gravitatea celui aflat adesea în comuniune cu natura". 25 Allenby, bătrânul şi durul general britanic, vedea în Feisal „un individ energic, suplu şi foarte neliniştit. Are mâini frumoase, de femeie; şi îşi mişcă agitat degetele ori de câte ori vorbeşte".26 Cu ajutorul „cavaleriei Sfântului Gheorghe"(a se citi subvenţii britanice), arme şi consilieri britanici, Feisal condusese o revoltă arabă împotriva turcilor.

Britanicii îşi asumaseră un risc susţinându-l şi astfel îşi luaseră angajamente care nu prea se potriveau cu restul promisiunilor din acordul Sykes-Picot. În 1915, sir Henry McMahon, un oficial de rang înalt din Cairo, a intrat în discuţii cu tatăl lui Feisal, Hussein, şeriful (*sharif*) de Meca**15**. „Un bătrân nobil, scund şi îngrijit, deosebit de demn şi foarte charismatic, când voia", Hussein era mai degrabă interesat de avuţia sa şi a familiei sale decât de autodeterminarea arabilor.27 Foarte mândru de descendenţa sa, îşi putea aminti zece generaţii de strămoşi care îl precedaseră (adesea îi şi menţiona), era capul uneia dintre cele mai vechi şi mai distinse familii din lumea arabă, protectorul unuia dintre cele mai sfinte locuri ale islamului din întregul Hijăz şi mândrul posesor al numărului de telefon Meca 1. Corespondenţa purtată de McMahon cu Hussein a rămas deosebit de controversată. McMahon i-a promis că arabii aveau să primească ajutorul britanicilor şi, mai important decât atât, independenţa, dacă se ridicau împotriva turcilor. Pentru a proteja interesele britanice şi franceze, câteva regiuni au fost excluse din această înţelegere: respectiv zona situată la vest de o linie ce pornea din dreptul oraşului Alep în nord şi se întindea mai mult sau mai puţin până la Damasc în sud, cu alte cuvinte ţărmul Siriei şi Libanului, dar şi vechile provincii otomane Bagdad şi Basra. Frontierele dintre teritoriile care nu făceau parte din înţelegere şi restul lumii arabe nu erau clare. Ulterior, britanicii au susţinut, sfidând geografia, că şi Palestina se afla la vest de linia Alepdamasc. Şi ce însemna de fapt independenţa? Hussein şi susţinătorii săi presupuseseră că noul guvern format avea să fie unul arab, dar sub supraveghere europeană chiar şi în teritoriile scoase de

[15] Șeriful (sharif — nobil, în limba arabă) de Mecca era administratorul orașelor sfinte Mecca și Medina. Prin tradiție, funcția era atribuită descendenților lui Hasan ibn Aii, nepotul profetului Mahomed. (N. red.)

sub influenţa arabă; restul zonelor – respectiv regiunea care pornea din Peninsula Arabică, incluzând Palestina şi urcând spre nord către centrul Siriei, şi provincia Moşul din nordul Mesopotamiei – aveau să formeze un stat independent arab. Însă englezii văzuseră lucrurile un pic altfel.28

În 1915, detaliile unui asemenea schimb de promisiuni, care nu avea nicio legătură cu un tratat ferm, nu contau prea mult. Poate că ar fi de asemenea corect să specificăm că niciuna dintre părţi nu negocia cu bună-credinţă. Hussein şi-a exagerat foarte mult influenţa, lăsând să se înţeleagă că pe lume existau grupări conspiraţioniste arabe importante care nu aşteptau decât un semn de la el. În 1915, se afla într-o poziţie precară, îşi petrecuse o bună parte a vieţii la Constantinopol, aşteptând ca otomanii să-l numească şerif, şi nu cu multă vreme în urmă descoperise că aceştia se gândeau să-l îndepărteze.29 Mai problematică era confruntarea sa cu un rival redutabil, Ibn Saud, care unea triburile arabe încercând să-l conteste. Din punctul de vedere al britanicilor, situaţia nu era deloc clară: nu se ştia sigur dacă arabii aveau să se revolte, dacă Imperiul Otoman avea să se prăbuşească şi nici măcar dacă Aliaţii puteau câştiga războiul. Asemenea acordului Sykes-Picot, şi corespondenţa Hussein-McMahon era mai degrabă un tertip avantajos pe termen scurt, decât un element important al unei strategii de viitor. În plus, mai exista o promisiune din anii de război care avea să le dea bătăi de cap făuritorilor păcii. Declaraţia Balfour, prin care evreilor li se promitea un cămin în Palestina, fusese publicată de guvernul britanic şi semnată ulterior de francezi şi americani, încă nu era clar cum avea să se armonizeze cu acordurile arabe.

Promisiunile asumate în afara tratatelor pe timp de război nu sunt întotdeauna uşor de îndeplinit pe timp de pace, dar în iunie 1916, când a început revolta arabă, englezii aveau toate motivele din lume să fie mulţumiţi de diplomaţia lor. Şeriful s-a proclamat pe dată rege al arabilor, deşi englezii nu aveau să-l recunoască decât în calitate de rege al Hijâzului. Patru dintre fiii săi au luptat împotriva turcilor, dar cel care s-a remarcat a fost Feisal. Alături de acesta, s-a aflat întotdeauna ofiţerul său britanic de legătură, un blond cu ochii albaştri, cel care ulterior a devenit chiar şi mai faimos sub numele de Lawrence al Arabiei.

Un intelectual distins, dar şi un om al faptelor, scriitor şi soldat în acelaşi timp, un individ care nutrea o dragoste pasională atât pentru arabi, cât şi pentru Imperiul Britanic, Lawrence era, în cuvintele lui Lloyd George, „cea mai înşelătoare şi alunecoasă personalitate" 30. Rămâne până în ziua de astăzi o enigmă, un personaj învăluit în legende, unele reale, altele inventate chiar de el. Este adevărat că s-a descurcat extraordinar de bine la Oxford, că ar fi putut fi un mare arheolog şi că era extraordinar de curajos. Nu este adevărat că a creat revolta arabă de unul singur. Volumul său autobiografic, *Ceişapte stâlpiaiînţelepciunii*, este pe jumătate istorie, pe jumătate ficţiune, aşa cum a recunoscut şi el. A pretins că putea fi confundat cu uşurinţă cu un arab, dar arabii ştiau că le vorbea limba cu multe greşeli.31 A ridicat nepăsător din umeri când jurnalistul american Lowell Thomas l-a făcut faimos, dar a venit în repetate rânduri în secret la Albert Hall pentru a-i asculta prelegerile. „Avea un adevărat dar de a aştepta în lumina reflectoarelor" 32, a scris Thomas. Când voia, Lawrence era deosebit de fermecător. Avea prieteni din toate clasele sociale şi din toate ţările, de la arabii din deşert până la E.M. Forster. Putea fi şi foarte nepoliticos. Când un individ care fusese aşezat lângă el la o cină organizată pe parcursul Conferinţei de Pace i-a mărturisit neliniştit: „Mă tem că ce vă spun eu nu vă interesează prea mult", Lawrence i-a răspuns: „Nu mă interesează chiar deloc". 33

Descrierea primei întâlniri dintre Lawrence şi Feisal în *Ceişapte stâlpiaiînţelepciunii* este epocală: „De la prima vedere, am simţit că acesta era bărbatul pe care venisem să îl caut în Arabia – conducătorul care avea să aducă Revolta Arabă pe culmile gloriei". Amintirile lui Lawrence ne prezintă un Feisal mai uman: „Este iute la mânie, mândru şi nerăbdător, câteodată absurd, şi deviază uşor de la subiect. Este mai fascinant şi mai plin de viaţă decât fraţii săi, dar mai puţin prudent. Este evident foarte inteligent, dar probabil că nu are prea multe scrupule". 34

Ultima remarcă i se potrivea foarte bine şi lui Lawrence. împreună cu Feisal, a susţinut ideea unei Sirii independente care să includă şi Libanul şi a minimalizat celelalte promisiuni făcute de britanici francezilor şi evreilor.35 A făcut în aşa fel încât forţelor lui Feisal să li se recunoască meritul pentru cucerirea Damascului, spre enervarea australienilor, adevăraţii eroi din Siria. Feisal a fost numit

administrator-şef al Siriei. Iar Lawrence a făcut toate acestea atât pentru arabi, cât şi pentru britanici. Nici el nu ştia la cine ţinea mai mult. Câteodată vorbea despre arabi spunând „noi" şi despre britanici spunând „voi".36 Asemenea altor proarabi, spera că aceştia aveau să se bucure şi să aleagă de bunăvoie o autoguvernare limitată sub supravegherea şi controlul binevoitor al britanicilor. Autodeterminarea, a spus el Comisiei lui Curzon pentru Orient, „era o idee prostească din mai multe puncte de vedere. Am putea să le permitem unor oameni care au luptat alături de noi să aleagă singuri". 37 Astfel, nevoile imperialiste ale Marii Britanii aveau să se armonizeze frumos cu naţionalismul arab – iar el nu avea să fie nevoit să aleagă între acestea.38

Francezii îl considerau pe Lawrence „geniul malefic" al lui Feisal, cel care îl întorsese pe arabul de rând împotriva lor.39 în noiembrie 1918, când Lawrence a debarcat împreună cu Feisal în Marsilia, purtând, după cum a nouţ dezgusut un colonel francez, „ciudatele lui veşminte orientale", francezii i-au spus că era bine venit doar în caliute de ofiţer brâunic. Lawrence a părăsit Franţa cuprins de furie, dar s-a întors la începutul Conferinţei de Pace, îmbrăcat tot în straie arăbeşti.40 Chiar dacă era ridicat în slăvi de britanici şi americani, francezii bodogăneau pe înfundate, exprimându-şi nemulţumirea faţă de ura iraţională pe care acesu o nutrea faţă de ţara lor. Se spunea că îşi agăţase decoraţia Croix de Guerre de zgarda unui câine, expunând-o încoace şi încolo.41 Sperând să evite o confruntare cu Marea Britanie pentru Siria, Clemenceau s-a învoit să se întâlnească cu el. I-a reamintit lui Lawrence că francezii luptaseră în Siria în perioada cruciadelor. „Da", a răspuns Lawrence, „dar cruciaţii au fost înfrânţi, iar cruciadele au fost un eşec". 42

Francezii, care bănuiau că englezii sperau să se poată folosi de Feisal pentru a le slăbi revendicările în Siria („Imperialism britanic cu chipiu arăbesc", a spus un diplomat francez), nu-l voiau nici pe arab, nici pe Lawrence în Franţa şi i-ar fi oprit în Beirut dacă ar fi aflat la timp de intenţiile acestora. Pe de altă parte, au ezitat să-l izgonească pe Feisal când a debarcat la Marsilia; exista întotdeauna o şansă slabă ca acesta să poată fi convins să se distanţeze de englezi: Feisal a fost întâmpinat conform protocolului, dar cu răceală, şi informat că nu reprezenta o poziţie oficială şi că fusese prost sfătuit să plece în

călătorie. A fost condus într-un tur al câmpurilor de luptă pentru a fiţmut departe de Paris şi de abia în momentul în care a ameninţat că pleacă a fost primit în audienţă de Poincaré.43 Francezii i-au acordat şi ordinul Legiunea de Onoare, pe care Feisal l-a primit în mod ironic de la generalul Gouraud, care ulterior avea să-l înlăture de pe tronul său din Siria.

A plecat mai apoi la Londra, unde a fost întâmpinat cu mai multă căldură, dar a primit şi câteva veşti de importanţă secundară care l-au neliniştit. Britanicii au sugerat posibilitatea ca Feisal să accepte suveranitatea franceză în Siria.44 Voiau de asemenea să accepte că Palestina nu făcea parte din Siria, aşa cum susţineau arabii, şi să semneze un acord cu Chaïm Weizmann, liderul Organizaţiei Mondiale Sioniste, prin care să recunoască prezenţa evreiască în regiune. Feisal era singur, într-o lume care îi era cu totul necunoscută. Avea nevoie de sprijinul britanic pentru a face faţă ostilităţii franceze. A semnat la începutul lunii ianuarie; validitatea documentului, asemenea multor altor înţelegeri cu privire la Orientul Mijlociu, este în continuare interpretabilă.45

Când a început Conferinţa de Pace, francezii au încercat să strice relaţia lui Feisal cu englezii. Numele acestuia a fost omis de pe lista delegaţilor oficiali. Când Feisal s-a plâns, un oficial al Ministerului de Externe francez i-a spus tăios: „Este uşor de înţeles. Lumea vă ia în râs: britanicii v-au abandonat. Dacă vă daţi de partea noastră, putem să vă ajutăm”. 46 Britanicii au protestat, iar francezii i-au permis lui Feisal fără mare tragere de inimă să ia parte la Conferinţă în calitate de delegat oficial, doar ca reprezentant al Hidjăzului. Lawrence era întotdeauna în preajma sa, ca însoţitor, traducător şi finanţator, deoarece Feisal primea o subvenţie de la Ministerul de Externe britanic.47 Presa franceză l-a atacat pe Feisal, acuzându-l că ar fi fost o marionetă a britanicilor, iar serviciile secrete franceze îi deschideau scrisorile şi îi întârziau telegramele către Orientul Mijlociu. Ultima încercare eşuată a Quai d’Orsay a fost strângerea legăturilor cu o organizaţie care susţinea că vorbea în numele sirienilor de pretutindeni – Comitetul Central Sirian. Acesta şi-ar fi dorit înfiinţarea unui stat sirian mare, care să includă Libanul, sub protecţie franceză. Rezultatul a fost că naţionaliştii arabi au devenit şi mai suspicioşi la adresa francezilor.47

În 6 februarie, delegaţia din Hijăz a primit în cele din urmă şansa de a se adresa Consiliului Suprem. Feisal, îmbrăcat în veşminte albe brodate cu fir de aur, cu un iatagan la brâu, a vorbit în arabă, iar Lawrence a tradus. S-a zvonit că Feisal nu a făcut decât să recite din Coran în timp ce Lawrence a improvizat.48 Arabii, a spus Feisal, îşi doreau autodeterminare. Deşi era pregătit să accepte excluderea teritoriilor Libanului şi Palestinei din statul arab, restul lumii arabe trebuia să-şi primească independenţa. A invitat Marea Britanie şi Franţa să se ridice la înălţimea promisiunilor făcute. În timp ce Lloyd George îi adresa întrebări menite să arate contribuţia arabilor la victoria Aliaţilor, Wilson nu l-a întrebat decât dacă arabii ar fi preferat să facă parte dintr-un mandat sau mai multe. Feisal a încercat să evite acea întrebare stânjenitoare, subliniind că arabii preferau unitatea şi independenţa. Dacă însă Marile Puteri decideau să acorde mandate, atunci, a sugerat Feisal, poporul său i-ar fi preferat pe americani oricui altcuiva. În momentul în care Feisal, însorit de Lawrence, i-a făcut o vizită privată lui Wilson, acesta a fost rezervat şi nu a părut dispus să-şi ia vreun angajament. Mulţi ani mai târziu, după ce lucrurile au decurs prost pentru Feisal, acesta a susţinut că Wilson îi promisese că, în cazul în care Siria avea să devină cu adevărat un stat independent, Statele Unite ale Americii aveau să o protejeze.49

Ministrul de externe francez a încercat să-l ia pe Feisal pe nepregătite. După cum a transmis răutăcios şi un observator britanic: „Pichon a fost atât de stupid încât i-a cerut să-i spună cu ce l-a ajutat Franţa". Feisal a început imediat să-i laude pe francezi, reuşind totuşi să sublinieze cât de puţine ajutoare trimiseseră aceştia., A expus situaţia în aşa fel, încât nimeni nu ar fi avut cum să se simtă jignit, iar Pichon a părut bineînţeles un prost, ceea ce de fapt şi este". 50 Câteva zile mai târziu, francezii şi-au reluat atacul, făcând rost de nişte arabi care să susţină că poporul lor, fie el creştin sau musulman, nu îşi dorea nimic mai mult decât ajutor din partea Franţei. Din păcate pentru ei, exact în momentul în care purtătorul de cuvânt cu barbă grizonantă al Comitetului Central Sirian se pregătea să se lanseze în discursul său de două ore, un expert american i-a strecurat lui Wilson un bileţel, înştiinţându-l că oratorul îşi petrecuse ultimii treizeci şi cinci de ani în Franţa. Wilson nu l-a mai ascultat şi a început să se plimbe prin încăpere. Clemenceau i-a şoptit nervos lui Pichon: „Oricum, de ce l-aţi

adus pe ăsta aici?" Pichon a răspuns dând din umeri: „Păi, nu ştiam că se va comporta aşa". 51 Clemenceau credea că pretenţiile lui Feisal erau mult prea extravagante, totuşi spera să evite o confruntare deschisă cu britanicii, mai ales într-un moment în care discuţiile cu privire la condiţiile păcii cu Germania ajungeau într-un punct deosebit de important.52

Francezii au mai adus o delegaţie care cerea crearea unui Liban separat sub protecţia Franţei, ţară pe care o ridicau în slăvi. „Principiile ei liberale, a spus conducătorul delegaţiei, tradiţiile ei puternic înrădăcinate în istorie, beneficiile de care Libanul s-a bucurat întotdeauna datorită ei chiar şi în cele mai grele momente, civilizaţia pe care a răspândit-o pretutindeni – toate acestea sunt de dorit şi contează pentru locuitorii Libanului". 53 Din punct de vedere istoric, Franţa fusese protectoarea comunităţilor creştine din întregul Imperiu Otoman, dar avea legături deosebit de strânse cu maroniţii, care reprezentau o majoritate în zonele sălbatice din jurul muntelui Liban. În 1861, Franţa îi forţase pe otomani să înfiinţeze o provincie autonomă în regiune. Maroniţii luptaseră alături de cruciaţii francezi; susţineau, lucru puţin probabil, că ar fi fost înrudiţi cu împăratul Carol cel Mare; asemenea catolicilor francezi, ascultau mai degrabă de papa de la Roma decât de patriarhul ortodox de la Constantinopol; şi, probabil cel mai important, admirau cultura franceză aproape la fel de mult ca francezii. În momentul în care conducătorii maroniţi au schiţat un Liban mare, care să includă şi valea Bekaa şi cea mai mare parte a liniei de coastă, de la Tripoli până la Sidon, dar şi un număr mare de musulmani în interiorul graniţelor sale, Franţa s-a arătat înţelegătoare.54

Deşi la Conferinţa de Pace Clemenceau a fost în primul rând preocupat de siguranţa Franţei în Europa, nu îşi putea ignora întru totul lobby-ul colonial. Aşa cum i-a mărturisit lui Kerr, asistentul lui Lloyd George: „Pe el personal nu îl interesa în mod deosebit Orientul Apropiat. Franţa însă jucase întotdeauna un rol important în această regiune şi, din punct de vedere economic, era esenţial un acord prin care Franţei să i se confere oportunităţi economice, mai ales în contextul actualei ei situaţii financiare. A mai spus că opinia publică franceză se aştepta la un acord în armonie cu poziţia Franţei. Nu putea, a spus el, încheia o înţelegere care să nu satisfacă această condiţie". 55

Era pregătit, aşa cum lăsase de înţeles cu prilejul acelei faimoase conversaţii controversate din decembrie 1918, să facă mari compromisuri pentru a-i mulţumi pe englezi; dar nu le putea da tot Orientul Mijlociu.

În nebunia de a soluţiona cât mai multe probleme urgente înainte de 14 februarie, când Wilson urma să plece în scurta sa călătorie în ţara de origine, nu s-a decis nimic referitor la teritoriile arabe, iar chestiunea a continuat să escaladeze. Problema principală era că englezii încă nu se hotărâseră ce îşi doreau. Oare să renunţe şi să le acorde francezilor Siria, aşa cum promiseseră prin Sykes-Picot şi aşa cum prefera şi Ministerul de Externe? 56 Comisia pentru Orient a lui Curzon şi armata au subliniat posibilele pericole care ar fi putut apărea dacă Franţa ar fi ajuns să controleze acea fâşie din fostele teritorii otomane, din Armenia în nord şi până la graniţa cu Palestina în sud.57 Apoi mai erau şi cei ca Lawrence, care simţeau că englezii aveau o obligaţie de îndeplinit faţă de arabi şi faţă de Feisal în special şi, prin urmare, nu-i puteau abandona şi da pur şi simplu pe mâna francezilor. Lloyd George era în general de acord cu această ultimă părere; aşa cum a mărturisit şi delegaţiei Imperiului Britanic: „Nu am mai fi putut da ochii cu Orientul dacă le înşelam încrederea" 58. Avea să dea Franţei Siria doar dacă rămânea fără alternativă. Pe de altă parte, nu voia nici să-i supere pe francezi. Aşa cum făcea întotdeauna, Lloyd George încerca să-şi menţină deschise atât propriile opţiuni, cât şi opţiunile Marii Britanii. A amânat retragerea trupelor britanice de ocupaţie, convingându-i astfel pe francezi, dacă mai era nevoie de aşa ceva, că englezii nu prezentau încredere. Balfour s-a plâns:

Ne-am băgatpânăpestecapîntr-osituaţie deosebitdeîncâlcită, *pedeopartedincauzaabsurdităţii francezilor*, *pedealtadincauzapoziţiei*, *înesenţă falsă*, *pecareamadoptat-o*, *insistândsănecontinuămocupaţia militarăîntr-oţară pecarenuintenţionăm săopăstrămsubnicioformăpentrunoiînşine*, *dardincareîiexcludempeceipecarei-am recunoscutcaposesoridedreptaiacesteia*, *şi pedealtăparte*, *dincauzacaracteruluicomplicatşi contradictoriualangajamentelorpublicepecarenile-am asumată*

Pe parcursul absenţei lui Wilson, englezii au redactat tot felul de planuri, însă niciunul dintre acestea nu avea nimic în comun cu Sykes-

Picot şi nu îi oferea Franţei nimic din ceea ce i se promisese. Lloyd George i-a cerut lui Clemenceau să-l recunoască lider al Siriei pe Feisal, avertizându-l că în caz contrar în regiune ar fi putut izbucni un război.60 Englezii i-au înfuriat şi mai tare pe francezi propunând un plan de rectificare a graniţelor Palestinei, care ar fi urmat să înglobeze, aşa cum s-au plâns francezii, aproape o treime din teritoriile din sudul Siriei.61 „Telegramele primite de la guvernul francez, a scris ambasadorul britanic de la Paris, nu ar putea fi mai duşmănoase nici dacă am fi inamici şi nu aliaţi". Lordul Milner, ministrul britanic pentru colonii, care fusese însărcinat cu soluţionarea chestiunii siriene, a sosit la Paris pentru a-i reasigura pe francezi că „noi nu ne doream Siria şi nu ne opuneam câtuşi de puţin prezenţei franceze în regiune" A reuşit chiar să-l convingă pe vechiul său prieten Clemenceau să se întâlnească cu Feisal pentru a vedea dacă puteau ajunge la un consens. Din păcate, în 19 februarie, a avut loc tentativa de asasinare a lui Clemenceau, iar întâlnirea a fost anulată. Milner nu a mai insistat, susţinând că nu voia să-l deranjeze pe Clemenceau; francezul a refuzat să mai aibă vreodată de-a face cu el.62 Câteva săptămâni mai târziu, Lloyd George a părut să se reîntoarcă la prevederile stipulate prin Sykes-Picot, după care, trei zile mai târziu, a venit cu o nouă hartă, prin care Franţa primea Libanul şi portul Alexandretta din nord, iar Siria rămânea practic independentă sub conducerea lui Feisal.63 Clemenceau i s-a plâns amarnic lui House, acuzându-l pe Lloyd George că îşi încălca întotdeauna promisiunile.64 Guvernul francez era puternic presat de lobby-ul colonial; chiar şi Quai d'Orsay alimenta o campanie de presă prin care cerea mandatul în Siria. „Nu o să mai las de la mine în nicio privinţă", l-a asigurat Clemenceau pe Poincaré. „Lloyd George e un escroc. A reuşit să mă transforme într-un «sirian»". 65

În 20 martie, când Wilson a revenit la Paris, Pichon şi Lloyd George au luat de la capăt întreaga problemă în cadrul unei întâlniri a Consiliului Celor Patru. Sykes-Picot, a spus Wilson ulterior total dezgustat, părea a fi un sortiment de ceai; „un formidabil exemplu al vechii diplomaţii" 66. La acel moment, Sykes nu mai trăia, căci murise pe parcursul marii epidemii de gripă, iar Picot se afla la Beirut, unde încerca să susţin? interesele ţării sale pe lângă o administraţie militară britanică ostilă. Allenby, care fusese convocat la Paris, a avertizat că

arabii aveau să se opună cu violenţă unei eventuale ocupaţii franceze.67 Wilson a propus un compromis. În fond şi la urma urmei, a subliniat preşedintele american, pe el nu îl interesa decât pacea. De ce să nu trimită o comisie de anchetă la faţa locului pentru a-i întreba pe arabi ce îşi doreau? Conferinţa de Pace, a spus el folosind una dintre expresiile sale preferate, va găsi „fundamentul cel mai ştiinţific cu putinţă pentru încheierea unui eventual acord" 68. Pentru a-i enerva pe britanici, Clemenceau a sugerat cu viclenie ca respectiva comisie să analizeze şi situaţia din Mesopotamia şi Palestina. Cu aceeaşi nonşalanţă cu care reuşea să aducă şi lobby-ul colonial francez în pragul disperării, Clemenceau i-a spus lui Poincaré că fusese de acord cu ideea doar pentru a-i fi pe plac lui Wilson şi că oricum anchetatorii nu aveau să descopere nimic altceva decât susţinere pentru revendicările Franţei în Siria, „unde avem o tradiţie ce datează de 200 de ani". Preşedintele francez a fost îngrozit. După cum a notat în jurnalul său, „Clemenceau este un individ al catastrofelor; dacă nu le poate preveni, le va provoca" 69. Lloyd George şi-a dat acordul pentru formarea comisiei, dar în particular a considerat această idee îngrozitoare, la fel cum a făcut şi Clemenceau după ce s-a gândit mai bine. În concluzie, cei doi au tot tărăgănat procedurile, amânând la nesfârşit numirea propriilor reprezentanţi în comisie şi exasperându-l pe Wilson, care a decis în luna mai să-i dea înainte pe cont propriu şi să-şi trimită anchetatorii săi în Orientul Mijlociu.

Când a auzit primele veşti referitoare la formarea unei comisii, Feisal a băut şampanie pentru prima dată în viaţă.70 Era convins, la fel ca şi omniprezentul Lawrence, că aceasta avea să confirme independenţa Siriei sub conducerea sa.71 Lunile petrecute la Paris fuseseră frustrante şi plictisitoare pentru amândoi. Un zbor deasupra capitalei franceze i-a ajutat să se destindă. „Ce păcat că nu avem nişte bombe la îndemână să le aruncăm peste oamenii ăştia", a exclamat Feisal. „Lasă asta, avem nişte perne". 72 Lawrence devenea din ce în ce mai dificil şi făcea tot soiul de farse >

prosteşti. Spre exemplu, într-o seară a aruncat bucăţi de hârtie igienică pe o scară în direcţia lui Lloyd George şi Balfour.73 în aprilie, a avut loc mult amânată întâlnire dintre Clemenceau şi Feisal, prilej cu care s-a discutat un alt plan, ce presupunea impunerea unui mandat francez cu puteri foarte limitate, elaborat de experţii britanici şi

francezi. Clemenceau a rămas cu impresia că Feisal era mai prietenos şi mai rezonabil decât înainte şi că acceptase condiţiile.74 De fapt, la sfaturile lui Lawrence, Feisal trăgea de timp.75 în mai, când a devenit evident că nu se ajunsese la niciun acord şi că nu avea să fie trimisă nicio comisie adevărată de anchetă aliată în Siria, Feisal s-a întors bine sănătos la Damasc.

La Paris, lupta dintre Marea Britanie şi Franţa a continuat, culminând în 21 mai cu o scenă violentă între Clemenceau şi Lloyd George, care s-au certat cu privire la întregul Imperiu Otoman. Clemenceau a arătat că Franţa convenise ca Cilicia să fie încorporată în Armenia condusă printr-un mandat al Statelor Unite ale Americii. I-a amintit lui Lloyd George că acesta renunţase la Moşul în luna decembrie a anului precedent. „Prin urmare, am renunţat la Moşul şi Cilicia; fără să ezit, am aprobat concesiile pe care mi le-aţi cerut, pentru că mi-aţi promis că astfel vom înlătura orice dificultate. Dar nu voi accepta ce propuneţi astăzi; dacă o voi face, guvernul meu are să fie înlăturat a doua zi şi chiar şi eu aş vota împotriva acestei propuneri". 76 Clemenceau a ameninţat că îşi regândeşte oferta de a renunţa la Moşul. În acest caz, Conferinţa de Pace avea să se confrunte nu numai cu problema regiunii Moşul, dar şi cu chestiunea viitorului întregii zone ce se întindea la sud de Golful Persic, respectiv Irakul de astăzi, o problemă pe care englezii reuşiseră să o evite până în acel moment.

Mesopotamia – termenul pe care englezii îl foloseau în sens larg când se refereau la vechile provincii otomane Moşul, Bagdad şi Basra – abia dacă fusese adusă în discuţie pe parcursul Conferinţei, cu excepţia dezbaterilor privind crearea unui posibil mandat, care avea să fie deţinut, aşa cum îşi închipuise toată lumea, de britanici. Regiunea era ocupată de trupe britanice, guvernată de administratori englezi din India, iar navele britanice navigau în aval şi în amonte pe Tigru. Nu exista nicio altă putere care să conteste revendicările britanicilor: Rusia şi Persia erau prea slăbite, iar Statele Unite ale Americii nu aveau vreun interes în zonă. Până la momentul acelei sesiuni furtunoase a Consiliului Celor Patru din luna mai, Franţa renunţase aparent la orice pretenţie în Mesopotamia. Clemenceau vorbise la nervi, dar poate că începuse să-şi dea seama la ce renunţase cu atâta seninătate: la petrol.

Cărbunele fusese formidabilul combustibil al Revoluţiei Industriale, dar în 1919 era deja evident că petrolul avea să fie

combustibilul viitorului. Tancurile, aparatele de zbor, camioanele şi flotele aveau nevoie de petrol. Între 1900 şi 1919, importurile britanice de ţâţei crescuseră de patru ori şi îngrijorător era faptul că o bună parte a acestora provenea din afara Imperiului Britanic: din Statele Unite ale Americii, Mexic, Rusia şi Persia. Controlul zăcămintelor, rafinăriilor şi conductelor de petrol avea să fie cu siguranţă de mare importanţă pe viitor, la fel cum fusese şi în Marele Război, când, în cuvintele lui Curzon, „Cauza aliată plutise spre victorie pe un val de petrol" 77. Nimeni nu ştia cu exactitate dacă în Mesopotamia se găsea petrol din abundenţă, dar din moment ce acea mâzgă neagră penetra solul şi zăcea în adevărate bălţi în jurul Bagdadului, iar mlaştinile din Moşul se lăsau cuprinse de flăcări, presupunerile erau evidente. Până în 1919, marina britanică ajunsese să susţină, fără să mai aştepte şi alte dovezi, că zăcămintele de petrol din Mesopotamia erau cele mai mari din lume.78 Indiferent de condiţiile stipulate prin Sykes-Picot, ar fi fost o adevărată prostie să predea francezilor controlul în orice provincie din Mesopotamia. După cum a scris şi Leo Amery, unul dintre acei tineri consilieri ai lui Lloyd George cu o minte sclipitoare: „Cel mai mare zăcământ de petrol din lume se întinde până şi chiar dincolo de Moşul şi, chiar dacă nu ar fi aşa, suntem de părere că este o chestiune de siguranţă să controlăm teritorii suficient de extinse în jurul zăcămintelor noastre vitale de petrol pentru a evita riscul de a le pierde dacă ar izbucni un război". 79

Clemenceau, care odinioară spusese că „dacă vreau ulei, o să-l găsesc la băcănie", înţelegea acum importanţa noului tip de combustibil. Renunţase la controlul oficial în Moşul, dar insistase pe lângă Lloyd George că Franţa trebuia să primească o parte din orice resurse s-ar fi descoperit în subteran. Walter Long, ministrul britanic al combustibilului, şi Henry Bérenger, omologul său francez, un individ care credea că petrolul era „sângele victoriei", au fost puşi la treabă. Aceştia au redactat un acord prin care Franţa avea să primească un sfert din Turkish Petroleum Company, permiţând în schimb construcţia a doua conducte prin Siria, care să lege Moşul de ţărmul mării. Cele două tabere au hotărât că nu îşi doreau ca americanii, care începeau să se arate interesaţi de petrolul din Orientul Mijlociu, să pătrundă cu forţa în regiune.80 Din păcate, acest compromis ce părea absolut raţional a ajuns să fie folosit în confruntarea cu privire la Siria.

„A urmat o luptă între câini de primă mână – a notat Henry Wilson în jurnalul său – pe parcursul căreia Tigrul a spus că Walter Long le promisese francezilor jumătate din petrolul din Mesopotamia! Lloyd George m-a întrebat dacă am auzit vreodată de așa ceva. Bineînțeles, niciodată. Moment în care Lloyd George i-a scris pe dată Tigrului și i-a spus că aranjamentul cădea". 81 Ministerul de Externe a aflat această informație de abia câteva luni mai târziu, o dovadă clară a confuziei ce domnea pe atunci în politicile Marii Britanii.82 Chestiunea petrolului a fost rezolvată în decembrie 1919, respectând aceleași condiții convenite inițial de Long și Bérenger. O parte din înțelegere a fost ca guvernul francez să renunțe permanent la revendicările asupra provinciei Moșul.

Englezii nu își doreau ca francezii să primească provincia Moșul, dar, cu excepția acestei dorințe, politica lor în Mesopotamia s-a dezvoltat printre picături. Prima campanie britanica în regiune, cea din 1914, a fost defensivă, menită doar să protejeze Golful Persic de turci. După ce și-au securizat un cap de pod, englezii au simțit nevoia să avanseze spre nord, înspre Bagdad. Un tânăr ofițer politic, Arnold Wilson, le-a scris părinților săi: „Singura strategie logică este să avansezi pe cât de mult posibil fără să încerci să privești prea departe înainte". 83 Patru ani mai târziu, englezii ajungeau într-adevăr foarte departe, până la teritoriile kurde de la granița cu Turcia, iar Wilson deținea la acel moment funcția de conducător al administrației britanice.

Arnold Wilson era chipeș, curajos, încăpățânat și stoic. Pe fișa sa școlară scria: „Și-a depășit cu curaj propriile defecte, iar cele mai rele dintre acestea erau probabil virtuți duse la extrem. Are talent pentru administrare și organizare și este capabil să lucreze conștiincios pentru alții. Nu este egoist. Manierele sale îi sunt cel mai înverșunat dușman". 84 Detesta dansurile, bârfa și lenea. Cita adesea din scriptură; nu ezita niciodată când apăsa pe trăgaci. Pe scurt, avea toate calitățile necesare unui măreț proconsul imperial într-un moment în care nevoia de asemenea oameni era de ordinul trecutului.

La începutul războiului, Wilson se afla în nordul Turciei, în apropierea muntelui Ararat, unde ducea la bun sfârșit un proiect de mare anvergură care avea ca scop cartografierea graniței dintre Persia și Turcia Otomană. (Granița nu a avut nicio șansă să fie trasată.)

împreună cu unul dintre colegii săi, s-a întors în Marea Britanie prin Rusia şi Arhanghelsk. Pe când se pregătea să se alăture regimentului său din Franţa, i s-a ordonat să se întoarcă în Orientul Mijlociu, ca asistent al lui sir Percy Cox, ofiţer politic principal în Mesopotamia.85 La sfârşitul războiului, când Cox a fost chemat să se ocupe de chestiunile persane, Wilson a fost numit evident în locul său. A guvernat Mesopotamia, din aprilie 1918 până în octombrie 1920.

Asemenea majorităţii englezilor din Mesopotamia, şi Wilson era de părere că ţara sa dobândea o nouă proprietate foarte valoroasă. Prin petrol, dacă în Moşul se găseau zăcăminte care meritau exploatate, şi prin grâne, dacă teritoriul se iriga în mod corespunzător, noua achiziţie avea să se poată întreţine singură; în plus, ar fi putut chiar trimite bani înapoi la trezoreria imperială. Wilson a cerut guvernului de la Londra să includă provincia Moşul printre scopurile de război şi, la scurt timp după încheierea armistiţiului cu Turcia, a făcut în aşa fel încât forţele britanice să pătrundă în regiune. Wilson a susţinut că Moşul era important în planul de apărare a regiunilor Bagdad şi Basra.86 După prăbuşirea otomanilor şi Revoluţia Rusă, zona câştigase şi importanţă strategică. Englezii susţineau forţele anticomuniste din Rusia, dar şi micuţele republici independente care răsăriseră prin Caucaz. O modalitate de a îndeplini această sarcină şi de a preveni răspândirea bolşevismului mai la sud era deschiderea liniilor de comunicaţie între Persia şi Caucaz şi anume prin Moşul.

Wilson avea deja nişte idei cât se poate de clare despre cum trebuia guvernată regiunea. „Din considerente administrative, Basra, Bagdad şi Moşul trebuie privite ca o singură unitate, aflată sub controlul eficient al britanicilor”. Nu pare să-i fi trecut niciodată prin cap că, din alte puncte de vedere, o singură unitate administrativă nu avea niciun sens. În 1919, nu exista un popor irakian; istoria, religia, geografia separau, nu unificau popoarele. Basra privea către sud, înspre India şi zona Golfului; Bagdadul avea legături puternice cu Persia; iar Moşului avea relaţii mai strânse cu Turcia şi Siria. Raportând situaţia la universul european, să unifici trei provincii otomane şi să te aştepţi să creezi o naţiune ar fi fost ca şi cum ai fi sperat ca bosniacii musulmani, croaţii şi sârbii să formeze o singură ţară. La fel ca în Balcani, ciocnirile dintre imperii şi civilizaţii lăsaseră în urmă fisuri adânci. Jumătate din populaţie era reprezentată de

musulmani şiiţi, un sfert de sunniţi, iar restul era format din alte minorităţi, de la evrei până la creştini. Însă mai exista şi o altă diviziune dincolo de cea religioasă: jumătate din locuitori erau arabi, dar restul erau kurzi (mai ales în Moşul), persani şi asirieni. Oraşele erau destul de avansate şi cosmopolite; zonele rurale însă erau încă dominate de conducătorii ereditari tribali şi religioşi.87 Nu exista un naţionalism irakian, ci unul arab, înainte de război, tinerii ofiţeri care slujeau în armatele otomane făcuseră presiuni pentru o autonomie mai largă în zonele arabe. La sfârşitul războiului, o mare parte a acestora, inclusiv Nuri Said, un viitor prim-ministru al Irakului, s-au strâns în jurul lui Feisal. Erau interesaţi să creeze Arabia Mare, nu state separate.

Arnold Wilson nu a prevăzut problemele care urmau să apară dacă se concentra o populaţie atât de variată într-un singur stat. Era convins că englezii aveau să rămână în zonă vreme de generaţii. „Spre deosebire de câţiva politicieni amatori din Bagdad, arabul de rând vede în viitor o negociere corectă şi un progres material şi moral sub pavăza Marii Britanii". Şi-a îndemnat guvernul să acţioneze rapid: „Cea mai bună alegere pe care o putem face este să declarăm Mesopotamia un Protectorat Britanic, în cadrul căruia toate păturile sociale să primească pe dată nivelul maxim de libertate şi autoguvernare compatibil cu o bună şi sigură guvernare". 88 Superiorii săi de la Londra au exclus această alternativă. Preferau controlul indirect, o variantă pe care britanicii o folosiseră în statele princiare din India şi Egipt. Avantajul era că această soluţie era mai ieftină decât controlul direct, un considerent important mai ales în 1919. După cum a arătat şi Balfour în momentul în care Comisia pentru Orient a prezentat posibilităţile glorioase care se întindeau în faţa Marii Britanii: „Luăm în calcul avantajele băştinaşilor şi avantajele care ţin de propriul nostru prestigiu; luăm în calcul anumite aspecte comerciale şi toate considerentele economice; dar niciodată nu am adus în discuţie banii şi oamenii, iar mie acestea mi se par considerentele cele mai importante". 89 Iar controlul indirect înclina cel puţin în direcţia autodeterminării arabe şi opiniei publice liberale. „Noi ne dorim – a spus un oficial de rang înalt din Ministerul pentru India – o administraţie cu instituţii arabe pe care să le putem lăsa în funcţie în siguranţă în timp ce noi tragem sforile; ceva care să nu ne coste foarte

mult, care să fie în concordanţă cu principiile laburiste şi care să ne garanteze interesele politice şi economice". 90

Acest lucru era mai uşor de zis decât de făcut. O nouă forţă tulbura lumea arabă, dar şi teritoriile mai îndepărtate. În India, naţionaliştii se grupau în jurul lui Ghandi, iar în Egipt, Partidul Wald se dezvolta cu fiecare zi care trecea. Naţionalismul arab încă era un curent nesemnificativ în Irak, dar puternic în Siria şi Egipt. Secretarul şi consilierul de încredere al lui Arnold Wilson pe probleme orientale îşi dădea seama de acest lucru, chiar dacă superiorul său nu o făcea.

Gertrude Bell a fost singura femeie care a jucat un rol-cheie de sine stătător în acordurile de pace. Suplă şi plină de viaţă, Bell fuma ţigară de la ţigară, avea o voce cu care parcă străpungea aerul şi era obişnuită să fie ieşită din comun. Deşi provenea dintr-o familie bogată, cu legături influente, ea rupsese tradiţia clasei sociale din care făcea parte – centrată pe căsătorie, copii şi societate –, urmând cursuri la Oxford şi devenind prima femeie licenţiată în istorie. A escaladat vârful Matterhorn şi a găsit noi rute montane în Alpi. Era un arheolog şi istoric de seamă. Era de asemenea arogantă, dificilă şi foarte influentă. În noiembrie 1919, când comandantul-şef britanic de la Bagdad a organizat o recepţie pentru optzeci de personalităţi de vază, invitaţii s-au ridicat de la locurile lor pentru a se înghesui în jurul ei.91

Înainte de război, însoţită doar de servitorii şi ghizii ei, călătorise prin tot Orientul Mijlociu, din Beirut până în Damasc şi din Bagdad până în Moşul. Adora deşertul: „Tăcerea şi singurătatea te înconjoară ca un văl impenetrabil; nu mai există nicio altă realitate în afară de îndelungatele ore petrecute călare, dârdâitul din zorii zilei şi moleşeala de la amiază, zarva de la intrarea în tabără, discuţiile purtate după cină în jurul focului lui Muhammad, somnul mai profund decât poate concepe civilizaţia, iar apoi din nou drumul". 92 în 1914, era deja recunoscută de foarte multă lume drept una dintre principalele autorităţi britanice din Orientul Mijlociu. În 1915, a devenit prima femeie aflată în slujba serviciilor militare secrete britanice şi singura femeie care lua oficial parte la expediţia britanică din Mesopotamia.

Bell nu credea în drepturile femeilor. Nici nu simpatiza cu majoritatea reprezentantelor sexului feminin. „Este păcat, a spus ea răspicat unei tinere mirese englezoaice, că tineri britanici cu un viitor

atât de promiţător se însoară cu nişte femei atât de proaste". Cei mai buni prieteni ai ei erau Lawrence, St. John Philby (tatăl unui fiu notoriu), Feisal şi, o bună perioadă de timp, Arnold Wilson. A iubit cu pasiune, dar nu s-a căsătorit niciodată. Prima ei mare iubire s-a dovedit a fi un mare cartofor, aşa că tatăl ei a refuzat să-i acorde permisiunea de a se căsători, iar al doilea bărbat pe care l-a iubit era deja căsătorit. De Crăciun, în 1920, i-a scris tatălui ei: „După cum ştii, nu prea am prieteni. Nu îmi pasă suficient de mult de oameni ca să-mi fac griji în privinţa lor şi este firesc ca nici lor să nu le pese de mine – de ce ar face-o? în plus, felul lor de a se distra mă plictiseşte de moarte şi nu vreau să iau parte la plăcerile lor". 93

S-a cufundat în munca pe care o avea de îndeplinit în Mesopotamia. „Sper că vom reuşi, i-a scris ea tatălui ei, să transformăm regiunea într-un centru al civilizaţiei şi prosperităţii arabe". A plecat de la premisa că arabii aveau să joace un rol neînsemnat în propriul guvern. „Cu cât mai puternică va fi influenţa pe care vom reuşi să o impunem aici, cu atât mai mulţumită va fi populaţia locală". Iniţial, s-a înţeles bine cu Arnold Wilson. Aşa cum le-a transmis plină de entuziasm părinţilor ei, acesta „era cea mai remarcabilă fiinţă cu puţină, în vârstă de 34 de ani, cu abilităţi sclipitoare şi o putere atât mentală, cât şi fizică pe care arareori o întâlneşti" 94. La rândul lui, Wilson admira „diligenţa neobosită" de care Bell dădea dovadă ori de câte ori avea de-a face cu hârţogărie. Era „extraordinar de energică şi de încredere în nenumărate privinţe", a povestit el familiei sale.95 împreună, au aşteptat ca superiorii lor să le dea de veste legat de ceea ce avea să se întâmple în Mesopotamia. Nu au primit nicio instrucţiune.» Am presupus, a spus Wilson, că dacă oracolele lor rămăseseră iară grai, atunci îndoielile lor trebuiau să fie chiar şi mai mari decât ale noastre". 96 Pe parcursul aşteptării, Bell a ajuns să se răzgândească cu privire la guvernarea de care avea nevoie Mesopotamia. Arabii trebuiau să joace un rol mai important decât crezuse iniţial.97

În ianuarie 1919, Arnold Wilson a trimis-o pe Bell la Cairo, Londra şi Paris pentru a încerca să afle ce se întâmpla cu adevărat. În februarie, a urmat-o la Paris, unde Bell prezenta cauza înfiinţării unui stat în Mesopotamia. Aşa cum a scris, destul de fericită, familiei ei: „Mâine, iau prânzul cu domnul Balfour, căruia, cred eu, nu îi pasă mai

deloc de acest lucru. Sper să reuşesc să-l trag de mânecă pe domnul Lloyd George şi, dacă voi reuşi, atunci cred că-i voi câştiga simpatia. Între timp, l-am convocat pe colonelul Wilson de la Bagdad". Era pe bună dreptate convinsă că soarta Mesopotamiei era legată de soluţionarea disputei cu privire la Siria: „Cele două probleme sunt interconectate, iar în cazul Siriei, atitudinea francezilor este cea care contează". Petrecuse foarte mult timp în compania lui Lawrence şi Feisal şi acum le împărtăşea speranţele. Credea că francezii ar fi putut fi convinşi să-l accepte pe Feisal ca rege al unei Sirii independente. Arnold Wilson nu era absolut deloc de acord cu Lawrence şi teoriile acestuia: „Pare să fi făcut un rău incomensurabil şi mi se pare că problemele noastre atât de dificile cu francezii au fost provocate în primul rând de acţiunile şi sfaturile sale, „98

Nu s-a ajuns foarte departe prin discuţii şi lobby. Montagu, ministrul pentru India, i-a trimis o scrisoare lui Balfour în care s-a plâns că: „Acum i-am adus la Paris pe domnişoara Bell şi colonelul Wilson. Ei aşteaptă ordine de la mine. Vin la mine şi mă întreabă: «Am venit. Ce vreţi de la noi?» Nu le pot spune absolut nimic despre ceea ce se întâmplă". 99 în timp ce făuritorii păcii se eschivau, în Mesopotamia tensiunile se acutizau: printre kurzi şi persani, care erau neliniştiţi de dominaţia arabă, printre musulmanii şiiţi care detestau influenţa sunnită, printre conducătorii tribali care contestau puterea britanică, printre ofiţerii şi birocraţii de rang înalt care îşi pierduseră statutul odată cu prăbuşirea Imperiului Otoman şi printre naţionaliştii arabi din ce în ce mai numeroşi. Bell îşi făcea griji. În aprilie, i-a scris vechiului ei prieten Aubrey Herbert, care îşi făcea la rândul său griji în privinţa Albaniei: „Of, drag prieten, în Orientul Apropiat au reuşit să tulbure apele atât de tare. Anticipez, şi sunt perfect convinsă de acest lucru, că situaţia are să fie mult mai gravă decât în perioada antebelică – cu excepţia Mesopotamiei pe care poate vom reuşi să o ferim de haosul generalizat. Trăiesc un fel coşmar în care poţi prevedea toate lucrurile îngrozitoare care or să se întâmple, dar îţi este imposibil să iei măsuri pentru a le împiedica". 100

În acea primăvară, situaţia din Egipt a explodat. Egiptenii nu fuseseră niciodată mulţumiţi de conducerea britanică, chiar dacă englezii încercaseră să-şi mascheze dominaţia guvernând printr-un kediv. Când a izbucnit războiul, în Egipt exista deja baza necesară unei

mişcări naţionale puternice: conducători religioşi influenţi, magnaţi locali şi o clasă socială din ce în ce mai în numeroasă formată din membrii diverselor profesii care nu numai că intrau în legătură unii cu ceilalţi, dar discutau şi cu alţi reprezentanţi aflaţi mai jos pe scara socială, respectiv cu ţărănimea numeroasă din delta Nilului.101 Războiul a provocat noi probleme. În 1914, în momentul în care Imperiul Otoman, oficial încă suzeran al Egiptului, a declarat război Marii Britanii, englezii au proclamat un protectorat. Această măsură i-a înfuriat pe mulţi egipteni, nemulţumiţi atât de afluxul de trupe britanice şi australiene în regiune, cât şi de creşterea preţurilor. Englezii transmiteau mesaje contradictorii cu privire la viitor: pe plan local, îşi înăspreau controlul, dar guvernul de la Londra împrumuta discursul lui Woodrow Wilson. Cele Paisprezece Puncte fuseseră primite cu mare entuziasm în Egipt.102

În noiembrie 1918, la scurt timp după publicarea declaraţiei anglo-franceze adresată arabilor, care folosise exact limbajul autodeterminării, o delegaţie condusă de un naţionalist egiptean faimos a cerut să vorbească cu sir Reginald Wingate, conducătorul administraţiei britanice din Egipt. Said Zaghul era un avocat de seamă, intelectual şi fost ministru al educaţiei. Provenea din Egiptul tradiţional, dintr-o familie de moşieri din deltă. Însă prin bunăvoinţa unei prinţese din familia regală pătrunsese în lumea mai modernă, cosmopolită din Cairo. Iniţial, britanicii îl luaseră drept un susţinător de-ai lor. „Ar trebui să ajungă departe", spusese lordul Cromer, proconsul de gradul I din Egipt. „Posedă toate calităţile necesare pentru a-şi sluji ţara. Este cinstit, capabil, are curajul necesar să-şi exprime convingerile". 103 Până în 1914 însă, britanicii nu mai erau la fel de entuziasmaţi. Zaghul, poate şi pentru că nu fusese numit prim-ministru sau poate din pură convingere, începea să cocheteze cu tabăra naţionalistă.104

Pe parcursul întrevederii sale cu Wingate, Zaghul a cerut autonomia completă a egiptenilor. Aceştia erau, i-a spus el lui Wingate, „o rasă veche şi capabilă, cu un trecut glorios – mult mai capabili să conducă un guvern bine organizat decât arabii, sirienii sau mesopotamienii, cărora de curând li se promisese autoguvernarea". A cerut permisiunea ca o delegaţie (sau *wald*) să plece la Londra ori Paris pentru a prezenta cererile naţionaliştilor. Când Wingate a

refuzat, egiptenii au protestat cu înverşunare: „Indienii extremişti au primit o audienţă de la domnul Montagu; emirul arab Feisal a primit permisiunea de a pleca la Paris. Erau oare egiptenii mai puţin loiali? De ce nu şi Egiptul?” 105

Până să se dea startul Conferinţei de Pace, începuseră să circule petiţii referitoare la Egipt; erau semnate de mii, iar mai apoi de sute de mii de oameni. Protestele s-au transformat într-o mişcare, care a primit un nume adecvat, Wald. Zaghul i-a impus kedivului să ceară independenţa totală. În 9 martie, autorităţile britanice i-au arestat pe Zaghul şi alţi trei naţionalişti de seamă şi i-au deportat în Malta. A doua zi, au izbucnit greve şi demonstraţii în tot Egiptul. A urmat un eveniment fără precedent, în care femeile din clasele superioare au ieşit din izolarea lor şi au luat străzile cu asalt în număr mare. „Nu-mi păsa dacă aveam să sufăr arsuri de soare, a spus una dintre ele, vina avea să fie a autorităţilor britanice tiranice”. 106 Protestele au devenit violente; liniile de telegraf au fost tăiate, iar şinele de tren distruse. În 18 martie, opt soldaţi britanici au fost ucişi de o mulţime furioasă. Brusc, englezii se confruntau cu perspectiva pierderii definitive a controlului în Egipt.

Cuprins de panică, guvernul britanic a impus brusc legea marţială şi l-a trimis pe Allenby să restaureze ordinea în Egipt. Spre surprinderea totală a Londrei, acesta a ajuns rapid la concluzia că, dacă mai exista vreo speranţă să negocieze cu egiptenii, atunci conducătorii naţionalişti trebuiau eliberaţi din exilul maltez. În plus, dacă aceştia doreau, trebuiau să primească permisiunea de a călători în străinătate.107 Zaghul a pornit spre Paris, unde se pare că nu a repurtat cine ştie ce succes în misiunea de a câştiga susţinerea celorlalte puteri.108 Cu toate acestea, i-a făcut pe englezi să înţeleagă că trebuiau să-şi schimbe modul de guvernare în Egipt. După luni interminabile de negocieri, în 1922, guvernul britanic a acordat în cele din urmă independenţa Egiptului. (Cu toate acestea, şi-a menţinut controlul asupra canalului Suez şi asupra politicii externe egiptene.) în 1924, Zaghul a devenit prim-ministrul ţării.

India, adevăratul motiv pentru care englezii ajunseseră în Egipt, era un alt motiv de îngrijorare la 1919. Naţionalismul indian era chiar şi mai avansat decât cel egiptean. Rugăminţile indienilor pentru autoguvernare limitată, iniţial formulate pe un ton civilizat, se

transformaseră acum în adevărate cereri de autonomie internă. În timpul războiului, Mohandas Ghandi sosise din Africa de Sud înarmat cu instrumentele necesare organizării politice şi nesupunerii civile, pe care şi le perfecţionase pentru a transforma Congresul Naţional Indian, alcătuit în mare parte din membrii clasei de mijloc, într-o formidabilă mişcare de masă. Inflaţia rapidă, prăbuşirea exporturilor şi revelaţia că incompetenţa militară britanică irosise vieţile soldaţilor indieni detaşaţi în Mesopotamia îi deziluzionaseră chiar şi pe acei indieni care fuseseră de părere că britanicii ofereau cel puţin o bună guvernare. Deşi guvernul britanic promisese în 1917 o tranziţie graduală către autoguvernare, această promisiune era adesea dată uitării.

Naţionaliştii indieni au aprobat discursul preşedintelui Wilson despre autodeterminare, dar iniţial nu au acordat mare atenţie Conferinţei de Pace. India nu avea pretenţii teritoriale sau cel puţin nu avea revendicări de interes pentru indieni. (Oficialii britanici din Ministerul pentru India încercaseră zadarnic să înainteze cereri pentru mandate indiene în Mesopotamia şi Africa de Est Germană.109) Aceasta nu era reprezentată de propriii conducători, ci de Montagu, ministrul pentru India, şi de doi indieni aleşi cu mare atenţie: Sinha, un judecător de seamă care era util în comisii, şi maharajahul de Bikaner, care nu spunea prea multe, dar organiza dineuri frumoase. Făuritorii păcii au fost luaţi prin surprindere, iar britanicii alarmaţi în momentul în care o chestiune aparent minoră – abolirea califatului în Constantinopol – a devenit brusc o cauză de o importanţă majoră în India.

Indienii musulmani, care reprezentau un sfert din populaţia Indiei Britanice, sufereau de ceva vreme în tăcere la gândul că prăbuşirea Imperiului Otoman avea să atragă după sine sfârşitul conducerii spirituale pe care sultanul o exercitase asupra musulmanilor din întreaga lume. În moscheile din întreaga Indie, lumea îl menţiona pe calif în rugăciunile săptămânale. Războiul îi dezbinase pe musulmanii indieni. O minoritate restrânsă se alia făţiş cu otomanii şi era încarcerată pentru acest lucru; ceilalţi, fie ei trişti sau nemulţumiţi, rămâneau tăcuţi. În 1919, când în India s-a aflat că puterile intenţionau să împartă Imperiul Otoman, să-l înlăture pe sultan şi să desfiinţeze califatul, ziarele musulmane au publicat articole în care i-au implorat pe britanici să-l protejeze, iar personalităţi locale

de vază au format comisii pentru califat. Autorităţile britanice primeau necontenit petiţii prin care se susţinea, complet eronat de altfel, că Wilson promisese să protejeze califatul.110 Guvernul indian a îndemnat guvernul britanic să-i lase sultanului de la Constantinopol ceva autoritate asupra locurilor sfinte ale islamului din Orientul Mijlociu.111 La Paris, Montagu şi-a avertizat în repetate rânduri colegii cu privire la riscul de a supăra un grup numeros de indieni, care afişase o loialitate extraordinară faţă de englezi.112 Avertismentele şi personalitatea sa flegmatică nu au făcut decât să producă enervare. Lloyd George i-a scris: „De fapt, pe parcursul conferinţei, am fost uimit de atitudinea dumneavoastră, căci nu păreaţi a fi atât un membru al guvernului englez, cât un succesor al tronului lui Aurangzeb!” 113

În 17 mai, Lloyd George a convenit fără prea mare tragere de inimă să aducă în faţa Consiliului Celor Patru o delegaţie, din care făcea parte şi Aga Khan, care cerea ca teritoriile turceşti ale Imperiului Otoman să nu fie împărţite între Marile Puteri şi ca instituţia călifarului să nu fie abolită. Chiar şi Lloyd George a fost impresionat: „Ajung la concluzia că este imposibil să împărţim Turcia. Ne-am expune unui risc prea mare de a arunca lumea mahomedană în plin haos”. 114 Din păcate, patru zile mai târziu, în 21 mai, el şi Clemenceau s-au certat aprig cu privire la Orientul Mijlociu, aşa că întreaga chestiune, inclusiv califatul, a fost amânată pe perioadă nedeterminată.

În India, musulmanii erau din ce în ce mai neliniştiţi. Comisiile locale se organizau într-un comitet central pentru califat. Principala organizaţie politică islamică, Liga Musulmană, a trimis o delegaţie să discute cu Lloyd George. Ghandi a acţionat mai categoric şi a ales să susţină această mişcare. Congresul său a făcut acelaşi lucru. Slăbănog, introvertit, la fel de obsedat de trupul său pe cât era de sufletul său, întotdeauna la curent cu mişcările politice din India, dar ascultând la fel de mult de ceea ce îi dicta complicata sa inimă, Ghandi era un geniu politic căruia aparent nu i-ai fi dat prea multe şanse. În toată agitaţia stârnită de chestiunea călifarului, el a văzut o oportunitate de a clădi o punte între hinduşi şi musulmani şi de a pune autorităţile britanice într-o poziţie stânjenitoare.

India era deja o regiune instabilă. Ca urmare a marii epidemii de gripă, 12 milioane de indieni muriseră. (Ghandi s-a folosit de acest exemplu pentru a sublinia că, din punct de vedere moral, britanicii nu

erau capabili să conducă India.) Musulmanii erau furioşi din cauza chestiunii călifarului, muncitorii intrau în greve, iar ţăranii protestau împotriva arendelor. Guvernul indian a înrăutăţit şi mai mult situaţia introducând o lege prin care îşi amplifica puterile arbitrare. În martie şi aprilie, în marile oraşe au avut loc demonstraţii de amploare şi mitinguri. În 6 aprilie, Ghandi a cerut organizarea unei greve generale în întreaga Indie. Deşi şi-a îndemnat susţinătorii să se abţină de la acte de violenţă, ocazional au mai avut loc şi altercaţii şi jafuri. Cel mai sângeros episod a avut loc în Punjab, la Amritsar, unde, în 13 aprilie, un ofiţer britanic cuprins de panică a ordonat trupelor sale să deschidă focul asupra unei mulţimi numeroase. Masacrul de la Amritsar, aşa cum a intrat în istorie, a mobilizat chiar şi opinia publică indiană moderată împotriva britanicilor. Englezii, mai ales cei din India, au început să intre în panică. Un ziar local în limba engleză a publicat un articol în care s-a întrebat: „Oare exista o organizaţie malefică şi deosebit de periculoasă care acţiona dincolo de ceea ce se putea vedea la suprafaţă?" 115 Să fi fost bolşevicii? Infiltraţi din Egipt? 116 Sau poate o conspiraţie a musulmanilor de pretutindeni? Poate că era mai mult decât o pură coincidenţă că tocmai izbucnise un război cu Afghanistanul musulman şi că forţele acelui Ibn Saud, care aveau la origini o mişcare islamistă puritană, măturau efectiv Peninsula Arabică.117

Problemele din Egipt şi India au zguduit din temelii încrederea în sine a britanicilor şi au amintit încă o dată Londrei că puterile ei erau limitate. Henry Wilson, şeful statului major imperial, încercase în repetate rânduri să explice acest lucru guvernului său; aşa cum a scris şi în 1919 unui prieten, „îmi dedic toată energia încercării de a ne scoate trupele din Europa şi Rusia şi de a ne concentra toate forţele în viitoarele nuclee dezlănţuite, respectiv Anglia, Irlanda, Egipt şi India. Iată, dragule, ce se întâmplă". 118 Chiar dacă retrăgea trupe din zone precum Caucazul sau Persia, armata nu era sigură că putea face faţă „nucleelor dezlănţuite". Armatele britanice începeau să se descompună. Numai în Orientul Mijlociu, Allenby demobilizase în jur de 20.000 de soldaţi în fiecare lună în primăvara anului 1919.119

Aceste necazuri implicau şi costuri pentru ţara mamă. „Oare îşi dau seama – i-a scris Churchill, devenit acum ministru al coloniilor, asistentului său personal din minister – că tot ceea ce se întâmplă în

Orientul Mijlociu are legătură directă cu reducerea costurilor?" 120 Aşa cum i-a transmis şi Curzon, mohorât, lui Balfour după ce a participat la o discuţie a guvernului în vara anului 1919, notorie pentru inutilitatea ei: „Măcar atâta lucru am înţeles: povara de a întreţine o armată britanică şi indiană de 320.000 de soldaţi în diferite regiuni ale Imperiului Turc şi în Egipt sau de 225.000 de oameni, excluzând Egiptul, şi costurile colosale presupuse de acestea nu mai pot fi susţinute". 121 Lloyd George, care până în acel moment nu considerase ca un acord de pace cu Imperiul Otoman era o chestiune urgentă, a început să acorde mai multă atenţie situaţiei, în august 1919, chiar înainte să plece în concediu, Balfour i-a prezentat un rezumat de o claritate admirabilă. Însă, ca de obicei, nu a venit cu nicio soluţie:» Adevărul este că Franţa, Anglia şi America s-au poziţionat de aşa manieră faţă de problema siriană, încât situaţia este teribil de încurcată şi niciuna dintre aceste ţări nu poate ieşi cu adevărat satisfăcută sau câştigată din această chestiune". 122 Deşi în mod neplăcut, Lloyd George începea să înţeleagă şi cât de adâncă era furia francezilor.123 Feisal complicase şi mai mult lucrurile, căci începând cu luna mai, de când se întorsese în Siria, făcuse caz de o independenţă care nu primise binecuvântarea Marilor Puteri. Cu prilejul unuia dintre primele sale discursuri ţinute în Damasc, spusese publicului: „Acum, voi trebuie să decideţi dacă vreţi să fiţi sclavi sau vreţi să vă luaţi destinul în propriile mâini". Se zvonea că ar fi vorbit cu naţionaliştii egipteni să construiască un front comun împotriva britanicilor şi cu cei turci despre o posibilă uniune cu Turcia. Agenţii săi făceau propagandă prin Mesopotamia. Într-o conversaţie purtată cu Allenby, Feisal a susţinut că Woodrow Wilson îi spusese să urmeze exemplul Revoluţiei Americane: „Dacă vreţi independenţă, recrutaţi soldaţi şi fiţi puternic". 124 Autorităţile militare britanice din Siria l-au avertizat pe Lloyd George că englezii nu ar fi avut cum să-l oprească pe Feisal în cazul în care acesta ar fi decis să pornească o revoltă.125

În septembrie, Lloyd George a decis ca Marea Britanie să-şi retragă trupele din Siria şi să le permită francezilor să pătrundă în regiune. A acţionat rapid. După câteva conversaţii tensionate, Lloyd George şi Clemenceau au convenit cum avea să fie predată administraţia regiunii. (Problemele aveau să persiste, căci discuţiile cu privire la graniţa dintre Siria şi Palestina s-au încheiat de abia în

1922.126) Americanii au protestat timid şi au adus autodeterminarea în discuţie, dar deja nu mai reprezentau un factor important de decizie. Până la sfârşitul lui 1919, s-au soluţionat şi ultimele chestiuni rămase nerezolvate între Marea Britanie şi Franţa. Petrolul din Moşul avea să fie împărţit, în mare parte conform principiilor asupra cărora se convenise cu şase luni înainte. La Conferinţa de la San Remo din aprilie 1920, în cadrul căreia au fost aprobate condiţiile păcii cu Imperiul Otoman, englezii şi francezii, care temporar uitaseră diferendele anterioare, şi-au acordat reciproc mandate, britanicii pentru Palestina şi Mesopotamia, iar francezii pentru Siria. Teoretic, acestea aveau să capete validitate odată ce primeau confirmarea Ligii Naţiunilor. Nu este surprinzător că Liga, dominată de Franţa şi Marea Britanie, s-a ocupat de aceasta în 1922.

Doar americanii au cerut părerea arabilor. Comisia de anchetă a lui Wilson, pe care Clemenceau şi Lloyd George refuzaseră să o susţină, şi-a îndeplinit sarcina la momentul potrivit. Henry King, preşedintele unui mic colegiu american, şi Charles Crane, care depusese mari eforturi în sprijinul cauzei Cehoslovaciei, şi-au petrecut vara lui 1919 călătorind conştiincioşi prin Palestina şi Siria. Au descoperit că o majoritate covârşitoare îşi dorea ca Siria să înglobeze atât Palestina, cât şi Libanul; alţii, numeroşi, îşi doreau independenţa. „Pot apărea pe dată pericole, au conchis investigatorii, dacă se iau măsuri neînţelepte şi de rea-credinţă faţă de acest popor, dar avem speranţa că, dacă se va acţiona cu sinceritate şi loialitate, atunci vom avea pace şi progres în regiune”. 127 Raportul lor a fost publicat de abia în 1922, la mult timp după ce răul fusese deja făcut.

În septembrie 1919, Feisal a primit o veste proastă, despre reluarea discuţiilor franco-britanice cu privire la Orientul Mijlociu. Englezii s-au asigurat că acesta nu avea să sosească la Londra decât după ce Lloyd George şi Clemenceau ajungeau la un acord. Feisal a protestat; nu avea să se predea administraţiei franceze.128 Englezii, oarecum stânjeniţi, nu au făcut decât să-l îndemne să discute cu francezii. De la Oxford, Lawrence a privit neputincios cum guvernul său îşi abandona vechiul prieten şi pe arabi. A citit la nesfârşit aceeaşi poezie despre alungarea lui Adam şi a Evei din Grădina Edenului şi adesea, şi-a amintit mama lui, stătea la ea în casă „nemişcat în aceeaşi

poziţie toată dimineaţa, de la micul dejun şi până la prânz, cu aceeaşi expresie întipărită pe chip" 129.

La Paris, Feisal a fost întâmpinat cu răceală. „După ce îl acoperise cu flori şi îi adusese laude sub toate formele posibile, presa franceză l-a acoperit practic cu noroi şi l-a bombardat cu minciuni şi insulte", a scris Mordacq.130 Clemenceau a fost înţelegător, dar ferm; francezii aveau să-l accepte pe Feisal ca lider în Damasc, atât timp cât acesta putea menţine ordinea. Bineînţeles că avea să apeleze la trupele franceze în caz de urgenţă. În semn de mare generozitate, Feisal i-a oferit lui Clemenceau caii lui; doi erau minunaţi pursânge, a transmis Mordacq, ceilalţi aşa şi aşa.131 în orice caz, Tigrul se pregătea să iasă de pe scena politică, iar atitudinea oficială franceză, care şi aşa nu simpatizase niciodată cu naţionalismul arab, devenea mai conservatoare. Dominaţia franceză trebuia consolidată în Siria, mai ales în condiţiile în care naţionaliştii turci atacau trupele franceze din Cilicia. Noul guvern francez, ales în noiembrie 1919, era mult mai interesat de imperiu decât fusese Clemenceau. Paul Deschanel, care i-a succedat lui Poincaré la preşedinţie, a asigurat o delegaţie de colegi colonialişti ca Mediterana şi Orientul Mijlociu erau pietrele de temelie ale politicii franceze. (La scurt timp după aceea, a fost surprins vorbind copacilor din grădinile de la Palatul Elisee.132) Deşi Feisal a mai zăbovit la Paris până în ianuarie 1920, nu a reuşit să ajungă la un acord ferm cu francezii. S-a reîntors la Damasc dezamăgit nu numai de francezi, dar şi de britanici: „Am fost predat francezilor legat de mâini şi de picioare" 133.

Când s-a întors în Siria, a descoperit că situaţia locală se deteriora, înaltul comisar francez, generalul Gouraud, bărbatul care într-o perioadă mai fericită îi oferise acea decoraţie de onoare lui Feisal, considera că trebuia să ducă o politică fermă faţă de arabi.134 Pe de altă parte, naţionaliştii arabi erau din ce în ce mai belicoşi, încurajaţi fiind de acţiunile lui D'Annunzio din Fiume, care sfida Marile Puteri.135 în vasta vale Bekaa, unde se aflau şi ruinele oraşului roman de la Baalbek, insurgenţii arabi trăgeau în trupele franceze. (în anii 1970, gherilele extremiste din întreaga lume şi-au dat seama că valea era foarte potrivită pentru asemenea acţiuni.) în spatele cortinei, Feisal era presat din toate părţile să proclame independenţa, chiar dacă aceasta ar fi echivalat cu un război cu Franţa.136 Fără prea mare

tragere de inimă, Feisal s-a lăsat purtat de val. În 7 martie, 1920, Congresul sirian l-a proclamat rege al Siriei, şi nu al Siriei delimitate prin acordul anglo-francez, ci al Siriei cu „graniţele sale naturale", care includea Libanul şi Palestina şi se întindea până la Eufrat. Au urmat ciocniri cu trupele franceze. La scurt timp după aceea, un alt congres, care pretindea că ar fi vorbit în numele mesopotamienilor, s-a reunit la Damasc. Acesta a proclamat independenţa, l-a proclamat rege pe fratele lui Feisal, Abdullah, şi a cerut englezilor să pună capăt ocupaţiei.137

Însă Feisal nu se bucura de susţinere deplină nici măcar în Siria. Creştinii libanezi, care nu voiau să cadă la mijloc în disputa cu Franţa, şi-au proclamat separat independenţa cu prilejul unei mari întruniri care a avut loc în 20 martie 1920 şi au ales drept steag tricolorul francez cu un cedru libanez în centru.138 Pe de altă parte, radicaliştii arabi îl acuzau pe Feisal că ar fi fost prea politicos cu francezii. În iulie, Gouraud i-a trimis lui Feisal un ultimatum, cerând, printre altele, acceptarea necondiţionată a mandatului francez în Siria şi pedepsirea celor care îi atacaseră pe francezi. Feisal a făcut un apel disperat la celelalte puteri, care nu i-au răspuns decât sumar, exprimându-şi simpatia. În 24 iulie, înaintând spre Damasc, trupele franceze au spulberat o armată arabă prost echipată. Feisal şi familia sa au plecat în exil.

Pentru a putea controla Siria, francezii au micşorat-o. Şi-au recompensat aliaţii creştini extinzând graniţele din jurul muntelui Liban, incluzând în cadrul noilor graniţe şi valea Bekaa, porturile mediteraneene Tir, Sidon, Beirut şi Tripoli, precum şi regiunea sudică aflată la nord de Palestina. Mii de musulmani făceau acum parte dintr-un stat dominat de creştini. Rezultatul a fost crearea Siriei, care nu a uitat ce a pierdut nici după retragerea francezilor, şi a Libanului, care a fiinţat temător în mijlocul unor tensiuni religioase şi etnice rămase nerezolvate. În anii 1970, situaţia din Liban a explodat; în afara celor străini de situaţie, nimeni nu a fost surprins că guvernul sirian a profitat de ocazie, trimiţându-şi în Liban trupele, care nu au mai părăsit niciodată regiunea.

Pentru arabi, 1920 rămâne un an al dezastrelor: Palestina dispăruse, urmată apoi de Siria, Liban şi în cele din urmă Mesopotamia. În vara anului 1920, revoltele au afectat aproape o

treime din ţară, extinzându-se de-a lungul văii fluviului Eufrat şi în regiunile kurde din Moşul. Bell, care se răzgândise de mult şi considera că Mesopotamia trebuia să fie autonomă, avertizase cu privire la acest pericol. Arnold Wilson, cu care nu mai vorbea deloc, a dat vina pe agitatorii externi şi influenţa tizului său care scrisese Cele Paisprezece Puncte.139 Liniile de cale ferată au fost blocate, oraşele asediate, iar ofiţerii britanici ucişi. Englezii au reacţionat aspru şi au trimis în întreaga ţară plutoane punitive, care au ars sate întregi şi au colectat amenzi cu forţa. Până la sfârşitul anului, s-a restabilit ordinea, iar Wilson a fost înlocuit cu fostul său mentor, Cox, un personaj mai diplomat.

Evenimentele din Mesopotamia au zguduit guvernul britanic din temelii., Am ajuns la capătul puterilor, a spus Churchill, şi nu putem găsi nici picior de soldat". 140 Criticii se întrebau dacă merita să se plătească un preţ atât de mare.141 Curzon, Churchill şi Lloyd George voiau să păstreze cu tot dinadinsul regiunea. Soluţia cea mai practică şi mai ieftină, susţinută de Bell şi Cox, era să se găsească un conducător arab care să se plieze pe situaţie. În mod convenabil, îl aveau la dispoziţie pe Feisal, căruia până la urmă îi datorau multe. În martie 1921, la o conferinţă organizată la Cairo, în calitate de ministru pentru colonii, Churchill a convenit să-l numească rege. Premiul secundar a fost acordat fratelui său mai mare Abdullah, „o persoană senzuală, leneşă şi foarte delăsătoare", care a primit micuţul stat al Cisiordaniei.142 Aşa cum se cuvenea, Feisal a fost invitat să viziteze Mesopotamia, unde administraţia de stat formată de Bell şi Cox i-a cerut stăruitor să accepte să le fie rege. St. John Philby, care era favorabil proclamării unei republici şi nu a făcut din aceasta un secret, şi-a făcut bagajele. Rezultatele alegerilor au indicat un procentaj de 96 la sută în favoarea lui Feisal. Bell a hotărât care avea să fie steagul, procedura de încoronare şi titulatura regală. „Trebuie să încep să mă ocup de adevărata regulă de etichetă a curţii lui Feisal", a oftat ea. În 23 august 1921, în zorii zilei, Feisal a fost încoronat regele acelei ţări care de atunci avea să fie cunoscută sub numele de statul „cu rădăcini adânci": Irak. „Era extraordinar să vezi tot Irakul reunit, din nord până în sud", a transmis Bell. „Este prima dată în istorie când se întâmplă aşa ceva". 143

Iniţial, a rămas în relaţii apropiate cu Feisal, dar, odată ce a început să capete mai multă experienţă şi încredere, acesta nu s-a mai lăsat constrâns de sfaturile ei.144 în general, s-a dovedit a fi mai puţin supus decât speraseră britanicii. A făcut presiuni pentru independenţa noii sale ţări şi, în 1932, Irakul s-a alăturat Ligii Naţiunilor ca stat independent. Feisal a murit în anul ce a urmat. Fiul său, un playboy vesel, a murit într-un accident de maşină în 1939. Succesorul său, nepotul lui Feisal, a fost ucis în lovitura de stat din 1958, când Irakul a devenit republică. Hussein, tatăl lui Feisal, care sperase să pună bazele unei dinastii haşemite care să conducă lumea arabă, şi-a pierdut mai întâi uzul raţiunii, iar apoi tronul Hijăzului în 1924, când Ibn Saud a reuşit în cele din urmă să-l înlăture şi a creat regatul care încă îi poartă numele. Singurul regat haşemit care încă dăinuie şi astăzi este Iordania, unde, spre surprinderea tuturor, Abdullah s-a dovedit a fi un conducător foarte eficient. Strănepotul lui Abdullah este astăzi regele Iordaniei.

T.E. Lawrence, care nu a mai ştiut să se bucure niciodată după războiul din deşert, a murit în 1935 într-un accident de motocicletă, pierzând controlul când a încercat să ocolească doi băieţi. Gertrude Bell s-a sinucis în 1926. Arnold Wilson s-a retras din administraţia publică şi a lucrat pentru Anglo Persian Oii. La vârsta de cincizeci şi cinci de ani, a fost ucis în luptă la bordul unui mitralior care zbura peste Dunkerque. Picot, al cărui acord cu Sykes provocase atâtea probleme între Franţa şi Marea Britanie, şi-a încheiat cariera căzut în dizgraţie. În 1920, a fost demis din funcţia pe care o îndeplinea în Siria şi trimis în Bulgaria, unde a provocat un mare scandal prin relaţiile întreţinute cu o femeie cu reputaţie dubioasă. Detaşarea lui la Buenos Aires a iscat un alt scandal şi a răspândit poveşti despre facturi neplătite. S-a retras din serviciul diplomatic francez în 1932 şi a dispărut de pe scena istoriei.145

Marea Britanie şi Franţa au plătit un preţ pentru rolul jucat în acordurile de pace din Orientul Mijlociu. Francezii nu au reuşit să pacifice niciodată complet Siria şi au plătit un preţ mult prea mare pentru acest teritoriu. Englezii s-au retras cât de repede au putut din Irak şi Iordania, dar nu au reuşit să se descotorosească de Palestina, motiv pentru care au căzut la mijloc în conflictul din ce în ce mai înveninat dintre arabi şi evrei. Lumea arabă nu a uitat niciodată

această trădare şi a început să-şi concentreze ostilităţile pe cel mai la îndemână exemplu al perfidiei Occidentului, prezenţa sionistă din Palestina. Arabii îşi aminteau şi ideea vehiculată pentru o scurtă perioadă de timp la sfârşitul războiului – unitatea arabă. După 1945, resentimentele şi visul unităţii arabe au continuat să influenţeze gândirea politică în Orientul Mijlociu.

28

Palestina

La sfârşitul lui februarie 1919, un chimist britanic între două vârste i-a scris de la Paris soţiei sale: „Ieri, 27 februarie, la ora 15: 30, la Quai d'Orsay a avut loc o reuniune care are să intre în istorie". A fost „un moment minunat, cel mai triumfător din viaţa mea!" 1 Chaïm Weizmann, devenit ulterior primul preşedinte al statului Israel, se prezentase în faţa Consiliului Suprem însoţit de o delegaţie de colegi sionişti pentru a cere crearea unui cămin evreiesc în Palestina. În ziua respectivă, a vorbit scurt, clar şi energic, aşa cum îi stătea în fire. A făcut apel la interesele Marilor Puteri: milioane de evrei încercau să părăsească fostele imperii, Austro-Ungaria şi Rusia ţaristă. Unde se puteau duce? „Bineînţeles că Marile Puteri aveau să supravegheze fiecare străin care dorea să le intre pe teritoriu, iar evreii aveau să fie consideraţi exemplul tipic al străinului rătăcitor". Soluţia evidentă era să li se permită să plece în Palestina, un teritoriu depopulat, cu o mulţime de regiuni părăsite. Dacă în zonă se trimiteau bani şi mână de lucru, iar evreii erau gata să întrunească ambele condiţii, atunci Palestina ar fi putut adăposti mai multe milioane de oameni. Era nevoie doar de un semnal din partea făuritorilor păcii. Weizmann cerea acest lucru, a spus el cu mândrie, „în numele poporului care suferise martiriul timp de optsprezece secole" 2. După ce a terminat de vorbit, i-a scris el soţiei sale, „Sonnino s-a ridicat şi m-a felicitat imediat, iar domnul Balfour şi toţi ceilalţi, mai puţin francezii, i-au urmat exemplul" 3.

La Paris sosiseră multe astfel de delegaţii cu nenumărate revendicări. Sioniştii nu aveau puterea sau influenţa cehilor şi polonezilor, iar opinia publică nu credea în cauza lor, precum credea în cea a armenilor. Aveau câţiva prieteni influenţi, dar se loveau şi de ostilitate sau simplă indiferenţă. Cu toate acestea, Weizmann avea dreptate să se simtă triumfător. Ştia că îi avea de partea sa pe

americani şi englezi, chiar dacă francezii îi erau ostili; este adevărat că îşi verificase în prealabil declaraţiile cu membrii delegaţiilor acestora.4 Atât Weizmann, cât şi sionismul făcuseră mari progrese şi aveau să ajungă chiar şi mai departe.

Fiul unui modest negustor de cherestea, Weizmann se născuse în Rusia în 1874, într-un mic cătun, care se afla, după cum spunea chiar el, „într-unul dintre cele mai întunecate şi mai izolate colţuri ale Zonei de Rezidenţă".5 Aproape jumătate din evreii din întreaga lume, circa şapte milioane, trăiau în Rusia, majoritatea fiind forţaţi să locuiască în Zona de Rezidenţă, respectiv în Belarus, Ucraina şi Polonia răsăriteană de astăzi. În această zonă de şes mlăştinoasă, „mohorâtă şi monotonă", aşa cum a descris-o un scriitor evreu, era un frig aprig iarna şi zăpuşeală vara.6 Evreii erau bogaţi în tradiţii şi credinţă, dar foarte săraci în toate celelalte privinţe. Deşi erau un grup din ce în ce mai numeros, guvernul ţarist le oferea pământ şi resurse limitate. „Era ca şi cum, a spus un observator, toţi evreii din Rusia ar fi fost adunaţi şi înghesuiţi unii peste alţii ca nişte lăcuste într-un şanţ". Guvernul, care ducea o politică ba brutală, ba indiferentă, nu le oferea nicio cale de ieşire din această situaţie şi nu îi proteja de revoltele şi pogromurile antievreieşti. „E o viaţă tristă – a spus un poet evreu –, lipsită de orice urmă de satisfacţie şi splendoare, fără lumină, o viaţă care are gustul unei supe fade, fără sare sau condimente". 7

Însă, chiar şi în acel univers, începeau să-şi croiască loc diverse idei socialiste, naţionaliste şi democratice. Unii evrei ruşi, precum Troţki, au luat calea revoluţiei; mult mai mulţi, sute de mii de oameni de fapt, au emigrat în America de Nord şi Europa Occidentală. În perioada ce a precedat anul 1914, populaţia evreiască din Statele Unite ale Americii a crescut de la 250.000 la 3 milioane de oameni; în Marea Britanie, de la 60.000 la 300.000. Printre tinerii evrei care au plecat spre vest s-a numărat şi Weizmann. În Europa Occidentală a descoperit o altă lume, în care ghetourile şi vechea discriminare juridică faţă de evrei dispăruseră cu desăvârşire. Evreii puteau trăi la fel ca englezii, francezii şi germanii, singurul lucru care îi deosebea fiind religia. Weizmann s-a căsătorit cu o tânără studentă la medicină, tot din Rusia, şi a câştigat două pasiuni eterne – chimia şi sionismul.

La început, sionismul – lupta pentru desăvârşirea unei patrii evreieşti, poate chiar a unui stat evreiesc, în care evreii aveau să fie

majoritari şi să trăiască în siguranţă şi demnitate – a avut foarte puţini susţinători, în mare parte fanatici şi vizionari. Însă până în 1900 se schimbaseră foarte multe lucruri. Naţionalismul, care la rândul lui contribuise la apariţia sionismului, a adus cu sine noi pericole pentru evrei, căci alţi naţionalişti – cei francezi sau germani, de exemplu – au început să devină suspicioşi faţă de minorităţile din cadrul propriilor state. Vechea ură întunecată a europenilor faţă de evrei a reînviat într-un mod înspăimântător şi barbar, escaladând chiar şi faţă de evreii seculari, deja integraţi în societăţile bătrânului continent. Tatăl lui Sigmund Freud a fost agresat de un străin care i-a azvârlit pălăria de pe cap, ţipând: „Evreule, dă-te jos de pe trotuar". Un număr surprinzător de mare de francezi, care trăiau în ţara libertăţii, egalităţii şi fraternităţii, s-au arătat gata să creadă o acuzaţie de trădare inventată doar pentru că ofiţerul implicat în respectiva chestiune, Alfred Dreyfris, era evreu. În Viena antebelică, primarul era un antisemit notoriu, iar locuitorii capitalei imperiale spuneau bancuri antievreieşti crude în fermecătoarele cafenele ale oraşului. În 1897, Theodor Herzl, un jurnalist vienez, a organizat primul congres sionist din lume. Weizmann a luat parte la următorul şi ulterior la toate congresele care aveau să se organizeze.

Înalt, curajos, cu barbişon, Weizmann arăta ca un „Lenin bine hrănit" şi afişa chiar de atunci o mare siguranţă de sine. Îşi critica colegii mai vârstnici din mişcarea sionistă pentru că erau prea timizi. S-a contrazis în public cu Herzl cu privire la planul de a cumpăra Uganda de la guvernul britanic şi de a forma un stat evreiesc acolo. Pentru Weizmann şi, în final, pentru majoritatea covârşitoare a sioniştilor, singurul loc în care se putea clădi statul evreiesc era Palestina, la acea vreme o mică provincie înapoiată a Imperiului Otoman. Acolo se aflau locurile sfinte şi vestigiile ultimul regat al evreilor, distrus de romani. La un moment dat, când a fost întrebat de ce erau evreii îndreptăţiţi să primească Palestina, Weizmann a răspuns răspicat: „Memoria ne dă acest drept".

Weizmann îi dispreţuia pe evreii care se lăsaseră asimilaţi şi care nu susţineau sionismul. Aceştia erau orbi, ba chiar mai rău, lipsiţi de patriotism. „Problema principală pe care majoritatea evreilor o trece cu vederea – a spus el despre evreii germani pe care îi cunoscuse în anii studenţiei – şi care constituie chiar esenţa tragediei evreieşti

este că aceştia îşi dedică energiile şi minţile în calitate de germani şi îmbogăţesc Germania, nu evreimea, pe care nu fac decât să o abandoneze". Un stat evreiesc în Palestina era esenţial. „Palestina, a insistat el, şi clădirea unei naţiuni evreieşti din interior, cu propriile ei forţe şi tradiţii, va consacra statutul evreilor în lume şi va crea etnici sută la sută evrei". 8

Până în 1914, Weizmann se stabilise în Manchester, unde era lector în biochimie la universitate. Crescuse în rang în organizaţia sionista, care număra acum 130.000 de membri cotizanţi, dar nu primise funcţia pe care simţea că o merita. Evreii din est erau de părere că se anglicizase prea mult, iar evreii britanici îl considerau prea rus. Jignise foarte mulţi reprezentanţi ai generaţiilor mai vârstnice în momentul în care îl criticase pe Herzl şi adusese ofense contemporanilor săi prin sarcasmul şi lipsa de toleranţă faţă de persoanele pe care le considera plictisitoare. Discursurile sale erau ca nişte predici, pe care le ţinea de pe un evident piedestal al superiorităţii. Abba Eban, ulterior ministru de externe al statului Israel, lucrase pentru el în tinereţe: „Afişa o zgârcenie verbală şi sentimentală tipică oamenilor de ştiinţă, avea un simţ acut al realităţilor actuale şi insista necruţător să comunice publicului său evreu cât de dificilă şi complexă avea să fie sarcina sionistă". 9 În final, Weizmann a preluat conducerea sionistă, doar pentru că nu exista altă persoană care să poată îndeplini această funcţie.10 Dispera frecvent, ameninţa adesea să demisioneze, dar niciodată nu şi-a abandonat ţelul pe termen lung, cel de a crea un stat evreiesc în Palestina. Poate că cea mai importantă contribuţie pe care a adus-o sionismului a fost abilitatea lui extraordinară de a câştiga de partea sa personalităţi importante, atât din cadrul comunităţii evreieşti, cât şi din rândurile marilor oameni de stat ai lumii. „Începând de la zero, i-a spus el unui rival de-al său, eu, Chaïm Weizmann, un *yied* din Pinsk, *aproape* profesor la o universitate de provincie, am organizat *floarea* evreimii în slujba unui proiect pe care probabil că şi Rothschild (lordul) şi sateliţii săi îl consideră nebunesc". 11

Marele Război l-a ajutat pe Weizmann să avanseze în misiunea sa. Potrivit propriilor sale estimări, a avut circa 2000 de întrevederi cu diverşi politicieni, funcţionari publici, diplomaţi, oricine i-ar fi putut fi de folos în lupta de a câştiga Palestina pentru evrei. A înfrânt

aversiunea păturilor superioare britanice faţă de evrei şi străini. Cecil a remarcat cu surprindere că uitai pur şi simplu „de înfăţişarea sa respingătoare, care aproape că ajungea să-ţi provoace dezgust", la vederea „entuziasmului său care ajungea să te cucerească" şi „a extraordinarei sale forţe de caracter" 12. Weizmann l-a cucerit pe Cecil; mai important de atât, a reuşit să-l câştige de partea sa şi pe vărul acestuia, Balfour, ministru de externe după 1916. Prietenia dintre evreul dedicat şi pasional din Zona de Rezidenţă şi fermecătorul şi mondenul englez care avansase cu atât de multă uşurinţă prin viaţă era una stranie, însă pentru Weizmann sionismul era de o importanţă crucială.

Balfour fusese întotdeauna un personaj greu de înţeles: un filosof devenit politician; un estet care adora tenisul şi golful; nemilos, după cum au aflat şi irlandezii pe propria piele, dar întotdeauna amabil şi politicos cu subalternii săi. Abia dacă şi-a bătut capul în momentul în care a uitat numele unui scriitor în vogă de romane poliţiste. „Aşa se întâmplă întotdeauna", a spus el cu tristeţe. „Sunt atât de nerecunoscător, atât de nerecunoscător". 13 Balfour, îmbrăcându-se cu o eleganţă care îi venea de la sine şi zâmbind întotdeauna „ca o rază de lună pe o piatră de mormânt", după cum a spus cineva, foarte rar părea să se ia pe sine în serios sau să acorde cu adevărat importanţă oricui altcuiva.14 în parlament, era un orator extraordinar, dar trata acest talent cu mare uşurinţă. „Eu spun ce îmi trece prin cap, i-a mărturisit el lui Churchill, şi mă aşez jos la sfârşitul primei fraze". 15 Cu prilejul unui prânz oficial, a mărturisit că, din păcate, suferea de blocaje când trebuia să ia decizii: „Îmi pot aduce aminte fiecare argument, pot repeta toate punctele pro şi toate argumentele contra şi pot chiar să ţin un discurs bun pe respectivul subiect. Dar când vine vorba de concluzii, de decizii, mintea mea nu este decât un hău întunecat" 16. Susţinătorii lui spuneau că acesta era un manierism de-al lui Balfour, la fel cum felul lui de a munci din greu era să-şi petreacă dimineţile zăcând în pat. Alţii nu erau atât de siguri. „Dacă voiai să nu faci nimic într-o anume privinţă, a spus Churchill, atunci cel mai bine era să apelezi la A.J.B". 17 La un moment dat, cineva l-a întrebat pe Lloyd George ce rol avea să ocupe Balfour în istorie: „Va fi la fel ca parfumul unei batiste de buzunar". 18

De la tatăl său a moştenit o avere prin care a devenit unul dintre cei mai bogaţi oameni din Marea Britanie; de la mama sa, o femeie profund religioasă, tradiţia familiei Cecil de a sluji în administraţia publică şi partidul conservator. Asemenea lui Curzon, care i-a urmat în funcţia de ministru de externe, făcea pane din acel univers aristocratic confortabil, în care toată lumea era cumva înrudită. La un moment dat, a fost la un pas de a se logodi, dar fota pe care a ales-o a murit de febră tifoidă. Nu s-a căsătorit niciodată şi una dintre devotatele sale surori îi făcea treburile în casă. Era legat de familia şi prietenii săi, dar nu avea neapărată nevoie de ei. Aşa cum i-a scris unuia dintre aceştia: „Îmi eşti la fel de necesar ca întotdeauna – dar cât de necesar să-mi fii de fapt? Cât de necesari ne suntem unii altora?" 19

Era inteligent, avea o fascinaţie pentru idei şi o abilitate extraordinară de a înţelege esenţa argumentelor. În plus, era şi bizar, chiar alarmant de detaşat. În pragul apogeului războiului submarin german care ameninţa să sugrume economia Marii Britanii, şi-a aruncat ochii pe lista de nave scufundate care îi era înmânată zilnic şi nu a spus decât: „Chestia asta este foarte obositoare. Nemţii ăştia sunt intolerabili". Pe parcursul reuniunilor guvernamentale, a spus Lloyd George, Balfour obişnuia să prezinte convingător un anume caz, iar apoi, după o pauză, milita la fel de elocvent pentru cauza total opusă, sfârşind cu un oftat: „Dar dacă mă veţi întreba ce decizie să luăm, atunci va trebui să vă mărturisesc că sunt confuz". 20 Curzon, care îl cunoştea bine, a ajuns să-l considere un individ periculos şi malefic:

Stilulsaufermecătordeafi, *distincţia saintelectualadesăvârşită*, *aparentasaindiferenţă faţă delucrurilemărunte*, *putereasaoratorică*, *carierasaîndelungatăşi onorabilăînadministraţia publicăorbeaupetoatălumea*, *maiputin peceicareîlştiau dininterior*, *carecunoşteau ignoranţa salamentabilă*, *indiferenţa şi frivolitateasa*. *Nustudianiciodatădocumentele*, *nuştia* niciodată *faptele*, *citeafoarterartelegramelepecareleprimeadedimineaţă MinisteruldeExterneşi nupriveaniciodatăînperspectivă*. *Aveaîncredereînputereasadeneegalatdeaimprovizaşi credeacăastfelvascăpadeoricebătaiedecapşi vaputeadepăşi cuuşurinţă oricecriză.11*

În concluzie, straniu este nu numai că Balfour s-a dedicat clauzei sioniste, dar şi că i-a şi rămas fidel. Unul dintre subalternii săi erau de

părere că nu îi păsase niciodată cu adevărat de nimic altceva.22 Oare cunoştea atât de amănunţit istoria evreilor ca urmare a educaţiei religioase din primii săi ani de viaţă, aşa cum credea Lloyd George? Acesta să fi fost motivul pentru care era fascinat de abilităţile intelectuale ale evreilor? I-a mărturisit lui Nicolson că evreii erau „cea mai talentată rasă pe care a văzut-o omenirea de la grecii secolului al V-lea încoace" 23. Oare considera că sionismul era, aşa cum afirmase la un moment dat, „gardianul continuităţii tradiţiilor religioase şi rasiale care au transformat evreul neasimilat într-o forţă conservatoare impresionantă a politicii mondiale?" Lui House însă i-a mărturisit că „cineva îi spusese, iar el tindea să creadă acest lucru, că bolşevismul şi aproape toate curentele neliniştitoare de acest gen au legătură directă cu evreii lumii. Aceştia par hotărâri fie să primească ceea ce îşi doresc, fie să tulbure civilizaţia actuală" 24. Deşi antisemitismul i se părea vulgar, chiar deplorabil, i-a spus nemulţumit unei prietene apropiate că îşi petrecuse un weekend în compania prea multor evrei: „Cred că evreii formau majoritatea efectivă – şi, deşi nu am nicio prejudecată când vine vorba de această rasă (chiar din contră), încep să înţeleg atitudinea celor care se opun imigraţiei străine". 25 Toate acţiunile lui Balfour, dar şi felul în care funcţionau mintea şi sufletul lui, rămân un mister. Însă, cu puţin timp înainte să moară, una dintre nepoatele sale preferate l-a auzit spunând că, „în ansamblu, privind retrospectiv, singurul lucru cu adevărat valoros din viaţa lui a fost ceea ce a reuşit să facă pentru evrei" 26.

Balfour l-a întâlnit pentru prima dată pe Weizmann în 1906: „După acea discuţie cu Weizmann, mi-am dat seama că patriotismul evreiesc era unic. Dragostea lor de ţară era atât de mare încât refuzau să fie mulţumiţi de planul Uganda". 27 în 1914, cei doi s-au întâlnit din nou şi, potrivit lui Weizmann, Balfour i-a spus vădit emoţionat: „Vă aflaţi în slujba unei cauze măreţe; aş vrea să vă mai întoarceţi să mă vizitaţi din când în când". 28 Balfour nu a fost singura cucerire a lui Weizmann. Şi Churchill, Sykes şi C.P. Scott au ajuns să-l susţină. Şi, cel mai important, Lloyd George i-a oferit sprijinul.

Asemenea lui Balfour, Lloyd George fusese crescut în spiritul Bibliei. „Am învăţat mult mai multe despre istoria evreilor decât despre istoria propriei mele ţări. Puteam povesti totul despre regii Israelului. Dar mă îndoiesc că aş fi putut enumera măcar şase regi ai

Angliei, şi chiar şi mai puţini regi ai Ţării Galilor". 29 Şi nu se asemănau oare galezii destul de mult cu evreii? Ambele popoare erau religioase, talentate şi iubeau învăţătura. Lloyd George a fost încântat când a auzit că forţele britanice ocupaseră Ierusalimul, „oraş pe care generaţii întregi de cavaleri europeni au încercat zadarnic să-l obţină" 30. Se prea poate să nu fi ştiut multe despre geografia Europei Centrale, dar cunoştea Ţara Sfântă ca în palmă. (într-adevăr, uluitoarea sa declaraţie, prin care a afirmat că mandatul britanic în Palestina trebuia să se întindă de la „Dan până la Beersheba" a provocat interminabile discuţii la Conferinţa de Pace, iar experţii au studiat în detaliu atlasele biblice încercând să afle la ce se referea premierul de fapt.)

Pe parcursul războiului, pe când slujea ca ministru al armamentului, lui Lloyd George îi plăcea să spună că avea o datorie specială faţă de Weizmann. Marea Britanie suferise de pe urma unei crize acute de acetonă, esenţială în fabricarea explozibililor. Întâmplător, Weizmann lucra la un program de producţie a acetonei la scară largă. Dând dovadă de o mare generozitate, Weizmann a pus gratis substanţa la dispoziţia britanicilor pe parcursul războiului. În momentul în care Lloyd George i-a cerut lui Weizmann să accepte onorurile regelui, acesta a răspuns: „Eu nu-mi doresc nimic pentru mine însumi". Presat de Lloyd George, Weizmann a cerut susţinerea englezilor pentru cauza sionistă. „Această cerinţă a stat la baza faimoasei declaraţii pentru crearea unui stat naţional evreiesc în Palestina" 31, a scris Lloyd George în memoriile sale. (Francezii aveau totuşi o altă teorie, potrivit căreia Lloyd George ar fi avut o amantă care era soţia unui bogat om de afaceri evreu.32)

Weizmann şi acetona lui erau o poveste minunată, dar, chiar dacă simpatizau cu cauza evreiască, oamenii britanici de stat nu ar fi luat nicio măsură care să dăuneze intereselor naţionale. Până în 1917, acestea păreau să se suprapună cu cele sioniste. Weizmann îşi dorea un stat evreiesc în Palestina care, a subliniat el, avea nevoie de protecţie în anii următori. Nu avea încredere în francezi, iar americanii îl lăsau rece. Marea Britanie nu numai că era puternică, dar era şi corectă şi dreaptă; în plus, „Anglia era o naţiune biblică, motiv pentru care şi exista o afinitate spirituală între englezi şi poporul evreu" 33. Prin imigraţia evreiască, Palestina avea să devină „Belgia Asiei" şi un bun strategic valoros pentru Imperiul Britanic. „Palestina este

continuarea firească a Egiptului şi a barierei ce separă canalul Suez de… Marea Neagră". 34 Acest argument avea sens pentru Lloyd George, Cabinetul de Război şi cel puţin o parte a membrilor Ministerului de Externe. Iar dacă Palestina scăpa astfel din mâinile francezilor, cărora le fusese promisă regiunea prin acordul Sykes-Picot, cu atât mai bine. Începând cu 1917, la încurajările lui Lloyd George, Sykes a început să se întâlnească în particular cu Weizmann şi alţi sionişti. Factorul final şi probabil cel mai important în câştigarea sprijinului britanic pentru cauza sionistă avea să fie propaganda evreiască, mai ales în Statele Unite ale Americii, care nu intraseră încă în război, şi Rusia, unde din motive evidente evreii erau indiferenţi faţă de propriul guvern. În momentul în care la Londra au început să se răspândească zvonuri alarmante conform cărora Germania – ţară în care trăia o populaţie evreiască numeroasă – se pregătea să dea o declaraţie publică în favoarea sionismului, guvernul britanic a acţionat rapid.

Curzon, care, spre deosebire de majoritatea colegilor săi, chiar călătorise în Palestina, considera absurd visul sionist. „Nu cred că am putea găsi o formă de servitute mai gravă la care să supunem o comunitate avansată şi intelectuală", a spus el. A pus şi o întrebare stânjenitoare: „Ce o să se aleagă de locuitorii Palestinei?" 35 Montagu, secretarul de stat pentru India, un individ deosebit de înţepat, a ţinut o pledoarie şi mai plină de patos. Acesta considera sionismul „un crez politic dăunător, pe care niciun cetăţean cu adevărat patriot al Regatului Unit nu ar fi avut cum să-l susţină". Montagu era de religie iudaică, dar englez de naţionalitate. Oare acum avea să i se spună că adevărata sa loialitate era faţă de Palestina? Şi ce avea să însemne acest lucru pentru drepturile evreilor asimilaţi deja de alte ţări? Guvernul a ignorat aceste obiecţii şi, până la sfârşitul lui octombrie 1917, a convenit asupra unei formule. Sykes a ieşit în grabă din reuniune fluturând în aer o bucată de hârtie: „Doctore Weizmann, avem un băiat!" 36 Balfour enunţase politica britanică într-o scurtă scrisoare adresată lordului Rothschild, un evreu englez important: „Guvernul Maiestăţii Sale favorizează crearea unui cămin naţional pentru poporul evreu în Palestina şi va depune toate eforturile necesare pentru atingerea acestui obiectiv". Cuvintele fuseseră alese cu mare atenţie. „Cămin naţional", aşa cum insistase în repetate

rânduri guvernul britanic, nu însemna stat. Weizmann şi restul sioniştilor au fost la fel de prudenţi. Nu exista nici cea mai mică intenţie, au spus ei, de a crea imediat un stat evreiesc. Bineînţeles că în viitorul îndepărtat, după ce mai mulţi evrei ar fi emigrat în Palestina, lucrurile ar fi putut să se prezinte altfel. Nu multă lume a fost convinsă de aceasta şi poate că Weizmann nici nu se aştepta la aşa ceva. La o zi după publicarea declaraţiei, pe prima pagină a ziarului *TheTimes* apărea următorul titlu: „Palestina pentru evrei. Simpatie oficială". De la bun început, şi evreii, şi ne-evreii, atât politicieni, cât şi diplomaţi şi jurnalişti vorbeau despre un posibil stat evreiesc.37

Pe parcursul următoarelor luni, trupele britanice au înaintat la nord de Egipt pentru a cuceri Ierusalimul şi apoi întreaga Palestina, fiind însoţite de aşa-numita Legiune Evreiască, unităţi ale regimentului Royal Fusiliers, ai căror membri fuseseră recrutaţi special din rândurile evreimii. (Strălucitul, neşlefuitul şi extremistul jurnalist rus care formase Legiunea Evreiască, Vladimir Jabotiński, mărşăluia printre soldaţi îndeplinind funcţia de locotenent-colonel.)

Când Allenby şi-a înfiinţat administraţia militară în Palestina, prima sa proclamaţie şi documentele oficiale redactate ulterior au fost traduse şi în ebraică, şi în arabă. În vara anului 1918, cu aprobarea guvernului britanic, sioniştii au cumpărat o parcelă pe un deal din Ierusalim şi, în prezenţa unei mulţimi de oameni în rândurile căreia se aflau Allenby şi toţi comandanţii Aliaţi de rang înalt, Weizmann a aşezat piatra de temelie a Universităţii Evreieşti. În 1918, guvernul britanic a autorizat trimiterea unei comisii evreieşti sub conducerea lui Weizmann în Palestina. Deşi instrucţiunile primite erau vagi – aceasta urma să acţioneze ca punte de legătură cu administraţia militară britanică şi să organizeze evreii din regiune –, comisia a devenit un reprezentant oficial al comunităţii evreieşti din Palestina. În plus, după cum s-au plâns şi ofiţerii britanici, a ajuns să se comporte ca un guvern în devenire.38

Weizmann a afişat un comportament prudent. A făcut cu uşurinţă faţă presiunii exercitate de o minoritate formată din radicalişti precum Jabotiński, care cereau înfiinţarea imediată a statului evreiesc. A făcut în aşa fel, încât britanicii sau americanii, nu francezii, care erau prea imperialişti şi prea catolici, să devină puterea mandatară în Palestina. Misiunea sa a fost complicată de taberele şi

rivalităţile din cadrul organizaţiei sioniste. Reflectând întocmai imaginea de ansamblu a Conferinţei de Pace, americanii din mişcarea sionistă au contestat dominaţia europenilor. Delegaţia americană sionistă de la Conferinţa de Pace s-a plâns că Weizmann era dictatorial şi nedemocratic şi că prima versiune a memorandumului său despre Palestina era „insuficientă". Cereau înfiinţarea unui „Commonwealth Evreiesc", chiar a unui „stat evreiesc" cu un guvernator evreu, o administraţie condusă de evrei şi o majoritate evreiască în consiliile executive şi legislative. În opinia lui Weizmann, americanii erau obsedaţi de aspectele juridice şi naivi din punct de vedere politic. „Insist încă o dată ca revendicările noastre să nu însemne redactarea unei formule la Conferinţa de Pace, ci o cauză în numele căreia să luptăm neobosiţi zi de zi şi lună de lună". Şi-a impus voinţa pe de o parte pentru că a ameninţat din nou să demisioneze, dar şi pentru că guvernul britanic a arătat cât putea de clar că nu avea să preia un mandat în condiţiile menţionate de evreii americani. La acel moment, americanii nu erau pregătiţi să-l provoace deschis. Aşa cum a subliniat şi Felix Frankfurter, viitorul judecător al Curţii Supreme: „(Weizmann) are o influenţă asupra personalităţilor publice ale Marii Britanii şi asupra oficialilor britanici care vor continua să guverneze Anglia şi după ce Lloyd George şi Balfour îşi vor termina mandatele – niciun alt evreu din Anglia sau de pe continent nu mai deţine o asemenea influenţă şi nici nu o va obţine prea uşor". 39

Majoritatea sioniştilor cu funcţii importante în mişcare au plecat la Paris pentru a lua parte la conferinţă. Weizmann şi-a continuat obişnuitele întrevederi cu personalităţile puternice şi influente. House a fost încurajator ca de obicei, Wilson i-a acordat patruzeci de minute, iar Balfour l-a asigurat că Palestina avea să primească graniţe generoase. Francezii au fost mai puţin amabili. „Vorbesc franceza fluent, i-a spus Weizmann lui Wilson, însă eu şi francezii vorbim limbi diferite". 40 Weizmann a avut grijă să nu vorbească nici despre un viitor stat evreiesc, nici despre o majoritate evreiască în Palestina. Cu toate acestea, la un moment dat a folosit o frază care a ajuns să-i bântuie pe sionişti, spunând că Palestina trebuia să „fie la fel de evreiască pe cât de englezească era Anglia" 41.

În 27 februarie, când misiunea sionistă s-a prezentat în faţa Consiliului Suprem, Weizmann nu a fost singurul orator. Deşi la

Conferinţă nu a vorbit niciun sionist american, pentru că principalul lor purtător de cuvânt nu sosise încă de la Londra, mai mulţi europeni au luat cuvântul. Scriitorul polonez Nahum Sokolow le-a reamintit celor care îl ascultau de chinurile suferite de evreii din Europa Răsăriteană: „A sosit momentul să izbăvim acest popor nefericit". Weizmann, care stătea lângă el şi îl privea, şi-a reamintit ulterior: „Mă uitam la chipul lui Sokolow şi, fără să fiu câtuşi de puţin sentimental, pot spune că arăta de parcă ar fi ţinut pe umeri povara celor două mii de ani de suferinţe evreieşti". 42 Menachem Usişkin, un influent evreu rus, a vorbit în ebraică, acea limbă antică revenită acum la viaţă. Ultimii oratori – André Spire, poet şi personalitate importantă a curentului sionist francez, şi Sylvain Lévy, un intelectual distins – au fost incluşi în delegaţie la insistenţele guvernului francez, în pofida obiecţiilor aprige ale lui Weizmann şi ale colegilor săi. Apoi s-a întâmplat exact lucrul de care aceştia s-au temut: deşi misiunea sionistă susţinea că vorbea în numele majorităţii evreilor, Spire şi Lévy au înfăţişat un tablou mult mai complex. Au arătat, ceea ce era adevărat, că doar o minoritate a evreilor francezi era sionistă. Iar ei, la rândul lor, erau mândri că erau francezi (aşa cum a spus şi Lévy: „evrei la suflet, dar mai presus de toate francezi"). Au cerut respectarea drepturilor ancestrale ale Franţei în Palestina, printre care se număra şi cel de protector al catolicilor de pretutindeni şi au sugerat că Franţa, în calitate de naţiune mediteraneeană şi mare forţă civilizatoare în lume, ar fi fost naţiunea cea mai potrivită să preia mandatul.43

Oficialii Ministerului de Externe francez i-au ascultat aprobator. (Lévy, a spus Weizmann dispreţuitor, parcă era hipnotizat.44) Pe parcursul războiului, francezii susţinuseră ideea creării unui cămin evreiesc, în principal din motive de propagandă, dar pe timp de pace Franţa nu avea niciun motiv să renunţe la revendicările ei în Palestina, care, aşa cum arătau necontenit colonialiştii, datau încă de pe vremea cruciaţilor.) Britanicii nu aveau nici cea mai vagă idee, i-a spus Picot lui Ronald Storrs, guvernatorul militar al Ierusalimului, că întreaga Franţă jubilase în momentul în care Oraşul Sfânt fusese recucerit de la turci. Storrs a răspuns cu asprime: „Gândiţi-vă ce a însemnat asta pentru noi, cei care l-am ocupat". Oficialii francezi ataşaţi de ideea ocupării militare a Palestinei erau izbitor de cucernici. Unul dintre aceştia i-a mărturisit lui Storrs: „Având în vedere funcţia mea, contează să fiu

văzut într-o biserică din Franţa şi, în acelaşi timp contează că nu sunt văzut într-una din Palestina". 45 Quai d'Orsay nu-l iertase pe Clemenceau pentru că renunţase la revendicările Franţei în Palestina şi la Moşul în cadrul acelei faimoase întâlniri cu Lloyd George din decembrie 1918. Înainte ca sioniştii să-şi prezinte cazul în faţa Consiliului Suprem, un oficial de rang înalt l-a informat pe Spire că „suntem nerăbdători şi aşteptăm un sionist francez care să facă o declaraţie favorabilă sionismului, dar ar trebui să faceţi în aşa fel încât să subliniaţi că Franţa trebuie să primească Palestina" 46.

Lévy s-a descurcat chiar şi mai bine, cel puţin din punctul de vedere al francezilor. A ţinut un discurs deosebit de lung, în care a arătat cât se putea de clar că nu era sub nicio formă sionist. A expus problemele care aveau să apară în cazul în care toţii evreii din Europa Răsăriteană, despre care Weizmann susţinea că nu aşteptau decât un semn pentru a se muta în Palestina, ar fi sosit cu adevărat în Orientul Mijlociu. (De fapt, deşi nu ar fi recunoscut-o nici în ruptul capului în public, şi Weizmann se temea de acest lucru.47) Lévy a adus în discuţie o altă chestiune importantă: oare crearea unui cămin evreiesc era cea mai bună soluţie pentru evrei? „I se părea şocant că evreii ar fi putut încerca să obţină privilegii excepţionale în Palestina într-un moment în care urma să li se acorde drepturi egale în toate ţările lumii". Cum ar fi putut evreii de pretutindeni să contribuie la guvernarea din Palestina, aşa cum sugerau liderii sionişti? „*Ar* fi fost periculos să creăm un precedent prin care anumite popoare care beneficiau deja de dreptul la cetăţenie în cutare stat să fie chemate să guverneze şi să-şi exercite drepturile de cetăţeni în altă ţară". Evreii erau deja priviţi cu suspiciune; „în calitate de francez cu origini evreieşti" 48, se temea de consecinţe. Acelaşi argument îl folosise şi Montagu în atacul său la adresa Declaraţiei Balfour. „Un spectacol ruşinos", a spus Weizmann despre

Montagu, după care s-a întors şuierând spre Lévy: *Je nevousconnaisplus*. *Vousêtesuntraître*[16]". *49*

Nici în acea zi, nici în lunile ce au urmat, nu s-a luat nicio decizie cu privire la Palestina, iar respectiva chestiune nici nu a mai fost adusă în discuţie în cadrul celorlalte reuniuni ale Conferinţei de Pace. Tipic

[16] „Nu vă mai recunosc. Sunteți un trădător." (în orig., în 1b. franceză) (7V. red.)

pentru ceea ce s-a întâmplat la Paris, chestiunile care aveau să creeze mari probleme pe parcursul anilor următori aproape că nici nu au fost discutate. „Palestinienii sunt foarte înverşunaţi din cauza Declaraţiei Balfour”, a transmis un ofiţer al serviciilor secrete americane în 1917. „Sunt convinşi că liderii sionişti doresc şi intenţionează să creeze o comunitate evreiască distinctă şi cred că, dacă sionismul va avea succes, îşi vor pierde ţara, chiar dacă drepturile lor religioase şi politice vor fi puse la adăpost”. 50 Declaraţia Balfour promisese protejarea „comunităţilor ne-evreieşti deja existente în Palestina”, o exprimare ciudată în condiţiile în care palestinienii arabi, în majoritate musulmani, dar şi câţiva creştini, reprezentau circa patru cincimi dintr-o populaţie ce număra 700.000 de oameni.51 în plus, reflecta şi tendinţa oamenilor de stat ai lumii, dar şi a liderilor sionişti de a considera Palestina un teritoriu relativ pustiu. „Dacă sioniştii nu ajung acolo, cineva tot o va face, căci natura detestă neantul”. 52 Se spune că un sionist britanic ar fi fost autorul frazei: „Ţara fără popor pentru poporul fără ţară”. 53

Chiar şi cei care recunoşteau că în Palestina trăiau arabi aveau tendinţa de a-i privi prin ochii imperialismului occidental. Coloniştii sionişti care ajunseseră în regiune înainte de izbucnirea războiului remarcau adesea cu surprindere cât de „orientală” şi primitivă era noua lor patrie. Aceştia şi conducătorii lor, căci foarte mulţi erau progresişti şi liberali, vorbeau plini de speranţă despre prezenţa evreilor care aveau să-i ajute pe arabi să se distanţeze de modul lor tradiţional de viaţă şi să progreseze. Herzl l-a asigurat pe un reprezentant al unei familii arabe importante că întreaga Palestină avea să prospere. „Dacă privim situaţia din acest punct de vedere, care de altfel este cel corect, nu ai cum să nu devii un prieten al sionismului”. Arabii nici nu mai aveau nevoie să se gândească la autoguvernare. Cu toate acestea, înainte de 1914, existau semne clare că arabii palestinieni era însufleţiţi de sentimentele naţionaliste şi neliniştiţi de prezenţa sionistă.54 Weizmann, care ori de câte ori vorbea despre Palestina se asemăna cu un guvernator de provincie indiană, a ignorat iniţial aceste realităţi: „arabii, care sunt inteligenţi şi ageri la minte dar superficiali, nu venerează decât două lucruri: puterea şi succesul” 55. Naivitatea şi lipsa de înţelegere te lăsau perplex şi erau şi periculoase.

Încă din 1919, englezii din Palestina au băgat de seamă că se aflau la mijloc între sionişti şi arabi. Sioniştii se plângeau (pe bună dreptate) că autorităţile militare erau în cel mai bun caz nepăsătoare, dacă nu chiar antisemite în anumite momente. Jabotiński a afirmat că englezii puteau interacţiona fără probleme cu arabii, „care erau aceeaşi vechi băştinaşi pe care englezul îi guvernase şi dominase vreme de secole. Nimic nou, deci nicio problemă". Sioniştii erau însă altceva: „o problemă din creştet până în tălpi, o problemă care venea cu tot soiul de dificultăţi. Pentru că deşi puţini la număr, (evreii) erau oarecum puternici şi influenţi, ignoranţi în ale englezilor şi totuşi impregnaţi cu cultură europeană, şi mai aveau şi revendicări complicate" 56. (Şi Jabotiński a contribuit la aceste probleme organizând o armată clandestină.)

Bineînţeles că englezii creaseră dificultăţi prin promisiunile asumate în perioada războiului, pe care ulterior nu le-au mai putut îndeplini. Pe de o parte, susţinuseră o patrie evreiască într-o regiune populată în mare parte de arabi şi, pe de altă parte, îi încurajaseră pe arabi să se revolte împotriva stăpânirii otomane, promiţându-le independenţa. În momentul în care arabii au arătat că Palestina nu fusese exclusă din teritoriul ce urma să fie guvernat de arabi, englezii i-au acuzat că se arătau nerecunoscători. „Sper, a notat Balfour, că odată ce îşi vor aduce aminte toate amănuntele, nu vor mai fi ranchiunoşi pentru acea fâşie de teritoriu, căci indiferent care ar fi argumentele geografice, cele istorice sunt complet diferite – sper că vor uita de acea limbă de pământ pe care acum se întind teritorii arabe şi care va fi acordată poporului care a fost ţinut departe de ea vreme de secole". 57

Însă arabii, mai ales cei palestinieni, au rămas ranchiunoşi. Declaraţia Balfour din 1917, sosirea comisiei sioniste în 1918, fluturarea steagului sionist albastru cu alb prin întreaga Palestină, revendicările lipsite de tact ale unei conferinţe sioniste din Jaffa, care cerea ca numele regiunii să fie schimbat imediat în Eretz Israel (Ţara lui Israel) – toate acestea i-au îngrijorat foarte mult.58 Curzon prevestise aceste pericole: „Vor apărea complicaţii dacă va trebui să ne identificăm cu evreii, iar întreaga forţă arabă susţinută de Feisal va fi aruncată în luptă împotriva noastră". 59 Complicaţiile pândeau din umbră.

Într-o încercare de a evita consecinţele propriilor acţiuni, britanicii i-au încurajat pe sionişti şi pe naţionaliştii arabi să ajungă la un compromis. În 1918, când a vizitat Palestina, ministrul britanic de externe i-a cerut lui Weizmann să-şi aducă aminte „că mai presus de toate era important să… potolească suspiciunile arabilor faţă de adevăratul scop al sionismului" 60. În momentul în care Storrs, guvernatorul militar al Ierusalimului, a organizat o cină pentru invitaţii sionişti şi personalităţile de vază din regiune, Weizmann aţ mut un discurs elegant: „Era loc pentru ambele popoare să conlucreze; ascultătorii săi trebuiau să se teamă de insinuările perfide potrivit cărora sioniştii ar fi căutat puterea politică – căci ambele popoare trebuiau să progreseze împreună până când aveau să fie pregătite pentru o autonomie comună". 61 în vară, Weizmann şi Feisal s-au întâlnit în tabăra lui Feisal de lângă golful Aqaba. Întâlnirea a fost amiabilă, chiar amicală, iar Weizmann şi-a pus pe cap un turban arăbesc pentru a se fotografia împreună cu Feisal. Amândoi au hotărât că nu puteau avea încredere în francezi. Feisal părea să nu aibă nimic împotriva prezenţei sioniste în regiune, dar a avertizat că trebuia să acţioneze prudent faţă de opinia publică arabă. Şi oricum nu ar fi putut să-şi ia vreun angajament definitiv fără să discute cu tatăl său. Weizmann a plecat cu impresia că Feisal nu punea mare preţ pe Palestina: „Îi dispreţuieşte pe arabii palestinieni, pe care nici măcar nu-i consideră arabi!" 62

Mai târziu în acel an, după ce s-a încheiat războiul, cei doi s-au întâlnit din nou, de această dată la Londra. Discuţiile au decurs iarăşi bine. Weizmann l-a asigurat pe Feisal că sioniştii îşi puteau folosi influenţa pentru a câştiga sprijinul americanilor pentru arabi, iar Feisal a arătat că nu întrezărea nicio problemă în Palestina. „Eventualele tensiuni între evrei şi arabi îmi par bizare", i-a spus el lui Weizmann. În fond şi la urma urmei, era destul pământ pentru toată lumea.63 în 3 ianuarie 1919, cei doi au semnat un acord plin de formulări de bunăvoinţă şi speranţă în viitor: imigraţia evreiască în Palestina avea să fie încurajată, iar sioniştii aveau să contribuie la dezvoltarea statului arab independent ce urma să fie înfiinţat la Conferinţa de Pace. Feisal a mâzgălit pe hârtie o clauză scurtă prin care a arătat că acordul lui depindea de respectarea promisiunilor pe care britanicii le făcuseră arabilor.64 înţelegerea s-a năruit şi a dispărut pe

măsură ce s-au dezvoltat animozităţile între Feisal şi britanici pe de o parte şi între evreii şi arabii din Palestina pe de altă parte.

Soarta Palestinei depindea, aşa cum depinsese vreme de secole, de puterile străine, iar în 1919 acestea erau în primul rând Marea Britanie şi Franţa. Pe parcursul ocupaţiei militare, Italia a încercat să introducă în regiune în mod clandestin câţiva preoţi italieni deghizaţi în soldaţi pentru a-şi întări revendicările nu tocmai sincere referitoare la protejarea creştinilor din Ţara Sfântă. Cu toate acestea, principala preocupare a italienilor era să se asigure că Franţa nu avea să primească ceva din ceea ce nu primea Italia.

Spre deosebire de rolul jucat după cel de-al Doilea Război Mondial, Statele Unite ale Americii nu aveau mare lucru de spus la acel moment. Guvernul american aprobase tacit Declaraţia Balfour, iar Wilson simpatiza cu sionismul. „Gândeşte-te – i-a spus el unui rabin important din New York – că eu, fiul unui preot prezbiterian, aş putea să ajut acest popor să-şi recapete Ţara Sfântă". 65 Evreilor le-ar fi prins bine să se poată bucura de naţionalitatea de care aparţineau.66 Pentru scurt timp, chiar a luat în calcul un eventual mandat american în Palestina. Pe de altă parte, nu avea cum să ignore principiul sacru al autodeterminării. De ce ar fi trebuit să aibă prioritate dorinţele unei minorităţi evreieşti (şi nu toţi locuitorii Palestinei erau sionişti) faţă de cele ale majorităţii arabe? Balfour şi Louis Brandeis, un judecător al Curţii Supreme şi principal sionist american, au propus o soluţie ingenioasă. Era greşit să se apeleze la o simplă „autodeterminare numerică"; foarte mulţi potenţiali locuitori ai căminului evreiesc încă trăiau în afara graniţelor Palestinei.67 „Iar sionismul, a spus Balfour, fie el greşit sau corect, bun sau rău, este înrădăcinat în tradiţii care datează de secole, în nevoile prezentului şi în viitoarea speranţă a unei imigraţii mai importante decât dorinţele şi prejudecăţile celor 700.000 de arabi care locuiesc acum în acea regiune străveche". Oricum, a arătat el, revenind la limbajul tipic vechii diplomaţii, Marile Puteri susţineau sionismul.68 Cu toate acestea, Wilson a insistat să includă Palestina în ancheta comisiei pe care urma să o trimită în Orientul Mijlociu. Cei doi comisari americani, Crane şi King, primul un om de afaceri, cel din urmă profesor, au transmis la sfârşitul verii lui 1919 că arabii din Palestina erau „complet împotriva întregului program sionist" şi au recomandat Conferinţei de Pace să limiteze imigraţia

evreiască şi să renunţe la ideea de a clădi căminul evreiesc în Palestina.69 Nimeni nu i-a băgat câtuşi de puţin în seamă. Wilson se întorsese în Statele Unite ale Americii, iar britanicii şi francezii încă se certau cu privire la întregul aranjament din Orientul Mijlociu.

În ceea ce privea Palestina, la acel moment principala problemă erau viitoarele ei graniţe. Discursul superficial al lui Lloyd George despre o ţară ce urma să se întindă de la Dan la Beersheba îi îngrijora pe francezi, care vedeau această propunere ca pe un stat palestinian mult extins spre nord, în detrimentul Siriei. Oare Dan includea şi râul Litan şi nordul Iordanului? Apa fusese întotdeauna un element important în Orientul Mijlociu. Sioniştii insistau pentru graniţa cea mai generoasă. „Este de o importanţă esenţială, a susţinut Weizmann, pentru dezvoltarea economică a Palestinei ca această linie să fie trasată de aşa manieră, încât să includă teritoriile de la est de Iordan, care pot să primească şi să întreţină aşezări evreieşti dens populate”. 70 Graniţele lui Weizmann ar fi inclus o parte a Iordaniei de astăzi. Guvernul britanic îl susţinea doar pentru a-şi îndeplini scopul: să limiteze influenţa franceză şi să protejeze rutele feroviare (chiar dacă liniile de cale ferată nu fuseseră construite încă) care legau Mesopotamia de Marea Mediterană. Ministerul de Externe francez a protestat: Palestina avea să se întindă până în zonele de periferie ale Damascului.71 Clemenceau a refuzat să mai cedeze în faţa sioniştilor sau, aşa cum considera el, în faţa Marii Britanii. Graniţa dintre Siria şi Palestina a rămas în principiu cea stipulată prin acordul Sykes-Picot. Singura concesie a francezilor a fost să acorde Palestinei dreptul de a folosi surplusul de apă din Siria; această decizie continuă să provoace discuţii şi în prezent.

În aprilie 1920, la San Remo, Marea Britanie şi Franţa au convenit în cele din urmă asupra acordurilor din Orientul Mijlociu. Marea Britanie a primit mandatul în Palestina. (Printre condiţiile acestuia se număra şi materializarea Declaraţiei Balfour.) Francezii au făcut o ultimă încercare de a-şi păstra vechiul drept de a proteja creştinii din regiune. Cu o promptitudine care lăsa de înţeles că încheiaseră în prealabil o înţelegere cu englezii, italienii au spus că, odată cu dispariţia Imperiului Otoman şi în condiţiile în care „o naţiune civilizată” prelua controlul în Palestina, aranjamentele speciale nu mai erau necesare.72 Când s-a sfârşit conferinţa, Lloyd George i-a

spus lui Weizmann, care sosise în grabă din Palestina: „Acum, ţi s-a pus la dispoziţie temelia, totul depinde de tine”. 73 Arabii palestinieni nu au fost reprezentau la San Remo, dar şi-au exprimat sentimentele prin revoltele organizate cu două săptămâni mai devreme împotriva evreilor care sosiseră în Palestina.

Mai trebuiau redactate doar detaliile mandatului, care trebuia apoi ratificat de Liga Naţiunilor. Acest lucru a durat alţi doi ani, în primul rând pentru că semnarea unui tratat cu Turcia otomană s-a dovedit practic imposibilă. Englezii au continuat să se poarte de parcă Palestina le-ar fi aparţinut oficial. La îndemnul lui Churchill, devenit acum ministru al coloniilor, guvernul britanic, atent la promisiunile făcute arabilor, a împărţit mandatul în două: Palestina, care a primit regiunea de la vest de Iordan, şi noul stătuleţ arab Iordania, aflat sub conducerea fratelui lui Feisal, Abdullah. Weizmann a fost dezamăgit. I-a subliniat lui Churchill ca teritoriile situate la est de Iordan fuseseră dintotdeauna „o parte integrală şi vitală a Palestinei”. Solul era bogat, clima „revigorantă” şi zona abunda de apă. „Colonizarea evreiască, a conchis el optimist, poate fi demarată la scară largă fără fricţiuni cu populaţia locală”. 74 însă sioniştii nu erau pregătiţi să-i supere pe englezi cu această chestiune. Era mult mai important să se asigure că termenii mandatului aveau să le fie favorabili.

Acest lucru nu era simplu. Englezii începeau să-şi dea seama că un cămin evreiesc în Palestina avea să creeze probleme Marii Britanii. Curzon a vorbit în numele multor angajaţi ai Ministerului de Externe în momentul în care i-a spus lui Balfour: „Eu, personal, sunt cât se poate de convins că Palestina va deveni un adevărat ghimpe pentru oricine va prelua conducerea mandatului, motiv pentru care aş da înapoi din faţa acestei responsabilităţi cât timp încă mai pot să o fac”. 75 Consecinţele sionismului au fost o noutate: formarea unei opinii publice organizate a arabilor palestinieni, care a învăţat rapid să folosească scrisorile de protest, petiţiile şi limbajul autodeterminării.76 Pe străzile din Palestina, mulţimile au acţionat şi mai direct; începând din anul 1920, autorităţile britanice s-au confruntat ocazional cu acte de violenţă la adresa evreilor. Deşi de regulă simpatiza cu sionismul, Churchill l-a avertizat pe Lloyd George: „Ca să păstrăm Palestina, cheltuim anual 6 milioane (de lire sterline). Mişcarea sionistă va provoca fricţiuni veşnice cu arabii. Francezii au

trimis în Siria *4divizii* – pe care le plătesc cu banii pe care ni-i datorează nouă –, se opun mişcării sioniste şi vor încerca să-i întoarcă pe arabi împotriva noastră, prezentându-ne ca fiind adevăratul lor duşman". 77

Britanicii au apelat la toate soluţiile posibile. Poate că arabii, de această dată cei palestinieni, şi sioniştii ar mai fi putut ajunge la un acord. În vara anului 1921, o delegaţie de arabi palestinieni a călătorit la Londra. Deşi vizibil nerăbdător, Churchill le-a ascultat reclamaţiile interminabile la adresa sioniştilor. (A evitat întrebarea stânjenitoare a liderului lor: „Ce promisiune aţi făcut şi ce înseamnă de fapt aceasta?")„Vorbiţi sincer cu doctorul Weizmann", i-a sfătuit el pe arabi. „Încercaţi să ajungeţi la o înţelegere pentru următorii ani". 78 Niciuna dintre tabere nu era pregătită să discute serios cu cealaltă. „Şantaj politic", „nişte gunoaie" 79 – aceasta era părerea lui Weizmann. Arabii nu au făcut decât să repete că refuzau recunoaşterea Declaraţiei Balfour şi a oricărei acţiuni înfăptuite în baza acesteia.

Englezii au redus importanţa mandatului, arătând că patria evreiască avea să se limiteze la Palestina şi nu avea să se extindă în întreaga regiune.80 Au înlocuit misiunea puterii mandatare de a dezvolta un Commonwealth autonom cu sarcina de a crea „instituţii autonome". Weizmann, aflat veşnic pe drumuri, trimiţând telegrame şi scrisori în stânga şi în dreapta, apelând la toate relaţiile sale, a încercat să împiedice guvernul britanic să slăbească şi mai mult termenii mandatului. Disperat, i-a scris lui Albert Einstein: „Toate personajele dubioase din lume lucrează împotriva noastră. Evreii bogaţi şi slugarnici, evreii obscurantişti fanatici în colaborare cu Vaticanul, asasinii arabi, reacţionarii englezi imperialişti şi antisemiţi – pe scurt, toţii lupii urlă la lună". 81 Nu era atât de singur pe cât se simţea. Primea sprijin necontenit, adesea de la oamenii de la care se aştepta cel mai puţin, precum sioniştii germani, clerul anglican sau catolicii italieni. Congresul american a ieşit din izolaţionism şi introspecţie şi a aprobat rezoluţii în favoarea unui cămin naţional evreiesc. Iar principalii aliaţi britanici ai lui Weizmann rămâneau fermi pe poziţii. În 22 iulie, cu prilejul unei întrevederi private care a avut loc acasă la Balfour, Lloyd George şi Balfour l-au asigurat „că avuseseră întotdeauna în vedere un eventual stat evreiesc". În momentul în care s-a pus în discuţie chestiunea stânjenitoare a traficului sionist de arme

în Palestina, Churchill i-a făcut cu ochiul: „Nu ne deranjează, dar nu vorbiţi despre asta”. 82 Toţi cei prezenţi au convenit că delegaţia arabilor palestinieni era o bătaie de cap. De ce să nu-i mituim, a sugerat voios Lloyd George? Prim-ministrul avea o mulţime de idei binevenite. I-a spus lui Balfour: „Ar trebui să ţineţi din nou un discurs sonor despre sionism la Albert Hall”. 83

În iulie 1922, Liga Naţiunilor a aprobat mandatul pentru Palestina înaintat de guvernul britanic. În Palestina, congresul arab a respins mandatul în totalitate. Weizmann a fost în culmea fericirii: prin acest mandat, evreii erau recunoscuţi oficial ca popor. Totuşi, acesta nu a fost decât sfârşitul primului capitol al bătăliei evreieşti; „doar dacă vom continua să depunem eforturi asidue în Palestina, se va ivi ocazia să conferim acestui mandat adevărata lui valoare” 84. Oportunitatea avea să se ivească într-un mod neaşteptat şi teribil odată cu ascensiunea lui Hitler şi declanşarea celui de-al Doilea Război Mondial.

Balfour a vizitat pentru prima dată Palestina în 1925, alături de Weizmann şi soţia acestuia. A inaugurat noua Universitate Evreiască de la Ierusalim printr-un discurs impresionant în care a vorbit cu mândrie despre contribuţia sa la clădirea căminului evreiesc. A fost impresionat de cum a fost primit de evreii din Palestina, dar nu a băgat de seamă arabii în straie de doliu şi magazinele închise în semn de protest. Asistentul său personal a distrus sutele de telegrame de protest primite de la arabi înainte ca Balfour să le poată citi. Apoi a plecat împreună cu delegaţia să viziteze Siria şi s-a supărat când autorităţile franceze au trimis o gardă de corp să-l supravegheze. La Damasc, hotelul său a fost înconjurat de o mulţime exaltată de 6.000 de arabi. Balfour a privit năucit spectacolul care a urmat: pietre de pavaj zburau în stânga şi în dreapta, iar cavaleria franceză a deschis focul. Un tânăr arab care făcea parte din delegaţia sa a încercat să-i explice motivele opoziţiei atât de înverşunate faţă de sionism. Balfour nu a răspuns decât că găsea rezultatele experimentului său „extraordinar de interesante”.85 A plecat înapoi în Europa la bordul navei *Sphinx*.

29

Atatürk şi încălcarea Tratatului de la Sèvres

La începutul lui mai 1919, discuţiile sporadice cu privire la Imperiul Otoman au primit un imbold nu tocmai bine-venit din partea

italienilor care desfăşurau manevre în Asia Mică. Pe parcursul iernii, pentru scurte perioade de timp, italienii trimiseseră trupe în regiune sub pretextul protejării etnicilor italieni sau a mănăstirilor locale. În mai, trupele italiene păreau să se instaleze în porturile Adalia (Antalia) din sud şi Marmaris, în dreptul insulei Rodos – două teritorii revendicate de Italia în conformitate cu acordurile semnate în timpul războiului. Potrivit rapoartelor primite, în portul Smyrna (Izmir) ar fi fost zărită o navă italiană de luptă, iar în 11 mai, prim-ministrul grec Venizelos a declarat în faţa Consiliului Celor Patru că sindicatele muncitoreşti italiene construiau debarcadere la Scala Nuova (Kuşadasi), un pic mai la sud. Acesta a invocat şi că italienii semnaseră o înţelegere secretă cu turcii. Făuritorii păcii erau gata să creadă ce era mai rău. Italienii părăsiseră Conferinţa de Pace în 24 aprilie în semn de protest faţă de refuzul de a li se acorda Fiume, exact în momentul în care tratatul cu Germania în sfârşit începea să prindă contur. Wilson nu dorise niciodată să ofere Italiei tot ceea ce îşi dorea în zona adriatică, iar acum era la fel de reticent când venea vorba de crearea unui mandat italian în Asia Mică. „Nu intenţionez să-i las pe italieni să facă ce vor în acea parte a lumii. Nu am încredere în intenţiile lor. Dacă aş publica în America tot ceea ce ştim despre activităţile şi intrigile lor, mecanismul lor diabolic ar sări în aer". 1

Lloyd George şi Clemenceau îi împărtăşeau supărarea, dar erau condiţionaţi de angajamentele asumate în timpul războiului. Prin Tratatul de la Londra din 1915, care atrăsese Italia în război, i se promisese o

„Recompensă corectă" în cazul în care Turcia avea să fie împărţită. Formularea folosită era ambiguă, deoarece se sugera că Italia ar fi putut primi o bună parte din ţărmul Asiei Mici, cu siguranţă provincia turcească Adalia şi teritoriile adiacente, şi probabil toată regiunea care se întindea spre nord chiar până la Smyrna şi în sud până la Adana, exact în locul în care coasta Asiei Mici cotea din nou spre sud. Cert este că italienii înţeleseseră că aveau să primească tocmai această regiune.2 Situaţia era încurcată căci, potrivit acordului Sykes-Picot semnat între Franţa şi Marea Britanie, francezii puteau revendica la rândul lor regiunea din jurul oraşului Adana. Guvernul italian nu văzuse acordul iniţial, dar auzise suficient de multe încât să cadă pradă neliniştii. Sonnino ceruse clarificări în repetate rânduri; le-

a primit în cele din urmă în aprilie 1917, în micul orăşel alpin Saint-Jean-de-Maurienne. Lloyd George şi-a amintit că întrevederile fuseseră la fel de reci ca zăpada care încă nu se topise. Sonnino era „roşu de mânie". Marea Britanie şi Franţa s-au învoit în silă să ofere Italiei un procentaj mai extins din teritoriile turceşti; Italia avea să obţină controlul direct asupra unei zone vaste de formă dreptunghiulară aflată în sudul Asiei Mici, inclusiv importantul port Smyrna. O altă zonă în formă de pană (şi aceasta destul de extinsă), situată la nord de Smyrna, avea să intre sub influenţa italiană. Lloyd George i-a răspuns tăios lui Sonnino: „vreţi ca noi să ne luptăm şi să vă predăm dumneavoastră regiunea la sfârşitul războiului". Deşi ulterior atât Marea Britanie, cât şi Franţa au invocat invaliditatea tratatului pe motiv că acesta depindea de acordul Rusiei (care după Revoluţie nu a mai fost interesată de această chestiune), guvernul italian a continuat să susţină că Marile Puteri îi datorau o parte din Asia Mică.3

Naţionaliştii italieni invocau istoria măreţului Imperiu Roman pentru a-şi consolida revendicările (deşi în momentul în care grecii au adus în discuţie imperiul lor chiar şi mai vechi, italienii le-au respins pretenţiile pe motiv că erau o „megalomanie elenă lipsită de conţinut"). Subliniau că Italia avea nevoie de materii prime (una dintre revendicările lor preferate viza minele de cărbune de la Eregli, sau Heracleum cum preferau italienii să-l numească) şi de pieţe de desfacere pentru investiţii şi bunuri. Italienii aveau să-i protejeze pe creştini în general, dar mai ales pe coloniştii italieni (deşi aceştia din urmă erau aproape inexistenţi) şi să-i civilizeze pe turci.4 Şeful de stat-major din 1918 a zugrăvit un tablou liric al viitoarei zone italieneşti: „Clima de acolo este tocmai bună pentru imigranţii noştri, i-ar fertilitatea solului este vestită, căci porumbul dă de cincizeci de ori mai multe roade; în cele din urmă, acolo există zone vaste necultivate, iar densitatea demografică este o dovadă a acestui lucru, căci, în prezent, chiar şi în oraşe locuiesc mai puţin de douăzeci şi şapte de persoane pe kilometru pătrat; prin urmare, populaţia ar avea numai de câştigat şi nimic de pierdut de pe urma colonizării italiene". 5 De fapt, majoritatea italienilor preferau să-şi investească banii în ţara de origine, unde se simţeau în siguranţă; iar emigranţii, precum demonstrase micul imperiu colonial al Italiei, preferau Americile. „În

general, italienilor, a recunoscut Orlando, nu le păsa câtuşi de puţin nici de Asia Mică, nici de coloniile din Africa". 6

Din punctul de vedere al lui Sonnino, situaţia era foarte simplă: Asia Mică făcea parte din prada de război, iar Italia urma să-şi primească partea cuvenită. Sonnino a prezentat lucrurile astfel: ori toate puterile primeau câte ceva, ori nimeni nu primea nimic.7 Aşa cum i-a mărturisit şi înaltului comisar italian din Constantinopol, rivalii Italiei (printre care se numărau şi francezii, şi englezii) se foloseau cu şiretenie de doctrina autodeterminării pentru a-i respinge cererile de anexare şi sfere de influenţă. Această poziţie trebuia contracarată convingându-i pe localnici să ceară protecţie italiană; Sonnino i-a cerut înaltului său comisar să se ocupe de chestiune în mod discret şi cu atenţie.8 Însă principala sa preocupare era Adriatica şi, pentru această regiune, era pregătit să renunţe la revendicări mai îndepărtate, dacă astfel ar fi obţinut câştiguri solide mai aproape de patrie.9

La sfârşitul lui aprilie 1919, în contextul în care tensiunile dintre Marile Puteri şi Italia provocate de revendicările din Adriatică escaladau, atât Lloyd George, cât şi Clemenceau erau pregătiţi să folosească Asia Mică drept momeală. Lloyd George i-a spus lui Wilson: „Poate că domnul Sonnino ar ajunge să fie de aceeaşi părere cu noi dacă i-am face o concesie în Asia". Era o poziţie periculoasă, a mormăit Balfour, dar pentru reprezentanţii Marilor Puteri era important să-i mulţumească pe italieni: „Din păcate, această necesitate bântuie şi îngrădeşte orice pas înainte în diplomaţia noastră". 10 Wilson s-a împotrivit. Trebuiau luate în calcul interesele localnicilor. „Italia, a subliniat el, nu are experienţă în administrarea coloniilor". În plus, pe turci avea să-i nemulţumească dominaţia italiană. Lloyd George a apelat la argumente istorice – „Romanii au ştiut cum să-şi guverneze coloniile" – şi a surprins pe toată lumea descriindu-i pe turci ca fiind „un popor docil, care nu a construit niciodată şine de cale ferată şi nici nu a întreprins acţiuni similare". Wilson nu a fost impresionat: „Din păcate, italienii moderni nu sunt romanii din trecut". A subliniat de asemenea că grecii, care probabil aveau să primească un mandat în Asia Mică, nu îi simpatizau pe italieni: „Patriarhul de la Constantinopol mi-a făcut o vizită alaltăieri şi mi-a mărturisit, reţinut aşa cum îi stă în

fire unui om al bisericii, că posibilitatea de a se învecina cu italienii îi provoacă sentimente deosebit de neplăcute". 11

Pe parcursul primei săptămâni a lunii mai, în condiţiile în care italienii continuau să boicoteze Conferinţa de Pace, francezii şi britanicii au început să renunţe la ideea de a-i ispiti cu rămăşiţe din Imperiul Otoman. În 2 mai, după reuniunea Marilor Trei, Parisul a fost invadat de rapoarte care detaliau manevrele italienilor pe ţărmul Asiei Mici. „Nebunie", a spus Lloyd George. Clemenceau era adeptul unei atitudini dure: „Dacă nu luăm măsuri, ne vor sări la gât". Wilson a ameninţat să trimită o navă americană de luptă la Fiume sau Smyrna. Lloyd George a declarat că Venizelos se oferise să trimită un crucişător grecesc.12

Venizelos era în elementul său, aţâţând sentimentele antiitaliene şi oferindu-se în acelaşi timp să vină în ajutorul Marilor Puteri. Recunoscuse cu gura lui că această criză era marea şansă a ţării sale. Încă de la începutul Conferinţei de Pace, depusese mari eforturi pentru a materializa revendicările Greciei, însă nu repurtase cine ştie ce succes. Deşi încercase să demonstreze că ţărmul Asiei Mici era fără doar şi poate grecesc la origini şi că turcii erau o minoritate în regiune, statisticile furnizate erau extrem de stranii. Când s-au adus în discuţie teritoriile din interiorul continentului, unde chiar şi Venizelos trebuia să admită că turcii formau o majoritate, premierul grec a apelat la argumente de ordin economic, întreaga regiune (provinciile turceşti Aidin şi Brusa şi zonele din jurul Dardanelelor şi Izmir) era o unitate geografică ce aparţinea de Marea Mediterană; clima era caldă, regiunea bine irigată, fertilă şi cu deschidere la lumea largă, spre deosebire de platoul arid şi asiatic din interiorul continentului. „Turcii erau buni muncitori, cinstiţi în relaţiile cu străinii, un popor numai bun de colonizat", a spus el în februarie când s-a prezentat pentru prima dată în faţa Consiliului Suprem. „Dar în calitate de conducători, turcii erau insuportabili, o ofensă la adresa civilizaţiei, aşa cum dovediseră exterminând peste un milion de armeni şi 300.000 de greci pe parcursul ultimilor patru ani". 13 Pentru a demonstra cât era de rezonabil a renunţat la orice pretenţie în coloniile greceşti antice din Pont, în extremitatea răsăriteană a Mării Negre. Nu avea să plece urechea la petiţiile grecilor din Pont, l-a asigurat el pe Bonsal, asistentul lui House. „Le-am spus că nu pot revendica ţărmul sudic al

Mării Negre, pentru că am mâinile ocupate cu Tracia şi Anatolia". Revendicările sale intrau în conflict cu cele ale italienilor, dar era încrezător că cele două state aveau să ajungă în cele din urmă la un acord prietenesc. De fapt, deja încercaseră, iar discuţiile lor se încheiaseră cu certitudinea că niciuna dintre cele două ţări nu era dispusă să dea înapoi, mai ales în ceea ce privea Smyrna.14

Înfloritorul port Smyrna reprezenta nucleul revendicărilor greceşti. Avea un măreţ trecut elen, pentru că fusese un oraş grecesc, iar în secolul al XIX-lea devenise din nou preponderent grecesc, când imigranţii din Grecia continentală sosiseră aici în număr mare pentru a profita de noile linii de cale ferată care făceau legătura cu interiorul continentului şi de oportunităţile comerciale şi de investiţii. Înainte de război, populaţia oraşului număra cel puţin un sfert de milion de oameni. În Smyrna trăiau mai mulţi greci chiar decât la Atena. Grecii dominau exporturile – de la comerţul cu smochine la cel cu opiu şi covoare – pe ruta comercială ce lega platoul Anatolia de Asia Mică. Smyrna era un oraş grecesc, un centru al educaţiei şi naţionalismului elen – dar reprezenta şi un element-cheie al economiei turceşti.

În momentul în care a pus ochii pe Smyrna şi zonele din interiorul continentului, Venizelos s-a întins dincolo de revendicările care puteau fi justificate prin autodeterminare. În plus, punea şi Grecia într-o poziţie periculoasă. Poate că, aşa cum susţinea şi el, era necesar să preia controlul asupra văilor fertile din vestul Asiei Mici până la linia în care acestea începeau să urce înspre zonele deluroase ale aridei Anatolii pentru a apăra coloniile greceşti de pe coastă. Însă, din alt punct de vedere, crea o provincie grecească locuită de nenumăraţi negreci şi o frontieră interminabilă ce trebuia apărată de eventualii agresori din Anatolia Centrală. Marele său rival, generalul Metaxas, devenit ulterior dictatorul Greciei, a avertizat în repetate rânduri: „Statul grecesc de astăzi nu este pregătit să guverneze şi să exploateze un teritoriu atât de vast". 15 Metaxas avea dreptate.

Nu este deloc surprinzător că, însărcinată cu găsirea unei soluţii raţionale care să mulţumească toate revendicările rivale în teritoriile otomane, Comisia pentru Grecia a dat greş. La fel cum au făcut şi în Europa, italienii s-au opus făţiş solicitărilor Greciei, pe când englezii şi francezii s-au arătat înţelegători. Principala deosebire a fost că experţii americani, care erau pregătiţi să accepte pretenţiile Greciei în Europa,

simţeau că nu puteau face acelaşi lucru şi în Asia Mică. Turcii reprezentau o majoritate în regiune şi, chiar dacă Smyrna era un oraş preponderent grecesc, ar fi fost greşit să îl separe de Turcia din considerente economice. „Smyma şi portul său sunt ochii, gura şi nările locuitorilor din An a toi ia". Americanii nu au acceptat nici argumentul potrivit căruia turcii ar fi fost atât de înapoiaţi încât să aibă nevoie de dominaţie străină. Un expert american a spus că „misionarii americani, care i-au cunoscut foarte bine, arheologii americani, britanici şi francezi care au lucrat alături de ei ani la rândul, mercenarii englezi care au făcut comerţ cu ei şi soldaţii britanici care au luptat împotriva lor sunt unanim de acord că turcii anatolieni sunt la fel de cinstiţi ca orice alt popor din Orientul Apropiat, că sunt agricultori muncitori, luptători curajoşi şi generoşi, înzestraţi cu fundamentale instincte cavalereşti" 16.

Raportul comisiei nu a făcut decât să prezinte ambele puncte de vedere. Wilson ar fi putut foarte bine să susţină părerea experţilor săi, dacă nu ar fi fost atât de exasperat de italieni, încât să fie dispus să-l asculte pe Venizelos, care se asigura că Marii Trei primeau rapoarte alarmante despre greci masacraţi de turci şi despre italienii care erau, aşa cum spunea el, înţeleşi cu turcii.17 Debordând de fericire, Venizelos i s-a lăudat lui Nicolson, unul dintre experţii britanici din comisie, că „Lloyd George şi Wilson mi-au transmis simpatia lor şi m-au asigurat că mă vor susţine" Lloyd George îşi dăduse deja acordul ca un crucişător grecesc să plece către Smyrna, iar Venizelos a profitat de ocazie şi a trimis trupe greceşti în Asia Mică pentru a contrabalansa puterea italienilor.18 La începutul lunii mai, Lloyd George şi Venizelos au luat cina între patru ochi. A fost prezentă şi secretara lui Lloyd George, Frances Stevenson, care a notat în jurnalul ei: „Cei doi au o admiraţie reciprocă profundă, iar D. Încearcă să obţină Smyrna pentru greci, deşi are probleme cu italienii din acest motiv". Din discuţiile purtate în acea seară, Venizelos şi-a amintit că Lloyd George spera să obţină şi Constantinopolul pentru greci.19

În 6 mai, dimineaţa, Aliaţii au luat cu nonşalanţă decizia care a pus în mişcare lanţul de evenimente care a distrus, printre altele, oraşul Smyma, marele vis al lui Venizelos, şi coaliţia de guvernare a lui Lloyd George. Premierul britanic a presat Consiliul Celor Patru să

decidă cu privire la Smyma. Dacă nu luau atitudine, a spus el, italienii aveau să anexeze cu succes o parte din Asia Mică. Trupele greceşti le stăteau la dispoziţie; li se putea ordona să debarce oriunde ar fi apărut vreun risc de tulburări sau masacre. „De ce să nu le spunem să debarce acum?", a răspuns Wilson. „Aveţi vreo obiecţie?"„Niciuna", a replicat Lloyd George. Clemenceau a intervenit: „Nici eu nu am nimic de comentat. Dar să-i anunţăm pe italieni?"„Eu

Atatürk şi încălcarea Tratatului de la Sèvres 537 nu cred că trebuie", a încheiat Lloyd George. Italienilor, care s-au reîntors la Conferinţa de Pace în ziua următoare, li s-a spus cu viclenie ca aliaţii lor fuseseră nevoiţi să acţioneze fără să-i consulte pentru a împiedica nişte masacre iminente. În momentul în care Sonnino a întrebat, complet justificat de altfel, de ce nu şi-au trimis Marile Puteri propriile lor contingente, Clemenceau a pretins că ar fi fost dificil să-şi plaseze ofiţerii sub comanda unui general grec. L-a asigurat pe Sonnino că „astăzi, Smyrna nu aparţine nimănui; nu este vorba despre stabilirea sorţii acelui oraş, ci despre desfăşurarea unei operaţiuni temporare cu un obiectiv bine definit" 20. De fapt, Clemenceau căzuse temporar pradă vrăjilor lui Venizelos: „Ulise – i-a spus el lui Mordacq – este un om ca oricare altul pe lângă el. (Venizelos) este un diplomat de primă mână, foarte inteligent, extrem de bine pregătit, abil cât încape şi ştie întotdeauna ce vrea". 21

După-amiază, după ce s-a luat acea decizie fatidică, Lloyd George i-a cerut lui Venizelos o scurtă întrevedere înainte de reuniunea Consiliului Celor Patru. Venizelos a notat în jurnalul său că Lloyd Georg a început discuţia cu o întrebare simplă.

LloydGeorge: *Aveţi trupedisponibile*?

Venizelos: *Avem*. *Pentruce*?

LloydGeorge: *Preşedintele Wilson*, *domnulClemenceauşi cumineamdecisastăzicăartrebuisăocupaţi Smyrna*.

Venizelos: *Suntempregătiţi*.*11*

Foarte încrezător, Venizelos s-a întâlnit cu Marii Trei şi consilierii lor militari pentru a pune la punct detaliile operaţiunii. Trupele sale greceşti erau pregătite, turcii nu aveau să opună rezistenţă, iar locuitorii greci din Smyrna erau bineînţeles prietenoşi. Lloyd George şi Venizelos au convenit că cel mai bine ar fi fost ca trupele franceze şi britanice să ocupe forturile de la intrarea în port şi

să le predea mai apoi grecilor. Cu unele rezerve, Clemenceau s-a învoit; începea să-şi piardă entuziasmul, mai ales pentru că urma să-i agaseze în mod inutil pe italieni.23 în sufletul lui Wilson se dădea o luptă între dorinţa de a respecta litera legii şi aversiunea sa faţă de italieni. În final, a susţinut ocupaţia, care a fost programată pentru data de 15 mai. „Întreaga chestiune – a scris Henry Wilson, expertul militar britanic – este o nebunie şi o idee proastă". 24

În Smyrna, atmosfera era tensionată. Agenţii guvernului grecesc nu părăsiseră oraşul de când se sfârşise războiul şi încercaseră să aţâţe entuziasmul popular pentru conducerea grecească. Reprezentanţii britanici şi francezi îi urmăriseră cu simpatie, iar italienii cu ostilitate. Minoritatea turcă era profund neliniştită. Când veştile cu privire la sosirea grecilor au început să se răspândească în oraş, au izbucnit demonstraţii. Câteva mii de turci au bătut tobele toată noaptea în semn de protest; în dimineaţa zilei de 15 mai, o mulţime mult mai numeroasă de greci s-a adunat pe chei. Episcopul ortodox îi aştepta pe soldaţi, pregătit să-i binecuvânteze. Steagul alb cu albastru al Greciei era arborat pretutindeni. Când primele trupe greceşti au pătruns în oraş, mulţimile au ovaţionat şi au plâns. Atmosfera a fost ca de sărbătoare până în momentul în care s-a tras un foc de armă din dreptul barăcilor turceşti. Atunci s-a declanşat haosul. Grecii au început să tragă nebuneşte în stânga şi în dreapta şi, după ce soldaţii turci s-au predat ieşind împleticindu-se din barăcile lor, grecii i-au bătut şi i-au mânat către chei împingându-i cu baionetele. Mulţimea de greci a luat-o razna şi s-a alăturat soldaţilor. Circa treizeci de turci au murit. În toată Smyrna s-au format bande, unele dintre ele turceşti, care au început să ucidă şi să jefuiască. Până seara, muriseră circa 300 – 400 de turci şi 100 de greci. În zilele următoare, tulburările s-au extins şi în satele şi oraşele învecinate.25 A fost un dezastru pentru greci şi revendicările lor şi doar o introducere pentru ceea ce avea să urmeze.

În Turcia, lumea a fost consternată să afle despre debarcarea grecilor. Mulţi au rămas cu impresia că fuseseră luate primele măsuri de împărţire a regiunilor turceşti ale Imperiului Otoman. „După ce am aflat detaliile ocupaţiei de la Smyrna, şi-a amintit o femeie care îl susţinea de pe atunci pe Atariirk, n-am mai vorbit despre nimic altceva decât despre lupta sfântă care avea să înceapă". 26 în Constantinopol,

mulţimile au ieşit în stradă, mărşăluind şi fluturând în aer steaguri negre. Printr-un gest nemaipomenit, o delegaţie formată din femei din înalta societate a apelat la înaltul comisar britanic. „A fost tăiată o bucată din trupul viu al Imperiului Otoman – a spus purtătorul lor de cuvânt –, care acum sângerează". 27 Sultanul plângea în palatul lui. Miniştrii săi discutau neputincioşi despre organizarea unui protest. Atariirk, care se afla întâmplător acolo, a întrebat: „Credeţi că protestul vostru îi va face pe greci sau pe englezi să se retragă?" După ce miniştrii au ridicat din umeri, a adăugat: „Poate că am putea lua nişte măsuri mai categorice". 28

La acel moment, Atatürk decisese că trebuia să ajungă în interiorul ţării, unde existau trupe şi ofiţeri loiali idealurilor naţionaliste. Problema era cum să ajungă acolo, dar autorităţile britanice de ocupaţie i-au oferit în mod necugetat o soluţie, insistând ca guvernul să trimită un ofiţer să restaureze legea şi ordinea în regiune. Atatürk a făcut în aşa fel încât să fie numit în respectiva funcţie şi să primească puteri extinse asupra întregii Anatolii. Se simţea, a spus el, „ca o pasăre gata să-şi deschidă aripile şi să-şi ia zborul spre cer după ce colivia în care era ţinută a fost descuiată" 29. La o zi după debarcarea grecilor în Smyrna, a plecat din Constantinopol cu viza primită de la englezi. Patru zile mai târziu, în 19 mai, a debarcat împreună cu mica sa delegaţie în portul Samsun de la Marea Neagră. Ziua de 19 mai este acum zi naţională de sărbătoare în Turcia. La Constantinopol aproape nimeni nu avea habar ce intenţiona să facă Atatürk, iar Parisul a primit primele indicii despre focul ce ardea mocnit în Anatolia de abia după câteva luni. Ulterior, Lloyd George a susţinut că „nu primise nicio informaţie despre activităţile acestuia de reorganizare a armatelor fărâmiţate şi vlăguite ale Turciei din Asia Mică. Niciodată serviciile noastre militare secrete nu au fost mai lipsite de informaţii". 30

Atatürk şi prietenii săi şi-au asumat un risc teribil şi au pornit într-o aventură în care ar fi putut să dea greş dacă Aliaţii nu i-ar fi ajutat în mod neintenţionat pe parcursul următoarelor luni. Aliaţii duceau o politică riscantă, confuză şi prostească – şi astfel au creat condiţiile ideale pentru înflorirea naţionalismului turc. Din cauza deciziei de a permite forţelor italieneşti şi greceşti să acosteze peţ armul Asiei Mici, a indiciilor că Armenia şi Kurdistanul aveau să devină

state separate şi a posibilităţii ca întreaga regiune din jurul strâmtorilor, inclusiv oraşul Constantinopol, să fie separată de Turcia, naţionaliştii turci s-au simţit încolţiţi. Ţara lor dispărea de pe hartă; nu aveau mare lucru de pierdut dacă opuneau rezistenţă. Cu fiecare amânare a întocmirii şi semnării tratatului cu Imperiul Otoman la Paris, forţele Aliate deveneau mai slabe, iar cele ale lui Atatürk mai puternice.

În vara anului 1919, Atatürk a traversat în lung şi în lat platoul ars de soare al Anatoliei, câteodată cu maşina lui veche, altă dată cu trenul, dar de cele mai multe ori călare, înconjurându-se de ofiţeri naţionalişti care îi împărtăşeau idealurile şi unind grupurile independente care protestau împotriva ocupaţiei aliate, punând astfel bazele unei mişcări naţionaliste. „Dacă nu avem arme cu care să luptăm, a promis el, vom lupta cu mâinile goale". 31 În iunie, a dat startul luptei de rezistenţă naţională împotriva grecilor din Smyrna, a francezilor din sud şi armenilor din est. „Trebuie să ne punem încălţările de ţărani, să ne retragem în munţi, să apărăm chiar şi ultimul colţişor al ţării noastre. Dacă voia lui Dumnezeu este să fim înfrânţi, trebuie să ne dăm foc caselor şi să ardem tot ceea ce deţinem; trebuie să lăsăm ţara în ruine, să lăsăm în urma noastră un deşert pustiu". În momentul în care rapoartele referitoare la activităţile lui Atatürk au sosit la Constantinopol, britanicii au început să facă presiuni asupra guvernului să-l revoce din funcţie pe inspectorul general. În 23 iunie, când i s-a ordonat să se reîntoarcă la Constantinopol, Atatürk şi-a dat demisia şi a organizat un congres la Erzurum, unde a publicat un document care ulterior a devenit pactul naţional. Clauza principală a actului era ca teritoriile locuite de turci, incluzând bineînţeles Constantinopolul, să rămână indivizibile.32

Începând din primăvara anului 1919, soarta teritoriilor din Imperiul Otoman depindea din ce în ce mai puţin de evenimentele de la Paris şi din ce în ce mai mult de acţiunile lui Atatürk. Două lumi complet diferite – pe de o parte, universul conferinţelor internaţionale, al liniilor trasate pe hărţi, al popoarelor care se deplasau ascultătoare în cutare sau cutare stat, şi pe de altă parte, un popor care se lepăda de trecutul otoman şi care trecea printr-un proces de deşteptare naţională – aveau să intre în coliziune. La Paris, puterile îşi vedeau de discuţiile lor, fără să aibă habar de curentul care lua avânt în Orient.

Continuau să se târguiască frenetic pe mandate ipotetice. În 13 mai, Nicolson, în calitate de expert al Comisiei pentru Grecia, a fost convocat în apartamentul lui Lloyd George din Rue Nitot pentru a-i explica pe hartă cât li se putea oferi italienilor. Au sosit şi Orlando, şi Sonnino, iar delegaţia s-a aşezat la masa din sufragerie. „Comparaţia cu o plăcintă ce urma să fie tăiată felii era foarte potrivită". Italienii au cerut teritorii aflate la sud de Smyrna. „Oh, nu! a spus Lloyd George, nu puteţi primi regiunea aceasta – este plină de greci!" Nicolson a remarcat cu uimire că Lloyd George confundase culorile ce indicau distribuţia populaţiilor pe hartă. „LI. G. acceptă să fie corectat şi îşi păstrează buna-dispoziţie. Este la fel de ager ca un pescăruş". Când cineva a arătat că mandatele trebuiau decise pe baza „dorinţelor şi cu acordul populaţiilor locale", a urmat un moment de amuzament. Obrajii albi ai lui Orlando s-au umflat de râs, iar ochii lui bulbucaţi s-au umplut de lacrimi de bucurie.33

Mai târziu în acea seară, harta lui Nicolson zăcea pe podea în faţa lui Clemenceau, Wilson şi Lloyd George, în timp ce posesorul acesteia aştepta la uşă citind *PortretulluiDorianGray*. În biroul lui Wilson, Lloyd George a descris cu însufleţire cum s-ar fi desfăşurat un mandat italian în sudul Anatoliei: „Într-o regiune pe care turcii au transformat-o într-o sălbăticie, italienii pot construi drumuri, linii de cale ferată, pot iriga solul şi îl pot cultiva". Francezii ar fi ocupat nordul Anatoliei, iar grecii Smyrna şi regiunile învecinate, precum şi arhipelagul Dodecanez şi, a continuat Lloyd George cu mărinimie, avea să le dea şi Ciprul. Clemenceau, care aşteptase tăcut, şi-a exprimat unele dubii cu privire la capacitatea grecilor de a administra un mandat:» Am traversat tot Peloponezul şi nu am văzut nici măcar un drum public". Wilson era de părere că trebuia să li se ofere o şansă: „Dacă le arătăm că avem încredere în ei, îi vom ambiţiona să reuşească". Lăsându-se purtat de val, Wilson a afirmat chiar că spera că Statele Unite ale Americii aveau să preia mandatul în Armenia. Presupunea, a spus Clemenceau, că americanii aveau să accepte şi un mandat în Constantinopol. Nicolson a fost chemat să noteze instrucţiunile.34 Când a aflat deznodământul, Balfour, de regulă detaşat, a răbufnit: „Iată trei bărbaţi atotputernici şi foarte ignoranţi care stau într-o încăpere împărţind continente şi nu au alături decât un copil care să ia notiţe". 35 I-a trimis o notă aspră lui Lloyd George în

care l-a avertizat că împărţirea Turciei avea să fie deosebit de periculoasă.36

Lloyd George a fost contactat şi de consilierii săi militari, care se opuneau aproape în unanimitate divizării Turciei. De aceeaşi părere erau şi Churchill, şi Montagu, care au sosit în grabă de la Londra pentru a-l avertiza încă o dată că împărţirea Turciei avea să declanşeze un „război permanent" cu lumea musulmană, din care făcea bineînţeles parte şi India.37 Lloyd George s-a învoit să primească în vizită o delegaţie indiană, dar când aceasta a sosit de la Londra cu un tren expres special, a fost înştiinţată că prim-ministrul plecase într-un tur cu automobilul.38

Măsurile din 13 mai au fost luate brusc. Prin trimiterea de noi trupe în Asia Mică, italienii i-au enervat şi pe Lloyd George, şi pe Wilson. Lloyd George şi-a schimbat radical părerea cu privire la un mandat italian: „Cred că dacă am plasa Italia în Asia Mică, am introduce o sursă de probleme în regiune". 39 În plus, îl impresionaseră şi avertismentele lui Montagu. „Concluzia mea, le-a spus el celorlalţi conducători cu prilejul reuniunii din 19 mai, este că nu avem cum să împărţim Turcia într-un mod corect. Riscul de a crea haos în lumea musulmană ar fi prea mare". La rândul lui, şi Wilson a remarcat acest pericol. În plus, se temea că acordarea de mandate s-ar fi putut asemăna prea mult cu distribuirea prăzilor de război şi, a arătat el, din moment ce turcii subliniaseră că îşi doreau un stat unic, ar fi fost bizar, dacă nu chiar greşit, să împartă Anatolia între un mandat italian şi unul francez. Nu exista nicio justificare pentru distrugerea suveranităţii Turciei: „Mă văd nevoit să-mi reamintesc că eu însumi am folosit acest termen în Cele Paisprezece Puncte şi că acestea au devenit un fel de tratat care ne obligă să respectăm anumite principii". Poate că Franţa ar fi putut să-şi asume responsabilitatea consilierii statului turc şi astfel s-ar fi putut evita folosirea termenului de „mandat", a sugerat el. Ar fi putut chiar să-l lase pe sultan să guverneze de la Constantinopol, bineînţeles iară să-i permită să aibă vreo putere reală asupra strâmtorilor. Lloyd George a fost de acord, dar două zile mai târziu, după o întâlnire cu membrii înspăimântaţi ai guvernului britanic, care călătoriseră la Paris special pentru a discuta cu el, a venit cu o altă sugestie, prin care propunea instaurarea unui

control american şi nu francez asupra întregii Anatolii, a strâmtorilor şi a Armeniei.40

Această propunere l-a înfuriat pe Clemenceau, care până atunci îl ascultase uluit. Deja era supărat pe Lloyd George din cauza chestiunii siriene. „Spuneţi că Franţa nu trebuie să fie prezentă în Asia Mică pentru că acest lucru va nemulţumi Italia: credeţi că în Franţa nu există opinie publică? în plus, dintre toate statele europene, Franţa este ţara care are cele mai mari interese economice şi financiare în Turcia – iar acum este exclusă pentru a-i mulţumi mai întâi pe mahomedani, iar apoi pe italieni". Între Clemenceau şi Lloyd George a izbucnit o ceartă aprinsă nu numai din cauza împărţirii Turciei, ci şi a Orientului Mijlociu. „Amândoi şi-au pierdut cumpătul, au reacţionat violent şi au venit cu cele mai absurde acuzaţii. La sfârşit, Clemenceau a încercat din răsputeri să-şi recapete calmul şi, cu câteva minute înainte să plece, i-a spus – *chiar sunteţi celmaimaleficindivid*" Se spune că, la un moment dat Clemenceau, care avea multă experienţă în astfel de situaţii, i-ar fi cerut lui Lloyd George să aleagă între pistol şi sabie.42

Wilson a încercat să aplaneze situaţia. „Poate că avem senzaţia că dezacordul cu care ne confruntăm astăzi este grav, când de fapt lucrurile nu stau chiar atât de rău". 43 însă nu avea cine ştie ce soluţie de oferit. La acel moment, se îndoia de capacitatea Statelor Unite ale Americii de a prelua un mandat în Anatolia, deşi încă spera să poată administra Armenia. Şi-a pus ca de obicei speranţele într-un studiu mai aprofundat.44 Colegii săi au lăsat chestiunea în suspans. Tratatul cu Germania era mai presant; Turcia putea să aştepte.45

Problema Imperiului Otoman a mai fost discutată o singură dată înainte ca preşedintele Wilson să plece înapoi în Statele Unite ale Americii la sfârşitul lui iunie şi numai pentru că reprezentanţii guvernului sultanului au sosit la Paris. Poate şi pentru a omorî timpul până primeau răspunsul Germaniei, reprezentanţii Marilor Puteri au permis turcilor (aşa cum procedaseră în trecut şi cu germanii, altă naţiune învinsă) să se prezinte la discuţiile de la Paris înainte de a se redacta tratatul. Această decizie scotea la iveală nonşalanţa de care dădeau dovadă Marile Puteri atunci când stabileau soarta Imperiului Otoman. În 17 iunie, trei reprezentanţi ai turcilor otomani au vorbit în faţa unui grup al Aliaţilor, printre care se numărau Clemenceau, Lloyd

George, Wilson şi miniştrii de externe ai statelor lor. Damad Ferid, prim-ministrul turc, un tip plăcut, bogat, a cărui principală realizare fusese însurătoarea cu sora sultanului, a prezentat cauza Turciei. A dat vina pe predecesorii săi pentru intrarea Turciei în război, considerându-i responsabili şi pentru masacrul atroce al creştinilor armeni şi şi-a asigurat ascultătorii că ţara sa nu spera decât să devină un membru util al Ligii Naţiunilor. I-a implorat să păstreze Imperiul Otoman intact. Avea asupra sa şi o declaraţie scrisă care din păcate nu era tocmai finalizată. Clemenceau nu l-a încurajat deloc. „Nu există nicio regiune în Europa, Asia sau Africa în care să putem spune că instaurarea conducerii otomane nu a fost urmată de o diminuare a prosperităţii materiale şi o scădere a nivelului de cultură; pe de altă parte, retragerea administraţiei turce a fost pretutindeni urmată de o creştere a prosperităţii materiale şi a nivelului de cultură. Atât printre creştinii europeni, cât şi printre musulmanii din Siria, Arabia sau Africa, turcul nu a făcut altceva decât să distrugă orice a cucerit". 46

Făuritorii păcii au consimţit în unanimitate că prestaţia lui Damad a fost jalnică. În opinia lui Wilson, discursul turcului fusese „cel mai stupid lucru la care asistase vreodată". A sugerat ca delegaţia să fie trimisă să-şi facă bagajele şi să plece: „Au dat dovadă de o lipsă acută de bun-simţ şi o lipsă totală de înţelegere a Occidentului". După părerea lui Lloyd George, „a fost cea mai bună dovadă a neputinţei politice a turcilor" 47. Delegaţia şi memorandumul acesteia erau o glumă. Nimeni nu a reuşit să ofere o variantă a răspunsului, iar Wilson chiar s-a întrebat dacă era cu adevărat nevoie să se răspundă. Lloyd George era pentru redactarea unor termeni ai păcii care să soluţioneze problema teritoriilor arabe, a oraşului Smyrna şi Armeniei, dar care să nu facă referire la teritoriile turceşti din Tracia şi Anatolia; se puteau ocupa de acestea după ce se hotărau americanii ce mandate aveau să preia. A presupus că acest lucru urma să se întâmple în următoarele două luni. Wilson ajunsese la concluzia că turcilor trebuia să li se retragă controlul asupra Constantinopolului. Clemenceau nu a făcut decât să comenteze: „În lumina ultimelor noastre conversaţii, trebuie să mărturisesc că nici măcar nu mai ştim care este poziţia noastră faţă de modul în care vom împărţi teritoriile Imperiului Otoman". Marii Trei au abandonat subiectul, iar Lloyd George a încheiat spunând:

„Măcar de am putea face pace pe loc ca să încheiem povestea". „Mă tem că acest lucru nu este posibil", a spus Clemenceau.48

De la Londra, o persoană care ştia mai multe despre Imperiul Otoman decât toţi delegaţii reuniţi la Paris urmărise discuţiile cu panică şi disperare. Curzon, care fusese lăsat la conducerea Ministerului de Externe în absenţa lui Balfour, trimisese o serie întreagă de note şi telegrame avertizând că presupunerea că turcii ar fi fost terminaţi era deosebit de periculoasă şi că amânarea redactării unui acord cuprinzător ar fi fost curată nebunie. Lloyd George nici nu i-a acordat atenţie, ignorându-l la fel cum făcea cu majoritatea diplomaţilor profesionişti. Curzon era exponentul multor lucruri pe care premierul le detesta: aristocratul pursânge, latifundiarul, produsul şlefuit al Oxfordului şi al saloanelor londoneze de arte plastice. I-a mărturisit lui Frances Stevenson cât de mult „îi detesta pe cei asemenea lui Curzon şi tot ce însemnau aceştia – cât de mult le ura manierismul, idealurile, obiceiurile şi stilul de viaţă" 49. În timp, ura s-a domolit, transformându-se într-o batjocură amestecată cu un respect plin de ranchiună faţă de abilităţile şi cunoştinţele lui Curzon.50 În final însă, Curzon a fost cel care l-a adus pe Lloyd George cu picioarele pe pământ.

Şi tot Curzon a fost cel care, împreună cu Atatürk şi armatele sale, a stabilit graniţele Turciei moderne. Omul de stat britanic şi soldatul turc au fost adversari, deşi nu s-au cunoscut niciodată. Amândoi erau încăpăţânaţi, inteligenţi şi mândri, aveau momente în care cădeau pradă unei profunde lipse de siguranţă de sine şi erau mai complecşi decât păreau la prima vedere. Curzon, faimosul vicerege al Indiei, era acelaşi individ care fusese huiduit de conaţionalii săi din Delhi pentru că îndrăznise să pedepsească un regiment britanic că ucisese un indian; era un snob britanic care prefera soţiile americane; un om de stat care adora tablourile şi mobila; un susţinător înfocat al imperialismului care cunoştea lumea din afara Europei mai bine decât majoritatea contemporanilor săi. La fel cum redingotele pe care le purta ascundeau durerea care îi străpungea spatele lovit şi proteza de oţel care îi ţinea statura dreaptă, în spatele infatuării sale se ascundea un bărbat care plângea când îi erau rănite sentimentele. Ştia că unii îl considerau o caricatură.

Spunea despre sine însuşi o poveste nu tocmai flatantă: atunci când văzuse o mulţime de soldaţi de rând făcând baie, avusese următoarea reacţie: „Doamne Dumnezeule! Habar n-aveam că cei din clasele inferioare au pielea atât de albă”. 51

George Curzon provenea din rândurile acelei categorii sociale care dominase Marea Britanie şi prin urmare întreaga lume în anii dinaintea Marelui Război. Familia sa deţinea de secole întregi o moşie la Derbyshire şi, dacă ar fi vrut, ar fi putut trece prin viaţă fluierând. „Strămoşii mei, a spus el la un moment dat, au deţinut Kedleston timp de 900 de ani şi, deşi averea s-a transmis din tată în fiu, niciunul dintre ei nu s-a făcut vreodată remarcat. Erau doar nişte gentilomi obişnuiţi de la ţară – membri de parlament, şerifi şi aşa mai departe. M-am hotărât să încerc să ies din tipar”. 52 Aşa cum se obişnuia la acea vreme, părinţii au lăsat educaţia lui Curzon în mâinile altora, respectiv ale unei guvernante care ura jucăriile şi adora pedepsele, adesea pentru păcate complet imaginare. Mai târziu, matur fiind, Curzon a ajuns la concluzia că era nebună.53 A început să înflorească de abia când a ajuns la Eton. Aici şi-a făcut prieteni, unii dintre aceştia rămânându-i alături până la sfârşitul vieţii. Apoi, aşa cum a recunoscut chiar el, „căzând pradă ambiţiei înflăcărate de a fi cel mai bun din clasă”, a câştigat aproape toate competiţiile importante la care participa. Când a absolvit, era un personaj excentric, popular, de succes şi un pic mai arogant decât trebuia. Oxfordul nu a făcut decât să-i confirme aceste trăsături, dar aici a învăţat să vorbească în public, deşi unii i-au considerat stilul prea pretenţios. Şi-a clădit de asemenea şi o reputaţie de politician conservator de top şi a avut o viaţă socială agitată. Eşecul suferit la examenele finale – când nu a terminat pe primul loc – a fost socotit un simplu impediment temporar. Toţi erau de acord că tânărul avea un început extraordinar.

Natura îl înzestrase cu foarte multe calităţi. Totuşi îi lipsea ceva: tenacitatea, bunul-simţ sau poate echilibrul. Sentimentele îi erau rănite mult prea uşor şi ajungea să-şi plângă de milă din nimic. Muncea din greu şi prea mult pentru ce nu trebuia. La apogeul crizei internaţionale, Curzon făcea nopţi albe şi îşi calcula notele de plată.54 Montagu, colegul său din Cabinetul de Război, i-a scris unui prieten: „Mă amuză, îmi stârneşte interesul şi mă enervează. Este extraordinar de uşor să discuţi concluziile cu el, dar vai, cât durează să ajungi

acolo!" Curzon bombarda pe toată lumea cu întrebări şi scrisori. „Vă veţi amuza să aflaţi că în ziua în care ştiu sigur că avea două întâlniri în cadrul Cabinetului de Război şi una cu membrii Comisiei pentru Orient a citit toate ziarele care relatau aceste reuniuni, iar soţia mea mi-a spus că l-a zărit la magazinul Harrods unde îşi făcea o comandă de ceai!" 55 Scria orarul fiicelor sale şi o chestiona îndeaproape pe guvernanta lor despre preţul rochiilor lor; le spunea grădinarilor cum să planteze florile şi pădurarilor cum să taie copacii; insista să-şi atârne pe pereţi fotografii cu el însuşi. Servitorii din Londra îl aveau pe lista neagră.56

Nu a reuşit niciodată să obţină ceea ce îşi dorea cu adevărat. Perioada petrecută în India ar fi trebuit să fie încununată de glorie, dar s-a încheiat ruşinos când lordul Kitchener, comandantul-şef al armatei indiene, l-a obligat să plece. Chiar şi în toamna anului 1919, când a ajuns în cele din urmă ministru de externe, a trebuit să fie mantaua de vreme rea a lui Lloyd George. După ce a demisionat Lloyd George, a aşteptat zadarnic să fie chemat să preia funcţia de prim-ministru. Oamenii, mai ales subalternii săi, erau de părere că era greu de lucrat cu el. „Suferea, a spus unul dintre aceştia, de o megalomanie absurdă când venea vorba de cunoştinţele sale în materie de artă, posesiunile sale lumeşti şi statutul social: dar l-am văzut şi afişând o umilinţă aproape patetică faţă de oameni şi lucruri". Era teribil de inconsecvent: „Erau zile în care abuza de noi de parcă am fi fost nişte hoţi de buzunare, iar în altele ne scria încântătoare scrisori de apreciere". 57

Curzon şi-a dedicat viaţa Marii Britanii şi imperiului, pe care le considera forţe ale Binelui în lume. Asemenea multor alţi oameni de stat britanici, era de părere că Europa devenea un pericol doar în momentele în care era afectat echilibrul puterilor. „Pentru el, lumea ideală – a spus Nicolson, care a ajuns să-l cunoască îndeaproape – ar fi fost una în care Anglia nu ar fi intervenit niciodată în Europa, iar Europa nu ar fi intervenit vreodată în Africa sau Asia. Nu se aştepta ca America, o colonie îndepărtată, chiar dacă rebelă, să intervină". 58 Nu-i plăceau defel străinii, mai ales francezii. Cel puţin teoretic, preferaţ aranii simpli asemenea turcilor din Anatolia, „nişte indivizi simpli, dar merituoşi… care mai degrabă şi-ar duce traiul cotidian modest undeva departe de Europa". Cunoştea bine lumea de la est de Suez; călătorise din vechiul Imperiu Otoman până în Japonia şi scrisese studii

voluminoase despre Asia Centrală, Persia şi India. Colegilor săi din guvern li se reamintea adesea că el era singurul care călătorise în regiuni îndepărtate.59 Chiar dacă uşor bombastic, era formidabil ori de câte ori ţinea discursuri; nu a avut la fel de mult succes în elaborarea de politici concrete.60

Procedurile lente de la Paris aproape că l-au înnebunit pe Curzon. Deşi nu avea cine ştie ce simpatie pentru Imperiul Otoman, ba chiar din contră, a avertizat în repetate rânduri asupra stârnirii naţionalismului turc:

Înopiniamea, esteabsolutinevitabilşi lafeldedezirabil, dreptdovadăevidentaaînfrângeriilorînrăzboi, caturciisărămânăfăraConstantinopol; şi credcălumeaorientalăvaacceptaacestlucru, chiardacăînsilăşi fărăpreamaretrageredeinimă. Darcândfugariisevorlovideinfinitegreutăţi şi practicnuvamaiexistaniciunImperiuTurcşi probabilniciunCalifat, credcăvomdaunimbolddintrecelemaipericuloaseşi maiinutilepasiunilormusulmanedinlumeaorientalăşi căresentimenteleneiertătoaresevorputeatransformacuuşurinţă într-ofrenezie sălbatică.

Se opunea cu vehemenţă mandatelor italiene, fie în sudul Anatoliei, fie oriunde altundeva, precum şi acordării oraşului Smyrna statului grec, „care nu reuşeşte să menţină ordinea nici la zece kilometri de porţile oraşului Salonika". 61 Debarcarea în Smyrna, a spus el câteva luni mai târziu, „a fost cea mai mare greşeală de la Paris" 62.

Avertismentele sale au fost în mare parte ignorate, aşa că lordul Curzon şi-a dedicat energiile neconsumate reorganizării Ministerului de Externe. A schimbat instrumentele de scris şi călimările, i-a învăţat pe secretari cum să tragă obloanele şi, provocând mari daune degetelor oficialilor, a introdus un nou sistem de umplere a peniţelor, cu ace lungi şi ascuţite.63 În octombrie 1919, a devenit în cele din urmă ministru de externe. A luptat pentru stabilirea unor termeni de pace blânzi pentru Turcia, dar până la urmă s-a mulţumit cu decizia lui Lloyd George şi a consilierilor săi personali, care preluaseră o bună parte a responsabilităţilor ce ţineau de domeniul politicii externe. Prim-ministrul încă era convins că Grecia trebuia să primească Smyrna

şi poate chiar mai multe teritorii, iar Curzon, deşi se îndoia de această decizie, nu era pregătit să i se opună. Deşi ocazional mai ameninţa cu demisia, aşteptase prea mult să devină ministru de externe pentru a lua o astfel de decizie. Lloyd George avea o glumă: Curzon îşi trimitea întotdeauna scrisoarea de demisie printr-un mesager foarte lent şi cererea prin care se răzgândea cu altul mult mai rapid.64

În timp ce englezii se contraziceau între ei, politica Aliaţilor faţă de acordul cu Turcia, niciodată prea coerentă, se caracteriza printr-un haos desăvârşit. Era clar că Statele Unite ale Americii se retrăgeau şi refuzau să se mai amestece în chestiunile de peste ocean, aşa că mandatele americane în Anatolia, în strâmtori şi chiar în Armenia aveau să iasă din discuţie. Ciudat era că englezii nu păreau prea doritori să se ocupe de această problemă, poate şi pentru că Lloyd George spera să tragă de timp pentru ca Grecia să-şi poată consolida poziţia în Asia Mică.65 Lloyd George a pretins că, după ce Wilson a plecat din Paris, Aliaţii erau siguri că preşedintele avea să convingă poporul american să preia mandatele, aşa că au aşteptat. În septembrie 1919, Wilson s-a îmbolnăvit: „Ţinând cont de asigurările primite din partea medicilor oficiali, care susţineau că avea să-şi revină după o perioadă de repaus total, nu puteam să ne pripim şi să concluzionăm că preşedintele avea să se retragă". Cu toate acestea, Aliaţii au aşteptat în continuare. „Eram disperaţi, nu ştiam ce măsuri să luăm, astfel încât să nu riscăm să deranjăm America". 66

Italia începea să-şi piardă interesul în Turcia. Oricum aceasta nu se aflase niciodată pe lista ei de priorităţi. În 19 iunie 1919, guvernul Orlando a demisionat, atrăgând după sine şi demisia lui Sonnino. Nitti, noul prim-ministru, a preferat să se concentreze pe problemele interne deosebit de grave ale ţării sale. A anulat imediat misiunea costisitoare şi periculoasă promisă de predecesorii săi în Caucaz. În privinţa Asiei Mici, atât Nitti, cât şi ministrul său de externe, Tittoni, erau mai interesaţi de concesiuni (spre exemplu de mine de cărbune) decât de achiziţii teritoriale. Erau dispuşi să menţină forţele italiene în regiune doar atât timp cât nu existau tensiuni.67 Englezii bănuiau, pe bună dreptate de altfel, că italienii colaborau cu naţionaliştii turci.68

Franţa era la fel de interesată de Turcia, dar nu era dispusă să colaboreze cu Marea Britanie. Chestiunea siriană rămânea o rană deschisă şi foarte mulţi francezi se temeau că englezii acţionau de aşa

manieră, încât să-i excludă şi din teritoriile turceşti. Clemenceau se arătase întotdeauna sceptic să susţină Grecia, iar acum era puternic presat de propriii săi finanţatori prootomani să ajungă la un acord cu turcii.69 Investiţiile franceze susţineau 60% din datoriile otomane; dacă Turcia era împărţită, atunci fondurile respective aveau să fie imposibil de recuperat.70

Curzon şi-a dat seama că, în absenţa Statelor Unite ale Americii, era de o importanţă crucială să ajungă la un acord cu Franţa în ceea ce privea Turcia. În noiembrie 1919, şi-a contactat omologul francez, pe Pichon, şi i-a propus o întrevedere privată.71 Era convins că nu mai aveau timp. În octombrie, l-a trimis în Turcia pe locotenent-colonelul Alfred Rawlinson, care îl cunoştea oarecum pe Atatürk, să afle ce condiţii de pace ar fi putut accepta acesta.72 La acel moment, naţionaliştii turci controlau mai mult de un sfert din teritoriul ţării; până la sfârşitul anului, Atatürk avea să ridice o nouă capitală la Ankara, care să rivalizeze cu oraşul Constantinopol. În 16 martie 1920, când englezii, urmaţi fără prea mare tragere de inimă de francezi şi italieni, au preluat controlul deplin în Constantinopol în numele legii şi ordinii şi au arestat nenumăraţi naţionalişti de seamă, Atatürk a răspuns încarcerând toţi ofiţerii aliaţi pe care i-a avut la îndemână, inclusiv pe nefericitul Rawlinson. Totodată, a alcătuit un parlament naţionalist. La acel moment, era clar că centrul puterii turceşti se afla la Ankara. Curzon începea să ajungă la concluzia că cel mai bine ar fi fost să permită formarea unei noi Turcii sub conducerea lui Atatürk.73 Din păcate, nu-l putea convinge şi pe Lloyd George de acest lucru.

După o serie de reuniuni, care au culminat în aprilie 1920 cu organizarea Conferinţei de la San Remo (în opinia lui Curzon, un „iaz englezesc de mâna a doua" 74), Aliaţii au încropit în cele din urmă un fel de tratat, pe care l-au prezentat reprezentanţilor guvernului de la Constantinopol. Turcia avea să fie un stat mic şi servil. Controlul financiar extern, care data încă din secolul al XIX-lea, era organizat mai bine şi întărit. Deşi turcii aveau să păstreze Constantinopolul, strâmtorile erau plasate sub control internaţional. Franţa şi Italia urmau să deţină fiecare câte o sferă de influenţă în Anatolia. Grecia primea Smyrna şi Tracia. Urma să fie înfiinţat un stat armean independent (deşi nu se redactaseră clauzele care să garanteze această

promisiune) şi o regiune autonomă pe nume Kurdistan, în cadrul Turciei.

Decizia era tardivă în cazul Armeniei, stat care a mai existat doar câteva luni după aceea. Prăbuşirea Rusiei ţariste, urmată de retragerea forţelor otomane, deschisese o poartă care acum începea să se închidă însă. Armenia, Daghestanul, Georgia şi Azerbaidjanul îşi declaraseră independenţa în primăvara lui 1918. Noile state erau instabile, sărace şi se confruntau cu problema refugiaţilor. Poate că ar fi reuşit să facă faţă tâlharilor, dezertorilor din armatele turceşti, forţelor ruşilor albi, bolilor şi foametei. Poate că ar fi reuşit să-şi rezolve divergenţele pentru care au pornit la război unele împotriva celorlalte. Poate că ar fi reuşit să respingă forţele ruşilor albi comandate de generalul Denikin, care erau ocupate şi cu ameninţarea bolşevică. Poate că Armenia ar fi reuşit să se extindă mai spre sud, pătrunzând în Turcia. Dar armenii nu au reuşit să reziste atacului combinat al forţelor ruseşti care avansau hotărâte dinspre nord şi al trupelor turceşti din sud.

Chiar şi atunci, dacă ar fi primit ajutor extern, ar mai fi putut exista o speranţă. Dintre toate puterile, Marea Britanie se afla în cea mai bună poziţie de a oferi ajutor imediat. La sfârşitul anului 1918, forţele britanice din Mesopotamia au pătruns în Caucaz pe ţărmul Mării Caspice pentru a ocupa Baku (aflat în Azerbaidjanul de astăzi) şi câmpurile sale petrolifere. Alte trei divizii fuseseră trimise de la Constantinopol pe Marea Neagră să preia controlul asupra ţărmului estic şi asupra importantului port Batumi din Georgia. Până la începutul lui 1919, forţele britanice controlau linia de cale ferată care traversa Caucazul, făcând legătura între cele două oraşe. Însă nici britanicii nu ştiau ce voiau cu adevărat. Accesul la petrolul din Marea Caspică, protejarea unei posibile rute către India, îndepărtarea francezilor din regiune, consolidarea autodeterminării – toate acestea erau motive pentru ca Marea Britanie să ocupe Caucazul.75 Până în 1919, s-a adăugat şi ameninţarea bolşevică; Curzon emisese un avertisment prin care arătase că regiunea „nu trebuia lăsată la mila unei hoarde de sălbatici care nu aveau nicio limită şi erau decişi să încalce orice lege" 76. Însă mulţi dintre colegii săi îşi doreau ca Marea Britanie să stea departe de problemele locale. Ce contează, a întrebat Balfour, dacă regiunea Caucazului este prost guvernată? „Aceasta este

alternativa", a răspuns sarcastic Curzon. „Să-i lăsăm să-şi taie gâturile unii altora. Eu sunt pentru acest lucru" 77, a spus Balfour.

În pofida insistenţelor lui Curzon, până în primăvara lui 1919 guvernul britanic a început să considere implicarea în regiune o povară prea mare. „Cu cât ne retragem mai repede din Caucaz, cu atât mai bine", i-a spus Hemy Wilson lui Lloyd George.78 în luna iunie, guvernul britanic a decis să-şi retragă toate trupele până la sfârşitul anului. Denikin avea să primească arme în schimbul promisiunii de a nu se atinge de republicile independente.79 Conform înţelegerii, italienii aveau să preia controlul, dar Wilson i-a mărturisit lui Lloyd George că acest lucru era puţin probabil.80 Decizia i-a neliniştit pe mulţi. Secretarul guvernamental Hankey i-a scris lui Lloyd George în acea toamnă despre „sentimentul puternic răspândit în nenumărate cercuri din Imperiul Britanic în favoarea armenilor şi dezaprobarea deciziei de a abandona o naţiune căreia i-am ţinut partea în repetate rânduri în trecut. Nu putem nega că ar fi o cruzime să ne retragem trupele din Transcaucazia exact în momentul în care primim veşti că în regiune au loc masacre". 81

Cu toate acestea, trupele britanice şi-au continuat retragerea şi, de teamă să nu-l supere cumva pe Denikin, Marea Britanie s-a abţinut să recunoască republicile caucaziene. De abia în ianuarie 1920, când a devenit clar că ruşii albi erau înfrânţi şi că bolşevicii aveau să înainteze spre sud, a recunoscut în cele din urmă micuţele state şi le-a trimis armament.82 Cabinetul de Război a profitat de ocazie pentru a se descotorosi de surplusul de puşti canadiene Ross, faimoase pentru că reuşeau să dea greş chiar şi în condiţii ideale.83

Între timp, la sud se ivea o altă ameninţare, căci Atatürk şi forţele sale îşi întăreau poziţia în Anatolia. Turcii nu renunţaseră niciodată la provinciile armene şi intenţionau să recupereze întregul teritoriu.84 Deja avea loc o apropiere între bolşevici şi naţionaliştii turci. Atatürk nu era comunist, dar bolşevicii erau duşmanii inamicului său, Marea Britanie.85 Aşa cum a recunoscut şi el, doar republicile independente – Armenia, Georgia şi Azerbaidjan – puteau împiedica formarea unui front comun între turci şi bolşevici împotriva imperialiştilor care încercau să le fărâmiţeze statele.86 Bolşevicii, care nu-l simpatizau nici ei pe Atatürk, i-au răspuns entuziasmaţi trimiţând arme şi aur în Anatolia.

În timp ce Aliaţii reuniţi la San Remo dezbăteau situaţia Armeniei, bolşevicii au ocupat republica învecinată Azerbaidjan. În Armenia au izbucnit revolte de sorginte comunistă. Aliaţii au apelat la Liga Naţiunilor, rugând-o să protejeze statul armean extins pe care intenţionau să-l creeze; Liga le-a răspuns că nu putea dă curs invitaţiei din moment ce statul nu se constituise oficial.87 Apoi Aliaţii şi-au îndreptat atenţia către Statele Unite ale Americii, unde ideea creării unui mandat american în Armenia fusese uitată din momentul în care Wilson se întorsese din Europa. Preşedintele bolnav a prezentat cererea Congresului, care a respins-o cu o majoritate covârşitoare în luna mai. Senatorul Lodge i-a spus unui prieten: „Să nu crezi că nu-mi pare rău pentru Armenia. Îmi pare rău, dar cred că există o limită când vine vorba despre lucrurile pe care au dreptul să ni le impună" 88.

Kurdistanul avea şi mai puţine şanse decât Armenia să-şi găsească un protector. Chestiunea acestui stat fusese menţionată o singură dată la Conferinţa de Pace. În 30 ianuarie, când venise pentru prima dată cu lista de posibile mandate pentru teritoriile otomane, Lloyd George uitase să menţioneze Kurdistanul. Apoi, când l-a adăugat în grabă pe listă, a recunoscut cu nonşalanţă că avea cunoştinţe vagi de geografie. Rămăsese cu impresia că acesta avea să intre în componenţa Mesopotamiei sau

Armeniei, dar consilierii săi îi arătaseră că se înşelase. În mod înţelept, nu a încercat să prezinte cu exactitate graniţele noului mandat: şi acestea erau neclare, la fel ca multe alte lucruri legate de Kurdistan.89

Kurzii trăiau undeva departe, în extremitatea estică a Imperiului Otoman, şi până atunci nu avuseseră cine ştie ce impact asupra opiniei publice internaţionale. Mark Sykes, care călătorise în perioada antebelică în teritoriile kurde, îi simpatiza pentru că erau nişte oameni duri, care ştiau să lupte.90 însă expertul american care nu vizitase niciodată teritoriile locuite de aceştia nu îi avea la inimă: „Într-un fel îmi aduc aminte de pieile roşii din America de Nord… Au un caracter pasional, sunt plini de resentimente, răzbunători, intriganţi şi trădători. Pot fi buni soldaţi, dar proşti conducători. Sunt avari, teribil de egoişti, nişte cerşetori neruşinaţi şi au o mare înclinaţie spre furt". 91

Kurzii trăiau într-o zonă periculoasă. Dincolo de munţii ce le mărgineau teritoriul la nord şi est, se aflau Rusia şi Persia, la vest turcii şi la sud arabii din Mesopotamia. Pe parcursul Marelui Război, armatele otomane şi ruseşti se luptaseră în nordul ţării, iar englezii îi presaseră de la sud. Aproximativ 800.000 de kurzi muriseră de foame şi boli sau luptând în armatele otomane.92 Populaţia lor totală fusese întotdeauna greu de estimat. De când îşi făcuse simţită prezenţa cultura kurdă în spaţiul arab, persan, turc şi chiar armean, numărul kurzilor care locuiau în regiune fusese dificil de apreciat. Circa două treimi – probabil unul sau chiar două milioane de oameni – trăiau în Imperiul Otoman, majoritatea în statul care ulterior a devenit Turcia, iar restul în Irak şi foarte puţini în Siria. Restul kurzilor locuiau în Persia.

Nu puteai spune cu exactitate ce erau de fapt kurzii. Poate că erau un popor indo-european care migrase din Persia spre vest. Numele lor însemna la origini „nomad". Nu aveau o istorie închegată, ci doar mituri contradictorii cu privire la originile lor.93 în istorie nu existaseră regate kurde importante şi nici eroi, cu excepţia lui Saladin. Kurzii erau împărţiri în triburi, în funcţie de religie (majoritatea erau musulmani sunniţi, dar mai erau şi şiiţi, şi creştini), de Pâmbă şi de distribuţia lor geografică, printre diverse alte naţionalităţi. Aveau reputaţia de a fi neascultători. Un etnograf german a încercat să-i scuze: „La bază, viciile lor sunt cele tipice vieţii agitate pe care o duc într-un teritoriu care nu a cunoscut o guvernare organizată pe parcursul ultimelor opt secole". 94 Se luptau unii cu ceilalţi ignorând autorităţile, fie ele otomane sau persane, dar şi cu alte popoare. Otomanii se folosiseră de musulmanii kurzi în masacrul armean.95 La sfârşitul războiului, trupele britanice şi indiene care au ocupat teritoriul în care trăiau kurzii au reuşit să menţină cu greu pacea.

Spre deosebire de alte naţiuni în formare, Kurdistanul nu avea protectori influenţi la Paris, iar kurzii nu erau capabili să aibă un discurs eficient. Se ocupau ca de obicei cu furatul de vite, răpiri, războaie între clanuri, jafuri, uciderea de armeni sau se luptau pur şi simplu să supravieţuiască. Până atunci, nu afişaseră cine ştie ce interes pentru o autonomie mai largă în cadrul Imperiului Otoman, unde trăiau cei mai mulţi dintre ei. Înainte de Marele Război, când sentimentele naţionaliste luau amploare printre popoarele din

Orientul Mijlociu, naţionalismul kurd de abia se manifesta. Chiar şi principalul centru al naţionalismului kurd, care consta în câteva societăţi restrânse şi o mână de intelectuali, se afla la Constantinopol. În 1919, singurul purtător de cuvânt kurd de la Paris, un tip destul de charismatic de altfel, trăia de atât de mult timp în capitala otomană încât primise porecla de „Beau Sharif. A făcut tot ce i-a stat în putinţă, venind cu revendicări pentru formarea unui stat vast care să se întindă de la graniţa cu Armenia (dacă aceasta avea să fie formată) până la Marea Mediterană.96 O bună parte a acestui teritoriu era revendicată de armeni şi perşi.97

Marea Britanie era singura mare putere care arăta ceva mai mult decât un interes minor faţă de Kurdistan. Statele Unite ale Americii, care simpatizau puternic cu cauza armenilor, nu aveau pic de afecţiune pentru kurzi.98 Francezii au cerut un mandat în regiune doar pentru a avea un atu la negocieri; în toamna anului 1919, când Marea Britanie le-a confirmat mandatul în Siria, au abandonat orice urmă de interes pentru această zonă.99 Francezii au continuat să se opună însă unui mandat britanic în Kurdistan.

Lloyd George şi consilierii săi erau în primul rând preocupaţi să obţină şi să protejeze mandatul britanic în Mesopotamia, unde se aflau importante zăcăminte de petrol; ar fi preferat să nu se învecineze cu o fâşie de teritoriu otoman la nord. Formarea statului Kurdistan ar mai fi avut un avantaj: protejarea graniţei de sud a Armeniei, dacă noua ţară avea să supravieţuiască, şi ridicarea unei bariere suplimentare între bolşevici şi zonele de influenţă ale britanicilor. În plus, i-ar fi împiedicat pe francezii din Siria şi sudul Anatoliei să controleze zonele din nord.100 Englezii au plecat de la premisa că statul Kurdistan putea fi administrat ieftin prin căpetenii locale, pe modelul provinciilor din extremitatea nordică a Indiei. Au susţinut de asemenea că şi kurzii îşi doreau protecţia britanică; kurzii nu prea au ţinut cont de acest lucru şi în 1919 şi-au irosit energiile revoltându-se împotriva forţelor britanice de ocupaţie şi asasinându-i pe agenţii englezi.101

Pe parcursul anilor 1919 şi 1920, în timp ce încercau să soluţioneze tratatul cu Turcia, englezii au finanţat diferite grupări kurde care pretindeau că ar fi putut să-i aducă pe kurzi sub protecţie britanică. În vara anului 1919, un anume maior Noel, supranumit „Lawrence al kurzilor", a plecat într-o misiune misterioasă în teritoriile

kurde pentru a pune bazele unei mişcări de independenţă. Nu a reuşit decât să-şi enerveze propriii colegi şi pe turcii naţionalişti. Consilierul politic britanic de la Constantinopol s-a plâns: „Am fost cât se poate de clar când am repetat de nenumărate ori că *nu* doream să luăm parte la intrigi împotriva turcilor şi că nu puteam promite *absolutnimic* cu privire la viitorul Kurdistanului". 102

În 1919, sprijinul britanicilor era, eufemistic spus lipsit de entuziasm şi depindea, cel puţin parţial, de decizia americanilor de a accepta un mandat în Armenia, în nordul Kurdistanului. În toamnă, a devenit clar că nu existau şanse în acest sens. La fel de evident a devenit şi faptul că turcii nu erau nici pe departe învinşi. Atatürk îşi consolida rapid forţele în est, în vecinătatea teritoriilor kurde. Posibilitatea ca Marea Britanie să sprijine un Kurdistan independent devenea din ce în ce mai neatrăgătoare din punct de vedere financiar şi militar. Forţele britanice din Imperiul Otoman mai numărau doar 320.000 de soldaţi în vara anului 1919. În Mesopotamia, autorităţile britanice susţineau includerea unei părţi a teritoriului kurd în noul mandat al Irakului. Graniţele provinciilor otomane din acea parte a lumii nu fuseseră niciodată prea exacte, aşa că se putea susţine că vechea provincie Moşul ar fi cuprins şi munţii şi dealurile kurde din nord.103

Iar kurzii erau la fel de dezbinaţi ca întotdeauna. Nu ştiau în cine să aibă încredere, în turci sau în englezi? Să încerce să ajungă la un compromis cu armenii? Să le ceară ajutor bolşevicilor? Ameninţarea grecească i-a ajutat pe cei mai mulţi dintre ei să ia o decizie, cel puţin temporară. După ce forţele greceşti au debarcat pentru prima dată în Smyrna în primăvara anului 1919, continuându-şi apoi ofensiva spre continent împotriva lui Atatürk şi a forţelor sale în vara anului 1920, kurzii musulmani, în general profund religioşi, au perceput acest eveniment ca pe un conflict între islam şi creştinism. Indiferent ce sentimente ar fi avut în particular, Atatürk a fost îndeajuns de abil să facă apel la islam atunci când a cerut sprijinul căpeteniilor kurde. Zvonurile conform cărora Marea Britanie ar fi plănuit să ocupe sudul teritoriilor kurde i-a determinat pe naţionaliştii kurzi să i se alăture lui Atatürk.104

La acel moment, Curzon şi Lloyd George reuşiseră să se pună de acord într-o privinţă: un stat independent kurd nici nu putea intra în

discuţie, chiar dacă aceasta însemna că anumite teritorii kurde rămâneau sub stăpânire turcească. În aprilie 1920, la San Remo, Lloyd George a recunoscut următoarele:

Şi el(Curzon)încercasepersonalsăaflecegândeaukurzii. DupănenumărateanchetepurtatelaConstantinopol, Bagdad(sic)*şi înaltepărţi aînţeles cănuputeagăsiniciunkurdcaresăreprezinteintereselemajorităţii. Kurziinuvorbeaudecâtînnumeleclanuluidincarefăceauparte… Pedealtăparte, kurziipăreauacredecănu-şi puteaumenţine existenţa naţională fărăsusţinerea uneimariputeri… DardacăniciFranţa şi niciMareaBritanienu-şi asumauaceasarcină – şi speracăniciunadintreelenuaveasăofacă –, atuncikurziicredeaucăarfifostmaibinesărămânăsubprotecţia turcilor. Regiuneaseobişnuise custăpânireaturcească şi eradificilsăseseparedeTurciadacănugăseaunaltstatcaresăoprotejeze.105*

În termenii păcii redactaţi cu Turcia, statutul Kurdistanului a rămas nelămurit: poate că avea să primească autonomie în cadrul Turciei sau să devină teritoriu sub mandat sau să primească independenţa completă. Graniţele au rămas la fel de neclare şi aveau să fie stabilite printr-o anchetă. (Britanicii s-au asigurat că teritoriile pe care şi le doreau aveau să fie incluse în noul stat Irak.) Urma o promisiune vagă: poate că într-o zi, în condiţiile în care kurzii puteau convinge Liga că erau pregătiţi pentru independenţă şi îşi doreau cu adevărat acest lucru, ei s-ar fi putut alătura fraţilor lor din Irak.106 >

În primăvara anului 1920, după Conferinţa de la San Remo, când detaliile tratatului şi alte clauze au devenit cunoscute, reacţia turcilor a fost una previzibilă. Mesagerul lui Curzon pe lângă Atatürk a transmis: „Toată lumea a primit tratatul cu hohote batjocoritoare de râs şi am remarcat imediat o intensificare a pregătirilor militare". 107 Parlamentul naţionalist de la Ankara a respins atât termenii păcii, cât şi guvernul sultanului. Un val nesfârşit de naţionalişti a părăsit Constantinopolul, îndreptându-se către interiorul continentului pentru a se alătura forţelor lui Atatürk.108 înalţii comisari aliaţi au subliniat cât au putut de clar că opinia publică turcă şi aşa exaltată nu avea să accepte pierderea Smyrnei.109 Curzon se temuse de aceasta. Iată ce i-a scris lui Lloyd George: „Eu sunt ultimul om care să-şi dorească să le facem un bine turcilor… dar chiar îmi doresc să aducem pacea în Asia

Mică şi ştiu că acest lucru va fi imposibil atât timp cât grecii sunt în Smyrna, iar diviziile greceşti îndeplinesc ordinele lui Venizelos şi mărşăluiesc prin Asia Mică". 110

Pe măsură ce situaţia se deteriora, Aliaţii (sau mai degrabă englezii) au ales decizia care în cele din urmă se va dovedi fatală pentru poziţia lor în Turcia. Venizelos se temea că guvernul lui, ale cărui forţe avuseseră de suferit în Smyrna din cauza nenumăratelor atacuri naţionaliste, avea să cadă dacă nu înregistra un succes. În iunie 1920, a primit în cele din urmă acordul lui Lloyd George de a avansa spre interiorul continentului, în semn de recunoştinţă, premierul grec a trimis soldaţi la Constantinopol, venind în ajutorul forţelor de ocupaţie. Consiliul Suprem, care încă exista la acel moment, a oferit o explicaţie superficială pentru a legitima această operaţiune – de fapt, trupele greceşti răspundeau atacurilor turcilor în numele Aliaţilor. Înaltul comisar britanic de la Constantinopol i-a scris înfuriat lui Curzon: „Prin urmare, Consiliul Suprem este pregătit pentru reluarea războiului generalizat; este pregătit să recurgă la violenţă împotriva propriilor principii declarate; este pregătit să continue vărsarea de sânge pe o perioadă nedeterminată în Orientul Apropiat; şi pentru ce? Pentru a-l menţine pe domnul Venizelos la putere în Grecia pentru maximum câţiva ani, căci mai mult de atât nu este legal posibil". Curzon era întru totul de acord: „Venizelos este de părere că oamenii săi îi vor izgoni pe turci în munţi. Mă îndoiesc de acest lucru". 111

Şi astfel, ultima etapă a procesului de înfăptuire a păcii în Turcia a început cu un război. Trupele greceşti au plecat din Smyrna, ocupând un front gigantic, până la văile care mărgineau platoul Anatoliei. Naţionaliştii turci s-au retras în interior. În Europa, o altă armată grecească a spulberat o forţă turcă slăbită şi dezorganizată din Tracia. Venizelos s-a arătat foarte încrezător; i-a prevestit lui Henry Wilson că forţele lui Atatürk se vor prăbuşi şi că influenţa grecească se va răspândi în interiorul continentului, la Constantinopol şi poate chiar până în Pont şi la Marea Neagră.112 Prim-ministrul grec avea şi momente de panică, dar la acel moment nu mai avea încotro şi trebuia să meargă înainte.113 Până în august 1920, grecii pătrunseseră 400 de kilometri în interiorul Turciei.

Tot în august, Aliaţii şi Damad Ferid, reprezentantul guvernului sultanului, au semnat un acord de pace în sala de expoziţii a fabricii de

porţelan de la Sèvres, oraş aflat la periferia Parisului: acordul nu a dat greş din motive estetice, ci pentru că a fost la fel de fragil precum ceramica. Consilierii militari ai Aliaţilor au avertizat că ar fi fost nevoie de cel puţin douăzeci şi şapte de divizii (de care nu dispuneau) pentru a aplica dispoziţiile tratatului.114 În Turcia a urmat o zi de doliu naţional; paginile ziarelor aveau chenare negre, magazinele au fost închise şi s-au citit rugăciuni de dimineaţă până seara.115 Atatürk a continuat să lupte. La acel moment, cea mai mare parte a forţelor naţionaliste din Turcia se afla sub controlul său, iar în nord, nimicea împreună cu bolşevicii nesupusele republici caucaziene.

În septembrie 1920, la mai puţin de o lună după ce Tratatul de la Sèvres promisese independenţa Armeniei, care să înglobeze anumite teritorii din Turcia, forţele lui Atatürk au atacat din sud; deşi au făcut tot ce le-a stat în putinţă, aruncându-şi în luptă chiar şi minuscula forţă aeriană, respectiv trei avioane, armenii au fost nevoiţi să se retragă treptat. Aharonian, poetul armean care vorbise în numele ţării sale la Paris, a încercat să se întâlnească cu lordul Curzon la Londra, dar a fost ignorat. „Acum, ne dorim să vedem doar dovezi concrete care să ateste o capacitate constructivă şi administrativă în interiorul ţării şi nu o politică pur externă bazată pe propagandă şi cerşit". În 17 noiembrie, guvernul armean a semnat un armistiţiu cu Turcia, prin care doar un teritoriu foarte mic din ţară rămânea neocupat. Cinci zile mai târziu, preşedintele Wilson a trimis un mesaj. Potrivit Tratatului de la Sèvres, i se ceruse să stabilească graniţele Armeniei; decisese ca aceasta să primească o suprafaţă de 42.000 de kilometri pătraţi din teritoriul turc.116

Abandonat de întreaga lume şi prins între doi duşmani, prim-ministrul armean a declarat că „armenilor nu le mai rămâne nimic de făcut decât să aleagă răul cel mai mic" 117. În decembrie, Armenia a devenit republică sovietică; Iosif Stalin, comisarul bolşevic pentru naţionalităţi, a jucat un rol activ în îngenuncherea Armeniei. În luna martie a anului următor, prin Tratatul de la Moscova, semnat între Turcia şi Uniunea Sovietică, provinciile turceşti Kars şi Ardahan au fost înapoiate Turciei, (în numele bolşevicilor a negociat Stalin.) Graniţa este şi astăzi valabilă.

Kurdistanul a avut o soartă asemănătoare. Până în martie 1921, Aliaţii începuseră deja să dea uitării promisiunile vagi pe care le

făcuseră prin Tratatul de la Sèvres. În ceea ce privea Kurdistanul, au spus ei, erau pregătiţi să modifice tratatul „de aşa maniera, încât acesta să fie în conformitate cu elementele de actualitate" 118. „Elementele de actualitate" însemnau ca Atatürk denunţase tratatul şi ca Turcia reuşise să păstreze teritoriile armene în cadrul graniţelor sale şi era pe cale să semneze un tratat cu Uniunea Sovietică. Poate că naţionaliştii kurzi aveau să protesteze, dar Aliaţii nu mai aveau niciun interes să constituie un stat kurd independent.

Situaţia stabilă de pe frontul de nord i-a permis lui Atatürk să se ocupe de invazia greacă din vest. Şi aici cursul lucrurilor îi era favorabil. În noiembrie 1920, spre surprinderea multora – inclusiv a sa –, Venizelos a fost înfrânt în alegeri. Prin urmare, vechiul sau duşman, regele Constantin, a primit cale liberă să se întoarcă în ţară, fapt ce a spulberat ce mai rămăsese din politica aliată faţă de Turcia. Italia şi Franţa au declarat că nu mai aveau nicio obligaţie să susţină Grecia şi că Tratatul de la Sèvres trebuia revizuit. Italienii au insinuat că ar fi fost dispuşi să colaboreze cu naţionaliştii pentru a modifica termenii acordului.119 Tratatul nu era popular nici în Franţa, unde lobby-ul colonial îl considerase o înşelătorie. Guvernul francez nu îşi mai putea permite pierderi umane – peste 500 de soldaţi muriseră în primele săptămâni ale lui februarie 1920 –, nici pierderi financiare – cele 500 de milioane de franci cheltuite anual pe forţele detaşate în regiune.120 În octombrie 1921, Franţa a semnat un acord cu guvernul lui Atatürk, prin care toate forţele franceze din Cilicia aveau să se retragă la sud. Franţa a primit concesiuni economice, iar Atatürk, ceva mult mai important: recunoaştere din partea unei puteri deosebit de importante. Curzon a spumegat de furie: „Se pare că ne întoarcem la vechea divergenţă consacrată prin tradiţie – o divergenţă ce dă aproape în antipatie – dintre Franţa şi ţara noastră, instigată de toate mecanismele pe care le pot angrena un guvern lipsit de scrupule şi o presa mincinoasa.

În Grecia, revenirea la putere a lui Constantin a fost însoţită de o campanie de epurare a armatei de ofiţerii loiali lui Venizelos, ceea ce a creat haos exact în momentul în care începea campania în Asia Mică din primăvara anului 1921. Cu toate acestea, noul guvern grec a simţit că avea o datorie de onoare şi a insistat asupra promisiunilor făcute Greciei. În pofida obiecţiilor lui Curzon, Lloyd George i-a încurajat pe

greci să îi atace pe turci. În acea vară, armatele greceşti au avansat mult spre Ankara, în interiorul continentului, o extraordinară realizare militară într-un ţinut arid şi deşertic. A fost de asemenea cea mai de amploare ofensivă a Greciei, care nu avea posibilitatea de a-şi susţine cuceririle. Toţi soldaţii staţionaţi de-a lungul celor aproape 650 de kilometri de ai liniilor greceşti ştiau că nu aveau nicio şansă. „Lăsaţi-ne să mergem acasă şi la dracu' cu Asia Mică", spuneau ei primăvara următoare.122

În 26 august 1922, contraatacul turcilor a ajuns în cele din urmă în apropiere de Smyrna. Ordinele erau simple: „Soldaţi, scopul vostru este Mediterana". 123 Forţele greceşti erau vlăguite, aşa că, în 10 septembrie Atatürk a intrat triumfător în Smyrna. Oraşul era plin ochi de hoinari şi refugiaţi care abandonaseră satele greceşti din interiorul continentului. Pe chei, mulţi oameni se îmbulzeau pentru a se îmbarca pe vasele care le ofereau siguranţă. Pe străzile şi aleile lăturalnice se petreceau crime şi jafuri. Localnicii turci şi soldaţii învingători aveau nenumărate motive să-şi regleze conturile şi să se răzbune pe greci şi armeni. Asemenea conducătorilor lor de la Roma, Paris şi Londra, reprezentanţii Marilor Puteri i-au abandonat pe greci. Oraşul a început să ardă sub ochii soldaţilor străini care îl priveau de la adăpostul navelor lor.

Se prea poate ca primul incendiu să fi izbucnit din greşeală, dar martorii oculari i-au văzut ulterior pe turci prin cartierele greceşti şi armeneşti având canistre de benzină în mâini. „Am auzit cel mai teribil ţipăt imaginabil. Cred că foarte mulţi oameni au fost aruncaţi în mare de mulţimile din imediata apropiere a caselor incendiate, care încercau să fugă din calea flăcărilor". Atatürk a privit impasibil incendiul. „Un incident neplăcut" – aceasta a fost reacţia lui.124 Când s-au stins flăcările, Smyrna grecească nu mai exista.

După nimicirea armatei greceşti, forţele aliate de ocupaţie de la Constantinopol şi strâmtorile au devenit dintr-odată expuse. În momentul în care armata lui Atatürk a început să avanseze către nord înspre Marea Marmara şi Constantinopol, guvernul britanic a decis să rămână ferm pe poziţii la Chanak şi Izmir, pe ţărmul asiatic. S-a făcut apel la Imperiul Britanic şi la aliaţii săi, dar nu s-au primit decât scuze şi reproşuri. Dintre dominioane, doar Noua Zeelandă a răspuns apelului. Italienii l-au asigurat în grabă pe Atatürk că ţara lor rămânea

neutră. Francezii au ordonat trupelor lor să părăsească oraşul Chanak. Curzon a plecat în grabă spre Paris, unde a avut o întrevedere îngrozitoare cu Poincaré, acum prim-ministru al Franţei, pe parcursul căreia a vorbit despre „abandon şi dezertare". În momentul în care Poincaré a început la rândul lui să urle, Curzon a ieşit în grabă din încăpere cu lacrimi în ochi. L-a strâns de braţ pe ambasadorul britanic, spunându-i: „Nu-l suport pe acest bărbat mărunt şi odios. Nu-l suport". Doar cu ajutorul unui pahar de coniac tare a reuşit să reia negocierile care s-au dovedit a fi inutile.125

Lloyd George era adeptul războiului, dar nişte minţi ceva mai limpezi, precum Curzon şi conducătorii armatei detaşate în Asia Mică, au câştigat în cele din urmă. Prin Armistiţiul de la Mudania, din 11 octombrie, turcilor li se dădea şansa să recupereze Tracia de Est de la greci. În schimb, Atatürk promitea să nu trimită trupe la Constantinopol, Gallipoli sau Izmir până nu se organiza o conferinţă de pace care să stabilească soarta acestor regiuni.

Grecii, peste un milion la număr, au început să părăsească Asia Mică, iar mai apoi Tracia. Proprietari de magazine, agricultori, preoţi, bătrâni, femei şi bărbaţi deopotrivă, musulmani greci, greci care nu vorbeau deloc greaca au intrat împleticindu-se într-o ţară care nu avea capacitatea de a-i hrăni şi caza. Tânărul Ernest Hemingway, corespondentul unui ziar din Toronto, i-a văzut pe soldaţii greci îndreptându-se spre casă: „Toată ziua nu am făcut decât să trec pe lângă ei, nişte soldaţi murdari, obosiţi, nebărbieriţi, bătuţi de vânt, nişte oameni care urcau dealurile din zonele rurale sterpe, deluroase şi maronii ale Traciei. Nicio fanfară, nicio organizaţie de ajutorare, nicio zonă pentru permisii, nimic cu excepţia unor pături murdare pline de păduchi şi ţânţari seara. Ei sunt ultima picătură de glorie ce i-a rămas Greciei. Acesta este sfârşitul celui de-al doilea asediu al Troici". 126

Aventura Greciei în Asia Mică se sfârşise deja odată cu prăbuşirea lui Venizelos; acum însă, îl distrugea şi pe marele protector al acesteia, Lloyd George. Criza de la Chanak a fost prea mult pentru o coaliţie guvernamentală şubredă. În noiembrie 1922, când noul guvern conservator condus de Bonar Law a preluat conducerea, Curzon a fost numit din nou în funcţia de ministru de externe. A plecat aproape imediat spre Lausanne, unde în cele din urmă avea să fie încheiată pacea cu Turcia.

Foarte puţine dintre personalităţile reunite la Lausanne fuseseră prezente la Conferinţa de Pace – Curzon, Poincaré, Venizelos cel îngenuncheat şi bulgarul Stamboliiski cu minunata sa interpretă, singura femeie de la conferinţă.127 Sosiseră şi câteva figuri noi, printre care Mussolini, în pantalonii săi albi şi cămaşa neagră, care se simţea destul de stingher la prima sa conferinţă internaţională de mare importanţă, şi Gheorghi Cicerin, comisarul sovietic pentru afaceri externe, cu barba sa roşcată rară şi „mersul gârbovit şi tainic al unui bărbat în haine ponosite" 128. Turcia era acum reprezentată de naţionalişti, conduşi de îsmet înonii, un general de încredere al lui Atatürk. În momentul în care Aliaţii au încercat să invite şi guvernul de la Constantinopol la discuţii, Atatürk a abolit imediat sultanatul. Americanii, care acum adoptaseră o nouă poziţie de detaşare totală faţă de problemele europene, au trimis doar câţiva observatori: pe Richard Child, un fost jurnalist plăcut la vorbă, şi pe Joseph Grew, ulterior ambasadorul american la Tokio în perioada Pearl Harbour. Grew a descoperit cu surprindere că lordul Curzon era un personaj destul de fermecător: „N-a existat vreodată ceva care să-mi placă mai mult decât cinele restrânse la care luau parte trei sau patru persoane, la care el părea să se simtă bine şi unde, după ce se strângea masa şi se aduceau băuturile, obişnuia să stea ore întregi spunând poveşti, anecdote şi întâmplări pe un ton încântător, aşa cum arareori mai vezi în ziua de astăzi". 129

La Lausanne, răbdarea lui Curzon a fost pusă la încercare în repetate rânduri: de valetul lui beţiv, care îi ascundea pantalonii de costum; de proteza de spate care s-a rupt şi i-a intrat în carne; şi, mai presus de toate de francezii şi italienii care „nu conteneau cu politeţurile linguşitoare la adresa turcilor şi aveau tendinţa de a devia de la discuţii cu orice prilej" 130; şi, bineînţeles, de turci înşişi. îsmet, „un individ mărunt, brunet, fără pic de magnetism", care părea mai degrabă „un armean care vindea dantelă decât un general turc", nu colabora câtuşi de puţin, profita de faptul că era surd şi repeta cu încăpăţânare revendicările sale.131 Venise la Lausanne cu instrucţiuni clare de la Atatürk: trebuia să negocieze pentru crearea unei Turcii independente, în care puterile străine să nu aibă niciun cuvânt de spus. În calitate de bun soldat, intenţiona să le respecte întocmai. „Nu îmi aminteşti de nimic altceva decât de o cutie muzicală", s-a răstit la el

într-o bună zi Curzon. „Cânţi în fiecare zi aceeaşi melodie, până când ne săturăm până peste cap de ea – suveranitate, suveranitate, suveranitate”. 132 Cu un sarcasm dus la extrem, Curzon a atacat argumentele lui îsmet, care a ridicat din umeri şi l-a ignorat pur şi simplu. Curzon, a spus acesta, „ne-a tratat ca pe nişte şcolari, dar nici că l-am băgat în seamă. Şi cu francezii, şi cu italienii s-a comportat la fel”. 133 Seara, turcul se consolau cu lichiorul său verde preferat; unul dintre americanii care i s-a alăturat în mod necugetat a jurat să nu mai bea acel amestec toată viaţa.134 Frustrarea lui Curzon era amplificată de faptul că ştia că se lupta cu un adversar nevăzut. Undeva departe, în Ankara, Atatürk supraveghea conferinţa îndeaproape şi îi trimitea ordine lui îsmet prin poştă.135

După o serie nesfârşită de certuri şi o ieşire dramatică a lui Curzon menită să exercite presiune asupra turcilor, în iulie 1923 s-au încropit termenii păcii. Ismet, „cu cearcăne negre şi adânci în jurul ochilor”, a semnat pentru Turcia, iar ambasadorul britanic de la Constantinopol pentru Marea Britanie.136 Tratatul de la Lausanne nu a avut nimic în comun cu cele de la Versailles, Trianon, Saint-Germain, Neuilly sau Sèvres – toate rezultate ale Conferinţei de Pace de la Paris. „Până acum, noi am dictat tratatele de pace. Acum negociem un tratat cu un inamic care dispune de o armată deja detaşată pe front, în timp ce noi nu avem nicio trupă disponibilă. O situaţie ce nu cunoaşte precedent”, a meditat Curzon.137

Se alesese praful de condiţiile stabilite la Sèvres. Nu s-a făcut nicio referire la independenţa Armeniei sau a Kurdistanului şi, deşi Curzon a încercat să adauge clauze referitoare la protecţia minorităţilor în noul tratat, turcii le-au respins pe motiv că afectau suveranitatea naţională.138 Acum, graniţele Turciei cuprindeau absolut toate teritoriile în care se vorbea limba turcă, din estul Traciei şi până în Siria. Strâmtorile au rămas turceşti, dar un acord internaţional reglementa utilizarea acestora. Vechile capitulări umilitoare au fost date uitării. Tratatul de la Lausanne impunea de asemenea un transfer obligatoriu de populaţii: musulmani pentru creştini. Cei mai mulţi dintre greci părăsiseră deja Turcia; acum, familiile musulmane din Creta şi până la graniţele cu Albania erau strămutate forţat şi aruncate în Turcia, „o soluţie nefericită şi vicioasă până în măduva oaselor”, a avertizat Curzon, „pentru care lumea va

plăti un preţ mare timp de o sută de ani de acum încolo" 139. Printr-un acord special, singurii exceptaţi de la transfer au fost turcii din Tracia de Vest şi grecii din Constantinopol şi câteva insule mai mici. Comunităţile au continuat să dăinuie, hărţuite de o puzderie de reglementări mărunte şi folosite în mod convenabil drept ţapi ispăşitori ori de câte ori relaţiile dintre Grecia şi Turcia se înrăutăţeau, cum s-a întâmplat în anii 1960, ca urmare a tensiunilor declanşate în Cipru sau în vara anului 1999 în Kosovo.140

Singura dispută nerezolvată la Lausanne a fost cea cu privire la Moşul, din nordul Irakului. Delegaţia turcă, prezentând o serie de argumente la care guvernele turce nu au mai renunţat de atunci, a revendicat Moşului pe motiv că locuitorii kurzi erau de fapt turci. În fond şi la urma urmei, a spus triumfător liderul negociatorilor turci, şi *EncyclopaediaBritannica* susţinea acelaşi lucru. Curzon, care era hotărât să păstreze Moşului, nu pentru kurzii din regiune, ci pentru petrol, era sleit de puteri: „Delegaţiei turceşti i s-a rezervat dreptul de a descoperi pentru prima dată în istorie că, de fapt, kurzii sunt turci. Nimeni nu a mai descoperit acest lucru până acum". 141 Chestiunea Moşul aproape ca a spulberat conferinţa; în cele din urmă, ambele tabere au căzut de acord să o defere Ligii Naţiunilor, care în 1925 a acordat Irakului această regiune.

Kurzii au continuat să trăiască sub diverse guverne – cel al lui Atatürk, al lui Reza Şah din Persia şi al lui Feisal din Irak – care nu tolerau sub nicio formă autonomia kurdă. În Irak, britanicii au cochetat o scurtă perioadă de timp cu ideea creării unei administraţii separate pentru kurzi, dându-şi seama că acestora nu le plăcea că se aflau sub conducerea arabă. În cele din urmă, englezii au preferat să nu ia măsuri; Irakul a devenit independent în 1932 fără să promită vreun tratament special kurzilor.142 în Turcia, Atatürk şi naţionaliştii au renunţat la ideea pe care puseseră iniţial accentul, anume că toţi musulmanii trebuiau să fie reuniţi, şi au format un stat turc secular. Au abolit califatul, spre disperarea multor kurzi. Limba folosită în administraţie şi educaţie avea să fie turca; într-adevăr, între 1923 şi 1991, limba kurdă nici măcar nu a fost recunoscută. În 1927, ministrul de externe turc l-a asigurat pe ambasadorul britanic că, asemenea „hinduşilor roşii", kurzii erau meniţi să dispară; dacă ei dădeau dovadă

de vreo tendinţă naţionalistă, Turcia avea să-i alunge la fel cum procedase şi cu armenii, şi cu grecii.143

Kurzii nu şi-au acceptat niciodată soarta în tăcere, iar naţionalismul kurd, o forţă fragilă la momentul Conferinţei de Pace de la Paris, a devenit mai puternic pe parcursul anilor de represiune. Promisiunile făcute la Paris şi acel prim tratat de la Sèvres au devenit parte a amintirilor şi speranţelor kurzilor. În vara anului 1919, conducătorul primelor revolte din teritoriile kurde şi-a legat Coranul de braţ; pe o pagină albă au fost scrise promisiunile Aliaţilor – inclusiv aceea din Cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson, care vorbea despre dezvoltarea autonomă a locuitorilor de altă etnie decât cea turcă.144

Atunci când s-a întors de la Lausanne, îsmet a fost întâmpinat ca un erou, iar tratatul încă este considerat şi astăzi cea mai mare victorie diplomatică a Turciei moderne.145 în toamna anului 1923, ultimele trupe străine au părăsit Constantinopolul. Sultanul plecase cu un an înainte, după ce fusese scos pe furiş din palatul său într-o ambulanţă militară britanică şi urcat la bordul unei nave englezeşti de luptă cu direcţia Malta. A murit în exil la San Remo, sărac şi singur. Varul său, un artist blajin, a îndeplinit funcţia de calif timp de aproape un an până când Atatürk a abolit şi califatul. Ceilalţi membri ai familiei conducătoare au fost trimişi în exil, unde au irosit treptat puţinele fonduri care le mai rămăseseră. Câţiva şi-au croit drum înapoi în Turcia; în prezent, o prinţesă administrează un hotel, iar un prinţ lucrează în arhivele palatului Topkapî.146 Curzon a murit în 1925, sleit de anii în care muncise prea mult. Atatürk a murit în 1938 de ciroză, iar tsmet i-a urmat la preşedinţie. În 1993, cu prilejul celei de la şaptezecea aniversări a tratatului de la Lausanne, fiul lui tsmet şi nepotul lui Curzon au aşezat împreună o coroană pe mormântul lui Atatürk.147

PARTEA A VIII-A

Încheierea conferinţei

5

30

Sala Oglinzilor

În 4 mai 1919, într-o zi de duminică, Consiliul Celor Patru a propus câteva modificări de ultimă oră, după care a ordonat ca tratatul cu Germania să fie trimis la tipografie. Lloyd George a plecat la picnic

la Fontainebleau, iar ceilalţi delegaţi s-au dus să se odihnească. Două zile mai târziu, s-a convocat o sesiune plenară extraordinară pentru a vota condiţiile păcii. Pentru că versiunea finală nu era gata, delegaţii l-au ascultat pe André Tardieu citind un rezumat lung în franceză; majoritatea vorbitorilor de engleză au aţipit.1 „Prin urmare, a scris Henry Wilson în jurnalul său, vom înmâna germanilor condiţiile păcii fără să le fi citit în prealabil. Cred că acest moment nu va avea termen de comparaţie în întreaga istorie a lumii". 2 Portughezii s-au plâns că ţ ara lor nu primea niciun fel de reparaţii; chinezii s-au împotrivit clauzelor prin care Japonia primea concesiunile Germaniei din China; delegatul italian a menţionat că ceilalţi colegi ai săi ar fi putut avea ceva de spus împotriva clauzelor decise în absenţa lor. Apoi, spre surprinderea tuturor, mareşalul Foch a cerut să ia cuvântul. A ţinut o ultimă pledoarie pentru acceptarea Rinului ca barieră între Germania şi Franţa.3 Clemenceau s-a înfuriat şi a cerut să-i explice de ce a ţinut neapărat să facă o asemenea scenă. *niétaitpourfaire* zise *à* mă *conscience*[17], a răspuns Foch. Apoi a declarat ziarului *NewYorkTimes*\„Ţineţi minte că data viitoare nemţii nu vor mai greşi. Vor pătrunde prin nordul Franţei şi vor ocupa porturile de la Canalul Mânecii, care vor deveni baze pentru atacurile împotriva Angliei". 5 Din fericire poate, a murit şi nu l-a văzut pe Hider făcând exact acest lucru douăzeci de ani mai târziu.

Avertismentele lui Foch nu i-au neliniştit pe făuritorii păcii. „Toată lumea este încântată de termenii păcii, transmitea Frances Stevenson, şi nu se poate susţine că nu sunt suficient de stricţi". 6 Wilson a privit cu mândrie tratatul tipărit: „Sper că mi-a rămas suficient timp de trăit ca să citesc întregul volum. Am reuşit să finalizăm în cel mai scurt timp posibil cea mai măreaţă sarcină dusă vreodată la bun sfârşit de patru bărbaţi" 7. Chiar şi Clemenceau era mulţumit. „În fond şi la urma urmei, este ceea ce este; mai presus de toate este rezultatul muncii unor fiinţe umane şi, prin urmare, nu este perfect. Am făcut tot ceea ce ne-a stat în putinţă pentru a lucra repede şi bine". 8 în momentul în care Wilson l-a întrebat dacă să poarte pălării la întâlnirea cu germanii, bătrânul i-a răspuns: „Da, pălării cu pene". 9

[17] „Ca să fiu cu conștiința împăcată." (în orig., în 1b. franceză) (N. red.)

La Versailles, în vechiul şi mohorâtul Hotel des Rezervoirs, delegaţia germană, formată din circa 180 de experţi, diplomaţi, secretari şi jurnalişti, aştepta rezultatul cu nerăbdare crescândă. Aşa cum avertizase un observator american, plecaseră de la Berlin „într-o stare de spirit surescitată şi aproape anormală", convinşi fiind că aveau să fie văzuţi ca nişte paria, iar tratamentul care li se aplicase în Franţa le confirmase cele mai întunecate temeri.10 Francezii începuseră intenţionat mersul trenurilor speciale ale germanilor când acestea traversau zonele devastate de război: „era o năpastă spirituală", aşa cum a afirmat unul dintre ei, dar şi un semn prevestitor. „Prin urmare, noi eram singurii responsabili pentru vieţile şi proprietăţile distruse pe parcursul acestei îngrozitoare perioade de patru ani şi jumătate". 11 Când au ajuns la Paris, au fost îmbarcaţi pe dată în autobuze şi trimişi la Versailles sub stricta supraveghere a unor escorte; li s-au azvârlit brutal bagajele în curtea hotelului şi li s-a spus cu neobrăzare să şi le care singuri. Hotelul era acelaşi în care fuseseră cazaţi conducătorii francezi în 1871 pe parcursul negocierilor cu Bismarck. Acum era înconjurat de o palisadă, construită – aşa cum pretindeau francezii – pentru siguranţa germanilor, care au bombănit că erau trataţi precum „locuitorii unui sat de negri aduşi la o expoziţie" 12.

Delegaţia era condusă de Brockdorff-Rantzau, ministrul de externe german. Fusese ales din motive evidente. Slujise cu onoruri în vechea diplomaţie imperială, dar, spre deosebire de o bună parte a colegilor săi, acceptase noua ordine şi pusese bazele unor bune relaţii cu socialiştii aflaţi acum la putere în Germania. Pe parcursul războiului, criticase cu asprime politica Germaniei şi făcuse apel la o pace de compromis. În acelaşi timp, era şi o alegere proastă. Arogant, cu monoclu, suplu, îmbrăcat la patru ace, arăta de parcă tocmai ar fi ieşit de la curtea kaizerului. (De fapt, fratele său geamăn era administratorul moşiilor kaizerului.) Provenea dintr-o veche şi distinsă familie, Rantzau, care slujise Danemarcei, Germaniei şi chiar şi Franţei în secolul al XVII-lea. Se zvonea că un anume mareşal Rantzau ar fi fost adevăratul tată al lui Ludovic al XIV-lea. În momentul în care un ofiţer francez l-a întrebat pe Brockdorff-Rantzau ce părere avea despre acest lucru, contele a răspuns: „Oh, da, pe parcursul ultimelor trei secole, familia mea i-a considerat pe Bourboni bastarzii familiei

Rantzau". Era abil, crud şi capricios şi oamenii se temeau de el. Adora şampania şi coniacul şi unii spuneau că făcea excese când venea vorba de băutură. Şeful misiunii militare britanice de la Berlin îl bănuia că se şi droga.13

La fel ca majoritatea compatrioţilor săi din 1919, Brockdorff-Rantzau îşi punea speranţele în americani. Era de părere că, pe termen lung, Statele Unite ale Americii aveau să-şi dea seama că un stat german renăscut era în interesul lor economic şi politic. Cele două state ar fi putut colabora cu Marea Britanie, poate chiar şi cu Franţa, pentru a opri răspândirea bolşevismului în est. Şi dacă relaţiile dintre englezi şi americani se răceau, lucru care avea să se întâmple în mod inevitabil, Statele Unite ale Americii aveau să înţeleagă cât de valoroasă era o alianţă cu Germania puternică. În fond şi la urma urmei, Germania urmaşe sfatul lui Wilson şi devenise o republică. Acest lucru era o dovadă a bunelor ei intenţii.

Germanii credeau că ţara lor se predase pe baza înţelegerii că principiile wilsoniene vor sta la baza tratatului de pace. „Poporul – a transmis Ellis Dresel, un diplomat american trimis la Berlin – a fost lăsat să creadă că Germania a avut ghinion şi a fost înfrântă în urma unei lupte dificile, dar corecte, şi că a pierdut din cauza blocadei care a avut un efect nimicitor asupra moralului ţării şi poate şi din cauza planurilor mult prea îndrăzneţe ale conducătorilor ei, dar că, din fericire, se putea face apel la preşedintele Wilson şi se putea aranja o pace de compromis satisfăcătoare pentru Germania". 14 Nu încăpea îndoială că urma să plătească anumite indemnizaţii, dar nici vorbă de reparaţii de război. Avea să devină stat membru al Ligii Naţiunilor. Avea să-şi păstreze coloniile. Iar principiul autodeterminării avea să-i fie favorabil. Austria germană urma să decidă dacă dorea unirea cu sora sa Germania. Regiunile vorbitoare de germană din Prusia Occidentală şi Silezia aveau să rămână bineînţeles la Germania. În Alsacia şi Lorena, zonele preponderent germane primeau de asemenea dreptul de a-şi alege viitorul prin vot.15

În primele luni de pace, germanii s-au agăţat de Cele Paisprezece Puncte ca de un colac de salvare, fără să mai aibă în vedere faptul că învingătorii ar fi putut vedea lucrurile altfel. O bună parte a bine-cunoscutelor puncte de referinţă dispăruseră: kaizerul, armata, birocraţia. Acest lucru pricinuia speranţe şi temeri care nu le

dădeau pace. Ţara se formase cu mai puţin de cincizeci de ani în urmă; de ce să mai existe în continuare? Bavarezii, la fel ca locuitorii din Renania, cochetau cu ideea independenţei pierdute în 1870, când se crease Germania. Extrema stângă era reprezentantă de revoluţionarii care visau la o nouă revoluţie rusă şi, pentru o scurtă perioadă de timp, când insurecţiile începuseră să ia cu asalt pe neprevăzute mai multe oraşe din Germania, se părea că îşi vor vedea visul împlinit. Thomas Mann vorbea aproape cu exaltare despre sfârşitul civilizaţiei.16 Pentru a rămâne pe scena politică, partidele încercau să se redefinească. Lumea se temea că societatea germană era pe ultima sută de metri; vechile standarde morale dispăruseră.17 în plus, lumea ezita – iar acest lucru era probabil de înţeles – să se gândească serios la viitor, mai ales la cel care era construit la Paris. „În general, oamenii, spunea Dresel, sunt foarte apatici când vine vorba de întrebări legate de pace. O dorinţă febrilă de a da uitării problemele prezentului prin distracţii şi evadări este vizibilă pretutindeni. Teatrele, sălile de dans, casele de pariuri şi curse sunt mai aglomerate ca niciodată". 18 Un intelectual german distins şi-a amintit de „tărâmul de vis al perioadei armistiţiului".19

Câţiva germani şi-au pus în gând să afle ce se întâmpla la Paris pe parcursul lunilor de aşteptare. Ministerul de Externe studia presa aliată în căutare de motive de dezbinare între învingători. Au urmat câteva discuţii directe cu Aliaţii pe parcursul negocierilor cu privire la ridicarea blocadei sau la condiţiile armistiţiului. Din când în când, reprezentanţii aliaţi vorbeau despre chestiuni mai importante. Un ofiţer al serviciilor secrete americane, un colonel pe nume Conger, a lăsat să se înţeleagă că se afla în slujba unei autorităţi mai importante de la Paris. Conger, un absolvent al Universităţii Harvard care se specializase în clasici, religii şi muzică răsăriteană, le-a povestit omologilor săi germani despre dezacordurile dintre americani şi francezi cu privire la armistiţiu şi i-a asigurat că Wilson avea să se opună pretenţiilor exagerate ale francezilor. Le-a oferit germanilor şi o mulţime de sfaturi. Aceştia trebuiau să-şi redacteze constituţia pe baza modelului american şi să acorde preşedintelui puteri extinse. La momentul potrivit, Ministerul de Externe german a transmis aceste sfaturi celor care lucrau la redactarea constituţiei de la Weimar.20 în martie 1919, profesorul Haguenin, la prima vedere un diplomat de

rang inferior, dar în realitate şeful serviciilor secrete franceze din Elveţia, a purtat conversaţii secrete la Berlin cu personalităţi germane de vază. A creat o falsă impresie că francezii ar fi fost dispuşi să adopte o atitudine moderată privind reparaţiile şi Silezia, dacă Germania avea să accepte controlul francez asupra minelor din Saar şi ocupaţia Renaniei.21 Guvernul german a încercat să folosească asemenea personaje drept mesageri. În aprilie 1919, când americanul Dresel i-a comunicat lui Brockdorff-Rantzau că Germania trebuia să accepte controlul francez în Saar şi Danzigul ca oraş liber, germanul a explodat. „Sub nicio formă nu voi semna tratatul de pace". A adăugat un avertisment, care la acel moment devenise bine-cunoscut: „Dacă Antanta insistă asupra acestor condiţii, cred că răspândirea bolşevismului va fi inevitabilă în Germania". 22 Asemenea altor ţări europene ale anului 1919, şi Germania se folosea de sperietoarea revoluţiei pentru a exercita presiune asupra făuritorilor păcii. Dovezile ne arată că nici măcar guvernul german nu prea lua în serios ameninţarea.23

Însă lua foarte în serios pregătirile pentru mult aşteptata conferinţă de pace cu Aliaţii. În noiembrie 1918, guvernul a înfiinţat o agenţie specială pentru pace, care a lucrat pe tot parcursul iernii şi a produs volume întregi de studii detaliate, hărţi, memorandumuri, argumente şi contraargumente pe care delegaţii germani să le poată folosi în discuţiile lor. În momentul în care trenurile speciale au pornit spre Versailles, au fost încărcate cu lăzi pline de materiale pentru negocierile pe care nu aveau să le poarte niciodată.

Pe parcursul perioadei petrecute la Versailles, germanii au lucrat fără întrerupere. Şi pentru că erau convinşi, pe bună dreptate de altfel, că francezii îi spionau, toate reuniunile lor aveau loc pe fundal muzical, delegaţii cântând pe rând „Rapsodia ungară" sau „Marşul pelerinului" din opera *Tannhäuser* sau învârtind la gramofoanele care fuseseră aduse special de la Berlin.24 în spiritul noii Germanii democratice, membrii delegaţiei luau masa întotdeauna împreună, aristocraţii stând alături de socialiştii din clasele muncitoare, iar generalii lângă profesori. Toţi sărbătoreau ziua de 1 Mai. Presa franceză publica ştiri nebuneşti: germanii mâncau foarte multe portocale; cereau cantităţi enorme de zahăr.

În faţa hotelului, se adunau mulţimi curioase de francezi care aşteptau să vadă inamicul. Din când în când, făceau glume răutăcioase şi fluierau, dar în general erau tăcuţi, chiar prietenoşi. Germanii plecau la plimbare în maşinile puse la dispoziţie de francezi la magazinele din Versailles sau prin zonele rurale. Se plimbau prin parcul de la Trianon. „Magnoliile bătrâne şi merii sunt în plină floare – a scris un angajat al Ministerului de Externe soţiei sale –, iar rododendronii şi liliecii vor înflori în curând". Văzuse o mulţime de păsări superbe, cinteze, sticleţi şi chiar şi un grangur. „Dar, în spatele acestor minunăţii, se întinde ameninţătoare umbra sorţii, care se apropie de noi şi se întunecă cu fiecare zi care trece de parcă ar vrea să ne înghită". 25

În cele din urmă, după o săptămână petrecută la Versailles, germanii au fost convocaţi la o reuniune ce urma să aibă loc la Trianon Palace Hotel. În 7 mai (poate, dintr-o pură coincidenţă, data la care se comemorau trei ani de când germanii scufundaseră *Lusitania*), Aliaţii aveau să le înmâneze condiţiile păcii. Aceştia urmau să aibă două săptămâni la dispoziţie pentru a-şi depune contestaţiile scrise. Până târziu în acea seară, şi anume până la 2 dimineaţa, dar şi a doua zi, în Hôtel des Réservoirs s-au purtat dezbateri nesfârşite cu privire la comportamentul care trebuia adoptat de delegaţii germani. Brockdorff-Rantzau, care avea să fie principalul purtător de cuvânt al delegaţiei, era hotărât să nu se ridice în picioare; văzuse în ziarele franceze desenele înfăţişând sala de conferinţe, iar scaunele rezervate delegaţiei germane fuseseră denumite banca acuzaţilor. Îi era greu să se decidă asupra unui discurs. Aceasta putea fi singura lui şansă de a vorbi direct cu făuritorii păcii. Delegaţia pregătise deja mai multe versiuni de discursuri. În 7 mai, în timp ce traversa parcul cu maşina, Brockdorff-Rantzau avea la el două texte, unul foarte scurt şi neutru, altul mai lung şi mai sfidător. Încă nu se hotărâse pe care să-l rostească.26

Încăperea era plină de oameni: delegaţi din toate ţările lumii, secretari, generali, amirali şi jurnalişti. „Dintre toate rasele pământului, lipseau doar indienii şi aborigenii din Australia", a spus un jurnalist german. „Puteai vedea toate culorile de piele cu excepţia palidului ivoriu, a cafeniului şi a negrului închis ca abanosul". 27 în mijlocul sălii se afla o masă la care urmau să fie aşezaţi germanii, cu faţa la Marile Puteri. În momentul în care au intrat în încăpere, toată

lumea şi-a întors ochii către uşă, iar oaspeţii s-au întrezărit ca „nişte siluete înţepate, uşor stinghere". Brockdorff-Rantzau, a spus un martor, „avea o înfăţişare bolnăvicioasă, era tras la faţă, agitat" şi transpira.28 A urmat un scurt moment de ezitare, după care mulţimea, respectând eticheta lumii dispărute în anul 1914, s-a ridicat în picioare. Brockdorff-Rantzau şi Clemenceau şi-au făcut o plecăciune.29

Clemenceau a deschis reuniunea. Fără să afişeze nici cea mai mică urmă de nervozitate, a vorbit cu răceală, trecând în revistă principalele clauze ale tratatului. „A sosit vremea să ne reglăm conturile şi să rezolvăm această problemă care atârnă atât de greu", le-a spus el germanilor. „Voi aţi cerut pacea. Noi suntem dispuşi să v-o acordăm". 30 Unul dintre delegaţii germani a spus că a aruncat cu aceste cuvinte „încărcate de mânie şi totodată dispreţ... aşezând de la bun început lucrurile în aşa fel încât orice replică a germanilor ar fi fost oarecum zadarnică". 31 După ce interpreţii au terminat de tradus în engleză şi franceză, Clemenceau a întrebat cine mai dorea să ia cuvântul. Brockdorff-Rantzau a ridicat mâna.32

A ales discursul mai lung. Deşi a fost în mare parte împăciuitor, lipsa de experienţă a interpreţilor săi, decizia sa de a nu se ridica în picioare şi vocea aspră şi tăioasă au lăsat o impresie îngrozitoare. Clemenceau s-a înroşit de mânie. Lloyd George a rupt un coupe-papier de fildeş în două. Pentru prima dată, a mărturisit el ulterior, a înţeles ura francezilor faţă de germani.33 „Acesta este discursul cel mai lipsit de tact pe care l-am auzit vreodată", a spus Wilson. „Germanii sunt un popor cu adevărat idiot. Fac întotdeauna exact ce nu trebuie". Lloyd George a fost de acord. „Este regretabil că i-am permis să vorbească". 34 Balfour, detaşat ca întotdeauna, a fost singurul care nu a împărtăşit indignarea generală. I-a mărturisit lui Nicolson că nu băgase de seamă comportamentul lui Brockdorff-Rantzau: „De regulă nu mă uit niciodată la oamenii care se află într-o evidentă stare de disconfort". 35 înainte să plece din Trianon Palace Hotel, Brockdorff-Rantzau s-a oprit o clipă pe trepte şi şi-a aprins nonşalant o ţigară. Doar cei care stăteau lângă el au băgat de seamă că îi tremurau buzele.36

Ajunşi înapoi la hotel, germanii s-au năpustit asupra copiilor de tratat primite. Tratatul a fost împărţit în mai multe secţiuni şi predat echipelor de traducători. A doua zi de dimineaţă, versiunea germană a tratatului era deja tipărită şi trimisă la Berlin. Un delegat a telefonat

capitalei germane, aducând guvernului la cunoştinţă punctele de o importanţă crucială: „Bazinul Saar… Polonia, Silezia, Oppeln… 123 de miliarde de plată şi pentru toate acestea noi trebuie să spunem «vă mulţumim foarte mult»". Ţipa atât de tare încât serviciile secrete franceze abia dacă au putut distinge ce spunea.37 La miezul nopţii, când germanii s-au reunit să ia o gustare frugală, întreaga sală de mese zumzăia de comentarii: „toate coloniile noastre", „Germania exclusă din Ligă", „aproape întreaga flotă comercială", „dacă asta înţelege Wilson prin diplomaţie deschisă…".38 Un delegat fost membru de sindicat a intrat bălăbănindu-se în încăpere:

„Domnilor, sunt beat. Se prea poate ca tratatul să fie proletar, dar pentru mine nu este suficient. Acest tratat ruşinos m-a distrus, căci până astăzi eu am crezut în Wilson". 39 (Acest incident a fost ulterior exagerat, iar prin Paris au început să circule tot felul de zvonuri: „delegaţii, secretarii şi traducători zăceau beţi, mai mult sau mai puţin dezbrăcaţi în încăperile, dar şi pe scările hotelului" 40.)„Cel mai grav exemplu de piraterie mondială comis vreodată sub stindardul ipocriziei", a spus bancherul Max Warburg. Brockdorff-Rantzau însuşi a spus cu dispreţ: „Acest volum gros este pur şi simplu inutil. Ar fi putut exprima toate acestea mult mai simplu, printr-o singură frază – «*L'Allemagnerenonceasonexistence*»". *41*

Şocul s-a simţit şi în Germania. De ce să piardă 13 procente din teritoriile sale şi 10 procente din populaţie? De fapt, pierduse oare Germania războiul? De la decretarea armistiţiului, armata şi susţinătorii acesteia fuseseră ocupaţi să pună bazele teoriei înjunghierii pe la spate, conform căreia Germania nu fusese înfrântă pe câmpul de luptă, ci prin trădare, pe propriul teritoriu. De ce trebuia dezarmată doar Germania? De ce, iar aceasta a devenit întrebarea care a stat la baza urii germanilor faţă de tratat, trebuia Germania să fie singura ţară care să îşi asume responsabilitatea pentru Marele Război? Foarte mulţi germani credeau că izbucnirea ostilităţilor de la 1914 fusese un mijloc necesar de apărare împotriva ameninţării barbarilor slavi de la est.42 Tratatul era absolut inacceptabil, a spus cancelarul Philipp Scheidemann. „Ce fel de mână, care s-ar lega singură, dar şi pe noi, cu acest lanţ nu s-ar ofili?" 43 Ce se întâmplase cu promisiunile lui Wilson? „Ei bine, o să-ţi dau eu nişte diplomaţie deschisă", a spus Gustav Noske, crudul şi durul ministru al apărării unui jurnalist

american. „Voi, americanii, duceţi-vă acasă şi îngropaţi-vă cu Wilson al vostru cu tot”. 44 Dacă până în acel moment Wilson fusese văzut ca un salvator al Germaniei, peste noapte a devenit un ipocrit malefic. În 1924, când a murit, ambasada germană a fost singura dintre ambasadele străine din Washington care a refuzat să-şi coboare steagul în bernă.45

În acel context însă, indignarea şi surprinderea germanilor era totuşi surprinzătoare. Pe parcursul pregătirilor pentru negocierile de pace, Ministerul de Externe anticipase cele mai multe condiţii ce aveau să fie impuse: dezarmarea, demilitarizarea şi ocuparea Renaniei, pierderile teritoriale considerabile de la frontiera de est a Germaniei – cel puţin

„Germania renunţa la existenţa sa”. (în orig., în lb. franceză)(*N. red*.) minele din Saar şi oraşul răsăritean Danzig –, dar şi reparaţiile în valoare de peste 60 de miliarde de mărci.46 Un observator american ne-a oferit cea mai logică explicaţie pentru o reacţie considerată a fi inexplicabilă. În aprilie 1919, acesta a spus: „Germanilor nu le-a mai rămas nimic altceva decât speranţa. Dar pentru că altceva nu mai au, cred că au ajuns să se agaţe de ea – de speranţa că americanii aveau să facă ceva, de speranţa că termenii finali nu aveau să fie atât de stricţi pe cât arăta armistiţiul şi aşa mai departe. Cred că, în subconştientul lor, germanii au fost mai optimişti decât au arătat”. După care, a adăugat profetic: „Când au să vadă condiţiile tipărite pe hârtie, or să cadă pradă unei amărăciuni cumplite, urii şi disperării” 47.

Aceasta a fost atmosfera în care delegaţia germană şi-a pregătit contestaţiile cu privire la termenii păcii. Până la sfârşitul lunii mai, a redactat câteva pagini de obiecţii şi contrapropuneri atent revizuite. Părerea generală era că tratatul nu era actul corect şi drept pe care Aliaţii îl promiseseră. În teritoriile care îi erau acum confiscate Germaniei, locuitorilor germani li se nega dreptul la autodeterminare. Reparaţiile condamnau poporul german „la o sclavie eternă” 48. Doar Germaniei i se cerea să se dezarmeze. Brockdorff-Rantzau a decis să urmeze o strategie care avea să aibă consecinţe periculoase. Germania, insista el, nu avea să-şi asume de una singură întreaga responsabilitate pentru declanşarea războiului. „Ar fi o minciună să mărturisesc un asemenea lucru” 49, a spus el în faţa publicului reunit la Palatul Trianon. Dar nici lui şi nici Germaniei nu i se cerea să facă o asemenea

afirmaţie. Cunoscutul articol 231 al tratatului, pe care germanii l-au denumit incorect „clauza vinovăţiei pentru război", fusese inclus în tratat pentru a stabili că Germania trebuia să plătească reparaţii. Şi tratatele cu Austria şi Ungaria conţineau clauze asemănătoare; acestea nu au devenit niciodată un motiv de dispută, în mare parte şi pentru că respectivele guverne cărora le erau adresate nu au dorit să le transforme în aşa ceva.50

Reacţia a fost diferită, poate şi din cauza faptului că germanii anticipaseră cu groază încă de câteva luni această acuzaţie. Liberalii, care îşi criticaseră propriul guvern pe parcursul războiului, susţinuseră că Germania nu avea de ce să poarte povara vinei. Marele sociolog Max Weber şi un grup de profesori de vază au redactat un manifest public: „Nu negăm responsabilitatea deţinută de cei la putere înaintea şi pe parcursul războiului, dar credem că toate marile puteri ale Europei care s-au angrenat în conflict sunt vinovate" 51. Până la momentul publicării condiţiilor păcii, germanii de toate convingerile politice şi-au văzut cele mai negre temeri confirmate.

Deşi nici guvernul german nu se încredea în planul său, Brockdorff-Rantzau a continuat să atace cu încăpăţânare Articolul 231, în principiu pentru a submina pretenţiile la reparaţii ale Aliaţilor, dar mai presus de toate din onoare.52 în 13 mai, le-a scris Aliaţilor că „poporul german nu şi-a dorit conflictul şi nu s-ar fi angajat niciodată într-un război de agresiune". A reluat ideea în repetate rânduri şi în alte memorandumuri lungi.53 Aliaţii nu au făcut decât să-şi consolideze poziţia. „Nu puteam să accept punctul de vedere al germanilor, a scris Lloyd George în memoriile sale, fără să arunc pe apa sâmbetei toate motivele pentru care intraserăm în război". 54 Wilson a spus cu asprime: „Este suficient să spunem că nu credem un cuvinţel din ceea ce spune guvernul german" 55. Când ceruse armistiţiul, Germania îşi asumase agresiunea şi responsabilitatea, a spus Clemenceau în numele Consiliului Celor Patru, cum este prea târziu să nege". 56 Şi astfel, în timpul Republicii de la Weimar, dar şi mult după aceea, precum şi în ţările vorbitoare de engleză, Articolul 231 – o clauză la redactarea căreia contribuise şi tânărul John Foster Dulles, transformând-o într-un compromis pentru obţinerea reparaţiilor – a devenit marele simbol al incorectitudinii şi al nedreptăţii comise prin Tratatul de la Versailles.

La ora 4 dimineaţa, în 7 mai, zi în care li s-au înmânat condiţiile germanilor, Herbert Hoover, administratorul american al programelor de ajutorare, a fost trezit din somn de un mesager care i-a înmânat o copie proaspăt tipărită a tratatului. La fel ca restul lumii, nici el nu văzuse întregul tratat. Anvergura clauzelor şi impactul lor cumulat l-au îngrijorat. Şi pentru că nu a reuşit să adoarmă la loc, a hoinărit pe străzile goale ale Parisului, unde, când se crăpa de zi, s-a întâlnit cu Smuts şi Keynes din delegaţia britanică. „Am căzut toţi de acord, a povestit Hoover mulţi ani mai târziu, asupra faptului că o bună parte a articolelor Tratatului propus aveau să provoace în cele din urmă un dezastru". 57

Publicarea tratatului a intensificat neliniştea multora dintre delegaţii prezenţi la Paris, dar nu a fost niciodată uşor de descoperit dacă la baza acestor frici au stat condiţiile păcii, natura Conferinţei de Pace, viitorul lumii sau propriul lor viitor. Secretarul american de stat Lansing, care aşteptase nemulţumit pe tuşă pe parcursul Conferinţei, era de părere că tratatul îi confirma cele mai întunecate temeri legate de capacitatea de negociere a lui Wilson. A aşternut la repezeală pe hârtie un memorandum foarte hotărât: „Termenii păcii par incredibil de aspri şi umilitori şi o mare parte a acestora nici nu pot fi aplicaţi". 58 Bullitt, care încă suferea de pe urma eşecului diplomaţiei sale în Rusia, a organizat la Crillon o reuniune la care i-a convocat pe membrii mai tineri ai delegaţiei americane., Acesta nu este un tratat de pace", a spus el. Trebuiau să demisioneze în masă. Circa zece diplomaţi şi-au dat acordul. Bullitt a rupt în bucăţi ornamentele de pe masă pentru a oferi trandafirii roşii celor care i se alăturau şi narcise galbene celor care rămâneau în funcţie, în cererile de demisie, diplomaţii au invocat dezamăgirea, au spus că măreţele principii ale lui Wilson şi idealismul Statelor Unite ale Americii fuseseră sacrificate în favoarea intereselor lacomilor europeni. Aşa cum proceda de obicei, Bullitt s-a asigurat că cererea sa avea să ajungă direct în mâinile presei.59

Şi delegaţia britanică a reacţionat asemănător. Nicolson a descris foarte bine atmosfera care predomina la acel moment: „Am sosit la Paris încrezători, neavând nici urmă de îndoială că noua ordine avea să fie înfiinţată; am plecat din capitala franceză convinşi că noua ordine nu făcuse decât să o păcălească pe cea veche. Am venit aici nişte ucenici înfocări dornici să intrăm în şcoala preşedintelui Wilson; am

plecat ca nişte renegaţi". 60 Britanicii s-au scuzat pentru „pacea imperialistă" creată – era numai vina italienilor şi francezilor. În Marea Britanie, sentimentele stârnite de „alegerile kaki"[18] începeau să dispară, iar oamenii priveau Germania cu mai multă toleranţă. Arhiepiscopul de Canterbury a declarat că tratatul îi crea „sentimente supărătoare". El vorbea „în numele unei instituţii centrale care de obicei rămânea tăcută şi care nu se bucura de o reprezentare adecvată în canalele obişnuite ale presei" 61.

Reacţia francezilor a fost bineînţeles diferită. Criticii s-au plâns că termenii tratatului erau prea lejeri. Doar câţiva simpatizanţi ai stângii i-au considerat prea aspri. Plângerile acestora însă nu au influenţat prea mult opinia publică. Foarte mulţi francezi erau de părere că prim-ministrul Clemenceau făcuse tot ce îi stătuse în putinţă pentru a impune cele mai bune condiţii pentru Franţa: „Încununate de glorie şi liniştitoare", aşa cum le-a descris un jurnalist. În orice caz, nimeni nu prea voia să redeschidă obositoarele runde de negocieri. În 29 mai, când germanii au trimis contrapropuneri detaliate, presa franceză i-a criticat aspru: „un monument de neobrăzare", „un exemplu dezgustător de bufonerie", „o aroganţă". Un liberal de seamă a strigat că nu putea găsi alte cuvinte pentru a descrie contestaţia germană decât „indecenţă şi inconştienţă" 62.

Pe de altă parte însă, americanii şi britanicii au fost impresionaţi. Henry Wilson, care nu îi simpatiza deloc pe germani, a notat în jurnalul său: „Au făcut exact ceea ce am prevăzut – au căutat o hibă în termenii noştri, după care au înaintat o serie întreagă de condiţii pe care le-au redactat singuri, bazându-se însă pe Cele Paisprezece Puncte, condiţii care sunt mult mai coerente decât ale noastre". 63 Din păcate, exact în acel moment, separatiştii din Renania, cu sprijinul unor generali francezi, au pus la cale o încercare inutilă de a obţine independenţa. În 1 iunie, în câteva oraşe de pe malul Rinului au început să apară afişe care îndemnau la revoltă. Chiar dacă nu au fost sfâşiate pe loc de mulţimile furioase, locuitorii le-au ignorat. Încercările de a prelua puterea în instituţiile locale au dat greş în mod ruşinos. Brockdorff-Rantzau a protestat imediat vehement pe lângă

[18] Sintagmă folosită pentru a denumi alegeri desfășurate în Marea Britanie sub influența externă a unui război în care erau implicate trupele Imperiului. A fost folosit ultima oară în contextul alegerilor din anul 1918. (N. red.)

Clemenceau. A doua zi, Wilson şi Lloyd George i-au arătat lui Clemenceau rapoartele primite de la propriii generali din Renania care se plângeau de intrigile francezilor. Lloyd George a sugerat Aliaţilor să regândească planul de ocupaţie a Renaniei pentru cincisprezece ani.64

De fapt, Lloyd George regândea întregul tratat. Era perfect conştient că, pe termen lung, o Germanie slăbită şi probabil revoluţionară în inima Europei nu ar fi fost în interesul Marii Britanii. În plus, nu era nici în interesul lui. Cu prilejul unor alegeri parţiale organizate în Central Hull, candidatul care a militat pentru „o pace bună, grabnică şi nevindicativă" l-a spulberat pe favoritul coaliţiei.65 Cei mai apropiaţi colegi ai săi îl avertizaseră că opinia publică britanică nu avea să susţină un tratat aspru. Comentariile detaliate aduse de germani tratatului şi înmânate Aliaţilor în 30 mai au reflectat temerile pe care le discutase la Fontainebleau la sfârşitul lui martie. Viceprim-ministrul Bonar Law a considerat că, „în foarte multe privinţe, era foarte greu de găsit un răspuns" la obiecţiile germanilor.66 Lloyd George era de acord. De fapt, nemţii le spuneau Aliaţilor: „Aveţi un set de principii pe care le aplicaţi când vă convine, dar pe care le ignoraţi când ne avantajează pe noi". 67

Cel mai elocvent critic era Smuts. „Nici nu-mi pot exprima durerea în cuvinte", a scris el. „Sunt îndurerat că acesta are să fie rezultatul administraţiei noastre". Nu s-a oprit aici: „o pace imposibilă, concepută pe un fundament greşit", „actuala noastră politică a panicii", „şocantă", „drastică". Ar fi „practic imposibil pentru Germania să îndeplinească prevederile tratatului". Clauzele reparaţiilor nu erau fezabile pentru că „omoară găina care trebuie să clocească ouăle de aur". (Cu toate acestea, Smuts a fost cel care a umflat suma finală a reparaţiilor adăugând şi plata pensiilor pentru văduvele şi orfanii soldaţilor aliaţi.) Ocuparea Renaniei şi confiscarea de teritorii germane de către Polonia erau „o adevărată ameninţare la adresa viitorului Europei".68 Se îndoia foarte mult că avea să poată semna o astfel de versiune a tratatului. Lloyd George l-a întrebat cu oarecare asprime dacă, în acelaşi spirit al împăcării, Africa de Sud era pregătită să înapoieze Africa de Sud-Vest Germană. „În această complicată stare de fapt, s-a auzit răspunsul, Africa de Sud-Vest este la fel ca un nor de praf pus în balanţă cu poverile care atârnă acum peste lumea civilizată". 69 însă Smuts nu a fost de acord să renunţe la respectiva regiune.

Vizibil deranjat de toate acestea, Lloyd George a convocat întreaga delegaţie a Imperiului Britanic în ziua de 1 iunie. La reuniune au participat mai mulţi miniştri importanţi ai guvernului britanic, printre care şi ministrul de finanţe Austen Chamberlain, ministrul pentru India Montagu şi ministrul de război Churchill, care sosiseră de la Londra cu o noapte înainte. Smuts a ţinut un discurs plin de patos. Termenii păcii „aveau să declanşeze un haos politic şi economic în Europa vreme de o generaţie, iar pe termen lung, Imperiul Britanic avea să plătească preţul cel mare". A adăugat că „acordul conţinea prea multe solicitări ale francezilor". A urmat un murmur general de aprobare. „Ura Franţei faţă de Germania, a spus Churchill, trecea dincolo de limitele omeniei". 70 Generalul Botha, prim-ministrul sud-african, care vorbea arareori, le-a reamintit celor prezenţi că se împlineau şaptesprezece ani de când el şi lordul Milner semnaseră tratatul de pace care pusese capăt Războiului Burilor. „În acel moment, Imperiul Britanic câştigase Africa de Sud prin moderaţie şi spera că, şi de această dată, moderaţia avea să salveze lumea". Delegaţii prezenţi la reuniune l-au autorizat în unanimitate pe Lloyd George să se întoarcă în faţa Consiliului Celor Patru şi să ceară modificarea condiţiilor privind frontierele dintre Germania şi Polonia, reparaţiile, ocuparea Renaniei şi „alte mici chestiuni supărătoare". În plus, trebuia să promită Germaniei că avea să facă în curând parte din Liga Naţiunilor.71

A doua zi, Lloyd George a anunţat Consiliul Celor Patru că delegaţia britanică nu îi permitea să semneze versiunea actuală a tratatului; nu era de acord nici cu detaşarea de regimente britanice în Germania sau reluarea blocadei de către flota regală.72 Wilson şi Clemenceau erau îngroziţi de perspectiva că ar fi trebuit să o ia de la capăt şi să rescrie tratatul pe care îl redactaseră cu atâtea eforturi. Amândoi au ajuns la concluzia că Lloyd George se pierduse cu firea.73 „Am obosit şi m-am saturat – a mărturisit Wilson delegaţiei americane – de oamenii care vin şi spun acum că se tem că germanii nu vor semna şi că îşi bazează temerile pe lucruri asupra cărora au insistat la momentul redactării tratatului". 74 în particular, a spus că Lloyd George părea „să nu mai aibă niciun fel de principii proprii şi că reacţiona în funcţie de sfaturile primite de la ultima persoană cu care vorbise: steaua lui călăuzitoare părea să fie oportunitatea" 75. În

pofida ezitărilor de care dăduse dovadă în primele etape ale conferinţei, Wilson nu mai era dispus să fie maleabil. Clemenceau nu voia să lase de la el decât în anumite chestiuni minore. Aşa cum a arătat şi în cadrul Consiliului Celor Patru, se luptase cu propria delegaţie pentru a ajunge în acel punct; dacă avea să mai facă şi alte concesii, guvernul lui avea să cadă.76 Cel puţin în memoriile sale, Lloyd George a subliniat că nu sugera schimbări majore, ci doar anumite modificări pentru ca tratatul să corespundă mai mult principiilor lui Wilson.77

Au urmat două săptămâni de discuţii adesea sarcastice. (Se spune că la un moment dat Wilson i-ar fi spus lui Lloyd George: „Mă dezgustaţi!" 78) în final, Lloyd George a obţinut o concesie majoră: s-a hotărât ca populaţia Sileziei Superioare să decidă prin vot dacă teritoriul pe care îl locuia să rămână în Germania sau să se intre în componenţa Poloniei. În rest, nu a reuşit să obţină mare lucru, ci şi-a enervat aliaţii. Propunerea de scurtare a perioadei de ocupaţie a Renaniei a fost refuzată de Clemenceau, care, aşa cum i-a spus lui House, s-ar fi opus până şi unei perioade de paisprezece ani şi 364 de zile.79 în cele din urmă, s-au făcut câteva schimbări minore pentru a reduce eventualele fricţiuni dintre forţele de ocupaţie şi administraţia şi civilii germani.80 în ceea ce privea Liga, Aliaţii au asigurat Germania că va fi cooptată în organizaţie în momentul în care se va comporta adecvat.81

Lloyd George nu a făcut mari progrese referitoare la clauza reparaţiilor. Poate şi pentru că nici el nu ştia exact ce îşi dorea. În trecut, se împotrivise vehement includerii unei sume fixe în tratat. Acum şovăia. Poate >

era bine să se menţioneze o anume sumă pentru acoperirea pensiilor şi aşa mai departe, iar germanii puteau promite să plătească pentru daunele comise în Belgia şi Franţa. Poate că germanii puteau estima costurile reparaţiilor, după care Aliaţii le-ar fi confirmat dacă suma era sau nu suficientă. Lloyd George era de părere că puteau cel puţin reevalua chestiunea.82 Wilson, care nu renunţase la ideea introducerii unei sume fixe tocmai din cauza refuzului francezilor şi britanicilor, i-a spus purtătorului său de cuvânt Baker că Lloyd George era arogant şi insuportabil.83

Cu toate acestea, comisia pentru reparaţii a fost însărcinată cu reevaluarea situaţiei. Din nou, părţile nu au reuşit să cadă de acord. Francezii şi britanicii nu au reuşit să stabilească o sumă fixă de plată; americanii au sugerat 120 de miliarde de mărci de aur şi chiar au redactat o notă de plată pentru Germania. Wilson a spus ferm că ar fi fost corect ca germanilor să li se impună o plată consistentă, dar că Aliaţii nu trebuiau să le ruineze economia. „Îmi cam place aluatul şi sosul acestei plăcinte, a spus Lloyd George, dar nu şi carnea". Wilson a răspuns: „Totuşi trebuie să vă pregătiţi organismul să digere carnea, pentru că numai aşa o să puteţi să vă menţineţi în viaţă". Bineînţeles, a răspuns Lloyd George, dar cu o condiţie: „Să-mi daţi destul să-mi ajungă". Clemenceau a intervenit, „iar eu vreau mai ales să mă asigur că nu o să ajungă în stomacul altcuiva". Lloyd George a propus planuri ingenioase pentru a lăsa impresia că stabileşte o sumă fără să avanseze de fapt nicio cifră exactă. Acesta este răspunsul dumneavoastră la propunerea americanilor de a fixa o cifră", a spus Wilson căruia nu îi venea să creadă. „Aţi citit raportul americanilor?" 84 Clauzele reparaţiilor au rămas neschimbate.

În 16 iunie, germanii au fost informaţi că mai aveau la dispoziţie trei zile pentru a accepta tratatul (ulterior termenul a fost extins până pe 23 iunie) – în caz contrar, Aliaţii aveau să ia măsurile necesare. În acea noapte, Brockdorff-Rantzau şi principalii săi consilieri au plecat spre Weimar. O mulţime înfuriată i-a fluierat şi batjocorit în timp ce se îndreptau în maşinile lor spre gară. O secretară a fost lovită cu o piatră şi şi-a pierdut cunoştinţa. Autorităţile franceze nu regretau nimic – amintiţi-vă, scria într-un raport, ce au făcut germanii Belgiei –, deşi ulterior i-au oferit compensaţii substanţiale bietei femei, care nu şi-a mai revenit niciodată.85

Potrivit rapoartelor trimise de agenţii Aliaţilor, existau mari şanse ca guvernul german să respingă tratatul. Opinia publică germană se opunea vehement semnării acestuia, deşi nu era clar dacă era pregătită de luptă.86 Prin interceptări telefonice, Aliaţii aflaseră că Brockdorff-Rantzau, susţinut de membrii delegaţiei germane, ceruse respingerea tratatului.87 „Dacă Germania refuză, a spus Clemenceau Consiliului Celor Patru, eu sunt pentru o lovitură militară puternică şi insistentă care să forţeze semnarea". Wilson şi Lloyd George s-au învoit fără urmă de ezitare.88 în 20 mai, în calitate de comandant

suprem al Aliaţilor, Foch a ordonat ca patruzeci şi două de divizii de armată să fie trimise în centrul Germaniei.89 Britanicii s-au pregătit să reia blocada navală.

Cu două zile înainte de termenul limită, a avut loc un eveniment care a întărit şi mai mult decizia Aliaţilor. Undeva departe de Paris, în Scapa Flow, ofiţerii flotei germane reţinute aici ascultaseră cu groază crescândă veştile sosite din capitala franceză. Iarna care tocmai trecuse fusese lungă şi mohorâtă. Echipajelor nu li se permisese să debarce, o mare dezamăgire în special pentru marinarii radicalişti care îşi oferiseră serviciile flotei tocmai pentru a răspândi revoluţia în Marea Britanie.90 Aceşti bărbaţi, plictisiţi şi cu poftă de revoltă, s-au supus ordinelor numai după discuţii îndelungate. Vasele care fuseseră odinioară mândria flotei germane erau acum într-o stare deplorabilă. Amiralul în funcţie s-a hotărât să salveze ceea ce mai rămăsese din onoarea flotei germane. În după-amiaza zilei de 21 iunie, marinarii englezi au observat că vasele inamice şi-au ridicat simultan pavilioanele naţionale. În momentul în care crucişătoarele şi cuirasatele au început să se canarisească pe rând, intenţia a devenit evidentă. Englezii nu au reuşit să se organizeze la timp şi au salvat doar câteva nave; până la ora cinci după-amiaza, 400.000 de tone de utilaje navale scumpe s-au scufundat pe fundul oceanului.91 Germanii radiau de încântare; la fel şi House, care a notat în jurnalul său: „Toată lumea râde de Marina Regală". Făuritorii păcii s-au enervat. „Nu există nici urmă de îndoială că scufundarea acestor nave a fost un act de trădare a încrederii", a spus Lloyd George. Wilson era de acord cu el: „Împărtăşim în totalitate suspiciunile domnului Lloyd George şi nu avem încredere în germani". Termenul limită nu avea să fie extins, aşa cum ceruse guvernul german. De fapt, lumea era oarecum uşurată deoarece o posibilă sursă de conflict între Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii dispăruse.92

În Germania se dezlănţuise haosul politic. Guvernul de coaliţie era profund dezbinat cu privire la semnarea tratatului. Conducătorii politici din regiunile vestice, situate de-a lungul rutei de invazie a Aliaţilor, îşi doreau pacea cu orice preţ, la fel ca şi cele mai importante state germane, care în caz contrar ar fi trebuit să semneze tratate separate. Naţionaliştii vorbeau curajoşi despre sfidarea Aliaţilor, însă nu veneau cu nicio sugestie utilă pentru a se opune semnării tratatului.

În cadrul armatei circulau planuri nebuneşti: formarea unui nou stat în est, care avea să fie un fel de fortăreaţă împotriva Aliaţilor; o revoltă în masă a ofiţerilor împotriva guvernului; sau asasinarea principalului susţinător al păcii, politicianul de centru Matthias Erzberger.93

Fiul unui poştaş dintr-un sat din sudul catolic, Erzberger era chel, voios şi pragmatic. Pe parcursul războiului, fusese printre cele mai influente personalităţi care au militat pentru o pace moderată, negociată. Nenumăraţii săi inamici îi detestau chipul roşiatic, ochii mici, zâmbetul care te înnebunea şi obiceiul de a spune lucruri de neînchipuit. Brockdorff-Rantzau, aflat la polul opus în aproape toate privinţele, abia dacă putea să se stăpânească în preajma lui.94 în 1919, Erzberger îndeplinea funcţia de comisar pentru armistiţiu. Era convins că Germania nu-şi putea permite reluarea luptelor. În pofida demonstraţiilor zgomotoase ale naţionaliştilor, opinia publică părea să fie de acord cu el.95 Da, i-a spus el colegului său de guvern, tratatul va impune poveri îngrozitoare pe umerii poporului german; şi da, organizaţiile de dreapta ar putea să plănuiască o lovitură de stat. Dar Germania ar putea avea o şansă de supravieţuire. Odată ce nu va mai fi în stare de război, fabricile vor produce din nou, şomajul va scădea, exporturile vor creşte, iar Germania îşi va permite să importe. „Bolşevismul nu va mai părea atât de atractiv". Dacă Germania nu va semna pacea, atunci situaţia va fi foarte diferită. Aliaţii vor ocupa Ruhrul, inima industrială a Germaniei; vor avansa spre est şi vor tăia ţara în două; polonezii vor ataca probabil de la răsărit; economia şi sistemul de transporturi se vor prăbuşi. „Jaful şi crimele vor fi la ordinea zilei". Germania se va descompune şi va arăta ca „o cuvertură peticită nebunească" de state, unele conduse de bolşevici, altele de dictatori de dreapta.96 Germania trebuia să semneze.

Brockdorff-Rantzau vedea lucrurile altfel. A afirmat, fără să aibă dovezi clare, că Aliaţii mergeau la cacealma. De fapt, aceştia ar fi preferat să nu ocupe Germania. Trebuiau să facă unele concesii, chiar să negocieze la modul cel mai serios, dar Germania trebuia să se menţină ferm pe poziţii. Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii aveau să se distanţeze probabil de Franţa.97 Delegaţia sa a aprobat în unanimitate următoarea recomandare: „Condiţiile păcii sunt de nesuportat, inacceptabile dacă Germania doreşte să-şi continue simultan existenţa naţională în onoare". 98 Armata era de aceeaşi

părere. Feldmareşalul Hindenburg nu credea că Germania putea avea succes într-o luptă împotriva Aliaţilor, dar „ca soldat, nu pot decât să prefer o înfrângere onorabilă unei păci ruşinoase" 99. Guvernul, care înclina să accepte condiţiile păcii, ajunsese într-un impas, şi în 23 iunie a demisionat. Brockdorff-Rantzau s-a retras din funcţia de conducător al delegaţiei germane şi chiar cu totul din politică. (în 1922, a devenit ambasadorul Germaniei la Moscova, unde i-a impresionat profund pe bolşevici cu stilul său autoritar şi unde a depus eforturi, încununate de succes de altfel, de a stabili relaţii mai apropiate între ţara sa şi Uniunea Sovietică.)

Germania nu mai avea acum nici guvern, nici purtător de cuvânt. Aproape că a rămas şi fără preşedinte, dar Ebert a fost convins că era de datoria lui să rămână în funcţie. Termenul limită, 23 iunie, orele 19, se apropia vertiginos. În 22 iunie, Ebert a reuşit în cele din urmă să încropească un guvern. După o altă discuţie prelungită, Adunarea Naţională a votat în favoarea semnării, cu rezerva ca Germania să nu recunoască articolele referitoare la predarea şi judecarea celor vinovaţi de declanşarea războiului şi clauza „vinovăţiei de război" Răspunsul primit de la Paris a fost expeditiv: „Guvernul german trebuie să accepte sau să refuze, fără urmă de echivoc, semnarea tratatului în cadrul intervalului de timp hotărât". 100 Liderii Republicii de la Weimar erau cuprinşi de confuzie amestecată cu teamă. Foarte mulţi deputaţi şi miniştri ai guvernului plecaseră acasă, convinşi fiind că îşi încheiaseră treburile. Guvernul german a cerut Parisului o extindere a termenului limită, după care guvernul s-a reunit pe timpul nopţii fără să ia vreo decizie. În 23 iunie, dimineaţa, au sosit veşti de la Paris. Termenul nu avea să fie extins. În al unsprezecelea ceas, după ce armata germană a anunţat că era de acord cu semnarea tratatului, guvernul a reuşit să aprobe o rezoluţie în cadrul Adunării Naţionale. Fără să recunoască public, nenumăraţi naţionalişti de dreapta, care s-au opus vehement semnării păcii, au fost uşuraţi de respectiva decizie. Într-o altă rezoluţie, au votat că nu puneau la îndoială patriotismul celor care susţinuseră guvernul. Sesiunea s-a închis, iar preşedintele adunării a spus: „Lăsăm nefericita noastră ţară în grija milei lui Dumnezeu". 101

Făuritorii păcii aşteptau cu sufletul de gură decizia finală a germanilor. La ora patru şi jumătate după-amiaza, un secretar a dat

buzna în sala de consiliu a celor Patru Mari Puteri pentru a anunţa că sosea răspunsul germanilor. „Număr minutele", a spus Clemenceau. La ora 17: 40, a sosit şi răspunsul. Oamenii de stat s-au înghesuit unii în alţii, în timp ce un ofiţer francez traducea nota din limba germană. Lloyd George era foarte vesel, Wilson rânjea, iar Clemenceau s-a grăbit să-i trimită ordine lui Foch să-şi oprească ofensiva şi armatei din Paris să tragă salve de tun. Conferinţa de Pace şi-a luat liber pentru restul zilei.102

Ceremonia de semnare a documentelor a fost stabilită pentru 28 iunie, ziua comemorării asasinării arhiducelui şi a soţiei sale la Sarajevo, în Sala Oglinzilor din Palatul Versailles, unde fusese proclamat Imperiul German în 1871. Clemenceau s-a ocupat personal de aranjamente. Debordând de bună dispoziţie, a călăuzit o delegaţie prin impresionantele încăperi ale palatului, întreţinându-i pe membrii acesteia cu tot soiul de bârfe vechi despre regii francezi. Uitaţi-vă la ăştia doi, a şoptit el, arătând spre Wilson şi Balfour, „pun pariu că vorbesc prostii; ia uite ce privire de satir bătrân are Balfour" 103. A ordonat să se aducă piese fastuoase de mobilier şi tapiţerii pentru ca încăperea să fie şi mai grandioasă şi a cerut să dispară ofensatoarea călimară de pe birou. (Funcţionarii francezi de rang înalt au dat iama prin muzee şi magazine de antichităţi pariziene pentru a găsi o călimară pe placul lui Clemenceau.104)

Nenumăraţi plenipotenţiari vizitau la rândul lor magazinele de antichităţi căutând sigilii de metal sau piatră, orice puteau găsi. (Potrivit tradiţiei diplomatice, semnăturile trebuiau să aibă un sigiliu personal.) Premierul australian Hughes cu greu s-a lăsat convins să nu aleagă unul pe care era reprezentat Hercule omorând un dragon; a ales în cele din urmă un nasture de la o uniformă australiană de armată. (Tot cum a vrut el a făcut. În schimb, i-a cumpărat asistentului său, care îl suportase atâta vreme, o replică de marmură de un metru şi ceva a lui Venus din Milo.105) Lloyd George s-a gândit să folosească o liră de aur. „Apoi lăsaţi-mi-o mie", a spus Clemenceau. Lloyd George i-a răspuns: „N-o mai am. Toate au ajuns în America". 106 În 27 iunie, un secretar a picurat cu atenţie ceară roşie printr-o pâlnie, iar plenipotenţiarii şi-au întipărit sigiliile pe tratat, aşteptând ceremonia semnării stabilite pentru ziua următoare.107

A început o adevărată vânătoare pentru bilete. Cele Cinci Mari Puteri aveau fiecare câteva şaizeci de locuri rezervate în Sala Oglinzilor. „Un număr foarte ciudat", a spus Wilson. „Dacă ar fi restricţionat la zece, să zicem, ar fi uşor să faci o selecţie, dar dacă trebuie să alegi şaizeci, foarte mulţi oameni se vor simţi mai mult ca sigur ofensaţi". 108 Un întreprinzător om de afaceri american a reuşit să pătrundă în perimetrul din faţa palatului susţinând că portţigaretul său, care purta marca producătorului, era un permis de trecere.109 Fermecătoarea scriitoare cu părul roşcat Elinor Glyn l-a vrăjit pe Lloyd George, care a lăsat-o să participe la ceremonie în calitate de reporter.110 Circulau tot felul de poveşti despre bilete care se vindeau la preţuri exorbitante.111

Dar mai circulau şi alte zvonuri, chiar mai alarmante. Câţiva soldaţi germani din Berlin confiscaseră steagurile din Războiul Franco-Prusian, ce urmau să fie înapoiate Franţei, şi le arseseră în faţa monumentului lui Frederic cel Mare în timp ce mulţimile intonau cântece patriotice.112 Oare ar fi putut germanii să refuze semnarea tratatului, chiar şi în acel moment? în 25 iunie, francezii au transmis că delegaţii germani rămaşi la Hôtel des Réservoirs erau deosebit de încântaţi că doar oficiali germani de rang inferior aveau să fie trimişi să semneze tratatul. În momentul în care Consiliul Celor Patru a trimis un mesager să cerceteze situaţia, delegatul de serviciu le-a transmis informaţia corectă: guvernul german nu reuşea să găsească niciun ministru care să-şi asume responsabilitatea semnării tratatului.113 De abia în 27 iunie, s-a aflat că doi reprezentanţi germani erau pe drum spre Paris: Hermann Müller, noul ministru de externe, şi Johannes Bell, ministrul Transporturilor. Delegaţii germani au sosit la ora trei dimineaţa după o lentă traversare a câmpurilor de luptă, devenită deja un obicei. Acum, prin Paris circulau alte zvonuri: cei doi aveau să semneze, dar apoi aveau să se împuşte, omorându-i poate şi pe Lloyd George şi Clemenceau, sau aveau să detoneze o bombă în Sala Oglinzilor.114

Data de 28 iunie a intrat în istorie ca o glorioasă zi de vară. De dimineaţă, garanţia anglo-americană de a veni în apărarea Franţei în cazul în care aceasta ar fi fost atacată de Germania a fost aprobată oficial, iar francezii au semnat tratate separate cu Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii. Dacă această garanţie avea vreo valoare, era

o cu totul altă discuţie. House se îndoia că Senatul avea să aprobe acordul: îl considerase întotdeauna o mită utilă pentru francezi, nu un angajament solemn.115 Şi Wilson înclina să-i dea dreptate. „Într-o oarecare măsură, a spus Wilson la o conferinţă de presă, am cedat pentru a mă înţelege cu francezii în această privinţă". Era încrezător că garanţia nu avea să mai fie necesară odată ce Liga se înfiinţa şi devenea funcţională, cu mult timp înainte ca Germania să poată redeveni o ameninţare.116

Făuritorii păcii au sosit cu maşinile la Versailles. (Secretarele delegaţiei britanice au fost mai puţin norocoase, fiindcă au fost îngrămădite, „ca sardinele", în camioane.117) Drumul – un kilometru şi jumătate de la porţile palatului până la intrare – era păzit de cavaleria franceză, care stătea nemişcată în uniformele ei albastre şi coifuri de oţel, cu fanioanele roşii şi albe fluturând pe vârful lăncilor în bătaia vântului. Din curtea palatului, unde staţionau şi mai mulţi soldaţi, invitaţii se îndreptau spre Marea Scară, de-a lungul căreia erau aliniaţi membrii de elită ai Gărzii Republicane, în pantaloni albi, cizme negre, tunici bleumarin, coifuri strălucitoare de argint cu panaş de păr de cal şi săbiile ridicate în semn de salut.

În Sala Oglinzilor, mulţimea – formată din oameni de stat, diplomaţi, generali, reporteri, câţiva soldaţi de rând aleşi de făuritorii păcii (francezii purtau urmele cicatricilor unor răni îngrozitoare) şi câteva femei – zumzăia şi pălăvrăgea, luând loc pe banchetele acoperite cu tapiţerie roşie. Reprezentanţii presei erau înghesuiţi în fundul încăperii. Era prima dată când se filma semnarea unui tratat important.118 Frances Stevenson era indignată: „Cum să te concentrezi şi să îţi păstrezi seriozitatea, când peste tot nu vezi decât oameni având camere de filmat, al căror singur scop este să se apropie pe cât de mult posibil de personajele cele mai importante?" 119 Absenţa câtorva personaje ridica semne de întrebare. Foch plecase către sediul statului-major din Renania. Nu l-a iertat niciodată pe Clemenceau: „Wilhelm al II-lea a pierdut războiul… Clemenceau a pierdut pacea". 120 Scaunele delegaţiei chineze rămăseseră goale, deoarece China refuza să semneze tratatul în semn de protest faţă de decizia de a acorda Japoniei peninsula Shandong.

Marile personalităţi au pătruns pe rând în încăpere şi au luat loc la masa gigantică flancată de două mese mai mici. Clemenceau

strălucea de fericire. „Aceasta este o zi măreaţă pentru Franţa”, i-a spus el lui Lansing. Pe o măsuţă în stil Ludovic al XV-lea, într-o cutie specială de piele era aşezată o copie a tratatului. Pereţii erau acoperiţi cu portretele lui Ludovic al XIV-lea – înfăţişat ca împărat roman, mare conducător şi învingător al puterilor străine –, care vegheau cel mai recent capitol din îndelungata luptă dintre francezi şi germani. La ora 15, aprozii au cerut să se facă linişte. „Să vină germanii”, a ordonat Clemenceau. Garda aliată a intrat pe uşă, urmată de doi delegaţi germani îmbrăcaţi în costume oficiale. „Erau livizi”, a transmis Nicolson. „Nu păreau a fi reprezentanţii unui militarism brutal”. Multora dintre cei prezenţi, printre care şi lui Nicolson, le-a părut rău pentru ei.121

Clemenceau a deschis procedurile cu o scurtă declaraţie. Delegaţii germani au păşit spre centrul încăperii, conştienţi că erau priviţi de o mie de perechi de ochi. Şi-au scos stilourile pe care avuseseră grijă să le aducă de acasă ca să nu fie obligaţi să le folosească pe cele oferite de societăţile patriotice franceze şi au semnat tratatul cu mâinile tremurânde. Aceasta a fost una dintre singurele urme de emoţie afişate. Din încăpere a fost trimis un semnal către lumea de afară. Tunurile din Versailles au lansat salve, iar alte puşti din Paris s-au alăturat corului militar, transmiţând vestea în toată Franţa. Unul câte unul, reprezentanţii statelor Aliate şi ai celorlalte puteri asociate au semnat tratatul, după care s-au aşezat la coadă pentru a semna alte două acorduri, un protocol privind administrarea Renaniei şi un tratat cu Polonia.122

Lui Paul Cambon, ambasadorul francez la Londra, momentul i s-a părut lipsit de tact. „Le mai lipsesc muzica şi balerinele care să danseze sincronizat şi să le întindă plenipotenţiarilor stilourile să semneze; lui Ludovic al XIV-lea îi plăcea baletul, însă doar ca diversiune. El semna tratatele la el în birou. Democraţia este mai teatrală decât măreţul rege”. 123 House era de părere că ceremonia se asemăna mai degrabă cu un triumf roman, dar fără un rege înfrânt care să fie târât în spatele carelor învingătorilor: „Mie mi se pare total deplasat faţă de noua eră pe care susţinem cu ardoare că vrem să o promovăm. Mi-aş dori ca lucrurile să fie mai simple, ceremonia să fi prezentat un element cavaleresc, care a lipsit cu desăvârşire. Momentul a fost pregătit în amănunt pentru a fi cât mai umilitor cu

putinţă pentru duşman". 124 Poate că vechiul ciclu vicios al răzbunării europene a fost în cele din urmă rupt, a spus un tânăr american mai optimist.125

Iniţial, publicul a privit în tăcere, respectuos, dar apoi conversaţiile au devenit din ce în ce mai zgomotoase. Delegaţii care terminau de semnat plecau să sporovăiască cu prietenii lor. Alţii îşi luau cu ei propriile exemplare de program pentru a aduna autografe. Germanii s-au aşezat singuri într-un colţ până când un bolivian îndrăzneţ şi doi canadieni s-au apropiat de ei ca să le ceară semnăturile. După trei sferturi de oră, s-a făcut linişte, iar Clemenceau a anunţat încheierea reuniunii. Reprezentanţii puterii învinse au fost escortaţi afară. Müller îşi promisese sieşi să fie foarte oficial: „Nu voiam ca foştii noştri duşmani să observe durerea profundă a poporului german, al cărui reprezentant eram în acel tragic moment". Când a ajuns la hotel, a avut o cădere. „O sudoare rece, o senzaţie pe care nu o mai simţisem niciodată în toată viaţa mea, a început să mi se scurgă pe tot corpul – o reacţie fizică absolut normală după tensiunea psihică de nesuportat prin care trecusem. Iar acum ştiam că cea mai cruntă oră a vieţii mele deja trecuse". Şi el, şi ceilalţi delegaţi au insistat să plece spre Germania în acea noapte.126

Făuritorii păcii s-au îndreptat spre terasa cu vedere la impresionantele grădini, în timp ce apa fântânilor arteziene începea să ţâşnească spre cer. O mulţime numeroasă şi entuziasmată ţopăia în jurul lor. Wilson aproape că a fost împins într-o fântână. Lloyd George, mânios şi răvăşit, a fost salvat de o patrulă de soldaţi. „Aşa ceva nu s-ar fi întâmplat niciodată în Anglia", i-a spus el unui diplomat italian. „Iar dacă s-ar fi întâmplat, cineva ar fi trebuit să plătească". 127 Ulterior, spre enervarea sa, Lloyd George a fost obligat să se aşeze la birou şi să-i scrie regelui, anunţându-l că se semnase pacea.128

Wilson a plecat în acea seară cu trenul spre Le Havre şi apoi spre Statele Unite ale Americii. Clemenceau l-a condus şi, potrivit unui reporter, a avut o reacţie total atipică, spunându-i preşedintelui: „Mă simt de parcă mi-aş pierde unul dintre cei mai buni prieteni pe care i-am avut vreodată". 129 Un grup restrâns de oameni destul de apatici şi-a luat rămas-bun de la americani. La Hotel Majestic, britanicii au primit o cină specială în onoarea semnării tratatului, bucurându-se de un fel suplimentar de mâncare şi şampanie gratuită. Apoi au urmat

dansurile, unul pentru personalul hotelului, altul pentru oaspeţi. Poate pentru a protesta încă o dată împotriva tratatului, Smuts a luat parte la petrecerea personalului. În tot Parisul aveau loc petreceri, iar străzile erau pline de oameni care cântau şi dansau. Clădirile de pe Grands Boulevards erau toate luminate, iar maşinile remorcau tunul german confiscat, târându-l prin tot oraşul. Târziu în acea noapte, pe când Lansing îşi încheia raportul pe acea zi, încă putea auzi zgomotul petrecăreţilor de pe străzi.130

În timp ce Parisul jubila de fericire, Germania era în doliu. În oraşe, steagurile au fost coborâte în bernă. Chiar şi bunii socialişti vorbeau acum despre „o pace ruşinoasă".131 în regiunea baltică, unde voluntarii germani luptau împotriva bolşevismului (şi pentru a reafirma puterea Germaniei), veştile au căzut ca un fulger. „Am tremurat, a spus unul dintre aceştia, căci am simţit fiorul rece al renunţării. N-am crezut că ţara noastră avea să ne trădeze vreodată". 132 Naţionaliştii îi învinovăţeau pe trădătorii de acasă, care înjunghiaseră Germania pe la spate, şi pe membrii coaliţiei de la guvernare care semnaseră tratatul. Republica de la Weimar nu şi-a revenit niciodată de pe urma acestei duble poveri. Naţionaliştii şi-au ignorat senini propria promisiune de a nu pune la îndoială patriotismul celor care votaseră pentru tratat şi au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a-i stigmatiza în ochii poporului german. În 1921, pe când se afla în vacanţă în Pădurea Neagră, Erzberger a fost asasinat de doi foşti ofiţeri de armată. „Bărbatul al cărui spirit încă bântuie nefericit multe dintre departamentele noastre guvernamentale şi legile noastre, a primit în sfârşit pedeapsa binemeritată a unui trădător", a scris cel mai important ziar naţionalist din ţară. Asasinii au fugit în Ungaria, dar s-au reîntors triumfători în Germania ca „judecători ai lui Erzberger" când a venit Hitler la putere. Amândoi au fost judecaţi după cel de-al Doilea Război Mondial.133

În Anglia, Keynes se gândea la viitorul său. Îşi dăduse demisia de la Trezorerie şi plecase dezgustat din Paris înainte de semnarea tratatului. „Nici în aceste ultime săptămâni îngrozitoare nu am renunţat să mai sper că veţi găsi o cale să transformaţi acest tratat într-un document corect şi eficient", i-a scris el lui Lloyd George în 5 iunie. „Dar se pare că acum este prea târziu. Bătălia este pierdută". Keynes era într-o dispoziţie stranie. I-a spus Virginiei Woolf că Europa

şi mai ales clasele conducătoare din care şi el făcea parte erau sortite pieirii. Cu toate acestea, unui alt prieten i-a scris că se bucura nespus că se întorcea la Cambridge.134 Din punct de vedere strict personal, Keynes avea o carieră încununată de succes şi era bine poziţionat şi pe plan social. Pe de altă parte, se simţea vinovat din cauza rolului pe care îl avusese în război, în condiţiile în care o bună parte a colegilor săi din cercul Bloomsbury fuseseră pacifişti. Iar aceştia râdeau de succesul său lumesc, de noii săi prieteni şi de experimentele sale cu heterosexualitatea. Poate că volumul *Consecinţele economicealepăcii* fusese un fel de act de căinţă.135 Poate, aşa cum a spus şi Lamont, expertul american în reparaţii, „Keynes s-a înverşunat pentru că nu au vrut să ţină cont de sfatul lui, aşa că a avut o cădere nervoasă şi a renunţat" 136.

Keynes şi-a petrecut o bună parte a verii scriind. În octombrie, s-a întâlnit din nou cu bancherul german Melchior la o conferinţă în Amsterdam. I-a citit o ciornă, iar Melchior a rămas profund impresionat. Acest lucru nu este surprinzător pentru că lucrările lui Keynes reflectau o bună parte a temerilor germanilor cu privire la Tratatul de la Versailles.137 *Consecinţele economicealepăcii* a apărut cu puţin timp înainte de Crăciun în 1919 şi a fost publicată neîntrerupt de atunci. În mai puţin de un an de la prima apariţie, s-a vândut în peste 100.000 de exemplare şi a fost tradusă în unsprezece limbi, inclusiv în germană. Fragmente din lucrare au fost citite în cadrul Senatului american de un critic de seamă al tratatului de pace. Cartea a cunoscut un succes nemaipomenit în Germania, iar printre vorbitorii de limbă engleză a contribuit la influenţarea opiniei publice împotriva acordurilor de pace şi a francezilor. În 1924, un ministru din guvernu' laburist al Marii Britanii a vorbit despre „un tratat de sânge şi fier care a trădat toate principiile pentru care soldaţii englezi au crezut că luptă" 138.

În Germania, pe măsură ce lumea începea să dea uitării atmosfera disperată a anului 1919, s-a răspândit convingerea că guvernul de la

Berlin s-ar fi putut împotrivi termenilor păcii, dacă nu ar fi fost slab şi dacă politicienii corupţi ar fi rămas fermi pe poziţii. Aşa cum spunea şi un cântec foarte popular la acea vreme, tratatul era „doar o bucată de hârtie". 139 în 1921, un diplomat francez a transmis către

Paris că „în Germania se desfăşoară o campanie violentă care foloseşte presa, afişele şi diverse întruniri pentru a submina fundamentele legale ale Tratatului de la Versailles: vina Germaniei în război" 140. Ministerul german de Externe a înfiinţat o secţie specială dedicată vinei de război care publica la nesfârşit studii critice. În berăriile din Bavaria, tânărul Hider atrăgea mulţimi numeroase prin apelurile sale de răsunet pentru denunţarea „pă… «141

cu ruşinoase.

Tot mai mult, opinia publică engleză şi americană a început să creadă că acordurile de pace cu Germania erau deosebit de incorecte. Pe parcursul următorului deceniu, au fost publicate memorii şi romane precum *Nimicnoupefrontuldevest*(roman german a cărui traducere în limba engleză s-a vândut în peste 250.000 de exemplare în primul an de la apariţie), în care se povestea cum soldaţii din ambele tabere suferiseră la fel de mult din cauza ororilor războiului din tranşee. Publicarea documentelor confidenţiale din arhivele antebelice a subminat teoria conform căreia Germania ar fi fost singura ţară responsabilă pentru declanşarea războiului. Cărţile despre originile războiului distribuiau vina mult mai echitabil, atribuind-o şi regimurilor dispărute din Rusia sau Austro-Ungaria, producătorilor de arme sau capitalismului în general.142

În Germania, nedreptăţile rămâneau proaspete în mintea populaţiei. Puzderia de grupări naţionaliste acuzau Aliaţii pentru că milioane de vorbitori de germană trăiau acum sub stăpânire străină, ca de exemplu în regiunea Sudeţilor din Cehoslovacia, în Polonia şi în oraşul liber Danzig. Clauzele privind dezarmarea erau considerate culmea ipocriziei, iar interzicerea unificării cu Austria o încălcare evidentă a principiului autodeterminării. Reparaţiile erau „punitive" şi „primitive", iar nedreptatea era cu atât mai mare cu cât Germania fusese obligată să semneze Tratatul de la Versailles fără să ştie suma finală de plată. În Germania, *Diktatul*(„tratatul dictat") era vinovat pentru tot ceea ce nu mergea bine în economie: preţurile ridicate, salariile mici, şomajul, taxele, inflaţia. Dacă era înlăturată povara reparaţiilor, viaţa avea să revină la normal; soarele avea să strălucească din nou, iar oamenii aveau să petreacă după-amiezi plăcute în berării, crame şi parcuri. Germanii ignorau unele realităţi – luptele din Marele Război fuseseră costisitoare şi, din cauza

înfrângerii, costurile nu puteau fi transferate altcuiva.143 în plus, nu reuşeau să înţeleagă, la fel cum nici majoritatea oamenilor nu a reuşit să înţeleagă acest lucru nici până astăzi, că plata reparaţiilor nici măcar nu s-a apropiat vreodată de sumele colosale menţionate în discuţiile publice.

În final suma a fost stabilită la Londra în 1921, ajungând la 132 de miliarde de mărci (6, 6 miliarde de lire sterline sau circa 33 de miliarde de dolari americani.) De fapt, printr-un sistem ingenios de obligaţiuni şi clauze complexe, Germania s-a obligat să plătească mai puţin de jumătate din această sumă. Avea să achite şi restul doar în cazul în care împrejurările îi permiteau, spre exemplu dacă exporturile Germaniei se îmbunătăţeau considerabil.144 Germania a primit de asemenea un avans generos pentru plăţile deja achitate, precum înlocuirea cărţilor din biblioteca Louvain din Belgia, pe care trupele germane o incendiaseră la începutul războiului, sau pentru căile ferate germane care ajunseseră în posesia Poloniei. (A încercat zadarnic să revendice navele sabordate la Scapa Flow.145) Cu toate că tranşele de plată au fost revizuite şi micşorate în repetate rânduri, germanii au susţinut în continuare că reparaţiile erau de nesuportat. Ajungând la o decizie unanimă, fapt ce se întâmpla foarte rar în Republica de la Weimar, germanii au fost de părere că plăteau prea mult. Germania întârzia cu regularitate plăţile, iar din 1932 a refuzat să-şi mai îndeplinească obligaţiile. În 1919, Orlando avertizase asupra acestui pericol. Capacitatea de plată ţinea de dorinţa debitorului de a-şi achita datoriile, spusese italianul. „Ar fi periculos, a adăugat acesta, să adoptăm o formulă care să răsplătească reaua-credinţă şi refuzul de a munci". 146

Potrivit calculelor finale, este posibil ca Germania să fi plătit circa 22 de miliarde de mărci de aur (1, 1 miliarde de lire sau 4, 5 miliarde de dolari americani) din 1918 până în 1932.147 Această sumă este probabil puţin mai mică decât ceea ce a plătit Franţa, a cărei economie era mai puţin performantă, Germaniei după Războiul Franco-Prusian din 1870 – 1871.148 Dintr-un anumit punct de vedere, cifrele contează; pe de altă parte sunt absolut irelevante. Germanii erau convinşi că reparaţiile îi ruinau. Dacă Germania nu era pregătită să plătească reparaţii, nici Aliaţii nu erau pregătiţi să-şi impună voinţa. Deşi Tratatul de la Versailles le permitea să apeleze la sancţiuni – ca de

exemplu prelungirea ocupaţiei Renaniei –, mai era nevoie ca liderii democraţi să şi dorească astfel de măsuri. Până în anii 1930, nici guvernul englez, nici cel francez nu a recurs la decizii dure.

În 1924, un membru englez al Comisiei Interaliate de Control, înfiinţată prin Tratatul de la Versailles pentru a se asigura că Germania respecta termenii militari ai acordului, a publicat un articol în care se plângea că armata germană îngreunase sistematic lucrările comisiei şi că încălcase în repetate rânduri clauzele de dezarmare ale tratatului. În Germania, a izbucnit un val de proteste la auzul acestei calomnii. (Câţiva ani mai târziu, după sosirea lui Hitler la putere, generalii germani au recunoscut că englezul spusese adevărul.149) Unde era acea dezarmare generală despre care se vorbea atât de des, întrebau germanii? De ce să fie Germania singura ţară din lume care să se dezarmeze? Americanii, care se retrăseseră atât de făţiş din afacerile internaţionale odată cu respingerea tratatului Ligii Naţiunilor, nu prea puteau să nu fie de acord. Şi nici britanicii. Francezii s-au trezit tot mai izolaţi când se plângeau că Germania nu respecta caluzele militare ale tratatului.

La acea vreme, nici măcar francezii nu ştiau în ce măsură încălca Germania prevederile militare de dezarmare. Cluburile de aviaţie deveniseră peste noapte foarte populare şi atât de eficiente încât, în momentul în care Hitler a devenit cancelar, a reuşit să construiască o forţă aeriană aproape imediat. Forţele prusace de poliţie, având cele mai numeroase efective din Germania, se militarizau din ce în ce mai mult din punct de vedere al organizării şi instrucţiei. Ofiţerii acestora ar fi putut să se transfere cu uşurinţă în rândurile armatei germane şi adesea o şi făceau. Autoproclamatele Freikorps, care apăruseră ca ciupercile după ploaie în 1918, se dizolvau, iar membrii acestora – o ingeniozitate care te lăsa perplex – se transformau în grupuri de muncitori, agenţii de curierat, circuri ambulante şi birouri de detectivi. Unii se transferau în armată.150 Tratatul de la Versailles limita numărul ofiţerilor de armată la 4.000, dar nu făcea nicio referire la subofiţeri. Aşa că armata germană avea 40.000 de sergenţi şi caporali.151 Foch avusese dreptate; o armată de voluntari putea asigura baza pentru o extindere rapidă.

Fabricile care produseseră odinioară tancuri scoteau acum pe bandă rulantă tractoare masive; cercetările erau utile pentru viitor. În

cabaretele berlineze circulau glume despre muncitorul care fura piesele produse într-o fabrică de cărucioare de copii pentru pruncul său nou-născut după care, atunci când ajungea acasă şi încerca să le asambleze, descoperea că obţinea o mitralieră. În toată Europa, în ţări sigure şi neutre precum Olanda sau Suedia, companiile care erau de fapt deţinute de germani lucrau la producerea de tancuri şi submarine.152 Cel mai sigur loc dintre toate, situat undeva departe de privirile indiscrete ale membrilor comisiei de control, era Uniunea Sovietică. În 1921, cele două naţiuni paria ale

Europei şi-au dat seama că se puteau ajuta reciproc. În schimbul unor locuri izolate, necesare experimentelor cu tancuri, aparate de zbor şi gaz otrăvitor, Germania a oferit sovieticilor asistenţa tehnică şi sfaturi.153

Ori de câte ori istoricii studiază şi celelalte aspecte ale problemei – aşa cum au început să procedeze din ce în ce mai des –, ipoteza Germaniei zdrobite de o pace răzbunătoare nu se mai justifică. Într-adevăr, Germania a pierdut teritorii; aceasta a fost o consecinţă inevitabilă a înfrângerii. Trebuie să ţinem minte că dacă ar fi câştigat războiul ar fi ocupat mai mult ca sigur Belgia, Luxemburgul, regiuni din nordul Franţei şi o bună parte a Ţărilor de Jos. Tratatul de la Brest-Litovsk a scos la iveală intenţiile comandamentului german suprem în zonele de frontieră răsăritene. Chiar şi după aceste pierderi teritoriale, în perioada interbelică Germania tot a rămas cea mai mare ţară europeană de la vest de Uniunea Sovietică. Avea o poziţie strategică mult mai bună decât în 1914. Cum Polonia reapăruse pe hartă, aceasta acţiona acum ca o barieră în faţa vechii ameninţări ruseşti. La est, Germania nu se mai învecina cu Austro-Ungaria, ci cu o serie de state mai slabe care se certau permanent între ele. Aşa cum au demonstrat şi evenimentele din anii 1930, Germania dispunea de o poziţie bună pentru a-şi extinde influenţa politică şi economică în aceste ţări.

Izolarea Prusiei Răsăritene de restul Germaniei era uşor supărătoare, dar asemenea împărţiri nu erau o noutate pentru Prusia, care de-a lungul istoriei sale fusese constituită din teritorii care nici măcar nu se învecinau unele cu celelalte. Oare o asemenea separare este neapărat menită să provoace probleme? Alaska este separată de restul Statelor Unite ale Americii de Canada. S-au plâns vreodată Washingtonul şi Ottawa cu privire la drepturile de tranzit? 154

Adevărata problemă care stătea la baza Coridorului Polonez era că, în perioada interbelică, foarte mulţi germani, probabil cei mai mulţi dintre ei, refuzau să-l accepte din tot felul de motive care aveau la bază atitudinea faţă de polonezi şi sentimentele ostile stârnite de Tratatul de la Versailles. Dacă relaţiile dintre Polonia şi Germania ar fi fost mai bune, poate că acea barieră teritorială nu ar fi trebuit să fie neapărat privită ca o problemă. Danzig a devenit un oraş liber, dar era încă deschis investiţiilor şi transportului naval german.

În vest, Germania beneficia de o situaţie la fel de avantajoasă. Franţa era secătuită de război şi, până în anii 1930, deja nu mai dorea şi nici nu mai putea să-şi adune puterile pentru a se opune Germaniei. Garanţiile obţinute de la americani şi britanici nu mai însemnau nimic după ce Senatul Statelor Unite ale Americii refuzase ratificarea acordului scris, încercările Franţei de a încheia alianţe cu naţiunile slabe şi puse pe sfadă din Europa Centrală erau o măsură disperată. A primit un sprijin nesemnificativ de la englezi, care au arătat cât se putea de limpede că imperiul era principala lor grijă. Cea mai clară dovadă că făuritorii păcii nu au anihilat definitiv Germania o reprezintă atitudinea acestora faţă de Hitler după 1939.

Poate că istoria s-ar fi scris altfel dacă alţi oameni s-ar fi aflat la condu→

cerea democraţiilor occidentale, dacă democraţia de la Weimar ar fi fost mai puternică şi dacă marea criză economică nu ar fi fost atât de puternică. Şi dacă nu ar fi existat Hitler, care să-i instige la ură pe germanii de rând şi să apeleze la conştiinţa încărcată a multora dintre personalităţile democraţiilor occidentale, Europa nu s-ar fi confruntat cu un alt război mondial la puţin timp după încheierea primului. Nu Tratatul de la Versailles este de vină. Nu a fost niciodată aplicat în mod consecvent sau a fost aplicat doar atât cât să irite naţionalismul german, fără să limiteze puterea germană astfel încât să nu pericliteze pacea europeană. Odată cu triumful lui Hider şi al naziştilor în 1933, în Germania a venit la putere un guvern decis să distrugă Tratatul de la Versailles. În 1939, ministrul german de externe von Ribbentrop le-a spus conaţionalilor săi victorioşi din Danzig: „Führerul nu a făcut decât să remedieze cele mai grave consecinţe pe care cel mai nedrept dictat cu putinţă din istorie le-a impus asupra unei naţiuni şi, de fapt, a

întregii Europe, cu alte cuvinte a reparat greşelile comise de oamenii de stat ai democraţiilor occidentale". 155

Concluzii

Guvernul mondial de la Paris s-a dizolvat în 28 iunie 1919, odată cu semnarea Tratatului de la Versailles. Wilson a plecat spre Statele Unite ale Americii chiar în acea seară, iar Lloyd George şi ceea ce mai rămăsese din delegaţia Imperiului Britanic a doua zi de dimineaţă, la bordul unui tren special. (Spre enervarea guvernului britanic, francezii i-au trimis ulterior o notă de plată piperată care acoperea costurile transportului.1) Orlando, al cărui guvern se prăbuşise, plecase deja. Singurul dintre reprezentanţii celor Patru Mari Puteri rămas la Paris a fost Clemenceau. Şi-a petrecut vara fluturând tratatul cu Germania în faţa Adunării Naţionale şi supraveghind pregătirile pentru sărbătoarea naţională ce urma să aibă loc în iulie. Şi-a luat o singură pauză, când a vizitat regiunile devastate de război din nord. După plecarea jurnaliştilor şi delegaţiilor, hotelurile pariziene şi-au reluat programul normal. Prostituatele s-au plâns că nu mai aveau de lucru.2 La sfârşitul verii, britanicii au înapoiat Hotel Mai estic. Două decenii mai târziu, avea să devină sediul unei alte delegaţii străine, respectiv al forţelor germane de ocupaţie din Paris.

Conferinţa de Pace şi-a continuat lucrările până în ianuarie 1920, dar, după plecarea reprezentanţilor celor Patru Mari Puteri, a rămas ca o piesă de teatru fără cei mai faimoşi actori ai săi. Miniştrii de externe şi diplomaţii şi-au reluat responsabilităţile, dar nu şi-au recăpătat niciodată influenţa deţinută anterior în relaţiile externe. Deciziile importante erau întotdeauna deferite superiorilor lor politici de la Roma, Londra sau Washington, iar chestiunile dificile erau discutate în cadrul unor conferinţe speciale. Numai Lloyd George a participat la treizeci şi trei de asemenea reuniuni între 1919 şi 1922.

Între ianuarie şi iunie 1919, făuritorii păcii au realizat foarte multe: au înfiinţat Liga Naţiunilor şi Organizaţia Internaţională a Muncii, au repartizat mandatele, au finalizat tratatul cu Germania, au reuşit să redacteze cea mai mare parte a tratatelor cu Austria, Bulgaria, Ungaria şi Turcia otomană – dar numeroase chestiuni încă rămâneau în aer. Graniţele Rusiei fluctuau în continuare şi nu era clar care dintre statele de la periferia fostului Imperiu Rus avea să-şi menţină independenţa proaspăt dobândită. Finlanda? Ucraina? Georgia?

Armenia? Graniţele statelor nou formate pe ruinele imperiilor din Europa Centrală erau încă disputate. Iar decizia luată cu atâta uşurinţă, prin care grecilor li se permisese să debarce în Smyrna (Izmir), declanşase incidente care nu aveau să se sfârşească până în 1923.

În plus, unele dintre cele mai acute probleme pe care făuritorii păcii trebuiau să le rezolve la începutul conferinţei fuseseră doar amânate. Poate că bolşevismul rus fusese înfrânat, dar războiul mai îndelungat dintre Occidentul capitalist şi Estul comunist de abia începea. Chestiunea germană continua să neliniştească Europa. Victoria Aliaţilor nu fusese suficient de decisivă, iar Germania rămânea prea puternică.

În loc să se stingă, flăcările naţionalismului căpătau avânt. Europa Centrală şi regiunile mai îndepărtate din Orientul Mijlociu şi Asia erau adevărate butoaie cu pulbere când venea vorba de astfel de sentimente. În foarte multe cazuri, făuritorii păcii descopereau că aveau de-a face cu nişte *faitsaccomplis*. Iugoslavia, Polonia şi Cehoslovacia existaseră dinaintea începerii Conferinţei de Pace. Făuritorii păcii au încercat să prevină descompunerea Europei şi a Orientului Mijlociu în subdiviziuni din ce în ce mai mici bazate pe criterii naţionale şi să traseze nişte graniţe raţionale, în universul caracteristic anului 1919, dorinţa de a crea state naţionale, bazate pe o singură naţiune, nu era în sine raţională. La acel moment, era imposibil să reuneşti toţi polonezii în Polonia şi toţi germanii în Germania. Numai în Europa, 30 de milioane de persoane au fost lăsate să trăiască în state în care reprezentau o minoritate etnică. Locuitorii majoritari ai ţărilor respective îi priveau cu suspiciune, în timp ce conaţionalii lor de peste graniţă îi priveau cu simpatie.3

În mohorâta iarnă a anului 1919, un tânăr diplomat american staţionat la Viena s-a întâlnit cu o delegaţie de bărbaţi cu bărbi cărunte din Slovenia, ţară aflată în nord-vestul Balcanilor. Aceştia vorbeau germana. Populaţia oraşului de 60.000 de locuitori din care proveneau fusese vorbitoare de germană timp de peste 700 de ani. Acum Slovenia urma să facă parte din noul stat al Iugoslaviei. Delegaţia slovenă se temea de aceasta; slovenii nu îşi doreau să fie conduşi de un popor pe care îl considerau inferior. Oare nu puteau fi anexaţi de Statele Unite ale Americii? Nicholas Roosevelt, un văr mai tânăr al faimosului Teddy, a transmis cererea superiorilor săi, dar nu a primit niciun răspuns.4

Deşi nici Roosevelt, nici acei germani vârstnici nu aveau cum să ştie, comunitatea lor, împreună cu multe altele, era sortită pieirii căci, după cel de-al Doilea Război Mondial, germanii aveau să fie forţaţi să părăsească cea mai mare parte a Europei Centrale.

La 1919, lumea încă ezita în faţa expulzării minorităţilor şi nu vedea cu ochi buni asimilarea forţată. Prin urmare, singura soluţie era ca majoritatea să tolereze minoritatea, o calitate care lipsea cu desăvârşire în cele mai multe ţări. Făuritorii păcii au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a le impune guvernelor locale să-şi trateze echitabil minorităţile. Noile state şi unele dintre puterile mai mici din Europa Centrală au fost obligate să semneze tratate prin care se angajau să trateze corect minorităţile, să le tolereze religia şi să le acorde diverse drepturi, precum cel de a-şi folosi propria limbă. Şi românii, şi iugoslavii au protestat. De ce să nu primească drepturi asemănătoare şi negrii în Statele Unite ale Americii sau irlandezii în Marea Britanie? l-a întrebat regina Maria a României pe Wilson. De ce să aibă parte ţara sa de un tratament atât de diferit de celelalte? a întrebat Brătianu, prim-ministrul României. Italia îşi avea minorităţile ei, dar nu i se cerea să semneze. Est-europenii erau diferiţi, i-a spus Clemenceau, fără să ajute prea mult situaţia. Deşi şi România, şi Iugoslavia au semnat în cele din urmă, începutul nu a fost de bun augur.5

Tratatele pentru minorităţi au rămas un gest neînsemnat în faţa unui şovinism naţional în ascensiune. Până în 1934, Liga a renunţat să mai supravegheze statele componente, iar Marile Puteri aveau şi aşa suficiente bătăi de cap ca să se mai ocupe de nişte minorităţi obscure. Au existat totuşi câteva semne de speranţă: micuţa Estonia le-a oferit autonomie minorităţilor din proprie iniţiativă. Insulele Ălând, a căror populaţie vorbea preponderent limba suedeză, au rămas sub control finlandez până în 1919, dar un tratat special garanta respectarea limbii şi culturii locale. Al Doilea Război Mondial a venit cu o altă soluţie – uciderea minorităţilor nedorite. În 1945, expulzările în masă au completat planul început de Hitler, iar în Europa au rămas doar câteva minorităţi naţionale minuscule, reprezentând mai puţin de 3 la sută din populaţia totală a continentului.6

În 1919, făuritorii păcii simţeau că făcuseră tot ceea ce le stătuse în putinţă, dar nu îşi făceau iluzii că rezolvaseră toate

problemele lumii. În 28 iunie, pe când părăsea Parisul, Wilson i-a mărturisit soţiei sale: „Ei bine, fetiţă, s-a terminat şi, cum nimeni nu e mulţumit, sper că am încheiat o pace corectă; dar totul este în mâna zeilor”. 7 Viitorul era şi în mâinile celor care urmau la conducerea lumii. Unii dintre aceştia, precum prinţul Konoe al Japoniei sau Franklin Delano Roosevelt, fuseseră prezenţi la Paris – alţii urmăriseră negocierile de la distanţă. În Italia, Mussolini câştiga popularitate în rândurile naţionaliştilor pe măsură ce vechea ordine liberală se prăbuşea ca urmare a atacurilor unor oameni precum D’Annunzio. Tânărul Adolf Hitler se afla la München în luna iunie a acelui an, frecventând cursuri dedicate temelor sale favorite, momentele de glorie ale istoriei germane şi efectele nefaste ale capitalului internaţional evreiesc. Deja îşi descoperise talentele de ideolog şi orator.

Lloyd George a mai rămas trei ani la putere. După ce a fost nevoit să demisioneze, nu a mai câştigat niciun mandat, deşi a rămas membru al parlamentului până în 1945, când a murit. Memoriile sale, în care a consemnat ce s-a întâmplat la Conferinţa de Pace, sunt distractive, de cele mai multe ori lipsite de acurateţe şi au tendinţa de a-i învinovăţi pe francezi şi americani pentru tot ce a decurs prost. La sfârşitul anului 1919, Clemenceau a făcut greşeala de a candida la preşedinţia Franţei. Pentru că se aştepta să fie primit cu ovaţii, s-a retras măcinat de furie, când şi-a dat seama că avea să se confrunte cu o opoziţie acerbă. A părăsit aproape imediat Franţa şi şi-a petrecut următorii ani călătorind. A continuat să scrie. A compus o lucrare filosofică imensă, formată din două volume, aproape de necitit, şi un scurt studiu despre oratorul atenian Demostene, care îşi avertiza concetăţenii civilizaţi şi iubitori de trai îndestulat cu privire la pericolul iminent reprezentat de barbarul Filip al Macedoniei. A refuzat să-şi scrie memoriile şi şi-a distrus cea mai mare parte a documentelor în 1928. Contribuise la istoria mondială, i-a mărturisit unui jurnalist britanic, dar desconsidera toate discuţiile despre trecut. Când s-a simţit atacat de un articol care purta semnătura lui Foch, publicat postum, a pus în cele din urmă mâna pe stilou şi a redactat un manifest prin care îşi apăra munca depusă pe parcursul războiului şi Conferinţei de Pace. A luat cu el în mormânt toate secretele pe care le ştia despre lucrările interne ale Conferinţei de Pace.8

Sfârşitul lui Wilson a fost cel mai trist. Când s-a întors în Statele Unite a intrat într-un conflict cu Senatul cu privire la ratificarea Tratatului de la Versailles, mai exact cu privire la Liga Naţiunilor. Încă mai avea majoritatea, dar probabil nu şi cele două treimi necesare. Oponenţii săi se organizaseră în absenţa sa: izolaţioniştii din Vestul american, progresiştii care simţeau că îşi trădase propriile principii, americanii de origine irlandeză care erau de părere că preşedintele ar fi trebuit să-i confrunte pe englezi cu privire la chestiunea irlandeză, republicanii care nu puteau avea încredere în democraţi, democraţii care nu se puteau încrede în Wilson, oameni de care se distanţase pe parcursul anilor şi eternul lider al intrigilor republicanilor, implacabilul senator Lodge.

Wilson ar fi putut să-şi formeze propria coaliţie. Ar fi putut să-i câştige de partea sa pe oponenţii săi mai moderaţi dacă ar fi fost de acord să includă rezervele americanilor în votul pentru actul constitutiv al Ligii. (Dacă Aliaţii ar fi acceptat acest lucru este o altă discuţie.) A refuzat să facă orice fel de concesii. Inamicii săi, spunea el, se lăsau conduşi de cele mai primitive dintre instincte. „Nu este nici urmă de îndoială că numele lor vor fi cele mai vrednice de dispreţ din istorie". A decis să apeleze la popor. În 2 septembrie 1919, a părăsit capitala Washington, plecând într-un turneu prin ţară.9

Cei mai apropiaţi consilieri ai săi l-au implorat să nu plece. Wilson nu se odihnise deloc de când se întorsese de la Paris, avusese o vară lungă şi grea, cu audieri privind tratatul care trenau în Senat, iar ţara era cuprinsă de revolte muncitoreşti. Era de neclintit în decizia lui. Tratatul trebuia salvat, chiar cu preţul vieţii sale. „În faţa marii tragedii care stă să lovească întreaga lume, le-a spus el, niciun om cu bun-simţ nu-şi poate pune propria soartă mai presus". 10 Când s-a urcat în trenul prezidenţial, s-a plâns că suferea de migrene îngrozitoare.

Timp de aproape o lună, pe parcursul călătoriei sale spre vestul ţării, Wilson a ţinut o serie întreagă de discursuri. Mulţimile care se adunau să-l asculte erau din ce în ce mai numeroase şi mai entuziaste, dar migrenele preşedintelui se acutizau. A primit veşti proaste de la Washington. Bullitt, încă afectat de negarea meritelor călătoriei sale în Rusia, căuta să se răzbune şi se prezentase în faţa Senatului descriind membrilor acestuia toate gafele de la Paris. Când le-a spus că şi Lansing îi împărtăşea părerea, secretarul de stat a negat, dar cu o lipsă

totală de convingere. „Dumnezeule!” a exclamat Wilson. „Nu mi-am închipuit niciodată că Lansing ar putea reacţiona astfel”. În zorii zilei de 26 decembrie, Wilson a avut o cădere şi celelalte vizite din program au fost anulate. O săptămână mai târziu a suferit un accident cerebral grav, în urma căruia a rămas pe jumătate paralizat. Nu a mai reuşit niciodată să-şi reia în mod eficient atribuţiile prezidenţiale.11 Turneul fusese inutil. Senatul nu a ratificat tratatul. Statele Unite ale Americii au semnat ulterior tratate separate cu Germania, Austria şi Ungaria, dar nu s-au alăturat niciodată Ligii.

Wilson a murit în 1924. Eforturile lui, dar şi cele ale multor alţi artizani ai păcii care îi împărtăşeau idealurile nu au fost complet zadarnice. Tratatul de la Versailles, ca şi alte tratate semnate cu statele înfrânte care l-au avut ca model, conţinea bineînţeles anumite clauze referitoare la teritorii şi reparaţii care nu ar fi putut fi scrise în secolele anterioare şi care erau inspirate de un suflu nou. Actul constitutiv al Ligii era plasat la începutul tratatului, nu era doar o menţiune pasageră, iar Liga ca atare se regăsea în clauzele ulterioare, având un rol în supravegherea plebiscitelor, guvernarea regiunii Saar şi a oraşului Danzig şi monitorizarea mandatelor. Reglementările pentru crearea unei Organizaţii Internaţionale a Muncii, redactarea unor tratate pentru protejarea minorităţilor, înfiinţarea unei curţi permanente de justiţie sau judecarea unor oameni precum kaizerul pentru încălcarea normelor de bună conduită internaţională confirmau principiul potrivit căruia existau anumite valori comune întregii omeniri şi puteau fi stabilite standarde internaţionale care să prevaleze asupra simplelor interese naţionale. Iar ori de câte ori au fost atacate aceste tratate în perioada interbelică, principalul motiv a fost de fapt. eşecul de a respecta aceste standarde.

Ulterior, învinovăţirea făuritorilor păcii şi invocarea deciziilor luate de aceştia la Paris în 1919 pentru tot ce nu a decurs bine în anii 1920 şi 1930 a devenit o normă, la fel cum a devenit foarte uşor pentru întreaga lume să îşi piardă speranţa în democraţie. Să arăţi cu degetul şi să dai neajutorat din umeri sunt cele mai eficiente metode de a evita asumarea responsabilităţii. Optzeci de ani mai târziu, vechile acuzaţii aduse Conferinţei de Pace de la Paris rămân încă larg răspândite. „Crima supremă, scriau editorii de la *The Economist* în ediţia specială de la sfârşitul mileniului, a fost Tratatul de la Versailles, ai cărui

termeni aspri aveau să ducă la izbucnirea unui al doilea război" 12. Să fim de acord cu acest lucru înseamnă să ignorăm acţiunile întreprinse de toată lumea – lideri politici, diplomaţi, militari şi alegători de rând – timp de douăzeci de ani, între 1919 şi 1939.

Hider nu a pornit la război din cauza Tratatului de la Versailles, deşi simpla existenţă a acestui tratat a fost o mană cerească pentru propaganda sa. Chiar dacă Germaniei i s-ar fi permis să-şi păstreze vechile graniţe, să-şi înroleze armata dorită sau să se unească cu Austria, tot şi-ar fi dorit mai mult: distrugerea Poloniei, controlul asupra Cehoslovaciei şi, mai presus de toate, cucerirea Uniunii Sovietice. Hitler tot ar fi cerut crearea unui spaţiu pentru expansiunea poporului german şi distrugerea inamicilor lui, fie ei evrei sau bolşevici. În Tratatul de la Versailles nici nu încăpea vorbă de aşa ceva.

Bineînţeles că făuritorii păcii de la 1919 au comis greşeli. Prin indiferenţa afişată faţă de ţările care nu aparţineau continentului european, au trezit resentimente pentru care Occidentul încă plăteşte şi astăzi. S-au străduit din răsputeri să traseze cele mai bune graniţe în Europa, chiar dacă nu au reuşit să mulţumească pe toată lumea, dar în Africa au continuat vechile practici, acordând teritorii pentru a satisface interesele Marilor Puteri. În Orientul Mijlociu au obligat popoare diferite să conviețuiască (cel mai bun exemplu fiind Irakul), popoare care nici până astăzi nu au reuşit să se reunească într-o societate civilă. Poate că ar fi putut găsi o soluţie mai bună, dar cert este că ar fi putut să facă şi mai rău. Au încercat să creeze o ordine mondială mai bună. Chiar şi bătrânul şi cinicul Clemenceau şi-a dat silinţa. Nu puteau să prevadă viitorul şi, cu siguranţă, nu-l puteau controla. Această sarcină le revenea succesorilor lor. Războiul izbucnit în 1939 a fost rezultatul deciziilor luate sau neluate pe parcursul celor douăzeci de ani care au precedat conflictul, nu al aranjamentelor stabilite în 1919.

Bineînţeles că situaţia ar fi putut fi cu totul alta dacă Germania ar fi fost înfrântă definitiv. Sau dacă Statele Unite ale Americii ar fi fost la fel de puternice după Primul Război Mondial pe cât au fost după cel de-al Doilea – şi dacă ar fi fost dispuse să se folosească de acea putere; dacă Austro-Ungaria nu ar fi dispărut de pe hartă; dacă sutele formate pe rămăşiţele Dublei Monarhii nu ar fi intrat în dispute unele cu celelalte; dacă China nu ar fi fost atât de slăbită; dacă Japonia ar fi fost

mai sigură pe sine; dacă ţările ar fi acceptat o Ligă a Naţiunilor cu puteri reale; dacă lumea ar fi fost atât de devastată de război încât ar fi fost dispusă să ia în calcul o nouă metodă de gestionare a relaţiilor internaţionale. Însă făuritorii păcii aveau de-a face cu realităţi de la 1919. Se confrunuu cu probleme de anvergură, dificile. Oare cum poate fi înfrânată fervoarea absurdă a naţionalismului sau religiei înainte de a pricinui mai mult rău? Cum să scoatem războiul în afara legii? Şi astăzi încă ne mai lovim de aceste întrebări.

Note

INTRODUCERE

1. Cambon, *Correspondance*, *1870 – 1924*(în continuare, Cambon), vol. 3, p. 292.

2. Temperley, *History*, vol. 1, pp. 243 – 246.

3. Webster, *TheCongressofVienna*, *1814 – 1815*(în continuare, Webster), p. 15.

4. Ribot, *Journald'AlexandreRibotetcorrespondancesinédites*, *1914 – 1922*(în continuare, Ribot), p. 255.

5. Caliwell, *FieldMarshalSirHenryWilson*: *HisLifeandDiaries*(în continuare, Caliwell), vol. 2, p. 197.

CAPITOLUL 1: WOODROW WILSON SOSEŞTE ÎN EUROPA

1. Beers, *VainEndeavor*: *RobertLansing'sAttemptstoEndtheAmerican-JapaneseRivalry*(în continuare, Beers), p. 148.

2. Seymour, *LettersJromtheParisPeaceConference*(în continuare, Seymour), p. 8; Shotwell, *AttheParisPeaceConference*(în continuare, Shotwell), pp. 67 – 69.

3. Willert, *TheRoadtoSafety*: *AStudyînAnglo-AmericanRelations*(în continuare, Willert), p. 166.

4. Documente referitoare la relaţiile externe ale Statelor Unite ale Americii: Conferinţa de Pace de la Paris, 1919 (în continuare FRUS), vol. 1, pp. 128 – 137; Walworth, *WoodrowWilson*, vol. 2, p. 215.

5. Link, *RoadtotheWhiteHouse*, pp. 2 – 4; Nordholt, *WoodrowWilson*: *ALifeForWorldPeace*(în continuare, Nordholt), pp. 13, 33.

6. Villard, *FightingYears*: *MemoirsofaLiberalEditor*(în continuare, Villard), p. 226.

7. Library of Congress, Baker Papers, grupul 1, note, 8 martie 1919.

8. C.T. Thompson, *ThePeaceConferenceDaybyDay*(în continuare, C.T. Thompson), p. 190.

9. F. Palmer, *Bliss*, *Peacemaker*(în continuare, Palmer), p. 400.

10. Beers, pp. 52 – 53, 100.

11. Armstrong, *PeaceandCounterpeace*: *FromWilsontoHitler: MemoirsofHamiltonFishArmstrong*(în continuare, Armstrong), p. 104; Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 9; Palmer, p. 363.

12. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 9.

13. Bailey, *WoodrowWilsonandtheLostPeace*(în continuare, Bailey), p. 87.

14. House, *IntimatePapers*, vol. 4, pp. 220 – 226; Bailey, pp. 92 – 101.

15. Nordholt, p. 195.

16. Library of Congress, caietele Baker, 18 octombrie 1918.

17. Fried, *ADayofDedication*: *TheEssentialWritingsandSpeechesof WbodrowWilson*(în continuare, Fried), p. 309.

18. The Papers of Wbodrow Wilson (în continuare, PWW), vol. 55, p. 120; vol. 56, p. 128.

19. Scott, *ThePoliticalDiariesofJ. PScott, 1911 – 1928*(în continuare, Scott), p. 386.

20. Seymour, pp. 9 – 10.

21. Link, *ConfusionsandCrises*, pp. 11 – 14.

22. National Archives of Canada, Biggar Papers, vol. 2, scrisoarea din 20 martie 1919.

23. Yale University Library, Auchincloss Papers, Group 580, seria I, jurnal, 22 decembrie 1918.

24. Hecksher, *WoodrowWilson*(în continuare, Hecksher), pp. 347 – 353, 498 – 499.

25. Seymour, p. 22.

26. *Ibid*., pp. 23 – 26; Shotwell, pp. 75 – 78; Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 41 – 44.

27. Scott, p. 367; C.T. Thompson, p. 369.

28. Seymour, p. 24.

29. Link, *TheNewFreedom*, pp. 324 – 327; FRUS, vol. 2, p. 461.

30. FRUS, vol. 2, pp. 461 – 462.

31. Link, *TheNewFreedom*, p. 375.
32. *Ibid*., *p*. 386.
33. *Ibid*., *p*. 398.
34. British Museum, Balfour Papers, 49734/186 – 192.
35. Link, *TheNewFreedom*, p. 67.
36. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 46.
37. Zivojinovic, *America*, *ItalyandtheBirthof Yugoslavia*, *1917 – 1919*(în continuare, Zivojinovic), p. 44.
38. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 46.
39. Seymour, p. 25.
40. Roosevelt, *AFrontRowSeat*(în continuare, Roosevelt), p. 97.
41. Fried, pp. 309, 318, 332.
42. Sharp, „The Genie", *passim*.
43. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 275.
44. PW, vol. 55, p. 463; Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 294.
45. Lansing, *PeaceNegotiations*, pp. 97 – 98.
46. Temperley, *History*, vol. 1, p. 439.
47. Sharp, „The Genie", p. 10.
48. Wambaugh, *PlebiscitessincetheWorldWar*(în continuare, Wambaugh), vol. 1, pp. 3 – 5, 13 – 14, 17; Davies, *WhiteEagle*, *RedStar*, p. 35.
49. FRUS, vol. 12, p. 515.
50. Temperley, *History*, vol. 4, p. 429.
51. Spector, *RumaniaattheParisPeaceConference*: *AStudyoftheDiplomacyofIoanI.C. Bratianu*(în continuare, Spector), p. 243.
52. Seymour, p. 25.
53. Link, *WilsontheDiplomatist*, pp. 14 – 15.
54. *Ibid*., pp. 96 – 97.
55. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 5 noiembrie 1918.
56. FRUS, vol. 1, pp. 296, 407.
57. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 43; Seymour, p. 23.
58. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 223 – 224.

59. Zeine, *TheEmergenceofArabNationalism*, *withaBackgroundStudyofArab-TurkishRelationsin theNear East*(în continuare, Zeine), p. 85, n. 11; H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 35 – 34.

60. Nordholt, pp. 285 – 286; Bailey, pp. 27 – 28; PWW, vol. 54, p. 432; R.W. Curry, *WoodrowWilsonandFarEasternPolicy1913 – 1921*(în continuare, R.W. Curry), pp. 210 – 211.

61. Schwabe, *Wilson*, *RevolutionaryGermanyandPeacemaking*, pp. 180 – 181.

62. PWW, vol. 53, pp. 378 – 379, 397; Seymour, pp. 38 – 39; Shotwell, pp. 81 – 84.

63. Shotwell, pp. 85 – 88; PWW, vol. 53, pp. 382 – 384.

CAPITOLUL 2: PRIMELE IMPRESII

1. Library of Congress, caietele Baker, 23 decembrie 1918.

2. George şi George, *WoodrowWilsonandColonelHouse*: *APersonalityStudy*(în continuare, George şi George), pp. 76 – 79.

3. Link, *NewFreedom*, p. 95.

4. Library of Congress, caietele Baker, 16 decembrie 1918.

5. Esposito, „Imagined Power: The Secret Life of Colonel House", pp. 741756; George şi George, p. 231.

6. Link, *NewFreedom*, pp. 93 – 94.

7. *Ibid*., George şi George, pp. 92 – 93.

8. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 88.

9. Yale University Library, House Papers, séria II, C, jumal.

10. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 1, pp. 93 – 95.

11. Riddell, *IntimateDiary*, p. 78.

12. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 245 – 246.

13. Yale University Library, jurnalul lui House, 1 aprilie 1919.

14. Library of Congress, caietele Baker, 3 aprilie 1919.

15. Vezi D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 6, capitolul 85; D. Stevenson, *FirstWorldWar*, pp. 225 – 235; H. Rudin, *Armistice*, *1918*(în continuare, Rudin), pp. 271 – 283.

16. Floto, *ColonelHouseînParis*: *AStudyofAmericanPolicy* at *theParisPeaceConference*, *1919*(în continuare, Floto), p. 78.

17. FRUS, vol. I, p. 333.

18. House, *IntimatePapers*, vol. 4, pp. 252 – 253.

19. Walworth, *WoodrowWilson*, vol. 2, p. 217.

20. Tillman, *Anglo-AmericanRelationsattheParisPeaceConferenceof1919*(în continuare, Tillman), p. 66.

21. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 181 – 182.

22. PWW, vol. 53, p. 520.

23. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 185 – 201.

24. *Ibid*., pp. 193 – 194.

25. *Ibid*., *pp*. 149 – 150.

26. PWW, vol. 53, pp. 707 – 708; vol. 54, p. 175.

27. FRUS, vol. 1, pp. 386 – 396; House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 243, n. 1.

28. PWW, vol. 54, p. 235.

29. Ministère de la Défense, Clemenceau Papers, 6N72, Conference de la Paix, memorandum din 18 decembrie 1918.

30. C.T. Thompson, pp. 56 – 58; Shotwell, p. 100, n. 2.

31. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 132; Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 68.

32. F. Stevenson, *LloydGeorge*: *ADiary*(în continuare, F. Stevenson), p. 192; Riddell, *IntimateDiary*, p. 41.

33. Watson, *GeorgesClemenceau*: *APoliticalBiography*(în continuare, Watson), pp. 401 – 407.

34. D. Stevenson, „France at the Peace Conference", p. 13.

35. *Times*, 21 decembrie 1918.

36. Seymour, p. 42.

37. Shotwell, p. 88.

38. FRUS, vol. 11, p. 498.

39. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 225.

40. Toynbee, *Acquaintances*(în continuare, Toynbee), pp. 200 – 202.

41. House, *IntimatePapers*, vol. 4, pp. 269 – 271; Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 18 decembrie 1918.

CAPITOLUL 3: PARIS

1. National Archives of Canada, Biggar Papers, scrisoare din data de 14 ianuarie 1919.

2. Shotwell, pp. 112, 115.

3. House, *IntimatePapers*, vol. 4, pp. 218 – 219.

4. FRUS, vol. 1, pp. 119 – 123; Ministère de la Défense, Clemenceau Papers, 6N72, Conference de la Paix, Pichon către Jusserand, 7 noiembrie 1918.

5. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 147 – 148.

6. Yale University Library, Wiseman Papers, series I, 7/178, Peace Conference diary, 19 ianuarie 1919.

7. Williams, *TheTigerofFrance*: *ConversationswithClemenceau*(în continuare, Williams), p. 246.

8. Watson, p. 220.

9. Kleine-Ahibrandt, *TheBurdenofVictory*: *France*, *BritainandtheEnforcementoftheVersaillesPeace*, *1919 – 1925*(în continuare, Kleine-Ahibrandt), p. 39.

10. Aideroft, *VersaillestoWallStreet*, pp. 13 – 19.

11. Nevakivi, *Britain*, *FranceandtheArabMiddleEast*, *1914 – 1920*(în continuare, Nevakivi), p. 109.

12. Laroche, *AuQuaid'OrsayavecBriandetPoincaré*, *1913 – 1926*(în continuare, Laroche), pp. 58 – 60; Keylor, „Versailles and International Diplomacy", p. 483, n. 41.

13. Guiral, *ClemenceauetsonTemps*(în continuare, Guiral), p. 309.

14. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 118; Riddell, *IntimateDiary*, p. 20.

15. Yale University Library, jurnalul lui House, 28 aprilie 1919.

16. Orlando, *Memorie*(*1915 – 1919*)(în continuare, Orlando), p. 369.

17. F. Stevenson, p. 286.

18. Williams, p. 28.

19. *Ibid*„pp. 16, 280.

20. *Ibid*., pp. 281 – 282.

21. *Ibid*., *p*. *27*%.

22. Watson, p. 136.

23. E Stevenson, p. 212.

24. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 5, p. 2675.

25. Williams, p. 249.

26. *Ibid*., pp. 254 – 255.

27. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 5, p. 2681.

28. Williams, p. 165.
29. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 2, p. 343.
30. Williams, pp. 72 – 74.
31. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 5.
32. Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, p. 30.
33. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 206.
34. P. Mantoux, *TheDeliberationsoftheCouncilofFour*(în continuare, P. Mantoux), vol. 2, p. 274; Watson, pp. 338 – 339; Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 60 (Conditions de la Paix), notes préliminaires sur la réorganisation de l'Allemagne, 27 octombrie 1917.
35. Churchill Collège, Hankey Papers, 4/11, Hankey către Esher, 10 februarie 1919.
36. J. Headiam-Morley, *AMemoirofthePeaceConference*(în continuare Headiam-Morley), p. 102.
37. Library of Congress, Beer Collection, jurnal, 1 martie 1919.
38. Yale University Library, jurnalul lui House, 24 ianuarie 1919.
39. Riddell, *IntimateDiary*, p. 20.
40. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 106.
41. Watson, pp. 278 – 279, 341; Williams, pp. 203 – 204; PWW, vol. 57, p. 513.
42. F. Lloyd George, p. 155.
43. Hardinge, *OldDiplomacy*: *TheReminiscencesofLordHardingeof Penshurst*(în continuare, Hardinge), p. 242.
44. F. Stevenson, p. 192.
45. Nitti, *Rivelazioni*: *dramatispersonae*(în continuare, Nitti), p. 95.
46. Respington, *AftertheWar*: *London*, *Paris*, *Rome*, *Athens*, *Praque*, *Vienna*, *Budapest*, *Bucharest*, *Berlin*, *Sofia*, *Coblenz*, *NewYork*, *Washington*: *ADiary*(în continuare, Respington), p. 389.
47. Williams, p. 286.
48. Keiger, *RaymondPoincaré*(în continuare, Keiger), pp. 92, 98, 210.
49. Adamthwaite, *GrandeurandMisery*: *France'sBidforPowerînEurope*, *1914 – 1940*(în continuare, Adamthwaite), p. 8; Hughes, *PoliciesandPotenţates*, pp. 223 – 227.
50. Keiger, p. 223.

51. *Ibid*., pp. 256 – 259.
52. *Ibid*"*pp*. 234 – 236.
53. *Ibid*., *pp*. 246 – 247, 251 – 252.
54. *Ibid*?. *255*.
55. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 191.
56. Duroselle, *Clemenceau*(în continuare, Duroselle), p. 723.
57. *Ibid*. pp. 721 – 728.

CAPITOLUL 4: LLOYD GEORGE ŞI DELEGAŢIA IMPERIULUI BRITANIC

1. Watson, p. 226.
2. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 5, pp. 2678 – 2679, 2686.
3. Mordacq, *Clemenceauausoirde săvie*, vol. 1, pp. 256 – 257.
4. Rowland, *LloydGeorge*(în continuare, Rowland), p. 419.
5. Cecil, *GreatExperiment*, p. 67.
6. Grigg, *YoungLloydGeorge*, pp. 100 – 102.
7. Grigg, *FromPeacetoWar*, p. 225.
8. Churchill, *Aftermath*, pp. 4 – 5.
9. Grigg, *YoungLloydGeorge*, p. 210 – 212.
10. Harrod, *TheLifeofJohnMaynardKeynes*(în continuare, Harrod), p. 257.
11. Grigg, *YoungLloydGeorge*, p. 67.
12. *Ibid*., pp. 33 – 36.
15. Grigg, *ThePeoplesChampion*, p. 338; Harrod, p. 240.
14. Grigg, *ThePeoplesChampion*, p. 77.
15. *Ibid*? 358.
16. *Ibid*., p. 125, n. 3.
17. Ministère des Affaires Étrangères, Europe, 1918 – 1929, EU18 – 40, Grande Bretagne, vol. 7, Les comptes-courants, 1 martie 1923.
18. PWW, vol. 58, p. 103.
19. Grigg, *ThePeople'sChampion*, pp. 327 – 330.
20. Grigg, *FromPeacetoWar*, p. 212.
21. *Ibid*? *A7Z*.
22. Dugdale, *ArthurJamesBalfour*, *1906 – 1930*(în continuare, Dugdale), pp. 132 – 133.
23. Rowland, p. 418.

24. Beaverbrook, *TheDeclineandFallofLloydGeorge*(în continuare, Beaverbrook), p. 303.

25. Dugdale, p. 131; Grigg, *FromPeacetoWar*, p. 477.

26. Dockrill şi Steiner, „The Foreign Office at the Paris Peace Conference în 1919"(în continuare, Dockrill şi Steiner), pp. 55 – 86.

27. Dugdale, p. 199.

28. Fry, *LloydGeorgeandForeignPolicy*(în continuare, Fry), vol. 1, p. 255.

29. Amery, *TheLeoAmeryDiaries*(în continuare, Amery), vol. 1, p. 240; Vansittart, *TheMistProcession*: *TheAutobiographyofLordVansittart*(în continuare, Vansittart), p. 248.

30. Fry, pp. 246 – 248; Grigg, *FromPeacetoWar*, p. 420.

31. Dockrill şi Steiner, p. 77.

32. Riddell, *IntimateDiary*, p. 42.

33. Grigg, *YoungLloydGeorge*, pp. 212, 285, 296 – 297.

34. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 4, pp. 1731 – 1732.

35. Cook, „Sir Robert Borden, Lloyd George, and British Military Policy, 1917 – 1918"(în continuare, Cook), p. 385.

36. MacMillan, „Canada and the Origins of the Imperial War Cabinet"(în continuare, MacMillan), pp. 67 – 69, 72 – 73.

37. Fitzhardinge, *TheLittleDigger*, vol. 2, pp. 91 – 94, 300; D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 4, p. 1744.

38. Roskill, *Hankey*: *ManofSecrets*(în continuare, Roskill), vol. 2. p. 29.

39. Fitzhardinge, *LittleDigger*, vol. 2, p. 354; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/28/2/9.

40. Roskill, vol. 2, p. 30.

41. R.C. Brown, *RobertLairdBorden*(în continuare, R.C. Brown), vol. 2, p. 152.

42. Roskill, pp. 29 – 30.

43. FRUS, vol. 1, pp. 482 – 486, 531 – 533; Public Record Office, CAB29/28, British empire delegation minutes, 1 (13 ianuarie 1919).

44. Zimmern, *TheThirdBritishEmpire*(în continuare, Zimmern), p. 30.

45. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 490; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/5/5, Botha către Lloyd George, 15 mai 1919.

46. Nicolson, *Peacemaking*, p. 240.

47. Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, 1914 – 1920, vol. 287, travaux préparatoires de la conference, Paul Gambon către Pichon, 6 noiembrie 1918.

48. Vezi, de exemplu, Yale University Library, jurnalul lui House, însemnările din 28 octombrie 1918 şi 6 februarie 1919.

49. Garran, *ProspertheCommonwealth*(în continuare Garran), p. 257; Steed, *ThroughThirtyYears*, *1892 – 1922*(în continuare, Steed), vol. 2, p. 265; H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 44 45.

50. National Archives of Canada, Biggar Papers, scrisoarea din 9 februarie 1919.

51. Shotwell, p. 170.

52. National Archives of Canada, Christie Papers, vol. 4, dosarul 9; H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 45; Toynbee, p. 205.

53. E. Howard, *TheatreofLife*: *LifeSeenfromtheStalls*, *1905 – 1936*(în continuare, E. Howard), p. 288.

54. National Archives of Canada, Christie Papers, vol. 7, dosarul 20.

55. Borden, *RobertLairdBorden*: *HisMemoirs*(în continuare, Borden), vol. 2, p. 844.

56. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 4, p. 1754; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers. F/5/2/28, Borden către Lloyd George, 23 noiembrie 1918.

57. Louis, *GreatBritainandGermanysLostColonies*, pp. 82 – 83.

58. Fitzhardinge, *LittleDigger*, vol. 2, pp. 74 – 75.

59. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 229.

60. *Ibid*., *p*. 113.

61. National Archives of Canada, Biggar Papers, vol. 2, scrisoare către Mrs Biggar, 7 martie 1919.

CAPITOLUL 5: NOI SUNTEM LIGA POPOARELOR

1. H. Nicolson, *Peacemaking* pp. 253 – 254; Shotwell, pp. 175 – 177; Seymour, pp. 154 – 155; House şi Seymour, *WhatReallyHappened* at *Paris*: *TheStoryofthePeaceConference*, *1918 – 1919*, *byAmericanDelegates*(în continuare, House şi Seymour), p. 181; Riddell şi alţii, *TheTreatyofVersailles*, p. 15; PWW, vol. 54, p. 5.

2. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 469.

3. Churchill, *Aftermath*, pp. 13 – 14.

4. L.E. Gelfand, *TheInquiry*(în continuare, Gelfand), pp. 227 – 228, 259.

5. National Archives of Canada, Borden Papers, vol. 431, dosarul 53.

6. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 26.

7. FRUS, vol. 3, pp. 535 – 537; A. Tardieu, *TheTruthabouttheTreaty*(în continuare, Tardieu), pp. 88 – 91.

8. Hankey, pp. 29 – 31.

9. FRUS, vol. 3, pp. 553 – 556.

10. *Ibid*., pp. 492, 537.

11. *Ibid*., pp. 600, 618.

12. *Ibid*., pp. 607.

13. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 102.

14. FRUS, vol. 3, pp. 614, 620 – 622.

15. White, *Autobiography*(în continuare, White), p. 555.

16. FRUS, vol. 3, pp. 612 – 613.

17. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 106.

18. FRUS, vol. 3, pp. 609 – 611.

19. Villard, pp. 387 – 388.

20. FRUS, vol. 3, pp. 546 – 547.

21. *Ibid*?. 551.

22. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 91.

23. Mazower, „Minorities", p. 50.

24. Library of Congress, Bliss Papers, cutia 244, scrisoarea din 26 februarie 1919.

25. R.W. Curry, p. 211.

26. National Archives of Canada, Borden Papers, 444/158.

27. FRUS, vol. 3, pp. 1022 – 1023; Shotwell, p. 179.

28. Shotwell, pp. 144 – 145; Seymour, p. 128.

29. H. Hoover, *TheOrdealof WoodrowWilson*(în continuare, Hoover), p. 88; Mitchell, *1919*: *RedMirage*(în continuare, Mitchell), pp. 92 – 96; FRUS, vol. 2, p. 635; vol. 3, p. 513.

30. FRUS, vol. 3, p. 516.

31. Hoover, pp. 91 – 99; FRUS, vol. 2, pp. 658 – 661.

32. Ministère des Affaires Étrangères, Tardieu Papers, 166/195, Conference interallié de Londres, 2 şi 3 decembrie 1918; Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, pp. 23 – 24.

33. Hoover, pp. XV-XX.

34. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 305 – 306.

35. FRUS, vol. 2, pp. 713 – 714.

36. Temperley, *History*, vol. 1, pp. 304 – 308; Hoover, pp. 99 – 114.

37. Alderoft, „Versailles Legacy", pp. 8 – 14; Silverman, *ReconstructingEuropeaftertheGreatWar*(în continuare, Silverman), capitolele 7 şi 8.

CAPITOLUL 6: RUSIA

1. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 88.

2. FRUS, vol. 3, pp. 159 – 164.

3. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 243.

4. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 326 – 327.

5. Ullman, *Anglo-SovietRelations*, *1917 – 1921*(în continuare, Ullman), vol.

2, p. III, n. 22; pp. 174 – 175.

6. Watson, pp. 315, 372.

7. Headiam-Morley, pp. 7 – 8.

8. Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 2, p. 64.

9. National Archives of Canada, C1864, jurnalul lui Borden, 13 februarie 1919.

10. P. Mantoux, vol. 1, p. 46.

11. Klein, „Between Compiègne and Versailles: The Germans on the Way from a Misunderstood Defeat to an Unwanted Peace"(în continuare, Klein), *passim*.

12. National Archives of Canada, Biggar Papers, vol. 2, scrisorile din 20 ianuarie 1919, 4 martie 1919, 5 februarie 1919.

13. J.M. Thompson, *Russia*, *Bolshevism*, *andtheVersaillesTreaty*(în continuare, J.M. Thompson), pp. 175 – 176.

14. Ullman, vol. 2, pp. 141 – 142.

15. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, pp. 227, 277 – 279, 355 – 356, 375; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 325.

16. Ullman, vol. 1, pp. 68 – 70.

17. FRUS, vol. 3, p. 583.

18. PWW, vol. 56, p. 247.

19. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 330 – 331.

20. Davies, *WhiteEagle*, *RedStar*, p. 90.

21. Duroselle, p. 809.

22. FRUS, vol. 3, pp. 591 – 592.

23. Shotwell, p. 77.

24. Ashmead-Bartlett, *TheTragedyofCentralEurope*(în continuare, Ashmead-Bardett), p. 201.

25. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 321.

26. FRUS, vol. 3, p. 491.

27. Watson, pp. 48 – 55.

28. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F_3/4/5, Balfour către Lloyd George, 18 ianuarie 1919.

29. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 369; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 20.

30. FRUS, vol. 3, pp. 581 – 584.

31. Yale University Library, jurnalul lui Wiseman, 19 ianuarie 1919.

32. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegației Imperiului Britanic, 2 (20 ianuarie 1919).

33. Churchill, *Aftermath*, pp. 243 – 244.

34. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, p. 231.

35. Mamatey, *TheUnitedStatesandEastCentralEurope*, *1914 – 1918*: *AStudyînWilsonianDiplomacyandPropaganda*(în continuare, Mamatey), p. 297.

36. J.M. Thompson, pp. 5 – 6, 46 – 50.

37. Knock, *ToEndAllWars*: *WoodrowWilsonandtheQuestforaNewWorldOrder*(în continuare, Knock), pp. 156 – 157.

38. Noble, *PoliciesandOpinionsatParis*, *1919*: *WilsonianDiplomacy*, *theVersaillesPeace*, *andFrenchPublicOpinion*(în continuare, Noble), p. 270.

39. Ullman, vol. 2, capitolul 1.

40. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, pp. 226 – 227.

41. Ibid. 230 – 233.

42. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegației Imperiului Britanic, 8 (17 februarie 1919).

43. Azan, *Franchetd'Espèrey*(în continuare, Azan), p. 239.

44. Kenez, *CivilWarînSouthRussia*, *1919 – 1920*(în continuare, Kenez), pp. 180 – 191; Pipes, *RussiaundertheBolshevikRegime*(în continuare, Pipes), pp. 74 – 75.

45. FRUS, vol. 3, pp. 471 – 473; vol. 4, pp. 122 – 123, 379 – 382; E Palmer, p. 378.

46. Hovi, *Cordonsanitaireorbarrièredevest*? (în continuare, Hovi), pp. 216 – 217 şi *passim*.

47. FRUS, vol. 4, p. 121; Gilbert, *Churchill*, vol. 4, p. 254; Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 8 (17 februarie 1919).

48. Ministère de la Défense, Clemenceau Papers, 6N72, notele conversaţiei din Downing Street nr. 10, Londra, 11 decembrie 1919.

49. Churchill Collège, Churchill Papers, Charwell Group, Chiar 16/20, Lloyd George către Churchill, 16 februarie 1919.

50. Churchill, *Aftermath*, pp. 266 – 267.

51. Scottish Record Office, Lothian Papers, 771, Lloyd George către Kerr, 19 februarie 1919.

52. Figes, *APeoplesTragedy*: *theRussianRevolution*(în continuare, Figes), p. 575; Ullman, vol. 2, pp. 212 – 214.

53. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, pp. 264, 286.

54. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/89/2/20, Lloyd George către Kerr, 16 februarie 1919.

55. FRUS, vol. 3, pp. 647 – 653.

56. Riddell, *IntimateDiary*, p. 13.

57. C.T. Thompson, p. 133.

58. Debo, *RevolutionandSurvival*: *TheForeignPolicyofSovietRussia*, *1917 – 18*(în continuare, Debo), p. 18.

59. Fischer, pp. 101 – 103.

60. J.M. Thompson, pp. 90 – 91.

61. FRUS, vol. 3, pp. 643 – 646.

62. National Archives of Canada, jurnalul lui Borden, 23 ianuarie 1919.

63. J.M. Thompson, pp. 115 – 116.

64. Ibid. pp. 119 – 122; E. Howard, p. 300.

65. J.M. Thompson, pp. 110 – 111, 122; Yale University Library, jurnalul lui Wiseman, 19 ianuarie 1919.

66. Poincaré, *AuservicedelaFrance*(în comntinuare, Poincaré), p. 131.

67. Scottish Record Office, Lothian Papers, 1216, Kerr către Lloyd George, 11 februarie 1919.

68. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 368.

69. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, pp. 239 – 243; Churchill, *Aftermath*, p. 173; FRUS, vol. 3, pp. 1041 – 1044.

70. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 8 (17 februarie 1919); FRUS, vol. 4, pp. 10 – 21, 28; Yale University Library, jurnalul lui House, 17 februarie 1919; Caliwell, vol. 2, p. 170.

71. Riddell, *IntimateDiary*, p. 21.

72. Churchill, *Aftermath*, pp. 176 – 177; Churchill Collège, Churchill Papers, Chiar 16/20, Lloyd George către Churchill, 16 februarie 1919.

73. Caliwell, vol. 2, p. 170; J.M. Thompson, pp. 141 – 143.

74. Tillman, p. 141.

75. J.M. Thompson, pp. 149 – 152.

76. Brownell şi Billings, *SeClosetoGreatness*: *ABiographyof WilliamC. Bullitt*(în continuare, Brownell şi Billings), pp. 18 – 21, 29 – 33.

77. Farnsworth, *WilliamC. BullittandtheSovietUnion*(în continuare, Farnsworth), pp. 30 – 33.

78. Steffens, *TheAutobiographyofLincolnSteffens*(în continuare, Steffens), p. 791.

79. Farnsworth, pp. 35 – 39; J.M. Thompson, pp. 152 – 158.

80. Farnsworth, p. 40; Steffens, pp. 797 – 798.

81. Steed, vol. 2, pp. 302 – 306.

82. Ullman, vol. 2, pp. 153 – 157.

83. Brownell şi Billings, pp. 93 – 98; Farnsworth, pp. 62 – 63.

84. Hoover, pp. 118 – 119, 247 – 249.

85. *Ibid*., pp. 120 – 122.

86. Huntford, *Nansen*: *TheExplorerasHero*, pp. 488 – 489; J.M. Thompson, pp. 263 – 267.

87. Pipes, pp. 9 – 14.

88. Churchill, *Aftermath*, p. 186.

89. P. Mantoux, vol. 2, pp. 193 – 195, 333 – 334.

CAPITOLUL 7: LIGA NAŢIUNILOR

1. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 28, respectiv 29 ianuarie 1919.

2. Henig, *TheLeagueofNations*, pp. 164 – 166.

3. Kissinger, *Diplomacy*, p. 161; M. Howard, *WarandtheLiberalConscience*(în continuare, M. Howard), capitolele 1 – 3.

4. H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 31 – 32.

5. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/1 17/1/3, Imperial War Cabinet, 1918, procesul-verbal al reuniunii, 46 (24 decembrie 1918); Egerton, „The Lloyd George Government", p. 431.

6. Cecil, *AlltheWay*, pp. 153 – 156.

7. Noble, pp. 99 – 104.

8. PW, vol. 54, p. 235.

9. Cecil, *GreatExperiment*, p. 59.

10. Temperley, vol. 1, p. 447.

11. Willert, pp. 152 – 153.

12. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 122.

13. Egerton, *GreatBritainandtheCreationoftheLeagueofNations*, pp. 65

69.

14. Willert, pp. 152 – 153.

15. National Archives of Canada, Biggar Papers, scrisoarea din 30 martie 1919.

16. Jones, *WhitehallDiary*(în continuare, Jones), vol. 1, p. 28.

17. Hancock, *Smuts*: *TheSanguineYears*, *1870 – 1919*(în continuare, Hancock), pp. 1 – 51.

18. Hancock şi van der Poet, *SelectionsFromtheSmutsPapers*(în continuare, Hancock şi van der Poet), vol. 4, pp. 10 – 16.

19. Clemenceau, p. 141.

20. Public Record Office, CAB 29/12, memorandumul din 3 decembrie

1918.

21. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 2, pp. 23 – 60.

22. Hancock şi van der Poet, vol. 4, p. 34.

23. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 34 – 36.

24. Hancock şi van der Poet, vol. 4, pp. 41 – 42.

25. PWW, vol. 55, p. 266; Tillman, p. 73.

26. Clemenceau, p. 138.

27. Cecil, *GreatExperiment*, pp. 11 – 16; Cecil, *All theWay*, pp. 13 – 18.

28. Cecil, *GreatExperiment*, p. 63; Raffo, „The Anglo-American Preliminary Negotiations for a League of Nations"(în continuare, Raffo), p. 166.

29. PWW, vol. 54, p. 152.

30. FRUS, vol. 3, pp. 176 – 201.

31. PWW, vol. 54, p. 152.

32. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 120 – 121, 124 – 126; Temperley, vol. 6, pp. 434 – 435.

33. PWW, vol. 54, p. 514.

34. Yale University Library, jurnalul lui House, 4 februarie 1919.

35. Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 1, pp. 242 – 243.

36. House şi Seymour, p. 403.

37. Cecil, *GreatExperiment*, pp. 64 – 65.

38. Ministère de la Défense, Clemenceau Papers, 6N72, Conférence de la Paix, memorandumul din 18 decembrie 1918.

39. Yale University Library, jurnalul lui House, 28 aprilie 1919.

40. Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 30.

41. PWW, vol. 54, p. 489.

42. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 256 – 257; Poincaré, p. 283.

43. Willert, p. 152.

44. Egerton, *GreatBritainandtheCreationoftheLeagueofNations*, pp. 134

135.

45. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 209 – 210, 216 – 217.

46. Lansing, *PeaceNegotiations*, p. 49; Widenor, *HenryCabotLodgeandtheSearchforanAmericanForeignPolicy*(în continuare, Widenor), pp. 306 – 307; Steed, vol. 2, p. 282; Cecil, *GreatExperiment*, p. 78; Egerton, *GreatBritainandtheCreationoftheLeagueofNations*, p. 142; Egerton,

„The Lloyd George Government”, pp. 432 – 433; Caliwell, vol. 1, pp. 184, 213.

47. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 195 – 196.

48. House of Lord Record Office, Lloyd George Papers, $F_5/5/28$, Borden către Lloyd George, 23 noiembrie 1918.

49. Brown, vol. 2, pp. 155 – 156; Departament of External Affairs, Ottawa, vol. 2, pp. 58 – 63.

50. C.T. Thompson, pp. 187 – 188; Steed, vol. 2, p. 282.

51. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 209 – 210.

52. Ibid. pp. 216 – 217.

53. *Ibid*., vol. 2, pp. 344 – 346.

54. PWW, vol. 56, pp. 164 – 165.

55. Poincaré, p. 150.

56. PWW, vol. 55, p. 120.

57. Cecil, *GreatExperiment*, p. 72.

58. FRUS, vol. 3, p. 1002.

59. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 279 – 280.

60. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegației Imperiului Britanic, 17 (3 aprilie 1919 p.m.); House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 285; Mayer, pp. 378 – 380.

61. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 656.

62. FRUS, vol. 3, pp. 210 – 215.

63. PWW, vol. 55, pp. 160.

64. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegației Imperiului Britanic, 27 (21 aprilie 1919); Tillman, pp. 280 – 283.

65. Tillman, pp. 287 – 294; Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 337 – 338.

66. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegației Imperiului Britanic, 27 (21 aprilie 1919).

67. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 442 – 450; Walworth, *WoodrowWilson*, vol. 2, pp. 302 – 303.

68. FRUS, vol. 3, pp. 285 – 319; Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 497.

69. Cecil, *AlltheWay*, p. 152.

70. Tillman, p. 133.

CAPITOLUL 8: MANDATELE

1. Scottish Record Office, GD 40, Lothian Papers, 883/2, note de Headiam-Morley, 2 aprilie 1919.

2. Temperley, vol. 3, p. 221.

3. Louis, *GreatBritainandGermany'sLostColonies*, pp. 7 – 9.

4. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 622 – 625; Louis, *GreatBritainandGermanysLostColonies*, p. 119.

5. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 5 (28 ianuarie 1919).

6. C.T. Thompson, p. 160.

7. Poincaré, p. 104.

8. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 192.

9. FRUS, vol. 3, pp. 803 – 804; Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 115 – 116, 501 – 503; Hankey, pp. 143 – 144; Marston, *ThePeaceConferenceof1919*: *OrganisationandProcedure*(în continuare, Marston), pp. 185 – 186.

10. Farwell, pp. 73 – 75; Bodleian Library, Milner Papers, dep. 380/2/8 – 10 şi 380/3/11.

11. FRUS, vol. 3, pp. 722 – 723, 740 – 745.

12. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 71.

13. FRUS, vol. 3, pp. 720 – 722.

14. WJ. Hudson, *BillyHughesînParis*: *TheBirthofAustralianDiplomacy*(în continuare, WJ. Hudson), p. 17; Rowley, *TheAustraliansînGermanNewGuinea*, *1914 – 1921*(în continuare, Rowley), pp. 276 – 279.

15. WJ. Hudson, p. 78.

16. Hiery, *TheNeglectedWar*: *TheGermanSouthPacificandtheInfluenceofWorldWarI*(în continuare, Hiery), pp. 157 – 159.

17. *Ibid*., pp. 177, 206.

18. C.T. Thompson, pp. 159 – 161.

19. National Library of Australia, Eggleston Papers, 423/6/58 – 92, jurnal privat despre Conferinţa de Pace, 29 ianuarie 1919.

20. FRUS, vol. 3, pp. 759 – 763.

21. *Ibid*., *p*. 768.

22. *Ibid*., pp. 743, 765 – 766.

23. PWW, vol. 54, p. 308.

24. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 297.

25. FRUS, vol. 3, p. 771.

26. Roskill, p. 53; Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 4 (27 ianuarie 1919); D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 538; Yale University Library, jurnalul lui House, 27 ianuarie 1919.

27. Yale University Library, jurnalul lui House, 29 ianuarie 1919; Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 109.

28. Garran, p. 265.

29. Borden, p. 908.

30. Sharp, *VersaillesSettlement*, p. 162.

31. Borden, p. 906.

32. Riddell, *IntimateDiary*, pp. 16 – 18; Fitzhardinge, „Hughes and the Treaty of Versailles", pp. 136 – 137.

33. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 299.

34. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 542; National Archives of Canada, jurnalul lui Borden, 30 ianuarie 1919; Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 37.

35. National Library of Australia, Eggleston Papers, 423/6/8 – 31, „The Paris Peace Conference".

36. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 542 – 546; FRUS, vol. 3, pp. 797 – 802.

37. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, pp. 106 – 107.

38. Lewis, *WE. B. Dubois*: *BiographyofaRace*, *1868 – 1919*, pp. 574 – 576, 577 – 578.

39. National Archives of Australia, Borden Papers, vol. 431, dosarul 5; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 28/3/34, Hughes către Milner, 3 mai 1919; F 28/3/35 şi F 28/3/37, Hughes către Lloyd George, 9 mai 1919; F36/4/10, Allen către Massey, 15 mai 1919; F36/4/15, Massey către Milner, 15 mai 1919.

40. *Guardian Weekly*, 4 iulie 1993; 11 iulie 1993; 4 noiembrie 1999.

41. Bodleian Library, Milner Papers, 390, Costa către Clemenceau, 4 mai 1919.

42. Louis, *GreatBritainandGermany'sLostColonies*, pp. 151 – 152.

43. FRUS, vol. 5, p. 420.

44. Marks, *InnocentAbroad*, pp. 46 – 47.

45. Louis, *GreatBritainandGermany'sLostColonies*, pp. 64 – 66.
46. Marks, *InnocentAbroad*, p. 320.

CAPITOLUL 9: IUGOSLAVIA

1. PW, vol. 54, p. 149.
2. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 247.
3. A. Mitrovic, *The1919 – 1920PeaceConferenceînParisandtheJugoslavState*, pp. 207 – 208.
4. Dragnich, *Serbia*, *PasteandYugoslavia*, p. 226.
5. Sforza, *FiftyYears*, pp. 113, 146 – 147.
6. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 802.
7. Banac, *TheNationalQuestion inYugoslavia*: *Origins*, *History*, *Politics*(în continuare, Banac), pp. 158 – 159.
8. Scottish Record Office, Lothian Papers, 925, notele conversaţiei dintre Lloyd George şi Pašić, 15 octombrie 1918.
9. Banac, p. 59.
10. Armstrong, p. 261.
11. Sforza, *FiftyYears*, pp. 8 – 9.
12. Durham, *TwentyYearsofBalkanTangle*(în continuare, Durham), p. 95.
13. Block, „City of the Future", p. 51.
14. Durham, pp. 209, 232 – 233.
15. Lederer, *YugoslaviaatthePeaceConference*: *AStudy* în *Frontiermaking*(în continuare, Lederer), p. 92.
16. Armstrong, p. 364; West, *BlackLambşi GreyFalcon*: *AJourneythroughYugoslavia*(în continuare, West), p. 366.
17. Lederer, p. 86.
18. C.A. Macartney, *HungaryandherSuccessors*, p. 365.
19. Sforza, *FiftyYears*, p. 157.
20. Tanner, *Croaţia*: *ANationForgedînWar*(în continuare, Tanner), p, 125.
21. Albrecht-Carrie, *ItalyattheParisPeaceConference*(în continuare, Albrecht-Carrie), pp. 30 – 31.
22. Tanner, p. 115; Steed, vol. 2, pp. 165 – 166.
23. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 56/2/18; Rennell Rodd către Arthur Balfour, 11 noiembrie 1918.
24. Tanner, p. 116.
25. Dragnich, „Serbian Government", pp. 43 – 44.

26. Steed, vol. 2, pp. 235 – 239.
27. Seton-Watson şi Seton-Watson, pp. 313, 319.
28. Temperley, vol. 4, pp. 202 – 203.
29. Tanner, pp. 119 – 120.
30. FRUS, vol. 12, p. 475.
31. *Ibid*., pp. 487 – 488.
32. B. Jelavich, *HistoryoftheBalkans*(în continuare, B. Jelavich), vol. 2, pp. 150 – 152.
33. Lederer, p. 113.
34. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 88.
35. FRUS, vol. 3, pp. 488, 503.
36. Shotwell, p. 136.
37. Cruttwell, *AHistoryoftheGreatWar*, *1914 – 1918*(în continuare, Cruttwell), p. 235.
38. West, p. 1051.
39. Durham, p. 118.
40. Banac, p. 276.
41. Departament of State, Lansing Papers, vol. 2, p. 123.
42. Calder, *BritainandtheOriginsoftheNewEurope*, p. 232, n. 63.
43. British Museum, Balfour Papers, Add. MS 49744, jurnalul lordului Derby, 16 noiembrie 1918, p. 161.
44. Lederer, capitolele 4 şi 5, *passim*.
45. *Ibid*., p. 165.
46. FRUS, vol. 4, pp. 45 – 53.
47. Seton-Watson şi Seton-Watson, p. 150.
48. House şi Seymour, p. 142.
49. Dockrill şi Goold, *PeacewithoutPromise*: *BritainandthePeaceConferences*, *1919 – 1923*(în continuare, Dockrill şi Goold), pp. 89 – 92.
50. House, *IntimatePapers*, vol. 3, p. 333.

CAPITOLUL 10: ROMÂNIA

1. FRUS, vol. 1, pp. 265 – 266.
2. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 227.
3. FRUS, vol. 3, pp. 813 – 815.
4. Callimachi, *YesterdayWasMine*(în continuare, Callimachi), p. 266.
5. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 248.

6. Spector, pp. 18 – 19.
7. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 102, n. 90.
8. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 254.
9. FRUS, vol. 3, pp. 818 – 834.
10. *Ibid*., p. 854.
11. *Ibid*?. 827.
12. *Ibid*., *pp*. 850 – 851.
13. Wolff, *TheBalkansin ourTime*, (în continuare, Wolff), p. 36.
14. Dillon, *TheInsideStoryofthePeaceConference*(în continuare, Dillon), pp. 215, 237.
15. Callimachi, pp. 56 – 58.
16. Gregory, *OntheEdgeofDiplomacy*: *RamblesandReflections*, *1902 – 1928*(în continuare, Gregory), pp. 52 – 53, 122.
17. Cruttwell, p. 293; Callimachi, p. 49.
18. Seymour, pp. 97 – 98.
19. Lederer, p. 100.
20. Spector, p. 230.
21. Anderson, *TheEasternQuestion*, *1774 – 1923*: *AStudy* în *InternationalRelations*(în continuare, Anderson), p. 332, n. 2.
22. Rattigan, *DiversionsofaDiplomat*, p. 192.
23. Cruttwell, p. 295.
24. Spector, pp. 44, notele 96 şi 97.
25. FRUS, vol. 2, p. 844.
26. Lederer, p. 142.
27. Spector, p. 89.
28. FRUS, vol. 3, pp. 851 – 854.
29 – Dockrill şi Goold, p. 93.
30. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 269.
31. Marston, p. 117.
32. Macartney, *HungaryandherSuccessors*, pp. 380 – 390, 393 – 394.
33. Seymour, p. 241.
34. *Ibid*., *p*. 158.
35. Tihany, „The Baranya Republic and the Treaty of Trianon", pp. 297 – 320.
36. Seymour, pp. 173, 268; Spector, p. 125.

37. Yale University Library, House Papers, 2/570, 26 aprilie 1919, notele unei conversaţii cu Brătianu; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, pp. 169 – 171; Spector, p. 72.

38. Pakula, *QueenofRumania*(în continuare, Pakula), p. 274.

39. Callimachi, p. 98.

40. Wolff, p. 127.

41. Pakula, p. 276.

42. British Museum, Balfour Papers, Add. MS 49744, corespondenţă, pp. 267 – 268.

43. Yale University Library, jurnalul lui House, 8 martie 1919.

44. British Museum, Balfour Papers, Add. MS 49744, corespondenţa, 267 – 268.

45. F. Stevenson, p. 171.

46. Spector, p. 112, n. 46.

47. Pakula, p. 285.

48. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 455.

49. Pakula, p. 287.

50. Macartney, *HungaryandherSuccessors*, pp. 404, 410 – 425.

CAPITOLUL 11: BULGARIA

1. FRUS, vol. 4, pp. 717 – 718, 749 – 751.

2. Dockrill şi Goold, pp. 94 – 95.

3. Wolff, p. 41.

4. Roosevelt, p. 382.

5. Constant, *FoxyFerdinand*: *TsarofBulgaria*, p. 187.

6. Petsalis-Diomidis, *GreeceattheParisPeaceConference*(*1919*)(în continuare, Petsalis-Diomidis), p. 160, n. 29; Groueff, *CrownofThoms*(în continuare, Groueff), p. 59.

7. Dockrill şi Goold, p. 95.

8. Fitzherbert, *TheManWhoWasGreenmantle*: *ABiographyofAubreyHerberten* continuare, Fitzherbert), p. 235.

9. Respington, p. 356.

10. Groueff, p. 68.

11. *Ibid*., *p*. 75.

12. *Ibid*., *pp*. 61, 68, 78.

13. Petsalis-Diomidis, p. 87.

14. Vezi, de exemplu, Ekmecic, „Serbian War Aims", p. 20; Lederer, p. 125.

15. Petsalis-Diomidis, p. 167.
16. FRUS, vol. 2, p. 254.
17. *Ibid*., pp. 246 – 247.
18. *Ibid*., *p*. *249*.
19. Genov, *BulgariaandtheTreatyofNeuilly*(în continuare, Genov), p. 20.
20. Temperley, vol. 4, p. 450.
21. Genov, p. 33.
22. Ibid. *p*. 31.
23. Spector, p. 72; FRUS, vol. 2, pp. 264 – 266.
24. FRUS, vol. 8, p. 84.
25. Genov, pp. 25, 49.
26. Temperley, vol. 4, pp. 412 – 415.
27. Bowman, *TheReconstructionofPoland*, *1914 – 1923*, pp. 163 – 164; Groueff, p. 65.
28. Petsalis-Diomidis, p. 264.
29. Groueff, p. 100; Crampton, *AShortHistoryof* Modern *Bulgaria*, pp. 96
98.
30. B. Jelavich, vol. 2, p. 255.
CAPITOLUL 12: PAUZA SOLSTIŢIULUI DE IARNĂ
1. PWW, vol. 55, pp. 152 – 153.
2. *Ibid*., p. 480.
3. Shotwell, pp. 108, 153 – 155, 167; Cecil, *GreatExperiment*, p. 69; Seymour, pp. 152 – 157; H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 104 – 108, 257.
4. Churchill Collège, Hankey Papers, 4/11, Hankey către Esher, 10 februarie 1919; Scottish Record Office, Lothian Papers, 1240, Kerr către Lloyd George, 3 martie 1919.
5. Yale University Library, jurnalul lui House, 24 februarie 1919; 25 februarie 1919; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 52/3/11, Derby către Lloyd George, 14 martie 1919.
6. Silverman, pp. 20 – 39.
7. PWW, vol. 54, p. 235; Villard, p. 389; Klotz, *Delaguerre* à la *paix*: *souvenirsetdocuments*(în continuare, Klotz), p. 105; Hardinge, p. 231; National Archives of Canada, Biggar Papers, scrisoarea din 20 martie 1919; Shotwell, p. 157.

8. PWW, vol. 55, pp. 1, 41, 153.
9. *Ibid*., vol. 56, pp. 86 – 87.
10. Shotwell, pp. 136, 187; Seymour, p. 161; E. Howard, p. 301.
11. Temperley, vol. 1, pp. 243 – 244.
12. Hugessen, *DiplomatînPeaceandWar*(în continuare, Hugessen), p. 22.
13. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 142; A.L. Kennedy, *OldDiplomacyandNew*, p. 364.
14. Glyn, *EleanorGlyn*(în continuare, Glyn), pp. 256 – 257; Fromkin, *TimeoftheAmericans*, pp. 225 – 227.
15. F. Lloyd George, p. 155.
16. Maxwell, pp. 133, 136.
17. *Ibid*„p. 136.
18. Seymour, p. 144; Churchill Collège, Hankey Papers, 3/24 3 – 29, 18 ianuarie 1919.
19. Villard, pp. 398 – 399; Glynn, p. 245.
20. Mee, *TheEndofOrder*: *Versailles* 1919 (în continuare, Mee), p. 106; National Archives of Canada, Biggar Papers, scrisoarea din 26 ianuarie 1919.
21. PWW, vol. 57, pp. 502 – 503.
22. Maxwell, *PS*. *VP*: *ElsaMaxwellsOwnStory*(în continuare, Maxwell), p. 142.
23. Huddleston, *Peace-making atParis*, pp. 113 – 114.
24. F. Stevenson, p. 172.
25. Maxwell, pp. 137 – 138, 162; Villard, p. 454; Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 287.
26. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 25 ianuarie 1919.
27. Hugessen, p. 25.
28. Armstrong, p. 71.
29. F. Lloyd George, p. 149.
30. E. Howard, p. 308; Dillon, p. 31.
31. F. Stevenson, p. 175.
32. Seymour, p. 138.
33. Shotwell, pp. 189 – 190.
34. White, p. 556.

35. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 21 aprilie 1919; Shotwell, pp. 234 – 239, 270 – 293, 280; Seymour, pp. 195 – 200.

36. Lansing, *PeaceNegotiations*, p. 107; Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 42; Beers, p. 149; White, p. 566; PWW, vol. 57, p. 141.

37. Hankey, capitolul 9; Seymour, p. 169.

38. H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 175 – 176 [traducerea aparţine autoarei].

39. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 133 – 135; C.T. Thompson, p. 218; F. Stevenson, p. 172.

40. Scottish Record Office, Lothian Papers, 771, Lloyd George către Kerr, 19 februarie 1919.

41. Mee, p. 101; Respington, p. 189; Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 138 – 143; Poincaré, pp. 167, 177; PWW, vol. 57, p. 332; Steed, vol. 2, p. 325.

42. Jones, vol. 1, p. 76.

43. Rowland, pp. 507 – 509; Jones, vol. 1, p. 79.

44. Nordholt, pp. 317 – 321.

45. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, pp. 182 – 183; Widenor, pp. 283 – 287.

46. Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 59; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 264; PWW, vol. 55, p. 410; Nordholt, pp. 322 – 323; Yale University Library, Auchincloss Papers, 002 – 029, Wilson către House, 4 martie 1919.

47. Ambrosius, *WoodrowWilsonandtheAmericanDiplomaticTradition*: *TheTreatyFightînPerspective*, pp. 93 – 96; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 256.

CAPITOLUL 13: PEDEAPSA ŞI PREVENIREA

1. Rudin, p. 370.

2. Ministère des Affaires Étrangères, paAP 42, lucrările lui Paul Cambon, vol. 68, raportul interviului dintre Paul Cambon şi Lloyd George, 12 noiembrie 1918.

3. Steed, vol. 2, p. 252.

4. French, „«Had We Known How Bad Things Were în Germany, We Might Have Got Stiffer Terms»: Great Britain and the German Armistice”, p. 79 şi *passim*.

5. Schwabe, *WoodrowWilson*, *RevolutionaryGermany*, p. 156.

6. Vezi, de exemplu, FRUS, vol. 3, pp. 705 – 714, 895 – 925.

7. FRUS, vol. 3, p. 978.

8. *Ibid*., pp. 903, 950.

9. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/147/3/4, note aparţinând lui Foch, Bliss, Wilson şi Díaz, 9 aprilie 1919.

10. St Antony's College, Oxford, Malcolm papers, 1/12, jurnal, intrări din datele de 20, 21, respectiv 25 aprilie 1919.

11. P. Mantoux, vol. 2, pp. 493 – 500.

12. F. Lloyd George, p. 162.

13. FRUS, vol. 3, pp. 933 – 934.

14. Temperley, vol. 1, p. 321.

15. FRUS, vol. 3, p. 904.

16. Ibid. pp. 904 – 905; PWW, vol. 55, p. 161; Keynes, *TwoMemoirs*, pp. 61 – 62.

17. Epstein, *MatthiasErzbergerandtheDilemaofGermanDemocracy*(în continuare, Epstein), pp. 293 – 294; Temperley, vol. 1, pp. 313 – 317; Marks, „Smoke and Mirrors", p. 352, n. 62.

18. FRUS, vol. 4, pp. 274 – 293.

19. PWW, vol. 53, p. 708.

20. Fried, p. 324.

21. Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, p. 51.

22. J.C.G. Rohl, *TheKaiserandhisCourt*(în continuare, Rohl), capitolul 1.

23. K. Rose, *KingGeorgeV*(în continuare, Rose), p. 229.

24. Rowland, pp. 463, 466 – 469.

25 – Caliwell, vol. 2, p. 149.

26. Rose, p. 231; Lentin, *LloydGeorge*, p. 29; J. Campbell, pp. 449 – 459; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/1 17/1/3, notele Cabinetului Imperial de Război, 37 (20 noiembrie 1918).

27. Goldstein, *WiningthePeace*, p. 224.

28. P. Mantoux, vol. 1, pp. 189, 193.

29. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 215, n. 51.

30. House şi Seymour, pp. 231 – 258.

31. P. Mantoux, vol. 1, p. 110.

32. House şi Seymour, p. 251.
33. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. II.
34. Aldovrandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 92.
35. Rohl, pp. 210 – 211.
36. Eyck, *AHistoryoftheWeimarRepublic*(în continuare, Eyck), vol. I, pp. 187 – 188.

CAPITOLUL 14: ÎNGENUNCHEREA GERMANIEI

1. Tillman, pp. 164 – 165; Reynolds, p. 121.
2. FRUS, vol. 3, p. 930.
3. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F23/4/39, Hankey către Lloyd George, 19 martie 1919.
4. Seymour, p. 159.
5. Riddell, *IntimateDiary*, p. 190.
6. Yale University Library, jurnalul lui House, 24 ianuarie 1919.
7. PWW, vol. 53, p. 410; Library of Congress, caietele Baker, 21 martie 1919.
8. FRUS, vol. 3, p. 905.
9. Guiral, p. 291.
10. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 265.
11. Yale University Library, jurnalul lui House, 14 aprilie 1919.
12. Liddell Hart, *Foch*: *TheManofOrléans*(în continuare, Liddell Hart), p. 413.
13. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 65, 90 – 91.
14. Scottish Record Office, Lothian Papers, 1214/1.
15. Ribot, p. 256.
16. Vezi, de exemplu, FRUS, vol. 3, pp. 704 – 714.
17. PWW, vol. 54, pp. 178, 275, 301 – 302.
18. Lowry, *Armistice1918*, pp. 20 – 22; Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, pp. 48 – 49, 86 – 87; FRUS, vol. 3, pp. 896 – 908, 970 – 979.
19. FRUS, vol. 3, pp. 901, 972.
20. *Ibid*., pp. 900, 905 – 906.
21.7W, p.903.
22. *Ibid*., pp. 970 – 979.
23. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F23/4/22, Hankey către Lloyd George, 23 februarie 1919.
24. FRUS, vol. 4, p. 186.

25. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F$_3$/4/15, Balfour către Lloyd George, 5 martie 1919.

26. FRUS, vol. 4, pp. 213 – 230.

27. F. Palmer, p. 375.

28. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/147/1, „notele unei întrevederi între Clemenceau, colonelul House şi mine, 7 martie 1919"; Caliwell, vol. 2, p. 173.

29. FRUS, vol. 4, pp. 69 – 71.

30. Keiger, p. 258.

31. British Museum, Balfour Papers, 49744/184 – 190, 14 decembrie 1918, Derby către Balfour, 14 decembrie 1918; Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 191.

32. Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, pp. 86 – 87.

33. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 387 – 389; Tardieu, p. 146.

34. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F$_3$/4/2, Foch către Lord Robert Cecil, 8 ianuarie 1919.

35. Caliwell, vol. 2, p. 153.

36. Liddell Han, p. 411.

37. McCrum, „French Rhineland Policy at the Paris Peace Conference, 1919"(în continuare, McCrum), p. 631.

38. *Ibid*., pp. 629 – 630; J.C. King, *FochversusClemenceau*: *FranceandGermanClismemberment*, *1918 – 1919*(în continuare, J.C. King), p. 80.

39. McCrum, p. 631.

40. J.C. King, p. 41.

41. McCrum, pp. 628 – 632.

42. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 23 februarie 1919; Scottish Record Office, Lothian Papers, 1229/2, memorandumul Hankey, 22 februarie 1919; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 89/2/29, Kerr către Lloyd George, 22 februarie 1919.

43. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 52/2/52, Derby către Balfour, 14 decembrie 1918.

44. Keiger, pp. 251, 256 – 257.

45. J.C. King, capitolul 1.

46. Yale University Library, jurnalul lui House, 9 februarie 1919.

47. Scott, p. 372.

48. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 60/2/42, notele unui interviu cu preşedintele, 23 ianuarie 1918; F/147/1, „notele unei întrevederi între Clemenceau, colonelul House şi mine, 7 martie 1919".

49. Nelson, *LandandPower*: *BritishandAlliedPolicyonGermany'sFrontiers1916 – 19*(în continuare, Nelson), p. 113 [traducerea aparţine autoarei].

50. McCrum, p. 626, n. 10.

51. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 386.

52. Tardieu, p. 171; Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 118;

D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 398 – 399.

53. Duroselle, p. 748.

54. Scottish Record Office, Lothian Papers, 1217, Lloyd George către Kerr, 12 februarie 1919.

55. Churchill Collège, Hankey Papers, 1/5 jurnal, 27 august 1918; PWW, vol. 56, p. 86.

56. PWW, vol. 55, p. 462; Nelson, pp. 204 – 205.

57. Seymour, p. 226.

58. Tardieu, pp. 147 – 167.

59. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 396.

60. PWW, vol. 55, p. 480.

61. Nelson, p. 209.

62. Scottish Record Office, Lothian Papers, 1174, notele unei conversaţii din 11 martie 1919.

63. PWW, vol. 55, p. 499.

64. *Ibid*., p. 488.

65. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 247 – 248; PWW, vol. 55, pp. 152 – 153.

66. PWW, vol. 55, p. 530; Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 204.

67. Caliwell, vol. 2, p. 174.

68. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 601 – 603.

69. FRUS, vol. 4, p. 249.

70. PWW, vol. 55, p. 522; Marder, *FromtheDreadnoughttoScapaFlow*: *TheRoyalNavyin theFisherEra*, *1904 – 1919*(în continuare, Marder), vol. 5, p. 251.

71. FRUS, vol. 4, p. 224.

72. Ibid. pp. 224 – 225.

73. Marder, vol. 5, p. 254.

74. House Papers, Yale University Library, seria 1/10 0293, Grey către House, 3 iunie 1919.

75. Scottish Record Office, Lothian Papers, 65/49 – 54, note despre Helgoland, 14 aprilie 1919.

76. Marder, vol. 5, p. 254.

77. FRUS, vol. 4, p. 365.

78. P. Mantoux, vol. 1, pp. 252 – 256.

79. FRUS, vol. 3, p. 475.

80. Marder, pp. 257 – 262.

81. Dingman, *Powerin thePacific*: *TheOriginofNavalArmsLimitations*.

1914 – *1922*(în continuare, Dingman), p. 84.

82. P. Mantoux, vol. 1, p. 377.

83. PWW, vol. 55, pp. 515 – 521; vol. 57, p. 92.

84. *Ibid*., vol. 55, p. 458; Marder, vol. 5, pp. 263 – 264; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/147/1, „notele unei întrevederi între Clemenceau, colonelul House şi mine, 7 martie 1919".

85. PWW, vol. 57, p. 91.

86. Marder, vol. 5, pp. 228 – 230.

87. PWW, vol. 56, p. 338.

88. Marder, vol. 5, pp. 231 – 234.

89. PWW, vol. 56, pp. 518 – 519.

90. Marder, vol. 5, p. 269.

CAPITOLUL 15: STABILIREA NOTEI DE PLATĂ

1. House şi Seymour, p. 259.

2. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 34 (1 iunie 1919, p.m.).

3. Vezi, de exemplu, Schuker, *AmericanReparations9**, Marks, „Reparations Reconsidered"; Marks, „The Myths of Reparations".

4. Keynes, *EconomicConséquences*, pp. 41 – 45

5. Skidelsky, *JohnMaynardKeynes*: *ABiography*(în continuare, Skidelsky), vol. 1, p. 389.

6. Keynes, *EconomicConséquences*, p. 36.

7. Keynes, *TwoMemoirs*, p. 20.

8. Keynes, *EconomicConséquences*, p. 7.

9. Skidelsky, vol. 1, pp. 384 – 391.

10. Burnett, *ReparationattheParisPeaceConferencefromtheStandpointoftheAmerican Delegation*(în continuare, Burnett), vol. 1, pp. 1011 – 1014.

11. Silverman, p. 145, şi capitolul 5, *passim**, Schuker, *TheEndofFrenchPredominance*, p. 9.

12. Burnett, vol. 1, p. 1018.

13. Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, pp. 1 – 10; Ministères des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 59, „Conditions de la Paix: Notes et études sur les conditions de la paix à obtenir et les clauzes à insérer dans les traités de paix à signer. Résumé des voeux et avis du Bureau d'Études Économiques".

14. Duchêne, *JeanMonnet*: *TheFirstStatesmanofIndependence*, p. 40.

15. PWW, vol. 54, p. 196.

16. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F6/6/49, Cecil către Lloyd George, 31 mai 1919, şi F89/2/35, Kerr către Lloyd George, 28 februarie 1919; D. Lloyd George, *TruthaboutReparationsandWarDebts*, capitolul 9.

17. PWW, vol. 54, p. 494.

18. *Ibid*., 431; House şi Seymour, p. 484; Silverman, pp. 32 – 35.

19. M. Kent, *TheGreatPowersandtheEndoftheOttomanEmpire*(în continuare, Kent), pp. 40 – 43.

20. Rowland, p. 494.

21. C.T. Thompson, p. 236.

22. Yale University Library, jurnalul lui House, 21 februarie 1919.

23. Burnett, vol. 1, pp. 31 – 32.

24. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 13 (13 martie 1919).

25. Baruch, *TheMakingoftheReparationandEconomicSectionsoftheTreaty*, pp. 5 – 7.

26. Burnett, vol. 1, p. 34.
27. Hardach, *TheFirstWorldWar*, 7974 – 1918, pp. 156 – 160.
28. Schuker, *American„Reparations"*, p. 20.
29. Burnett, vol. 1, p. 33.
30. *Ibid*., p. 514.
31. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegației Imperiului Britanic, 33 (1 iunie 1919, a.m.).
32. Burnett, vol. 1, pp. 4 – 8, 21.
33. B. Kent, *TheSpoilsof war*: *ThePolitics*, *Economics*, *andDiplomacyofReparations*, *1918 – 1932*(în continuare, B. Kent), p. 69.
34. Bunselmeyer, *TheCostof war*, *1914 – 1919*: *BritishEconomicWarAimsandtheOriginsofReparation*(în continuare, Bunselmeyer), p. 174, n. 9.
35. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, Minuta delegaților Imperiului Britanic, 33 (1 iunie 1919, a.m.).
36. Silverman, p. 39.
37. Burnett, vol. 1, p. 61.
38. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/45/9/25, Smuts către Lloyd George, 4 decembrie 1918; F45/9/29, Smuts către Lloyd George, 26 martie 1919; F 45/9/33, Smuts către Lloyd George, 5 mai 1919.
39. Hancock, pp. 539 – 541.
40. Burnett, vol. 1, p. 777.
41. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/117/1/3, Imperial War Cabinet, 1918, nota 38 (26 noiembrie 1918).
42. W.S. Wallace, *TheMemoirsofTheRt*. *Hon*. *SirGeorgeFoster*, *PC*. *G*. *C.M.G*. (în continuare, W.S. Wallace), pp. 193 – 195.
43. Lentin, „Lord Cunliffe", pp. 50 – 86, 52, n. 12.
44. Headiam-Morley, p. 180; H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 350.
45. Seymour, p. 276.
46. Lentin, „Lord Cunliffe", p. 52, n. 12.
47. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 474.
48. Burnett, vol. 1, 711; Yale University Library, jurnalul lui House, 24 martie 1919, 4 aprilie 1919.
49. Burnett, vol. 1, pp. 43 – 44.
50. Lentin, „Lord Cunliffe", pp. 50 – 86.

51. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/213/5/6, Lamont către Wiseman, n.d.

52. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 34 (1 iunie 1919, p.m.); Riddell, *IntimateDiary*, p. 31; Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, pp. 48 – 51.

53. British Museum, Balfour Papers, 49744/258 – 263, notele conversaţiei dintre Briand şi Lloyd George, 18 martie 1919.

54. Yale University Library, jurnalul lui House, 6 martie 1919.

55. PWW, vol. 56, p. 285.

56. Bunselmeyer, p. 141.

57. *Ibid*., pp. 129 – 133; Pugh, *LloydGeorge*, p. 128.

58. F. Stevenson, p. 180; Rowland, p. 490.

59. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F28/2/16, Hughes către Lloyd George, 10 decembrie 1918.

60. A.J.P. Taylor, *TheTroublemakers*, p. 159.

61. Yale University Library, jurnalul lui House, 28 aprilie 1919; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 473.

62. Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, pp. 41 – 42.

63. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 218; Riddell, *IntimateDiary*, p. 38.

64. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 498.

65. FRUS, vol. 13, p. 205.

66. Keynes, *TwoMemoirs*, p. 61.

67. Noble, pp. 201 – 205; Trachtenberg, *Reparation in* World *Politics*. pp. 42 – 43.

68. Poincaré, p. 286; PWW, vol. 56, p. 502; vol. 59, p. 314.

69. Noble, pp. 186 – 193, 195.

70. FRUS, vol. 3, p. 976; Trachtenberg, *Reparation in* World *Politics*, p. 43; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 441 444.

71. Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, p. 42, n. 49.

72. Tardieu, *Truth*, p. 290.

73. Trachtenberg, *Reparation inWorldPolitics*, pp. 55, 64 – 66, 71; capitolul 2, *passim*.

74. Ibid. pp. 35 – 36.

75. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/89/2/37, Kerr către Lloyd George, 2 martie 1919; Scottish Record Office, Lothian Papers, 1236, Kerr către Lloyd George, 1 martie 1919.

76. Burnett, vol. 1, p. 59.

77. PWW, vol. 56, p. 501.

78. FRUS, vol. 6, p. 796.

79. Vezi articolul 234 şi anexa 1, Tratatul de la Versailles.

80. Guhin, *JohnFosterDulles*: *AStatesmanandhisTimes*, pp. 30 – 32.

81. P. Mantoux, vol. 1, p. 147.

82. *Ibid*., *p*. 106.

CAPITOLUL 16: IMPAS CU PRIVIRE LA CONDIŢIILE PĂCII CU GERMANIA

1. Yale University Library, jurnalul lui House, 12 martie 1919.

2. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 203.

3. PWW, vol. 56, p. 62.

4. Tardieu, pp. 176 – 178.

5. *Ibid*., *pp*. 178 – 182.

6. PWW, vol. 56, p. 81.

7. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 3/4/19, Balfour către Lloyd George, 18 martie 1919.

8. Tardieu, p. 182; Nelson, pp. 232 – 240.

9. Riddell, *IntimateDiary*, p. 41.

10. Temperley, vol. 2, p. 178.

11. Headiam-Morley, p. 33.

12. Caliwell, vol. 2, p. 176.

13. Hankey, pp. 98, 101.

14. F. Stevenson, p. 174.

15. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 404 – 416.

16. P. Mantoux, vol. 1, p. 31.

17. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 416.

18. Tardieu, p. 443.

19. Nelson, p. 227.

20. PWW, vol. 56, pp. 247, 444.

21. P. Mantoux, vol. 1, pp. 33 – 34.

22. /¿¿¿, p.88.

23. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 202.
24. PWW, vol. 56, p. 312.
25. *Ibid*., pp. 347 – 354; P. Mantoux, vol. 1, pp. 49 – 68; Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 195, 205; Library of Congress, caietele Baker, 1 aprilie 1919.
26. Caliwell, vol. 2, p. 180.
27. Shotwell, p. 255.
28. National Archive of Canada, Biggar Papers, scrisoare din 7 aprilie 1919.
29. C.T. Thompson, p. 287; Noble, p. 315.
30. Library of Congress, caietele Baker, 3 aprilie 1919; PWW, vol. 56, p. 408.
31. PWW, vol. 56, p. 408.
32. *Ibid*., *p*. 540.
33. Noble, pp. 315 – 316.
34. Caliwell, vol. 2, p. 180.
35. F. Stevenson, p. 178.
36. PWW, vol. 57, pp. 50 – 51, 63.
37. Noble, p. 322.
38. C.T. Thompson, p. 291.
39. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 217.
40. Noble, pp. 324 – 328.
41. PW, vol. 57, p. 99.
42. Liddell Hart, pp. 420 – 423; Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 226 – 231.
43. Keiger, pp. 258 – 262; Poincaré, pp. 315 – 324.
44. Riddell, *IntimateDiary*, p. 45.
45. C.T. Thompson, p. 288.
46. *Ibid*…*232*.
47. PW, vol. 57, pp. 99 – 101.
48. *Ibid*., pp. 99 – 101, 146.
49. Yale University Library, jurnalul lui House, 12 aprilie 1919.
50. *Ibid*., 14 aprilie 1919; Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 15 aprilie 1919; Schuker, „The Rhineland Question", pp. 302 – 304.
51. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 220 – 221.

52. Yale University Library, jurnalul lui House, 15 aprilie 1919; Noble, pp. 331 – 332.

53. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 427; Schuker, „The Rhineland Question", p. 304.

54. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 245.

55. /¿¿¿, p.221.

56. Ribot, p. 274.

57. Keiger, p. 262.

58. Watson, p. 361.

CAPITOLUL 17: POLONIA RENÀSCUTÀ

1. Davies, *God'sPlayground*, vol. 2, p. 122 şi capitolul 3, *passim*.

2. Zamoyski, *Paderewski*(în continuare, Zamoyski), p. 178.

3. Jedrezejewicz, *Piłsudski*: *ALifeforPoland*, pp. 4 – 10.

4. Davies, *GodsPlayground*, vol. 2, p. 385.

5. Roszkowski, „The Reconstruction of the Government and State Apparatus in the Second Polish Republic", p. 158.

6. E. Howard, p. 342, n. 1.

7. Shotwell, p. 305.

8. Wandycz, *LandsofPartitionedPoland*, pp. 291 – 293; Davies, *God'sPlayground*, pp. 52 – 53.

9. Gregory, p. 170.

10. Davies, *WhiteEagle*, *RedStar*, p. 62.

11. Wandycz, *LandsofPartitionedPoland*, pp. 340 – 341.

12. Scottish Record Office, Lothian Papers, 879/1, Esmé Howard, 17 februarie 1919.

13. Landau, pp. 146 – 147.

14. Kessler, p. 23.

15. Wandycz, „Dmowski's Policy", pp. 119 – 120.

16. Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, pp. 55 – 57.

17. Wandycz, „Dmowski's Policy", p. 118; Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, p. 54.

18. FRUS, vol. 12, p. 370.

19. Cienciala şi Komarnicki, *FromVersaillestoLocarno*: *KeystoPolishForeignPolicy1919 – 1925*(în continuare, Cienciala şi Komarnicki), pp. 91 – 92.

20. Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, p. 121, n. 163.

21. Latawski, „Roman Dmowski, the Polish Question, and Western Opinion.

1915 – 1918: The Case of Britain", pp. 4 – 7; Headiam-Morley, p. XXVIII.

22. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 131.

23. Duroselle, p. 814.

24. Wandycz, *TheUnitedStatesandPoland*, p. 109.

25. Gerson, *WoodrowWilsonandtheRebirthofPoland*, *1914 – 1920*: *AStudy in theInfluenceonAmericanPolicyofMinorityGroupsofForeignOrigin*(în continuare, Gerson), pp. 62 – 63.

26. P. Mantoux, vol. 1, p. 108.

27. Komarnicki, *RebirthofthePolishRepublic*: *A* Study in the *DiplomaticHistoryofEurope*, *1914 – 1920*(în continuare, Komarnicki), pp. 253 – 259; Gerson, p. 102 – 103.

28. E. Howard, p. 339.

29. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 332.

30. Komarnicki, p. 145.

31. Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, pp. 80 – 81.

32. Gerson, pp. 105 – 106.

33. Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, pp. 131 – 134.

34. FRUS, vol. 3, pp. 670 – 675.

35. Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, pp. 231 – 233.

36. FRUS, vol. 3, pp. 772 – 782.

37. Churchill Collège, Hankey Papers, 3/24, Hankey către Adeline Hankey, 29 ianuarie 1919; Lundgreen-Nielsen, „Aspects of American Policy", p. 100, n. 21; Ministère des Affaires Étrangères, Tardieu Papers, 356, „Conférence de la Paix 1919: Pologne: Problèmes politiques et économiques (notes, correspondances), Décembre 1918-Octobre 1919".

38. Library of Congress, Bliss Papers, cutia nr. 244, jurnal, 1 ianuarie 1919.

39. House şi Seymour, p. 70.

40. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, pp. 118 – 120.

41. P. Mantoux, vol. 2, p. 150; FRUS, vol. 3, pp. 672 – 673.

42. FRUS, vol. 3, pp. 673 – 674.

43. House şi Seymour, p. 72.

44. Temperley, vol. 6, p. 220.

45. Nelson, pp. 147 – 151, 152 – 154; Wandycz, *FranceandherEasternAllies*, pp. 34 – 37; House şi Seymour, p. 71.

46. FRUS, vol. 4, pp. 414 – 419.

47. Komarnicki, pp. 319 – 349; Davies, JJoyd George and Poland, 1919 – 20", pp. 132 – 133; Wandycz, „Dmowski's Policy", pp. 123 – 124.

48. F. Stevenson, p. 38; E Lloyd George, p. 153.

49. Scottish Record Office, Lothian Papers, 911/2, Kerr către Horace Rumbold, 15 februarie 1919.

50. P. Mantoux, vol. 1, pp. 33 – 34.

51. PWW, vol. 56, p. 313.

52. Tillman, pp. 207 – 209; Headiam-Morley, pp. 169 – 171; P. Mantoux, vol. 1, pp. 105 – 109.

53. P. Mantoux, vol. 1, p. 201; Nelson, pp. 187 – 191.

54. P. Mantoux, vol. 1, p. 233.

55. *Ibid*., *ip*. 118.

56. Cienciala şi Komarnicki, pp. 106 – 110.

57. Weinberg, *ForeignPolicy*, pp. 13 – 14.

58. House şi Seymour, p. 80; FRUS, vol. 6, pp. 833 – 835; St Antony's College, Malcolm Papers, 1/12, jurnal, 8 mai 1919.

59. Riddell, *IntimateDiary*, pp. 83 – 84.

60. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 33 (1 iunie 1919, a.m.).

61. PWW, vol. 60, p. 20.

62. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 34 (1 iunie 1919, p.m.).

63. P. Mantoux, vol. 2, pp. 278 – 286.

64. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, pp. 304 – 305.

65. P. Mantoux, vol. 2, pp. 389 – 392.

66. *Ibid*., p. 312.

67. EG. Campbell, pp. 361 – 385.

68. E. Howard, p. 333.

69. Temperley, vol. 6, p. 297.

70. Bennett, *CowansWar*: *TheStoryofBritishNavalOper*ations *in theBaltic*, *1918 – 1920*(în continuare, Bennett), p. 77.

71. *Ibid*., *pp*. 70 – 71.

72. *Ibid*., *p*. 83.
73. FRUS, vol. 4, p. 592.
74. Waite, *VanguardofNazism*: *TheFreeCorpsMovement* în *PostwarGermany1918 – 1923*(în continuare, Waite), pp. 97 – 98.
75. Ibid. pp. 101 – 102.
76. *Ibid*., *pp*. 111 – 115.
77. P. Mantoux, vol. 1, p. 258.
78. Waite, p. 120.
79. P. Mantoux, vol. 2, p. 550.
80. Waite, pp. 123 – 130.
81. Cienciala şi Komarnicki, p. 116.
82. Lieven, pp. 52 – 53; Cienciala Komamicki, p. 114.
83. Cienciala şi Komamicki, pp. 122, 126.
84. Lieven, p. 60.
85. P. Mantoux, vol. 2, p. 309.
86. Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, pp. 206, 291 – 298.
87. FRUS, vol. 3, p. 782; Wandycz, *UnitedStatesandPoland*, pp. 138 – 139.
88. FRUS, vol. 6, pp. 199 – 200.
89. P. Mantoux, vol. 2, pp. 143 – 147.
90. *Ibid*., vol. 1, p. 44.
91. Lundgreen-Nielsen, *PolishProblem*, pp. 222 – 223, 279 – 288.
92. FRUS, vol. 6, p. 199.
93. FRUS, vol. 4, p. 410.
94. *Ibid*., vol. 6, p. 198.
95. Scottish Record Office, Lothian Papers, 911/2, Kerr către Rumbold, 15 decembrie 1919.
96. Cienciala şi Komamicki, pp. 165 – 173.
97. Gilbert, *Rumbold*, pp. 186; Carton de Wiart, *HappyOdyssey: TheMemoirsofLieutenant-GeneralSirAdrianCartondeWiart*(în continuare, Carton de Wiart), pp. 112 – 114.
98. Dziewanowski, *JosephPiłsudski*: *AEuropeanFederalist*, *1918 – 1922*(în continuare, Dziewanowski), p. 202.
99. *Ibid*?? 190 – 191.
100. Carton de Wiart, p. 96.
101. Davies, *God'sPlayground*, vol. 2, p. 396.
102. Gilbert, *Rumbold*, p. 206.

103. Wandycz, *FranceandherEasternAllies*, pp. 154 – 156.
104. Scott, p. 386.
105. Dziewanowski, p. 305.
106. Davies, *God'sPlayground*, vol. 2, p. 397.
107. Carton de Wiart, pp. 106 – 107; Gilbert, *Rumbold*, pp. 209 – 210, 216.
108. Zamoyski, pp. 204 – 210.

CAPITOLUL 18: CEHII ŞI SLOVACII

1. FRUS, vol. 12, p. 236.
2. House şi Seymour, p. 94.
3. E Lloyd George, p. 152; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 941 – 942.
4. Hovi, pp. 109 – 111.
5. Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 344 (Tehécoslovaquie), Les Frontières de la Tehécoslovaquie, 22 februarie 1919.
6. Zinner, „The Diplomacy of Eduard Beneš"(în continuare, Zinner), vol. 1, pp. 100 – 104; Laroche, pp. 39 – 40; Zeman, pp. 156 – 158.
7. Zeman, pp. 84 – 85; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, pp. 151 – 152.
8. Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 299, Beneš către Pichon, 7 noiembrie 1918; British Museum, Balfour Papers, 184 – 190, Derby către Balfour, 14 decembrie 1918.
9. Perman, *TheShapingoftheczechoslovakState*: *ADiplomaticHistoryoftheBoundariesofCzechoslovakia*(în continuare, Perman), pp. 35 – 40; Zinner, pp. 102 – 103.
10. Zeman, pp. 21 – 22.
11. *Ibid*., pp. 43 – 44, 50 – 59.
12. Steed, vol. 2, p. 100.
13. Zeman, p. 117.
14. Mamatey, pp. 316 – 17, 342 – 343.
15. *Ibid*., pp. 282 – 284.
16. Masaryk, p. 208.
17. Zeman, pp. 110 – 112; Mamatey, pp. 285 – 286.
18. Mamatey, p. 317.
19. Perman, p. 70.

20. Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 299, „Travaux préparatoires de la conférence, politiques des petites nations alliées", notă primită de la Edvard Beneš, pe data de 3 noiembrie 1918; Perman, pp. 73 – 75.

21. Perman, pp. 126 – 130.

22. FRUS, vol. 3, pp. 877 – 887.

23. *Ibid*., 886 – 887.

24. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 940.

25. Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 299, „Travaux préparatoires de la conférence, politiques des petites nations alliées", Beneš către Pichon, 7 noiembrie 1918:

26. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 931.

27. Seymour, pp. 155 – 156.

28. FRUS, vol. 3, pp. 877 – 887.

29. *Ibid*., vol. 12, p. 273.

30. House şi Seymour, p. 97; Seymour, p. 176; H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 272 – 273; Laroche, pp. 81 – 82.

31. Seymour, p. 176.

32. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 280.

33. FRUS, vol. 4, pp. 543 – 546.

34. Mamatey, p. 307; Perman, pp. 162 – 163.

35. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 941.

36. Perman, p. 132.

37. Mamatey, p. 306.

38. FRUS, vol. 3, p. 402; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 937 – 938; Headiam-Morley, p. XXVI; Seton-Watson şi Seton-Watson, pp. 367 – 368.

39. Perman, pp. 178 – 179.

40. Rothschild, pp. 76 – 84.

41. Sayer, *TheCoastsofBohemia*: *AczechHistory*(în continuare, Sayer), pp. 150 – 151, 169 – 179.

42. Perman, pp. 220 – 221.

43. P. Mantoux, vol. 2, pp. 378 – 380.

44. Perman, pp. 222 – 223.

45. P. Mantoux, vol. 2, pp. 351.

46. Komarnicki, p. 356; Temperley, vol. 4, pp. 350 – 351.

47. FRUS, vol. 3, pp. 777, 881 – 883; vol. 8, pp. 118 – 124.

48. *Ibid*., vol. 4, p. 608.
49. Temperley, vol. 4, p. 355.
50. FRUS, vol. 12, pp. 318 – 322.
51. *Ibid*?. *517*.
52. Temperley, vol. 4, p. 357.
53. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 25.
54. FRUS, vol. 3, pp. 782 – 784.
55. E. Howard, p. 305.
56. P. Mantoux, vol. 1, p. 234.
57. Wandycz, *FranceandherEasternAllies*, pp. 93 – 94.
58. FRUS, vol. 4, pp. 327 – 330.
59. *Ibid*., pp. 608 – 612.
60. House şi Seymour, pp. 82 – 83.
61. Vezi Davies, *WhiteEagle*, *RedStar*, p. 182.
62. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 945.
63. W.V. Wallace, *„czechs andSlovaks"*(în continuare, W.V. Wallace), pp. 55 – 57; Sayer, pp. 172 – 175.
64. FRUS, vol. 12, pp. 238, 345 – 346, 349.
65. Scottish Record Office, Lothian Papers, 68/1 – 23, Memorandum privitor la poziţia Ungariei de E. Ashmead-Bartlett, 7 iunie 1919.
66. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, pp. 156 – 164.
67. W.V. Wallace, pp. 58 – 59.

CAPITOLUL 19. AUSTRIA

1. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 300.
2. P. Mantoux, vol. 2, p. 231.
3. Almond şi Lutz (editori), *TheTreatyofSt. Germain*: *ADocumentaryHistoryofitsTerritorialandPoliticalClauzes*(în continuare, Almond Lutz), pp. 62 – 63.
4. Hediam-Morley, pp. 126 – 130; P. Mantoux, vol. 2, pp. 228 – 231; FRUS, vol. 6, pp. 26 – 30.
5. Coolidge şi Lord, *ArchibaldCaryCoolidge*(în continuare, Coolidge şi Lord), p. 200.
6. House şi Seymour, p. 109.
7. P. Mantoux, vol. 2, p. 229.
8. Almond şi Lutz, p. 226.
9. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 291.

10. Duroselle, pp. 809 – 812.

11. Schüller, *UnterhändlerdesVertrauens*: *ausdennachgelassenenSchriftenvonSektions chefDr. RichardSchüller*(în continuare, Schüller), pp. 234 – 235.

12. FRUS, vol. 12, p. 309.

13. Almond şi Lutz, p. 88.

14. FRUS, vol. 4, pp. 775 – 777; vol. 2, pp. 254 – 256.

15. Ashmead-Bartlett, pp. 20 – 26, 30 – 31; FRUS, vol. 12, pp. 228 – 232, 285 – 289; H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 293 – 294; E. Taylor, pp. 366 – 367.

16. FRUS, vol. 12, pp. 228.

17. Almond şi Lutz, p. 92.

18. FRUS, vol. 12, pp. 286, 305 – 307.

19. Almond Lutz, p. 109.

20. FRUS, vol. 12, p. 290.

21. Mantoux, vol. 1, pp. 428 – 429; FRUS, vol. 5, pp. 368 – 369; Hankey, p. 137.

22. Allize, *MamissionàVienne*(în continuare, Allize), p. 48; Schüller, p. 228.

23. Allize, p. 135.

24. Stadler, *BirthoftheAustrianRepublic*, pp. 41 – 42.

25. Allize, p. 138; Beadon, *SomeMemoriesofthePeaceConference*(în continuare, Beadon), p. 200.

26. Allize, pp. 138, 142 – 143; Schüller, pp. 232 – 233; PWW, vol. 60, p. 19.

27. P. Mantoux, vol. 2, pp. 230, 236, 239.

28. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 943.

29. Schüller, pp. 234 – 235.

30. Stadler, *BirthoftheAustrianRepublic*, pp. 62 – 69; FRUS, vol. 12, pp. 231, 240 – 244, 263.

31. Stadler, *BirthoftheAustrianRepublic*, pp. 70 – 71.

32. FRUS, vol. 12, pp. 278 – 279; Bauer, pp. 110 – 111.

33. House, *IntimatePapers*, vol. 4, 335.

34. Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 60, Conditions de la Paix, memorandum din 25 octombrie 1918; Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 95.

35. Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 87; Bauer, p. 116.

36. P. Mantoux, vol. 1, p. 34.
37. Stadler, *BirthoftheAustrianRepublic*, p. 73.
38. Mantoux, vol. 1, pp. 459 – 460; Nelson, pp. 309 – 311; FRUS, vol. 12, pp. 278 – 9.
39. Temperley, vol. 4, p. 393.
40. Headiam-Morley, p. 147.
41. Hankey, p. 160; Marston, pp. 208 – 209; Beadon, p. 201.
42. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 356.
43. P. Mantoux, vol. 2, p. 6.
44. *Ibid*., pp. 470 – 471; FRUS, vol. 7, pp. 173 – 174; Dockrill şi Goold, p. 113.
45 – Almond şi Lutz, p. 64.
46. Schüller, p. 236.
47. Stadler, *BirthoftheAustrianRepublic*, p. 48; E. Howard, p. 382.
48. Schuller, pp. 237 – 242.
49. FRUS, vol. 12, pp. 501 – 510.
50. *Ibid*., *p*. 505.
51. Steed, vol. 2, p. 333.
52. Lederer, p. 223.
53. Seymour, p. 250; Laroche, p. 77.
54. Wolff, pp. 155 – 156.
55. Lederer, p. 297.
56. FRUS, vol. 12, pp. 600 – 601.
57. Temperley, vol. 4, pp. 382 – 385.
58. Stadler, *BirthoftheAustrianRepublic*, pp. 136 – 141.

CAPITOLUL 20: UN G ARIA

1. Shotwell, p. 225.
2. May, vol. 2, capitolul 15.
3. P. Mantoux, vol. 1, p. 49.
4. Karolyi, *MemoirsofMichaelKarolyi*: *FaithwithoutIllusion*(în continuare, Karolyi), pp. 24 – 25.
5. Paloczi-Horvath, *TheUndefeated*(în continuare, Paloczi-Horvath), capitolele 1 – 3; Jaszi, *TheDissolutionoftheHabsburgMonarchy*(în continuare, Jaszi), pp. 220 – 239.
6. Karolyi, pp. 20 – 25; Mitchell, p. 59.

7. Windisch-Grätz, *MyAdventuresandMisadventures*(în continuare, Windisch-Grätz), p. 48.

8. Karolyi, pp. 31 – 32; Windisch-Grätz, p. 102.

9. FRUS, vol. 12, pp. 380 – 382.

10. P. Mantoux, vol. 1, p. 97; Ashmead-Bartlett, p. 201.

11. Ministère des Affaires Étrangères, Jules Cambon Papers, dosarul 88; Scottish Record Office, Lothian Papers, 3 – 18, Stephen Barezy către Lloyd George, 21 decembrie 1918.

12. Barcsay, *TheKarolyiRevolution inHungaryOctober1918-March1919*(în continuare, Barcsay), pp. 293 – 294.

13. FRUS, vol. 12, pp. 234, 372 – 377, 380 – 383, 387 – 388.

14. Pastor, *HungarybetweenWilsonandLenin*: *TheHungarianRevolutionof1918 – 1919 andtheBigThree*(în continuare, Pastor), pp. 50 – 51.

15. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 127.

16. Azan, pp. 231 – 232.

17. Karolyi, pp. 146 – 147.

18. FRUS, vol. 3, p. 845.

19. Macartney, *HungaryandherSuccessors*, pp. *T7G-T71*.

20. FRUS, vol. 3, pp. 848 – 851.

21. Barcsay, p. 298.

22. Deak, *HungaryattheParisPeaceConference*: *TheDiplomaticHistoryoftheTreatyofTrianon*(în continuare, Deak), pp. 46 – 48.

23. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 920.

24. Pastor, pp. 131 – 132; FRUS, vol. 12, pp. 395, 405, 408 – 410.

25. Ministère des Affaires Étrangères, Jules Cambon Papers, dosarul 88, „Documents relatifs à l'Autriche allemande et à la Hongrie".

26. Barcsay, p. 304, n. 1.

27. Karolyi, pp. 146 – 147.

28. FRUS, vol. 4, p. 158.

29. *Ibid*., vol. 12, pp. 414 – 416.

30. Tökes, „Béla Kun: the Man and the Revolutionary"(în continuare, Tökes), pp. 170 – 176; Borsanyi, *TheLifeofCommunistRevolutionaryBéla Kun*(în continuare, Borsanyi), capitolul 2.

31. Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 124.

32. Vermes, „The October Revolution in Hungary: From Karolyi to Kun”(în continuare, Vermes), pp. 53 – 54.

33. FRUS, vol. 12, pp. 416 – 417.

34. P. Mantoux, vol. 1, pp. 11 – 15.

35. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 406; Mantoux, 1, 11 – 15, 75 – 76.

36. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 293; Churchill Collège, Cambridge. Leeper Papers, 3/88, Allen Leeper către Rex Leeper, 10 aprilie 1919; F. Stevenson, *LloydGeorge*, p. 179; Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 75.

37. Karolyi, p. 160.

38. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 298.

39. *Ibid*?. 304.

40. Bonsai, *UnfinishedBusiness*, pp. 78, 141; FRUS, vol. 5, pp. 41 – 43; Hancock, pp. 518 – 519.

41. Ashmead-Bartlett, pp. 101, 123, 134.

42. Karolyi, pp. 159, 163; FRUS, vol. 12, pp. 440 – 441.

43. Deutscher, *ThePropheta Armed*: *Trotsky*: *1879 – 1921*(în continuare, Deutscher), p. 434.

44. Ormos, „The Hungarian Soviet Republic and Intervention by the Entente”(în continuare, Ormos), vol. 6, pp. 132 – 135.

45. Ashmead-Bartlett, pp. 162 – 171.

46. *Ibid*., pp. 125 – 127; Sakmyster, *HungarysAdmiral*, pp. 18 – 19.

47. Eckelt, *passim*.

48. Deak, p. 78; Armstrong, p. 73.

49. P. Mantoux, vol. 2, pp. 349 – 350, 375 – 382; Armstrong, p. 79, n. 115.

50. P. Mantoux, vol. 2, p. 352.

51. Ormos, pp. 142 – 143; Mayer, p. 781.

52. Deak, p. 78.

53. Scottish Record Office, Lothian Papers, 68/1 – 23, Memorandum cu privire la poziţia Ungariei de E. Ashmead-Bartlett, 7 iunie 1919; Churchill Collège, Leeper Papers 3/8, Allen Leeper către Rex Leeper, 10 aprilie

1919.

54. P. Mantoux, vol. 1, p. 386.

55. Ashmead-Bartlett, pp. 200 – 202.
56. P. Mantoux, vol. 2, p. 376.
57. Spector, pp. 136 – 137.
58. P. Mantoux, vol. 2, p. 362, n. 1.
59. FRUS, vol. 6, p. 133; P. Mantoux, vol. 2, p. 338 – 339.
60. P. Mantoux, vol. 2, p. 354.
61. FRUS, vol. 6, pp. 411 – 416.
62. Palmer, *Bliss*, p. 399.
63. P. Mantoux, vol. 2, p. 420.
64. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/89/3/2, Memorandumul lui Balfour, 2 iulie 1919.
65. Tökes, pp. 202 – 203.
66. Deak, pp. 112 – 128.
67. Bandholtz, *AnUndiplomaticDiarybytheAmericanMemberoftheInter-AlliedMilitaryMissiontoHungary1910 – 1920*, pp. 303 – 304.
68. *Ibid*., pp. 26 – 28, 42 – 43, 70 – 71, 76, 90, 107.
69. Spector, pp. 197 – 219.
70. Apponyi, *TheMemoirsofCountApponyi*(în continuare, Apponyi), p. 256.
71. Apponyi, *passim**, Karolyi, pp. 44 – 45.
72. Apponyi, p. 253.
73. Laroche, p. 99.
74. Deak, pp. 539 – 549; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 962 – 970.
75. Apponyi, p. 270.
76. Deak, p. 210.
77. *Ibid*., pp. 253 – 277; Adam, pp. 148 – 155.
78. Deak, pp. 214 – 215; 238 – 242.
79. *Ibid*., pp. 239.
80. *Ibid*., pp. 251 – 252; Temperley, vol. 4, p. 421.
81. Sakmyster, „Great Britain", p. 125.
82. Hoensch, *AHistoryofModernHungary*, *1867 – 1986*(în continuare, Hoensch), pp. 103 – 104.
83. Sakmyster, *HungarysAdmiral*, pp. 74 – 76.

CAPITOLUL 21: CONSILIUL CELOR PATRU

1. PW, vol. 58, p. 275.

2. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 179; Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 407.

3. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 131; Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 178 – 179; Tardieu, p. 100; Steed, vol. 2, p. 298.

4. Marston, p. 166; E. Howard, p. 279; Tardieu, p. 102.

5. National Archives of Canada, Borden Papers, 428/9; Dillon, p. 123; Cambon, p. 318.

6. Marston, pp. 168 – 169; P. Mantoux, vol. 1, pp. XIII-XVII.

7. PWW, vol. 59, pp. 419 – 420; Riddell, *IntimateDiary*, p. 55; P. Mantoux, vol. 2, p. 358; Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 53; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 228.

8. P. Mantoux, vol. 1, pp. 80 – 99; vol. 2, pp. 193203; Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 31 martie 1919; Library of Congress, caietele Baker, 31 martie 1919; PWW, vol. 56, p. 436; National Archives of Canada, Borden Papers, C1864, jurnal, 31 martie 1919; E Stevenson, p. 267; Poincaré, p. 292; Riddell, *IntimateDiary*, pp. 40 – 41; Noble, pp. 316 – 322.

9 – F. Lloyd George, p. 165; Riddell, *IntimateDiary*, pp. 168 – 169.

10. PWW, vol. 57, pp. 276; vol. 60, p. 197; vol. 61, p. 112, n. 1; Library of Congress, însemnările lui Baker, 17 mai 1919; Hecksher, *WoodrowWilson*(în continuare, Hecksher), pp. 555 – 556.

11. Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, p. 390.

12. Marston, pp. 182 – 183, 185 – 186; Hankey, pp. 134 – 138, 143 – 144.

13. Library of Congress, caietele Baker, 17 mai 1919; Marks, *InnocentAbroad*, pp. 197 – 199.

14. Marks, *InnocentAbroad*, pp. 170 – 7.

15. PWW, vol. 59, p. 247; Riddell, *IntimateDiary*, p. 43; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 3/4/21, Hardinge către Balfour, 4 aprilie 1919.

16. Marks, *InnocentAbroad*, pp. 93 – 95; PWW, vol. 61, p. 375.

17. Marks, *InnocentAbroad*, pp. 9 – 11, 149 – 151.

18. *Ibid*., pp. 144 – 146; Temperley, vol. 2, pp. 190 – 191; Nelson, pp. 312 – 318.

19. P. Mantoux, vol. 1, pp. 135 – 138; Marks, *InnocentAbroad*, pp. 183 – 205.

20. Library of Congress, caietele Baker, 30 aprilie 1919.

CAPITOLUL 22: DEZERTAREA ITALIEI

1. E Stevenson, pp. 181 – 182.

2. Roskill, vol. 2, p. 8.

3. Churchill Collège, Hankey Papers, 3/25, scrisoare către soţie, 23 aprilie 1919.

4. Scott, p. 386.

5. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 13 mai 1919.

6. H. Nicolson, *Curzon*, p. 106, n. 1.

7. Albrecht-Carrié, p. 82.

8. Vivarelli, *Storiadelleoriginidelfascismo*(în continuare, Vivarelli), vol. 1, 382 – 383.

9. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 819.

10. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 15 aprilie 1919; 003 – 0031, House către Wilson, 27 februarie 1919.

11. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 253.

12. Sforza, „Sonnino", p. 724.

13. Saladino, „În Search of Sidney Sonnino"(în continuare, Saladino), p. 623.

14. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 369.

15. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. *TT7*, n. 1; Vivarelli, pp. 84

85.

16. FRUS, vol. 1, pp. 422 – 423.

17. British Museum, Balfour Papers, 49734/186 – 192.

18. Duroselle, pp. 782 – 784.

19. Respington, p. 13.

20. British Museum, Balfour Papers, 49744/123 – 128, Derby către Balfour, 15 noiembrie 1918.

21. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 768 – 769.

22. British Museum, Balfour Papers, 49744/161 – 163, Derby către Balfour, 21 noiembrie 1918.

23. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 794.

24. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 117.

25. Vivarelli, vol. 1, p. 386.
26. Lederer, pp. 72 – 73.
27. *Ibid*., pp. 71 – 75.
28. Vezi Zivojinovic, capitolele 8 – 10.
29. FRUS, vol. 1, pp. 475 – 487.
30. Baerlein, *TheBirthofYugoslavia*(în continuare, Baerlein), vol. 2, pp. 49, 75, 80, 141.
31. *Ibid*., vol. 1, p. 87; Zivojinovic, pp. 230 – 231.
32. FRUS, vol. 1, pp. 472 – 473; Mamatey, p. 315.
33. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 250.
34. Ministère de la Defense, Clemenceau Papers, 6N72, notele unei întâlniri între aliaţi, 2 decembrie 1918.
35. Zivojinovic, p. 275, n. 26.
36. Library of Congress, jurnalul lui Beer, 30 martie 1919.
37. Albrecht-Carrié, pp. 80, 90 – 94.
38. P. Mantoux, vol. 1, p. 293; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 102.
39. Mamatey, pp. 361 – 362.
40. Yale University Library, jurnalul lui House, 15 noiembrie 1918.
41. Vivarelli, vol. 1, pp. 398 – 399.
42. Orlando, p. 388.
43. Mamatey, p. 199.
44. Baker, *LifeandLetters*, vol. 7, p. 513.
45. British Museum, Balfour Papers, 49744/ 217 – 219, Derby către Balfour, 22 decembrie 1918.
46. PWW, vol. 53, p. 621.
47. Vivarelli, vol. 1, p. 386, n. 107.
48. Library of Congress, caietele Baker, 19 mai 1919.
49. PWW, vol. 54, p. 50.
50. Lovin, *ASchoolforDiplomats*: *TheParisPeaceConferenceof\9V*)(în continuare, Lovin), p. *XJ*.
51. Hunter Miller, *MyDiary*, vol. 1, p. 55.
52. Lovin, pp. 33 – 34.
53. Seton-Watson, *Italy*, p. 532, n. 1.
54. Orlando, p. 387.
55. Headiam-Morley, p. 16.

56. Rodd, *SocialandDiplomaticMemories*(în continuare, Rodd), vol. 3, p. 377; Mamatey, p. 118.

57. Steed, vol. 2, p. 273.

58. Orlando, p. 356.

59. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 806.

60. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 30.

61. Clemenceau, p. 140; Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 277, n. 1; Orlando, p. 360.

62. Duroselle, p. 787.

63. Orlando, p. 370.

64. Duroselle, p. 788.

65. Albrecht-Carrie, pp. 370 – 387.

66. Hess, „Italy and Africa: Colonial Ambitions in the First World War"(în continuare, Hess), pp. 105 – 126.

67. Seton-Watson, *Italy*, p. 534; Bodleian Library, Milner Papers, 389, întrevederea unui Consiliu Colonial, 15, respectiv 19 mai 1919; Milner către Lloyd George, 16 mai 1919.

68. Temperley, vol. 4, p. 281.

69. *Ibid*?. 283.

70. Albrecht-Carrie, p. 375.

71. *Ibid*?? 81, 85.

72. Yale University Library, jurnalul lui House, 10 martie 1919.

73. Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 2, p. 146; Library of Congress, Baker Papers, caiet, 28 mai 1919.

74. Alcock, „Trentino and Tyrol: From Austrian Crownland to European Region", pp. 71 – 73, 79 – 81.

75. Albrecht-Carrie, p. 379.

76. FRUS, vol. I, p. 478.

77. Zivojinovic, p. 231, n. 49.

78. Hoover, p. 106.

79. Zivojinovic, capitolul 9.

80. Albrecht-Carrié, pp. 107 – 108; Steed, vol. 2, pp. 280 – 281, Yale University Library, House Papers, séria III, cutia 201, 2/566.

81. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 172.

82. Orlando, pp. 482 – 483.

83. Ministère de la Défense, Clemenceau Papers, 6N75, copia unui tratat, 13 iunie 1919.

84. Orlando, pp. 386 – 387.

85. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/23/4/22, Hankey către Lloyd George, 23 februarie 1919.

86. Balfour Papers, British Museum, 49752 (vol. 2), „The Problem of Italy and Turkey în Anatolia", 16 mai 1919.

87. Yale University Library, House Papers, séria III, cutia 201, 2/567.

88. Mayer, pp. 219 – 220.

89. Baerlein, vol. 1, p. 62.

90. Ledeen, *TheFirstDuce*: *D'AnnunzioatFiume*(în continuare, Ledeen), p. 28.

91. FRUS, vol. I, p. 449.

92. *Ibid*., p. 462.

93. Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 2, p. 135.

94. Yale University Library, jurnalul lui House, 3 aprilie 1919.

95. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 441.

96. Woodhouse, *GabrieleD'Annunzio*: *DefiantArchangel*(în continuare, Woodhouse), p. 321; Mayer, p. 222.

97. Albrecht-Carrié, p. 116; Vivarelli, vol. 1, p. 391, n. 120.

98. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 214.

99. P. Mantoux, vol. 1, pp. 243 – 244.

100. Yale University Library, jurnalul lui House, 15 aprilie 1919.

101. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, pp. 101, 117.

102. Albrecht-Carrié, p. 129.

103. Library of Congress, caietele Baker, 7 aprilie 1919.

104. Yale University Library, jurnalul lui House, 15 aprilie 1919.

105. Albrecht-Carrié, pp. 126 – 128, 445 – 447; Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 215.

106. Seton-Watson, *Italy*, p. 532, n. 3.

107. P. Mantoux, vol. 1, p. 288.

108. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, pp. 247 – 248.

109. Albrecht-Carrié, pp. 464 – 465.

110. P. Mantoux, vol. 1, p. 295.

111. ZW., p. 301.

112. Albrecht-Carrié, p. 479.

113. Mayer, pp. 687 – 688.

114. P. Mantoux, vol. 1, pp. 290 – 312; Albrecht-Carrié, pp. 160 – 162.

115. P. Mantoux, vol. 1, p. 306.

116. Hankey, pp. 125 – 126.

117. P. Mantoux, vol. 1, 310.

118. /¿a¿, p. 305.

119. *Ibid*„p. 306.

120. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomática*, pp. 239, 250, 255, 257, 262.

121. Library of Congress, caietele Baker, 25 aprilie 1919; Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 2, p. 129.

122. P. Mantoux, vol. 1, pp. 315 – 317.

123. Riddell, *IntimateDiary*, p. 56.

124. P. Mantoux, vol. 1, p. 308.

125. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomática*, pp. 257 – 265; Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 231.

126. Riddell, *IntimateDiary*, p. 56.

127. Steed, vol. 2, p. 329.

128. Mayer, pp. 701 – 702.

129. Ministère des Affaires Étrangères, Série à Paix, vol. 317, raport transmis de consulul francez de la Torino, 28 aprilie 1919.

130. Baerlein, vol. 1, p. 138.

131. Scottish Record Office, Lothian Papers, 66, pp. 6 – 15; Mayer, pp. 710 – 711.

132. Woodhouse, p. 319.

133. Mayer, pp. 707 – 708.

134. C.T. Thompson, p. 335.

135. Seton-Watson, *Italy*, p. 532, n. 2.

136. C.T. Thompson, *PeaceConferenceDaybyDay*, p. 342.

137. University Microfilms International, Sonnino Papers, pp. 40, 479, 486, 488; Albrecht-Carrié, pp. 153 – 155.

138. Seymour, p. 266.

139. Library of Congress, caietele Baker, 30 mai 1919.

140. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomática*, p. 357.

141. Albrecht-Carrié, p. 168.

142. Library of Congress, caietele Baker, 19 mai 1919.

143. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 106.

144. Seton-Watson, *Italy*, p. 539.
145. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 100.
146. Orlando, p. 484.
147. Baerlein, vol. 1, p. 139.
148. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 56/2/27, Rodd către Lloyd George, 6 mai 1919.
149. Albrecht-Carrié, pp. 167 – 173.
150. Seton-Watson, *Italy*, p. 533.
151. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 33.
152. Orlando, pp. 482 – 483.
153. Vezi Bodleian Library, Milner Papers, 46/2, Rodd către Milner, 30 iunie 1919.
154. Seton-Watson, *Italy*, p. 535.
155. Ledeen, pp. 102 – 103, 148 – 149; Woodhouse, p. 341.
156. Ledeen, pp. 145 – 146.
157. Ibid. pp. 88, 95.
158. *Ibid*., pp. 96 – 97; Seton-Watson, *Italy*, pp. 546 – 547.
159. Ledeen, p. 108.
160. Tillman, pp. 382 – 383.
161. F. Stevenson, p. 192.
162. Temperley, vol. 4, pp. 329 – 330.
163. Seton-Watson, *Italy*, p. 582.
164. Woodhouse, p. 371.
165. *Ibid*., p. 379.
166. Rodd, p. 384.

CAPITOLUL 23: JAPONIA ŞI EGALITATEA RASIALĂ

1. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 239.
2. Nish, *JapaneseForeignPolicy*, pp. 4 – 5.
3. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 337.
4. Temperley, vol. 1, p. 259.
5. Seymour, pp. 177 – 178.
6. Baker, *WhatWilsonDid*, p. 73.
7. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 304.
8. Curry, „Woodrow Wilson, Jan Smuts and the Versailles Settlement”(în continuare, Curry), p. 251.
9. Nish, *JapaneseForeignPolicy*, p. 117.
10. Nish, *AllianceînDecline*, p. 267.

11. Connors, *TheEmperorsAdvisor*: *SaionjiKinmochiandPrewar JapanesePolitics*(în continuare, Connors), pp. 60 – 61.
12. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, pp. 231 – 232.
13. *Ibid*., p. 233.
14. Kumao, *Saionji-HaradaMemoirs*: *FragileVictory*, *PrinceSaionjiandthe1930LondonTreatyIssue*(în continuare, Kumao), pp. 24 – 25; Connors, p. 3.
15. Kumao, pp. 24 – 25; Connors, p. 3.
16. Clemenceau, p. 140.
17. Kumao, pp. 26, 40.
18. *Ibid*?. 38.
19. *Ibid*., pp. 23 – 24, 26, 63.
20. *Cambridge HistoryofJapan*, vol. 6, pp. 386, 433.
21. Connors, pp. 14 – 16.
22. Hunter, *TheEmergenceofModernJapan*, p. 119.
23. Duus, *The riseofModernJapan*, p. 134.
24. Connors, pp. 15, 18 – 19, 22, 109 – 110.
25. Yamagata Aritomo, citat în Nish, *AllianceînDecline*, p. 255.
26. Nish, *AllianceînDecline*, pp. 127 – 131.
27. *Cambridge HistoryofJapan*, vol. 6, p. 279.
28. Curry, p. 197.
29. Nish, *AllianceînDecline*, pp. 258 – 259.
30. Nish, *JapaneseForeignPolicy*, p. 282.
31. Chi, *ChinaDiplomacy*, p. 86.
32. Dingman, p. 57.
33. Nish, *AllianceînDecline*, p. 217.
34. La Fargue, *ChinaandtheWorldWar*(în continuare, La Fargue), p. 46.
35. Dingman, p. 76.
36. *Ibid*., p. 43.
37. Neu, *TheTroubledEncounter*: *TheUnitedStatesandJapan*, pp. 128 – 129, 131 – 132.
38. *Ibid*. p. 127; Chi, „Ts'a o Ju-lin", p. 103; M.D. Kennedy, pp. 41, 44.
39. Dingman, p. 58.
40. Nish, *AllianceînDecline*, p. 196.

41. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. III; FRUS, vol. 3, p. 506.

42. Nish, *AllianceînDecline*, pp. 227, n. 48, 232.

43. *Ibid*., $.*267*.

44. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 141, 191; Nish, *AllianceînDecline*, p. 267.

45. Curry, pp. 137 – 138.

46. Beers, p. 70; Curry, pp. 131 – 132.

47. Hunter Miller, *MyDiary*, vol. 1, p. 100.

48. FRUS, vol. 3, pp. 739 – 740.

49. Geddes, „The Mandate for Yap", pp. 32 – 37; P. Mantoux, vol. 1, p. 312.

50. Fifield, „Disposal of the Carolines", pp. 472 – 479.

51. Nish, *AllianceînDecline*, p. 172.

52. Lauren, „Human Rights în History: Diplomacy and Racial Equality at the Paris Peace Conference"(în continuare, Lauren), pp. 260 – 261.

53. FRUS, vol. I, p. 494.

54. Kawamura, „Wilsonian Idealism and Japanese Claims at the Paris Peace Conference"(în continuare, Kawamura), pp. 51 – 52.

55. Yale University Library, jurnalul lui House, 4 februarie 1919.

56. Scottish Record Office, Lothian Papers, 37 – 40, note dictate luni, 10 februarie 1919; Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 183 – 184; Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 33.

57. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 2, pp. 323 – 325; Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 33; FRUS, vol. 3, pp. 224 – 225.

58. Lauren, p. 268.

59. PWW, vol. 55, p. 489; Scottish Record Office, Lothian Papers, 37 – 40, note dictate luni, 10 februarie 1919; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 636.

60. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, p. 336.

61. Hunter Miller, *MyDiary*, vol. 1, p. 100.

62. Link, *Wilson*: *TheNewFreedom*, pp. 243 – 254.

63. Snelling, „Peacemaking, 1919: Australia, New Zealand and the British Empire Delegation at Versailles", p. 23; W.J. Hudson, pp. 55 – 57.

64. National Library of Australia, Hughes Papers, seria 24/2, dosarul 11, 1538/24/902.

65. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 6/6/29, Cecil către Lloyd George, 15 aprilie 1919.

66. Ministère de la Défense, Clemenceau Papers, 6N74, Société des Nations, scrisoarea din 18 aprilie 1919.

67. Nish, *AllianceînDecline*, p. 271; W.J. Hudson, p. 57; Garran, *ProspertheCommonwealth*, p. 265; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 6/6/29, Cecil către Lloyd George, 15 aprilie 1919; National Archives of Canada, Christie Papers, vol. 5, dosarul 16; jurnalul lui Borden, 31 martie 1919; Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, minutele delegaţiei Imperiului Britanic, 29 (28 aprilie 1919).

68. Bonsai, *UnfinishedBusiness*, p. 154.

69. Yale University Library, jurnalul lui House, 13 februarie 1919.

70. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 313.

71. Yale University Library, jurnalul lui Auchincloss, 10 aprilie 1919.

72. Hunter Miller, *DraftingoftheCovenant*, vol. 1, pp. 461 – 466.

73. Lauren, pp. 274 – 275.

74. FRUS, vol. 3, p. 291.

75. P. Mantoux, vol. 1, p. 314.

CAPITOLUL 24: UN PUMNAL ÎNDREPTAT SPRE INIMA CHINEI

1. Keegan, „From Chancery to Cloister: The Chinese Diplomat Who Became a Benedictine Monk"(în continuare, Keegan), p. 173.

2. Schrecker, *ImperialismandChineseNationalism*; *Germany* în *Shantung*(în continuare, Schrecker), p. 217.

3. *Ibid*., *pp*. 215 – 216, 231.

4. *Ibid*., p. 217.

5. *Ibid*., pp. 168 – 203.

6. *Ibid*., p. 247.

7. Chi, *ChinaDiplomacy*, p. 26; Schrecker, p. 248.

8. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 25.

9. Connors, p. 110.

10. Nish, *AllianceînDecline*, pp. 158 – 159.

11. Curry, pp. 127 – 128.

12. Nish, *JapaneseForeignPolicy*, p. 116.
13. *Ibid*., *p*. *286*.
14. Chow, *TheMayFourthMovement*: *IntellectualRevolu*tion in *ModernChina*(în continuare, Chow), p. 87.
15 – Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 187.
16. Chi, *ChinaDiplomacy*, p. 25.
17. Nish, *AllianceînDecline*, pp. 156, 193.
18. Citat în Louis, *BritishStrategy*, p. 19.
19. Curry, pp. 127, 182, 253 – 254; Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 141.
20. Curry, p. 155.
21. Beers, pp. 109, 121.
22. *Ibid*?? 149, 154.
23. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 134.
24. Curry, p. 15.
25.7W., p.30.
26. Pugach, *PaulS*. *Reinsch*: *OpenDoorDiplomatînAction*, p. 241.
27. *Ibid*., *p*. 261.
28. Curry, p. 194.
29. Clemenceau, p. 140.
30. Shotwell, p. 161.
31. W. King, *ChinaatthePeaceConference*, p. 3.
32. Shotwell, pp. 136 – 137.
33. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 230 – 231.
34. Beers, p. 153.
35. Shotwell, pp. 136 – 137; Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 191 – 194.
36. Chu, *V.K*. *WellingtonKoo*: *ACaseStudyofChinasDiplomatandDiplomacyofNationalism*, *1912 – 1966*(în continuare, Chu), p. 15.
37. La Fargue, p. 178; W. King, *ChinaatthePeaceConference*, p. 2.
38. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 140, 144; Chow, p. 86.
39. Vezi Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 144; Chow, p. 86.
40. Curry, p. 251.
41. Chow, p. 86.

42. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 237.
43. Chu, p. 30, n. 66.
44. W. King, *ChinaatthePeaceConference*, p. 26.
45. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 126, n. 55.
46. *Ibid*., pp. 124 – 125.
47. W. King, *ChinaatthePeaceConference*, p. 5.
48. *Ibid*., pp. 10 – 11; Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 130 – 131.
49. W. King, *ChinaatthePeaceConference*, pp. 9 – 10.
50. *Ibid*., *p. 7*.
51. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 197 – 198; Shotwell, p. 151; Kawamura, p. 50.
52. Vezi Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 143 – 155.
53. Keegan, p. 178.
54. W. King, *ChinaatthePeaceConference*, p. 12.
55. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 142.
56. *Ibid*., p. 141.
57. Curry, p. 267; Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 243; PWW, vol. 57, pp. 582 – 583.
58. Hankey, p. 131.
59. Curry, p. 265.
60. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 247 – 249; Curry, p. 268;
P. Mantoux, vol. I, pp. 319 – 328.
61. P. Mantoux, vol. 1, p. 330; La Fargue, p. 217.
62. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 253; W. King, *ChinaatthePeaceConference*, p. 21; P. Mantoux, vol. 1, pp. 329 – 336.
63. Hankey, p. 132.
64. P. Mantoux, vol. 1, pp. 334 – 336; La Fargue, p. 218.
65. Library of Congress, caietele Baker, 25 aprilie 1919; Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 268.
66. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 235.
67. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 260.
68. Curry, p. 274; Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 267 – 271.
69. PWW, vol. 57, p. 583.
70. Shotwell, p. 196, n. 1; Kawamura, pp. 523 – 524.

71. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 269 – 270; Curry, pp. 275 – 276; P. Mantoux, vol. 1, 399 – 401.

72. Library of Congress, caietele Baker, 25 aprilie 1919.

73. Beers, p. 160.

74. La Fargue, p. 231.

75. Curry, p. 277.

76. Keegan, p. 178.

77. La Fargue, p. 222; Floto, p. 233; Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 298 – 301; Curry, pp. 272, 279; Beers, p. 158.

78. PWW, vol. 58, p. 244.

79. Library of Congress, caietele Baker, 30 aprilie 1919; Heckscher, p. 567.

80. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 277 – 279; Heckscher, p. 567.

81. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 279 – 280; P. Mantoux, vol.

1, pp. 425 – 427.

82. Chow, p. 90.

83. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, pp. 242 – 243.

84. Curry, p. 28.

85. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 287; Curry, p. 280.

86. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 244.

87. Chow, p. 90.

88. *Ibid*?. 101.

89. /¿¿¿, p. 93.

90. Schwarcz, *TheChineseEnlightenment*: *IntellectualsandtheLegacyoftheMayFourthMovementof1919*(în continuare, Schwarcz), pp. 14, 18, 22.

91. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 303.

92. Schwarcz, p. 12.

93. *Ibid*., pp. 15 – 22; Chow, p. 189.

94. Spence, p. 294.

95. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 243.

96. Chi, „Tsao Ju-lin", p. 181, n. 138.

97. Nish, *JapaneseForeignPolicy*, p. 123.

98. Curry, p. 282.

99. Nish, *JapaneseForeignpolicy*, pp. 287 – 288.
100. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, pp. 346 – 347.
101. Griswold, p. 327.
102. Nish, *JapaneseForeignPolicy*, p. 138.
103. Chu, p. 80.
104. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 300; Beers, p. 26.
105. Fifield, *WoodrowWilsonandtheFarEast*, p. 298.
106. Curry, p. 309.

CAPITOLUL 25: CEL MAI DE SEAMĂ OM DE STAT AL GRECIEI DE LA PERICLE ÎNCOACE

1. Petsalis-Diomidis, p. 109 şi Apendice B.
2. F. Lloyd George, p. 167.
3. Petsalis-Diomidis, pp. 123, 135.
4. Churchill Collège, jurnalul lui Hankey, 17 octombrie 1918.
5. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 176.
6. Alastos, *Venizelos*: *Patriot*, *Statesman*, *Revolutionary*(în continuare, Alastos), pp. 11 – 12.
7. *Ibid*., *pp*. 14 – 18.
8. *Ibid*., p. 13.
9. Clogg, *AConciseHistoryofGreece*(în continuare, Clogg), p. 33.
10. Petsalis-Diomidis, p. 17.
11. *Ibid*., p. 187; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 55/1/10.
12. Petsalis-Diomidis, p. 177; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 55/1/32, Venizelos către Lloyd George, 23 iulie 1920; 92/12/1, întrevedere între Lloyd George şi Venizelos; FRUS, vol. 3, pp. 863 – 873.
13. Magocsi, p. 97.
14. Smith, pp. 25 – 27.
15. Petsalis-Diomidis, p. 679.
16. Clogg, p. 89.
17. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 1203 – 1204; Dillon, p. 75.
18. PWW, vol. 55, p. 266; H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 251.
19. FRUS, vol. 3, pp. 859 – 866, 868 – 875.
20. Churchill Collège, Leeper Papers, 3/8, Allen Leeper către Rex Leeper, 3 februarie 1919.

21. FRUS, vol. 3, p. 874.

22. Stickney, *SouthernAlbaniaorNorthernEpirusînEuropeanInternationalAffairs*, *1912 – 1923*(în continuare, Stickney), p. 79.

23. Duroselle, p. 777; P. Mantoux, vol. 2, p. 56.

24. Smith, pp. 63 – 64; Goldstein, „Great Britain and Greater Greece", p. 344.

25. Goldstein, *GreatBritainandGreaterGreece*, p. 343; Churchill Collège, jurnalul lui Hankey, 27 decembrie 1918.

26. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 204; Petsalis-Diomidis, p. 129.

27. Smith, p. 253, n.

28. Goldstein, „Great Britain and Greater Greece", pp. 346 – 347.

29. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 1216.

30. Smith, p. 18.

31. Riddell, *IntimateDiary*, p. 27; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 55/1/10; Petsalis-Diomidis, pp. 72 – 73, 132 – 134.

32. Alastos, pp. 188, nu. 1 şi 2; Petsalis-Diomidis, p. 135.

33. Petsalis-Diomidis, pp. 49 – 52, 76 – 78.

34. *Ibid*., pp. 62 – 63, 116 – 118; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F_3/4/6, Hardinge către Balfour, 21 ianuarie 1919.

35. Yale University Library, jurnalul lui House, 8 ianuarie 1919; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 177; H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 24; Seymour, p. 56.

36. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 268.

37. Stickney, pp. 88, 95.

38. Petsalis-Diomidis, pp. 162 – 163, 164, n. 41.

39. National Archives of Canada, jurnalul lui Borden, 8 februarie 1919;

H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 262, 266.

40. Durham, pp. 246, 260 – 261; Shanafelt, pp. 283 – 300.

41. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 74; Durham, p. 181.

42. Fitzherbert, pp. 125 – 126.

43. Laffan, *TheSerbs*: *TheGuardiansoftheGates*(în continuare, Laffan), pp. 223 – 228.

44. Dontas, p. 105; Stickney, p. 68.
45. Stickney, pp. 91 – 92.
46. Roosevelt, p. 95; Cannadine, *TheDeclineandFalloftheBritishAristocracy*(în continuare, Cannadine), p. 383; Fitzherbert, *passim*.
47. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 268.
48. FRUS, vol. 4, pp. 111 – 116.
49. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 185.
50. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 260.
51. Goldstein, „Great Britain and Greater Greece", p. 348; Petsalis-Diomidis, pp. 150 – 151.
52. P. Mantoux, vol. 1, p. 495.
53. Stickney, p. 125.
54. Temperley, vol. 6, pp. 3940.
55. Petsalis-Diomidis, p. 88.
56. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 180; FRUS, vol. 7, p. 397.
57. FRUS, vol. 3, p. 866.
58. *Ibid*., vol. 7, pp. 246, 379 – 380; Genov, p. 62.
59. Helmreich, *FromParistoSèvres*: *ThePartitionoftheOttomanEmpireatthePeaceConferenceof1919 – 20*(în continuare, Helmreich), pp. 153 – 155; Goldstein, „Great Britain and Greater Greece", p. 349; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 92/12/1, întrevedere între Lloyd George şi Venizelos, 5 septembrie 1919.
60. Genov, p. 56.

CAPITOLUL 26: SFÂRŞITUL OTOMANILOR

1. FRUS, vol. 2, p. 282.
2. Ahmad, „The Late Ottoman Empire", p. 18.
3. Dyer, „The Turkish Armistice of 1918: 2", pp. 316, 323 – 324.
4. *Ibid*., pp. 327, 335 – 336.
5. *Ibid*., p. 334.
6. *Ibid*., pp. 319, 335, 345, n. 45.
7. Kinross, *Atatürk*: *ABiographyofMustafaKemal*, *FatherofModernTurkey*(în continuare, Kinross), p. 153.
8. *Ibid*., p. 134.
9. FRUS, vol. 2, p. 281.
10. Orga, *PortraitofaTurkishFamily*(în continuare, Orga), p. 194.

11. Kinross, p. 159.
12. *Ibid*., *pp*. 481, 531, 542.
13. Mazower, „Minorities", p. 47.
14. Kinross, pp. 16, 437, 468.
15. Suny, *LookingtowardArarat*: *ArmeniaînModernHistory*(în continuare, Suny), p. 107.
16. Pope şi Pope, *TurkeyUnveiled*: *AtatürkandAfter*(în continuare, Pope şi Pope), p. 116.
17. Mansel, *Constantinople*: *CityoftheWorldsDesire*, *1453 – 1924*(în continuare, Manşei), pp. 286 – 288.
18. Kinross, p. 21.
19. *Ibid*., capitolele 2 şi 3.
20. *Ibid*., p. 72; Pope şi Pope, p. 163.
21. Kinross, p. 111.
22. Orga, pp. 164, 209; Kinross, p. 158; A.W. Palmer, *TheDeclineandFalloftheOttomanEmpire*(în continuare, A.W. Palmer), pp. 244 – 245.
23. Mansel, pp. 384 – 385; Ryan, *TheLastoftheDragomans*(în continuare, Ryan), p. 139.
24. Mansel, pp. 398 – 400; Busch, *MudrostoLausanne*, pp. 64 – 67.
25. Walker, *Armenia*: *TheSurvivalofaNation*(în continuare, Walker), p. 294.
26. India Office Library, Curzon Papers, Fi 12/274, Cabinetul de Război, notele Comisiei pentru Orient, 46 (23 decembrie 1918).
27. India Office Library Curzon Papers, notele Comisiei pentru Orient, 40 (2 decembrie 1918).
28. Anderson, p. 268, n. 1.
29. Petsalis-Diomidis, p. 75.
30. P. Mantoux, vol. 2, p. 56.
31. Watson, p. 367.
32. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 6, p. 3314.
33. P. Mantoux, vol. 2, p. 164.
34. Watson, p. 368.
35. FRUS, vol. 3, p. 806.
36. Helmreich, p. 13.

37. Scottish Record Office, Lothian Papers, 1173, „Notele unei întrevederi între Clemenceau, colonelul House şi mine", 7 martie 1919.

38. Walker, pp. 125 – 126.

39. H.N. Howard, *ThePartition*, pp. 135, 424.

40. FRUS, vol. I, p. 52.

41. H.N. Howard, *Turkey*, *theStraitsandU.S. Policy*, p. 47; Hunter Miller, *MyDiary*, vol. 1, pp. 27 – 28, 74.

42. C.T. Thompson, p. 76; H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 226.

43. Macţie, „The British Decision", p. 391.

44. India Office Library, Curzon Papers, Fi 12/274, notele Comisiei pentru Orient 46 (23 decembrie 1918).

45. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F40/2, Montagu către Lloyd George, 28 februarie 1919.

46. Helmreich, pp. 29 – 30; FRUS, vol. 3, pp. 956 – 969.

47. FRUS, vol. 4, pp. 147 – 157.

48. Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 2, p. 24.

49. Suny, p. 114 şi Capitolul 6, *passim*.

50. FRUS, vol. 1, p. 42; Duroselle, p. 822 [traducerea aparţine autoarei];

D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 1257 – 1258; Walker, pp. 263 – 264; House, *Intimate Papers*, vol. 4, p. 199; Hoover, p. 141.

51. India Office Library, Curzon Papers, notele Comisiei pentru Orient, 42 (9 decembrie 1918).

52. Andrew şi Kanya-Forstner, *FranceOverseas*: *TheClimaxofFrenchImperialExpansion*, *1914 – 1924*(în continuare, Andrew şi Kanya-Forstner), pp. 170 – 171, 194.

53. Helmreich, p. 50; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 1173, „Notele unei întrevederi între M. Clemenceau, colonelul House şi mine, 10.30 a.m., 7 martie 1919".

54. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 1262.

55. FRUS, vol. 3, p. 807; vol. 5, p. 614.

56. Andrew şi Kanya-Forstner, p. 194.

57. Ryan, p. 130.

58. Kinross, p. 241.

59. Helmreich, p. 335, n. 38.

CAPITOLUL 27: INDEPENDENŢA ARABĂ

1. Toynbee, pp. 211 – 212.

2. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 25, 28 – 29.

3. Churchill Collège, jurnalul lui Hankey, 4 decembrie 1918, notă adăugată în data de 11 decembrie 1920.

4. Temperley, vol. 6, p. 182.

5. Andrew şi Kanya-Forstner, pp. 174 – 175.

6. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 1038.

7. Churchill Collège, jurnalul lui Hankey, 6 octombrie 1918; Nevakivi, p. 118.

8. India Office Library, Curzon Papers, notele Comisiei pentru Orient, 39 (27 noiembrie 1918).

9. Fromkin, *APeacetoEndAllPeace*, p. 190; Storrs, *Orientations*(în continuare, Storrs), pp. 316, 324.

10. Sanders, *TheHighWallsofJerusalem*: *AHistoryoftheBalfourDeclarationandtheBirthoftheBritishMandateforPalestine*(în continuare, Sanders), p. 268.

11. Adelson, *MarkSykes*: *PortraitofanAmateur*(în continuare, Adelson), p. 135; Nevakivi, p. 32.

12. D. Stevenson, *FirstWorldWarandInternationalPolitics*, pp. 129 – 130.

13. Amery, vol. 1, p. 237.

14. Andrews şi Kanya-Forster, pp. 46, 69.

15. Ministère de la Defense, Clemenceau Papers, 6N72, memorandum din 18 decembrie 1918, anexa III; „Plan de règlement des questions d'Orient, 12.12.18"; 6N76, notadin 1 februarie 1919.

16. India Office Library, Curzon Papers, Fi 12/274, notele Comisiei pentru Orient, 41 (5 decembrie 1918).

17. *Ibid*., notele Comisiei pentru Orient, 42 (9 decembrie 1918).

18. Andrews şi Kanya-Forster, p. 152.

19. *Ibid*., pp. 158 – 159; Nevakivi, pp. 65, 78 – 79.

20. Temperley, vol. 1, p. 439; Andrews şi Kanya-Forster, p. 149.

21. Andrews şi Kanya-Forster, p. 147.

22. Curzon Papers, India Office Library, Fi 12/274, notele Comisiei pentru Orient, 39 (27 noiembrie 1918), nota 40 (2 decembrie 1918).

23. Zeine, p. 46.

24. Nevakivi, pp. 59, 83; Andrews şi Kanya-Forster, p. 90.

25. Lansing, *TheBigFour*, pp. 164 – 165, 169.
26. James, *ImperialWarrior*, p. 173.
27. Lacey, *TheKingdom*, p. 83.
28. Yapp, *MakingoftheModernNear East*, pp. 281 – 286.
29. Fromkin, *PeaceToEndAllPeace*, pp. 174, 176 – 187.
30. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 1028.
31. Antonius, *TheArabAwakening*: *TheStoryoftheArabNationalMovement*(în continuare, Antonius), p. 321.
32. Garnett, *TheEssentialT.E. Lawrence*(în continuare, Garnett), p. 20.
33. James, *GoldenWarrior*, p. 311.
34. Garnett, p. 89.
35. Fromkin, *PeacetoEndAllPeace*, pp. 339 – 341; Garnett, pp. 117 – 118.
36. Library of Congress, Beer Collection, jurnal, 8 ianuarie 1919.
37. India Office Library, Curzon Papers, notele Comisiei pentru Orient, 41 (5 decembrie 1918).
38. Nevakivi, p. 85.
39. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 102; Zeine, p. 62.
40. Zeine, p. 51.
41. Bell, p. 128.
42. Zeine, p. 62.
43. *Ibid*., pp. 50 – 52.
44. *Ibid*., p. 59.
45. Antonius, pp. 280 – 286.
46. James, *GoldenWarrior*, pp. 304, 599.
47. Andrews şi Kanya-Forster, p. 131.
48. Hughes, *PoliciesandPotenţates*, pp. 221 – 223.
49. FRUS, vol. 3, pp. 889 – 894; Library of Congress, Bliss Papers, cutia 244, jurnal, 25 ianuarie 1919; Beer Collection, jurnal, 7 ianuarie 1919; Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 40; Zeine, p. 144.
50. Andrews şi Kanya-Forster, p. 186.
51. Shotwell, p. 178.
52. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, pp. 113, 118 – 119.
53. FRUS, vol. 4, p. 3.
54. Zamir, „Faisal and the Lebanese Question, 1918 – 20"(în continuare, Zamir), pp. 408 – 409.

55. Watson, p. 371.
56. Zeine, p. 59.
57. Nevakivi, p. 98.
58. Public Record Office, Londra, CAB 29/28. Notele delegaţiei Imperiului Britanic, 7 (7 februarie 1919).
59. British Museum, Balfour Papers, 49734/164 – 167, Balfour către Curzon, 8 septembrie 1919.
60. Yale University Library, jurnalul lui House, 7 martie 1919.
61. Nevakivi, p. 119.
62. Andrews şi Kanya-Forster, p. 189.
63. Nevakivi, pp. 128 – 129.
64. Yale University Library, jurnalul lui House, 12 martie 1919.
65. Andrews şi Kanya-Forster, pp. 189, 194 – 198, 205.
66. Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 1, p. 74.
67. James, *ImperialWarrior*, p. 185.
68. FRUS, vol. 5, p. 12.
69. Poincaré, pp. 286 – 287.
70. Antonius, p. 288.
71. Nevakivi, pp. 138, 143.
72. Fitzherbert, p. 219.
73. James, *GoldenWarrior*, p. 311.
74. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 233.
75. Nevakivi, p. 143.
76. P. Mantoux, vol. 2, p. 133.
77. Yergin, *ThePrize*: *TheEpicQuestforOil*, *Money*, *andPower*, pp. 183, 189.
78. Nevakivi, p. 91.
79. Amery, vol. 1, p. 232.
80. Sluglett, *BritainînIraq*, *1914 – 1932*(în continuare, Sluglett), p. 32.
81. Caliwell, vol. 2, p. 194.
82. M. Kent, *OilandEmpire*, p. 148.
83. Marlowe, *LateVictorian*: *TheLifeofSirArnoldTalbotWilson*(în continuare, Marlowe), p. 92.
84. *Ibid*., p. 13.
85. *Ibid*., *p*. 113.
86. *Ibid*., p. 132.

87. Sluglett, apendix 1.

88. Marlowe, pp. 136 – 138.

89. India Office Library, Curzon Papers, notele Comisiei pentru Orient, 43 (16 decembrie 1918).

90. Sluglett, p. 37.

91. Wallach, *DesertQueen*: *TheExtraordinaryLifeofGertrudeBell*: *Adventurer*, *AdvisertoKings*, *AllyofLawrenceofArabia*(în continuare, Wallach), pp. 213 – 214.

92. *Ibid*., p. 108.

93. *Ibid*., p. 290 – 291.

94. *Ibid*?. 207.

95. Marlowe, p. 112.

96. Sluglett, p. 22.

97. Winstone, *GertrudeBell*(în continuare, Winstone), pp. 195, 198, 202; Zamir, pp. 408 – 409.

98. Winstone, pp. 209 – 210.

99. Sluglett, p. 34.

100. Fitzherbert, p. 219.

101. Darwin, capitolul 3, *passim*.

102. Kedourie, *ChathamHouseVersion*, p. 90.

103. Storrs, p. 54.

104. Kedourie, *ChathamHouseVersion*, pp. 84 – 88.

105. Zeine, p. 189.

106. Shaarawi, *HaremYears*: *TheMemoirsofanEgyptianFeminist*(*1879 – 1924*)(în continuare, Shaarawi), p. 114.

107. Darwin, pp. 83 – 84.

108. Temperley, vol. 6, p. 198.

109. Public Record Office, CAB 29/2, petiţia Indiei pentru acordul de pace.

110. J.M. Brown, *PrisonerofHope*, pp. 140 – 141.

111. J.M. Brown, *Gandhi'srâsetoPower*, p. 192.

112. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F/23/4, „The Future of Constantinople", 5 februarie 1919; Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 16 (3 aprilie 1919).

113. Busch, *Britain*, *IndiaandtheArabs*, p. 390.

114. P. Mantoux, vol. 2, pp. 95 – 100.
115. *The Englishman*(Cdcutta), 8 aprilie 1919.
116. Pandey, *TheBreak-up ofBritishIndia*, p. 107.
117. Darwin, p. 247.
118. Caliwell, vol. 2, p. 182.
119. Darwin, pp. 30 – 32; James, *ImperialWarrior*, pp. 184, 194.
120. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, p. 638.
121. British Museum, Balfour Papers, 49734/154 – 160, Curzon către Balfour, 20 august 1919.
122. Nevakivi, p. 181.
123. Scottish Record Office, Lothian Papers, 74/19 – 21, 12 august 1919.
124. James, *ImperialWarrior*, pp. 194 – 195; Temperley, vol. 6, pp. 155 – 156; Nevakivi, p. 178.
125. Andrews şi Kanya-Forster, p. 200.
126. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 4, pp. 97 – 98.
127. FRUS, vol. 12, pp. 751 – 863.
128. Nevakivi, p. 199.
129. Wilson, p. 621.
130. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 4, p. 134.
131. *Ibid*., pp. 141, 203.
132. Andrews şi Kanya-Forster, p. 213; Keiger, p. 268.
133. Nevakivi, p. 208.
134. Andrews şi Kanya-Forster, pp. 201 – 202; Zeine, pp. 146 – 147.
135. Zeine, p. 120, n. 6.
136. Andrews şi Kanya-Forster, p. 215.
137. Marlowe, pp. 212 – 213.
138. Zeine, pp. 136 – 137.
139. Marlowe, pp. 162, 204, 215.
140. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, p. 495.
141. Caliwell, vol. 2, p. 273.
142. India Office Library, Curzon Papers, Fi 11/274, notele Comisiei pentru Orient, 39 (27 noiembrie 1918).
143. Wallach, pp. 311, 321.
144. *Ibid*., p. 364.

145. Brecher, „French Policy towards the Levant, 1914 – 18”, p. 656.

CAPITOLUL 28: PALESTINA

1. Reinharz, *ChaïmWeizmann*: *TheMakingofaStatesman*(în continuare, Reinharz), p. 298.
2. FRUS, vol. 4, pp. 164 – 165.
3. Andrews şi Kanya-Forstner, p. 187.
4. Shotwell, p. 170.
5. Elon, *TheIsraelis*: *FoundersandSons*(în continuare, Elon), p. 62.
6. Sanders, p. 81.
7. Elon, pp. 63, 67.
8. Sanders, pp. 120 – 121, 418.
9. Eban, *AnAutobiography*(în continuare, Eban), p. 12.
10. Stein, *TheBalfourDeclaration*(în continuare, Stein), pp. 121 – 122.
11. Reinharz, p. 36.
12. Sanders, p. 318.
13. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, 60/2/26.
14. Mansergh, *TheCommonwealthExperience*, vol. 2, p. 27.
15. Churchill, *GreatContemporanes*, p. 250.
16. Gilmour, pp. 503 – 504.
17. Riddell, *IntimateDiary*, p. 325.
18. Jones, vol. 1, p. 201.
19. Malcolm, *LordBalfour*: *AMemory*, p. 110.
20. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 2, pp. 1014, 1017.
21. Mosley, *Curzon*: *TheEndofanEpoch*, p. 207.
22. Vansittart, p. 232.
23. Mackay, *Balfour*: *IntellectualStatesman*, p. 317.
24. Yale University Library, jurnalul lui House, 31 decembrie 1918.
25. Sanders, p. 119.
26. Dugdale, vol. 2, p. 171.
27. Stein, p. 152.
28. Dugdale, vol. 2, p. 163; Sanders, pp. 119 – 121.
29. Sanders, p. 73.
30. Rowland, p. 424.

31. D. Lloyd George, *WarMemoirs*, vol. 2, p. 586.
32. Ministère des Affaires Étrangères, Europe 1918 – 1929, EU 18 – 40, Grande Bretagne, vol. 7, 4 aprilie 1919.
33. Sanders, p. 518.
34. Stein, p. 127.
35. Gilmour, p. 481.
36. Adelson, p. 243.
37. Friedman, *QuestionofPalestine*, pp. 311 – 324.
38. Reinharz, pp. 223, 242; Sykes, p. 23.
39. Reinharz, pp. 291 – 295, 303 – 304.
40. *Ibid*?. 296.
41. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, p. 639; FRUS, vol. 4, pp. 161 – 170.
42. Reinharz, p. 298.
43. FRUS, vol. 4, pp. 161 – 170.
44. Andrews şi Kanya-Forstner, p. 187.
45. Storrs, pp. 326, 349, n. 1.
46. Andrews şi Kanya-Forstner, p. 187.
47. Reinharz, p. 301.
48. FRUS, vol. 4, p. 168.
49. Reinharz, pp. 194, 299.
50. *Ibid*?. 220.
51. Yapp, *TheNear EastsincetheFirstWorldWar*, p. 116.
52. Adelson, p. 243.
53. Elon, p. 195.
54. *Ibid*., pp. 209, 225 – 226; capitolul 5, *passim*.
55. Scottish Record Office, Lothian Papers, 64 – 78, Weizmann către Balfour, 30 mai 1918.
56. Reinharz, p. 278.
57. Dugdale, p. 161.
58. Sanders, p. 652; Storrs, p. 414.
59. India Office Library, Curzon Papers, notele Comisiei pentru Orient, 41 (5 decembrie 1918).
60. Wilson, p. 512.
61. Storrs, p. 400.
62. Reinharz, pp. 255 – 256.
63. Wilson, p. 593.
64. Antonius, pp. 285 – 286, apendix F.

65. Lebow, „Woodrow Wilson and the Balfour Declaration", pp. 501 – 523.

66. PWW, vol. 54, pp. 432 – 433.

67. Tillman, p. 226.

68. Dockrill şi Goold, p. 163.

69. FRUS, vol. 12, pp. 793 – 795.

70. Klieman, *FoundationsofBritishPolicyin theArabWorld: TheCairoConferenceof1921*, p. 70.

71. Nevakivi, pp. 119 – 123.

72. /¿¿¿, p.274.

73. Reinharz, pp. 318, 387.

74. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, p. 541.

75. British Museum, Balfour Papers, 49734/154 – 160, Curzon către Balfour, 20 august 1919.

76. Sykes, pp. 49 – 50.

77. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, pp. 484 – 485.

78. p. 625 – 627.

79. Reinharz, pp. 357 – 358.

80. Sanders, p. 657; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 1194.

81. Reinharz, p. 392.

82. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, p. 621.

83. Sykes, pp. 549 – 561.

84. Reinharz, pp. 394 – 395.

85. Sykes, pp. 72 – 73.

CAPITOLUL 29: ATATÜRK ŞI ÎNCĂLCAREA TRATATULUI DE LA SEVRES

1. P. Mantoux, vol. 1, p. 454; vol. 2, pp. 37 – 38.

2. Temperley, vol. 6, p. 21.

3. Petsalis-Diomidis, p. 47; D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 774 – 783.

4. Bosworth, „Italy and the End of the Ottoman Empire"(în continuare, Bosworth), pp. 52 – 55.

5. Smith, pp. 69 – 79.

6. Bosworth, pp. 67 – 69; Lowe şi Marzari, *ItalianForeignPolicy, 1870 – 1940*(în continuare, Lowe şi Marzari), p. 172.

7. Bosworth, p. 53.

8. University Microfilm International, Sonnino Papers, rola 40/47, telegrama din 26 ianuarie 1919.

9. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 365.

10. P. Mantoux, vol. 2, p. 40; FRUS, vol. 5, p. 582; British Museum, Balfour Papers, 49752, vol. 2, „The Problem of Italy and Turkey în Anatolia", 16 mai 1919.

11. P. Mantoux, vol. 1, p. 305.

12. *Ibid*., pp. 448 – 455.

13. FRUS, vol. 3, pp. 868 – 875, 872.

14. Bonsai, *SuitorsandSuppliants*, p. 183; Llewellyn Smith, p. 70.

15. Llewellyn Smith, p. 51.

16. House şi Seymour, pp. 192 – 193; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F23/4/22, Hankey către Lloyd George, 23 februarie 1919.

17. P. Mantoux, vol. 2, p. 31.

18. H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 321 – 322.

19. F. Stevenson, p. 183; Smith, p. 80.

20. P. Mantoux, vol. 2, pp. 47 – 48.

21. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 278.

22. Smith, p. 79.

23. P. Mantoux, vol. 1, pp. 495 – 496; vol. 2, pp. 29 – 31, 36.

24. Caliwell, vol. 2, p. 192.

25. Smith, pp. 86 – 91.

26. Kinross, p. 181.

27. Ryan, p. 128.

28. Kinross, pp. 181 – 182.

29. Ibid. p. 177.

30. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, p. 1285.

31. Kinross, p. 199.

32. *Ibid*., pp. 671 – 672.

33. H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 333 – 335.

34. P. Mantoux, vol. 2, pp. 55, 70.

35. N. Nicolson, p. 84.

36. British Museum, Balfour Papers, Add. MS 49752, vol. 2, „The Problem of Italy and Turkey în Anatolia", 16 mai 1919.

37. Caliwell, vol. 2, p. 193.

38. N. Nicolson, p. 84.

39. P. Mantoux, vol. 2, p. 106.
40. *Ibid*., pp. 72, 100, 109 – 113.
41. *Ibid*., pp. 133 – 134; Roskill, vol. 2, p. 91.
42. Churchill Collège, jurnalul lui Hankey, 21 mai 1919; Andrew şi Kanya-Forster, p. 197; Steed, vol. 2, p. 330.
43. P. Mantoux, vol. 2, p. 137.
44. Helmreich, pp. 75 – 79.
45. Baker, *WoodrowWilsonandWorldSettlement*, vol. 2, p. 203.
46. H.N. Howard, *PartitionofTurkey*, p. 237.
47. Helmreich, p. 110; FRUS, vol. 6, p. 711.
48. P. Mantoux, vol. 2, pp. 552 – 556.
49. F. Stevenson, p. 76.
50. Gilmour, pp. 491, 534 – 535.
51. H. Nicolson, *Curzon*, p. 47, n. 1.
52. Riddell, *IntimateDiary*, p. 184.
53. Gilmour, pp. 7 – 8.
54. H. Nicolson, *Curzon*, p. 20.
55. India Office Library, Montagu Papers, 15 iunie 1918/31.
56. Vansittart, p. 273.
57. Gregory, p. 254.
58. H. Nicolson, *Curzon*, p. 193.
59. Gilmour, p. 510.
60. H. Nicolson, *Curzon*, p. 193.
61. *Ibid*., p. 80.
62. Gidney, *AMandateforArmenia*(în continuare, Gidney), p. 113.
63. Gilmour, p. 502; H. Nicolson, *Curzon*, p. 74.
64. H. Nicolson, *Curzon*, p. 214.
65. Gidney, pp. 196 – 199.
66. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 2, pp. 1264 – 1267.
67. Lowe şi Marzari, pp. 172 – 173; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, notele unei întrevederi între Lloyd George şi Tittoni, 31 august 1919, F200/1/12.
68. Helmreich, p. 197, n. 6.
69. Duroselle, pp. 778 – 779.
70. Montgomery, p. 776.
71. A.L. Macţie, „The British Decision", p. 393.

72. Rawlinson, *Adventuresin theNear East1918 – 1922*: *ÎnThreeParts*(în continuare, Rawlinson), pp. 190, 250 – 252.

73. Scottish Record Office, Lothian Papers, 1 – 9, memorandum, „America and the League of Nations", 14 noiembrie 1919.

74. Gilmour, p. 521.

75. India Office Library, Curzon Papers, Comisia pentru Orient.

76. Gilbert, *Churchill*, 4, 305.

77. India Office Library, Curzon Papers, reuniunea Comisiei pentru Orient, 42 (9 decembrie 1918).

78. Gilmour, p. 516; House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F47/8/13, Wilson către Lloyd George, 12 mai 1919.

79. Gilbert, *Churchill*, vol. 4, pp. 265, 305.

80. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 47/8/14, Wilson către Lloyd George, 14 mai 1919.

81. *Ibid*., F/24/1/10, Hankey către Lloyd George, 4 septembrie 1919.

82. Nassibian, *BritainandtheArmenianQuestion*, *1915 – 1923*(în continuare, Nassibian), pp. 152 – 154.

83. Walker, p. 290, n.; Nassibian, p. 229.

84. Walker, pp. 275, 279.

85. Gokay, „Turkish Settlement and the Caucasus, 1918 – 20"(în continuare, Gokay), pp. 59 – 61.

86. *Ibid*., pp. 62 – 66.

87. Walker, p. 281.

88. Suny, p. 129.

89. FRUS, vol. 3, p. 806.

90. Adelson, p. 65.

91. Gelfand, p. 243.

92. McDowall, *AModernHistoryoftheKurds*(în continuare, McDowall), pp. 108 – 109.

93. *Ibid*., pp. 3 – 5.

94. Dominian, *TheFrontiersofLanguageandNation*ality in *Europe*, p. 296.

95. Nassibian, pp. 19 – 20, 25.

96. McDowall, p. 3.

97. Sonyel, *TurkishDiplomacy1918 – 1923*: *MustafaKemalandtheTurkishNationalMovement*(în continuare, Sonyel), pp. 6 – 8.
98. McDowall, p. 130.
99. Busch, *MudrostoLausanne*, p. 178.
100. McDowall, pp. 120 – 121.
101. Helmreich, p. 204.
102. McDowall, pp. 121 – 129.
103. *Ibid*., pp. 120 – 121, 134 – 137, 143; Fromkin, *PeacetoEndAllPeace*, p. 404.
104. McDowall, pp. 125 – 128, 132.
105. Helmreich, pp. 301 – 302.
106. Temperley, vol. 6, pp. 90 – 91; McDowall, pp. 450 – 451.
107. Rawlinson, pp. 295 – 296.
108. Busch, *MudrostoLausanne*, p. 207.
109. Smith, p. 122.
110. M. Kent, *MogulsandMandarins*, p. 100.
111. Dockrill şi Goold, p. 210.
112. Smith, p. 127; Caliwell, vol. 2, pp. 248 – 249.
113. Caliwell, vol. 2, p. 213.
114. Dockrill şi Goold, p. 210.
115. Sonyel, p. 82.
116. Walker, pp. 315 – 316.
117. Walker, p. 315.
118. Temperley, vol. 6, p. 91.
119. Sonyel, pp. 83 – 84.
120. Adamthwaite, p. 94.
121. Dockrill şi Goold, p. 222.
122. Smith, pp. 191 – 197, 266.
123. Kinross, p. 354.
124. Smith, p. 309; Kinross, p. 372.
125. H. Nicolson, *Curzon*, pp. 273 – 274; Gilmour, p. 544.
126. W.A. White, p. 245.
127. N. Nicolson, p. 121.
128. W.A. White, pp. 244 – 245, 254.
129. Grew, *TurbulentEra*: *ADiplomaticRecordofFortyYears*, *1904 – 1945*(în continuare, Grew), vol. 1, p. 525, n. 45.

130. Dockrill și Goold, p. 241.
131. White, p. 254.
132. Grew, vol. 1, p. 525.
133. Dockrill și Goold, p. 246.
134. Grew, vol. 1, pp. 542 – 543.
135. Gilbert, *Rumhold*, p. 290.
136. Grew, vol. 1, p. 584.
137. Gilmour, p. 556.
138. Dockrill și Goold, p. 239.
139. C.A. Macartney, *NationalStates*, p. 444.
140. Pope și Pope, pp. 116 – 118.
141. Kinross, p. 407.
142. McDowall, pp. 171 – 178.
143. Mansel, p. 421.
144. McDowall, p. 158.
145. Sonyel, p. 225.
146. Pope și Pope, pp. 22 – 23.
147. Gilmour, p. 567.

CAPITOLUL 30: SALA OGLINZILOR

1. Hankey, pp. 143 – 144, 146; Marston, pp. 185 – 186.
2. Caliwell, vol. 2, p. 189.
3. FRUS, vol. 3, p. 386.
4. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 327.
5. P. Mantoux, vol. 2, p. 473, n. 2.
6. F. Stevenson, p. 183.
7. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 318.
8. Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, p. 264.
9. Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 299.
10. FRUS, vol. 12, p. 85.
11. Schiff, pp. 51 – 52.
12. Lovin, p. 58; Scottish Record Office, Lothian Papers, 70/5, note de M. Massigli, 8 mai 1919.
13. Schiff, pp. 34 – 39; Nowak, *Versailles*(în continuare, Nowak), pp. 184 – 186; Wheeler-Bennett, *NemesisofPower*, p. 49, n. 2; St Antony's College, Malcolm Papers, 1/2, jurnal, 25 aprilie 1919.
14. FRUS, vol. 12, p. 119.

15. Schwabe, *WoodrowWilson*, *RevolutionaryGermany*, pp. 185 – 188.

16. Klein, p. 206.

17. Bessel, *GermanyaftertheFirstWorldWar*, chapter 8; FRUS, vol. 12, pp. 92, 99.

18. FRUS, vol. 12, p. 86.

19. Schwabe, „Germany's Peace Aims", p. 42.

20. Vezi Schwabe, *WoodrowWilson*, *RevolutionaryGermany*, pp. 157 – 9, 319, n. 51; Epstein, pp. 305 – 306.

21. Soutu, pp. 179 – 180; Nowak, pp. 240 – 244; Epstein, p. 319.

22. Schwabe, *WoodrowWilson*, *RevolutionaryGermany*, pp. 310 – 317; Walworth, *WoodrowWilsonandhisPeacemakers*, p. 385.

23. Klein, pp. 211 – 212.

24. Schiff, pp. 32 – 33; Nowak, pp. 178 – 182; Lovin, pp. 57 – 60.

25. Luckau, *TheGermanDelegationattheParisPeaceConference*(în continuare, Luckau), p. 116.

26. *Ibid*., pp. 62 – 65.

27. Schiff, p. 67.

28. Riddell, *IntimateDiary*, p. 71.

29. Hankey, pp. 151 – 153.

30. *Ibid*., p. 153.

31. Luckau, p. 119.

32. Hankey, p. 153.

33. F. Stevenson, p. 183.

34. Hankey, pp. 154 – 155; Riddell, *IntimateDiary*, pp. 73 – 74; Aldrovandi Marescotti, *Guerradiplomatica*, p. 306.

35. H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 329 – 330.

36. Nowak, p. 225.

37. Sharp, *VersaillesSettlement*, p. 127.

38. Schiff, pp. 75 – 77.

39. Luckau, p. 124.

40. Steed, vol. 2, p. 336.

41. Nowak, p. 228.

42. Mommsen, p. 535.

43. Eyck, vol. 1, p. 98.

44. Schwabe, *WoodrowWilson*, *RevolutionaryGermany*, p. 336.

45. Krüger, „German Disappointment and Anti-Western Resentment, 1918 – 19", pp. 323 – 335.

46. Luckau, pp. 182 – 188.

47. FRUS, vol. 12, p. 96.

48. *Ibid*., vol. 6, pp. 795 – 901.

49. Holborn, „Diplomats and Diplomacy in the Early Weimar Republic"(în continuare, Holborn), p. 141.

50. Marks, „Smoke and Mirrors", pp. 356 – 359; Holborn, pp. 140 – 144; Luckau, pp. 81 – 84; Mommsen, pp. 537 – 539.

51. Luckau, p. 47, 81.

52. *Ibid*., pp. 130 – 131; Nowak, p. 244.

53. Luckau, pp. 242, 268 – 272; 287 – 299; 306 – 314.

54. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, p. 684.

55. P. Mantoux, vol. 2, p. 403.

56. Luckau, p. 254.

57. Hoover, p. 234.

58. Lansing, p. 272.

59. Fromkin*, in theTimeoftheAmericans*, pp. 260 – 263; Walworth, *WilsonandhisPeacemakers*, pp. 394 – 395.

60. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 187.

61. Lentin, *LloydGeorge*, *WoodrowWilson*, p. 92.

62. Noble, pp. 353 – 358, 362 – 363; Miquel, *LapaixdeVersailleset l'opinionpubliquefrançaise*, pp. 548 – 555.

63. Caliwell, vol. 2, p. 195.

64. J.C. King, pp. 96 – 102; McDougall, *FrancesRhinelandDiplomacy*, pp. 70 – 72; Mordacq, *LeministèreClemenceau*, vol. 3, pp. 298 – 299.

65. Lentin, *LloydGeorge*, *WoodrowWilson*, pp. 89 – 93.

66. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 6/6/47, Cecil către Lloyd George, 27 mai 1919; Lentin, *LloydGeorge*, *WoodrowWilson*, p. 93.

67. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegaţiei Imperiului Britanic, 32 (30 mai 1919).

68. House of Lords Record Office, Lloyd George Papers, F 45/9/29, Smuts către Lloyd George, 26 martie 1919; F45/9/33, Smuts către Lloyd George, 5 mai 1919; F 45/9/34, Smuts către Lloyd George

14 mai 1919; F 45/9/35, Smuts către Lloyd George, 22 mai 1919; F45/9/39, Smuts către Lloyd George, 2 iunie 1919.

69. *Ibid*., F45/9/4, Lloyd George către Smuts, 3 iunie 1919; F45/9/41, Smuts către Lloyd George, 4 iunie 1919.

70. Public Record Office, Cabinet Papers, CAB 29/28, notele delegației Imperiului Britanic, 33 (1 iunie 1919, a.m.).

71. *Ibid*., p. 34 (1 iunie 1919, p.m.).

72. P. Mantoux, vol. 2, p. 268 – 272.

73. Mordacq, *LeministereClemenceau*, vol. 3, p. 303; FRUS, vol. 11, p. 222.

74. FRUS, vol. 11, p. 222.

75. Library of Congress, caietele Baker, 9 iunie 1919.

76. P. Mantoux, vol. 2, p. 274.

77. D. Lloyd George, *TruthaboutthePeaceTreaties*, vol. 1, pp. 678.

78. Lentin, *LloydGeorge*, *WoodrowWilson*, p. 100.

79. Yale University Library, jurnalul lui House, 31 mai 1919.

80. P. Mantoux, vol. 2, pp. 428 – 437.

81. FRUS, vol. 6, pp. 341 – 342.

82. P. Mantoux, vol. 2, p. 276.

83. Library of Congress, caietele Baker, 3 iunie 1919.

84. P. Mantoux, vol. 2, pp. 358 – 361, 363 – 375.

85. Ministère de la Défense, Clemenceau Papers, 6N73, „Incidents de Versailles"; Schiff, pp. 124 – 6.

86. British Museum, Balfour Papers, Add. MS 49750/231 – 236, memorandum de la Sir Ian Malcolm; Scottish Record Office, Lothian Papers, 466/26, 3 iunie 1919; St Antony's College, Malcolm Papers, 8 mai 1919.

87. P. Mantoux, vol. 2, p. 401; Schiff, pp. 114 – 134.

88. P. Mantoux, vol. 2, pp. 462, 459 – 475.

89. Klein, p. 214, n. 35; Holborn, pp. 145 – 147.

90. Rudin, p. 316.

91. Marder, vol. 5, pp. 270 – 282.

92. FRUS, vol. 6, pp. 613 – 614; Yale University Library, jurnalul lui House, 23 iunie 1919.

93. Epstein, pp. 311 – 324.

94. *Ibid*., p. 314, n. 51.

95. Nowak, p. 267; Schiff, p. 143.

96. Epstein, capitolul 12, *passim* –, pp. 315 – 317.
97. *Ibid*., pp. 325 – 326.
98. Luckau, p. 91.
99. Nowak, p. 266.
100. P. Mantoux, vol. 2, p. 513.
101. Eyck, vol. 1, p. 104; Luckau, pp. 109 – 112; Wheeler-Bennett, *NemesisofPower*, pp. 55 – 59; Epstein, pp. 320 – 323.
102. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, pp. 83 – 84; Hankey, p. 181.
103. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 89.
104. Ministère des Affaires Étrangères, Jules Cambon Papers, dosarul 100 (corespondenţă), Jules Cambon către Paul Cambon, 26 iunie 1919.
105. Garran, p. 271.
106. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 96.
107. National Archives of Canada, Christie Papers, vol. 7, dosarul 21, Clement Jones, „The Dominions and the Peace Conference: A New Page în Constituţional History", p. 184.
108. Riddell, *IntimateDiary*, p. 99.
109. Shotwell, p. 382.
110. Amery, vol. 1, p. 260.
111. Lovin, p. 70.
112. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 87.
113. Hankey, pp. 182 – 185.
114. Garran, p. 270.
115. Yale University Library, jurnalul lui House, 20 martie 1919.
116. C.T. Thompson, p. 411.
117. Headiam-Morley, p. 178.
118. Marks, „Smoke and Mirrors", p. 370, n. 138.
119. E Stevenson, p. 187.
120. Duroselle, p. 886.
121. H. Nicolson, *Peacemaking*, p. 368; Shotwell, p. 383.
122. FRUS, vol. 11, pp. 597 – 604; H. Nicolson, *Peacemaking*, pp. 365 – 371; Schiff, pp. 167 – 171; Hankey, pp. 188 – 189; Caliwell, vol. 2, p. 201.
123. Eubank, *PaulCambon*: *MasterDiplomatist*, p. 193.
124. House, *IntimatePapers*, vol. 4, p. 487.

125. Shotwell, p. 383.
126. Schiff, pp. 170 – 172.
127. Aldrovandi Marescotti, *Nuoviricordi*, p. 110.
128. Rowland, p. 495.
129. C.T. Thompson, p. 421.
130. Headiam-Morley, p. 180; Garran, p. 272; F. Lloyd George, p. 145; FRUS, vol. 11, pp. 603 – 604; Ashmead-Bartlett, pp. 208 – 210.
131. Ryder, *TheGermanRevolutionof1918*, p. 224.
132. Waite, p. 129.
133. Epstein, pp. 388 – 389.
134. Skidelsky, vol. 1, pp. 374 – 375, 378 – 379.
135. *Ibid*., pp. 348 – 353.
136. Keylor, „Versailles and International Diplomacy", p. 485, n. 51.
137. Ferguson, „Keynes and German Inflation", p. 375.
138. Schuker, *EndofFrenchPredominance*, p. 296.
139. Schuker, *AmericanReparationstoGermany*, p. 12.
140. Keiger, p. 271.
141. Kershaw, *Hitler*, pp. 148 – 153.
142. Vezi, de exemplu, Cohen.
143. Bessel, „Why Did the Weimar Republic Collapse?", pp. 126 – 128.
144. Schuker, *AmericanReparationstoGermany*, pp. 16 – 17; Marks, „Reparations Reconsidered", *passim*.
145. Marks, „The Myths of Reparations", pp. 233 – 234; Eyck, vol. 1, pp. 174 – 175.
146. P. Mantoux, vol. 1, p. 151.
147. Schuker, *AmericanReparationstoGermany*, pp. 106 – 8; Marks, „The Myths of Reparations", p. 233.
148. Marks, „Smoke and Mirrors", p. 348; Temperley, vol. 2, p. 54.
149. Eyck, vol. 1, p. 318.
150. Waite, capitolul 8.
151. Wheeler-Bennett, *NemesisofPower*, p. 98.
152. *Ibid*., pp. 145 – 146.
153. Eyck, vol. 1, 223 – 224; Nekrich, *Pariahs*, *Partners*, *Predators*: *German-SovietRelations*, *1922 – 1941*, capitolul \, *passim*.

154. Vezi Weinberg, „The Defeat of Germany", pp. 252 – 253.

155. Departament of State, *TheTreatyofVersaillesandAfter*, p. 27.

CONCLUZII

1. Ministères des Affaires Étrangères, Georges Mandel Papers, 234/2, 22 iulie 1919.

2. Steffens, p. 803.

3. Sharp, „The Genie", p. 25.

4. Roosevelt, p. 97.

5. FRUS, vol. 3, pp. 394 – 410.

6. *Ibid*., pp. 403 – 405, 408 – 409; Burns, „Disturbed Spirits: Minority Rights and New World Orders, 1919 and the 1990's", pp. 47 – 50.

7. Schachtman, *EdithWoodrow*, p. 189.

8. Respington, p. 187; Watson, pp. 388 – 394, 438.

9. Tumulty, *WoodrowWilsonasIKnewHim*, p. 378.

10. *Ibid*., p. 435.

11. *Ibid*., p. 447 – 448; Hecksher, pp. 609 – 622.

12. *The Economist*, 31 decembrie 1999.

Bibliografie

Abrevieri

Documente referitoare la relaţiile externe ale Statelor Unite ale Americii: Conferinţa de Pace de la Paris, 1919 (FRUS)

The Papers of Woodrow Wilson (PWW)

Surse nepublicate

Alan Leeper Papers

Alfred Milner Papers

André Tardieu Papers

Archives of Lord Hankey of the Chart

Arthur Balfour Papers

Bodleian Library, Oxford

British Museum, Londra

Cabinet Papers, CAB 29/ Peace Conference and Other International Conferences

Charles Seymour Papers

Churchill Collège, Cambridge

Clemenceau Papers

Edward Mandel House Papers

Edwin Montagu Papers
Europe, 1918 – 1929
Frederic William Eggleston Papers
George Louis Beer Collection
George Nathaniel Curzon Papers
Georges Mandel Papers
Gordon Auchincloss Papers
House of Lords Record Office
Ian Malcolm Papers
India Office Library, Londra
J.G. Latham Papers
Jules Cambon Papers
Library of Congress, Washington, D.C
Lloyd George Papers
Loring Christie Papers
Lothian (Philip Kerr) Papers
Ministère de la Defense, Archives d'Armée de Terre, Château de Vincennes
Ministère des Affaires Étrangères, Paris
National Archives of Canada, Ottawa
National Library of Australia, Canberra
Oliver Mowat Biggar Papers
Paul Cambon Papers
Public Record Office, Londra
R.R. Garran Papers
Robert Laird Borden Papers
Scottish Record Office, Edinburgh
Série à Paix, 1914 – 1920
Sidney Sonnino Papers
Sir William Wiseman Papers
St Antony's College, Oxford
Tasker H. Bliss Papers
The Ray Stannard Baker Papers
University Microfilms International
William Morris Hughes Papers
Winston S. Churchill Papers, Charwell Group
Yale University Library, New Haven

SuRSE PUBLICATE

Adam, M., „France and Hungary at the Begining of the 1920 s", în *WarandSocietyînEastCentralEurope*, B.K. Kiraly, P. Pastor şi I. Sanders (editori), vol. 6, *EssaysonWorldWarI*: *TotalWarandPeacemaking*, *ACaseStudyonTrianon*, ed. B.K. Kiraly, P. Pastor şi I. Sanders, New York, 1982

Adamthwaite, A., *GrandeurandMisery*: *France'sBidforPower* în *Europe*, *1914 – 1940*, Londra, 1995

Adelson, R., *MarkSykes*: *PortraitofanAmateur*, London, 1967

Ahmad, E, „The Late Ottoman Empire", în *TheGreatPowersandtheEndoftheOttomanEmpire*, ed. M. Kent, Londra, 1984

Alastos, D., *Venizelos*: *Patriot*, *Statesman*, *Revolutionary*, Londra, 1942

Albrecht-Carrié, R., „Fiume: Nationalism versus Economics", în *JournalofCentralEuropeanAffairs*, 1942

— *Italy atttheParisPeaceConference*, Hamden, Connecticut, 1966

Alcock, A., „Trentino and Tyrol: From Austrian Crownland to European Region", în *EuropeandEthnicity*, S. Dunn şi T G. Fraser (editori), Londra, 1996

Aideroft, D.H., *FromVersaillestoWallStreet*, *1919 – 1929*, Londra, 1987

— „The Versailles Legacy", în *HistoryReview*, nr. 29, decembrie 1997

Aldrovandi Marescotti, L., *Guerradiplomatica*: *ricordiefiammentididiario*, Milano, 1936

— *Nuovi ricordieframmentididiarioperfarseguitoa„Guerra diplomatica***(*1914 – 1919*), Milano, 1938

Allize, H., *MamissionaVienne*, Paris, 1933

Almond, N. şi Lutz, R.H. (editori), *TheTreatyofSt. Germain*: *ADocumentaryHistoryofitsTerritorialandPoliticalClauzes*, Stanford, California, 1935

Ambrosius, L.E., *WoodrowWilsonandtheAmericanDiplomaticTradition*: *TheTreatyFightînPerspective*, Cambridge, 1990

Amery, L.S., *TheLeoAmeryDiaries*, J. Barnes şi D. Nicholson (ed.), 2 vol., Londra, 1980

Anderson, M.S., *TheEasternQuestion*, *1774 – 1923*: *AStudy* în *InternationalRelations*, Londra, 1966

Andrew, C.M. şi Kanya-Forstner, A.S., *FranceOverseas*: *TheClimaxofFrenchImperialExpansion*, *1914 – 1924*, Stanford, California, 1981

Antonius, G., *TheArabAwakening*: *TheStoryoftheArabNationalMovement*, New York, 1965

Apponyi, A., *TheMemoirsofCountApponyi*, \jon Ani., 1935

Armstrong, H.F., *PeaceandCounterpeace*: *FromWilsontoHitler: MemoirsofHamiltonFishArmstrong*, New York, 1971

Ashmead-Bartlett, E., *TheTragedyofCentralEurope*, Londra, 1923

Azan, P., *Franchetd'Espèrey*, Paris, 1949

Baerlein, H.P., *TheBirthof Yugoslavia*, 2 vol., Londra, 1922

Bailey, T.A., *WoodrowWilsonandtheLostPeace*, Chicago, 1963

Baker, R.S., *WhatWilsonDidatParis*, New York, 1919

— *Woodrow WilsonandWorldSettlement*: *WrittenfromhisUnpublishedMaterial*, 2 vol., Londra, 1923

— *Woodrow Wilson*: *LifeandLetters*, 8 vol., Garden City, New York, 1927 – 1939

Banac, L, *TheNationalQuestion inYugoslavia*: *Origins*, *History*, *Politics*, Ithaca şi Londra, 1984

Bandholtz, H., *AnUndiplomaticDiarybytheAmericanMemberoftheInter-AlliedMilitaryMissiontoHungary*, *1910 – 1920*, New York, 1966

Barcsay, T, *TheKarolyiRevolution inHungaryOctober1918-March1919*, teza de doctorat nepublicata, Universitatea Oxford, 1971

Bartlett, V, *BehindtheScenesatthePeaceConference*, Londra, 1920

Baruch, B.M., *TheMakingoftheReparationandEconomicSectionsoftheTreaty*, New York, 1920

Bauer, O., *TheAustrianRevolution*, Londra, 1925

Beadon, R.H., *SomeMemoriesofthePeaceConference*, Londra, 1933 Beaverbrook, Lord, *TheDeclineandFallofLloydGeorge*, Londra, 1963 Beers, B.F., *VainEndeavor*: *RobertLansingsAttemptstoEndtheAmerican-JapaneseRivalry*, Durham, North Carolina, 1962

Bell, P.M.H., *FranceandBritain1900 – 1940*: *ententeandEstrangement*, Londra şi New York, 1996

Bennett, G., *CowansWar*: *TheStoryofBritishNavalOpera*tions *in theBaltic*, *1918 – 1920*, Londra, 1964

Bessel, R., *GermanyaftertheFirstWorldWar*, Oxford, 1993

— „Why did the Weimar Republic Collapse?", în *Weimar*: *WhyDidGermanDemocracyFail*? ed. I. Kershaw, New York, 1990

Birdsall, P., *Versailles*: *TwentyYearsAfter*, Londra, 1941

Block, R., „City of the Future", în *NewYorkReviewofBooks*, 9 June 1994

Boemeke, M., Feldman, G.D., şi Glaser, E. (editori), *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, Cambridge şi Washington, 1998

Bonsai, S., *UnfinishedBusiness*, Garden City, New York, 1944

— *Suitors andSuppliants*: *TheLittleNationsatVersailles*, New York, 1946 Borden, R.L., *RobertLairdBorden*: *HisMemoirs*, ed. H. Borden, 2 vol., Londra, 1938

Borsanyi, G., *TheLifeofCommunistRevolutionary*, *Béla Kun*, Highland Lakes, New Jersey, 1993

Bosworth, R.J.B., „Italy and the End of the Ottoman Empire", în *TheGreatPowersandtheEndoftheOttomanEmpire*, ed. M. Kent, Londra, 1984

Bothwell, R., *LoringChristie*, New York şi Londra, 1988

Boyce, R. (ed.), *FrenchForeignandDefencePolicy*, *1918 – 1940: TheDeclineandFallofaGreatPower*, Londra şi New York, 1998

Brecher, F.W., „French Policy towards the Levant, 1914 – 18", în *MiddleEasternStudies*, nr. 29/4, 1993

Brown, J.M., *GandhisrâsetoPower*, Cambridge, 1972

— *Gandhi*: *PrisonerofHope*, New Haven şi Londra, 1989

Brown, R.C., *RobertLairdBorden*, 2 vol., Toronto, 1975 – 1980

Brownell, W. şi Billings, R.N., *SeClosetoGreatness*: *ABiographyofWilliamC. Bullitt*, New York şi Londra, 1987

Bruun, G., *Clemenceau*, Cambridge, Massachusetts, 1943

Bunsehneyer, R., *TheCostofWar*, *1914 – 1919*: *BritishEconomicWarAimsandtheOriginsofReparation*, Hamden, Connecticut, 1975

Burgwyn, HJ., *ItalianForeignPolicyin theInterwarPeriod*, *1918 – 1940*, Westport, Connecticut, 1987

— *The LegendoftheMutilatedVictory*: *ItalytheGreatWar*, *andtheParisPeaceConference*, *1915 – 1919*, Westport, Connecticut, 1993

Burnett, P.M., *ReparationattheParisPeaceConferencefromtheStandpointoftheAmerican Delegation*, 2 vol., New York, 1965

Burns, M., „Disturbed Spirits: Minority Rights and New World Orders, 1919 and the 1990's", în *NewEuropeanOrders*, *1919and1991*, S.F. Wells şi P. Bailey Smith (ed.), Washington, 1996

Busch, B.C., *MudrostoLausanne*: *Britain'sFrontierînWestAsia*, *1918 – 1923*, Albany, 1976

— *Britain*, *IndiaandtheArabs*, *1914 – 1921*, Berkeley, 1971

Buder, H., *TheLostPeace*, London, 1941

Butler, J.R.M., *LordLothian*, *PhilipKerr*, *1882 – 1940*, Londra, 1960

Cairns, J.C., „A Nation of Shopkeepers în Search of a Suitable France: 1919 – 1940", în *AmericanHistoricalReview*, nr. 3, 1974

Calder, KJ., *BritainandtheOriginsoftheNewEurope*, Cambridge, 1976

Callimachi, A.-M., *YesterdayWasMine*, New York, Londra şi Toronto, 1949

Caliwell, C.E., *FieldMarshalSirHenryWilson*: *HisLifeandDiaries*, 2 vol., Londra, 1927

Cambon, P., *Correspondance*, *1870 – 1924, 3* vol., Paris, 1946

CambridgeHistoryofJapan, 6 vol., Cambridge, 1989

Campbell, EG., „The Struggle for Upper Silesia, 1919 – 1922", în *JournalofModernHistory*, nr. 42/3, septembrie 1970

Campbell, J., *F.E. Smith*, *FirstEarlofBirkenhead*, Londra, 1983

Cannadine, D., *TheDeclineandFalloftheBritishAristocracy*, New Haven şi Londra, 1990

Caris, S.D., *LouisLoucheurandtheShapingofModernFrance*, *1916 – 1931*, Bâton Rouge şi Londra, 1993

Carsten, F.L., *Revolution inCentralEurope*, *1918 – 19*, Berkeley şi Los Angeles, 1972

Carton de Wiart, A., *HappyOdyssey*: *TheMemoirsofLieutenant-GeneralSirAdrianCartondeWiart*, Londra, 1950

Cecil, R.M. *GreatExperiment*: *AnAutobiography*, Londra, 1941

— *All theWay*, Londra, 1949

Chernow, R., *TheWarburgs*, New York, 1993

Chi, M.S., *ChinaDiplomacy*, *1914 – 1918*, Cambridge, Massachusetts, 1970

— „Ts'a o Ju-lin (1876 – 1966): His Japanese Connections", în *TheChineseandtheJapanese*: *EssaysînPoliticalandCul*tural *Interactions*, ed. A. Iriye, Princeton, New Jersey, 1980

Chow, T, *TheMayFourthMovement*: *IntellectualRevolu*tion in *ModernChina*, Cambridge, Massachusetts, 1960

Chu, P., *V.K. WellingtonKoo*: *ACaseStudyofChinasDiplomatandDiplomacyofNationalism*, *1912 – 1966*, Hong Kong, 1981

Churchill, W.S., *TheAftermath*, New York, 1929

— *Great Contemporanes*, Londra, 1959

Cienciala, A.M., „The Battle of Danzig and the Polish Corridor at the Paris Peace Conference of 1919", în *TheReconstructionofPoland*, *1914 – 23*, ed. P. Latawski, Londra, 1992

Cienciala, A.M. şi Komarnicki, T., *FromVersaillestoLocarno: KeystoPolishForeignPolicy*, *1919 – 1925*, Lawrence, Kansas, 1984

Clemenceau, G., *GrandeurandMiseryofVictory*, Toronto, 1930

Clogg, R., *AConciseHistoryofGreece*, Cambridge, 1992

Cohen, W. L, *TheAmericanRevisionists*: *TheLessonsofIntervention inWorld WarI*, Chicago şi Londra, 1967

Connors, L., *TheEmperorsAdvisor*: *SaionjiKinmochiandPrewar JapanesePolitics*, Londra, 1987

Constant, S., *FoxyFerdinand*: *TsarofBulgaria*, Londra, 1979

Cook, G.L., „Sir Robert Borden, Lloyd George, and British Military Policy, 1917 – 1918", în *HistoricalJournal*, nr. 14/2, 1971

Coolidge, HJ. şi Lord, R.H., *ArchibaldCaryCoolidge*, Boston şi New York, 1932

Craig, G.A. şi Gilbert, E (editori), *TheDiplomats*: *1919 – 1939*, New York, 1963

Crampton, RJ., *AShortHistoryofModernBulgaria*, Cambridge, 1987

Crozier, A.J., „The Establishment of the Mandates Sistem, 1919 – 25", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 14/3, 1979

Cruttwell, C.R.M.F., *AHistoryoftheGreatWar*, *1914 – 1918*, Londra, 1982

Curry, G., „Woodrow Wilson, Jan Smuts and the Versailles Settlement", în *AmericanHistoricalReview*, nr. 66/4, iulie 1961

Curry, R.W. *WoodrowWilsonandFarEasternPolicy*, *1913 – 1921*, New York, 1968

Czernin, F., *Versailles1919*, New York, 1964

Darwin, J., *Britain*, *EgyptandtheMiddleEast*: *ImperialPolicyin theAftermathofWar*, *1918 – 1922*, New York, 1981

Davies, N., „Great Britain and Polish Jews, 1918 – 1920", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 8/2, aprilie 1973

— „Lloyd George and Poland, 1919 – 20", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 6/3, 1971

— *White Eagle*, *RedStar*: *ThePolish-SovietWar*, *1919 – 1920*, Londra, 1972

— *God's Playground*: *AHistoryofPoland*, 2 vol., New York, 1982

Deak, E, *HungaryattheParisPeaceConference*: *TheDiplomaticHistoryoftheTreatyofTrianon*, New York, 1942

Debo, R.K., *RevolutionandSurvival*: *TheForeignPolicyofSovietRussia*, *1917 – 18*, Toronto şi Buffalo, 1979

Departament of External Affairs, Ottawa, *DocumentsonCanadianExternalRelations*, vol. 2, *TheParisPeaceConference*, Ottawa, 1969

Departament of State, *PapersRelatingtotheForeignRel*ations *oftheUnitedStates*: *TheParisPeaceConference191*9, 13 vol., Washington, 1942 – 1947

— *Papers RelatingtotheForeignRelationsoftheUnitedStates: TheRobertLansingPapers*, *1914 – 192*0, 2 vol., Washington, 1939 – 1940

— *The TreatyofVersaillesandAfter*, Washington, 1947

Desmond, R.W. *WindowsontheWorld*: *WorldNewsReporting*, *1900 – 1920*, Iowa City, 1980

Deutscher, L, *ThePropheta rmed*: *Trotsky*: *1879 – 1921*, New York, 1965

Dillon, E.J., *TheInsideStoryofthePeaceConference*, New York Londra, 1920 Dingman, R., *Powerin thePacific*: *TheOriginofNavalArmsLimitations*, *1914 – 1922*, Chicago, 1976

Dockrill, M.L. şi Goold, J.D., *PeacewithoutPromise*: *BritainandthePeaceConferences*, *1919 – 1923*, Hamden, Connecticut, 1981

Dockrill, M.L. şi Steiner, Z., „The Foreign Office at the Paris Peace Conference în 1919", în *InternationalHistoryReview*, nr. 2/1, ianuarie 1980

Dominian, L., *TheFrontiersofLanguageandNation*ality in *Europe*, New York, 1917

Dontas, D.V., „Troubled Friendship: Greco-Serbian Relations, 1914 – 1918", în *TheCreationofYugoslavia*, ed. D. Diordjevic, Santa Barbara şi Oxford, 1980

Dragnich, A.N., *Serbia*, *NikolaPašić*, *andYugoslavia*, New Brunswick, New Jersey, 1974

— „The Serbian Government, the Army and the Unification of Yugoslavs", în *TheCreationofYugoslavia*, *1914 – 1918*, ed. D. Diordjevic, Santa Barbara şi Oxford, 1980

Duchene, F., *JeanMonnet*: *TheFirstStatesmanofIndependence*, New York, 1994 Dugdale, B., *ArthurJamesBalfour*, *1906 – 1930*, New York, 1937

Dunn, S. şi Fraser, T.G. (editori), *EuropeandEthnicity*: *TheFirstWorldWarandContemporaryEthnicConflict*, Londra, 1996

Durham, M.E., *TwentyYearsofBalkanTangle*, Londra, 1920

Duroselle, J.-B., *Clemenceau*, Paris, 1988

Duus, P., *The riseofModernJapan*, Boston, 1976

Dyer, G., „The Turkish Armistice of 1918: 1 – The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918", în *MiddleEasternStudies*, nr. 8/2, mai 1972 –, „The Turkish Armistice of 1918: 2 – A Fost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros", în *MiddleEasternStudies*, nr. 8/3, octombrie 1972

Dziewanowski, M.K., *JosephPiłsudski*: *AEuropeanFederalist*, *1918 – 1922*, Stanford, 1969

Eban, A., *AnAutobiography*, New York, 1977

Eckelt, F., „The Internal Policies of the Hungarian Soviet Republic", în *HungaryînRevolution*, *1918 – 19*, ed. I. Volgyes, Lincoln, Nebraska, 1971

Egerton, G.W., „Britain and the «Great Betrayal»: Anglo-American Relations and the Struggle for United States Ratification of the Treaty of Versailles, 1919 – 1920", în *HistoricalJournal*, nr. 21/4, 1978

— *Great BritainandtheCreationoftheLeagueofNations*, Chapel Hill, North Carolina, 1978

— „The Lloyd George Government and the Creation of the League of Nations", *AmericanHistoricalReview*, nr. 79/2, aprilie 1974

Ekmecic, M., „Serbian War Aims", în *TheCreationof Yugoslavia*, ed. D. Diordjevic, Santa Barbara şi Oxford, 1980

Elcock, H"*Portrait ofaDecision*: *TheCouncilofFourandtheTreatyofVersailles*, Londra, 1972

Elon, A., *TheIsraelis*: *FoundersandSons*, New York, 1972

Epstein, K., *MatthiasErzbergerandtheDilemaofGermanDemocracy*, New York, 1971

Esposito, D.M., „Imagined Power: The Secret Life of Colonel House", în *Historian*, nr. 60/4, vara 1998

Eubank, K.K., *PaulCambon*: *MasterDiplomatist*, Norman, Oklahoma, 1960 Eyck, E., *AHistoryoftheWeimarRepublic*, 2 vol., New York, 1970

Farnsworth, B., *WilliamC*. *BullittandtheSovietUnion*, Bloomington şi Londra, 1967

Farwell, B., *TheGreatWarînAfrica*, *1914 – 1918*, New York şi Londra, 1986

Ferguson, N., „Keynes and German Inflation", in English *HistoricalReview*, nr. 110/436, aprilie 1995

— *The PityofWar*, New York, 1999

Fifield, R.H., „Disposal of the Carolines, Marshalls, and Marianas at the Paris Peace Conference", în *AmericanHistoricalReview*, nr. 51/3, aprilie 1946

— *Woodrow WilsonandtheFarEast*: *TheDiplomacyoftheShantungQuestion*, New York, 1952

Figes, O., *APeoplesTragedy*: *TheRussianRevolution*, *1891 – 1924*, Londra, 1996 [*Revoluţia rusa*: *1891 – 1924*. *Tragediaunuipopor*, Editura Polirom, Iaşi, 2016]

Fischer, L., *TheSovietsînWorldAffairs*: *AHistoryoftheRelationsbetweentheSovietUnionandtheRestoftheWorld*, *1917 – 1929*, New York, 1960

Fisher,}., *CurzonandBritishImperialismin theMiddleEast*, *1916 – 19*, Londra, 1999 Fitzhardinge, L.E. „Hughes, Borden, and Dominion Representation at the

Paris Peace Conference", în *CanadianHistoricalReview*, nr. 49/2, iunie 1968

— *The LittleDigger*, *1914 – 1952*: *WilliamMorrisHughes*. *APoliticalBiography*, 2 vol., Londra şi Sydney, 1979

— „W.M. Hughes and the Treaty of Versailles, 1919", în *JournalofCommonwealthPoliticalStudies*, nr. 5, iulie 1967

Fitzherbert, M., *TheManWhoWasGreenmantle*: *ABiographyofAubreyHerbert*, Londra, 1983

Floto, L, *ColonelHouseînParis*: *AStudyofAmericanPolicy* at *theParisPeaceConference*, *1919*, Princeton, New Jersey, 1973

Foch, E, *TheMemoirsofMarshalFoch*, Garden City, New York, 1931

Fogelsong, D.S., *AmericasSecretWaragainstBolshevism*, Chapel Hill şi Londra, 1995

French, D., „«Had We Known How Bad Things Were în Germany, We Might Have Got Stiffer Terms»: Great Britain and the German Armistice", în *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, M. Boemeke, G.D. Feldman şi E. Glaser (editori), Cambridge şi Washington, 1998

Fried, A. (ed.), *ADayofDedication*: *TheEssentialWritingsandSpeechesofWoodrowWilson*, New York, 1965

Friedman, L, „The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 5/2, 1970

— *The QuestionofPalestine*, *1914 – 1918*: *British-Jewish-ArabRelations*, Oxford, 1973

Fromkin, D., *APeacetoEndAllPeace*: *TheFalloftheOttomanEmpireandtheCreationoftheModernMiddleEast*, New York, 1989

— *In theTimeoftheAmericans*: *FDR*, *Truman*, *Eisenhower*, *Marshall*, *MacArthur – The GenerationthatChangedAmericasRolein theWorld*, New York, 1995

Fry, M.G., *LloydGeorgeandForeignPolicy*, 2 vol., Montreal şi Londra, 1977

Garnett, D. (ed.), *TheEssential*te. *Lawrence*, New York, 1951

Garran, R., *ProspertheCommonwealth*, Sydney, 1958

Geddes, D., „The Mandate for Yap", în *HistoryToday*, decembrie 1993

Gelfand, L.E., *TheInquiry*, New Haven, Connecticut, 1963

Genov, G.P., *BulgariaandtheTreatyofNeuilly*, Sofia, 1935

George, A.L. şi George, J.L., *WoodrowWilsonandColonelHouse: APersonalityStudy*, New York, 1964

Gerson, L., *WoodrowWilsonandtheRebirthofPoland*, *1914 – 1920*: *AStudy in theInfluenceonAmericanPolicyofMinorityGroupsofForeignOrigin*, Hamden, Connecticut, 1972

Gidney, J.A., *AMandateforArmenia*, Kent, Ohio, 1967

Gilbert, M., *WinstonS. Churchill*, 8 vol. Londra, 1966 – 88

— *Sir HoraceRumbold*: *PortraitofaDiplomat*, *1869 – 1941*, Londra, 1973

Gilmour, D., *Curzon*, Londra, 1994

Glazebrook, G.P. de T, *CanadaatthePeaceConference*, Londra, Toronto şi New York, 1942

Glyn, A., *EleanorGlyn*, Londra, 1968

Gokay, B., „Turkish Settlement and the Caucasus, 1918 – 20", în *MiddleEasternStudies*, nr. 32/2, aprilie 1996

Goldstein, E., „Great Britain and Greater Greece, 1917 – 1920", în *HistoricalJournal*, nr. 32/2, 1989

— *Wining thePeace*: *BritishDiplomaticStrategy*, *PeacePlanning*, *andtheParisPeaceConference*, *1916 – 1920*, Oxford, 1991

Gollin, A.M., *ProconsulînPolitics*: *AStudyofLordMilner* în *Oppositionand inPower*, Londra, 1964

Grayson, C.T., *WoodrowWilson*, Washington, 1960

Gregory, J.D., *OntheEdgeofDiplomacy*: *RamblesandReflections*, *1902 – 1928*, Londra, 1928

Grew, J.C., *TurbulentEra*: *ADiplomaticRecordofFortyYears*, *1904 – 1945*, Boston, 1952

Grigg, J., *TheYoungLloydGeorge*, Londra 1973

— *Lloyd George*: *FromPeacetoWar*, *1912 – 1916*, Londra, 1985

— *Lloyd George*: *ThePeople'sChampion*, Berkeley şi Los Angeles, 1978

Griswold, A.W., *TheFarEasternPolicyoftheUnitedStates*, New Haven, Connecticut, 1938

Groueff, S., *CrownofThoms*, Lanham, Maryland, 1987

Guhin, M.A., *JohnFosterDulles*: *AStatesmanandhisTimes*, New York şi Londra, 1972

Guiral, P., *ClemenceauetsonTemps*, Paris, 1994

Hall, H.D., *Mandates*, *DependenciesandTrusteeship*, Londra, 1948

Hancock, W.H., *Smuts*: *TheSanguineYears*, *1870 – 1919*, Cambridge, 1962

Hancock, W.H. şi Van der Poet, J. (editori), *SelectionsFromtheSmutsPapers*, 7 vol., Cambridge, 1966

Hankey, M.P., *TheSupremeControlatttheParisPeaceConference1919*: *ACommentary*, Londra, 1963

Hardach, G., *TheFirstWorldWar*, *1914 – 1918*, Berkeley şi Los Angeles, 1977

Hardinge, C., *OldDiplomacy*: *TheReminiscencesofLordHardingeof Penshurst*, Londra, 1947

Harington, C., *TimHaringtonLooksBack*, Londra, 1940

Harris, H.W., *Peacein theMaking*, Londra, 1920

Harrod, R.F., *TheLifeofJohnMaynardKeynes*, Londra, 1951

Haskins, C.H. şi Lord, R.H., *SomeProblemsofthePeaceConference*, Cambridge, Massachusetts, 1920

Headiam-Morley, J., *AMemoirofthePeaceConference1919*, ed. A. Headiam-Morley, R. Bryant şi A. Cienciala, Londra, 1972

Heater, D., *NationalSelf-Determination*: *WoodrowWilsonandhisLegacy*, New York, 1994

Hecksher, A., *WoodrowWilson*, New York, 1991

Helmreich, P.C., *FromParistoSèvres*: *ThePartitionoftheOttomanEmpireatthePeaceConferenceof1919 – 20*, Columbus, Ohio, 1974

Henig, R.B. (ed.), *TheLeagueofNations*, New York, 1973

Hess, R.L., „Italy and Africa: Colonial Ambitions in the First World War", în *JournalofAfricanHistory*, 1963

Hiery, HJ., *TheNeglectedWar*: *TheGermanSouthPacificandtheInfluenceofWorldWarI*, Honolulu, 1995

Hoensch, J.K., *AHistoryofModernHungary*, *1867 – 1986*, Londra şi New York, 1988

Holborn, H., „Diplomats and Diplomacy in the Early Weimar Republic", în *TheDiplomats*, *1919 – 1939*, ed. G.A. Craig şi F. Gilbert, New York, 1963

Hoover, H., *TheOrdealofWoodrowWilson*, Baltimore şi Londra, 1992

House, E.M., *TheIntimatePapersofColonelHouseArrangedasaNarrativebyCharlesSeymour*, 4 vol., Boston şi New York, 1926 – 1928

House, E.M. şi Seymour, C. (editori), *WhatReallyHappened* at *Paris*: *TheStoryofthePeaceConference*, *1918 – 1919*, *by* American *Delegates*, New York, 1921

Hovi, K., *Cordonsanitaireorbarrièredepest*? Turku, 1975

Howard, E., *TheatreofLife*: *LifeSeenfromtheStalls*, *1905 – 1936*, Londra, 1936 Howard, H.N., *ThePartitionofTurkey*: *ADiplomaticHistory*, *1913 – 1923*, New

York, 1966

— *Turkey*, *theStraitsandU.S. Policy*, Baltimore şi Londra, 1974

Howard, M., *WarandtheLiberalConscience*, Oxford, 1981

Huddleston, S., *Peace-making atParis*, Londra, 1919

Hudson, G., „The Far East at the End of the First World War", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 4/2, aprilie 1969

Hudson, W.J., *BillyHughesînParis*: *TheBirthofAustralianDiplomacy*, West Melbourne, Victoria, 1978

Hugessen, H.M.K., *DiplomatînPeaceandWar*, Londra, 1949

Hughes, WH., *PoliciesandPotenţates*, Sydney, 1950

— *The SplendidAdventure*, Toronto, 1928

Hunter, J., *TheEmergenceofModernJapan*, Londra şi New York, 1989

Hunter Miller, D., *MyDiaryattheConferenceofParis*, *withDocuments*, 21 vol., New York, 1928

— *The DraftingoftheCovenant*, 2 vol., New York, 1928

Huntford, R., *Nansen*: *TheExplorerasHero*, Londra, 1998

James, L., *TheGoldenWarrior*: *TheLifeandLegendofLawrenceofArabia*, Londra, 1990

— *Imperial Warrior*: *TheLifeandTimesofField-MarshalViscountAllenby*, *1861 – 1936*, Londra, 1993

Jaszi, O., *TheDissolutionoftheHabsburgMonarchy*, Chicago şi Londra, 1929 Jedrezejewicz, W., *Piłsudski*: *ALifeforPoland*, New York, 1982

Jelavich, B., *HistoryoftheBalkans*, 2 vol., Cambridge fi New York, 1983 [*IstoriaBalcanilor*, 2 vol., Institutul European, Iaşi, 2000]

Jelavich, C., „Nicholas P. Pašić: Greater Serbia or Jugoslavia?", în *JournalofCentralEuropeanAffairs*, nr. 11/2, iulie 1951

Jones, T, *WhitehallDiary*, vol. *1, 1916 – 1925*, Londra, 1969

Karolyi, M., *MemoirsofMichaelKarolyi*: *FaithwithoutIllusion*, Londra, 1956

Kawamura, N., „Wilsonian Idealism and Japanese Claims at the Paris Peace Conference", în *PacificHistoricalReview*, nr. 66/4, 1997

Kedourie, E., *TheChathamHouseVersionandOtherMiddle-EasternStudies*, Londra, 1970

— „The End of the Ottoman Empire", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 3/4, octombrie 1968

Keegan, N.M., „From Chancery to Cloister: The Chinese Diplomat Who Became a Benedictine Monk", *DiplomacyandStatecraft*, nr. 10/1, 1999

Keiger, J., *RaymondPoincaré*, Cambridge, 1997

Kenez, P., *CivilWarînSouthRussia*, *1919 – 1920*, Berkeley şi Los Angeles, 1977

Kennedy, A.L., *OldDiplomacyandNew*, Londra, 1922

Kennedy, M.D., *TheEstrangementofGreatBritainandJapan*, *1917 – 1935*, Berkeley şi Los Angeles, 1969

Kent, B., *TheSpoilsofWar*: *ThePolitics*, *Economics*, *andDiplomacyofReparations*, *1918 – 1932*, Oxford, 1989

Kent, M., *OilandEmpire*: *BritishPolicyandMesopotamianOil*, *1900 – 1920*, Londra, 1976

— (ed.), *TheGreatPowersandtheEndoftheOttomanEmpire*, Londra, 1984

— *Moguls andMandarins*: *Oil*, *ImperialismandtheMiddleEastînBritishForeignPolicy*, *1900 – 1940*, Londra, 1993

Kershaw, I. (ed.), *Weimar*: *WhyDidGermanDemocracyFail*? New York, 1990 –, *Hitler*, *1889 – 1936*: *Hubris*, Londra şi New York, 1998

Kessler, H., *in theTwenties*: *TheDiariesofHarryKessler*, New York, 1971

Keylor, W.R., „Versailles and International Diplomacy", în *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, M. Boemeke, G.D. Feldman şi E. Glaser (editori), Cambridge şi Washington, 1998

— *The LegacyoftheGreatWar*, Boston şi New York, 1998

Keynes, J.M., *TwoMemoirs*: *Dr. Melchior*, *aDefeatedEnemy*, *andMyEarlyBeliefs*, Londra, 1949

— *The EconomicConsequences ofthePeace*, New York, 1971 [*Urmărileeconomicealepăcii*, Editura Viaţa Românească, Bucureşti, 1920]

Khoury, P., *SyriaandtheFrenchMandate*, Princeton, 1987

King, J.C., *FochversusClemenceau*: *FranceandGermanClismemberment*, *1918 – 1919*, Cambridge, 1960

King, W. [Wen-ssu Chin], *ChinaattheParisPeaceConference* în *1919*, Jamaica şi New York, 1961

— *V.K. WellingtonKoo'sForeignPolicy*, Shanghai, 1931

Kinross, P.B., *Atatürk*: *ABiographyofMustafaKemal*, *FatherofModernTurkey*, Londra, 1964

Kiraly, B.K., Pastor, P. şi Sanders, I. (editori), *WarandSociety* în *EastCentralEurope*, vol. 6, *EssaysonWorldWarI*: *TotalWarandPeacemaking*: *ACaseStudyonTrianon*, New York, 1982

Kissinger, H., *Diplomacy*, New York, 1994 [*Diplomaţia*, traducere de Mircea Ştefănescu şi Radu Paraschivescu, Editura ALL, Bucureşti, 2003]

Klein, E, „Between Compiègne and Versailles: The Germans on the Way from a Misunderstood Defeat to an Unwanted Peace", în *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, M. Boemeke, G.D. Feldman şi E. Glaser (editori), Cambridge şi Washington, 1998

Kleine-Ahibrandt, W.L., *TheBurdenofVictory*: *France*, *BritainandtheEnforcementoftheVersaillesPeace*, *1919 – 1925*, Lanham, New York şi Londra, 1995

Klieman, A., *FoundationsofBritishPolicyin theArabWorld*: *TheCairoConferenceof1921*, Baltimore şi Londra, 1970

Klingaman, W, *1919*: *TheYearOurWorldBegan*, New York, 1987

Klotz, L.L., *Delaguerreà lapaix*: *souvenirsetdocuments*, Paris, 1924

Knock, T.J., *ToEndAllWars*: *WoodrowWilsonandtheQuestforaNewWorldOrder*, New York şi Oxford, 1992

Komarnicki, T, *RebirthofthePolishRepublic*: *A* Study in the *DiplomaticHistoryofEurope*, *1914 – 1920*, Londra, 1957

Kruger, P., „German Disappointment and Anti-Western Resentment, 1918 – 19", în *ConfrontationandCooperation*: *GermanyandtheUnitedStatesin theEraofWorldWarI*, *1900 – 1924*, ed. H.-J. Schröder, Providence şi Oxford, 1993

Kumao, H., *Saionji-HaradaMemoirs*: *FragileVictoryPrinceSaionjiandthe1930LondonTreatyIssue*, traducere dei. F. Mayer-Oakes, Detroit, 1968

Lacey, R., *TheKingdom*, New York şi Londra, 1981

La Fargue, T.E., *ChinaandtheWorldWar*, Stanford, California, 1937

Laffan, R.G.D., *TheSerbs*: *TheGuardiansoftheGates*, New York, 1989

Landau, Z., „The Economic Integration of Poland 1918 – 23", în *TheReconstructionofPoland*, *1914 – 23*, ed. P. Latawski, Londra, 1992

Langer, W.L., „The Well-Spring of our Discontents", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 3/4, octombrie 1968

Lansing, R., *TheBigFourandOthersofthePeaceConference*, Boston, 1921 –, *ThePeaceNegotiations*: *APersonalNarrative*, Boston şi New York, 1921 Laroche, J., *AuQuaid'OrsayavecBriandetPoincaré*, *1913 – 1926*, Paris, 1957 Latawski, P, „Roman Dmowski, the Polish Question, and Western Opinion, 1915 – 1918: The Case of Britain", în *TheReconstructionofPoland*, *1914 – 23*, ed. P. Latawski, Londra, 1992

Latham, J.G., *TheSignificanceofthePeaceConferencefromanAustralianPointofView*, Melbourne, 1920

Lauren, P.G., „Human Rights în History: Diplomacy and Racial Equality at the Paris Peace Conference", în *DiplomaticHistory*, nr. 2/3, 1978

Lazo, D.D., „A Question of Loyalty: Robert Lansing and the Treaty of Versailles", în *DiplomaticHistory*, nr. 9/1, iarna 1985

Lebow, R.N., „Woodrow Wilson and the Balfour Declaration", în *JournalofModernHistory*, nr. 40/4, 1968

Ledeen, M., *TheFirstDuce*: *D'AnnunzioatFiume*, Baltimore, 1977

Lederer, I.J., *YugoslaviaatthePeaceConference*: *AStudy* în *Frontiermaking*, New Haven şi Londra, 1963

Lentin, A., Lloyd George, *WoodrowWilsonandtheGuiltofGermany*, Leicester, 1984

— „Lord Cunliffe, Lloyd George, Reparations and Reputations at the Paris Peace Conference, 1919", în *DiplomacyandStatecraft*, nr. 10/1, 1999

— „Trick or Treat? The Anglo-French Alliance, 1919", în *HistoryToday*, nr. 42, decembrie 1992

Levene, M., „The Balfour Declaration: A Case of Mistaken Identity", *in EnglishHistoricalReview*, ianuarie 1992

— „Nationalism and its Alternatives in the International Arena: The Jewish Question at Paris, 1919", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 28, 1993

— *War*, *Jews*, *andtheNewEurope*: *TheDiplomacyofLucienWolf*, *1914 – 1919*, Oxford şi New York, 1992

Lewis, David L., *WE. B. Dubois*: *BiographyofaRace*, *1868 – 1919*, New York, 1993

Liddell Hart, B., *Foch*: *TheManofOrléans*, Londra, 1931

Lieven, A., *TheBalticRevolution*: *Estonia*, *Latvia*, *LithuaniaandthePathtoIndependence*, New Haven şi Londra, 1994

Link, A.S., *Wilson*: *TheRoadtotheWhiteHouse*, Princeton, New Jersey, 1947 –, *Wilson*: *TheNewFreedom*, Princeton, New Jersey, 1956 –, *WilsontheDiplomatist*, Chicago, 1963

— *Wilson*: *ConfusionsandCrises*, *1915 – 1916*, Princeton, New Jersey, 1964 Lloyd George, D., *TheTruthaboutReparationsandWarDebts*, Londra, 1932 –, *WarMemoirs*, *6* vol., Londra, 1934

— *The TruthaboutthePeaceTreaties*, 2 vol., Londra, 1938

Lloyd George, E, *TheYearsthatArePast*, Londra, 1967

Louis, W.R., *BritishStrategyin theFarEast*, *1919 – 1939*, Oxford, 1971 –, *GreatBritainandGermanysLostColonies*, *1914 – 1919*, Oxford, 1967 Lovin, C.R., *ASchoolforDiplomats*: *TheParisPeaceConferenceof1919*, Lanham, Maryland, 1997

Lowe, CJ. şi Dockrill, M.L., *TheMirageofPower*, *3* vol., Londra şi Boston, 1972

Lowe, C.J. şi Marzari, F., *ItalianForeignPolicy*, *1870 – 1940*, Londra şi Boston, 1975

Lowry, B., *Armistice1918*, Kent, Ohio şi Londra, 1996

Luckau, A., *TheGermanDelegationattheParisPeaceConference*, New York, 1971

Lundgreen-Nielsen, K., *ThePolishProblemattheParisPeaceConference*: *AStudy in thePoliciesoftheGreatPowersandthePoles*, *1918 – 1919*, Odense, 1979 –, „Aspects of American Policy towards Poland at the Paris Peace Conference and the Role of Isiah Bowman", în *TheReconstructionofPoland*, *1914 – 23*, ed. P. Latawaski, Londra, 1992

— „The Mayer Thesis Reconsidered: The Poles and the Paris Peace Conference, 1919", în *InternationalHistoryReview*, nr. 7/1, februarie 1985

Macartney, C.A., *HungaryandherSuccessors*: *TheTreatyofTrianonanditsConséquences1919 – 1937*, Londra şi New York, 1937

— *National StatesandNationalMinorities*, New York, 1934

Macţie, A.L., „The British Decision regarding the Future of Constantinople, november 1918-January 1920", în *HistoricalJournal*, 18/2, 1975

— *The EndoftheOttomanEmpire*, *1918 – 1923*, Londra şi New York, 1998 Mackay, R.F., *Balfour*: *IntellectualStatesman*, Oxford şi New York, 1985 MacMillan, M., „Canada and the Origins of the Imperial War Cabinet", în *ImperialCanada*, *1867 – 1917*, ed. C.M. Coates, Edinburgh, 1997

Magocsi, P.R., *HistoricalAtlasofEastCentralEurope*, Toronto, 1993

Maier, C.S., *RecastingBourgeoisEurope*, Princeton, 1975

— „The Truth about the Treaties?", în *JournalofModernHistory*, nr. 51, martie 1979

Malcolm, L, *LordBalfour*: *AMemory*, Londra, 1930

Mamatey, V.S. *TheUnitedStatesandEastCentralEurope*, *1914 – 1918*: *AStudyînWilsonianDiplomacyandPropaganda*, Princeton, New Jersey, 1957

Mamatey V.S. şi Luza, R., (editori), *AHistoryoftheczechoslovakRepublic*, *1918 – 1948*, Princeton, 1973

Mansel, P, *Constantinople*: *CityoftheWorldsDesire*, *1453 – 1924*, New York, 1995

Mansergh, N., *TheCommonwealthExperience*, 2 vol., Toronto şi Buffalo, 1983 Mantoux, E., *TheCarthaginianPeace*, Londra, 1946

Mantoux, P., *TheDeliberationsoftheCouncilofFour*, 2 vol., ed. şi trad. de A.S.

Link, Princeton, New Jersey, 1992

Marder, A.J., *FromtheDreadnoughttoScapaFlow*: *TheRoyalNavyin theFisherEra*, *1904 – 1919*, 5 vol., Londra, 1970

Marks, S., *InnocentAbroad*: *BelgiumatthePariſPeaceConferenceof1919*, Chapel Hill, 1981

— „The Myths of Reparations", în *CentralEuropeanHistory*, 11/3, 1978

— „Reparations Reconsidered: A Reminder", în *CentralEuropeanHistory*, nr. 2/4, 1969

— „Smoke and Mirrors", în *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, ed. M. Boemeke, G.D. Feldman şi E. Glaser, Cambridge şi Washington, 1998

Marlowe, J., *LateVictorian*: *TheLifeofSirArnoldTalbotWilson*, Londra, 1967

Marston, F.S., *ThePeaceConferenceof1919*: *OrganisationandProcedure*, Londra, 1944

Martel, G., „The Prehistory of Appeasement: Headiam-Morley, the Peace Settlement and Revisionism", în *DiplomacyandStatecraft*, nr. 9/3, noiembrie 1998

Masaryk, T.G., *TheMakingofaState*: *MemoriesandObservations*, *1914 – 1918*, New York, 1969

Maxwell, E., *RS. VP*: *ElsaMaxwell'sOwnStory*, Boston şi Toronto, 1954

May, A.J., *ThePassingoftheHapsburgMonarchy*, *1914 – 1918*, 2 vol., Philadelphia, 1966

Mayer, A.J., *PoliticsandDiplomacyofPeacemaking: ContainmentandCounterrevolutionatVersailles, 1918 – 1919*, New York, 1967

Mazower, M., „Minorities and the League of Nations in Interwar Europe", în *Daedalus*, nr. 126/2, 1997

— „Two Cheers for Versailles", în *HistoryToday*, nr. 49/7, iulie 1999

McCrum, R., „French Rhineland Policy at the Paris Peace Conference, 1919", în *HistoricalJournal*, nr. 21/3, 1978

McDougall, WA., *FrancesRhinelandDiplomacy, 1914 – 1924: TheLastBidforaBalanceofPowerînEurope*, Princeton, New Jersey, 1978

— „Political Economy versus National Sovereignity: French Structures for German Economic Integration after Versailles", în *JournalofModernHistory*, nr. 51, martie 1979

McDowall, D., *AModernHistoryoftheKurds*, Londra şi New York, 1996

Mee, C.L., *TheEndofOrder: Versailles1919*, New York, 1980

Ministère degli Affari Esteri, *Idocumentidiplomaticitaliani*, séria 6, ed. R. Moşca, Roma, 1956

Miquel, P., *LapaixdeVersaillesetTopinionpubliquefrançaise*, Paris, 1972

Mitchell, D., *1919: RedMirage*, New York, 1970

Mitrovic, A., „The 1919 – 1920 Peace Conference în Paris and the Yugoslav State: An Historical Evaluation", în *TheCreationofYugoslavia, 1914 – 1918*, ed. D. Diordjevic, Santa Barbara şi Oxford, 1980

Mommsen, W.J., „Max Weber and the Peace Treaty of Versailles", în *TheTreatyof Versailles: AReassessmentafter75Years*, ed. M. Boemeke, G.D. Feldman şi E. Glaser, Cambridge şi Washington, 1998

Monroe, E., *Britain'sMomentin theMiddleEast*, Baltimore, 1963

Montgomery, A.E., „The Making of the Treaty of Sèvres of 10 August 1920", în *HistoricalJournal*, nr. 25/4, 1972

Mordacq, G.H., *Clemenceauausoirde săvie*, 2 vol., Paris, 1933

— *Le ministèreClemenceau*, 4 vol., Paris, 1931

Morgan, K.O., *DavidLloydGeorge: WelshRadicalas* World *Statesman*, Westport, Connecticut, 1982

Mosley, L., *Curzon: TheEndofanEpoch*, Londra, 1961

Napier, H.D., *TheExperiencesofaMilitaryAttaché* in the *Balkans*, Londra, 1924

Nassibian, A., *BritainandtheArmenianQuestion*, *1915 – 1923*, New York, 1984

Nekrich, A.M., *Pariahs*, *Partners*, *Predators*: *German-SovietRelations*, *1922 – 1941*, New York, 1997

Nelson, H.I., *LandandPower*: *BritishandAlliedPolicyonGermany'sFrontiers*

1916 – 19, Londra şi Toronto, 1963

Neu, C.E., *TheTroubledEncounter*: *TheUnitedStatesandJapan*, New York, 1975

Nevakivi, J., *Britain*, *FranceandtheArabMiddleEast*, *1914 – 1920*, Londra, 1969

Newman, B., *SecretServant*, Londra, 1935

Nicolson, H., *Curzon*: *TheLastPhase*, Londra, 1934

— *Peacemaking 1919*, Londra, 1964

Nicolson, N., ed., *VitaandHarold*: *TheLettersofVitaSackville-WestandHaroldNicolson*, Londra, 1993

Nish, I.H., *AllianceînDecline*: *AStudyînAnglo-JapaneseRelations*, *1908 – 23*, Londra, 1972

— *Japanese ForeignPolicy*, *1869 – 1942*: *KasumigasekitoMiyakezaka*, Londra, 1977

Nitti, E, *Rivelazioni*: *dramatispersonae*, Napoli, 1948

Noble, G.B., *PoliciesandOpinionsatParis*, *1919*: *WilsonianDiplomacy*, *theVersaillesPeace*, *andFrenchPublicOpinion*, New York, 1935

Nordholt, J.W.S., *WoodrowWilson*: *ALifeForWorldPeace*, Berkeley, 1991

Northedge, F.S., „1917 – 1919: The Implications for Britain", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 3/4, octombrie 1968

Nowak, K. E, *Versailles*, Londra, 1928

Orga, L, *PortraitofaTurkishFamily*, Londra şi New York, 1988

Orlando, V.E., *Memorie(1915 – 1919)*, Milano, 1960

Ormos, M., „The Hungarian Soviet Republic and Intervention by the Entente", în *WarandSocietyînEastCentralEurope*, vol. 6, *EssaysonWorldWarI*: *TotalWarandPeacemaking*. *ACaseStudyonTrianon*, ed. B.K. Kiraly, P. Pastor şi I. Sanders, New York, 1982

Opren, W., *AnOntookerînFrance*, *1917 – 1919*, Londra, 1921

Pakula, H., *QueenofRumania*, Londra, 1989 [*Ultimaromantica: viaţa ReginеiMariaaRomâniei*, traducere de Sanda-Ileana Racoviceanu, Editura Lider, Bucureşti, 2003]

Palmer, A.W., *TheDeclineandFalloftheOttomanEmpire*, Londra, 1993

Palmer, E, *Bliss*, *Peacemaker*, Freeport, New York, 1970

Paloczi-Horvath, G., *TheUndefeated*, Londra, 1993

Pandey, B.N., *TheBreak-up ofBritishIndia*, Londra şi New York, 1969

Pastor, P., *HungarybetweenWilsonandLenin*: *TheHungarianRevolutionof1918 – 1919andtheBigThree*, New York, 1976

Perman, D., *TheShapingoftheczechoslovakState*: *ADiplomaticHistoryoftheBoundariesofCzechoslovakia*, Leiden, 1962

Petsalis-Diomidis, N., *GreeceattheParisPeaceConference*(*1919*), Salonic, 1978 Pipes, R., *RussiaundertheBolshevikRegime*, New York, 1995

Poincaré, R., *AuservicedelaFranceXI*: *À la recherchedelapaix*, *1919*, Paris, 1974

Pope, N. şi Pope, H., *TurkeyUnveiled*: *AtatürkandAfter*, Londra, 1997

Pugach, N.H., *Paulă*. *Reinsch*: *OpenDoorDiplomatînAction*, Miliwood, New York, 1979

Pugh, M., *LloydGeorge*, Londra şi New York, 1988

Raffo, P., „The Anglo-American Preliminary Negotiations for a League of Nations", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 9/4, 1974

Rattigan, E, *DiversionsofaDiplomat*, Londra, 1924

Rawlinson, A., *Adventuresin theNear East1918 – 1922*: *ÎnThreeParts*, Londra şi New York, 1924

Reinharz, J., *ChaïmWeizmann*: *TheMakingofaStatesman*, New York şi Oxford, 1993

Renouvin, P., *WarandAftermath*, *1914 – 1929*, New York, 1968

Respington, C., *AftertheWar*: *London*, *Paris*, *Rome*, *Athens*, *Praque*, *Vienna*, *Budapest*, *Bucharest*, *Berlin*, *Soţia*, *Coblenz*, *NewYork*, *Washington*: *ADiary*, Boston şi New York, 1922

Reynolds, D., *BritanniaOverruled*, Londra şi New York, 1991

Ribot, A., *Journald'AlexandreRibotetcorrespondancesinédites*, *1914 – 1922*, Paris, 1936

Riddell, G., *LordRiddell'sIntimateDiaryofthePeaceConferenceandAfter1918 – 1923*, Londra, 1933

Riddell, G. şi alpi, *TheTreatyofVersaillesandAfter*, New York, 1935

Rodd, J.R., *SocialandDiplomaticMemories*, 3 vol., Londra, 1925

Rohl, J.C.G., *TheKaiserandhisCourt*: *Wilhelm* II *andtheGovernmentofGermany*, Cambridge, 1996

Roosevelt, N., *AFrontRowSeat*, Norman, Oklahoma, 1953

Rose, K., *KingGeorgeV*, Londra, 1983

Roskill, S., *Hankey*: *ManofSecrets*, 3 vol., Londra, 1972

Roszkowski, W, „The Reconstruction of the Government and State Apparatus in the Second Polish Republic", în *TheReconstruc*tion *ofPoland*, *1914 – 23*, ed. P. Latawski, Londra p Basingstoke, 1992

Rothschild, J., *EastCentralEuropebetweentheTwoWorldWars*, Seat de p Londra, 1974

Rowland, P., *LloydGeorge*, Londra, 1975

Rowley, C.D., *TheAustraliansînGermanNewGuinea*, *1914 – 1921*, Carlton, Victoria, 1958

Rudin, H., *Armistice*, *1918*, New Haven, Connecticut, 1944

Ryan, A., *TheLastoftheDragomans*, Londra, 1951

Ryder, A.J., *TheGermanRevolutionof1918*, Cambridge, 1967

Sakmyster, T.L., „Great Britain and the Making of the Treaty of Trianon", în *WarandSocietyînEastCentralEurope*, vol. 6, *EssaysonWorldWarI*: *TotalWarandPeacemaking*. *ACaseStudyonTrianon*, ed. B.K. Kiraly, P. Pastor p I. Sanders, New York, 1982

— *Hungary's AdmiralonHorseback*: *MiklósHorthy1918 – 1944*, New York, 1994

Saladino, S., „În Search of Sidney Sonnino", în *Reviews* în *EuropeanHistory*, 1976 Salter, A., *SlaveoftheLamp*; *APublicServant'sNotebook*, Londra, 1967

Sanders, R., *TheHighWallsofJerusalem*: *AHistoryoftheBalfourDeclarationandtheBirthoftheBritishMandateforPalestine*, New York, 1983

Sayer, D., *TheCoastsofBohemia*: *AczechHistory*, Princeton, New Jersey, 1998 Schachtmann, T, *EdithWoodrow*, New York, 1981

Schiff, V., *TheGermansatVersailles1919*, Londra, 1930

Schrecker, J.E., *ImperialismandChineseNationalism*; *GermanyînShantung*, Cambridge, Massachusetts, 1971

Schröder, H.-J., *ConfrontationandCooperation*: *GermanyandtheUnitedStatesin theEraofWorldWarI*, *1900 – 1924*, Providence şi Oxford, 1993

Schuker, S.A., *American ReparationstoGermany*, *1919 – 33: ImplicationsfortheThird-WorldDebtCrisis*, Princeton, 1988

— *The EndofFrenchPredominanceînEurope*: *TheFinancialCrisisof 1924 andtheAdoptionoftheDawesPlan*, Chapel Hill, North Carolina, 1976

— „The Rhineland Question", în *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, M. Boemeke, G.D. Feldman p E. Glaser (editori), Cambridge p Washington, 1998

Schüller, R., *UnterhändlerdesVertrauens*: *ausdennachgelassenenSchriftenvonSektions chefDr. RichardSchüller*, ed. J. Nautz, München, 1990

Schwabe, K., „Germany's Peace Aims and the Domestic and International Construints", în *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, M. Boemeke, G.D. Feldman şi E. Glaser (editori), Cambridge şi Washington, 1998

— *Woodrow Wilson*, *RevolutionaryGermanyandPeacemaking1918 – 1919*: *MissionaryDiplomacyandtheRealitiesofPower*, Chapel Hill şi Londra, 1985

Schwarcz, V., *TheChineseEnlightenment*: *IntellectualsandtheLegacyoftheMayFourthMovementof1919*, Berkeley, 1986

Scott, C.P., *ThePoliticalDiariesofl. P. Scott*, *1911 – 1928*, ed. T. Wilson, Londra, 1970

Seton-Watson, C., *ItalyFromLiberalismtoFascism*, *1870 – 1925*, Londra, 1967 –, „1919", în *ReviewofInternationalStudies*, 1989

Seton-Watson, H. şi Seton-Watson, C., *TheMakingofaNewEurope*: *R. WSeton-WatsonandtheLastYearsofAustria-Hungary*, Londra, 1981

Seymour, C., *LettersfromtheParisPeaceConference*, New Haven şi Londra, 1965

Sforza, C., *FiftyYearsofWarandDiplomacyin theBalkans*, New York, 1940

— „Sonnino and his Foreign Policy", în *ContemporaryReview*, 1929

Shaarawi, H., *HaremYears*: *TheMemoirsofanEgyptianFeminist*(*1879 – 1924*), New York, 1986

Shanafelt, G.W., „An English Lady în High Albania: Edith Durham and the Balkans", în *EastEuropeanQuarterly*, nr. 30/3, 1996

Sharp, A., „The Genie that Would Not Go Back into the Bot de: National Self-Determination and the Legacy of the First World War and the Peace Settlement", în *EuropeandEthnicity*: *TheFirst* World *WarandContemporaryEthnicConflict*, S. Dunn şi T.G. Fraser (editori), Londra, 1996

— *The VersaillesSettlement*: *PeacemakingînParis*, *1919*, Londra, 1991

Shotwell, J.T., *AttheParisPeaceConference*, New York, 1937

Silverman, D.P., *ReconstructingEuropeaftertheGreatWar*, Cambridge, Massachusetts, 1982

Skidelsky, R., *JohnMaynardKeynes*: *ABiography*, 2 vol., Londra, 1983

Sluglett, P., *BritainînIraq*, *1914 – 1932*, Londra, 1976

Smith, M.L., *IonianVision*: *GreeceînAsiaMinor*, *1919 – 1922*, New York, 1973

Snelling, R.C., „Peacemaking, 1919: Australia, New Zealand and the British Empire Delegation at Versailles", în *JournalofImperialandCommonwealthHistory*, nr. 4/1, 1975

Sonyel, S.R., *TurkishDiplomacy1918 – 1923*: *MustafaKemalandtheTurkishNationalMovement*, Londra şi Beverly Hills, 1975

Soutu, G.-H., „The French Peacemakers and their Home Front", în *TheTreatyofVersailles*: *AReassessmentafter75Years*, M. Boemeke, G.D. Feldman şi E. Glaser (editori), Cambridge şi Washington, 1998

Spector, S., *RumaniaattheParisPeaceConference*: *AStudyoftheDiplomacyofIoanLGBratianu*, New York, 1962

Spence, J.D., *TheSearchforModernChina*, New York şi Londra, 1990

Stadler, K.R., *TheBirthoftheAustrianRepublic*, *1918 – 1921*, Leyden, 1966

— „The Disintegration of the Austrian Empire", în *JournalofContemporaryHistory*, nr. 3/4, octombrie 1968

Steed, H.W., *ThroughThirtyYears*, *1892 – 1922*: *APersonalNarrative*, 2 vol., Garden City, New York, 1924

Steffens, L., *TheAutobiographyofLincolnSteffens*, New York, 1931

Stein, L., *TheBalfourDeclaration*, Londra, 1961

Stevenson, D., *TheFirstWorldWarandInternationalPolitics*, Oxford, 1991

— „France at the Paris Peace Conference", *in FrenchForeignandDefencePolicy*, *1918 – 1940*: *TheDeclineandFallofaGreatPower*, ed. R. Boyle, Londra şi New York, 1998

Stevenson, D., „French War Aims and the American Challenge, 1914 – 1918", în *HistoricalJournal*, nr. 22/4, 1979

Stevenson, F., *LloydGeorge*: *ADiary*, ed. A.J.P. Taylor, Londra, 1971

Stickney, E.P., *SouthernAlbaniaorNorthernEpirusînEuropeanInternationalAffairs*, *1912 – 1923*, Stanford, California, 1926

Storrs, R., *Orientations*, Londra, 1937

Sugar, P.F. şi Lederer, I.J. (editori), *NationalismînEasternEurope*, Seattle şi Londra, 1994

Suny, R.G., *LookingtowardArarat*: *ArmeniaînModernHistory*, Bloomington şi Indianapolis, 1993

Sykes, C., *CrossroadstoIsrael*: *1917 – 1948*, Bloomington şi Londra, 1973

Tanner, M., *Croaţia*: *ANationForgedînWar*, New Haven şi Londra, 1997

Tardieu, A., *TheTruthabouttheTreaty*, Indianapolis, 1921

Taylor, AI. P., *TheTroublemakers*, Londra, 1993

Taylor, E., *TheFalloftheDynasties*: *TheCollapseoftheOldOrder*, *1905 – 1922*, New York, 1963

Temperley, H.W.V. (ed.), *AHistoryofthePeaceConferenceofParis*, 6 vol., Londra, 1920 – 1924

— „How the Hungarian Frontiers were Drawn", în *ForeignAffairs*, nr. 6, 1928 Thompson, C.T. *ThePeaceConferenceDaybyDay*, New York, 1920 Thompson, J.M., *Russia*, *Bolshevism*, *andtheVersaillesPeace*, Princeton, New

Jersey, 1966

Tihany, L.C., „The Baranya Republic and the Treaty of Trianon", în *WarandSocietyînEastCentralEurope*, vol. 6, *EssaysonWorldWarI*: *TotalWarandPeacemaking*. *ACaseStudyonTrianon*, ed. B.K. Kiraly, P. Pastor şi I. Sanders, New York, 1982

Tillman, S.P., *Anglo-AmericanRelationsattheParisPeaceConferenceof1919*, Princeton, 1961

Tökes, R.L., „Béla Kun: the Man and the Revolutionary", în *HungaryînRevolution1918 – 19*, ed. I. Volgyes, Lincoln, Nebraska, 1971

Toynbee, A., *Acquaintances*, Londra, 1967

Trachtenberg, M., *Reparation inWorldPolitics*: *FranceandEuropeanEconomicDiplomacy*, *1916 – 1923*, New York, 1980

— „Reparations at the Paris Peace Conference", în *JournalofModernHistory*, nr. 51, martie 1979

— „Versailles after Sixty Years", în *Journalof ContemporaryHistory*, nr. 17, 1982 Tumulty, J.P., *WoodrowWilsonasIKnewHim*, New York, 1921

Ullman, R.H., *Anglo-SovietRelations*, *1917 – 192*1, 3 vol., Princeton, 1961 – 1972

Unterberger, B.M., „The United States and National Self-Determination: A Wilsonian Perspective", în *PresidentialStudiesQuarterly*, nr. 26/4, toamna 1996

— *The UnitedStates*, *RevolutionaryRussia*, *andthe riseofCzechoslovakia*, Chapel Hill, 1989

— „Woodrow Wilson and the Bolsheviks: The «Acid Test» of Soviet-American Relations", în *DiplomaticHistory*, nr. 11/2, primăvara 1987

Vansittart, R., *TheMistProcession*: *TheAutobiographyofLordVansittart*, Londra, 1958

Vermes, G., „The October Revolution in Hungary: From Karolyi to Kun", în *HungaryînRevolution*, *1918 – 19*, ed. I. Volgyes, Lincoln, Nebraska, 1971

Villard, O.G., *FightingYears*: *MemoirsofaLiberalEditor*, New York, 1939

Vivarelli, R., *Storiadelleoriginidelfascismo*, 2 vol., Bologna, 1991

Vbpicka, C.J., *SecretsoftheBalkans*; *SevenYearsofaDiplomatist'sLife in theStormCentreofEurope*, Chicago, 1921

Waite, R.G.L., *VanguardofNazism*: *TheFreeCorpsMovement* în *PostwarGermany*, *1918 – 1923*, Cambridge, Massachusetts, 1952

Walker, C.J., *Armenia*: *TheSurvivalofaNation*, Londra, 1990

Wallace, W.S., *TheMemoirsofTheRt. Hon. SirGeorgeFoster*, *PC*, *G.C.M.G.*, Toronto, 1933

Wallace, W.V. *„czechs andSlovaks"Europe andEthnicity*: *TheFirstWorldWarandContemporaryEthnicConflict*, S. Dunn şi T.G. Fraser (editori), Londra, 1996

Wallach, J., *DesertQueen*: *TheExtraordinaryLifeofGertrudeBell: Adventurer*, *AdvisertoKings*, *AllyofLawrenceofArabia*, New York, 1996

Walworth, A., *WilsonandhisPeacemakers*: *AmericanDiplomacyattheParisPeaceConference*, *1919*, New York, 1986

— *Woodrow Wilson*, ed. a II-a, Baltimore, Maryland, 1965

Wambaugh, S., *PlebiscitessincetheWorldWar*, 2 vol., Washington, 1933

Wandycz, P.S., *FranceandherEasternAllies*, *1919 – 1925; French-czechoslovak-PolishRelationsJromtheParisPeaceConferencetoLocarno*, Minneapolis, 1962

— *The LandsofPartitionedPoland*, *1795 – 1918*, Seattle şi Londra, 1974

— *The UnitedStatesandPoland*, Cambridge, Massachusetts, 1980

— „Dmowskis Policy and the Paris Peace Conference: Succes or Failure?", în *TheReconstructionofPoland*, *1914 – 23*, ed. P. Latawski, Londra şi Basingstoke, 1992

Watson, D., *GeorgesClemenceau*: *APoliticalBiography*, New York, 1974

Watt, R.M., *TheKingsDepart*, New York, 1968

Webster, C., *TheCongressofVienna*, *1814 – 1815*, Londra, 1963

Weinberg, G.L., „The Defeat of Germany în 1918 and the European Balance of Power", în *CentralEuropeanHistory*, nr. 2/3, 1969

— *The ForeignPolicyofHitler'sGermany*: *DiplomaticRevolution inEurope1933 – 36*, Highlands, New Jersey, 1994

Weintraub, S., *AStillnessHeardaroundtheWorld*, New York şi Oxford, 1985 Wemyss, W, *TheLifeandLettersofLordWesterWemyss*, Londra, 1935

West, R., *BlackLamb//GreyFalcon*: *AJourneythroughYugoslavia*, New York, 1941

Wheeler-Bennett, J., *Brest-Litovsk*, Londra, 1963

— *The NemesisofPower*: *TheGermanArmyînPolitics*, *1918 – 1945*, Londra, 1956

White, W, *Dateline*: *Toronto*. *TheCompleteTorontoStarDispatches*, *1920 – 1924*, New York, 1985

White, W.A., *TheAutobiographyofWilliamAllenWhite*, New York, 1946

Widenor, W.C., *HenryCabotLodgeandtheSearchforanAmericanForeignPolicy*, Berkeley, 1980

Willert, A., *TheRoadtoSafety*: *AStudyînAnglo-AmericanRelations*, New York, 1953

Williams, W., *TheTigerofFrance*: *ConversationswithClemenceau*, New York, 1949

Wilson, J., *LawrenceofArabia*: *TheAuthorisedBiographyof TE*. *Lawrence*, Londra, 1989

Wilson, W, *ThePapersofWoodrowWilson*, ed. A.S. Link, 69 vol., Princeton, New Jersey, 1966

Windisch-Gratz, L., *MyAdventuresandMisadventures*, ed. şi trad. C. Kessler, Londra, 1965

Winstone, H.V.E., *GertrudeBell*, Londra, 1980

Wolff, R.L., *TheBalkansin ourTime*, New York, 1967

Woodhouse, J., *GabrieleDAnnunzio*: *DefiantArchangel*, Oxford, 1998

Wormser, G.M., *Clemenceauvudepres*, Paris, 1979

Yapp, M., *TheMakingoftheModernNear East*, *1792 – 1923*, Londra şi New York, 1987

— *The Near EastsincetheFirstWorldWar*, Londra şi New York, 1991

Yearwood, P, „«On the Safe and Right Lines»: The Lloyd George Government and the Origins of the League of Nations, 1916 – 1918", în *HistoricalJournal*, nr. 32/1, 1989

Yergin, D., *ThePrize*: *TheEpicQuestforOil*, *Money*, *andPower*, New York, 1991

Zamir, M., „Faisal and the Lebanese Question, 1918 – 20", în *MiddleEastern*

Studies, nr. 27/3, 1991

Zamoyski, A., *Paderewski*, Londra, 1982

Zebel, S.H., *Balfour*: *APoliticalBiography*, Cambridge, 1973

Zeine, Z.N., *TheEmergenceofArabNationalism*, *withaBackgroundStudyofArab-TurkishRelationsin theNear East*, Beirut, 1966

Zeman, Z., *TheMasaryks*: *TheMakingofCzechoslovakia*, Londra şi New York, 1990

Zimmern, A., *TheThirdBritishEmpire*, Londra, 1926

Zinner, P.E., „The Diplomacy of Eduard Beneš", în *TheDiplomats*: *1919 – 1939*.

G.A. Craig şi E Gilbert (editori), New York, 1963

Zivojinovic, D.R., *America*, *ItalyandtheBirthofYugoslavia*, *1917 – 1919*, Boulder, 1972

Indice

Abdullah, regele Iordaniei 507 – 509, 528

Adenauer, Konrad 231

Africa de Sud 78, 81, 83, 84, 133, 143, 146, 147, 149, 153, 455, 502, 579

Aland, insulele 23, 598

Albania 15, 167, 171, 172, 174, 190, 360, 371, 383, 385, 435, 441, 445 – 450, 452 – 455, 464, 562, 653, 676, 690, 691

Albi (ruşii) 49, 84, 147, 291, 294, 393, 400, 468, 540, 560, 586

Alexandru, prinţul Iugoslaviei 161, 165, 166, 459

Aliaţi 60, 184, 367, 465, 491, 529, 643

Allenby, Edmund generalul 481, 483, 491, 501, 504, 505, 519, 520, 682

Alsacia şi Lorena 43, 53, 67, 68, 127, 214, 217, 219, 229, 259, 266, 327, 410, 569
Anatolia 16, 443, 460, 469, 472, 535, 536, 539, 541, 542, 543, 546, 548, 549, 551, 645, 662, 663
Apponyi, Albert contele 342, 343, 641, 674
arab, naţionalismul 476, 497, 605, 694
Armenia 16, 45, 102, 144, 469, 470, 473, 490, 493, 539, 541, 542, 548, 549, 551, 553, 554, 557, 597, 654, 655, 664, 680, 691, 692
Atatürk, Kemal 8, 9, 46165, 531, 538, 539, 540, 544, 549, 551, 554 – 561, 563, 564
Auchincloss, Gordon 205, 604, 605, 606, 614, 623, 624, 626, 632, 642, 643, 649, 672
Australia 19, 76, 78, 81, 84, 85, 143, 146 – 151, 308, 397, 400, 402, 403, 572, 617, 618, 649, 673, 691
Austria 8, 21, 24, 25, 32, 158, 162, 164, 169, 173, 174, 176, 206, 296, 301, 306 – 310, 313, 316 – 320, 322 – 329, 331, 334, 341, 347.
370, 375, 377, 464, 569, 575.
591, 597, 601, 690
Austro-Ungaria 19, 20, 25, 42, 50, 103, 159 – 165, 169, 170 – 172.
177, 191, 192, 214, 274, 275, 296, 301 – 305, 316, 318, 336, 359, 360, 361, 364, 369, 377, 511, 591, 594, 602
Azerbaidjan 16, 102, 549, 551
B
Bâcska 15, 170, 187, 695
Baker, Ray Stannard 34, 35, 48, 50, 94, 103, 135, 265, 350, 351, 376, 382, 388, 425, 426, 581, 604, 605, 606, 612, 615, 625, 631, 642, 644 – 647, 651, 655, 658, 663, 668, 673, 674
Balfour, Arthur 12, 40, 61, 62, 75, 76, 80, 82, 96, 101, 106, 107, 108, 117, 134, 161, 167, 176.
178, 186, 194, 203, 205 – 207.
227, 231, 259, 282, 283, 289, 292, 293, 321, 324, 368, 370, 372, 394, 395, 401, 415, 421, 424, 425, 475, 481, 485, 490, 492, 497, 499, 504, 505, 511, 514 – 517, 519, 520 – 524.
526 – 530, 533, 541, 544, 550, 573, 585, 604, 609, 612, 619 – 621, 626, 630, 631, 636, 641 – 645, 653, 656, 658 – 663, 668, 672, 678, 684 – 686, 689, 691, 694

Balfour, Declaraţia 485, 523, 524, 526
Banat 15, 23, 165, 170, 174, 176 – 178, 181, 183, 186 – 189, 371
Baranya 15, 170, 187
Barnes, George 140, 674
Baruch, Bernard 201, 246, 629, 674 Basarabia 15, 105, 175, 178, 185, 188
Bavaria 104, 323, 329, 338, 591
Belarus 15, 42, 103, 283, 512
Belgia 19, 23, 24, 83, 97, 99, 152, 153, 175, 218, 230, 242, 248, 254 – 256, 262, 290, 320, 352 – 354, 432, 518, 580, 592, 594
Bell, Gertrude 497, 498, 499, 508, 509, 658, 659, 693, 694
Bell, Johannes 586
Beneš, Edvard 204, 300 – 302, 304 – 308, 310 – 313, 315, 317, 635, 636, 694
Benson, William amiralul 237, 239, 240
Bliss, Tasker generalul 34, 57, 95, 104, 341, 425, 604, 611, 624, 633, 641, 657, 673, 688
Boemia 15, 262, 306, 308, 319, 322 bolşevism 103, 105, 122, 214, 262, 336, 342, 473
Bonsai, Stephen 314, 315, 387, 389, 424, 427, 453, 456, 534, 605, 606, 610, 612, 616, 618, 619, 621, 623, 624, 633, 635, 637, 638, 640, 641, 643, 645, 647 – 654, 657, 663, 675
Borden, Robert Sir 80, 83, 85, 101, 104, 111, 116, 131, 137, 149, 351, 387, 403, 609 – 612, 614, 616, 618, 642, 649, 653, 673, 675, 677, 679
Boris al III-lea, regele Bulgariei 191, 192, 197
Bosnia 15, 21, 162, 165, 170, 174, 362, 464
Botha, Louis generalul 83, 147, 150, 579, 610
Bourgeois, Léon 130, 135, 136, 138, 141, 404, 686
Brandéis, Louis 526
Brâdanu, Ion LC. 175 – 178, 180 – 182, 184 – 186, 194, 204, 333, 334, 339, 340 – 342, 598, 621
Brest-Litovsk, tratatul de la 103, 116, 120, 248, 594
Brockdorff-Rantzau, Ulrich contele 310, 323, 568, 569, 571 – 576, 578, 581, 583
Buckler, William 116
Bucovina 15, 176, 178, 316

București 4, 15, 177, 180, 182, 218, 248, 333, 437, 683, 688
Bulgaria 7, 21, 25, 169, 171 – 174, 185, 189 – 196, 206, 214, 324, 347, 441, 455 – 457, 464, 509, 597, 621, 622, 677, 680
Bullitt, William 38, 119, 120, 121, 577, 600, 614, 675, 679
C
Cambon, Jules 201, 284, 443, 639, 640, 669, 673
Cambon, Paul 54, 61, 348, 474, 588, 610, 624, 669, 673, 676, 679
Canada 19, 78, 80, 83, 104, 105, 111, 116, 222, 250, 397, 400, 594, 604, 607, 609 – 612, 614, 615, 618, 622, 623, 631, 642, 649, 653, 669, 673, 680, 686
Carintia 15, 43, 326
Carol I, împăratul Austriei 222
Carton de Wiart, Adrian generalul 283, 635, 676
Casdereagh, lordul 24
Caucaz 16, 26, 78, 111, 114, 218, 468, 471, 473, 480, 481, 496, 548, 550
Cedí, Robertăir 70, 76, 126, 133 – 135, 138, 140, 141, 145, 149, 230, 363, 402, 404, 482, 514, 515, 609, 615, 616, 617, 622, 626, 628, 649, 668, 676
Cehia 315
Cele Paisprezece Puncte 46, 51, 94, 110, 129, 171, 224, 248, 260, 265, 273, 281, 352, 363, 364, 379, 396, 406, 424, 425, 427, 482, 500, 508, 542, 563, 570, 578 Cellere, Macchi di 364, 366
China 21, 22, 24, 53, 141, 150, 290, 378, 393 – 397, 399, 402, 404 – 432, 567, 587, 602, 648, 649 – 652, 676, 683, 684, 691
Chinda, vicontele 388, 401, 403, 404, 421, 424, 431
Churchill, Winston 72, 75, 76, 91, 105, 106, 109, 113, 114, 117, 118, 123, 124, 137, 160, 221, 249, 504, 508, 515, 517, 527 – 529, 541, 579, 608, 609, 611 – 614, 622, 623, 627, 633, 640 – 642, 652, 653, 656, 659 – 664, 672, 673, 676, 680
Cicerin, Gheorghi 115, 116, 120, 122, 560
Cilicia 468, 474, 493, 507, 558
Clemenceau, Georges 9, 22, 25, 27, 35, 47, 50 – 52, 54 – 56, 59 – 75, 81, 84, 89, 90, 92 – 94, 97, 101 – 104, 107, 108, 113, 114, 117, 118.
122, 129, 133 – 136, 138, 139.
141, 145 – 148, 151 – 153, 182.

183, 186, 192, 194, 195, 198.
201, 203, 207, 208, 215, 216.
219, 221, 222, 225 – 229, 231 – 236, 238, 243, 250, 254, 255, 256, 258, 259, 262 – 265, 266 – 269, 279, 286, 287, 289, 302, 307, 309, 316, 318, 321, 323, 324, 327, 336, 339 – 343, 347 – 350, 353, 355, 359, 361, 367, 371, 375, 376, 378, 379, 381 – 383, 385, 388, 391, 398, 405, 417, 420 – 424, 442, 445, 467, 468, 472 – 474, 476, 477, 480, 486, 489, 491494, 503, 505 – 507, 522, 527, 531, 533, 534, 536, 537, 540 – 544, 548, 567, 568, 572, 573, 576 – 581, 584 – 589, 596, 598, 599, 602, 606 – 608, 611 – 613, 615 – 618, 623, 625 – 628, 630, 631, 632, 634, 637, 642 – 647, 649, 650, 655, 656 – 659, 663, 666, 668, 672, 675, 677, 678, 681, 683, 687, 693, 694
Comisia pentru Liga Naţiunilor 134 Comisia pentru Polonia 288 Congresul de la Viena 23, 24, 54, 82, 201, 204, 219, 359
Consiliul Celor Cinci 348
Consiliul Celor Patru 9, 89, 122, 222, 224, 256, 261, 263 – 266, 283, 286, 289, 309, 321, 324, 326, 327, 330, 336, 339 – 341, 347, 351, 353, 355, 371, 375, 377, 380, 382, 388, 422 – 426, 430, 454, 491, 493, 503, 531, 536, 537, 567, 576, 579, 580, 581, 584, 586
Consiliul Celor Zece 89
Consiliul Suprem 34, 50, 80, 89, 90, 92, 93, 95, 116, 118, 150, 166, 180, 182, 183, 187, 205, 227, 228, 246, 283, 285, 291, 306, 312, 334, 336, 365, 419, 451, 556
Constantin I, regele Greciei 437, 439, 445, 448, 558
Constantinopol 16, 77, 114, 161, 169, 437, 438, 439, 440, 441, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 470, 474, 483, 484, 489, 502, 503, 533, 534, 538, 539, 540, 541, 542, 547, 549, 550, 553, 554, 555, 556, 559, 560, 561, 562, 563 Coreea 96, 392, 393, 414 Cox, Percy Sir 495, 508, 509 Crane, Charles 305, 506, 526 Crillon, hotelul 56, 57, 135, 199, 201, 207, 235, 258, 381, 577 Croaţia 15, 95, 162, 163, 164, 165, 167, 170, 174, 362, 370 Cunliffe, lordul 250, 251, 256, 629, 684
Curzon, George 76, 107, 114, 415, 431, 466, 467, 478, 48183, 493, 504, 508, 515, 516, 518, 524, 528, 544 – 550, 555 – 562, 564
Curzon, linia 291
D
Daghestan 102, 549

Dalmaţia 157, 158, 170, 360, 362, 364, 370, 372, 378, 379, 380, 384
Danemarca 228, 229
Daniels, Josephus 238, 239, 240 D'Annunzio, Gabriele 9, 374, 380, 382 – 386, 507, 599, 645, 684, 694
Danzig 13 – 15, 228, 264, 278, 281, 282, 284 – 288, 299, 571, 574, 591, 594, 595, 601, 676
De Gaulle, Charles 283
Denikin, Anton 108, 113, 114, 123, 124, 549, 550, 551
D'Esperèy, Louis Franchet 111, 332
dezarmare 43, 127, 194, 228, 352, 593
diplomaţia secretă 398
Dmowski, Roman 276 – 282, 286, 293 – 295, 298, 311, 632 – 634, 684, 693
Dobrogea 15, 171, 189
Dodecanez 16, 360, 371, 383, 445, 446, 541
Domergue, Gaston 482
Dresel, Ellis 569, 570, 571
Dulles, John Foster 257, 576, 630, 681
Durham, Edith 167, 168, 449, 450, 451, 619, 653, 675, 678, 690
E
Ebert, Friedrich 215, 584
Egipt 77, 358, 477, 478, 480, 481.
497, 500, 501, 504, 519
Einstein, Albert 529
Erzberger, Matthias 582, 583, 589, 624, 679
Estonia 103, 292, 294, 598, 685
Etiopia 125, 368
F
Feisal 9, 301, 483, 485 – 492, 496.
498, 499, 501, 505 – 509, 524, 525, 528, 563
Ferdinand I, regele României 185
Finlanda 95, 103, 291, 597
Fiume 13, 15, 287, 340, 355, 357, 370, 372 – 380, 382 – 386, 424, 426, 507, 531, 534, 645, 673, 684

Foch, mareşalul 9, 64, 109, 112, 113, 124, 186, 204, 215, 216, 225 – 230, 235, 263, 265, 266, 268, 269, 281, 310, 332, 336, 350, 352, 567, 568, 581, 584, 587, 593, 599, 624, 625, 626, 679, 683, 685
Fontainebleau, memorandumul de la 250, 260 – 263, 286, 336, 567, 578
Frankfurter, Felix 520
Franţa 19, 23, 25, 32, 34, 46, 51 – 53, 56, 60 – 71, 78, 83, 89, 91, 92, 96, 97, 99, 101, 103, 105, 106, 111 – 114, 119, 124, 125, 127.
129, 130, 132, 134, 136, 138.
143, 145, 146, 148, 152, 158.
162, 165, 167 – 169, 172, 178.
179, 195, 199, 208, 209, 215.
217, 219, 222, 225, 227, 229 – 234, 238, 242 – 245, 248, 249, 254 – 256, 258 – 262, 264, 266, 267 – 269, 276, 279, 281, 287, 302, 304, 321, 323, 342, 343, 348, 354, 356, 360, 361, 363, 364, 366, 367, 368, 381, 382, 383, 385, 391, 397, 398, 406, 410, 413, 417, 435, 444, 457, 461, 467, 468, 476 – 481, 486 – 495, 505 – 507, 509, 510, 521, 522, 526, 527, 532, 542, 548, 549, 555, 558, 567 – 569, 577, 580, 583, 587, 592, 594, 599
G
Galiţia 15, 275, 280, 283, 296, 322 Gallipoli 84, 106, 459, 464, 472, 478, 560
Gandhi, Mahatma 85, 659, 675
George al V-lea, regele Marii Britanii 76, 220, 331
Georgia 16, 102, 144, 437, 549, 550, 551, 597
Germania 8, 14, 19, 21, 24, 25, 32, 36, 42, 46, 50, 51, 53, 55, 59 – 61, 64 – 67, 77, 81, 83, 84, 92, 93, 97, 98, 101, 103, 105, 111 – 114, 116, 117, 121, 127, 129, 136, 139, 143, 144, 146 – 148, 150, 161, 172, 174, 179, 187, 191 – 193, 197 – 199, 206, 209, 210, 213, 214, 216 – 222, 224, 229, 230, 232, 234 – 237, 241 – 263, 265 – 269, 273 – 275, 278, 285 – 290, 292, 293, 295, 299, 301, 302, 306, 308 – 311, 317, 318, 320, 322 – 325, 327, 332, 333, 336, 340, 344.
347, 350 – 354, 356, 359, 371.
375, 376, 378, 381, 383, 386.
394, 396, 39*8, 411 – 41*3, 419.
420, 422, 430, 450, 453, 467.

489, 513, 518, 531, 542, 567 – 571, 573 – 584, 586, 588 – 597, 601, 602
Glyn, Elinor 201, 202, 585, 623, 680 Gompers, Samuel 140
Gouraud, Henri generalul 487, 507 Grayson, Cary T. amiralul 56, 106, 138, 186, 234, 235, 263, 265, 267, 426, 680
Grecia 78, 83, 101, 159, 169, 171, 172, 174, 190, 192, 195, 196, 224, 371, 383, 436, 437, 438 – 457, 466, 467, 535, 540, 547 – 549, 556, 558, 562
H
Habsburgi 300, 302, 316, 318 Haller, Józef 276, 281
Hankey, Maurice Sir 45, 65, 80, 92, 146, 199, 202, 208, 225, 260, 324, 349, 355, 378, 422, 436.
550, 608, 609, 611, 617, 622, 623, 625 – 627, 631, 633, 638, 642, 645, 646, 651 – 653, 656, 663, 664, 666, 667, 669, 672, 681, 689
Helgoland 237, 238, 627
Herbert, Aubrey 451, 499, 621 Herzl, Theodor 513, 514, 523 Hindenburg, Paul von 213, 214, 223, 583
Hitler, Adolf 125, 213, 218, 222, 268, 288, 290, 293, 295, 310, 315, 328, 344, 386, 472, 529, 567, 590, 591, 593, 595, 598, 599, 601, 604, 670, 674, 683, 693
Hlinka, Andrej 314, 315
Hoover, Herbert 98, 99, 100, 122, 185, 370
Horthy, Miklós 339, 341, 342, 344, 689
Ho Şi Min 96
House, Edward colonelul 32, 34, 37, 48 – 52, 54, 57, 59, 81, 91, 111, 118 – 120, 135, 136, 149, 151, 169, 185, 186, 199, 201, 205 – 207, 209, 210, 232 – 235, 239, 252, 265, 268, 305, 314, 358, 364, 368, 369, 374, 376, 381, 387, 388, 401, 403, 404, 415, 416, 421, 425, 446, 468 – 470, 474, 491, 516, 521, 580, 582, 586, 588
Hughes, Billy 79, 80, 81, 84, 137, 147 – 151, 153, 238, 250, 253, 394, 403, 585, 608, 617, 618, 630, 649, 657, 673, 679, 682
Hunter Miller, David 40, 134, 432, 604, 605, 610, 615 – 618, 642, 644, 648, 649, 655, 682
Hymans, Paul 353, 697
India 19, 77 – 82, 85, 91, 113, 114, 320, 393, 443, 444, 466, 467, 470, 475, 478, 481, 493, 496, 497, 499, 501 – 504, 519, 541, 546, 550, 579, 655 – 661, 664, 673, 676, 688, 697

Inquiry 201, 304, 470, 665, 680 Ionescu, Take 181
Irak 22, 497, 509, 510, 552, 555, 563 Irlanda 42, 77, 115, 504 Ismet tnönü, Mustafa 560
Istria 15, 158, 362, 364, 370, 380, 385 Italia 23, 24, 46, 54, 92, 99, 134, 157, 158, 160, 162, 166, 168, 169, 172 – 174, 183, 245, 256, 262, 264, 287, 308, 314, 318, 322 – 324, 326, 340, 344, 348, 354, 356, 357, 359, 360 – 388, 397, 413, 424 – 426, 441, 445 – 448, 450, 451, 453 – 455, 464, 526, 531 – 533, 541, 542, 548, 549, 558, 598, 599
Iugoslavia 7, 22, 95, 157, 158, 165, 166, 169 – 171, 174, 176, 182, 184, 187, 189, 190, 192, 193, 194, 196, 307, 309, 314, 317, 318, 324 – 328, 332, 334, 340, 344, 367, 371, 375, 377, 378, 383, 385, 386, 454, 455, 597, 598
J
Jabotiński, Vladimir 519, 520, 524
Japonia 8, 22, 23, 24, 77, 83, 97, 113, 134, 148, 151, 387 – 405, 409, 412 – 426, 428, 430, 431, 546, 567, 602
Junii Turci 439, 449, 472
K
Karolyi, Mihály 330, 331, 332, 334, 335, 339, 344, 639 – 641, 682
Kerr, Philip 76, 82, 104, 118, 119, 207, 234, 260, 261, 286, 489, 613, 614, 622, 623, 626 – 628, 630, 634, 635, 673, 676
Keynes, John Maynard 72 – 74, 243 – 246, 250, 251, 254, 256, 338, 576, 590, 609, 624, 628, 630, 670, 679, 681, 683, 690
Kiel, canalul 14, 237
Klagenfurt 15, 169, 325, 326
Klotz, Louis-Lucien 200, 254, 255, 622, 683
Kolceak, Aleksandr 108, 123, 124, 292
Koo, Wellington 404, 417, 419, 420 – 423, 427, 429, 432, 650, 652, 676, 683
Kosovo 166, 452, 453, 562
Kramar, Karel 204, 300, 306, 307, 310
Kim, Béla 9, 120, 329, 330, 335 – 343, 371, 640, 675, 692
Kurdistan 16, 21, 469, 539, 549, 551 – 554, 557
L
Lamont, Thomas 201, 241, 251, 590 Lansing, Robert 22, 31, 34, 39 – 42, 57, 90, 203, 205, 206, 221, 222, 237, 305, 309, 414, 416, 417,

419 – 422, 424, 425, 432, 473, 483, 576, 587 – 600, 603, 605, 616, 620, 623, 657, 668, 675, 677, 684

Larnaude, Ferdinand 135, 136, 141, 404

Lausanne, tratatul de la 562, 564 Law, Bonar 71, 117, 201, 208, 560, 578 Lawrence, T.E. 479, 509, 657, 680 Lenin, Vladimir Ilici 103, 105, 115, 120, 122, 124, 275, 298, 303, 329, 335, 337, 513, 639, 688

Liban 479, 480, 484, 486, 488, 489, 491, 506, 507, 508

Liga Naţiunilor 7, 11, 53, 54, 55, 81, 83, 92, 93, 122, 125, 126, 128, 130, 132 – 134, 138, 140, 144, 145, 149, 186, 198, 205, 238, 239, 262, 265, 267, 312, 318, 342, 365, 372, 387, 401, 404, 405, 425, 432, 455, 469, 527, 529, 551, 579, 597, 599, 696

Lituania 15, 103, 228, 274, 283, 291, 293 – 295, 299

Litvinov, Maksim 116, 122

Lloyd George, David 7, 9, 12, 22, 26, 27, 35, 36, 45, 50 – 54, 56, 59, 63, 65 – 67, 69 – 85, 89, 90, 92 – 95, 99, 102, 104 – 109, 111 – 114, 116 – 122, 124, 128, 131, 133, 135, 137, 139, 140, 146, 149, 150, 152, 153, 159, 167, 176, 183, 186, 198, 199, 201, 203 – 205, 207, 208, 210, 214, 216 – 219, 221, 222, 224 – 227, 232 – 241, 243, 245, 246, 248 – 254, 257 – 265, 267, 268, 282, 283, 285 – 290, 293 – 296, 298, 300, 307, 309, 311, 312, 318, 320, 323, 324, 330, 336, 339 – 343, 347 – 352, 355, 357, 358, 360, 361, 366, 367, 369, 375 – 385, 388, 398, 402, 405, 421 – 423, 438, 444, 445, 454, 457, 466, 468, 469 – 471, 473, 474, 476, 477, 485, 488 – 494, 499, 503, 505, 506, 508, 515 – 518, 520.

522, 526 – 529, 531 – 534, 536, 537, 539 – 544, 546 – 551, 553, 555, 556, 558, 560, 567, 573, 576, 578 – 582, 584 – 586, 588, 590, 596, 599, 605 – 619, 622 – 646, 648, 649, 652 – 657, 659 – 664, 667, 668, 670, 673, 675, 677, 678, 680, 681, 684, 685, 687 – 689, 691, 694

Lodge, Henry Cabot 35, 110, 208, 209, 210, 551, 600, 616, 693

Londra, reuniunile de la 221

Londra, tratatul de la 357, 360, 361, 363, 364, 365, 368, 378, 379, 381, 382, 450, 531

Long, Walter 239, 416, 494 Loucheur, Louis 62, 254, 256, 676 Ludendorff, Erich 213, 214, 223 Luxemburg 230, 351, 594 Lu Zhengxiang 407, 431 Lvov 13, 15, 95, 283, 295, 296

M

Macedonia 15, 160, 190, 191, 192, 193, 196, 437, 453, 463, 464, 470, 599

Makino, vicontele 388, 396, 399, 401 – 405, 419, 421, 422, 424, 425
Manciuria 125, 392, 393, 394, 414 mandate 144 – 146, 149, 150, 152, 198, 358, 469, 470, 478, 488, 502, 505, 540, 541, 543, 551
Mantoux, Paul 90, 349, 608, 612, 614, 624, 625, 627, 630, 631, 633 – 635, 637 – 643, 645, 646, 648, 649, 651, 653 – 655, 658, 659, 662, 663, 666 – 670, 686 Marea Britanie 19, 23, 32, 51, 52, 60, 64 – 66, 70, 75, 77 – 79, 81, 83.
94, 99, 111, 114, 116, 118 – 120, 124, 125, 130, 131, 137, 138.
145, 148, 149, 152, 153, 158.
161, 162, 167 – 169, 178, 199.
215, 216, 221, 224, 229, 230.
234, 238, 239, 242 – 245, 248.
249, 253, 255, 256, 260, 262.
263, 269, 279, 303, 332, 342.
343, 348, 350, 353, 354, 356.
360, 361, 363, 364, 368, 381.
385, 387, 388, 391, 392, 394.
395, 396, 397, 398, 400, 413.
419, 422, 431, 443, 444, 445.
459, 460, 466, 467, 468, 469.
472, 476, 481, 486, 488, 492.
495, 505, 506, 509, 510, 512, 515, 517, 518, 525, 527, 532, 545, 548, 550, 551, 553 – 555, 562, 569, 577, 582, 583, 586, 598
Maria, regina României 9, 22, 177, 185, 186, 342, 598, 688
Maroc 143, 148, 367, 480 Masaryk, Jan 303, 315 Masaryk, Tomás 300 Massey, William 85, 148 – 151, 403 Maxwell, Elsa 202, 203, 623, 686 Melchior, Carl 243, 244, 590, 683 Memel 13, 15, 228, 294, 295 Mesopotamia 78, 459, 469, 476, 477, 478, 481, 492 – 497, 498, 499, 502, 505, 508, 509, 527, 550, 552, 553, 554
Mexic 39, 40, 397, 493
Milner, lordul 152, 491, 579, 617, 618, 644, 646, 672, 680 minorităţi 42, 62, 159, 173, 178, 187, 262, *IU*, 298, 439, 442, 496, 526, 598
Monroe, Doctrina 39, 140, 141, 142, 222, 240, 404, 414, 416, 687

Montagu, Edwin 85, 247, 250, 251, 475, 499, 501 – 503, 519, 522, 523, 541, 545, 579, 655, 664, 672
Mordacq, Henri generalul 62, 64, 94, 151, 207, 264, 268, 269, 316, 477, 506, 537, 606 – 608, 611, 612, 616 – 618, 623, 625 – 627, 630 – 634, 637, 642 – 646, 656 – 659, 663, 666, 668, 687
Moşul 16, 466, 477, 479, 480, 484, 493, 494 – 496, 498, 505, 508, 522, 554, 562, 563
Müller, Hermann 586, 588, 697
München, acordul de la 313, 315, 344
Muntenegru 15, 20, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 174, 451, 452
Murdoch, Keith 84
Mussolini, Benito 125, 369, 372, 374, 375, 384, 385, 455, 560, 599
N
Namibia 84, 133
Namier, Lewis 201, 279
Nansen, Fridtjof 122, 614, 682 Nauru 17, 22, 151, 152
Neuilly, tratatul de la 196, 457, 622, 680
Nicolson, Harold 12, 57, 175, 337 Nikola I, regele Muntenegrului 167, 168 Nitti, Franceso 383, 384, 385, 548, 608, 688
Northcliffe, lordul 71, 120, 121, 252 Noua diplomaţie 49, 254, 379, 388 Noua Guinee 17, 143, 147> 148 Noua Zeelandă 19, 76, 78, 84, 143, 146, 148, 149, 151, 397, 559
O
Oceanul Pacific 22
Olanda 19, 220, 222, 229, 593 opinia publică 24, 25, 32, 68, 93, 98, 106, 127, 129, 149, 207, 214, 216, 247, 250, 251, 253, 254, 257, 384, 395, 401, 402, 422, 425, 426, 428, 481, 489, 504, 511, 525, 556, 577, 578, 583, 591
Organizaţia Naţiunilor Unite 126
Orientul Mijlociu 8, 19, 21, 25, 66, 68, 97, 115, 132, 144, 149, 190, 199, 355, 433, 441, 465, 467, 468, 473, 476 – 480, 482, 487, 488, 490, 492, 494, 495, 498, 503, 504, 506, 507, 510, 522, 526, 527, 553, 597, 602
Orlando, Vittorio 9, 22, 89, 153, 158, 183, 203, 264, 265, 318, 327, 347, 348, 349, 355, 356, 357, 358, 361 – 368, 371, 372, 374 – 383, 386, 388, 404, 445, 473, 533, 540, 548, 592, 596, 607, 643 – 646, 688

Opren, William 201, 203, 688
Otoman, Imperiul 20, 21, 25, 128, 140, 172, 179, 180, 193, 206, 326, 347, 443, 448, 449, 451, 459, 460, 463, 464, 466, 467, 469, 470 – 472, 476, 485, 500, 502, 505, 531, 534, 539, 540, 543, 544, 547, 552, 554
P
Pace, Conferinţa de 9, 11, 13, 19 – 26, 31, 34, 38, 39, 45, 46, 48, 49, 51, 53, 59, 61, 68, 69, 77, 80, 81, 85, 94 – 96, 101, 103, 107 – 109.
112, 117, 123, 125, 126, 129, 134, 137, 142, 145, 146, 152, 158, 169, 170, 174 – 176, 181, 188, 189, 194, 204, 226, 228, 241, 243, 244, 249, 250, 265 – 267, 273, 281, 291, 294, 296, 306, 328, 336, 342, 344, 347, 348, 352 – 355, 360, 364, 373, 375, 382, 386, 387, 389, 393, 398, 406, 417 – 421, 427, 432, 435, 436, 441, 443, 447, 453, 457, 458, 466, 471, 478, 483, 487, 489, 492, 493, 517, 520, 525, 531, 534, 537, 551, 560, 584, 596, 599, 603, 617, 672
Paderewski, Ignacy 9, 22, 276, 280, 281, 283, 286, 287, 290, 295, 299, 304, 311, 313, 632, 694 Palestina 8, 16, 45, 459, 468, 469, 476 – 481, 484, 485, 487, 490, 492, 505 – 508, 510, 511, 513, 514, 517 – 530
Panafrican, congresul 151 Panamá 39, 93, 141, 237, 381, 396 Paris 4, 7, 9, 19, 21 – 27, 32, 34 – 36, 39, 44, 46 – 52, 54, 56, 58, 59, 62 – 64, 66, 69, 71, 76, *U*, 80, 81, 84, 85, 89, 93 – 97, 102 – 105, 107 – 109.
113, 114, 117 – 122, 124, 125, 127, 128, 130, 132 – 135, 137, 139 – 141, 151, 157 – 159, 161, 165, 166, 168, 169, 170, 173 – 176, 178 – 181, 185, 186, 193 – 196, 200 – 204, 206 – 210, 215, 218 – 220, 228, 234, 235, 239 – 242, 244, 251 – 253, 258, 261, 264, 265, 273, 275 – 277, 279 – 282, 284, 289, 294, 296, 300 – 302, 305, 311 – 314, 317, 319 – 324, 329, 330, 334 – 339, 342 – 344, 347, 349 – 351, 354 – 359, 361, 364.
365, 367, 370, 372, 373, 375, 377, 378, 380 – 382, 386 – 391, 396 – 398, 400 – 403, 406, 407.
415 – 419, 421, 422, 426, 427.
429 – 432, 435, 438, 441, 442.
446 – 448, 451, 453, 455, 458.
464, 465, 472 – 474, 487, 491, 492, 499, 501, 503, 506, 507, 511, 520, 523, 539, 540, 542 – 544, 547, 548, 553, 557, 559, 562, 563, 568, 570, 574, 576, 577, 582, 584, 586, 587, 590, 591, 596, 599 – 601, 603,

605, 606, 608 – 610, 613, 617 – 619, 621, 623, 626, 628, 640, 644, 648, 654, 667, 67 – 694 Pašić, Nikola 158 – 165, 169 Pershing, John generalul 52, 91, 202, 214, 225, 226
Persia 78, 103, 323, 466, 471, 478, 480, 493, 495, 496, 504, 546, 552, 563
Pétain, Henri 225, 230 petrol 110, 111, 323, 466, 473, 476, 477, 478, 493, 494, 495, 553, 562
Philby, St. John 498, 509 Phillimore, Walter Sir 130, 131, 698 Pichon, Stephen 46, 61, 62, 90, 109, 146, 258, 279, 361, 421, 468, 477, 488, 489, 491, 548, 607, 610, 636
Picot, Georges 468
Piłsudski, Josef 9, 274, 275 – 278, 280, 281, 282, 291, 293, 294, 297, 298
plebiscit 42, 267, 285, 287, 289, 313, 322, 325, 327, 328
Poincaré, Raymond 47, 62, 67, 68, 101, 117, 136, 138, 145, 208, 231, 258, 266, 267, 269, 487, 491, 492, 507, 559, 560, 607.
608, 614, 616, 617, 623, 630, 632, 642, 658, 682, 684, 688
Polonez, coridorul 285, 287, 379, 594
Polonia 8, 21, 95, 97, 103, 105, 112, 150, 176, 204, 209, 224, 228, 260, 262, 269, 273, 274, 276 – 291, 293 – 301, 306, 307, 311 – 313, 317, 320, 322, 350 – 352, 512, 573, 579, 588, 591, 594, 597, 696
Portugalia 80, 84, 94, 151, 152 presa 59, 94, 117, 348, 350, 362, 372, 380, 405, 406, 435, 445, 487, 571
Pressburg 306
Principilor, Insulele 114, 116, 117, 121
Proust, Marcel 206
R
Rauf, Hussein 460, 461, 462
Războiul Franco-Prusian 43, 59, 219, 585
Renania 65, 215, 225, 226, 229, 230 – 235, 258, 259, 262, 263, 268, 269, 289, 350, 477, 570, 578, 587
Renner, Karl 317, 321, 322, 325, 328 reparaţii 53, 93, 123, 142, 195, 198, 241, 244 – 246, 248 – 254, 256, 257, 260, 262, 263, 318, 343, 351, 37», 383, 567, 569, 575, 576, 581, 590, 592, 601 republicani 35, 59, 62, 209, 210, 246, 359, 432
Riddell, George 267, 288, 350, 606 – 609, 611, 613, 614, 618, 625, 630 – 632, 634, 642, 646, 653, 660, 663, 667, 669, 689

Riga, tratatul de la 298
România 7, 24, 83, 103, 105, 159, 170 – 190, 192, 194, 196, 218, 245, 248, 279, 306, 326, 332 – 337, 340 – 342, 344, 350, 371, 598
Roosevelt, Franklin D. 32, 201 Roosevelt, Theodore 392, 396 Rothschild, lordul 514, 519, 636, 689
Rusia 7, 19, 20, 22, 24, 32, 42, 60, 77, 95, 101 – 103, 105, 107 – 115, 117 – 124, 132, 144, 159, 162, 163, 172, 175, 178, 180, 183, 194, 200, 218, 225, 248, 261, 264, 274, 275, 278, 279, 282, 283, 286, 291, 293, 294, 313, 320, 336, 337, 341, 389, 392 – 394, 396, 397, 413, 414, 429, 440, 459, 467, 471, 479, 480, 493, 495, 496, 504, 511, 512, 518, 552, 577, 591, 600 ruteni 296, 306, 314
s
Saar 14, 229, 259, 260, 262 – 264, 267, 287, 288, 350, 367, 571, 573, 574, 601
Saint Germain, tratatul de la 328, 637, 674
Saionji, prinţul 387 – 392, 394, 401, 413, 424, 430, 647, 677, 684
Samoa 17, 143, 148, 151
Sarajevo 15, 159, 161, 163, 584, 698 Sazonov, Serghei 108, 117
Scapa Flow 77, 214, 240, 582, 592, 627, 686
Schleswig-Holstein 14, 228
Scott, C.P. 298, 517, 604, 626, 635.
642, 690
Serbia 15, 23, 24, 95, 101, 158 – 168, 170 – 172, 174, 175, 177, 178, 181, 190 – 192, 256, 327, 361, 447, 449 – 453, 619, 678, 682 Seton-Watson, Robert 162, 165, 170, 619, 620, 636, 644 – 647, 690 Sèvres, tratatul de la 557, 558 Seymour, Charles 184, 199, 204, 300, 308, 381, 446, 603, 604, 605, 606, 610, 611, 616, 620 – 623, 625, 627 – 629, 633 – 637, 639, 646, 647, 653, 663/672, 681, 690
Shandong, peninsula 13, 17, 394, 396, 408, 410 – 413, 415, 416, 418 – 420, 422 – 428, 430, 431, 432, 587
Silezia 14, 228, 260, 282, 288 – 290, 311, 569, 571, 573
Simon, Henri 148, 149, 152 sionism 476, 529, 530
Siria 148, 459, 461, 468, 469, 476, 479, 480, 481, 486 – 488, 490 – 492, 494, 496, 497, 499, 505 – 510, 527, 528, 530, 543, 552, 553, 562
Slovacia 15, 305, 306, 307, 308, 311, 313, 315, 333, 344
Slovenia 15, 95, 162, 163, 165, 174, 327, 362, 370, 597

Smuts, Jan generalul 79, 83, 131, 132, 133, 135, 140, 144, 145, 147, 149, 215, 249, 289, 336 – 339, 350, 403, 482, 576, 578, 579, 589, 615, 629, 647, 668, 677, 681 Smyrna 9, 16, 360, 438, 440, 441, 446, 531, 532, 534 – 541, 543, 547, 549, 554, 556, 559, 597 Somalia 143, 368
Sonnino, Sidney 43, 90, 92, 109, 114, 166, 173, 203, 221, 348.
356 – 360, 362 – 368, 371, 377 – 382, 386, 446, 511, 532, 533, 537.
540, 548, 643, 646, 662, 673, 689, 690
Spania 19, 39, 290
Stalin, Iosif 124, 125, 297, 315, 341, 557
Stamboliiski, Aleksandar 191, 192, 194, 195, 196
Statele Unite ale Americii 21, 23, 26, 31, 32, 35, 38 – 40, 42, 44, 45, 50, 52, 53, 55, 56, 62, 64, 69, 70, 77, 79, 83, 94, 96, 98 – 100, 106, 107, 110, 117, 119, 120, 121, 126, 130, 132, 134, 137, 138, 140 – 142, 146, 148, 149, 158, 165, 178, 189, 193, 194, 199, 200, 206, 208, 213, 217, 222, 230, 233, 236 – 240, 242, 244 – 246, 252, 253, 260, 262 – 264, 269, 279, 285, 304, 305, 306, 342, 348, 350, 360, 364, 366, 370, 371, 375 – 377, 381, 383 – 385, 387, 390, 391, 393, 394, 396 – 403, 413, 414, 416 – 419, 424, 430, 432, 443, 446, 447, 454, 457, 469 – 472, 474, 476, 482, 488, 493, 512, 518, 526.
541, 542, 548, 551, 553, 569, 582, 583, 586, 589, 596, 598, 599, 601, 602
Stefánik, Milan 302, 699
Steffens, Lincoln 105, 119, 120, 614.
670, 691
Stevenson, Frances 56, 72, 75, 82, 203, 216, 253, 261, 355, 435, 536, 544, 568, 587, 606, 607, 608, 621, 623, 630, 631, 634, 640, 642, 647, 656, 663, 666, 667, 669, 691
Storrs, Ronald 522, 525, 656, 659, 661, 691
Sudetenland 308, 309, 310
Suez, canalul 16, 78, 466, 478, 480, 481, 501, 518, 546
Sumner, lordul 250, 251
Sykes, Mark Sir 468, 552, 656, 673
Sykes-Picot, acordul 474, 477, 478, 481 – 483, 518, 527
T
Taft, William 35, 392, 699

Tardieu, André 52, 62, 92, 233, 234, 258, 264, 266, 348, 567, 611, 626, 627, 630, 631, 633, 642, 672, 691
telegraf 21, 77, 100, 118, 122, 127, 160, 390, 399, 412, 461, 501
Teschen 13, 15, 282, 295, 299, 306, 307, 311 – 313, 316
Thailanda 24
Tirol 15, 142, 317, 318, 321, 324, 369, 379, 386
Tiso, Jozef 315
Toptani, Essad Paşa 450
Toynbee, Arnold 201, 472, 476, 606, 610, 656, 692
Tracia 15, 161, 189, 190, 192, 193, 195, 196, 437, 439, 440, 443, 447, 454 – 457, 460, 464, 466, 467, 535, 543, 549, 556, 560, 562
Transilvania 15, 176, 178, 179, 182, 185, 188, 316, 333, 334, 335, 337, 344
Trianon, tratatul de la 562
Troţki, Lev 107, 115, 297, 338, 512 Trumbic, Ante 161, 162, 163, 164, 165
Turcia 103, 171, 172, 196, 214, 324, 437 – 439, 441, 443, 444, 447, 460, 462, 463, 468 – 471, 474, 495, 496, 503, 505, 527, 532, 536, 538, 539, 541, 542, 547 – 549, 552, 554 – 558, 560, 562 – 564, 597
U
Ucraina 13, 15, 101, 102, 105, 111, 283, 284, 512, 597
Ungaria 8, 19, 20, 21, 25, 42, 50, 103, 104, 120, 159 – 165, 169, 171 – 172, 174 – 178, 183, 185, 187, 191, 192, 194, 206, 214, 260, 263, 274, 275, 296, 301310, 313, 314, 316 – 320, 324, 328 – 332, 334 – 338, 340 – 344, 347, 350, 359, 360, 361, 364, 369, 375, 377, 464, 511, 575, 589, 591, 594, 597, 601, 602, 695
Valona 360
Varşovia 14, 15, 46, 274 – 281, 286, 287, 296, 297, 298
Venizelos, Eleftherios 9, 22, 101, 195, 196, 301, 371, 383, 402, 404, 435 – 442, 444 – 447, 454 – 457, 465, 531, 534 – 537, 556, 558, 560, 652, 654, 673
Vesnié, Milenko 170
Vilna 15, 274, 283, 291, 294, 295 vina de război 324 Vix, colonelul 333 – 335
w
Weizmann, Chaïm 487, 511 – 515, 517 – 523, 525, 527 – 529, 660, 661, 688

White, Henry 34, 57, 425, 603, 605, 611, 612, 623, 632, 637, 665, 666, 677, 685, 693
Wickham, Steed 120, 162, 163, 164, 303, 326, 366
Wilhelm al II-lea, kaizerul Germaniei 440, 459, 587
Wilson, Arnold *495* – *499*, 508, 509 Wilson, Edith 37
Wilson, Henry 26, 137, 225, 227, 228, 230, 236, 260, 261, 265, 340, 474, 494, 504, 537, 550, 556, 567, 578, 603, 676
Wilson, Woodrow 7, 9, 22, 31, 141, 228, 428, 500, 505, 603, 604, 605, 606, 612, 613, 615, 617, 624, 633, 642, 644, 645 – 652, 655, 658, 661, 663, 666 – 668, 671, 672, 674, 677, 679, 680, 681, 683, 684, 688, 690, 692, 693
Wingate, Reginald 500, 501
z
Zaghul, Said 500, 501

© Rob Judges

Autoarea de origine canadiană

Margaret MacMillan este un istoric de renume mondial, profesor de istorie internaţională la Universitatea Oxford. Şi-a obţinut doctoratul la St Antony's College, Oxford, unde mai târziu a ocupat poziţia de rector. Anterior a mai fost rector la Trinity College şi profesor de istorie la Universitatea din Toronto, precum şi la Universitatea Ryerson. Eminent expert în istorie şi relaţii internaţionale, MacMillan este şi un frecvent comentator în mass-media.

Este autoarea unor lucrări de mare succes, traduse în mai multe limbi şi încununate cu premii prestigioase, precum *WomenoftheRaj*,

NixonînChina, *TheUsesandAbusesofHistory*, *ExtraordinaryCanadians*: *StephenLeacock*, *History'sPeople*, *TheWarthatEndedPeace*:

TheRoadto1914(publicată în limba română de Editura Trei, sub titlul *Războiulcareapuscapătpăcii*. *Drumulspre1914*).

Design copertă: Andra Radu Ilustraţie copertă: e Hulton Archive/